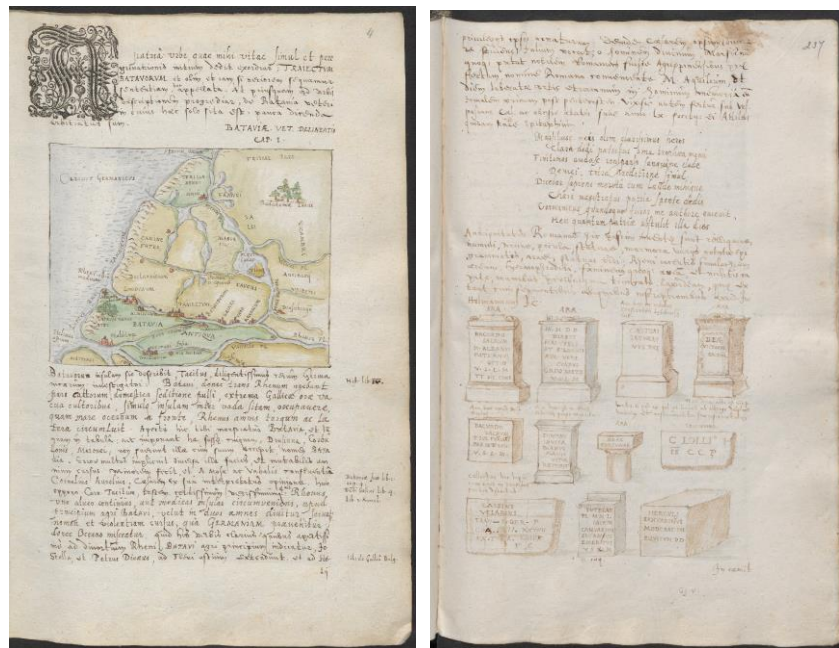

Arnoldus Buchelius

Commentarius (Diarium)

deel I

Commentarius rerum quotidianarum ...
Utrecht, Universiteitsbibliotheek, Hs. 798 (6 E 15)

Editie door Kees Smit

in samenwerking met Margreet Blok, Gisela Gerritsen-Geywitz en Bart Jaski

eindredactie: Bart Jaski

Digitaal facsimile van het handschrift via:

<https://utrechtuniversity.on.worldcat.org/oclc/965407851>

Utrecht, Universiteitsbibliotheek, 2020

Universiteit Utrecht

Universiteitsbibliotheek

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	p. 1-9
Editie	p. 10-496
Index tekeningen	p. 497-501
Index boektitels	p. 502-513
Index persoonsnamen	p. 514-530

INLEIDING (Bart Jaski en Kees Smit)

In de Renaissance begon het schrijven persoonlijke geschiedenissen onder geleerden en heren van stand gemeengoed te worden. Dagboeken, reisverslagen, memoires of autobiografieën werden soms zelfs in druk uitgegeven. Een van de vroegste en fanatiekste schrijvers die zichzelf als onderwerp nam was Aernout van Buchell ofwel Arnoldus Buchelius (1565-1641). Zijn *Diarium* is in velerlei opzichten een opmerkelijk egodocument, zowel wat de inhoud en de illustraties betreft, als zijn ontstaansgeschiedenis.

Buchelius als kamergeleerde

Arnoldus Buchelius is een voorbeeld van het type geleerde dat de rust van de studeerkamer boven alles stelt. Boven universitaire of publieke functies, boven een actief deelnemen aan het maatschappelijk leven en boven alle vormen van publiceerdrijf. Daartoe in staat gesteld door een bescheiden vermogen kon hij zich, vooral na de dood van zijn enige zoon in 1611 die hem zeer had aangegrepen, wijden aan zijn geliefd historisch, oudheidkundig en genealogisch onderzoek dat voornamelijk inventariserend, detaillistisch, soms fragmentarisch van aard was. Altijd bereid anderen van zijn kennis deelgenoot te maken, onderhield hij vriendschappelijke contacten met geleerden en geestverwanten van zijn tijd. Vooral met Caspar Barlaeus, zijn verwanten Everardus en Adolphus Vorstius, zijn jeugdvriend Johannes de Wit, maar ook met Gerardus Vossius, Anna Maria van Schurman, Petrus Scriverius, Johannes van Beverwijk, Janus Gruterus, werden regelmatig brieven gewisseld.

Reizen en carrière

Buchelius heeft, na zijn vooropleiding aan de Utrechtse Hieronymusschool, korte tijd letteren en rechten gestudeerd in Leiden. In 1584 vertrok hij echter naar Douai, waar hij zich anderhalf jaar aan de rechtenstudie wijdde. Van daar reisde hij verder naar Parijs, waar hij in contact kwam met vele geleerden en dichters, onder wie Jean Dorat. In 1587-1588 maakte hij over Duitsland een reis naar Italië, die hem zijn hele verdere leven zou bijblijven. Na enkele kortdurende functies als secretaris te hebben vervuld, maakte hij in 1593 in Leiden zijn rechtenstudie af, waarna hij in Utrecht een advocatenpraktijk begon, die hem echter voldoende tijd liet voor zijn studies. In hetzelfde jaar trouwde hij met Klaasje van Voorst. Behalve enige jaren bewindhebber van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (1619-1620) en ouderling geweest te zijn – Buchelius was omstreeks 1591 van katholiek, protestant geworden – heeft hij geen openbare functies meer vervuld.

Het *Diarium*

Buchelius' definitieve versie van zijn levensverhaal tot 1599 is zijn *Commentarius rerum quotidianarum* ... ('Verslag van dagelijkse zaken ...'), beter bekend als het *Diarium* ('Dagboek'). De twee kloeki delen die dit deels autobiografische, deels kroniekachtige werk bevatten, zijn een door Buchelius tussen 1593 en 1600 geschreven netschrift dat hij tot het eind van zijn leven regelmatig verbeterde en aanvulde. De aantekeningen beginnen in 1560 (dus voor zijn geboorte) en lopen voort totdat ze in 1599 afbreken. Zijn latere reis naar Keulen in 1599-1600 beschreef Buchelius in een apart handschrift (Utrecht, Universiteitsbibliotheek,

Hs. 762) in kleiner formaat (zie Keussen 1908, p. 90-114). Hij hanteert het Latijn uit zijn tijd, dat niet altijd even gemakkelijk te volgen is.

Opzet van het *Diarium*

Op een directe en concrete wijze geeft Buchelius ooggetuigenverslagen en berichten van de meest uiteenlopende gebeurtenissen in Utrecht, de Republiek en Europa, afgewisseld door genealogische aantekeningen en plaatsbeschrijvingen van steden en monumenten die hij tijdens zijn reizen, ook door Nederland, heeft bezocht. Enige tientallen ingekleurde pentekeningen van monumenten, antiquiteiten, munten, wapens en stadsgezichten illustreren de tekst. Door Buchelius' stijl en detaillering, waardoor feiten, feitjes en omstandigheden zijn overgeleverd die op andere wijze niet zijn vastgelegd, ontstaat soms het gevoel het dagelijks leven tijdens de wording en groei van de Republiek te kunnen betrappen.

Het *Diarium* is ingedeeld in jaren, vanaf 1560, en maanden. In feite voegt hij binnen een bepaald jaar vaak gebeurtenissen uit andere jaren, vaak zelfs uit de middeleeuwen. En binnen een bepaalde maand staan ook weer feiten uit een voorafgaande maand, en lopen de dagen van de maand vaak nogal door elkaar. Ook is de datering dikwijls vaag, en schrijft hij 'in dit jaar', 'in deze maand' of 'rondom deze tijd'. Verschillende van die dateringen zijn na enig onderzoek nader gepreciseerd. Zo bleek Buchelius in de eerste weken van zijn reizen naar Frankrijk en Duitsland nog de Utrechtse 'oude stijl', dat is Juliaanse kalender, aan te houden en niet de Gregoriaanse die in Holland in zwang was.

Provenance en edities

Rond 1800 was het tweedelige *Diarium* in het bezit van Gerlach Theodorus van der Capellen van Schonauwen (1734-1805), hoofdofficier van Amersfoort. Hij was de zoon van Gerlach Frederik van der Capellen (1697-1754), zoon van Steven Frederic van der Capellen (1663-1707) en Digna Elizabeth Booth. Zij was de dochter van Everard Booth (1638-1714), zoon van Cornelis Booth (1605-1678) en Digna van Wijckersloot, en de vader van deze Digna was de zoon van de zuster van Buchelius' vrouw. Cornelis Booth was een van de erfgenamen van Buchelius.

Gerlach Theodorus stierf kinderloos, en zodoende kwam het *Diarium* via diens weduwe in het bezit van Gerlach's zwager Maximiliaan Louis van Hangest gezegd d'Yvoy (1753-1831), die ook heer van Mijdrecht werd. Van Hangest was de fungerend voorzitter van de Hoge Raad van Adel, en overleed kinderloos. De collectie Buchelius-Booth werd in 1840 aangekocht door de Gedeputeerde Staten van Utrecht ten behoeve van het archief. In 1881 werd het *Diarium* door het Rijksarchief te Utrecht overgedragen aan de Universiteitsbibliotheek Utrecht, samen met andere handschriften die tussen beide instanties werden geruild.

Cornelis Anthony van Wachendorff (1737-1810), secretaris van Utrecht, kreeg in 1801 toestemming om, op het kasteel Schonauwen in Houten, een afschrift te maken van de beschrijving van de stad, terwijl hij ook een uittreksel van de rest van het tweedelige boek maakte. Ook Petrus van Musschenbroek (1764-1824), archivaris van Utrecht, had belangstelling voor het handschrift van Buchelius, maar heeft het zelf nooit in kunnen zien. Hij heeft toen het afschrift van Van Wachendorff, ook al zag hij dat het vol fouten zat, in 1817 laten drukken als een boekje van 119 bladzijden. De titel luidt *Descriptio urbis Rheno-Traiectinae, aliaque, ad res praesertim Traiectinas spectantia, excerpta ex inedito m.s. Arnoldi Buchelii diario*. In de editie Brom & Van Langeraad 1907 worden in de voetnoten de passages aangegeven die ook in de *Descriptio* van 1817 voorkomen. In onze online-editie worden die verwijzingen weggelaten.

Lambrecht Abraham van Langeraad heeft de grondslag gelegd voor de moderne editie. Hij was predikant en kerkhistoricus, en moet al in 1891 zijn begonnen aan het omvangrijke werk, het transcriberen van de hele *Commentarius*. In 1898 was hij zo ver dat archivaris Samuel

Muller Fzn, als secretaris van het Historisch Genootschap te Utrecht, zijn Italiaanse collega's het verzoek deed om de *Iter Italicum* (een onderdeel van de *Commentarius*) te publiceren in het tijdschrift *Archivio*. Dat gebeurde in 1901-1902, in het oorspronkelijke Latijn, geannoteerd door Rodolfo Lanciani. Waarschijnlijk had Van Langeraad oninteressante gedeelten zoals lange namenlijsten weggelaten, en had hij er een leesbaar verhaal van gemaakt, voorafgegaan door een korte levensbeschrijving van Buchelius. In *De Gids* van december 1898 kondigde hij zijn plan aan om het reisverhaal te publiceren, en stuurde het gedeelte over Frankrijk naar de Société de l'histoire de Paris. Het was Alexandre Vidier die het op zich nam om de beschrijving van Parijs in het Frans te vertalen en te annoteren. De *Description de Paris* verscheen al in 1899 in een tijdschrift in 1900 in boekvorm. Het gedeelte over Douai verscheen in de vertaling van De Warengnien in 1904.

In 1906 was het Samuel Muller zelf, die een editie publiceerde van de eerste honderd bladzijden van het grote dagboek. Die behelzen de *Descriptio*, de beschrijving van de stad Utrecht. Muller heeft vermoedelijk gebruik gemaakt van de transcriptie van Van Langeraad, zoals die weer een groot deel kon overnemen van het oude boekje van Van Musschenbroek. Sinds 2017 is de *Descriptio* op de website van Het Utrechts Archief in een nieuwe editie voor het eerst van a tot z, te lezen. Muller had namelijk hier en daar stukken weggelaten en aangevuld met gedeelten die ergens anders in de *Commentarius* staan. Weer een jaar later, in 1907, kon Van Langeraad een grote selectie van het hele werk uitgeven onder de titel *Diarium*. Pas daarna verscheen de Duitse vertaling van Keussen/Klinkenberg in de *Annalen des Vereins für die Geschichte des Niederrheins* (1907-1908).

Inhoud van het *Diarium* deel 1

fol. 1r-3v: Gedicht, titel en voorwoord, gedateerd *M.D.XXCIIIIX A.D. XIII Kal. Decemb.*, een jaartal in ingewikkelde Romeinse cijfers, waarmee Buchelius waarschijnlijk 20 november 1593 bedoelde (en niet 1587, toen hij nog in Italië verbleef) (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 3-6).

fol. 4r-52v: Beschrijving van Utrecht, ingeluid met de woorden *A patria urbe, quae mihi vitae simul et peregrinationis initium dedit exordiar* ('Ik begin mijn tekst met de vaderstad, die mij het begin van mijn leven en tegelijkertijd van mijn [levens]reis heeft gegeven') (ed. Muller 1906). Deze beschrijving van Utrecht, fol. 4r-52v, is in de vertaling van Kees Smit en Frits de Goojer te lezen op de website <http://www.utrechtsekronieken.nl/kronieken/diarium/>.

fol. 53r-140r: Gebeurtenissen 1560-januari 1584, beginnend met *Diarium ab anno Crist. M.D.L.X.* (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 7-93).

fol. 140r-157v: Reis naar en studie te Douai, februari 1584-juni 1585 (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 93-120; Franse vertaling De Warengnien 1904).

fol. 158r-209r: Reis naar en verblijf te Parijs, juni 1585-mei 1586 (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 120-134; Franse vertaling Vidier 1900).

Fol. 208v-209r: Reis van Parijs naar Le Havre, mei 1586 (Alphonse Martin, 'Un Hollandais au Havre, en 1585', dans : *Mémoires de l'Académie du Hâvre* 1901 (*Recueil des publications de la Société Havraise d'Études diverses*, 1901, p. 111-118).

fol. 209r-215r: Gebeurtenissen te Utrecht, mei 1586-april 1587 (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 134-146).

fol. 215r-256v: Reis door Duitsland, mei-oktober 1587, waarbij hij van Bremen via de Weser naar Heidelberg trok, maar toen de Rijn afzakte en een paar maanden in Keulen bleef, waarna hij de Frankfurter Buchmesse bezocht, en via de Brennerpas naar Italië reisde (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 146-158; Duitse vertaling Keussen/Klinkenberg 1907).

fol. 257r-275r: Hier had Buchelius een Index willen maken, maar gaf in plaats daarvan historische aantekeningen, voornamelijk chronologische lijsten van Utrechtse magistraten, doorlopend tot Buchelius' eigen tijd (niet geëditeerd).

Inhoud van het *Diarium* deel 2

fol. 1r-91r: Reis door Italië (*Iter Italicum*), oktober 1587-april 1588, met bezoeken aan onder andere Pavia, Venetië, Rome, Napels, Siena en Florence (zie De Jong 2002 en 2010; De Jong & Kemper 2009 en 2012) (ed. Lanciani 1901 [lees 1902], vgl. Brom & Van Langeraad 1907, p. 158-169).

fol. 91r-95v: Terugreis door Duitsland, april-juli 1588, langs de Rijn (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 169-174).

fol. 95v-148r: Gebeurtenissen te Utrecht en de Nederlanden, juli 1588-mei 1591 (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 174-292).

fol. 148v-163v: Reis door Duitsland, mei-november 1591, via de Weser naar Dillenburg en Keulen, terug langs de Rijn (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 292-304; Duitse vertaling 1908, p. 43-90).

fol. 163v-237v: Gebeurtenissen te Utrecht en de Nederlanden, november 1591-april 1599 (ed. Brom & Van Langeraad 1907, p. 304-486).

De edities van Muller 1906 en van Brom & Van Langeraad 1907 zijn niet integraal, en vooral de laatste spitsen zich toe op Buchelius zelf en de lokale geschiedenis. Ze laten notities over bekende (inter)nationale gebeurtenissen en beschrijvingen van bekende monumenten achterwege. De vertalingen zijn eveneens op een dergelijke manier selectief. Op internet verschijnt nu na ruim honderd jaar een integrale editie, waaraan enkele jaren is gewerkt door Kees Smit, in samenwerking met Margreet Blok en Gisela Gerritsen-Geywitz.

De rapiaria

Het *Diarium* is eigenlijk geen dagboek in moderne zin, het is niet van dag tot dag bijgehouden. Het is min of meer een editie van verschillende dagboekjes (rapiaria) die Buchelius had bijgehouden. Hiervan zijn er twee bewaard gebleven. Hs. 1640 is getiteld *Acta diurna* ('Dagelijkse bezigheden') en beslaat zijn verblijf in Douai en Parijs (juli 1584-mei 1586) en het begin van zijn tocht door (Duitsland en) Italië (februari en maart 1588). Hs. 761 heeft een langere titel: *Rerum memorabilium diversarum observationum itineris mei Germanici et Italici commentariolus* ('Korte aantekeningen van diverse waarnemingen van memorabele zaken van mijn Duitse en Italiaanse reis'). Het beslaat min of meer de periode van april 1587-juni 1588.

Buchelius als redacteur van zijn eigen werk

In beide rapiaria vinden we kruisjes of lange strepen in de kantlijn, en dit zijn de passages die Buchelius lijkt te hebben geselecteerd voor opname in het *Diarium*. Een korte vergelijking laat zien dat Buchelius niet alles uit zijn rapiaria gebruikte. Wat hij gebruikte verwoordde hij vaak anders, of hij maakte een samenvatting of herschreef het zelfs (zoals bijvoorbeeld gedichtjes van eigen hand). Buchelius redigeerde dus zijn eigen werk, en wilde duidelijk een geordend geheel produceren, overzichtelijker dan de kleine en soms slordige en ongeordende rapiaria. Hij vulde de tekst van het *Diarium* aan met informatie uit andere aantekenboekjes of bronnen. Dit blijkt ook uit de afbeeldingen in het *Diarium*.

De herkomst van de afbeeldingen

Het *Diarium* is verlucht met ruim 100 tekeningen (in deel I staan er 67, in deel II 37), variërend van kleine munten en wapenschilden tot grote monumenten, stadsgezichten en kaarten. Voor een gedeelte zijn dit nette en ingekleurde versies van de tekeningen die we in de rapiaria vinden. Zo is het monument van Anne de Montmorency (*Diarium* I, 164v) overgenomen uit Hs. 1640, fol. 60r. Een aantal van de grotere tekeningen in de Parijse sectie in het *Diarium* vinden we echter niet in zijn rapiarium. Wellicht gebruikte Buchelius daarvoor

een schetsboek dat nu verloren is gegaan, of gebruikte hij andere bronnen, zoals hij deed met de afbeelding van de Engelenburcht van rond 1490 (II, 30v), die hij blijkbaar aan een oude tekening ontleende, of die van het Capitool in Rome (II, 39r), die hij kopieerde naar een prent uit een in 1588 uitgegeven boek (zie De Jong & Kemper 2009).

De waarde van het *Diarium*

De uiteindelijke waarde van het *Diarium* moet beoordeeld worden in samenhang met de rapiaria en andere bronnen – zowel van Buchelius zelf als externe bronnen – die hij gebruikte als basis voor zijn teksten en afbeeldingen. Het staat echter wel vast dat het *Diarium*, ook al is het een editie, een uniek egodocument is. Buchelius is een van de eerste buitenlandse humanisten die uitgebreid verslag doet van zijn reizen in Frankrijk, Duitsland en Italië. Hij doet dit met de blik van een geschiedkundige (vgl. Langereis 2001) en kunstliefhebber (vgl. Hoogewerff & Van Regteren Altena 1928), maar ook als gematigd katholiek die in het buitenland wordt geconfronteerd met de contrareformatie. Deze ervaring is zeker van invloed geweest op zijn ‘beking’ tot het protestantisme (Pollmann 2000). Als geen andere Utrechter belichaamt Buchelius de Renaissance en Reformatie die zijn leven zo hebben bepaald.

Bart Jaski en Kees Smit

Verder lezen

- Brom, G. & L.A. van Langeraad (ed.), *Arend van Buchel, Diarium*. Werken van het Historisch Genootschap, derde serie, nr. 21 (Amsterdam, 1907). Ook geciteerd als *Diarium* 1907.
- Cox-Rearick, Janet, *The collection of Francis I: royal treasures* (Antwerpen, 1995), p. 60, 100, 104, 17-19, 206, 222, 307, 328, 339, 348, 350, 352, 354, 355, 358, 360, 361, 368.
- Dekker, Alfred M.M., ‘Three unknown “cantilenae Martinianae” by Georgius Macropedius: a contribution to the study of the Utrecht *carmina scholastica*’, *Humanistica Lovaniensia* 23 (1974), p. 188-227.
- Ditmars, Elise van, ‘Aernout van Buchel en het Pantheon: *veni, vidi, studiu*’, *Amore Romae* 14/15 (2011-12), p. 55-75.
- Ditmars, Elise van, ‘Reading instead of travelling: Nathan Chytraeus’s *Variorum in Europa itinerum deliciae*’, in: Karel A.E. Enenkel & Jan L. de Jong (ed.), *Artes Apodemicae and early modern travel culture, 1550-1700* (Leiden, 2019), p. 237-261: 250-259.
- Horst, K. van der, et al., *Handschriften en oude drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek* (Utrecht, 1984), p. 275-276 (nr. 131).
- Grotefend, H., *Taschenbuch der Zeitrechnung*.
- Hendrix, Harald, ‘Epigraphy and blurring senses of the past in Early Modern travelling men of letters: the case of Arnoldus Buchelius’, in: Karl A.E. Enenkel & Konrad A. Ottenheim (ed.), *The quest for an appropriate past in literature, art and architecture* (Leiden, 2019), p. 383-396.
- Hoogewerff, G.J. & J.Q. van Regteren Altena (ed.), *Arnoldus Buchelius, “Res picturae”. Aanteekeningen over kunstenaars en kunstwerken [...] (1583-1639)*. Quellenstudien zur Holländischen Kunstgeschichte 15 (Den Haag, 1928).
- Jong, Jan L. de, ‘Bezoekers van de eeuwige stad: kennis, gidsen en beschrijvingen van Rome in de vroeg moderne tijd’, *Amore Romae* 14/15 (2011-12), p. 7-31.
- Jong, J.L. de, ‘An art loving Dutchman in Florence. Observations on Aernout van Buchell’s appreciation of contemporary works of art in the “Pulchra et Florentie Hetruriae Urbe”, 1588’, in: A.W.A. Boschloo, E. Grasman & G.J. van der Sman (ed.), *Aux Quatre Vents. A festschrift for Bert W. Meijer* (Florence, 2002), p. 263-266.
- Jong, J.L. de, ‘Iacet in colle ... Siena in een beschrijving van Aernout van Buchel (1588)’, *Frons* 30.3 (2010), p. 41-52.
- Jong, J.L. de & S. Kemper, ‘Historiam hanc diu quaesitam invenire non potui. Aernout van Buchel bij de Engelenburcht en op het Capitool’, in: M. van Egmond, B. Jaski & H. Mulder (ed.), *Bijzonder onderzoek. Een ontdekkingsreis door de bijzondere collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht* (Utrecht, 2009), p. 48-55.

- Jong, J.L. de & S. Kemper, 'Aernout van Buchel in Napels', in: *Incontri* 27.1 (2012), p. 3-20.
- Keussen, H. (vert.), 'Die drei Reisen des Utrechters Arnoldus Buchelius nach Deutschland, insbesondere sein Kölner Aufenthalt', *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* 84 (1907), p. 1-102 ; 85 (1908), p. 43-90.
- Lanciani, R. (ed.), *A. Buchellius, Iter Italicum* (Rome, 1901 [lees 1902]).
- Langereis, S., *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* (Hilversum, 2001).
- Lemerle, Frederique, *Le voyage architectural en France (XVe-XVIIe siècles): antiquité et modernité* (Turnhout, 2018), p. 51-60, 74, 181, 232.
- Martin, Alphonse, 'Un Hollandais au Havre, en 1585', *Recueil des publications de la Société Havraise d'Études diverses*, 1901, p. 111-118. Online: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5758813x/f17.image.r=hollandais>
- Muller Fz, S. (ed.), 'Arnoldus Buchelius, *Traciecti Batavorum descriptio*', *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap* 27 (1906), p. 131-268.
- Noelke, Peter, 'Kölner Antiksammlungen und Studien vom Humanismus bis zur Aufklärung und ihr Kontext im deutschen Sprachraum', *Kölner Jahrbuch* 49 (2016), p. 487-668: 519, 524-527.
- Plaum, Bernd D., 'Von Kirchhain über Dillenburg und Siegen nach Köln: ein Reisebericht aus dem Jahr 1591', *Siegener Beiträge - Jahrbuch für regionale Geschichte* 9 (2004), p. 71-82.
- Pollmann, J., *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)*, (Amsterdam, 2000).
- Vidier, A. (vert.), 'Description de Paris par Arnold van Buchel (1585-1586). Avec une notice biographique par L.A. van Langeraad. L'iter Parisienne de N. Chytrée', *Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Île-de-France* 26 (1899), p. 59-195. Ook apart uitgegeven, Parijs, 1900. Online: <https://archive.org/details/mmoires26sociuoft/page/58/mode/2up>
- Warengien, M. Le baron de, 'Un Hollandais à l'Université de Douai. Journal d'Arnold van Buchell du 11 mars au 28 juin 1585', *Mémoires de la Société d'agriculture, sciences et arts. Centrale du Départ. du Nord séant à Douai*, 3. série, 8 (1904), p. 403-472.

Het gedrukte boek *Diarium* (1907) is door Google gedigitaliseerd:

<https://archive.org/details/werken01nethgoog/page/n9/mode/2up>

Full text OCR: https://archive.org/stream/werken01nethgoog/werken01nethgoog_djvu.txt

Het boek is ook als pdf-bestand te lezen:

<http://objects.library.uu.nl/reader/resolver.php?obj=000660845&type=2>

Digitaal facsimile: via <https://utrechtuniversity.on.worldcat.org/oclc/965407851> (deel 1: [link](#))

Arnoldus Buchelius, *Commentarius rerum quotidianarum, in quo, praeter itinera diversarum regionum, urbium, oppidorumque situs, antiquitates, principes, instituta, mores, multa eorum quae tam inter publicos quam privatos contingere solent, occurrent exempla, lectoribus pro cuiusque ingenio vel utilia vel saltem non iniucunda futura.*

'Verslag van dagelijkse aangelegenheden, waarin – behalve reizen door diverse streken, de situering van steden en dorpen, de oudheden, heersers, instituties en leefgewoonten – vele exempels voorkomen van zaken die in zowel het openbare als het persoonlijke leven plegen plaats te vinden. Ze zullen door de lezers nuttig of tenminste niet onaangenaam zijn, al naar gelang ieders aard' (vertaling van Langereis 2001, p. 72-73).

Jan. 1560 - april 1599. Papier, 31,2 x 20,2 cm, 2 dl., 275 en 237 bladen. Met pentekeningen, aquarellen en ingeplakte gravures. Gebonden in contemporain perkament met kartonnen platten.

Dl. 1. De stad Utrecht en Utrechtse families; bij fol. 53 begint het 'Diarium', het Dagboek vanaf 1560, met beschrijving van reizen door Noord- en Zuid-Nederland, Frankrijk, Duitsland. Dl 2. Reis door Italië (en Duitsland) en vervolg dagboek tot 1599.

Bart Jaski en Kees Smit, Utrecht, 2020.

Verantwoording van de online-editie van *Commentarius*, deel I

Deze complete editie van de *Commentarius* deel I is gebaseerd op een kritische transcriptie van de tekst, volgens de bekende ‘Richtlijnen’, zoals die ook in de recente internet-edities van de *Monumenta* en andere handschriften van Buchelius toegelicht zijn (zie website Het Utrechts Archief - [link](#)). Afkortingen zijn stilzwijgend aangevuld, hoofdletters en leestekens volgens modern gebruik, i en j, u en v, ij en y ook. Namen die beginnen met een I die als J wordt uitgesproken, worden met een J geschreven, dus Jacobus en Juno, maar ook junius en januarus. ‘Kennelijke verschrijvingen’ zijn ook stilzwijgend verbeterd, maar doorgaans toch cursief aangegeven, een enkele maal tussen vierkante haken. De kritische lezer kan altijd in het origineel meelesen, en de transcriptie voor eigen gebruik aanpassen.

De jaartallen en andere getallen in Romeinse cijfers zijn ongewijzigd overgenomen, maar zijn grotendeels ook omgerekend en tussen ronde haakjes in Arabische cijfers toegevoegd. Om het dagboekkarakter van het *Diarium* te benadrukken, is elke datering vanaf 1560 op een moderne manier [dd-mm-jjjj] verduidelijkt tussen vierkante haakjes. Vanaf 1582 wordt daarachter steeds met o.s. of n.s. aangegeven of het de oude juliaanse stijl is, of de nieuwe gregoriaanse stijl. De omschrijving van de datum in de tekst zelf wordt steeds met een punt gescheiden van de volgende zin, ook al vormen ze vaak samen één zin. Afkortingen in datering worden niet aangevuld.

Ook bij de index is het jaar 1560 als grens genomen, om de vele duizenden namen beheersbaar te maken. Die van voor 1560 zijn niet opgenomen, want de vele fragmenten uit oude oorkonden hebben weinig interessants te bieden. Maar ook na 1560 komen talloze namen voor in allerlei lijsten, die van weinig belang zijn, en dus weggelaten zijn. Wel zijn alle medestudenten, vrienden en familieleden van Buchelius opgenomen. Een probleem vormden de vele adellijke personen die met hun familienaam of als ‘heer van’ in het Nederlands, Frans of Latijn aangeduid zijn. Ik heb zoveel mogelijk de gangbare naam aangehouden en daarnaar verwezen bij hun andere naam.

De overvloedige aantekeningen en literatuurverwijzingen die Buchelius in de marges schreef, zijn in de tekst zelf opgenomen en niet in de voetnoten. Ze zijn tussen ronde haakjes gezet, zonder verdere toelichting. Ook de woorden die hij boven de regel bijschreef, zijn op dezelfde manier tussen haakjes gezet. De reden hiervan is, dat de lezer steeds het origineel op het scherm kan raadplegen. Wat vroeger, toen het origineel moeilijk te raadplegen was, uitvoerig verantwoord moest worden, is nu overbodig geworden. Wie uit de tekst wil citeren, kan desgewenst zelf toelichtingen toevoegen.

De tekst is inclusief de aanvullingen en verwijzingen in de marges, integraal weergegeven, met één kleine uitzondering. In de reisbeschrijvingen staan, zoals dat in die tijd gebruikelijk was, de afstanden in mijlen (*leuca*) genoteerd. Omdat het vaak onduidelijk is bij welke plaatsnamen die horen, én omdat ze voor ons onbelangrijk zijn geworden (en trouwens in het handschrift online te lezen zijn), hebben we de afstanden die in de marge staan, in de transcriptie weggelaten. Als ze in de tekst zelf staan, worden ze wel weergegeven. In de voetnoten staan de plaatsnamen van de buitenlandse reizen zo gespeld en soms verduidelijkt, dat ze in Google Maps gemakkelijk te vinden zijn.

De voetnoten van de *Diarium*-uitgave van 1907 zijn voor een deel overgenomen en aangepast, omdat ze vaak waardevol zijn, maar anderzijds uiteraard verouderd zijn. Waar in de uitgave van 1907 in de voetnoten expliciet Van Langeraad wordt geciteerd (v. L.), daar is die verwijzing hier niet overgenomen. Ook de voetnoten van de Franse en Duitse edities zijn in veel gevallen overgenomen, in vertaling, en soms aangepast. Plaatsnamen in het buitenland blijken namelijk soms veranderd te zijn in de laatste honderd jaar. Onderzoekers kunnen baat hebben bij de voetnoten van Brom en Van Langeraad. Dat geldt ook voor de Franse en Duitse edities. Mijn eigen voetnoten heb ik minimaal verantwoord, omdat alles gemakkelijk op internet te vinden is. De spelling van eigennamen en boektitels heb ik in de voetnoten voor dat doel aangepast aan de meest gangbare vorm, met name in Google en Worldcat. Aan de naamvallen van auteurs en titels is bij die verwijzingen weinig aandacht besteed. Veel geciteerde literatuur, zoals Pollmann 2000 en Langereis 2001, is te vinden in de bibliografie, p. 6-7 hierboven.

Gedeelten van de tekst, met name over de reizen door Frankrijk en Duitsland, zijn getranscribeerd door Margreet Blok en Gisela Gerritsen-Geywitz, die ik daar hartelijk voor dank. Veel dank ben ik ook verschuldigd aan de classici Frits de Goojer, die me vaak bijgestaan heeft, en evenzeer aan Sjef Kemper en Esther van de Vrie, die de moeite deden om een aantal Griekse woorden en korte teksten verantwoord in Griekse letters te transcriberen. Zelf heb ik er ook een aantal gedaan. Verder dank ik Marten Jan Bok, Jan de Jong, Janjaap Luijt, Diederick Wildeman en Armin Schlechter in Speyer, die altijd klaar stonden om mijn vragen per e-mail te beantwoorden, en Bart Jaski voor zijn hulp en redactioneel werk.

Kees Smit, Utrecht, 2020.

I, fol. 1r (p. 5)

Ad lectorem curiosum
Esse aliquid nostras nugas fortasse putabis
Lector, at eductum pone supercilium.
Mixta vides levibus non maxima seria nugis
Et fateor vobis displicet illud opus.
Me iuvat hoc, laetoque lubens haec colligo vultu,
Atque hic quo fiam doctior invenio.¹

I, fol. 1v (p. 6)

([ingeplakte gravure, portret van Buchelius]:
Effigies Arnoldi Buchellii, i.u.l., anno D. 1614 aet. 49).²

Quid iuvat externum Buchellii pingere vultum?
Pars melior docto pectore clausa latet, G. Elb[urg].

I, fol. 2r (p. 7)³

Commentarius rerum quotidianarum, in quo praeter itinera diversarum regionum, urbium oppidorumque situs, antiquitates, principes, instituta, mores, multa eorum quae tam inter publicos quam privatos contingere solent, occurrent exempla. Lectoribus pro cuiusque ingenio vel utilia vel saltem non iniucunda futura.⁴

Plutarchi liber, quomodo quis suos in virtute profectus sentiet:
Iam qui magis etiam profecerunt non ex orationibus solum, sed e spectaculis quoque et rebus quibuscunque norunt utilitatem capere, idque colligere quod eorum instituto commodet.

Idem de liberis educandis:

Pulcrum quidem est circa multas urbes navigare, utile autem prestantissimam inhabitare.

Asconius:⁵

Author est, olim unumquemque domesticam sibi rationem totius vitae suae per singulos dies scribere solitum.

Artemidorus, *De somniorum interpretatione*, lib. IV:

Mores porro locales et locorum proprietates, si non nosti percunctare. Peregrinationes autem

¹ 'U zult misschien denken dat onze beuzelarijen heel wat voorstellen, Lezer, maar laat uw opgetrokken wenkbrauw maar zakken. Wat u ziet, is een mengsel van niet al te serieuze aangelegenheden en lichvoetige trivialiteiten. En ik erken, dat werk zint u niet. *Mij* doet het genoeg, en ik verzamel deze trivialiteiten graag en met blij gelaat. En hier vind ik datgene waardoor ik geleerder word.' Langereis 2001, p. 77.

² i.u.l. enz.: iuris utriusque licentiat, anno Domini 1614, aetatis 49. Het portret is gegraveerd door Crispijn de Passe de Oude, en is in particulier bezit. Het onderschrift is van G. Elburgh, raad ter admiraliteit in Amsterdam. Buchelius stuurde het portret naar zijn vriend Johannes de Wit, die in 1614 in Parijs woonde.

³ Afgebeeld in Langereis 2001, p. 78.

⁴ De volledige titel van de *Commentarius* luidde, vertaald: 'Een journaal [Commentarius] van dagelijkse gebeurtenissen, waarin naast reizen door verscheidene landen, de ligging van steden en stadjes, antiquiteiten, gezagsdragers, instellingen en gebruiken, vele exempla zijn opgenomen van zaken die zich zowel in persoonlijke als openbare aangelegenheden plegen voor te doen; voor lezers die hieraan, al naar gelang ze gedisponeerd zijn, hetzij nut dan wel vermaak zullen ontleen.' Pollmann 2000, p. 2, Langereis 2001, p. 73.

⁵ Quintus Asconius Pedianus (9/3 v.Chr. – 76/88 n.Chr.) was een Romeins historicus.

et lectiones vel maxime habitum tibi horum inducent.

Seneca, *De vita beata*:

Navigant quidam et labores peregrinationis longissimae una mercede perpetiuntur, cognoscendi aliquid additum remotumque. Haec res ad spectacula populos contrahit, haec cogit praeclusa rimari secretiora exquirere, antiquitates evolvere mores barbararum audire gentium. Curiosum nobis natura ingenium dedit: et artis sibi ac pulcritudinis suae conscia, spectatores nos tantis rerum spectaculis genuit, perditura fructum sui, si tam magna, tam clara, tam subtiliter ducta, tam nitida, et non uno genere formosa, solitudini ostenderet.

Aristoteles:

Est nempe ea natura humanae mentis, ut desiderio cognoscendi perpetuo teneatur, nec unquam acquiescat, uni rei tantum, sive illa cognitio per auditum contingat, sive per visum, hos nempe habet disciplinae sensus.

Adde Jovis de Phaerecide⁶ carmen apud Laertium, lib. 1.

I, fol. 2v (p. 8)

In praefatione Alberti Leandri, de *Descriptione Italiae*:

Nemo quisquam ex omni memoria sapientiae doctrinaeve consecutus opinionem est ullam, quin aut ipse multum peregrinatus sit, aut saltem plurimum peregrinationi tribuerit, etc.

Seneca, *Consolatio ad Helviam*, cap. VI:

Invenio qui dicant inesse naturalem quandam animis irritationem commutandi sedes, et transferendi domicilia. Mobilis nempe et inquieta mens homini data est. Nunquam se tenet, spargitur et cogitationes suas in omnia nota atque ignota dimittit, vaga atque quietis impatiens, et novitate rerum laetissima: quod non miraberis, si primam eius originem aspexeris. Non est ex terreno et gravi concreta corpore ex illo caelesti spiritu descendit. Caelestium autem natura semper in motu est. Etc., quae sequuntur.

Apud Suidam,⁷ nescio quis, fol. 960:

Convenit homini iuveni peregrinari et extra patriae limites proficisci.

Voyez les *Essais* de M. de Montaignes,⁸ lib. 1, cap. 26, pag. 131.

Apollonius apud Philostratum, aiebat adolescenti maxime convenire, nec secus ac si patria pulsus esset, quam longissime peregrinari. Lib. 1, cap. 13. Vide Apuleium, *Metamorphoses*, lib. IX, 152. Et *De Chrysanthio*, Eunapium; Damascius in *Vita Isidori*.

Propendebat in peregrinationem non vanam, aut delitiosam, intransitum dominum substructionibus spectandis, aut urbibus magnis et pulcris, sed sicubi quid mirandum audiret, vel augustum sive occultum, sive apertum, ipsismet oculis videre volebat.

⁶ Zie literatuurverwijzingen.

⁷ *Suda of Suida*.

⁸ Vgl. Pollmann 2001, p. 31.

I, fol. 3r (p. 9)

Praefatio⁹

Quum vita haec nostra sit peregrinatio, coacta potius quam voluntaria, in hoc terrarum orbe et procul a patria, quae est coelestis spendor, anima in hoc corporis carcere vagetur, non abs re mundum hunc, quem pedibus calcamus, et oculis coram cernimus, iter vocamus.¹⁰ Moris autem fuisse etiam apud maiores nostros maxime memorabilia et relatu digna in peregrinationibus notata, suis concivibus commemorare, et nonnunquam posteris scripta relinquere, constat. Quod et tam apud Latinos quam Graecos diligentissimi illi cosmographi, qui nobis totum terrarum orbem tanquam ob oculos ponunt, fecere.

Quis nempe plura vidit Strabone? Quae omnia XVII libris conscripta Graece in manibus doctorum versantur. Ptolomaeus astrorum cautissimus scrutator, qui plura huic scientiae addidit quam invenerit, ea scripsit, ea cognovit, quae omnium terrarum incolae vix simul potuissent. Apud Latinos plures habemus, si numerum, si rem et veritatem spectemus pauciores. Mela¹¹ in parvo non parvam gloriam et paucis totam terrarum machinam, tot regiones, tot oppida, complexus est. Plinius nimia diligentia, et superstitiosa curiositate caeteros omnes qui de hac materia scripserunt facile superavit, quare multa fabulosa veris immiscens, parce credendus videtur.

Solinus ex Plinio aliisque sua parum aequo delectu descripsit. Nec principes id omisere studium, quin multi peregrinationum actionumque suarum monumenta reliquere. Nam Sulla, Caesar, Octavianus et Antoninus, diligenti admodum cura, nullo fuco, et maiori veritate conscripsere res a se bello paceque gestas, populorum mores regionumque situs et naturas.¹² Hos neoterici qui hac nostra et patrum avorumque nostrorum memoria, scientia et rerum peritia clari fuerunt, imitati sunt; ita ut vix angulus ullus toto in orbe lateat, quo non mortalium pervenerit sagacitas. Quin quidam hoc nostro orbe non contenti, quum plures mundos ex veterum fabulosis historiis esse didicissent, longis et periculosis itineribus ipsum fatigarunt oceanum; nec frustra fuere, inventa nobili terrarum parte, quae nullis ante cognita ad pedes nostros sive inferos

I, fol. 3v (p. 10)

usque latuerat. Hac laude maxime celebres fuere Lusitani, quos insecuti Hispani illi, qui principem eius regionis partem Castiliam inhabitant.

Ego vero non tam externis peregrinationibus quam hac communi omnium adductus, quicquid memoria dignum, hactenus vel viderim vel audiverim, brevi hoc commentariolo complectar; et veluti pauperculae mulieres, post congregatam messem spicas relictas, ego leviora plaeraque et a doctioribus fortassean omissa verius quam ornatius colligam. Vale lector, et te peregrinum hic non hospitem (civem) existima. Traiecti Batavorum anno christiano MDXXCIIX (1587) A.D., XIII kal. decemb.¹³

⁹ Afgebeeld in Langereis 2001, p. 79.

¹⁰ 'Aangezien dit leven van ons meer een verplicht dan een vrijwillig oponthoud op de aardse wereld is, en [aangezien] de ziel, ver weg van zijn vaderland - dat wil zeggen de hemelse luister - verblijft in de kerker van het lichaam, is het terecht dat wij deze wereld, die we met onze voeten betreden en met onze ogen waarnemen, een reis noemen'. Pollmann 2000, p. 26.

¹¹ Pomponius Mela (ca. 45 n.Chr.), geograaf.

¹² Pollmann 2000, p. 26-27.

¹³ Utrecht, 19 november 1587 (of 1593?) oude stijl, 29 nov. n.s. Zie De Jonge 2012, p. 536. Op fol. 9 verwijst B. naar een brief die hij in 1592 aan Johannes de Wit schreef. Hij kan dus in 1593 aan de Commentarius begonnen zijn.

TRAIECTI BATAVORUM DESCRIPTIO¹⁴

I, fol. 4r (p. 11)

A patria urbe, quae mihi vitae simul et peregrinationis initium dedit, exordiar.
Traiectum Batavorum et olim et iam, si veriolem sequamur sententiam, haec appellata. At priusquam ad urbis descriptionem progrediar, de Batavia veteri, in cuius haec solo sita est, pauca dicenda arbitratus sum.

([getekende kaart:] Bataviae veteris delineatio.¹⁵

Oceanus Germanicus, Flevum ostium, Rheni ostium medium, Helium ostium, Littus Britannicum.

Frisiae pars, Frisiabones, Sturii, Franci, Salii, Sicambri, Baduhemiae Lucus.

Caninefates, Marsatii, Britanniciani, Cauchi, Chamavi qui et Pranci

Flevum fluvijs, Flevi lacus, Flevus, Velicer fluvijs, Ansibaxii, Usiretes, Drusioburgum,

Fossa Drusiana, Rhenus fluvijs, Vahaljs fluvijs, Confluentia Mosae.

Armamentarium, Lugdunum, Albiniana, Traiectum, Batavodurum, Manaricium, Grines, Vada, Arenacum.

Batavia Antiqua, Catti, Sacrum nemus, Phalditinga, Fossa Corbulonis, Merovei Fossa, Dordracum, Mattiaci, Mosae).

Caput I

[De Batavia veteri]

Batavorum insulam sic describit Tacitus, (*Historiarum* lib. IV) diligentissimus rerum Germanicarum investigator: 'Batavi, donec trans Rhenum agebant pars Cattorum, domestica seditione pulsij, extrema Gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam inter vada sitam, occupavere, quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit.' Aperte hic¹⁶ tibi monstratur Batavia et tamquam in tabula, nec imponant hae fossae cuiquam: Drusiana, Corbulonis, Merovei; non fuerunt illae, cum suum accepit nomen Batavia. Errorem multos implicuit diversa illa facies et mutabilis amnium cursus. Minorem fecit et a Mosae ac Vahaljs confluentia Cornelius Aurelius (*Bataviae* suae lib. I, cap. 4.),¹⁷ Caesarem (*Belli Gallici* lib. IV) ex sua interpretatus opinione.

Huic oppono Cornelium Tacitum (lib. II *Annalium*), testem certissimum verissimumque, qui ait: 'Rhenus uno alveo continuus aut modicas insulas circumveniens, apud principium agri Batavi, velut in duos amnes divi[di]tur; servatque nomen et violentiam cursus, qua Germaniam praevehitur, donec Oceano misceatur.' Quid his verbis clarius, quibus apertissime ad divortium Rheni Batavi agri principium indicatur? Johannes Stella¹⁸ et Petrus Divaeus (*Lib. de Gallia Belgica*) ad Flevi ostium extendunt, et ad He-

I, fol. 4v (p. 12)

lii ostium Caninefates collocant et Marsatios, inepte sane, si ad veterem situm, sin ad recentem aliqua ratione: nondum nempe a Druso facta illa fossa (Taciti, *Annales* II. Vide

¹⁴ Deze beschrijving van Utrecht, fol. 4r-52v, is ook met vertaling te lezen op de website www.hetutrechtsarchief.nl onder Kronieken (<http://www.utrechtsekronieken.nl/kronieken/diarium/>).

¹⁵ Zie Langereis 2001, p. 232.

¹⁶ In de tekening.

¹⁷ Cornelius Aurelius, *Defensorium gloriae Batavinae* e.a., werd uitgegeven door Bonaventura Vulcanius als *Batavia*, Leiden 1586.

¹⁸ Johannes Stella, een Venetiaan die o.a. een geschiedenis van de pausen schreef.

Suetonium, in *Claudio I*), quae ab autore nomen possidet, inque Isalam aut Flevi lacus deducta.

Falsa haec docet Caesar (*Belli Gallici* lib. IV), qui Mosam in finibus Lingonum ex monte Vogeso profluere et parte quadam Rheni, quae Vahalís vocatur, recepta insulam efficere Batavorum, author est. Et Plinius (lib. IV, cap. 15) praeter Batavos, Caninefates, Frisios Cisirhenanos, Sturios (vel ut legit Junius: Tusios), Marsatios, Cauchos, Frisiabones, inter Helium et Flevum collocavit. Hi a medio et Rheni nomine ostio ad orientem et Flevum extenduntur.

Longitudo Bataviae controversa; et ex Caesaris ac Plinii diversitate dubia; hic prope C (100) M passuum, ille LXXX (80) M ponit; Plinius tamen mihi ante Caesarem credendus, ut veritati propinquior, cuius aetate notissima illa insula, ex qua Romanae fortitudinis magnum robur; cum Caesar primus Romanorum ad ea loca pervenerit, quae vix ante eum fama cognita, nempe ad extrema Germaniae Galliaeque. Quin ab Italis hoc tempore, etiamsi notissima, extremum orbis terrarum limitem appellari notum est. (Crisostomos Neapolitanus, *De moribus et situ Olandiae*).

Conciliari tamen et Caesaris et Plinii loca hoc modo possent, ut hunc amnium ambitum, illum terrae rectitudinem in dimetiendo sequutum dicas; et nescio, an Caesaris illa dimentio a confluentia Mosae ac Vahalís non a capite agri Batavici deducenda, quae mea saltem opinio. At qui primi hanc incoluerint nomenque dederint, ex superscriptis Taciti verbis constat, qui et alio loco (*De moribus Germanorum*): ‘Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi, non multum ex ripa sed insulam Rheni amnis colunt. Cattorum quondam populus et domestica seditione in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fieret.’

Nomen a Batone duce inditum et quasi Batonis peculium populari lingua *Batohave* appellatam volunt (Junius in sua *Batavia*, cap. 1); nihil hic affermo, coniectura nempe est allusionum licet verisimilium. Batonis vero nomen apud Germanos olim vulgare, cuius meminerunt Strabo, [*Cosmographia*] (Lib. 7) Dion (libris 55 et 56), Tacitus (Tranquillus in *Caesar, Tiberius* 21).¹⁹ Dubitarunt alii, Germaniae an Galliae adnumeranda esset Batavia; disputatum est utrimque, et dubitatum magnis argumentis etiam olim. Rhenus Germaniae Galliaeque terminus (Ausonius in ‘Epigramma de Danubio’); in medio Rheni Batavia; Germanicum flumen Rhenus. Germani incolae a Cattis, Germanissimis populis. Germani appellantur a Caesare (lib. 7, *Belli Gallici*), a Suetonio (In *Galba* cap. 12, libro 6), ab [Paulo] Orosio, Lucio Floro, Herodiano, Dione.

Dissentiunt inter se Ptolomaeus, qui Flevum Germaniae Galliaeque terminum constituit, sed huic minus haec loca nota, et Strabo ac Dion, qui medium Rheni ostium Galliae Germaniaeque limitem faciunt, Rheni, ut puto, nomine decepti; verior hic et alibi Tacitus (quem mihi sequendum in Bataviae hac descriptione putavi, ut diligentissimum scriptorem, qui his in locis procuratoria dignitate aliquamdiu vixerat); hic

I, fol. 5r (p. 13)

Helium Galliae Germaniaeque populis terminum dedit. Plutarchus (In *Vita Othonis*) etiam huic astipulari videtur. Sed ne longius ab instituta brevitate digrediar, ad Junium (*Bataviae* cap. 4), amplissimum diligentissimumque Bataviae scriptorem, curiosos mittam, cuius diligentia me brevior fecit.

En aperta et clara Batavia, demonstratus situs, magnitudo dimensa, habitatores indicati, Germaniae adjudicata provincia, et nomen apertum. Nunc videamus, qui et quales fuerint Batavi, Romanorum elogiis clarissimi et validis etiam gentibus praelati. Duo in gente Batavorum notata a Romanis et laudata: fidelitas et fortitudo. Hac vulgo formidabiles habiti

¹⁹ In de tekst wordt bij vergissing niet Suetonius Tranquillus, maar Tacitus genoemd.

Batavi ac invictae virtutis validam opinionem acquisiverunt; illa vero supremum a Romanis honorem fraternitatem imperii maximi meruerunt et tanquam custodes corporum fidelissimi caesareorum venerati sunt. (Batavorum meminit Aethici *Cosmographia*; Lucanus truces vocat lib. I, 25 pag.). Testis in Batavis inventa et terra eruta inscriptio: ‘Gens Batavorum amici et fratres Romani Imperii’.

Nullis tributis vexati, sed libertate semper usi, non exiguum momentum praebuere Romanorum victoriis. Tacitus (*De moribus Germanorum*): ‘Manet honos et antiquae societatis insigne, nam nec tributis contunduntur, nec publicanus atterit; exempti oneribus et collationibus, tantum in usum praeliorum sepositi, velut tela atque arma bellis reservantur.’ Dion etiam Nicaeus (lib. 55)²⁰ peregrinos equites delectos Caesarem habuisse dicit, quibus Batavorum nomen fuerit, a Batavia, Rheno circumflua insula, vocatis, quos equestri disciplina plurimum valuisse constiterit. Index quoque dignitatum Romanarum sub Hadriano, imperatore, meminit Batavorum inter auxilia Palatina, item equitum iuniorum et seniorum. Plura a Tacito petenda virtutis Batavicae elogia et exempla (Tac., lib. 17). Amor nempe legionum Romanarum Batavi et robur, quos et iam Vitellius, imperator, offendere veritus fuit; nam octo eorum cohortes prout inclinassent grande momentum sociae aut adversae esse poterant. Primi semper in praeliis ac inter principia versari soliti (Tacitus in *Vita Agricolae*), amnes latissimos, profundissimos tranare equites armatique, et ut finem faciam infinitae virtutis, amicorum erant fiducia, inimicorum desperatio. Addam Martialis lepidum distichon, ut verum et a nostro instituto haud alienum (lib. 14 lemma 176):

Persona Germanica:
Sum figuli lusus Rufi persona Batavi ;
Quae tu derides haec timet ora pater.

Viri virtute illustres etiam Romanis aeternitate digni visi sunt. (At utinam integrum haberemus Tacitum aut extarent Plinii *De rebus Germanicis*; quatenus virtutis miracula admirarentur posterii!) Cl. Civilis, regia Batavorum stirpe ortus, cu-

I, fol. 5v (p. 14)

ius res gestae a Cornelio Tacito integris paene libris illustratae ad posteros pervenerunt, qui et Cariovaldae, Batavi ducis fortissimi, meminit; quemadmodum et Iulii Brigantici, Claudii Civilis ex sorore nepotis, Iulii Pauli, fratris Civilis, Claudii Victoris et Veracis, item ex sorore nepotum, Claudii Labeonis. Soranus Batavus etiam *Sudae* nominatus, et ob egregiam virtutem eleganti elogio ab Hadriano, imperatore, celebratus. (Est apud Strabonem Rhamis Veromiri, Batavorum principis, filia, lib. 7). Carmen addam ut non indoctum et Batavorum exprimens ingenium:

Ille ego Pannoniis olim notissimus oris,
Inter mille viros primus fortisque Batavos
Hadriano potui qui iudice vasta profundi
Aequora Danubii cunctis tranare sub armis,
Emissumque arcu dum pendet in aëre telum
Ac redit ex alia fixi fregique sagitta;
Quem neque Romanus potuit nec barbarus unquam
Non iaculo miles, non arcu vincere Parthus,
Hic situs, hic memori saxo mea facta sacravi.

²⁰ Dio Cassius Nicaeus.

Viderit anne aliquis post me mea facta sequatur,
Exemplo mihi sum primus qui talia gessi.

Caput II

Brevis Rheni fluvii descriptio

Non ab instituto nostro futurum credidi, si post Bataviae qualemcunque descriptionem Rheni adiicerem (De Rheni orthographia et etymo vid. [J.C.] Scaligerum, I, *De causis linguae Latinae* [1540], cap. 45). Ad cuius me ripam natum et iuxta quam multoties me divagatum memini, cuius necessario saepius in hoc diario proferendum nomen. Rhenum sic depingit Caesar (*Belli Gallici* lib. 4): ‘Rhenus oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribotorum, Trevirorum citatus fertur, et ubi oceano appropinquavit in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt qui piscibus et ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in oceanum influit.’ Strabo (libro 4): ‘Non longe ab istis (nempe Rhodani fontibus) sunt Rheni fontes et mons Aduallas, ex quo in septentrionem Rhenus excurrit.’ Pomponius Mela (libro 3, cap. 2):²¹ ‘Rhenus Alpibus decidens prope a capite duos lacus efficit, Venetum et Acronium; mox diu solidus et certo alveo lapsus, haud procul a mari huc et illuc dispargitur; sed ad sinistram amnis, etiam tum et donec effluat, Rhenus; ad dextram primo angustus et sui similis, post ripis longe ac late recedentibus iam non amnis sed ingens lacus, ubi campos implevit, Flevus dicitur; eiusdemque nominis insulam amplexus fit iterum arctior, iterumque fluviis emittitur’. Herodianus²² (libro 6): ‘Hi maximi fluminum sub septentrione feruntur, Rhenus ac Danubius, quorum alter Germanos, alter Pannonios praeter-

I, fol. 6r (p. 15)

fluit. Atque aestate quidem navigabiles, altissimo latissimoque alveo; per hyemem dein concreti gelu camporum in morem perequantur, etc.’
Claudianus, elegans sane poeta (*De laudibus Stiliconis*, lib. 1):

Rhenumque minacem
Cornibus infractis adeo mitescere cogis.

Et paulo ante:

totidemque diebus
Edomuit Rhenum, quot vos potuistis in annis,
Quem ferro, alloquiis, quem vos cum milite solus
Impiger a primo descendens fluminis ortu,
Ad bifidos tractus et iuncta paludibus ora
Flumineum perstrinxit iter.

Idem (*De bello Getico* vel *De laudibus Stiliconis*, libro 4):

Sublimis in arcton
Prominet Hercinae confinis Rhetia silvae,

²¹ *De Chorographia*, libro III c. 2.

²² [*De geschiedenis van het keizerrijk na Marcus Aurelius*, in het Grieks] libro VI [7, 6, Boek VI betreft de jaren van Severus Alexander (222-235). (Loeb Classical Library, Herodian II, VI, 7,6, p. 126)].

Quae se Danubii iactat Rhenique parentem,
Utraque Romuleo praetendens flumina regno.
Primo fonte breves: alto mox gurgite regnant
Et fluvios cogunt unda coeunte minores
In nomen transire suum; te Cymbrica Tethys
Divisum bifido consumit Rhene meatu.

Idem (*In Mallii consuli*, I):

O quoties doluit Rhenus, qua barbarus ibat,
Quod te non geminis frueretur iudice ripis.

Valerius Martialis (*Epigrammatum* lib. X, ep. 7):

Nimpharum pater amniumque, Rhene,
Quicunque Odrysias bibunt pruinas,
Sic semper liquidis fruaris undis
Nec te barbara contumeliosi
Calcatum rota conterat bubulci,
Sic et cornibus aureis receptis
Et Romanus eas utraque ripa.

Hi fere omnes bicornem (ut Virgilii, *Aeneidis* VIII, epiteto utar) Rhenum faciunt. Error credo a primis scriptoribus profluxit, et ut verum fateamur, ab initio bicornis Rhenus, cum nondum Drusianum existeret opus; quare posteriores vestigia priorum sequuti, duorum tantum ostiorum meminere. Plinius (lib. 4, cap. 15) aperte tria ponit, ut supra ex eius priori capite allatis verbis patet. Ptolomaeus etiam diligentissimus autor occidentale, medium et orientale describit.

At haec sufficiant de Rheno veterum testimonia, quibus recentiore et planam magis addam descriptionem (Mollerus, lib. I). Rhenus nempe praeclarum et primum post Danubium Germaniae flumen, ex summis Alpibus, Gotardi iam nomine notis, et Adula monte, qui continenti satis vertice his annectitur ac quasi cornu summarum Alpium esse videtur, originem sumit.

Nascitur autem duobus ex fontibus, qui distant inter se, si parallelam spectes lineam, LXXX (80) stadiis, quae duo efficiunt miliaria Germanica; sed si montium diverticula, longius. Fons vero, qui magis ad septentrionem ac zephyrum fertur, dicitur Rhenus anterior; alter fons dicitur posterior, et is [ma-]

I, fol. 6v (p. 16)

gis ad orientem et austrum flectitur. Qui fontes ad Rhaeti arcem deinde confluunt et unum efficiunt Rhenum, qui infinitis pene auctus fluviis, Germaniam Galliamque summo impetu praetervehitur, donec ad caput Bataviae circa Lobecam arcem divergium faciat, et Vahalim maiori aquarum parte a se dimittat ad laevum; mox ad dextrum Issalam efficiens fluvium, tenuis admodum procedit ad Batavodurum, ubi illicis sui assumpto nomine et prisco alveo relicto in Meroveam fossam se mergit et genitis a se aquis absorbetur, Mosaque superbiente in oceanum devolvitur, nomine non suo.

Antiquus nihilominus alveus a Batavoduro ad Cattorum vicum nomen suum mordicus retinet, plura Romanae antiquitatis reliqua demonstrans vestigia, ut suo loco dicemus. Ostium autem Rheni violento tempestatis impetu obstrusum ferunt anno christiano octingentesimo

sexagesimo, tempore Hungeri, decimi praesulis Traiectini. Haec potior opinio; alii quadragesimo abhinc anno vel paulo ante obturamentum illud Rheni incidisse volunt, ut ex annalibus patriis Junius (*Bataviae*, cap. 8), qui tamen nihil in ista dubietate affirmare voluit.

Mihi prior verior videtur opinio; si nempe tam recens ista clades, minime dubito quin certissima eius extarent monumenta, etiam privatorum. Caeterum qui exactius Rheni fontes, cursum, auctores, fluvios et recentem ostiorum in oceanum delapsum scrutari velit, adeat is Bernardum Mollerum Monasteriensem, qui versuum sex libros *De Rheno* edidit. Lambertus quoque Hortensius (libro VI) medium Rheni alveum diligenter descripsit libris, quos *De rebus Traiectensium* composuit.

Hic desinam, si unum illud miraculi instar de Rheni natura veteribus traditum retulero, nempe eius aquas arbitras casti pollutive coniugii; unde Graecis dictus ελεγχισμός. Testes huius rei Julianus (In *Epistolis ad Maximum*, [nr. XV], pag. 181), Galenus, Nazianzenus Gregorius, Nonnus et eleganter Claudianus hoc versu:²³

Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.

Memini, me et hoc a Graecis translatum legisse epigramma, interprete Joh. Baptista Pio²⁴ (vide Becanum, *Hispanica* II, 1580, et Spiegelium ad Bartholinum, *Austriados*, lib. ult., fol. 349; Hermannum Neuwalt, *Contra Scribonium*, fol. 2 et seq.).

Audaces rapido Celtae nova pignora Rheno
Explorant: non hos genitrix prius ubere largo
Alma foveat, vitreas fluvii quam venit ad undas.
Lympha novum capit alta genus, quod remigis instar
Umbo regit fluidique effulcit corpus alumni;
Et faetum sic unda probat, lectumque iugalem
Damnat adulterii foedo si decolor igne.
Post dubios genetrix casus memor Ilithyiae
Ancipitis fulcit gelidis in fluctibus ortum,
Anxia despiciens cui mobilis annatat unda.²⁵

I, fol. 7r (p. 17)

Caput III

De Francis aliisque gentibus Bataviam incursantibus, vastantibus, occupantibus

Batavi sua libertate et Romanae societatis honore semper usi, donec a vicinis Francis, labente iam Romano imperio multisque tyrannis occupato, vexari coeperunt; tunc nempe ruina libertatis dignitatisque Batavici, quum vel Francis parvare vel Romanis eiicientibus quadam vicissitudine Francos.

Francorum vero initium non a fabulosis Hunibaldi nugis exordior, sed ab eo tempore, quo primum eorum nomen Romanis innotuit, idque circa annum christianum CCLX (260), imperante Galieno (Trebellius Pollio in *Galieno patre*), quum Posthumo imperium apud Gallias Germaniasque occupanti et contra Galienum pugnanti validis adessent copiis. Origine hi Germani et nomine; testis Procopius (lib. 1, *De bello Gotorum*) et, qui huic astipulatur,

²³ In *Rufinum* II, 112.

²⁴ Giovanni Battista Pio (zie *Epigrammatum anthologia Palatina*, Parijs 1878).

²⁵ Nic. Madrisio, *Viaggi* II p. 159, Venetië 1718, heeft twee varianten: Post dulces genetrix ... annuat unda.

Agathius.²⁶ Quidam nomen tunc ortum et a libertate, quam profitebantur, sic dictos Francos (tradidere).

Caeterum Ansibariorum multotiens a Romanis devictorum posteros et reliquias, Goropius Becanus (*Francicorum* lib. 2) infinitis prope argumentis probare conatur; quemadmodum et Francos sive Vrancos, ex Asia ortos ad Meotidis paludes in Scythia diu consedissee, ibique liberos Schytas vocatos, nomine cum Francis conveniente, idque ex Herodoti libris constare. Quo vero tempore sedes mutaverint adque extrema Germaniae pervenerint, obscurum est in tanta temporum librorumque nocte.

Cum nomen eorum, auditum noviter vel a veteri reassumptum, ad Flevum non procul a Batavis et Caninefatibus habitasse certum est, ut post dicemus. A Sycambriis ortum habere voluit Nuenarius (*De origine et sedibus Francorum*, in *Descripione Germaniae utriusque*), cuius etiam opinionis est Bilibaldus Pickheimerus; Lazius autem a Frisiis. Et hic et illi vicinitate locorum decepti sunt, et occupatorum nomen dedere (occupantibus), et victos nominibus honorarunt victorum. Alios non facit Francos a Sycambriis Apollinaris:

Francorum penitissimas paludes,
Intrantes venerantibus Sycambriis.

(Idque ea ratione quod Sycambriorum sedes, iam vacuas vel ab aliis occupatas, deinde tenuerint; nam in Gallias translatos Sycambros, autores Tacitus et Suetonius). Hic vides paludibus frequentem Francorum terram ad Flevi lacum, omnem deinde regionem ad Flevi ostium et Oceanum Germanicum occupantium. Sic de iis Flavius Vopiscus (in *Vita Probi, imperatoris*): ‘Testes Franci inviis strati paludibus’, et Procopius tanquam digito monstrare Francorum sedes videtur; ‘Rhenum’ nempe dicit ‘in paludes quasdam effundi easque plurimas, et in iis Germanos primum habitasse, qui tum Franci dicerentur’. Idque satis probatur, maritimam eos inhabitasse regionem, quod rei nauticae et pyratice haberentur peritissimi. Hinc Nazarius *Panegyrico Constantino dicto* [cap. 17]: ‘Franci praeter caeteros truces, quorum vis cum ad bellum effervesceret

I, fol. 7v (p. 18)

ultra ipsum oceanum aestu furoris evecta, Hispaniarum oras armis infestas habebat.’ Alius item orator²⁷ (*Panegyricus Maximini [et Constantini] dicto* [c. 4]). Britanniam a Francis occupatam, quod non nisi navibus fieri potuit, refert. Mamertinus (in *Maximiniani Genethliaco* [c. 7]). quoque de bellis Francorum pyratice, et clare Eutropius, Saxones et Francos Belgicum et Armoricum mare infestasse scribit (lib. 9 [21] in *Diocletiano*), cui ascribit Ammianus Marcellinus (lib. 27 *Hist.*)²⁸. Ex his igitur locis Franci, vicinas occupantes incursantesque regiones, Batavos et reliquos inter ostia Rheni habitantes populos invaserunt; testes supra iam citati autores. Bataviam a Francis purgavit Maximianus; item Constantius, qui, ut diversi panegyricorum autores: ‘Multa milia Francorum, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant, interfecit, depulit, abduxit.’

Testatur id Eumenius (*Oratione de laude Constantii, imperatoris*):²⁹ ‘Aut’, inquit, ‘sub dextera tua, domine Constanti! Bataviam Brittanniamque squallidum caput silvis ac fluctibus exerentem recolant, etc.’ Mox tamen, Constantino imperante, Bataviam vicinasque terras iterum occuparunt (*Panegyrico Constantino dicto* [c. 11]); sed depulsi ab imperatore Constantino, duobus eorum regibus bestiis obiectis, Assaraco et Gaiso. Hinc plures

²⁶ Agathias Scholasticus, *The Histories*, Berlijn 1975, I, 2.

²⁷ Mamertinus.

²⁸ Ammianus, *Res gestae*.

²⁹ ... *pro restaurandis scholis* c. 21.

Francorum reges fuisse ante Pharamundum, patet; meminerunt etiam plurimorum regum, sed sine nomine, qui Bataviam occupaverint. Marcellinus ([*Hist.*] libro 31) quoque Mallobaudis Francorum regis nomen sub Valente, imperatore, ad posteros transmisit.

Sed ad institutum revertar. Franci, quamvis saepe Batavia depulsi a Romanis, multis magnisque cladibus affecti, nihilominus paululum instauratis viribus amissa repetere non destitere, et etiam interiora Galliae occupare, quare Romani imperatores coacti societatem cum iis iniere, attributa agri Galliae Belgicae parte, et multis in praeliis tum demum Francorum virtute usi sunt, ut contra Cattos, Marcomannos, Quados aliasque gentes. Marcellinus praeterea autor est, Constantium Malaricum Francum apud se habuisse et Mallobaudum tribunum palatii fuisse. Silvanum vero pedestris militiae rectorem in Galliis; huius pater Bonitius, strenuus vir et fortis animi, claris exemplis nobilissimus, cuius maxime auxilio Constantinus Licinium vicit. Fuit et Laniogaisus, tribunus Francus, cuius Aurelius Victor (in *Annibale constante et Constantio*) Gaisonis nomine tantum meminit. Atqui sub Constantino et eius filio Constantio, fortium factorum gloria maxime floruerunt Franci, eorumque viribus precipuis Galliam defenderunt Romani; licet postea iisdem perdiderint. Porro Francici nominis gloria Batavorum penitus extinxit. Nam Franci cum Batavorum terra virtutem etiam gentis possessionis velut iure adepti sunt.

I, fol. 8r (p. 19)

Batavorum insula, iam a Francis, ut dixi, subacta, aliorum populorum inundationem perpressa est, ut Vuilcorum, Nortmannorum, Danorum. Wilci Sclavinorum populi, quos Hollandiae annales Wiltos et Sclavos appellant, eo tempore quo Saraceni, Mahometi sectam assumentes, Asiam incurrerunt, Galliam Germaniamque invaserunt circa annum christianum DCC (700), simulque Bataviam occupare et barbare vastare, et quaedam, ut volunt, monumenta passim reliquere. Post centum amplius annos a Nortmannis, quos Daniae populos aut partem, putat Rhenanus, (*Rerum Germanicarum*, lib. I) vastatis paene omnibus viciniis, depraedata est, et pars Bataviae, vel tum vel circa illa tempora, Hollandia dicta est, tanquam colonia Danicae Hollandiae et ad memoriam patriaeque lenimentum desiderii; Batavorum nempe iam et virtus et nomen interierat, cum tanquam praeda occupantium exposita tam nobilis olim insula. Caeterum, quae de Hollandia mihi dicenda putavi, in alium locum reiicio, et me patriae iam nunc sisto, ne nimius in alienas laudes, proprias et patriae meae debitas neglexisse ingratus videar.

Caput IV

De Traiecto Batavorum

Variae de nomine huius urbis aut origine opiniones, disceptationes; quarum maior pars mihi displicet, inanes coniecturarum, nugae et gerris Siculis vaniores. Annales ferunt tempore Neronis, caesaris, quum is in omnes senatorii ordinis viros saeviret, quendam imperatoris odio Roma pulsum, in his locis, ubi nunc Traiectum, ad ripam Rheni consedisse, arcemque suo nomine Antonianam condidisse. Fidem haec mererentur, si aliquo constarent autore; sed nec illi, qui res in his locis gestas post Neronem describere, inter quos praecipuus Tacitus, nec qui posteriorum imperatorum aut regionis descriptionem edidere, quicquam meminerunt, cum Tacito non innominata Albiana, Batavodurum, Grines, Vada, etc.

Alia Junii (*Bataviae*, cap. II.) de Antonia coniectura, qui eius nomen ad Antonium, primum senatorem et legatum Vespasiani Claudii Civili amicitia iunctum, quem senatoria dignitate exutum a Nerone, falsique damnatum, pristino inde restitutum ordini et loco memorat Tacitus, refert. Ad quem procul dubio annales nostri respexisse videntur, aut ad M. Antonium, Julii Caesaris legatum, quando Galliam Belgiam subiugavit, quorum alteruter in Batavia, tum

Romanorum socia, praesidiarium castellum, Rheni superciliis impositum, condiderit, ubi in hybernis miles esset.
Veresimilia haec quidem essent

I, fol. 8v (p. 20)

nec quicquam de veritate dubitarem, si quisquam antiquorum vel arcis vel oppidi eius nominis apud Batavos mentionem faceret. Alii ad Antoninum Pium, imperatorem, nomen referunt; conditorem alii, instauratorem alii faciunt, sed levi tantum et famae inducti fumo. Nescio an ex numismatibus argenteis aereisque, in agro Traiectensi inventis, effigie et inscriptione Antonini signatis, nominis primus apud imperitos ortus.

Vetera castra qui huc transponunt, nec loci situm nec auctoris sensum satis assequuti mihi videntur, quorum non unus iamdiu os obturavit. Ulpii etiam Traiani affectatum nomen; Vultaburgi tamen magis auribus meis applaudit denominatio, gentis vocabulo vernaculo. Haec nempe in nominibus urbium locorumque investigandis duo observanda putavi: tempus inditi nominis et gentem. Nec nempe verisimile, Hollandum vel Vultum vel Germanum Graeco aut Latino verbulo forsitan ignoto, alicui rei ac praecipue oppido indere nomen velle. Utricesii apud Ammianum a Rhenano in theatrum non sine plausu deductum, vanum ex corrupto vocabulo aut potius vocabulorum notis: V Tricesimae, nempe legionis.

Credit autem Junius (ut omnibus coniecturis suam addat explicationem) ex his notis V tric nomen Utric potuisse provenire. Quam opinionem ego olim epistola quadam ad candidissimum meum Johannem Stefanum de Witt improbam et ut minus verisimilem explosi;³⁰ quae nempe dementia ex notis incertis nec intellectis, in rudibus forsitan condendae iam civitatis inventis, nomen imponere! Nec me movet rusticani vulgi iudicium, in explicando caesaris dimidiato vocabulo, ab Antwerpiis nuper productum. Aliud nempe est literarum notas ab imperita plebe explicare, iisque suo ingenio illudere, aliud oppido iam condito vel condendo nomen imponere, quod non fit a paucis, nec ab imperita vulgi faece. Ego Traiectum Batavorum oppidum ad utramque ripam Rheni a Francis, eiectis et subiugatis barbaris, Vultis, Normannis, Danis, fortean auspitiis Dagoberti Clotarii filii conditum, vel in ruinis Vultaburgi vel saltem prope; qui etiam Vultiburgus, in antiquis Romanorum castrorum ruinis iam ante conditus.³¹ Ruinae etiamnum extant certissimae Romanae antiquitatis, tam supra quam infra urbem, iuxta ripam veteris Rheni; sunt colles, manet Burgi nomen. Rudera

I, fol. 9r (p. 21)

lapidum exstant, inveniuntur urnarum poculorumque diversorum fragmenta, nummi etiam aerei, argentei Neronis, Anto[ni]norum, Severi; invenimus ego et candidissimus meus popularis Johannes Stefanus de Witt lapidem, his literis signatum: GER. INF. Testantur panegyristae,³² ad limitem Bataviae per intervalla disposita castella; astipulatur Marcellinus (*Histor.* lib. XVIII; Plinius, *Naturalis hist.*, lib. IV in fine).

Urbi nomen a conditoribus inditum Vuertrecht; cum ibi Traiectus ac Telonium, ubi pro vectura et mercibus pecunia et tributum penderetur; idem nempe denotat Vuertrecht, quod Ultraiectum. Videtur nempe Latine ita redditum; utroque nempe vocabulo in monumentis, tam publicis quam privatis, olim et nunc utuntur; quamquam Germanicum contractius, more Germanis usitato, proferant Utrecht. (In antiquis monumentis 'Trect' fere legitur).

Traiecti tamen nomen antiquius videtur, ex Itinerario illo, quod Antonino ascribitur, sed falso, nam longe post Constantinum id editum; meminit nempe Constantinopolis et aliorum

³⁰ Brief dd. 27-02-1591, UBU, kop. ms. 836, fol. 121r-124r.

³¹ Zie Langereis 2001, p. 236.

³² Lofredenaar.

recentiorum oppidorum, nec tantae mihi autoritatis est, ut Traiectum in formam civitatis ab aliis, quam a Francis, excisis ac profligatis prius Vultis, Sclavorum in Batavia reliquiis, conditum patriaque lingua vocatum credam.³³

Poterat et ab externis hominibus, Romanis Britanniamque navigantibus Traiecti nomine appellari, cum difficilior eius pronuntiatio insuetis, quod et in Belgia hodie usurpari videmus: Insulam, Gallicae Flandriae urbem, nos l'Issel, vel corrupte Rissel, Galli Lille appellant; sic et in aliis usui venire videmus. Sunt qui Traiectum ad Mosam et cives et nomen nostrae urbi dedisse putant; nequicquam, nam dubito, quaenam antiquior, haec an illa.

Sed iam tempus, ut ex obscuro hoc me eximam carcere, et ex tenebris tam densis in aliquam lucem me recipiam: quo nempe antiquiora hoc fabulosiora pleraque esse solent, nec quisquam in hoc genere scribendi omnibus satisfacit; certe ego nec mihi: quo progredior ulterius, obscuriores et densiores advorsum me veniunt tenebrae. Mutantur nomina, variantur fluviorum cursus tanto tempore, et exigua licet lux ab historiis et saepe nulla, animi tamen humani tam inexhausta et insatiabilis occultarum pervestigandi cupiditas, ut nunquam sui desiderii finem inveniat aut exitum, sed mentis quadam laetitudine etiam iuditii sui infirmioris lapsus amplectatur.

1. Pipinus dux,³⁴ ut habent patriae annales, Willebrodum, Angli-Saxonem, consentiente Sergio primo, papa, praesulem Traiec-

I, fol. 9v (p. 22)

tensem constituit, ut rudem populum, Vultos, Danos, Phrisios, ad Christum converteret, anno christiano DCXCVI (696). Qui ibi templum S. Crucis, sacrumque in eo lavandis initiandisque sacro baptismo christianis, locum dicavit; ac deinde templum divo Thomae, collapsum et a Frisiis vastatum. Erat illud a Dagaberto, Francorum rege eius nominis secundo, anno DCXLII (642) conditum (a Cuniberto consecratum, ut annales) in divi Martini Turonensis piam memoriam, sede pontificia amplissimoque canonicorum collegio hactenus clarum, erexit 736. Obiit anno DCCXXXVI (739), inter divos relatus, cum festus dies celebratur 7 idus septemb.

2. Hunc sequutus Bonifacius, Anglus, iam antedictus Winifridus; etiam Moguntinensis episcopus, a Frisiis propter religionem occisus DCCLII (752) anno a Christo nato. Sepultus Fuldae et inter divos relatus.

3. Divus Gregorius, Germanus n.,	obiit anno DCCLXXXIII,	sepult. in Salv. Trai.
4. Adelbricus, Anglisaxo,	ob. 794, 12 kal. sept.,	sep. in Salv. Trai.
5. Theodardus, Frisius,	ob. 800,	sep. in Serv. Trai.
6. Harmacardus, Frisius,	ob. 827,	sep. in Serv. Trai.
7. Ricofridus, Frisius,	ob. 836,	sep. Serv. Trai.
8. Divus Fredericus, Frisius n.,	ob. occisus 838,	sep. in Servatore.
9. Albericus, Frisius n.,	ob. 845,	sep. in Serv. Trai.
10. Lugerus, Frisius,	ob. 856, 19 kal. maii, ³⁵	sep. Servat. Trai.
11. Hungerus, Frisius,	ob. 866, 11 kal. jan.	---
12. Odibaldus, Frisius,	ob. 900, 4 id. decemb.,	sep. in Servat.
13. Egiboldus, Frisius,	ob. 901, 7 kal. oct.,	sep. ad Servat.
14. Divus Ratibodus, Frisius r.,	ob. 917, 3 kal. dec.,	Daventriae.
15. Baldericus, Clivius c.,	ob. 977, 6 id. jan.,	in Martiniano.
16. Volcmarus, Frisius,	ob. 990, 3 id. decem.,	in Servatoris.
17. Balduinus I, Hollandus c.,	ob. 994, 6 id. maii,	incertum.

³³ Zie Langereis 2001, p. 238.

³⁴ De nummers van de 61 bisschoppen zijn in het hs. met Romeinse cijfers geschreven.

³⁵ Sic, lees 9 kal. maii.

18. Anfridus, Hoyer Regul.,	ob. 1008,	in monte Amerford[ensi].
19. Adelboldus, Frisius n.,	ob. 1027, kal. dec.,	in Martiniano.
20. Bernulphus, Traiectinus,	ob. 1054,	apud divum Petrum.
21. Guillielmus, Geldrus n.,	ob. 1075, 5 kal. maii,	in Martiniano.
22. Conradus, Suevus n.,	ob. 1099,	in templo Divae Mariae.
23. Burchardus,	ob. 1112, 15 kal. jun.,	in Martiniano.
24. Godebaldus, Frisius,	ob. 1128,	in Oostbroeck.
25. Andreas, Cuiquensis c.,	ob. 1138, 9 kal. jul.,	in Martiniano.
26. Herebertus, beron. Frisius n.,	ob. 1150, 3 non. nov.,	in Martiniano.
27. Hermannus, Hornius n.,	ob. 1156, 6 kal. apr.,	in Martiniano.
28. Godefridus, Rhenensis dom.,	ob. 1178, 6 kal. jun.,	in Martiniano.
29. Balduinus II, Hollandus c.,	ob. 1196, 8 kal. maii,	in Martiniano.
30. Arnoldus I, Isenburgius n.,	ob. 1198, 8 id. april.,	Rhoniae.
31. Theodoricus I, Hollandus c.,	ob. 1198,	Patavii.

I, fol. 10r (p. 23)

32. Theodoricus II, Arensis n.,	ob. 1210,	sep. in Martiniano.
33. Otho I, Geldrus c.,	ob. 1213, 7 id. apr.,	sep. in Martiniano.
34. Otho II, Lippianus c.,	ob. 1227, kal. aug.,	in Martiniano.
35. Vilibrandus, Oldenburgius c.,	ob. 1233, 7 kal. aug.,	in monast. Servat.
36. Otho III, Hollandus c.,	ob. 1249, non. apr.,	in Martiniano.
37. Gosuinus, Amstelijs n.,	post biennium depositus.	
38. Henricus I, Vianus n.,	ob. 1267, 4 non. jun.,	in Martiniano.
39. Joannes I, Nassovius c.,	remotus post vigesimum annum.	
40. Joannes II, Ziericius Lotaringus n.,	post annos 9 Tullensis episcopus factus.	
41. Guillielmus II, Bertoldus Mechlin. n.,	ob. 1301, 4 non. jul.,	in Martiniano.
42. Guido, Aveniensis c.,	ob. 1317, 4 kal. jul.,	in Martiniano.
43. Fredericus II, Zyricius n.,	ob. 1322, 13 kal. aug.,	in Martiniano.
44. Jacobus, Osthornius,	ob. 1323, 12 kal. oct.,	in Martiniano.
45. Joannes III, Diestensis,	ob. 1341, kal. jun.,	in Martiniano.
46. Nicolaus de Caputijs, Romanus n.,	cardinalis, postea resignavit.	
47. Joannes IIII, Arquellius n.,	ob. 1378, ³⁶ kal. jul. episcopus Leodiensis,	in Martiniano.
48. Joannes V, Vernenburgius c.,	ob. 1371,	in Martiniano.
49. Arnoldus II, Hornius n.,	1378, hoc anno Leodiensis episcopus factus.	
50. Florentius, Vevelicovius [c.],	ob. 1393, prid. non. apr.,	in Martiniano.
51. Fredericus III, Blanckenhemius c.,	ob. 1423,	in Martiniano.
52. Suederus, Culemburgius d.,	removetur.	
53. Rodolphus, Diepenholtius c.,	ob. 1455, 9 kal. april.,	in Martiniano.
54. Gisbertus, Brederodius baro,	resignavit coactus.	
55. David, Burgundus,	ob. 1496,	Batavoduri.
56. Fredericus IIII, Badensis marco,	cessit Philippo post 20 annos.	
57. Philippus, Burgundus,	ob. 1524, Batavoduri.	
58. Henricus II, Bavarus d.,	ob. 1552. Ultimus, Carolo V vendidit secularem iurisdictionem.	
59. Guillielmus III, Enckevorst Brabant.,	cardinalis div. Joannis et Pauli, ob. 1534, Romae.	
60. Georgius, Egmondanus c.,	ob. 1559, 6 kal. oct.,	in monasterio divi Amandi.
61. Fredericus V, Scenckius n. a Tautenburg,	ultimus, ob. 1580.	

³⁶ Boven 1378 staat 64.

[Urbis descriptio]

Iam post antistitum catalogum ad urbis descriptionem perveniamus. At ut a primis incunabulis ad hanc eius aetatem paulatim ascendamus, sciendum erit, minorem fuisse multo ab initio ac debiliorem, saepiusque a Frisiis, Danis, Nortmannis vastatam, adeo ut vix e ruinis caput erigere tandem licuerit. Nam Nortmannorum rabies incendio corripit, omnemque sexum ferro absumpsit tempore Alfridi praesulis, ut Junius, vel Hungeri, ut annales, idque post aliquas vastationes restauratam. Cui calamitati ut mederetur, Daventriam et Tielam cum dominiis Carolus, imperator, honorarii loco praesulibus concessit, quod propter excidium urbis episcopalis sedes Davantriam ab Hungero translata fuerat, quam inde retraxit ad pristinos lares Baldericus, qui recidivam urbem posuit, muro fossisque adiectis, quae a diversis deinde episcopis pro conditione temporum aucta et restaurata in hanc quam vides formam.

I, fol. 10v (p. 24)

(Een getekende en gekleurde afbeelding van de stad Utrecht in het jaar 1590).³⁷

Civitatis Ultraiectensis olim archiepiscopatu nobilis, secundum hodiernum situm, nova et vera delineatio anno christiano MDXC (1590).

A Porta Cateriniana
B Reliquiae Arcis Pacis
C Novum munimentum terreum
D Turris Ferraria
E Templum Teutonicorum equitum
F Orphani, olim Canonici regulares
G Turris Securitenens

Suburbium Insulense, moenibus clausum
Templum Jacobeam
Templum Johannis
Senatus provincialis
Basilica senatoria
Templum Petri
Templum Martinianum
Le Dom
Templum Civile
Templum Marianum
Templum Paulinum
Templum Catarinianum
Templum Nicolai
Templum Gertrudis
Marsburg³⁸

Nosocomium Jobi
Reliquiae caemiterii miserorum
Ager perditus
Hic olim domicilium equitum Teutonicorum et deinde oratorium Divae Annae
(Rechtsboven:) In longit[udinem].³⁹

³⁷ Vanuit het westen gezien; afgebeeld o.a. in Langereis 2001, p. 75.

³⁸ Vgl. fol. 100r, p. 203: Arx Martis prope Telonariam (in 1573 gebouwd of gerenoveerd).

I, fol. 11r (p. 25)

In longitudinem iuxta Rheni cursum ad septentrionem ultra M (1000) passus extenditur; latitudo minor, nec CCCC (400)⁴⁰ excedit passus, ubi maior. Moenia, aggeres, munimenta, hoc praesertim bellico et calamitoso saeculo, habet non contemnenda. Fossae ad orientalem partem versus agrum Veteris vici minus profundae, ob arenae lubricae eruptionem; altior nempe ibi ager Traiectinus et siccior.

Portas habet quatuor; ad solis ortum Albanam, a Virginum propinquo coenobio appellatam; ad meridiem Telonariam, ubi Rhenus urbem influit, sed nomine tantum Rhenus; ad occidentem Catariniam, in proximo nempe olim Catarinae monasterium (eo loci, ubi Carolus V, imperator, arcem aedificavit Vredeburgum), quod deinde ad fossam Novam contra Brigidarum coenobium translatum; ad septentrionem Hospitalem (sive Insularem).

Portae Albanae insculptum epigramma vel potius insigniorum Caroli V, imperatoris, emblema, quo eum autorem portam iam ruinosam renovandi fuisse, constare poterit. Inter hanc et Telonariam cum muri essent debiliores et antiquitate ruinam minarentur, moenia vallis aggeribusque munitissimis firmata sunt. Meo quoque tempore, ante XI fere annos, duo terrea propugnacula ibi multis civium labore et sumptibus, impulsore et consultore, ut ferebatur, Aurantio principe, erecta fuere,⁴¹ multorum tamen iuditio improbata ob magnitudinem, et quod nisi magno praesidio teneri non possent. Ante aliquos annos, cum agerem in Galliis, murum prope Hieronimianam paedagogiam, ruinam minitantem, penitus deiecerunt cives, terreumque aggerem latissimum, pulcris arboribus iamdiu consitum, terreo limbo confirmarunt.⁴²

Post haec aliud occurrit munimentum triangulare, ex cocto lapide firmissimum, nam praeter muros, 5 vel 6 pedum latos, pyramidatim ascendentes, et aggeres terreos, in inferiori parte caveae sunt, tutissima confugia, et ex quibus irrumpentem hostem maxima clade afficere, defendentium minimo damno, licuerit.

Huic Solis inditum nomen, ibique ex vivo lapide solis effigies, et epigramma, quod Macropedii esse volunt, tale:

Arx Solis dicor, flagrans fulgore corusco,
Dura silex hosti, tuta meis statio. (1546)

Et patria lingua haec:

Sonnenburch is mijnen naem.
Anno XLII (1542) was ick volmaeckt,
Tegen den vianden aldus bequaem.

Inde ad turrim et craterem Servatianam (restauratam anno 1516); vallis olim aut agger, me puero factus, multo at parum utili aut firmo labore, quare opus illud ridiculo nomine ‘Verloren cost’ dictum, quod sumptus impensi minus utiles pro perditis haberentur, nam aliquoti-

I, fol. 11v (p. 26)

es post ex infirmo fundamento ruinas vidimus.

³⁹ Als custos bedoeld.

⁴⁰ Muller 1906 verduidelijkt: M [mille] passus ... nec CCCC [quadringentos].

⁴¹ Lucasbolwerk en Lepelenburg, zie Langereis 2001, p. 75.

⁴² Muller verwijst hier naar fol. 57, Eo loci, ubi crux (etc.).

Hinc sequitur porta Telonaria, pulcro opere renovata, auspitiis Caroli V, imperatoris; ad formam munimenti Solis, ab utroque latere cinctum firmatumque munimentis, Lunae versus orientem, cum lunae effigie et disticho:

Arx dicor Lunae, magni soror inclyta Phoebi.
Saeva et trux hosti, civibus innocua.
1559.

Ad occidentem Fortis, cum armato ex lapide vivo viro, suo quoque notatum epigrammate; Martis quoque nomen habet:

Hic belli deus atque ferox dux praesidet, hostis!
Cur ultra duro praelia Marte cies?
1556.

Ad moenia, infra muros, turris est excelsa et rotunda, speculationi accommoda, Securitenam vocant et vulgo Bijlhauwerstoorn; ibidem vestigia veteris portae ac murorum apparent. Ulterius unum propugnaculum terreum, simile iis, quorum iam memini, eodemque fere tempore factum.

Eminet deinde castrum Pacis. Sed prius describenda turris, quae est media inter Telonariam et Catarinianam; ea Ferraria vocatur, non debile prioribus temporibus, quo nondum Teutonicorum prodiissent fulmina, munimentum. Portarum obstructarum apparet ibi facies; nescio, an ibi olim exitus fuerit; plataea certe, quae huic imminet, ampla et locus non improprius. Haec ibi inscriptio:

Anno Domini M^oC^o (1145)
XLV° regis Conradi
VII, episcopi Hereberti VI,
factum est hoc opus
a prefecto Alferdo
ad munimen suorum
civium et ad
honorem civitatis
Traiectensis. Amen.

Et paulo infra cum insigniis Caroli V, imperatoris:

Atque iterum Caroli renovatum tempore Quinti,
ex Teremundani placito qui prefuit urbi
sesquimilleno subscriptis uno triginta. (1529).

(Johannes Teremondanus, olim castri Traiectensis gubernator, obiit anno 1536, Bredae sepultus. Epitaphium apud Sweertium, fol. 356. *Athenae*).⁴³

Murus hic firmissimus, idemque antiquissimus, ex topiario vel pumiceo lapide, quem nostrates duiffsteen, quasi driffsteen, dicunt.⁴⁴ Hinc continuum portae Catarinianae castrum Pacis, Vredenburg populari lingua appellatum, quam Carolus, imperator Austriacus, dominus

⁴³ Franciscus Sweertius, *Athenae Belgicae siue Nomenclator inf. Germaniae scriptorum*, Antwerpen 1628.

⁴⁴ Tufsteen. Zie ook fol. 119r (Non procul a templo Gertrudano...).

Traiectensium, quo iure qua iniuria effectus, ut civium concordiae rationem haberet vel ut liber-

I, fol. 12r (p. 27)

tati assuetos in officio contineret, anno christiano MDXXVIII (1528) extrui curavit. Castrum illud fortissimum pulcherrimumque ea qua sequitur forma, opere non dissimili a Solis Lunaque monumentis sed firmiore; fossae erant extremae profunditatis, adeo ut etiamnum vix impleantur. Quid plura? Frenum erat civium nequicquam libertatem ereptam frementium. In hoc praesidium perpetuum constituit idem imperator, ab Hollandis, ut fertur, alendum, quibus iam securitas non parva acquisita.

Nihilominus initio Hollandici tumultus post Gandavensem pacem, quum praesidium quod erat Hispanicum ex conditione nollet discedere, plurimisque damnis civitatem afficeret, obsessum oppugnatum et, coactis ad deditionem Hispanis, tanquam tyrannidis spelunca et unicum libertatis Traiectinae obstaculum, magna civium alacritate eversum et a fundamentis dirutum est, ut infra, suo loco dicemus, relicta tamen exteriori parte ad urbis propugnaculum. Hoc quoque fuit epigrammate notatum:

Arx dicor Pacis, a Quinto condita Carlo,
Statio grata bonis, sed ferrea virga malignis.
1529.

[Tekening in vogelvlucht van Vredenburg]

Memoriae traditum inveni, arcem hanc ex lapidibus coenobii Vreendael, cuius extant reliquiae via Albana supra Hierocomium, et arcis ruinosae ad Vechtam flumen Vrelant constructam, ac inde nominis etymon profluxisse. Fossae, cuius extant adhuc voragines, profundissimae fuerunt, adeo ut post quindecim annos⁴⁵ nondum repletas, pars supersit. Nos quoque in Freburgum tali lusimus⁴⁶ ante annos novem epi-

I, fol. 12v (p. 28)

grammate :

Arx Pacis dicor, lassis ego civibus urbem
Defendi et pacis plurima causa fui.
Et per me rursus sunt passi incommoda cives.
Causaque sic belli causaque pacis eram.

Proxima est porta Cateriniana, quae novum opus postularet, paene ruinam aliquoties verita. (Anno 1626 circa augustum perfecta nova porta ex lapide vivo magnae molis et sumptus). Hic fossae altiores, nam hic ager depressior versus Hollandiam. Muri et turres usque ad Hospitalem portam recentiores, facti vel restaurati, ut habet inscriptio, anno a Christo nato MDXLI (1541). Occurrit primum turris Pulveraria, in qua pulvis tormentarius perpetuo conficitur. Hinc turris Caballina; equus ibi cum epigrammate:

Ex hac sede ferox duro sessore⁴⁷ caballus
Procedet. Muros, hostis, adire cave!

⁴⁵ In 1592 of '93 geschreven.

⁴⁶ 'Door mijzelf gedicht'.

⁴⁷ Muller 1906 abus.: fessore.

(Versus hi plerique a Macropedio facti; pro singulis vero distichis ipsi, ut fertur, numeratus thalerus imperialis).

Ad occidentale Hospitalis portae latus munimentum est Stellae, tribus iamdictis, Solis, Lunae et Fortis, simillimum. Insigne huic Stella, cum epigrammate:

Matutina vocor stella. Hostibus insto cruentis
Urbis, et exorno luce nitente latus.

Hospitalis porta, quae Amsterodamensis a plurimis vocatur, et suburbium habet, muris fossisque munitum, hac inscriptione aureis literis, sed fugientibus et plurimis deletis, notatur:

Aeternitati.

Domino Carolo V, Romanorum imperatori augusto, p.p., cuius auspiciis concordia in urbem reducta est, anteactorumque oblivio instituta, S.P.Q.Tr.

Intra Hospitalem (Insularem) portam et Albam duo etiam extra muros terrea monumenta vel propugnacula, eiusdem cum tribus supradictis formae magnitudinisque, ac eodem tempore effecta. Suntque ibi aliquae turres, propugnaculi vice olim factae, suisque notatae emblematis. Capraria capro insignita est et hoc carmine:

Hostis! Si quaeris rigidos evertere muros,
Occursare capro. Cornu ferit ille, caveto! (1537)

Ab Albana ad turrim 2, quae cincta est terreo monumento:

Si lupo innocuo non parcat subdolos agno,
Nec tibi parcat. Ab his moenibus, hostis, abi!

Retro Westrenii aedes:

Ursus in his fossis plantas sugit. Cave tangas
Moenia, sed procul hinc praecipitato gradus.

Sequitur versus Insulanam:

Ut leo suppliciter stratis mitescere fertur,
Sic et in obstantes sibi fortiter usque ferocit.

Domus angularis vici Jerosolimitani, iuxta Axelium, den Hoolhorst dicta, aedificata anno MCCCC XXIII (1524), habetque hanc inscriptionem in frontispicio:

Stet domus haec, donec fluctus formica marinos
Ebibat, et totum testudo perambulet orbem.

I, fol. 13r (p. 29)

Est inde celsa admodum turris, Obtusa vocata, vulgo Plompentoorn. (Meminerunt eius literae publicae ante annum 1480). Ubi secundus fluvius, qui fossa Nova dicitur, civitatem egreditur,

et paulo post Veteris se coniungit fossae aquis. Sunt hic domus, horti non inamoeni, suppraetoris habitationi dudum destinati. Sequitur turris Vulpina hoc disticho notata:

Angulo in hoc sese ponens percallida Vulpes,
Ne paret insidias. Hostis, utrimque cave. (1537)

Proxima portae Albanae Canis habet symbolum. Epigramma vix potui legere; est autem tale, quantum oculis consequi potui:

Pervigil his abigens duos latratibus⁴⁸ hostem
Moenibus aspellet. Cedere praestat, abi!

(Atque rapax canis hoc te ab herilibus).

Haec civitatis Traiectinae magnitudo, portae, moenia, turres et propugnacula in circuitu.

Ad reliquam eius descriptionem

procedimus.

Templa habet canonicorum collegiis decorata V. Summum templum divo Martino, Turonensi olim episcopo, sacrum, Domum vocant, peculiari Germanorum more (de quo vocabulo Becanus in *Hermathena* (lib. VI et VII) multus, sed a me alienus); in ruinis primum, ut dixi, templi divi Thomae exstructum, quod demolitum. Post reditum in urbem Baldericus Clivus magnificentius aedificari iussit. Qui et ibi Roma transtulit corpora divorum Benigni, Pontiani, Agnetae (corpus Urbani, papae et martyris). Agnetis martyrium describit Aurelius Prudentius, Peristephanon carmine ultimo:

Agnes sepulcrum est Romulea in domo,
fortis puellae, martyris inclutae, etc.

Balderici illius restauratio incidit in annum 966; deinde ab Adelboldo in maius auctum, ea fere, qua nunc videtur forma, idque anno christiano MXV (1015). (Dedicatum est assistente Henrico, imperatore, cum XII episcopis). Quanquam Henricus Vianius quaedam addere et superbius augustiusque reddere anno MCCXXIII (1224) incoeperit, tamen praeter magnifici istius conatus fundamenta et imperfectas reliquias nil videmus; incertum, morte praeventus an sumptibus deterritus fuerit magni ille animi praesul. In rudibus illis imperfectis versus turrim, quae ad cubitus aliquot exsurgunt, hi insculpti leguntur versus, barbaro quidem hoc saeculo facti, ab ingenio non barbaro, licet verbis:

Abel: Sacrum pingue dabo, nec macrum sacrificabo.
Cain: Sacrificabo macrum, nec dabo pingue sacrum.

Hoc vero templum tantae est amplitudinis ac molis, ut pauca cum hoc comparanda censeam in tota Belgia, ne dicam et verius Europa. Turris etiam miranda, tam architecturae quam molis ac altitudinis ratione, de qua meritissimo illud dixeris elogio:

Existit turris longe pulcherrima mundi,
Dinumeranda inter Creticis spectacula septem.

⁴⁸ Naast de onderstreepte woorden 'his abigens duos latratibus' staat in de marge als verbetering: 'atque rapax canis hic te ab herilibus' (Muller).

I, fol. 13v (p. 30)

Argentoratensem celebrent alii, et orbis quasi miraculum suspiciant; subtilior haec forsitan et artificiosior, inferior tamen meo quidem iuditio aequalitate et commoditate. Quadringentis fere gradibus ex vivo lapide latissimis sine ullo periculo commodissime ad summum usque ascenditur, quod in Argentoratensi secus est. Tres habet ambitus, ex quibus vicina omnia, civitates et oppida, pagos summa cum voluptate intuentium oculis enumerare licet. Ad inferiorem ambitum ipsa in turri sacellum amplissimum, divo Michaeli archigenio olim sacrum.

Huius fundamenta iacta anno cristiano MCCCXX (1320), ut habent annales, Frederici Zurichii, episcopi 3°, perfecta MCCC LXXXII (1382) Florentii Vevelichovii IV, indicant et hi versus ibidem in lapide excisi:

M, ter C, bis X, semel I, (festo) Paulique Johannis
Turris adaptatur, qua Traiectum decoratur.⁴⁹

Et hoc vulgari lingua carmen rithmicum, quo tempus incepti simul et perfecti operis continetur:

Doe men screeff MCCCXX ende een (1321),
Werdt van mijn geleit den eersten steen.
Als men screeff MCCC twe ende tachtich (1382),
Was ick volmaeckt, soe men nu siet warachtich.

Ad templum revertar, in quo collegium 40 canonicorum, ab initio a Willebrordo institutum cum episcopali sede, et quamvis a morte Bonifacii usque ad annum MCXII (1112) Traiectinus pontifex infula primariaque autoritate a pontifice Coloniensi, maximo pontifice consentiente, praeter ius privatus sit, Godebaldus tamen Frisius perditum ius eo quo supra tempore a pontifice maximo recepit, suisque restituit successoribus.

Monumenta sepulcrorum pontificiorum plura etiamnum visuntur suis inscriptionibus. Ac in medio templi pavimento caeruleo in marmore trium episcoporum non procul ab invicem sepulcra habentur, infulis ac pedo pontificiis notata. Primum, cuius inscriptio pedibus usa: ... Quod proximum his verbis notatur:

Balduinus Hollandus, Florentii comitis frater,
XXIX. episcopus Traiectensis, qui sedit annis X.⁵⁰

Tertium: Adelboldus XIX episcopus Traiectensis, qui sedit annis X.

Est et in chori ambitu ex marmore nigro ad tres pedes elevatus tumulus hoc epitaphio:
Anno Domini M^oCCC^oLXXVIII^o (1378), prima die mensis julii, obiit reverendus pater Johannes de Arkel, quondam Traiectensis post Leodiensis electus episcopus, et comes Lossensis, cuius corpus hic sepultum est.⁵¹

Est et aliud elevato in tumulo, priori simile, epitaphium lite-

I, fol. 14r (p. 31)

ris non insculptis sed pictis, colore iam fugiente, fragilis certe et vitrea in tanta aetate memoria; adeo ut nomen, nisi annales viverent, interiisset:

⁴⁹ Zie Monumenta (Utrecht, HUA, XXVII L 1; zie p. 8 hierboven), p. 50.

⁵⁰ Zie Monumenta p. 37.

⁵¹ Zie Monumenta p. 28.

A.D. millesimo trecentesimo decimo sexto, quarto kalendas junii, obiit dominus (Guido de Hannonia, episcopus Traiectensis).⁵²

Est autem Guidonis Aveniensis, Traiectini episcopi, Joannis II, Hollandie comitis, fratris, ut patet ex annalibus, qui eum anno MCCC XVII (1317), 4 kalendas junii, obiisse scribunt. Ad parietem eiusdem ambitus, suis in loculis distincta, multorum episcoporum ossa sunt condita; quorum haec ibi leguntur epitaphia:

Baldricus de Clivis, 15 episcopus Traiectensis.
Traiectina feris Danis urbs versa latebat,
Baldricus priscum reddidit ille decus,
Auspitio cuius iam Pontius, Agna, Benignus⁵³
Conservant urbem, fulget et ecclesia.

Godefridus ex Rheno, 28 episcopus Traiectensis.
Godefride, tui Rhenanum providus arcem
Donasti iuris, aereque mox proprio
Quattuor en patriae largus munimina nostrae:
Horst, Woerd et Montfort construis et Volenhoe.

Otto de Geldria, 33 episcopus Traiectensis.
Hic iacet antistes generosi sanguinis Otto,
Primus quem genuit Geldria bellipotens.
Romuleam iuvenis peteret dum concitus urbem,
Febre intercaeptus concidit ante dies.

Otto ex Luppia, 34 episcopus Traiectensis.
Signatus Solymas cruce videbat, unde reversus
Obsessi Groeningen contulit auxilium;
Inde loci ignarum prope Couvert insidiosum
Perfida crudeli morte caterva necat.

Otto ex Hollandia, 36 episcopus Traiectensis.
Otto, quem genuit praedives Hollandia, pressam
Nomine multiplici sublevat ecclesiam.
Vendidit haud segnis propriae patrimonium stirpis;
Hinc bene promeritus, spiritus astra tenet.

Henricus ex Viana, 38 episcopus Traiectensis.
Qui nova praecelsi iecit fundamina templi,
Praesidium Vrelant extruit hic populo,
Vir placidus, recti custos, virtutis amator,
Tempore quem nullo laus reticenda manet.

Wilhelmus ex Machlinia, 41 episcopus Traiectensis.
Huic dedit agnomen celebris Machlinia victo.

⁵² Zie Monumenta p. 50. Later bijgeschreven.

⁵³ Lees: Pontianus, Agnes, Benignus.

I, fol. 14v (p. 32)

Occiduam felix perdomuit Phrisiam.
Omnia sors mutat: caesus dum vertat iniquo
Marte, suis fultus iuribus occubuit.

Duorum pontificum ignotorum epitaphia.
Hic duo pontifices relevati, nomina quorum
Tempus edax rasisit, cognita sed superis.
Haud dubium tumulos quoniam meruere decentes,
Pridem quin maneant sedibus aetheriis.

Hos Hungerum et Balduinum primum esse arbitratur Cornelissonius,⁵⁴ non incommodo argumento; certe ex vetustioribus esse non dubitatur.

Est et ibi relevatum ex vivo lapide Rudolphi Diepholtii, episcopi, sepulcrum, hac inscriptione: Anno Domini MCCCCLV (1455), XXIII martii obiit reverend...⁵⁵

Duorum praeterea imperatorum Germanicae stirpis viscera hoc templo condita memoriae proditum, nempe Cunradi Secundi et Henrici Quinti, quem Itali Quartum vocant. Hi Frisiam orientalem usque ad rivulum Larici contulerunt episcopis, pro qua saepius cum Hollandiae principibus dimicatum est.

(Est non procul ab ara summa arcus marmoreus cum insigniis Georgii Egmondani, cuius ibi cor sepultum fuisse dicitur; sepulcrum tamen illud et statua furore plebeo deiecta).⁵⁶

Carolus Magnus, imperator, multa quoque privilegia Rixfrido, episcopo, concessit; ab Othone item et Henrico 1°, imperatoribus, Hollandiae dominatu donati sunt praesules. Obiit vero Traiecti Henricus V, X kalendas augusti 1125.

In libello quodam manuscripto comitum Egmondanorum legi, quatuor Ratbodi, Frisiorum regis, liberos Traiecti sepultos: Pupponem, Agillum, Rovellam, matrem divi Frederici, et Teidosbim cum marito Grimoaldo.

Ad turrim hos legi Teutonicos versus paene fugientes:

Jan van den Dom was sijnen naem,
Die mijn aldus begost bequaem.

In coemiterio lapides sepulcrales duos vidi cum martellis, latomos ibi sepultos indicantes; ad parietem vero haec ipsorum leguntur epitaphia:

Anno MCCCC LXXXVIII (1488) sterft Jacob Gieliss, steenhouder, ende leyt hier begraven. Bidt Godt voor de siel.

In't jaer MCCCC LXXXVIII (1489), den V in junio, sterft Sweer Hendricx, steenhouwer. Vicinum est illud:

Anno MCCCC LXXV (1475) sterf Jacob Verborch, meyster in den Doeme was. Bidt voor de siel.

In parte australi ambitus chori:

Anno 1424, mense augusti 26, obiit venerabilis vir, dominus Wilhelmus de Renen, praepositus Embricensis, canonicus et scolasticus Traiectensis, hic sepultus.⁵⁷

⁵⁴ Pieter Cornelisz Bockenberg (1548-1617), geschiedschrijver.

⁵⁵ De laatste regels van dit grafschrift van bisschop Rodolf waren blijkbaar in Buchells tijd reeds verdwenen; immers ook in het andere door hem daarvan vervaardigde afschrift (Van Engelen, *Grafs en wapens* II p. 48) eindigt de tekst hier (Muller).

⁵⁶ Door Muller een paar regels verderop geplaatst: het stond 'ten onrechte iets vroeger, midden in het verhaal van de privilegiën der Duitse keizers'.

Deese was anno 1399 vicaris van den bisschop Blanckenhem, scholaster ten Dom.

I, fol. 15r (p. 33)

Canonicorum quoque passim plurima videntur sepulcra, aut ex aere aut ex marmore. Legunturque epitafia, ex quibus quaedam collegi, quae hoc loco ascripsi, familiarum causa aliae, aliae vero elegantiae.

Caeruleo in marmore hoc legitur spectaturque planum in fundamento ad exitum templi septentrionalem:

([getekende grafzerk] D.O.M. Amicus unde abierat rediens monumentum hoc mihi mortuo paravit. Sum enim, imo fui, Joannes a Drolshagen,⁵⁸ ex monasterio inclyta Westphaliae metropoli ortus oriundusque, huius cathedralis ecclesiae Traiectensis canonicus. Nunc qui fuerim tenes, ego vero te, hospes, noscere nequeo; tu te ipsum nosce et ut brevi moriturus vive. Vixi annos LXIII (63), menses VIII, dies III. Morior anno a Christo nato MDXXXVII (1537).)

Et haec quae sequuntur:

Anno 1545, die 27 mensis augusti, obiit honorabilis et eximius dominus et magister Joannes Rues, utriusque iuris licentiatius, Maioris et divi Petri ecclesiarum canonicus, in sepulcro domini Nicolai de Sperewaude, consanguinei sui, quondam templi huius canonicus, humatus, cuius animae propitiatur Deus. Amen. (Est in Petreiano).

Sepulcrum Walteri et Giselberti de Rhenen, canonicorum Traiectensium.⁵⁹ [drie wapens in de marge].

Obiit Johannes van der Hoell, canonicus Traiectensis, anno 1543, 13 decembris.

Johannes de Westende, canonicus Traiectinus, et fundator XII vicariorum presbiterorum de Novo opere.

Sepulcrum generosi domini Adriani ab Isenderen, sedis apostolicae protonotarii, ac huius ecclesiae canonici, qui obiit 7 februarii anno 1566. Viator siste, quid sis, quid fueris, quid futurus eris, perpende et mortuis bene precare. Vale.

Dominus Johannes de Tuyt, canonicus Traiectensis. Anno 1402, 4 septembris.

Dominus Florentius de Jutfaes, praepositus et archidiaconus Traiectensis, qui obiit anno millesimo [trecentesimo trigesimo septimo, requiescat].

Non procul ab exitu templi occidentali in pavimento est marmor, paene detritum ambulantium pedibus, ubi haec leguntur:

M, ter C, bis [X], semel I, Paulique Johannis, etc.

In marmoris limbo: Johan van den Doeme, die den toren begost heeft.

I, fol. 15v (p. 34)

Olim etiam hoc in templo plurimae divorum reliquiae monstrabantur, idque ad exemplum Agrippinensium singulis septenniis, quarum quaedam ponderoso auro argentoque inclusae. Pontiani loculum vix quatuor ferebant viri, ex puro argento; ex solido etiam argento Benigni constabant et Agnetis. Servatoris etiam nascentis incunabula, ex auro purissimo, multis gemmis ornata; crux item maxima argentea, etc. Nunc nihil ex iis reliquum, praeterquam inanis memoria; partim nempe in nummos conflata, partim varie distracta, mutato religionis cultu periere. Organicum etiam exstat ornamentum optimum, summis sumptibus aere Cornelii Miropii archipresbiteri perfectum.

⁵⁷ Zie Monumenta p. 29.

⁵⁸ Zijn naamgenoot stierf in 1581, zie fol. 228v.

⁵⁹ Voor dit en de volgende opschriften, zie Monumenta p. 26, 33, 26, 29, 28.

In hoc templo initio anni MDXLVI (1546) comitiis Torquatis Carolus, imperator V, ad viginti Italiae, Germaniae, Hispaniae et Flandriae regulos in amplissimum Velleris aurei collegium adoptavit. (Vide carmen Corn. Valerii ad Adr. Marium, Gelriae cancellarium, poëmatibus Adr. Scorelii additum. *Les annales de France* font le roy de France vray chef de l'Ordre de la toison). Fuere hi:

Maxaemilianus, Bohemiae rex.
Inigo Lopez de Mendoza, dux de l'Infantasgo.
Fernandus Toletanus, dux Albanus.
Cosmus Medices, magnus Hetruriae dux.
Albertus, Bavariae dux.
Emanuel Philibertus, princeps Piemontius.
Octavianus Farnesius, dux Camerinus.
Enriques, dux Nagerius.
Fredericus, comes Furstembergus.
Joachimus de Rie.
Philippus Lannoius, Sulmonis princeps.
Pontus Laleinius, Bignicourti dinasta.
Lamoralus Egmondus, princeps Gavriae.
Jacobus, comes Lignius.
Claudius Vergius, baro Champlittus.
Philippus Lalainius, comes Hoochstratius.
Maxaemilianus Burgundus, marchio Veranus.
Joannes Lignius, Arenbergius comes.
Petrus Ernestus, comes Mansfeltius.
Petrus Verchinus, Hannoniae praefectus senescal.
Joannes Lannoius, dinasta Molembasius.
Petrus Cardona, Friae comes.

Tabula ibidem ad huius rei memoriam suspensa literis deauratis, lingua Gallica, cuius haec sunt verba: L'an XV^C XLVI (1546), II de mai et les jours ensuivants, sont celebrées les solemnitez de

I, fol. 16r (p. 35)

l'Ordre du Toyson d'or, stylo Traiectensi. Après s'ensuivent tous ceulx, qui de l'ordre furent pour lors; ubi insigniis addita nomina.

Hic ordo anno christiano MCCCC XXIX (1429) a Philippo Bono, Burgundiae duce, originem habet, cum nuptias Isabellae Lusitanae celebraret. Numerus eorum fuit primum XXV (25), qui deinde auctus, ut Guiccardinus et Paradinus (in *Symbolis heroicis*) meminerunt; et ultimo per Carolum V, imperatorem, anno christiano MDXVI (1516) ad LI (51) redactus. Patronum habet divum Andream; signum vero est Aurei velleris exuvium, de quo vide [Claudium] Minoen ad *Emblemata* Alciati. Pontus Heuterus ordinis huius ortum in Philippo Bono refert.⁶⁰ (Vide Strabonem, lib. XI pag. 107 de Aureo vellere). In *Memoriis* quoque Oliverii de la Marche ceremoniae huius ordinis plene describuntur, lib. I, cap. XV. Rettulit mihi Goswinus van de Voort, urbis huius a secretis, se veteribus in monumentis legisse epistolam Swentenboldi,⁶¹ regis ex Carlingorum prosapia, ubi inter alia haec verba habebantur: se donare episcopo Traiectino praedia regalia, ut venientes ad christianitatem

⁶⁰ P. Heuterus, *Rerum Burgundicarum libri sex*, Antwerpen, 1584.

⁶¹ Zwentibold was van 895-900 koning van Lotharingen, hij was een onechte zoon van keizer Arnulf van Karinthië.

gentes inde alere posset. Puto hunc Swenteboldum filium nothum fuisse Arnulphi, imperatoris, quem Lotaringiae fecit regem, cuius meminit in libro *De caesaribus* Cuspinianus. (Vide *Annales Fuldenses* circa finem). Vixit etiam eodem fere tempore Swendebaldus, Moravanorum dux, qui tamen nihil commertii cum hac habuisse provincia, credendus est. Ex altero vero Saudenbalchiorum familiam, si verum est quod ex corrupto Sventeboldi nomine deducatur, descendisse veri non est dissimile.

Lutrecht quasi Lotharii regni terminus dictam, videtur innuere Lazius lib. I *Commentarii de genealogia Austriaca*; vide Douzae *Annales* 7, pag. 335. De occupato Ultraiecto a Radbodo, Frisiorum rege, eoque a Pipino II inde pulso, quod et ea urbs a Francorum regibus quondam extructa, quod vetus ibidem palatium Ultraiectinis episcopis a Carolo Magno collatum, vide Douzae *Annales* lib. 2, pag. 92 et seq., ubi de Clemente sive Guilbrodo, primo a Pipino constituto episcopo; item de Wilteburgo, Wildrecht postea appellato et inde Utrecht. Ibidem et an Wiltraiectum sit scribendum; idem Douza lib. 6, pag. 246; idem pag. 296; historiam, quae de baptismo Radbodi narratur. Ultraiecto potius (Frisiorum id temporis metropoli), quam Medemelacae attribuit. Idem pag. 298 et seq. ex archivis Traiectinae ecclesiae enumerat antiquissimas diocaesium et parochiarum eius appellationes; nempe Flardingae, Kircwervae (Oestgeest nunc) Velsenburgi, Heiligerloae, Pettemi, item Harinchemi, Schiae, Rinesburgi, Warnmundae, Leithemuthae, Rinsaterwaldae, Agathenkirckae (Beverwijk nunc), Ascamannedilf, Sparneraswaldae, Slotae, Ecmondæ, Alcmeræ, Misnemi, Wognemi, Althendorpae, Vronlae.

Sacellum XI^M (11.000) virginum, olim a domino Swedero Uterloe, praeposito Traiectensi, cum altari conditum, qui et ibi sepultus, ut indicant insignia et inscriptio in pariete; is obiit 22 aprilis anno Domini 1378.

Non procul est hoc in aereo lamine epitaphium:

Hic iacet sepultus venerabilis vir Giselbertus, dictus Coc de Opijnen, praepositus et archidiaconus Traiectensis, qui obiit anno 1391, 20 mensis maii.⁶²

I, fol. 16v (p. 36)

In pavimento haec legi epitaphia:

Ego sicut faenum arvi, et Dominus de pulvere suscitabit me, unde resurrecturus sum in die novissimo. Obiit III junii anno MDLXV (1565) Georgius Strijt.⁶³

In ambitu chori non procul ab hoc est in pavimento lamina aerea magna, ubi haec legebantur: Reverendus etc. dominus Henricus a Mierlaer, doctor decretorum, archidiaconus et praepositus Traiectensis, qui obiit anno Domini millesimo trecentesimo sexagesimo secundo, ipso die Agnetis.

Caetera legi non poterant, deambulationibus unacum simulacro detrita.

Nomina Torquatorum principum, quorum insignia in hoc templo spectantur, sunt haec:

Franciscus I, Francogalliae rex,
Henricus VIII, Angliae rex,
Johannes, Portugalliae rex,
Jacobus Stuardus, Scotiae rex,
Ferdinandus, Ungariae et Bohemiae rex,
Sigismundus, Poloniae rex,
Christianus, Daniae et Norwegiae rex.
Georgius, dux Saxoniae,
Fredericus, Bavarus Palatinus,
Philippus, Bavariae dux,

⁶² Zie Monumenta p. 27.

⁶³ Zie Monumenta p. 27.

Ferrandus Gonzaga, Mantuae dux.
Georgius Scenck, baro a Tautenburch,
Florentius Egmondanus, Buranus comes et dominus Iselsteinii.

I, fol. 17r (p. 37)

Legebantur etiam (ut testatur suo tempore Guicardinus) ad columnas chori, suspensis ibi in tabulis, sequentia carmina de urbis antiquitate et progressu, digna certe quae ob antiquitatis memoriam marmore sculpta ad posteros transmitterentur.

I tabula.⁶⁴

Circumquaque fluens Hollandia gurgite Rheni
Cingitur oceani fluminibusque maris,
In qua tum muris urbs Antonina novellis
Tempore Neronis aedificata fuit.
Hanc devastavit fera flammaque gens et ibidem
Castrum Vultorium conditur inde novum
Turribus excelsis, quod adhuc plebs Abroditorum
Funditus evertens diruit usque solum.
Hinc Traiectense castrum cum moenibus altis
Conditur a Francis christicolis; sed idem
Vulgus Danorum confregit humo tenus, omnes
Cum clero cives insimul ense necans.
Denique Baldricus praesul nova moenia struxit
Quae modo subsistunt auxiliante Deo
Sic Hollandensi terrae veraciter omni
Traiectum constat urbs capitalis adhuc.

II tabula.

Tempore Francorum Dagoberti regis in isto
Praesenti fundo conditur ecce decens
Primitus ecclesia santi Thomae prope castrum
Traiectum, quam gens Frisica fregit atrox;
Sed prior antistes dominus Clemens ob honorem
Santi Martini post renovavit eam
Desidis Hildrici sub tempore regis; at illam
Praesul Adelboldus fregit et inde novam
Ecclesiam fundans Henrici tempore primi
Caesaris electi, quam duodena cohors
Pontificum pariter benedixit, denique praesul
Henricus caepit hanc renovare suam
Ecclesiam regis Gulielmi tempore; quisnam
Hollandensis erat inclytus ecce comes.

Nec obmittam vitra, suis quoque antiquitatibus sed vitriis

⁶⁴ Zie Monumenta p. 4-5.

I, fol. 17v (p. 38)

splendida. Ac in ambitu chori, ubi sacrarium olim Clivensium principum, insignia eorundem cum Ravesteinensium coniuncta, de quibus videndus Pigius in *Hercule* suo *prodicio*; ubi et pictura Mariae et Iosephi Christum quaerentium, et haec verba adscripta:

‘Ecce, pater tuus et ego quaerebamus te flentes.’

In vicinis: simulacrum armati ac insignia Amsteliorum et Iselsteineorum, cum duobus clypeis catenula coniunctis, Amsteliae gentis avitum emblema, his verbis: ‘Sonder middel’.⁶⁵

Simulacrum armati ac insignia Abcoudae, Strijen, Puten, Gaesbeec coniunctae literisque I.I. et duobus lapidibus molaribus, Gaesb[eecanorum] emblema.

Simulacrum armatum et haec consanguinitatis insignia: Culemborch, Iselstein, Guterswijck, Ripherscheit, Van der Leck; Egmont, Benthem, Zolen, et literae I.W.

Simulacrum viri togati canonicali habitu, cum insigniis Bredenrodiorum eorumque emblemate, quod est apri caput flammis scintillantibus circumdatum.

In vitro Borsaliorum armati viri simulacrum, et haec cognationum insignia: Borselen, Strijen, Aenholt, Baern, Bergen, Pellanen, Horn, Marn, ‘GG DD et GD Aen allen wanch’, oblongis literis. Hoc vitrum vetustate periit et renovatum iam est. Sunt, qui 4 D D D D ponunt et ita interpretantur: ‘Die dat doen dorst, aen allen wan ich’.⁶⁶

Sanderus Bommel, secretarius in den Dom, leyt in’t binnenpant van deselve kercke begraven met het wapen der stadt Saltboemel: een sweetgen tusschen twee rosen.

I, fol. 18r (p. 39)

Non procul a templi porta occidentali sub turri legitur epitaphium vulgare, non iniucundum temporis simplicitate :

Daer men gaet nae Sunte Salvatoor
Onder den Domstoorn, daervoor
Men bootscapt van Jesus,
Daer leggen drie, die heeten aldus:
Henricus Gruter, Reimburg, Mechtelt.
Maria neemp se in u geweld.
MCCC LXXX en drie (1383),
Soo sijn sij als ick besie.⁶⁷

Astat Basilica episcopalis, quam a Carolo Martello conditam olim Guiccardinus (in *Descriptione Belgiae*) author est; multoties restaurata a diversis episcopis, ac praecipue a Davide Burgundo. Hoc in loco castrum Romanum antiquitus fuisse volunt, nec procul ibi pons Praetorianus, post quem et alius Romaeoburgi cum plateis eiusdem nominis. Nihil hic affirmo; malo nempe famae credere tam constanti quam incerta refellere. Hoc unum ridiculum arbitror, ex ‘garde’, Gallo-Francico recenti vocabulo, fundamentum struere, ut ipsi volunt, firmissimum; non ex Romana civitate illud, nec a Francis quidem, nisi posterioribus temporibus, usurpatum, qui cum conditores huius urbis pura puta Germanica ut patria lingua utebantur. Qua autem occasione Gallicum illud verbum civitate nostra donatum sit, ignoro, aut quo tempore, nisi posterioribus a Gallis militibus hoc loco in praesidio positus et ab episcopis mercede conductis, remansisse credam.

⁶⁵ Zie Monumenta p. 9.

⁶⁶ Zie Monumenta p. 14.

⁶⁷ Zie Monumenta p. 50.

Contiguum fere Summo templo et prope Servatoris, sacellum est exiguum sed antiquitate venerandum; nam antiquissimum esse hisce in locis Deo sacratum aedificium, ego ex coniectura S. Crucis esse puto. Ad quod Servatoris templum et collegium a Winfrido episcopo fundatum referunt annales. Idque a Willebrordo anno a Christo nato DCXCV (695) dictum, quod quidam ad Sanctae Crucis templum extra portam Albanam referre voluerunt; nunc vero divi Victoris nomine indigitatur. Hic olim divi Odulphi Brabanti sepulcrum, summa Traiectensibus veneratione cultus,⁶⁸ cuius non procul hinc aedes (erat nempe canonicus Salvatoris) monstrantur (vide Lindanum in praefatione *Exhortationis ad Hollandiam*). Hoc disticho memoriam pii viri, qui vixerat tempore Alberici, episcopi, circa annum christianum DCCCXL (840) recolentes:
 Odolphus, sacrum quem clara Brabantia ab Orchot misit ad hoc templum, [has] habitavit presbyter olim (aedes).⁶⁹
 Restauratum autem illud divi Victoris sacellum postremum, ut habet inscriptio ante portam:
 Hanc capellam novam

I, fol. 18v (p. 40)

fieri fecit Petrus a Steinen, praepositus huius ecclesiae, anno MCCCCXXIII (1423).⁷⁰
 Proximum est spatio temporis et loci templum Servatori sacrum,⁷¹ hactenus Vetus monasterium, vulgo Audemunster, appellatum, cuius author olim fuerat divus Bonifacius, qui collegio 40 canonicorum illud ab initio honestaverat. Plurimi illic episcoporum sepulti. Vidi illud templum, antiquitate olim et cultu venerandum; vidi aream eius, locum quo steterat, cuius pars iam stabulo destinata videbatur.⁷² (Hic a Balderico reposita caput Abraham patriarchae et corpus divi Pancratii). Cripta hic sacra antiquorum more, in qua olim vigiliae christianorum; ubi sepulcrum Frederici, episcopi Traiectini, ob animi integritatem sub missae sacrificio a duobus latronibus ante aras ibidem occisi, miraculis, ut ferebatur, clarum; tectum erat illud lapide marmoreo sudante, quod a vulgo tanquam religiosum colebatur, cui nempe occulta naturae miracula.⁷³
 Ad tertium veniam templum, canonicorum collegio decoratum. Id divae Virgini sacrum. (Antiquitate hoc est ultimum).⁷⁴ Fundatorem eius extitisse ferunt Henricum III, imperatorem; nam cum idem imperator, ob Mediolanum templumque ibidem augustissimum Mariae Virginis exustum, quasi sacrilegii conscientia tactus, alibi ex voto novam divae Virgini aedem erecturum se constituisset, autor ei fuit Conradus Suevus, episcopus, ut Traiectinam ea urbem ornaret, quod et factum est curante eodem episcopo. (In ingressu huius templi est atrium, cuius meminit Beca⁷⁵ pag. 76; Colvenerius ad Cantipratensem, ‘cemiterium’ vocat, vulgo ‘l’atre’, Rosweidus ‘paradisum’).
 Huius rei cum annales Italarum non meminerint, et Mediolanum post illud tempus a Frederico excisum constet, Guicardinus foundationem huius templi eo reiecit contra auctoritatem veterum monumentorum.
 Porro miraculi vice illud ad posteros translatum est, quod, dum aedis istius fundamenta iacerentur, vorago quaedam se ostendit, quae nulla caementorum lapidum aut carbonum congerie repleti, nec fundamentum ibi stabiliri posset; quendam tamen Frisium nomine Pleberum eo se nomine iactitasse, quod fundamenta illa sine ullo subsidentis voraginis

⁶⁸ Lees: culti (volgens Muller) of cultum. Enkele woorden verder geeft het hs. abus.: erant.

⁶⁹ Zie Monumenta p. 64; vgl. Langereis 2001, p. 84.

⁷⁰ In Monumenta p. 64: MCCCCXIII (1413).

⁷¹ In de Middeleeuwen altijd Salvator (Verlosser) geheten, maar in de 16^e eeuw ook Servator.

⁷² Langereis 2001, p. 85.

⁷³ Hierna abus. nogmaals: occulta.

⁷⁴ Voor het hier volgende, zie Monumenta p. 105-106.

⁷⁵ Johannes de Beka.

incommodo sistere vellet, annales habent. Qui cum magni lucri spe aleretur, episcopi astutia delusus spe et pretio cecidit; is nempe muneribus ac blanditiis filium Frisonis adortus puerum, patris ab eo arcana expiscatus fertur. Hinc Friso ille (Plebardus), animi impotentia et vindictae cupidine flagrans, episcopum post solemne sacrificium violenta et sacrilega manu occidit. Caeterum ut in palude nobilissimum olim et multis saeculis veneratum Ephesiae Dianae templum firmatum fuisse

I, fol. 19r (p. 41)

legitur, solo taurinorum tergorum substrato pulvillo stetit inexplibilis alioqui vorago; cuius rei memoriam medio fere in templo tuetur basis columnae paludi impositae. Haud inepto, ut tunc ferebant saecula, disticho notatam, addita et taurini capitis sculptura (tauri integri ex designatione Scorelii):

Accipe, posteritas quae post tua saecula narres,
Taurinis cutibus fundo solidata columna est.

In hoc etiam templo duo cornua maximi pretii monocerotis alicuius animalis, quae canonici posterioribus hisce temporibus alio transtulerunt, frustra repetentibus Ordinibus et ipso etiam inhiante Aurantio. Longitudinis sunt bicubitalis; ad venena pellenda conducere dicuntur. Fuere et tria idolorum simulacra antiquitus conservata; Cornelius Kempius (*Frisiae* lib. III cap. 28) Frisonica esse vult. (Vide Abshovii, quae apud me est, epistolam).⁷⁶ Frisii vero colebant Fosetam, Fredam et Woedam,⁷⁷ hique praecipui ipsorum dii.

Laudatur templi huius forma, ut antiqui Mediolanensis exemplar, cuius hic tibi do picturam partis occidentalis.

[gekleurde tekening van de Mariakerk].

Hoc templum omnium est ultimum collegiatorum, quare eius canonici postrema solebant ferre suffragia. Ad parietem est depictum simulacrum S. Henrici, imperatoris eius nominis II, cui subscripti hi versus:

Henrici effigiem, lector, venerare Secundi,
In coelum meritis qui sibi fecit iter,
Cui divina dedit pietas expellere morbos,
Atque fovere hominum vota piasque preces,
Omni labe carens, observantissimus aequi
Romano hic quondam praefuit imperio.
Rettulit in numerum divorum papa Secundus
Eugenius, sacris instituitque coli.⁷⁸

I, fol. 19v (p. 42)

Historia foundationis huius templi versibus ibi, pro temporis ratione non inscitis, legitur:

Tempora cum causis templi venerabilis huius
quisquis nosce cupis, metra te subscripta docebunt.
Henrico Quarto, Romani sceptrum regente⁷⁹

⁷⁶ Zie ook fol. 113v en 209r over deze brief.

⁷⁷ Foset, Freya en Wodan.

⁷⁸ Zie Monumenta p. 109.

⁷⁹ In de marge: Circa annum 1082.

imperii, cum iam totam victricibus armis
subderet Italiam, soli praecludere sola
urbs Mediolanum portas est ausa rebelles.
Quam tandem captam spoliis prius auctus opimis
evertit victor, nec templo flamma Mariae
Virginis abstinuit, candenti marmore structo.
Unde dolens mentemque pio succensus amore,
instaurare novam venerandi nominis aedem
proposuit, quocunque solo solisve sub axe.
Tunc Traiectensis praesul, nutritius olim
principis et ducis semper comes, acer in armis,
nomine Conradus, tulit hoc a caesare munus,
ut templum sublime loco fundaret in isto,
turribus excelsis constructuraque perenni,
adiutus donis et multo caesaris auro,
quale vides firmis subnixum stare columnis,
fornice perpetuo fastigia summa tegente.
hoc fanum praesul venerabilis ipse dicavit
primus et instituit praebendas canonicosque,
canturos laudes tibi, virgo Maria, perennes.

Post, ubi sacrati ter sex ab obigine templi
fluxissent anni, fatalis venerat hora
pontificis sacri miseranda caede perempti.
causa necis fuit haec: nam dum fundamina muro
ipsius ecclesiae latomi perquirere tentant,
invenere lutum fluidum fixo sine fundo.
Hoc vitium tardabat opus: nemo sapientum
huic morbo valuit quantalibet arte mederi;
ars mendicat opem, miratur nescius artis
artificum coetus, non artem posse iuvare.
Dum sic ergo rei spes esset nulla superstes,
en rudis hanc Friso solidare spopondit abyssum,
pro quo dum pretium sibi posceret immoderatum,
huic dilectus erat adolescens filius; illum
accersit praesul secrete, suadet ut artem

I, fol. 20r (p. 43)

eliceat patri, promittit munera; patrem
filius auxilio genetricis inebriat, artem
elicit, elicitam pastori clam patre pandit.
Continuo surgebat opus, iam tempore longo
postpositum; gaudent omnes super arte reperta.
Ille sed irarum stimulis agitatus acerbis;
deceptumque dolo tantus dolor urget, ut ipsum
iam descedentem gradibus missa celebrata
pontificem ferro trux Friso necaret acuto.
Eius in aprili mortem dant festa Tyburti
anno millesimo nonagesimo quoque nono (1099).

Est in pariete pictura canonici in pheretra iacentis, et supra beatæ Virginis simulacrum, Scorellii, ut videtur, manu pictum, cum hoc versu:

Vive hospes dum licet, atque vale.

et hoc epitaphio:

Illustri viro Theodorico de Benthem, decretorum doctori, huius ecclesie præposito et archidiacono, qui e vivis excesserat, anno MCCCCXV (1415), cal. octobris XVII. Pia posteritas posuit.⁸⁰

In marmore pavimenti invenio quoque sepulcrum domini Petri de Benthem, canonici. Johannis Scorellii, pictoris excellentissimi et huius templi canonici, est ibidem sepulcrum, cum non indocta sculptura ad parietem in lapide candido:

Mors sceptrum ligonibus aequat.

In pavimento:

Reliquum Scorellii, canonici.

et infra hoc distichum:

Finis mors, sic sunt hominum vana omnia, præter-
quam cui divino pectus amore calet.⁸¹

Vicinum in pariete hoc legitur epitaphium:

Arnoldus Dorsenus, philosophus et grammaticus percelebris, huius phani canonicus, tandem requiem sortitus in ævum, hic situs est nonis maii anno 1535.⁸²

In pavimento non procul: domini Ernesti de Dorschen, canonici.

In oratorio Zoudenbalchiorum vernacula lingua hæc legebantur scripta:⁸³

Anno MCCLXXX (1280), daechs nae sinte Juliane, jonckfrouwe, sterft Huych Zoudenbalch, onse canonic, hier begraven, bidt.

Anno MCCCVIII (1308), daechs nae Crispini ende Crispiniani, sterff Frederick Zoudenbalch, sijn broeder, vader van den fundateur, hier begraven, bidt.

Anno MCCCXII (1312), sint Jorisdaech, sterff die eerweerdige heer Gerrit Zoudenbalch, wijlen proost deser kercken, na Domdeecken ende canonick ten Dom, sinte Peters ende deser kercken t'Utrecht, fundateur deser capelle, mit twee priesteren in de eer van de almogende Godt, der heylige joncfrouwe Maria, ende der heylige apostelen sint Philips ende sint Jacob, ter zijden sijn vader begraven, bidt.

Anno MCCCX (1310), den III april, sterff joncfrou Haess, Frederick Zoudenbalch dochter, hier begraven, bidt voor de ziel.

In pavimento:⁸⁴

Deo Optimo sacrum. Anno MDXXIII (1523), die Thomæ, Joannes Amersfordianus, canonicus, hic situs est, cura amici Antonii Buserii, scolastici, etc.

Johannes de Hæften, canonicus 1526.

Dominus Petrus Kamp, canonicus 1488.

Gisbertus de Rinestein, senior canonicus, cum parente Antonio de Brederode et matre Lumanna 1411. (Anno 1561, die 3 mensis januarii).

Reinaldus de Oisterhout, canonicus 1421.

Dominus Hermannus ten Busch, canonicus 1526.

⁸⁰ Zie Monumenta p. 110.

⁸¹ Zie Monumenta p. 125.

⁸² Zie Monumenta p. 112.

⁸³ Zie Monumenta p. 118.

⁸⁴ Voor de hier volgende opschriften zie Monumenta p. 116, 120, 108, 120, 112, 121, 119, 120.

Henricus Beyer et Gertrudis, coniuges, parentes domini Wilhelmi Beyer in Rhenen.
 Wilhelmus Beyer, canonicus 1525.
 Henricus de Vollenho, canonicus 1520.
 Mgr. Petrus de Amerongen, canonicus 1514, (penultima februarii),
 et Jacobus de Amerongen 1508. (Cum insigniorum tabula).
 Jacobus d'Eedel, canonicus 1531, cum matre Cornelia.
 Illustris dominus Johannes de Nieuwenar, decanus Daventriensis, ac huius ecclesie canonicus,
 scolasticus, 1371.
 Venerabilis ac nobilis dominus Johannes Vridach, canonicus 1552.
 Dominus Stefanus de Beesde, beati Johannis et huius ecclesie canonicus 1403.
 Dominus Henricus de Beesde, canonicus 1328.⁸⁵

I, fol. 20v (p. 44)

Quartum collegio canonicorum celebre templum est divo Petro, apostolorum principi, sacrum, cuius conditor Bernulphus, vigesimus praesul Traiectensis, qui, ibidem sepultus, multis hactenus claruisse miraculis fertur. Spectantur hic ad parietes picturae non mali pictoris, Extremum Iuditium et S. Mariae Egyptiacae exprimentes, a Gerardo Turrio, ut videtur, olim huius ecclesiae decano, fieri iussae. Habet hoc templum criptam, antiquitatis inditium.

Epitaphia hic collegi sequentia.

Ad parietem lateris sinistri templi, literis vulgaribus eius saeculi:

Serviens divinis hic Petrus Bloem tumultus,

Iuribus in binis et in artibus hic graduatus.

M cum ter quinis, dum C quater es memoratus,

Huic vitae finis, Damasi stat ad astra locatus.⁸⁶

Anno orbis redempti tricesimo septimo supra sesquimilesimum, ipsis calendis mensis aprilis, fato concessit venerabilis vir, dominus Johannes Utenham, huius templi canonicus, in urbe Romana sepultus, cuius animae propitiatur Deus. (Coenotaphium hoc).

Sepulcrum domini Judoci de Winsem, canonici huius ecclesiae, qui obiit anno 1494.

(In eodem marmore pavimenti): Reliquum domini Jacobi de Winsem, quinque ecclesiarum senioris canonici, qui obiit anno MDXLVII (1547), 2 januarii.⁸⁷

Quintum et ultimum⁸⁸ collegium canonicorum templum habet divo Joanni sacrum, a Bernulpho, item episcopo, conditum, loco amoenissimo variisque arboribus tanquam silva consito, Maialibus deambulationibus notissimo.

In medio templi caeruleus est in pavimento lapis cum insigniis Haemstediorum, hac inscriptione notatus :

D.O.M. Generoso et nobili domino Casparo ab Haemstede et Muermondt, huius ecclesiae sancti Joannis, aliarumque quatuor, seniori canonico, qui post actos varia fortuna vitae suae annos defunctus est, 16 januarii anno 1598.

Venerabilis vir, dominus Arnoldus Loef de Ruweel, praepositus et archidiaconus huius ecclesiae divi Joannis, qui obiit anno 1340, in die Omnium Sanctorum obiit, cuius anima divina misericordia requiescat in pace.⁸⁹

Est in aere lapidi inserto.

In sacello septentrionali Wassenariorum est sepulcrum e lapide vivo, Wassenariorum insigniis ornatum, levatum a terra pedes plus 3, ubi parieti inscriptum hoc epigramma legitur:

⁸⁵ Zie verder fol. 60r.

⁸⁶ Zie Monumenta p. 73.

⁸⁷ Zie Monumenta p. 75. Hierna op fol. 67v volgen nog enkele grafschriften.

⁸⁸ In de marge: Alio ordine secundum antiquitatem de iis erat agendum.

⁸⁹ Zie Monumenta p. 90.

Burgravius natus Leydensis hic generosus praepositus, protonotarius papae, Theodoricus de Wassenaer, urgetur hac sub tumba. Rogitemus, quod Deus et homo, eius⁹⁰ decessit, ab anno M semel, I quinque, bis ter X, C quater, inque Marci prothnona, det ut vitae sibi dona.⁹¹

I, fol. 21r (p. 45)

Tota olim urbs in quatuor parochias divisa; unaquaeque suum habebat templum, quae etiamnum exstant, Jacobaeum, Civile, Gertrudis et Nicolai.

Jacobaeum situm est in septentrionali urbis parte, non ita procul porta Hospitali. Turrim habet tecto in acutum desinente artificioso, quae Hispanorum ex arce Pacis ictubus paene conciderat, ut versus Teutonicus hic indicat, post restaurationem adscriptus:

Anno MDLXXVI (1576)
Hebben de Spaignarts mijn groot leet gedaen,
Maer Godt versach't dat ick noch bleeff staen.

Legi hic sepulcrale hoc epigramma:

In 't jaer ons Heeren 1520,⁹² sterff joffrou Hadewich van Lantscroon, Stevens huysfrou.

Anno 1523 Steven van Rutenburch, heer van Cabau.

Anno 1481 sterf Jan van Hunerstein.

Gerrit van de Voerd.

Mauthaen Aler 1489, Elisabeth, eius uxor, 1517.

Adriaen 1556.

Secundum Civile vocatur, in civitatis medio, divis Virgini et Michaeli sacrum.

Hic plurima epitaphia leguntur, quorum quaedam hic adscribam. Ac inprimis Ruyschii tria hic habent sepulcra; in lapide unius satis vetusto, ubi insignia Rusiorum cum Haeriis conjuncta videbantur, nuper incidi curavit Johannes Ruysch de Pijlsweert maiorum suorum ibi sepulcorum nomina:

Johan Ruysch ende joffrou Jacoba van der Haer, anno 1407, heer van Pijlsweert.⁹³

In altero lapide, ubi haec erant antiquitus:

Anno 1378 Dirck Ruysch, additum: Heer van Pijlsweert ende joffrou Elysabeth van Trinden, sijn huysfrouwe, cum utriusque insigniis.

Frans Bogert, bruer van Jerusalem, anno 1555, den XV februarii.

Ad parietem lateris dextri superioris in lapide candido haec legebantur:

D.O.M. Elisabeth van der Horst, Richardi filiae, coniugi dulcissimae, cum qua annos decem et novem suavissime vixerat, Petrus a Sijpenes, amoris monumentum et pietatis maerens posuit.

Vixit annos XL, menses III.⁹⁴

In Jacobaeo sodalitas olim Dolorosae Virginis, famosissima iam olim; quare sollicitatur apud S.S., ut eius festum, quod etiam alibi olim habuit solemnissimum, ad minus posset habere solemnem. (Riquelius, abbas sanctae Gertrudis, in *Vita Beggae* ad cap. 6).⁹⁵

I, fol. 21v (p. 46)

In Zulenorum sacello van Zevender vitra sunt, in quibus depicta haec insignia paterna et

⁹⁰ Lees: cuius.

⁹¹ Zie Monumenta p. 93.

⁹² In Monumenta p. 182: MV^cIX (1509).

⁹³ Zie Monumenta p. 195.

⁹⁴ Zie Monumenta p. 195.

⁹⁵ Josephus Geldolphus a Ryckel, *Vita S. Beggae, adjuncta est historia Begginasiorum Belgii*, 1631.

materna Nicolai Zulen.

Theodorici Suleni.

Zuylen a Zevender, Assendelft.

Zuylen van Nievelt, Kijffhoec.

Van der Haer, Pellanen.

Van der Meer.

Josinae Drakenburgiae.

Drakenborch, Renesse.

Van der Haer, Freys van Cuynre.

Oudaen, Cuylemburch,

Swieten, Iselstein.

In vitro vicino collegii Calandrii sodales exprimuntur, suis insigniis adpositis.⁹⁶ Collegium hoc institutum ad odia vicinorum familiarumque dissidias dirimendas: ‘calaigner’ nempe est queri aut dissidia serere. Gilbertus Cognatus in *Burgundia* sua scribit, collegium calandrium apud suos Burgundos esse, quod nomen a calendis haberet, quod singulis calendis sodales ad sacra coirent, putat; ego vero originem causamque eius collegii nostri huius haud dissimilem arbitrarer.

Inscriptio est:

1541. Het Bruerschap van de Calander

Nomina familiarum haec sunt: Coninck, Alenderp, Uuyteneng, Uchtenbroeck, Van Voird, Ruysch, Wael van Fronestein, Winsem, Grauwert, Abcoude van Meerthen, Soudenbalch, Pallaes, Lanscroon, Rinevelt, Cuyck,⁹⁷ Verburch, Wael van Moersbergen, Gruenenberch.

In alio vitro:

XXIII raden der stat van Utrecht prijselick.⁹⁸

I, fol. 22r (p. 47)

Tertium, non procul a turri Ferraria, divae Gertrudi sacrum.

Quartum divo Nicolao consecratum olim. In hoc sodalitas nostrae Virginis ter noot Goots, cuius procurator Jan Jansz. van Oldenzeel, ut ex litteris 1534.

Hic sepulcra sunt Rodenburgiorum, Van den Berch, Van der Gheer cum hac inscriptione:

Reverendus dominus Joannes Vischer van der Gheer, hoc mausoleum maiorum suorum, senio dissolutum, ut antiquam suam familiam ab interitu vindicaret, renovari fecit ac in eo apud suos humari voluit, qui obiit anno 1591, 4 martii.

Paullo infra:

Sepulcrum Guidonis Vischer a Flandria, domini de Rikenberch, militis, ac dominae Beatricis ab Harlebeeckio, uxoris, eorumque propaginis, postea vocati Vischer Van der Gheer, qui obiit 1379, 7 maii.⁹⁹

Haec praeterea nomina legi, sepulcris inscripta: Dirck Jansz. van den Berch, mr. Pauwels van den Berch, Dirck Pauwelsz van den Berch cum insigniis De Wit.

Horologium ibidem fieri locatum anno 1581, 9 martii, 950 florenis.

Duitse Orde

Est et hic Teutonicorum equitum familia, nobilium tantum; albis hi olim palliis induti et cruce, ni fallor, rubra insigniti. Horum praefectus ex familia Tatiorum ab Amerongia; fuere ante illum Egmondanus et Loo, nobili admodum uterque familia. Hi olim extra urbem agebant (Anno MCCLV, 1255), eo loci, ubi sacellum divae Annae sacrum ad mea usque tempora stetit. A Joanne vero quarto Herculano, praesule Traiectensi, illis facultas data in urbem transferre domicilium (in stabulo episcoporum anno MCCCXLVI, 1346), eo loci, ubi

⁹⁶ Zie Monumenta p. 189.

⁹⁷ Doorgehaald: Merenburch, en vervangen door: Cuyck.

⁹⁸ Zie Monumenta p. 191.

⁹⁹ In Monumenta p. 208: 1397.

etiamnum visitur magnificum ac regium aedificium, principibus quoque recipiendis destinatum. Vocantur hi Equites Mariani a simbulo et instituto. Votum de non nubendo faciunt; centum florenos annuos conferunt, donec vixerint. Si animus est Hierosolimas proficisci, sumptibus ad hoc iuvantur (Munsterus). Initium habuerunt ad Ptolemaidem tempore Henrici VI, imperatoris, quem *Chronicon Martinianum* Quintum vocat, anno christiano M^oC^oXC^o, XIII kalendis decembribus, autoribus quibusdam Bremensibus ac Lubecensibus civibus, (Vide *Historiam Magdenburgensis ecclesiae*, cent: 12, c. 6, pag. 641 [of 941])¹⁰⁰ qui, magnis sumptibus aedificato xenodochio in usum

I, fol. 22v (p. 48)

eorum, qui familiae insererentur, post, cum numerus crevisset, colonias inde in Germaniam deduxere. Gubernatio deinde familiae aut praefectura attributa cuidam Henrico Walpodio, qui primus munus magistri obiit. Novae vero coloniae in Germania auctae opibusque delatae in tantum fuere, ut Frederico II, imperatori, Pruissiam et aliquanto ante Livoniam, domitis barbaris, imperio suo adiecerint. Henricus a Saltza Borussiam occupavit; eoque tandem potentiae pervenerunt, ut cum potentissimis principibus de imperio certaverint, ducisque nomen et principis assumpserint, adeo a parvis initiis magna saepe imperia accrevire, et pietas exiguis ac modicis instituta, magnis vero oppressa opibus.

Magnum catalogum addam, ex vitreis fenestris Aulae Teutonicae descriptis:

Grootmeesters

1. Henricus a Valtpot
2. Otto a Kerpen
3. Hermannus Bart
4. Hermannus de Saltza
5. Conradus
6. Boppo ab Osterna
7. Hanno de Sangershusen
8. Hartmannus ab Heldringen
9. Burckhardus a Swenden
10. Conradus a Feuchwang
11. Godefridus, comes ab Hoenloe
12. Sifridus a Feuchwang
13. Carolus Beffart Trevirensis
14. Wernherus ab Orsele
15. Ludolphus, dux Brunswicensis
16. Theodoricus, comes ab Aldenborch
17. Ludolphus Rex
18. Henricus Tusemer
19. Winricus a Knippenrodt
20. Conradus Solner a Rotenstein
21. Conradus a Valenrod
22. Conradus a Jungingen
23. Ulricus a Jungingen
24. Henricus, comes a Plaen
25. Michaël Kuchenmeister a Sternberg
26. Paulus a Russdorff

¹⁰⁰ *Ecclesiastica historia ... in urbe Magdeburgica*, [Basel 1560-1567].

27. Conradus ab Ellerichusen
28. Ludovicus ab Ellerichuss
29. Henricus Reuss
30. Henricus a Richtenberg
31. Martinus Truxses

I, fol. 23r (p. 49)

32. Dux Saxoniae et Misniae marchio, Fridericus
33. Albertus, marchio Brandenburgensis

Invenio quoque Everardum van Zanssem, meister in Duytschen ende Welschen landen Duytschen Ordens, circa annum MCCCCX (1410) vel circa.

Landcommandeurs Utrecht

- [1.] Primus praefectus huius ordinis in Traiecto, temporibus Godefridi ab Hoenloo et Conradi Feuchwang, magnorum magistrorum, fuit Antonius Ledersaekius, qui obiit anno 1266.¹⁰¹
2. Segerus van der Sluyse de Heusden; obiit anno 1279
 3. Theodoricus van der Horst; obiit anno 1283
 4. Gijsbertus van den Ghoy; obiit anno Domini 1286
 5. Ludolfus de Hun; obiit anno Domini 1288
 6. Theodoricus ab Hollandia, regis Romanorum Willemi filius naturalis; obiit 1312
 7. Herbertus de Drongelen; obiit anno Domini 1325
 8. Johannes de Hoenhorst; obiit anno 1340
 9. Gosuinus de Garnaer; obiit anno 1357.¹⁰²
 10. Ludovicus de Keswylre; obiit anno Domini 1360
 11. Rutgerus de Ulmnerschem; obiit anno Domini 1362
 12. Regnerus Hoenius; obiit anno Domini 1371
 13. Broeder Henrick van Alkemade anno 1371; obiit anno 1375
 14. Dominus Hendricus de Hoenhorst; obiit anno 1379.¹⁰³
 15. Splinter Uuytenenge; anno 1378
(heer Gerrit Splinter van den Enge; obiit 1405)
 16. Dominus Henricus de Opbueren; obiit anno 1407
 17. Dominus Johannes de Sande; obiit anno Domini 1437
 18. Dominus Swederus Cubbinck; obiit anno Domini 1440
 19. Dominus Hermannus van Keppel, circa annum 1440; obiit anno 1442.¹⁰⁴
 20. Dominus A/bertus Vorstius; obiit anno 1452
 21. Dominus Theodoricus Enghusius; obiit anno Domini 1463.¹⁰⁵
 22. Dominus Johannes Haeften; obiit anno 1464
 23. Dominus Nicolaus van der Dussen; obiit anno Domini 1476
 24. Dominus Hendricus ab Hacvoort; obiit anno 1477
 25. Johan van Drongelen, landtcommanduer van der Balijen van Utrecht van der Duytscher Oirden, 1487; obiit anno 1492
 26. Dominus Gosuinus de Rossum; obiit anno Domini 1504
 27. Dominus Stephanus de Zuylen de Nievelt; obiit anno Domini 1527

¹⁰¹ Zie de lijst in Monumenta p. 175-176.

¹⁰² In hs. hierna abus. nr. 13 Broeder Henrick.

¹⁰³ In hs. hierna abus. nr. 16 Dominus Henricus.

¹⁰⁴ Hs. abus. 1542.

¹⁰⁵ Hierna is de volgorde verward.

28. Wauterus Amstel van Minden; obiit anno 1536
29. Dominus Albertus de Egmont de Meerestein; obiit anno 1560
30. Dominus Franciscus van der Loo; resignavit, at obiit anno 1592
31. Dominus Jacobus Taets ab Amerongen; obiit in fine 1612.

I, fol. 23v (p. 50)

Johannieters

Sunt quoque Joannitae, qui quidem ex Rhodiorum equitum cum sint, corpora militiae sacrae non praebent, sed pecunia redimunt, iamque sacerdotum ordini adscripti sunt. Praefectum suum balivium vocant, qui plures praefecturas ('commendaturas' barbaramente dicunt) sub se habet. Aedes horum ante LXV (65) annos erant, ubi tunc arx Pacis exstructa, translatae cum templo satis sumptuoso ad fossam Novam. Templum perfectum ..., praefecto ...; bis cecidisse fertur, antequam summa ei manus imponeretur. Prima horum fundatio incidit circa annum christianum MCC (700). Fuit hoc in loco, ubi et nunc est, ad plateam Novam, hospitale divae Agathae fundatum anno MCCC LXXVIII (1378), quod nunc vocatur hospitale Catharinianum; post fundatum templum quoque renovatum perfectumque, anno, ut habet inscriptio, MDLXII (1562) sub praefecto Henrico Berckio. Ante templi portam interiorem scriptum hoc legitur: Anno Domini MDXXXI (1531) haec facta sunt.

Ad chori vero fornices: Anno millesimo quingentesimo vigesimo quarto perfecta est haec testudo. Item ad templi summi fornices tectaque: [Exstructum est opus hoc,] sene procurante balivo Bernardo a Duven. Roseus color indicat annum 1551.¹⁰⁶

Heer Jacob van Zuden, balivus anno 1322, cuius meminerunt annales; dicitur et hic fuisse suffraganeus Ultraiectinus, dictus Jacobus a Denemerken, episcopus Zudensis, 1313. Anno 1404 leefden broeder Aernt van Doeven, commandeur S. Catarinen.

I, fol. 24r (p. 51)

Bernhardus a Duven, qui tempore translationis obiit anno 1551; Walterus a Biler, eius successor.

Templum est amplum et perspicuum clarumque, fenestris vitreis egregia pictura ornatum. Chori porticus, quem vocant 'hoochsaël', sustentatur marmoreis varii coloris columnis, sculptura non ignobilibus; capitella columnarum ex Lydio lapide.

Sepulcra ibidem spectantur, partim aliunde translata, partim ibi de novo constituta.

Lentiorum amplum. Item:

Dirck van Wijck, die sterft in't jaer ons Heeren MDXIII, op den XI december. Ende joffer Johanna van Drakenborch.

In't jaer ons Heeren MDLXII, den XI april, sterft Jacob van Compostel, rentmeester.¹⁰⁷

In't jaer ons Heeren MDVI, op St. Laurensdach, sterft Willem van Dornick van Zuylen van Natevisch.

De wapenen [zes gekleurde wapens] sijn van Dornick; unde vero Zuyleni additum nomen, an ex adoptione, ignoro.

Anno MDLXXVII, den XXI septembris, sterft joffrou Remburch van der Meer, wedue wijlen joncker Geerlof van Vliet, eerst begraven te predicaren, daerna alhier getranslateert den ...

In't jaer ons Heeren MDXIV (1545), den 4 julii, sterft Joris van Gruenevelt, soon van Aernt van Gruenevelt.

¹⁰⁶ Vgl. Monumenta p. 157.

¹⁰⁷ Voor de onderstaande opschriften zie Monumenta p. 160-161.

I, fol. 24v (p. 52)

Mendicantium ordinum sunt minores, qui et franciscani ab autore, et praedicatores, qui dominicani dicti sunt.

Minorum coenobium prope forum Anserinum fuit; pars eius exstat et Ordinum nuper Confoederatorum, nunc Traiectensium, consessui dicata. Templum vero penitus demolitum meo tempore, ante annos decem. Fundatum referunt annales anno christiano MCCCX, a vidua domini (de Ema, filia domini) Arquelii. Nunc area aedificiis occupata et coemiterii pars in vicum Teilingium (anatum id genus, querquedula Latinis) mutata.

Ordo vero fratrum minorum a Francisco, Assisiis, Umbriae oppido, oriundo, initium habuit tempore Innocentii Tertii, pontificis Romani, anno MCCVI, ut autor Martinus Polonus. Ex hoc ordine multi viri docti prodierunt, ut Bonaventura, qui multa in quatuor libros Sententiarum commentatus est.

Vidi horum sigillum rubra in cera, nobilium instar, non mendicorum, forma ovali, hac fere qua sequitur ruditer delineatum ([zegel met randschrift]: S[igillum] fratrum minorum Traiecti Inferioris?).

Alterum mendicantium ordinum monasterium est fratrum dominicanorum. Initium hi habuere iisdem fere temporibus, quibus franciscani, tempore Innocentii III, pontificis maximi, anno vero Domini MCXCVIII, autore Dominico, Hispano. Praedicatores vocantur ab officio; iacobitas etiam nominatos, scio. Causam aut originem nescio; sunt (inter quos Carrionis augmentator, nescio an Melanthon) qui nomen illud ad authorem summi sceleris, ut qui imperatorem sacrosanto misterio corrupto occiderit (cuius historiae infra meminero, cum ad locum perpetrati facinoris pervenero) referunt. Bernensium quoque monachorum tragedia apud Helvetios invisum multis et contemptum hunc fecit ordinem. Confirmatus autem ab Honorio III, pontifice, et utile admodum ab initio horum fuit institutum, ex quibus multi tanquam firmissima propugnacula haereticis oppositi.

Floruere nempe et pietate et doctrina excellentes, inter quos Petrus Veronensis ab Innocentio III, pontifice, in divorum numerum relatus; Hugo, cardinalis magnae eruditionis, licet barbaro vir saeculo; Albertus Magnus, ob multarum scientia-

I, fol. 25r (p. 53)

rum notitiam sic dictus; et Thomas Aquinas eius discipulus, nobili familia, ingenio nobiliore. Pontifices etiam ex hoc ordine plurimi, qui omnes a suis in catalogum redacti et laudibus suis honorati habentur. Nostri autem coenobii autorem volunt fuisse Guilielmum, Romanorum regem et Hollandiae comitem (anno MCCLXII (1262), in vitris eius insignia adhuc spectabantur et coenae Alberti ut videtur memoria: vide Hedam), qui persuasus ab Alberto Magno illud fundaverit. Nunc aliquot annos templum eversum, area cum ceteris monasterii aedificiis profano usui applicata, et iampridem sericariis occupata; nunc domunculi ibi aliquot erecti, et via facta est satis commoda, cui a Gallis peregrinis, ibidem habitantibus, Gallorum nomen indita.

Fuere etiam carmelitae, sed admodum infrequentes, et aliorum ecclesiasticorum opibus verius, quam suis sustentati.

Paulusabdiij

Abbatia in urbe unica, a Bernulpho, vicesimo antistite, ex monte Amersfortiano, quem Sacrum appellatum invenio (fondata in Hoechorst anno 1006) eo loci, ubi nunc est, translata

ab Ansfrido, XVIII antistite, Benedictini ordinis instituto,¹⁰⁸ prius fundata. Est regia paene structura opibusque lautis; templum divo Paulo dicatum.

Hic epitaphia quaedam collegi, ut:¹⁰⁹

Joannis van der Sevender, qui obiit anno 1446,

domini Florentii, qui obiit anno 1457, et

Stephani Schoonhaviae, sepulti anno 1504.

Sepulcrum domini, magistri Gerardi de Westrenen, ecclesiae Traiectensis vicarii, ac feudorum abbatiae sancti Pauli secretarii, qui obiit anno Domini 1552, die XX mensis junii, cuius anima requiescat.

Anno Domini MXV^cXLVII (1547), die octava junii, obiit honorabilis dominus Assuerus Kerneschen, praepositus Sutphaniensis et choriepiscopus Traiectensis.

In vitro sacristiae erant nomina magistri Henrici de Eyck, domini Joannis de Uutgeest, magistri Gerardi de Westrenen 15...¹¹⁰

1. Ansfridus episcopus, obiit 1009.¹¹¹

2. Warnerus abbas, 1028

3. Adelbertus, ultimus in Monte Santo et 1. in Traiecto, 1050

4. Gerbitus, vixit 1116

5. Bartoldus, 1117

6. Willebrandus, anno 1118, '33, Wibrandus, anno 1133

7. Henricus, anno 1138, '47

8. Hildebrandus, abbas, anno 1173, '78

9. Waldeverus, abbas anno 1196, cuius meminit Godefridus in annalibus 262. (Vide S. Pantaleonem Coloniensem).

10. Nicolaus, 1200

11. Warnerus, 1221

12. Walterus, 1228

13. Folcmarus, 1238

14. Henricus, 1245

15. Henricus, abbas anno 1253, de Amersfoort; vixit adhuc anno 1292, quando obiit.

16. Johan de Cleyne (Colonia) anno 1300, 1298.

17. Joannes de Nucia 1304, obiit 1311

18. Henricus de Colonia

19. Hendrik van Bickele (Ricle de Colonia); een weynich daernae 1319, '22

20. Henricus de Wolfstege, 1321

21. Gerberdus de Cralichem, 1326

22. Jacobus de Coelen, 1332

23. Hermannus Wolf, 1339-'43, met het schilt van Jutphaes, de lelikens

24. Hendricus van Bockhout, anno 1348, '52, '55

25. Theodoricus de Arnem, 1335; resignavit anno 1371, obiit ...

26. Johan van Oey, anno 1363; obiit 1380

27. Henricus de Rheno, anno 1388

28. Henricus de Poelwijck, anno 1399; obiit post resignationem anno 1415

29. Arnoldus de Leydis, 1407, '19; resignavit, obiit 1421

30. Gerardus de Damasco, 1422, '26; obiit 1431

¹⁰⁸ Hs. abus.: instuto.

¹⁰⁹ Zie Monumenta p. 134, 135, 137.

¹¹⁰ Zie verder fol. 60v. (?)

¹¹¹ De vrij verwarde lijst staat voor een deel in de marge en is door Muller gefatsoeneerd; zie ook Monumenta p. 142.

31. Arnoldus Taetz, electus 8 junii 1433
32. Willem van Heuckelum, abt anno 1438, '51; vicarius generalis episcopi Traiectensis, '44, '51
33. Jacobus Poelgeest, qui anno 1458 fit antistes Egmondanus, obiit 1462
34. Joannes Clauwert, 1460; obiit 1492
35. Jacobus van der Stege, primus in reformatione abbas; obiit anno 1494, die 18 mensis aprilis
36. Guillielmus de Nova Ecclesia, 2. in reformatione
- (37.) Matthaeus de Goch, 3. in reformatione
- (38.) Gerardus de Nova Ecclesia, 4. [in reformatione]
- (39.) Theodricus de Driel; obiit anno 1593.

I, fol. 25v (p. 54)

Fuit praeterea coenobium canonicorum regularium, ut vocant; medii hi generis inter presbyteros, canonicos et monachos. Veterum nempe canonicorum collegia fuere hoc modo instituta, ut communi mensa uterentur, certisque quibusdam regulis astringerentur, unaque domo, ut nunc religiosi, habitarent. Ex qua communitate dicti *koinonisi*, ut pluribus probat Speculator *De divinis officiis*; huius etiam autor pro *Decretalibus* Turrianus.¹¹² Ornamentis hi paene canonicorum utebantur. Horum domus nunc conversae ad orphanorum usus, addita fundatoris Saudenbalchii memoria, quae talis: 'Evert van Zoudenbalch, canonick ende thesorier in den Dom t' Utrecht, heer der heerlickheyt Urck ende Emeloort in Westvrieslant, fundateur der armer weeskynderen.'¹¹³ Anno fere MCCCCC (1500) hic aedes orphanorum fundaverat cum templo, divae Elisabethae sacro, cuius adhuc reliquiae exstant prope forum Equorum ad aream Castri Pacis.

Aedes vero senatus litium dirimendorum causa a Carolo V, imperatore, institutus, occupavit anno 15..., cum ante¹¹⁴ basilicam episcopalem, mortuo Scenckio Tautenburgio, eo destinassent; et exule Rhenessio Vulpio ob relligionem violatam, regius fiscus magnificas eius aedes ac principe dignas eo usui superbis colomnis ornatas accommodaverat; sed pace Gandavensi reversus Rhenessius suas aedes, ut erant leges pacis, sibi restitui impetraverat, et alio translatus senatus.

Nunc ad vestalium et nobilium virginum sacrarum aedes perveniamus. Duae sunt in urbe, Servatianarum et Albarum. (Anno 1227, mutata nigra veste, griseum habitum acceperunt, invita earum praefecta Hulinda, moniales ex Abstede in hunc locum transtulit).

Servatianarum, cum templo divo Servatio sacro [aedes] fundavit Viliprandus Oldenburgius, XXXV episcopus Traiectinus, ibidemque sepultus est anno MCCXXX (1230). Antistitam habent et abbatae titulum (vide *Annales* anni 1227). Nunc iis, quemadmodum omnibus aliis, libertas nubendi concessa, annuoque censu ad vitam etiam nuptae gaudent.

Albarum virginum cum templo aedes prope Albanam portam. In templo hoc legi epitaphium: Domicella Aleydis Gruter fundavit hic vicariam beatae Mariae et Omnium Sanctorum.¹¹⁵ Abbatae titulum habere quidam negant, ut nec illae, quae ad viam Albanam monasterium, vulgo Dominarum,¹¹⁶ habitare solent.

¹¹² Speculator (Guillaume Durand) stelde het *Rationale divinarum officiorum* samen, Turrianus (Francisco Torres) verdedigde de Pseudo-isidorische decretalen.

¹¹³ Zie Monumenta p. 222.

¹¹⁴ Dit is een schrijffout: pas na het vertrek van het Hof uit het St. Elisabeths-gasthuis werd (in 1580) het Bisschopshof tijdelijk voor het college gebruikt, zoals reeds uit het verband zelf blijkt, aldus Muller. In de marge: Fuit curia ad basilicam episcopalem propter pestem translata, quemadmodum ante obitum episcopi ad aedes Myropii (nam. het huis van de Domproost Corn. van Myerop op de Kromme Nieuwegracht).

¹¹⁵ Zie Monumenta p. 228.

¹¹⁶ Het Vrouwenklooster van Oostbroek aan de Biltstraat.

Sunt praeterea virginum sacrarum plurimae aedes, ut Caecilianarum in foro Boario.¹¹⁷

I, fol. 26r (p. 55)

Jerosolimitanarum, quarum monasterium olim ad suburbia Insulensium, ipso die Petri et Pauli, apostolorum, anno MCCCC (1400),¹¹⁸ a prandio, tempore belli a civibus Traiectensibus exustum, et eo loci, ubi nunc, translatus, ubi tum erat diversorium publicum, quod Egmondanum appellabatur. In templo est nostrum sepulcrum cum sarcophago, in quo quiescunt ossa sororis meae Johanna Buchelliae, cui hoc feci epitaphium:

D.O.M. et aeterni memoriae Janae Buchelliae, puellae dulcissimae. Cuius formae venustas, morum suavitas et indolis praeter sexum,¹¹⁹ praeter aetatem miraculum, invidiam Parcarum excitarunt. Vixit annos XIII, menses III integros. Sorori carissimae et amantissimae, Arnoldus Buchellius, Batavus, frater moestissimus, non sine lacrimis posuit.¹²⁰ (Hoc epitaphium a Sweertio et alio non nemine editum in *Monumentis Belgicis*, quod tamen ob causas lapide incisum non fuit).

Bockenbergius¹²¹ anno 1478 adhuc extra urbis moenia fuisse, scribit, quod nescio an verum. Fredericus, episcopus Traiectensis, Margarethae de Groenevelt dedit licentiam aedificandi monasterium extra muros civitatis anno 1419, 2 decembris, et inde consensu magistratus idem monasterium in urbem traductum in eum locum, ubi hospitium Nienrodiorum, anno 1515.

I, fol. 26v (p. 56)

Sunt et Brandolinae ad viam Rhomeoburgi regulares clausae, quarum templum, XI^M Virginibus sacrum, fundatum ab Abrahamo de Dolen, unde nunc vulgo Bramdoli vocant. Domus XI^M Virginum, ordinis de poenitentia S. Francisci. Abraham Dole, civis Traiectensis, Christina, uxor eius, et Jacobus, filius, presbyter, eius fundatores, cum consensu Frederici de Blanckenhem, 9 octobris 1412. Fuit ibi ante domus Dromenburch, cuius (possessor Johannes Droom).

Item prope templum divi Nicolai sunt, quae ab Agneta virgine nomen habent.

His vicinae, quae Nicoleae vocantur, ubi hanc inscriptionem legi:

Hoc templum aedificavit Dominus in laudem et gloriam magnifici nominis eius anno 1512.

Et in fornice chori haec leguntur:

Anno XV^c XVI (1516) perfectum est templum divae Agnetae, quod et mons Calvariae dicitur, in honorem Dei omnipotentis.

Erat ibidem ante summum altare marmor caeruleum reverendi domini Laurentii de Hertoge, episcopi Ebronensis et suffraganei Ultraiectensis, qui obiit anno 1538.

Brigidarum quoque monasterium et virgines habet et monachos, disiunctim at vicine habitantes, quo in loco olim hospitale S. Virginis ad Vineam in Veteri valle vocatum, fuit, quod initium habuit circa annum Christi MCCC LXXVIII (1478). (Onuphrius, *Chronicon ecclesiasticum*, 1370). In literis anno MDXVIII (1518), cum pridem restaurassent chorum, legi hoc exordium:

Wij, suster Margriet van Telckhuys, mater, ende broeder Jeronimus Borchgartz, pater, ende 't gemeen convent des cloesters van Mariën wijngaert, sinte Brigitten gemeenlick genoempt, binnen Utrecht, etc., quae missae foundationem continent. (Haec Brigitta ex Suetia oriunda 8

¹¹⁷ Zie op fol. 59r een klein aantal grafschriften.

¹¹⁸ 1515. Zie onderaan fol. 126r.

¹¹⁹ Hs.: secum, gecorr. uit tecum.

¹²⁰ Zie Pollmann 2000, p. 51.

¹²¹ Pieter Cornelisz Bockenberg, zie zijn *Catalogus* 1586.

liberos habuit, 4 mares et 4 feminas; instituit ordinem sui nominis et pontificem Romam sua prophetia reduxit).

Est et monasterium divae Magdalenae sacrum, sororum conversarum, id est ubi mulieribus venereis aditus patet. Hic sepulta Maria van der Mijl, cuius hoc olim fuit epitaphium:

Hier leyt begraven joffrou Marie van der Mijl, weduwe wijlen heren Aelbert van Loo, ambachtsheere van Hoodenpijl, raet eertijts van de keyserlicke, namaels van de coninclicke majesteyt finance, XI april 1572.

Albertus vero Loo, Bruxellis sepultus, ubi tale ipsi positum epitaphium:

Cy gist monsieur Albert van Loo sr. de Hodenpijl, en son vivant conseiller et commis de finances de l'empereur Charles le V, et depuis du roy Phelippe, son fils, quy mourut le XIII de decembre 1572, et mademoiselle Maria van der Mijl, sa compaigne etc.

Est in platea Brigidiana oratorium Trium Regum, nunc gladiatoribus aliisque ludis comicis concessum, ubi hoc legi epitaphium, fundationem huius paene designans:

In den jaere 1463, den XIII septembris, is Gijsbert van Backerweert d'eerst in dese kerck begraven.

I, fol. 27r (p. 57)

Contra Servatianas modicae sunt aedes, iunctumque sacellum, ubi quondam Wolphardum Brederodium habitasse ferunt. Hic, cum senatus edicto caveretur, ut quisque urnas coreaceas ad incendium extinguendum singulis in domibus civium ordinatas, in medium proferret, atque, ut aestate torrida fieri moris est, ad aedium tigna foris suspenderet, ipse se hoc facturum negavit, atque iterum admonitus, veluti senatui illudens, depingi ante aedes suas curavit, ut etiamnum videri possint.

Has virgines Herculanae deinceps sibi emerunt; (ob varias incursiones militum anno 1558 sibi hoc construxerunt et divae Annae consecrarunt monasterium, quod et sanctae Mariënhege vocatur); deinde Geinenses habitant.

Est quoque in urbe locus undique cinctus et templo quoque ornatus, quem curiam Beguinarum vocant; quae hic habitant, viduae virginesque promiscue, voluntariam quandam regulam sibi imposuerunt; disiunctim habitant, habent tamen praefectam. Conferunt hae quicquid tota contingit in urbe, adeo ut senatulum Elagabuli illic translatum diceres. Beguinarum vero nomen a superstitiosa illa haeresi remansit, quae olim totam paene Germaniam falsae pietatis simulatione infecerat. Haec originem habuit circa annum 1341 sub Johanne 22, papa Romano, et Luduvico IV, imperatore, damnaturque Clementinarum legum lib. V tit. III cap. 3 *Ad nostrum*. Vide et Bernardum Lutzburg, in *Catalogus haereticorum* in lit. B). Habitus illarum exprimitur in *Theatro mulierum*¹²² cum brevi descriptione.

Nosocomia sive valetudinaria in urbe duo sunt praecipua: Catarinianum, cuius curam gerit balivius sive praefectus joannitarum, eodem fere [tempore] cum templo Cateriniano conditum, et novum, cui nomen Leonis mons, vulgo Leuwenberch, quo cives, qui peste infecti, curari deberent, quanquam militibus vulneratis quoque concessum fuerit. Hoc non ita dudum conditum a nobili faemina Agnete Leuwenberga, cuius ibi insignia spectantur, cum his versibus Teutonicis:

Leewenberch is hier opgeresen,
Doer joffrau Agnes van Leuwenberch, gepresen,
Tot behoef der borgers, met peste begaeft.
Die worden alhier gespijst ende gelaeft.
Anno 1567.

¹²² Jost Amman, *Gynaeceum, sive Theatrum mulierum*, 1586.

Fuit hacc vidua Stephani de Rutenberch.

In literis de anno 1537: 'dat t'einden de octaef overloopt, dat sullen dan de beginnen van dat Vijfsusterhuys halen, 'twelck die aen S. Jacobs kerekhof sijn woonachtich', per Thomam Nijkercken, decanum sancti Joannis datis.

I, fol. 27v (p. 58)

Non procul hinc vetus nosocomium, peste olim laborantibus destinatum, nunc vacuum ac pene ruinosum.

Extant quoque xenodochia virorum mulierumque, senio decrepitorum.

Santi Spiritus, quod et divae Barbarae, fundatum a Giselberto Pistore circa annum Christi MCCCCLXX (1370).

Wilhelmus ab Abcouda de Wijck fundavit hospitale S. Apolloniae, via Ferraria, anno MCCC LXXVIII (1378), cuius nomen nunc in divi Bartolomaei mutatum (1407).

Hospitale sanctorum Matthiae et Marguaretae, fundatum a domino Gijsberto de Walemborch, 1° praeposito Leydensi, anno 1367 in vigilia Palmarum.

Sunt et infinitae fere per totam urbem domunculae, habitationi pauperum a piis hominibus concessae, addito annuo vel menstruo censu. Has vulgo 'godscameren' vocant, quales praepositus Summi templi Miropius duodecim testamento fieri curaverat. Curatores pauperum, consentiente senatu, ex aedibus regulariorum has confecere et hoc epigrammate notavere :

Has aedes reverendus dominus Cornelius a Mierop, praepositus et archidiaconus Traiectensis, ex pia erga pauperes liberalitate fieri curavit.

Et Utenengius, scholasticus divi Petri, duodecim domunculas fundavit ad usum pauperum; vocant hospitale XII Apostolorum, non procul a porta Albana, ubi haec inscriptio legitur:

Reverendus et generosus dominus Jacobus ab Utenenge, decanus ecclesiae s. Petri Traiectensis, ad honorem Dei Servatoris nostri necnon beatae Mariae virginis et sanctorum duodecim apostolorum hoc xenodochium fundavit anno 1569.

Est ad forum Frumentarium hospitale jacobaeorum, ad usum collegii vel congregationis eorum, qui d. Jacobum Compostellanum in Hispaniis voti causa adirent, quos peregrinos vocant. Habet id collegium ibi domunculas, pauperum habitationi destinatas. In templo habent collegae sua insignia, picturas et inscriptiones, inter quas haec legi:

Doe men las 1532, Gijsbert van Wijck ende Cornelis van Benthem gegeven dit perck. Ende Antonis Cornelisz van Benthem ende Jan Cornelisz van Benthem zijn ingecomen in't jaer 1555.

Doe men screeff MV^c XXXII (532) gaf Hans van Duinkercken, stat-tromper t'Utrecht, ende Margarita, sijn huysfrou, dit parc. Ick leer altijt. Duinkercken.

Et Hermanni Hermanni filii Toninc, Geertrudisque uxoris anno '31.

Sacellum etiamnum exstat via Brigidarum, quod Trium Regum dicitur; nunc iis, qui artem ludicram gladiatoriam exercent, concessum.

Atqui haec, quod sciam, in urbe sunt vel meo tempore fuerunt collegia, templa, monasteria, sacella, xenodochia. Restant scholae, Hieronimianae voca-

I, fol. 28r (p. 59)

tae, a monasterio jeronimitarum, ex cuius aedificiis olim factae, mortuis iam monachis. Adest templum jeronimitarum, quod armamentarii vice est. Ex iisdem quoque aedificiis domus pauperum, in qua pauperes, qui studiis invigilarent, habitarent, confecta, his versibus notata:

Hieronimianum pauperum scolasticorum collegium, exstructum mense julio anno 1550. Hi, post annum 1600 cum collegistis divi Wilbrordi conjuncti, nunc iisdem in aedibus habitant. (De Magistraet heeft de schole eerst van den bisschop anno 1576, ende na van den capittulen, afgevordert ende tot sijnen lasten genomen).

Everardus Pollio, syndicus Ordinum, bona sua fere omnia dedit pauperibus, ut mendicantium licentia cohiberetur. Cuius testamenti executores eius rei causa aedes emerunt in coemiterio Nicolaiano, in qua pueri variis operibus exercerentur, cum hac inscriptione vernacula : Mr. Evert van de Pol, advocaet van 't lant Utrecht, hatende de ledicheit, heeft dit werckhuys opgerecht tot onderhoudinge dergeenre, die liever met wercken haren cost winnen, dan met ledige bedelerie, d'selve makende sijne erfgenamen. Anno 1602. [hiernaast links het wapen van Evert van der Pol?]

Habitant et hic rector scholae et alii magistri scholares. Macropedii in instruenda iuventute diligentia non parum celebritatis huic scholae addidit; in omni nempe literarum scientia doctissimus fuit, quod utilissima eius scripta etiam nunc docent; natione Brabantus, civitate Silvaeducensi oriundus, professione monachus Hieronimitanus, totam aetatem docendo consumpsit, rector scholae celeberrimae. Cornelius quoque Laurimannus non minimam ex hac laudis reportavit, doctus vir et suis non ignotus. Et meus praeceptor Reinerus Sarcerius corruptam hanc temporum pravitate iuventutem docendo, instruendo non sine fructu se exercuit; vir bonus et doctus, philosophiae amantissimus, quorum utinam maior esset numerus aut minor vitiosorum.

Est quoque Collegium Willebrordianum, ubi tenui e plebe pueri et adolescentes ad studia aluntur, optumo sane instituto et utilissimo. (Hoc cum primum esset retro Cellitas, loco incommodo, translatus inde fuit anno 1551 in domum 'Laet de werlt de werelt sijn', non procul a scholis; et hinc non procul a platea Campi, ubi nunc est).

Est quoque ex veteri instituto collegium Sandapiliorum (Confirmati anno MCCC LXIII (1363), XIII maii), qui etiam, ut religionis aliqua specie tenerentur, quamvis sacerdotes non sint, coniunctim habitabant, et familiae suae patrem quendam habebant, et templum divo Alexio sacrum; vestibus a caetera plebe oblongis discernebantur. Horum munus erat mortuorum corpora ad sepulcrum deferre, et peste infectos invisere, curare; horum vernaculum nomen Cellebroers.

Vidi quoque rotundum templum equitum Hierosolimitanorum, Cannigerorumque¹²³ patrum; hic simulacrum esse ferebatur templi Hierosolimitani, aut saltem santi Sepulcri. Effigies horum equitum cum titulis ibi suspensi videbantur,

I, fol. 28v (p. 60)

quod religionis mutatione eversum; insula eius domibus privatorum occupata.

Pontes in urbe plurimi; et, ut a Telonia porta exordiar, Vetus fossa hos habet lapideos: Telonium, Fullonium, Gertrudis, Ferrarium, Regulariorum, Romeoburgi, Praetorium, Martinianum, Piscarium, Palatinum, Bavaricum (quem a Guilielmo Bavaro, Romanorum rege ac Hollandorum principe, denominatum volunt), Pistorium, divi Joannis, Pecuarium, Jacobaenum et Hospitalem, quem Insularem alii, ut et portam (utrumque nempe designat Germanis 'weert', hospitem et fluvii decedentis insulam) appellant.

Ad Novum flumen (Fossam novam vocant) pontes sunt Servatianus, divae Magdalenae (a monasterio), Vici Schalcani, divae Brigidae, Paulinus, sancti Martini agger, ubi fluminis curvatura; infiniti hinc privatarum aedium pontes occurrunt usque ad aggerem divi Joannis, Ubi alio flexu ad urbis moenia recto cursu se proripit; ubi pontes duo ad coemiterium divi Joannis et inde pons Albanus.

¹²³ Lees: Palmigerorum?

Erant et cloacae publicae divi Petri et divi Joannis amplissimae ; sed negligentia civium et etiam magistratus nullo fere usui habentur, multis immunditiis oppletae.

Ad fora perveni, ac primum Palatinum, cui astat basilica praetoria (restaurata et opere aurato variisque emblematis ornato anno Christi 1547), ubi senatus urbis praesidet ac ius dicit; ibique vigilias agunt cives; carcer etiam publicus astat, vulgo Mons leporum, et cella publica, aedificium satis magnificum.

Est forum Aviarum sive, ut vulgo, Anserum. Boarium, idque maxumum, vocatur vulgo Nue,¹²⁴ quasi forum Novum dicas. Est et Piscarium, cui pons adiacet Piscarius, in duplum maior factus anno MDXXCIII (1583). Forum Suarium, Frumentarium, Equorum. Ad Pistorium quoque pontem, forum Fructuarium constituere posses sive Solitorium; nam tam frequens ac nobile hoc forum, ut qui oceanum accolunt hinc poma navibus devehant, adeo ut forum non tantum Hollandorum, sed et Caninefatum, Frisiabonum et Frisiorum quoque recte dixeris.

Hic pomariae mulieres, procax genus et malignum, adeo in sua arte, [id est] maledicendo, excellunt, ut ad longa terrarum spatia notae in proverbium provenerint, verbisque pistoriis uti dicantur improbi oris ac inverecundi, adde petulantes homines; unde Adrianus Burchius, in poesi non ultimus, in sua *Satyra*:

Ubi te, quem Roma, nec urbes

I, fol. 29r (p. 61)

Italiae videre umquam, id didicisse putabo?
Vicus nimium, ni pons Pistorius istud
Edocuit.

Et hoc lepidum epigramma Pomonae ac Vertumni colloquentium, quorum statuae ibi positae ad Caroli V, imperatoris, in urbem adventum anno MDXL (1540), XVII kalendis septembris, lepide mores accolarum huius pontis exprimit:

- Vert.* Pasquillus Romae mutilum deformeque saxum
Hac ego Vertumnus dicor in urbe Deus.
Pom. Dicta volant Romae circum cava tempora nobis
Acria, mordaci scommata puncta stilo.
Hoc quoque nunc minime dicteria ponte requiro,
Quum plebs, quam cupiam, scommata plura ferat.
Vert. Haec mihi sacra placent, quae si minus, uxor! amabis,
Fac, litet vulgus putrida mala ferens.

Traiectensi urbi ius cudendae monetae concessit imperator Otho primus, gratificaturus Eggidae, coniugi, Baldrico tum episcopo; eadem ad haec usque tempora continuo usus; variae monetae aureae, argenteae, aereae nummos conflavit, ac praecipue olim expetebantur floreni Davidici, a Davide Burgundo episcopo editi. (Tenor huius privilegii est in annalibus). Officina monetaria non ita dudum ad fossam Novam translata, quae aedes olim Boetzelariorum fuere. Iam vicos enumerare ab urbis meridionali parte incipiam, et a dextro intransitibus Telonaria porta urbem occurrunt ad fossam Veterem: Via Larga (vel Gemina), Nicolea, Templaria, Elia magna, Paieburga, Ferrara, Cathariniana parva, Abcdaria, Romaeoburga, Praetoria tenebrosa, Veteris coemiterii (non procul a Summo templo), Vinckeburga, Drakeburgica, Ollaria,

¹²⁴ Muller spelt 'Nuwe'.

Cervina, Pontificia (Pavonis) Jacobina alta, Longa Laurentiana, ad portam Insularem ultima. A sinistro vero: Rosacei vallis, Gertrudiana, Saltatoria, Ferrara alta, Incendiaria, Cignina, Jacobaea, Hordearia.

Ad moenia sunt: Molinaria, Argentearia, Teutonicae domus. Inde ad fossam iterum: Stramentaria, forum Linearium, Butiriana, Choralis nova, Volatus Ficedularum, Alta Marsia, Marsia inferior, Laurentiana, Pistoria, Pecuaria, Joannitata, Catariniana.

Est quoque Sloyersteechgen et Renessensteechgen op de Breestraet, de Winsemstege, de Camp, de Brigittenstege, de Jerusalemstege, het Brandoliesteechken, de Scalckwijckstege, de Groenestege, de Ambachtstrate, de Vuylesloot, de Jofferestraet, de Teylingstege, de Walenstege, de Voorstraet, de Wittevrouwenstraet, de Coystraet.

I, fol. 29v (p. 62)

Est haec urbs tam privatis quam publicis aedificiis magnifica, ex quibus arcium vice quasdam fuisse arbitrares, et non sine ratione, cum civilibus discordiis sepiissime agigaretur. Sunt tales: Palatiorum, Rusiorum, Cauwenhoviorum, et quae Imperialis alta et Cervina appellantur, cum infinitis aliis. Fuit etiam ab Hadriano VI, pontifice, palatium ibi extructum, quod scolis publicis ab eo destinatum ferunt.

Atque haec urbis descriptio et quasi vocalis delineatio, quam populosam ac praepotentem esse non negat Junius. Et Kempius: 'Traiectum urbs antiqua', inquit, 'dives, populosa, in qua Rhenus medio defluit et quasi intersecat; forma viris ac mulieribus pulcherrima. Ab exteriorum incursu propria virtute defendi potest; episcopus nempe quadraginta millia pugnatorum, si quando necessitas ingruit, ad proelium educere potest.' Astipulantur huic [Seb.] Munsterus, Raphaël Volaterranus, Aeneas Sylvius, Barlandus, Guicardinus. Quod si de urbe, falsissimum, si de ditione Traiectensi, non omnino; ditionem quippe latissimam Traiectinus olim pontifex possedit, et urbes plurimas; nam omnis ditio Transissulana, regiones Drentia, Twentia, dominatus Groningensis, Frisiae quoque magna pars huius parebat imperio.

Bellicosus semper fuit populus et bellis quodammodo continuus, cum vicinis vario eventu gestis, exercitatus. Nec deerant praesules manu prompti et armis idonei; Germanico etiam more armati magis quam infulati placebant. Picturae id indicant et sepulcrorum simulacra, quae armatos simul et infulatos exhibent episcopos; cum quoque inaugurantur, arma iis induebantur, et ita armati in Basilicam episcopalem militari more deducebantur, quasi possessionem et limites vi ac armis contra vicinos defensuri.

Baldericus Danos armata manu eiecit. Adelboldus bis feliciter pro Hollandiae imperio ad Bodegraviam pagum cum Theodorico Tertio depugnavit, ipseque tandem, in acie victus et captus, fuga ad Frisios evasit. Guilielmus Primus, superato Roberto Frisio, Hollandiae comitis tutore, ad Leidas, et ipsum et pupillum tota Hollandia expulit, ac iure imperiali sibi concessam possedit. Conradus Suevus aliquoties pro Hollandiae possessione cum Theodorico Quinto proelium iniit. Herebertus vero Beronius pietate potius quam armis

I, fol. 30r (p. 63)

hostem ab urbis obsidione removit. Theodoricus ab Ara contra duos potentissimos principes, Theodoricum VII, Hollandum, et Othonem, Geldrum, acerrimo proelio decertavit. Otho Lippianus ad castrum Coeverden in proelio occisus, cuius mors a Vileprando, eius successore, fortiter vindicata. Henricus Vianius Woerdenos et Amstelios bello coercuit, quos deinde Joannes Ziericius, iterum tumultuantes, valide repressit. Guilielmus Bertoldus plurimis proeliis cum Joanne I, Hollandiae comite, iisque acerrimis, contendit, ac tandem non procul ab urbe infeliciter pugnans, et tertio pernici equo temere at fortiter, in Hollandorum instructissimas acies sese coniiciens, viriliter pugnando occisus est. Joannes Herculanus

bellator strenuus fuit, saepe cum externis, saepe cum suis rebellantibus congressus; urbem quoque ab obsidione Hollandorum, postquam duo adversa proelia perpessa erat, liberavit. Joannes Vernenburgius Amersfortios, vectigalia solita pendere recusantes, bello domuit. Florentius Vevelichovius aliquot arces rebellantium funditus evertit, Bredenrodium et Abcoudium repressit. Fredericus Blanckenhemius Ultraiectinos provinciamque contra Gelros et Hollandos igne ac ferro fortiter propugnavit. Rodolphus Diepenholdius contra urbem bellum gessit et dissentione civium ex insidiis occupavit (1449, III nonas februarias), nec tamen unquam cum ea convenire potuit; deinceps civile bellum fuit, a bellicis, a martiis istis heroibus potius quam externum, gestum. Etiam Traiectenses funestissimum bellum sub Davide Burgundo cum Hollandis gessere, ad utriusque fere gentis impotentiam et virium defectum. Hic catalogus rerum bellicarum.

Nunc ad urbis regimen deveniam. *Ab* initio quidem urbis conditae episcopi clavum tenuere et pietate rudem adhuc populum vicinamque gentem Christum docuere, donec adducti quidam regnandi libidine non ἐπίσκοπον, sed principem agere, regnum extendere, vicinis bella inferre, armatoque milite hostibus resistere, atque ad tantam demum potentiam evasere, ut Adelboldus, volente Henrico, imperatore, principes qui ob feuda ipsi erant in officiis, Traiectum venirent, iusserit. Inter quos erat

1. Dux Brabantinus, dapifer Traiectini praesulis (ab aliis praefectus, quem drossatum vocant, dicitur, habuitque Tielam et Kempos ad Turhoutum feudi nomine).
2. Geldrorum princeps, venator (comitatum Zutphaniensem et mediam civitatem Embricensem possedit).

I, fol. 30v (p. 64)

3. Hollandorum comes, magister equitum (Zelandiam et Kenemariam).
 4. comes Benthemius, ianitor (comitatum Benthemium).
 5. comes Cuikensis, pincerna, (suum comitatum).
 6. Goranus, comes ab armis (omnia sua ... praeterea Flander 4 Flandriae principatus, Clivus a cubiculis Vondrichem et partem Betuae, Harlarius vexillifer Ameidam iure feudali possederunt, ut ex veteri chronica manu descripta decerpsi).
- Hinc paulatim, ut omnia sua natura cum tempore in deterius mutantur,¹²⁵ ex vicinis principibus, vi et favore, non aequitate aut pietate, antistites haberi coeptum est; quorum quidam inutilibus sumptibus bona, ipsorum tantum defensionis commissa, perdidit, aut nempe suis permiserunt, aut iniustis bellis aliis relinquare coacti sunt. Multi etiam non principatum, ne dicam episcopatum, sed tyrannidem exercuerunt in suos.
- Ultimus, qui pleno dominio et, ut vocant, seculari Traiectensis regionis fuerit potitus, Henricus Bavarus, fatalis populo Traiectino eorumque libertati, qui provinciam, caeca vindictae cupidine, ad Burgundos transtulit, sibi et populo Traiectino poenitendus, anno a salute humana MDXXIX (1529), urbis vero conditae circiter CCMXXX (830). Causam huius translationis et civile cum urbe bellum prolixè septem libris prosecutus est Lambertus Hortensius. Bavarus nempe, postquam urbem sua factione, fraude et prodicione quorundam civium occupasset, deliberatum diu negotium exequi constituit, convocatisque tribus Ordinibus, apud quos summa tum potestas, ecclesiasticorum nempe, nobilium et civitatum, primum urbis dissidium proposuit, et partium acerba utrimque odia, vicinosque principes, rem suam ex discordiis vicinorum augentes, inhiare opibus Traiectensium et dominio, nec vires superesse, quibus resisterent tot ac tam potentes, nec spem fore, urbem civilibus istis discordiis liberatam iri, nisi potentiori alicui principi subditi ac defensi sese submitterent.

¹²⁵ Vgl. Langereis 2001, p. 81

(Videatur *Epistola apologetica pro Francisco I, Francorum rege contra Carolum V*, fol. 5 [51?]).

Burgundiorum vero principum potentiam, Austriacorum iunctam, vel maximis Europae principibus formidandam; horum tam vicinorum non posse effugere insidias, capta nempe occasione regionem Traiectensium quandoque invasuros. Praestare igitur, ut iam volentes discordiis sese et metu vicinorum explicent, ac Carolum V, imperatorem, potentissimum defensorem suum, agnoscant. Quibus auditis, diversae et pugnantes Ordinum sententia audita: pars

I, fol. 31r (p. 65)

indignari, ereptam iri libertatem, a maioribus acceptam, per tot annos tanto sanguine et sumptu defensam, fremere; pars quoque, quibus iam temporum conditio perspectior, etiamsi in ea libertatis patriae amantes, necessitati caedendum putavit, et quietem urbi, non turbas expetere, alioqui ad ultimam conditionem devenituram; nec ad principis nomen dolendum, clementem principem et defensorem non tyrannum habituros. Vere illud Claudiani et tamquam oraculum:

Fallitur egregio quisquis sub principe credit
Servitium: numquam libertas gratior exstat
Quam sub rege pio.
(*De laudibus Stilichonis*, 3).

Quidam etiam laeti et novitate quasi mutationis illecti, plurimum gaudebant et inimicos suos tandem sic ultos iri sperabant.

Hoc modo Traiectense dominium ad Carolum V, imperatorem, translatum est, approbante pontifice maximo Clemente VII. Quum qui nomine imperatoris praeerant, statim ad res civiles urbis et eius defensionem animum adiecerunt, erecta arce et aliis propugnaculis. Et, ut ait Batavus ille:

Effrenes populos, qui tunc vix ulla tenebant
Foedera iustitiae, sed vi, sed caede cruenta
In commune malum contempta lege ruebant,
Mutua civili miscentes vulnera bello.

(Traiectenses primum iura civilia a Balduino, 29 episcopo, acceperunt). Legibus et institutis ad civiliorum vitam redegerunt; nam, imperantibus episcopis, urbs ipsa libera erat, ut omnis potestas circa magistratum maneret, ipsi extra urbem sua iura constituerent. Quare, ut quisque potentia aut auctoritate valebat, superior erat, et nobiles familiae mutuis factionibus premebantur, ut nunc hi, nunc illi ob inimicorum potentiam urbe excedere cogentur. Et ipsa quoque plebs factionibus turbida descindebatur in partes, quod summas plerumque liberis civitatibus calamitates adferre solet.

Erant tres Status, ut vocant, apud quos plena omnium rerum potestas, sine quorum auctoritate vix quid poterant antistites. Horum concessus in Summo templo ad septentrionem;¹²⁶ plebs in coetus cogebatur secundum cuiusque opera et artes, quae facillima ad seditiones via imperatorio edicto sublata est. Constituit etiam imperator (anno 1530, aprilis 11) Senatum litium dirimendorum causa, in quo prae-

¹²⁶ Onjuist: het grote kapittelhuis, waar de Staten vergaderden, lag ten zuiden van de Dom (Muller).

I, fol. 31v (p. 66)

ses, novem senatores, quaestor aerarius, scribae, etc.

Praesides fuerunt

1. (Jaspar Levinus Hogeland)
2. Martinus Nerdenus, 1538, 6 augusti
3. Hector ab Oxsuierius, 1541, 21 novembris
4. Adrianus van der Borch, 1547, 27 septembris
5. Hyppolitus Persinus, 1557, 19 maii
6. Georgius Ratallerus, 1569, 17 augustus.

Praesidem hoc tempore non habet, quanquam vices eius agat Jasparus Bruxellius, dominus de Grandreng, idem et consiliarius; Petrus Ruyschius, Wilhelmus Radelantius, Antonius Lonius, Theodorus Canterus, Hubertus Pauwius; Thomas Zosius, procurator generalis; Wilhelmus Lamswerdus, quaestor aerarius regius, ante quem fuere Petrus Clericus,¹²⁷ Ludovicus Bugonius, Jacobus Busichemius, Thomas Zosius. Scriba primarius Adrianus van der Burch; eius vicarius Lambertus Wijnen, Zutphanus (Cornelius Scrijvers, scriba ante Hadrianum, et magister Jacob Brouchovius, cui vicarius Johannes van der Kercke).

Civitatis magistratus, qui civibus ius reddunt et civitatis iura administrant, praetor, duo consules, XII viri rerum capitalium, vulgo scabini, XXIII consilarii. Praetoris perpetuus, caeterorum annuus tantum magistratus. Erant hi olim sine labe viri, ex nobilitate, patritiis et civium praecipuis, qui nulla plebea arte viverent, et vix mercatores admittebantur; nunc obscurior delectus. Consulum alter patricius, plebeus alter. Praetori etiam vicarius sive propraetor. Sunt quoque questores aerarii civitatis; sunt et praefecti fabrorum, et duo urbis a secretis. Praetores ex summa urbis nobilitate electi, inter quos fuere Johannes Culenburganus, Godefridus a Rhee, eques auratus, Theodoricus Zulenius, Nicolaus Zulenius.

Familiae in urbe nobiles plurimae, ut Zuleiorum, Rhenessiorum, Amsteliorum, Niveldorum, Rheorum, Saudenbalchiorum, Uchtenbroeckiorum, Lanscroniorum, Hardenbroeckiorum, Lockhorstiorum, Amerongiorum, Sudortiorum, Brakeliorum, Baxiorum, Martiorum, Walorum, Rusiorum, Vincemiorum, Mulardorum, Reineveldorum, Ostromiorum, Preisiorum, Rumelariorum, Regulorum, Gruneveldorum, Risenburgiorum, Utenengiorum, Hariorum, Grauweriorum, Cuelenbergiorum.

Interiere quoque aliquot familiae, ut Nienrodiorum, Abcaudiorum, Cronenburgiorum, Culemburgiorum, Drakenburgiorum, Jutfaciorum, Palatiorum, Schonauiorum, Vresiorum, Ruweliorum.

Patriciae et hae fuere familiae a longo tempore celebriores, ut Fokiorum, Cauchiorum, Verburgiorum, Rammiorum, Merenburgiorum, Vermatiorum, Bolliorum, Verkerckiorum, Pilorum, Cauwenhoviorum, Lewiorum, Vermariorum, Crommiorum, Loniorum, Botteriorum, Vorniorum, Juniorum, Feitiorum, Utenbroeckiorum.

I, fol. 32r (p. 67)

Et ex plebe non ignotae familiae:¹²⁸ Canifiorum Bogerorum, Verhorstiorum, Honthorstiorum, Voorstiorum.

Interiere quoque Hindersteinii, Lichtenbergii, Sterckenborgii, Utenhammii, Stoutenburgii, Harlarii, Rhenii, Wolfii, Schouteni, Blomesteenii et plures alii.¹²⁹

¹²⁷ In hs.: Loenius Verharius, veranderd in Petrus Clericus.

¹²⁸ In fol. 32r-40r heeft Muller veel weggelaten.

¹²⁹ In hs. nog: Drakenburgii, Schonavii, Venrodii, doorgehaald. — Uit de hier volgende uitvoerige aantekeningen over Utrechtse families, die Buchelius in zijn *Descriptio* en verder op verschillende plaatsen van zijn hs. heeft

Praecipua Zuleiorum familia, olim non parum illustris, quam a Romanis ortam perhibent annales, forsan a Zulla, dictatore, aut Syllanorum nobilissima familia (ab Antonio tribuno, qui tempore Neronis arcem condidit Antonianam) cuius in *Claudio*¹³⁰ meminit Suetonius. At nugae haec; pronior et verior ad antiquitatem via, ad ipsum Adamum, omnium progenitorum primum, recta progredi et omnem praecurrere antiquitatis nobilitatem. Ex eo Troiani, ex eo Romani, Graeci, barbari indubitata serie provenire. Fumum ergo hunc affectatae stirpis non expetendum, imo tanquam labem, imo mendatium ignotae prosapiae, fugiendum. Certam vero et veram maiorum gloriam imitandam, omnibus industriae nervis proponere; hoc demum dignum verae nobilitatis inditium, non nempe maiorum cineribus aut ruinis arcium eruenda, sed virtute maiorum aeterna fama.¹³¹

Alii ab his Columnensium nobilissimam simul et potentissimam familiam deducunt, et sunt qui hanc ab illis; sed, fabulis remotis, clara per se est satis haec familia, et procul dubio in hisce regionibus antiquissima, unde tanquam ex equo Troiano praecipuae nobilium familiae prodire: Anhaltiorum, Abcaudiorum, Culemburgorum, Viennensium, Niveldorum. Anno christiano 1304 dominus Theodericus de Zuylen, caesus obiit. Anno 1320 vixerunt dominus Wolterus et dominus Otto de Zuylen, anno 1326 Stephanus, dominus de Zuylen, Fredericus, dominus de Zuylen, Aenholt et Westbrouck anno 1377. Ex litteris anni 1375, quae sunt in archivis ecclesiae Traiectensis, Theodoricum et Stephanum inter alios eius temporis nobiles, quos milites vocant, vixisse constat. Circa idem tempus Joannes et Fredericus, militares, vel, ut vocant, armigeri, vixerunt. Circa annum 1387 fuere militares Suederus de Zuylen, item Joannes et Regnerus, dominus Joannes de Zuylen de Natewisch, et dominus Suederus, frater eius, filii domini Walteri anno 1383 et 1406 vixere Joannes de Zuylen de Natewisch, dominus bonorum in Nie Amerongen 1370. Henricus, Jacobus, Walterus, armigeri, circa annum 1406.

I, fol. 32v (p. 68)

Renessiorum nobilis et equestris familia, orta ex Zelandia, ubi pagus adhuc hoc nomine. Legi tabulam in aula Teutonicorum equitum, quae memoriam Rhenessiorum continebat, ex templo aliquo, ut videbatur, translata. Huius hic fere sensus: nobilem Rhenessiorum familiam ortam ex Zelandiae nobili villa Vornensi, quorum maiores fuerant domini, et inde, fratrum partione peracta, provinciam Traiectensem petiisse, annum circiter MCCC (1300). Johannem Rhenessium, baronem, uxorem habuisse filiam domini Gisberti Malsteinii, equitis, Rhenoque submersum apud Traiectum Bosichemium, unacum CCCC (400) equitibus, anno MCCCIII (1304), 4 idibus octobris. Huius filium Joannem Rhenessium uxorem habuisse Jacobi Lichtenbergii, equitis filiam. Sepultum ad Servatianas virgines anno MCCC XLVIII (1348). Huius vero filium Joannem Rhenessium Rhenovium duxere uxorem Ottonis Arkelii filiam, mortuum MCCCXV (1415), pridie nonis martii. Huius item filium, Joannem Rhenessium Renovium, uxorem despondisse sibi filiam Jacobi Zuleni ac Niveldii, obiisse anno MCCC XXX (1430).

Cuius filium Fredericum Renessium duxisse uxorem filiam Arnoldi¹³² Cruningi equitis, sepultum Baerlandiae in Bevelandia Meridionali, anno MCCCCLII (1452). Huius fratrem¹³³ Joannem Renessium Renovium sine stirpe virili occubuisse, cum uxorem haberet Gerardi Culemburgi filiam. Frederici vero alterum filium Joannem Rhenessium Vulvium uxorem

ingelast, heeft Muller alleen de hoofdzaken over oorsprong en geschiedenis van de families opgenomen, terwijl alle aantekeningen over leden der families geschrapt zijn.

¹³⁰ Muller: 'Caesare'. Maar er staat Cl., wat geen verwijzing is naar de *Caesares*, maar naar een boek hieruit.

¹³¹ Zie Pollmann 2000, p. 142.

¹³² Geschreven boven onderstreept Gerardi.

¹³³ Doorgehaald: filium.

habuisse Aleydam Freis van Kuynre, viduam Nicolai Assend[elfi], mortuum anno MCCCC XCII (1492), X kal. martias.

Legi tamen a quodam annotatum, dominum Joannem de Rhenesse de Rhinou, militem, filium domini Frederici obiisse 1512, ni is alius fuerit, ut credo, huius fratrem fuisse dominum Arnoldum. (Ex coniectura horum filius Joannes obiit 1553, cui, ex uxore NN Bronckhorst van Batenborch et Anholt, Johannes, qui ultimus dominus de Vulven ex hac familia). Dominus vero Joannes de Renesse de Vulven, filius domini Johannis de Rhenesse et Vulven obiit 1533, cui fratres dominus Fredericus de Rhenesse, dominus de Mal, et Joannes junior. Joannes Rhenesse de Baern vixit anno 1469. Adrianum Rhenessium, canonicorum Martinianum, legatum ad Geldriae ducem missum anno 1527. Legi et, Arnoldum Rheness de Vulven anno 1528 inter confoederatos contra Bavarum captum.

Est haec familia plurimis agnominibus, a dominiis desumptis, insignis. Sunt nempe domini de Mal et Elderen, qui illustribus etiam Belgiae familiis matrimonio iuncti fuere, quorum post meminero, quum a Vulviis Rhenessiis originem ducant. Vixit meo tempore Joannes Rheness, dominus de Vellop et Vulven diu ob confoederationem Belgicam exul, cui ex uxore Anna Rhenessia, filia Joannis, domini de Elderen etc., fuere filii V, qui omnes adhuc vivunt, nempe Joannes XI

I, fol. 33r (p. 69)

de Rhenesse, dominus de Willop et Vulven Loripes. Hic cum dominia paterna alieno aere gravatissima offenderet, nec modum quo se inde explicaret, invenire posset, et iamdudum ob debita paterna in custodia detineretur, coactus, dominium de Vulven in Hauthem Waltero Crayesteinio, Hollando, XXXVI (306) millibus florenis vendidit, quemadmodum et aedes in urbe pene regias, et, ut fama est, cum quidam¹³⁴ eidem filiam suam offerret et dotem, iam venditi domini, recusavit, nec longe post aliam duxit, genere inaequalem, divitiis nullis, nec forma, nec, ut quidam volunt, fama integram. Idque se invidia amicorum, fecisse testatus est, cui nomen Hestera Hathemia, multum ei dudum discidium cum patruo suo Joanne Baptista Rhenessio, cui in confirmatione mutatum nomen fuerat in Theodorici, sed post eo reiecto, prius assumpsit. Hic ex regione Transissulana uxorem duxit Adrianam a Teckeloo, homo ob facinora quaedam parum iampridem probatae fama. Secundus filius Fredericus Rhenessius thesaurarius et canonicus Summi templi, venationi deditissimus.

Tertius Theodoricus Rhenessius, (canonicus, ni fallor, Leodiensis - falsus sum), hic nutritus apud avunculum, dominum de Elderen, in istis partibus semper vixit. Mihique Duaci amicissimus, musicae est amantissimus, doctus quoque et literariae antiquitatis peritissimus, cui Plautus, ut Alexandro Homerus, omnium itinerum comes, Italiam non ita dudum profectus, rediisse anno hoc '92 ex fratre eius audiui. Quartus Wilhelmus Rhenessius, canonicus sancti Salvatoris, iam Christophorus natu minimus obiit, ut post dicitur.

Annales inter liberos Theodorici 6, Hollandiae comitis, numerant Pelerinum V, burchgrevium Zelandiae et primum Vorniae insulae dominum, a quo Rhenessios oriundos, quidam autumant. Invenio tamen, eodem tempore inter nobiles Hollandiae, Florentium, dominum de Voorn, Cristianum de Rhenes, ducem Zelandorum fuisse, eo bello quod Johannes Zyricius, episcopus Ultraiectensis, et Florentius V, comes Hollandiae, contra Gijsbertum Amstelium et Hermannum Woerdenum, gesserunt, anno 1288. Johannes Renessius vixit anno 1300, qui varia bella Johanni Hannonio, XVIII comiti Hollandiae, excitavit, ut annales perhibent, at non multo post, anno 1305, ex Traiecto fugiens in traiectione Leccae fluvii submersus fuit.

¹³⁴ Doorgehaald: Crayesteinius.

I, fol. 33v (p. 70)

Sunt Rhenessii Moermontii a pago Zelandico, non procul a Rheness sito; originem nempe Rhenessorum Zelandicam, praeter annales exstantia ibidem monumenta probant. Johannes, qui obiit anno christiano MDLXXVIII (1578), ex uxore Petronella Pynse tres filios et filiam, ni fallor, unicam, Joannem Rhenessium, qui in aula Ernesti Bavari, Coloniensis episcopi, Wilhelmum, qui dudum militiam Coloniensis an regis Hispaniarum sequutus, et Bernhardum, qui Lugduni Batavorum apud matrem habitans, studiosissimus literarum et iuris, ubi et Gertrudis, eius soror, virgo adhuc, ni fallor.

Aliis agnomen Ter Aa, ab arce et pago. Gerardus confoederationis Belgicae anno 1566, cum filio Johanne Rhenessio particeps, capite plexus Albani crudelitate. (Consiliarius, cui uxor Van der Haer, ex qua etiam Joris, Bernt, Vrederic). Huius, ni fallor, filii sunt, qui iam vivunt, Gerardus Rhenessius, dominus de Aa, Fredericus Rhenessius, qui duxit uxorem ... Dorpam. (Fallor, cum sint filii Adriani Rhenessii et Agnetis, filiae Gerardi superioris). Johannes Rhenessius, canonicus, ut credo, divi Petri, et Johannes Rhenessius, filius natu minimus, a facta, vide genealogiam [Andreae] Waelkis.¹³⁵

Baernii quoque agnomen Rhenessiis datum, quorum aedes ad fossam Novam, non procul a ponte Paulino. Johannes vero Rhenessius ex uxore, filia Jacobi Schimmelpenninga, filium genuit qui adhuc in vita, Jacobum Rhenessium a Baer, qui duxit uxorem Annam de Gripskercken et Adrianum Rhenessium, cui uxor ... Achtervelda.

Sunt praeterea Rhenessii de Elderen, ex quibus Joannes, dominus de Elderen, Verfec et Manii, frater Frederici, domini de Mal, habuit uxorem filiam notham Henrici Nassovii, Viennae comitis ac Hollandiae praefecti, qui obiit 1539.

Defunctus hic anno christiano MDLXI (1561), XV junii, ex uxore sua praedicta relinquens liberos, Renatum Rhenessium, dominum de Elderen etc., qui ex priori uxore Francisca, filia domini de Peterssom nullam sustulit prolem, deinde duxit filiam domini de Beveren sive Beviere: Fredericum, dominum de Oistmal, qui duxit uxorem filiam Wilhelmi, domini de Heesbeen, et fratris Lubberti Turcq: Joannem Rhenessium, in Italia mortuum, et Wilhelmum de Rhenesse, dominum de Pyrschil, qui habuit uxorem filiam domini de Beviere, sororem uxoris Renati, fratris sui; Annam Rhenessiam, uxorem domini Vilhelmi de Croy, Rentii marchionis, et domini Chievry, un-

I, fol. 34r (p. 71)

de superest filia; Annam, uxorem Joannis de Rhenesse de Vulven, et NN Rhenessiam, dominam de Peer ac NN, virginem.

Johannem Rhenessium anno 1426 Traiectum cum suis invasisse legimus, cum partes Diepholdii contra Culemburgium sequeretur. Annales in diplomate Philippi, ducis Burgundiae, meminerunt Petri Rhenessii, doctoris, anno 1437. Item Joannis qui vixit Egmondi anno 1306.

Annales quoque Egmondani ferunt nobilem quendam Petrum Rhenessium cum Catharina Clocestriae ducis filia, et Valengerii sexti, domini Egmondani, uxore in adulterio comprehensum, caesumque circa annum 1004.

Annales Ultraiectini habent Johannem Rhenessium urbem invasisse, ac episcopum Suederum Culemburgium eiiecisse, cum Diepholdio electo magis faveret.

Johannem Rhenessium de Bair scabinum invenio anno 1475.

Gotardum, dominum de Rhenesse, anno 1179, hastiludiis a comite Florentio Hollandiae celebratis, interfuisse legi, si vera Modii emendatio.¹³⁶

¹³⁵ Zie ook dl. II, fol. 176v.

¹³⁶ Franciscus Modius, *Pandectae triumphales* (?)

Rhenessii, tam a Baern quam Ter Aa, a Moermontiis descenderunt, qui item a iuniore fratre Rhenessii a Wulp et Vulven, qui principes eius familiae dicuntur, a quodam Peregrino, Hollandiae principis filio, orti.

Invenio Joannem van Rynes van Rijnouwen, equitem, civem Traiectinum et praefectum Eemdanum, anno 1478, quem David Burgundus deposuit, et contra privilegia Traiectensium ei Johannem Amerongium, qui civis non erat, substituit.

Heer Gerrit van Renes, cuius supra memini, habuit praeter dictos liberos filias Mariam, uxorem Everardi de Cotereau, domini de Wesemal, NN, uxorem Werner de Lennep, et Aleydem, uxorem Johannis van Osterum. Pater vero Gerardi erat Johannes, dominus de Vulven, ex Aleyda Freys van Cuyne, filia Adriani Freys, et Hadwygis van IJselstein van den Bosch, filiae Franconis Iselsteynii et Aleyd Zoudenbalchi.

Costinus Bonus, dominus de Rhenesse, numeratur in catalogo nobilium equitum tempore Willemi V, XXII comitis Hollandiae, circa annum 1345.

Johannes Rhenessius de Vulven, knape sive armiger, et dominus Joannes Rhenessius de Rheinouwen, eques, vixerunt anno 1508.

I, fol. 34v (p. 72)

Ex libro Emundi de Buchell, avi mei.

Anno 1504, 17 augusti, des saterdachs post Assumptum, 's morgens tuschen vijff ende ses uren, is geboren Johan, sijn peeters waren Melchior van Cuylemborch, schout tot Cuylemborch, Hubert van Cuylemborch, schout van Everdingen, ende joffrou Margarita van Wye, huysfrou van Sweer van Iselstein.

Anno 1505, 20 julii, is geboren Aernt, vide infra, anno '73, in maio.

Anno 1506, den 14 octobris, op S. Calixtendach, is geboren Sweertgen, ontrent den middach tusschen elff ende twaelff uren. Haer peeters waren Gooswijn van Honselaer, joffrou van Everdingen, ende joffrou Jutte, natuerlicke dochter van Everwijn van Cuylemborch.

Anno 1507, op niejaersavont, is geboren Cornelia, tsavonts te negen uren. Haer peters waren Gerard van Cuylemborch, bastart, heer tot Rijsemborch, et Belia van Buren, huysfrou van Dirck van Buren, met Coenegonda, huysfrou van Hendrick van Alendorp.

Anno 1509, 's nachts den 12 uren, den 14 julii, is geboren Anna, haere heffers sijn geweest Sweer van Iselstein, Anna, dochter van Hubert van Cuylemborch, ende joffrou van Jutfaes, huisfrou van Jan van Cuyck.

Anno 1510, 28 augusti, ten twee uren naer eeten, is geboren Augustijn, sijne peters waren Alard van Sloet, pastoer binnen Buyren, Steven van Zuylen van Nyevelt, ende joffrou van Wy.

Anno 1511, op st. Martensavont, den X novembris, 's mergens tuschen 4 ende 5 uren, is geboren Frederick, sijn peters waren vrouwe Walbrecht van Manderscheyt, gravinne van Buyren, Willem Torc ende Gijsbert van Buren.

Anno 1513, op St. Petronellendach, den lesten mey, werdt Hubert geboren, 's morgens tuschen negen ende tien uren, sijn peters waren Jan van Buren Gijsbertsz, Jasper van Isseren, burgreff tot Buren, ende des amptmans, Jan van Babuerens (Balveren?) huysfrou.

Anno 1514, den dach Petronelle, is geboren Geertruyt, 's morgens ten vier uren, haere peters waren Jan van Meerthen Eernsz, joffrou Anna van Lauwyck, ende joffrou Aleyda van Ysseren, castellenster van Buren; in de forminge, anno '20, is sij genaempt Lucia.

Anno 1515, den 16 junii, is geboren Lucia, tsavonts tusschen ses ende seven, haere peters waren Hendrick van Alendorp, hoofmeester, Clara van Honseler, ende Geertruyt van Ruyven; in vervorminge anno '20 is deese genaempt Magdalena.

Anno 1516, 22 octobris, 's nachts tusschen elff ende twaelff, is geboren de tweden Sweerken, haere Peters waren Alard van Buren, joffrou Francisca, huysfrou van Hendrick Baex, ende Wilhelm van Honseler.

Anno 1519, fridach nae Ons Heeren geboorte, die op een sondach was, tsaevonts tusschen 9 ende 10, is geboren Agnes, haere peters waren heer Cornelis van Honseler, joffrou Margarita Torck ende joffrou Ursula van Honseler.

Anno 1522, 15 martii, nae den middach ten twe uren, is Anna de Jonge [...] Louff van Honseler, joffrou van Zuylen.

I, fol. 35r (p. 73)

Pottia familia celebres in republica viros dedit, ut Johannem, scabinum, anno 1386, 1365, 1418, Matheum, scabinum, annis 1412, 1423, etc. Gerardum invenio vixisse anno 1574. Petrum, scabinum, anno 1476, Jacobum, scabinum, anno 1520, Petrum, item scabinum, anno 1524. Horum omnium insignia trium ollarum invenio. Petrum Pot, conservatorem xenodochii Barbarae, anno 1404. Sunt alii in Flandria, olim nobiles, ex quibus Regnerus Pot, cuius meminit Froisard, vol. 4, cap. 88.

Scade van Tulle olim celebris familia, ex qua Wilhelmus scabinus, annis 1386, 1414. Walterum invenio 1560. Scadios quoque Frisios et Monasterienses invenio ante 140 annos. Et meminit Henrici: Ubbo [Emmius], lib. 27, *Rerum Frisicarum*. In literis domini Abcaudani 1374 invenio Gijsbertum Scaden in literis de anno 1227, quae apud me invenio Wilhelmi Schadde.

Quaribii ex Flandria videntur orti, cum ibi sit pagus eius nominis; sunt tamen non ita nuper Traiectinis per nuptias insiti. Invenio 1560 Jacobum. Meminit Quaribii: Guic[ciardinus], *Rerum sui temporis* lib. 3, pag. 336.

Moudwijckii Wilhelmi nomen in literis vetustis invenio, et in literis de anno 1525 lego, tum obeisse Deodericum de Mouwijc, scholtum van Wije.

Dolder. Nicolaus, marescalcus, non ita pridem vixit, Jacobus Everardus anno 1560 Amersfortiae habitavit. In literis de anno 1252 invenio Bernardum de Dolre, Willemus 1440. In literis domini Gijsberti Abcaudii invenio praeter alios Nicolaum de Bruyne, Walterum Erckenrade, Theodericum Baers de Brenck, circa annum 1374 et ante vixisse.

Anno 1524, den lesten septembris, tsavonts tusschen 10 ende 11 uren is geboren Florents, sijn peters waren vrouwe Margrita, gravinne van Buren, Joost van Buren ende Melchior van Cuylenborch.

Emondus, pater horum, obiit in Tricht anno 1548, des Drieconingenavont, tsavonts ontrent 10 uren, aetatis suae anno 85. Juditha vero, mater, obiit Burae, 20 decembris anno '44.

I, fol. 35v (p. 74)

Familia olim celebris Van Rhijn; ex qua nescio an legitimae stirpis extent reliquiae (Christophorus caecus, caelebs). Adrianus van Rhijn van Jutphaes et Gerardus Souweni filius fuere XII viri rerum iudicandarum anno 1467. Gijsbertus, ut ex eius literis vidi, vixit anno 1430.

Oudewateriorum familia dedit praetorem anno 1467. Sunt et hodie in plebe eius nominis, qui et Van de Water, plane novi, neque antiquis illis annumerandi.

Gruterii quamvis diversae stirpis sint, plurimi eius nominis in hac republica olim fuere celebres. Theodoricus scabinus anno 1399, 1401, Bartholomaeus scabinus 1381. Eiusdem nominis (nisi Gunter sit legendum), scabinus anno 1355. Anno MCCCC XXXIII (1433) vixit Aernt Gunter, cui uxor Aleyda filia Hildebrandi de Jutphaes.

Judocus, episcopus Jeropolitanus, vicarius Rudolphi Diepholtii, episcopi Traiectensis, fuit anno 1454. Dominus Gerardus, dominus de Hueckelum Werdenburch, et Amerode, 1525.

I, fol. 36r (p. 75)

Alenderpiana familia antiqua, ex qua floruit anno christiano 1392 Johannes, scabinus Traiectinus, Lubbertus item scabinus anno 1446 fuit, Willemus scabinus anno 1414, 1393. Andream Allendorffium ludis a Florentio, Hollandiae comite, anno 1179 Coloniae Agrippinae celebratis interfuisse invenio. Henricum van Alenderp et Johannem Konnegunt in litteris publicis 1487.

Langhii olim celebres in hac nostra urbe; nescio an inde hi nostri, qui in plebe hodie vivunt. Annus 1392 habuit XII virum rerum iudicandarum, Jacobum Fredericum, vero 1381 vixit Arnoldus anno 1450. Anno 1518 Willemus de Lanck cancellarius fuit ducis Geldriae. (Plane alii sunt, qui iam vivunt).

Gentii hic olim fuere celebri in familia. Henricus scabinus anno 1473 et 1399. Eiusdem nominis alius, item scabinus, et 1381 et 1401. Wilhelmus scabinus 1430. In litteris sigillo palatini Wilhelmi, comitis Hollandiae, munitis de anno 1416, Arnoldi Ghentii invenio nomen. Fuit et Henricus Gent de Rycxstel primus consul anno 1501. Duo posteriores diversi a prioribus ex Geldria oriundi, ex quibus anno 1518 Henricus, dominus de Genth, hofrentmeester ducis Geldriae.

Knopii, ex quibus Henricus scabinus anno christiano MCCCC LXXIII (1473), Johannes anno 1476 scabinus vero anno 1472. In genealogia Jongiorum invenio Henricum Knoop, cui ex Reygera Verbeeck mr. Knoop, advocatus.

I, fol. 36v (p. 76)

Zulenos invenio quoque. Johannem Theodorici filium praetorem Amerongensem et Theodoricum, ibidem praetorem, anno 1545 et '35. Johannem scabinum Traiectensem anno 1381, Johannem Zulenum van Aenhout et Gisbertam, eius uxorem, 1440. Wilhelmum Zulenum, scabinum Traiectensem, anno 1418. Walteri Zuleni, domini in Zulestein, meminit NN. Everardi consul, 230 (sic). Johannes Zulenus van Natewisch, testis in quadam epistola carthusianorum ad episcopum, 1400.

Theodoricum scabinum anno 1520, Jacobum in literis de anno 1411. Theodoricum Zulenum, Ultraiectensium praefectum fuisse, legi, contra Hollandos castrum navaliorum oppugnantes, anno 1481, ac ibidem equestri dignitate donatum, quem et consulem fuisse anno 1483, credo, a Davide episcopo captum, cum Johanne Niveldio, Johanne Woutmanno et Willemo, eius filio, Henrico van der Haege, Adriano Sloyer.

Zuleiorum insignia quidam putant esse columnas, alludentes ad Columnensium, Romanorum familiam, a qua se ortos arbitrantur; vel, quod verius dici posset, Columnenses a Zulaeis originem ducere creduntur. Alii geminos arcus esse putant, pictorum ignorantia depravatos. Johannem Zulenum invenio in literis domini Abcaudani, anno 1374. In literis Othonis, episcopi, de decimis in Hauthem anni 1252, legitur Giselbertus de Zulen, Johannem, domini Stephani Zuleni filium, in literis feudalibus, ab episcopo Florentio Vevelichovio concessis, invenio anno Domini MCCC LXXXI (381).

Zullenstein, villa in ripa et portu fluminis Rheni, in *Originibus Palatinis*,¹³⁷ p. 49.

¹³⁷ Marquard Freher, *Origines Palatinae*, Heidelberg 1599.

I, fol. 37r (p. 77)

Amsteliorum potens olim familia, et, quamvis Hollandiae principibus subdita, originem tamen habuere ex provincia Traiectensi, et posterioribus temporibus Hollandia pulsi in Traiectensi territorio se continuare. (Anno 1227 Gisbertus). Huic propria omnis olim Amstellandia, quam Amstela fluvijs intersecat, et Amsteliae paludes viciniaque, item Iselsteinii oppidi dominium. Urbs quoque iam potens et emporium totius Germaniae maxumum, ortum huic stirpi debet; Gisbertus nempe Amstelijs ante annos plus septuaginta ultra ducentos hanc propugnaculis, portis, turribus, pontibusque subliciis muniri fecerat.

Ex hac familia Ultraiectini habuerunt episcopum Gosuinum Amstelium anno MCCXLIX (1249). At demum penitus depressa, cum conspiracy Velseni particeps Gisbertus Amstelijs, cum omni stirpe in exilium eiiceretur anno MCCXCVI (1296). Omnis tum Amstellandia ei adempta; filio tamen eius Arnolde Iselsteinii dominium tantum concessum; unde Iselsteiniorum familia, oblitterato Amsteliorum nomine. Vixerunt tamen eius familiae deinceps plurimi, qui Mindeni nomen ab arce contra Cronenburgum diu possederunt; sed nunc Amstelijs nomen reassumpserunt, vocanturque Amstelijs de Minen.

Vixit anno 1300 Amelijs, obiit 1352. Alius Amelijs obiit anno 1352. Dominus Walterus de Minden, dominus de Ruweel, vixit anno 1357. In literis compositionis cum burchgravio Montfortio factae anno 1387, Walteri, item militis, fit mentio. Fuit et Amelijs anno 1400, et eius frater Hubertus. Amelijs, Amelii filius, dominus de Cronenburch, vixit annis 1440, '60. Quo etiam tempore vel circa, Antonius, dominus de Cronenburg, Walterus, dominus de Ruweel, Georgius et Christophorus, eius filii. Amelijs, Antonii filius, dominus de Cronenburch, 1469. Jacobus, dominus de Loenresloot, Amelii frater, qui obiit 1567. Henricus Bomelijs, Jacobi, aulae episcopalis Bavari praefecti, meminit inter confoederatos contra Zoudenbalchium. Gisbertus Ludovici, Lossensis comitis, partes sequutus legitur, anno 1203. Scabinus civitatis Traiectensis fuit, anno 1392, Wilhelmus Mindenis, Jacobi nomen in sigillo viridi vidi cum galea aperta. Jacobi etiam cuiusdam Amstelijs meminit NN; Everardus, consul '47. Vivit Valterus L (50) circiter annorum, qui nullos ex uxore sustulit liberos. Cui pater fuit Herebertus. Gisbertus quoque anno 1227 in proelio Ottonis, episcopi, contra Rodolphum, castellanum Coeverdensem, captus, cum episcopi partes sequeretur. Gisbertus et Arnoldus, fratres, vivere anno 1288, quorum meminent annales.

I, fol. 37v (p. 78)

Stirps Niveldica a Zuleijs provenit, imo et quidam Zuleiorum nomen praeferunt; horum peculium non procul ab urbe, Voerdenum versus, ad Veteris prope Rheni rivum, arx Niveldia, vetus et multis fiduciariis clientibus (vulgo 'vasallis') nobilis; restaurata non ita nuper sumptibus Guilielmae Haeftenae, Brederodii Valravii uxoris, quae emerat a Stefano Rossemio, cui uxor ex stirpe Niveldica.

Jacobus ex hac stirpe vixit anno 1355, Stephanus (cuius frater Fredericus Blyckenbergii agnomen assumpsit) anno 1395. Dominus Henricus de Nyvelt obiit 1414, cui fratres Jacobus et Wilhelmus. Frederici frater Petrus, circa haec tempora fuere. Wilhelmi filius Stephanus fuit inter confoederatos nobiles contra Walravium Mursium, electum episcopum 1426. Stephani filius Jacobus 1456, Fridericus Wilhelmi filius 1469. Huius filius Wilhelmus, Stephano Frederici praedicti fratris filii fuere Rudolphus et Stephanus.

Amelijs, horum patruus, ni fallor, aut posterioris Frederici fuerit frater. Jacobus, dominus de Nivelt, obiit circa annum 1488. Sex huic filii, dominus Stefanus, dominus de Nivelt, dominus Joannes, Henricus, qui occubuit Traiecti 1483, Gerardus, dominus de Hoeflaken, Suederus, Otto.

Rheorum familia quoque nobilis, ex qua Godefridus eques auratus praetor Traiectinus, qui ex uxore Gertruda Nienrodia liberos procreavit: Fredericum a Rhede, canonicum Marianum et dominum de Amerongen, Gerardum, dominum de Horst et canonicum Martinianum. Invenio anno 1403, inter auxiliares Johanni, domino de Arckel, contra Hollandos, de jonckheer van Rheida.

Zaudenbalchiorum stirps Traiectina celebris, ex qua Everardus, cuius virtus civilibus discordiis innotuit, nec praetermissus Hortensiana *Historia*. Hic consul et privilegiorum ac libertatis Traiectinae acerrimus contra quosdam nobilium, qui Geldricam factionem sequebantur, defensor et propugnator; donec inique ab inimicis apud plebem accusatus et repetundarum postulatus, in exilium voluntarium abiret, cuius etiam res gestas compendio complexus est Henricus Bommelius.

Ex hac stirpe dominus Fredericus obiit 1308, et Adamus praetor Traiectinus fuit anno 1334. Et eodem tempore Gerardus, eiusdem familiae, vixit, et Timannus, filius Gerardi 1349. Quo anno et pater obiit Bar-

I, fol. 38r (p. 79)

tolomeus, quoque tum vixit ad annum 1384 Wilhelmus, et Jacobus anno 1370; hic vero obiit 1405. Hubertus et Gerardus, filii Gerardi, prioris anno 1390 et 1424, posterior obiit anno 1462, Hubertus anno 1450 obiit. Cui filius Gerardus ad annum 1480 et ultra pervenit, Fredericus fuit urbis scabinus anno 1355. Anno 1480 in literis remissoriis homicidii est nomen Gerardi Zoudenbalch. Nescio an quis Petro Zaudenbalchio seniori, scabino, qui vixit anno 1230, et domino Hugone, canonico Mariano, qui obiit anno 1285, ex hac familia anterior inveniatur. Hanc familiam a Zuenteboldo, Arnulphi, imperatoris, filio, quidam deducunt; quem Lotaringiae magnam partem possedissee tradunt et multa ecclesiae Traiectensi contulisse.

Lockhorstianam Hollandicam quidam faciunt, et vulgi fama minus magnifice de hac sentit (vide genealogiam). Hollandiae nempe regulum, caesis plurimis in praelio nobilibus, ditiores villicos, quorum facultates sufficerent, equestri dignitate honorasse, inter quos fuisse Lochorstianae stirpis fundatorem; falso id. Junius quoque author est, e Traiectensi territorio profectos, et eius praeter famam certa testimonia.

Jacobi Lockhorstii, praetoris Lugdunensis apud Batavos, viri militaris, meminit Cornelius Aurelius, et Hermanni, vicarii Traiectensis episcopi, ac S. Servatoris decani. Dominus Adamus de Lockhorst obiit anno Domini 1323. Alius eiusdem nominis obiit 1327, et ex vetustioribus literis Hermannum (scabinum 1355) obiisse anno 1385 constat. Jacobus, frater Hermanni, decani, vixit 1420. Huius filii 4: Gerardus anno 1471, Bartholomeus 1454, item Wilhelmus, Harmannus. Joannes de Lockhorst Leidis vixit anno 1481. Dominus Gerardus, eius filius, miles 1520, Vincentius vero, domini Gerardi filius. Jacobus Lockhorstius, praetor Traiectinus anno 1381, Hermannus tum scabinus, Arnoldus scabinus anno 1365. In literis ad senatum Coloniensem, ab Ultraiectinis scriptis, est Jacobus de Lockhorst, exul Traiectinus. Vincentii quatuor filiae nuptae, e primis nobilibus; Arquelio, Turquio, Mathenesio, Bongero, Nijenrodio.

Uchtenbroeckiorum veterem et nobilem huius ditionis stirpem esse constat; ex qua legi Joannem Huchtenbroeckium equitem auratum, caput confoederatorum nobilium contra Bavarum, captum ac deinde ex foedere solutum, et Joannem anno MDLXVI (1566) inter confederatos Belgicae nobiles, libello supplici, regi catolico misso, subscripsisse inveni. In literis de anno 1483 invenio Albertum de Huchtenbroeck, creditorem Ultraiectensem in 95 florinos. Filius Johannis, supra, vivit adhuc. (Ex literis feudalibus de Vulven iuvenio Albrechtum anno 1555, patrem huius). Cui uxor Maria Zulena, praetoris Theodorici filia, ipse olim equitum praefectus, nunc vero silvarum et venationis.

I, fol. 38v (p. 80)

Lanscronia gens, ex qua in veteribus scriptis vixisse leguntur Joannes ad annum christianum 1350, Abraham anno 1402 et '23. Adrianus eodem (scabinus 1419), Rotardus, huius filius 1434 (scabinus '48) scabinus fuit anno 1392, Johannes; Braem, scabinus 1418, forsitan idem cum Abraham; et eodem tempore Johannes iunior de Lichtenberch van Lancroon, Johannes Lancroon vivit 1580, praetor fuit anno 1520 Gijsbertus, 1501.

Hardenbroeckiorum stirps in haec usque tempora numerosa. In qua vixit dominus Gijsbertus circa annum christianum 1345 et '75; dominus Goeswinus, miles anno 1366; Ernestus anno 1406, Gisbertus 1436.

Amerongii sunt, qui Borraei vocantur, et Tatii, diversae stirpis; Borraei olim notiores. Ex qua Henricus, miles, quem nunc equitem dicerent, circa annum 1314 vixit, et Joannes anno 1380, Theodoricus anno 1404, Henricus, Jacobus et Fredericus anno 1426 fuere inter confoederatos contra Mursiacum, episcopum electum. Jacobus, Jacobi filius 1467; Joannes, Henrici frater 1457, invenio Volpartum, scabinum anno 1386, in literis antiquis (Theodoricus anno 1473 scabinus).

Tatii Amerongii a Tornacensibus comitibus (si vera fama est) originem ducere voluerunt; inter nobiles tamen Traiectenses ab annis plurimis numerati. Fuit ex his Joannes, consul Traiectensis anno MDLXXII (1572), Guilielmus, decanus sancti Servatoris, et Jacobus, eques et praefectus equitum Teutonicorum. Olim tantum Tatii appellati fuere, et Ernestii meminerunt veteres literae circa annum 1370 et '90, item Gerardi, qui obiit 1450. Ernestus Taets de Amerongen, (scabinus), vixit anno 1448, cui filii Ernestus et Wilhelmus. Eliam quoque de Amerongen nescio an huius stirpis, anno 1439 obiisse inveni, nescio an idem Ernestus praefectus Horsti 1527. Arnoldus Scabinus 1419, Joannes '23 scabinus, Antonius canonicus.

Sudortiorum stirps, cui Parisiorum agnomen, nescio an ex Geldrica, Bataviae parte, oriunda, sane vetus. Ex qua consul fuit non ita dudum Lubbertus Sudortius. Legi quendam Henricum Parisium vixisse anno christiano 1336. Nescio an ex hac stirpe Godefridus de Zudoort, vixit anno 1421. Audio Parisios circa annum 1260 vixisse et habuisse castrum suum eo loco, ubi nunc Culemborch; est Sudoort in Ultramosana regione.

Brakeliorum nobilis familia. Ex qua consulem habuit annus LX (1560) supra millesimum quingentesimum, Eustachium, huius pater Wilhelmus, et filius Wilhelmus qui sine prole discessit. Emodum invenio in literis Gisberti, Au...diae domini 1374.

I, fol. 39r (p. 81)

Baxiorum ex Germaniis, ut videtur, huic provinciae insita stirps; vel ex Lutzenburgicis, ad quorum principes insignia videntur spectare. Ex qua invenio circa annum '39 supra mille et quingentos Gisbertum, praefectum Graviensem et consiliarium Florentii, comitis Burensis. Martia gens a notho Abcaudio initium habet; nomen maternum paterno conjunctum, nam Martios Abcaudios scribunt, ut Joannis Martius, cum Sudortio consul. Sunt tamen, qui praetermisso Abcaudiorum nomine Essesteinios dici malint. Idque nomen primus Joannes, dominus d'Eschestein, cui filius Antonius obiit 1572, cui filius Henricus, qui obiit 1579, 3 maii. Invenio Joannem Martium vixisse anno 1434, eiusque filium, appellatum Ernestum Tatum, fortean a susceptore 1473, et Cornelium de Meerthen, occisum anno 1528, quippe inter confoederatos captum. Vide genealogiam, satis prolixam, apud Andream Waelkis et Oostremios.

Walica stirps, quae Fronesteinii coniungit agnomen, inter nobiles huius urbis refertur. Ex hac invenio Ludovicum vixisse circa annum 1402, Lubbertum 1450 (scabinum 1418, scabinum 1473), Theodoricum 1430 et '66, cuius filius Stefanus vixit 1492. Wilhelmum vero

Fronesteinium invenio in literis archivi Traiectensis ecclesiae 1375. Lubbertum quoque factione Geldrica. Inter autores invenio Lucum Batavorum depredandi anno 1527 profectum, Pelegrinum anno 1399 scabinum, Johannem 1432 scabinum, Wilhelmum scabinum 1520. Rusiorum familia antiqua, ex qua Florentius Ruysch inter nobiles Florentii, comitis Hollandiae, a Frisiis occisus (1168. Hic annales inter se dissentiunt, et sunt qui in anno 1118 referunt sub Florentio II). Ex hac quoque vixerunt Wilhelmus Ruysch de Lynschoten anno 1282, et eius filius eiusdem nominis anno 1310. Theodoricus anno 1390, Petrus anno 1408, Theodoricus Ruysch, dominus de Pijlswert 1480, Joannes, eius filius 1518. Alferus Ruysch, Joannis filius; huius filius Joannes, Joannes Joannis filius, Alpherus Joannis filius ad annum 1579. Theodorici vero, domini de Pijlsweert, Joannes filius; huius filii Theodoricus et Henricus. Henrici filii Joannes et Wilhelmus 1584; Wilhelmus obiit celebs anno 1588. Johannes ex Walravia Zoudenbalchia genuit Johannem, Henricum, Everardum, Johannes duxit uxorem Margueretam Loam, quae ei peperit Albertum, qui obiit infans, et Joannem, infantem adhuc. Anno 1473 scabinus fuit Petrus Ruysch; item 1409 alius eiusdem nominis, et Joannes, Petri filius anno 1443. Johannes abbas fuit Oestbroecanus, anno 1446, sigillum non fuit diversum ab his qui nunc. Invenio quoque Jacobum Ruysch u.i.d.¹³⁸ ac decanum Hagiensem anno 1512. Vide lib. *De hereticis*, in Herman Rijsswijckt.¹³⁹

I, fol. 39v (p. 82)

Vincemia stirps olim quam nunc celebrior, ex qua nomen suum possidet in urbe vicus Vincemius. Godescalcus Vinsemius vixit anno christiano 1406 (scabinus anno 1430 et '18). . Jacobus, qui obiit 1465, Petrus, eius filius, qui obiit 1483, Wilhelmus scabinus 1412 et 1419, Wilhelmus scabinus 1520. Pagus est quoque Wincemius, non procul Groninga, cuius libro I *Rerum Frisicarum* meminit [Ubbo] Emmius. Vide etiam genealogiam a Waelkio conscriptam. Mulardica familia advena ex Transissulana regione; urbem tamen a longo tempore possedit. Fuit non ita nuper praefectus Linganus ... Mulardus; vivit adhuc in illis partibus Theodoricus. Anno 1393 fuit praefectus van der Horst bij Rhenen, nomine Vianii, cui hoc castrum pro certa pecunia erat obligatum. Masius Mulart, in *Historia Frisicarum* Ubbonis nominatur Arnoldus Mulart, qui pro Rengero apud Groningenses intercessit anno 1481. Fuit magni nominis vir magister Gerardus Mulert, praeses Frisiae ante annos 80, et Seyn Mulert praefectus Kuynrensis.

Reineveldorum stirps Tutorum agnomen possedit. Hanc ex infima plebe ortam calumniantur et textorum collegio annueratam; sed error iste ex temporum istorum consuetudine. Nam dissidentibus inter se civibus, ut facilius ad arma conveniret populus, cuiusque artificii erant collegia, haec cogeantur, armabantur; multi vero patritii et nobiles, ut tutiores essent, horum se collegiis inscribi curabant, ut a plebe agnoscerentur, nec ut adversarii premerentur; deinde tanquam capita erant furentis et excitatae plebis, quam sedare poterant hoc nomine aut magis incitare.

In qua vixere Jacobus de Vocht de Rinevelt, qui inter confoederatos contra electum Mursium anno 1436, huius filius Fredericus, vixit ad annum 1495, cuius frater Swederus obiit 1482. Fredericum conspiratione Geldrica captum. Anno 1528 legi: Johannem de Voocht sine agnomine de Rijnevelt inveni scabinum anno 1394.

Osteremiorum familia antiqua. In qua vixit Theodoricus anno christiano 1314. In literis antiquis scribitur Oisterhem. Nicolaus anno 1354, Theodoricus item, et Gijsbertus, filius Guillielmi cum Gerardo, eius fratre, 1370. Wilhelmus Nicolai filius 1402, et Nicolaus Nicolai filius 1435. In literis Gisberti Abcoudae 1374 fit mentio Nicolai.

¹³⁸ Utriusque iuris doctor.

¹³⁹ Herman van Rijswijk kwam op 13 dec. als ketter 1512 op de brandstapel. (Zie Lutzenburg, *Catalogus haeticorum*, 1523).

I, fol. 40r (p. 83)

Proisiorum familia non incelebris. In qua Arnoldus vixit anno Christi 1330, cui filius Bernardus fuit, et Bernardus praetor Traiectensis anno 1406 (1392), qui Traiecti crudeliter occisus anno 1425. Jacobus anno 1448 et '67, cui filius Bernardus. Huic filius Albertus obiit anno 1515, aetatis 80. Johannes Proys van Lichtenberch, praetor anno 1412. Invenio et alium Joannem ante 100 annos, Gerardum anno 1400, Roetardum scabinum anno 1438. (In literis 1227 Wilhelmus, Otto, Bernardus et Gerardus Prois).

Rumelaria gens, quamvis externa ex Geldrica Batavia, domi quam hic nobilior; urbem tamen longa possessione demeruit. Invenio Annam Bernhardi filiam anno 1540.

Regulorum familia quod nec adeo celebris aut antiqua, insigniorum vitium videtur indicare, quamvis illud iam nuper correxerint. Ex hac Joannes vixit circa annum christianum 1402 (scabinus 1399 et '14); Godefridus, qui obiit 1454 (scabinus 1430, 1423); Bernardus Regulus, qui emit castrum Vleutenum a Joanne Zuleno circa annum 1460, Godefridum praetorem confoederatum contra Bavarum, captum et gladio caesum, legi. Fredericus scabinus 1520. Grun[ev]eldica stirps ex Duvevordiis orta, vel ut quidam, Wassenariis, ex Philippo nempe Wassenario, Arnoldus Gruneveldius natu minimus, ut ex Wassenariae curione Theodorico refert Junius; Bockenbergius tamen ex scheda vernacula vult Arnoldum Wassenarium, filium Theodorici 2, Wassenarii domini, ex quinque natu minimum, originem Gruneveldiorum genti dedisse. Bernardum Gruneveltium anno 1483 ab episcopo Davide cum aliis nonnullis captum, invenio.

Risenburgia familia ex Culemburgana (Viania)¹⁴⁰ habere initium constat, sed sine nuptiis; recens est et circa annum 1450 auditum nomen, quo se scribunt Vianos, nam ante centum iam annos fuerant domini de Risenburch Joannes Venius et Hubertus; (Gerrit van Rijsenborch, schout, nescio ubi, 1520) sed dubito an eius familiae, cuius hi qui vivunt. Ex qua invenio Gisbertum de Vianen de Rijsenburch, armigerum 1426, et Gisbertum minorem, dominus Joannes et Suederus, eius fil[ius], anno Domini 1568.

Utenengiorum stirpem antiquam et nobilem esse constat. Ex qua Bernardus vixit circa annum 1362 et '75; Amelius anno 1406; huius fuit filius Bernardus anno 1408; Bernardus Amelii filius, nescio an idem cum praecedente, obiit 1503; Bernt et Amelius huius filii. Bernardi vero filii Amelius et Fredericus vixerunt adhuc anno 1579; Amelii

I, fol. 40v (p. 84)

primi filius Dionisius; huius vero filius Amelius, ad idem fere tempus vixerunt.

Grauweriorum antiqua et nobilis familia. Ex qua video fuisse dominum Waltherum, militem, circa annum 1309, Petrum 1322, Ernestum et Joannem 1350, hinc Johannis filios Gerardum et Theodorum; Waltherum 1406, Theodori filius Gerardus obiit 1465, Petrus fuit praetor Traiectensis 1433, '40, Bernardus, huius filius, dominus de Hinderstein, et Rodolphus, dominus de Weerdestein. (Gisbert 1392 scabinus).

Ridderiorum olim gens celeberrima. Restant quidam eius stirpis, de quorum tamen natalibus dubitatur, cum inter plebeos censeantur. Invenio Joannem et Wilhelmum circa annum christianum 1340. Gijzelbertum 1406, dominum Stefanum, dominum de Sandenborch 1402. Adamum, Nicolaum et huius filium Wolterum, cui agnomen de Hardenbroeck, et Joannem, Henrici filium, eodem fere tempore Wolterum et Nicolaum, filios Walteri 1444. Henricum cui agnomen de Sandenborch, Gisbertum de Lunenborch, Henricum et Wilhelmum eiusdem agnominis.

¹⁴⁰ Bovengescreven (en doorgehaald).

Cuelenbergii olim non incelebres invenio, nempe Walterum Cuelenbergium, qui et de Colonia appellatur, obiisse anno christiano 1393. Walterum item anno 1422, et Petrum huius filium anno 1450, '79. Joannem scabinum anno 1524.

Steven van Coelen 1385, literis cabinus (Joannes van Colen anno 1429. Eo adhuc tempore vixerunt Petrus, qui sine liberis obiit. Joannes, cuius uxor filia Frederici Uuyteneng adhuc cum liberis vivit, et Gerardus, qui obiit sine liberis).

Zuleiorum¹⁴¹ familia diversis agnominibus aucta: ut Natewysch, quorum iam supra memini. Et vixerunt anno 1429 Gerardus, Joannes, praefectus aggerorum, quem dijckgravium vocant 1450. Henricus item, Gerardus dominus de Natewisch, nescio an idem cum priore, qui tres fuere fratres: Gerardus, quoque Balbus dictus, fuit, cui filius David, hinc filii Jacobus et Theodoricus, ad annum 1570 periere.

Zuleos quoque dictos de Blasenburgh invenio. Cuius nominis fuit dominus Stephanus de Zuylen, miles, anno christiano 1390, cuius filius Joannes obiit 1402. Joannis filius fuit patris nomine dictus. Fuere et Arnoldus anno 1476, Joannes et Stephanus anno 1490, 1500. Fuit, ni fallor, ultimus huius agnominis Arnoldus (Stephanus), dominus de Blasenburgh, Tul et Wael, patruus meus magnus, cui sorores Juditha, avia paterna, et Joanna vestalis Ceciliana.

Blyckenburgii quoque agnomen assumpserunt. Quo nomine invenio Jacobum et Gerardum inter confoederatos nobiles contra Mursium, electum, anno 1436, et circa eadem tempora Joannem.

Zuleos de Zevender et Heremale, invenio Theodoricum anno 1453, cuius filius Theodoricus van der Haer, dominus de Zevender, Gijsbertus, Theodorici frater, de Heermale dictus, 1476. Theodoricus, dominus de Zevender, miles creatus anno 1481, mense octobri, ad navalia Vreesvicorum, huic filius dominus Stephanus, qui obiit 1534. Frater quoque fuit Wormarus.

I, fol. 41r (p. 85)

Amerongiorum quoque agnomen apud Zuleos legi. Joannes Zulenus de Amerongen vixit 1437, cui filius eiusdem nominis; et Gijsbertus Zulenus de Vleuten vixit 1453, cuius filius Joannes castrum Vleutenum vendidit. Invenio praeterea non alio cognomine Theodoricum de Zuylen, fratrem domini Theoderici, militis, obiisse 1417. Praeterea Fredericum, militem, anno 1400. Gijsbertum Zulenum, consulem primarium fuisse anno 1527 legi. Qui episcopum Bavarum, urbe exclusum, tum Dorestatum usque comitatus fuerit. Circa hoc quoque tempus invenio Walterum Zulenum, dominum de Zulestein, qui illud castrum vendidit Frederico Zeldenacker et Theodorico de Beverwoorden. In annalibus legi bello Joanis Zieringi, episcopi, contra Amstelios, anno 1283/87?, Stefanum et Fredericum Zulenos, equites, occisos. Zulenos quoque Niveldios, praeter iamdictos supra, invenio Fredericum, Wilhelmi filium 1469, Wilhelmum huius filium, Fredericum de Aertsberge, Wilhelmi filium 1485, Henricus Bommelius quoque meminit Gerardi, infestissimi Saudenbalchio anno 1525, Gerardum lego anno 1486 Dordraci ab imperatore Maxaemiliano equitem creatum. Bartholomeum Nieveldium, scabinum, invenio anno 1456.

Ridderii quoque non unius agnominis fuere. Joannes Ridderius, qui vixit anno 1490, filios habuit Wilhelmum, dominum de Walenborch, et Cornelium, dominum de Lunenburgh, qui vixere ad annum 1578. Nicolaus quoque Wilhelmi filius, dominus de Walenburgh, ad 1579 pervenit. Cornelii vero, filius Albertus de Lunenborch, obiit anno 1564. Circa annum 1490 annales meminere Gerardi, ordinis praedicatorum conversi, ad Innocentium VIII, pontificem, missi. Joannem invenio anno 1380 aedes suas habuisse non procul a regulariis; Gijsbertum in litteris de anno 1411.

¹⁴¹ Bij Zuleiorum begint Muller abusievelijk met fol. 40v.

Constat praeterea Hemertiorum familiam Traiectinae ditioni insitam. Quum dominus Jodocus, miles, occupaverit possederitque dominium de Amerongen anno 1483, et Gijsbertus castri in Amerongen dominus circa haec tempora fuerit, cui filii Joannes et Reinerus anno 1517. Reinerus obiit in Lopicker-capelle, cuius forsitan arx illa, quae ibi visitur, Capelli nomine, magnifica. Gisbertus de Hemerten, dominus in Slingerlant, filius nothus Johannes de Hemerten obiit 1578. Eustachius et Joannes filii Gijselberti predicti, quorum prior praefectus Megensis obiit Traiecti anno 1579, 2 novembris. Verhariorum familia quoque nobilis. Lego nempe inter nobiles habitos Boekelium van der Haer, anno christiano 1375. Gerardum item Warneri fratrem armigerum 1406, Gijsbertum 1426, Gisbertum quoque et Lovium, meminit Nicolaus Everhardi in *Consiliis*, 230, Bernhardi van der Haer. Loevius nuper quaestor scutorum veterum. Inter militantes Traiectenses anno 1480 invenio Henricum.

I, fol. 41v (p. 86)

At haec de Traiectinis familiis satis, ne in infinitum excrescat materia. Nunc restat virorum, per ingenia clarissima aeternum viventium, brevibus sed meritis celebremus elogiis. Tuque inprimis succurris animo meo, venerande Adriane Florenti, quem nascentem placido viderunt lumine Musae, nam ex infima at honesta plebe genitus, animum non despondisti, diurno nocturnoque studio ipsam tuam naturam superans ad altiora aspirasti. Nec vanus iste conatus, eruditionis nempe tuae et pietatis fama ad omnes pervenit, adeo ut ad Caroli, principis, tenuiorem aetatem moderandam accersitus, talem te prestiteris, ut post varios honores purpureo galero dignus, non modo caesari, sed et summis pontificibus visus fueris. Et inde, mortuo Leone X, pontifice maximo, in eius locum electus summa concordia, absens imo invitus, nullaque ambitione, sed morum integritate et insigni pietatis fama ad tam sublime fastigium evectus fueris. Et cum populus Romanus, ut moris est, ad pedes tuos osculandos venisset, deque tua electione et prospera ex Hispaniis navigatione gratulatum adesset, gravissimum responsum his verbis conclusisti: ‘Bono animo sitis! Princeps, qui aliud quaerit supra principatus honorem, quique haud solam populorum utilitatem quaerit, non princeps sed tyrannus est. Os meum paucis pascitur et corpus tegitur; quicquid supererit ex pontificiis redditibus in christianorum commoda effundetur.’ (Jacobus Spiegel, in *Scoliis ad Aeneam Sylvium, De dictis et factis illustris*).¹⁴²

In hunc Itali, quod externus nec delitiarum Romanae aulae amator, iniquiores, ac inprimis Zannazarius et Jovius¹⁴³ (vide maiori aequitate scribentem Onuphrium). Libros, quos ediderit, nundum vidi praeter *Quodlibeticas* (ni falsus titulus) *questiones*.¹⁴⁴ (Edidit etiam Commentarium in 4 libros *Sententiarum*). Aedes permodicae inter fabros lignarios iuxta pontem Regulariorum, in quibus natus est, monstrantur adhuc cum viva eius effigie. Verum ut episcopos martios et bellicosos supra rettuli, ita et nunc ingenio illustres ac eorum monumenta hoc loco addam. Bonifacii exstant epistolae et vitae quorundam sanctorum (Vilebrordus). Ratbodii scripta sunt *De laudibus Martini* et *Bonifacii ac Amelebergae, Libri homiliarum et sermonum*, etc. Adel-

I, fol. 42r (p. 87)

boldi scripta haec extant: *Vita sancti Henrici, imperatoris, De laude sanctae Crucis, De laude sanctae Mariae*, etc. (Conradi extat *Apologia pro Henrico IIII*). Ac postremo Fredericus

¹⁴² Jacobus Spiegel verzorgde in 1538 de eerste Duitse editie van Aeneas Sylvius.

¹⁴³ Jacobus Sannazarius; Paulus Jovius.

¹⁴⁴ Als hoogleraar publiceerde Adrianus VI twee theologische werken: *Quaestiones sententiarum* en *Quaestiones quodlibeticae*.

Scenck Tautenburgius, assessor olim Spirae in consilio imperiali, vir fuit doctissimus et iurisconsultus celebris, cuius haec extant scripta: *Dialogus contra temulentos*, *Interpraetationes in tres libros feudorum*, *Conclusiones*, *Progymnasmata fori*, *De actis civilium iudiciorum* *Viridarium conclusionum iuridicarum* et *De officio episcopali tractatus*, quem nescio an ediderit. (Habeo et libellum *De imaginibus*).

Protulit haec mea patria Cornelium Valerium, bonarum literarum Lovanii professorem, virum doctissimum (natus circa annum 1520, ut Henricus Pantaleon, *De viris Germaniae illustribus*, part. 3, pag. 461), qui multa ingenii sui monumenta iuventuti utilissima reliquit, ut Grammatices, Rhetorices, Dialectices, Mathematicarumque artium fundamenta; de quo Junius (*Batavia*, cap. XVI): ‘Hoc viro delitiis suis fruitur Lovanium utrique paginae factum ingenium,’ etc.

Guiliemus quoque Canterus, Ultraiectinus, iuvenis inter aetatis suae primus, quem nobis immaturo nimis funere ante XXXIII aetatis annum abstulere fata; qui si vivere licuisset, facile omnes in suo genere superasset. Documento sunt copiosi Novarum lectionum libri; Aristidis e Graeco conversae orationes; Lycophron explicatus, nec fere quisquam bonorum autorum ab eo intactus, quin aliquid lucis adferret.

De hoc Lipsius et eius morbo (*Prima epistolarum centuria*): ‘Quid autem? tabes ea est et marcor? An quis alius languor? De illa visus mihi dicere medicus Gemma, quod Musae tamen prohibeant et diurnare paulo magis in terras velint Pernassium hunc alumnum. Sed causa morbi quae? Studia an curae?’

Τίκτουσι γάρ τοι καὶ νόσους δυσθυμίας.
Morbos enim producere et curae solent,

ait Tragicus.¹⁴⁵ De studiis magis credo, quae calide ille nimis habuit intente. Nunquam vidi tam indefessum ingenium et laboris huius musici aut appetens magis aut ferens. Semper ille in libris, chartis, noctu diu assiduus accubuit; nec dies solum omnes appensi et numerati ad hanc curam, sed horae, quas singulas ad clepsydrum dividere ille solitus, et attribuere huic lectioni aut scriptioni.’ De Plinio suo scribit et iactat alter Plinius: ‘Atqui torpor ille hominis, si cum hac assiduitate

I, fol. 42v (p. 88)

comparetur.’ Huius quoque frater Theodorus Canterus editis II *Variarum lectionum* libris et emendato Arnobio, eruditionis famam adeptus est. Hic, quamvis iam reipublicae animum applicuerit, nihilominus aliorum de se operum spem promittere videtur.

Gisbertus Longolius,¹⁴⁶ ex nobili Langerakiorum stirpe ortus, annotationibus non indoctis multaeque lectionis tum ab adolescente editis, in libellum *De morum honestate*, notus, professione medicus.

Philippus Morus, Antonii, excellentissimi pictoris, filius, canonicus sancti Servatoris, mathematicus acutus et poeta felicissimus; sed negligentior habitus, nulla tam faecundi ingenii edidit monumenta. In Africam tandem profectus, ut Lusitanorum regi contra barbaros expeditionem paranti adesset, in itinere maris taedio decessit. De hoc Burchius:

More qui facili fluente vena
Fundis versiculos Marone dignos
Dignos Ovidio et meo Catullo.

¹⁴⁵ Sophocles.

¹⁴⁶ Gisbertus Longolius (Utrecht 1507-Deventer 1517) humanist.

Cornelius Laurimannus locum etiam inter doctos obtinuit, diligens scholae Hieronimitanae gymnasiarcha; praeter *Comediam Hesterae* (et *Militem christianum*) ab eo editam nil vidi. Georgius Ratallerus, senatus Traiectini praeses, merito his ascribetur; eruditus sane, qui quicquid poterat a publicis curis suffurari temporis Musis amoenioribus impendit. Ab hoc tragicum illum principem Sophoclem versibus redditum legimus, et psalmorum elegantibus versibus edita oracula. Hic praecipiti quodam fato, ut Lipsiano utar, (*I Centuria epistolarum*) ereptus. Nam cum valens ad Curiam venisset, subito animi deliquio concidit, nec surrexit. Lambertus Hortensius his non falso adnumerabitur, qui Montfortiano municipio Traiectensi ortus, inter cives tamen ascitus, memoriam scriptis suis praeclaram posteris reliquit. Edidit nempe *Bellorum Germanicorum et Ultraiectensium historiam*, *Anabaptistarum tumultum*, *Commentaria in Luccanum*, satyras etiam et epitalamia.

Sunt adhuc et vivunt praeclara ingenia:

Albertus Leoninus,¹⁴⁷ philosophus, iuriconsultus, mathematicus, qui correctionem anni inter primos edidit, ac magnifico senatui Veneto dedicavit.

Est et Joannes Hornius,¹⁴⁸ doctissimus medicus, professor Lugdunensis academiae.

Adrianus Verburchius,

I, fol. 43r (p. 89)

qui ingenio non infelici poesim amplexus est.

Lambertus Verburchius, huius germanus et decanus divae Mariae, vir infinitae prope lectionis.

Guillielmus Eckius, poeta non infelix et mathematicus studiosissimus.

Nec meum praeceptorem Arnoldum Eyckium, qui totam paene aetatem docendo iuventutem impendit, in Graecis non indoctus, Latinas Musas attigit, sed invita Minerva, hic omittam. Ad poesim fenestram primus mihi aperuit, quamvis effaeto et senescente iam ingenio, cui quies, quam literaria haec aptior molestia.

Vivit adhuc Guillielmus Eckius, mathematicus et poeta non indoctus; vivit Paulus Scorelius.

Sed nulla adhuc felicitum ingeniorum aut perpauca extant monumenta.

Pictura etiam habet quod huic referat. Quae tam benigne foverit et honoribus auxerit Joannem Scorellium, pictorem excellentissimum, eumque collegio Mariano ascripserit et civium numero habuit.

Hic cum pulposos lacertososque cum iusta tamen symmetria artus exprimeret, vulgi malesano iudicio minus digne laudatus est; illud verum, coloribus esse austriorem. Huius vidi tabulam divae Ceciliae, in qua montium, agrorum, silvarum mixta diversitas et ruinarum insitae reliquiae, mirum in modum placuerunt. De hoc Joannes Secundus Hagiensis (*Epigrammatum lib.*):¹⁴⁹

I fausto pede, patrias ad urbes
Divinae renovator artis.

et post (*Epistolarum lib. II*):

Pictorum sublimis honos, columenque virorum,
Artificum rudibusque novum decus edite terris,
Qui procul ad patrios orbis monumenta Latini
Fers agros Rhenique locas ad flumina Romam.

¹⁴⁷ Albertus Leoninus (geb. Utrecht 1534, gest. 1614), wiskundige en dichter.

¹⁴⁸ Johannes Heurnius.

¹⁴⁹ Janus Secundus, *Epigrammata en Epistolae*.

Quem insequutus Antonius Morus, confessione artificum in discreta similitudine vultuum filo inque danda illis symmetria palmam facile adeptus; idque assecutus, quod rarum in artis successu inveniri posse existimat Plinius (de Parrhassio loquens) nimirum extrema corporum facere et desinentis picturae modum includere. Artifex operum, ut inquit de eo Junius, faecundus principalium, a quo quicquid ferme regum et primatum haec aetas habet aut

I, fol. 43v (p. 90)

habuit iampridem expressum.

Antonius Blocklandius, municipio Traiectensi Montfortio ortus, Traiecti educatus, qui in praesentandis venuste vultibus minime durus, in reddendis historiis nulli facile secundus, audit. At viridi etiam tum aetate nuper ereptus, nondum omnibus satisfecit sui desiderio. Vidi eius tabulas: Nativitatem Christi, Pentecosten, Lotum cum filiabus, Adonidem, Rudolphum quoque Weeldium. Vividae multorum effigies et coloribus spirantes vultus immortalem reddidere. Cuius etiam filiam Mariam, puellari quadam dulcedine non invenustas exprimere imagines notum est.

Duo restant in ipso aetatis flore crescentia ingenia, temporis iuditio maiorem famam assecutura: Abrahamus Blommartius et Joachimus Utevalius; quorum ille audatior, hic mitiori quodam filo operosior; prioris tamen, ut liberioris ingenii, magis placent commenta.

Ars quoque hac aetate usitissima, vitrum pingere et vividis coloribus ex tam fragili materia nominis aeternitatem quaerere. Et produxit haec nostra civitas huius artis non ultimum Joannem Zylium, cuius memoria erit, donec ipsius artis in orbe vestigia.

Architectum praeterea genuit nominatissimum Sebastianum Oyum, cuius magna apud Carolum V, imperatorem, eiusque filium Phelippum aestimatio, qui mira arte Montem Carolum, Oppidum Phelippi vel Philippopolim ac Hesdinfertum designasse, fortissima totius Belgiae contra Gallorum impetus propugnacula, fertur.

Habet et nunc caelatorem argentarium excellentissimum, Henrici III, Franco-Gallorum regis, aurificem, Johannem Crocium.

Fuere hinc quoque oriundi supra omisi: Hesius presbyter, qui *Itinerarium* edidit, Gerardus Lystrius Rhenensis, Gerardus Mulartius, iurisconsultus, Paulus Montanus, iurisconsultus, Dalius, iurisconsultus, Henricus Herendalius, medicus, Daniel Broeckhorstius, medicus, Rudolphus Tollius, prognosticus. Diemaeus, consiliarius regius, quaedam scripsit in iure nondum edita. Johannes Ridderius, iurisconsultus, nuper vixit. Supersunt florida adhuc ingenia: Theodorus Rhenessius, Henricus Wiltzius, Everardus Pollio, Lambertus Canterus. Edidit nuper Borrius¹⁵⁰ quidam nuper *Origines bellorum Belgicorum* patria lingua, non indiligerent.¹⁵¹

I, fol. 44r (p. 91)

Nunc de moribus pauca. Quae ad religionem pertinent, cum ceteris christianorum communia habuimus, dum status urbis floreret. Relligio nusquam maior olim, nec pietas, sed, ut principia animi calore fervere, ita sequentia paulatim refrigescere videmus; paulatim nempe relligio in superstitionem, pietas in impietatem degeneravit. Id effecit opum abundantia et regionis faelix fertilitas; pietas prima opes peperit; inde filia viperino more, ut quidam ait, devoravit matrem.¹⁵² (Jo. Pontani *Historia*,¹⁵³ 7, caput VII.) ‘Nam, ut ante sacerdotes innocentissimi

¹⁵⁰ Pieter Christiaansz. Bor (1559-1635), historicus, schreef *Oorspronck der Nederlandtschen oorloghen* (1617, eerste deel al in 1601). Zie Langereis 2001, p. 79.

¹⁵¹ Zie verder nog enkele beroemde namen: fol. 54r.

¹⁵² Zie Pollmann 2000, p. 105 (vertaling).

atque abstinentissimi fuere, quo tempore sola sacra caeremoniasque tractabant, sic post fuere ex iis, qui cupiditate ambitioneque praecipites iverunt.’

Quare merita paene affecti, a tot iam annis, seditionibus, bellis ac religionum controversia agitatur. Haec pharmaca divinae clementiae, quibus prurientes petulantium animos et luxuriantium sanitati restituere conatur; utitur Deus malis tanquam flagellis et tyrannis tanquam instrumentis, quibus malos bonos faciat. At non miror, nec mecum quisquis veterum legerit historias, tam sacrorum morum corruptas disciplinas, et vitae sacerdotalis diversos ab instituto, a pietate usus, cum Eusebius sit author, etiam primis christianorum temporibus, imperatore Diocletiano, ecclesiasticos longissime iam tum a veritate recessisse, simulationem in vultu, dolum in corde, fallatiam in verbis occulte gessisse, adeo ut Deus propterea offensus gravem iis immiserit persequutionem; non tamen suos oppressit, sed punivit et admonuit vitae turpiter anteactae.

Templa a maioribus condita, caeremoniae institutae, bona celebrantibus sacra attributa, ordines discreti, idque pietatis non frigida opinione; tempore accreverunt singula. Templorum iam maior numerus, arae constit[ut]ae, caeremoniae caeremoniis additae, piorum memoriae celebratae, nec quicquam in religione nimium esse putabatur, si modo religiosum. Hinc quidam histriones, eodem pietatis velo, occulta sacra tanquam in theatrum populo proposuerunt et tanquam comoedias acturi fidei christianae habuere sacramentum.¹⁵⁴ Inventi, qui se opponerent; item alii, qui omnem salutis viam dubiam redderent, imo et religionis nostrae fundamentum in controversum vocatum a quibusdam. Sunt, qui pro-

I, fol. 44v (p. 92)

prio pectori assentientem fingunt Jovem; strictius alii nos colligunt,¹⁵⁵ alii fusius religionis mysteria extendunt. Eadem tamen cum omnes astra spectemus, et ad eundem aeternitatis finem tendamus; quid interest, qua quisque per rudentia verum requirat, qua quisque via curriculi metam attigerit? Vere ille, uno itinere non posse perveniri ad tam grande secretum; unus vero omnibus finis propositus, et una properantibus ianua aperta: Christum petimus.¹⁵⁶ Eumque sequimur, diversa licet via; nec potest errare, qui sibi statuit hunc scopum.

Alia maiorum via ad verum illum terminum; alia horum, qui iam vivunt. Nunc arae divum eversae, imagines et ornamenta varie consumpta sunt; coenobia et templa plurima fundamento tenus diruta iacent; mortalium haec novitatis curiositas, simplicior introducta religionis species, at involucris ad pietatem trahitur vulgus; afficiunt etiam male feriatos animos pietatis saepe vanae spectacula.¹⁵⁷

Exercentur in extantibus calvinianorum decreta. Hi duplicis sunt generis: consistoriantes alii, libertini alii. Illi, nescio quo foedere arctissime colligati, nominibus consignatis tempora missorum Christi revocare videntur; hi vero libertatem profitentur maiorem, non nempe servitutis speciem esse religionem, sed verae libertatis, ideoque nullum conscientiae vinculum vel externum admittunt.¹⁵⁸ Horum presbyteri et concionatores uxores ducunt, liberos alunt honeste, verbum Dei (sic vocant Christi monumenta) statutis diebus populo concurrente legunt, exponunt; carmina, quae Davidis Hebraei sunt, cantant, quibus populus omnis indifferenter occinit, ut mirus edatur sonitus.¹⁵⁹

¹⁵³ Johonnes Isacus Pontanus, *Rerum et urbis Amstelodamensium historia*, 1611.

¹⁵⁴ Zie Pollmann 2000, p. 105 (vertaling).

¹⁵⁵ Of colligant? Vgl. iets verder: arctissime colligati.

¹⁵⁶ Zie Pollmann 2000, p. 105 (vertaling).

¹⁵⁷ Ibid., p. 106 (vertaling).

¹⁵⁸ Ibid., p. 108 (vertaling).

¹⁵⁹ Ibid., p. 110 (vertaling).

Omnia reliqua pontificiorum non modo negligunt, sed partim ut impia execrantur, partim ut inutilia contemnunt et aspernantur; monumenta nil curant veterum aut maiorum memorias, caelo iam sua nomina scripta dicentes, adeo quidam eorum vel ipsis Gottis barbariores.¹⁶⁰ Praecipuum in religione illud Christi epulum nocturnum, quod pontificii caenam dominicam vocant; hic maxuma inter catolicos romanos et evangelicos calvinianos dissensio. Hi tantum in memoriam, et ut ultimum Christi testamentum ac mortis verissimum testimonium sumunt; illi panem post benedictionem sacerdotis in ve-

I, fol. 45r (p. 93)

rum Christi corpus commutari asseverant et firmiter credunt, et hoc esse praecipuum religionis mysterium.¹⁶¹

Calviniani hoc modo sumunt caenam sacram: ecclesiastes duodecim vocat, qui assident mensae, ad hunc usum constitutae. Ille panem, in frusta divisum, singulis porrigit, prolatis Christi verbis: 'Hoc est corpus meum, etc.'; deinde vinum addit. Prius tamen precibus et ieiuniis purgatos se reddunt, et puros se constituunt ad tam purum mysterion; et sic deinceps ordine quodam cum caeteris agitur, ac unus post alium assidet, et monumentum hoc perpetuum divini erga ipsos amoris accipit.¹⁶²

Anabaptistarum quoque hic plurimi, quorum divisae inter se et diversae opiniones, et ab autoribus nomina sortiuntur: mennonistae, abecedarii, simplicistae, adamitae; ac ita ludit in divinis humana vanitas. Factionum haec, non religionum discrimina. Horum qui primi, neminem ante aetatem perfectam sacro fonte abluendum, sumpto ab ipso Christo exemplo, putant; ad hoc sententiam Pauli Thersitis, clarissimi christianae legis buccinatoris, sophisticè magis quam vere interpretantur, quemadmodum plura alia dissentendi potius aut altercandi studio quam veritatis investigandae.

Hi nec iurare nec arma gerere, quasi id Deo etiam in necessitate displiceat, volunt. Quare, cum urbanae cohortes civium ad arma cogerentur, et singulae per vices legitimas civitatis moenia defensarent, se tamen arma sumpturos, quod contra superstitionis esset institutum, negarunt, sed lepido commento delusi sunt. Quidam huius generis pascebat porcum in hara, quae erat ante limen domus; quod animadvertentes quidam ex vicinia, tempus experientiae adesse rati, aut simulationis detegendae, noctu porcum aggrediuntur ut fures. Ille statim maximos strepitus edere, at pii homines, qui ne pro patria arma induissent, pro porco arripiunt, ut fors ferebat. Hic gladium, ille baculum aut lapidem, exiliuntque porcum furibus erepturi. Haec sequenti die in vulgus sparguntur, et delusi hi simulatores; arma, quae pro porco sumpserant, ad patriae defensionem induere cogeantur.¹⁶³

Hic religionum in hac urbe usus, abusus,

I, fol. 45v (p. 94)

discrimen, varietas. Illud addam, multorum iam studium omne, ut quid habeant etiam in religione novum, nec id sentiant quod omnes.¹⁶⁴

Ritus nuptiales hi fere observantur. Nuptias conciliant colloquia, amor, opes. Libertas puellis summa, et facilis ad eas accessus, per quem ad ulteriora, si conditionum opumque aequalitas. Si vero convenerint, ad parentes defertur res, cum iis de nuptiis, de dote tractatur; conveniunt, consentiunt, si nihil impedimenti est.

¹⁶⁰ Ibid., p. 106 (vertaling).

¹⁶¹ Ibid., p. 111 (vertaling).

¹⁶² Ibid., p. 111 (vertaling).

¹⁶³ Ibid., p. 113.

¹⁶⁴ Ibid., p. 108 (vertaling).

Sponsus iam designatus munus dat sponsae, annulum, armillas, signa consentientium, et dextrum fidei signum; praeterea quas vocant donationes propter nuptias, pro nubentium conditione; et cum mulieri nihil viri testamento aut donatione post nuptias acquiratur praeter usumfructum, conveniunt, ut ante nuptias donationes perpetuas et proprietatem eius acquirant. Postquam nuptiae contractae, earumque iam dictus dies, in templo primis trium septimanarum sequentium diebus omnibus publicatur hac fere formula: ‘NN hisce diebus coniugii statum amplecturi sunt; si quis, quominus id fieri debeat, habeat, proferat, dum tempus; sin, perpetuo in posterum silentio plectetur.’ Nubunt autem coram sacerdote et testibus vel populo praesente, idque annuli traditione et osculo dato. Qui vero templum iam adire renuunt, ne clam sit matrimonium, ad praetorium conveniunt et coram magistratu vel ad hoc electis se sistunt, qui tanquam testes in actis publicis referri matrimonium contractum iubent; alioqui punirentur aut matrimonium nullum esse putaretur. Moris etiam est, bene precari sponso sponsae.

Sponsa designata virgineum thalamum, a pactis iam nuptiis, ante consummatum matrimonium non egreditur; cum dies nuptiis dictus adest, convivium pro conditione nubentium paratur sumptuosum, idque solemni more, coevae consanguineaeque virgines lectum nuptiale herbis odoriferis et floribus variis adornant ea parte, qua sponsa cubitura, qua vero sponsus, stramen tantum spargunt. Cum caenae tempus, omnia maximo apparatu ministrantur, tubicines adsunt, et quicquid tempus patitur profertur; hinc lacrimas virgineus excutit pudor, vel quod haec consuetudo, nam ‘ut flerent oculos erudiere suos.’¹⁶⁵

I, fol. 46r (p. 95)

Olim passis crinibus, nudo capite, cui florea sarta, virginitatis inditium, imposita erat, spectabatur primo die, qui mos nunc fere aboluit. Hinc choreae ad medium noctis pertrahuntur, tum iuvenes eam in thalamum ducere, repugnantibus virginibus sociis, donec ipse sponsus irrumpens et velut pugnando praedam optatam, ex eaque sibi debitos fructus auferat. Proximo die ad repotia redeunt, et continuatur cum sequenti nuptiarum solemnitas. Nobiliores prima die, tam sponsus quam sponsa, candidis vestibus utebantur, in honorem virginei candoris. Nemo vero vel ex ima plebe huius solemnitatis nuptialis expers; cui non sunt opes, ut tantos sustineat sumptus, huic ab invitatis succurritur. Et haec de nuptiis. In funeribus, peractis sacris, quae cuiusque religio requirit, caereae incenduntur, et veteri ritu morientibus clauduntur oculi, corpora lineo vestimento, nobilium quoque caereo involvuntur, cistaeque mortuariae imponuntur. Earum haec differentia, ut nobilium arcuatim assurgant, plebeorum planae sint; phaertrum¹⁶⁶ quoque nobilium nigrum panno nigro et albo obtegitur. Corpus, donec superest, summe observatur; caerei ardent circum, sunt et qui noctu assidentes vigilant; pietate id faciant, an veterum ineptis persuasionibus, qui sagas mulieres mortuorum ora demorsicare, eaque ut artis magicae supplementa auferre solere credebant (ut testis Apuleius de *Asino aureo* secundo), ignoro.

Si virgo, corollae et sarta, vario florum ornatu, a virginibus vicinis conficiuntur; phaeretro imponuntur tot quot annos, dies aut menses vixerit. Cum sole effertur corpus; haeredes et cognati proximi, longis atratis palliis lugent, olim et cucullis, qui mos adhuc in Galliis. Et ne nimis inepto luctu se conficerent, optimum adfert remedium laetitiae ille dator Bacchus. Evangelici calviniani ad sepulcrum canticum Davidis canunt, et mystes conscendens suggestum, funebrem habet orationem ad mortem contemnendam, fragilitatem humanam inspiciendam, circumstantes hortatur. Ceremoniorum olim maior numerus catholicis romanis usitatus. Filius patrem

¹⁶⁵ Ovidius, *Ars amatoria*.

¹⁶⁶ Feretrum, zoals Muller de spelling aanpast, is een baar (Grieks-Latijns *pharetra*: pijlkoker).

I, fol. 46v (p. 96)

aut matrem annum luget (et sex hebdomadas); sic uxor maritum; frater fratrem sex menses, patruum, avunculum tres.

Victus quoque hic longe (alia et mea opinione) melior ratio quam ceteris regionibus. Vix quis ex plebe, qui non octobri circa Victoris festum, quo migrationes ex aedibus in alias aedes fiunt (quemadmodum olim apud Romanos kalendis julii), bovem et porcum mactent, pro ratione et magnitudine familiae. Pars, ne corrumpatur, sale maceratur ac ita per multum tempus integra servatur; si nimium tandem salis imbibit, aqua eluitur; pars fumo siccatur. Butiri quoque, caseorum et frumenti semper copiam habent; praeterea ex piscibus haleces sale conditas, et pisces sole ac vento duratos ex asellorum genere, ex Norvegia advectos, 'stockvisch' vulgo propter duritiem vocatur vernacula lingua. Cardanus 'stophim' corrupto ac ipsi forsitan ignoto vocabulo appellavit, sibi iucundum, quamvis aliis duriorem scribit. Et horum esus non contemnendus, modo recte coctorum.

Exemplaria multorum privilegiorum et donationum sunt in annalibus, vulgari lingua conscriptis, ex ipsis archiviis ut puto translata; ut sunt: Balderici, urbis ac Summi templi restauratoris; Othonis II, imperatoris sive regis Germanorum, donationem oppidi atque templi Tielani; Anfridi, episcopi, continens donationem dominiorum Westerlo, Odlo, Bolo, Myerbeke, Honbeke, Burente, templo et ecclesiae divorum Mariae ac Martini factam, unde patet hoc templum divae etiam Virgini olim sacrum fuisse; Ottonis III, imperatoris, continens donationem dominii, telonii, etc. Bommelii; item monetae et telonii Heelensis, nonnullorum item aliorum bonorum comitatus Teysterbandiae; de donatione comitatus Trentensis; Conradi, imperatoris, de donatione comitatus Teysterbandiae; Henrici III, imperatoris, continens donationem Daventriae eiusque monetae, telonii omniumque iurium; eiusdem, in quo tota Hollandia episcopo Willemo, tanquam vi ab Hollandiae comitibus occupata, donatur; Henrici IV, imperatoris, continens donationem comitatuum Oostergoe et Westergoe in Westvriesia; Godebaldi, episcopi, de ecclesia Medenblicensi et archidiaconatu Westvrisiae.

I, fol. 47r (p. 97)

Festa quoque et dies solemnes veteri more observant plurimos, ut templorum dedicationes, nundinas et optumorum dierum profesta. Et licet priscus templorum cultus abolitus, festorum tamen solemnities restant, frustra reclamantibus quibusdam superciliosis, qui damnarent omnem voluptatem, cuius ipsi auctores non existerent. Humaniores christiani imperatores olim, crescente et fervescente iam tum religione et pietate, qui ut templorum sacrificia prohibebant (Lex 3 cod. de paganis; Lex 4 cod. eodem), ita voluerunt publicorum operum ornamenta servari, festos, conventus civium et communem omnium laetitiam non patientes submoneri. Mariae Magdalenae festus, dies templi Martiniani dedicationem celebrabat olim, et hinc totius urbis sollemnis dedicatio eo die in hunc diem observata. Profesto divi Martini, mense novembri, genialis olim civium caena, qua primum mustum bibunt, ut Romanis pridie kalendas octobres meditrinalibus; facibus etiam ac taedis per urbem discurrent pueri, ut olim Caerealibus fieri moris erat.

Plures sunt dies geniales, quarum profestis pontificibus dapibus luxuriantur, ut kalendis januariis, Trium Magorum feriis, Agnetis item et Pontiani profestis; quibus diebus maiores nundinae celebrantur, munera invicem mittuntur. Profesto Martini villici certatim verres grandiores ad forum Boarium deducunt; qui vero maximum attulerit, praemio donatur, isque emitur et deinde Hagam Comitum ex certa lege, per multos iam annos observata, mittitur (cum 200 florenis Davidicis, pro vectigaliorum per Hollandiam et Zelandiam immunitate, quamvis

vulgo aliud creditur). Bacchanalia quoque suis celebrantur solemnitatibus, auctori, ut credo, gratissimis; nefas nempe tum sobrium videre quenquam et siccis faucibus ambulantem. Episcopi Traiectensis olim inauguratio (apud Lambertum Hortensium) talis erat. Ingressus praesul urbem pulcro armatorum apparatu, in curiam armatus pergebat. Ibique faustis gratulationibus exceptus, in libertatem Traiectinorum iurabat, applaudente populo; inde in Civicum templum deducitur, ibique arma ponit, et veste episcopali ornatus in templum divi tutelaris, comitantibus tribus Ordinibus, pergat ac privilegia maiorum confirmat. Hinc in sedem divi Willebrordi collocatur, et tandem in aedes pontificias se recipit. Mox Seisti (vetustissimus est pagus Traiectinae ditionis) pulsu campanae inaugurari solebat.

I, fol. 47v (p. 98)

Cum praecedentibus aliquot foliis nobiliores huius urbis familias et quos ex iis vixisse certis temporibus acceperam retulerim, ad patritias, deinde ex plebe celebriores me accingam. Fokiorum familia celebris fuit semper, quam etiam nobilem fuisse olim at in exilium pulsam, amissis vel venditis bonis in Brabantia (ni fallor), advenam diu consedisse, ex monumentis constat. Invenio ex hac Brunonem Foeck, scabinum anno 1525, et Gerardum, decanum s. Salvatoris anno 1335. Albertum quoque et joffrou Aleydam, horumque filium Cornelium anno 1522. Alberti pater fuerat Cornelius. Aleyda vero uxor, filia Bruninc Pijls, qui vixerant anno 1480. Mater vero, uxor Cornelii 1. joffrou Aelberta, filia Alberti de Egmont. Alart ende Cornelis Foec, gebroeders anno 1485, et anno 1472 Cornelium ac eius patrem Gerardum vixisse, legi.

Cauchii antiqua ex stirpe orti feruntur. Invenio anno 1550 Joannem Antonii filium, cuius nescio an sint filii Anthonius iurisconsultus, syndicus Traiectinus, Timannus coctor acetarius, et Valerius iurisconsultus, canonicus Martinianus. Brunonem et Theodoricum ex Paludens[ibus?] sociis invenio anno 1580.

Cantheri, origine licet Frisii, insiti tamen patritiis Ultraiectinae reipublicae familiis; multi horum gentiles Groeninghae et Leovardiae adhuc hodie vivunt, de quibus late Sifridus Petri libro *De scriptoribus Frisiae*. Lambertus ex Witha, filia Johannis Aucumae, genuit Wilhelmum, hic Lambertum Gruningae natum, qui inde consiliarius Ultraiectinus factus, uxorem duxit Johannam, filiam Theodorici Wijckii, qui originem ex Abcaudiano notho deducebat. Haec ipsi genuit filios duos: Wilhelmum et Theodorum et filiam Johannam, ut ipse Guillielmus testatur (*Novarum lectionum*, cap. 26, lib. 2). Theodoricus vero solus superstes ex uxore Catarina de Zwart, vidua Jacobi de Nienrode, sex proles genuit, Lambertum u.i.d., Joannem, Wilhelmum et filias tres.

Verburgii quoque suo tempore noti, et inter patritios ascripti (vide Suffridum, dec. 15). Ex his floruerunt maiorem aetate Joannes, Henricus, huius filii Henricus, Wilhelmus. Martinum invenio in literis feudalibus de anno 1545.

Rammiorum antiqua familia. In sigillo viridi coloris vidi nomen Adami, et in contractu quodam liberorum Joannis Ruysch, de anno 1552, Adriani. Arnoldum scabinum invenio anno 1474.

I, fol. 48r (p. 99)

Merenburgios quoque ante nostram aetatem celebriores redditos, volunt. Invenio nempe scabinos huius urbis Gerardum Petri filium anno 1520, et anno 1525 Petrum. Sunt tamen, qui viles admodum horum maiores ante 70 annos fuisse volunt, et ex mercatura, quam exercebant, Smerenburgios dictos, alii ex aedibus, quas nuper possederunt in foro Novo Boario nomen deducunt.

Vermatiorum stirps patritia. Ex qua consulem habuit primarium annus LX Cornelium; anno quoque MDXXVIII (1528) Jacobum ex confoederatis contra Bavarum captum legi. Invenio tamen in literis feudalibus ... a ... Ruyschio acceptis ... Mor van der Maeth, illud proprium hoc vero ut agnomen ab alia familia adsumptum; ab his qui iam vivunt.

Bollia stirps antiqua; nescio an cum Boelliis eadem (alia est et diversa). Quorum inveni ante ducentos amplius annos in republica celebrem familiam. Invenio Gerardum Bollium Lugduni factione Hamatorum captum anno 1481, Lubbertum scabinum anno 1392. Gerrit de Bole praetor anno 1365; diversus tamen a Bol, ut ex insigniis patet, Rodulphum Bolle anno 1455 invenio.

Verkerkiorum.

Pilorum. In literis militum Ultraiectionum anni 1483, pro quibus signaverat, invenio Brunonem Pijl, civem Traiectinum, non ita pridem vixit magister Willemus Pijl.

Cauwenhoviorum.

I, fol. 48v (p. 100)

Lewiorum invenio Valerium anno 1560, Cornelium 1557, Johannem 1500, et filium Gielium, canonicum Joannitanum, Jacobum, scabinum anno 1520, Albertum anno 1524 scabinum; in genealogia Jongiana invenio Hermannum patrem Henrici, Joannis et Hieronimi.

Vermeeriorum. Ex ea familia ortum legi Joannem van der Meer, Gerardi filium, circa annum Christi 1380; et scabinum Johannem Joannis filium, anno MCCCC XXXIII (1433). Anno 1203 invenio Rogerum van der Mere, inter equites Ludovici, Lossensis comitis, partes sequentes. Vide genealogiam Jun[giana].

Crommiorum.

Loniorum. Ex hac fuere Pelgromius consiliarius Hagiensis, Cornelius centurio militaris, et superest Antonius consiliarius Traiectensis, fratres, quibus fuit soror praefecta liberarum beguinarum, Cristina nomine.

Botteriorum familiam confusam nunc cum Snellenbergiis videmus, insigniaque usurpare, quae ab Amsteliis deducta videri possent ex similitudine. Petrum Snellenbergium, scabinum, habuit annus 1432, et Wilhelmum praetorem anno 1472, Gisbertum 1530, literis scabinorum. Vornia stirps olim celebris. Lego Gerardum obiisse anno 1484; deinde consulem fuisse cum Saudenbalgio Godefridum anno 1524; ac cum collega in exilium abiisse ob confaederatorum insidias, ac demum anno 1528 urbem cum equitibus militibusque ab episcopo acceptis occupasse, fugatis confoederatis.

I, fol. 49r (p. 101)

Junios invenio anno circa annum 1300 floruisse Petrum ac 1328 Everardum. Sunt adhuc eius nominis quidam, an eiusdem familiae nescio. Theodoricum, domini Hendrici de Jonghe filium, 1450 legi vixisse, et Henricum in literis de anno 1496 inveni, cuius ea sunt insignia, quibus hodie utuntur Hermanni Junii gentiles. Vide genealogiam [Jongianam], quam apud me habeo.

Feitiorum patritiam familiam esse comperio. Et anno 1528 captum ac gladio caesum Gerardum, conspiracy Geldricae participem. Antonium, in contractu Rus. de anno 1552. Item Petrum vixisse anno 1560, Florentium vero et Wilhelmum anno 1570 (Willemus glande traiectus in suburbio Telonario a militibus; Florentius et Lambertus fratres vivunt), et nescio num vivant. Arnoldus inter Veengenoten anno 1580 numeratur. Wilhelmum anno 1456 scabinum invenio. Hugonem scabinum anno 1524, Petrus vixit 1501, in senatu.

Utenbroeckios inter armigeros invenio. Anno christiano 1350 Johannem, et 1390 Gerardum. Nicolaus vero Everardi in (consilio 132) meminit domini Cornelii Utenbroeckii, praesentati per archidiaconum Traiectensem in ecclesia de Schoudee circa annum MCCCCLX (1460). Doënbürgii ex Culemburgana familia iniusto thoro oriundi. Ex his scabinum Traiectensem invenio anno 1520 Johannem.

D'Eedel. Meminit Nicolaus Everardi (consilio 224) Arnoldi d'Edel, cui nupta Maria Treslongia, filia Joannis, canonici. Invenio liberos Godefridi de Edelen in literis de anno 1536, Jacobum d'Eedell, canonicum Marianum anno 1523.

Moerendalios. Ex his fuere magister Peetrus Moerendalius, qui iam diu fuit, et Wilgerus, decanus divi Petri, fratres.

I, fol. 49v (p. 102)

Bockhoutium. Zuederum comperio vixisse inter armigeros anno 1370. Magnificum dominum Wilhelmum de Bockholt invenio anno 1551.

Hamelenbergios apud Zoest vixisse legi circa annum 1363. In literis scabinalibus 1472 Gisbertum van Hamelenberch.

Rutenbergios; invenio Egbertum Haec de Rutenberg anno 1566, et Rodolphum. Originem tamen huius ex regione Transissulana, admodum nobil[em], et comitibus Bentheimis quandoque connubio iunctam. Stephanus dominus de Cabau, qui obiit anno 1523. Ex Hadewycke Lanscronia genuit Adolphum, qui ex Agneta reliquit Stefanum, Petrum, Joannem, Ludovicum. Vivit adhuc in Transissulania Unico de Rutenburch, Odulfi heredes in literis de anno 1536. Et extant literae remissionis Adolphi de anno 1528.

Lego circa annum 1337 vixisse Theodoricum, dominum Cozijn de Isselt; Wilhelmum quoque et Hermannum 1375. Sunt etiam, qui et nomen et dominium de Isselt habent ac Velsiorum se posteritatem iactant, qui tamen diu inter plaebeos delituerunt. Invenio quoque anno 1540 Theodoricum.

Hermaliam celebrem olim stirpem fuisse ex veteribus monumentis inveni, et a Zulenis quoque agnomen assumptum. Fuit eius stirpis Henricus circa annum 1366.

Compostelios inter celebriores huius urbis olim extitisse comperio. Inter quos Nicolaus anno 1350 vixit, Joannes 1390, Henricus, qui obiit 1437. Ernestus, Nicolaus, huius filius Abraham. Pauwios inveni in Cothen habitasse et inter celebriores iam tum numeratos anno 1336. Inter quos Joannem; in literis quoque Gisberti Abcoudii de anno 1374, invenio Hildewardim, Johannis Pauwii filiam.

Sunt etiam Van der Burgii, filii Adriani, praesidis primum Ultraiectini ac deinde in privato consilio regis primarii consilarii ac Aurei velleris thesaurarii et archivorum ducatus Brabantiae custodis, nempe Franciscus, praeses Mechliniensis; Lambertus, decanus Marianus; Adrianus, scriba Traiectinae Curiae primarius. Primo ac postremo sunt iam liberi. Jenin van der Borch invenio circa annum 1532.

I, fol. 50r (p. 103)

Sequentes familias nobiles et patritias vel interiisse, vel latere arbitror. Circa annum 1300 nobiles fuere equites et multis deinde temporibus celebres Vresii, quorum arcem fuisse Vrezenburch, comperio anno 1452. Eodem tempore vixere, et ad nostra fere tempora pervenere Lichtenbergii equites, Stoutenburgii, Amersfortii milites. Familiae quoque nominatissimae et suis temporibus celeberrimae Over de Vechtiorum, ex quibus Joannes anno 1445 praetor Ultraiectinus; Herlariorum, quorum in potestate Ameyda diu fuit; Linschotiorum, inter milites numeratorum; Rhenorum, Schorenborgiorum, Schalkwijckiorum, Lopickiorum, Zeystiorum, Uuyteverdiorum, (Vernerus abbas Egmondanus 20), Freisiorum de

Dolre, Ginkeliorum, Galecopiorum, Blockhoviorum, Oucopiorum, Van der Mije, Blomendaliorum, Blomesteiniorum, Honsvikiorum, Vleuteniorum, Leersemiorum, Van der Horstiorum, Clarenborgiorum (ex qua Johannes marschalcus Traiectinus), Veldiorum (ex qua Arnoldus praetor Traiectinus), Utenhammiorum, Schadiorum (ex qua dominus Helias, domini Walteri militis filius 18, dominus castri Wessenstein, nunc Westrom in Hauten), Goeziorum, Zandenborgiorum, Lunenburgiorum, Leuwenbergiorum (ex qua milites circa 1348), Broechusiorum, Woudenbergiorum, Weteringiorum, Spiegelenbergiorum, Rinenburgiorum, Schonortiorum, Alrehorstiorum, Zurmontiorum, Vulviorum, Walenburgiorum, Laeriorum (ex qua Otto, campi praefectus episcopi Joannis Arquellii, occisus in Zoest 1356), Kuinreorum (ex qua Hermannus dominium vendidit episcopo Traiectensi anno 1407, cum ei essent filii Hermannus et Henricus), Boelesteiniorum, Groenewaudiorum, Bekevortiorum, Oudaniorum, Van der Aa, Crieckebaeckiorum, Driebergiorum, Wyscheorum, Mouwiorum, Woumannorum, Goberdingiorum, Pallatiorum.

Dominus Gerardus Pellecussen vixit circa annum 1300. A qua familia porta in suburbia Lauwenrechtiano nomen adhuc retinet, vocaturque Pellecuspoort.¹⁶⁷

Dominus Gisbertus, dominus de Goy et Gasperda, burchgravius Traiectensis fuit anno christiano 1314, huic filius eiusdem nominis Gisbertus.

Dominus Swederus de Beverweerd, occisus anno 1304.

Dominus Egidius van den Bosch, dominus de Niestein eodem tempore vixit, hoc tamen assumpsisse agnomen Isselsteinios, invenio.

Stephanus de Veyda, miles, vixit anno 1312.

Dominus Gijsbertus Both, dominus de Ema, circa eadem tempora fuit.

Lambertum van de Woort (ita scriptum) invenio; vixisse anno 1370,

I, fol. 50v (p. 104)

constat, et Joannem de Voorde circa 1348. Sunt et iam inter plebaeos familiae, eiusdem pene nominis.

Zilios olim floruisse celebri stirpe comperio; sunt eius nominis in plebe.

Wolfiorum inter armigeros celebris familia fuit; vivunt hoc nomine, sed plebaei. Invenio circa annum 1390 Gerardum de Wolff, Herman Wolff in literis de anno 1411, et Johannem Wolff anno 1561.

Beeriorum quoque gens olim inter celebriores numerata circa annum christianum 1348.

Vijckiorum stirps ex notho Abcaudiano originem habet, ex qua Joannes vixit 1402, quem eius familiae caput fuisse arbitror. Fuit et Joannes Vijckius anno 1528, conspiratione Geldrica captus et gladio caesus, cuius caedes mirabili casu accidit, temporum istorum inconsideratam vindictae cupiditatem et iniquam testante, nam reum non ante elapsam, quam alium eius nomine consanguineum interemissent innocentem cognovere.

Utenhammiorum¹⁶⁸ stirpem iam defecisse annotavimus, licet reassumptum illud nomen audiamus ab Hammii castri dominis; a feminea id, non virili parte, et quasi possessione restauratum. Famulum suum duxerat horum avia Utenhammia, ex hoc filius maternam adoptavit stirpem, et ducta uxore villica hos, qui iam vivunt, produxit liberos: Joannem Wanrodium, Hammii dominum, et ... Wanrodium et ... Wanrodium; est et puer non sana mente. Pater horum vocabatur Johannes, habebatque fratres duos: Theodorum Wanrodium, qui plures habet liberos, et ... avus ... Wanroy, a pago sic dictus, aviam abduxerat et post parentum obitum fuerat reversus, possessionemque bonorum occupaverat.

Cordenortii, quamvis caput iam attollant, non ita nuper inveniuntur, et magistrum Everardum annum 1550 attigisse, legi.

¹⁶⁷ Bij Muller als voetnoot bij fol. 13r.

¹⁶⁸ Hs.: Venrodiorum, veranderd in: Utenhammiorum (en Venrodia, in: Utenhammia).

I, fol. 51r (p. 105)

Canifiorum familia, quamvis plebea, celebris tamen, et in rebus turbulentis turbida. Ex qua Guilielmus particeps Confoederationis Geldricae, anno 1528 inter alios gladio vitam amisit. Joannes legitur fuisse scabinus anno 1473. Unde et inter patritios assumptum constat, cum Gerardum praetorem habuerit annus 1525. Ex hac familia fuit Johannes Cnijff, qui anno 1568 fuit factus primus Gruningensis episcopus. In literis de anno 1536 joffrou Elisabetha, eius (Gerardi, praetoris) vidua. Gerard cameraer circa 1432.

Eickii quoque inter cives olim non postremi, ex quibus Jodocus gladio caput amisit, factione Geldrica urbe pulsa. In suburbio Pijlsweertio anno 1540 fuere Paulus et Wilhelmus.

Rodiorum antiqua inter plebeos familia. Cornelium inter partes Geldricas sequutos, capite punitum anno 1528, legi.

Anno 1457 in literis scabinalibus Johan van Wely et Loeff Kriecken, Jacobus Huysmans et de 1379 Joannes Vilhout, Theodoricus Brencke, Gerardus Friso, Joannes Wedmont, Johannes Huysmans 1472.

Vechtiorum familia ex Campis navaliorum, non adeo antiqua neque nobilis. Johannes, consul Campensis, ex uxore ... genuit Hermannum, Traiectinum consulem, qui ex Sophia de Wael van Vianen, Pallantii vidua, genuit liberos Sophiam, Johan met Nievelt gehuwet, Egbert, Hendrick, canonick in den Dom, Baltazar met Weese gehuwet.

Johannem, decanum Martinianum, Henricum, comitem Palatinum, et Joannem, qui ex Theodora Nivelitia de Leerdamo habet liberos complures: Conradium, Joannem juniorem, Annam Knoppertio, Zwollensi consuli, nuptam.

Schonenburgiorum familiam non ante multos annos invenio, quae iam, nescio quibus meritis, nobilitatem sibi vindicare conatur. Aelbertus uxorem habuit Juditham Diemeam, quam invenio vi quadam suorum dominam appellatam, affectata superbia 1524. Egbertus vixit ultra annum 1570, habuitque filiam (Eu. Corden) Emerentianam.

I, fol. 51v (p. 106)

Eckii.

Croci. In literis Gijsberti Abcoudii anno 1374 invenio Willemum et Petrum Croockios.

Assii. Ex quibus Joannes coctor cervisiarum in vivis fuit anno 1575, vixit nuper Jacobus, publicanus, Gijsbertus et Wilhelmus, canonicus Petreianus, Jacobus idem, pharmacopaeus, cum fratre joannita, et filio, canonico Salvatoris, in vivis adhuc supersunt.

Hornii.

Montanos vidimus nos fratres: Paulum, iurisconsultum et senatorem Curiae Traiectinae, Joannem, iurisconsultum et canonicum Martinianum, Jasparem iurisconsultum et advocatum curiae nostrae, quemadmodum et Balthazarem, natu minimum, iurisconsultum, Petrum praeterea presbiterum johannitam, et Joannem, dehonestamentum familiae, tum faeminam Lisabetham, uxorem Antonii Ridderii, coctoris cerevisiarum, liberos omnes Theoderici. Polliones. Invenio vixisse anno 1423, Willemum Snellart van den Polle.

Helsdingii. In genealogia Juniorum invenio Andream Helsdingium, patrem Stephani et avum Alardi, Henrici et Adriani, qui iam vivunt.

Rosantii.

I, fol. 52r (p. 107)

Addam nunc epilogi vice elogia nostrae urbis et iuditia authorum diversorum et ex antiquitate. Huius meminit *Itinerarium*, quod Antonini nomine circumfertur, a Cristophoro Longolio¹⁶⁹ in lucem editum; quod Traiectum collocat intra Albiana et Maranitium.

Sylvius Aeneas in *Commentariis ad dicta factaque Alphonsi, Arragonii regis* (lib. II):

‘Batavos, inquit, nandi artem adeo calluisse constat, ut Rhenum, qui apud eos latissimus fluvijs, armati tranarent. Illorum hodie locum Traiectenses tenent; viri bellaces et nandi peritiores quam coeteri Rheni accolae.’

Paulus Jovius de hac sic scribit (in *vita Hadriani VI*), fortean ex [Seb.] Munstero: ‘Natus est Hadrianus in Inferiore Germania ad Belgicum oceanum, in urbo Traiecto, quae provinciae dat nomen ac inter Batavos et Caninefates summam optinet claritatem. Nam episcopus, sacrorum princeps, armatis etiam praeest et late dominatur; estque ex eorum procerum insignium numero, qui caesaribus adesse bello paceque operam praestare consueverunt.’

Ad Philippum Morum scribens Douza pater, sic depingit:

Philippe, non ego ire nunc comes tibi
Ad Utrices meos nego;
Episcopale qua pererrat oppidum,
Linquente Rhenus agmine.

Johannes Secundus libro *Epistolarum* II ad Scorelium scribit:

Exspectatque diem, qua tecum cernere clari
Moenia Traiecti turritaque templa deorum
Possit; et ingentem caesar, quam Carolus arcem
Tutandis posuit populis pacique dicavit.

Et Trichtius (ad senatum Traiectensem): ‘Urbem Ultraiectinam grande decus Batavum.’

Lipsius (in praefatione *Epistolarum*, Centuria I): ‘Splendet antiqua, potens, amoena vestra urbs inter Belgicae primas; et vos in ea per prudentiam et virtutem, quae diffusa inter vicinos, imo etiam longinquos, et rara ut opinor in Europa gens, ad quam non penetraverit fama aliqua de utroque.’

Froisart, vol. 4 chap. 3, parlant du duc d'Irlande, chassé d'Ingilterre en Hollande, dont luy aussy fallut partir pour lettres du roy, dit, ‘qu’il vint à Utrecht l’[an] 1389, ville franche à recevoir toutes gens, puisqu’on paye bien ce qu’on prend.’

Kempius in sua *Frisia* (Lib. III, cap. 28): ‘Urbs Traiectum est antiqua, dives et populosa, in qua Rhenus medio defluit et quasi intersecat; forma viris et mulieribus pulcherrima, ab exterorum incursu propria virtute defendi potest; et praecipue hoc nomine clara, quod in ea natus sit Adrianus VI, pontifex Romanus, etc.’

Vide Paulum Jovium, in *Vita Hadriani VI, papae*, circa initium.

Vide etiam Guntheri Ligurini, lib. I, ubi dicit, Traiectenses incurrisse indignationem Frederici Aenobarbi, imperatoris, fol. 39.¹⁷⁰

De electione episcopi et quae olim pietate maiore observabantur, videnda Lex 31, cap. De episcopis et clericis.

Sifridus Petri, s. Koniochum suffraganeum Cuniberto Coloniensi positum

¹⁶⁹ Christophorus Longolius (1488-1522), jurist, humanist.

¹⁷⁰ Guntherus, *Ligurinus*, epos over Barbarossa. (Hier eindigt de *Descriptio* in de editie van Muller).

I, fol. 52v (p. 108)

Vilteburgi, ibique ope Francorum oratorium construxisse in honorem s. Thomae anno 670 vel circa, aliquamdiu ante Vilibrordum, primum episcopum Ultraiectinum.

Tempore Ottonis Hollandi, XXXVI praesulis Traiectini, Florentius, eius nominis quartus, Hollandiae comes, fratris, et Traiectinorum precibus incitatus, aggerem fecit firmissimum et validissimum ab Amerongo pago ad oppidum Schoonhavam, contra Rheni et Leccae impetum et inundationem, sua pecunia. Ea tamen conditione, ut episcopi successores eius conservandae in perpetuum curam gererent.

De nominis Utrec ratione ac etimologia vide Becanum in *Originibus*, lib. I, fol. 83.

De limitibus Hollandiae et ditionis Traiectensium magna adhuc est controversia, quae multos ante annos pependit, et cuius meminit instrumentum pacificatorium, olim inter Philippum Burgundum et Ultraiectinos conceptum. Et habeo de hac lite apud me consilium iurisconsulti cuiusdam Balderici, episcopi Traiectensis, qui interfuit concilio Ingelheimensi circa annum 948, vide *Chronicon Frodoardi* (pag. 234, 262).

Balduinus, episcopus Traiectinus, obiit 1196, ex Godefrido monacho.

Aediculae sacramenti, sacramentscapel op't Cingel, fit mentio in literis de anno 1534.

I, fol. 53r (p. 109)

Diarium ab anno cristiano MDLX (1560)¹⁷¹

Consules hoc anno fuere Cornelius Vermatius, Eustachius Brakelius; praetor Godefridus a Rhee,¹⁷² eques auratus.

Januarius

[28-01-1560]

XXVIII. Philippus II Austriacus, Hispaniae rex, duxit uxorem Elisabeth I Valesiam.

[06-01-1560]

Festo Trium Regum. Romae coronatur pontificali corona Johannes Angelus de Medices, cardinalis s. Stephani in Monte Caelio, qui nomen Pii IV adsumpsit. Idque maximis ceremoniis et summo fastu, nam, cum e Vaticano ad Lateranum pergeret, tormentorum maximo tonitru ex arce Hadriana salutat. Comitebatur hoc comitatu; praeibant CCXXV (225) equites et M (1.000) pedites; tres comites illustres et consules Romani, aureis stragulis insignes, cardinales, purpureis in togis XLV (45), episcopi CC (200), in equis hinc equites cruciferi XII albi equi, aureis stragulis instrati, II muli, purpura et auro ornati, tum familia pontificia in equis purpureis auratisque togis numero DC (600); XII pueri holoserico purpureo induti, IV qui pontificia ornamenta, XII tubicines. Sedem pontificalem altam episcopus et Boromaeus gerebant, IV reges armorum sequebantur, tum cardinales, episcopi, equites CCXXV (225), pedites Helvetetici 7.000.

Februarius¹⁷³

Anno 1378. Dominus Splinterus de Loendersloot bello coactus fuit, castrum suum tradere in manus antistitis Traiectini, Hornii.¹⁷⁴

[26-02-1560]

Huius mensis XXVI. Defuncto domino Alberto ab Egmonda de Merestein, praefectus Ordinis Teutonicorum equitum, quem 'lantcommandatorem' vulgo vocant. Successit ei coadiutor et cognatus Franciscus a Loo, commendator in Dieren.

Vidi literas foederis Philippi Burgundiae principis, Adolphi et Roberti iunioris, ducum Juliae et Montium, cum Rodulpho Diepholtio et Ultraiectinis cis et trans Issalam, contra Arnoldum de Egmont, qui sibi adscribit ducatum Geldriae ac Zutphaniae comitatum. Cuius initium esset anno 1428, primo octobris, hac conditione, ut capta capientium essent, recuperata vero suo domino redderentur, etc.

In literis de anno 1434 fideiusserunt pro Suedero, episcopo Traiectino, et Johanne, domino de Culemburch, de Leck, Weerde et Ackoy, Peter van Culenborch, Geryd van Culenborch, gebruders, Wouter ende Daniel van Loondersloot, gebruders, ende Geryd Cesar.

Ibidem fit mentio Florentis van Dalem, et circa hoc tempus Herman van Dungelen.

Ante aliquot annos lego vixisse Johannem Block, pictorem, et Hubertum Lysterum, item Johannem Beyer, vicarium Martinianum.

I, fol. 53v (p. 110)

Martius

¹⁷¹ Afgebeeld in Langereis 2001, p. 80. Hier begint het *Diarium* in de editie van Brom en Van Langeraad (1907), maar voor de eerste jaren zeer onvolledig.

¹⁷² Godert van Rhede, heer van Amerongen.

¹⁷³ De indeling in maanden is in de eerste jaren vaak maar schijn.

¹⁷⁴ Arnoud II van Horne.

[04-03-1560]

IV. Obiit Walterus Bilartius,¹⁷⁵ eique successit coadiutor sive curator propter adversam valetudinem, datus anno christiano MDLV (1555) Wilhelmus ab Heteren.

Circa hoc tempus Franciscus II, Gallorum rex, inauguratus apud Remos. Cum se Ambesias contulisset, a seditiosis quibusdam ingenti malo fuisset affectus, nisi re aperta ab iis supplitium fuisset sumptum.¹⁷⁶

Fuere praefecti, nomine imperatoris Caroli V Ultraiectensibus dati, dominus Antonius de Lalein, comes Hoochstratanus. In cuius locum successit anno 1540, XI octobris, Renatus Chalonius, princeps Aurantiae. (Ex epistola Georgii Ratalleri). Huic anno 1544, 4 octobris, Ludovicus a Flandria, dominus de Praet, qui anno 1546, 27 martii, successorem habuit Maxaemilianum a Burgundia, marchionem Veranum. Nominis vero Philippi, regis, praefecturam eorum suscepit Guillielmus, Aurantius princeps, comes Nassovius. Quo per Albanum laesae maiestatis damnato anno 1567, successit Maxaemilianus de Henin, comes Bossuvius.¹⁷⁷ Quo capto, eius vices egit Egidius Barlamontius Hiergius. Hinc fuere Guillielmus, iterum Nassovius Johannes, eius frater etc., Mauritius.

Aprilis

[19-04-1560]

XIII kal. maii, id est XIX huius. Obiit Philippus Melanton, ut scribit Eitsinger.¹⁷⁸

Omiorum familia a Wingarden, hic in patria mea consedit ab annis viginti plusminus, Cornelius nempe, u.i.licentiat. Graphiarius olim feudorum et consiliarius Hollandiae, ex promotione Viglii, cuius cognatam Gelliam ab Hotema, filiam Mintsiae, filiae Folcardi ab Aytta, patrum Viglii, habuit uxorem, eaque numerosam ei prolem peperit. Idam, iam Johanni Bilartio nuptam, Folcardum, provincialis curiae advocatum, Clementiam, Mariam, Jetsiam, Annam, Hermannum, Viglium, Aegidium, Vilhelmum, Gertrudem, Danielelem.

Invenio inter nobiles Hollandinos Nicolaum Oomium, circa annum 1325, sub Willemo III,¹⁷⁹ comite 19, a Frisiis occisum anno 1345.

Familia vero Montismaorum, ex Vigliae nepotibus e Frisia hic consedit. Rintsia ab Ayta, Folcardi, patrum Viglii, filia ex Popone a Montisma, peperit 1. Buchonem, theologiae doctorem ac praepositum divi Johannis, 2. Bauckiam, Jelgero a Feitsma primo marito ac deinde secundo Paulo Breckero nuptam, 3. Taconem, qui hic nupsit Barbarae, filiae Cornelii Scrijvers, graphiarii provincialis curiae, ex qua genuit Serapionem, jesuitarum collegio, ni fallor, adscriptum, Cornelium, Popconem (canonicum), Rintsiam, Barbaram, Elisabetham, Viglium, Galenum, 4. Idam 5. Folcardum, decanum, s. Salvatoris.

Hoc anno cum rex quodammodo sub potestate matris constitutus, republicam tamen sua auctoritate regere diceretur, ab iis principis nomine abuteretur, idque quorundam publicatis scriptis delegeretur, aliud nomine regio editum Lutetiae pro maiestate regis christianissimi inscriptum.

I, fol. 54r (p. 111)

Maius

Anno 1413, die veneris post festum Crucis exaltatae [15-09-1413]. Iselsteinienses certis conditionibus pacem domino Rodulpho Diepholdio, postulato, et civitate ipsa Traiectensi

¹⁷⁵ Wouter van Byler, de balijer der Johannieter-commanderij van St. Catherijne te Utrecht.

¹⁷⁶ In 1560 ondernam een groep van protestantse samenzweerders een mislukte staatsgreep om de jonge koning Frans II vanuit het kasteel van Amboise te ontvoeren.

¹⁷⁷ Maximiliaan van Hénin-Liétard, graaf van Boussu (Bossu), en Gilles de Berlaymont, heer van Hierges.

¹⁷⁸ Michiel Eitsinger, *Leo Belgicus*, Keulen 1583.

¹⁷⁹ Lees: Willem IV (die in 1345 bij Warns sneuvelde).

impetrarunt, nempe si bellum cum Hollandis oriretur, ipsi quieti Hollandis ne auxiliarentur ante XIII. diem, quando bellum Johanni Vianio, domino in Niencoep, equiti, vel Gelmero van der Tellen indiceretur prius. Interim omnia bona, redditus, decimas, vectigalia, etc., Traiectensibus ut decet deferent. Idque omni studio curarent, ac ab omni munitione civitatis suae abstinere, etc.

Anno 1429. Indutiae continuatae inter Philippum, Burgundiae ducem, ac Rodulphum Diepholdium et Ultraiectinos, usque ad 14 junii, quae primum factae erant 17 novembris 1428, usque quartas Nativitatis christianae ferias. In iis literis Bunschotani iure civitatis utentes, Burgundis confoederati contra Traiectenses dicuntur, et titulus Diepholtii talis est: heren Rodulph van Diepholt, die hem scrijft postulaet van Utrecht. Et deinde continuatur ad 10 aprilis 1429.

Junius

Nactus rationarium parentis [Aernt], ante XXX annos conscriptum, non potui mirari satis auream illorum temporum felicitatem, omniumque rerum emptarum vile pretium, prae huius temporis. Exempli causa, pauca hic adscribam: emerat nempe:

thoracem ex holoserico X fl. VII st.

tunicam manicatam ex panno murino, multo holoserico finibriatam et duplicatam, XII fl. thoracem gossypinam XXV st.

togam nigram V fl. II st.

camisiam XV st.

gladium XVII st.

lectos diversos pro II½ fl., pro V fl. VIII st., pro VII fl. VI st., pro VIII fl. III st.

pulvinaria XXIII st. et XXVIII st.

stragulum XXI st., et XXVIII st., et II fl. VI st., item V fl.

duo sindones sive lecticaria XXI st., et XXVI st.

mappam maiorem XVII fl. III ob.

minorem X stuf.

XII mantelia XXVIII st.

Quatuor etiam lini tela:

1. ulna emptā fuerat II st. XIII ob.

2. III st. XIII ob.

3. III st. X ob.

4. dicrossi et tenuis VIII st. III ob.

Viri docti e patria mea oriundi, praeter eos, quos supra suo loco posui: ¹⁸⁰

Johannes Becanus, canonicus Ultraiectinus, qui scripsit *Cronicon Hollandiae et Traiecti*, nondum quod sciam editum. ¹⁸¹

Franciscus Verhaer, qui *Vitas sanctorum, ex Laurentio Surio collectas*, ¹⁸² in epitomen redegit, Antwerpiae anno 1591 impressas in 8°, cum ante in decimosex idem typographus edidisset anno '88.

Nicolaus Dalius, iurisconsultus, cuius carmen vide in libro commentarii Lipsii ad Tacitum. Gisbertus Longolius, medicus. ¹⁸³ Gisbertus, scripto Longus, cognomine Longus, dignus qui longa laude veterator erat. Hic Batavus cunctis potuit certare Latinis, Arte valens Grecia barbara lingua fuit. ([Aegidius] Perianther in *Germania*).

¹⁸⁰ Zie fol. 41v-43v.

¹⁸¹ Johannes de Beka, door Buchelius zelf postuum uitgegeven.

¹⁸² *Vitae sanctorum*, Antwerpen 1591; Laurentius Surius (1522-1578), *De probatis vitis sanctorum*, Keulen 1576.

¹⁸³ Zie fol 42r.

I, fol. 54v (p. 112)

Julius

Epaminondas, teste Theucidide, ut antiquam *sui* generis claritatem ostenderet, sepulcra eiis monstrabat vetera. Unde et ego curiosus antiquitatis meae patriae, in hoc genere observationis neglectioris, quaedam hisce foliis epitaphia, cum suis locis non possem, adduxi.

Anno 1413, 13 decembris. Reinoldus, dux Juliae et Geldriae ac comes Zutphaniae, certis conditionibus foedus cum Ultraiectensibus iniit, praesentibus de consilio domino Johanne de Schellart ab Obbendorp, milite magistro curiae, Arnolde Pieck, questore Geldriae, Udone de Boetzelar, magistro victualiorum, et Arnolde de Boecope, armigero.

Anno 1429. Concessit dux Geldriae Rodulpho Diepholtio, postulato Traiectino, salvum conductum per suas regiones cum 150 equitibus, praesentibus de consilio domino Johanne Schellert de Obbendorp, milite magistro curiae, ac Johanne de Apeltern, marischallo.

Augustus

Circa annum 1400 invenio Engelbertum van Broechese, in literis compromissoriis inter Arnoldum, Geldriae ducem, et Willemum, dominum de Buren, factis, fit mentio Johannis van den Steenhuyse, Johannis van der Weyde, Johannis van Groesbeecke, Noviomagi habitantium. In aliis literis: Jutte Otten van Malsems dochter, Johan van Naersen Hendricxsoon, Willem van Vlueten, Dirck van Slingerlant tot Dordrecht.

In aliis literis joffrou Armgart van Hagenouwen Bertoutsdochter, borgers van Utrecht, die d'selve Berthout hadde bij Delianen, Hendric van IJselsteyns dochter, sinen wijve, ende Alijdt Johans van Hagenouwen dochter, die hij hadde bij Lysbethel Willem Jans dochter, Gerryd Bunsick, poorter tot Brug, Johan van Massenhoven ende Lysbeth, sijn wive van Brugge. Ex literis de anno 1430 didici, op yder ploech, in de Drenthe geseth te sijn VIII Vranckrijcxen oude schilden, overmits sij in't Utersche oirloch minste beschadicht weren. Bij welcken brieve haer oeck gedreycht wert, van die van Utrecht, soo sij langer in weygeringe blijven van te betalen, dat men haer sal tot hueren costen panden.

Anno 1345 cum Guilielmo IV, Hollandiae comite 20, a Frisiis occisi fuere Joannes, Reinerus et Willemus a Montfoirde, Gerardus, Everardus, Alfardus de Bergerhorst, equites.

I, fol. 55r (p. 113)

September

In der suenebrieven tusschen Philips van Bourgoingen, hertoge etc., ende heere Rodulph van Diepholt, postulaet, mitsgaders den Gestichte van Utrecht, de anno 1430, haec continentur praecipua:

Dat de Stichtse sijn gehouden, te houden sulcke partije als die van Bourgoignen houden sall.

Item, dat sij niemant die der Bourgonischer vianden sijn, in haere steden nemen sullen.

Item sullen de postulaet ende die overste der stadt Utrecht ende Amersfoort ende Overijsel, als den hertoghe van Bourgoignen compt op een halff mijle van Utrecht, tot eeren ende weerdicheyt, tusschen dit ende Paeschen naestcomende, een jaer als het haerluyder een maent van tevooren is doen weten, op haere knyen hem oetmoedelick bidden vergiffenisse, dat sij hem vercort hebben.

Item sullen sijne bannieren uuytter poorten drie dagen uuytgesteken werden.

Sall der stede Bunschoten Stichts blijven.

October

Legi literas confirmantes donationem factam a domino de Gaesbeecke cartusianis extra Traiectum ad ripam Vechtae:

Willam van Beyeren van Henegouwen ende van Hollant, bij der genade Gods grave van Oistervant, doen cond allen luyden, dat wij confirmeert hebben ende confirmeren midts desen brieve, alsulcke ghyften, als onse lieve ende getrouwe Sweder, heere van Gaesbeeke, van Putte ende van Strijen, gegeven heeft den chartroyen die wonachtich sijn tusschen Utrecht ende sinte Mariendael, in allen manieren, als den brieff die de chartroyen voorseit daeraff hebben, ende onse tegenwoirdighe brieff duergesteken is, inhoud ende begrijpt. Ende beloven den chartroyen voorscreven, voor ons ende voir onsen nacomelingen, in dien goeden te houd en ende te starcken tot alre tijt. In oirconde deesen brieve besegelt met onsen zegele, gegeven in Den Haghe, opten XV^{en} dach in julio, in't jaer ons Heeren MCCC XLIX (1349).

In literis pacificatoriis inter Burgundum et Traiectinos, wert mentie gemaect van het gebruyck opde Putkuup¹⁸⁴ te comen, ende aldaer te handelen van de geleeden scaede ende interesse.

In literis de anno 1433, den geboirtigen ende vromen Willam van Brederode, voortijts bij der weduwe heren Lions van Borneville gerensonneert ende gescat op de somme van twedusent Hollantsche schilden, ende bij Philips, hertoge van Bourgoignen belooft, gevrijt te worden.

I, fol. 55v (p. 114)

November

Anno 1432. Traiectenses, multo aere alieno gravati, e prato publico vendidere drie viertellen Henrico de Witte, civi suo, nempe X, XI, XII quaterniones; het XIII. vertel hadde Hendrick van Nievelt gecocht.

In literis de anno 1418 joffrouwe Hase Jansdochter van Hoy, uxor, nisi fallor, Jan Ruusschen, cui soror Marguareta.

In literis de 3 junii anno 1432 remissoriis, quaedam Eustachio van Loenresloet, contra episcopum et Traiectinos commissa, iuramento fidelitatis intercedente, condonantur. Quas literas fidelitatem promittentes etiam subsignavit Henricus van Loenresloet, eius frater.

Anno 1419 Johannes, Bavarus dux et comes Hollandiae, foedus iniit cum Reynaldo, duce Geldriae et Juliae, contra civitates Traiectum en Amersfordiam, earumque auxiliariis (nomine Bavari, et Geldri, Willem, dominus de Bronchorst, Otto de Bronchorst, dominus de Boekell, Joannes, dominus de Voirst et Keppel, Joannes, dominus de Wittrade), quod Gorocheimium oppresserant, aliaque contra utrosque egerant. Ubi et cautum, si episcopus moreretur, se laboraturos, ut ipsis ambobus gratus eligeretur, confirmatum foedus per Jacobum, dominum de Gaesbeeck, Abcoude, Putte, Strijen, Gerardum, dominum de Liesvelt, Theodoricum de Egmont, Franciscum de Borselen, equites.

December

[09-12-1560]

Nonis. Moritur Franciscus II, Franco-Gallorum rex, ex apostemate secundum aurem,¹⁸⁵ nato Aureliae, cui successit Carolus Maxaemilianus Aurelianus, decem annorum natus puer.

Anno 1429. Protinus actum de pace inter Burgundos et Ultraiectinos, et legati in Vlandriam missi Hermannus van Steenre et Theodoricus Houdanus cum aulaeis praetiosissimis (een camer van berduerwerck met haer toebehooren) decem millia clyphorum Burgundicorum aestimatis, et IX millia clyphis Burgundicis in moneta. Pro quibus reddendis si pax non fieret, spoponderunt: Rolandus de Uutkerke, dominus de Heestert et Heemsrode, vicarius principis apud Hollandos, Zelandos, Frisios, Johannes Uutkerckius, filius, dominus de Hoeselgen et Herbannes, equites, et Balduinus Zuietenus, quaestor Hollandiae, Zelandiae et Frisiae, promittentes nisi per omnia satisfient Traiectensibus, se XXV equitibus venturos in urbem,

¹⁸⁴ Putkop bij Harmelen.

¹⁸⁵ Hij overleed aan een oorontsteking in Orléans (Aurelia), en werd opgevolgd door zijn jongere broer Karel IX.

ibique sub insigni ‘Angeli’, tamdiu obsides mansuros, more eius temporis usitato, donec omnia redderentur. At pax sequuta 2 januarii 1430. Sed non tam honesta quam necessaria, cum tam potentem hostem haberent vicinum Burgundum, qui semper vicinorum iniuria suos fines extendere solitus erat.

I, fol. 56r (p. 115)

Annus MDLXI (1561)

Consules Johan Taets van Amerongen, Gerard Poth.

Januarius

[17-01-1561]

17. Princeps Auriacus cum Anna Mauritii, electoris Saxoniae, et Agnetis, landgraviae Hassiae filia, Lipsiae nuptias magna pompa celebravit.¹⁸⁶

De donatione Caroli Magni, Ultraiectensi ecclesiae facta, haec in annalibus leguntur: ipsum contulisse ac donasse multa iuxta Rhenum, Issalam et Heim fluvios, quae olim comes Wiggerus possederat in feudum. Item Hengestum, Scoten, Forenholte, Mocoroth, Wydock, pagos, centum quoque agros in pago Opkerck.¹⁸⁷ Rixferdus vero, antistes, a Ludovico, imperatore, impetravit Batavodurum, magnam tunc urbem, Odibaldus inde Tielam et Daventriam cum appertinentiis.

Michael Surianus, legatus Venetus ad Philippum Austriacum, Hispaniarum regem, anno 1560 in suis relationibus de Carlo, Hispaniae principe, dicit, quod licet patri sit facie similis, moribus tamen omnino dissimilis, quippe animosus, dexter, crudelis, ambitiosus, inimicus adulatorum, militum amantissimus.

Februarius

[05-02-1561]

V huius mensis. Obiit Albertus Bollius, canonicus Marianus, ac in sui collegii templo sepelitur.

Claes Voet, borger t’Utrecht, in sijne goederen verarmpt, een bedenbrief van die van Utrecht verleent om een aelmisse, anno 1429.

Peeter Sassisners heeft bij sijn huysfrou Alijt (Hendrick Oudeschaeps dochter), Johan ende Peeter, waermeede sij tot Brugge is gaen wonen 1430, de bruylofte was gehouden van haer ende hem ten huysse van Johan van Meerloe, borger t’Utrecht.

Hendric de Goyer 1430.

In literis de 1405 Dirck de Wese, Gielis van Ewijck Vonckensz, ende Bartolomeus van Eck, hebben ontfangen een erffpacht weert in den Dodenwerdt, van jonckheer Willem van Brederode, heere van Steyn ende van Merwe. Bid. fit mentio.

Johan van Gent.

Joncker Willem voorseyt noempt Claes van Zandwijck Vredericxsz sijnen zwager, anno 1410. Circa annum 1430 Godscalck van Braeckel, Johan, heer tot Langeraeck, ende Vrederick Utenhamme, ridderen.

Joannes Arckelius, episcopus, anno 1346 castrum Vulven obsedit, et solo captum aequavit, quod Arnoldus, eius dominus, superiori anno Hollandiae comiti, Traiectum obsidenti suppetias cum Swedero ac Gisberto Abcaudiae tulisset.

¹⁸⁶ Willem van Oranje tr. Leipzig (Lipsiae) 24 aug. 1561 Anna van Saksen (1544-1577), dochter van Maurits van Saksen en Agnes van Hessen.

¹⁸⁷ Zie *Oorkondenboek Sticht Utrecht*, dl. I, nr. 48.

I, fol. 56v (p. 116)

Martius

Jacob Crollen (Rutgeri filius), in literis de anno 1429, Gosen van Nijensteins tot Vianen.

In hisce literis valor monetae hoc modo exprimitur:

Een goude Vranckrijcx croone tot XXIII cromsterten,

eenen Aernhem arnoldusgulden tot XIII cromsterten,

eenen Beyerschen gulden voor XV cromsterten,

drie Bourgonische schilden voor vier arnoldusgulden gerekent.

Gerrit van Kessel gelooft, bij de acht overste oude ende nieuwe in deser tijt, X^cLXXX (1080) cronen, Egbrecht Beeren vanwege der stat Amersfoort.

In literis de eodem anno, Jan van Zuylen Jansz, XX jaeren out, maeckt machtich sijne goederen te regieren in sijn absentie, Steven van Zuylen Willemsz ende Pauwels van Obbueren, sijne neven.

Circa idem tempus invenio in literis sponsalitiis: Johannem Poth, Henricum Stoeck Pauli filium, Willam Houth ende Johan van Meerloe, clericum, et Willamum Houth van Benschop Loeffsz.

Anno 1310 vixit Gijsbertus van Goy, cui castrum Ghoey hereditario iure debebatur, occupantibus illud Johanne Culemburgano et Nicolao Cats, tutoribus.

Aprilis

In literis de anno 1431, 3 novembris, de praelaten ende capittelen der kercken ende die stad Utrecht, aen den heere van Montfort, dijckgreve van de Leckendijck. Alsoo wij, overmidts grote vrese van inbrekinge des Leckendijckx op de Vijffhoeven etc., hem op seeckere penen manen, den Leckendijcxbrief in den capittelhuysen ten Doeme te brengen, omme te sien wye in't maecken derselver gerechticht waren, naedemael heer Willem van Egmont van Buyren ende IJselsteyn daerinne te contribueren weygerich was.

Ex literis de anno 1423, profesto Victoris, constat de prima fundatione vicariae perpetuae in honorem Trinitatis, beatae Virginis et divi Martini in templo Civico (op Heylich Cruysaltaer), ex bonis Gerardi Bernardi, civis, bello proximo caesi. Primus eius presbiter fuit dominus Bernardus Utenholte, cui XI floreni dominici singulis annis concessi, ea conditione ut duas missas singulis hebdomadibus, nempe lunae et veneris, hora octava celebraret, quae senatoriae dicerentur. Prima vero in honorem Trinitatis, altera pro animae quiete defuncti.

Anno 1437 suis literis senatus constituit praefectum castri Vredelant Albertum Proys, suum civem, cum VI viris armatis. Literae sunt de VIII martii.

[00-04-1561] Aestas valde pluviosa, adeo ut pasqua pleraque imbribus inundarent.

I, fol. 57r (p. 117)

Maius

Invenio Gerardum van Vliet, filium Johannis de Woerden, ex Beatrice, filia notha Alberti Bavari, comitis Hollandiae.

Sunt in urbe Traiectina qui vocantur Wanoy, plebei, et lego olim Jacobae, filiae Jacobi Wassenarii, primi Rosenbergii domini, fuisse filium, Traiecti commorantem, dominum Willemum de Wadanoye.¹⁸⁸

Vidi Brigidanorum fratrum sigillum, quod cum suo loco¹⁸⁹ apponere non possem, hic memoriae causa posui; erat oblongum ex caera viridi, hac fere forma

¹⁸⁸ Hs.: Wabanoye.

¹⁸⁹ Fol. 26v.

([tekening van twee zegels, rechts]: s[igillum] conventus fratrum s. Vir[ginis] Marie et Brigitte Traiecti).

Item aliud apposui, quod hic prius, xenodochii divae Barbarae prope palatium, in viridi cera, hac quoque forma

([links]: s. sancte Barbare ...).

Eo, loci ubi crux lapidea posita extra urbem retro turrim Vinckianam, occisus Jodocus Laleinius, Hollandiae praefectus, cum urbem nostram obsidione premeret, anno, ut habent annales, MCCCC LXXXIII (1483).

Junius

In sententia arbitrari inter capitula Martinianum et Salvatoris ex una, et dominum Henricum de Viana, militem, ex altera partibus, anno MCCCC XVII (1417), profesto divae Agnetae lata, ubi superarbiter fuit Wilhelmus, archidiaconus Salvatoris, Purmerendae dominus, arbitri Arnoldus de Waele, canonicus Martinianus, et Willemus Leo, canonicus Salvatoris, ab una, et Johannes de Viana eques (frater Henrici), et Gijsbertus van Nienrode, Henricus de Viana vocatur dominus de Viana et Goye et burchgravius Ultraiectinus. Deciditur lis de decimis Hagesteyniae, Vianae et Lexmondæ.

In literis recognitionis domini Henrici de Vianen, Goye et Ameyden de LXXXVIII (88) marcis argenti, capitulo s. Salvatoris debitis, hii fideiusserunt: heer Johan van Vianen van Beverweerde, heer Gijsbrecht van Hardenbroeck, Eerst van Hinderstein, Vrederic Utenham (heren Vredericsz), Gerrit van Rhijn, Dirck van Jutphaes, Gerrit van Vronestein, ende Gerrit van Zijl, 1397, Luduwicus de Wael Lubbertsz, 1415, Everardus van den Rijn (filius Gerardi) 1413. Cui fideiusserunt heer Evert van den Rhijn ende heer Frederic van den Rijn, canonicken s. Jans, Hendric van den Rijn, Gijsbrecht van den Rijn ende Hendric van den Rijn, heer Berents soon.

In litteris feudalibus de anno 1381 invenio Jacobum van der A, Jacobum de Lange, heer Johan van Bueren, Gerard van Bronckhorst.

I, fol. 57v (p. 118)

Julius

Anno 1356 factio Gunterlingiana apud Traiectinos viguit, ex qua 300 urbe exegerat episcopus Joannes Arkelius, inter quos primi fuere dominus Henricus van den Rhijn, praepositus divi Joannis, Pelerinus, eius frater, Johannes van Woerden, Gisbertus Gunter van den Hogenlande. Qui in urbem reversi sunt supradicto anno, pace cum Hollandis et Traiectensibus facta, et cum iis Gerardus et Theodoricus Bole, fratres, Johannes Witte, Rodulphi filius, Petrus Rannemaker.

Anno 1362 idem episcopus solo aequari iussit castrum Swederi van Voerst, a se captum, quod munitissimum totius provinciae Traiectinae superioris credebatur, duplici in fossa munitum, ac muris 12 pedibus latis.

Anno 1368 magnam Traiecti hominum stragem edidit pestis, qua fere 11.000 hominum periit.

Belgae, inquit Scaliger, *Ad Cardanum exercitationum*, 99, aut Hollandae matronae facies omnibus Helenis Indicis anteferendae.

Augustus

Vidi literas de anno 1270 cum sigillis Coeverdensium dominorum, tribus aquilis impressis, non ovali sed triangulari forma, aut in modum cordis figuratis.

[03-08-1561]

III. Nata hoc die Jana Buchellia, soror mea germana natu maior.

[15-08-1561]

XV. Obiit post brevem infirmitatem Wilhelmus ab Heteren, balivus johannitarum, sed exequiae primum sunt celebratae circa decembris, postquam Henricus Berck ‘placetum’, ut vocant barbarice consensum, in Curia¹⁹⁰ obtinuisset.

[28-08-1561]

XXVIII. Obiit Lutetiae Jacoba Longina, Mompenserii ducis uxor,¹⁹¹ mater Charlottae Borboniae, Auriaci post hoc tempus tertiae uxoris.

Anno Domini MCXLVIII (1148) incendium adeo per urbem grassabatur, ut maxima pars consumeretur. Quando futuris periculis licet serius prospectum fuit, pro commoditate aquarum undique acquirenda, et ordinatae fossae per urbem atque aquae e Rheno per canalem inductae, quae deinde in Vechtam fluvium more perennis aquae fluerent, unde iam urbs pontibus ornatur longeque instructor apparet.

Anno 1170 aquarum magna vis totam regionem inundavit, adeo ut pisces marini in urbis fosses caperentur. Et tertio post anno maxima pars urbis cum templo Civili conflagravit.

I, fol. 58r (p. 119)

September

[00-09-1561]

Sunt in urbe Traiectina aedes insigniores in fossa Veteri: Palatiorum prope pontem Ferrarium, nunc Vechtiorum; Rhodiorum recentiorum prope Regularium pontem. Et contra apud Lignarios domus (est domus angularis vici Incendiarii versus pontem Regularium) ubi natus Adrianus VI, pontifex Romanus maximus; quam ego hoc carmine celebraui:

Exigua haec domus est, magno sed praesule maius
Nomen habet, quam vel barbara Memphis habet.
Hic vidit flentem parvis nutricula cunis,
Quem vidit summum maxima Roma patrem.
Moenia, quid spectas turritaque templa, viator ?
Prodiit hinc magni qui caput orbis erat.
Nemo animum abiiciat, magnis virtutibus astat.
Sors comes, abiectis gloria nulla manet.

Domus pulcra, vulgo nundinis dicata annalibus; aedes jacobaeorum sodalium et s. Elogii. In fossa Nova: Montfortiorum heroum; Buchellianorum, olim archidiaconi Myropii; Rhenessorum a Wellop; cava publica; stabulum episcoporum; Lockhorstiorum, Rhediorum, Saudenbalchiorum, Macellum geminum virorum mulierumque, praeter infinita alia canonicorum aedificia sumptuosissima.¹⁹²

October

In literis de anno 1480 Meynts Gerritsz Roydrager ende Jacob Verlaer, Gijsbert van der A. In libro veteri de 1531 Jacob Lam van Baern.

Soldaten binnen Utrecht anno 1482, die haeren hoopman geslagen, ende sij gevangen waren, op des stadts cost gelost. Peter van Baren, Jan Honn, Lambert van Hackvaert, Lodewijck van Eren, Jan Schutt, Willem Muthagell, Jan van Koevoerden, Dirck van Boegell, Jan Hess, die onder Cruys, de quartiermeester, gelegen hebben (50 milites). Lenart van den Stege alias van Ruermont, Floir Paen, Aelbert van de Bosch, Guert van den Bosch, Jan Vinck, Bernt van der

¹⁹⁰ Het Hof van Utrecht.

¹⁹¹ Lodewijk III van Bourbon-Vendôme, hertog van Montpensier, en Jacqueline de Longwy.

¹⁹² Zie Muller, *Descriptio*, p. 223-224.

Heyden. Aernt van Raetsvelt mit C (100) knechten, Stetsz Moele, mit CXC (190) knechten, Hans Fryermoet met 73 knechten, Herman van Sancten met 51 knechten, Herman Brakelman met 54, die quartiermeester elx daechs seven stuvers, de knechten daechs III½ st., Mathijs Thorault, quartiermeester, met 59 knechten, de veendraeger, bomslager, pijper, Stuer ende Weyfel, elx anderhalff man. Claes van Hasselt selff 50, Jan Roegell 94, Jan van Will 120 knechten. Item fuere tum milites et duces Traiectinorum Hendrick van Uffelen, Herman van Dongelen, Bernt van Dongelen, sijn broeder, Rutger van Dongelen, Bernt van Wettinghove alias schele Robbert ende Reynert, eiusdem cognatus, Herman van den Heghe, Helmich Dobb.

I, fol. 58v (p. 120)

November

[11-11-1561]

XI huius. Inauguratur archiepiscopus Machliniensis primus, Antonius Perenotus Granvilanus. Carolus Martellus, ut annales referunt, dedit Willebrodo, presuli Traictensi, omnia bona quae in agro Traiectensi et vicinia possideret.

Tempore Bonifatii dissentio orta est inter ipsum et praesulem Coloniensem, qui tanquam metropolytanum suffraganeum sibi facere studebat Ultraiectensem, contra tamen privilegia ipsi concessa, cuius iuditium cum Romano pontifice penderet, Bonifacius obiit. Nec eius successores, pietatis quam ambitionis studiosiores, litem hanc promoverunt, donec tandem Godebaldus, 24. episcopus, pallium archiepiscopale a pontifice iterum impetraret. Legimus etiam, Bonifatium habuisse suffraganeum et coadiutorem Eobanum.

Anno 1348 legi Amelium de Minden, Hollandorum ducem ab Ultraiectensium militibus captum, Gisbertum quoque Amstelium, equitem, episcopo bellum indixisse incenso castro Goor.¹⁹³

December

In certis litteris op Bernt van den Heyde LXXXI (81) Rijnsg. current, ende op Aernt van den Heyde ende Bernt voorseyt, gebroeders, CC (200) enkel goude koervorsten Rijnsgulden, die hem de stadt van Utrecht gelooft heeft, van dat sij Neerden ingenomen hadden, die peen IIII gl. te leysten met IIII peerden, actum 's woensdaechs nae Magdalene, anno MCCCC LXXXII (1482). Ende desen brieff hadde gescreven Gerardus aen den Plaets. Similes vidi Everardi de Lenteloo, eiusdem temporis militis, Godefridi Bon, Hermanni Verlaer, Henrici Roest, Henrici Vinck, Lutardi Vinck, Rutgeri van Baeck, Johannis Vinck, Gotardi Swart, Rodulphi van Koevorden, Frederici van Voerden, Hermanni de Roede, geheten van Hekeren, Johannis Vinck van Oistenvelde, Engelberti van Langen, Mengeni van Craften, Hermanni van Berchlo, domicellae Armgardae, viduae Amelii van Baest, Philippi Vorstenberch, Johannis de Wit, Pauli Malseni, Henrici van Ghent, Gijsbert Brants, Gerryd van Rijn Gerritsz, Arnoldi van den Maen, Aernt Passert, Johan van den Zevender, Brunonis Gerardi die Wede, Petri de Nuis, Alardi Bloem, Jacobi Scayck, Johan van Nuys, Herberti Goch, Niclai van Tiell. Vixere nuper Hermannus Ravesway et Willemus Corlinx.

I, fol. 59r (p. 121)

Annus MDLXII (1562)

In fine huius anni [1561]. Ad annum sequentem in senatu fuere (20 januarii 1562 publicati), ut ex literis de 14 octobris 1563 colligo, Godefridus de Rhede, eques, dominus de Saetfeld et

¹⁹³ De burcht van Goor (Overijssel).

Amerongen, praetor; Joannes Tatijs Amerongius, Gerard Poth, consules; Joannes Boll, Anthonis Foeyt, Cornelius van der Maeth, Joannes Renessius de Cuylemburch, Eustachius Brakel, Augustinus Sompeken, Arnoldus Theodorici Leyden, Ricardus Verhorstius, magister Joannes Philippus a Mathe, Arnoldus Honthorst, Nicolaus Ostremius, Sanderus de Bommel.

Januarius

Anno MCCXLVIII (1248) Guilielmus, Romanorum rex et comes Hollandiae, cum civitate ab Ultraiectensibus fuisset donatus, ipsis dedit privilegium, ne a quoquam Romano imperio subdito possent extra suam orbem in ius vocari, aut arrestari sive detineri. Cuius instrumenti exemplum apud me est.

Nobilis vir Gerardus van Voorn, capta Amersfordia, captivus Lugdunum abductus, et capitali supplitio affectus anno Domini 1484.

Quo eodem anno [1484] elephantem videre Hollandi, qui, cum Traiectum transferretur, prope Mudam oppidum submersus est.¹⁹⁴

Habeo apud me literas foundationis vicariae perpetuae apud divum Joannem, a domino Henrico de Trinden constitutae anno 1458 cum confirmatione episcopi Davidis.

Februarius

Cum suo loco¹⁹⁵ spatium deesset, hic apponenda censui quaedam epitaphia, ex templo et ambitu Albanarum virginum descripta:

(In templo):

Domini Anthonius et Johannes Gruter, fratres, vicarii Summi templi.

Joffrou Petronella van Oistrum.

Willem van Nievelt heer Gerritsoon. 1511.

(In ambitu):

Hendric van Gent, vicarius. 1556.

In't jaer ons Heeren 1472 sterf Wendelmoet Witten, priorinne.

Lisbet Vroeden, nonne 1421.

Gertrudis van Zuylen van Amerongen, Jan van Zuylen van Amerongen dochter, sterft 1556, cloosterjoffrou van de Wittefrauwen.

Vrou Beatrix van Zoudenbalch, sterf MCCCCXCI (1491);

Joffrou Jutte, Gerrit Zaudenbalch dochter MV^c XXX (1530).¹⁹⁶

Circa tempora Maxaemiliani Austriaci, Burgundiae ducis, anno 1488, moneta mirum in modum per totum Belgium aucta erat.

Een goudt gulden tot 63 stuver

Een leuwe tot V Rijnsch gld.

Een Henricus nobel tot IX gld.

Een salut tot IIII½ gulden

Een rijder tot IIII gld., XI sts.

Een Davidgulden tot LVII (57) sts.

Een Hoornsgulden tot 33 sts.

Een Arnoldusgulden tot 30 sts.

Een Philippusschilt tot 54 sts.

Een silveren real tot 64 sts.

Een Joannes braspenning 3 sts. ½

Een France blanck II sts.

¹⁹⁴ Zie de *Divisiiekroniek* van 1517.

¹⁹⁵ Fol. 25v.

¹⁹⁶ Zie Muller, *Descriptio*, p. 210-211.

Een Utrechtse jeger III½ sts.

Een woechey II sts.

Unde magna omnium caritas, et butyri vas emebatur 28 florenis.

Cum vero ad valorem veterem reduceretur, Henricus nobel facit L (50) stuver et sic de reliqua moneta.

I, fol. 59v (p. 122)

Martius, Aprilis

Cum olim Bacchi orgia et floralia a Theodosio, imperatore, sint sublata, hodie eorum loco nunc celebrantur feriae ante Carnisprivium personatorum,¹⁹⁷ quae vero nomine Dionisia appellari queunt, cum ebrietas tum triumphet.

Hadwygis, filia Joannis de Rhenesse, domini de Vulven, ex Aleyda Freys van Cuyne, ex priore coniuge, Johanne van Drakenborch, procreavit Josinam, uxorem Theodorici de Zuylen, matrem Nicolai Zuleni, ex posteriore vero Joanne Duvevoordio, Johannem Duvenvoordium, decanum Summi templi, et Arnoldum.

Margareta, eiusdem Johannis Rhenessii filia, ex Ernesto Nienrodio peperit Gertrudim, uxorem Godefridi Rhedii.

Clara, etiam filia Johannis Rhenessii Vulvii, ex coniuge Henrico de Raephorst suscepit Albertum, dominum de Raephorst, cui uxor filia unica Willemi de Palesteyn.

[28-05-1562]

Johannes Wilhelmi, Clivensis principis, filius, natus est 28 maii anni huius 1562.

Aprilis

Kalendae stultorum sunt feriae, quemadmodum olim Quirinalia in februario apud Romanos.

De Vechto fluvio, quem quidam Flevium fuisse credunt, et extare Vleuten, pagum, eius iudicium; et Maersen a Marsatiis, videndus Becanus, libro 2, *Francicorum*.

Johannes van Woudenberch, eques, anno 1347 tutor regionis Ultraiectensis ab episcopo Arquelio constitutus, cum Swedero Uterloe, canonico, Gisberto Sterckenburgio et Jacobo Lichtenbergio, equitibus. Quo tempore ex templo a Eembrug castrum ab Uterloe factum. Anno 1352 vendidit dominus Johannes de Woudenberch castrum suum Woudenberch, Gisberto, domino d'Abcoude et Wijck, invito filio qui illud iterum occupavit, quare episcopus obsedit ac captum solo aequavit.

Legi in libris publicis anno 1414 NN Roesten, quod vitra confregerant, ac insolentius se gesserant, publice citatos, seminudos ante basilicum senatorium veniam delictorum petiisse, et insuper mulctam aliquod millium lapidum luisse.

Epigrammata eius triumpho, quo Philippus, Hispaniarum princeps, Traiecti Batavorum est exceptus et inauguratus, extant inter poemata Adriani Scorelii.

I, fol. 60r (p. 123)

Maius

Nomina quaedam canonicorum, quorum sepulcra in Mariano templo vidi, cum suo loco¹⁹⁸ spatium deesset, hic posui.

In pavimento:

D. Jacobi Krol can. 1540.

D. Alerdi de Molendino can. 1406.

D. Bernardi de Tiela can. 1514.

¹⁹⁷ Gemaskerden.

¹⁹⁸ Fol. 20r.

D. Francisci Beyer can. 1552.
 D. Arn. de Broecheve can., caesaris scribae curiae provincialis et inde consilarii 1554.
 Mr. Jo. de Amerongen can. 1553.
 D. Johan. Bomgart can. 1560.
 D. Jo. Moninc can. 1535.
 D. Henricus de Brandenburch can. 1381.
 Sepulcrum Leonis Draconis, procuratoris, fratris Antonii 1503.
 Jo. a Noortwijck Lethmatio can.
 D. Nicol. Pott can. 1507, 2 maii.
 Reinaldus de Oisterhout can. 1421.
 D. O. M.
 Guillielmo a Lockhorst, i. u. doctori, canonico et scolastico huius ecclesiae, vixit annos LXXIII (73), obiit MDLIX (1559), XI julii.
 D. Nicolaus van Noord, can. 1503.
 D. Winricus Herawer can.

Ad intercolumnia et parietes:

Herman Droem, decretorum doctor, decanus, obiit 1476, apud Iselsteinios sepultus.
 D. Hubertus de Boeckhout can.
 D. Godefridus Storm can.
 Henricus de Moyonne.
 Olbrandus de Alcmaria.
 Theodoricus Witken.
 M. Andreas de Vinea can. 1545.
 Antonius de Vinea can. 1516.
 D. Joan. de Worichom can.
 D. Henricus de Pierlepont can. 1459.
 D. Jacobus Braem can. 1383.
 D. Joannes de Cloetingen can.
 D. Arnoldus de Sutphania.
 Anno 1323 obiit d. de Leuwenberch, decanus.
 Hugo Hardenbol.
 Hector Vilt.
 Laurentius Uuyterzout.
 D. Jo. Slewie, decanus.
 Guido de Vianen.

Junius

In literis de anno 1483 fideiusserunt pro Ultraiectinis Bernardus Proys, Alferus van Rodenborch et Gijsbertus de Craen, cives, cum canonici certam argenti quantitatem magistratui credidissent.

Canonici Salvatoris hanc dederant argenteam sacram supellectilem: aquiminarium 36 marcarum 3 lot, statuas argenteas V, XXVIII½ (28½) marc. 4 lot, omnia auro obducta, valore 233 fl. Rhenenses.

Alii cives hoc tempore quaedam privatim mutuum dederant senatui, ut mr. Aernt Benth, nomine Gijsberti van Baes, mr. Gijsbertus van Meerloe.

Anno 1462 Jacob van Nievelt, maerschalc tot Amersfort ende van Eemlant, quo tempore legati Batavodurum ad Davidem Burgundum missi, ut cum Niveldio de quibusdam rebus ab eo contra privilegia Ultraiectensium attentatis agerent. Joannes Woutman, Willem van Steenre, Jacob van Amerongen ende Aelbert Proys (capti contra ius gentium a Davide contra

promissa). Quo tempore Alfar van der Horst, maerschalc van't Nedersticht. Jan van Amerongen.

Olim primus scabinus semper erat consul prior, primus vero XXIII-virorum posterior; idque usque ad annum 1529. Erant praeterea duo seniores, dicti vulgo oudermans, et decani artificum.

I, fol. 60v (p. 124)

Julius

[24-11-1562]

Hoc anno Francofurti ad Moenum in regem Romanorum eligitur Maxaemilianus II, Ferdinandi filius, de qua electione et solemnibus vide epigrammata Posthii, in 'Francicis', pag. 103.

[22-04-1562]

Hoc anno, X kalend. maii. Concepit archiepiscopus statuta synodalia in Wijck Durostati, in quibus multa secundum concilium Tridentinum reformat.¹⁹⁹ (Est apud me in scriptis).

[22-07-1562]

Hoc mense. Dedicationis celebrantur feriae Traiecti, ipso Magdalenae festo; vocaturque *ea* solemnitas 'carmissie' vulgari vocabulo, a Graeco fortean χαρμοσύνη. Tum turrim Martinianam ascendendi omnibus licentia.

Anno MCCLXXIX (1279) ingens incendium urbem Traiectinam invasit, quo maxima pars conflagravit, et templa inprimis s. Johannis, d. Petri, d. Mariae Civilis, franciscanorum, catarinianorum. Idque die d. Georgio sacro [23 aprilis].

Annales referunt, ob liberationem obsidionis Willemi IV, Hollandiae XX comitis, annuas lustrationes postridie Magdalenae institutas, anno a Christo nato MCCC XLV (1345). Sunt et apud me articuli, concepti pro moderatione bullae pontificae super V (5) prebendas, quae de V ecclesiis archiepiscopo Traiectensi sunt assignatae, et super aliis novem de Maiori ecclesia graduatis assignanda, cum censuris Hogelande super iisdem.

Augustus

In templo Paulino legi sequentia epitaphia, quae suo loco²⁰⁰ ponere non potui. Ac ad sinistrum chori latus in lapide Benthemico:

Anno Domini 1494, die 18 mensis aprilis, obiit reverendus pater dominus Jacobus de Steech, abbas huius monasterii, in reformatione primus.

A.D. 1521, die 12 mensis augusti, obiit reverendus pater dominus Wilhelmus de Nova Ecclesia, abbas huius monasterii, in reformatione secundus.

A.D. 1536, die 15 februarii, obiit reverendus pater dominus Matheus de Goch, abbas huius monasterii, in reformatione tertius.

A.D. 1572, die 12 mensis augusti, obiit reverendus pater dominus Gerardus de Nova Ecclesia de Velua, huius monasterii abbas, in reformatione quartus.

(In lapide caeruleo pavimenti):

A.D. millesimo tricentesimo octuagesimo octavo (1388), octava die beati Martini, obiit venerabilis pater Henricus de Reno, huius monasterii abbas.

A.D. MCCCC XCII (1492), ipso die santi Pontiani martyris, obiit venerabilis pater Joannes Clauwert, huius monasterii abbas, requiescat in pace.

(In lapide Benthemico ad extremam templi partem sub turri):

¹⁹⁹ *Batavia Sacra*, II, p. 36 e.v. geeft de statuten der provinciale synode, door aartsbisschop Schenck van Toutenburg uitgevaardigd in 1565; doch hier is sprake van een diocesane synode, die eveneens onder 1562 vermeld wordt, *Bat. Sacra* II, p. 15.

²⁰⁰ Fol. 25r.

In't jaer ons Heren 1474, des sonnendaechs na st. Lebuyn, sterff Timan Mouwer van Heersel; ende 1473 joffrou Alijdt, sijn wijff.

Dit is de grafstede van Willem van Bommel ende sijn erffgenaemen.

(In pavimento):

Rijck van Bockhoven ende Alijdt Pauwelsdochter, sijn huysfrouwe.

Est et copia assecurationis, quod constitutio novorum episcoporum non sit reliquis e clero futura damno. Data anno 1561, 27 octobris, et signata Marguareta. Et alia quaedam, continentia formam novi archiepiscopi Traiectensis.

I, fol. 61r (p. 125)

September

In templo Agnetis, quod est in coemiterio divi Nicolai, legitur sequens epitaphium fundatoris: Anno MV^cIII (1503) obiit dominus Henricus a Doyenburch, pater van desen huyse, ende fundateur van dese kercke.

Hoc anno [1562]. Edidit Basileae [Johannes] Oporinus *Orationem Joannis Fabri[cii] Montani i.c.*, qua docetur, *concilium Tridentinum sine scelere a christianis hominibus frequentari non posse*.

Anno 1557. Ad subsidium belli contra Gallos imminentis, Maxaemilianus a Burgundia, dominus de Beveris et marchio Veriensis, praefectus Hollandiae, Zelandiae et provinciae Traiectensis, ingentem pecuniae summam, nomine mutui, tam ab ecclesiasticis quam secularibus Traiecti corrasit. Habeo et diarium manuscriptum Germanica lingua, totius huius inceptum et progressum, ad finem usque continens. Aliud item diarium, obsidionem Sancti Quintini exprimens; quibus doctor Merula, in *Historia* sua *Belgica* se plurimum adiutum meo favore fassus est.²⁰¹

Hoc anno [1562]. Traiecti synodus provincialis celebrata, preside Frederico Scenckio (cuius acta apud me sunt).

October

Baldricum, episcopum, urbem nostram muris cinxisse annales ferunt, quorum multis in locis supersunt reliquiae, aliquoties restauratae; nec nempe ambitum aut pomaeria urbis aucta fuisse monumentis,²⁰² traditum. Superest et turris, non procul a porta Catariniana, quam episcopi Balderici turrin ante annos adhuc L (50) vocabant. Dubito num huius etiamnum memoriam servet ea turris, quae hodie Boldricxtoorn, quasi Baldrici turris dicto in loco dicitur.

In literis antiquissimis Frederici I, imperatoris, de anno MCLVI (1156) invenio Walterum et Alberonem de A, Henricum de Lonreslothe, Aloldum Cultel, Wilhelmum de Velsen. Ac fit mentio loci qui dicitur Overmere, sub comite Hendrico de Geldre, advocato collegii beatae Mariae.

[00-10-1562]

Hoc mense Duaci primum praelegitur in scola academiae, nuper a rege Hispanorum, Philippo, erectae.

[27-10-1562]

XXVII, hoc die martis, festo Simonis et Judae. Matutino tempore, circa horam quartam ante quintam, nata soror mea natu posterior Maria Buchellia, cuius patrinus vel susceptor Theodoricus Langius, susceptrices Aleida (van Dorschen), uxor Gerardi Richardi; et Bertha

²⁰¹ Dit boek van de Leidse historicus Paullus Merula is niet uitgegeven, het handschrift is verloren gegaan. Op 5 juli 1600 schreef hij aan Buchelius een brief over diens aandeel in het werk.

²⁰² Lees: munimentis.

Martia Abcoudia, uxor Antonii Buserii. Mos in orbe christiano, post baptismum lauto, convivio excipere susceptores, quod sit satis, Lucina favente, editus partus.

I, fol. 61v (p. 126)

November

[00-11-1562]

Novi in Belgia episcopi promoti, et Tarrovannensis²⁰³ transfertur Ypras Flandrorum: Traiecti episcopatus in archiepiscopatum mutatus, cui subiectae novae hae sedes episcopales fuere: Haerlemensis, Daventriensis, Leovardensis, Gruningensis, Middelburgensis, vide Onuphrium, in *Vita Pauli IV, pontificis Romani*.

Exemplar literarum senatus Traiectensis ad Colonienses de Joanne Raephorstio.

Den wijsen voorsichtigen ende vromen greve, schoute, borgemeysteren, scepen ende gerichte der zeliger stadt van Colen, ende allen anderen raeden der selver stadt.

Wij, borgemeysteren etc. der stad Utrecht, begeren u te weeten, dat ons aengecomen is, dat Jan van Raephorst Gijsbertsz binnen uwer stadt geweest es, overmits eniger achten, daer wij uwer wijsheyden laasten die achte ongerecht te wesen, wail van screven. Ende dat Jan overmits getuygenisse Jans van Meerloe, Albert Borren, Jorys Paedse, Willam Kroecx ende anderen voor u beswaert wesen solde, daer wij uwer eerbaerheyden off begeren te weeten, dat wij Jan van Raephorst nu in desen jaer ons Heren XIII^c XXIX (1429), om den te temmen geroepen, ende doen kiezen hadden tot onsen raede, ende nie van sijnen leven meer tot onsen rade gecoren en is geweest, die als voor buytenlants getogen ende gelopen is, mer van den gestande van de getuge ende tuygenisse vooirs. Johans van Meerloe etc. voors., dieselve onse borgeren waren, sijn die tugen om haere misdaden wil, rurende van den jammerlicken swaren dootslach, gedaen aen onsen borgemeester zaliger gedachten Bernt Proys, in sijnen bedde in onser stadt kranck liggende, ende van meer haere ondaden, bij hem ende meer quaeden misdaen ende geschiet, in den jaere van XXV (1425), des dynxdages nae Assumptionis Marie, hemselver schuldich kennende, uuyt onser stad geweken, ende voorvluchtich geworden. Ende sijn daertoe onse openbaere vianden, in der vorsten veten beyde to Bourgoignen ende to Gelre, hatich ende partijdich, also dat sij nochte hoere getuychenisse in enighe rechten, mogelic van weerden wesen en sall, dat wij uwer eerbaerheyden te kennen geven om u daernae te richten.

Invenio anno 1459 Johannem de Loenresloet de Maersen.

I, fol. 62r (p. 127)

Annus MDLXIII (1563)

[01-10-1563]

In fine huius anni, circa Remigii festum. Senatus more solito est divulgatus: Diodoricus Zulenius, dominus de Zevender, eques, praetor; Antonius Foetius et Joannes Bollius, consules; duodecimviri vero litibus dirimendis: Joannes Tatius Amerongius, Gerardus Poth, Cornelius van der Maeth, Johannes Renessius de Culemborch, Arnoldus Theodoricus de Leyden, Johannes Botter Snellenbergius, Hermannus Vechtius, Johannes Haeftenus, Pauwels Blochovius, Gerardus Willemus Woudenbergius, Theodoricus de Leuwe, Johannes Groesbeeck.

Ad hoc usque tempus. Celebratur 1^a sessio concilii Tridentini sub Pio IV, pontifice Romano. De quo vide Carolum Molinaeum i.c.,²⁰⁴ (*Consilium*, cum Lutetiae e Gallico translatum)²⁰⁵

²⁰³ Thérouanne / Terwaan.

²⁰⁴ Charles Dumoulin (1500-1566), jurist.

omni iure illud reprobantem, cum contra veterum consiliorum libertatem initum, apertum sit. Sequenti illud demum anno finitum fuit, de quo vide Angelum Roccam, *Bibliothecae Vaticanae librum*, fol. 220. Habeo apud me postulata episcoporum Galliae ibi tum publicata. Anno 1429, cum pagani in Jaersvelt different solutionem van't mergen- ende huysgelt aldaer, heeft de magistraet van Utrecht vanwege huere genedigen heere, den postulaet, laeten weeten, Johan van Vianen van Duyst en Berch ende de andere gearffde, omme 'tselve binnen 10 dagen te brengen aen de deputaten, ofte dat sij't souden uuyt doen panden op twijscat²⁰⁶ gelt ofte vierschatte pande.

De seditione ac tumultu Ultraiecti inter ministeriales episcopi et imperatoris Henrici V aulicos, anno 1123, cum illic dominicae Incarnationis festum celebrat orto, vide Urspergensum,²⁰⁷ fol. 281, edititione Basileae. Idem Henricus ibidem Pentecosten celebrans 1124, X kal. junii obiit, discordat tamen ab hoc sepulcri inscriptio, vide fol. 284. Exstat Spirae eius monumentum his verbis: 'Filius eiusdam Henricus V, dictus iunior Romanorum imperator, anno Domini incarnationis MCXXV (1125), X kalend. augusti obiit.'

Februarius

Est apud me exemplum instrumenti anno 1363, presule Johanne Arquelio confectum, de valore et solutione monetarum.

[06-02-1563]

VI. E Belgio Wilhelmus Nassovius, Aurantiae princeps, comitesque Egmondanus et Hornius ad Philippum II Catholicum literas, propriis subsignatas manibus, mittunt. Quibus Belgii ruinam instare scripserant, nisi Granvelanus, cardinalis, cui uni fere totius provinciae administratio concessa videbatur, omnibus, tam nobilibus quam plebi odiosus, removeretur. Dicebatur huius pater fuisse procurator Dolae Burgundiae,²⁰⁸ quamvis et alii fabrum ferrarium equorum, 'hoeffsmit' vulgo, velint, ac primum per patrem, dominum de S. Alegondae promotum. Unde ad eius nomen sic ludebant, 'gran vilain'. Ex invida horum aemulatione omne incendium Belagicum ortum videtur. Divino tamen consilio praeordinatum, ut lasciviens diuturna quiete Belgia rerumque abundantia torpens, flagris excitata ad bonam mentem reverteretur. Nam (ex oratione Lycurgi, apud Plutarchum):

Iratus ad poenam Deus, si quos trahat

I, fol. 62v (p. 128)

Auferre mentem talibus primum solet,
Caliginemque offundit, ut ruant suas
Furenter in clades, sibi quas noxiis
Accersiverunt ultro consiliis malis.

Ita nempe cum hominibus comparatum esse videmus, ut semper praesentia fastidiant. Recte Theucidides 'Semper subditi praesenti gravantur imperio'; opinione non veritate, vera quoque et non tam marmoris quam auri inscribenda sententia haec: 'Omnia aetas de suo tempore conquesta'. Quae docet humanorum sensuum inquietudinem, et iniquum mortalium de praesentibus iudicium. Florebat beatis insulis adnumeranda Belgia, ad luxuriam usque et nauseam omnia abundabant. Longa pace torpebant ingenia, pharmaco erat opus acriore, temperat illud iam Summus medicus, lentaque procedit via. Haec mea de prima harum

²⁰⁵ *Consilium super actes Concilii Tridentini*, 1565.

²⁰⁶ Tweeschat – het dubbele bedrag.

²⁰⁷ *Die Chronik des Propstes Burchard von Ursberg*.

²⁰⁸ Dole in de Franche-Comté.

turbarum origine opinio; nec tamen eo infitias, pontificiorum tyrannidem etiam dedisse causam. Sed et hoc Deo viam ad poenas praeparante actum, credibile est.²⁰⁹

Audiamus nunc Lipsii iuditium, quod est *Centuria I epistolarum* IV. ‘Sed re vera dicendum est, peccamus multi in hanc partem, provocamus pericula, et lacessimus saepe imperantes, vana quandam spetie, aut superbae libertatis, aut incautae pietatis, etc.’

[03-10-1562]

III octobris. Elephas in Brabantia visa, quod hic versiculus numeralis, annum indicans, exprimit:

BrabantInI VIDERVnt eLephanteM.²¹⁰

Annales meminere dissidii quod Traiecti fuit, inter dominos de Zulen et Amstelios ac Woerdenos anno 1296. Quo tempore Gerardo Velseno contra comitem Florentium V adfuere, praeter Harmannum Woerdenum et Gijsbertum Amstelium, Arnoldus Benschopius, Gerardus Crayenhorst, Willemus Teylingius, Willemus van Zaenden, Huge van Baerlant.

Anno 1333 erat praefectus Horstanus, nomine episcopi Ultraiectini, Willemus van Boexstal. Castellum Vronestein in pago Jutfaes anno 1482 ab Hollandis captum et incensum, quemadmodum et munimentum ad Vreswijck, ubi tum emissaria confracta et inutilia reddita. Ex Loenreslottiis invenio dominum Gisbertum de Loonresloot, Hugonis filium, anno 1349 mortuum; Henricum de Loonresloot, dominum Splinterum, eius fratrem, qui obiit 1406; Hugonem annis 1360, '89; Jacobum, Willemi filium, dominum de Loonersloet 1435, Eustachium de Loonresloot 1426; Balduinum Swietenum inde dominum de Loenresloet 1435; Theodoricum, eius filium, dominum de Loonresloet; huius item filium Arnoldum, dominum 1460; huius filium Theodoricum 1480; Judocum, filium 1517.

I, fol. 63r (p. 129)

Familiae Ultraiectinae

Familias Ultraiectinas²¹¹ adhuc extantes, tam patricias quam plebeas, quarum mentionem in literis vetustioribus repperi, hic appono.

Benthemiorum familiam inlustrem alibi, hic vero plebeam invenio, insigniis vero nobilioribus insignem, quid de eius dicam origine non habeo, quamvis ex nothis fortean ortam crediderim. Invenio Johannem in literis de anno 1386 et Macharium, scabinum, anno 1473.

Knopiorum quoque fuit celebris familia, ut ante dixi.

Bodynios vero circa annum 1440 invenio Florentium et Cornelium ac eius posteritatem ad annum 1525, jan.

Vianensium plebeam familiam invenio circa annum 1470, Jacobum Walteri, filium Johannem inveni 1520.

Roestios invenio 1423, Henricum eiusque patrem Gijsbertum et fratrem Gisbertum.

Moddios, Regnerum ante C (100) annos.

Coppiers, Wilhelmi meminit N. Ever[ardus], consulis 1233.²¹²

Ruempstios, Walterum, cui fortuna rotum subvertit Petrum et Jacobum ante 20 annos. Justum Ruempstium consulem Viennae in literis compromissi collegii martii, et pagi Merkerck de anno 1533.

²⁰⁹ Zie Pollmann 2000, p. 105 (vertaling).

²¹⁰ Brabantini viderunt elephantem (1562). Vgl. fol. 59r over de olifant die in hetzelfde jaar bij Muiden verdronken is.

²¹¹ Fol. 63r-66r, zie in verkorte vorm Muller, *Descriptio*, p. 247-250.

²¹² Doorgehaald.

I, fol. 63v (p. 130)

Spallios, Regnerum ante LX (60) annos notarium.

Winteros, Willemum in suburbio Insulensi vixisse ante 40 annos ex literis nostris reperio.

Uuistingios, Johannem aurifabrum nuper ante 20 annos vixisse reperio.

Scayckios ex pago Hauthenio oriundos credo, cum illic adhuc vivant Jan Willemsz et Elgis Willemsz, ac Jelis Daemsz, coctor cervisiarius, in plata Gemina,²¹³ in urbem familiam invexerint.

Invenio satis antiquam familiam Scatwikiorum, ita nempe dicenda non Scayck, nisi vulgi more dictione breviata et contracta.

Zalios invenio circa annum 1540, in suburbio Pijlsweertiano habuisse bona, ac nominatim Joannem, Willemum 1565, Wilhelmum anno 1472, scabinum inter milites Ultraiectinos, anno 1480 invenio Willemum Zael.

Vetgens rusticanam familiam in suburbano Pijlsweertiano fuisse, notum est.

Pijlsveertios ex superiori ortos notum est, cum Henricus Ruysch, Pijlsweertii dominus, id nomen (Cornelio), Willemo Vettio dederit, qui ex Nicolea Hindersteinia filium reliquit Wilhelmum et filiam Corneliam, Cornelio Merenburgio nuptam.

Backerii, an ex opeficio incertum, nomen sumpserint; celebres inveniuntur anno 1360, ex quibus Ermbrechtus.

Mannios invenio in genealogia Juniana, Antonium patrem Hermanni et avum magistri Johannis.

I, fol. 64r (p. 131)

Rijckios, invenio Nicolaum anno 1470.

Verhuelios, Theodoricum invenio anno 1453, aedes suas non procul a vico Incendiariorum²¹⁴ habentem, Mechtildem, Gisberti van der Hoel filiam, 1411.

Crimprios, Gijsbertum legi vixisse anno 1470.

Druteos, Johannem ante CXXX (130) annos vixisse comperio.

Zemmios, Cornelium anno 1520 invenio et Gerardum, scabinum anno 1425, inter eos qui anno 1482 et ante Ultraiectinis militaverant, Andream et Gijsbertum Zem.

Voorstios, invenio Christianum anno 1380, et eius filios Johannem et Gerardum anno 1410.

Diemios, Isbrantium Walteri filium, eiusque filium Walterum invenio circa annum 1524.

I, fol. 64v (p. 132)

Spijckeros, invenio Willemum anno 1540.

Etiam de Terra Santa vel Van den Heyligen Lande legi vixisse anno 1470, et Arnoldum, Willemi filium, scabinum anno 1475.

Raveswayos, invenio Johannem et Jodocum, Gisberti filium anno 1580. Hendricum anno 1539 scepen.

Scroyesteinios, invenio anno 1570 magistrum Gerardum, scabinum anno 1572 et sequentibus, et Franciscum. Hos olim Scroyken dictos invenio, et ante ducentos annos in republica celebres.

Hensbeeckios, invenio Joannem, anno 1575 capitaneum Traiectensem, hospitem 'domi Coloniensis'.

Mont, Henricus et Nicolaus, filii Theodorici, vixere anno 1390, Gerid Mont 1450.

²¹³ Twijnstraat.

²¹⁴ Brandsteeg.

Cleve, invenio Arnoldum anno 1380 eiusque liberos Arnoldum, Johannem, Gerardum, Ermgardim. Item Amelium ac Timannum ex eadem familia. Vidi tamen in carmine famoso horum, qui iam vivunt, originem ex rustico Abcaudiano deduci.

Coman, invenio anno 1386, et scabinum Gerardum anno 1593.

Wilde, Arnoldus vixit anno 1360, ex contractu locationis praedii in Lakervelt, XI iugerum de anno 1521. Invenio Henricum de Wild, et anno 1526 domicellam Joesynam de Grijspeer, viduam Henrici de Wilde senioris, cui ex eodem Henricus iunior procreatus, qui ex Josina, filia Willemi Pijlijsters, quam duxit coniugem in martio 1519; genuit Willemum uno materno cognominem, quem ex fonte levavit Lambertus Millinck, dominus de Waelwijck, cum Johanne Vianeo et N. Pijlijsters, uxor, sorore. (Invenio Bartoldum, patrem Hermanni. Haec ex autogrammo Henrici de Wilde scripsi, 1521).

I, fol. 65r (p. 133)

Annus MDLXIII (1564)

Habeo apud me exemplum confirmationis Rudolphi Diepholtii in episcopum Traiectensem, ab Eugenio, papa Romano, anno MCCCC XXXII (1432), quarti idus decembris.

Item exemplum foundationis templi parochialis in Eminesse, cum iam ante Eemdensi parochia consisteret, de anno 1352, cum confirmatione Johannis, episcopi.

[00-00-1564]

Hoc anno. Sigismundus, Poloniae rex, Wilhelmo Furstemburgio, Livonensium magistro XLVII. (47°) et ultimo, proditione militum Germanorum, in arce Felina, anno christiano MDLVIII (1558) a Mosco capto, et in vinculis mortuo,²¹⁵ Gothard Kethlerum, nobilem Juliaceensem, eius successorem, ducem Curlandiae, sibi vectigalem Rigae declaravit. Is deinceps se scripsit ducem Curoniae sive Curlandiae, dominum Semgalliae, et nomine regio gubernatorem Livoniae.²¹⁶

Hoc tempore. Maximum frigus in Belgia, adeo ut Scaldis, latissimus fluvius, prope Antwerpiam terrae instar firmus congelatus, ac pedibus equisque aliquandiu pervius exstiterit. Id indicat versus:

Per gLaCies SCaLdIs pLebs adMirata CVCVrrIt.²¹⁷

Hoc tempore. Obiit Otho ab Honzeler, canonicus Marianus, ac ibidem templo sepelitur. Ibidem eodem fere tempore sepelitur Gerardus Morr ab Amersfoort, canonicus Marianus, qui vixit annos LX (60), dies X.

[25-06-1564]

Junii 25. Obiit Ferdinandus Austriacus, Romanorum ac Germanorum imperator.

De Scaldi congelatione hic alius versiculus factus fuit:

ConCVrrVnt Modo SCaLda geLV ad NataLIa XPI.²¹⁸

²¹⁵ Wilhelm von Fürstenberg (1500-1568) was op een na de laatste meester van de Duitse Orde in Lijfland, maar trad af en werd in 1560 opperbevelhebber van de vesting Fellin, die dat jaar door Moskou, na muiterij van de soldaten, veroverd werd; hijzelf stierf in gevangenschap. Sigismund II August van Polen kon hem onvoldoende steun bieden.

²¹⁶ Godhard Kettler (1517-1587) uit een adellijk Guliks(?) geslacht, was de laatste meester van de Duitse Orde in Lijfland, en de eerste hertog van Koerland en Semgallen, als vazal van de koning van Polen aan wie hij Lijfland afstond.

²¹⁷ Per glacies Scaldis plebs admirata cucurrit.

²¹⁸ Concurrent modo Scalda gelu ad Natalia XPI (Christi).

Anno 1449, quando episcopus Diepholtius urbem occuparet prodicione quorundam, comitantibus Suedero Culemburgano et Henrico Montfortio cum Amersfortiis, capti in ea Johannes Proeys van Lichtenberch, consul, Roetardus Proeys, Henricus van Massche, dominus Jacobus van Gaesbeec, Jacobus Proeys, Hubertus Pallaes, Arnoldus, Volpertus, Johannes et Jacobus van Amerongen, Johannes et Theodoricus Wouman, Johannes van Tiele, Fredericus de Renesse, filius Johannis de Vulven, Bernardus Proeys, Johannes et Abraemus van Lichtenberch, Philippus van Groenevelt, Adrianus van Lantscroon, Albertus Proeys, Fredericus van der Massche, Henricus van Malsen, Gerardus Foeck, Rodolphus de Elswert, Theodorus Steeckel banniti.

Dominus Swederus de Cuylemborch, prepositus Summi templi anno 1422 Traiectum transtulit ex Insula Mariae, vulgo Mariënweerd, caput divi Amandi, ibidem propemodum neglectui habitum.

Heer Hendricus de Cronenburch fit eques in pugna Albiniana Jacobae Bavarae contra Burgundos.

Hugonem Buttermannum, dominum de Buttersloot, Botlant et Spijck,²¹⁹ invenio temporibus Herberti, 26. episcopi.²²⁰

I, fol. 65v (p. 134)

Invenio in literis carthusiensium, ad episcopum scriptis, de anno 1400, Egidium Wolfswinkel.

Lappii, ex Nerdene oppido oriendi, ubi L..., ludimagistri filius, medicus, natus per nuptias civitatem ...

Noortvicorum nobilis familia.

Everardum van de Sande invenio anno 1371.

Willemum van Buytendijck anno 1430 in literis repperio, et Johannem anno 1483, qui author fuit reconsiliationis Davidis, episcopi, cum urbe.

Eewijck

Van Straten, Johannes de Platea, notarius, 1525, Machelem van Straten fuit scabinus 1381.

Hendrick van Straten, civis Gorcomus, anno 1410 occisus.

Grunenbergios, invenio Theodoricum, cui uxor joffrou Hadewich Foeck anno 1526,

Gerardum anno 1493, Egbertum secundum consulem 1501.

I, fol. 66r (p. 135)

Nomina veterum familiarum, tam patritiarum quam plebearum, quarum non memini in superioribus, passim collectarum:

Entorp 1390, Van der Brugge 1370, Aernhem 1371, Hombout 1350, Lieboert 1370, Vos 1380, Stuyts 1380, Beeckermans 1363, Scrodekijn 1400, Rijnoye 1410, Zomer eodem, Van den Bene 1420, Van den Slijs 1425, Honger 1340, Buconthuys, Leertouwer 1340, Stoick 1520, Braoem 1350, Dymbout eodem, Van der Sterre eodem, De Haen eodem, Alvekim eodem, Van den Spiegel eodem, Damasscheorum eodem, Hamersteineorum 1400, Witte eodem, Retwijckorum eodem, Van der Weyde 1410, Luttekenhuse eodem, Royesteyn 1580, Sloyer 1400, Paelvoet 1420, Van Amersfoorde 1450, Velpen 1500, Rodenburch 1300, Van den Damme 1340, Uuyter Coornmarc eodem, Schinckel eodem, Hoen eodem, Droem eodem, Schorze eodem, De Cuper 1360, Van Niendale eodem, Steenre 1430, Nijpijser 1440, Van Veen 1450, Van Valckendaal eodem, Malsen 1475, Vosse 1476, Van Hove 1476, Huesden 1524, Zelck eodem, Gruenenberch anno 1500, Van Mast, alii Van Masch eodem, Snoeck

²¹⁹ Bottersloot, Botland en Spijk.

²²⁰ Hartbert van Bierum (1139-1150), 26e bisschop van Utrecht.

1469, Rijswijk 1413, Stultinc eodem, Buser 1488, Roeck eodem, Brantsz eodem, Boekels 1360, Van den Doem, Jacobum Stellium invenio, ab Ultraiectinis captum anno 1481 ad castrum Vreswijck, ab Hollandis obsidione pressum, cum Johanne Dorpio.
 Invenio in annalibus Henricum Jacobi filium de Nienvelt, qui episcopum, nescio an Davidem, ante centum amplius annos, Amersfortiae invaserit, qui tandem sclopo traiectus periit. Erat ei mater filia domini de Montfoort. Fratres vero habuit Stephanum, Gerardum et Johannem, equites, et circa annum 1448 apud Delphos nescio quibus factionibus involutos. Invenio Gerardum de Nievelt et Cornelium Dorpium.
 Aernt Preus et Petrus Dool anno 1374 capitanei civium Ultraiectensium ad Gildenburch, quemadmodum et Otto de Schonouwen, Willemus van Veets, Gosuinus van Vanderic.
 Dirck de Cock, Gorcomius, factione Willemi Arquellii, capite punitus anno 1410, et 1432 Hendricus et filius Andreas.
 Circa idem tempus invenio dominum Johannem de Cronenburch, praefectum castri Huesdeni, et dominum Petrum Buys, iuris canonici doctorem Leydis 1475.
 Willemum van Wije, praefectum castri Eemdani, anno 1457.
 A.D. 1518 invenio in familia ducis Geldriae Gisbertum de Wisch, dominum de Aeverhagen, Willemum de Rossum, dominum de Zuylen, Winandum de Aernhem, Henricum de Broeckhuysen, magistrum stabuli, anno 1467.

I, fol. 66v (p. 136)

Anno 1467 invenio ex literis minoritarum vixisse Jan van Masch, Lubburch, sijn wijff, ende Hendrick van Masch, haer zoon, qui habuerunt monumentum sepulcrale in templo franciscanorum, ubi lapis cum insigni van X (10) clener blayen.
 Catrijn Hendrick van Mast weduwe, vixit 1518, quando dedit Brigidano monasterio V (5) florenos Rhenanos annuos, pro missa celebranda.
 In literis de anno 1469 invenio joffrou Bertraet Johan de Waels Claesoons weduwe, quae dedit Gerardo Voet in een erffpacht seeckere camer, staende in de Oistersmeestege, daer Johan van Coetsvelt zuytwart naestgelegen, om een pont stadt paye. Et subsignarunt Jan van Blochoven ende Lubbert Snoeck.
 In literis de anno 1413 Jan van Clarenborch cum sigillo, insignia sunt fere eadem ut videtur cum Mantwijck, nisi colores differant.
 In literis de anno 1413 Gerrit van Rijswijk, Claes Stultinc, heer Johan van Vianen van Beverwerde, ridder.
 In literis 1488 Willem Buser, Hendric Roeck, Gijsbert Hendricx Brantsch, Hendric van Voirde. Hermannum van Vliet invenio anno 1411, et nobilis fuit familia Van Woerden van Vliet, e qua adhuc vivunt mulieres, et vixit nuper Albertus Vliet, capitaneus.
 In literis de anno 1425 invenio Braem uytter Coornmarct, cum Gijsberto van der Weyde, mannen des Stichts van Utrecht, in aliis de anno 1450 Henricum van de Velde.
 In literis de anno 1366 invenio Alardum van den Doem, camelaer.
 In eisdem literis invenio aedes Ter Nyeborch et Leuwestein.
 In iisdem Roetardum van der Sterre, Willem de Smit, de hofsteede te Lichtenberch in urbe.
 In literis de anno 1435 Egbertum van Groeneberch.
 In literis Latinis de anno 1287 Logenbrugge, invenio item Gisekinum de Dryele.
 In literis 1404 Peter Hazard.
 Isselsteinios praeter ipsius urbis dominos, quorum quidam ex Amstelia stirpe, quidam ex Egmondana, est alia familia apud nos, nescio an de nothis Egmondanis, quibus respondere videntur insignia, ex qua vixit Arnoldus.
 Invenio etiam olim Iselsteinios van den Bosch, ut dominum Herbertum de Iselstein van den Bosch, filium Gisberti 1330, Giselbertum van den Bosch et Iselstein anno 1347, Herbernum

van den Bosch etc. 1400, Arnoldus, Gijsbertus, Vranco, eius filii, Cornelius vero Arnoldi fuit filius, Antonius Gisberti.

Dominus Arnoldus de Iselstein, qui obiit anno 1363, 10 martii, habuit filium nothum Henricum.

In literis de anno 1521 fit mentio de Loeff Berchmakersstraet, et Rutgeri Clueting, Huberti van Renen, ac joffrou Mechtelt, uxoris.

In literis de anno 1346 Gerard van Voorschoten, joffrou Aleyde, Willem van Clarenborchs wijff, Willem Voorraedt, smit.

I, fol. 67r (p. 137)

De Phociis sive Foeciis hanc inveni inscriptionem, eorum antiquitatem testantem:

Anno MCCCXXXV (1335), in vigilia sancti Michaelis archangeli, consecratum fuit summum altare in ecclesia sancti Salvatoris Traiecti, quod eiusque tabulam et praetiosi operis monstrantiam, venerabilis vir magister Gerardus Foec, quondam huius ecclesiae decanus, eidem ecclesiae donavit, ad laudem et honorem omnipotentis Dei, domini Salvatoris.

In literis de anno 1389 Johan de Witte Gijsbrechtsoon ende Marguarite, sijn wijff, Andries den Witte.

In literis scabinalibus de anno 1395, invenio Theodoricum de Lienden et joffrou Lisbetham, filia Florentii van Jutphaes, uxorem eius, ac Margueretam, Arnoldi Hoedts filiam.

In literis XII-viralibus de anno 1397 Andream de Witte, Wilhelmum van Maersen, et eius fratrem Wennemaer van Maersen.

In literis privatorum de anno christiano MCCCC XLIII (1443) Hendric van Hazeert.

In literis de joffrou Peter Aelberts weduwe van Egmont, Goert Buys de anno 1485.

Dirck Spronck in literis de anno 1436, item Jan van Beesde, ibidem Johan de Witt ende joffrou Ida, Johan van Huesden dochter, sijn huysfrou.

In literis de anno MCCCC LXI (1461) gaff joffrou Gerrit die Vranc Goyertsz wijff was, Bruninc mr. Brunincsoon, credo Foeck, alle recht dat sij hadde aen dat garwehuys, soo dat gelegen is in der poorten benefens haer huys, daer Geerloff de Witte weduwe met haeren kynderen oostwärts, ende Alidt, Gijsbert van der A wijff was, westwart naest gelegen sijn.

Anno 1395 Willam over de Vechte ende Dirck van Lyenden.

In literis de anno 1385 vixisse Johannem Woutman, legi.

In literis scabinalibus de anno 1422 legi haec, quod joffrou Elisabeth, die Loeff Berchmakers wijff was, aen Hendrick Hazaert vercochte vier mergen lants, gelegen in Maersenbroeck, in Johans gerechte van der Meer Janssoon.

In literis de anno 1583 (sic) Hendrick van Nienhoven, borger.

Ibidem Elysabeth, weduwe van Andries van Venroy, cuius nomen in vitris de anno 1544; et in literis scabinalibus Andree Venrodii nomen invenio anno 1536.

Joffrou Agatha, Willem Foeyten weduwe, anno 1536, filia ut videtur Godefridi de Edelen.

Johan Binoep, schout van Audemunster anno 1536, Aernt Jansz van Buezechem, ende Borch, sijn wijff, Jacob Willemsz suster anno 1510.

Joffrou Agnese, Jan Costen dochter, Peter de Wilden echte wijve, onser stadt ondersaet, anno 1409.

Marguareta van Malsen, abdisse tot Oudwijck, 1406.

Gerrit de Kemmer ende Dirck Griemer, in literis de anno 1429, Hendric Ledebuer.

Gerrit de Keyser, een rijcker man, borger t'Utrecht, die de stadt in't Bourgoensche oirloge tot 36.000 Beyersche guldens geleent heeft, anno 1430.

Aernt Hoet, Willem Proyt, Meynert Keyser, Johan van Tiel ende Hendric Trinden, cameraers, anno 1432. Johan Trinden, frater Henrici, qui eius mortui rationem confecit.

In literis compromissi ad Bredenrod[ios?] 1533 invenio Gerardum van Sperewoude et Wilhelmum Erp.

I, fol. 67v (p. 138)

November

[00-11-1564]

Circa hoc tempus. Senatus Traiectensis promulgatus. Consules ... Priores duo fuere consules; XII-viri litibus iudicandis fuere: Gerardus Poth, Joannes Bollius, Johannes Tati

Amerongius, Cornelius van der Maeth, Henricus Vochdius Riveldius, Estachius Brakelius, Arnoldus Theodoricus Leidensis, Johannes Botterus Snellenbergius, Hermannus Vechtius, Sanderus Bommelius, Gerardus Wilhelmus Woudenbergius, Theodorus Levius, Johannes Groesbekius, Gerardus Goyerus Veremius. (Ick heb brieven van den 25. oct. 1564).

In templo Petreiano collegi sequentia haec epitaphia, quae suo loco adscribere non potui:

(Ad parietem lateris sinistri):

Hic iacet sepultus venerabilis dns. Hermannus de Rheno, decanus et canonicus huius ecclesie, qui obiit anno Domini MCCCC LXXXVIII (1488), XXIII decembris.

Anno Domini MCCCC LI (1451) in profesto beati Willebrordi, episcopi, obiit honorabilis vir, dns. Johannes Herbocet, canonicus huius ecclesie, hic sepultus, cuius anima requiescat in pace.

Anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo octavo (1478), mensis maii die XXX, obiit venerabilis vir dns. Henricus Voss, huius ecclesie canonicus, orate pro eo.

Anno Domini MCCCC LXXVIII (1478) obiit venerabilis vir mgr. Nicolaus Petri de Amsterdam, canonicus huius ecclesie, orate pro eo.

Anno Domini MCCCC LXVIII (1468) obiit honorabilis vir dns. Petrus Johannis de Amsterdam, vicarius huius ecclesie, ora pro anima eius.

(Hoc in pavimento cum sequenti):

Sepulcrum devoti sacerdotis domini Petri Johannis, patris, et magistri Nicolai Petri, filii sui legitimi.

Venerabili viro domino Petro Zuermont ab Hinderstein, huius templi decanus et canonicus, qui anno Domini MCCCC LXVII (1467), die XXIII novembris, obiit; pietatis ergo posuerunt. ([grafopschrift in een cirkel]: Sepulchrum domini Florentii de Zoelen, canonicus huius ecclesie, 1441).

(Ad parietem):

Anno Domini MDLIX (1559), die vero XXV martii, obiit venerabilis et eximius vir dns.

Fredericus ab Honseler, canonicus huius ecclesie, conditus in sepulcro decani, cognati sui.

Anno Domini MDXVII (1517), XXVIII die iulii, obiit venerabilis dns. Godefridus de Koninck, canonicus huius ecclesie, requiescat in pace.

[00-11-1564]

Hoc tempore. In Gallia Carolus restauravit legiones peditatus Gallici, ante a Francisco I institutos, inde ab Henrico II in usum reductos. Quare et hoc anno typis editus liber, omnes priorum principum leges ac constitutiones militares complectens. Quem apud me habeo.

Hoc anno. Bruxellis in aedibus Justi Dijckpent monstrum ex sue natum, habens faciem, humeros, manus, brachia humana, caetera vero membra deorsum porcina. Vixit ad biduum, tum nempe propter nimium populi admirantis, imo horrentis, concursum, cum matre caesum fuit.

I, fol. 68r (p. 139)

Annus MDLXV (1565)

Praetor Theodoricus Zulenius. Consules Gerardus Poth et Johannes Bollius.

Januarius

[00-01-1565]

Intentissimum hoc tempore frigus omnia flumina et lacus, etiam vastissimos, congelavit, adeo ut, teste Becano (VIII *Origines Antverpianae*), nulla hominum memoria maius fuisse credatur. Scaldis nempe sic astricta fuit, ut multa hominum millia crusta ferre, thoreas ducere et tentoriis non Baccho modo, sed et Veneri etiam indulgere, quo res posteris mirabilior videretur, spectare posses.

[24-02-1565]

(Idem contigit prope Viennam in Lecca flumine circa festum divi Mathiae, st. Mathijs).

In annalibus invenio hos sequentes praepositos canonicorum fuisse: Johannes a Bronckhorst contra Johannem Diestensem electus episcopus, anno 1323 sancti Salvatoris, quemadmodum et dns. Henricus de Steenberg anno 1412 et dns. Petrus de Steyne ac dns. Willemus, dynasta de Purmereynde, thesaurarius Hollandiae anno 1417. Odolphus quoque huius templi fertur fuisse canonicus.

Balduinus, Theodorici VI, Hollandiae principis, filius, sanctae Mariae praepositus anno 1177, post, anno nempe sequenti electus episcopus 29.

Et nuper parentum memoria Adolphus de Ruytenberch ac Joannes Funck. Invenio quoque anno 1313 canonicorum ibidem magistrum Gerardum a Tetroe.

Gosuinus Amstelijs, divi Joannis praepositus fuit anno 1248 sequenti electus episcopus, quemadmodum et Theodoricus Wassenarius tertius, Philippi IV filius, qui et Haerlemi legitur fuisse pastor animarum, legitur etiam fuisse Summi templi archidiaconus et pronotarius.

Carolus Perenotus fuit praepositus anno 1553. Willemus autem Heda, historicus, fuit decanus divi Johannis et canonicus Summi templi. Anno 1550 fuit ibidem decanus Willemus de Bockhout.

Jacobus a Lichtenberch legitur etiam fuisse praepositus divi Petri.

In quadam scedula anno '48 scripta inveni Strengios, Gerardum, Petrum et Andream.

De simplicitate titulorum veterum principum etiam nobilium absque cognomentis ab arcibus, sed tantum offitiorum, vel corporis alienis vitio desumptis, ut gigheris oboesi, nigri, parvi, etc. Cum Froisardus author sit, morem istum ab arce, municipio vel satrapia se denominandi, circa annum MLXX (1070) in Galliis primitus introduci coeptum. Vide Douzam, librum V *Annalium Bataviae*, pag. 208 et seqq. De ducali item et comitis offitio nondum hereditario, vide eundem, pag. 213 usque 222.

I, fol. 68v (p. 140)

Martius

In proelio Schonoviano inter Ultraiectinos, antistite Arkelio, et Hollandos facto, capti fuere ex Hollandis: Gisbertus de Langeraeck, Herpertus de Liesvelt, Conrad de Oisterwijck, equites, anno 1349.

Anno 1352 mareschalcus Ultraiectinus caepit castrum de Ruweel, quod inde 3. post anno ab antistite emit Walterus a Minden.

Anno 1355 Ultraiectensibus in favorem comitis Hollandiae indixere bellum vasalli regionis Traiectinae: Johannes de Langeraeck, Gisbertus de Nienroe, Johan de Bloemestein, Zoude uten Rijn, Hubertus de Schonauwen, Swederus van Nesse, Gerardus de Vliet.

Geboorte van Buchelius

[18-03-1565]

XVIII. Hoc die circa primam horam in urbe Traiectina lucem primam vidi. Stirps paterna Buchelliana in Ubiis iam olim clara, quam avus Emundus Buchellius, vicarius Florentii Egmondani, Burani comitis, ducta in uxorem Juditha ex nobili Zuleiorum familia, cui ab arce gentilitia Blasenburgi agnomen ad Batavos transtulit. Materna vero ex libera Frisiorum gente. Nomen mihi parentis inditum, cum sacro fonte abluerer, Arnoldus, quod licet Latino more corruptum, purum tamen putum (Teutonicum), Aquilae eremiam vel silvam denotans, vel aquilam tenentem potius, quae mihi placet expositio. Et sic dictos Germanico vocabulo, olim Romanos signiferos aquilas Romani Imperii insignia ferentes, putarem.

Tunc, si me facili vidissent lumine Musae,
Nec foret ingenio Pallas iniqua meo,
Natales venerare focos queis luminis auras
Hausi, ceu vitae limina debueram, (fas fuerit)
Et postes violis coronare et floribus aras,
Thuraque belligero mascula ferre Deo.
Sed mea fata vetant, et vano lubrica vultu,
Fortuna, heu, votis semper avara meis,²²¹
Quod potero genioque loci, genioque diei,
Supplex demisso lumine vota feram.
Urbs quae grata Deo, quae fons pietatis avitae,
Te nunquam summi Numinis ira premat,
Crescat in immensum vera tua gloria laude,
Dum Rhenum Batavus spectet et oceanum.
Te quoque Mars, puerum qui me de matre rubentem
Vidisti, placido carmine deveneror,

I, fol. 69r (p. 141)

Armatum abde caput, flammantes deprecor iras,
Urbem hanc et cives ne mala bella premant.
Fallor, et attonitas Martis vox verberat aures:
Caedes, bella, fugas ferrea fata parant.

[18-11-1565]

XVIII novembris huius anni. Bruxellis celebratae, nocturno convivio magna solemnitate, nuptiae Alexandri Farnesii, Parmae et Placentiae principis, ac Mariae, Eduardi Lusitani ex Johanna Bragantia filiae, quam attulerat sponso Petrus Ernestus Mansveltiae comes. Anno 1304. Traiectina urbs duas in partes divisa et iterum unita concordiae foedere at parum firmo, cum anno sequenti fuerit ante aedes suas occisus dominus Gerardus Bruicken, eques, et inde capti: dominus Jacobus Lichtenberch, dominus Willemus Rodenburch, equites, Warnerus Ridder, atque custodiae traditi in Vresenburch. Qui non multo post in area Catariniana capite truncati periere. Jacobus vero Lichtenberch, huius filius, saepe Ultraiectensibus insidias fecit, sed frustra.

Maius

[18-05-1565]

²²¹ Zie Pollmann 2000, p. 46.

Hoc tempore. Solymannus, Turcarum imperator, ingenti et maximo apparatu bellico urbem Melitensem, vulgo Maltam, adortus fuit. Sed cum plurimis insultibus eam occupare contendisset, Rodiorum tamen equitum fortitudine repulsus fuit, amissis ultra XX suorum millibus, cum ex equitibus CCCXXVII (327) desiderarentur,²²² praeter aliam conductitiam militum manum.²²³

Johannes Bolosius, comes, frater Willemi III, Hollandiae comitis, circa annum 1306, Schoenhaviae fundavit caenobium carmelitanorum. Anno vero 1313 johannitarum aedes Haerlemi fundatae.

Junius

Anno 1340. Episcopus pignoris sive hypothecae loco tradidit domino Swedero de Culemburch, agnomento Scenck, castrum Horst, pro 9.000 librarum.

Anno 1501. Fuere in senatu Traiectensi Gijsbertus Cranius, Hendrick van Voirde, Roeloff van Baern.

[00-06-1565]

Usque ad hunc diem. Fui apud primam nutricem Aleidam Wolteri, sutoris uxorem. Secunda mihi nutrix Adriana, uxor Cornelii, caementarii.

Hoc tempore. Annonae summa in Belgio caritas, adeo ut plurimi fame perirent. Tum etiam plurimum ab Ordinibus Belgiae, nobilibus etiam et proceribus, apud regem, sed frustra, laboratum de impediendis novis episcopis.

I, fol. 69v (p. 142)

Belastingen enz. in 1525

[23-05-1525] Copia

Van den excijs der heeren ende geestelickheyt ende meer andere punten, overdragen anno 1525 bij den gemeene gilden der stat Utrecht.

Wij Henrick, Palsgrave bij Rijn, hertoghe van Beyeren, elect t'Utrecht etc., maecken kondt allen luyden, alsoo die gemeen gilden binnen onser stadt van Utrecht om nutschap, gemeen orbair ende profijt van onse stadt voorseyt, ende omme te vervallen die groote ende swaere lasten van schulden ende anders, die de drie Staten deses onses Neederstichts, ons in zegele ende brieff gelooft hebben, ende onse stadt voorseit oeck andersins schuldich is, overcomen gemaect, ende ons op huyden bij hooren oversten van onser stadt ende hooren geschickten uuyt allen gilden voor doen houden, hebben zeeckere punten ende articulen, hierna bescreven.

- In den eersten, dat die vijff goodshuysen ende alle die ander geestelickheyt metten cloosteren meede excijs van allen wijnen ende bieren, gelijk die borgeren ende ondersaten geven sullen, ter tijt toe dat wij tsamentlicke vrij sellen wesen.

- Item, dat die vijff godtshuysen geven sellen van de 46.000 goudse gulden, die onse genedigen heren noch resten aen de drie Staeten, van stonden aen 15.000 goudse gulden, ende alle cloosteren binnen steeden Utrecht, Amersfoort, Renen ende Wijck ende daerbuyten, 10.000 goudse gulden, ende die ander een ende twintich duysent goudse gld. zellen staen op gemeen huysgelt, daer sij den derden penning aff corten sullen, den grontheeren van stonden aen, ende eerstdaechs op te brengen. Uuytgezondert die drie biddende oirden²²⁴ ende die Brigitten binnen Utrecht.

²²² Verloren gingen.

²²³ De mislukte belegering van Malta door de Turkse overmacht van Süleyman de Grote duurde van 18 mei tot 11 sept. 1565 (Conductitiam militum manum – een afdeling huursoldaten).

²²⁴ Bedelorden.

- Item, dat de geestelickheyt ende gasthuysen, noch niemant van hoorentwegen geen weerlicke goeden, huysingen, erven ofte renten binnen ofte buyten der stadt Utrecht coopen en zellen. Ende voort tevreden te wesen mitten goeden die sij op deese tijt hebben op't verbueren van dien goederen.
- Item, dat men niet vorder reysen en sall ter dachfaert, dan op die Putcuyp ende op Spijckerscamp,²²⁵ ende elcke Staet op sijn selffs cost.
- Item, den Rijn mette Vecht sel men verdiepen van de Vaert tot Maersen,²²⁶ ende jaer uuyt, jaer in, houden boven ende beneden sestien schouwen, om 'tselve gelt dat daertoe staet.
- Item, dat men die rekeninge doen zel van alle alsulcke penningen als gebuert sijn van 't jaer van elven (1511) tot deser tijt toe, 'twelck wel beloopt tienhondert duysent goude gulden van gewichten. Ende voort en zel men tot deese rekeninghe niemant schicken, die rekeninghe doen zullen, ende die daer schuldich

I, fol. 70r (p. 143)

inne sijn.

- Item, voort zel men rekeninghe doen van Leckedijck, Hinderdam: uuytsettinghe, mergengelt, huysgelt, ruytergelt, als men gebuert heeft van 't jaer van elven off.
 - Item, dat men de moelenaers die buyten wonachtich sijn, blijven zell laeten bij hoor privilegiën, die se van oudts gehadt hebben.
 - Item, dat men den dam van Jan Benninck ende de rijsweert van mijn heer van Brederode off doen zel binnen een maent nae desen dach, daer mijn genedigen heer de hant aen houden sall, ende alle behulp toe doen, als een goet lantforst schuldich is te doen.
- Ende want dan die gemeene onser stadt gilden voorseit oitmoedelick ende vrundtlick aen ons, bij hoeren oversten ende geschickten voorseit, doen versuecken ende bidden, hebben alle dese voorseide punten te willen believen ende approberen.
- Soo es't dat wij, aenmerckende alle 'tgeene voorseit es, d'selve punten ende elck bijzondere belieft ende geapprobeert hebben, believen ende approberen midts deesen, belovende dit vast ende stade te onderhouden, etc.
- Des t'oirconde soo hebben wij ons segell aen deesen brieff doen hangen, over onsselven ende meede over onse capittelen van de vijff goodshuysen t'Utrecht, alse den Dom, Oudemunster, st. Peeters, st. Jans, st. Mariën, ende voort over allen anderen cloosteren ende conventen binnen onser stadts vrijheyt gelegen, alse den Duytschen huys, sunte Katrijnen, st. Pauwels, Reguliers, Audwijck, st. Servaes, Wittevrouwen, etc.
- Gegeven in't jaer ons Heeren MDXXV (1525), des woensdaechs opten derden Cruysdach,²²⁷ den XXIII. dach in maii.

Eodem die. V (5) collegia canonicorum eadem approbarunt, quemadmodum reliquorum monasteriorum praefecti, quorum hi in literis tituli:

Wij, abt ende convent van st. Pauwels, lantcommenduer ende convent van den Duytschen huys, baliër, commenduer ende convent van st. Catarijnen, prieurs ende conventen van de kartuysers buyten, reguliers binnen, abdissen ende conventen van Oudwijck, st. Servaes, Wittevrouwen, maters, paters ende conventen van st. Nicolaes, st. Agnieten, Brandoly, Jerusalem, st. Ceciliën, Betleëm ende st. Jeronimus huys, binnen ende buyten Utrecht, etc.

Die sequenti. Literis suis promisit pontifex Bavarus, se edictum opte hoochste boete, dat die huysluden in't gantsche Nedersticht zellen alle haer coorn ende suvel ter merckt brengen ende vercoopen in enige van de vier bemuerde steeden, ende geen voorcoopers wesen sullen voor twaelff uren, bij't verbueren van de goederen.

²²⁵ Putkop bij Harmelen en Spijkerskamp aan de Grebbeberg.

²²⁶ De Vaartserijn en de Vecht, van Vreeswijk tot Maarssen.

²²⁷ 'Crucetage: Bettage von Vocem jocun. [5. Sonntag nach Ostern] bis Mittwoch danach' (Grotefend).

[25-05-1525] Alias hinc vidi literas incipientes: Wij borgemeesters, scepenen

I, fol. 70v (p. 144)

ende rayde, gemeen oudermans ende meentmannen van allen gilden der stadt van Utrecht, etc., allwaer sij doen kondt, dat sij belooft ende gegunt hebben de gemeene gilden dese naevolgende puncten, alse:

- Dat alle vreemde luyden die hier comen metterwoon, ende enich gilde winnen, dat die eerst borgers wesen sullen metter stadt clocke offgeluyt, ende geven dan voor haer gildegelt dat sij mit hoer handt doen ses goude gulden, ende die meer gilden winnen, sellen zij mogen winnen met halff gelt.
- Item den iersten heyligendach na Lichmis zullen de gilden mergenspraeck hebben, ende twe uuyt elcke gilde schicken alse meentmannen, daer de rekeninge jaerlicx voor gedaen sall werden.
- Item, dat men geen ballingen maecken sall, dan eenyeder corrigeeren van sijn misdaet.
- Item, dat men van elck vat biers geven sel te excijs, behalven het stuvergelt, dat vijff pont IIII schelling plach te wesen, nu blijven sall twe pont als vijff sts. current, ende voor de tappers drie pont als achtalve sts.
- Item, dat men niet meer lijven en sall van ponden oft enige andere lijffrenten dan met consent van de gemeen gilden, ende dat men 't segel daeraff ontwe sall breecken, als dat geschiet es.
- Item, dat Goyert van Rodenborch, Evert Zoudenbalch ende Goyert van Voirde Hendricsz mit dengeenen die daeraen haven, uyten rade wesen ende ewelick blijven sullen.
- Item, dat van nu geen brouwers noch backers in den raet gecoren sullen werden.
- Item, als die overste oudermannen gecoren sullen wesen, dat men dan de drie cameraers bij den gemeene oudermans altijt kiezen sall.
- Dat alle borgeren selffs zullen mogen voor haer huysgesin brouwen, ende daarvan excijs geven naer behooren.
- Item, dat de molecijs nae dit saysoen aff wesen sall, dat men geen neeringhe in enige cloosters sall mogen doen.

Anno 1525, 25 maii.

Quae deinde approbata a pontifice.

In cuius literis et haec habentur, ex sollicitatione van de bijlhouders- ende smeedengilden.

- Dat alle eedele, onedele, cleyne, groot etc. binnen der stadt Utrecht vrij ende veylich mogen comen, exceptis malefactoribus et criminosis.
- Dat men een raedt kiezen soude uuyt de gemeene gilden, sonder enigerhande ridderschap.
- Dat die sluetelen van der stadt geleverd sullen werden in handen van de twee voorseide gilden, oudermannen ende sestien geschickten, tot behoef van de twee borgermeesters, die gecoren sullen werden.

Deinde omnia praeterita abolentur, ac hec sigillis praesulis civitatisque obsignata.

Van welcker brieven 23 gemaect waeren, alleens luydende, waarvan den biscoop een, de stadt een, ende de eenendetwyntich gilden d'ander hebben sullen.

I, fol. 71r (p. 145)

Annus MDLXVI (1566)

(Hoc anno N. Meursius, canonicus regularis Ultraiectinus, sacerdos, natus Iselstadii, ex

mona[sterio]).²²⁸

Het Verbond der Edelen

Januarius

[01-01-1566]

Huius anni initio. Nobilium Belgiae confoederatio ceu, ut alii interpretaebantur, contra catholicam religionem et regis auctoritatem conspiratio facta est, ubi plurimi convenerant ad nuptias Florentii Montonii (ni fallor Momorantii²²⁹ comitis, Hornani fratris). Iusserat nempe rex, ut concilii Tridentini decreta, et Caroli V de hereticis non patiendis edicta, sine ulla simulatione stricte observarentur. Nobiles et precipui Belgarum proceres libertatis Belgicae ruinam haec interpretaebantur, et Inquisitionis Hispanicae incunabula, proinde sese opposuerunt quam plurimi, quidam libertatis vere amantes. Alii etiam rerum novitate inducti, et necessitate rei familiaris coacti, motum aliquem expectabant, ‘nam honores quos quieta republica desperant, perturbata consequi se posse arbitrabantur.’

Inito igitur foedere, *in* oppido S. Trudonis congregati omnem moverunt lapidem, ut se opponerent regis voluntati et edictis, ac quidam etiam plebem Inquisitionis Hispanicae terrore excitarunt. Imperatorem quoque Maxaemilianum II comitiis Augustanis rogarunt, ut pro iis intercederet apud affinem regem et consanguineum, ne libertatis et conscientiae vinculo diutius gravarentur.

Capita confoederationis huius fuerunt:

Gulielmus Nassovius, Aurantiae princeps,
Ludovicus Nassovius,
Amurathes Egmondanus,
Philippus Memorancius,
Bernardus Merodius, dns. de Rumen,
Carolus van der Noot, dns. de Rijsoor,
Georgius Montonius, dns. de Noielles,
Martinus Serclaus, dns. de Tilly,
Johannes Montonius, dns. a Vilers,
Franciscus ab Haeften,
Carolus Levinus, dns. de Famans,
Joannes et Philippus Marnixii,
Florentius Boetzelarius, dns. de Langeraeck, Dalebrouck et Oedekerke,
Rutgerus Boetzelarius, dns. de Carnisse,
Otto d’Arckel, dns. de Heuclom,
Herbertus Raephorstius,
Johannes Huchtebrouckius,
Wilhelmus Niveldius,
Cornelius Nienrodius,
Stephanus Zulenius,
Florentius Nunius, dns. de Bruches,
Johannes Rhenessius, dns. de Vulven,
Gerardus et Johannes Rhenessii,
Sanderus Turca,
Philippus van der Mere, dns. de Sterbeke,
Daniel Gorius,
Fredericus Egmondus,
Adrianus Walius Fronesteinius,

²²⁸ Gewist, zie fol 109r.

²²⁹ Montmorency.

Jacobus Vingardius, dns. de Vingarden,
 Giselbertus Duvenvordius, dns. de Opdam,
 Janus Douza,
 Cornelius Assendelphius, dns. de Gourian,
 Adrianus Suetius, dns. de Pensen,
 Otto Appelternius,
 Bernardus Uuytenengius,
 Theodoricus Duvenvordius, praefectus Brielensis 1584,
 Willemus Dorpius, coronel,
 Arnoldus Dorpius,
 Philippus Aaus, praefectus Gorocomiae,
 Gerardus, Otho, Jasparus Poelgeestii,
 Johannes Casembrotus, dns. de Beeckersele,
 Maxaemilianus Blosius, coquus,
 Cristophorus Leefdal,

I, fol. 71v (p. 146)

Georgius Montonius, Noiellae, Marquettae et Barlii dominus, praefectus Leidensis et XII
 cohortium tribunus,
 Pontus Bovius, Noyelles

Du commencement des troubles fust fait par les papistes ce vers chronographe:

MVLtI pseVDo prophetae sVrgent.²³⁰

Quemadmodum et ille qui ex eadem pharetra contorta sentia Machabeorum, III cap., lib. 1°.

Sancta tVa ConCVLCata sVnt et contaMInata.²³¹

[01-02-1566]

Hoc tempore. Obiit Johannes de Coninck, canonicus Petreianus, cui hoc positum epitaphium,
 Latinis literis in pariete templi: ‘Post exactos cum laude in canonicatu et praebenda huius
 phani 52 annos, vitae 70, obiit dominus Johannes de Coninc, quinque ecclesiarum
 Traiectensium senioris, ante praesens altare suas reliquias deposuit anno 1566, 1^a feb., quem
 piis precibus iuvato, viator.’

De cometa qui hoc anno multos dies per Europam emicuit, et luna triplici facie, quaeque
 deinde sequuta, vide Antonium Costanum in *Polyhistore*, cap. 20. (Erravi, haec nempe in
 annum 1556 accidisse comperi).²³²

Senatus provincialis canonicorum collegia, vi quodammodo et minis, ad approbandum
 concilium Tridentinum inducere, ut ex actis patet, conatus fuit.

[28-03-1566]

XXVIII martii. Obiit magister Jacobus de Leuwen, canonicus Marianus senior, in templo
 Mariano sepultus.

Circa finem huius mensis. Ad tertiam translatus nutricem et ultimam, Nellam, Johannis
 Arnoldi, sartoris, coniugem, apud quam ad tertium aetatis annum habitavi, cum summo me
 prosequeretur affectu.²³³

²³⁰ Multi pseudo-prophetae surgent (Matth. 24:4-5).

²³¹ Sancta tua conculcata sunt et contaminata (I Makk. 3: 51).

²³² De komeet C/1556 D1 (niet de komeet van Halley).

Aprilis

[00-04-1566]

Cum vi quodammodo regis iussa, de inducendis novis episcopis et inquisitione stabilienda, in usum producerentur multae turbae ortae.

[05-04-1566]

V. Hoc die confoederati proceres Belgae, libellum supplicem²³⁴ Margaritae Austriacae, Parmae et Placentiae ducis sorori, nothae Philippi regis et gubernatrici Belgarum, obtulerunt. Quo deprecati sunt executionem edictorum regionum, ut eo suspenderantur et quiescerent, donec ad ipsum regem legatos misissent, quibus supplicationibus statim annuit, et omni diligentia edictorum publicationem revocavit.

Interim turbae par totam Belgiam exortae, in maius quotidie excreverunt, non sine metu gubernatricis. At a Carolo Barlamontio animum habere iussa, et ne hos nebulones mendicos metueret his Gallicis verbis, 'Non, non, madame, ne crainde pas ces jeux'. Quae verba ab aliis observata confoederati, ut nomen in posterum suarum partium assumpserunt, ac vili panno, cinericei coloris vestiti mendicorum omnia instrumenta assumpserunt, clamantes 'Vive le geulx!', numismata etiam ex auro, argento, aut aere fieri curarunt, ubi ab una parte regis Philippi effigies, ab altera iunctae

I, fol. 72r (p. 147)

manus peram et scyphum medicantium symbola tenentes, cum epigrammata, 'Fidel au roy jusques à la besace', 'Fideles regi usque ad mendicitatem'. Et hoc geusici nominis quo postea usi sunt principium.

Barlamontii non parva erat autoritas apud gubernatricem, qui ad comitatus titulum familiam suam traduxerat, plurimumque adulando promoverat, unde invisus quibusdam Belgicae proceribus videbatur. Huius filii omnes magno honore regi Hispanorum fidelissimi fuere: Lancelotus Meganus, comes, ducta vidua, Egidius, dominus de Hierges, Florentius, dominus de Floyon, et post fratrum mortem Barlaimontius comes.

[00-00-1566]

Hoc anno. Posuit episcopus Traiectensis, Fredericus Scenck a Tautenburch, vitrum in templo Jacobaeo, ubi eius effigies episcopalis adhuc cernitur, cum hoc symbulo eius, 'In memoria aeterna erit iustus', et insigniis eius. Est ibi aliud vitrum vicinum, quod videntur posuisse Louwenrechtiani anno 1400. Est et aliud Bredenrodiorum.

In literis domini Abcoudani et Wijck, quibus certa bona donat filio Johanni de Limbeke, ut 't huys, gerecht ende goet van Rijsenborch et Cluetiuss hofstadt de anno 1374. Cuius apud me exemplum authenticum, meminit Theodorici de Voerde, Ludolfi de Voerde, Johannis de Vianen, Johannis Ruysche, Huberti de Vulven, Theodorici Vogelcoop et Erckeraet, eius sororis, Hilgondae de Blijdenstein, Herberi de Rijn, Alberti de Zeyst, Lamberti van den Velde.

Junius

[00-06-1566]

Nummus tum temporis editus aereus, in cuius uno latere haec legebantur: 'Numus Vianensis', in altero vero symbolum domus Burgundicae, hac inscriptione: 'Flamma ferroque'.

²³³ Zie Pollmann 2000, p. 48.

²³⁴ Het smeekschrift der edelen.

Antwerpiae concionatores reformatae religionis initio turbarum fuere Taffinus Joannes,²³⁵ qui adhuc anno 1600 ecclesiastes Haerlemiensis, et Hermannus Modettus, quorum tamen prior multo modestior. Item Georgius Silvanus.

[24-06-1566]

XXIV. Hoc die Antwerpiae primum palam ab evangelisticis calvinianis concionari coeptum, sed extra urbem, ubi armati convenerant, in silva Eesterana, post quod tempus idem aliquoties tentatum, quamvis varie contra laboraret senatus, multaque edicta ad inhibiendas eiusmodi coitiones publicanda curaret. Quae vide apud Borraeum, parte 1^a, libro II.²³⁶

[Julius]

[08-07-1566]

VIII julii. In agro Amsterodamensi synodus reformatorum habita,²³⁷ et

[14-07-1566]

14 eiusdem. Prima concio publice habita fuit in suburbio Hornano,²³⁸ et quamvis senatus conaretur impedire, tum non valuit.

I, fol. 72v (p. 148)

[15-07-1566]

XV julii. Conventus fuit confoederatorum nobilium apud S. Trudonis oppidum, et tertio inde die a Duffle comitia translata sunt, ubi apparuere atrati ferreisque catenis e collo suspensis, cum regis effigie, ac ligneis vasculis mendicorum emblemate.

Augustus

[25-08-1566]

25 aug. Traiecti, in patria mea, imagines e quatuor paraeciarum templis eiiciuntur et confringuntur, quemadmodum et e franciscanorum ac dominicanorum, postridie in Jacobaeo rudibus exportatis, concionantur reformati.

[18-08-1566]

XVIII. Hoc die dedicationis templi Summi Antverpiani, quum supplicationes veteri more haberentur, et statua divae Virginis, quae summa olim veneratione incolis fuerat, circumfertur a precipuis urbis civibus, non sine sumptuoso ornatu, verba quaedam in contemptum huius moris a quibusdam maleferiatis perlata in medium et publice iactata sunt. (Vide Borraeum, *De origine turbarum Belgiae*). Qua re aediles et alii, curam huius habentes, veriti, ne res in seditionem transirent, posthabito ordine consueto ad aediculam suam pertulere ocyus²³⁹ statuum. Et turbata omnis supplicationis et pompae procedentium devotio est, nec ita omnino tranquillitas sequuta est, quin quidam ex iuventute petulantiores, ipsum subeuntes templum, prolatis prius in statuae contemptum scommatibus, anum adeunt ceroplasten, quae non procul assidebat, oblationibus recipiendis, cereasque vendendis vacans. Illamque aggrediuntur, dictis contumeliosis, dicentes domum abiret, merces enim tales iam nihili fieri. Quare irata mulier, dicta dictis vendicans, tandem cineribus plenam ollam in iuvenes coniecit, et turbas in tanta multitudine non minimas excitavit.

Ad senatum res defertur, qui eo misit qui carceri manciparent turbatores istos. Qui fuga evaserunt, nihilominus post aliquot tempus redeuntes, psalmos canere vernacula lingua

²³⁵ Jean Taffin was sinds 1590 predikant bij de Waalse gemeente te Amsterdam, en overleed in 1602.

²³⁶ Bor, *Oorspronck*.

²³⁷ Er was een samenkomst van zes voorname burgers uit Amsterdam, waarbij besloten werd 'dat men de openbaere preeke ook in Hollandt beginnen sou'.

²³⁸ Hoorn.

²³⁹ Adverbium bij ocior, haastiger.

translatos incepere, ac imagines evellere, dissipare, confringere. Quae rabies in omnes sacras aedes procelloso impetu statim sese effudit, nec claustra ulla tam firma aut templorum postes tam validi, quae tantae vi potuerunt obsistere. Ac haec prima imaginum ruina a faece populari. (Vide articulos religionis ergo Traiecti factas 27 augusti, in Borraeo, lib. 2).

[28-08-1566]

XXVIII. Opera Wilhelmi Nassovii, Aurantiae principis, sedatus Antwerpiae tumultus, et leges evangelicis calvinianis praescriptae, ut annales vulgares latius. Is habebatur semper simulandi atque dissimulandi doctissimus, ubicunque reipublicae utilitas requirebat artifex, sequutus Machiavelli praeceptum hoc (en son *Principe*, cap. XV): ‘Celuy qui voudroit en toutes choses estreict profession d’homme de bien, il ne pourroit avoir

I, fol. 73r (p. 149)

longue durée en la compagnie de tant des aultres qui ne vaillent rien. À raison de quoy il est nécessaire à un prince qui se veult maintenir, apprendre à pouvoir quelquefois n’estre bon, et le practiquer selon l’exigence des affaires’. Vulgus autem, zelo quodam ductus, nulla habita periculi ratione, quod volebat in publicum proferabat, ipse quae accidere possent prospiciens, commodius tempus exspectandum rebatur.

Iuditium de tribus magni hoc tempore nominis proceribus Belgicis tale audiui: Bossuii natura bellicosa, prudens; Barlamontii cauta, sed adversis meticulosa, et inconstans; Aurantii tam adversis quam prosperis eadem simulatrix.

[25-08-1566]

XXV. Ut author est Zurius,²⁴⁰ dominicanorum franciscanorumque monasteria, confractis in templis imaginibus, ab iis qui tum Guesii vocabantur spoliata sunt. Postridie vero rudibus e divi Jacobi aede exportatis, ibi diebus VIII concionati sunt. Fuere tum etiam imagines in tribus reliquis paraechialibus templis confractae. Canonicorum autem templa ipsis se opponentibus defensa.

September

[04-09-1566]

IV. Obiit Solimannus, Turcarum imperator, cum Sigethum a suis expugnaretur, in quo comes Serinus fortissime occubuit, defendendo cum suis *oppidum* viriliter. Hic Solimannus regnaverat 47 annos, reliquit vero ex quatuor filiis successorem Zelyman, tribus reliquis, Mustapham, Bajazetem et Zeangirum Gibbosum ipsius crudelitate interemptis.²⁴¹

Dominus Arnoldus de Schonouwen, eques, legitur fuisse auxiliaris domini de Arckel contra Hollandos, anno 1430.

Johannes Donck originem habet a notho Arckeliano, qui anno 1410 a Willemo VI Bavaro, 24. Hollandiae comite, equestri dignitate donatus est cum quatuor fratribus in Harlaer: Conrado, Johanne, Arnoldo, Girardo.

Jan et Gerrit van der Heyde, cives Wouderichomienses capti a domino Arquelio, anno 1405. Castrum Nienrode anno 1481 ab Ultraiectinis captum ac dirutum, quemadmodum et Hamme, quod ab eorum hostibus detineretur. Anno iterum 1510 Nienrode castrum ab Ultraiectinis occupatum et destructum, capto eius domino Willemo Turc, quo tempore Vernaer Spiegel, urbis capitaneus.

Anno 1459 exularunt ab urbe mgr. Gerardus van Rhijn, mgr. Jean Brant, dns. Willemus de Bockhorst, Everardus Vreys.

²⁴⁰ Laurentius Surius, *Commentarius brevis*.

²⁴¹Nikola Šubić Zrinski (Serinus) was de verdediger van Szigetvár in het zuiden van Hongarije. Selim II volgde Süleyman de Grote op, Mustafa was al eerder omgekomen, Beyazid en Cihangir werden geëxecuteerd.

Anno vero 1471 abbas fuit sancti Laurentii in Oostbroeck Aelbertus Vrenck, ut ex literis authenticis decerpsi.

Ante L (50) fere annos vixere in urbe Willem Pijljsers, 19 septembris circiter 1530, et Aleyda van Mast, simul cum Henrico Boen.

I, fol. 73v (p. 150)

Quidam hoc tempore ex collegio fratrum franciscanorum Brugis, nomine Cornelius Dordracenus,²⁴² veterator callidissimus, miro stratagemate muliercularum pudori illudit. Nam cum in concionibus suis virginitatem magnis laudibus extolleret, ac ex eo confitentibus apud ipsum pulcherrimis quibusque tam nuptis quam viduis et virginibus persuaderet, secreta quadam disciplina ad impuram libidinem reprimendam opus esse, effecit, ut se totas denudatas ante ipsum sisterent, virgisque obscena membra caedenda praeberent. Quod tandem ex inquisitione senatus detectum, ut plurimis testimoniis constat, et meminit libellus vernacula lingua, hanc flagitiosam historiam continens. Alegondius etiam in *Alveario* et Henricus Stephanus in *Apologo pro Herodoto*,²⁴³ nec quis miretur huius facti, Pontani nempe *Charon* te docebit quae olim non dissimilia acciderint; quemadmodum et Patavinus heremita.²⁴⁴ Vide Chrisostomum, *Contra concubinatum*, tom. 6 pag. 281.

October

[25-10-1566]

XXV. Ultraiecti comitia Ordinum habebantur, quibus intererat Wilhelmus Nassovius, Aurantius princeps, cum evangelici suas conciones haberent ad arcis portam Catarinae dicatam. Iussi a praefecto discedere, cum non parerent, displosis tormentis, paucis vulneratis, abire coacti sunt. Ericus vero Brunsvicensis, armatas peditum cohortes ducens, ne quid interim Hollandi tentarent, laboravit. Haec ex Zurio:

Palladius etiam in *Vita Serapionis* factum illius sancti patris refert mihi non admodum dissimile superioribus Cornelii Dordraceni, etc. Nempe illum Romam venientem, ad quandam virginem, quae se 25 annis in aedibus continuerat, Deo serviens, iussisse ipsam ad ecclesiam descendere, ibique quod videret facientem imitari, quod facile ob viri sanctimoniam persuasa, fecisset. At cum hominem sese totum vestimentis spoliantem, eaque humeris imponentem, ac mediam civitatem transeuntem videret, factum, ut parum honestum recusavit.

Hondorffius (in *Theatro historico*) refert in quodam loco Germaniae persuasas faeminas steriles, ut nudae agnum tenellum gestantes aram circumirent, quo spectaculo latentes se pascere sacrificuli satagebant. Legimus quoque olim Priscillianum,²⁴⁵ episcopum (Sigonius, *Occidentalis Imperium*, lib. 9), maleficii convictum ab Enodio confessum, obscenis se studuisse doctrinis, nocte etiam turpium faeminarum egisse conventus, nudumque inter illas orare solitum.

I, fol. 74r (p. 151)

Ceremoniarum quarundam in papistica religione usitatarum explicationes passim collectas

²⁴² Cornelis Adriaensz Brouwer (Dordrecht ca. 1521 - Brugge 1581) stond bekend als Broeder Cornelis van Dordrecht. Als minderbroeder in Dordrecht was hij een veel gevraagde biechtvader, maar zijn boetepraktijken en het door hem gestichte geheime genootschap van vrome, maagdelijk levende vrouwen leidden tot scherpe kritiek. Twee vaak herdrukte satirische werken bezorgden hem een blijvende reputatie van verdorven monnik.

²⁴³ Marnix van St. Aldegonde, *Den Byencorff der H. Roomsche Kercke* (1569); Henricus Stephani (Henri Estienne), *Apologia pro Herodoto*.

²⁴⁴ Antonius van Padua (gest. 1231).

²⁴⁵ Priscillianus van Ávila (- ca. 385) bisschop, schijnt vele vrouwelijke aanhangers gehad te hebben, en werd door Enodius veroordeld wegens zedeloosheid en hekserij, en terechtgesteld.

adnotabo, ubi politicam rationem non deesse, si faterer, tam ut illi volunt necessariam ad salutem probare, non possem. Becanus (*Hermathena*, lib. VII): Hoc sibi cereorum flammae, hoc lychni semper ardentes in templis volunt, etc., ut nimirum perpetuo illius amore flagremus et sursum feramur, qui omnis lucis et caloris auctor est et conservator. Idem verissimus, inquit, ceremoniarum usus in eo est, ut monitum earum id quod optimum est eligamus (fol. 166 in *Vertumno*; in *Vertumno* fol. 55). Statuarum usum non esse prohibitum, sed abusum (idem, lib. VIII). De pedo episcopali [Becanus] lib. *Hieroglyphicon*, libro X. De nomine pontificis et cur infula sit aurea, vide *Hieroglyphicon*, lib. 12. De almusiis sive beffis canonicorum, vide hunc librum circa finem. Quae Becanus in Romanos Numae²⁴⁶ scripta (in *Vertumno*) opprimentes dixit eadem in hodiernos, quis posset meliori ratione effundere?

November

[25-11-1566]

XXV. Aurantius cum evangelicis Ultraiectensibus eo fere modo transegit, quo Egmondanus cum Flandrensibus, praeterquam quod hic adiectae fuere conditiones istae: ut nequis impediatur comprehensio iconoclastarum aut praedonum (vide Borraeum, libro 2, fol. 70 verso); ut nequis distrahat aut penes se servet famosos libellos in regem, gubernatricem aut magistratus; nequis famosas cantilenas, aut quod populum ad seditionem commovere queat, propalam canat; nequis vel catholicus romanus vel evangelicus concionator in partem adversam invehatur aut iniurius sit. Si secus fecerint, concione priventur, liceat vero vitia generalim perstringere et carpere. Zurius.

Mr. Johannes Hieronimus ex Edam cum aliis catholicis romanis captus a militibus geusicis, et perductus in pagum Scagen, ubi questionibus subiecti, octo ex iis mortui sunt. Superstites vero supini relegati nudo ventre, pelvis inversae superimpositae, sub pelvibus glires²⁴⁷ vivae, super pelves exstructi ignes. Quibus excitati mures, dentibus ventres ardebant, perforabant, in iis se condere conantes. Quibus tormentis perire. Haec habentur in eo libro, nescio tamen an satis authentico, qui de martyribus Belgicis per jesuitas compositus circumfertur. Quamvis non negem, multa insolenter et crudeliter a militibus, hominibus plerumque sanguinariis, ac pietatis nullius aut fidei gesta. Ursula quoque Talesia, virgo vestalis, cum suis comitiis(?) quosdam irritasset, a militibus ad patibulum pertracta, cum nollet militi nubere, aquis Haerlemi suffocata est.²⁴⁸

[15-11-1566]

XV huius. Sceveringae a quodam piscatore Jongenelio captus piscis²⁴⁹ satis monstrosus. De quo Borraeus lib. 2, pag. versa fol. 70.

I, fol. 74v (p. 152)

December

[00-12-1566]

Hoc mense. Prima urbium evangelicorum reformatorum Valenchinae obsessa, iussu gubernatricis, a Philippo Noircarmio, frustrata Confoederatorum auxilio.²⁵⁰

Hoc anno. Ecclesiastes reformatae religionis fuere in Belgia varii sub cruce:²⁵¹ Antwerpiae, Georgius Silvanus et Jasparus van der Heyden,²⁵² fuere alii tam hoc quam sequentibus

²⁴⁶ Numa, wijze koning van Rome.

²⁴⁷ Hazelmuisen.

²⁴⁸ Vgl. de marteldood van maître Jean-Jérôme d'Edam en Ursula Talesia, in Richard Verstegan, *Théâtre des cruautés*, (1587), ed. Parijs 1995, p. 122.

²⁴⁹ Hs. abus. tweemaal.

²⁵⁰ Van 6 dec. 1566 tot 24 maart 1567 belegerden de Spanjaarden onder Filips van Noircarmes de stad Valenciennes, verdedigd door Guido de Brès.

temporibus, durante Hispanica persecutione. Et Johannes Vorstius, Mathias Flaccus Illyricus, Hermannus Modettus, Baltazar Hauardus, monachus Bruxellensis. Balkius vero Frisius, ibidem propter lucrum mutavit fidem, Gandavi, Petrus Dathenus, doctor Bellius, Schurrerius, Sedilius, qui clam docens exorcistam profitebatur. Vibottius Amsterodami, Delphis et Alcmariae, doctor Corvius, doctor Kammius Steenbergae, Leo Empacius et Appius Delphis, Johannes Capito Brugis.

Hoc mense. Teste Zurio, evangelici, quos ipse sectarios appellat, Traiectum nostrum, admotis muro scalis, semel atque iterum invadere tentarunt, sed frustra.

Copie van 't gene de hertoge van Oistenrijck, Maxaemilianus, in papier met zijn selfs handt gescreven hadde, 's nachts, Marguaretæ virgini, ende opten dach daerboven de stadt bestormt werdt, anno MCCCC LXXXIII (1483). 't Welck den hertoge leet was, als 't scheen.

Nos, Maxaemilianus, dux, damus in praesentiarum liberum et reale salvum conductum Engelberto de Cleves, nostro consanguineo, domino de Monfort, et duobus burgimagistris de villa Traiectensi, ad veniendum versus nos infra duas horas, et redeundo ad villam ad securitatem portarum. Hoc promittimus bona fide. Scriptum die sabbati, hora XII, die julii, manu propria. Et erat subsignatum Maxim[ilianus], et paullo infra: Concordat cum originali de verbo ad verbum, Johannes Gruter subscripsit.

Sunt et apud me conditiones et modi contributionis faciendae pro pace obtinenda a Joanne, Bavaro, et Reynoldo, Juliaco et Geldro, literis pene fugientibus. Addita sunt quorundam testimonia seniorum in Ema, quibus continetur consulem Bunschotanium solere singulis annis kalend. maii parocho Emdano solvere X (10) modios siliginis mensurae Amersfordianae, idque ipso in templo neque unquam ea de re ante bellum hoc postremum controversiam fuisse factam. Data A.D. MDXXIX (1529) in octobri, ex requisitione Johannis Gruteri, pastoris Eemdani; testes fuerunt Henricus Gijsbertus, annorum LXXIII (74), Joannes Rutgerus, annorum LXXV (75), Laurentius Jacobi, annorum LV (55).

Scabini hoc tempore in annum sequentem Hendricus Valckenaer, Johannes Taets Amerongius, Gerrit Poth, Cornelis Vermaeth, Hendricus Voecht de Rinevelt, Johannes Botter Snellenberch, Johannes Reness Moermont, Gerardus Goyertsz van der Eem, Gerardus Schroystein, Eelgis van Winsem, Johannes Abcoudius de Meerthen, Bartholomeus de Rijck.

I, fol. 75r (p. 153)

Annus MDLXVII (1567)

Praetor Theodoricus Zulenius, dominus de Zevender, eques.
Hermannus van der Vecht et Joannes Bollius, consules.

Januarius
[01-01-1567]

De strena²⁵³ et aphoretis quae missitari hoc tempore solent, omnis consuetudo a Romanis Saturnalibus videtur defluxisse, quemadmodum et personatorum²⁵⁴ discursus, de quibus plene Franciscus Modius, *Triumphalium pandectarum*, tom. 1, lib. 3. Ex Herodiani 1°; *Epistol.* Symmachi, libro 1°; Martiale; Ovidio, *Fasti* 2.

[06-01-1567]

Tibicinum vero olim festivitas idibus januariis incipiebat, quando multa licentia atque lascivia

²⁵¹ De gereformeerde predikanten en kerken 'onder het kruis' gingen in stilte door ondanks verbod en onderdrukking.

²⁵² Casparus Heydanus (Gaspar van der Heyden) 1530-1586.

²⁵³ Nieuwjaarsgeschenk.

²⁵⁴ Gemaskerden.

muliebri habitu per urbem discursabant, cuius consuetudinis umbra est quod circa Epiphaniae²⁵⁵ festum tibicines et cantores divitum aedes ingredi, ac pro strenis canere assolent, larvatis quibusdam ducentibus. Livius lib. 9, decad. 1^{ae}.

[Trium] Regum vero festum a Basilindis ludis ortum arbitror, quorum meminit Julius Pollux, lib. 9 *Onomasticon*, et Modius, [*Pandectarum*] *triumphalium*, tom. 1, lib. 3, cap. 28. De personatis tibicinibus vide Censorinum, *De die natali*,²⁵⁶ cap. 12, vide etiam [Joh. Juvenis], *Lexicon Tarentinum*, pag. 1235.

Initio huius anni. Varii militares reformatorum hominum conventus dissipati sunt, vide Bor.

Februarius

[08-02-1567]

VIII huius mensis. Suspendio vitam finiit, Vilvordam traductus, Mechliniensis ecclesiastes evangelicus Martinus Smetius, quem quidam ad papismum reversum religioni suae renuntiassent putant, et Zurius mihi in hoc non credendus narrat.

Eodem quoque tempore. Propter metum Caroli Brimey, comitis Megani,²⁵⁷ qui sua legione Traiectum veniebat, evangelici reformati ex urbe fugati sunt, quidam tamen qui remanserant capti, profugorum etiam bona in tabulas relata, et illi publico edicto citati.

Aedes sunt in urbe, ceruleo ex lapide vivo, intra Palatinum et Bovaricum pontes, quondam a Gerardo Caesario sive Van den Keiser conditae, et ab eo etiamnum Keyserijck appellatae.

Idem is instituit in templo Civico sodalitatem Trinitatis.

Tilmannus Grauwert, primus prior carthusiensium prope Traiectum, quorum monasterium fundatum per Svederum, dominum de Gaesbeeck, anno 1392.

Reinestein castrum in Jutfaes, quod nunc ad Henricum Eckium pertinet, olim 1396 habuit dominum Johannem, nothum episcopi Arquellii, equitem, qui cum Vianios invasisset et Ultraiectenses plurimum incommodaret, ab iisdem obsessus, arce solo aequata, captivus in urbem missus cum Godoardo de Elderem et Gisberto Bronckhorstio a Batenborch.

I, fol. 75v (p. 154)

Martius

[00-03-1567]

Circa hoc tempus. Francorum rex Carolus IX edidit constitutionem, continentem modum et formam stipendia militaria, deinceps solvendi. Quam apud me habeo.

Bredenrodius circa hoc tempus cum esset gubernatrici suspectus, militem conscribere, oppidum munire variaque ad defensionem sui spectantia agere coepit.

[13-03-1567]

XIII. Confoederatorum exercitus, duce Tholouzae domino, prope Antwerpiam congregatus, a Joanne Gravio quingentis equitibus et 400 peditibus cincto nomine regio, dissipatus, caesus, captus. Tumultuantibus iterum Antverpianis et suos auxiliari cupientibus, pugna haec accidit Ostervellae,²⁵⁸ missis a gubernatrice ductoribus Philippo Lanoye Mandevillano et Aegidio Villeno Namurceno, ut *Leo Belgicus*, fol. 47.

[24-03-1567]

XXIV. Valenchinae²⁵⁹ Norcarmio, regio duci, traditae, repugnantibus praesidiariis Gallo-Francis.

²⁵⁵ Epiphania, Driekoningen, 6 januari; basilinda (βασιλίνδα), kinderspel in de Oudheid.

²⁵⁶ Ludovicus Carrio, *Censorini ad Q. Caerellium de die natali*, Parijs 1583.

²⁵⁷ Karel van Brimeu, graaf van Megen, bij Oss (1524-1572).

²⁵⁸ Slag bij Oosterweel.

²⁵⁹ Valenciennes, belegerd door Filips van Noircarmes.

Circa hoc tempus. Henricus Brederodius Amsterodami nuntium proscriptionis a gubernatrice accepit, vide *Leonem Belgicum*, fol. 54.

Mortuus est hoc tempore Adrianus Zael, vicarius perpetuus ecclesiae Marianae, in eaque eius sepulcrum spectatur.

Avus meus Emondus Buchellius ex uxore Juditha de Zulen de Cuylemborch vel Blasemborch procreavit VI filios, Joannem, Arnoldum, Augustinum, Fredericum, Hubertum, Florentium;²⁶⁰ filias vero VIII, Swederam, Corneliam, Annam, Gertrudim, Luciam, Suederam alteram, Agnetam, Annam alteram.

Post conciliabulum Tridentinum, cum Traiectenses se ad illud cogerentur reformare, variae ibidem sunt habitae congregationes. Quarum apud me acta.

Aprilis

[24-03-1567]

Postridie Paschae Floridae,²⁶¹ ut vocant, die lunae. Burchgravius Traiectinus, dominus Viennensis,²⁶² ex singulis aedibus prope forum Piscarium diobulum²⁶³ recipit. Habet sistendi ius ibidem et asyli.

[07-04-1567]

VII. Conciones evangelicorum inhibitae, et edicta de non admittendis hereticis publicata Antwerpiae.

[27-04-1567]

XXVII. Senatus, praetore Johanne Immerssele, equite, publicavit edictum de militibus in urbe Antwerpiae coercendis, et lumine noctu conferendo.

[11-04-1567]

XI. Aurantius Antverpia excessit, et simul e Belgia ad Germanos consanguineos suos cum plurimis aliis se recepit.

Hispaniarum rex interim, auditis Belgarum turbis, statuit, ipse Belgium petere, verum paulo post sententiam mutavit, ac eo Albanum, inquisitorem generalem, vi et rigore coercendos esse Belgas dicentem, ut maiestas regia conservaretur ablegavit, clementia rem agendam, frustra suadentibus Rugiomezio Frisneda, regis confessorio, et duce Feriae, malo consilio, ut eventus probavit, neglectis.

Quid egerint hoc tempore reformatae religionis homines Silvaeducis, vide Borraeum,²⁶⁴ part. 1, lib. 2, fol. 103, et seq.

Ultraiectenses inde Meganum cum milite accersunt. Quo adventante, reformati aufugerunt.

I, fol. 76r (p. 155)

Maius

[00-05-1567]

Hoc tempore. Aurantius Antverpia Bredam atque inde ex Belgio ad Germanos consanguineos suos se recepit, post cuius discessum omnes reformati turbantur.

[05-05-1567]

V. Hoc die capti non procul a littoribus Frisiae, dolo, ut volunt, nautae qui navem scopulo arenoso impulerant, Batenburgii (Gisbertus et Theodoricus) fratres, cum Hermanno Galima, et Syberto Beyma, Frisiis, a Mullertio, Arenbergi comitis centurione, cum 63 nobilibus, ut Zurius.

²⁶⁰ Edmundus ontbreekt.

²⁶¹ Palmzondag viel op 23 maart 1567, die lunae op 24 maart.

²⁶² De heer van Brederode en Vianen, burggraaf van Utrecht.

²⁶³ Een dubbele obool.

²⁶⁴ Bor, Oorspronck.

[21-05-1567]

XXI. Marchio Bergensis²⁶⁵ in Hispaniis obiit, veneno ut quidam volunt, cum pro confoederatis ibi missus ad regem esset.

Tunc temporis. Rescissa matrimonia, a geusiis presbiteris contracta, ut nulla; baptisma renovatum omnibus iniunctum ut fidei suae rationem parochis suis exhiberent.

Hoc quoque mense. Barcelonae ex Hispania solvit Fernandus Alvarez Toletanus, Albae dux, cui Belgiae totius praefectura, regis Hispaniarum nomine, delata iam erat, et qui belli summus dux contra confoederatos Belgas a rege electus fuerat.

Cuius vicarius Chiapinus Vitellus, et praefectus bellicorum tormentorum, Gabriel Serbellonius.

Alii praeterea duces militares diversarum gentium Albanum in Belgium sequuti, quorum hi primi nominis: Sancius Ludovicus, praefectus legionis Longobardicae. Quo mortuo huius locum obtinuit Ferdinandus Toletanus Albani gentilis, Franciscus Valdeus, sergeant maior, Felix Goesmannus, filius comitis Olivarii, Antonius de Musicqua, Andreas Meza, in cuius locum successit Alphonsus Meza, Rodericus Chapala, Fernandus Pachiecus, Jacobus Carnavalius, Gasparus de Gauria, Franciscus Vergas, Sancius d'Ulloa, Neapolitanae legionis tribunus, Julianus Romerus, eques s. Jacobi, legionis Siculae tribunus, et castrorum summus praefectus, Alphonsus Lopez de Gallo, peditum tribunus, Gonzalvus Bracamontius, coronel de los besognos de Sardignia, Alphonsus Vergas, tribunus equitum, Marius Cardonius, Hispani omnes; Albericus Lodronius, Otto Oversteinius, Nicolaus Bolvilerus, comes Hannibal Altaempsius. Germani; Caesar Gonzaga et Curtius Martinenga, praefecti equitum, Itali; Valentinus de Perdieu, La Motta,²⁶⁶ tribunus bellicorum tormentorum, Bernardus Venselius, Odoardus Bernevilius, Cappers, Galli.

Post, a principe admonitus, Bredenrodus discessit, qui qualis fuerit atque quomodo et quando fuerit mortuus, vide Borraeum, lib. 2, fol. 115. Vienna deinde paululum (fol. 116), ab Alberto Uchtenbroeckio, Niveldio et Renessio defensa, tandem, fugientibus ultro militibus, ab Erico Brunswicensi capta, et Stephano Wittio tradita fuit.

I, fol. 76v (p. 156)

Circa hoc tempus. Milites Confoederatorum qui Viennam Batavorum occupant, et ex ea agrum vicinum populabantur, ac paulo ante navalia Vresvicorum, strenue ea defendente Stephano de Witt, oppugnaverant, accepta suorum fuga, mutato habitu dilapsi sunt et dispersi. Et Vienna, duce Erico Brunsvicensi, occupatur, ubi praefectus constituitur Stefanus de Witt,²⁶⁷ clarus in armis miles, et variis expeditionibus militaribus nobilitatus.

[24-05-1567]

XXIV huius mensis. Promulgatum Antwerpiae edictum crudele regis Hispaniarum contra evangelicos reformatos, quibus omnibus, non tantum seditiosis, mortis indicta extremae poena. In quo et haec, ut pater familias pro sua familia, liberis, famulis etc., responderet, ut qui evangelicorum illud sectarios vocat, exercitia, baptismum, matrimonium, coenam, sepulturam et similia coluerint, in crucem agantur, ut infantes tanquam nothi et nullo tincti baptisate, ritu demum papistico rebaptisarentur. Hinc Inquisitio decreta in obstetrices, ludimagistros, exteros et similia plura.

Augustus

Anno 1529 kal. novembr. Ingens per Hollandiam, Zelandiam et Flandriam inundatio, et rursus anno 1532 nova inundatio passim Hollandos invasit.

²⁶⁵ Jan IV van Glymes, markies van Bergen op Zoom (1550-1567).

²⁶⁶ Valentin de Pardieu, heer van La Motte (1529-1595).

²⁶⁷ Hij was de vader van B.'s vriend Johannes de Wit.

[01-08-1567]

Bossuvius circa hoc tempus, absente Aurantio, Hollandiae praefecturam init. Ei nomine Maxaemilianus Hennin.²⁶⁸

[28-08-1567]

XXVIII. Albanus Bruxellas ingressus est, cum adduxisset exercitum 8.000 Hispanorum, 7.000 Allobrogum²⁶⁹ et 3.000 Germanorum, duce Alberto Ladronio, comite; atque praefecturam suam iniit, exhibitis literis regiis, quibus illam gubernatrici et Ordinibus probaret. Ac statim novum instituit Senatum Turbarum, vel ut alii, Sanguinis, qui potestatem haberet inquirendi singulorum religionem examinandi, puniendi in hunc asciti plerique crudeles et sanguinarii homines, perdendis hominibus, non servandis nati. Nesciebant alieno sanguini tanquam suo parcendum et homini non esse prodige utendum (Seneca, *Epistolae*). Hos caeca ambitio abduxit a pietate, alios vindictae caeca cupiditas, quidam etiam studebant ne sanguinario duci deessent obsequentes ministri. Quare fuga multorum sequuta, quam ut inhiberet, Albanus anteaactorum oblivionem et veniam aeditis edictis promulgavit. (De amuletis quibus Hispani contra hostium vim se munitos putabant, vide Bodinum, lib. I, deinde cap. 3).

Hispanorum militum encomium non tantum a [Paulo] Jovio prolatum, sed et ab hoste fide dignum, cum Novius in *Sermone politica et militari* (*Discours*, 7)²⁷⁰ magni ipsos faciat.

In Hispaniis circa hoc tempus, in custodiam missi frater comitis de Loon, Florus de Montmorency, dominus Montignonius, Renardus et Van der Nes, qui et paulo post ibidem capite plexi.

I, fol. 77r (p. 157)

September

[01-09-1567]

Initio huius mensis. Albanus Gandavensibus vi claves ademit, et urbis arcem Alphonso, tribuno Hispano, custodiendam reliquit, frustra querentibus civibus. Et Livii, ut credo, sententiam secutus, cum in multitudine regenda plus poenam quam obsequium valere putaret, severiorem iis se praebuit.²⁷¹

[14-09-1567]

XIV. Bruxellis capti Egmondamus et Hornius a Frederico Toletano, Ferdinandi Albae ducis filio, ac 3.000 equitum, custodiae causa iis attributis, Gandavum, ut ibi in arce custodirentur, misit.

Hoc quoque tempore. Antwerpiae captus consul dominus a Strael,²⁷² eiusque bona in scriptis redacta fuere.

De martelaren van Gorcum

[19-07-1567]

14 kal. augusti. Brielaë a militibus Lummaeanis, sanguinariis admodum et crudelibus, noctu e trabe suspensi strangulantur hi monachi, nempe:

Frater Nicolaus Picque, franciscanus monasterio Gorcomiensi praepositus

Jeronimus Wertensis

Willadus Danaeus

Nicasius Hesius

Theodorus Lindenus

²⁶⁸ Maximiliaan van Hénin-Liétard, graaf van Boussu (Bossu).

²⁶⁹ Savoyers.

²⁷⁰ François de la Noue, *Discours politiques et militaires*, Basel 1587.

²⁷¹ Het citaat is van Machiavelli, die Tacitus, *Annales* III, 55 verkeerd aanhaalt.

²⁷² Antoon van Stralen (1521-1568), burgemeester en schepen van Antwerpen.

Antonius Hoornar
 Antonius Weertensis
 Godefridus Mervellensis
 Franciscus Roe, Bruxellensis
 Petrus ab Asch
 Cornelius a Wijck, eiusdem monasterii fratres; item
 mr. Leonardus Vechelius, pastor Brielensis, et
 mr. Nicolaus Poppelius, eius vicarius
 mr. Godefridus Duneus, quondam rector universitatis Parisiensis, pastor Gorocomiensis
 mr. Johannes Oestervicensis, monachorum ibidem praefectus. Quibus additi:
 mr. Adrianus Helverenbekius, etc.,²⁷³
 (et alii), ad numerum 184, diversis tamen temporibus Brielae exincti.

Uuyt de beclaginge tegens biscop David van Utrecht gedaen, waerinne hij sijnen eedt te buyten gegaen heeft, anno 1481.

Dat hij de magistraet nae zijn eygen sin gestelt heeft, haere legaten binnen Wijck in de gevanckenisse gehouden, behalvens 'tgeene hij tegens den heere van Bredenrode ende den Domprouest, sijnen broeder, mitsgaders Jan van Amerongen, tyrannelicken geattenteert heeft, een ongewoonlicke jurisdictie, de schijven geheeten, innegevoert, ende daertoe den borchgreve van Montfoort ende andere met ongewoonlicke manieren gedwongen, tegen zijn tractaet ende accoordt die van de Staten overvallen, vreemde vianden tegen de Stichtse opgerockent, heeft op den huysen van Vreelant geset castellein Frederick Uuytenham, geen borger wesende van Utrecht, dan haere viant, tegens de privilegiën, die *die* van der stadt met zijn volck in alle manieren gecrenckt heeft. Heeft door zijn toedoen heeren Fredericzoen van Egmont, heer tot Isselsteyn, Bueren ende Bueseheim, eenen ontsegbrieff tegen den heere van Montfoort, de borgeren van Utrecht ende Hendrick van Nievelt gesonden. Is noch tot Utrecht gecomen

I, fol. 77v (p. 158)

met een groot heervolck tot Vrouwenclooster, ende heeft daer alsulcke scade ende scande den nonnen ende joffrouwen van den clooster laten doen, dat niet segbaer en is. Ende zijn daerenboven der joffrouwen relliquiën die sij hadden van den heyligen man st. Laurens, martelaer, hoor patroon, ontnomen. Die kistgens daer die inne waren, opengedaen, ende die relliquiën met voeten getreden, ende daarmede geleeft als on-kerstenmensen. In de heylige kerck hoer gevoech gedaen, de glazen ontwee gesmeeten, de jofferen cleederen, huysraedt, cleynodiën, spijse, proviande ontnomen. Den dormiter geschent, bedden ontwee gesneeden, veederen uuytgedaen ende die met cooren gevult, de boecken uuytter kercken ende kelcken gestoolen. Dergelijcx hebben sij gedaen den broederen tot Vreendael ende Oistbroeck, ende principael van des bishops gesinde. Ende wanneer de vrouwe ende andere jofferen den bisschop te voete vielen, biddende soo hij haren beschermer behorden te zijn, hierinne te willen remediëren, bij hem geantwoort is, dat hij se niet beschermen en coste.

Anno 1501, cum quaedam controversia inter civitatem Ultraiectensem et capitulum sancti Johannis esset exortum de bonis, den Enghe dictis, prope suburbium Insulare, quae propter solutionis emphyteutice cessationem recidisce ad se allegabant Joannitani collegii procures. Res sub compromisso ad IV collegia facta et sententia sequuta, composita fuit eodem anno, 13 januarii. Quod compromissum apud me habeo.

²⁷³ Andreas Wouters, Johannes van Hoornaar, Jacobus Jacobs ontbreken, Theodorus van der Eem heet hier waarschijnlijk Lindenius.

December

[10-12-1567]

X. Cornelius Mussius, vir doctus, praefectus virginum vestalium divae Agathae apud Delphos, cum ex oppido fugere conaretur, a Lumaeanis militibus captus, vario prius tormentorum genere tortus, tandem Lugduni in crucem actus, indigne periit.

[24-12-1567]

XXIV. Fundamenta arcis Antverpianae iacta, architecto Pachiotto Allobrogo,²⁷⁴ prima haec fuit totius Europae, quinque fortissimis propugnaculis munita. Quorum 1um ducis nomine insignitum, secundum Toletanum appellatum fuit, 3. Ferdinandinum, 4. Item Toletanum, ultimum vero architecti ingeniosissimi nomen retinuit.²⁷⁵ In huius area statua erecta aerea, ac arae imposita calcantis bicipitis monstri simulacrum, cuius autor fuerat Nicolaus [lees: Jacob] Jongelinck, statuariae artis non postremus.

Novius de hac in suis *Sermonibus* dicit, ‘qu’on n’a rien oblié de richesse, de diligence, d’invention et d’abondance de matière (4 paradoxae). De sorte qu’en toute la chrestiennté ne s’est point veu un plus beau chef d’oeuvre en fortification, et qu’elle a cousté 1.400 mille floreins à bastir.’

I, fol. 78r (p. 159)

Annus MDLXVIII (1568)

Januarius

Hoc anno. Igne periit propter professionem reformatae religionis Egidius Verdict,²⁷⁶ ecclesiastes, Bruxellis. At Ferrandus Diaconus, ‘Propterea dux optime’, inquit, ‘tene omnia dogmata, nempe ecclesiae catholicae praedica, vindica, duc ad eam volentes, compelle nolentes non dolore supplitiorum, non metu gladii saevientis, sed modesta correptione, et severitate dilectionis plena; procul absit timor, etc.’ ([Ferrandus], *De officio ducis reg.* 4).
[19-01-1568]

XIX. Citati nomine Albani confoederati exules, inter quos Guilielmus, princeps Aurantius, Antonius Lalainius, comes Hochstratus. Qui responderunt, se nullum agnoscere iudicem praeter regem, ut caput collegii equitum Aurei velleris, inique vere appellatos turbatores reipublicae, aut laesae maiestatis insimulatos, ut et post libellis editis testati sunt. In compromisso anni 1501 invenio Hendrick van Gent van Rycxstel, scepenborgemeester, Egbert van Groenenberch, raetborgemeester, Gijsbert de Craen ende Peter Foyt, overste oudermans, Hendrick van Voirde, Gijsbert van Lancroon van den ouden rade.

Februarius

[01-02-1568]

I huius mensis. Leuardiae apud Frisios constitutus episcopus Cunerus Petri, quem et alii insequuti, ut Gruningensis, Ruremundensis, Haerlemensis, Middelburgensis, Buscoducensis, Brugensis.

[16-02-1568]

XVI. Contra omnes Belgas, quod obstitissent, ne Inquisitio aut Concilii Tridentini decreta promulgarentur, sententia lata Madrico in Hispaniis, qua ut heretici, rebelles et laesae maiestatis rei condemnarentur.

De crudelitate Hugonotorum, quo nomine evangelicos reformatos vocant in Franco-Gallia, multa scribit Zurius, fol. 741. Sed ea militum quorundam petulantium fuere facta, nec

²⁷⁴ Francesco Paciotto.

²⁷⁵ De vijf bastions heetten: Hernando, Toledo, Pacietto, Alva en Duc.

²⁷⁶ Gillis Verdict kwam 24 december 1558 (niet in 1568) op de brandstapel.

relligioni imputanda, quae plerumque certissimis vestigiis bellum civile sequuntur. Vide quoque libellum, a jesuitis editum, ubi tam versibus quam arte calcographa Franco-Gallorum et Anglorum crudelitas in papisticae religionis homines et praecipue ecclesiasticos exprimitur.

XVI huius. Misit Albanus, qui Philippum Guilielmum Nassovium, comitem Buranum, duodecim annorum Lovanii studiis immorantem, adducerent. Quem inde in Hispaniam misit, ubi in Academia Complutensi²⁷⁷ literis operam daret. Rex ad eius sumptus dicitur praebere 2.000 ducatorum. Id contra privilegia Academiae fieri plures clamabant, sed parum ii auditi, ‘Martis legibus iam omnia tenentibus Hispano’, barbaramente respondente, ‘nos non curamus vestras privilegias’.

I, fol. 78v (p. 160)

Circa hoc tempus. Cum Jacobus Wesenbechius,²⁷⁸ syndicus Antwerpiensis, propterea quod religionem evangelisticam profiteretur, veritus ne et ipse caperetur, discesset, trina citatione ab Albani procuratore admonitus, bonis publicatis, exulare a patria pronuntiatus fuit. Contra quem processum, ut iniquum et nullius momenti, *Libellum defensorium* edidit ipse Wesenbechius. Qui apud me est, impressus in januario 1569. Credo hunc in exilio mortuum apud ducem Wirtembergensem.

Aprilis

Habeo literas Willemi, ducis Geldriae et Juliacensis, quibus Arnoldum de Voirde ab omni servitute debita liberat, et deinde suum facit vasallum villae de Voirde in pago Oy, anno 1401. (De Fruushulse, qui neglexerat censum solvere ibidem).

[10-04-1568]

Decimo. Marguarita Austriaca, Parmae et Placentiae dux Belgia, ad virum domi suae se recepit.

Eodem tempore. Conspiratio in Albanum detegitur.

Quidam Leodii sub veste armati in episcopum et civitatis clerum dicebantur conspirasse, at detecti poenas dedere.

[18-04-1568]

XVIII. Obiit Panormi²⁷⁹ frater Onophrius Panvinius Veronensis, vir in omni antiquitate Romana consumatus.

Cum ecclesiasticorum bona improvida simpliciorum hominum pietate nimis augerentur, optimo iure Carolus V, imperator, videtur cavisse, ne praediis ultra augerentur. Idque exemplo anteriorum principum probat, Bodinus, *De republica* libri V, cap. 2, pag. 711. Et ne episcopi absque imperatoris iussu crearentur, iam olim constituit Nicephorus Phocas (Constantinopolis imperator), constitutio cuius extat pag. 78.

Maius

[00-05-1568]

Daelhem en Heiligerlee

Cum Aurantius arma contra Albanum iam sumpsisset, fratrem suum Ludovicum Nassovium cum exercitu ad fines Geldrorum misit, ibidem dominum de Pellez,²⁸⁰ Franco-Gallum, tribus millibus suae gentis comitatum. Expectaret, ut illi se coniungerent, quod peritus Albanus,

²⁷⁷ Madrid.

²⁷⁸ Jacob Wesenbeke.

²⁷⁹ In Palermo.

²⁸⁰ Lees: Villers.

Sancium Avilam eo misit, qui Gallorum exercitum dissipavit apud Dalemum.²⁸¹ Cuius tamen reliquae brevi congregatae, aliis se coniungere, ac signis inscribere ‘Aut recuperare aut mori’, quo animum suum ostenderunt vinci impatientem.

[23-05-1568]

XXIII. Pugnatum in Frisiis, loco qui dicitur Hilligerlee, inter comitem Arenburgium et Ludovicum Nassovium, victus Arenbergius et caesus. Hispanorum insolentia ad proelium coactus, Nassovii quoque frater Adolphus in Monasterii, in quod ex fuga plurimi se receperant, oppugnatione cecidit.

I, fol. 79r (p. 161)

Junius

[01-06-1568]

Primo huius mensis. Bruxellis in foro Equorum, confoederatorum hi capite plectebantur: Gisbertus et Teodoricus, barones Batenburgi, Petrus Andelotus, Philippus Wingius (de Winghen), Maxaemilianus Cock, Philippus Tristis, Gandavensis, Joannes Blosius Treslongius, Bartholomeus Vallius (de la Val), (Piedmontanus), Sybertus Beyma et Harmanus Galema, Frisii. Item Jacobus Pentanus (Elpendam), Ferdinandus Peletier, Constantius Brussellensis, Joannes Rumaldus, Ludovicus Carlierus, Cambracensis, et duo fratres Petrus et Philippus Daelii, quos ab aliis Wasteput, nescio an perperam, appellatos legi. Addunt quidam Artum Bersonium (Artus Barsonius de Bont, chamberlan de Bredenro),²⁸² quorum corpora, partim ad locum delata, partim sepulturae tradita fuere.

[02-06-1568]

Sequenti die. Eodem modo periire Vilertii dominus et Dueius, qui capti nuper pugna Dalensi, cum his Quintinus Benedictus et Cornelius de Nien (Enghien), concionator,²⁸³ omnes Gallo-Franci.

[04-06-1568]

IV. Sententia condemnationis in comites Amurathum Egmondanum et Philippum Memoranthium Hornanum, ab Albano lata, tanquam reos laesae maiestatis, et participes coniurationis procerum Belgarum contra regem et religionem catholicam romanam.

[05-06-1568]

Profesto Pentecostes. Gladio cecidere iam condemnati principes Bruxellae in foro Magno, theatrum claudentibus Juliano Romero, campi praefecto, ita castrorum praefectum vocant, et duce Salmio XIX Hispanorum militum cohortibus, ne quis tumultus exoriretur. Ac prior Martino Riethovio, praesule Iprensi, comitatus Egmondanus theatrum ingressus, quod nigro panno velatum, ubi super holosericum pulvinum in genua procubuit, et a carnifice propter reverentiam occultato, tum prodeunte et veniam deprecante, capite privatus est, post quem Hornius. Capita ad tertiam horam pomeridianam pinnis affixa steterunt.

Circa haec tempora. Gronenga a Ludovico Nassovio obsessa, defendentibus illam comite Megano, Carolo de Brimeu, qui praesidii causa VIII Germanorum cohortes, et M (1.000) Hispanos pedites adduxerat. Aderant et equites 300, duce Curtio Martinengo, ac multa utrinque levia certamina facta sunt.

[22-06-1568]

Hic 22 huius. Meganus sub collo ictus globulo, non multo post obiit.

²⁸¹ Slag bij Daelhem (Dalheim, Duitsland).

²⁸² Sriverius (1636) noemt hem Artus de Batson.

²⁸³ Sriverius (1636): Quintin Benoyt, Bailiu van Enghien. Zie Johannes Gysius, *Origo et historia*, 1619: Quintino Bennoth, Ballivio Edingensi, & Cornelio de Meeren, ecclesiaste.

Circa hoc tempus. Quidam captus Gruningae et in quatuor partes dissectus, quod cum tribus sociis voluisset civitatem quatuor locis inflammare.

Eodem tempore. Albanus Egmondani comitis a secretis propria confessione convictum, quatuor equis alligatum discerpi iussit, quatuorque alios vivos cremari.

Julius

[17-07-1568]

Habeo apud me excerptum ex conciliabulo Tridentino, sumptum a chorepiscopo Petro de Vos, et 17 julii subsignatum, quod in diocaesi Traiectina publicandum miserat, in quo clandestina quoque matrimonia prohibentur.²⁸⁴

I, fol. 79v (p. 162)

[14-07-1568]

XIV. Albanus cum exercitu Gruningam pervenit, et Ludovicum Nassovium obsidionem solvere coegit, occisis fere VII^M (7.000) confoederatorum. Ut ex literis ipsis, Jemingae supra Amasum ab Albano 22 julii scriptis, apud me extantibus, patet.

[20-07-1568]

XX. Princeps Aurantius *Apologiam* suam primum edidit, ubi causam reddit, cur arma contra Albanum assumpserit. Extant et apud me literae ad Inferiores Germanos scriptae (extant apud me Gallice), quibus eos libertatis admonet, ultimo augusti missae.

[28-07-1568]

XXVIII. Albanus, cui aderant Chiapinus Vitellus, Sanchio d'Avila, Julianus Romerus, Sanchio de Lodorgno, Caesar Gonzaga, Curtius Martinengo, Alphonsus d'Ulloa, Consalvus Brackamontius, Ludovici Nassovii exercitum dissipavit apud Jemingam, multis tamen evadentibus. Dicuntur hic ex confoederatis 7.000 caesi, quod an verum sit dubito, vide literas ipsius Albani.

Augustus

[00-08-1568]

Circa hoc tempus. Memini publice circumlatam mulierem, ut lucello²⁸⁵ aliquo dato spectaretur viri instar barbatam (Ad Arrianum, Epicteti lib., cap. I, pag. 238), qualem se Lutetiae vidisse tradit Volfius,²⁸⁶ et in gynaeconitide²⁸⁷ Alberti Bavari alteram esse.

[10-08-1568]

X, qui Laurentio sacer. Cum nutritio meo via Albana, quae ultra tria millia passuum lapidibus strata ad Biltam ducit,²⁸⁸ ad coenobium Laurentianum in Oostbroeck relligionis ergo ivi.

Huius autor Godebaldus, XXIV. episcopus Traiectinus, qui in palustri solitudine coenobium illud monachorum in honorem divi Laurentii, et vicinum virginum in honorem beatae Mariae exstrui curavit. Olim id propter arctam relligionis observantiam 'carcer ordinis' dicebatur.

Erant autem instituto Benedictini, hic nobis, quod unum adhuc memini, ex tam puerili aetate, mistagogus²⁸⁹ sal offerebat consecratum, cuius eas vires referebat, ut qui ex eo gustasset, toto hoc anni circulo a dentium dolore liber esset. In hoc coenobio Godebaldum quoque sepultum, annales ferunt. Sunt tamen qui has abbatias prius ab Hermanno et Theodorico, militibus,

²⁸⁴ Vgl. *Batavia Sacra* II p. 38. Het verbod van geheime huwelijken werd in de praktijk weinig gehandhaafd.

²⁸⁵ Een klein bedrag.

²⁸⁶ Waarschijnlijk Hieronymus Wolf (1516-1580), humanist.

²⁸⁷ Vrouwenverblijf.

²⁸⁸ De Wittevrouwenstraat, overgaand in de Biltstraat.

²⁸⁹ Koster.

inchoatas scribant, a Mechtilde Augusta anno MCXXII (1122) dotatas, et deinde ab episcopo consumatas.

Oranje steekt de Maas over

September

[01-09-1568]

Initio huius mensis. Valido exercitu Aurantius in Belgiam pervenit. Equitum duces erant Fredericus Rolhausius, Cattorum satrapa, Theodoricus Schonenburgus, Justus, comes de Schauwenburg, Albertus, comes Nassovius, Cornelius Burchardus de Barby, Otto de Malsburch, Hermannus Rydesal, Adamus Welse. Peditum Nicolaus Hadstadt, Feitius Pulcher, Balthasar Lupus, Germani, baro Rentius, Morvillerus Tonlisius, Autricourtius, Estarnaus, Poiettus, Hullu. Simbola insignis depixerant: 'Pro lege, grege et rege'. Aliquot oppida coepit, occisis praesidiis. Mosam transgressus est prope Stockom,²⁹⁰ fine huius mensis, quem Albanus sequutus, ad certamen descendere tamen noluit, sed observavit quid rerum ageret. Aurantius interim se castris continens, et levibus tantum proeliis conti-

I, fol. 80r (p. 163)

nuo abeuntem lacescens, nihil tentare ausus, cum stipendia militibus diutius persolvere non posset, et paulatim dissipari exercitum videret, ad Germanos recessit, pluribus suorum amissis. Eius tum fuisse inopiae, ut ab iis qui comitati eum fuerant, accepi. Constat ut eadem veste toto anno uteretur, eaque coreacea,²⁹¹ commodato, ei dederat Joannes Hornius, Boxtelliae baro, quator millia thalerorum imperialium. Quo nomine minus sibi satisfactum, querentem Boxtellum non semel audivi, quamvis id sibi imputare debuerat, qui otiosus vivere, quam turbatae reipublicae se immiscere maluerat.²⁹²

Erat tum Aurantio familiaris Petrus Dathenus, is qui psalmos ex Gallica lingua in Belgicam traduxerat, sed alius qui hominem melius noverat, monuit Aurantium, ne nimium illi tribueret: esse nempe subdolum, qui studeret dextro calcare suggestum, sinistro curiam. Manum vero ad loculos tenderet, nec defuit dicto eventus, cum post ignominiose dimitteretur.

[24-08-1568]

24 augusti. Edictum ab Albano editum et ad senatum Traiectensium missum, quo continetur, ut omnes qui quocunque modo turbis prioribus se miscuerint, et adhuc in hisce provinciis latitent, seipsos offerant commissariis ad hoc constitutis. Omnemque culpam fateantur et deprecentur, ut qualitate examinata de venia aut poena constituatur, cessatoribus omnem veniae ac remissionis viam praeclusam iri, referens.

October

[05-10-1568]

V. Obiit in Hispaniis Carolus, archidux Austriae, Hispaniarum regis filius, de cuius morte varia narrantur, non sine invidia ipsius et Inquisitionis Hispanicae, cuius insidiis quod Belgis addictior videretur (vide Borraeum liber fol. 92), eum circumventum quidam arbitrantur. Vide *Apologiam* principis Aurantii, Guilielmi Nassovii, fol. 37, primae editionis.²⁹³

²⁹⁰ Bij Stokkem (B.) t.o. Obbicht.

²⁹¹ Coriace (Fr.) – taai, leerachtig.

²⁹² Johannes van Hornes als persoonlijke bron van Buchelius.

²⁹³ Willem van Oranje, *Apologie, ofte verantwoordinghe*, 1580.

Vlucht naar Gorinchem

Circa hoc tempus.²⁹⁴ Cum ob Hispanorum tyrannidem parentes Gorichemum, Hollandiae oppidum, transmigrassent, eo perveni. Goricomium vero, sive ut antiquis in sigillis expressum vidi, Goerichem, Herculanorum²⁹⁵ olim dominorum peculium fuit, a parvis initiis ad mediocrem magnitudinem pervenit. Nam annales referunt, ad Mosae ac Lignae confluentiam piscatores, nautas aliosque exilis fortunae homines consedissee, ibique trigariola erexisse. Elapso hinc aliquo tempore, cum locus oportunus videretur ob flumina concurrentia, cum non procul hinc et Masae se misceat Vahalis, moenibus inclusus locus ab Herculanis, nomen a Gorikes quasi per contemptum miserae minutaeque plebis remansit. Nunc populosa, et Hollandiae firmissimum

I, fol. 80v (p. 164)

propugnaculum.

([Ingeplakte ingekleurde gravure van ‘Goricum’, met rechtsonder de titel]: ‘Goricum, nobile Hollandiae oppidum’).

Condito rem huius ferunt Joannem VII, Arculanum dinastam, qui et arcem cultissimam adiecit anno circiter MCCXXX (1230), cum esset vicina castris Arculanis: Cornelius tamen Aurelius,²⁹⁶ Caroli I, comitis Hollandorum, monumentum esse, refert. Est et ibi collegium divo Martino sacrum XIV canonicorum fun-

I, fol. 81r (p. 165)

datum, anno christiano MCCC LXXIII (1373), a Joanne Arquelio, episcopo Leodiensi, et Ottone, dinasta.

In hac urbe memorabile accidit praelium, kalend. decembribus, anno christiano MCCCC XVII (1417), cum tota Hollandia Hamatorum Asellianorumque²⁹⁷ pestilentissimis partibus affligeretur, inter Jacobam ac Arquelios Egmondanosque dinastas, qui Johanni Bavaro favebant. In quo plurimi nobilium caesi ac capti, et exercitus Jacobae imperator, Valravius Brederodius, occubuit. De hac vide Junii *Bataviam* et Ludovicum Guiccardinum in *Descriptione Belgica*. Sed quoniam Arqueliorum dinastarum diu peculium fuerit, de hac gente pauca hoc loco dicenda. Superbam hanc vocat Junius gentem, et elato in vicinos animo, ortam ab Hercule Alemanno, Germanorum olim rege, et licet remotius quaesitae natales, fama hac et nomine diu clara. Et procul dubio, nobilissimam simul et antiquissimam omnes fatentur: Teutonici extant rithmi, quos addam:

De heren van Arkel

Arkels bloet, ’twelck noit is volpresen,
Daer men hier nu bewijs aff sal doen,
Is uuyt coninckrijck van Germaniën geresen,
Godt willet ten ewigen dagen behoên.
Die XI. coninck Hercules Alemannus coen
Hadde een soon genoempt Hunnus, uuyt wien
Sijn gecomen die Hunni, dat sijn Hungers, willet bevroên,
Uuyt wiens geslachte is gecomen dat princelicke ingien,

²⁹⁴ Buchelius schijnt niet precies te weten, wanneer hij met zijn moeder en stiefvader naar Gorinchem ging.

²⁹⁵ Van Arkel.

²⁹⁶ *Divisiechroniek*.

²⁹⁷ Hoeken en Kabeljauwen.

Humannus d'Ierste van Arckel, soo ghij sult sien,²⁹⁸
 En heeft sijn landt nae sijn voorvaders geheten
 Arckel, na Hercules Alemannus mit dien,
 Ende 't is d'outste banrotse in Batavia geseten,
 D'welck men uuyt alle historiën en cronycken mach weeten.

I

Anno IX^C LXXXIII (984) heeft Otto die tweede keiser gesant
 Een ridder uuyt Hungaren, Hermannus van naem,
 Tot grave Dirck de Twede van Hollant,
 Voerende roode baeren in een gulden velt eersaem,
 Dese hylickte graef Dirck, in Vrieslant bequaem,
 Met een eedel Vries dochter, genaempt Gella tegaer,
 Hem gevende mit dat graefschap van Teisterband, groot van faem,
 Bij die Lingen, Arckel ende meer landen bequaem, vruchtbaer.
 Hij besat Leerdam, ende van zijn zoon Dodo voirwaer,
 Sijn comen van Dalum ende Gellekum, heeren goet,
 Ende noch van Sevender ende Haestert. Eylaci, maer

I, fol. 81v (p. 166)

Anno IX^C XCVI (996) sterft Humannus, hooch van naem,
 God sij hem genadich, ende alle Arkels bloet.

Hunc in Francia primum stipendia meruisse, et deinde Germaniam petiisse, ibidemque, propter militaris rei peritiam Ottoni III, imperatori, acceptissimum fuisse, ferunt. A quo tandem ad praefectum Frisiorum cum imperio missum, viriliter provinciam defendisse, ac demum amore filiae eius Gellae captum, cum ea accepto mundo praetiosiori fugam iniisse. Ac ad Theodoricum II Hollandum se recepisse, a quo tandem et Teisterbandiae comite, villis ac regione prope longam aquam, quam Lingam vocant, donatum, cum uxore resedissee, ac fundamentum tantae stirpis, relictis Dodone et Foppone filiis iecisse.

II

Hermannus, doot sijnde, twe kynder hi liet,
 Sijn tweede Foppo creech Arkel te leen,
 's Graven dochter van Oyen die Maria hiet,
 Hadde hij te wive, een maget reen.
 't Velt van sijns vaders wapen, hoort mijn bescheen,
 Veranderde hij van goude tot silver pleyn.
 Oick timmerden hij tot Arkel een slot van steen.
 Hij stichte vijff dorpen in Arkel certein
 A. Arkel, Rietvelt, K. Kedichem, 't is bloot,
 E. Emsterwijck, L. Leerbrouck. Sijn leven was cleyn, (Alii Eterwijck,
 In 't jaer duysent ende acht sterft hij de bitter doot, nu Oisterwijck)
 Ende liet nae hem sijn soon Jan, een heer groot.

Dodo, senior filius, possedit partem villarum, ubi nunc Leederdam, et ab eo descenderunt domini de Leederdam, de Dalum, de Gellichem, Kedichem, Zevender, Haeften, cum nigris armis.

²⁹⁸ Hiernaast: Hermannus Al[emannus].

Verum eo defuncto sine liberis anno 996, Leederdam rediit ad fratrem Fopponem, secundum dominum de Arckel, mansitque coniuncta cum Arckel, usque ad Joannem VI, dominum de Arckel et annum 1212.

III

Die vromen heer Jan doen 't lant besat
Ende regneerde XXVI jaer met vre,
Hij hadde te wijve, ick seg't u plat,
Des graven dochter van Cuyck, reyn van se,
Elisabeth genaempt. Na tooch hij me
Met graef Dirck de Derde van die naem,
Om te versoucken Jerusalem, de heylige ste,
Ende sterft daer, en wert begraven eerlick en bequaem,
Anno MXXXIV (1034) nae 's chroniquen raem.

Deese heer Jan quam eens rijden in dat wout sonder genaden,

I, fol. 82r (p. 167)

alwaer hij een swaen vant voor hem swemmende, dien hij volchde tot Arckel op den dam,
ende timmerden aldaer een stercken burch. Hieromme soo voerde hij voortaan op zijn
helmteycken II swaensvloegelen.

IV

Sijn soon, heer Jan, een ridder vaillant,
Hadde te wive Marguarita, een maget schoon,
Een dochter des heeren van Altenae behant,
Mit graeff Dirck van Hollant, de vijfde des naems coen,
Tooch hij voor Iselmonde, ende daer doen
Ter doot gewont, soo chronicke gewaecht,
Hij liet hem voeren tot Arckel, wilt bevroên.
Ende wert daer begraven ende zeer beclaecht.
Anno MLXXXIV (1084) sterft dees ridder onversaecht.

Deese tooch met graeve Robbrecht van Vlaenderen in't Heylige Lant, stridende tegen die
Saracenen. Hij boude oyck aen de Linge 't dorp van Spijck, regnerende XLVIII (48), ofte als
sommige LII (52) jaer (alii 40).

V

Deese hadde een soon, genaempt heer Jan,
Ende was veertich jaer nae sijns vaders doot.
Met Robbrecht van Vlaenderen nam hij de reyse an,
Ende Godefroy van Boillon na Hierusalem groot.
Te Venegiën comende, creech hij wederstoot,
Want een Hungers heer hem zijn wapen brack, (de heere van Tyrol)
Seggende dat se zijn was. Dies hij campte bloot
Ende behielt se, want hij hem in't parck doorstack.
Acht jaeren in't Landt van beloften leet hij ongemack,
Met striden en vechten op den Turckschen viant.
Hij sterft daer als men MCXXII (1122) sprack,

Gebalsemt wert hij gebracht t'Arckel in zijn lant.
Zijn wijff Aleidis was een dochter van Huesden bekant.

Hic reliquit Joannem Folpardum, dominum de Leederdam, et Hugonem Botterman, habuit et filiam Joannam Arckeliam, uxorem Roberti IX, domini de Huesden.

VI

Daernaer quam sijn soon, heer Jan, eedel heer,
Mit noch sijn broeder, Hugo Botterman,
Dien hij Bottersloot, Blocklant en meer,
Spijck met sijnen behoorten gaff hij hem daeran.
Ts'graven dochter van Baren hij te huwelick gewan, (alii van Are)
Genaempt Petronella, een eedel jonckfrouwe,

I, fol. 82v (p. 168)

Ten tweden slach van Griembergen²⁹⁹ bleeff hij dan,
Anno MCXLVI (1146), en wert mit rouwe
Begraven tot Arckel voor ygelicx anschouwe.

Dese tooch met³⁰⁰ graeff Dirck van Hollant ten Heylige Lande, ende was aldaer ridder geslagen,
ende schijnt sijn lant geregiert te hebben XXII jaer.
Hugo Botterman brack die wapenen van Arckel met een cluyt botters. Illi successit Herberus,
dominus de Bottersloot, et illi Hugo filius, qui obiit in bello Flandriae circa Cortracum anno 1304
sine liberis, atque ita dominia ipsius rursum devoluta sunt ad Joannem, 12. dominum de Arckel.

VII

Als hij was doot, quam heer Jan, sijn soon,
Ende wert gehult een baroen niet verflout.
Sijns eerste wijfs naem was Geertruyt gewoen,
Eens broeders dochter des graven van Loon stout (Henrici)
Van welcken hij heer Jan sijn soon behout
Anno MCLXXVI (1176) wie't aenschout
Was dat hij van aertrijck tot God vertooch.

Obiit 1176, regnavit 33 vel, ut alii, 32.

VIII

Heer Jan sijn soon die quam daarnaer
Hij oorloochde fel in't Heylige Landt
Met keyser Frederick ende graeff Floris soo ick verstae,
Die XIV. grave van Hollant bekant.
Wederomme comende, hij hem verbant
Mit Margaretam, 's heren dochter van Niniven klouck,
Hij fondeerde 't slot to Huekelom met groot verstant.
Oock cochte hij de heerlickheyden van Asperen door versouck,
Voir Coeverden bleef hij versmoort in't broeck
Mit biscop Otto van den Lippen, des heeren stout.

²⁹⁹ De Grimbergse oorlogen.

³⁰⁰ Hs. abus.: met met.

Negen en veertich jaeren regierden hij, soe ick vinde in't boeck
Der cronycken, sijnen doot wert berout,
Als men MCC ende XXV (1225) aenschout.

Deese heer Jan werde genaempt de eerbaere, en werdt ridder geslagen in't Heylige Lant. Emit dominium de Asperen de Gerardo de Aspren, milite. Uxor eius filia Baldouini, fratris Guidonis, comitis Flandriae, qui obiit 1281.

IX

Anno MCC XXXVI (1236) stichte sijn soon certein
De stadt van Gorichem, genaempt heer Jan,
Hi cocht van grave Otto van Benthem een heerlick[heit] cleyn

I, fol. 83r (p. 169)

Op de Merwen, genaempt Wolferen, met een huysken daer an.
Op welcke plaetse hij de stadt gewan.
Ende noemdese Gorinckem, want daer hadden gewoont
Arme vischers, genaempt Gorekens. Oeck dan
Timmerden hij in't oosten buyten der stadt seer verschoont,
Een casteel daer men noch huyden litteken aff toont,
Op den borchwerff. Oock stichte hij de kerck
Tot Arckel; in Vlaenderen is hij begraven onbecroent, (binnen Axele)
Anno MCCXLI (1241), soo ick merck,
Zijn huysvrouwe Maria was een dochter van Wirtenborch sterck.

Deese heere creech meede de heerlickheyt van Schaluynen, met het hooge recht van de Duytsche heeren,³⁰¹ ende bracht het aen't lant van Arkel. De sommige willen seggen, dat hij regierde XVI jaer oft daerontrent, ende sterft in't jaer 1243, ende dat sijn huysfrouwe was een dochter van Wernenborch ofte Loo. (Haer moeder was dochter van grave Otto van Benthem, die Dircs soon was, grave van Hollant).

X

(Johannes VIII Gigas)

't Lant van Arckel aen sijn soen doe quam,
Genaempt Jan de Stercke, soe wie't anhoort,
Die welcke die kercke tot Wolferen nam
Inde volmaeckte daeraf de kercke tot Gorichem; voort
Hij was soo sterck, aenhoort mijn woort,
Een peert met sijnen beenen van der eerden opboort.
Ts'graven dochter van Oochten³⁰² was tot sijnen gevoech,
Die hem heer Jan van Arckel en Otto droech.
D'eerste baroen van Hueckelom diewelcke conqusteert
Asperen, Ackoy, Loenen, Leyenborch ende noch genoech.
Heer Jan wert tot Gorichem begraven³⁰³ als men M leert
CCLXXII (1272), en hadde XXXI jaer geregiert.

XI

³⁰¹ Van 1220-1700 was Schelluinen een commanderij van de Duitse Orde, balije van Utrecht.

³⁰² In de marge: Alii iuniorum filiam comitis de Hoorn, Bertam nomine.

³⁰³ In de marge: In Onser Vrouwen choir.

Als heer Folpert van Leerdam ende Pelegrim, sijn soon,
 Die den duyvel opdroegen beyde ziel en lijff,
 Van den viant gedoot waren, quam doen te loene
 Leerdam ende Haestrecht, nae 's cronycken beschrijf,
 Aen heer Jan de Elfte. Geertrudis, sijn eedel wijf,
 Was dochter 's graven van Sterckenborch certeyn.
 Hij verwerft door strijden en vroem bedrijf
 Van den hertoch van Brabant, dat algemeen
 Zijn ondersaten tolvrij voeren, 't en was niet klein.
 Maer als men MCC en XCVII (1297) telt, wert
 Verslagen in Vrieslant die ridder reyn,
 En wert begraven tot Gorichem in't Arkelsche velt,
 Want tegen Godt ende de doot en is geen geweld.

Alii uxorem eius faciunt Berthradem, filiam Gerardi, comitis de Sterckenburch, ende den tol wert hem ende sijn ondersaten

I, fol. 83v (p. 170)

vrijgelaaten door gans Brabant, overmidts den hertoge door sijn hulpe 't hertochdom van Limburch tegen de hertogen van Gelre ende van den Berge gewonnen hadde, sooals hij met sijn volck de voortocht hadde. Hij regierde XXIII jaer.

XII

Daernae heer Jan, sijn soon, regiert.
 Een dochter van Voorn hadde hij getrout,
 Waervan hij heer Jan, sijn soon, vermeer³⁰⁴,
 Ende noch twe dochteren hij van haer behout,
 Derwelcken men noch haer sepulturen beschout,
 D'een t'Utrecht, d'ander te Wijck op deser stont.
 Der cruysbroederen clooster tot Asperen heeft hij gebout. (1314)
 Hij sterft als men MCCC vierentwintich (1324) vont,
 Achterlatende heer Jan, sijn soon, gesont.

Sijn huysvrouwe was Ermengart, heer Hendricx dochter van Voorn. Sijn twe dochteren waren Mabelia, domina de Gaesbeeck et Duerstede, et Margareta, domina de Ema, ende regierde XXVII jaer.

Tempore huius obiit in Flandria sine liberis Hugo Botterman, eius consanguineus, cuius dominia ad ipsum hereditatis iure pervenerunt. Qui ea dedit Florentio, fratri suo, militi egregio, qui post anno scilicet 1330 obiit sine liberis, et bona sua ad dominum de Arckel redierunt.

Marguareta, eius filia, uxor domini de Ema, post mortem coniugis sui extruxit Traiecti collegium fratrum franciscanorum vel potius instauravit, nam anno 1297 incendio perierat, et in Summo templo aram, antequam requiescit. Altera vero filia, quam Beliam vocant, uxor Swederi, domini de Abcauda et Duerstede, sepulta in choro de Wijck, in tumba elevata, cum marito, anno 1340.

XIII

Heer Jan, sijn soon, de troude doen
 Ermengardim, graeff Otten enige dochter van Cleeff,

³⁰⁴ In de marge: Ick vinde hoc tempore, anno 1307, heer Aernt van Arckel, ridder.

Dies behoorde met recht 't lant van Cleef Otto zijn soon.
 Maer zijn outoom, graef Jan, hem met geweld daeruuyt dreef.
 Heer Jan van zijn huysfrouwe seven zoonen beheeff
 En twe dochteren, d'een hadde de heer van Horn te man, (Elisabeth)
 D'ander genaempt Mabelia een huysfrouwe bleeff
 Van graeff Jan van Egmont, en daer zijn van
 Gecomē, soo cronycken raemen can,
 Hertogen van Gelre ende graven van Buyren meede.
 Anno MCCC ende tsestich (1360) sterff heer Jan
 Ende wert tot Gorichem bij zijn huysfrouwe begraven in stede

I, fol. 84r (p. 171)

Besiet cronicken van Hollant, 't is waerhede.

Filios habuit VII: Joannem, qui obiit ante patrem, Ottonem, qui patri successit, Joannem, episcopem Ultraiectensem (unde filius Joannes de Rijnestein, eques), Arnoldum, dominum de Avezaet, Noordelozii ac Alblasse, Robertum, dominum de Arnsberge ac Stolwijck, qui duxit cognatam suam, heredem de Asperem, Herebertum, Slingerlandii (Molens- ende Bleeskensgrave) dominum, et Guilielmum, qui puer obiit. (Alii Wilhelmmum Bockhove, Gaudriani et Haestrechtii dominum faciunt). Duxit uxorem Coloniae, vivo adhuc patre, tali conditione, quod ipse Theodoricus de Clivis, frater Ottonis, comitis, tunc defuncti, fratri suo succederet in comitatu Clivensi, et possideret quoad viveret, etsi filium ex ipsis, videlicet domino Joanne de Arckel et eius nepte Ermingarde nasci contingeret, ille sibi post eius obitum in comitatu succederet. Theodericus vero duxit uxorem Mariam, filiam Reginaldis, comitis Geldriae, genuitque ex ea filias tres: Agnetem scilicet, quam duxit Godefredus, ultimus comes de Arnsberch, qui nullam prolem habentes, comitatum viventes donarunt ecclesiae Coloniensi, ac dominum Petrum heredem instituerunt. Secundam duxit dominus de Parweys, tertiam Adolphus nonus comes de Marka, ex qua genuit Adulphum et Engelbertum. Joannes autem, dominus de Arckel, septem inter suos filios divisit dominium de Arckel, ut iam dixi. Joannes primogenitus obiit anno 1355, graviter vulneratus Dordraci in certamine equestri, sine liberis, celebs;³⁰⁵ Wilhelmo, ex filiis minimo, cesserat pro sua portione medietas villae de Lopick, quae eo mortuo ad fratrem Robertum pervenit.

XIV

Hiernaer quam Otto, een geweldich heer
 Van Arckel, Pierlepont,³⁰⁶ Gasparden, Hagestein.
 Hij hadde een dochter van Baer ter eer,
 't Hertochdom van Cleeff was hem met recht certē,
 Hij stichte van XIII heeren een collegie rein
 Te Gorchem, een slot, genaempt Everstein mede.
 Anno MCCC XCVI (1396) wert hij begraven te Gorchem in stede,
 God verlēne sijn siele de eewige vrede.

Zijn huysvrouwe was Isabelle, heer Thibauts dochter van Baer, die nae sijn broeders doot wort heer van Bar ende Lothringen. Haer oudemoeder was coninck Philips dochter van Vrancrijck, die moeder [was] grave Gerrit van Namens dochter. Reliquit filium Joannem, et Joannam, domino de Steenrewoerd nuptam.

³⁰⁵ Caelebs, ongehuwd.

³⁰⁶ In de marge: Hij hadde Pierlepont te hylick met sijn huysfrouw.

XV

Doen wert de schone heerlickheit vervrempt
Door heer Jan sijn zoon, zoo chronycke verclaert.
Hij was stadthouder van Hollant, 'twelck hem bescheen

I, fol. 84v (p. 172)

Tegen den grave van Hollant hij met oorlogen vergaert.
Hij vercocht Reinout van Gelre Arckel vermaert,
Die't wederomme opdroech hertoch Willem van Bayeren, graef van Hollant.
Zijn zoon, jonckheer Willem wert verslagen ongespaert
Te Gorichem van vrou Jacoben, vaet mijn verstant,
Anno MCCCC XVII (1417), oeck sij u bekant,
Hem was toecomende Gelre ende Gulich tesamen.
Zijn moeder was een dochter van Gulick, Maria genaempt,

een dochter van hertoge Willem van Gulich, ende suster van heer Willem ende Reynout,
hertogen van Gulich ende Gelre.

XVI

Als hertoge Willem van Bayeren was doot,
't Lant van Arkel doen voort is geresen
Tot vrou Jacoba, sijn enige dochter minoot,³⁰⁷
Die't overdroech hertoge Philips van Bourgoignen groot,
Diewelcke sijnen zoon Caerle daermeede doteert.
Caerle fondeerde drie toornen tegen alle stoot
Te Gorchem, daer den eenen breet aff is vermeert,
Genaempt den blauwen toorn. Voort na hem regeert
Vrau Maria, sijn dochter, huysfrouwe des keyzers Maxaemilian.
Daernae haer zoon, coninck Philips 't lant behoort.
Nae hem heeft Carolus de vijffde 't lant ontfaen.
God wil den mogende prince van alle druck ontslaen.

Arckel in stirpe Hermanni circiter 420 annos magna cum laude fuit. Carolus Burgundus Pugnax³⁰⁸ vivo patre hic cum uxore secedere solitus fuit, ac arcem a Guilielmo Bavaro, postremo Hollandorum ex hac familia comite, aedificatam, addita turri munitissima, quam 'caeruleam' vocant, ampliavit (Pontus Huterus, lib. IIII, *Burgundicorum principum*). Decreveratque duas addere alias triangulari spatio inter se distantes, quas muro ac vallo coniunctas fossa perpetua praemunire statuerat, ac inexpugnabilem contra aenea tormenta arcem relinquere. Concoeperat adhaec animo pontem lapideum e dicta caerulea turri in proximam continentem regionis Altenae, regii plane animi opus, per fossam Merovaeam³⁰⁹ aedificare, sed pulcherrimum, ob insequentia mox bella tenere propositum non potuit. Isabella quoque, eius uxor, templo praetiosissimas quasque vestes ad divini cultus ornatum ferme omnes donavit. Dominus Robertus de Arckel, dominus de Grevenbroeck et Remsvolde, anno 1389 et 1414 fuit in vivis, quo tempore ei fuere filii Reinerus et Walterus. Hi ex natis Johannis Arckelii, episcopi, vel eius fratris originem habent.

³⁰⁷ In het *Middelned. Woordenboek* staat geen minoot, wel minioot of minjoot.

³⁰⁸ Karel de Stoute.

³⁰⁹ De bedding van de Merwede.

I, fol. 85r (p. 173)

Vianen

[00-10-1568]

Primum in via venimus Viennam, quam quidem nominis allusione Dianae olim fanum fuisse volunt, ut Pontus de Huter in *Genealogia dominorum Viennensium* narrat,³¹⁰ prima capella hic fundata anno 1327 a domino Suedero. Quam in parechiam erexit dominus Viennensis Wilhelmus de Duvenvoorde, de consensu capituli Traiectensis, anno 1345, sine tamen distinctione matricis ecclesiae in Hagestein. Anno vero 1433, 19 junii, separata est ab ecclesia de Hagestein, cum consensu capituli Traiectensis, ad instantiam domini de Brederoden et de Vianen.

In arce Batestein, nisi fallor, appellata est turris ingens quae Paulina vocatur,³¹¹ ex eo, ut dicunt, quod comes de St. Pol, captus, istam suis sumptibus extruere fuerit coactus.

Viennensis dominatus tandem ad Bredenrodios pervenit, permansit tamen haec familia Viennensium celebris. Ex qua fuere dominus Suederus anno 1327, qui obiit 52; dominus Henricus, miles, anno 1345; dominus Gijsbertus, dominus de Vianen et Goy, 1354, '75; Suederus de Vianen de Beverweert 1350; Hubertus de Vianen 1366; Joannes, Zuederi filius de Vianen; Hermannus de Viana, dominus de Jaersvelt, 1370; Joannes de Viana de Beverweert 1406; Giselbertus de Vianen, miles; Henricus de Vianen, Johannis filius, 1426; Joannes de Viana de Jaersvelt 1426, '66; Vide Huterum in *Genealogia*, anno '32, supra sesquimillesimum (1500), ut tradit in suo *Chronico*.

Viennae Batavorum ad Leccam, Rheni emissarium, virguncula fuit quaedam valetudinaria, 18 annos nata, quae totum annum absque ullo cibo aut potu, vitam protrahere miraculose credebatur.

November

[00-11-1568]

Hoc mense. Obiere Antonius Laleinius, eques Velleris aurei, comes Hoochstratanus, et Everardus Vollensis, Auraici castra sequuti. Hoochstratanus, cum esset inter proscriptos ab Albano, et eo nomine tanquam reipublicae Belgicae perturbator, a procuratore generali, Joanne de Bois, citaretur, libellum edidit sui defentionem continentem, anno Christi 1568. Quem apud me habeo Gallica lingua conscriptum.

De rebus Geldricis nempe pace, bello indutiis inter Carolum V, imperatorem, et Carolum, Geldriae ducem, habeo:

- Literas Mariae, gubernatricis, ad comitem Buranum, eiusdem comitis ad consiliarium Mulardum, de anno 1537.
- Memorie van den gubneur van Vrieslant aen den grave van Hoochstraten, de indutiis inter Carolos Austriacum et Menapium proposita, anno 1524.
- Conditiones pacis, de rebus Transissulanicis in literis Tautenburgii 1528.
- Pro Groningensibus literae ducis Geldriae 1518, quibus ipsorum defentionem suscipit.
- Edictum Caroli V de militibus, missis, ne quid contra incolas S.C.M.³¹² attentent, de anno 1528.
- Edictum de exulibus Swollensibus et externis, non militantibus, ex Inferiori ditione Traiectensi dimittendis, anno 1528.
- Literas Lalainii ad Scenkium 1508.
- Procuratoriam pacis cum Geldro ineundae 1519.

³¹⁰ Mogelijk *Genealogiae praecipuarum aliquot e Gallia Francica ac Belgica familiarum*, Antwerpen, 1583.

³¹¹ De grote St. Pol toren. Van het kasteel Batestein in Vianen is alleen de Hofpoort overgebleven.

³¹² Suae caesareae maiestatis.

I, fol. 85v (p. 174)

December

[00-12-1568]

Primis Gorichemii in aedibus habitavi burchgraviorum, quorum ibi familia popularis.
Circa annum MCCCCX (1410) vixisse intelligo in Hollandia et vicinia hos proceres:
Roelandum ab Uutkercke, dominum de Heestert, van der Nijenburch et Heemsrode,
gubernatorem Hollandiae,
Theodoricum van der Merwede, dominum de Ecten et Merwen,
Johannem, dominum de Asperen, Voirst et Keppel,
Johannem, dominum de Heukelem et Millingen,
Theodoricum de Bronckhorst, dominum de Batenborch et Aenholt,
Wilhelmum van der Leck, dominum Bergensem, ten Bilande ende tot Hedell,
Reinoldum, dominum de Brederode, Gennep et Ameyde,
Johannem de Hoirne, ritter, heere tot Beausignies, raet ende camerling van hertoghe Philips van
Bourgoignen,
Walraven van Moirse, heere tot Bair,
Otto, heere tot Bronckhorst ende Borchloe,
Dirck van Humburch, heere to Broeck,
Henrick, her to Wissche,
Johan, heere tot Gemen,
Johan van Loen, here tot Gulick, tot Hensberch ende tot Leuwenberch,
Hughe van Lanoy, heere van Santes ende Beaumont, overste van den raede, gestelt in Hollant,
Heer Dirck van der Merwe, ut supra,
Gijsbert van Vianen, heere tot Noordeloos ende Emskerck,
Gerard van den Zijl, ritter, heere tot Purmereynde.

Formula iuramenti XII-virorum Ultraiectinorum,

anno MCCC XCIII (1393), sede vacante ad lites dirimendas creatorum.

Dit sweert ghij, dat ghij van desen daghe voortaan tot Onser Vrouwen Lichmisse toe
naestcomende, den Heyligen Romschen Rijcke ende den Gestichte van Utrecht hout ende trou
wesen zult, ten rechte comen zult, alse ghij's van den schoute van Utrecht die nu van den
Roemschen coninx wegen schoute t'Utrecht es, vermaent werdt, ont dier tijt toe ende in aller
zelter manieren, dattes Roemsch coninx brieff inhoudt ende begrepen heeft, dair rechte oirdel te
wijsen, rechte kenninge te draegen, tusscher twyer man tale, alsoo verre als ghij's vroet sijt, ofte
vroet cont geworden, bij uwen vijff sinnen, dat en sel di laeten om lieve nochte om leden, nochte
om maegschap, noch om zwagerschap, nochte om anxt van uwen lijve, nochte om anxt van
uwen goede, nochte om geenderhande saecken, dat u God soo help ende sijne heyligen.

Relatio est apud me magistri Gerardi Mulert, de rebus ipsi nomine publico in cunctis ac in primis
de re Lutherana et Frisica, Gruningense.

Item Instructio de rebus comitis Hoochstratani contra comitem de Berge, anno 1527.

Habeo 6 item literas praefectorum Zallandiae,

Theodorici Camferbeeck, equitis, anno 1457,

Deodorici van Voerst, 1470,

Jacobi van Hacforden, 1480,

Johannis van Ittersum, 1506,

Gerardi van Langen, 1527.

Ibidem fit mentio Gerardi Bloemendalii, Henrici Tilstenii, amtmannorum de Raelt.

I, fol. 86r (p. 175)

Annus MDLXIX (1569)

Praetor ...

Cum hoc tempore Gorichemium cum parentibus commigrassem ob Hispanorum violentiam, fuere ab iisdem occupatae nostrae aedes Traiecti in vico Vincemio,³¹³ tabulato multis in locis nudatae, partim in stabulum redactae, partim hypocausto³¹⁴ occupatae, quo ii qui morbo Gallico venereo laborabant, curarentur. Vicus vero Vincemius nomen habet a nobili quodam ex familia Vincemiorum, quae etiamnum extat.

Hoc anno vicus Servatianus a magistratu clausus fuit.

Vocatur quoque vicus Dominorum in Veteri valle, qui nunc Vincemius. Habebantque, sub episcoporum dominio, canonici Salvatoris hic suum praetorem ac supremam iudicandi potestatem. Quod ius ipsis Carolus V, imperator, ademit, cum esset asylum hominum malefactorum. Omnis vero ille tractus, a monasterio Magdaleniano ad portam Albanam prope moenia, inhabitatus diu ac vallibus inaequalis fuit; unde vulgari vocabulo vocabatur In de Aude dellen. Fossa vero Nova ante 150 annos cloaca tantum erat, ad aggerem Martinianum perducta; unde canonici Salvatoris, 1.500 scutis aureis magistratui traditis, ad finem perfodi curarunt.

Monasterium cartusianorum amplum extra urbem ad ripam Vechtae fluminis fundavit anno 1342 Suederus, dominus de Gaesbeec, Putten, Strijen, etc.

[07-01-1569]

7 januarii. De decimis omnium rerum mobilium, quae distraherentur vicesimis immobilium divenditorum omniumque, tam mobilium quam immobilium, centennis semel persolvendis. Sed frustra egit Albanus, at centesima concessa. (Vide resolutiones Ordinum Traiectensium 15 iulii et 9 augustii, cum responso Albani).

Martius

[13-03-1569]

XIII. Ludovicus Burbonius, Condaeus princeps,³¹⁵ capitur et tormento manuali traicitur, cum diu evangelicam religionem defendisset.

Anno 1413, in vigilia Pentecostes, obiit dominus Weremboldus de Boscop, presbiter, primus institutor omnium conventuum, 3. regulae Francisci, dictae de poenitentia, intra et extra moenia Traiectensia.

Ubi nunc basilica Palatina sive praetoria, olim creduntur Lichtenbergiorum (insignis fuit olim et equestris familia) aedes fuisse, asylo munitas.

Vicum Vincemium in literis de anno 1536 canonicalibus plateam Dominorum dici invenio, absque mentione Vincemii; in literis vero de anno 1479 plateam Novam dictam Dominorum. Habeo catalogum militum pro Hugonotis Francis collectorum 23.000.

I, fol. 86v (p. 176)

[14-05-1569]

XIV mai. Obiit dominus magister Jacobus Uteneng, decanus et canonicus sancti Petri, ut est in eius epitaphio, quod legitur in marmore caeruleo pavimenti.

[01-05-1569]

³¹³ De Winssensteeg, later de Herenstraat. Buchelius is altijd in de directe omgeving ervan blijven wonen.

³¹⁴ Verwarmde ruimte.

³¹⁵ Condé leidde de hugenoten en werd in de slag bij Jarnac doodgeschoten.

Prima vero maii. Pontifex Romanus Albano misit gladium inauratum et galerum, variis gemmis distinctum, per Carolum Nicolaum, Neapolitanum.

Circa haec tempora. Evangelici in Belgio diversas supplicationes ad defensiones suae causae ediderunt, ac in primis ad caesarem et illustres Germaniae principes, cuius hic partem. Eo quod Belgii iura et supplicatum breviter contineat petitionem eleganti orationis exprimat filo:³¹⁶

Cogitate, invictissime caesar, principesque Germaniae illustrissimi, partem Germaniae esse Belgium, nonnullam eius partem intra Rheni ostia contineri, nonnullam legibus et constitutionibus Imperii antiquissimo iure subiacere. Brabantiam Imperii antiquissimum feudum semper fuisse, eiusque ducem omnibus retro saeculis nomine fidei et clientelae imperatoribus autoramentum iniisse. Antverpiam etiam Imperii marchionatum, tanquam limitem iam olim censer, Geldriam, Frisiam, Agrum Ultraiectinum, Groningensem, Transissulanum, Cameracensem, iurisdictione Imperii contineri, Hollandiam, Zeelandiam, Hannoniam, caeterasque Belgii ditiones Bavariae ducibus, quasi avita bona haereditate quondam cessisse.

Denique ipsum Carolum, imperatorem, non ita pridem universam illam ditionem inter Sacri Imperii ordines ac limites Augustae publicis comitiis Germaniae principibus assentientibus retulisse, ut esset in Imperii tutela, contra omnem vim atque iniuriam. Eoque nomine ad omnia Imperii comitia legatos ex provincia Belgica missos fuisse, tributumque ad Turcae vim repellendam impetratum representasse, ac etiamnum hodie litem inter Brabantiae ducem ac episcopum Magdeburgensem, uter eorum in comitiis digniori loco sedere debeat in iudicio esse. Ita ut indubie Inferioris Germaniae provinciae ab Imperio alienae aestimari non possint. Nolite igitur, invictissime imperator, principesque illustrissimi, socios vestros qui vestram fidem misericordiamque supplices adversus inauditam hominum superbissimorum tyrannidem implorant contemnere. Nos quidem certe nequaquam recusamus regis nostri imperio subiacere dicto audientes esse, imperata tributa, onera ac vectigalia omnia persolvere, omnemque denique fidem atque obedientiam prestare. Sed ut conscientia, ut religio nobis integra maneat, ut ne coram Deo Opt. Max. in extremo illo iudicio Christi Jesu violatae fidei perfidiaequae conscientiae arcessamur, ut animarum salutem bona cum regis pace tueri possumus, supplices deprecamur, ut ab

I, fol. 87r (p. 177)

inquisitorum superbia, novorum episcoporum avaritia, exterorum praedonum rapinis, faedissimorum Inquisitionis administratorum et cacularum libidine, nos, nostras coniuges, liberos, fortunas, ac in primis conscientiam tueri possimus, per Deum immortalem, perque Jesum Christum, omnium nostrum dominum ac fratrem, cuius nomen communi religione profitemur, vestram maiestatem ac celsitudines rogamus obtestamurque.

Et si vos nulla nominis Germanici necessitudo movet, moveat illa quae vobis in Christo Jesu, cuius membra nos esse gloriamur, nobiscum est artissima coniunctio, movent humani nominis necessitas, humanae sortis anceps atque incerta conditio, moveant tot maesti ac decrepiti senes, tot miserae viduae, infortunati pupilli, lacrumantes virgines, tanta miserorum hominum turba, qui omnes suis sedibus pulsi, fortunis eiecti, patriis commodis privati, dignitatibus spoliati a complexibus optumorum parentum, suavissimarum coniugum, in extero solo palantes atque incerti vagas sedes, tenuem victum, ac libertatem conscientiae quaerunt. Non dissimilis huic est illa *Contra ethnicos* Lactantii querela. Adversarii, inquit, fingunt, se hominibus piis consulere, et illos ad bonam mentem velle revocare. Num igitur hoc sermone

³¹⁶ Filum: vorm.

aut aliqua ratione reddita facere nituntur? (Vide Crisostomi,³¹⁷ *Sermonem in beatum Babylam*, tom. 6, fol. 231). Minime, sed vi atque tormentis, o mira et caeca dementia? In iis putatur mala mens esse, qui fidem servare conantur. In carnificibus autem bona, in iisne mala mens est qui contra ius humanitatis, contra fas omne lacerantur? An potius in iis qui ea faciunt in corporibus innocentium quae nec saevissimi latrones, nec iratissimi hostes, nec immanissimi barbari aliquando fecerunt?

Et mox, et quoniam vi nihil possunt, augetur nempe religio Dei, quanto magis premitur, ratione potius et hortamentis agant. Procedant in medium pont[ifices?]; quique sunt sacerdotes et antistites religionum, convocent nos ad concionem, dstringant aciem ingeniorum suorum, si ratio eorum vera est, afferatur. Parati sumus audire si doceant, tacentibus certe nihil credimus, sicut ne savientibus quidem cedimus. Imitentur nos, aut rationem rei totius exponant. Nos illicimus, ut ipsi obiectant, sed docemus, probamus, ostendimus, itaque nemo a nobis retinetur invitus, etc. Iam profecto ab aniculis quas contemnunt et pueris error illorum ac stultitia irridetur.

I, fol. 87v (p. 178)

Julius

[00-07-1569]

Circa hoc tempus tunicam infantiae mutavi cum bracca puerili.

Iussu Albani et instinctu quorundam monachorum presculorum, sua crimina in lucem venientia occultare conantium, indices librorum prohibitorum vulgati sunt. Imo ipsa sacrosancta fidei nostri evangelia, vulgari sermone translata, legere vendereque vetita tanquam ex ipsorum lectione haereses tumultusque orirentur, unde quidam sic canit:

Nos grands docteurs au chérubin visai
Ont défendu que homme n'ait plus à voir
La Sainte Bible en vulgaire language
Dont un chascun peult cognoissance avoir.
Car, disent ils, désir de tant scavoir
N'engendre rien qu'erreur, peine et soucy.
Arguo sic: s'il est doncques ainsy,
Que pour l'abus il faille oster ce livre,
Il est tout clair, qu'on leur devoit aussi
Oster le vin, dont chascun d'eux s'enyvre.

Ad ea quae superiori pagina de libertate conscientiae ex Firmiano³¹⁸ posui, non incommode addi potest sententia Tehodahadi,³¹⁹ regis (apud Cassiodorum, *Variae*, lib. X, ep. 26).³²⁰ Cum divinitas patiatur, multas religiones esse, non unam non audemus imponere. Et Theodoricus (apud eundem, lib. II, ep. 27) religionem, inquit, imperare non possumus, quia nemo cogitur, ut credat invitus, et ad hunc locum Petrus Berossus i.c. et Fornerii *Notae*.

Ipsae quoque Chrisostomus haereticos non esse occidendos docet, *Ad Matthiae evangelium*, cap. XIII, homiliam XLVII (47), ut Tertullianus: 'Humani iuris et potestatis est, unicuique quod putaverit colere, nec alii obsit, aut prosit, alterius religio. Sed neque religionis sit cogere religionem, quae sponte suscipi debeat non vi, cum et hostiae ab animo lubenti

³¹⁷ Johannes Chrysostomus.

³¹⁸ Lucius Caelius Firmianus Lactantius, zie Lactantius.

³¹⁹ Theodahad, koning van de Ostrogoten (evenals Theodorik de Grote).

³²⁰ Cassiodorus, christelijk schrijver, gest. 580, verzamelde in zijn *Variae* allerlei teksten van anderen.

expostulentur.’ (Vide Bodin, *De la république*, lib. 4, cap. 7, pag. 655; *Suidam*, fol. 874, quod relligio non legatur).

Vide etiam Chrisostomum, *In Babylam, martyrum*, et sermonem *de Anathema*, circa finem, ubi haec verba leguntur, ut interpres vertit: ‘Dogmata impia et quae ab hereticis profecta arguere et anathemizare oportet, hominibus autem parcendum et pro salute ipsorum orandum.’ Idem *Homilia 19 in Mathaeum*, tom. VII: ‘Ovis herbam manducat, lupus carnibus delectatur. Quem videris ergo de pratis scripturarum herbas floridas iustitiae colligentem, ovis est. Quem autem in sanguine persecutionis gaudentem, lupus.’ Adde Sulpitium Severum³²¹ in *Historia [sacra]*, hereticorum etiam convictorum supplitia ut christianis indigna improbantem, fol. 148, et Theodoretum,³²² lib. V, *Graecorum affectionum curatio*, in principio.

I, fol. 88r (p. 179)

September

De impositione decimi nummi quaedam concepta apud me habeo, nempe ‘Van de X^{en} penninck, comende van het suyver van de roerende goederen die vercoft werden, ende den XX^{en} penninck van de onrurende’.

[09-09-1569]

IX. Non procul Gorichemio, ad oppidulum Woudricheim ivimus visundi causa. Hoc ad adversam Vahali ripam situm, caput regionis Altenae, sub dominio comitum Hornensium. Nam invenio Gerardum, filium Wilhelmi Hornii, natu secundum ex Beatrice, filia Herstallae ac Gaesbeke domini, fratris Brabantiae ducis, Althenae dominum. Vendidit dominium post hoc tempus Ordinibus Hollandiae, Valburgis Nuenara 90 millibus fl., cum eius actionem haberet Johannes Hornius, Boxtelliae baro, Gorlaeis intercedentibus.

Hoc anno Venetiae armamentarium igne consumptum, ex quo casu Zelymus, Turcarum imperator, occasionem invadendi Cyprum, licet contra foedus, sumpsit.³²³ Vide *Chronicon Arnoldi Pontaci*.

[13-03-1569]

13 martii hoc anno ’69. Contigit prelium memorabile intra oppidum Jarnac et civitatem Angolesme, prope castrum Vibrac, quod pertinebat ad dominam de Mésières, idque duce Andegavio, regis fratre, ac summo militiae regis nomine praefecto, contra Borbonios ac alios reformatae religionis principes.³²⁴ Huius apud me habeo descriptionem manuscriptam Gallica lingua, sed eius author Gallica levitate multa suis affingere videtur, vide supra [fol. 86r].

October

[10-10-1569]

Migravimus circa Remigii festum ex aedibus burgravianis in domum praefecti monialium divae Agnetae.³²⁵ Habuerunt olim hae virgines praefectum presbiterum, ut vocant, secularem. Nuper vero franciscani, qui tutius libidinem suam exercebant, harum praefecturam impetraverant.

[14-10-1569]

XIV. Prelium circa Comecontourum³²⁶ accidit memorabile, inter catholicos Franco-Gallos et confoederatos reformatae religionis, ubi victoria circa regios, caesis X hostium millibus

³²¹ Sulpicius Severus, gest. ca. 425, christelijk schrijver.

³²² Theodoretus van Cyrrhus (ca. 393-na 458), kerkvader.

³²³ Selim II viel in 1570 Cyprus binnen, maar ondanks de Turkse nederlaag bij Lepanto in 1571 werd Cyprus daarna toch door Venetië opgegeven.

³²⁴ Bij Jarnac versloegen de katholieke regeringslegers de Hugenoten onder Louis de Bourbon-Condé.

³²⁵ Het Agnietenklooster aan de Zusterstraat, hoek Boerenstraat, werd in 1566 en 1572 geplunderd.

³²⁶ Slag bij Moncontour bij Poitiers, 3 okt. 1569, waarbij de Hugenoten met hertog Vollrad van Mansfeld verslagen werden.

(10.000). At non incruenta fuit, cecidit nempe Philibertus, marchio Badensis, Petrus quoque Ernestus Mansveltius grave vulnus a Volrado Mansveltio accepit. Sic mercede conducti Germani in propria viscera saeviunt, et ad mutuam caedem emuntur venalia pectora. Vide *Chronicon Pontaci Burdigalensis*, et *Novii Discursus sive sermones politiques et militaires*, edit. Basileae, pag. 981, quod minus hora duraverit. Idem tradit pag. 852.

Habeo apud me instrumentum commissionis a caesare ad praesidem Nicolaum Everardi et mr. Gerardum Mulert de aggeribus et periculosissimo illo, het Hontsbosch vulgo, qui teneantur ad eius conservationem contribuere, ubi multa de West-Frisia et eius divisione.

I, fol. 88v (p. 180)

Van de outheyt der stadt Utrecht.

Traiectum, bij de Romeynen in Batavia gebout ende alsoo in Latijn bij hun genoempt, heeft oock sijnen naem noyt anders gehad. Dan wordt bij Carlo Magno, in sijn donatie der kercken van Autrecht, anno 777 gedaen, aldereerst bevonden, Traiectum Vetus genoempt te sijn.

Hetwelck sijn nacomelingen, keyzers ende coninghen van Romen, in haerluyder donatiën, de voorseide kercke gedaen, somtijts hebben naegevolcht. Waervan 't leste jaer geweest is anno 1046. In onse Duytsche taele wordt sijnen naeme anders niet bevonden dan Trecht, dat is Trecht ofte Tricht, waervan de oudtste ende eerste mundt in Latijn, libra vel denarius Traiectensis monetae, in Duytsch, Trichter ponden ende penninghen genaempt werden. Ende den ouden wech van Batavodurum tot Autrecht heeft noch sijnen naem den Trechtwech.

Anno 728 gaff Carolus Martellus St. Willebort het casteel Traiectum, ende dat casteel ofte dorp, genaempt Vechten, metten landen daerom gelegen.

733 gaff Carolus voors. st. Willebort noch Elst met sijn toebehoren.

Anno 768 gaff Carolus Magnus Lisidun, nu Leusden, dat is Emlant.

834 werde gegeven Osterbeeck met sijn toebehoren.

838 werdt gegeven Limersdunen.

850 Wade, nu Wadenoy.

937 gaff keyser Otto consent om gelt te munten.

947 die vischerijen in Amusun ende in Almeer.

Anno 949 confirmatie van dat dorp Torstadt, nu Wijck, ende voorts die andere landen ende plaetsen van 't voorseide dorp totter zee toe, met de eylanden daerontrent.

950 Thiel.

953 Amuda, nu Ameyda, metten tol (Amuda, nu Muyden).

999 ende 1002 Bommel ende Erckel.

1024 het graefschap Trente.

Anno 1026 het graefschap Teysterbant, dat men nu noempt Oosterbant.

1040 Uffenshoff in Trente, eodem Uffenshoven, tusschen de Eems ende Lawicke, nu Lauwer, 'twelck nu sijn de Ommelanden van Groeningen.

1040 Groeninghen in Trente.

1042 dat graeffschap Ombelake, nu Ommen.

1046 Deventer met sijn toebehoren ende dat graeffschap Amelant; Gore, nu Twent.

1064 het graeffschap van West-Vlielant, nu Carmerlant.

1064 heeft keyser Henrick Hollant, dan Thordreht met sijne verdroncken landen, dat de graven van het prinsdom Utrecht affgenomen hadden, gerestitueert.

1077 Staveren.

1088 dat graeffschap Iselgauw, dat sijn de landen, om de rieveren Isel ende Gau gelegen.

Anno eodem de graeffschappen van Oestergau ende Westergau, gelegen in Vrieslant.

Onder bischop Coenraed dat hoff Orten, nu de stadt ende omliggende landen van 's-Hertogenbosch.

Velen, het graefschap, hebben de keyzers aen't voorseide prinsdom gegeven, als 'tselve bekend keyser Hendrick anno 1196, ende ontfinck 't voorseide graefschap van't voornoemde prinsdom 'tselve jaer in leen de grave Gelre.

In literis foundationis capellae in Hasselt ab episcopis Johanne ab Arckel, Johannis de Vernenburch et Frederici, annis Domini 1357, 1368, 1396, vixisse scribuntur Jacobus de A et Henricus de Vernenborch, scultetus in Vollenho, Johannes de Rudel, Winandus de Arkensael, Henricus Utenholte et Johannes Abstede, capellani.

I, fol. 89r (p. 181)

Annus MDLXX (1570)

Consules ...

Non nuperus iste mos, qui feriis [Trium] Regum olim etiam Marcellini³²⁷ tempore Epiphaniarum nomine notis, fuligine per iocum et ludum convivas depingere, ac ita aliis deridendos praebere; meminit enim huius Plautus, et post Petronius; Nonius quoque Marcellus illud verbum 'sublevit' explicans: 'Sublevit,³²⁸ inquit, significat illudit, et pro ridiculo habuit, tractum a genere ludi, quo dormientibus ora pinguntur.' Vide Douzae, *Praecedaneorum*, lib. I, cap. X.

Cum in fine praecedentis anni procurator generalis actionem suam instituisset contra Ordines Traiectensium, petitionemque suam edidisset, et illi per suos procuratores frustra exciperent, ac plenior cognitionem desiderarent, 14 julii huius anni sententia contra hos lata per ducem Albanum, parte non audita, de qua iidem Ordines 29 julii appellarunt. Totius huius processus apud me acta habeo.

Februarius

[02-02-1570]

II. Bruxellae praefectus iustitiae criminalis, quem 'roye roe'³²⁹ vocant, nomine Johannes Grouels alias Spell, quod alios accepta pecunia dimiserat, quod innocentes vexaverat, e patibulo suspensus periit, duoque eius ministri virgis caesi.

[05-02-1570]

V huius. Veris initium a Piscibus, ad quos tum sol transit, ut Manilius³³⁰ his versibus, quibus simul quatuor anni partium ortum describit (lib. II):

Aestas a Geminis, autumnus Virgine surgit,
Bruma Sagittifero, ver Piscibus incipit esse.

Hoc tempus, Veneri sacrum quod sit iucundissimum, et natura mirabili partu ventrem, id est terrae viscera, hyemis rigore clausa, aperiat (Titi Calpurnii 'Mycon'):³³¹

Tunc etenim tota vernanti gramine silva
Pullat, et aestivas reparabilis inchoat umbras,
Tunc florent silvae viridisque renascitur annus, etc.

Tempus tamen inconstans:

³²⁷ Marcellinus Comes, *Chronicon*.

³²⁸ Sublino, bedriegen.

³²⁹ De rode stok als ambtsteken van baljuw of rechter.

³³⁰ Manilius, *Astronomica*.

³³¹ Titus Calpurnius Siculus schreef herdersdichten, *Eclogae*.

Veris enim dubitanda fides, modo fronte serena
Blandius arrisit, modo cum caligine nimbos
Intulit, et miseras tondentibus abstulit agnas.

[22-03-1570]

Circa hoc quoque tempus. Dordracensis monetae praefectus cum socio captus capite poenas luit, ob falsificatos thaleros.³³² Socius vero eius, ob aetatem, veniam certa conditione obtinuit.

[14-02-1577]

Ultraiectenses anno 1577 concordiam Ordinum universalem sequenti edicto approbarunt, quod ut patriae lingua est, editum adscripsi:

I, fol. 89v (p. 182)

Wij, prelaten ende capittelen vande vijff ecclesiën, ridderscap, mitsgaders die regierders der stadt Utrecht, oick hopluyden, capiteynen ende gemeen borgeren onder d'voors. hopluyden ende capiteynen, wesende mit andere ingesetenen als presenterende het corpus ende allen inwoonders van de stat van Utrecht. Aenmerckende die troubelen ende veranderinghe van desen jegenwoirdigen tijt, ende begerende in alle getrouwicheyt mit voorhoedinge ende uuytsluytinge van allen onverstandenen, diffidentiën, twisten ende dissentiën, in eendracht ende vruntschappen tsamen te leven, te converseren ende d'voors. stadt, naer die duer de genade van Godt almachtich 't casteel van Vredenburg gereduceert, ende van den Spaenschen ende anderen uuytheemschen soldaten ontledicht is,³³³ in goede neringe, ruste, politie ende welvaren te verseecken, behoeden ende bewaren, hebben (sonder praejudice van 't compromis ende union generael tusschen allen den Staten van herwarts over gemaect ende andere wettige voirgaende particuliere verbyntenisse ende alianciën politicq, ordinanciën, privilegiën ende gerechticheyden alhier geobserveert, ende tot meerder vasticheyt ende confirmatie van dien) gelooft ende geloven midts desen onder onsen eedt ende kerstelicke trouwe als warachtige landtsluyden, patrioten ende lidtmaten van een lichaem tsamen in goede correspondentie, associatie ende eendrachticheyt te willen leven ende sterven, sonder datter ymant van ons hem sal mogen scheyden ofte afftrecken van dese Unie, bij dissimulatie, secrete intelligentie ofte andere manieren, hoe dattet mach wesen.

Ende dat om te conserveren ende onderhouden ons heylige, catolycxe, apostolycxe, roomsche gelove ende religie, behoirlicke onderdaenicheyt van sijne majesteit ende volbrenginge van de pacificatie tusschen den Staeten van herwarts over ende den heere prince van Oraingen, ende Staten van Hollant, Zeelant ende haere geassocieerden gemaect, mitsgaders omme de Spaense soldaten ende hare adherenten te doen vertrecken ende blijven uuyt de landen, tot welvaren ende ruste van de landen ende behoudenisse van allen onsen ende ygelick van ons sijn gerechticheyden, vrijheden ende privilegiën.

Belovende tot dien eynde elcanderen bij te staen ende t'assisteren mit raet, daet ende penningen, jae oick alle ons goet ende bloet, indien 't noot waere, daervoor op te setten ende te strecken. Ende dat niemant van ons in't secrete oft openbaer, directelicken oft indirectelicken yet ter contrarie sall doen oft attenteren. Ende sooverre ymant van ons yet misquaem ofte te cort geschieden tegens 'tgeene

³³² Gerrit Pietersz Dou, muntmeester te Dordrecht werd in 1570 in Brussel samen met zijn broer onthoofd; vonnis dd. 22 maart 1570 (Met dank aan Janjaap Luijt).

³³³ 11 febr. 1577.

I, fol. 90r (p. 183)

voorseit is, in wat manieren dattet ware, dat wij daerin elcanderen sullen helpen ende assisteren, bij allen middelen, hiervorens verhaelt, onder verbyntenisse van onsen personen, eer ende goederen, hoedanich die sijn ende waer die gelegen mogen wesen.

Ende in sterkenisse van 'tgeene voorseit is, hebben wij tsamen ende elck van ons bijsunder, allen die puncten ende articulen voorseit bij eede bevesticht ende besworen. Ende wij, prelaten, capitulen, edelen ende ridderschap, mitsgaders die regierders van der stadt, over onsselven ende in den naeme van onse gemeene borgeren onsen segelen hieronder doen hangen, den XIII feb., anno 1577.

Die president ende raiden 's coninx t'Utrecht, oversien³³⁴ hebbende 't voirs. compromis ende verbyntenisse, hebben 'tselven bevonden te wesen wettelick ende dienende tot eendracht, ruste ende welvaert van de Staeten ende ingesetenen van dese stadt Utrecht. Ende hebben die van de voirs. raide oversulcx, tot versoeck van de prelaten, ridderschap ende regierders voors., voor sooveel in hemluyden is, voor huer ende huere supposten 'tselve geaggreert,³³⁵ geapprobeert ende geaccepteert, aggreeren, approberen ende accepteren midtsdesen, etc.

[11-06-1570]

Anno 1570, undecima junii. Inchoata synodus provincialis Belgiae in urbe Mechliniensi, quae finita 14. mensis sequentis, praesidente Martino Rythovio, Yprensi episcopo, tanquam seniori comprovinciali, nomine Antonii Perenoti, cardinalis sancti Petri ad Vincula, absentis. Haec continet approbationem conciliabuli Tridentini, nuper a Romano antechristo³³⁶ celebrati, cui subscripserunt post praesidem:

Franciscus Sonnius, episcopus Antwerpiensis,
Wilhelmus Damasi Lindanus, episcopus Ruremondensis,
Cornelius Jansenius, episcopus Gandavensis,
Remigius Driutius, episcopus Brugensis,
Laurentius Metsius, episcopus Buscumducensis,
Maxaemilianus Morillon, vicarius Granvellani.

Cum hoc tempore Albanus nullis demonstrationibus aut precibus, oblationibusque a proposita petitione centesimi 20 et 10 nummorum dimoveri posset, multae difficultates ubique exortae sunt, neque Traiecti clerus etiam saepe ad eam rem congregatus, potuit consensum prebere, sed multiplices exceptiones ac presentationes, ut saltem desisteret a tam odiosa petitione, fecerunt. Quarum declarationes et exempla quaedam apud me habeo.

I, fol. 90v (p. 184)

Julius

In den jaere 1545 heeft de keyserlicke majesteit toegelaten, sommige, soo in de Gelderse als Rhenense veenen, geërfden te maecken, aldaer enige griften volgens het octroy daarvan sijnde in seeckere requeste gementioneert.

[16-07-1570]

XVI. Albanus secundo veniam anteactorum omnibus, in patriam redire volentibus, concessit et promulgavit. Cavit idem Albanus hoc tempore, ne qui nummi valerent argentei, nisi qui imaginem aut inscriptionem regis Hispaniae haberent. Librorum quoque prohibitorum index editus.

³³⁴ Hs.: diversien; lees: oversien (nazien, om te zien of iets in orde is, *Woordenboek der Nederlandsche Taal*).

³³⁵ Aggreëren, van agréer, aanvaarden, instemmen.

³³⁶ De paus van Rome, gezien als de antichrist.

Circa hoc tempus. Multa crudeliter perpetravit Johannes Basilius, Moscovitarum princeps,³³⁷ crudelissimus tyrannus. Nam fratrem suum germanum falso accusatum, indicta causa, tormentis exquisitissimis subiecit; inde semivivo caput amputari securi iussit. Fratriam in faciem ante pedes eius procumbentem et misericordiam implorantem, arripi iussit, exutisque vestimentis omnibus, nudam populo exhiberi, inde equi caudae alligatam velocissimo cursu, in flumen rapere ac aquis suffocare militem mandavit. Caetera enarrat Zurius. Anno 1570. Cum Ultraiectenses decanum sancti Petri, Wilhelmum Veusels in Hispanias misissent, ad regem, ille post multas molestias tandem ab eodem diocesi immunitatem impetravit.

Augustus

Hoc tempore. Pius V, pontifex Romanus, sententiam contra Angliae reginam tulit, qua eam haeresios condemnat, et omni regnandi potestate excidisse declarat, illaque typis excusa fuit. Vide Nicolaum Sanderum, *De visibili monarchia ecclesiae, lib. VII*,³³⁸ egregie palpum papis obtrudentem.

[10-08-1570]

X vel circa. Cosmus Medices, magnus Hetruriae dux a pontifice creatur, cum antea Florentiae dux duntaxat appellaretur, contradicentibus magnis principibus, et praecipue Austriacis, qui soli archiducis titulo gaudebant.

[26-08-1570]

XXVI. Anna Austriaca, Maxaemiliani II, imperatoris Romani, filia, Philippo Hispaniarum regi desponsata, Antverpiam venit, et inde Zelandiam petiit, in Hispaniam navigatura, ad maritum avunculum suum, nam ex Maria, Caroli V filia, et Philippi sorore, genita fuit. Unde nescio quo non se extendat Romani pontificis dispensatio, quae neutiquam, ut arbitror, a divina dispensatione probabitur. Et licet *Veteris Testamenti* verbis ipsis expresse non defendantur eiusmodie nuptiae, ex annexis facile coniecturam de iis capere, quivis poterit. Et purior iam christiana religio non omnia admittit, quae olim licita erant permittebanturque.³³⁹ At quae, quaeso, necessitas coegit sororis filiam ducere uxorem tantum principem, in quem tot subditorum oculi evigilant, in tanta praesertim mulierum cuiusvis conditionis copia? An tanti regni successio per incoestos tantummodo concubitus poterit continuari? An per hos praeparatur via ad casum elatissimae familiae?

I, fol. 91r (p. 185)

Habeo apud me plurima scripta, eaque partim autographa partim authentica, ex musaeo olim magistri Gerardi Mulart, consilarii caesaris et praesidis Frisiae, unde plura constare poterint, de recuperatione Frisiae per Georgium Schenk a Tautenburch, et de controversia comitum Embdensium cum heredibus faeminis de Jeveren de dominio Jeverensi.

Inprimis supplicationes (de anno 1533) Annae et Mariae, filiarum Edi, domini de Jeveren, ad reginam Hungariae, gubernatricem Belgarum nomine caesaris, ut defendatur contra comites Emdenses.³⁴⁰

Supplicationes ad eandem Boyncki Oldersumii, nomine praedictarum filiarum de Jeveren. Instrumentum sequestrationis cum subsignis: G. Tautenbergii, Marie, geboren dochter van Jeveren, G. Mulert, Frederic de Meleun.

³³⁷ Iwan de Verschrikkelijke (1530-1588).

³³⁸ *Libri VIII*, Leuven 1594.

³³⁹ Het hervormde kerkrecht stond een huwelijk tussen neef en nicht toe, maar verbood dat tussen oom en nicht, gelijk hier het geval is.

³⁴⁰ De laatste Häuptling van Jeverland was Edo Wiemken (gest. 1511). Na een regentschap van de Oostfriese graaf Edzard de Grote, kreeg Edo's dochter Maria de touwtjes in handen; zij gaf Jever stadsrechten.

Declarationem rerum gestarum vel praefectum Frisiae, cum comitibus Emdensibus, et de materia sequestrationis authentica, de 4 januarii 1533.

Literas comitum Ennonis ac Joannis ad reginam autographas de re Jeverensi.

Aliud instrumentum sequestrationis vel approbationis eiusdem, signatum per Annam, geboren dochter van Jeveren.

Instrumentum banni imperialis, quo Edsardo, comiti Emdensi, cum omnibus suis aqua et igni interdicatur, a Maximiliano, imperatore, anno 1514.

Literas comitum Frisiae Orientalis ad comitem de Buren, du XXIII septemb., anno 1533, translatas in Gallicam linguam.

Memorias, que les commissaires qui ont esté devers les contes d'Oostvrise, avec le mandat de l'empereur ont besoigne.

Cominationem banni imperatoris Caroli V ad Ennonem, comitem Oostvrisiae, 27 septemb., anno 1532.

Sunt et alia rerum Frisicarum monumenta, ut:

Diversae instructiones de rebus Frisicis, factae m. Gerardo Mulert, domino de Rogendorff, Daniël de Clerc, Bartolomeo de Colen, d. de Cruninghen, d. Gerardo de Assendelft, m. Vincentio Cornelio a rationibus imperatoris, d. de Wassenar, d. de Tautenburch, Jacobo de Jonge, d. de Baertwijck, auditori camerae rationum Hollandiae, numero VIII.

Item libelli supplices tres, m. Sidz de Tiarda; procuratorum van Menaldumadeel; Sicke Decama et Serp Beyma, advocatorum Frisiae.

Epistolae etiam:

Mariae, reginae Hongariae, et Belgiae gubernatricis, ad Fredericum de Meleum et m. Gerardum Mulart.

Marguetae, gubernatricis, ad praefectum Frisiae

Senatus Frisiae ad Georgium Scenck a Tautenburch, Frisiae praefectum.

Tautenburgii ipsius ad Gerardum Mulert, consiliarium.

Groningensium ad Scenckium, et reciprocae ad eosdem.

Adde declarationem pensionum, ab imperatore Frisiis nonnullis donatarum, de debitis Frisiae, et articulos, ipsis concedendos.

In libro [Martini] Smetii, *Inscriptionum antiquarum*, est illud, quod scribit, Dordraci extare in aedibus Martini de Beaumont: Marti victori / gladiatores / L.G.P.F.

I, fol. 91v (p. 186)

Dordrecht

Julius³⁴¹

[00-07-1570]

Circa hoc tempus. Dordracum profectus cum parentibus sum, ad vitrici mei fratrem uterinum Justum Gerardum, ad duos menses, unde tandem Antverpiam pervenimus.

Dordracum vero ex antiquioribus Hollandiae oppidis, aquis undique confluentibus inundata anno 1421 ex Fossa Merovea, Lecca, Wahala et Mosa in insula sita. (Anselmus facit mentionem de Durtort, tom. 1, *Leodiensum scriptorum*, 248). Haec etiam anno MCCCC LXXXI (1481) furorem Hollandicae discordiae sentiit, nam tunc eam invadit per portam Aquariam Johannes Egmondanus, qui Hamatis captis vel expulsis aut caesis, Asellinos,³⁴² quae tunc factionum nomina saeviebant, reduxit.

Originem habuere hae factiones secundo tempore Jacobae, Hollandiae comitis, et Philippi Boni Burgundi; Aselliani qui 'Cabbellaux' vulgari lingua vocabantur, Burgundi partes sequebantur, hoc nomine sumpto quod quemadmodum aselli maiores pisces minores

³⁴¹ De maand juli staat ook op fol. 90v.

³⁴² Hoeken en Kabeljauwen.

devorant, ita hi adversarios essent profligatoros. ‘Houc’ idem quod hamum significat, simbulum factionis Jacobaeae Bavaricae, nam istiusmodi hamis apud Batavos aselli capiuntur, indicans se asellos quamvis voraces, hamo tamen capturos.

Prima huius origo circa annum christianum MCCCL (1350), quo tempore moriente Gulielmo III, Hollandorum comite, sine liberis, soror eius Margarita, nupta imperatori Ludovico Bavaro, successit. Sed cum nobiles aliquot ac civitates muliebre imperium pertaesae filium eius natu maximum Gulielmum V, comitem, legissent, orto inter eum ac matrem dissidio, universa Hollandia in duas est partes scissa. Quae matri adherebat Hamata, quae filio Asellina vocabatur, haec quandoque repullulans, maxumis calamitatibus et sanguineis odiis totam involvit Hollandiam.

Urbs est aedificiis sat magnifica et templis ornata. Hanc olim Thurodrecht appellatam, invenio, in qua anno MLXIV (1064) prima capella fundata legitur, templum maius divae Virgini sacrum. Sclavorum oppidum vocat Aurelius (*Batavia*, lib. II). Hic vini Rhenani mercatura primaria, de qua vide ample narrantem Guiccardinum, et Moneta Hollandica. Viri docti ex hac oriundi Cornelius Battus, medicus, Guilielmus Damasus Lindanus, episcopus Ruremundanus, Paulus Guilielmus Merula, professor in Academia Batavica, Adrianus Blienburgius i.c. et poeta.

In Summo templo depicta spectabatur inundatio illa luctuosa Hollandis, quae urbi maximam agrorum partem

I, fol. 92r (p. 187)

ademerat circa annum christianum MCCCC XLVI (1446),³⁴³ ubi ultra centum milia mortalium periire. Et turris, quemadmodum ante conflagrationem fuerat, cum hac inscriptione: ‘Haec turris fuit fundata anno Domini MCCC XXXIX (1339), conflagravit vero anno 1457.’³⁴⁴
(Plypurgus in ‘Elegia’):³⁴⁵

Quid nunc rerum agitis Thuridrum in urbe,
Quam Rhenus, Mosa, quam aggerumque ruptor
Vahalis variis bonis inundat?
Necnon Mervia, qui meos avita
Laetus circuit arva Scobbelandos?
Urbs iam olim Batavi caput senatus,
Potens et Cerere et potens Iaccho,
Rerum et divite copia bonarum.

Annales Wiltos huius urbis conditores faciunt, autore Dorecho.

September

Templum summum conditum miraculose per virginem quandam Sotherim, id est Zuwart, tribus nummis, annales ut multa eiusmodi fabulantur. Molanus in *Indiculo sanctorum Belgiae*, Suram vocat et contigisse hoc miraculum putat circa annum MCCC (1300), vide eundem litera S.

³⁴³ In dat jaar waren er grote overstromingen.

³⁴⁴ *Diarium* 1907 abus. 1442.

³⁴⁵ Adriaen van Blijenburg (Dordrecht 1560-1599), schreef *Poemata varia* (1582).

Antwerpen

[00-09-1570]

Hoc mense. Dordraco Antverpiam adverso flumine Scalda navigavimus, qui hic summae magnitudinis est, et aestu crescit ac decrescit ex mari, quare aquae recessu cum pedibus ambulare cogemur. Me vitricus in humeros sublatum instar Cristophori cuiusdam ultra M (1.000) passus tulit. Hinc aliam intrantes navim, cum puerorum more per eius tabulata discurrerem, paululum abfuit quin velorum mutatione in aquam deiicerer, pilio holoserico, quem nummus deauratus ornabat, e capite deiecto in flumen, qui multo labore a nautis sequentibus exceptus, mihiq[ue] Antverpiae restitutus.

Civitas Antverpia toto orbe christiano notissima, de qua, quod de Cartagine Salustius, melius tacere quam pauca dicere, arbitror. Descriptionem huius amplam, templi etiam et basilicae senatui destinatae, formas ex Lud. Guicardino petere licet. Propter summas divitias hoc bello civili multorum exposita insidiis fuit, ut historias horum temporum legenti facile occurret. Ambivaritorum coloniam vocat Paulus Jovius, hoc loco Aduaticum Tungriorum ponit Becanus (*Francica*, lib. III). Fuit autem constructa in limine Armorico Antverpiorum civitas contra Anglos, dudum ante Carolum Magnum. Legimus quoque Brebantiae praesidem Antorpiensis limitis praefectum Francorumque ducem (Carolum Martellum); hinc marckgraviatus imperii titulus. Posthius 'urbium florem' vocat. Et immortalis carmine immortalis reddidit ac reginam vir magnus et nunquam moriturus Julius Caesar Scaliger (lib. *De illustribus urbibus*), urbium fecit, quod elegantia copiaque caeteras longe prestaret.

I, fol. 92v (p. 188)

November

[01-11-1570]

Primo. Magna per Hollandiam, Zeelandiam et Frisiam inundatio, ubi multi tam mortales quam pecudes interiere, cuius hoc disticho numerali meminit Hadrianus Junius:

BeLgICa Mersa Latet pontI nVnC hospIta teLLVs
Tot pVtrere sIbI Corpora prona doLet.³⁴⁶
1570 (ultimo octobris, ut volunt).

Gorichemiae omnes tum plateae inundatae, et navibus tota civitas frequentaretur, et multis vigiliis contra aquae impetum domus essent muniendae. Tanta tunc erat vis tempestatis, ut quidam testentur, mediocres naves prope Roterodamum, ut halecum busas, ultra aggeres in terram agrosque coniectas, aggeres vero conservatos, oppositis navium velis in malis erectis ad aquam recipiendam expositis.

Conradus XXII, episcopus,³⁴⁷ Iselmont castrum, non procul Roterdamo, nunc sub dominio Merodiorum dominorum extruxit [1076], ut impetum Hollandorum eo contunderet.

[22-10-1570]

Octobris 22. Nuptiae inter Carolum IX, Galliae-Francicae regem, et Elisabetam, Maximiliani II, imperatoris filiam, sanctae sunt.

De cultu Priapi apud Atuaticos, id est Antwerpienses, vide nonnulla apud Joh. Goropium Becanum, in suis *Originibus*, lib. I, ubi passim plura ad antiquitatem huius urbis spectantia recondita, sane eruuntur.

Quae intra Antverpiam et Dordracum spectantur vada, et ubi navigatur, olim terra fuit, unde pars adhuc nomen retinet het Biesbosch.

³⁴⁶ Belgica mersa latet ponti nunc hospita tellus / tot putrere sibi corpora prona dolet.

³⁴⁷ Koenraad van Zwaben, bisschop van Utrecht, bouwde het kasteel van IJsselmonde in 1076.

Et adhuc ostendere nautae
Inclynata solent cum moenibus oppida mersis.
(Ovidius, lib. XV [294-295] *Metamorphoses*)

Habeo apud me literas pacificatorias ac utriusque superioris ac inferioris provinciae, civitates ac nobiles foedere coniungentes pro Rudolfo Diepholdio, contra Swederum Culemburganum, de anno Dom. 1426, quibus subscripserunt plures utriusque partis nobiles atque inter alios: Montfordii, Zuleni, Rhenessii, Utenhamme, Vianen, Steenre.

[31-12-1570]

In fine huius anni. Brabanti, loco decimi ac vicesimi denarii consenserunt in summam 542.000 librarum monetae Arthesiensis, exsolvendam spatio duorum annorum.

Anno Domini MCCLXXIX (1279), martii XII, ut tradunt annales, ignis magnam partem urbis Traiectensis consumsit, cum ante anno MCXLVIII (1148) maximam ab incendio cladem fuisset passa, 18 novembris.

Sunt apud me articuli nomine Ultraiectensium contra Swederum Culemburganum, electum [1425-1432], editi, quibus multa enormia facinora de eo continentur.

In templo Mariano Traiecti sunt haec, praeter supraposita, monumenta sepulcralia:

Venerabili magistro Jacobo de Leuwen, seniori huius phani canonico, qui obiit anno 1566.

Anno 1376 obiit Simon de Brinckhorst.

Anno 1466 dominus Johannes de Wytenhorst de Deutichem.

Dominus Gerardus Mor ab Amersfordia, u.i.c., vixit annos LX (60), dies X, 1564.

Den soenbrief tusschen den postulaet Diepholt ende sijne landen met hertoge Philips van Bourgoigniën opgerecht anno 1430, 20 jan., houdt dat de borgeren den hertoge sullen te voet vallen, genade begeeren, denselven met cruycen ende vanen inhalen, sijn baniere ter poorten uuythangen.

I, fol. 93r (p. 189)

Annus MDLXXI (1571)

Praetor ..., consules ...

Tempore Theodorici de Arae,³⁴⁸ XXXII. episcopi Traiectensis, Wilhelmus Hollandiae comes, Forberti et Florentii de Asperen munitionem destruit, unde Gerardus, comes ab Arae, episcopi frater, Dordracum incendit. Hinc bellum illum sedatum his legibus, ut Wilhelmus, Hollandiae comes, episcopo pro damno illato daret M (1.000) talenta, et Henrico Gruis sive Craen, sua restitueret, insuper ministeriales episcopi, manentes in comitatu, cederent in proprietatem episcopo, etc.

Castra Voorst et Bockhorst, Otto de Lippia, episcopus [1216-1227], incendisse legitur, ex quibus fortean familiarum etiamnum extantium origo.

Intra Jutfacium pagum et Vresvicum, coloniam Traiectensem, monasterium Geinense fuit olim celebre virgineum. Hic episcopos suas olim habuisse aedes, ab Hollandiae comite incensas, referunt annales.

Scaliger, *Contra Cardanum exercitationum*, 49, dicit, universam Hollandiam totamque Zelandiam a Reno et Mosa fluminibus advectas atque exaggeratas.

Februarius³⁴⁹
[00-02-1571]

³⁴⁸ Diederik van Ahr (1198-1212).

³⁴⁹ Over zijn terugkeer uit Antwerpen naar Gorkum schrijft Buchelius niets; maar uit het feit dat hij met zijn ouders begin 1571 naar Loevenstein ging, blijkt dat zij toen al teruggekeerd waren.

Hoc tempore. Primas litterulas discere coepi puer quinquennis, eaeque, ut semper ante oculos haberem et melius memoriae inhererent, tabulis grandiusculae erant inscriptae, quas continuo cingulo firmatas circumferebam.³⁵⁰

Castrum Vredelant, pagus hodie nomen retinet, destructo castro, Henricus XXXVIII (38) antistes Traiectensis³⁵¹ fortissimum munitumque admodum, pro temporis ratione, expensis domini de Amstel aedificavit, ut impetum vicinorum eo cohiberet. Quod tamen inde impetu Caninefatorum ac Amsteliorum occupatum tempore Nassovii episcopi.³⁵² Qui et inde Traiectum plebem contra nobiles excitantes venerunt, foedusque iniire, ac duce suo Gijsberto Amstelio castra pleraque nobilium, utpote Gijsberti Abcoudii, Willemi Rijsenburgii, Huberti Vianii destruxere. Quos tandem 1286, 10 septembris, Swederus de Busichem, miles, repressit, et nobiles reduxit, proscriptis ac oppressis plebeorum nonnullis.

Anno, ut puto, 1527, oritur cessio Ultraiectina urbis libertati fatalis, quando voluntario exilio urbem reliquerunt Everardus Zoudenbalchius et Godefridus van de Voerd, Henrici filius, qui plures urbe eiecisse dicebantur. Inter quos Amelius Amstelius, dominus de Cronenburch, Gerardus Zulenius Nijeveldius, Stefanus Zulenius van der Haer, Cristophorus de Wees, Theodorus Bor d'Amerongen (5 alii, 10 alii, XI alii amissi).

I, fol. 93v (p. 190)

Martius

[00-03-1571]

Cum invenissem literas veteres de anno MCCCL (1350) et sigillum civitatis Traiectensis, quod fuit, donec ad Carolum V, imperatorem, perveniret eius dominium, eius formam ut erat in rubra caera, et magnitudinem hic depinxi.

([tekening, zegel met randschrift]: sigillum civitatis Traiectensis; [boven de bisschopszetel]: s. Martinus).

In dorso est aliud minus, quod adhuc, imminutum, in posterioribus sigillis.

([tekening, zegel met randschrift]: secretum civitatis Traiectensis; [boven: st. Maarten te paard]: s. Martinus).

Vidi simile sed aliis characteribus marginalibus, nempe vulgaribus notatum, cuius sculpturae tempus exprimebatur infra equi ventrem his notis 1488. Exordium harum literarum erat eiusmodi: Wij borgemeysteren, schepenen ende gemeene oudermannen van den ouden ende nieuwen raide der stat van Utrecht, doen condit, etc., dat wij bij consent der gemeene gilden vercocht hebben, etc., anno 1518. Et erat subsignatum Botterluyde.

Aliae³⁵³ eiusdem temporis fuere signatae Bijlhouders, aliae Coorncopers, aliae Smeede, quibus continebatur pecunias in usum reipublicae conversas, nempe tot die triumphes ter eren onses heylichsten vaders des paus van

I, fol. 94r (p. 191)

Romen, meyster Ariaen van Utrecht, den ermen hondert mudden weyts om Goeds will te geven, beloopende metten oncosten van maecken ende backen over vierhondert Rijns gulden current, ende andere costen daeromme gedaen. Voort de Nieuwe brugge t'eynden die Weerde te maecken, reformatie ende verdiepinge van den watergangen, etc., te vervallen, anno 1522.

Anno 1268. Ultraiectini foedus cum Caninefatis iniierunt, omnesque nobiles senatu amoverunt, et deinde 40 urbe exegerunt, quae res magnas turbas ibidem excitavit.

³⁵⁰ Hij kreeg een 'hanenplank' om zijn middel gebonden, zie Pollmann 2000, p. 50.

³⁵¹ Hendrik van Vianden (1250-1267).

³⁵² Jan van Nassau, elect (1267-1290) werd aangevallen door de heren van Amstel en Woerden.

³⁵³ Aliae literae.

[27-06-1571]

27 junii huius anni. Nomine regio Albanus, harum provinciarum praefectus summus, edidit legem de permissione thalerorum Germanicorum, ad certum tantum tempus admittenda, nempe usque ad Nativitatem Christi. Post quod tempus omnino eorum cursum inhiberi, et illicitum censi Belgis. Cuius ego apud me edicti exemplum habeo.

Circa hoc tempus. Harmannus Ruterus Buscumducensis, arcem Louvenstein, ad Mosae Wahalisque confluentiam munitissimam, invadit, ac per insidias cum militibus quibusdam confoederatorum occupat, et contra regias copias fortissime defendit. (XV junii occupavit et in hiemem tenuit).³⁵⁴ Tandem tamen Hispani alio loco quam ipse putaverat, invadunt arcemque ingrediuntur, omnesque praesidarii ex arboribus in circuitu arcis suspensi fuere. Ipseque dux capite plexus Buscumducensi in urbe, cadaver ad ingressum areae arcis suspensum est. Ut ego, tum puer, ex Goricomio pedibus per Vahalim, glacie clausum, transiens cum parentibus, vidi. Est apud me ex Gerardi Mulardi scriptis, de raminge omme een verbuntenisse tusschen de keiserlijke majesteit ende sijne Nederlanden ende de lantschappen van Overijsell in den Gestichte van Utrecht te maken.

Copia literarum Philippi Burgundi, episcopi Traiectensis, ad Georgium Scenck.

Et aliae quoque literae Scenckii ad Johannem, ducem Cliviae, scriptae Traiecti anno 1528.

Et comitis de Hoichstraten ad dominum Sybertum de Rijswijc, praepositi Aldenzelensis, et cancellarii Cliviae.

Habeo alias Bernardi et Francisci de Bevervoirde.

Literas gubernatricis pro Adolfo ter Spil, filio Henrici, secretarii Deventriensis, 1528.

Literas Ordinum deputatorum Transissulaniae ad Georgium Scenck, 1536.

Instrumentum foederis Gruningensium cum duce Carolo Geldriae, initi anno 1518;

Instrumentum Arnoldi, ducis Geldriae, quo Johannes de Bockhorst concedit ius traiectus prope Hattum, anno 1443.

Instrumentum Frederici Badensis, episcopi, de praefectura Kuynrensi, 1498.

Est et relatio rerum Frisicarum nomine ad G. Scenck, gubernatorem, 1522, per Gerardum Mulart et Justum de Buren, cum responso.

De pensione assignato Henrico ter Spil, 1527.

I, fol. 94v (p. 192)

De questiën tusschen den bisschop Frederick van Blanckenheim ende de stadt van Amersfoort, bij het seggen van de steeden van Utrecht, Campen, Deventer ende Swol gesticht, daerover waren: Johan van Lichtenberch ende van Lanscroon, Matheus Pot, borgemeesters, Pellegrum de Wale ende Hubrecht Egbertsz, overste oudermans, Jan Pot ende Wauter Grauwert, nieuwe borgemeesters, oude: Jacob Fredericx ende Tyman Walmer, oude; oudste oudermans, Frederick van Ese van Deventer, met Herbart Splinter van Campen, Aernt van Unden, ende Gerrit de Witte van Swol, Jacob van Witmen ende Gerrit ten Water, anno 1409.

De getuygen waeren: heer Willem van Renen, proist van Emerich, mr. Aernt van Tricht, proest st. Jans, mr. Gerrit Foeck, deecken t'Oudemunster, heer Willem van Wie, canonick st. Peters, heer Jan van Rinesse, heer Jan van Vianen van Beverweert, Jan van Zuylen, Melis Uteneng, ridder, Jacob van Zuylen, Steven van Roer, Rutger van Dornick, Jan van Bockhorst.

De versoen-somme met hertoge Jan van Beyeren ende hertoge Reynolt van Gelre beloopt 50.000 gulden, als blijkt uuyt de quijtinge ende vrijbrief van die van Utrecht aen de stadt van Amersfoort, gegeven de anno 1422, op st. Benedictidach.

Ick vinde, dat ontrent den jaere 1418 Vrederick Uutenham, allein maerscalc des Stichts geweest is, welck maerscalcamppt daernae in 4 verdeylt is.

³⁵⁴ Deze data zijn onjuist; 14 dec. 1570 werd Loevenstein verrast door Herman de Ruyter, en nog in dezelfde maand (19 dec.) door de Spanjaarden heroverd.

Hyeme apud nos pueri delectabantur diversis ex nive operibus, ac saepe castra erigunt, quae propugnant, oppugnantque magno saepe ardore, ita ut aliqui etiam laesi abirent. Qualia apud Aquilonares belli simulachra fieri etiam tradit Olaus Golphus³⁵⁵ in libris ex Johanne, patruo, Upsalensi episcopo, descriptis. Et [Pontus] Huterus anno 1445 tristem talis in Gallia casum refert accidisse, cum Anghianus, fortissimus Francorum dux, ludicrum e neve factum castellum oppugnaret, et ex aedibus fortuito quid in eius caput diiceretur, unde paulo post mortuus est, pag. 584, libri, nisi fallor, XI *Austriacorum*.

I, fol. 95r (p. 193)

Behalven de zeven principale leenmannen van het Sticht Utrecht waren noch de navolgende: Den borchgreve van Groeninghen haut te leen het borchgraefschap van Groeningen.

Anno 1140.

Herbertus, episcopus, gaff sijn twee broeders het borchgraeff- ende casteleinschap. Sifridus obiit in de Drenten anno 1173, ende liet achter 2 soonen, eene dochter.

Anno 1195 was Floris, die te leen hielt van het Sticht sijn casteleynschap van Coevarden met het maerschalcamp van Drenthen. Ende daerna heer Gijsbert van Posqum, ridder, ende naer de grave Otto van Benthem ende Roelof. Tevooren plegen de bischoppen selfs ofte hare maerschalccken de heerlickheyt te berichten.

Anno 1115 wert gevangen Volcard, heere van Coevarden, die troude een hoochgeboren meecht anno 1196, gewan Coevarden [een wapen].

De heere van Huesden hielt sijn heerlickheyt eerst van het Sticht, nae van Cleve, nu van Hollant.

De heere van Arckel hielt het lant van Hagesteyn ende Haestrecht.

De heere van Altenae hielt sijn heerlickheyden eerst van het Sticht, nae van Cleve, nu van Hollant.

De heere van Bueren hielt sommige tienden [een wapen].

De heere van Vianen hielt sommige tienden ende heerlickheden.

Den heere van Cuylemburch hielt insgelijcx van het Sticht enighe sijnder tienden ende heerlickheden.

Den borchgreve van Montfoort hielt sijn borchgrefschap.

Den heere van Aemstel hielt het meestendeel sijnder heerlickheden [een wapen].

Den heere van Abcoude hielt Abcoude ende Wijck.

De heere van Vorst hielt het casteel van Vorst ende andere.

De heere van Iselstein hielt tienden ende andere ambachten.

De heere van Woerden hielt het slot van Woerden.

De heer van Aenholt ende van Zuylen hielt het casteel van Zuylen.

De heer van Waterlant hielt Waterlant [een wapen].

De heer van Ameyde hielt te leen van het Sticht de heerlickheyden van Ameyden ende Jaersvelt, ende was de negende vasal ende officier, hiet des bishops vaendrager.

De heere van der Leede hielt een deel erven ende sommige tienden [twee wapens].

Appendix

Brabantinus 1.

Flandrensis 2; houdt de Vier Ambachten.

Hollandus tertius (3).

Voochdie van Gelre 4; houdt halff Emerick, de Betuwe ende 't graefschap van Sutphen.

Cleef 5;

³⁵⁵ Olaus Magnus, Gothus, bisschop van Uppsala. Zie over sneeuwgevechten ook fol. 105v.

Benthem 6, duerwachter; houdt het burchgrefschap van Utrecht ende den casteele van Benthem. Anno 1138 Otto palsgrave van den Rijn, castelein van Benthem, t'Utrecht gevangen, gaf den bischop zijn casteel te Benthem, ende ontfinck te leen; wert anno 1139 dootgeslegen van Harman van Scheckele, ende Otto van Hollant zijn susterssoone wert grave van Benthem.

Cuyck 7.

Heer Aernt van Goor 8.

Sutphen de 9. houdt het graefschap van Sutphen ende Goylant.

10. Teysterbant hout zijn graefschap van Teysterbant.

Rechem³⁵⁶ houdt de Velue, ende nae quam die aen Brabant.

Goy by Beverweert houdt het borchgrefschap van Utrecht ende zijn casteel met andere goederen [4 wapens, genummerd 4, 8, 9, 10].

I, fol. 95v (p. 194)

Nomina dierum sive a Carolo Magno, ut quidam credunt, sive ab alio Teutonice reddita, optume cum Latinis convenire videntur:

Diem nempe Latinis soli adscriptam nos sonnendach dicimus.

Lunae maenendach.

Marti dinxdach, a litigando quod olim die martis lites exercebantur.

Woensdach mercurio a lucro ut Nannius,³⁵⁷ quod Mercurius lucro praesit, Coloniae vero guoedsdach pronuntiant. Mercurius nempe praecipuus olim Germanorum deus et ideo per excellentiam deus appellabant.

Jovi donderdach a tonitruis, quibus praesit Iuppiter.

Veneri vrijdach, vel a libertate ut mystice interpretaetur Goropius [Becanus], vel ab amatoriiis ambitionibus deae convenientibus, quas nos 'vrijen' appellamus, quemadmodum amatores procos 'vrijers', puellas vero amicas, 'vrijsters'.

Saturno saturdach, unde quidam etiam non sine ratione haec nomina ante christianismum apud Germanos in usu fuisse arbitrantur.

Levinus Torrentius,³⁵⁸ archidiaconus Brabantiae anno 1571, describit heroico carmine pugnam navalem contra Turcas.

Sub tempore obsidionis Harlemensis, Lummaeus Marcanus,³⁵⁹ e carcere laxatus, Leodium rediit, pontificiis reconciliatus, et ibi morsiuncula proprii canis rabidi vulneratus moritur.

October

[05-10-1571]

V huius. Obiit Claudius Espencaeus,³⁶⁰ vir nobilissimus et theologus celebris, cuius scripta apud me nonnulla exstant, epitaphium vero legitur in libro *Antiquitatum Parisiensium*.³⁶¹

Terug naar Utrecht

[10-10-1571]

Circa Victoris festum. Traiectum cum parentibus redii, quod iussu Francisci Verdugii,³⁶² Hispani, aedes nostras restituissent, quas stabuli instar reperimus equorum, ovilia quoque in

³⁵⁶ Rekhem, nu buurtschap bij Gaanderen, gem. Doetinchem.

³⁵⁷ Petrus Nannius (1500-1557) geb. Alkmaar, taalkundige, hoogl. Leuven.

³⁵⁸ Levinus Torrentius (1535-1595) bisschop van Antwerpen, beschreef de slag bij Lepanto. Er zijn alleen brieven van hem bekend.

³⁵⁹ Willem van der Marck Lumey (1542-1578) stierf niet door een hondenbeet, hij was vergiftigd.

³⁶⁰ Claudius Espencaeus, (Claude d'Espence, 1511-1571) gest. te Parijs; zijn standbeeld staat bij zijn graf in de kerk van Saints-Côme-et-Damien.

³⁶¹ Gilles Corrozet (1510-1568), *Les antiquitez ... de Paris* (1586-1588).

tricliniis facta, et quaedam incendio vastata, praeter multa quae abstulerant, et in peius mutaverant, in junio anni 1572.

Creati tum consules priores duo qui sequuntur, cum sit numerus 14; XII-viri vero rerum iudicandarum: Henricus Voochdius de Rijnveld, Johannes Tatus Amerongius, Henricus Valckenaer, , Cornelius Vermaethius, Dominicus Honthorstius, Johannes Botterus Snellenbergius, Richardus Verhorstius, Johannes Renessius Moermontius, Nicolaus Oisteromius, Hermannus van der Vechtius, Gerardus Veremius, Gerardus Scroysteinus, Anthonius Cuyckius, Gerardus Merenburgius.

Vidi annotationem hanc in scriptis authenticis: Rex debet XIII miliones auri. Item ex ore Johannis van der Haer, dat het Stift van Utrecht geeft het C. (1/100) deel van de gemeene Staten. Ergo soo sij offereerden 1 ton gouts soude maken voor d'andere tsamen 100 ton.

I, fol. 96r (p. 195)

[07-10-1571]

Circa hoc tempus. Memorabile contigit (accidit) navale proelium³⁶³, in quo Turcarum vires ingentes, post captam ab ipsis insulam Cyprum, oppressae sunt; captae nempe CXXX (130) eorum naves, demersae fere LXXX (80), cum innumerabili proeda. Descripsit hanc pugnam navalem plenissime Johannes Petrus Contarenus, Venetus, tractatu singulari. Contigit nobis haec victoria nonis octobribus, vide *Oden Francisci Haemi* gratulatoriam, pag. 222. Et ut Lipsius indicavit ad Augustum Suetonium (cap. 15) apud Actium promontorium Epyri, ubi olim Augustus Antonium superavit. Huius pugnae simulacrum apud me habeo. Vide in *Vita Aloisii Mocoenici*.³⁶⁴

De antiquitate inter se olim Aegyptii, Schytae et Phryges certabant, Egyptii an utraque gente victi sunt superatique. Schitarum argumenta narrat Justus Pomponius Mela (Lib. I *De situ orbis*). 'Prima', inquit, 'gentium Schytia, Phryges vero aliis se argumentis experimento Psamnitichi Aegiptiorum primos se hominum arbitrantur' (Herodotus III). Becanus autem infinitis argumentis, labore summo, hanc gloriam nostris asserere conatur, eoque omnes ab eo conscripti libri spectant, *Originum, Hermathaenae, Hieroglyphis, Vertumnus, Hispanica, Gallica, Francica*.

Circa hoc tempus. Milites Confoederatorum in Belgio occuparunt insulas in littore Phrisico, Texaliam, Schellingam, Wieringam.

December

[00-12-1571] o.s.

Erat in aedibus nostris miles Hispanus monoculus, qui alterum oculum sclopetto perdiderat. Hic ligneum fecerat, colore et forma vivum imitantem. Hunc exemptilem quemadmodum de lamiis Plutarchus narrat. Eximebat, resumebatque, quando libitum erat, motu tamen carebat, ita ut luscus magis quam monoculus videretur. Nomen illi Joannes Franciscus. Erat is ex favore tribuni militaris, ut volebat, addictior benigniorque, dicere nempe solitus erat, ream maiestatis laesae omnem iudicatam Belgiam, praedamque concessam militibus Hispanis. Omniaque quae erant optuma sibi dari volebat, et non secus ac servi dominos, ita nos illum, ex hara forsan aut stabulo eductus Maranico, observare debere iudicabat, eoque procedebat primum blanditiis, inde minis, quo me sibi puerum armigerum ascisseret. Obstabat summa vi mater, vim sibi maxumam fieri clamitans. Nec hoc suffecit, ni vi armata a vitrico, deinde tribuni iussu desistere coactus fuisset, et alio migrare.³⁶⁵

³⁶² Francisco Verdugo (1536-1597), van 1581-1594 stadhouder van Friesland en Groningen.

³⁶³ De slag bij Lepanto.

³⁶⁴ Alvise I Mocenigo, doge van Venetië.

³⁶⁵ Zie Pollmann 2000, p. 50 (vertaling).

[04-12-1571]

Pridie non. Philippo, Hispaniarum regi, ex Anna Austriaca nascitur filius, cui sequenti mense baptisato inditum nomen Ferdinandus,³⁶⁶ ut *Leo Belgicus*, fol. 119.

I, fol. 96v (p. 196)

Annus MDLXXII (1572)

Praetor Theodoricus Zulenius, eques; consules Henricus Voochdius Rijneveltius, Johannes Tatius Amerongius.

Cum Albanus multa in Belgio contra privilegia non tantum nobilium aut civitatum attentaret, sed et ecclesiasticorum iura imminuere inciperet, legatio ex totius Belgii Ordinibus ecclesiasticis ad regem Hispanarum decreta, quibus additi civitatum legati, quorum querela fuit de violenta Albani praefectura, cuius legationis hic tandem videtur fuisse exitus Albani discessus.

Legatorum vero haec fuere nomina:

Brabantia:

dom. Carolus Lindius, prelatus sive antistes Parquensis,³⁶⁷

d. Lambertus [Hancaert], antistes et comes Gemblouensis,³⁶⁸

Ludovicus Lindius, consiliarius Lovaniensis,

Gerardus Lihorius utrumque rex sua manu equestri dignitate donavit,

Cornelius Vellemannus i.c.,

Bartholomeus Ruffelius [Kieffel] i.c.

Flandria:

d. Gasparus Bernicourtius, archimandrita s. Petri in Audenburch,

d. Joannes Thienlous, theologus,

Franciscus Hagius i.c., syndicus Gandavensis,

Joannes Pardo, senator Brugensis,

Joannes Remgartius i.c., syndicus Iprensis,

Laurentius de Aula, syndicus et i.c. Liberae Flandriae, quam Franq. vocant.

Artesia:

d. Nicolaus Engaignius, baccalarius theologiae, decanus ecclesiae cathedralis Atrebatensis, qui dimissus, eo quod episcopo mortuo, eius in locum videretur eligendus:

Philippus Praevostius i.c., praetor Atrebatensis, quem et rex equitem creavit, concedens illi quadringentos florenos annuos.

Hannonia:

d. Mathias Mouillartus, abbas Gislainius, qui episcopus Atrebatensis effectus anno 1574, mense novembri,

Ludovicus Blossius, d. Treslongius, huic rex 500 aureos annuos pensionis adiecit ad 400 quos ante a rege obtinebat,

Joannes Pottius, d. de Aluoit, senator Montensis, quem rex equestri dignitate honoravit,

Stephanus Mansentius, syndicus Montensis,

Flandriae Gallicae:

Mag. Joannes Rabbus, theologiae doctor et praepositus divi Amati,

Franciscus Hamius, d. de Broucq, praetor Insulensis, quem rex equitem creavit,

Antonius Mansartus i.c., syndicus Insulensis, et

Joannes Fontanus, procurator eiusdem civitatis.

³⁶⁶ Fernando (4 dec. 1571 - 18 okt. 1578) zoon van Filips II, tr. 1570 Maria van Oostenrijk.

³⁶⁷ Karel van der Linden, abt van 't Park bij Heverlee, broer van Lodewijk van der Linden, schepen van Leuven.

³⁶⁸ De prelaten van 't Park en Averbode en de abt-graaf van Gembloers zwichtten in 1571 voor de belastingplannen van Alva.

Ex Traiecto:

Guillielmus Veuseliu*s* i.c., decanus divi Petri,³⁶⁹ hic tamen videtur ante duos annos eo delegatus, nempe anno '70. Tentatum nempe ferunt ab Albano, ecclesias Traiectensium ad alios episcopatus transferre, Salvatoris ad Ruremundensem, Petri ad Leovardiensem, Joannis ad Groningensem, divae Mariae ad Haerlemensem.

De stella nova,³⁷⁰ hoc anno visa, vide Joannem Posthium in *Francicis*. Item peculiarem scripsit libellum Ambrosius Magirus iunior,³⁷¹ quemadmodum et Cornelius Gemma, egregius mathematicus, et in Austria Thadaeus Hagesius.³⁷² Vide Gemmae *Cosmocriticoon* libros.

I, fol. 97r (p. 197)

De geuzen veroveren Den Briel

Aprilis

[01-04-1572]

Primo. (Guillielmus) Luma*eus*, Markiae comes,³⁷³ navibus ex Anglia traductus, ex improvise Brielam occupavit ad ostium Mosae, oportunissimo situ. Ibique sedem constituit militarem et suae tyrannidis, arae, templa, imagines, confractae, et per totam insulam monachis, presbiteris plurimis in crucem sublati*s*, vel alio mortis genere crudeliter necatis.

[06-04-1572]

VI. Cum Albanus Paciecum,³⁷⁴ architectum, Vlissingam misisset, ut designaret castr*i* locum, dissentio exorta inter cives et designatores diversoriorum; cives nempe negabant suarum esse facultatum tot alere milites. Eo res pervenit, ut Hispani caederentur et Paciecus caperetur, qui paulo post ibidem occisus.

[09-04-1572]

IX. Bossuvius, comes, ab Albano decem Hispanicae partis cohortis ad reprimendos 'gusiorum', eo nempe tunc nomine appellabantur qui Confoederatorum partium essent, conatus, Roterodamum veniens, milites suos in urbem reciperent, petiit a civibus. Quibus id negantibus, transitum petiit, et id quoque negatum, ille tamen instando obtinuit, ut singulae tantum cohortes transirent nec coniunctae. Quare iratus, cum porta aperiretur, vi omnes irrumperent iussit, ubi civium aliquot caedes facta; eaque causa cur post Confoederatis et Aurantio se coniunxerint.

[03-04-1572]

III aprilis. Hispani circa Paschates, die albata jovis,³⁷⁵ cum sequenti die flagellationem publicam facturi essent (vide Tomae Naogeorgi, lib. III *Regni papistici*),³⁷⁶ conspirant in direptionem urbis Traiectensis. Sed Deus sua pietate bonitateque solita urbem defendit, et conspiracy caput dirupta gula, in foro Palatino³⁷⁷ quatuor horas iacuit, cuius pectori condemnationis sententia affixa erat. (Describit in *Satyris* Douza).

Maius

Circa hoc tempus. Praemiatores qui vulgo 'wilde gues' vocabantur, ex legione Lummaeana, cum suo duce Marino Brantio Gorichemium occuparunt, pessimeque monachos tractarunt, qui

³⁶⁹ De benedictijner st. Pietersabdij in Oudenburg (West-Vlaanderen).

³⁷⁰ De supernova van 1572 in Cassiopeia werd op 9 nov. als eerste waargenomen door Cornelius Gemma, hoogleraar in Leuven.

³⁷¹ Ambrosius Magirus jr., uitgever en astroloog in Deventer.

³⁷² Thadaeus Hagesius (Hagecius) ab Hayek (Praag 1525-1600), sterrenkundige.

³⁷³ Willem van der Marck Lumey (1542-1578).

³⁷⁴ Francesco Paciotto.

³⁷⁵ Witte donderdag.

³⁷⁶ Thomas Naogeorgus (1508-1563) protestants theoloog, 1555.

³⁷⁷ De Plaats.

se in arcem receperant, et inde Brilam abductos in crucem sustulerunt.

[01-05-1572]

Ipsos kalend. maii. Obiit Pius V, pontifex Romanus. IV vero idus [12 mei] electus est pontifex Hugo Boncompagnius Bononiensis, cardinalis et iurisconsultus, qui Gregorii XIII nomen assumpsit.

[24-05-1572]

XXIV. Mons Hannoniae a Ludovico Nassovio occupatur, et eodem Valenchinae a domino de la Noue³⁷⁸ occupantur, sed paulo post recipiuntur a Joanne de Mendoza, ab Albano cum exercitu misso.

[26-04-1572]

XXVI, altera Pentecostes. Conscriptus Traiecti iussu regio, et eiecta nova legio Flandrica, cuius praefectus vel tribunus Maxaemilianus, comes Bossuvius, XIII signorum. Quorum primum sibi reservavit, vicarium constituens Jodocum Harzfelt, castri Traiectini praepositum, II praefectum constituit Martinum a Burgundia, dominum de Tamberga, III Hertricum Breeckvoldium, IV Ketellium, V Curtium Hovium Mindensem.

I, fol. 97v (p. 198)

Quo defuncto, Andream ab Arcum, dominum de Oisterwijck, VI Henricum Snaterum, VII ... Losecotium, VIII Petrum Nigrum, IX Hermannum Lindenum, X Mathiam Ortium, Weddae praefectum, post quem Hardenbrouckium, XI Albertum Twickelium. Quo defuncto Gerardum Pinsenium, praefectum Buranum, vel, ut credo, eius locumtenentem Gerardum Eckium, XII Vinckenburgium, XIII Gerardum Zichenum.

Circa hoc tempus. Johannes Hornius,³⁷⁹ Boxtelliae satrapa, ab Aurentio multis promissis inductus fuit, ut Dordracum occuparet nutantem, propter Hispanorum minas, qui exclusi urbe licet omnibus vitae necessariis iuvarentur, extrema tamen civibus inferre cogitarent. Is igitur, quatuor tantum equitibus comitatus, urbem tacite intravit, quae iam in duas divisa partes suspensos multorum habebat animos. Magistratus nempe et praefectus urbis, Quarib, catolicorum romanorum partium erat, civium vero animi ab Hispanis alieni, mutationis occasionem exspectabant.

Iam cum fama per urbem vagaretur, Boxtellium advenisse Aurantii nomine, statim cives nonnulli ad aedes Blienburgiorum, ubi ille morabatur, confluunt, et de rerum summa consultant. Inde ad magistratum ducitur, ubi literas Aurantii proferens, de suo vicariatu docet, negare non audentes, quidam contrariae opinionis paulatim dilabuntur. Quaribbius inde capitur, et gardianus franciscanorum cum priore augustiniano, qui acerbiora contra Aurantium dixissent. At hi paulo post permutatione aliorum dimissi fuere. Boxtellio quoque commissa erat praefectura comitatus Bureni, Leederdami et Bredae. Erat tamen pacificus, nihil nisi necessarium mutans. Sed cum ex natura quieti quam turbidae huic praefecturae esset addictior, ultro praefecturam deposuit. Quam suscepit [Wilhelmus], Batemburgae dominus, homo inquietior et illis temporibus forsan idoneor. Boxtellius timidior difficulter hanc provinciam susceperat, et in via fulmine ictus, omnem eius cogitationem deposuisset, nisi a Vulpio Rhenessio et Viero patre fuisset prohibitus.

Augustus

[04-08-1572]

Aurantius novo collecto exercitu quarto huius mensis Ruremundam, Geldriae oppidum, coepit.

³⁷⁸ François de la Noue.

³⁷⁹ Jan van Horne (1531-1606), heer van Boxtel; B. werd later zijn secretaris.

XII. Obiit Gerardus Neoclesianus, IV in reformatione archimandrita Paulinus,³⁸⁰ cui successit Gerardus de Mierlo, sacerdotum totius collegii natu minimus.

[08-06-1572]

VIII junii. Occupantur a Confoederatis Aquaeveteres, 23. Gouda, 25. Dordracum, Herlemum, Leida, et post Goricomium, paulo postquam inde fueramus profecti cum familia Traiectum, in patriam.³⁸¹ In Zelandia vero Zirczee et Verense oppidum se Aurantio et Confoederatis adiunxere. Et paulo post vel circa hoc tempus his se adiunxere Almariansi, Enckhusiani ac caeteri Phrisiabones. Comes quoque Montanus Zwollam, Campos, Harderwicam et Amerfortiam in partes Aurantii abduxit. Multi vero qui catholicorum romanorum partes tuebantur, Amersfortii

I, fol. 98r (p. 199)

se opponere conabantur, inter quos Adrianus Egmondanus, Petrus Westrenius, Rutgerus Peutius, Gisbertus Vermatius, Gerardus Scadickius, viri consulares, sed frustrati Traiectum se recepere.

Naar een privéschooltje

September

[00-09-1572]

Hoc tempore. Scolas privatas ad pontem Brigidianum frequentare coepi eaque discere, quae post literas elementares et orationem dominicam, salutationem angelicam,³⁸² symbolum fidei, benedicendi et gratiarum actionis in mensa formulas, tunc pueri solebant; nempe formulam missarum, quam confessionem vocabant, inde septem psalmos Davidicos,³⁸³ poenitentiales appellatos, aliasque preculas, quibus multum plus aequo superstitiosa opinione inesse putabatur pietatis. Paedagogo, quod memini, (Dionisius Dicduym), a crasso pollice agnomen erat. Multique ibi coetanei mei, ut tres fratres Rhenessii Moormontii, Joannes, Wilhelmus et Bernhardus.

[30-09-1572]

Postridie divi Michaelis. Comes Marcanus³⁸⁴ Schoonhovium obsedit, et paulo post in potestatem accepit.

[07-09-1572]

7 huius mensis. Aldenarda a Confoederatis capiturque et praefectum urbis Jodocum a Corteville occidunt.

Privilegium est civitatis Ultraiectensis, ne intra millesimam ab urbe mensuram tabernam quis erigat, nisi consensu magistratus; unde et ii qui ibi hospitia erexerant, impositiones pendere more civium coacti postea sunt, cum villici ab iis sint ut plurimum immunes.

[24-08-1572]

Praecedenti mense (ipso Barthomaei festo). Celebratae sunt Lutetiae nuptiae Henrici Borbonii, Navarraeorum regis, cum Margareta Valesia,³⁸⁵ regis sorore, et paulo post caesus Casparus Colignius, cuius mortem ingens Confoederatorum ubique caedes sequuta.

³⁸⁰ Gerrit van der Nijenkerck, 4^e abt van de Paulusabdij sinds de kloosterhervorming. Van Mierlo, zie fol. 149v.

³⁸¹ In okt. 1571 was hij met zijn ouders uit Gorkum naar Utrecht teruggekeerd.

³⁸² Onzevader en weesgegroet.

³⁸³ Het confiteor en de zeven boetepsalmen.

³⁸⁴ Willem van der Marck Lumey.

³⁸⁵ Margaretha was de jongere zuster van koning Karel IX. Bij haar huwelijk met Hendrik IV brak de Bartholomeusnacht uit, de massale moordpartij op de hugenoten in Parijs. Aanleiding was de groeiende invloed van de protestantenleider admiraal Gaspard de Coligny.

October

[01-10-1572]

I huius mensis. Mechlinia, eo quod Aurantium cum suis intra moenia accepisset, iussu Albani depredata, multis civium occisis, quum tamen placide ac supplices processu etiam cleri venientem receperissent nil mali metuentes. Cuius testis vernaculum hoc distichum numerale:

MecheLen saL ten eeVVVIgen daghen
Den Iersten daCh Van oCtober beCLagen.³⁸⁶

Et hoc epigramma Latinum:

SICCIne VICta IaCes MeChLIna VIrgo sVperba.³⁸⁷ (1572).

Cum Lumaëus, ut sequenti pagina [fol. 98v] dicam, caperetur, una cum ipso carceri mancipati sunt eius vicarius Bartholus Lentius, Friso,³⁸⁸ qui vitam quorundam intercessu impetravit, et Hamalius consiliarius, qui suspendio vitam paulo post finiit.

Circa hoc tempus. Aurantius Lovanium invasit, sed cives certa pecunia se ab eius vi redemerunt, ut disticho hoc chronico approbarunt:

Ut sIt Chara DeO pIetas LaVs CLara LoVanii,
TertIa septeMbrIs CondoCet orta dIes.³⁸⁹

De Mechlinea ab Hispanis deprædata:

HispanIs BeLgIs MeChLInea beLLa seCVnda
HeV doLor oCtoBrIs aspera præda fVIt.³⁹⁰

I, fol. 98v (p. 200)

Lumaëus, qui iam Briëlam occupaverat, insolentior factus, nihili iam ducens Ordinum ac Nassovii imperium, multa in dies tristia cum suis prædonibus verius quam militibus agebat. Quotidie stuprabantur mulieres, violabantur virgines, occidebantur nulla lege, nulla sententia romane religionis homines. Quare invisus Hollandis ipsique principi Nassovio, peiora timebantur. At cum iam Cornelium Muissium,³⁹¹ hominem eruditum, ipsique Aurantio amatum, præfectum Agatiarum virginum, barbaro ritu pro libidine navi sui exectis virilibus, abscissis naso, auribus, crudeliter excruciasset, et iam plane omnes prae se contemneret, astu capiendum princeps decrevit nunciosque misit, qui ei dicerent, comitiis Delphensibus adesse vellet. Quod et factum, venitque in senatum; ibique gravibus verbis reprehensus castigatusque, nihil nisi impacatum respondit, digitumque mordens minarum plenus abiit. Sed statim senatusconsultum factum de eo custodiæ mancipando, satellitesque missi qui comprehenderent. At ille se defensurum reddidit, nec vivum ullius fore captivum. Tandem vero persuasus a Boxtelliae barone Johanne Hurnio, se dedit, inde asservandus mittitur ad castrum Honingen in agro Rotterodamensi. At custodiæ paulo post elapsus Rotterodamum venit fide publica, frustra que ab Ordinibus repetitur, donec clam evaderet. Dicitur tandem

³⁸⁶ Mechelen sal ten eeuwigen daghen / den iersten dach van october beclagen.

³⁸⁷ Siccine victa Mechlinia virgo superba.

³⁸⁸ De beruchte Barthold Entens.

³⁸⁹ Ut sit chara Deo pietas laus clara Lovanii, / tertia septembris condocet orta dies.

³⁹⁰ Hispanis Belgis Mechlinea bella secunda, / heu dolor, octobris aspera præda fuit.

³⁹¹ Cornelis Musius.

Johanni Austriaco contra Ordines militasse, ut se vindicaret, et ex morsu catelli Melitaei periisse.

December

[01-12-1572]

Primo huius. Nerda, Hollandorum oppidum, ab Hispanis occupatum, civibus occisis, bonis direptis, crudeli, ut volunt, et contra fidem exemplo, distichon de hoc numerale legi:

Clade rogo spoLIIs hIs est eVersa CaLendIs
Nerdi deCeMbrIs; qVIn Crasse BataVe sapIs?³⁹² (1572).

[10-12-1572]

X. Sparendamum castrensi vallo a geusiis munitum, sub Frederico Albano, caesis fugatisque defensoribus, captum.

Beleg van Haarlem

[11-12-1572]

XI. Obsidere Haerlemum Fredericus Albanus incepit. (Habeo literas Basilii Cornelii, de rebus Amstelodamensibus et obsidione Haerlemensi). Ac Harlemi senatus immutatus a Philippo Marnixio Aldegondio,³⁹³ legato Aurantii, ac constituti consules Nicolaus Lanius, Joannes Vlietenus, Gerardus Stuverus, Petrus Kiesius. Quae vero hac obsidione utrimque gesta sunt, ample satis in annalibus explicantur. Supplimento noviter hic Albani exercitus auctus, accesserat nempe pridem ex Hispania: Lopus d'Alcuna Lintius sive Valladolidus, tribunus legionis Lombardicae. Cui praefecti aderant: Gabriel Peraltus, Ludovicus Caietanus Castellanus, Gasparus Sannidius de Toro, Carnaventus Beneventinus, Martinus Florentius de Segovia, Alphonsus Cardinus de Maqueda, Gasparus Palominus de Bacieca, Alphonsus Salomancus, Petrus Pas, sergeant maior de todas la terzas, Juan Juarez Toletanus, Emanuel Rabeca de Vacca Acaïlos, Hortensius Armingolius, etc.

I, fol. 99r (p. 201)

Annus MDLXXIII (1573).

Praetor ..., consules ...

[00-01-1573]

Hoc anno. Philippus Alegondius Noircarmius ab Albano,³⁹⁴ post captum cum classe regia Bossuvium,³⁹⁵ relictus gubernator ditionis Traiectinae, ne civitas diutius externo milite gravaretur, permisit ad defensionem civitatis erigi VIII vexilla civium armatorum, quibus iuramento fidelitatis inauguratis civitas committeretur.³⁹⁶ Horum primi praefecti: Joannes Vermerius, Isbrandus Lammius, Jo. Jacobus Leemputius, Joan. Gerardus Amerongius, Antonius Ridderius, Cornelius Kesselius, Jo. Joannius Utevalius, Gisbertus Portmannus. Tribunus militaris Laurentius Nijhovius; quaesitor Martinus Portius; Jacobus Hervardius, scriba usque ad annum MDLXXXVIII (1588), Jacobus iunior Goecopius, nuncius vel satelles

³⁹² Clade rogo spoliis his est eversa calendis / Nerdi decembris; quin Crasse Batave sapis?

³⁹³ Philips van Marnix van St. Aldegonde.

³⁹⁴ Alva vertrok uit Utrecht 1 november; Noircarmes (de naamgenoot van de dichter Marnix) werd ziek, hij werd 5 febr. 1574 vervangen door De Lannoy, en stierf 5 maart.

³⁹⁵ Maximiliaan van Hénin-Liétard, graaf van Boussu (Bossu).

³⁹⁶ Dit is de oorsprong van de Utrechtse burgerhoplieden, de latere schutterij.

et apparitor collegii militaris. Primi vexillifer Jo. Helmontius; praefecti vicarius Adrianus Meerlantius, at agnomen Flaminii diu obtinuit. Secundi Gerardus Honthorstius, III. Nicolaus Canifius, IV. Franciscus Gerardus Bogert, V. Henricus Hermannus Rodius, VI. Joannes Hubertus Buth, VII. Jodocus Ursinus, VIII. Nicolaus Mierlous.

I. Flaminius Vermeer anno MDLXXVII (1577) ad discessum Maxaemiliani Bossuvii, cum controversii quid inter ipsum et Mathiam de Hembeeck, VIII. cohortis praefectum, exortum esset, et inter pocula ad arma devenirent, Mathias vulneratur. Quare de consilio senatus amotus, et in eius locum substitutus Bernardus Stello; signifer in fine anni '78 substitutus Helmontio Joannes Strick iunior. Adriano quoque a Meerlant in senatum ascito, eius locum obtinuit Cornelius Jacobus de Westervelt (in 'de Hant'). Joanne quoque Strick electo in Ordinum scribam, successit Cornelius Jacobus Goicopius.

II. Anno christiano '77 successit Johannes Cootwijckius, qui cum anno 1579 Unioni se opponeret, privatus, et Albertus Fokius substitutus. Qui flagitans dimissionem, successorem accepit Regnerum Veremium anno 1580, cuius non diuturnum fuit imperium. Nam VIII junii eiusdem anni propter homicidium privatus praefectura et ei ad tempus substitutus Nicolaus Levius, qui anno sequenti confirmatus, locumtenentem assumpsit Adrianum Osterhemum, sed qui propter pinguedinem inhabilis, officio renunciavit.

III. Defuncto praefecto successit Paulus Scorelius, quo anno 1581, renuntiante circa Martini festum quo magistratus initiaretur, successorem habuit Johannem Jacobum Gochium usque ad '85, quo suorum invidia insidiis partium Consistoriantium, ut Abrahami Clevii, Johannis Meterii, Cornelii Duverdii, Regneri Veremii, amotus, et Meteren suffectus. (Signifer Nicolaus Canifius).

IV. Exautorato primo successit Franciscus Gerardus Bogert, qui etiam

I, fol. 99v (p. 202)

anno 1586 eidem in officio quaestorio successit et in suum locum curavit praefectum substitui patrem suum Gerardum Franciscum Bogerdum, ut sic imperium, quod nimis in subditos suos cives exercuerat, quodammodo retineret. Anno autem revoluto '87 rursum impetravit praefecturam, quam severius etiam quam prius exercendo omnium suorum officiariorum animos in se concitavit, omnes in suspicionem crudelitatis adducens; unde odium illud vatinianum inter ipsum et Johannem Rineveldium. Vexilliferi fuere Wilhelmus Valterus Wedius, post quem Volcardus Cornelius Schoordijck, hinc Rinevelt.

V. Ridder circa finem anni '78 ob religionis suspicionem, et quod Unioni non satis addictus haberetur, exautoratus. Cui successit Gisbertus Antonius Vorstius, agnomine Uvolius, quo amoto 1585 Wilhelmus Conradus Levius successit. Cuius vicarius erat Gerardus Ernestus, signifer vero Nicolaus Petrus Auceps,³⁹⁷ cum anno '79 Rodii locum obtinuisset Ellertus Stephanus Helsdingus, quod difficile se ad obsidionem Amerfortiensem praebeisset; scriba Johanne Wolfswinckel.

VI. Foras profecto Kesselio, Richardus Antonius Bockhovius, cui agnomen Calebaert, successit; '81 amoto Richardo circa Martini, substitutus Petrus Balthazar Vosch; '85 Antonius Malsenius. Quo mortuo 27 septembris 1586 successit Henricus Gerardus Brandewijnman et '87 Wilhelmus Tomas Wellius, signifer Johannes, filius Huberti Buth.

VII. Huic Turciae agnomen diu fuit, quod in signis Turcarum emblema et formas ferrent cum elogio condigno. Johanni Botteycken successit Cornelius Gisbertus de Culenburch, cui vulgo agnomen datum Fistularii, '80 et '87 Joannes Meeckerus procurator. Signifer Joannes Fredericus.

³⁹⁷ Claes Pietersz. van de Vogelaar; o.a. in 1587 raadslid.

VIII. Sanguinarium habet agnomen. 24 februario defuncto primo anno '76, ei substitutus Matthias de Hensbeeck, hospes 'Coloniensis Domi'.³⁹⁸ Quo exautorato, circa Martini '81 successit Johannes Henricus Gapert, '87 Sconevelt; et signifer Bartholomeus Wilhelmus Veditus.

[06-02-1573]

VI februarii.³⁹⁹ Obiit Traiecti Philippus, dominus de S. Aldegonde et Noircarmes.

[07-02-1573]

7 februarii. Cum clerus Albano supplicasset, ut ab oneribus militum levaretur, decretum, ut milites singulis mensibus solverentur.

Aprilis

Circa hoc tempus. Maxaemilianus II, imperator, Guilielmum Gonzagam, Mantuae ducem, sororium etiam ducem Montisferrati, cum ante fuisset marchionatus, appellavit.

[07-04-1573]

VII huius. Prope Vistulam in agro urbis Wersoviae proceres Poloniae convenere ad electionem novi regis. Aderant omnium fere regum legati etiam Turcarum, Tartarorum. Erant vero competitores Ernestus Austriacus et Henricus Valesius, sed huius favor ex Turci imperatoris sententia praevalebat.

[30-04-1573]

Circa finem huius. Haerlemenses obsessi argenteum cuderunt monetam cum urbis insigneis ab una, et hoc epigrammate ab altera parte: 'Vincit vim virtus'. Accesserant etiam in fine praecedentis anni castris Albani, quos illic obmisi duces militares dominus Johannes, duc de Cardina de Mursia, Margareto de Perez, dominus Arando de Duellies, dominus Gabriel de Nino.

I, fol. 100r (p. 203)

Maius

[00-05-1573]

Ad excubias agendas turres et aedificia alia partim restaurata, partim de novo constructa tunc fuere. Arx Martis⁴⁰⁰ prope Telonariam, Turris Masia,⁴⁰¹ Turris Inutilis vel Perdita, vernacule Verloren cost, Schupstoel sive Sterckenburch, Turris Stefanica, Turris Obtusa, Turris Vinglica, Turris Ranarum ad Scolas Hieronimianas, ad Sorores Poenitentes, Arx Solis, Turris Servatiana, Arx Lunae.

Cum circa hoc tempus quidam ex petulanti iuventute ciconiam interfecisset, multi pessumi id ominis esse dicebant, ac adeo aversabantur eum, qui facinori causam praeberet, ut is e vicinia decedere cogeretur. Hieronimus, *Adversus Jovinianum*, lib. 2, pag. 73, tradit, quod veterum nemo ciconiam comederit. Quibus autem virtutibus avis illa sit praedita, vide apud Aelianum, *Animalium*, lib. XV, et maxime a pietate in parentes commendatur, unde a Petronio pietati-cultrix dicitur, vide etiam emblema 30 Alciati et notae Minoes ibidem.⁴⁰²

[23-05-1573]

XXIII. In prandio, circa meridiem hora nondum XII, obiit pater meus Arnoldus Buchellius, natus in arce Burana Bataviae anno 1505, patre Emondo Buchellio, vicario comitis Burani, et

³⁹⁸ Waard in 'de Dom van Keulen'.

³⁹⁹ Hij overleed 5 maart 1574; vgl. hiervoor noot bij fol. 99r.

⁴⁰⁰ Marsburg.

⁴⁰¹ Turris Masia, toren bij de Gertrudiskerk.

⁴⁰² Andreas Alciatus et Claudius Minos, *Emblemata*.

matre Juditha Zulena, ex nobili Zuleiorum, cui cognomen a Blasenburch, familia,⁴⁰³ 20 mensis julii, die dominica, vesperi inter octavam et nonam horas; susceptoribus eius existentibus Frederico, comite de Buren, Ernesto de Meerten, commendatore in Buren, et uxore Philippi de Munings.

Junius

[00-06-1573]

Cum pater meus testamenti sui executores et tutores nobis fecisset Theodoricum Zulenum, Martinum Sneckium et Antonium Buserum, Johannes Bogerus⁴⁰⁴ tamen multa de difficultate litium aliisque incommodis ipsis proponens, ab officio deterruit, ipseque quod ambiebat, adeptus est. Sed nec hic nec illi mihi videntur observasse auream authenticam sententiam: 'Quoniam videmus curatores, quicumque Dei memoriam habent, difficulter ad curam accedere; nam plurimis volentibus ea quae minorum sunt impie in se vertere, amabilis est res et appetibilis'. (Auth. col. VI Nov. 72, 'Quoniam'. Vide Corasium, *Miscellanea* 4, cap. 19).

[18-06-1573]

XVIII. Hispani in Lacu Harlemico classem Aurantii invaserunt ac dissiparunt, captis 21 navibus.

18 junii. Confoederati qui aggerem Diemaeum, ne comeatus Traiecto in castra Albani defereretur, occupaverunt, fugantur ab Hispanis Burgundisque militibus. (*Leo Belgicus*, 155). Hoc tempore. Quidam vir doctus Paulus Albutius edidit *Epistolam ad jesuitas*, lectu dignissimam, in qua non inconcinne tractantur eorum fraudes et doctae in veram christianitatem insidiae. Est et alius libellus, Witenbergae anno post 1589 editus a Christophoro Severo, in quo Laiolae, jesuitarum auctoris, revelationes et falsa miracula cribrantur.

I, fol. 100v (p. 204)

Julius

[16-07-1573]

16 julii. Edita et inde variis in locis publicata epistola Albani adhortatoria ad rebelles, ut ipse vocant suas Maiestates. Quae apud me.

[09-07-1573]

IX. Duce [Wilhelmo], barone Batenburgico, Hollandi regios invadentes, et comeatum urbem importare conantes, caeduntur magno numero, cum ipso duce et Henrico Bredenrodio, Reinoldi filio.

[12-07-1573]

XII. Duo consules cum Rossonio et Steenbachio⁴⁰⁵ cum Albano de deditione egerunt, sed conditionibus parum aequis, nempe victoris arbitrio praescribendis. Primo tumultuatum, deinde consentierunt omnes, Albani aequiorem animum exspectantes.

[13-07-1573]

Sequenti die. Bordetus⁴⁰⁶ cum urbem iam tradendam accepisset, unum ex militibus fidelissimum ut ipsum sclopeto vita privaret rogavit, et eo se excusante vix impetravit; nullam nempe veniam iis, qui iam ante praesidio Monti Hannoniae fuerant, se daturam, Hispanus iuraverat, civium facultates et incolumitas redempta CCCIOOO IOOO (250.000) florenorum.

⁴⁰³ Vgl. fol. 68v.

⁴⁰⁴ Zie Pollmann 2000, p. 48.

⁴⁰⁵ Rosigny en de Duitse overste Jacob van Steenbach (Steinbach), en zijn hierna genoemde Lutherse predikant.

⁴⁰⁶ Het verhaal van Bordet, 'een Fransch edelman', wordt dramatisch beschreven in Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (Haarlem, 1854) 2, p. 910-911.

[14-07-1573]

XIV. Urbem ingressi Fredericus Toletanus, Maxaemilianus Boscuus,⁴⁰⁷ et alii. Sequenti die CCC (300) milites ex praesidiariis Gallis capite plexi sunt;

[16-07-1573]

16. Militum dux Ripperda⁴⁰⁸ cum suo vicario gladio caesi, et ecclesiastes Steinbachii in crucem sublati sunt; 247 milites Lacu Harlemico demersi.

[18-07-1573]

18. 300 hoc die extra portam Schaelvicensem⁴⁰⁹ tam cives quam milites cum concionatore, qui fuga se evasuros sperarant, gladio periere.

[20-07-1573]

20. Lancelotus, nothus Brederodius, cum Rosonio capite plectebantur.⁴¹⁰

[24-07-1573]

24. Capti Petrus Kiesius cum quibusdam aliis e senatu.

[27-07-1573]

27. Capti inter alios Joannes Vlietenus, Gerardus Stuver, consules, Joannes Voernius, praefectus militum, etc.

[31-07-1573]

In fine huius mensis. Seditio inter Hispanos orta, nec quievit, donec Scipio Vitelli, se stipendium nomine regio soluturum promitteret.

Exercitus regius longe lateque vicinia occupaverant, Fredericus Albanus, castrum Clivense; Armandus Toletanus, Leprosorum aedes; Julianus Romerus, canonicorum regulariorum coenobium; et circum Gonsalvus Bracamontius, Rodorigo Toletanus, Gorgninus, Bossuvius, Bilgninus Cresoverus, Norcarnes, Mondragonius, Cappens, Ligninus, Reussius, Molinius, Bolvilerus baro, Oversteinius comes, Fronsbergius, Cristophorus Schenckius, 400 equitibus: Groesbeckius, 70 equitibus: Germani silvam Haerlemensem tenebant.

Augustus

[06-08-1573]

VI. Castrum Rammekens in insula Valachria Aurantio dedita, et

[31-08-1573]

Ultimo. Mons Gertrudis oppidum a Poietto nomine Aurantiae occupata ex insidiis, caeso omni praesidio, civibus parcitum est.

Haerlemensis gubernator constitutus fuit ab Albano, Franciscus Verdugius.

XXXI. Confoederati ex insidiis occupant nocte media Fanum Gertrudis.

I, fol. 101r (p. 205)

Belegering van Alkmaar

[21-08-1573]

XXI huius mensis. Alcmaria obsessa a Frederico Toletano, qui se ad Pagum Veterem⁴¹¹ collocaverat. Praecedenti mense tentaverant urbem sed frustra, iam a geusiis occupatam, praefectus urbis Jacobus Cabbellaus⁴¹² cum civibus viriliter Hispanorum impetus retardarunt. Praesidium urbis 800 milites, civium numerus erat 1300. In exercitu regio erant 40 cohortes veteranorum militum apud Fredericum Albanum, quibus accesserat supplementum Italarum

⁴⁰⁷ Don Frederik, zoon van Alva, en Maximiliaan van Hénin-Liétard, graaf van Boussu (Bossu).

⁴⁰⁸ Wigbolt Ripperda (1535-1573) en Rosigny.

⁴⁰⁹ De Schalkwijkerpoort.

⁴¹⁰ Lancelot van Brederode, bastaardzoon van Reinoud III van Brederode.

⁴¹¹ Oudorp, verder: Sint Pancras, Koedijk, Bergen.

⁴¹² Jacob Cabiliau, heer van Mulhem (1527-1574), commandant in Alkmaar.

VIII cohortium; Frederico erant equites 150 custodiae corporis destinati, 400 item, alii equites; Fernandus Toletanus praefectus erat, 8 cohortibus quarum singulae ducentorum militum Hispanorum. In pago Pancratiano, Bolviler, Germanus, 6 cohortes habebat, quibus accedebant aliae 5 a Gruningo traductae. Ad Aggerem Vaccarum Liquius Gallorum 12 cohortes continebat, cui proximus baro Olieverius VIII Burgundorum centuriis. In pago Montano Caprius X cohortibus praefectus erat; ad Australem urbis partem duae equitum Italicorum ac Hispanorum alae erant collocatae, et Germanorum duce Georgio Scenkio una; non procul aberant VII cohortes Hispanorum, recenter adductorum, quibus Germanorum 12 insignia duce Georgio Fronsbergio adiungebantur, et tres cohortes comitis Oversteinii, quorum summa 121 cohortum ad 16.000 militum aestimabatur.

September

In recognitione qua dominus de Goy decimas in Hautem declarat, ad se non pertinere, de anno 1252, haec nomina leguntur: Giselbertus et Walterus de Goy, fratres; Bernardus de Dolre, Gijselbertus de Zuylen, Ernestus de Vulven, Gerardus de Amstelle, Engelbertus de Busco, milites, Giselbertus de Amstelle, Hermannus de Woerden. Erat vero signata sigillis fratrum minorum, predicatorum et Theutonicorum civitatis Traiectensis.

[18-09-1573]

XVIII. Alcmaria apud portam Frisiam et turrin Rubram summa vi ab Hispanis oppugnata, et alacriter a civibus et militibus praesidiariis defensa. In urbe vicarius praefecti erat Wilhelmus Sonneveltius. In literis Theodorici Langii habetur, quod ultra 2.000 militum ex Hispanorum partibus caesi sint, et ab oppidanis multa laetitiae signa facta sint.

[29-09-1573]

XXIX. Ex stanno daleri XXX stuferorum decreto senatus consulto cusi, quibus militibus stipendium solveretur, quorum post obsessionem prestita aestimatio.

2 equitum alas et 500 pedites Gallos ad Aurantium transfugisse fama erat.

October

[11-10-1573]

XI. Maxemilianus de Henin, Bossuvius comes, in mari Mediterraneo vulgo Zuderzee prope Enckhusam navali proelio cum Confoederatis certans capitur. (Vide literas Theod. [Langii] de 30 octob. 1573).

[08-10-1573]

VIII. Soluta Alcmariensis obsidio, cum frustra toties tentata eius expugnatio fuisset.

I, fol. 101v (p. 206)

Circa hoc tempus. Scolam privatam Hectoris Caeculi frequentavi. Hic cum plagosus admodum haberetur et levem ob causam durius me habuisset, eoque a matre obiurgaretur, non ad illum redii.⁴¹³

Cum habitarem non procul a ponte Scalcvicano, erant grilli muro iuxta focum delitescentes; hi vesperi noctuque caneabant. Hos putridine nosci, autor est Cardanus.

Tum scribendi artem didici, et id a praeceptore fuit, ut pennas eligerem rotundas, tenues, duras, perspicuas, mediocris ambitus, longas et ex ala dextra.

November

[24-10-1573]

24 mensis praecedentis. Obiit Lutetiae Parisiorum Franciscus Balduinus,⁴¹⁴ iurisconsultus, vir

⁴¹³ Hij bezocht 'de school van Hector Caeculus, die hem zo ongenadig sloeg dat zijn moeder hem van school haalde', Pollmann 2000, p. 51.

doctissimus, ibidem apud Mathurinos sepultus. Fuit hic Atrebatensis, religioni reformatae aliquando addictior, sed humanam auctoritatem veritus, inconstans, sententiam mutasse creditur. Huic sepulcrum erexit cum epitapho a me alibi notato, Papyrius Massonius.

Requesens vervangt Alva

[17-11-1573]

XVII. Bruxellas venit ex Hispania ad Belgiae praefecturam missus Ludovicus Requesentius, vulgo 'le grand commendador de Castiglie', nam rex, cum accepisset magnas turbas excitatas a Belgis, ob decimas bonorum ab Albano petitas, hunc revocavit. Erat hic magister generalis ordinis divi Jacobi, ex familia ducum de Caesa.

Loco domini Hernandi Toletani, summus militiae Hollandicae tribunus factus Valdesius.

(Maestro di campo generale, vide litteras Dro/shagen).

[11-11-1573]

Fuere tum promulgati circa festum Martini XII-viri rerum iudicandarum: Henricus Voochdius Rineveltius, Johannes Tatius Amerongius, Cornelius Vermatius, Joannes Butirus Snellenbergius, Richardus Verhorstius, Johannes Renessius a Moormont, Nicolaus Oostremius, Hermannus Vechtius, Gerardus Vereemius, Gerardus Scroyesteinius, Antonius Cuyckius, Gerardus Meerenburgius.

Valdesius tribunus recuperavit Hagam comitis, et munimentum Maessluys expugnavit, capto inter alios Philippo Aldegondio.⁴¹⁵

December

[01-12-1573]

Principio huius. Obiit Agneta Buchelia,⁴¹⁶ Emondi filia, uxor Huberti de Buren, qui quarto post die uxorem secutus est.

[03-12-1573]

3 vero huius. Obiit Emondus, Gertrudis sororis meae filius, ex dysenteria, ut in litteris Theodorici Langi ad Hubertum Buchelium.

[10-12-1573]

X. Ferdinandus Toletanus, Albae dux, Hispanias ex Belgiae petiit, cuius nomen apud Belgas execratum ob crudelitatem, et invisum posteris. Hoc tamen laudis ei attributum olim a Carolo V, imperatore, vere militem fuisse, et etiam ab inimicis hoc ipsi datum elogium, neminem sine forma iustitiae ab eo condemnatum, nec ditiores ex tam opulenta praefectura in patriam rediisse.

I, fol. 102r (p. 207)

Annus MDLXXIV (1574)

Januarius

Sunt apud me diversa scripta de rebus Frisicis et Geldricis ac Traiectensium: ut sunt litterae oppidanorum de Enschede, instrumentum quo imperator suscipit defentionem filiarum de Jeveren, de anno 1531. Litterae Traiectenses ad Swollenses contra electum suum pro eligendo praefecto 1528, litterae eiusdem electi pro quibusdam Transissulanis.

[19-01-1574]

XIX. Classis regia iussu Requesentii instructa, prope Montem Limbanum⁴¹⁷ a Zelandis victa dissipataque.

⁴¹⁴ Zie ook fol. 119r, 158v.

⁴¹⁵ Marnix was in Maassluis door de Spanjaarden gevangengenomen, maar later weer vrijgelaten.

⁴¹⁶ Geboren 30 dec. 1519.

Ambulandi causa cum parentibus Carthusianorum monasterium amplissimum ditissimumque iuxta Vechtam flumen petivimus. Fundatum illud a Suedero,⁴¹⁸ domino Gaesbeecquio, M (1.000) circiter ab urbe passus extra portam Insulensem,⁴¹⁹ anno MCCCXCII (1392).

Februarius

Plinius tradit, Pergami gallorum (gallinaceorum) spectaculum veluti gladiatorum quotannis edi, quod nostratibus hactenus in usu circa Bachanalia magna ambitione duabus factionibus inter se certantibus. (In de *Eerste voyage op Bantham*⁴²⁰ van de vechtinge der Javaense haenen). Quod praecipuum in urbe Silvaducensi apud Ambivaritos sive Brabantos esse spectaculum, refert in *Originibus* Goropius Becanus, lib.VII, fol. 705, ubi per octo integros dies in ipsa curia galli ad pugnam committuntur. Extat inter *Romana monumenta*, a Boisardo edita, parte III, fol. 143, eiusmodi certaminis simulacrum. Vide etiam de gallorum certaminibus: Aelianum, *De animalibus*, lib. 14. cap. 28, et Gyllii accessionem,⁴²¹ cap. 31, 'De consulibus Atheniensium'. Adde Lucianum in *Gymnasiis*, dialogo.

[22-02-1574]

XXII. Metelloburgum, Zeelandicarum insularum metropolis, post classem regiam fugatam Aurantio tradita per (Cristophorum) Mondragonium, eius praefectum, consensu Requesentii.

I, fol. 102v (p. 208)

Martius

[07-03-1574]

7 huius. Edictum Delphis conceptum ab Ordinibus Hollandiae et Zelandiae, nomineque regis publicatum, ut qui sine causa ex patria discesserint, ante maium sequentem proxime revertantur.

[22-03-1574]

XXII. Hispani Lucum Batavorum spoliatis aedibus relinquunt.

Hispani qui anno elapso Lugdunum Batavorum obsidione cinxerant, 21 martii ob Ludovici, comitis Nassovii, in Belgiam cum exercitu reditum, obsidionem solvere coacti sunt XXIV die. (Vide litteras Drolshagii de 29 aprilis 1574, et de expugnatione Werdenburg castri).

Hoc mense. Quatuor, inter quos duo Hispani, quod arcem Antwerpiensem Auraico prodere voluissent, ad supplitium deducti.

[08-03-1574]

Est apud me exemplum veniae Hispanicae, 'pardon' vocant 'général', VIII huius Mantuae Carpetanorum, sive Madril, conceptum, et sequentibus mensibus in Belgio publicatum. Nam, cum Hispani parum crudelitate, tyrannide et vi viderunt effectum, aliam viam tentandam putarunt. Sed quam parum ipsis fidendum alio libello, cui index [Prometheus] *Pandorae sive veniae Hispanicae*, post, mense novembrio edito, satis superque expressum fuit. Extat hic quoque libellus apud me Latine redditus et commentariis non indoctis et ad rem, quam maxime pertinentibus illustratus. Sunt et alia manuscripta.

Aprilis

[00-04-1574]

⁴¹⁷ Bergen-op-Zoom.

⁴¹⁸ Het voormalige klooster Nieuwlicht of Bloemendaal, later Chartreuse genaamd, gesticht door Zweder van Abcoude en Gaesbeek.

⁴¹⁹ De Weerdpoort te Utrecht.

⁴²⁰ Willem Lodewycksz, *D'Eerste Boeck: Historie van Indien (Eerste schipvaart der Hollanders naer Oost-Indien)* 1598, cap. 33. Met dank aan Diederick Wildeman.

⁴²¹ De interpretatie van Petrus Gyllius (Pierre Gilles) van *De animalibus* van Aelianus.

Hoc mense. Hispaniarum rex novam in Belgium misit ἀμνηστίαν sive ut vulgo ‘pardonam’, omnibusque volentibus redire in patriam, liberam eius potestatem fecit, omniumque rerum praeteritarum et criminum, tam in religionem quam in maiestatem commissarum, oblivionem promisit.

[14-04-1574]

XIV. In Campis Mocanis,⁴²² non procul Noviomago, exercitus Ludovici Nassovii caesus fugatusque a regiis ducibus Sanchio d’Avila et Mondragonio. Pauci fuga evaserunt, periit ipse comes Ludovicus Nassovius, Aurantii frater, vir martius, et dux Christophorus Bavarus, Palsgravius Rhenani filius, et alii magni nominis viri, Henricus etiam Nassovius, Ludovici frater, ut Isselt refert.⁴²³

Naar de Hiëronymusschool

Circa hoc tempus. Consilio Johannis, qui tutelam meam occupaverat et bona paterna invaserat, empta mihi mensa apud Petrum Campanum, Brabantum, contutorem eius et canonicum Petreianum, quo tempore scholas Hieronimianas⁴²⁴ admodum invitatus frequentare coepi, et prima grammatices fundamenta in octava classe ieci. Huius tum scholae rector erat Hieronimus Crommius. Hic didici illud gnome: ‘Vinum modice sumptum acuere ingenium’, nam quoties vinum praeberet, hoc recitare iussit. Sumptum ex Panyaside,⁴²⁵ veteri poeta Herodoti patruale, ut indicat Clemens Alexandrinus, *Stromateis*, 6.

ὥς οἶνος θνητοῖσι θεῶν πάρα δῶρον ἄριστον,
πινόμενος κατὰ μέτρον, ὑπὲρ μέτρον δὲ χερείων.

(Vide Calentii ep. 69).

Ide est: Vinum quidem deorum donum optimum est / moderate sumptum; immoderate vero pessimum.

I, fol. 103r (p. 209)

Maius

Circa hoc tempus. Hispani Antwerpiam diripiunt, qui tamen paulo post certa pecunia pacati, ad obedientiam praesertorum rediere.

[30-04-1574]

Ultimo aprilis. Lutetiae capite plexi praefectus praetorianorum regis Poloniae, comes Cosconas, praefectus Alanzonii, dominus de la Moule; regis vero frater ac Navarraeus in custodia habentur in sylva Vicenna, tertio ab urbe lapide.⁴²⁶

Belegering van Leiden

[26-05-1574]

XXVI. Lugdunum Batavorum secundum obsidione cincta ab Hispano milite, duce Francisco Baldeo.⁴²⁷ Quae vero in hac obsidione utrimque acta sunt, prolixè satis in *Annalibus*

⁴²² De Mookerheide; Spaanse aanvoerders: Sancho d’Avila en Bernardino de Mendoza.

⁴²³ Michiel van Isselt (gest. 1597), was bevriend met Florens van der Haer (Haerius), een historicus net als hijzelf. Hij schreef *Belli Coloniensis*, Keulen 1586, en *Historia sui temporis*, Keulen 1602, voor het tijdvak 1555-1566 volgde hij Van der Haer op de voet; daarna gaat hij zelfstandig verder tot 1580. De drukker heeft het verder aangevuld, grotendeels uit Surius. Hij schreef ook het eerste gedeelte van de compilerische Jaarboeken die de titel dragen van *Mercurius Gallo-Belgicus*, beginnend met 1588, en na zijn dood door anderen voortgezet.

⁴²⁴ Zie ook fol. 27v.

⁴²⁵ Panyassis van Halicarnassus, 5de eeuw v.Chr., dichter.

⁴²⁶ Het Bois de Vincennes, voorbij de derde banpaal van Parijs.

Teutonicis ac carminibus Jani Doezae scribuntur. Praesidio erant urbi, Gerardus Lanius, Johannes Duvenvordius, Andreas Scotus, Janus Doeza, qui duobus cohortibus praefectus erat. Delphensis urbs eadem opera obsidebatur, adeo ut et ad extremum fere pervenerat; et vicini pagi circum vastabantur, quemadmodum et Hagienses, quorum tum silva omni ornatu spoliata:

Pellitur omne loco volucrum genus atque ferarum,
Antiquasque domos et nota cubilia relinquunt. (Manilius lib. 2).

Tum tentatum Hagam Batavorum vallis munire sed frustra, ob arenosum situm.
[30-05-1574]

XXX maii. Moritur Carolus, Franco-Galliae rex eius nominis IX, et ei succedit Henricus III, tum Poloniae rex. Mira ferebantur de Caroli morte quidam enim maleficio affectum putabant, et nescio quibus incantamentis ac veneficiis infectum. Ad huius rei confirmationem credebatur regis effigies incantationibus praeparata, apud eius fratrem inventa. Quae an vera fuerint ignoro, puto tamen huius facinoris convictos, quos supra numeravi, poenas dedisse. Fuerunt nempe eodem tempore Memorantius et marescalcus Cosconius carceri mancipati; princeps vero Condaeus Heydelbergam fuga evaserat.

In criminibus Engueranno⁴²⁸ obiectis, simile quid tradunt *Annales Francorum* (Gaguinus, lib. VII. pag. 71). Eius uxorem caerea regis simulacra magica arte confecisse; plura eiusmodi exempla traduntur a Bodino, *Daemonomaniae*, lib. 2, cap. VIII, pag. 223 et seqq.; vide etiam Petrum Binsfeldium, *Commentarius in titulum codicis de maleficis* [1591], ad lib. 6, quest. 3. Quae utrum fieri possint, nec ne rerum naturalium curiosis propius investigare, sinam. Ego vero fabulosis narrationibus aut falsis et corruptis imaginationibus plurimum eniti eiusmodi puto.⁴²⁹

Legi alubi, regem hunc adamasse Mariam Toucheliam, Aurelianensis praefecti filiam,⁴³⁰ prestanti forma ac venustate puellam, cuius is etiam post nuptias desiderio maxime tenebatur. Quare cum iam haud optime valeret, et nihilominus ab ea non abstineret, credebatur importuno coitu auxisse morbum, et vitae finem accelerasse. Epitaphium ipsi a nonnemine conscriptum, crudelibus eius moribus convenientissimum. Quod est in libro pasquillorum meorum.

I, fol. 103v (p. 210)

Julius

Quid Hispanis fidendum de quomodo cum amicis agant, vide querelam Drolshagii de rebus huius temporis in literis Latinis, 17 maii scriptis.

[10-07-1574]

X. Lugdunenses in obsidione argenteam monetam fecerunt 28 stuferorum et 14, ibi inscriptio similis monetae papiraceae quam priori obsidione fieri curaverant, 'Haec libertatis ergo' et 'Godt behoede Leyden', 'Nummus obsessae urbis Lugdunensis sub gubernatione illustrissimi principis Auraici cusus'.

⁴²⁷ De eerste belegering was onderbroken voor de slag op de Mookerheide, de tweede werd geleid door Francisco de Valdez.

⁴²⁸ Waarschijnlijk Enguerrand I (ca. 1042-1116) heer van Coucy, die van zijn eerste vrouw scheidde, en hertrouwde met een getrouwde vrouw.

⁴²⁹ 'Of dergelijke zaken mogelijk zijn, laat ik over aan nader onderzoek door diegenen die geïnteresseerd zijn in natuurverschijnselen. Persoonlijk ben ik van mening dat de meeste zaken van deze aard voortspruiten uit fabelverhalen en valse en verdorven fantasieën.' Vert. Pollmann 2000, p. 119.

⁴³⁰ Marie Touchet (1549-1638) de enige maîtresse van Karel IX, dochter van een burger uit Orléans.

[00-00-1574]

Hoc anno diem obiere principes, viri:

Carolus IX, Franco-Galliarum rex, cui successit Henricus III Valesius, qui tum a Polonis in regem fuerat electus;

Cosmus Medices, magnus Hetruriae dux, qui successorem habuit Franciscum Medicem, filium;

Guidebaldus, Urbini dux,⁴³¹ cui successit Franciscus Maria, qui multa laudabilia dicitur fecisse, egregio principe digna;

Selymus, Turcarum imperator, post quem imperium assumpsit Amurathes, filiorum Selymi natu maximus.

Hoc anno. Obiit Florentiae Cosmus Medices, magnus Aethruriae dux.⁴³²

In literis Drolshagii magna querela de militum tyrannide et exactionibus ducum rerumque omnium confusione. Gubernatricem agris animalibusque, inconsultis Ordinibus, inaudita imponere vectigalia, quod nullus unquam princeps antea tentaverat. Classem Hispanicam dissipatam et captam clypeatorum tributum, non esse liberum Ordinibus exigere, ac perinde aliam hypotecam necessariam esse solvendis redditibus. Quare de cerevisiae vectigali deliberari, reclamantibus tamen oppidanis (14 junii 1574).

Augustus

[00-08-1574]

Cum hoc tempore plura de pace spargerentur atque etiam ea de re inter partes literae mitterentur; eadem post cum non succideret typis publicis aeditae sunt Latine, Gallice et Belgice. Atque apud me extant, nempe libellus supplex Ordinum Hollandiae et Zelandiae ad regem: epistolae de eo Frederici Perenoti ad S. Aldegondium Marnixium,⁴³³ et aliae contrariae Johannis Junii, Verensis praefecti.⁴³⁴

Varia stratagemata et callida inventa in difficultate rei nummariae veterum; ex Aristotele tradit Leonicus,⁴³⁵ libro III, *Varia historia*, capp. 78, 79, 81.

I, fol. 104r (p. 211)

September

[00-09-1574]

Circa hoc tempus. Creati vel continuati potius consules ... XII-viri rerum iudicandarum : Henricus Voochtius Rijnveltius, Johannes Tatijs Amerongius, Cornelius van der Maeth, Johannes Botter Snellenbergius, Ricardus Verhorstius, Johannes Renessius Moermontius, Nicolaus Ostromius, Hermannus Vechtius, Gerardus Veremius, Gerardus Scroyesteynius, Anthonius Cuyckius,, Gerardus Merenburgius.

[30-09-1574]

In fine huius mensis. Ad septimam classem ascendi ibique satis tarde grammatices fundamenta, praeceptore Aemilio Lusco, percepi.

October

[01-10-1574]

Principio huius mensis. Lugdunensis ager omnis inundatus, aggeribus undique per Auraicos

⁴³¹ Guidobaldo II della Rovere (1514-1574), Italiaanse condottiere, als hertog van Urbino opgevolgd door zijn zoon Francesco Maria II.

⁴³² Cosimo I de' Medici de Grote (1519-1574) groothertog van Toscane.

⁴³³ Philips van Marnix van St. Aldegonde.

⁴³⁴ Johannes Junius, gouverneur van Veere.

⁴³⁵ Leonicus, zie Thomaeus.

disruptis, et classis geusiorum per campos inundatos ad solvendam urbem profecta. Duce Ludovico (Carolus vocat *Leo Belgicus*, fol. 203) Boisotto, Zelandiae classis praefecto, cum XXV triremibus, cui aderat La Garde, militum dux. Ammiralius Zirckzeensis cum Citadello, Bultrano, Durantio, Paulo, capitaneis, vice-ammiralius cum domino De Noelles, cornibus Bouchartio et Philippus Assalierius, tribunus armamentarii, X longis navibus relictus ad impedimenta.

Classis Boisotti ex classiariis Zelandis constabat, hominum id genus durum et barbarum, et ut Maro ille Gallo-Francus Salustius Bartas:⁴³⁶

Qui sont le plus souvent
Plus traitres que la mer, plus mutins que le vent.

Horum emblema tunc temporis erat lunula argentea cum inscriptione ‘Liever Turcqs dan papist’;⁴³⁷ dicentes, si vel ipse imperator, vel pontifex, vel Gallorum rex, imo Hispaniarum, in navibus a se victis reperirentur, eodem quo quenquam ex minimis Hispanorum tractarent modo. Ex his quidam crudele et non humanum edidit facinus; Hispani nempe a se occisi, cor ex corpore extrahens dentibus dilaceravit, et abs se abiecit, ac canibus ut manducarent prae buit, dicens: non mihi sapit ista caro. Quod Duza hisce versibus expressit:

Lugdunum cingit Batavorum miles Iberus,
A Batavo contra cingitur ille mari,
Non opus est gladiis ferroque rigentibus armis,
Solae pro Batavo belligerantur aquae
Iacturam pecoris Batavus quam fecit et agri,
Humano decies sanguine, Ibere, lues;
Mercator sapiens⁴³⁸ tamen haud mercabitur una.

I, fol. 104v (p. 212)

Hispani generis corpora mille bovi
Macra caro est nuper, cum cor gustasset Iberi
Respuit et canibus nauta vocare dedit, etc.

[03-10-1574]

Tertia huius mensis. Plene liberata civitas, archithalasso urbem cum suis intrante, et Hispanis longe fugientibus: Baldeus⁴³⁹ qui Leyerdorpi castra habebat, cum illa deserere cogeretur, haec cartulae cui pictura urbis et moeniorum inerat descripta inscripsit ‘Vale civitas, valetate castelli parvi, quia relictis estis propter aquam, non per vim inimicorum.’ Vernaculi quoque hi versus numerales de urbis liberatione facti sunt:

De heere dIe heeft gehoort tot LeIden het sVchten,
En de BabILOonsche MaCht Van haer doen VLVChten.⁴⁴⁰
(De priori liberatione videntur hi versus).

⁴³⁶ Guillaume de Salluste du Bartas (Maro is Vergilius).

⁴³⁷ Vgl. fol. 122r, waar ook de halve maan genoemd wordt.

⁴³⁸ *Mercator sapiens* werd in 1632 de titel van een rede van Caspar Barlaeus.

⁴³⁹ Francisco de Valdez.

⁴⁴⁰ De Heere die heeft gehoort tot Leiden het suchten / en de Babiloonsche macht van haer doen vluchten.

Paulo antequam soror mea Johanna moreretur, mater mea nocte quadam, cum sola cubaret, vitrico excubias agente, primum strepitum audivit ingentem, ac aliquid ponderosum se in lectum coniecit idemque, pavimento concusso, magno fragore evanuit.⁴⁴¹

November

[03-11-1574]

Ipso Huberti festo, III huius mensis. Obiit Joanna Buchelia, soror mea germana maior natu, puella lepidissima (cum praeter omnia suae sexus, suae aetatis exercitia, Gallicam quoque linguam apud Belgas Turnhoutii addidicisset), lenta, ut videtur, confecta tabe.⁴⁴²

[11-11-1574]

Carmen Martinianum a gymnasiarcha factum, cui titulus 'Paedagogus sive parenaesis'⁴⁴³ ad timorem Dei, humanae vitae paedagogum,⁴⁴⁴ inscriptum Guilhelmo Diemeno, iurisconsulto et consiliario regio.

Magistratus idem, qui anno superiori, continuatus fuit.

[22-11-1574]

22. Obiit Carolus Lotarenus, cardinalis,⁴⁴⁵ vir magnae autoritatis, qui tamen quod cuncta Galliae ornamenta in suam familiam conferret, et Huguenottos acerbe persequeretur, male audiit.⁴⁴⁶

December

[08-12-1574]

VIII. Cum Hispani pro stipendio tumultuarentur, Amsterodamo venientes Traiectum, Batavorum urbem, vi occupare conati, a Gillio Berlamontio Hiergio, praefecto urbis, et Baldeo, ut seditiosi et rebelles condemnati, portam Hospitalem⁴⁴⁷ igne et armis invaserunt, civibus illam defendentibus; ad 50 Hispani occisi sunt.

[17-12-1574]

XVII. Duce Joanne Bianco, summo mane Hispani portam Catharinianam invaserant, ipse dux in urbem irreperat, et aliquot vigiles cum suis occiderat, cum cives summo impetu invadentes reppullerent, ipsumque eorum ducem multis vulneribus occiderunt, ubi utrimque aliquot occisi. At Hispanorum maior caedes facta, civibus iam tota urbe ad arma excitatis. (Vide litteras Huberti ad Sibillam, 2 feb. 1575).⁴⁴⁸

Cuius anni numerum hoc exprimit distichon, ab Hieronimo Crommio compositum:

MoenIa TraIeCtI RegI non fidVs IberVs
AsCendIt, noCet; en fraVs sIbI CaeCa doLo. (1574).⁴⁴⁹

I, fol. 105r (p. 213)

Annus MCCCCC LXXV (1575)

Praetor Nicolaus Zulenius. Consules ...

⁴⁴¹ Zie Pollmann 2000, p. 115.

⁴⁴² Geb. 3 aug. 1561. Zij werd bijgezet in het familiegraf der kapel van het begijnhuis Jerusalem, zie Pollmann 2000, p. 51. (De vorige alinea is er waarschijnlijk later tussen geschreven).

⁴⁴³ Paraenesis, advies.

⁴⁴⁴ Dekker 1974 nr. 8 (alleen bekend van deze vermelding door Buchelius).

⁴⁴⁵ Charles de Guise, cardinal de Lorraine (1524-1574).

⁴⁴⁶ Daarom had hij een slechte naam.

⁴⁴⁷ De Weerdpoort.

⁴⁴⁸ Hubert van Buchell aan zijn zuster Sibilla.

⁴⁴⁹ Moenia Traiecti regi non fidus Iberus / Ascendit, nocet; en fraus sibi caeca dolo. In de marge: 5.

Januarius

[01-01-1575]

Ipsis kalendis. Supplicatio Hieronimii Crommii, rectoris, exhibita praesuli Frederico Scenkio,⁴⁵⁰ qua levamen sui oneris quaerit. Ex hac hi versus, petitionis summam complectentes:

Vox tribus et summis servit mea classibus una
Quartae, secundae et tertiae:
Non oneri sum par, scola culmine ruet ab illo
Ni vestra fulcit hanc manus.
Debita qui solvat superest et nemo labori
Docentium stipendia.

Circa hoc quoque tempus. Confirmationis oleo inunctus sum a Joachimo Oprodio,⁴⁵¹ episcopo Hebronensi, suffraganeo, ut vocant, Traiectini archipraesulis. Olim (in frag[mento] Caroli Magni de veteris ecclesiae caeremoniis) confirmatio statim post baptisma fieri solebat ex pontificum constitutione. Fit autem hoc modo: post orationem habitam et manuum impositionem episcopus (cui solum id permissum, ex hac, sed fragili admodum ratione, quod quamvis presbyteri sint sacerdotes, pontificatus tamen apicem non habeant) facit crucem de chrismate, id est oleo consecrato, cum pollice in fronte, dicendo: 'In nomine Patris et Filii et Spiritus santi, pax tibi'; cui respondetur: 'Et cum spiritu tuo'. Haec verba sunt salutationes ad novum hominem, qui renascitur; tunc nempe demum baptisma confirmari putant et impositione manuum ab apostolis, ut in *Actis* legitur,⁴⁵² usitata. Hoc sacramentum novum expiscati sunt papae, plus caeremoniarum quam verae religionis christianaeeque pietatis studiosi.

Circa hoc tempus. Bredae de pace tractatur, adhortante Caesario nomine Guntero, comite Swartzenburgio,⁴⁵³ sed nullo effectum.

Habeo literas continentes sententiam et vredebanum inter collegium Martinianum et comitem de Goy, de decimis in Hauthem de anno 1227, ubi haec testium et locorum nomina continentur. Erat vero questio de villis Turke, Westerhem, Oesterhem, ultra novam dicam de insula Dennenweert vel Grevenweert. Testes erant Werenboldus, chorepiscopus, Theodoricus, Maioris praepositus, Ludovicus, s. Salvatoris, Wikerus, s. Petri, Goeswinus, s. Johannis, Remboldus, Maioris decanus, Wifrannus, Salvatoris, Hugo, s. Petri, Giselbertus, s. Johannis, Andreas, s. Mariae, cum aliis 30 canonicis. Nobiles Alardus de Buren, Herbertus de Leyde, Walterus Spirinck; ministeriales: Giselbertus de Amstele, Egidius eius frater, Albertus de Vulven cum Alberto filio, Ernestus de Vulven, Hermannus de Werden, Amilius de Werden, Alfart de Riebeke, Everhardus, burgreve van Montfort, Henricus de Amersfort, Gerardus de Merlo, Gerardus de A, Stephanus de Bersinge, Oesikinus de Pole, Gerardus de Curia, Johannes de Vechten, Hugo de Halten, Ernestus et Engelbertus de Everding.

I, fol. 105v (p. 214)

Moris in hisce regionibus, ut castra ex nive faciant pueri, eaque defendant oppugnentque, variis sed puerilibus certaminibus, cum arma sint globuli ex nive confecti.⁴⁵⁴ In

⁴⁵⁰ Aartsbisschop Frederik Schenck van Toutenburg.

⁴⁵¹ Joachim van Oprode (ca. 1515-1576), wijkbisschop van Utrecht. Zie ook Pollmann 2000, p. 55.

⁴⁵² Handelingen der Apostelen, 8, 14-77.

⁴⁵³ Keizer Maximiliaan II stuurde begin 1575 graaf Gunther van Schwarzburg naar de onderhandelingen van Breda.

⁴⁵⁴ Zie over sneeuwbalgevechten ook fol. 94v.

septentrionalibus provinciis hoc quoque fieri, sic scribit Olaus Gothus, antistes Upsalensis: Quotannis hyeme durantibus nivibus, loco aliquo eminenti turmatim a maioribus excitati congregiuntur adolescentes, immensas nivium moles comportantes, e quibus propugnacula ad formam castrorum moeniorum, feriatis saltem diebus sollicitè fabricant, aqua structuram huiusmodi fenestris distinctam continuo aspergentes, ut nix cum aqua taliter congesta accedente frigore, validius induretur. Qua diligentia adeo fortificantur, ut non leves ictus sed aereos globos atque impulsus testudinum, quatenus opus esset, possent sustinere. Quibus paratis, adolescentes in diversas turmas segregati, pars moenia ingreditur contuenda, pars foris remanet eadem impugnanda. Nec desunt in candidis castris atra seu fusca vexilla, sub quibus non pecuniae sed solius laudis appetitu voluptuosum ingrediuntur certamen, quod aliis armis utrobique non committitur, nisi niveis globis in alterutrum e manibus proiectis. Statuta nempe poena est nudi corporis in gelidam aquam immersio, si quis huiusmodi globis nivalibus ferrum, saxum, lignum, aut glaciem proiecturus involvat, etc.

[18-05-1575]

XVIII maii. Obiit Lovanii Guilielmus Canterus, vir doctissimus, qui vixit annos 32, menses X, dies XIII, ut Syfridus Petrus libro *De scriptoribus Frisiae* scriptum reliquit (Doc. 12. cap. 8). Huius viri elogium vide apud Lipsium, *Centuria epistolarum* 1, ad Cornelium Valerium. Hoc anno. Genuae seditio exorta est inter nobiles et populares, in qua lex quaedam in favorem nobilium veterum, anno 1547 publicata, antiquata est: et nobilium recentiorum ac popularium factio vicit, paulatim veteribus ultro urbe discedentibus. Eius narrationis apud me est exemplum Italica lingua, Lugduni editum.

Editus est in maio huius anni pasquillus de singulis huius temporis principibus et officialibus Belgiae, ex Sacra Scriptura desumptus et accommodatus.

Culemborch venditum Reinaldo, Geldriae comiti, et duci Limburgensi, per Hubertum de Busichem, consensu Swederi de Busichem et Theoderici dicti Splinter, ac tum illud castrum iure Sutphaniensi ipsi Huberto factum est, ex libero feudatario anno 1280.

In literis Huberti Scencke de Kuylenburch quaedam donantur abbati et fratribus de Insula s. Mariae anno 1300.

I, fol. 106r (p. 215)

Huius Huberti filius, item Hubertus (Johannes), tanquam foedum suscipit Culemborch et bona in Insula s. Mariae et Lancxsmere anno 1313.

Gerardus de Malderick, filius Saffatini, facit castrum et bona sua de Malderick allodialia, prius feudum, et illud a comite Reinoldo Geldriae suscipit, testibus Giselberto de Brunckhorst, Rudolfo Coto et domino Theoderico de Bijlant anno 1297.

Johannes de Busichem et Culemburch illud recognoscit a Renoldo, Geldriae comite, pro Huberto, filio, quam genuit ex Marguareta, filia domini Gerardi de Malderick, militis, anno 1307, presentibus: Johanne, domino de Erkel, Arnoldo de Erkel, Huberto de Vianen, Huberto de Schonauwen et Stephano, filio domini Arnoldi de Bosinchem, militis, militibus; Swedero de Abcoude, Swedero de Montfoort, Woltero de Zuylen, Theodrico et Stephano de Lynden, famulis sive armigeris. Hubertus de Vianen ab eodem comite in feudum accipit villas de Lexmonde et Odili anno 1300.

De piscibus ministrandis comiti Reinoldi Geldriae, et de iure suo in Herderwijck, habeo literas senatus Herderwicensis de 1303.

Venditio quorundam bonorum inter Leccam et Lingen fluvia, Ottoni, Geldriae comiti, a capitulo s. Mariae Traiectensis facta anno 1256, et approbatio episcopi Henrici anno 1257.

Hermannus, comes de Loon, contulit proprietatem domus de Bredervoert et parochias Hegbergen, Nydhen, Ermilo, Geysteren, comiti Ottoni Geldriae et in feudum recepit ab

eodem, anno 1246. (Idem firmat eius Jelijs Hermannus, anno 1255. Hic Dirck, dominus de Loon).

Junius

[11-06-1575]

XI. In urbe Briela Aurantius nuptias celebravit cum Carollotta Borbonia, Momperii ducis⁴⁵⁵ filia, quam quidam vestalem fuisse volunt.

Habeo in meis scriptis haec instrumenta et privilegia. Nempe de translatione thelonii de Aernhem ad villam de Lobeke imperatoris Frederici 2, anno 1222, ubi praeter alios testes Bernardus de Horstenar, Arnoldus de Gymmeningen.

Et de anno 1226 item Luduvici Bavari, Henrici VII, imperatoris 1224. Presentibus inter alios Dugero, comite de Catzenellenbogen, Henricus et Rabonus, comites de Nassauwe, Gerlacus de Budingen, Harman de Molenarke.

Et Wilhelmi, imperatoris anno 1248, ubi castrum de Nimwegen obligatur Ottoni, comiti Geldriae, pro 16.000 marcarum argenti.

Adduntur aliae literae eiusdem et pro telonio de anno 1244.

Item castrum de Oye Bertoldi, olim eidem concedit, sequitur confirmatio Richardi, imperatoris,⁴⁵⁶ de anno 1257.

Confirmatio Alberti, de thelonio 1307.

Rudolphus, imperator, concedit monetae percussorem in Aernhem anno 1282 et 1290.

Ratificatio bonorum in Gent, venditorum ab abbate d. Laurentii per imperatorem Hendricum, anno 1228.

Arnoldus, comes de Los et Chimeyo, approbavit Goswini, domini de Borne, receptionem feudi ab Ottone, comite Geldriae anno 1234.

I, fol. 106v (p. 216)

Julius

[00-07-1575]

Hoc tempore. Cum mihi esset paedagogus Johannes Orschotanus,⁴⁵⁷ qui me ad scholas deduceret et in studiis aliquantum iuvaret, deduxit ad turrem civitatis vel extra civitatem ad campos Vici Veteris⁴⁵⁸ vel Abstedanos. Ibique carta ludere docuit et, cum grammatices mecum fundamenta repetere deberet, scurrarum exercitiis doctiorem fecit, aetate qua minime oportuit. Eoque perduxerat, ut nihil aeque contra animum haberem ac studia, ut progressus, quos biennio hoc feci, satis indicabant. Ita ut etiam poeniteat et saepius perversissimum illum nebulonem execratus fuerim. Tandem vero post tres quatuorve menses morbo implicatus, ab hoc studiorum et bonorum morum peste liberatus sum.

Hoc tempore Bura oppidum cum arce, regiis duce Egidio Barlamontio Hiergo⁴⁵⁹ obsidentibus, deditur.

Augustus

[08-08-1575]

VIII huius mensis. Aquae-veteres⁴⁶⁰ oppidum tertio impetu vi ab Hispanis captum, incensum, direptum, occisis defensoribus.

⁴⁵⁵ De hertog van Montpensier.

⁴⁵⁶ Richard van Cornwall was in 1257 koning, geen keizer.

⁴⁵⁷ Pollmann 2000, p. 51 abus. Orthotanus.

⁴⁵⁸ Oudwijk.

⁴⁵⁹ Gilles de Berlaymont, heer van Hierges.

⁴⁶⁰ Oudewater.

[24-08-1575]

Paulo post. Obsidione ab Hiergo cinctum oppidum ad Leccam, Rheni fluvii brachium, situm, Schoonhovia. Et post tormentorum verberationem, ipsi nomine regio traditum, ipso die Bartholomei.

Evert van Esse, nobilis vir, anno 1380 fundator castri Eerdensis in regione Transissulana, quod ab episcopo Florentio Vevelichovio captum et solo aequatum.

[17-09-1575]

Franciscus Valesius Alanzonius,⁴⁶¹ frater regis Galliarum, et primus Franciae occidentalis patritius, postquam ex carcere Vicenniano evasisset, die 17 septembris, publico scripto protestatus est, se publicam causam suspicere velle, contra omnes extraneos et ignobiles reipublicae et legum perturbatores, vectigalia quotidie nova excogitantes, et discordias principum ac populorum nutrientes, etc. Cuius scripti exemplum apud me est, Rotomagi typis expressum anno 1578, ubi et in fine quaedam tractantur de Belgio, ab Hispanica tyrannide vendicando.

I, fol. 107r (p. 217)

September

[28-09-1575]

Profesto Michaelis archigenii. Regii, consilio legati architalassi et decreto Requesentii, Zeelandiae aliquot insulas occuparunt, ut Duvelandiam, Annelandiam, Philippelandiam. Ubi Carolus Boisotus, Valachriae in Mattiacis praefectus,⁴⁶² occubuit, a manipulari quodam suo, ut quidam volunt, sclopi ictu transverberatus.

Hoc tempore. Rodolphus Austriacus, Maxaemiliani II filius,⁴⁶³ rex Bohemorum, declaratur comitiis Casurginis; et paulo post Augustae Vindelicorum Romanorum rex creatur. Id Ratisponae contigit, ut ex libello quodam singulari de eius electione infra eodem folio notavi.

October

[01-10-1575]

Prima huius mensis. Moritur, nescio an ex vulnere, in Zelandia Gabriel de Peralto, frater marchionis de Falascas.

[25-10-1575]

XXV. Oppugnatum et summa vi expugnatum a Regiis oppidum Zelandiae Bommene,⁴⁶⁴ omnibus caesis defensoribus.

[18-10-1575]

Circa hoc tempus (18 octobris). Creati consules: Hermannus van der Vecht, Johan Botter van Snellenberch,; existente praetore Nicolao Zuleno de Drakenborch. Et scabini: Cornelis van der Maeth, Jacob Deedel, Johan Buth, Johan van Renesse van Moermont, Johan van Groesbeeck, Frans Both, Adriaen Ram, Adam Vermolen, Willem van Loon, Dirck Canther, mr. Librecht van der Molen, Pons Uuytenbroeck (gesurrogeert in de plaets van Jan van Colenberch, die geen eedt en hadde gedaan). Hos in sequentem annum electos ex literis invenio authenticis, et propterea me errasse in positione magistratus initio anni sequentis comperio, cum illi in mense octobri sint publicati.

[27-10-1575]

⁴⁶¹ François d'Anjou, duc d'Alençon (1554-1584), van 1581-1583 landvoogd der Nederlanden.

⁴⁶² Charles de Boisot, gouverneur van Walcheren (Mattiaci is hier Zeeland), sneuvelde bij Zierikzee op 29 sept. 1575. Zijn broer Lodewijk de Boisot, admiraal van Vlissingen, verdronk toen hij Zierikzee wilde ontzetten, op 27 mei 1576.

⁴⁶³ Rudolf II (1576-1612), zoon van Maximiliaan II, in Augsburg gekroond.

⁴⁶⁴ Bommenede, eilandje bij Schouwen (nu Zonnemaire).

XXVII huius mensis. Electus Romanorum rex et caesar Rodolphus, eius nominis secundus, vivente adhuc patre Maxaemiliano II, Romanorum imperatore, cuius deinde coronatio contigit I novembris, Ratisponae. Natus hic ex Maria, Caroli V filia, Viennae 10 iulii, anno MDLII (1552), hora VII, minuto 30; electus in regem Ungariae, ac coronatus Posonii, die jovis 25 septembris, anno MDLXXII (1572). Anno vero 1575. Bohemiae regnum adeptus est Pragae XVIII septembris, secundus eius nominis, ordine XXI. Ut est in libello *De electione imperatoris Rodolphi*.

I, fol. 107v (p. 218)

[03-10-1575]

Valdesius, cum periculose admodum stomachi doloribus laboraret, hinc, id est Traiecto, Antwerpianam profectus est 3 huius, ut medicos magis expertos consulat. Egidius quoque Barlamontius Brabantiam creditur profecturus, atque hac hyeme Traiectum militibus non gravaturum.

[07-10-1575]

Brouwershavia, cum a Zelandis incendio esset vastata, ab Hispanis capta fuit, repertis 18 magnis navibus et 12 tormentis. (Ibi 500 Hispanorum ceciderunt et nonnulli adversarum partium cum praefecto, literae Drolshagi de 7 octob. 1575).

November

[11-11-1575]

Circa hoc tempus. Rector scholae Hieronimitanae loco Crommii fuit Theodoricus Cornelii Bergius loripes, Goudanus prescolus, qui carmen suum annale Joanni Bruhesio, decano Summi templi, inscripsit.

More solito proclamatus hoc tempore senatus circa ferias Martinianas, cuius nomenclatura in initio sequentis anni legitur.

Me puero, circa hoc tempus multa audivi ab aniculis et quoque meis coetaneis de nimphis albis, quas ‘witte wijven’ appellant, quae infantes, in cunis vagientes auferre solerent. Nec fabulae haec inanes, sed strigarum commenta. Meminit harum Kempius in *Frisia* (lib. II, cap. 31), scribitque, divum Odulphum cartam fecisse contra harum elusiones. Vide et Sifridum Petri in eius *Vita*.

[14-12-1575]

14 decembris. Oppido Zelandiae Sirczee a Regiis obsidione cincto, milites egrediuntur. Cives vero, ut ex narratione Adrianae Schipperii audivi,⁴⁶⁵ maximas omnis generis calamitates ab improbo milite perpassi sunt, bonis nempe spoliati, contumeliis et verberibus affecti, victorum petulantiae contra pactam fidem subiacuere.

[23-11-1575]

23 huius. Cum mulier quaedam Arnhemiae gravida, accepisset, virum in lupanari cum meretricibus potare, eo accurrit ac multis iurgiis eundem excepit. Qui cum uxorem verberare vellet, intercederentque hospites, eamque gravidam parceret dicerent, reddidit, ipsam a diabolo gravidam. Quae inde domum regressa est, peperitque turpe admodum monstrum, quod statim ac natum aufugit sub lectum, ibique a nonnullis suffocatum fuit. Habebat pavonios pedes, ac loco digitorum ungues satis acutos, oris loco rostrum gruinum, oculos rotundos ingentes, caudam bovinam et cornua in capite; corpore toto erat nigrum, ventre vero cigni instar candidum ac plumis tectum. Formam apud me habeo in aere expressam, estque publicis tum cantionibus divulgatum.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ Vgl. fol. 109v, M. Scipperii. De belegering van Zierikzee duurde van okt. 1575 tot de overgave op 29 juli 1576.

⁴⁶⁶ Zie Pollmann 2000, p. 116.

I, fol. 108r (p. 219)

blanco

I, fol. 108v (p. 220)

Est apud me exemplum privilegii Willemi, Romanorum regis, pro Traiectensibus, quo ipsorum personas et bona non permittit a quoquam sisti vel arrestari, et prohibet ne quis illos domo evocet in ius, de anno 1252. Testibus Arnolde, domino de Wesemale, Henrico de Voorn, Nicolao dicto Persijn, Theodorico de Gouda, Philippo de Wassenar, Willemo de Bredenrode, Hugone de Cralingen, militibus, et Theodorico de Teylingen.

Item Conradi, Coloniensis archiepiscopi, quibus Traiectenses vetat sisti, eorumque bona se defensurum promittit de anno 1258. Item foedus inter Colonienses et Traiectenses de mutuis bonis conservandis de anno 1262.

Habeo etiam consilium pro incolis in Oostveen et Ridderveen contra Goylandos de limitibus. Instrumentum de controversia de decimis in Hauthem, inter comitem de Goy et capitulum s. Mariae, per Ottonem, episcopum Traiectensem, indicata anno 1227. Praesentibus Theodorico, Maioris praeposito, item aliarum ecclesiarum, item decanis, chorepiscopo, canonicis, et Alardo de Buren, Huberto de Leyden, Waltero Spirinck nobilibus, ministerialibus. Gijselberto de Amstelle cum Egidio, fratre, Alberto de Vulven cum Alberto, filio, Arnolde Loiff, Ernesto de Vulven, Hermanno de Woerden, Alfardo de Riebeeck, Aemilio de Werde, etc., Henrico Splinter, Wilhelmo Schadde, Wilhelmo, Ottone, Gerhardo Prois.

In instrumento Frederici, imperatoris, quo controversiam quandam collegii s. Mariae cum procuratore s. Martini decedit anno 1156, nominantur Walterus et Albero de A, Henricus de Lonreslothe, Arnoldus Cultel, Willemus de Velsen et Godefridus, Traiectensis electus.

[Antonius] Sanderus, lib. de Flandriae scriptoribus (1641),⁴⁶⁷ meminit fratris Hugonis de Wercundis, Traiectensis, monachi Vallis Gratiae.⁴⁶⁸

[07-12-1575]

Est apud me libellus ex Gallica in Germanicam translatus, continens descriptionem exercitus bellicorum apparatus Casimiri Palatini,⁴⁶⁹ aliorumque ducum et principum: quomodo VII demum huius mensis decembris intra Metensem civitatem et Theodonis Villam Franco-Galliam sint ingressi.

Anno 1298 castrum Buren factum est feudale per Ottonem de Buren, militem, et Alardum, eius filium, propter excessum contra comitem Geldriae perpetratum.

Anno 1300. Rodolphus de Ripherscheit, miles, accepit a Reinaldo, comite Geldriae, castrum de Milendonck in feudum.

De concessione Velue per episcopum Guidonem, Traiectensem, Reinaldo, comiti Geldriae, facta postquam Johannes, Brabantiae dux, homagium facere neglexerat, literae sunt de anno 1311, presentibus domino Florentio, preposito, Gijselberto, domino de Bronckhorst, Stephano de Wische, domino Theodorico de Batenborch.

I, fol. 109r (p. 221)

Annus MDLXXVI (1576)

Consules: Johannes Tatijs Amerongius, Henricus Rineveldius; XII-viri rerum capitalium: Cornelius Vermatius,, Johannes Groesbeckius, Gerardus Scroystein, Johannes Abcoudius

⁴⁶⁷ *Bibliotheca belgica manuscripta*, 1641.

⁴⁶⁸ Hugo van Werkhoven in het kartuizerklooster Genadedal in Brugge, dat in 1578 verwoest werd.

⁴⁶⁹ Johan Casimir van Palts-Lautern (1543-1592) plunderde met een huurlingenleger hij Metz en Thionville.

Martius, Franciscus Both, Wilhelmus Leonius, Theodorus Canterus, Libertus Molinaeus, Pontianus Uuytenbroeck, Gerardus Zoudenbalch, Stephanus Helsding, Jacobus Eemius (publicati 10 novembris).

Januarius

Hoc anno [1311].⁴⁷⁰ Publicatae literae foederum initorum inter principes et respublicas Brabantiae ac Flandriae, Johannem nempe Brabantiae, et Ludovicum, Flandriae ducem et comitem. Idque olim anno christiano MCCC XXXIX (1339), excudente Alberto Henrico Delphis.

In literis antiquis haec invenio nomina: Diensse de Castello 1308, Walterus de Amersfoort, Gyselbertus de Ruel, Philippus de Rynigem et Elias, eius filius, Otto de Rinigem, Johannes de Lockhorst, cui est curia de Coelhorst, Johannes, filius Splinters, cui curia Odehorst, Alphardus, filius Ernesti de Vulven, Amilius Uutenweerde, Gyselbertus de Schalckwijck, filius Arnoldi, Walgerus, filius Gyselberti de Goy, cui domus Hagesteyne, Gerardus et Goswinus de Rosheym, Hubertus de Everdingen, Gerardus de Vene, Gyselbertus de Zulen, cui domus de Zulenbruck, Jan van den Anxster, Jan Grauwert, joffrou Janna Roecken, Hillebrant van Rossum ende Splinter. (1458).

Februarius

[03-02-1576]

III non. Obiit Coloniae Agrippinae Georgius Cassander, theologus doctissimus, ibidem apud franciscanos sepultus, cuius epitaphium est in libris meorum epitaphorum,⁴⁷¹ vide etiam de hoc [Aegidius] Periandri, *Germaniam*.

[11-02-1576]

XI. Aurantiis traditum munimentum validum illud Krimpense ad Leccam, Rheni brachium, ab Hispanis contra Dordracenses et Rotterodamenses erectum.

Hoc anno. N. Meursius,⁴⁷² canonicus regularis Ultraiectensis, sacerdos, natus Iselstadii, ut notarat Lappius,⁴⁷³ monasterio aufugit cum quadam puella ex vico Laurentiano,⁴⁷⁴ (een linenaister, qua mortua aliam duxit, quae et ipsi liberos peperit) indeque effectus ecclesiastes Losdunensis. Genuit ex eadem Joannem Meursium, virum magnae eruditionis.

Martius

[05-03-1576]

V. Bruxellis obiit Belgarum summus praefectus, Ludovicus Requesentius, Hispanus magnus Castiliae magister, febris ferventi oppressus. Et Ordinibus restitutum patriae regimen, qui castrorum praefectum summum elegerunt Petrum Ernestum, Mansveltiae comitem, ac Luxemburgici ducatus gubernatorem.

In literis de 1296 sunt Arnoldus et Theodoricus, fratres, de Nijenbeke; in aliis eiusdem anni sunt Henricus de Reden, Peregrinus de Putten, Henricus de Keppel, Albertus, Theodoricus et Arnoldus de Zinderen, fratres, Everardus de Enghusen, milites. In aliis literis (1251) hi nominantur: Engelbertus, decanus d. Mariae Traiectensis, Arnoldus de Dijst, Rutgerus, dominus de Bremich, Herbertus de Erkel et Elysabet, eius uxor, anno 1317 Godefridus Berch, miles, castellanus in Kessel, 1279.

⁴⁷⁰ Vervolg van fol. 108v; de namen van de schepenen zijn er later boven geschreven (zoals gewoonlijk).

⁴⁷¹ Buchelius' verdwenen aantekenboekje van grafinschriften.

⁴⁷² Jacob Cornelisz. van Meurs, pred. Loosduinen 1578-1616, vader van prof. Joh. Meursius.

⁴⁷³ Gijsbrecht Lap van Waveren, advocaat, latere vriend van B., die een belangrijke bron voor hem werd.

⁴⁷⁴ De Lauwersteeg.

I, fol. 109v (p. 222)

Ad finem huius anni [1576]. Eruptio Hispanorum ex arce Vreburga in urbem, inde a civibus obsidione vallata et sequente anno tradita. Cuius et meminit Campanella in *Hist. univ.*, lib. 8, pagg. 565, 567.

Aprilis

[22-04-1576]

Circa festum Paschatis. Nobis a praeceptoribus iniunctum erat, ut confiteremur parochio nostro, et ut eo nomine tesseras vel chartulam ab ipso adferre curaremus, quod et olim Georgius Saxo Lipsiae⁴⁷⁵ instituerat, anno christiano MDXXXIII (1533), ut cives ad magistratum deferrent.

Vide quas de confessione nugas ediderint conciliabuli Tridentini consarcinatores sessionis 14 cap. V. Adde consilium provinciale, ut vocant, Mechliniense. Quod apud me est.

[08-05-1576]

VIII maii, mensis sequentis. Obiit Viglius ab Ayta Suichenius, Frisus, vir doctissimus, ut hoc disticho notatur:

VigLIVs oCtaVa fLet trIstIs FrIsIa MaI
Ascendit.⁴⁷⁶

Erravi, est nempe sequens annus.

[30-04-1576]

In fine huius mensis, post Paschatis festum. More scolastico locum mutavi et in sextam classem ascitus sum, cui praeerat magister Cornelius Comius, homo diligentior quam doctior.

Maius

[00-05-1576]

De ludis maialibus sive maiumis, quando arbores plantantur, Benedictus Curtius ad *Arresta amorum*, V, et Olaus Gothus in libro *De moribus septentrionalibus*.

[29-07-1576]

Hoc mense Ziericzee Mattiacorum⁴⁷⁷ oppidum, Regiis deditione traditum, cuius praefectura Mondragonio commissa, qui Gallos suos praesidio ibi s.c.⁴⁷⁸ Ordinum imposuit. Narravit nobis aliquando Martini Scipperii, medici, soror, quantas calamitates sint tum passi cives.⁴⁷⁹

[Junius]

[30-06-1576]

30 junii. Moritur Franciscus Sonnius, primus Antwerpiensium episcopus, de quo vide eius querelam contra novos episcopos, et *Alvearium Romanae religionis*.⁴⁸⁰

Hoc mense⁴⁸¹ magno et periculoso morbo ad desperationem pene medicorum, qui erant Daniel Brouckhusius et Martinus Schipperius, vexatus sum. Omnia membra adeo intumuerant, ut vasis instar totum corpus videretur, tanto dolore ut moveri vix possem.

⁴⁷⁵ Te Leipzig.

⁴⁷⁶ Viglius octava flet tristis Frisia maii / ascendit... (zie verder I, 113r, p. 229).

⁴⁷⁷ Mattiaci, Zeeland.

⁴⁷⁸ Senatus consulto.

⁴⁷⁹ Vgl. fol. 110v. De belegering van Zierikzee duurde van okt. 1575 tot 29 juli 1576.

⁴⁸⁰ Marnix van St. Aldegonde, *Den Byencorff der H. Roomsche Kercke* (1569), zogenaamd aan hem opgedragen.

⁴⁸¹ De datering op deze bladzijde is heel verwarrend.

Naar Arnhem

Mense vero sequenti. Cum divina magis quam humana ope convaluissem, cum parentibus Arnhemum, ubi vitricus in geometrum Geldriae fuerat evocatus, profectus sum. Est autem id oppidum ad Rhenum caput ducatus Geldriae.

Ducatus autem titulus olim temporaneus; praefecti nempe imperatorum hoc utebantur. Apud Trebellium Pollionem saepe eius mentio, ut in Posthumo, ‘Transrhenani limitis ducis’, Illirici (in Regillano, tyranno), item Rhetici limitis meminit (in Celso, tyranno) et Lybici. Vopiscus (in *Aureliani*, *Probi* [vitis] *bonos*) quoque multis in locis, et alii, qui posterioribus temporibus scripserunt.

Sycambros olim hanc regionem inhabitasse volunt. Suetonius autor est, Augustum Germanos ultra Albim summovisse, et Suevos ac Sycambros se dedentes in Galliam ac proximos Rheni agros traduxisse (in *Augusto*,⁴⁸² cap. 20). Sycambrorum meminere Strabo (lib. 7), Plinius, Solimus Mela, Martialis, Claudianus, monumenta Sycambrorum in Segenberg et Sigen extare volunt, et dictos quasi Zeecimbros, sed allusione nescio an satis firma.

I, fol. 110r (p. 223)

Julius

[07-05-1576]

VII maii. Huius mensis edictum pacificatorium Lutetiae publicatum, quo continentur pacis leges inter Regios et reformatae religionis homines. Quod apud me est, ex Gallica lingua translatum.

[31-07-1576]

In fine huius mensis. Hispani milites tumultuantes Alostum oppidulum coepere, et suo arbitrio omnia agere incoepere, tamquam capite destituti, et qui se Ordinibus submittere nollent.

[11-07-1576]

XI septembris. Quantopere Traiecti fuerit laboratum de excludendo vel non admittendo praesidio gubernatoris Hierges Barlamontii,⁴⁸³ et quanto id ille furore ac minis urserit atque tandem impetrarit, ample recitatur literis. Quas apud me habeo, Latine scriptis.

Augustus

[00-08-1576]

Arnhemum, quasi Aquilae-domus dicitur, fabulantur nempe hic silvam fuisse aquilis plenam. Videtur Tacito (V *Historiae*) Arenacum ab areno vocari ab arenosis collibus quibus adiacet, ubi X. legio in praesidio modico in vico. Est eius ager amoenissimus et iucundissimus, sunt colles, silvae, dumeta, fontes et prata viridissima, nec memini iucundioris situs vidisse oppidum. Multae ibidem villae ornatissimae, ‘spikeras’ vocant, ut Scherpenseliorum, Gremaiorum. Coenobia tria densissimis arboribus septa, ut Mariëndalorum sive Vallis Mariae, canonicorum regularium, Monachorum domus sive Munichuse, cartusianorum, et Bethaniae virginibus sacris dicatum. Adeo ut hic omnia concurrere videantur, quae in oppidi amoeni situ requirit Cardanus (*De varietatibus rerum*, lib. 1 cap. 39).

De Geldriae antiquitate et nominis etymo, vide Becanum, lib. III *Francicorum*, et lib 2 de Arnhemiae nomine, et Fossa Drusiana, Drusi, Pomponiique Sabini⁴⁸⁴ opera curave facta. Hoc tempore mira ventorum vis in urbe Ultraiectina grassata, turrium suprema disiecit plumbumque e tectis vel extra urbem deportavit.

⁴⁸² Suetonius, *Vita divi Augusti*.

⁴⁸³ Gilles de Berlaymont, heer van Hierges.

⁴⁸⁴ Alias Pomponius Secundus, vermeld door Tacitus.

September

[12-10-1576]

Obiit sequentis mensis 12: Maxaemilianus II, imperator, Ratisburgi,⁴⁸⁵ aetatis XLVIII (48), clymacterico,⁴⁸⁶ imperii Romani 12, Ungariae 14, et Bohemiae XXIX.

[04-09-1576]

IV. Capti ex senatu regio Bruxellis tanquam partium Hispanicarum, Mansveltius, Barlaimontius, Assonvilius, et caput Ordinum electus dux Areschotus. Et hinc Hispani hostes Belgiae ac regis iudicati, qui iccirco irritati aliquoties Ordinum exercitum dissiparunt, Traiectum ad Mosam, Lynam, oppida occuparunt.

[22-09-1576]

XXII. Ordines edictum promulgarunt, quo omnes rebelles Hispani hostes regis iudicantur.

Quod apud me habeo.

Post patris mortem statim in imperio ipsi successit ex anteriori consensu electorum Rudolphus II.

I, fol. 110v (p. 224)

Op school in Arnhem

October

[00-10-1576]

Circa hoc tempus. Scolas Arnheimienses visitare coepi, iam nuper restauratas. Praeerat his rector Sydracus Schotus Angianus,⁴⁸⁷ ex Gallo-Brabantia, vir satis doctus; sed puerorum aetate abutens, de summo crimine a quibusdam accusabatur.⁴⁸⁸

Principes olim habuit haec regio ex Nassoviana et Egmondana familiis. Gens vero Nassovia bellis Italicis Henricorum, imperatorum, temporibus, rebus pro imperio fortiter gestis inclaruit. Unde donata ex ditione in qua nunc late imperitat. Ex hac natus Otto, ducta Adelheyde, filia ultimi comitis Geldriae ex stirpe Pontana (quibus Geldriae praefecturam concesserat Carolus Calvus). Consensu Henrici IV comitatum Geldriae optinuit anno 1079. Ottonis posteritas Geldriam possedit CCXLII (242) annos, finita Eduardi ultimi morte, cuius patrem, Rainaldum, Ludovicus Bavarus ducem fecerat. Hinc de Geldria contenderunt Wilhelmus Juliacensis et Johannes Clivius, sed vicit Juliacensis. Quam inde, cum neuter fratrum, II nempe erant, heredem reliquisset, obtinuit Arnoldus Egmondanus.

De Spaanse furie in Antwerpen

Novembris

[03-11-1576]

Tertio. Cum s.c.⁴⁸⁹ Ordinum cautum esset, arcem Antverpianam, ab Hispanis, iam rebellibus declaratis, occupatam obsidere, Philippus Egmondanus, Amurathi filius, imperator exercitus Ordinum constitutus, cum Havreo et Bercolio et VI millibus, tam equitum quam peditum, circa vesperum ad urbem pervenit. Cui praefectus erat Fredericus Perenotus, Champaigniae dominus,⁴⁹⁰ et comes Oeversteinius, qui Germanorum tum praefectus, urbem nomine regio tutabantur.

⁴⁸⁵ Gest. Regensburg, 12 oktober 1576.

⁴⁸⁶ Een 'gevaarlijk' jaar, elk zevende levensjaar, hier het 49ste.

⁴⁸⁷ Enghien. Zie Pollmann 2000, p. 52.

⁴⁸⁸ Zie Pollmann 2000, p. 62.

⁴⁸⁹ Senatus consulto.

⁴⁹⁰ De Antwerpse gouverneur Champaigney, Frédéric Perrenot de Granvelle (1536-1602), broer van kardinaal de Granvelle.

[04-11-1576]

Sequenti die. Admissus cum suis Egmondus, et arx undique obsidione ex urbe cincta. Quod videntes, praeses Hieronimus Rodes⁴⁹¹ et arcis praefectus, Sanchio d'Avila, (Alonzo de Vergas), omnem industriam ad defensionem eius loci tanquam extremum suorum refugium collocarunt, et ex omnibus locis Hispani convenientes.

Die dominica IIII novembris, MDC (1.600) veterani, omnes milites iurarunt omnes, verbis conceptis, se non sumptuos cibum, priusquam urbem occupassent. His se adiunxerunt Lyrani et legio Germanica Bolvilerii.⁴⁹² Hinc, advocata diva Virgine, summa vi munimenta oppugnantium invaserunt. (Vide *Discursus Cavrianos in Tacito*, pag. 124).⁴⁹³ Basilicam civilem, cuius structura ultro 200 millia ducatorum constiterit, incenderunt, et simul 600 domos. Evaserunt fuga Havreus, Perenotus, marckgravius. Oversteinius⁴⁹⁴ vero, cum aufugeret navi in Schelda fluvio, submersus est. Plurimi capti sunt, inter quos Egmondus, Capers, Gunius. (Occisi Johan van der Meer, consul, Goswinus Warwijck, marchio, vulneratus, etc. Vide *Leonem Belgium*, cartam).

[08-11-1576]

Quare territi, Ordines cum Aurantio pacem fecere, ac VIII huius mensis pacificationis Gandavensis⁴⁹⁵ approba-

I, fol. 111r (p. 225)

ta capita, ad XXV. Quorum descriptio in annalibus Teutonicis horum temporum explicata, qui vero ab utraque parte subsignaverint, sunt hi:

Johannes de Linden, abbas s. Geert, Gelenius, abbas s. Petri, frater Mathias, abbas Gislenius, Johannes Mollius, Franciscus Halevinus, Carolus Gavrius, Elbertus Leoninus, Q. Predtius, P. Beverius, P. Marnix, Arnoldus Dorpius, W. Zulus Nieveltius, A. Mylius, Petrus Ricus, Johannes Regulus, P. Busius, Andreas Junius, Zickelius Antonius.

Arnhemia moenibus vallisque firmissimis ac fossis profundis; quatuor item portis munita: *a.* Rhenana ad flumen; *b.* Divi Joannis versus colles, a proximis joannitarum aedibus denominata; *c.* Velpia a pago Vellep, et *d.* Saburrana,⁴⁹⁶ quam a Judaeo, ibi capto, suis impensis exstructam, vulgus narrat. Formam hic habes expressam cum singulis munimentis, ut ab Auraici principis geometro delineatam vidi.

([getekende kaart van Arnhem in vogelvlucht]: Porta Saburrana; Longitudo urbis MMDCCC (2.800) pedum; Sanctae Walburgis, Sancti Eusebii templum; Collegium canonicorum, Basilica senatoria, Sancta Catarina, virgines vestales, Sancti Petri xenodochium, Franciscani observantes, Porta Rhenana; Sancta Agneta, coenobium vestalium, Sanctus Nicolaus paroechia, Templum divi Joannis ordinis Teutonicorum equitum; Latitudo est MDCC (1.700) pedum; Porta Velpia, porta Sancti Joannis).

I, fol. 111v (p. 226)

December

[00-12-1576]

Traiecti oden annalem ediderat Theodorus Cornelius Bergius, rector, cui titulus 'Belgiae

⁴⁹¹ Jeronimo de Roda.

⁴⁹² Pollweiler.

⁴⁹³ Filippo Cavriani, *Discorsi*.

⁴⁹⁴ Otto van Everstein (Eberstein).

⁴⁹⁵ De Pacificatie van Gent, die eisen opstelde om aan de nieuwe landvoogd voor te leggen.

⁴⁹⁶ *Diarium* 1907, p. 43, geeft abus. Suburbana. Het is de nog bestaande Sabelspoort; sabel komt van zavel, in het Latijn sabulum; het hiervan afgeleide saburra betekent zand als ballast.

prosopopeia',⁴⁹⁷ ad questorem regium Engelbertum van der Sande.
[04-11-1576]

Hispani, qui arcem Antwerpiensem praesidiarii tenebant, tumultuantes aucti, Alestensi praesidio, urbem invadunt, occupant, spoliant, incendunt, indicat tempus hoc carmen:

Vrbs obsessa AntVerpia LV Ce noVeMbrIs
QVarta est eXVIIIs VI spoLiata suIs.⁴⁹⁸

Vredenburg belegerd

[21-12-1576]

XXI. Hispani, quibus iamdiu custodia Arcis Pacis Ultraiectinae commissa, cum se iam hostes Belgiae iudicatos accepissent, circa meridiem ipsius d. Thomae festi irruptionem in urbem fecerunt (numero 40, ontrent de Schupstoel,⁴⁹⁹ schoten eenen burger doot, Dirc van Rutenburg), nil tale metuentibus civibus. Sed statim repressi in arcem se recipere coacti sunt, ac obsideri hinc arx coepta summa civium cura. Et cum tormentis bellicis, quibus tam validam et munitam oppugnarent arcem, carerent, a vicinis mutuati sunt.⁵⁰⁰

[22-12-1576]

Sequentibus duobus diebus incendium vicina loca corrumpit, sed alacritate civium exstinctum. Ex turribus hinc petere Hispanos coepere, quare Mariana una ab his vi tormentorum disiecta, Jacoboea ad ruinam proxima fuit, multorum quoque civium domus, ut Compostelliana, Cauwenhoviana et aliorum, crebris ictibus petitae et corruptae. (Habeo literas diversas). Praefectus arcis erat Franciscus Fernandus d'Avila. Erat in arce tum praefectus franciscanorum fratrum, Godefridus Leodius, qui Hispanos tanquam egregius tubicen continuo animabat, et ut viriliter ferrent obsidionem, hortabatur. Sperabant etiam hi, aliunde subsidium venturum vel aliquem motum a militibus Germanis, quos quotidie sollicitabant, oriturum.

Est Arnhemiae curia provincialis Geldriae, a Carolo V, imperatore, ibi constituta anno MDXLIII (1543), constans X senatoribus, IIII eius regionis praecipuis nobilibus, et sex iurisconsultis. Fuere hi hoc tempore: Adrianus Nicolaus, cancellarius; Christophorus, comes Mursiacus et dominus de Zeerwalden; Jacobus Pieckius, Isendoornius; Joannes Uitenhorstius, praefectus Casseliae; Regnaldus Appeldoornius; item Judocus Craneveldius, Harius; Joannes Stalbergius; Hieronimus Lettinus; Godefridus Pannecoeck, Wesendalius; Amelius Amstelius a Minden; scriba primarius Thomas Rosius; eius vicarius Petrus de Sanpetro. Est et ibi collegium rationariorum ('chambre de contes' vocant Galli), in quo Thomas Gramaius, qui fuerat aerarius quaestor, et Balduinus Botius, Theodorus Burenius, auditor, et Regnerus Dibbitius, a secretis.

Hoc anno. Obiit Maxaemilianus II Austriacus, Romanorum imperator, in cuius locum comitiis Ratisbonensibus proclamatur caesar Rudolphus II, eius filius primogenitus.

[10-11-1576]

Gandavensis arx⁵⁰¹ 10 novembris, Mondragonio et uxore captis, dedita civibus, et paullo post disiecta.

[15-12-1576]

Obiit Mantuae Carpentanorum, Madritum hodie vocant, Joachimus Hopperus,⁵⁰² 15 huius mensis, vir doctissimus, consiliarius regius.

⁴⁹⁷ Dekker 1974 nr. 9 (alleen bekend van deze vermelding door Buchelius). Een prosopopee is een personificatie.

⁴⁹⁸ Urbs obsessa Antverpia luce novembris / quarta est exuviis vi spoliata suis.

⁴⁹⁹ 40 in aantal, bij de Schupstoel of Sterckenburg, een toren in de westelijke stadsmuur.

⁵⁰⁰ En omdat ze geen kanonnen hadden om de burcht te belegeren, leenden ze die van hun burenen!

⁵⁰¹ Het Spanjaardenkasteel in Gent.

I, fol. 112r (p. 227)

Annus MDLXXVII (1577)

Consules: Arnoldus Theodericus Leidenus, Franciscus Both; quaestores: Lubbertus Clevus, Johannes Robertus Druenius; XII-viri, quos scabinos vocant: Johannes Buttius, Johannes Abcoudius Martius, Theodorus Canterus, Jacobus Assius, Lubbertus Zudort, Albertus Fokius, Libertus Molinaeus, Wilhelmus Valius Fronesteinius, Hermannus Viltius, Cornelius Mannius, Wilhelmus Bilerus, Johannes Jacobus Leemputeus. Electi hi in fine anni, quemadmodum et supra.⁵⁰³

Januarius

[00-01-1577]

Cum Hispani quotidie tormenta in urbis⁵⁰⁴ aedes ex arce exploderent invasionesque facerent, multi cum familiis ad proxima oppida se receperunt, adeo ut prohibitione opus fuerit. (Ex litteris).

[09-01-1577]

IX. Ordines inter se aliud foedus contraxere Bruxellis.⁵⁰⁵

Iuxta fossas civitatis (Ultraiectinae), prope agrum Vici veteris,⁵⁰⁶ ad haec usque tempora crux fuit lapidea. Quidam illic occisum principem narrant, alii supplitii locum olim crediderunt. Dubito ego, num Jodocus Laleinius, Hollandiae, Zelandiae ac Frisiae praefectus, qui in urbis oppugnatione quarto augusti glande ictus occubuit anno 1483, hoc loco perierit⁵⁰⁷ ac in eius memoriam sit posita.

Templum erat hic (Aernhemii) canonicorum collegio celebre, cuius infra memini, Walburgi virgini sacrum. Sic olim apud veteres Palladem dictam, putat Goropius Becanus (in *Vertumno*), ut pleraque a priscis christianae fidei fundatoribus ex ethnicorum superstitione in pium magis usum translatum id nomen.

Februarius

[00-02-1577]

Aurantius et Hollandi nominarunt Philippum Marnixium,⁵⁰⁸ ut ipsorum nomine interesset senatui Austriaci,⁵⁰⁹ quem recusasse videntur Ordines et senatores alii, eo quod peritissimus rerum publicarum, plerosque astutia et calliditate atque insuper experientia superare diceretur, tum partes suas nimium propugnaturus crederetur.

[12-02-1577]

XII. Cum Johannes Austriacus ad praefecturam Belgarum a rege Philippo missus advenisset, perpetuae pacis foedus (extat apud me), cum hoc ab Ordinibus et Aurantio initum regio nomine, et id 17. Bruxellis, 27. Antverpiae publicatum, quod tamen ab Aurantio non receptum.

⁵⁰² Joachim Hoppers (1523-1576) geb. te Sneek, adviseur van Filips II, stichtte de universiteit van Douai in 1561.

⁵⁰³ Zie dl. 2, fol. 107r en 109r.

⁵⁰⁴ Utrecht.

⁵⁰⁵ De Eerste Unie van Brussel.

⁵⁰⁶ Oudwijk.

⁵⁰⁷ Vgl. Antonius Matthaeus, *Veteris aevi analecta* ... 2de editie (Den Haag, 1738), I, p. 583, waar Thomas Basinus echter verhaalt, dat de Lalaing sneuvelde bij de poort, 'per quam Amsteldamum itur' (Weerdpoort) te Utrecht.

⁵⁰⁸ Philips van Marnix van St. Aldegonde.

⁵⁰⁹ Don Juan van Oostenrijk, in 1576 benoemd tot landvoogd, sloot op 7 febr. 1577 de Unie van Brussel.

[13-02-1577]

XIII.⁵¹⁰ Arx Freeburga sive Pacis Ultraiecti, ab Hispanis dedita, Gillio Berlamontio Hiergio et Maxaemiliano Bossuvio,⁵¹¹ urbis praefectis, annitentibus; quibus 27 currus concessi ad impedimenta vehenda. (XI alii zijn den 19. van de cathusers aen de Vaert getogen,⁵¹² alwaer si om der tempeest twee dagen wachten). Cives iam ante ad oppugnationem praeparaverant pontes tres, moenibus applicaverant, ad ascensum commodos et tota obsidione magna alacritate usi fuerant, quamvis plurimum damni tormentorum vi paterentur. Hinc verum esse potuit, arces firmas esse compedes ad exiguum motum (Lipsius 4, *Politica* 7), at fragiles ad magnum et communem. Arx primum a civibus aliquandiu custodita, inde abductis in civitatem tormentis, a civibus dirui coepta.

I, fol. 112v (p. 228)

Martius

Pax Gandavensis, tum temporis publicata, exprimitur hoc disticho numerali:

BeLgICa paX tanto proCerVM tentata Labore
FaCta LeoDInI prInCIpIs arte fVIt.⁵¹³

[10-03-1577]

X. Tradita arx Antverpiana per Martinum del Hoio, vicario praefecti in manus ducis Archotii, praesente regio nomine Jacobo Esconedo, regi a secretis, ut iuramentum ab Arescotio acciperet, cuius haec fuit formula: ‘Ego Philippus Croius, dux Arescotus, iuro Deum, divam Virginem, quattuor evangelia, me hanc arcem servaturum pro rege Philippo, nostro domino, nec in alterius manus quam suas vel suorum traditurum, expresso ipsius mandato’. Ad quem deinde Esconedo: ‘Ita te Deus adiuvet si hoc faxis, sin secus te auferat cum corpore simul et anima diabolus.’

[24-03-1577]

24 huius. Obiit Traiecti Batavorum Carolus Smijterus, consiliarius Hollandicus, ob turbas profugus, qui sepultus in templo Petreiano, hoc a Johanne Lentio epitaphium promeruit, quod exstat ad parietem lateris sinistri, non procul a senatulo canonicorum: ‘Nobili doctoque viro domino Carolo Smijtero, Gandensi, curiae Hollandiae senatori regio, posuit Johannes Lentius.’

Hic posuit Flander Smijterus Carolus urnam
Consul apud Batavos regis Ibere tui.
Martius hunc rapuit coeloque Astraea locavit.
Hic celebri tantum nomine fama viget.
Obiit IX° cal. aprilis.⁵¹⁴

CVM BataVos beLLIs VeXat CIVILIs ErInnIs
FIXos, heV, proprIIs VVLnera VVLnerIbVs.⁵¹⁵

⁵¹⁰ Niet op 13 maar 11 febr. ging Vredenburg over. Zie raadsbesluit op fol. 89v.

⁵¹¹ Gilles de Berlaymont, heer van Hierges, en Maximiliaan van Hénin-Liétard, graaf van Boussu (Bossu).

⁵¹² Het garnizoen vertrok eerst naar het kartuizerklooster Nieuwlicht, langs de Vecht, om hier een paar dagen uit te rusten, waarna het naar Vreeswijk (aen de Vaert) en verder zuidwaarts reisde.

⁵¹³ Belgica pax tanto procerum tentata labore / facta Leodini principis arte fuit. (Leodini princeps, de prinsbisschop van Luik, Gerard van Groesbeek, speelde bij de Pacificatie van Gent geen positieve rol).

⁵¹⁴ Vgl. Monumenta p. 76, met vertaling.

⁵¹⁵ Cum Batavos bellis vexat civilis Erinis / fixos, heu, propriis vulnera vulneribus.

Aprilis

[06-03-1577]

Pridie non. martii, id est 6. mensis praecedentis. Obiit Lutetiae Remigius Belauius,⁵¹⁶ poeta laureatus suavissimus.

[04-04-1577]

IV. Joannes Austriacus, nothus Caroli V filius, Bruxellas pervenit, ibidemque ut gubernator summa multorum laetitia acceptus. Unde hoc distichon numerale factum:

PaCe bona beat AvstrIades te Belga, sed Ipse
FaC, tIbI CVM ChrIsto paX sIt et Icte sape.⁵¹⁷

[21-04-1577]

XXI. Hispani e Belgia profecti ad suos multa praeda se recepere, quorum discessus e Belgio hoc disticho numerali eleganter expressus:

BetICa gens abIIt, CVr pLoras BeLgICa? dICaM:
A qVod In O non est Littera Versa qVeror.⁵¹⁸
(1577)

Morem ego veterem a quibusdam renovatum vidi, divorum icunculas in scyphi fundo effictas. Cornelius Macer, referente Capitolino, Alexandri effigiem et Epicurei, teste Cicerone, sui patroni referebant. Hieronimus quoque author est, multos suo tempore apostolorum imagines in poculi fundo habuisse sculptas. (Vide librum Mathenesii, *De ritibus christianis*).

XXII. Obiit comes Sarra Martinengus, in obsidione Charistiae glande ferrea traiectus;⁵¹⁹ cum ibidem esset legatus Francisci Valesii, fratris regis Henrici III, atque eius nomine oppidum, qua parte expugnari posset, exploraret. Qui inde Lutetiam perductus ibidem in templo caelestinorum monachorum sepultus fuit.

I, fol. 113r (p. 229)

Rozendaal

Maius

[00-05-1577]

Non procul Arnhemio in Velua est castrum Rosendael inter montes, non procul Obscuro monte, cuius hic damus formam (vide infra folio V).⁵²⁰ Est autem munitissimum pro temporis, quando factum fuit, ratione. Hoc ab Ultraiectensibus anno christiano MCCCCXXII (1422) cum pago incensum, ubi deinde anno MCCCCXXIV (1424) Mathenesius, abbas Egmondanus, captus ab Johanne Egmondano, fuit custodiae traditus.⁵²¹ Hoc mense, post exactos ex urbe Traiectina Hispanos, et arce recepta a militibus legionis Bossuvianae, qui in suburbiis et urbe praesidii causa fuerant, tumultuatum et in eius

⁵¹⁶ Remy Belleau (1528-1577), een van de Pléiade-dichters.

⁵¹⁷ Pace bona beat Austriades te Belga, sed ipse / fac, tibi cum Christo pax sit et icta sape. (Op Don Juan, de nieuwe landvoogd, bastaard van Karel V).

⁵¹⁸ Betica gens abiit, cur ploras Belgica? Dicam: / A quod in O non est littera versa, queror.

De Spanjaardts zijn nu dooR; wat schreit gy, Neerlandts zaad? Ik kerm omdat in steê van d' R de T niet staat. (vert. P.C. Hooft, abiit – obiit; door – doot).

⁵¹⁹ Sarra de Martinenges sneuvelde bij de belegering van La Charité-sur-Loire, begraven in de kerk van de Célestins te Parijs.

⁵²⁰ Zie tekening fol. 117v.

⁵²¹ Willem van Mathenes, abt van Egmond, gevangen gezet in Rozendaal, gest. 1458, Van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (Haarlem, 1854), 12, p. 368-370.

direptionem conspiratum, sed virtute civium urbe et suburbiis exacti, captis centurionibus Suatero, Suartio, Tambergio; suburbium tamen Telonarium⁵²² a militibus Losecotanis fugientibus incensum.

[08-05-1577]

VIII maii. Obiit Viglius Zuichemus ab Ayta, regii consilii praeses, quod indicat hoc distichum numerale (Vitam vide apud Sifridum Petri *De scriptoribus Frisiae*).⁵²³

VigLIVs oCtaVa fLet trIstIs FrIsIa MaII
AsCendIt LaetI spLendIda teCta poLI.⁵²⁴

Hic quod partibus Hispanicis addictissimus esset, summo erat in odio omnium, qui libertatem et privilegia Belgarum propugnabant.
De destructione Arcis Pacis:

MIt CraCht en groote Cost
Is VtreCht Van VrebVrch Verlost.⁵²⁵

Junius

[01-06-1577]

Huius mensis initio. Senatus turrin basilicae civilis praetorii fieri curavit cum horologio, campanulis ex joannitarum aede huc translatis. (Haec non suo loco posita arbitror. Vide annum 1582).⁵²⁶

Cum circa hoc tempus de Aurancio in praefectum recipiendo ageretur, idque et pacis Gandavensis legibus necessarium crederetur, quidam se opposcentes aliter leges illas interpretabantur. Concepta apud me sunt.

[25-06-1577]

XXV. Nicolaus Vorstius, propraetor, diem obiit, qui acerbior catholicis romanis visus, et ad promovendam religionem reformatam diligentior (Vide annales 82).

Venit hoc tempore ad aquas fontis Spaa Navarrae regina.

Julius

[24-07-1577]

XXIV. Johannes Austriacus, cum de eo diffidere Ordines coepissent, ipsi Mechliniae a vicomite Gandavensi scriptae dicuntur literae, (iudicantes) Ordines alio in eum esse animo quam crederet, utque illum apprehenderent studere. Quare simulato negotio tanquam reginae Navarreorum Margaritae obviam ad thermas Aquenses profecturus, castrum Namurcense occupavit, et hinc aperte cum Ordinibus dissidere coepit. Eius partes sequuti Arescotus dux, marchio Havreus, princeps Chymay.

[02-07-1577]

Secundo huius mensis. Captus in Scaldi flumine, prope Antverpiam, piscis in vado haerens, qui ibi variis instrumentis oppugnatus et occisus, pellis eius sine squammis erat alutae elaboratae similis, colore plumbeo, longus pedes LVIII (58), altus pedes XVI (16), digitos 3, caput longum usque ad oculos pedes V, ab oculis ad pinnae IV pedes, pinnae quarum

⁵²² Buiten Tolsteeg.

⁵²³ In de uitgave Franeker 1689, p. 306 e.v.

⁵²⁴ Viglius octava flet tristis Frisia maii / ascendit laeti splendida tecta poli.

⁵²⁵ Mit cracht en groote cost / is Utrecht van Vreburch verlost.

⁵²⁶ Zie fol. 130v (p. 264), [01-06-1582] Senatus Traiectensis ad ornatum basilicae Civilis turrin supra eam erexere.

adminiculis veluti remis in natando utebatur pedes V, digitos II, mandibula inferior longa pedes VIII, dentibus L (50) instructa, superior vacua

I, fol. 113v (p. 230)

et sine dentibus, inferiores dentes claudendo in se recipiebat, lingua colore iecoris, magnitudine vas cervisiarum aequabat, cauda nigra lata 13 pedes, 3 digitos. Membrum genitale longum pedes VIII cum dimidio, acuminatum, in summitate capitis circa nares foramen erat inflexum instar novae lunae, quo aquam eiacularatur. Huius apud me effigies valde cognata eius, cuius meminit Conradus Gesnerus, *Liber de piscibus*, quem phiseterum⁵²⁷ appellat; eius quoque Plinius nomen inter pisces marinos recitat (lib. 32, cap. II). Italis capadoglio vocatum, aiunt, similes duos iam ante in fluminis ostio captos, affir[matur].

Augustus
[01-08-1577]

Primo huius mensis. Arx Antverpiensis ab Ordinibus iam ante occupata demoliri coepta. Tum temporis. In publicum prodiit tabula aeri incisa, in qua continebatur violentiae ac tyrannidis theatrum, Jano Austriaco dicatum. Ab hoc tempore usque ad sextum junii 1579. Gandavenses solutionum suarum publicarum rationes ediderunt. Quae apud me habentur.

Huissen

Hoc tempore. Cum Hussiam (Cliviae id oppidum, 1.500 passus supra Arnheimium ad Rhenum) iremus et prope Malburgum Rhenum traiceremus, vidimus totam ripam et omnem fluminis superficiem animalculis volantibus, vermium forma, occupatam, nautae 'aas' vocant, piscium nutrimento destinata, quae tamen ultra diem vivere negabant. Qualia iuxta Pontum esse, scribit Plutarchus (*Ad Apologiam de consolatione*)⁵²⁸ et Plinius (*Naturalis historia*, lib. XI, cap. XXVI) hemerobios⁵²⁹ vocari scribit. Vide et Mathiam à Michou in *Sarmatia*, et Aristotelem I *De historia animalium* (et *Problemata*). (Aelianus, *De animalibus*, 160, c. 42 et 60).

Circa hoc tempus. Cum vitrico meo, per pagum Baern, Nijkercken, amplissimum pagum ac oppidi instar populosum, pervenimus. In Velavia est situs, ad quadringenta millia passus⁵³⁰ ab Amersfordia. Velavia vero multis ericetis occupatur, ovium pasturis valde idoneis; nam erica greges ovium optime alit et integra valetudine conservat, et carnem gignit et tenerrimam et saluberrimam ad edendum.

Catalogus principum et militum qui hoc anno pro Aurantio arma sumpserunt, ut Belgium ab Hispanis liberarent:⁵³¹

- Dux Magnus,⁵³² frater regis Daniae, praefectus castrorum summus, 2.500 comitum et 4.000 sclopettariorum,
- Dux Johannes Casimirus et Philippus Hassus,⁵³³ lantgravius, 1.500 equitum et X (10) peditum signis,
- Dux Christoforus Bavarus⁵³⁴ Palatini filius, 2.500 equitum et 4.000 sclopettariorum,
- Comites Ludovicus, Johannes et Henricus Nassovii, 4.000 equitum et 8.000 sclopettariorum,

⁵²⁷ Een soort walvis.

⁵²⁸ Brief in *Moralia*.

⁵²⁹ Gaasvliegen.

⁵³⁰ 400 duizend stappen, in feite 14 km.

⁵³¹ In de marge: Haec, ut videtur, referenda sunt ad annum '68.

⁵³² Johan, hertog van Sleeswijk-Holstein.

⁵³³ Johann Casimir, paltsgraaf en hertog van Beieren, en Philipp I, landgraaf van Hessen.

⁵³⁴ Christoph van Beieren (?)

- idem Ludovicus Nassovius 900 levis armaturae equitum et 2.000 musquetar[iorum]. Quos vero elector Saxoniae Augustus et dux Wimariae⁵³⁵ cogerunt nondum lustrati, huic exercitui non annumerantur. Alter exercitus a duce Julio Brunswicensi⁵³⁶ collectus inter Padelburnam et Soest convenire coeperunt. Huic praefecit comes Swartzenburg,⁵³⁷ erat vero 4.000 equitum duarum legiones peditum, proles voluntarios.

[21-08-1577]

XXI. Ordines per comitem Hoenloensem,⁵³⁸ castrorum praefectum Silvam-ducis, a reliquiis comitis Oversteinii occupatam, obsessam receperunt.

[September]

[27-09-1577]

27. Quantus tumultus fuerit septembris 27 Ultraiecti exortus pro recipienda satisfactionis articulos, cum quidam se opponerent, aliosque ab Ordinibus Generalibus probatos proferrent, vide litteras Abshovii latinas, 17 oct. 1577 scriptas.

I, fol. 114r (p. 231)

Arnhemia urbs mediocris magnitudinis, in qua olim duces habitare solebant, quorum ibi aedes. Habet templum Summum, divo Martino Turonensi et Eusebio, cuius ibi tumulus videbatur, sacrum, cum turri vasta satis sed infirmo fundamento, quare hoc tempore accersiti architecti a Traiectensibus, qui remedium adhiberi posse putabant. In medio quoque chori extat candido ex marmore et alabastrite varii coloris sepulcrum Caroli Egmundi, postremi Geldriae ducis, viri in bello strenui, post cuius mortem frustra impedire conante Guilliemo Cliviae duce, ad Burgundos Austriacos transiit ducatus Geldriae. Est et ibi Jodoci Sasboutii epitaphium, quod in epitaphiorum libellis extat.

Collegium praeterea canonicorum divae Walpurgae sacrum, nescio an illud, quod ex Tiela anno christiano MCCCXXVIII (1328), ubi ab Adelboldo, episcopo Traiectensi, fuerat *fundatum*, translatum legi.⁵³⁹ Ordines quoque fratrum mendicantium franciscanorum et dominicanorum, praefectura quoque cum templo joannitarum, virginumque monasterium Agnetae sacrum.

Insigniores aedes Rossemiorum, a Martino Rossemio, nominatissimo duce militari, multis statuīs et ornamentis olim condita. Gremagii item et Hacfortiorum.

Ex hac urbe oriundus Henricus Aquilius, vir doctus. Carolus, cuius sepulcrum in Summo templo, feroci et superbo ingenio iuvenis a Gallis in odium Burgundiae domus educatus, cuius avus Arnoldus, natus Maria Arquelia, mortuo Reinaldo, ultimo e gente Nassovia Geldriae duce, ducatum ad Egmondanos traduxerat.

October

[01-10-1577]

Circa hoc tempus. Ex sexta classe ad quintam transivi, primus in ascendentium ordine, quare rectori duos nummos, aureum unum, argenteum alterum, de more obtuli, et hinc praemium diligentiae tuli librum. Hinc parentes phiditia⁵⁴⁰ instituerant cum rectore Joanne Bittero,

⁵³⁵ August, keurvorst van Saksen en hertog van Weimar.

⁵³⁶ Julius van Brunswijk-Lüneburg.

⁵³⁷ Graaf Gunther van Schwarzburg.

⁵³⁸ Filips van Hohenlohe-Neuenstein.

⁵³⁹ De overgang van het Tielse kapittel naar Arnhem had feitelijk reeds plaats in 1314 of wellicht iets vroeger, maar het naar aanleiding hiervan gevoerde proces werd pas geëindigd in 1328.

⁵⁴⁰ Phiditia of philitia, maaltijd.

Frederico Diemio et aliis, qui singulis dierum optumis per vices conveniebant et genialiter epulabantur.

[03-09-1577]

Extat Oliverii Templii, praefecti Bruxellensis, declaratio causarum dissidii Belgiae, edita anno 1579, exhibita eius urbis magistratui et praefectis 3 septembris. Cui additum aliud scriptum, quo fautores Johannis Austriaci declarantur hostes regis et Belgii.

[22-10-1577]

XXII. Aurantius Bruxellis Brabantiae gubernator electus, et Arescotus, qui iam Johannem Austriacum reliquerat, Flandriae praefectus constitutus est.

[28-10-1577]

28. A Gandavensibus captus, paulo post dimittitur.

Non multo post. Bruxellenses seditiosi et tumultuantes, capere Ordinum principes tanquam fautores Johannis Austriaci. Id versiculo hoc numerali expressum:

Moestos AVrIaCVs ConCLVSI CarCere fVrVo.⁵⁴¹

Vide causam huius facti libello singulari Gandavi expressam. Quem apud me habeo.

I, fol. 114v (p. 232)

November

[23-11-1577]

XXIII novembris. Tribunus militaris N. Helling, militum tribus vexillis stipatus, Amsterdamum in potestatem Auriaci redigere conatus cadit, et sui urbe eiiciuntur.

[09-11-1577]

IX. Apparuit stella crinita, quam comaetam vocant; nuncia haec verissima tot cladum, tot bellorum, quae sequuta sunt.⁵⁴² De hac tractatum edidit Ambrosius Magirus iunior,⁵⁴³ et olim cecinit M. Manilius (Lib. I cap. ultimum):

Talia significant lucentes saepe comaetae
Funera cum facibus veniunt terrisque minantur
Ardentis sine fine rogos: quomundus et ipsa
Aegrotet natura novum sortita sepulcrum;
Quin et bella canunt ignes subitosque tumultus
Et clandestinis surgentia fraudibus arma.

[12-11-1577]

XII. Mathias Austriacus⁵⁴⁴ ab Ordinibus praefecturam Belgarum Antverpiae accepit contra voluntatem regis. Ea nempe Ordinum mens, ut haberent cuius nomine omnia agerent quae vellent, et quem ipsi suo more regerent, nec imperium externum patiebantur, recte haec et libere, sed multorum capitum inconditae sententiae et diversae opiniones plurimum nocuerunt. Quisque pro libitu regere, nullius consilia admittere, etiamsi saniora volebat, hinc insequentia tempora Graecum illud πολλοὶ στρατηγοὶ Καρίαν ἀπώλεσαν. Id est: 'Multi

⁵⁴¹ Moestos Auriacus conclusit carcere furvo (in een donkere kerker).

⁵⁴² Zie Pollmann 2000, p. 115.

⁵⁴³ Ambrosius Magirus jr., *Die cleyne practica, op dat iaer, dusent vijff hondert vier en tsoeuentich*, Deventer, 1574.

⁵⁴⁴ Matthias van Oostenrijk werd door de Staten-Generaal benoemd tot landvoogd van de Nederlanden, en bleef vier jaar.

imperatores perdiderunt curiam, probarunt.’ (At Livius: ‘Tres tribuni potestate consulari documento fuere, quam plurimum imperium bello inutile esset, etc.’).
De Mathiae inauguratione distichum hoc numerale factum fuit:

Bis novies Iano solare inclavit astron
Sunt data Mathiae Belgicae sceptrum duci.⁵⁴⁵ (1578)

Edidit tum carmen Martinianum noster rector, cui titulus ‘Querimonia militis christiani’⁵⁴⁶ ad Aemilium Amstelium. Traiecti vero Philippus Morus edidit oden annalem ‘Pecuniae triumphum’ ad Guilielmum Veusels.

December
[07-12-1577]

VII. Bruxellis regio nomine edictum publicatum de redigendo in fiscum bona eorum, qui partibus Hispanicis et Joannis Austriaci iam hostis Belgiae declarati adhererent. (Habentur apud me).

[10-12-1577]

X. Joannes Austriacus hostis Belgarum ab Ordinibus iudicatus est, et in eius contumeliam hic versiculus divulgatus:

Si Judas n’eust pas esté traistre,
Mathias n’eust esté apostre.

[11-11-1577]

Hoc anno circa ferias Martinianas. Divulgati sunt electi consules: Arnoldus Theodoricus Leidenus, Franciscus Both; scabini: Johan Buth, Johan van Abcoude van Meerthen, Dirck Canther, mr. Librecht van der Moelen, Jacob van Asch, Lubbert van Paris van Sudoort, Willem de Wael van Vronestein, Aelbert Foeck, Cornelis de Man, Harman de Wilt, Johan van Leemput ende Willem Bijler. Hic magistratus quotannis circa Victoris ferias, praetore exhibente nomina, a principis vicario vel gubernatore approbatur et promulgatur.

I, fol. 115r (p. 233)

Annus MDLXXVIII (1578)

Januarius

Consules hoc anno fuere: Arnoldus Theodoricus Leidenus, Franciscus Both.⁵⁴⁷

Postquam Egidius Barlaimontius partes Joannis Austriaci sequeretur, Johannes Nassovius, Aurantii frater, Geldriae gubernator electus est. Cuius inaugurationem versibus celebravit Hendricus Munsterus, Angelianus, ubi ordine prosapiam et originem Nassoviae gentis describit.

[17-01-1578]

XVII. Quum concionem esset habiturus dominus Joannes Astenus, ex familia jesuitarum presbiter, idque in templo Civili, ubi aliquandiu concionatus fuerat, civitatem excedere a senatu iussus, Amersfortiam se contulit.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Bis novies Iano solare inclavit astron / sunt data Mathiae Belgicae sceptrum duci.

⁵⁴⁶ Dekker 1974 nr. 10 (alleen bekend van deze vermelding door B.).

⁵⁴⁷ De schepenen (en dezelfde burgemeesters) staan op de vorige bladzijde.

⁵⁴⁸ Hier begint B. gebruik te maken van de *Kroniek van Utrecht*, 1576-1591, afgedrukt in de *Kroniek van het Historisch Genootschap*, Utrecht 1866. Soms heeft hij uit deze bron, met geringe wijziging, zijn aantekeningen

Eodem fere tempore. Cum Traiectenses vererentur ne quid incommodi ab Amsterodamensibus, qui partes Joannis Austriaci fovebant, acciperent, quibus iam addictior erat praefectus Abcoudianus, Theodoricus Scapius, a Bossuvio praefectura, contra voluntatem, ut videbatur, Traiectensium, donatus, eo Richardum Bockhovium cum Petro Vossio, eius legato, miserunt. Qui summo mane, absente Scapio, arcem Abcoudiam occuparunt, et suos ibi cives custodiae causa reliquerunt. Verum praefectus Scapius eandem VI Martii recuperavit. Quam tamen, adductis a Traiectensibus tormentis, restituit, non sine suo et coloniorum damno, quod Bockhovius rapacius cum iis ageret. Qui propterea proximis equiriis parum amice a villicis exceptus est.

[31-01-1578]

In fine huius mensis. Joannes Austriacus, cui aderant XVI millia peditum Italorum, Hispanorum, Sequanorum, Germanorum, Gallorum, et duo millia equitum Hispanorum ac Italorum, ducibus Alexandro Farnesio, Octaviano Gonzaga, Hernando Acostensi, Antonio Olivera, Petro Vallero, Aurelio Panormitano, Mutio Pagano, Hernando Toletano, Christophoro Mondragonio, Bernardino Mendocio, Curtio Martinengo, Alonso Vergo, Georgio Macuta, Antonio Analo, prope Namurcum, castra Ordinum invadit, fugat, dissipat, caedit. Vide *Leonem Belgicum*, fol. 351.

Februarius

[01-02-1578]

I. Vectigalia et onera publica frumenti, salis, pecorum, etc., aucta ad dimidium, ob sumptus in obsidione arcis Freburgi factos, et, ad novam urbis munitionem, et munimenta quae nunc extant erigenda, faciendos; ad ea quoque coacti ecclesiastici, qui hactenus ab omnibus oneribus publicis immunes fuerant, et caeteris civibus aequati.

Eodem mense. Ordines et Aurantius ab ecclesiasticis ornamenta aurea argenteaque ad bellicos sumptos petierunt, quod et 18 augusti anno '80 iterum tentarunt.

[07-02-1578]

VII. Ecclesiastici, nobiles, senatores, cuiuscunque ordinis aut conditionis homines civium cohortibus ascripti, et vigilias nocturnasque excubias agere aequaliter cum civibus coacti sunt. (Vide literas de Lange).

I, fol. 115v (p. 234)

Circa hoc tempus. Amsterodamenses cum ab Austriaco aut regiis nullas suppetias exspectarent, sese Aurantio et Hollandis dedere, coacti sunt. Satisfactionis apud me sunt articuli.

Lovanienses vero Austriaci nomine se dedunt Octavio Gonzago.

[16-02-1578]

16. Proposita Ordinibus nostris de tributis ordinandis varia (habentur apud me). Et

[13-02-1578]

13. Coram commissariis iuramentum a collegiis sumptum.

Martius

[00-03-1578]

Circa hoc tempus. Imperator ad pacem iterum inter regem et Belgas conciliandam, oratores misit. Ad Ordines dominum Seyfridum Perner, baronem in Stübing, Flandnitz⁵⁴⁹ et Rabenstein,

overgenomen; op andere plaatsen heeft hij haar slechts uit de verte gevolgd en stukken weggelaten of eraan toegevoegd.

⁵⁴⁹ Baron von Breuner-Stübing-Fladnitz.

et ante hunc comitem Ottonem Henricum a Swartzenburch, ad regem vero dominum Johannem Kevenholler, baronem in Lanscroon.

Hoc tempore. Ambulandi gratia ad Fossae Drusianae caput, Iselae Ortum⁵⁵⁰ hodie vocant, CC (200) passibus supra Arnhemium ivimus, ubi telonium olim ut et nunc. Meminere nempe annales vectigaliorum Isselordianorum ante CC annos solutorum.

Legationi autem ad Ordines haec erat summa: consilia sua pro bono et pace Belgiae habita, haud sincere ab Ordinibus accipi, quin illi laborarent, se non tantum ab obedientia regis Hispaniae, sed et ab imperii observantia velle recedere, ac penitus extraneo domino sese submittere. Id ne facerent, prepositis difficultatibus hortatur. Primum ab indecoro, 2. ab odio eius gentis, a qua principem petant, timendum esse, nedum sic sine securitate consulere studeant, longe durius quam unquam antea perpessa sint, servitutis iugum subeant. Caesarem non dissimulanter accepturum, tam insigne membrum ab eiusdem corpore avelli, praeterea divinam vindictam ob inobedientiam minabatur.

Aprilis

[01-04-1578]

Circa initium huius mensis. Concionari coeptum in paroechia Nicoleana in horreo quodam, ab evangelicis calvinianis. Unde plures motus insequuti, nam XV huius mensis proscripti et exulare iussi, certis ex suspiciis, et, ut quidam putant, non sine calumnia. Idque ad imitationem Bruxellensium, Gandavensium, Groningensium, cuius tamen non longe post poenituit.

Fuere autem hi: Guillielmus Veuselijs, decanus divi Petri, miris calumniis et fictitiis mendatiis a perfectissimo sycophantarum,⁵⁵¹ Johanne Bogero, qui in eius locum successit, traductus, cum aliter longe de republica meruisset, et capitis etiam periculo in Hispaniis Albani revocationem impetrasset. Bartholomaeus Gozeus, Gerardus Wijckerslotius, canonici Mariani, Everardus Molengravius, pastor templi Civilis, Antonius Grisperus, Johannes Lentius, Gerardus Ratingius,⁵⁵² consilarii regii, Cornelius Zusius, praeses Hollandiae, Fredericus Vanrodius Utenhammij, quibus adiunxere faeminam Gertrudam Baxiam, viduam Nicolai Clerici, syndici olim Traiectensis reipublicae.

(Cum ad vigilias faciendas etiam ecclesiastici constringerentur, eo nomine ad Ordines Generales supplicatum fuit. Libellus apud me est).

[12-04-1578]

XII. Dominus de La Motte⁵⁵³ Gravelingam Ordinibus eripit, ac pro Austriaco occupat. Extant apud me literae interceptae, Hispanica ac Gallica lingua conscriptae ab Alphonso de Curiel, thesaurario bellico, ad principem Parmensem, quibus continetur tota haec Mottensis actio sive mavis improba proditio. Adiunguntur ibidem diversae literae ac declarationes Ordinum Artesiae et Flandriae Gallicanae.

I, fol. 116r (p. 235)

Maius

[00-05-1578]

Hoc mense. In Belgio conscriptus exercitus pro Lusitano, sub praefectis:

- Martino Burgundo, Tambergae domino,
- Andrea Adrichemio (Arckemio), Ostervici satrapa.

⁵⁵⁰ IJsseloord.

⁵⁵¹ Op winst beluste intrigant.

⁵⁵² Antoni van Grijspeere en Gerrit van Ratingen, zie fol. 124r.

⁵⁵³ Valentin de Pardieu, heer van La Motte, werd in 1574 namens Filips II gouverneur van Grevelingen (Gravelines) bij Calais, en moest de stad steeds weer verdedigen. B. kwam in 1584 door de stad, fol. 142v.

Quibus se adiunxere ex Ultraiectinis, nobiles adolescentes:

- Zwederus Tatus Amerongius,
- Gisbertus Schonavius, et
- Philippus Morus, canonicus, poëta et mathematicus insignis.⁵⁵⁴

(Hoc tempore. Constitutio facta de contributione facienda ab iis qui aurum, argentum, bissum etc. portarent).

Hoc quoque mense. Agitatum est apud Ordines Traiectenses de impetrandis praebendis eorum qui partes Joannis Austriaci sequerentur, ut praeposituram Marianam Fonckii,⁵⁵⁵ item praebendas, ut vocant, Huberti Lateur et Maximiliani Morillonii, canonicorum Servatoris, Buchonis Ayta, canonici, et Walteri Berckhornii,⁵⁵⁶ praepositi divi Petri.

[18-05-1578]

XVIII. Jesuitae et franciscani, quod Austriacum hostem iurare vellent, ex Antwerpia educuntur, jesuitae numero XIV, franciscani XV. (Voyez l'Adieu).

[23-05-1578]

XXIII. Obiit Laurentius Zurius, monachus carthusiensis, qui chronicam⁵⁵⁷ contra Sleidanum composuit, homo publicarum rerum imperitissimus, ex auditu tantum omnia colligens.

Circa hoc tempus. Campi et Daventria, urbes Transissulanae, quod Austriaci partes sequerentur, Ordinum Transissulanorum iussu ab Georgio Lalvino, comite Rennenbergio, obsidentur. Praecipue eius erant centuriones Hogemannus, Hardervicanus, ... Vlietius, Theodorus Snoius, Carolus Wingaerden.

Junius

Hoc anno. Ediderunt Ordines responsum ad propositionem illustris Ottonis Henrici, comitis a Swartzenberg, legati caesarei ad ipsos missi. Quod apud me Latina lingua.

[11-06-1578]

XI. Obiit Carolus Barlamontius, magnae apud principem Parmae fidei.

[27-06-1578]

Hoc mense. Traiecti hostis reipublicae iudicatus Joannis Austriacus, idque iureiurando ab omnibus confirmatum, sed cum franciscani fratres idem iurare recusarent, XXVII. die urbe exacti sunt, exceptis tribus vel quatuor senio multo confectis, cum uno atque altero laico, ut vocant, qui eos servirent, ac in monasterio ad finem anni relictis sunt, quando solum vertere coacti, et suis nummis aedes conducere fuerunt. Habitaruntque primum in aedibus Van Voordii, vicinis Montfortiis, et deinceps prope hospitale Quintinianum, ubi ad hoc usque tempus manent.

Amsterodami quidam paulo ante eiecti, inter quos Martinus Duncanus, pastor, templa quoque et monasteria direpta.

Contra oppidum Arnhemium in insula Rheni hoc tempore lutra fuit ex fibrorum genere, quae omnes in ripa plantas teneriores dentibus praecideret, nec ullis poterat capi insidiis.

Sequenti mense julio. Deditur Rennenbergio oppidum Campen, et Daventria obsidione cingitur.

[15-06-1578]

15., ni fallor. Natus regi Hispaniarum filius Philippus, cuius susceptor fuit caesaris frater Wenceslaus, Maxaemiliani secundi filius ex Maria Caroli V filia, qui natus erat anno 1561, et

⁵⁵⁴ Hij was een zoon van de schilder Antonie Mor en kanunnik van Oudmunster, gest. in Marokko in 1578.

⁵⁵⁵ Joannes Fonck, uit Amersfoort, proost van st. Marie sedert 1570, gest. in 1585. Fonck ging in 1576 naar Spanje, waar hij aanzienlijke ambten aan het hof bekleedde.

⁵⁵⁶ Walterus van Kerckhoven, proost van st. Pieter sinds 1569, maar in 1580 vervangen door Wilhelmus van Alendorp.

⁵⁵⁷ *Commentarius brevis*.

tandem sine liberis obiit. Puerpera vero erat Anna Austriaca, nata ex sorore regis Hispaniarum, Maxaemiliani 2. filia.

I, fol. 116v (p. 236)

Julius

[06-07-1578]

VI huius mensis. Magister Hubertus Scheveningius,⁵⁵⁸ pastor divi Jacobi, ob certas, ut aiebat, minas Traiecto se subduxit Roterodamum profectus. Unde magnificis pro eius conditione legationibus a senatu revocatus, 17 mensis sequentis rediit et pristinam functionem in veste linea subivit, quam etiam de mandato consulum brevi omisit.

[10-07-1578]

X. Edicto publico vetitum, ne concionatores utriusque religionis se invicem convitiis proscinderent, sed simpliciter docerent absque calumniis aut scommatibus.

Hoc tempore. Per Betaviam cum matre et vitrico Noviomagum profectus sum. Distat Arnhem II leucis ad Vahalim. Antiquum sane oppidum et olim, ut ex ruinis patet, longe maius. Sunt qui hanc in ruderibus Batavoduri extructam civitatem contra communem opinionem arbitrantur, et ratione non omnino insulsa. Nec ego admodum ab iis dissentirer, nisi aliter iam esset receptum, et oppidum nostrae regionis id nomen tanquam sui iuris sibi vendicasset. Multa nempe ibi vetustatis monumenta eruta; aras, testas, lampadas, nummos antiqui aevi vidi, quae omnia non parvi nominis olim fuisse testantur, cum tamen vetustiorum scriptorum nemo, quod sciam, eius meminerit.⁵⁵⁹ (Becanus a Francis conditum scribit, lib. 3 *Francica*; Carolum Magnum ibi palatium condidisse tradit Vesperus; et synodum ibi concelebratum anno 1017, scribit Onophrius in *Chronica*).

Contra in Vico Batavorum nihil unquam monumentorum inventum et nulla tam augustae urbis inditia apparere constat. Sed utrumque res se habet, nihil affirmo; id namque non modo temerarii, sed insani esset iudicii, in tanta rerum obscuritate quid affirmare velle. Suffecit haec tantum retulisse, cuius opinionis multo minus poenituit, cum eam a doctissimo Justo Lipsio (in *Not. ad lib. V Historiarum*)⁵⁶⁰ approbatam invenissem.

Augustus

[17-08-1578]

XVII. Petrus Dathenus a senatu Traiectino obtinuit evangelisticis reformatis templum franciscanorum, iam vacuum, sub conditione quod in eo nihil innovaretur, nec quoque imagines tollerentur. Verum

[15-09-1578]

XVII kalend. octob. Publico edicto cautum, ut sine tumultu imaginibus templum illud vacuaretur, et cuique quod suum esset auferre liceret.

[24-08-1578]

XXIV huius mensis. Ibidem ad aliquot hebdomadas, donec Francofurtum ad functionem suam revocaretur, concionatus est Wernherus Helmichius.

Hoc mense. Concordiae Provinciarum Confoederatarum edictum, quod Uniam vocant, Ultraiecti conceptum,⁵⁶¹ rursum IX kalend. decemb. [23-11-1578] et anno sequenti circa Epifaniam [06-01-1579] promulgatum (vide literas de Lange), cui cum Johannes Medemblickius, Johannes Wachtelarius, Splinterus Hamersfeltius, Nicolaus Mierlous, Johannes Clootvicus, Johannes Cuynretorius, contradicerent, et non esse ex utilitate

⁵⁵⁸ Hubertus Duifhuis, geb. te Rotterdam, neemt men aan.

⁵⁵⁹ Pollmann 2000, p. 141.

⁵⁶⁰ Tacitus, *Annalium et Historiarum libri*, ed. Lipsius 1576.

⁵⁶¹ De Unie van Utrecht.

reipublicae Traiectinae, rationibus certis commonstrare conarentur, tanquam seditiosi et in senatum rebelles, in vincula coniecti sunt. Verum circa Pontiani [14-01-1579] relaxati, excepto Cuinretorio, Salvatoris canonico, qui aegre tandem V kal. febr. anni sequentis [28-01-1579], favore Georgii Laleinii,⁵⁶²

I, fol. 117r (p. 237)

Vilae baronis, dimissus et pristinae libertati restitutus est.

[04-08-1578]

IV augusti. Daventria ab Ordinibus obsidione cincta (novemb. 19 dedita), quod praesidium Germanicum partes Austriaci sequeretur. Cuius meminit numerale hoc distichon:

AvgVsti qVarta est obsessa DaVentrIa ab hoste,
HoC pons, hoc tVrres, hoc CeCIdere MoLae.⁵⁶³ (1578)

[11-08-1578]

XI. Obiit Lovanii Cornelius Valerius, Ultraiectinus, vir doctissimus.

Hoc quoque mense. Nata Guilielmo Aurantio ex Carlotta Burbonia, filia Catarina Belgica, quam Ordines Belgarum, et Joannes Casmirus Palatinus e sacro fonte susceperunt.

[04-08-1578]

Quarta huius. Occubuit in expeditione Africana Sebastianus, Lusitaniae rex, omnisque christianorum exercitus caesus, Mulerus vero Mahumetus aquis absorptus, et Abdel Melechus, eius frater, quoque obiit.⁵⁶⁴

September

Hoc tempore. Florentiae obiit Johanna Austriaca, ducis uxor, et Venetiis Sebastianus Venerius, in cuius locum successit Nicolaus Pontius.⁵⁶⁵

[07-09-1578]

VII idus. Arnhemiae ex templis eiectae imagines, quod Sydracus Scotus, suo more pontificius, hoc disticho numerali notavit:

PrIdIe, o ArnheMI, nasCentIs VIrgInIs aras
VeLLere neC statVas IConoCLasta rVbet.⁵⁶⁶ (1578)

Carmen Martinianum tum edidit noster rector Sydracus, cuius initium:⁵⁶⁷

At tu parens rerum, optume o Deus, tuam
Hac peste plebem vindica,
Placatus oculis respice piis denique
Verumque pater indue patrem.
Furoris abstine, satis superque nunc
Poenae dederunt horridae.

⁵⁶² George van Lalaing, graaf van Rennenberg (1536-1581); zijn positie werd in 1579 vrijwel onmogelijk na het aannemen van de Unie van Utrecht.

⁵⁶³ Augusti quarta est obsessa Daventria ab hoste, / hoc pons, hoc turres, hoc cecidere molae.

⁵⁶⁴ Sebastiaan I van Portugal (1554-1578), trok naar Marokko en sneuvelde in de slag van Ksar-el-Kebir tegen Ahmed Mohammed en Abdel-Malik.

⁵⁶⁵ Johanna van Oostenrijk, vrouw van Cosimo I de' Medici; Sebastiano Venier, als doge van Venetië opgevolgd door Nicolò da Ponte (1491-1585).

⁵⁶⁶ Pridie, o Arnhemi, nascentis Virginis aras / vellere nec statuas iconoclasta rubet.

⁵⁶⁷ Zie Dekker 1974, nr. 11.

Reget intercal[at]us]

Compesce poenis improbos
Pios tuere, pericula
Praesenti ope impendentia,
Deus, antevorte.

October

Obiit tum Joannes Austriacus peste, ut volunt, suis in castris.

[05-10-1578]

Circa nonas huius. Lex lata ab Ordinibus Traiectinis de trigesimis pecudum, merciumque sericarum dandis.

Hic⁵⁶⁸ nullae vel rariae molendinae quae vento agitantur, sed omnes fontibus circumaguntur hac forma:

[tekening van een watermolen].

I, fol. 117v (p. 238)

November.

[00-11-1578]

Circa hoc tempus. More solito, senatus urbis electus et creati consules: Arnoldus Theodoricus Leidenus II, Lubbertus Clevus; quaestores: Franciscus Both, Valentinus Voorstius; XII-viri: Johannes Martius Abcoudius, Lubbertus Molinaeus, Cornelius Mannius, Albertus Fokius, Lubbertus Zudortius, Wilhelmus Bilerius, Johannes Jacobus Leemputeus, Petrus Feitius, Laurentius Nijhovius, Johannes Robertus Druenius, Bernhardus Jaersfeltius, Cornelius Dueverius.

[(Tekening van het kasteel Rosendaal]: Castri Rosendalii, cuius supra quinto abhinc folio [113r] memini, vera delineatio).

December

De Noviomago haec praeterea habeo. Hanc urbem, ab Othone III eius nomine Geldriae comite, incorporatam, datis imperatore 21.000 mercarum, reddendam quando aliquis imperator datum pretium solveret.

In huius arce captus, a filio Adolpho, Arnoldus Egmondanus, dux. Quae causa fuit, quod is Carolo Bellicoso⁵⁶⁹ ducatum vendiderit 92.000 aureos florenos Rhenenses, certis 20 annis continuandis redditibus, praesente Joanne Clivio et Guilielmo Egmondano; heredemque scripserit, quo iusta poena mulctaret Adolphum.

Ex hac oriundi: Gerardus Noviomagensis, Arnoldus Tricht, Daniel Santberchius, Gerardus et Petrus Busaei, Gerardus Moring, Guilielmus Genth, Petrus Canisius,⁵⁷⁰ Gerardus Falckenburch.

[09-12-1578]

(9. Obiit decanus Johannes Hogelande).⁵⁷¹

[21-12-1578]

XXI. Obiit Maxaemilianus, comes Bossuvius,⁵⁷² vir bellicus.

⁵⁶⁸ Rond Arnhem.

⁵⁶⁹ Karel de Stoute.

⁵⁷⁰ Petrus Canisius (1521-1597) jezuïet, theoloog.

⁵⁷¹ Deken van st. Marie sinds 1562.

⁵⁷² Maximiliaan van Hénin-Liétard, graaf van Boussu (Bossu).

Terug naar Utrecht

[24-12-1578]

Pridie Natalis Domini. Arnhemio migravimus Traiectum in patriam, glacie mediam viam impediante. Vix nempe ad navalia Vresvicorum pervenire nostra navis potuit, ubi fossa nova ad urbem a Traiectensibus anno MCCCLXXIII (1373) deducta, cum Rheni ostium iam diu ad Catvicos obstructum fuisset, et turri, munitionis causa, Gildenburgica eius ostium et emissaria gemina defensa.

Circa hoc tempus. Malecontentorum, quos etiam ‘baptisatos’ primum vocabant, in Belgia ortus, vide *Leonem Belgicum* 381.

I, fol. 118r (p. 239)

Annus LXXIX (1579).

Consules: Arnoldus Theodoricus Leidenus II et Lubbertus Clevus.

Januarius

Johannes Stadius a Loonhout,⁵⁷³ vir doctissimus, qui *Commentaria in Florum* edidit, hoc anno obiit Lutetiae, ubi ad docendum fuerat evocatus, Lovaniensibus studiis furente Marte oppressis.

[01-01-1579]

Prima huius anni die. Henricus III Franco-Galliae rex instituit ordinem sancti Spiritus, qui sequenti anno a pontifice Romano approbatur.

[07-01-1579]

VII. Regii expugnant arcem Kerpensem,⁵⁷⁴ a Beilio quodam occupatum, ac omne praesidium suspendio necarunt.

[30-01-1579]

XXX. Otto Egmontius, Antonius Brantius, mr. Everardus Scaius, Johannes Westrenius, consules Amersfortii, Traiecti ab Ordinibus detenti, quod impensas, in obsidione arcis Freburgi factas, conferre ex decreto Ordinum, nollent.⁵⁷⁵

Circa hoc tempus. Ultraiecti erecta Unio, novumque foedus initum, cui 26. Gandavenses subscribunt, et passim aliae atque aliae civitates, ut 9 februarii Geldrenses ac Zutphania. Hoc quoque mense. Imagines e quibusdam templis eiectae confractaeque, ut distichon hoc indicat:

Vespere dena fVIIt IanI (doLor) hora dIesqVe
ConfraCta Vt sanCtIs TraIeCtI est CondIta IMago.⁵⁷⁶ (1579)

Et mense junio huius anni. In edicto de pace relligionis ergo observanda, haec templa, nempe minoritarum, jacobitanum, Civile et Nicolai reformatis concessa.

⁵⁷³ Joh. Stadius (Van Ostaeyen), geb. te Loonhout 1527, gest. te Parijs 1579, sterrenkundige, leerling van Gemma Frisius. Hij gaf Julius Florus, *De gestis Romanorum* libri IV, uit.

⁵⁷⁴ Het kasteel van Kerpen, 30 km ten W. van Keulen, werd in 1579 kortstondig door de Geuzen ingenomen en geplunderd.

⁵⁷⁵ [P. van Musschenbroek, ed.], *Descriptio*, p. 25. Burgemeester Gerard Scadich en de schepenen Antonius Brant en Jan van Westrenen werden 31 jan. te Utrecht gevangen gezet.

⁵⁷⁶ Vespere dena fuit Jani (dolor) hora diesque / contracta ut sanctis Traiecti est condita imago. (In de marge: ‘Juni en et’ i.p.v. ‘Jani en ut’).

Februarius

Sunt et apud me literae Heremalii,⁵⁷⁷ in quibus quaedam de rebus Valentini de La Motte,⁵⁷⁸ et obsidione Traiectensis ad Mosam.

[14-02-1579]

XIV. Amersfordii rebelles ab Ordinibus iudicantur, ob negatam impensarum in obsidione Freburgensi factarum collationem.

De Hiëronymusschool

Hoc ego tempore ad scholas Hieronimianas, cui praeerat Regnerus Sarcerius, Solmundanus (et qui Unioni subscribere nolisset) redii. Qui, examine facto, ad quintam classem me deduxit. Ibique praeceptore Johanne Avesato syntaxim didici Macropedii, cuius fundamenta ob carminum facilitatem pueris hic praelegunt. Condiscipuli erant et meae octuriae: Godefridus Munterus, Johannes Stephanus de Wit, cum quo ab illo tempore summa fuit familiaritas, Henricus Cornelius, ... Mudenus, Henricus Duystius.

Hoc anno. Editus libellus a quodam libertatis patriae amante conscriptus vulgari lingua, *Wachtgeschrey* intitulatus, quo omnes qui patriam amant, admonentur, ut dum tempus [habent] iugum Hispanicum a se abiiciant, ab eorumque insidiis caveant, ne tandem ab ipsorum tyrannide plane exarmati, gravissima quaeque servitutis onera vel inviti subire rogantur. Huius apud me est exemplum.

I, fol. 118v (p. 240)

Martius

[02-03-1579]

II. Permensis⁵⁷⁹ Ordinum milites in suburbio Antwerpiano Borgerholt invadit, munitionem occupat, et ad 400 caedit, et ad moenia usque prosequitur.

[07-03-1579]

VII. Obsidere ob causas supradictas Traiectenses Amersfortum coepere et maioribus tormentis muralibus sive murifragis concutere. Verum cum se imbecilliores Amersfortii cognoscerent nec satis munitos ad defensionem,

[10-03-1579]

X huius mensis. Se dedere, ac praesidium Ultraiectensium admisere.⁵⁸⁰ Johannes Bruhesius, qui se illic aliquamdiu continuerat, inde Embricam se subduxit, quo Coloniam Agrippinam profectus est.⁵⁸¹

Circa etiam huius mensis initium. Molae frumentariae ex suburbio Albano⁵⁸² Traiectum translatae, ne ab hostibus flammis quandoque corriperentur, tum quoque nova munimenta terrea extra muros erigi coepta.

⁵⁷⁷ Floris van Heremale was thesaurier van de Staten van Utrecht. Zie Pieter Bondam, *Verzameling van onuitgegevene stukken* (Utrecht 1779-1781), p. 338.

⁵⁷⁸ Valentin de Pardieu, heer van La Motte, gaf in 1579 Gravelines over aan de Spanjaarden. *Placcaet by dewelcke Valentin de Pardieu verclaert wert voor rebel* (1579). Maastricht werd na een beleg van drie maanden door Parma ingenomen en geplunderd.

⁵⁷⁹ De hertog van Parma (Alexander Farnese).

⁵⁸⁰ Vgl. W.F.N. van Rootselaar, *Amersfoort, 777-1580* (Amersfoort, 1878), II, p. 437 e.v. De overgave vond plaats op 9 maart.

⁵⁸¹ Jan Bruhes, Domdeken, later aangewezen tot bisschop van Groningen, en daarna verkozen aartsbisschop van Utrecht, verzette zich beslist tegen den invloed van Oranje in het Sticht en moest daarom uitwijken; hij overleed te Keulen 10 sept. 1600.

⁵⁸² Wittevrouwen.

[08-03-1579]

VIII. Evangelici reformati prima Quadragesimae ieiunialis dominica coenam christianam in templo olim franciscanorum celebrarunt.

Fuimus hoc tempore in Abstedden, quasi ‘Abbatis villam’ dixeris, suburbanum amoenissimum, fructiferis hortis cultum, unde magna fructuum omnis generis copia in urbem defertur.

Hic olim anno 1130 Florentium, Hollandiae comitis fratrem, cum ad venationem exiret, ab Hermanno Cukiensi comite, gubernatore ditionis Traiectensis, ex insidiis caesum, annales tradunt. Credo hunc Florentium cognomento Nigrum fuisse Florentii II filium, Cunemariae⁵⁸³ praefectum.

[25-03-1579]

XXV, feriis Annuntiationis. Claustra Ultraiecti monachorum monialiumque relaxata, vota, utpote multoties coacta et inutilia, remissa, et libertas habitum reiiciendi matrimoniumque contrahendi, assignata annua portione, concessa. Ad quae pollicitis praemiisque invitati, nulli vero coacti sunt, quamvis anno ’82 a Lanscronio et Malsemio monasticarum rerum II-viris ad resumenda alia vestimenta ex mandato coacti fuerint.

De obsidione Amersfortiensi multa Michael ab Isselt, sacerdos papisticus, suo more in Ultraiectenses iniquus narrat, in additamentum ad Zurium.⁵⁸⁴

Aprilis

[00-04-1579]

Circa hoc tempus. Mottaues⁵⁸⁵ Artesios et Hannonios ac Duacenses ad regias partes trahit, cum Roberto Melunio, vicecomite Gandavensi ac Montignonio.⁵⁸⁶ (Valentini de Pardieu et Emanuelis de Lalain scriptas habeo apud me, promissiones hac de re mutuas. Vide et Alphonsi Curiel, *Scripta intercoepa*, et IV Tractatus Gallicos sequentes).

[08-04-1579]

8 huius. Traiectum ad Mosam ab Alexandro Farnesio, Parmensi principe, obsidione cingitur. Quo tempore. Comitiae Coloniae Agrippinae pro pace tractanda inceptae, ubi missus a rege Hispaniarum Carolus ab Aragonia, princeps Castrivetus et dux Terraenovae, a pontifice Joannes Baptista Castanaeus, archiepiscopus Rossanensis, ab imperatore electores quidam, ab Ordinibus dux Arescotanus et abbates quidam. (Vide literas Heremale. Est apud me instructio, Arescotano data).

I, fol. 119r (p. 241)

[00-04-1579]

Non procul a templo Gertrudano, ut ab aliis accepi, tum temporis moenia lapidem antiquum monstrabant, inscriptione nescio an Romana, qui deinde Aquano venditus creditur.

Ego legi metam, in ingressu in urbem Caroli V in ponte arcis Romanae positam, inscriptionibus his antiquitatem simulantibus:

Fortissimis militibus V et XVIII legionis, quorum opera fortiter vetera castra defensa sunt polyandron.⁵⁸⁷

Item:

Ossa V et XVIII legionis cum Quintilio Varo miserae trucidatorum iussu Germanici, imperatoris, huc conlata quiescunt.

(Vide librum de rebus in adventu Caroli V, imperatoris, in urbem Traiectinam).

⁵⁸³ Kennemerland.

⁵⁸⁴ Laurentius Surius, *Commentarius*, 1586.

⁵⁸⁵ Valentin de Pardieu, heer van La Motte.

⁵⁸⁶ Robert de Melun, burggraaf van Gent, en Emmanuel van Lalaing, baron van Montigny.

⁵⁸⁷ Polyandron, massagraf.

Sed quam recte ignoro, nec tantum mihi iam est otii ut discutiam. Vidi etiam haec epigrammata inter vetera poetarum fragmenta, Lutetiae et Lugduni excusa, a collectore quodam imperito collocata. Sic saepe nova pro veteribus, et ficta pro veris ab imperitis hominibus obtruduntur posteritati. Quae tandem temporis praescriptione muniti, antiquitatis fuco venerantur. Sic plurimae inscriptiones, etiam Romanae antiquum ius non bona fide aut titulo occuparunt, a Laeto, Jocundo, Pontano, Annio, Cyriaco effectae et obtrusae admiratoribus vetustatis.

Maius

Hoc anno. Contra hostes iam proclamatos,⁵⁸⁸ qui se ab Unione Ordinum separaverant, varia edicta publicata, ut: ne hostes annona aliisque necessariis inventur, 28 martii; ne quis militiae nomen det duci ab Ordinibus non probato (VI aprilis. Sunt apud me, cum aliis ab archiduce pro Unione propositis, XI aprilis).

[24-09-1579]

XXIV, III feria Pentecostes. Per quosdam religionis ergo magistratui supplicatum, nempe Hermannum Vechtium, Justum Rineveldium, Willemum Vanoium, Everardum Schoneburgium, catholicos Romanos, quibus benigne satis responsum, sed a maleferiatis quibusdam in discessu male excepti fuere. Nocte insequenti iconomachia facta paraechialum templorum Civilis et Nicolai.

Hoc anno. Varie in exsequiis catholicorum romanorum tumultuatum est, ut in domini Henrici Abcoudii Essesteinii⁵⁸⁹ apud franciscanos et sepultura Francisci, pastoris in Houthem⁵⁹⁰ apud nicolaitas, circa Pentecosten. Quo etiam tempore Henricus Rodolphus, Mariani collegii scholtus,⁵⁹¹ ob parenesin vel pasquillum vernacula lingua factum, captus nec sine suo damno dimissus est.

Graviter nempe imperatorum legibus eiusmodi scriptores famosorum libellorum aut carminum puniuntur, ac non ii tantum, sed et qui manifestaverint ac divulgaverint capitali poenae subiiciuntur, ut in codicibus Theodosiano et Justiniano exprimitur (Lex unica cap. De famosis libellis, lib. IX, [36]). De qua materia quoque videndus Franciscus Balduinus in *Commentario ad leges de famosis libellis*, qui editus Parisiis, apud Wechelum, 1562. Vide et legem ob carmen D. de testibus, ac Damhouderum in *Praxi criminali*[um], cap. 125, ubi vocat furtum spirituale, dicitque iure pontificio hoc crimen flagellis puniri; idque ex Hadriani papae rescripto, vide caus., qui in Alter. V. quest. 1.

I, fol. 119v (p. 242)

Beeldenstorm in Utrecht

Junius

[02-06-1579] Initio huius mensis in feriis Pentecostes. Per diocoessim⁵⁹² Ultraiectensem incolae imagines deiiciunt, et templa purgant.

[12-06-1579]

XII huius. Antwerpiae publicatum edictum de concordia religionis, quam ‘relligionsvrede’ vocant.

[15-06-1579]

XV. Traiecti pax religionis ergo publice proclamata.

⁵⁸⁸ Waarschijnlijk over promulgatos heen geschreven.

⁵⁸⁹ Abcoude van Essesteyn.

⁵⁹⁰ Houten bij Utrecht.

⁵⁹¹ Schout.

⁵⁹² Lees: dioecesis.

Traiectum Superius ad Mosam gravi iamdiu obsidione ab exercitu regio, duce Alexandro Farnesio obsessum, capitur et expugnatur, die Petro Pauloque apostolis sacra, quod disticho hoc numerali exprimitur:

PaVLVs TraIeCtVM ferro traIeCIt ab astrIs
ReCLVdente, Petro CLaVe potente seras.⁵⁹³

[09-06-1579]

Novius in *Politicis ac militaribus sermonibus* (discours 9): X (10) tantum milites Franco-Gallos ex praesidio Gallicano evasisse dicit, et vix quatuor ex Haerlemo, ubi tamen magnus fuerat numerus.

Hoc tempore. Ediderunt Gandavenses *Apologiam contra quosdam calumniatores* et simul *Indicem pecuniarum* biennio proximo in publica causa expensarum. Quam apud me habeo, Gandavi impressam, una cum *Epistola de seditione Brugensium papistarum sive Malecontentorum*.

Julius

[01-07-1579]

Prima huius. Buscumducenses inter se tumultuantes et utriusque religionis cives ad manus veniunt, ubi ex reformatis occiduntur 170, ex catholicis romanis 30 et 100 vulnerantur, victoriamque obtinent.

[14-07-1579]

Cum quaedam contra religionis pacem a senatu admitterentur, et ob id vereretur, ne quid pontificii tentarent, admiserunt pridie idus cohortem militum praesidii sui causa Ordines Traiectenses cum iuramento, quod senatui obedientiam milites praestarent et iussi abirent. Sed cum minus cum civibus convenirent et nonnihil civibus minarentur, urbe octava quam venerant die excedere coguntur.

[04-07-1579]

Senatus credulus falsis dilationibus circa IV nonas julii Johannem Axelium, canonicum Martinianum, in vinculis coniecit et variis tormentis lassatum,

[05-08-1579]

ad nonas augusti detinuerunt. Id quamvis tum sine sua culpa passus fuerit, vetera tamen eius crimina haec meruisse videntur. Cum nempe casu incidissem in cartulam neglectam ex actis consistorii decerptam, hanc contra ipsum Axelium institutam a fisco vel syndico ecclesiae Traiectensis accusationem collegi. Falsum commisit Axelius in impetratione praebendae J. de Hamstede; propter falsitatem a se commissam, Romae captus fuit et carceri mancipatus. Nec potuit habere abolitionem, nihilominus se sacris immiscet. Rofianus fuit, testes Nievelt, Brevelt, Rosa, chorepiscopus. Scripsit se clericum Cameracensem, iterum Romanum, iterum laicum, manu propria. Romae vixit in adulterio cum Schotzesa maritata; turbavit consistorium etc.

I, fol. 120r (p. 243)

Augustus

[31-07-1579]

In fine praecedentis mensis. Mechlinienses praesidium regium intra moenia, duce comite Reusio suscipiunt.

⁵⁹³ Paulus Traiectum ferro traiecit ab astris / accludente Petro clave potente seras.

[05-08-1579]

Nonis. Obiit Romae cardinalis Stanislaus Hosius, Polonus, concilii Tridentini praeses, vir doctrina et eruditione insignis.

[08-08-1579]

VIII. Vendita aedes s. Crucis⁵⁹⁴ in suburbio Albano, quam Theodoricus Ruyschius, canonicus divi Joannis, fundaverat anno christiano MCCCCVIII (1408); ubi crux olim multa miraculorum fama. Vidisses illic scipiones, linteamina, quin et ferrea arma, voti et religionis causa suspensa, pedes praeterea, manus, brachia, boves, equos, oves, etc., ex caera. Frequentabatur ideo locus iste superstitiosa pietate, etiam a peregrinis.

[10-08-1579]

Demoliri deinde coepta, hospitali manente, ab emptore Christiano Joannio, pistore in Piscario, ipsis feriis Laurentianis.

Quo etiam tempore. Miserorum sepulcra⁵⁹⁵ cum hospitali divi, ni fallor, Justi, in suburbio Cateriniano,⁵⁹⁶ fundamento tenus sublata fuere.

[23-08-1579]

XXIII. Gandavi a plebe corpus praesidentis Viglii Suichemi in templo s. Bavonis, cuius fuerat praepositus, hora circa meridiem tertia exhumatum, idque cum capsula in quo inclusum erat combustum, scribitur. Vide Eitsinger, in *Leone Belgico*, fol. 413. Vitam huius large prosequitur Sifridus Petri, lib. *De scriptoribus Frisiae*.

[26-08-1579]

XXVI. Autoritate senatus argentea aureaque ornamenta parechiarum Civilis et Nicolai, vi quodammodo ab aedilibus quos fabricos vocant ablata sunt.

[28-08-1579]

28 huius. Scripta est declaratio Oliverii Templii, praefecti militaris Bruxellensium, quae apud me est. Qua multis rationibus conatur satisfacere iis qui iam pravis quorundam malevolorum persuasionibus inducti ad Hispaniensium Malecontentorum partes inclinare, et se ab Ordinibus velle separare Mechliniensium exemplo videbantur.

[31-08-1579]

In fine huius mensis. Indixit Stefanus,⁵⁹⁷ Poloniae rex, supplicationes ob rem feliciter adversus Moschum gestam.

Hoc anno. Editum vulgari lingua scriptum rithmicis versibus cui titulus inditus *Pasquillus testament*,⁵⁹⁸ continet autem admonitionem ad Belgas, ut fortiter libertatem pristinam propugnent ac Hispanorum tyrannidi resistant.

Hoc mense. Libellus supplex nomine Antwerpiensium, primum principi Auraico oblatus, qui et deinde Ordinibus confoederatis exhibitus fuit, ut remedium queratur et adhibeatur rebus publicis, plurimum confusis et turbatis. Estque apud me Gallica lingua excusus. Sunt etiam eiusdem anni apud me: publicata de reipublicae statu, per archiducem et Elbertum Leoninum; item interdicta de non transferenda annona ad hostem, neque extra patriam militie nomen dando.

I, fol. 120v (p. 244)

Cum hic spatium esset vacuum, libellum hoc tempore supplicem ad archiducem datum adscribam.

⁵⁹⁴ De kapel van het H. Kruisgasthuis aan de Biltstraat, een bedevaartsoord.

⁵⁹⁵ De kapel op het Ellendige kerkhof buiten Catherijne te Utrecht.

⁵⁹⁶ Er stond terecht 'Telonario', het ging om het st. Joost-gasthuis, in de Ganssteeg buiten de Tolsteegpoort.

⁵⁹⁷ Stefanus Báthory (1533-1586), sinds 1576 koning van Polen, voerde met succes oorlogen tegen Rusland (Moskou).

⁵⁹⁸ Lucas d'Heere, *Pasquillus testament*, 1579.

Illustrissimo ac serenissimo principi, archiduci Austriaco Mathiae, gubernatori Provinciarum Inferioris Germaniae.

Exponit Gisleinia de Warluzel, religionem professa in monasterio beatae Mariae virginis in oppido de Bourborch in comitate Flandriae,⁵⁹⁹ quod eiusdem monasterii praelatura vacavit per obitum domicellae Mariae de Bernemicourt, in mense junio anni 1577. Et quoniam collatio praefatae abbatiae, virtute indulti apostolici pleno iure spectat ad comitem Flandriae, seu eius locum tenentem. Dominus Joannes Austriacus, tunc temporis gubernator, dedit in mandatis reverendissimo episcopo Iprensi, domino Sixto, magno vicario domino Audomari, et magistro Jodoco Huusman, consiliario in senatu provinciali Flandriae, ut informatione praevia et legitime capta, dictus dominus Joannes certior fieret.

Quae inter relligiosas dicti monasterii magis foret idonea et capax, et talis reperta est ipsa oratrix, cui propterea dictam abbatiam contulit, autoritate et potestate qua tunc utebatur nomine regiae maiestatis, uti comitis Flandriae, cui collationis facultas attributa fuit, non via electionis aut scrutinii, ut in electivis dignitatibus, sed iure regalium, hac in parte comiti Flandriae iure praefato indulti. Verum enim vero cum praefata collatio apud Status Generales revocaretur in dubium, ad postulationem quorundam praefatam abbatiam contra ius ambientium, ex eo quod illa fuisset expedita in castro Namurcensi, fuit eadem, ad relationem pensionariorum Wyls et Van Hagen declarata nulla, manente nihilominus primo scrutinio, quod informationem nominare deberent, valido et in vigore.

Quod cum ita sit, non erat aliud offitium Statuum, quam dictam domicellam pleno iure praefata abbatia investitam, in eadem manutenere, et collationem de eadem factam ratam habere, cum virtute illius dictae domicellae ius irrevocabile acquisitum fuerit. Et sane cum Serenitatis vestrae praecipua cura sit, ut iustitia mediante ius suum, cuique illaesum conservetur, supplicat humiliter dicta relligiosa oratrix, quatenus Serenitati vestrae placeat hac in parte fieri iubere, quod ordo iustitiae, ratio et aequitas requirent.

Quibus omnibus et singulis ipsa se submittit iudicio Serenitatis vestrae et totius consilii Statuum accedente, instructo et informato per munimenta, apud Status Generales pridem exhibita, nihil dubitans, quin fideli relatione in pleno consilio Statuum facta, per eos quos placebit Serenitati vestrae, ad hoc deputare, ius oratricis invenietur fundatissimum et sua innocentia contra calumnias abunde defensa et purgata, etc.

I, fol. 121r (p. 245)

October

[00-10-1579]

Hoc mense. Senatus electus et publicatus. Consules: Franciscus Both II et Lubbertus Zudortius; Lubertus Clevus, Egidius Blockius, quaestores; XII-viri: Arnoldus Theodoricus Leidenus, Johannes Buth senior, Johannes Abcoudius Martius, Johannes Jacobus Leemputius, Albertus Fokius, Laurentius Nijhovius, Wilhelmus Bilerus, Petrus Feitius, Henricus Zulenus, Johannes Robertus Drunius, Adrianus Meerlantius, Johannes Hoernius, medicus.

Hoc tempore. Classem mutavi et ad quartam ascendi honesto in ordine ubi, praeceptore Arnoldo Eickio, rei versificatoriae operam dedi, ac Graecae linguae simul et rhetorices fundamenta ieci.

Cum extra suburbanum Insulense circa Aquam nigram⁶⁰⁰ deambularem, vidi illic villam quam vocant Quaestoriam, a Petro Clerico,⁶⁰¹ quaestore regio, olim exstructam, admodum pulchram et amoenam omnibusque pro exiguitate loci delitiis abundantem. Aedes erant non tam amplae

⁵⁹⁹ Bourbourg in Frans-Vlaanderen, bij Calais. Er was een benedictinessenklooster voor adellijke dames.

⁶⁰⁰ Het Zwarte Water buiten de Weerdpoort te Utrecht.

⁶⁰¹ Pieter de Clerck, rentmeester van de keizerlijke domeinen van het Land van Utrecht (ca. 1540-1554). Zie de tekening van de Villa Quaestoria, fol. 130v.

quam commodae, politae et excultae. Pomarium aderat fructubus omnigenis refertum. In eo lacus piscibus conservandis, silva deambulationi destinata, hortus herbis floribusque rarissimis variegatus, phaeisterium recreandis corporibus idoneum et exercendis; adeo ut in parva villula omnes regionum aedificiorum delitias hic tanquam in tabella expressas viva similitudine intueri potueris.

[07-10-1579]

VII huius. Publicatum Traiecti ad Mosam perpetuum edictum, quo revocantur et annihilantur venditiones et alienationes bonorum quorumcumque, ad monasteria, templa et ecclesiasticos ordines pertinentia. (Extat apud me).

November

Hoc anno. Cum Ordines sub principe Mathia Austriaco ad ultiores plebis seditiones et turbas cavendas libertatem religionis, quam vulgo ‘relligions-vrede’ appellabant, permittendam esse decrevissent. Libellus Gallica lingua conscriptus editus est. Cuius apud me conservatur exemplum. Quo de necessitate eius decreti disseritur, allatis etiam ad probationem priorum temporum, aliarumque provinciarum historiis quamplurimis, quibus huiusmodi libertas bono publico admissa refertur.

Eodem tempore. Aliud scriptum publicatum, quod apud me est, Gallica conscriptum lingua. In quo agitur de pacis negotio post captum castrum Namurcense, de conservatione pacis Gandavensis, et numero Ordinum Belgicorum exercitu, non ita pridem collecto, adiuncto simul milite Alanzoniano,⁶⁰² quare hostis castra non invaserint.

I, fol. 121v (p. 246)

December

[01-11-1579]

Huius praeteriti mensis initio. Edidit rector noster, Regnerus Sarcerius, Oden Martinianam de Amicitia, domino Lamberto van der Burch, decano Mariano, inscriptam.

Den abt van St. Geertruit te Loven anno 1637 uuyt latende gaen een boeck van st. Begge ende st. Geert,⁶⁰³ verhaelt veel van de bagijnhoven, et seyt van het ons: ‘Sunt Ultraiecti in magno numero, sed non adeo felices, quod non fiat illis ibi publica potestas sacrorum, nec aperte profiteri audeant id, quod re vera sunt, s. Beggae genus’, id est, ut interpretaor, clappeien, quae norunt ‘tota quidquid geratur in urbe’.⁶⁰⁴

I, fol. 122r (p. 247)

Annus MDLXXX (1580)

Consules: Franciscus Bothius II, Lubbertus Prisius Zudortius.

Januarius

Hoc anno. Plebs quaedam a senatu reformari petiit, quae cum XII articulis comprehenderentur. Haec iis denegata fuere, II [02-01-1580] ne scilicet collegia canonicorum congregarentur et ne ii in concessu Ordinum admitterentur. De scholae reformatione in aliud tempus dilatum. Hoc actum Traiecti, nonis martiis [07-03-1580].

⁶⁰² François d’Alençon of Anjou (1554-1584)

⁶⁰³ Josephus Geldolphus a Ryckel, *Vita S. Beggae, adjuncta est historia Begginasiorum Belgii*, 1631.

⁶⁰⁴ Geciteerd in Buchelius, *Descriptio*, p. 215. Om welke hagiografie het precies gaat is niet duidelijk. Er waren rond 1637 verschillende boeken over St. Begga. Zie ook fol. 20r, 228v en 257v.

Leges Traiecti latae hoc tempore videntur de concordia Unitorum IV kal. februarias [29-01-1580]; XIX vero kal. eiusdem [14-01-1580] de vectigalibus ab ecclesiasticis tribuendis, (de) non faciendis supplicationibus, more catholico romano, de in ius vocandis ecclesiasticis coram magistratu, cum illi contra contractum Unionis id esse dicerent.⁶⁰⁵

[25-01-1580]

XXV. Ipso divi Pauli festo. In templo Martiniano II sacrilegi capti, quorum alter Leidensis V martii in patibulum sublatus, alter per puellam passis crinibus⁶⁰⁶ exoratus.

[15-01-1580]

XV. Eiectae sunt imagines ex templo Jacobaeo.

[20-01-1580]

XIII kal. febr. Iussu Auraici per consiliarium Basilium⁶⁰⁷ descripta bona canonicorum aliorumque ecclesiasticorum in Iselstein.

[31-01-1580]

Ultima huius mensis. Obiit Henricus, Lusitaniae rex et Romanae ecclesiae cardinalis.⁶⁰⁸

Hoc mense. Monetae valor publicatus: thaleri Hollandici valor 35 stuveri, thaleri Traiectini et Geldriae valor 31; nobelii rosarum valor 7 floreni Belgici.

Obiit Emanuel Philibertus, Subaudiae dux, hoc mense, qui et quondam Belgii dux fuerat.⁶⁰⁹

Februarius

[06-02-1580]

VI. Wilhelmus Nassovius, Aurantiae princeps, circa vesperum diu expectatus Traiectum venit cum domino de Havreth (Carolo Philippo Croniaco, primo marchione Havreth),⁶¹⁰ ad cuius adventum crateres coemiteriorum sublati.

[26-02-1580]

Discessit Amsterodamum XXVI eiusdem.

[27-02-1580]

XXVII. Malcontenti, duce Philippo comite Egmondano, Curtracum ubi dominus de Potelberge, cum duobus vexillis militum Scotorum praesidio erat nomine Ordinum, occupant.

[27-01-1580]

27 mensis praecedentis. Melvingae vel in eius agro Rosdorpieae mirum quid contigit, puellam nempe, filiulam pauperis cuiusdam villici Adami Kruse, quae iam pro mortua efferebatur, ad vitam rediisse et multa de emendatione vitae ac superbia vitanda concionatam fuisse.

Circa haec tempora. Odio Hispanorum magna in republica nostra Traiectensi mutatio octo-viris rei militariae et armatorum civium ducibus adeo, ut in signis Turcae effigies pingerent, cum hoc: 'In spijt van de miss, Liever Turcks als papists'. Cuius meminisse Campanella videtur, cum dicat eos in signis mediam gessisse lunam,⁶¹¹ addita inscriptione 'Piu tosto Turchi', lib. 5, pag. 353.

I, fol. 122v (p. 248)

Martius

[00-03-1580]

Vidi tum scarabeum Lucanicum, quem vulgo cervum volantem dicunt, viventem. Habebat

⁶⁰⁵ Niet in Van de Water, *Utrechtsch Placcaatboek*.

⁶⁰⁶ Met lohangend haar.

⁶⁰⁷ Mogelijk Johannes Basilius, leermeester van D.V. Coornhert.

⁶⁰⁸ Hendrik I (1512-1580) koning sinds 1578. Na 1580 werd Portugal bij Spanje gevoegd.

⁶⁰⁹ Emmanuel Filibert, zoon van landvoogdes Margaretha van Savoye, was landvoogd van 1555-1559.

⁶¹⁰ Charles Philippe de Croy, marquis de Havré (1549-1613), was in 1579 weer Spaansgezind geworden (!).

⁶¹¹ Vgl. fol. 104r, waar ook de halve maan genoemd wordt.

cornua nigra, nitentia vitri instar, digiti longitudine, ramis quemadmodum cervina ornata, quae dicit Cardanus, *Varietate*, cap. 7, in medicina non esse expertia virium.

[07-03-1580]

Imagines e templis quibusdam eiiciuntur Traiecti, quod hoc acrosticho annotavit Arnoldus Eyckius:

Vespere sVb nona TraIeCtI CVncta rVebant
SaCra doLo nonIs MartIe fraCta tVIs.⁶¹²

Tum quoque tempore, insaniente plebe, etiam regis Hispaniarum insignia passim deiecta, exemplo aliarum rerum-publicarum, quod tamen sanioris iudicii homines minus probabant. Proditoribus nempe et civitate propter laesae maiestatis aut turbatae reipublicae scelus eiectis haec infamia fieri iure nostro solet.

Textus est in Lege eorum 23 D. de poenis 11? (et Juvenalis [satyra VIII], Frangenda miseram funestat imagine gentem? Lipsius, *Electa* 1 [1580], cap. 29, in fine).

Ibi Bartolus, idemque indicat Jason super tit. de actionibus: paragr. poenal. quoque act. XII, num. 14 et 15.

[12-03-1580]

12 huius. Obiit Pragae filia Maxaemiliani II, imperatoris, Leonora.

[15-03-1580]

XV. Proscribitur a rege Aurantius per Permensem in oppido Traiecti ad Mosam.

[30-03-1580]

XXX. Capitur ab Ordinibus, duce Novio,⁶¹³ strenuo milite Britanno, (Minoris) Ninova, et ibi uterque Egmondanus.

Aprilis

[01-04-1580]

Initio huius. Varii terraemotus⁶¹⁴ fuere in ditione Traiectensi, Hollandia et Zelandia, quod rarum et insolitum in palustribus et aequalibus his locis. (De terraemotu horribili in Flandria, Campanella, vol. 2, lib. 1, pag. 26). Plinius (lib. *Naturalis hist.* II, cap. 79) in ventos, terrae inclusos, visceribus erumpere nitentes, causam terraemotus retulisse videtur. Quamvis et Babiloniorum opinionem, qui vi siderum fieri arbitrabantur, non omnino reiiciat. Sunt tamen varia eius genera ex variis causis, de quibus Aristoteles (Lib. 4 *De mundo*) multa, Democritus (Lib. 2 *De rebus super...*)⁶¹⁵ vero cava terrae aqua plena esse ab eaque saepe moveri credidit, cuius sententiae fuisse Lucretium (lib. VI) constat, quae ratio in his nostris regionibus locum habere videtur.

[14-04-1580]

XIV. Processum est a Traiectinis ad venditionem abbatae Laurentianae in Oostbroeck, abbate voluntarie cedente.

[24-04-1580]

XXIV. Obiit Hillegonda filia Lubberti de Alenderp, vidua Johannis Wijck, in cuius obsequiis per Adrianum Zulenum, decanum s. Johannis, ecclesiastici ab ordine incedendi, proxime post funus exclusi sunt, quod lugentes et amici deberent praecedere.

⁶¹² Vespere sub nona Traiecti cuncta ruebant / sacra dolo nonis martie fracta tuis. (In de kerken van Utrecht werd op 7 maart 1580 geplunderd).

⁶¹³ François de la Noue (een Breton), veroverde met de geuzen de stad Ninove en nam de graaf van Egmond en zijn broer Karel gevangen.

⁶¹⁴ De aardbeving in het Nauw van Calais op 8 april 1580 was een van de grootste uit de geschiedenis van West-Europa. Er volgden in de maand erna nog vier grote naschokken.

⁶¹⁵ Onduidelijke verwijzing.

[09-04-1580]

IX huius. Mechlinea diu anceps cuius partes sequeretur, per Norvitz, Templis et Michaelium, Ordinum⁶¹⁶ praefectos, occupatur, et misere diripitur. Eius rei causa singulari libello explicatur.

[00-04-1580]

Hoc mense. Moritur Carolus Fuggerus, Augustanus⁶¹⁷ tribunus militaris, regiis partibus addictissimus, ex calculi doloribus.

Extat apud me libellus, continens causam separationis Mechliniensium ab Ordinibus, quare eorum civitas inde occupata.

I, fol. 123r (p. 249)

Maius

[11-05-1580]

XI. Impositum singulis fumariis in urbe Traiectina XII stuferorum tributum, quorum dimidium proprietario decederet, alterum inquilini damnum esset.

[18-05-1580]

XVIII. In exsequiis Nicolai a Novaterra.⁶¹⁸ Nescio an primi praesulis Harlemiensis, quem Bockenbergius anno 1579 obiisse, et in templo Servatiano sepultum, scribit, ultimo fere interfuere ecclesiastici oblongis et sacerdotalibus vestis.

[10-05-1580]

X. Nostri in Ingelmunster circa Cortracum a marchione Rijsbroeckio⁶¹⁹ caesi et plurimi capti, inter quos dominus de la Noue,⁶²⁰ Franco-Gallus, militaris scientiae peritissimus. Victoriam ille praecipue virtuti Albanorum equitum ascripsit.

[17-05-1580]

XVII. Venditum coenobium carthusianorum ad Vechtam, priore nequisquam se opponente.

[07-06-1580]

7 sequentis mensis. Regii Malecontenti qui iam tum ab Ordinibus defecerant, ducibus Montagnio, La Motte,⁶²¹ Rijsbourgio, Reesegegemo, 14 equitum alis et 22 peditum signis, undique coactis Cortraco egressi sunt, animo Gandavium invadendi. Sed cum nemo ipsorum partium prodirent, et cives viriliter resisterent, discedere coacti sunt. (Ex libello).

Junius

[15-06-1580]

XV. Swollis tumultuatum est, ubi capti Bitterus, Marsius et Knopperus.⁶²²

[08-06-1580]

VIII. Ordines, duce Alonso, Hispano, Diesthium oppidum occupant.

[18-06-1580]

XVIII. Publico edicto Traiecti inhibitum ecclesiasticis, celebrare coenam dominicam aut baptizare more catolico romano, neque vestibus clericalibus, ut vocant, incedere. Idque poena

⁶¹⁶ Mechelen was Spaans, en de Staten besloten tot een aanval, waarbij kolonel John Noritz (Norwich) met 900 Engelse soldaten, en Olivier van den Tempel (1540-1603) (en Michiel NN?), de stad van twee kanten aanvielen en plunderden, 'de Engelse furie'.

⁶¹⁷ In Augsburg.

⁶¹⁸ Nicolaas van Nieuwland (1510-15 juli 1580) van 1562-1558 bisschop van Haarlem.

⁶¹⁹ Ingelmunster bij Kortrijk; de markies van Rijsburg.

⁶²⁰ François de la Noue (Novius) werd hier gevangengenomen, en schreef tijdens zijn vijfjarige gevangenschap zijn beroemde boek *Discours politiques et militaires*, dat B. vaak citeert.

⁶²¹ Valentin de Pardieu, heer van La Motte.

⁶²² Een calvinistisch volksoproer verjoeg de Spaanse bezetting uit Zwolle.

privationis beneficiorum, aut quibus nulla essent, beneficia X florenorum, aut alia pro arbitrio senatus irroganda.

[28-06-1580]

XXVIII. Constitutum ab Ordinibus Traiectensium de quinto nummo omnium decimarum, tam sacrarum quam prophanarum, ex regione Traiectensi in publicum conferendo.

III citati sunt publico edicto, ut in urbem redirent ab Ultraiectensibus, intra VI hebdommadas, absentes et exules, quod deinde XX decembris renovatum, et tempus unius mensis iis constitutum, qui intra alpes, qui ultra IIII mensium spatium indultum est.

Fuere hi nomine revocati:

Joannes Bruwesius, decanus Summi templi,

Folcardus Ayta de Swychen,

Valerius Cauchius,

Georgius Wormius,

Andreas Fabritius Leodius, canonicus Servatianus,

Bucho ab Ayta, s. Petri,

Joannes Fonckius, praepositus s. Mariae,

Joannes Drolshagius,

Henricus Abshovius a Sittart,

Harmannus Schuringius, canonici Mariani,

Joannes Kelder,

Antonius Oosterhemius, vicarii s. Salvatoris,

Jodocus Rineveldius,

Lubbertus Walius,

Fredericus Wanrodius Utenhammius,

Cornelius Kesselius,

Henricus Deldius,

Henricus Cuynretorvius.

Poenam non parerent constituta bonorum publicatio.

Frisii patriam repetentes Philippum Hoenloensem⁶²³ obvium 22 vexilla peditum, 2.000 equitum fugant.

I, fol. 123v (p. 250)

Julius

[24-06-1580]

Habeo apud me conceptae conditiones 24 junii 1580 Antwerpiae in Ordinum congregatione, quibus cum Alanzonio⁶²⁴ ageretur.

[00-07-1580]

Hoc mense. Traiectenses, evocante eos Laurentio Nijhovio, praetore, Rhenis templa invadunt et imagines confringunt.

[15-07-1580]

XV. Facta iconomachia templi Martiniani, postquam aliquandiu occlusum fuisset.

[22-07-1580]

XXII, festo Magdalenae. Bis ibidem concionati sunt reformatae religionis homines.

[00-07-1580]

Johannes Nassavius duxit hoc mense uxorem Jacobam Kunegundam, Frederici ex comitatibus Palatini Rheni filiam virginem, cum ex Elysabetha de Leuchtenberch, priore coniuge, plures liberos masculos genuisset.

⁶²³ Filips van Hohenlohe (1550-1606) bevelhebber in het Staatse leger.

⁶²⁴ François de Valois, duc d'Alençon.

Carolus Croviacus, princeps Chymaus,⁶²⁵ Aquisgrani duxit viduam Lanceloti Barlaimontii, comitis Megani, filiam domini de Quirii, Mariam, ex familie de Brimeu.
[22-07-1580]

XXII, ipso Magdalenae festo. In locum Wilhelmi Vueselii,⁶²⁶ ex decreto Ordinum cassati, electus decanus divi Petri, eius calumniator Johannes Bogert,⁶²⁷ qui scolastici officium resignavit domino Alphardo de Coninck.

[00-07-1580]

Hoc mense editae constitutiones bellicae Antwerpiae pro Ordinibus.

Augustus

[08-08-1580]

VIII. Cives in coemiterio s. Petri lustrati sunt Ultraiecti.

[15-08-1580]

XV, nempe VIII kal. septemb. Obiit Fredericus Schenck ex baronibus a Tautenburch, antistes Traiectensis, vir doctus, sed nimiae parsimoniae notatus,⁶²⁸ de cuius obitu hoc distichum numerale fecit praeceptor meus Arnoldus Eyckius:

QVinto a sextILis bIs deno obiIt FrederICVs
SChenck pIVs hIC dVX et praesVL hVMatVs VtrIX.⁶²⁹ (1580)

Cum mulierum nostrarum praecipuus sit usus telarum conficiendarum, ac lino plurimum se exercent, modus quoque serendi a Flandris exulibus inductus est, et passim in Hollandia locis sub arenosis iam crescit. Quam vero necessarium sit linum usibus humanis, quantoque labore et industria ad usum perducatur, ad minutissima quaeque explorat Becanus, *Hermathenae* lib. III, ubi eius nomen ex Cymbrica lingua a patiendo deduxit. Telae vero Batavae ac Flandricae non tantum vicinis, sed etiam longe distantibus regionibus celebrantur, unde Boisart,⁶³⁰ (*Epistolae* lib. 3, ep. 8).

Nunc Batavae iactent passim sua texta puellae,
Straminibus tumeat Flandrica turba suis.

Invenio circa annum Christi 1119 hastiludiis Teutonicis interfuisse Philippum Schenck, dominum a Tauttenburch, et ante illa tempora barones a Tauttenburg, an vero sint iidem cum his nostris, ignoro. Imo aliis fuisse arbitror, sunt nempe passim in Germania Scenckiorum familiae ac in Clivensi regione alii plane ab his et multo antiquiores.

I, fol. 124r (p. 251)

September

Hoc mense. Obiit Jacobus Latomus iunior, theologus et poeta insignis, canonicus s. Petri apud Lovanienses.⁶³¹

[19-09-1580]

⁶²⁵ Charles de Croy, prince de Chimay (1560-1612), tr. Aken 1580 Maria van Brimeu, gravin van Megen, weduwe van Lancelot van Berlaymont.

⁶²⁶ Zie fol. 90v.

⁶²⁷ Zie Pollmann 2000, p. 55.

⁶²⁸ Vgl. R. Fruin, *Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales, 1566-1616* (Den Haag, 1893), p. 182.

⁶²⁹ Quinto a sextilis bis deno obiit Fredericus / Schenck, pius hic dux et praesul humatus Utrix.

⁶³⁰ Johannes Jacobus Boissardus (1528-1602).

⁶³¹ Jac. Latomus jr. stierf volgens Petrus Foppens, *Bibliotheca Belgica* (1739), I, p. 521, pas in 1596.

XIX. Repentina morte obiit Cornelius Susius,⁶³² vir doctus, praeses consilii Hollandici, cui successit Adrianus Milius.

[22-09-1580]

XXII. Gerardus Cnoop, canonicus d. Joannis, duxit uxorem Johannam Scroiestein, vestalem Servatianam.

[11-09-1580]

XI. Edita lex et banna regalis Philippi Austriaci contra Wilhelmum Nassovium, Aurantiae principem. Quam typis excusam apud me habeo.

Hoc tempore. Hollandiae et Zelandiae Ordines, consilio Aurantii principis gubernatoris, harum provinciarum generalis constitutio facta est de impositionibus et tributis colligendis, de vinis tam nativis quam confectis, caerevisia tam in hisce provinciis cocta quam externa, de pecoribus cornutis, et agris semine occupatis, de omnibus aliis praeterea animalibus et iumentis, de frumento cuiusque generis, de sale, sapone, ex emolumento bilancis, etc. Habeo ego apud me exemplar.

October

[00-10-1580]

Hoc mense. Ordines exautorarunt senatum provincialem Ultraiectensium, sed post aliquot dies reassumpserunt praesidem Georgeum Ratallerum, Thomam Zosium, procuratorem generalem, Hubertum Pauwium, Jasparem Bruxellum, loco Pauli Montani, Lenti, Grisperii, Wilhelmi Diemeni et Ratingii. Collegerunt Petrum Ruyscium, Wilhelmum Radelantium, Antonium Loonium, et cum Antonius (Buserus) senatoriam dignitatem recusasset, Florentium Heremalium, canonicum Salvatoris, et Albertum Fokium.

Senatus Ultraiectinus electus circa hoc tempus publicatus:

Consules: Reinerus Aswindius, Brakeliae dominus, Lubbertus Prisius Zudortius II; quaestores: Adrianus Meerlantius, Johannes Berckius; XII-viri iudiciales: Franciscus Both, Johannes Abcoudius Martius, Willemus Bilerus, Johannes Jacobus Leemputeus, Cornelius Mannius, Petrus Feitius, Henricus Zulenius, Johannes Robertus Druenius, Roetardus Lanscronius, Theodorus Goyerus, Timannus Slotius, Joannes Amstelius Mindius.⁶³³

[01-10-1580]

Circa Remigium.⁶³⁴ Veterum scutatorum (nummi id genus) duplicatio instituta, cum in maio blancarum impositio exordium habuisset, cuius tertia sive triens proprietario decederet.

Hoc tempore. Relicta quarta classe, ad tertiam me contuli, ubi rectore et praeceptore Regnero Sarcerio dialectices fundamenta didici.

[20-10-1580]

XX. Johannes Rengerus, canonicus s. Joannis, duxit uxorem ... Grauwert, vestalem.

[27-10-1580]

XXVII. Obiit Anna Austriaca, Maxaemiliani II, imperatoris, filia, et Hispaniarum regis uxor, ex qua, quamvis ex sorore germana progenita, ei natus Philippus filius.

I, fol. 124v (p. 252)

November

[01-11-1580]

Prima huius mensis, quae Omnium Sanctorum. Apud Albas virgines quidam ex plebea faece Sebastianum, quendam inopem sacrificulum missam celebrantem, habitu pontificio indutum,

⁶³² Cornelis Suys (1514-1580).

⁶³³ Tussen deze lijst en die, welke voorkomt in de *Kroniek van het Historisch Genootschap*, p. 544-545, bestaat nogal verschil.

⁶³⁴ 1 oktober.

non sine pugnīs, risu in publicum pertraxere ad urbis basilicam. Sed cum is Iro⁶³⁵ pauperior esset, asseveretque inopii causa se celebrasse, postridie dimissus est et pallia tam viris quam mulieribus, qui adfuerant, restituta.

[09-11-1580]

9 hoc mense. Obiit Casparus Schetz, dominus in Grobendonck.⁶³⁶

[08-11-1580]

Et Guilielmus Hornius, dominus de Heez, gubernator antea Bruxellensis, [lesae] maiestatis ac proditiōnis convictus, Querceti, vulgo Quesnoy, capite truncatur die VIII.⁶³⁷

Circa hoc tempus. In sesquiannum quaestor factus fuit Valentinus van de Voort veterum clypeatorum et consumpti.⁶³⁸

Cum hoc anno grave bellum inter Polonos et Moschos⁶³⁹ gestum esset, in quo Moschi inferiores videbantur, de pace tractatum fuit, quae sequentis anni comitiis inita est, hoc bellum plenius descriptum a ...

[11-11-1580]

Hoc tempore. Sarcerius, rector noster, edidit carmen Martinianum ‘De fragili et promiscua humanae vitae brevitate’ inscriptum, domino Arnolfo Eschio, divi Joannis canonico, et praefecto Cecilianarum virginum.⁶⁴⁰

December

[01-12-1580]

Kal. Obiit Johannes Moronus, cardinalium collegii decanus.

Comes Bergensis ad regios hoc tempore transiit, et Lamoralus, secundus Egmondani comitis filius, Gandavi captus, ad Ordines nostros defecit.

[11-12-1580]

XI huius mensis. Ex Utenhammo⁶⁴¹ castro in urbem captivi abducti sunt: prior dominicanorum Coppegavius, vestalis quoque Ruynia ex coenobio viae Albanae⁶⁴² prope suburbiis, et paupercula alia, nomine Anna Christiana. Quibus crimen proditiōnis impositum, quod cum Blibecanis⁶⁴³ praedatoribus occulta quaedam egissent. Ac eo nomine virgis acriter caesa Anna, tandem tamen reliquis duobus dimissa.

[28-12-1580]

XXVIII. Obiit episcopus Leodiensis Gerardus, ni fallor, a Groesbeeck.

Circa hoc tempus. Hebben Peeter Foeyt, Reynier van Aswijn, den deecken van Sint Jan, Jan Spruyt, N. van Oostrum, Johannes van Scade, Lubbertus van Zudoort, Cornelis van Malsem, Johannes van Rengers⁶⁴⁴ gemaect de instructie over de geestelicke goederen. In den eersten deputeren alle jaere drie, uuyt elcken staet één, die opsicht sullen nemen op de geestelicke goederen van de cloosteren in den Lande van Utrecht, omme die by den anderen te houden, voor dengeenen die nu sijn, ofte ter ordonantiën van de Staten daer comen sullen. Die yder sullen hebben C (100) gulden ’s jaers, ende een secretaris; item als sy besoigneren over

⁶³⁵Armer dan Irus, de bedelaar in de Odyssee (een vergelijking die B. vaker maakt). In *Diarium* 1907 staat i.p.v. Iro abus. ‘120’, met de aantekening: het bedrag der boete, die hij te betalen had; in 1580 was de katholieke godsdienst te Utrecht verboden. (Vgl. fol. 123r)

⁶³⁶Casper Schetz (1513-1580), algemeen schatbewaarder der Nederlanden.

⁶³⁷Willem van Horne (1550-1580), heer van Heeze, was gouverneur van Brussel geweest, zocht contact met Anjou, maar werd door Parma gevangen gezet en onthoofd.

⁶³⁸Ontvanger van het oudschildgeld en consumptiegeld.

⁶³⁹Moskou.

⁶⁴⁰Het Ceciliaklooster aan de Neude.

⁶⁴¹Het huis Den Ham bij Vleuten.

⁶⁴²Het Wittevrouwenklooster.

⁶⁴³Bleijenbeek?

⁶⁴⁴Deze instructie is gedrukt, zie *Diarium* 1907, p. 65, voor verzijsingen.

rekeningen XV (15) stuvers daechs. Dat alle cloosteren, vicariën, beneficiën sullen aenbrengen haere goederen, ende die vijff godshuysen sullen exhiberen staet van was, olye, wijn, ende de weerde van dien opbrengen tot onderhout van de predicanten; noch de goederen van de choralen, omme die tot een seminarium geapliceert te werden.

I, fol. 125r (p. 253)

Annus MDXXCI (1581).

Consules: Reinerus Aswindius, Brakeliae dominus, Lubbertus Prisius Zudortius II.

Januarius

[11-01-1581]

XI huius mensis. Diu multumque disputatum in collegio Martiniano Traiecti, an reformata religio, ut plurimum sollicitabantur, in eorum templo esset admittenda, quum superiori anno bis coacti ad id fuerant et pridie Pontiani [13-01-1580] in collegio negandum statuerunt.

Postridie vero quidam religioni addictiores convenientes contrarium concluderunt, iustrumtoque confecto religionem admiserunt, frustra reclamantibus et priori concilio legitime facto acquiescendum esse, dictitantibus caeteris canonicis.

Fuere qui subscripserant posteriori sententiae: Ausonius Galema, vicedecanus, Theodoricus Uitenhorstius, Johannes Montanus, Syphridus Grovesteinus, Gerardus Rhede, Johannes Scadius, Johannes Zulenius, Wilhelmus Clevus.

[14-01-1581]

XIV eiusdem. Wernherus [Helmichius] concionari coepit, quod ad huncusque diem continuatur, diebus dominicis et jovialibus antemeridie.

Ludovicus et Wilhelmus Montfortii, pater et filius, Hattemii oppiduli praefecti,⁶⁴⁵ ‘drossatos’ vocant, iuxta conventionem, cum dominis Antonio Grisperio et Gerardo Ratingio initam,⁶⁴⁶ coniicientes Haegemannum, tribunum militarem, in vincula, et praesidium Austriacorum, qui tum novo nomine Malecontenti dicebantur, recipere conantes, sed ab Ordinibus impediti et capti, Arnhemiae ut proditores capite puniti sunt. (22 januarii Neomagi in 4 partes dissecti scribuntur, cum pater iam 74. ageret annum. Ex duobus qui apud me libellis).

Senatus Traiectensis scorta publica urbe exegit ob homicidium, in domo meretricia circa Albas Virgines, vulgo ‘het Huys mette trappen’, a filio Cornelii Gijsberti, cui vulgus Fistularii agnomen, quod olim exercuerat id munus in arce Freburgica, indidit, commissum. Cum autem Maria Roestia praeter edictum rediret, publice virgis caesa ac urbe iterum exacta est.

Michael ab Isselt in suis additamentis ad Zurium scribit⁶⁴⁷ de quodam nobili, qui erat in comitatu Polonorum legatorum ad Moscum, qui ex Walachiae bibliotheca multa egregia monumenta in[ve]nerat, et primus in lucem produxerat. Ciceronis *De Re publica*, *Ad Atticum* libros, aureis literis exaratas; quos tamen ego nondum vidi, nec exstare publicis typis excusos, puto. Qui quoque monstrabat Ovidii Nasonis in viridi valle sepulcrum, virgultis quisquiliisque tectum, quod purgatum hos ibi versus legerunt:

Hic situs est vates quem divi caesaris ira
Augusti Latia cedere iussit humo.

⁶⁴⁵ Willem en zijn zoon Lodewijk van Montfoort, de drost van Hattem (Gelre), wilden het stadje overgeven aan Rennenberg en de Malcontenten, maar de burgers veroverden het kasteeltje, de ‘Dikke Tinne’, en namen hen gevangen.

⁶⁴⁶ Antoni van Grijspeere en Gerrit van Ratingen, gewezen raden in het Hof van Utrecht (zie fol. 124r), woonden in 1580 in Emmerik toen ze het compot met de drost aangingen.

⁶⁴⁷ Over Van Isselt en Surius, zie fol. 102v.

Saepe miser voluit patriis occumbere terris,
Sed frustra. Hunc illi fata dedere locum.

I, fol. 125v (p. 254)

[14-01-1581]

Hoc tempore. Vidi reliquias monasterii Geinensis,⁶⁴⁸ olim celeberrimi, virginum vestalium, quarum praefecta ante annos XXXV fuit Zuedera Buchelia,⁶⁴⁹ amita mea, Latinis literis docta, adeo ut ad quosvis Latinas literas scribere non vereretur. Nunc harum praefecturam gerit Maria Ruysch, consilarii Petri soror.

Ecclesia Geinensis facta fuit parechialis anno 1217, eique adtributae domus XV ex Vreeswijck et nonnullae ex Eyteren.⁶⁵⁰

Circa hoc tempus. Schoonhaviam, quasi Pulchrum portum, sic nempe scriptum in diplomate quodam Willemi Bavari, Hollandiae comitis, oppidum non adeo magnum, sed propter situs ad Leccae ripam, commoditatem, satis populosum, perveni. Mercimonia cespitum ibi vigent, qui ex paludibus Rhenensibus effossi, maxima multitudine eo convehuntur et inde in Zelandiam vicinasque insulas comportantur. Foeminae dulcedine cantus laudantur. Erasmus Longolii Cristophori⁶⁵¹ patriam vocat, et Douza in *Odis*. Castellanum Schoonhaviae olim fuisse legi Ludovicum de Moerkercken; cum vero ab Hispanis caperetur, praeficitur Augustinus Rovero. Circa hoc tempus. Iterum a ventis et undis Hollandiae damnum illatum, ut sequentes versiculi numerales indicare videntur:

AntonII CirCa ferIas MiserabilIS Vnda
FVLget ab eoIs oCCIdVIsqVe pLagIs.⁶⁵²
et
Antonii circa festum intolerabilis unda
Venit ab eoIs occiduisque⁶⁵³ plagis.
Unda ferox iterum Belgas bacchatur in omnes,
Antonii santi quando erat orta dies.

[31-05-1581]

Den lesten maii 1581. Sijn geordonneert: Scade, Ostrum, Foeyt, omme ordeninge te stellen op de goederen van Oistbroeck, ende de reguliers.

[10-08-1581]

Daernae, op den X augusti hebben de Staten nae voorgaende beschrijvinge persisterende bij de instructie, gecommitteert, de voorseide totte generale geestelicke goederen te besogneren.⁶⁵⁴ Hoc anno. Immanuel Tremellius,⁶⁵⁵ vir doctissimus, origine Judaeus, quem Genebrardus in *Chronographia* multis mendaciis traduxerat, quod purioris religionis professor quaedam

⁶⁴⁸ In Geyn bij Vreeswijk bestond sinds 1423 het klooster der reguliere kanonikessen, genaamd Nazareth. Het werd in de troebelen naar Utrecht overgebracht, waar in die tijd Maria Ruysch priorin was.

⁶⁴⁹ 'Anno 1506, den 15 octobris op st. Calixtendach is geboren Sweertgen'. Wanneer zij gestorven is, is onbekend. Swedera van Buchell, waarvan hier sprake is, werd 22 okt. 1516 geboren en staat in de tweede geslachtslijst als 'de tweede Sweerken'.

⁶⁵⁰ Eiteren bij IJsselstein.

⁶⁵¹ Cristophorus Longolius (1488-1522), jurist, humanist, volgens Erasmus geboren in Schoonhoven.

⁶⁵² Antonii circa ferias miserabilis unda / fulget ab eoIs occiduisque plagis. (Waarschijnlijk Antonius abbas, 17 jan.).

⁶⁵³ Uit oost en west.

⁶⁵⁴ Zie fol. 124v.

aliter ex Hebraica lingua, quam ipse et jesuiticae furinae homines vellent, convertisset. Edidit *Dialogum specularium*, quo se contra eius calumnias purgat. Circa hoc tempus ...

I, fol. 126r (p. 255)

Februarius

[08-02-1581]

In quadragesima,⁶⁵⁶ quae hoc anno initium habuit VI idus febr. Autoritate magistratus macellum ter in hebdommada apertum.

Nos, cum calamitoso hoc saeculo, bellicis furoribus plenissimo, omnium fere gentium velut ad praedam convolantium moris fuerimus experti, describam hic doctissimi viri ac poetae excellentissimi Salustii Bertasii carmen (en *La 2. semaine*, au fin du 7. livre),⁶⁵⁷ de differentibus natura et moribus Germanorum, Italogum, Hispanorum, Franco-Gallorum:

Mesmes ne voit on pas entre nous qui vivons
Quasi pelle mellez, et quy pauvres n'avons
Pour partage à peu près q'une motte de terre,
Ceste variété? L'Alemant est en guerre
Courageux mais venal; l'Hispaingnol lent et fin,
Le nostre impatient, et cruel le Latin.
L'Allement en conseil est froid, le Romain saige,
L'Hispaingnol cauteleux, et le François volaige.
L'Hispaingnol menge peu, le Romain nettement,
Le François vit en prince, en porceau l'Allemant.
Le nostre est doux en mots, l'Hispaingnol fier et brave.
L'Allement rude et simple, l'Italien grave,
L'Ibère en habit propre, impropre le Germain,
Inconstant le François, superbe le Romain.
Nous bravons l'ennemy, le Romain le caresse,
L'Hispaingnol oncques ne l'aime, l'Allemant le blesse.
Nous chantons, le Toscan semble à peu près bailler,
Pleurer le Castillan, le Teudesque hurler.
Le nostre marche viste, en fier cocq le Teudesque,
L'Ibère en bastelier, en boeuf le Romanesque.
Nostre amoureux est gay, le Romain curieux,
Superbe l'Alleman, l'Hispaingnol furieux.

Quidam duos hos postremos versus octasticho⁶⁵⁸ Latino sic expressit:

Gallus amat celerem pede nec remorante puellam,
Quae levis est certis ac magis apta modis.
Hispano magis illa placet, cui forma benigna est,
Cui Venus ex oculis semper amica nitet.
Italus ast timidae laetatur amore puellae,

⁶⁵⁵ Immanuel Tremellius (1510-1580) Italiaanse bekeerde Jood, doceerde o.a. in Heidelberg en vertaalde de bijbel uit de grondtalen. Hij werkte samen met zijn schoonzoon Franciscus Junius sr.

⁶⁵⁶ De vastentijd.

⁶⁵⁷ Guillaume de Salluste du Bartas (1544-1590) Franse dichter, *La Seconde Semaine* (1584-1603).

⁶⁵⁸ Achtregelig.

Dulcia quae Veneris gaudia saepe fugit.
Virgo sed audaci quae provocet ore maritum,
Illa est Germano dulcis amica viro.

[26-01-1581]

Hoc tempore. A nostris obsidione liberata Steenwijca, ubi plurimi utrimque periere.⁶⁵⁹
Contigit haec liberatio Steenwicensis 26 januarii; nam cum Vilaeus nostros, qui monasterium
Campense occupant,

I, fol. 126v (p. 256)

relictis pro tuendis castris 800 tantum militibus, invaderet, Nienortius cum suis commeatum in
oppidum intulit et fugientes hostes secutus, utramque obsidionem relinquere coegit. (Ex
libello qui apud me est).

Martius

[01-03-1581]

Principio huius. Aedes Drolshagii, Schuringii et Grisperii, quod citati non adessent, in fiscum
redactae et publica autoritate locatae fuerunt; suppellex etiam auctione publica vendita.

[07-03-1581]

7 huius. Alegondius Traiectum venit ex Francia, ubi cum Alenzonio egerat.⁶⁶⁰

[05-03-1581]

V vel circa Laetare dominicum. Coenobium dominicanorum in officinam textorum
conversum.

[26-03-1581]

Circa Paschatis solemnia. Institutum, ut orphani iuxta reformatam religionem instruerentur et
conciones parochiae Jacobitanae frequentarent, paedagogo Johanne Gaudano, qui id
recusaverat, seque facturum constanter negaverat, amoto.

Hoc tempore. Restituta organi Petreiani pars, ac globus ferreus ibi ex catenula suspensus, qui
ex arce Freburga ab Hispanis fuerat emissus anno 1577, cum a civibus obsiderentur.

Utrumque tempus hoc tetrastico ibi posito indicatur:

ACCipe posterItas, eX qVo IaCVere reMota
InsanIente saCrILegIo
LIVIdVs hostILI torMento hoC nabVL a fregIt
EX PaCIs arCe Cantaber.⁶⁶¹

[02-03-1581]

2 huius. Jacobus, Scotiae rex, anno IV initi regni professionem suae, id est purgatae
relligionis, publice fecit, atque edicto promulgato, eam iussit suis atque maxime domesticis
observare. Habeo apud me exemplum.

Aprilis

[07-04-1581]

Templa franciscanorum et hierosolimitanum,⁶⁶² initio huius mensis vendita (7 martii vendita).

⁶⁵⁹ Steenwijk werd belegerd door Rennenberg, totdat hij wegens ziekte opgaf.

⁶⁶⁰ Marnix van St. Aldegonde; François d'Alençon of Anjou (1554-1584).

⁶⁶¹ Accipe posteritas, ex quo iacuere remota / insaniente sacrilegio / lividus hostili tormento hoc nabula fregit / ex
Pacis arce cantaber.

Hierosolimitanum emit Nicolaus Florentius Veymannus, vitrarius, et diruit.

[03-04-1581]

III. Obiit Hubertus Duyffhuys, cui suffectus est Hermannus Helconius⁶⁶³ e Frisia evocatus, [14-05-1581]

qui circa Pentecosten primo in templo Jacobaeo concionatus est.

Hoc tempore. Vidi erroneos quosdam, qui se gentiles, vulgo 'heyden' vocant, Germanis Superioribus 'zunginer', Italis vero 'ciani' appellatos, homines nigredine deformes et vestitu sordidos, ex nebulonum faece. (Meminit horum Becanus ad finem libri 2; *Hermathenae*. Vide etiam [Renatum] Choppinum, *De legibus Andium* lib. II, pag. 294, de lege Aegyptiorum subtiliter furantium, Arnoldus Pontacus in *Chronico*, pag. 231).

Circa annum 1417 primum per Germaniam vagare coeperunt, ex Aegypto, ut dicebant, profugi, quamvis aliud compertum habeamus, nempe colluviem omnium nationum, furto, ridiculisque divinationibus viventem. De quibus plura Munsterus in sua *Cosmographia* (lib. 3, cap. V), et Angelus Rocca in *Bibliotheca* sua *Vaticana* descripsit, qui dicit, se vidisse vocabularium ipsorum fictitiis verbis compositum. Videndus quoque de his Polydorus Vergilius, *De inventoribus rerum*, lib. VII, cap. 7, qui Assyrios esse arbitratur, [Raphael] Volaterranus (*Geographia*, lib. 12, cap. 1) Uxios Persiae populos putat, ex quorum regione Choaspis, fluvius, oritur. Vide etiam paralipomena ad Urspergum, et Hermelin,⁶⁶⁴ *De nobilitate*. Quidam Italus Alarvus⁶⁶⁵ mauros cum zingaribus comparat. (Antonfrancesco Cirni, della impresa di Tripoli).

I, fol. 127r (p. 257)

Veenendaal

[00-05-1581]

Ego hoc tempore cum vitrico meo ad Venendael, pagum, ante quadraginta annos in paludibus Rhenensibus conditum, profectus sum. Erant olim hae paludes inviae, nec suis dominis utilitatem adferebant ullam, donec authoribus Thoma Cramaio et Johanne Calvo elices⁶⁶⁶ factae, et fossae quibus cespites aveherentur, magno sumptu et labore effoderentur. Tunc nempe cespites bituminosi magna copia effossi ad vicinasque urbes navibus oblongis, quas 'samoreusas' vocant a fluvio Sambre, in quo primum tali forma factae fuere, comportati, maximos redditus quotannis tam fisco regio quam privatis dominis attulere.

[Maius]

[14-05-1581]

XIV maii. Obiit Petrus Camp, tutor olim meus et apud quem novem annorum puer per biennium habitaveram. Huic in templo Petreiano, ad sinistrum chori latus, marmor caeruleum in pavimento positum, hac inscriptione: 'Ecce ego sicut foenum arvi, nunc in pulvere dormio, revicturus in die novissimo. Anno Domini 1581, die 14 maii, obiit venerabilis dominus ac magister Petrus Camp, huius ecclesiae canonicus, cuius anima requiescat in pace.'⁶⁶⁷ De cornibus monoceratis, quo ab Abshovio avecta,⁶⁶⁸ et quo consilio ea remittere nolit, vide eius literas Latinas de 8 maii, Leodii scriptas.

⁶⁶² De minderbroederkerk en de kapel van de Jeruzalemsbroederschap.

⁶⁶³ Na de dood van Hubert Duifhuis werd Hermannus Elconius beroepen naast Erasmus Backer, maar die vertrok alweer na een jaar.

⁶⁶⁴ Lees: Hemmerlin (Malleolus).

⁶⁶⁵ Onvindbaar.

⁶⁶⁶ Elix, greppel, afwateringssloot.

⁶⁶⁷ Ook in Monumenta p. 75 (fol. 40r).

⁶⁶⁸ De vermaarde eenhoorns der kapittelkerk van st. Marie, teruggeëist door kanunnik Hendrik van Abshoven, die tot scholaster benoemd werd in 1581.

Junius

[00-06-1581]

Parochiani divi Nicolai conservandi templi sui causa, ne demoliretur, et ornamenti gratia, alteram turrin ex parte altiore fecerunt horologiumque imposuerunt.

Wilhelmus Nassovius, Aurantiae princeps, dominia et civitates Vlissingam et Veras in Valachria, frustra Joanne a Burgundia, Promontii domino, licitante, et creditoribus Veriensis se satisfacturum offerente, emit.

[18-06-1581]

XVIII. Coloniae Agrippinae, deposito Truchessio, episcopus inauguratus Ernestus Bavarus⁶⁶⁹ (Leodiensis episcopus inauguratur. Et est versus numeralis), idque hoc notatum disticho:

En ubi Marcelli solemnis circulus instat,
Pastor oves laetus tentat adire suos.

(Nescio an ad annum LXXXIII (1583) referendum, et verum).⁶⁷⁰

[28-06-1581]

28. Bredam occupat Hautpennius Barlamontius,⁶⁷¹ fraude, Cameracensis arcis praefecti fratris in arce Bredana capti, qui clam 40 milites pecunia et promissis corruerat. *Leo Belgicus* 445. De erronibus istis, de quibus pagina opposita seu adversa [fol. 126v], sic canit non ineleganter Julius Scaliger:⁶⁷²

Ridicula furatrina Cingarorum, cui
Est oculus aeruscator, ut manus furax,
Pedes fugaces, falsa lingua, mendica, haec
Artu serarum pauper et vaga, impune
Mentitur auram, terminumque fortunae.

(Vide [Bon.] Vulcanium, de Nubianis in *Specimine linguarum*, pag. 100, et Alciatum, *Parergon*, lib. IV, cap. 3).

I, fol. 127v (p. 258)

Julius

[00-07-1581]

Cum inspicerem veterum picturas imberbes, non potui tamen istum morem probare, cum virum ostendat barba et addat auctoritatem. Nempe:

Turpis sine frondibus arbor,
Turpis equus, nisi colla iubae flaventia velent,
Pluma tegit volucres, ovibus sua lana decori est,
Barba viros hirtaeque decent in corpore setae.

Philosophos veteres, etiam principes Graecos videmus barbatos, Romanos imberbes, iterum barbatos; hinc radi tota barba ad maiorum nostrorum aetatem solita, tum rursum alta, nunc vero semirasa monstratur et placet.

⁶⁶⁹ Ernst van Beieren werd tegelijkertijd bisschop van Luik, Freising en Münster.

⁶⁷⁰ Doorgehaald.

⁶⁷¹ Claudius van Berlaymont, heer van Haultepenne, veroorzaakte de ‘furie van Houtepen’, nadat hij Breda met een list veroverd had voor Parma.

⁶⁷² Waarschijnlijk in *De claris urbibus* (2e dr. 1599).

[30-09-1581]

Circa hoc tempus (30 septembris). Caesi fugatique nostri in Frisia prope munimentum Nijensiel,⁶⁷³ frustra a Francisco Verdugio oppugnatum. Periere ex primis Carolus a Wingarden et Schullius, Noresii summi legati vicarii. Item Georgius Robertus, Wigandus ab Ommeren, Gerardus Entius, Cornelius Loneschius, centuriones Belgae; Colton, Biscopius et Furbillenius, Ordinum ductores Angli; Henricus Eckius, equitum magister; e regiis Wolfgangus Prenger vulneratus.

Augustus

[01-08-1581]

Primo huius. Constitutio facta in concessu Ordinum Confoederatorum, qua instruuntur collectores generalium tributorum.

[08-08-1581]

VIII. Johannes Scade,⁶⁷⁴ canonicus Martinianus, Antoniam Deisiam duxit uxorem, faeminam satis pulchram at procacem. Ipse vero iam fuerat episcopi officialis et hereticorum iudex, qui aliquando interfuerat, imo ex numero fuerat eorum, qui innocentem sanguinem fundebant mandato romani Baalis.

[23-08-1581]

XXIII. Varii ignes supra Traiectensem civitatem visi; nuncii civilis discordii et turbarum, quae insequutae sunt.

I, fol. 128r (p. 259)

September

[04-09-1581]

IV. Virginum monasterium Bethlem propter suburbium Insulense⁶⁷⁵ amoenum admodum et structura validum, venditum, et paulo post ad fundamenta demolitum.

[07-09-1581]

7 huius vel circa. Malecontenti occupant oppidum Eindhoven.

[08-09-1581]

VIII. Sacellum Martinianum⁶⁷⁶ in suburbio Insulensi funditus dirutum. Et coenobium vestalium nobilium, in amoenissimo loco agri Traiectensis situm, Vici Veteris,⁶⁷⁷ venum expositum. At ablatione turrium, multorum nobilium, qui ibi proles suas haberent, intercessione, hoc tempore redemptum est. Verum deinceps anno LXXXIV (1584) prorsus destructum et igne consumptum est. Fundatum hoc olim anno christiano MCXXXV (1135) a Mechtilde castellana, ab eademque et Ottone, castellano sive burchgravio Traiectensi, dotatum, confirmatum vero sub Godefredo Rhenensi, episcopo.⁶⁷⁸

[09-09-1581]

IX. Curia provinciae Traiectensis ob grassantem pestem apud Orphanos, ad aedes Miropii, nunc Buchellii,⁶⁷⁹ hinc ad domum episcopalem translata, ubi haesit ad Nativitatem Christi [25 dec.].

⁶⁷³ Met het beleg van Niezijl (provincie Groningen), okt. 1581, probeerde Verdugo tevergeefs de toegangsweg naar Friesland te veroveren. John Norreys was de bevelhebber van het garnizoen.

⁶⁷⁴ Mr. Johan van Schade (gest. 1614), vader van Willem Schade van Westrum (1584-1651), zie *Ned. Leeuw* 93 (1976), p. 281-282.

⁶⁷⁵ Bethlehemklooster, waar nu de Bethlehemweg is, vooraan de Amsterdamsestraatweg.

⁶⁷⁶ Deze 'Sint Meertens-capelle' was ondergeschikt aan de pastoor van st. Jacob, en behoorde bij het st. Maartens-gasthuis, gelegen buiten de Weerdpoort.

⁶⁷⁷ De abdij Oudwijk voor adellijke dames.

⁶⁷⁸ Godfried van Rhenen (1156-1178).

⁶⁷⁹ Op de Kromme Nieuwegracht, naast de kapel van het Jeruzalemklooster (nu Remonstrantse kerk).

[14-09-1581]

XIII. Ex templo Petreano imagines eiectae.

Mandatum ab Ordinibus circa hoc tempus, ut omnia regia sigilla ad se deferantur, et ne regis insignia aut nomen monetae insculperetur.

[19-09-1581]

XIX. Vianenses ecclesiasten reformatae religionis calvinianum, eo quod vereretur adire infirmos epidemia laborantes, eiecerunt, ac eius loco luterianum assumpserunt.

Hoc mense scolis ad Hieronimitas valedixi, cum, invita Minerva, hactenus literis insudassem, aetate vero crescente, maiori animo easdem amplexus fui et fructu, et ex mutis quam vocalibus doctior evasi praeceptoribus.⁶⁸⁰

Editus in Gallia Francorum libellus, cui titulus *La suprême restauration du royaume de France* [1581]. Quo duo continentur, nempe: ad regem, cui demonstratur modus liberandi Francos novis tributis et nihilominus aere alieno levandos; ad Ordines regni, pro convocatione legitime facienda.

I, fol. 128v (p. 260)

October

[00-10-1581]

Hoc mense duxit uxorem Johannes Bavarus, canonicus Martinianus, Mariam Lobecam de Ostende, Stephani filiam.

[06-10-1581]

VI. Georgius Ratallerus, praeses in senatu, apoplexia correptus concidit et ad domum fratris viciniorem sub vespero ductus, animam efflavit.

Discessit e Belgia Matheias Austriacus,⁶⁸¹ et Coloniam petiit.

[28-10-1581]

XXVIII. Senatus de more constitutus Traiectinae urbis; consules: Johannes Abcoudius Martius, Petrus Feitius; quaestores continuati; scabini vel XII-litium derimendarum: Lubbertus Zudortius, A. Fokius, Jacobus d'Edel, Cornelius Mannius, Willemus Bilerus, Henricus Zulenius, Roterius Lanscronius, Timannus Slotius, Arnoldus Iselsteinus, Johannes Sprutius, Florentius Veditus, Johannes Uffelius.

November

[00-11-1581]

Hoc tempore. Arithmeticam, diu intermissam, repetere incoepi apud Henricum ..., via Ferraria minori.⁶⁸²

[11-11-1581]

Edidit Regnerus Sarcerius, noster rector hoc tempore, oden Martinianam, cui titulus 'Spongiae quaerela', inscriptum domino Gerardo a Mierlo, abbati ad s. Paulum.

Est in ambitu templi Pauliani haec inscriptio Teutonica:

'O menschen, wy begeeren, dat ghij wilt bidden voor de sielen van allen menschen, ende insonder voor heer Jan van Kuelen, heer Wauter van Almelo, heer Cornelis Aerntsz, heer Peter van Rotterdam, heer Adriaen van Schoonhoven, heer Jan van Risen, heer Pauwel van Ommeren, priesteren'.

[30-10-1581]

Circa ferias Andreanas. Dedita Parmensi nomine regio Tornacum (quibus conditionibus vide in *Leone Belgico*, 461), ut indicat hoc acrostichon:

⁶⁸⁰ Zie Pollmann 2000, p. 52, over de humanistische klacht over de formele scholing.

⁶⁸¹ Matthias van Oostenrijk (1556-1619), landvoogd van de Nederlanden 1577-1581, keizer 1612-1619.

⁶⁸² Korte Smeestraat.

LVCe saCra Andreae regI ante effeCta rebeLLIs
SubIVga PerMensIs NerVICa gens agItVr.⁶⁸³

Perierat in eius obsidione a parte Parmensis Wallius, vulgo monsieur de Wau, primus comes de Brisquot, cuius filius Duaci meo tempore literis operam dabat.

December

[14-12-1581]

XIV. Patres vestalium edicto coguntur migrare nec ad eas redire; quod nonnullis satis grave, cum dulcissima consuetudine et summa commoditate earum, quas vegeta aetate multis et saepe nimis offitiis sibi devinxerant, in senio carere cogentur.

[19-12-1581]

XIX. Obiit Carolus a Burgundia, dominus de Somerdijck et St.-Annelant. Filius hic erat Caroli Burgundi, Falassii ac Brigdami domini; ex Marguareta Werchina, mareschalli Hannoniae filia; ac pronepos Philippi Boni, Burgundiae ducis, ex Balduino, filio notho. Reliquit hic ex Joanna Culemborgica, uxore, duos filios, nempe Hermannum et Joannem Burgundos.⁶⁸⁴

I, fol. 129r (p. 261)

Annus XXCII (1582)

Consules: Johannes Abcaudius Martius, Petrus Feitius.

Januarius

Hoc anno. Carolus Croviacus, princeps Chimay,⁶⁸⁵ defuncta matre, ob controversiam quam cum patre haberet, qui Joannam Blosiam, sororem domini Treslongii et viduam Philippi Lanoy, Beauvory domini,⁶⁸⁶ superinduxerat, relictis regiis partibus, se ad Ordines confoederatos contulit.

Inquiri solet hoc tempore, an modia, mensurae, pondera sint iusta. Sed inquisitione nimium facili, olim Valentini, imperatoris, Constantinopoli aeneum modium collocavit, ne diminui possent mensurae. (Qui fallerent, manus perdebant).

[15-01-1582]

XV. Magnus Moscoviae dux pacem a Stephano, Poloniae rege, concessam transactione legati pontificis Romani in Zopolistra⁶⁸⁷ confirmavit.

Hoc anno. Mauritius Nassovius, Aurantii filius ex uxore Saxonica, Lugdunum Batavorum studiorum causa a patre missus est; eique studiorum socii dati Philippus Nassovius et Philippus Merodius. Item Wittenhorstius, dominus Sonsbecanus, cui eius cura tanquam aulae praefecto commissa est; huic vicarius datus Melvilus, qui familiae praecipuam curam gereret.

⁶⁸³ Luce sacra Andreae regi ante effecta rebellis / subiuga Permensis Nervica gens agitur.

⁶⁸⁴ Karel (1520?-1581) heer van Sommeldijk en St. Annaland; Karel (1490-1538) heer van Falais en Brigdamme; Margaretha de Werchin (ca. 1491-1558); Johanna van Culemborg (1535-1581), Herman (ca. 1566-1626), Jan (ca. 1566-1627). (Bron: Stamboom Baris).

⁶⁸⁵ Karel van Croy (1560-1612), prins van Chimay, werd in 1582 calvinist, maar in 1584 weer katholiek. Zoon van Filips III van Croy, hertog van Aarschot (zoals hij altijd heet), tr. 1558 Jeanne van Halewyn.

⁶⁸⁶ Jeanne van Blois van Treslong (ca. 1530-ca. 1605), tr. 1. ca. 1560 Philippe de Lannoy (ca. 1520-1574), tr. 2. 1582 Filips III van Croy Aarschot (1526-1595), weduwnaar van Jeanne van Halewyn.

⁶⁸⁷ Vrede van Jam Zapolski.

Praeterea ipsi pater dedit IV pueros, paedagogum Vilertium⁶⁸⁸ insuper, adolescentem nobilem et studiosum, tum qui essent a cubiculis, a poculis, item pistorem, coquum, equisonem, stabularium, et Mariam, lavatricem, praeter eam faeminam nullam, equos V et duos pro praefecto.

Februarius

[21-02-1582]

IX kal. martii. Franciscus Valesius Alançonius⁶⁸⁹ Antverpiam venit, et dux Brabantiae paulo post proclamatus est, multis iisque summis Franciae, Angliae et Belgiae proceribus comitatus, annum hic exprimit versiculus:

FranCICa CVM BeLgIs ConCVrrVnt foedera neXV. (1582)⁶⁹⁰

Eius in Angliam iter et discessum ac quomodum tum Zelandiam appulerit ibique susceptus, et, quo inde comitatu adverso flumine Scaldo Brabantiam profectus in suburbano Antwerpiensium inauguratus sit. Quae item triumphalia ibi ornamenta tam extra quam intra urbis moenia fuerint erecta, ac laetitiae signa significandae comparata, tam vulgari quam Francica lingua editi libelli satis superque exprimunt. Quales apud me habeo. Quemadmodum et numos honorarios argenteos in vulgus sparsos cum emblemate ac epigrammate ‘Fovet et discutit’.

I, fol. 129v (p. 262)

Martius

[00-03-1582]

Hoc mense. Martinus Schenckius, qui regias sequebatur partes, a domino de Hogesaxen in oppido Santis⁶⁹¹ captus et inde abductus, mansitque in captivitate usque ad junium mensem anni christiani LXXXIV (1584).

[23-03-1582]

XXIII. Circa dominicam Laetare, quam ‘Rosarum’ vulgus Belgicum vocat. Captum a Franco-Gallis oppidulum Lens,⁶⁹² at in aprili redditum id regiis.

[18-03-1582]

XVIII. Wilhelmus Auriacus princeps plumbeo globulo sclopettario circa malas vulneratus est per Hispanum quendam, Joannem Jareguium, qui statim a satellitibus occisus est. Post 10 vero dies Antverpiae Antonius Venerius, conscius, et Antonius, monachus,⁶⁹³ qui confessionem Jaregui ad facinus parati audierat, post varia tormentia et quaestiones extremo suplitio affecti sunt. (*Leo Belgicus*, fol. 477 et sequentibus. Habeo apud me descriptionem).

[07-03-1582]

Huius mensis VII. Ordines subsignari fecerunt statutum de colligendis impositionibus ex agro Traiectino, idque 14. deinde publicatum. Apud me est. Quod cum necdum sufficeret, anno 1594 explicatum fusius atque deinde anno demum MDC (1600) ampliatum, ut fraudibus executorum et difficultatibus quotidie emergentibus, medicina fieri posset.

⁶⁸⁸ Mogelijk zoon van Joost de Zoete, heer van Villers (gest. 1589). Deze was in 1580 bevelhebber van Bouchout, en werd door de Staten van Utrecht benoemd tot veldmaarschalk.

⁶⁸⁹ François de Valois, duc d’Alençon.

⁶⁹⁰ Francica cum Belgis concurrunt foedera nexu (1582).

⁶⁹¹ Xanten.

⁶⁹² Lens bij Lille (?).

⁶⁹³ De assistent-klerk Jean Jaureguy, de negentien-jarige klerk Antonio de Venero en de Jacobijnse priester Anthony Timmerman.

Aprilis

[00-04-1582]

Hoc mense et circiter. Non desierunt reformati, quos consistoriantes vocant, omnem movere lapidem, ut concionatores divi Jacobi quoque parochianos, quos libertinos vocant, eo quod nullis vinculis astringi, sed libera tantum religione uti vellent, in suam classem pertraherent. Ad quod, cum dominus Hermannus, Friso, satis inclinare collegae Erasmo videretur, is, quod hoc plane improbaret, et minus stipendii quam Hermannus reciperet, Traiectenses valere iussit, ac in eius locum subrogatus est Tako.⁶⁹⁴ Erasmus autem, deinceps ductus poenitentia, undique conditionem conquirens, tandem Merkerkam, pagum dominii Vianensis, pervenit; verum cum et ibi difficulter ei solveretur, locum reliquit et simul concionandi munus.

[12-04-1582]

Iuramentum Hagaecomitis anno 1581, XXVI julii conceptum, XII huius ab Hollandis praestitum fuit tale: ‘Iuro me flocci regem Hispaniarum facturum,⁶⁹⁵ neque me illi obsecuturum, nec me eum ut dominum supremumque principem agniturum, me ab omni fide obligationeque, qua ei quocunque modo, tanquam supremo Belgii principi obstrictus sum, liberum putans atque iudicans. E contrario promitto illustrissimo principi Francisco, Dei gratia Franciae heredi, fratri unico regis, duci Alanzonio, Lotharingio, Limburgico, Brabantico, Geldrico, Andegavensi,⁶⁹⁶ etc., comiti Flandriae, Hollandiae, Zelandiae, Zutphaniensi, etc., marchioni Sacri Imperii, uti domino ac principi meo legitimo, pioque legitimoque electo. Me, inquam, illi pro virili adiuturum, contra Hispaniae regem et adherentes, ut celsitudinis illius et Belgii inimicos, porro me id omne

I, fol. 130r (p. 263)

quod omnes et singuli fideles subditi Brabantiae provinciae originarii, supremo suo legitimoque principi tenentur obliganturque prestaturum.’

[00-04-1582]

Hoc tempore. Cum Johannes Bogerus a iudice cogeretur, nobis bona nostra tradere, et ipse in solutionem mille ducentorum florenorum nobis assignasset XV terrae iugera in pago Segfelt,⁶⁹⁷ essetque ager iste uliginosus et, quod diu impastus incultusque iacuisset, arundineti similior, eo cum curatoribus Arnoldio Santeno et Jacobo Harwardio, una cum sorore Maria Buchelia et Aleida Sevendra profecti sumus (in rem presentem), ut in loco deliberaremus. Segfelt autem est pagus dominorum Marianorum⁶⁹⁸ in extremis limitibus Ultraiectinorum, Hollandiam versus, olim ditissimis colonis habitatus, sed bellicis hisce tumultibus plane vastatus. Templum paroechiale hic fundatum anno christiano MCCCXII (1312), nam ante illa tempora in hisce partibus iuxta Mye non fuit paroechialis ecclesia.

Maius

[05-05-1582]

V. Obiit Antverpiae Carlotta Burbonia, quae Wilhelmo, Aurantiae principi, nupserat, cum vixisset annos XXXV.

Angli agrum circa Traiectum non secus ac hostiles depraedantur.

⁶⁹⁴ Hermannus Elconius (zie fol. 126v), Erasmus Bakker (zie *Diarium* 1907, p. 74-75 noot 4) en Taco Sybrands (Merkerkam is Meerkerk).

⁶⁹⁵ Maling hebben aan.

⁶⁹⁶ Frans van Anjou (ofwel Frans Hercules van Valois, hertog van Anjou (Andegavensis), 1555-1584), werd in 1581 aangesteld tot vorst der Nederlanden, maar vertrok alweer snel.

⁶⁹⁷ Zie Pollmann 2000, p. 48.

⁶⁹⁸ De deken van st. Marie had het recht, de pastoor van Zegveld, bij Woerden, te benoemen.

[15-05-1582]

Hoc anno. Nulla loca sacra diruta aut vendita, sed insignem cladem accepit templum Marianum XV huius mensis, quando plumbo quo opertum erat, iussu senatus denudatur. Ad hoc electi commissarii, Joannes Berck, quaestor, Joachim Scadebroeck, Cornelius Winter, Henricus Ritus. Nec minorem vastationem passum est, circa medium decembrem, cum milites Nijenhornii ad octo dies hoc excipiuntur, quemadmodum et in templo Joannitano, quo excedente milites Herdenbrouckii aut Werdenburgii illud occuparunt. Canonici regulares circa hoc tempus in arctum coguntur.

Carmelitarum coenobium in textorum officinam convertitur, cum hi ante templum dominicanorum tenuissent.

Brigidiani fratres coacti maniacum recipere et illi necessaria tribuere.

[13-05-1582]

XIII. Zegerus Goch et Franciscus Gerardus, fratres, de nocte capti, ad carceres publicos ducuntur, nescio qua de causa, unde se post redimere coguntur.

Hoc quoque mense. Otto Blossius Treslongius, canonicus Martinianus, a praetore in ius vocatur, quod in edicta publica commisisset in exsequiis Gerardi Haerlemii, ubi more veteri laicos praeiverat, et per hoc munera ecclesiastica nomine catholicorum exercuisset.

Jacobus Potterus et Florentius Vedius bibliothecam a cartusianis et aliis ex locis collegerunt, ut in templo joannitarum bibliothecam publicam erigerent. Verum ea imitata sententia in templum divi Joannis constituta, et nemine eius curam suscipiente, a multis distracta, frustra eam reducere conante Hugone Ruyscio, (me hortatore) paene concidit.

I, fol. 130v (p. 264)

Junius

[21-05-1582]

Hoc tempore. Ad magistrum Cornelium Gallicam linguam addiscere incoepi, in Galliam propediem iturus, idque praecedentis mensis XXI. die.

[01-06-1582]

Initio huius. Senatus Traiectensis ad ornatum basilicae Civilis turrim supra eam erexere.

Quam quidam, eo quod ex variis coenobiorum templorumque reliquiis constaret, ‘Sprockelenburch’ dixerunt. Ac eo nomine creditur Jacobus Assius, apothecarius, in carcerem ductus.

[03-06-1582]

III huius. Narratur fabula, ut mihi postea asseveravit Johannes Dionisii, apud Agrippinenses hospitis filia, quae se eam novisse dicebat, de filia Petri Franci ad ‘Nigram aquilam’ in ponte Meerano, quam corollas componentem diabolus figura iuvenis interemerat, etc. (Vide *Leonem Belgicum*, p. 487).⁶⁹⁹

[25-06-1582]

XXV. Obiit Nicolaus Vorstius, propraetor Traiectensis, gravi diu morbo conflictatus, quod quia durius cum papistis egisset, ipsi accidere suo more interpretabantur. Solent nempe hi, quod argumentis, ex sacra Scriptura desumptis, firmare suam sectam nequeant, exemplis mendacibus et confictis, id tentare miraculis. Inde tanta miraculorum falsorum congeries, et ex ethnica usque superstitione desumptorum exemplorum tot libelli circumferuntur, quum non attendant veteris scriptoris in Matheum sententiam, inutilia eiusmodi miracula falsitati attribuentis. (Chrisostomus, *Homilia 19 in Mathaeum*, tom. ult. fol. 48).⁷⁰⁰

⁶⁹⁹ Zie Pollmann 2000, p. 116.

⁷⁰⁰ Hierin spreekt de H. Johannes Chrysostomus over Matth. 6, 1 om te waarschuwen tegen ijdele glorie en te vermanen tot een zuivere mening bij onze goede werken. (B. is hier dus niet erg gelukkig met zijn polemische verwijzing naar een kerkvader. Overigens citeert hij hem regelmatig).

Julius

[07-07-1582]

Hoc mense. Regii Malecontenti oppidum in comitatu, ni fallor, Zutphaniensi, Lochemum obsidione, sed frustra, cinxerunt, ac Flandriae civitatem Audenardam coeperunt nonis julii. Circa hoc tempus. In agro Traiectensi deambulans, ingressus villam regii quaestoris, vulgo 'het Rentmeestershuysken', eo quod paulo post demolita, hoc modo delineavi.⁷⁰¹ ([Tekening]: Villa quaestoria; arbustum Hieronimianum).

Malecontenti Lyrim, Brabantiae oppidum, in potestatem accepere.

[12-04-1582]

12 aprilis. Alenzonio a civibus Antwerpiae iuratum est, quod iuramentum a Michaeli Baio, magistro nostro, examinatum, more papistico refellitur. Editio super eo libello.

I, fol. 131r (p. 265)

Augustus

[00-08-1582]

Hoc mense. Regii ex agro Campensi, prope Issalam, magnam pecudum praedam egerunt, nonnullis civium occisis aut captis.

Mos iste vulgaris anicularum sive superstitio, post ovorum exorbitationem testas eorundem pertusum, ne protinus imo vero frustillatim comminuere, ne diris aut magorum praestigiis obnoxiae sint. Idque ex veterum stulta opinione, cuius meminit Plinius, libro 28, cap. 2, his verbis: 'Defigi quidem diris deprecationibus nemo non metuit; huc pertinet ovorum, ut exorbuertit quisque calyces colblearumque protinus frangi, aut eosdem cochlearibus perforari.' Id vero cochlearibus fiebat, quorum ad eam rem usus veteribus, ut docet 'Ad Petronium', Douza, lib. 1, cap. 14 *Praacidaneorum*.

Schoonhovie legimus olim fuisse castellaneum ceu praefectum 1470 dominum Gerardum de Poelgeest, cui successit dominus Johannes de Wassenaer, post quem anno 1478 idem Poelgeest praefecturam obtinuit, quam obtulit Johanni, filio Gerardi de Assendelft, anno 1484. vide annales. Anno autem 1304 invenio Nicolaum Catz, praepositum, a Guidone Flandrensi contra Johannem, Hannonium 28. comitem.

September

[00-06-1582]

In junio. Amuratus III, decimus quartus Turcarum imperator, filium suum Mahumethem,⁷⁰² qui patri successit eius nominis III, et XV. imperator, natum ex Circassa, Asiana muliere, annorum iam XV. vel, ut [Henricus] Porsius tradit XVII. annum ingredientem, magna pompa multisque ceremoniis publice habitis circumcidendum curavit. (Gompium descriptionem,⁷⁰³ Germana lingua descriptam, apud me habeo).

[16-09-1582]

XVI. Celebratae fuerant nuptiae domini (Gerardi) Grimbergae cum filia domini de Monceau (Anna Hamala), Hagaecomitis.

Hoc tempore. Cum bellum nescio an contra Hugenos praepararetur, vel ut veritas se habet pro defensione Confoederatorum, qui iam Franciscum Valesium, abiurato Austriaco, Belgiae principem constituissent, conscripti sunt in eam rem duces et milites nomine Alanzonii, quorum nomina et numerus sequitur:

Princeps Delfinius 4.000 Helvetiorum peditum, 3.000 sclopetariorum, 2.000 equitum coegit.

⁷⁰¹ Zie ook fol. 121r.

⁷⁰² Murat III (1546-1595), zijn zoon was Mehmet III, die hij plechtig liet besnijden.

⁷⁰³ Waarschijnlijk Nicolaus Sebastian Gompium.

Comes Vallius XV alas equitum nobilium, 750 conscripsit, et peditum 2.000.
Comes Rochefocaudius 200 equites cataphractus.⁷⁰⁴
Comes Mongomerius XV calas, 750 equites
Dominus Belgardius 1.500 equites
Dominus consiliarius Chatelons 200 equites
Dominus Columbre 4.000 peditum
Dominus Fernacius 2.000 lanciariorum
Qui simul efficiunt VII^M CCCC (7.400) equitum, pedites vero XIII^M (13.000).

I, fol. 131v (p. 266)

October

[00-09-1582]

Praecedenti mense. Andreas Tolmerus Leodii edidit *Antiphonam bullae papalis Gregorii XIII qua Ernestum, comitem Isenburgicum*,⁷⁰⁵ *anathema decernit; qua et papalis coelibatus arcana deteguntur.*

[02-10-1582]

II. In Luco Batavorum nuptiarum celebrata solemnia Huberti Malsenii, domini de Tilborch et Onsenort, cum sorore Andreae de Argum, domini de Oisterwijck.

[04-10-1582]

Cum, IV huius mensis, Stefanus Bator, Polonius rex, Varsoviae comitia indixisset, rusticos, miserrima servitute nobilibus subditos, convocari iubet, eisque significare, se eorum conditioni miseritum, velle eos a plagis et verberibus dominorum vindicare. Cui rustici se antiquas consuetudines mutari nolle responderunt. (Michael ab Isselt).

[31-10-1582]

In fine huius mensis. Publico edicto Traiectum omnes absentes et proscripti causa religionis, intra VI hebdomadas redire iussi.

Hoc quoque tempore. In Hispania sumptum supplitem de quodam Johanne de Castilia, Brugis Flandriae patre Hispano nato, hoc modo. Primum lingua privatur, deinde in quatuor partes equis distrahitur, quia compertus fuerat Aurantio, a quo (anno praecedenti 1581) annum stipendium CCC (300) coronatorum acceperat, omnes notas, quibus secretiora literis committabantur significasse. Nam fuerat Haye secretarii, cui rerum Belgicarum expeditio commissa erat, praecipuus scriba. Patrem, qui fore cesserat, questorem armentarii in Belgio fecerat, sed suae tandem prodicionis extremum accepit praemium, cum ab anno LXXI (1571) id convenisset. Solent autem singulis semestribus aut trimestribus renovari notae, et in aliam commutari formam.

November

[00-11-1582]

Hoc mense. Regii Malecontenti oppidulum in Transissulana regione, quod ante nequicquam obsidione cinxerant, Lapidis Vicum, Steenwijck, ex insidiis, cum praefectus, aliquot militibus comitatus, abesset, oppresserunt.⁷⁰⁶

Nostri vero iam Bronckhorst et Keppel in ditionem receperant. In obsidione vero Bronckhorstiana perierat, in pectore graviter vulneratus, Hegemannus, militari virtute in illis partibus notissimus.⁷⁰⁷

⁷⁰⁴ Gepantserd.

⁷⁰⁵ De titel luidt: *Bullae qua Gregorius XIII papa d. Wolfgangum Ernestum, comitem Isenburgicum in Budingem, anathema decernit, antiphona ...*, door Tolmer in Luik uitgegeven in 1582.

⁷⁰⁶ De inname van Steenwijk, op 16 nov.

⁷⁰⁷ Wolter Hegeman (ca. 1545-1582), Staatse hopman.

Franco-Gallorum legati apud Ordines agunt, ut si Alanzonius absque liberis decederet, Belgia coronae Francicae uniretur. Dicunturque Brabanti et Flandri exceptis Gandavensibus consensisse, reliquis provinciis omnino reluctantibus.

[11-11-1582]

Rhenerus Sarcerius edidit hoc anno elegiam scolasticam feriis Martinianis ‘De cruce sive afflictione perferenda’, quam inscripsit Buchoni à Montisma, praeposito divi Johannis.

I, fol. 132r (p. 267)

December

[02-12-1582]

II. Arnoldus Frens filiam Rudolphi Schonavii de Barem⁷⁰⁸ et Annae van der Aa, sibi desponsatam, duxit uxorem.

[28-12-1582]

Bonivetus, quidam Gallo-Francus, oppidum Eindhoven caeso Italogum praesidio occupavit, 28. huius.

Fama erat, Alanzonium Turcis viam in Belgium aperturum, quatuorque Antwerpiam advenisse, de emporio mercium suarum ibi erigendo tractantes.

[29-12-1582]

Pridie divi Thomae. Sequentis anni senatorum haec nomina publicata sunt: Petrus Feitius II et Johannes Druenius consules; Franciscus Snekius Oudanius, Gisbertus Antonius Vorstius, quaestores; XII-viri: Arnoldus Theodoricus Leidenus, Nicolaus Osterhemius, Lubbertus Zurdort, Hermannus Viltius, Johannes Jacobus Leemputius, Albertus Fokius, Willemus Bilerus, Henricus Zulen, Adrianus Meerlant, Theodoricus Goyerus, Johannes Sprutius, Wilhelmus Centus Drillenburghus.

[25-12-1582]

Reformati consistoriales circa festum Nativitatis Christi miserunt Montfortium, ad impediendum catholicorum romanorum exercitium religionis, et eorum sacrificum capiendum, Wilhelmum Niportium, Sosii vicarium. Verum is praemonitus se subduxit, ac Neoportus, aliquoties frustratus, re infecta discessit.

[10-12-1582]

X. Ferdinandus Albanus Alvares de Toledo, aetatis suae LXXVIII (78) anno in Hispaniis obiit, cum crudelitatis apud Belgas insignem reliquisset memoriam.

Nostri hoc mense oppidulum Geldriae Magum, comitatus titulo,⁷⁰⁹ obsidione cinxerunt, et non multo post ad deditionem coegerunt.

Miror quam immemores divinorum praeceptorum et quo contemptu vivant divinae legis mortales: viduas et pupillos coguntur ubique defendere iudices, et nunc nulli magis opprimuntur. Johannis Bogeri versutia vexat nos in pupillari constitutos aetate, temerariis litibus premit, et nostra quae sunt aperta vi detinet, ac multis sceleribus contaminata distrahit conscientia. Iudices imploramus; ipse, tanquam optumo uteretur iure, se defendit impunitus, permittente senatu bonorum morum incurioso et nequitiarum in hac causa dissimulatore. Appello ego ad Summum iudicem, qui incorrupto iudicat iudicio, cuius haec sententia, ex divino consistorio pronuntiata fertur nulli obnoxia fraudi: ‘Vae qui scribant decreta iniqua, et qui dictant et iubent scribere miseriam, ut scilicet arceant pauperes a iudicio, viduas dispolient et pupillos depraedentur’ (Jesai cap. X). ‘Sicut devorat stipulam lingua ignis et glumam

⁷⁰⁸ Roelof van Baarn, heer van Schonauwen, zoon van Joost van Baarn (1490-1559) en Elisabeth van Culemborg (1500-1550). Hij tr. Anna van der Aa (gest. 1597).

⁷⁰⁹ Het graafschap Megen, nu een dorp bij Oss.

flamma dissolvit, sic radix eorum quasi putredo erit, et germen eorum quasi pulvis ascendet' (cap. V).⁷¹⁰

I, fol. 132v (p. 268)

Annus MDLXXXIII (1583)

Consules: Petrus Feitius II et Johannes Robertus Druenius.

Januarius

Sum Janus, carnes soleo torrere trementes,
Convivor commedo commoror ante focum.

[00-01-1583] n.s.

Hoc tempore. Brabanti, Hollandi, Zeelandi correctionem anni Gregoriani comprobarunt, et suis in urbibus in gratiam Francisci Valesii Alanzonii admiserunt,⁷¹¹ Geldris interim, Frisiis, Traiectinis veterem stilum retinentibus, quemadmodum Anglia et Germaniae magna pars constanter facit.

[17-01-1583] n.s.

Hoc quoque mense (17 stilo novo). Franciscus Valesius Alanzonius, superiori anno in ducem Brabantiae inauguratus, vi et dolo Antverpiam occupare condendit. Sed a civibus repulsus, multos suorum amisit. Qua de re edita est per consules civitatis admonitio (Vide *Leonem Belgicum*, 406).

[22-01-1583] o.s.

XXII. Vendita domus Henrici Cuynretorvii contra privilegia canonicorum, quibus offerenda erat veteri more emptio, eratque nomen concedere ementi, et empti per Lumannum Gerardum Voss, sine circuitu.

[20-01-1583] o.s.

XX. Gallica concio Traiecti apud regulares per Vernherum Helmichium fieri coepta. Et hoc quoque tempore demoliri coeptum templum Orphanorum, divae olim Elizabethae sacrum, orphanis iam anno superiori ad regulares mense martio translatis.

De Alanzonii facto sic Lipsius: De Antverpia quae monstra audimus? Deus bone, huccine tandem erupisse tot mensium consilia male sana, o factum a regio iuvene non regium, etc. (*Centuria I epist.* 12).

Februarius

[00-02-1583] n.s.

Gebhardus Truchsius, elector Coloniensis, et Adolphus Nuenarius, Mursiae comes, cum suis, fiducia Francisci Valesii Alanzonii bellum Coloniense inchoaverant, qua iam falsi incepti, sed sero poenituit, cum iam alea esset iacta. Quare illud ad extremum persequuti sunt, ut describit Michael ab Isselt opere singulari, libris, ni fallor, V (5) distincto.⁷¹²

[27-02-1583]

XXVII. Obiit Johannes, dominus de Montfoort ultimus, ut credo, eius stirpis, relicto herede

⁷¹⁰ Jesaia 10, 1-2, resp. 5, 24. Buchelius volgt blijkbaar niet de Latijnse tekst van de Vulgaat, noch de tekst van Junius en Tremellius.

⁷¹¹ Bij plakkaat van de hertog van Anjou d.d. 10 dec. 1582, was de nieuwe (gregoriaanse) stijl in de Nederlanden ingevoerd, terwijl de Staten van Utrecht die pas in 1700 aannamen.

⁷¹² Waarschijnlijk *Belli Coloniensis*, Keulen 1586.

sororis dominae de Moreaume filio.⁷¹³

Martius

[03-03-1583] o.s.

III. Post domini de Montfoort obitum, Montfortii concionatus est Vernherus Helmichius, atque idem saepius tentatum; verum praefectus tandem eam ecclesiam regendam commisit Henrico Bulchio, qui a reformatis Neoporto Hollandiae expulsus. Verum ultra triennium non tulit, anno nempe LXXXVI (1586) coactus se abdicare, nisi conformem se aliis evangelicis reformatis redderet.⁷¹⁴

[29-03-1583] n.s.

Hoc mense. Cornelius de Hooch, qui se Caroli V, imperatoris, nothum dicebat, seditionemque ac novas res tentaret, Hagae capite truncatur et tanquam proditor in quatuor partes secatur.⁷¹⁵

I, fol. 133r (p. 269)

Vertrek naar Leiden

[31-03-1583] o.s.

Hoc quoque mense, post Paschatis festum. Leidam profectus sum studiorum causa.⁷¹⁶

Omnis ille tractus a Traiecto ad mare Oceanum olim Rheno navigabatur, verum impetu quodam ostium illud ad Vicum Cattorum occlusum cum esset, modicus tantum rivus aqua pluvia multum auctus Rheni superbum nomen debilibus viribus tuetur, omnem hanc viciniam Annales silvosam et latrociniis eo infamem fuisse, ferunt. Sed inundatione arbores prostratas terramque planam et habitabilem redditam, cuius rei fidem facere arbores versus septemtrionem prostratas, quae quotidie ex fossis extrahuntur.

Qua de re longus est Petrus Nannius Almarianus,⁷¹⁷ qui addit: ‘Tacitum Bataviae ut paludosae, ut silvosae nusquam meminisse; partem tamen eius altiorem silvosam tunc fuisse, verisimile est, maiorem vero paludibus immersam. Tacitus nempe sacri nemoris, cuius etiamnum reliquiae prope Hagam comitis, et nomen Scakerbosch manet.’

Hollandiae nomen tandem haec regio assumpsit, sive a cavitare, sive a faeno, sive ab arboribus, sive potius a Danis occupatoribus, quae posterior magis placet, et ab Nannio et Junio non improbatur, nihil statuo. Constat autem, Danos occupasse hanc insulam, et colonias eo deduxisse, et nomina Hollandiae, Zeelandiae, Zierkzee, Schagen ex patrio orbe transtulisse.

Videtur et in Saxoniam mutatam Inferiorem, ut ex annalibus colligitur. Pomponius quoque Laetus⁷¹⁸ dicit (in *Valentiniano*): Valentinianum, imperatorem, Saxonas oceani accolae inter invias paludes domuisse, quibus verbis saepius Batavia descripta. Fruitur haec caelo temperatiore, quod plerique tam viri quam mulieres sint corpore magni et robusti, ac succi pleni, cum in nimis frigidis regionibus, autore Cardano (Hieronimus Cardanus, *De varietatibus rerum*, fol. XXVII), parvi sint homines, nam ab immenso frigore calor animalis extinguitur, et in calidioribus regionibus sicca magis corpora inveniuntur, ob solis consumentem calorem.

⁷¹³ Met Johan IV stierf in 1583 de burggrafelijke familie in de hoofdlijn uit; de goederen kwamen aan het geslacht van Merode.

⁷¹⁴ Ibidem. Dat Helmichius te Montfoort heeft gepreekt, wordt nergens vermeld, wel Bulk (Bulchius).

⁷¹⁵ De onthoofding vond plaats op 29 maart.

⁷¹⁶ Pasen oude stijl 31 maart. In het *Album studiosorum Academiae Lugduno-batavae MDCCCLXXV-MCMXXV* staat op kolom 14: ‘7 Maii Arnoldus Buchelius, Ultraiectinus’.

⁷¹⁷ Petrus Nannius (1500-1557) geb. Alkmaar, taalkundige, hoogleraar in Leuven.

⁷¹⁸ Julius Pomponius Laetus (1425-1497), Italiaanse humanist.

De Ham, Bodegraven, Alphen aan de Rijn

Nunc ad propositum iter revertar. Post aliquot castella et nobilium villas, ut Hammum, Niveldium, Harum, ad III. leucam occurrit oppidum Woerdenum, non magnum sed munitum ad limites Hollandiae arce validissima, olim a Godefredo Rhenensi, antistite Traiectino, contra Hollandorum insultus conditum. Sed labente tempore variis dominis qui primum castellani praeerant, tandem Hollandis subiectum. Ex hac familia Woordena cognomine Vliet originem habet; nuper ex donatione regis, ut puto, Philippi Ericus Brunsvicensis possedit. Quo mortuo, hereditatis iure arripuit eius dominium dux Brunswicensis, qui rursus eo donavit comitem Hoenloensem, qui fidutario iure possidet.⁷¹⁹ Cives vero introductam a Brunsvicensibus religionem publice profitentur evangelicam lutherianam. Eamque favore principis sartam tectam conservant.

I, fol. 133v (p. 270)

II hinc leucis distat pagus Bodegrave, ubi olim captus Adelboldus, episcopus Traiectensis, a Theodorico III, Hollandiae comite,⁷²⁰ Bagaudas vocat Aurelius.⁷²¹ Adelboldus hunc pagum cum Swammerdamo dederat cuidam Theodorico Bavoni (unde comitatus Bavonis vocatur, Douza in *Annalibus Bataviae*).

I leuco sequitur Alpen, in *Itinerario veteri*⁷²² Albiniana millibus plus minus X Lugduno distans. Hic anno 1425, postridie XI^M (11.000) Virginum [21-10-1425], Gaudenses, qui partes Jacobae Bavaricae fovebant, magno proelio adversarum civitatum vires fuderunt, quemadmodum et anno sequenti prid. kal. maii [30-04-1426].

Arces inde occurrunt Poelgeestia, unde nobilis familia Poelgeestana: haec a Johanne Bavaro anno 1420 incendio deleta cum vicinis arcibus. Johannes Poelgeestius anno 1481 a Remol[do] Broeckhusio, qui Lugdunum invasit, cum filio Adriano captus. Gerardus Poelgeestius, consul Hamatus;⁷²³ Gerardus inter nobiles tempore Theodorici, comitis, inter equites.

Suetana⁷²⁴ nobilis familia invenio nempe Adrianum, equitem ac Opmarii dominum (nescio an is praetor Lugdunensis), cui uxor Otta, filia Wilhelmi Egmondani, ex qua genuit Johannem Opmariae dominum, anno circiter 1482, eodem fere tempore, nescio an idem Joannes cum Hamatis Lugdunum invasit. Hugo eodem tempore Asellinis⁷²⁵ addictus, invenio anno 1429 Bouduinum, thesaurarium sive questorem Hollandiae, etc.

Hinc pagus Leyerdorp.

Leiden

Unde II plusminus millibus Lugdunum, caput Germaniarum, id est principium (in *Itinerario veteri*). Ptolomaeo Lugdunum Batavorum, de quo plura Junius in sua *Batavia*, vulgo Leida vocatur. (Stoflerus⁷²⁶ Lugodunum Traiectum esse credidit; Pirckheimerus: Worckum vel Montem Gertrudis).

⁷¹⁹ In 1560 werd [Liesveld] gekocht door hertog Erik van Brunswijk, die de stad en het kasteel van Woerden ook bezat. Maar na de dood van zijn natuurlijke zoon, aan wie hij de heerlijkheid gegeven had, droeg hij die in 1584 in ruil over aan Philips, graaf van Hohenlohe.

⁷²⁰ ‘Rijksbisschop’ Adelbold II (1010-1026) en graaf Dirk III (995-1039).

⁷²¹ Bagaudae waren opstandige boeren die in Gallië het platteland onveilig maakten. Cornelius Goudanus (Aurelius) gaf die naam aan het opstandige Bodegraven. Dirk Bavo, graaf van Bodegraven en Zwammerdam, zou een vazal van Adelbold geweest zijn.

⁷²² Antoninus, *Itinerarium*.

⁷²³ Hoeks.

⁷²⁴ Van Zwieten.

⁷²⁵ Kabeljauwen.

⁷²⁶ Mogelijk Johannes Stöffler (1452-1531), astronoom.

Vestigia antiquitatis non vanae in eius agro saepius reperta. Nunc mediocris est magnitudinis, aere salubri, agro fertili, hortis amoenis, laudaturque a fluviorum frequentia, platearumque munditia. Quare optumo iuditio electa ad Academiam erigendam, quae satis ibi viget. Ex monasteriorum templis scholas fecerunt, et clarissimos in omnibus facultatibus viros, summis undique praemiis ad eius ornatum Ordines evocarunt. Unde Douza canere non veritus:

Cedet Lovanium ipsa Lugduno,
Et cum Lovanio sua Duacum.⁷²⁷

(In hendecasyllabis carmen ultimum. Vide Bonaventurum Vulcanium, in poema ‘Blienpyrgii’).⁷²⁸

Qui eodem in carmine primos professores celebrat:

Fortunate senex Tiara
Linguarum pariter trium peritus.

(Petreius Tiara, Graecarum literarum professor,⁷²⁹ cuius vitam vide apud Sifridum Petri, librum *De scriptoribus Frisiae*. Hunc parum sincere de christiana religione sensisse et atheismo infectum fuisse, accepi).

Et vos penetralia ad Themistis
Ducent cum Neoburgio, Jodocus
Meninus, Neostadiusque, dum te
Capelle optime, teque Feugercie
Afflatus Oenii potentis aura
Sacrorum veteres novosque ritus
Divinis iuvat explicare cartis
An vero Pithopaeii te disertum
Romani eloquii caput silebo?
Hic et poeonias Forestus artes
Suamque Uranien docet Gerardus
Et totum radio pererrat orbem.
Nec deest sapientiae professor
Culto Grotius ore, mecum
Et qui rhetoricam eloquentiamque
Docendae meritis praeesse publi,

(Petrus Forestus Almarius, medicus)
(Pernellius)

I, fol. 134r (p. 271)

Facundi Ciceronis explicator
Noster Damnius.

Et quae sequuntur toto hoc carmine Academiae Lugdunensis elogia et descriptionem continet. Hoc tempore professores sunt: Hugo Donellus i.c.,⁷³⁰ Franco-Gallus, eruditione insignis, et inter sui aevi primos, Cuiacio infensissimus, a quo ‘Nugo’ vocari solitus - allusione nominis

⁷²⁷ Douai, waar Douza zelf gestudeerd had, evenals B. enkele jaren later.

⁷²⁸ Vgl. fol. 92r: Adriaen van Blijenburg (Dordrecht 1560-1599) of Damasius Blyenburgus (geb. 1558).

⁷²⁹ In Franeker.

et invida aemulatione famae, doctis sane viris indigna. Huic, cum discessurus [in] Germaniam videretur, ad stipendium M (1.000) florenorum quingenti⁷³¹ additi sunt, cum Batavi hoc Academiae ornamentum amittere nollent. Multa edidit in iure scripta; eius *Methodus iuris*, opus illustre, in spe est. Julius Beima,⁷³² Friso, institutionum imperialium professor, vir bonus et diligens; Honradius Daventrius,⁷³³ quem ego audivi testamentariam materiam explicantem; Johannes Holmannus,⁷³⁴ Bremensis, theologus, bonarum literarum historiarumque Romanarum professor.

Justus Lipsius, Iscano,⁷³⁵ pago non procul Lovanio oriundus, vir doctissimus et vere politicus, qualem vix multa videre saecula, statura mediocri, vultu placido, qui ipsam exprimere humanitatem videtur non superstitiosam, sed veram, in docendo dulci eloquio praeditus, in familiari suavis at simplex, in scribendo acutus, meditatus, facetus, iuditio vix humanus. Unde Douza, quem summe colit Lipsius, a quo summe laudatur Lipsius (in *Cupidinibus*):

Antistans nostris Lipsius ingeniis,

et Janus Posthius in *Belgicis* suis sic canit:⁷³⁶

Lipsius eloquio quantum ingenioque sagaci
Excellat, reliqua ut scripta viri taceam,
Vel solus loquitur Tacitus, gratusque loquetur,
Dum pronas volvent Rhenus et Ister aquas.
Dii, caput hoc orbi longos servate per annos,
Ex illo ut nobis commoda plura fluant.

Graecarum literarum professor est Petreius Tiara, Friso; Hebraicarum Johannes Drusius; philosophiae acutissimus professor Truchius.⁷³⁷ Rembertus Dodonaeus, Machlinius, olim duorum imperatorum Germanorum medicus, de quo sic Posthius: ‘Semper honos, Remberte, tuus laudesque manebunt’, medicinam docet. Edidit *Herbarium*,⁷³⁸ non ita pridem, quo veram nominis et famae immortalitatem sibi comparavit. Eiusdem professionis est Johannes Hurnius, Ultraiectinus, inter clarissimos huius aevi medicos habendus.

Curatores academiae sunt: Janus Douza, Nordvix, vir doctus et poeta insignis, hac urbe oriundus, Paulus Busius, Amerfortus, Hollandiae syndicus, Abrahamus ab Almunda. Instituta vero auspitiis Guilliemi Nassovii Auraici et ab Ordinibus Hollandiae Zeelandiaeque approbata, anno ut videtur christiano MDLXXVIII (1578).

Et hoc sigillo, cuius hic do formam.

([Roodgekleurde tekening van het zegel] 1578).

Cum inscriptione: ‘Lugdunensis apud Batavos signum maius Academiae’. Donata caeterarumque academiarum privilegiis, honoribus et immunitatibus concessa gaudere.

⁷³⁰ Hugo Donellus (1527-1591), hoogleraar rechten in Bourges, vijand van collega Cuiacius, maar vriend van Hotomannus. Van 1579-1587 hoogl. Leiden, daarna in Altdorf.

⁷³¹ M florenorum quingenti: 1.500 fl.

⁷³² Julius van Beyma (ca. 1539-1598), hoogl. rechten Leiden 1582-1596, daarna een jaar in Franeker.

⁷³³ Lubbertus Honradius of Hoenraedt, jurist (gest. 1588), prof. Leiden 1582-1584)

⁷³⁴ Johannes Holmannus (1523-1586) Luthers predikant; hoogl. theologie Leiden 1582-1586.

⁷³⁵ Justus Lipsius, geb. te Overijse (nabij Brussel).

⁷³⁶ Johannes Posth, *Parerga Poetica* (1581), herdrukt in 1595.

⁷³⁷ Antonius Trutius (gest. 1603), hoogl. filosofie en natuurkunde Leiden (1582-1603).

⁷³⁸ R. Dodonaeus, *Cruytboeck*.

I, fol. 134v (p. 272)

Nunc ad urbis descriptionem revertar, quae circulari fere est forma. Templā habet 2:

- Maius ab Excelso Aggere⁷³⁹ nominatum, divo olim Pancratio sacrum, in quo collegium XXIV canonicorum, a Johanne Vernenburgio, antistite Traiectensi, conditum anno christiano MCCCLXVI (1366), dominus Giselbertus de Walenborch primus eius prepositus.

(Constitutum hoc collegium, approbante episcopo, a magistro Philippo de Leiden, doctore, et donationibus auctum a Gisberto de Walenborch, pastore in Leierdorp, domino Volperto de Wouwe, d. Nicolao van Bleswijck, d. Hugone van der Hant, d. Rutgero van Poel, d. Petro Hoesch, d. Willemo de Naeltwijc, Hollandiae maerscalco).

- Minus divo Petro olim sacratum, quo etiamnum nomine vocatur. Est et aliud divae Virginis quondam parechia⁷⁴⁰ nunc Gallicanae ecclesiae concessum. Turres sunt lignae, nescio an propter palustrem ac molliorem regionem. Pontium in urbe, tam ligneorum quam lapideorum magna frequentia.

Moles quoque in urbis fere umbilico, vulgus Burgum vocat, rotundo muro ex pumiceo lapide rotundo, caeterum arboribus fructiferis consita. De qua populares multa fabulantur; nempe a Gygantibus, quibus rude vulgus omnia paulo antiquiora ascribere solet, e gesta terra, ut alveum novo Rheno facerent, exstructam. Estque in eius apicis medio puteus, procul dubio profundissimis, quo ad castrum Brittanicum subterraneo itinere pervenire potuisse olim, ferunt. (Vide Cornelium Aurelium, lib. I, cap. V). De hac mole Douza in *Odis Lugdunensibus* sic canit:

Paene umbilicum quod medii oppidi
Insedit umbris pomiferis nemus
Situm et loco acclivi undequaque
In tumulo aeditore pyrgum
Quem circinnato moenium et ambitu
Sic arcuatis fornicibus novum
Putatur Engisthus Britanno
Orbe redux posuisse victor.⁷⁴¹

Est sub dominio heredum Wassenariorum, qui titulum burchgraviatus Leidensis semper habuerunt. Kempius in sua *Frisia* (lib. 2, cap. XXI) autor est, Engistum post victoriam Britannicam ad orientem Rheni ripam castellum construxisse, praesidiumque in eo constituisse Dibaldum, borchgravium, ut tutum negotiatoribus iter redderet, et ad mare properantes libere duceret reduceretque. Unde urbis tandem nomenclatura quae a ‘ducendo’ Leyden vocata fuit, post quem annales et alios, sed suppresso vel incerto nomine burchgravius Leidenses fuisse, ferunt. (Anno 1389 de stat Leyden vergroot circa Hoochwoert, ut ibi inscriptio indicat).

Usque ad annum christianum DCCCCLX (960) Theodorici II, Hollandiae reguli, temporibus, quum Lugdano praeerat Halevinus primus, quem successit filius cuius nomen ignoratur. Hinc Halevini II nomen invenitur anno christiano MXCII (1092) et post, nempe anno MCXCVIII (1198) Halevinus III reperitur, pater Jacobi Halevini. Quem quidam primum burchgravium Lugdunensem faciunt, ut ex Wassenariorum monumentis vernaculis refert P. Bockenbergius (*Liber de Lugduni Batavorum heroibus*), familiarum Batavicarum diligens sane scrutator. Jacobus reliquit filiam unicam Christinam, quae sub iniqua tutela Guilielmi II, Hollandiae comitis, Theodoro Cuquensi nupsit, fraudata a comite Rijnlandia, et paterno libero imperio in

⁷³⁹ De Hooglandse kerk.

⁷⁴⁰ De Vrouwekerk was gelegen in Maredorp, en werd in 1584 de Waalse kerk.

⁷⁴¹ Engistus, legendarische edelman uit Saksen die zich met zijn familie in Engeland vestigde.

Beneficiarium Hollandiae mutato: filius Henricus eodem iure successit. Huius inde filius Theodoricus, qui sine liberis discedens, burchgraviatum reliquit Berthae sorori, Theodorico Wassenarae regulo nuptae, qui originem a Philippo, Halevini III

I, fol. 135r (p. 273)

filio proavo (ducit). Cui filius Theodoricus primus, huic Philippus secundus Wassenarae dominus, pater Theodorici II. Qui ex Bertha, uxore et consanguinea, Philippum III, Wassenarae dominum et Lugdunensem burchgraviatum reliquit, anno christiano MCCCLVII (1357). Qui ad hoc tempus successores utriusque dominii, reliquit is Theodoricum III, huius filius Philippus IV, cui filius Henricus, huic Jacobus, anno christiano MCCCCXLVII (1447) successit. Quo sine liberis decedente, frater eius Joannes, burchgravius Lugdunensis et Wassenarae dominus factus est. Cuius filius Johannes II filiam reliquit Mariam, anno MDXXIII (1523) nuptam Jacobo Lignii et Fauquenburghii regulo, unde genuit Philippum V, hoc tempore viventem, equitem Velleris aurei.⁷⁴²
[24-03-1583] o.s.

XXIV. In festo Palmarum. Vidua Florentii Boetzelarii, domini Langerackii, Dalebroeck et Oedekercke, ex familia Flodropiana, ob debita mariti Traiecti aliquandiu in aedibus Gerardi Remundii, propraetoris, detenta, summo mane effregit carceres et Viennam Batavorum se contulit, ubi a praetore Zuyleno, qui pro ea fideiusserat, prosequuta, privilegio Vianensi tuta, usque ad decembrem detenta, cum tractaretur cum creditoribus, iterum aufugit.⁷⁴³

Aprilis

[23-04-1583] n.s.

Hoc mense. Dedita Regiis Malecontentis Eindhovia, Brabantiae oppidum, postquam duos menses fuisset obsessa.

[05-04-1583] n.s.

Emi nonis aprilis mensam apud Christianum, canonicum Pancratianum ad Altum Aggerem, quo patrefamilias viximus coetanii scolastici, magister Theodorus Gemirus,⁷⁴⁴ paedagogus Nicolai Mathenesii (a Vibisma) et ... Bronckhorstii, Traiectensis, Adrianus Vranco, Vermarius Delphius, Hector Appelternius, Persingius Geldro-Batavus, Johannes Bassius, Cornelius Bassius, Cornelius Quesnoius, Gisbertus Cauwenhovius, Lucenses Batavi.⁷⁴⁵
Audiui Justum Lipsium, *Octavianum*⁷⁴⁶ Suetonii explicantem, et Julium Beima, iuris caesarii *Institutiones* praelegentem dictantemque.

[16-04-1583] n.s.

XVI. Nuptiae celebratae Jacobi Vallisoletii, qui natione aut saltem origine Hispanus, et dominus Sonbecanus, et Wilhelmae Pratiae Moorkerkiae.⁷⁴⁷

[09-04-1583] n.s.

IX. Quartam uxorem duxit Antverpiae Wilhelmus Aurantius Ludovicam Coligniam, ammiralii filiam, et viduam Tellignii.⁷⁴⁸

Templum divae Virginis dedicatum anno 1365, dominica post beatae Virginis festum.

⁷⁴² Maria van Wassenar (gest. 1544), tr. 1527 Jacques de Ligne (1503-1552) graaf van Ligne en Fauquemberghes; hun zoon Filips was de enige die zijn ouders overleefde.

⁷⁴³ Odilia van Flodorp, weduwe van Floris van den Boetzelaer (gest. voor 1575), heer van Langerak en Carnisse, die in 1568 voor de Bloedraad gedaagd was, maar uit Utrecht naar het buitenland vluchtte.

⁷⁴⁴ Zie Pollmann 2000, p. 53.

⁷⁴⁵ Van de hier genoemden komt in het *Album studiosorum Academiae Lugduno-batavæ* alleen voor, op kol. 10: 'aug. 2, 1581, Hector Apeltern. L. Noviomagus'. 'Lucenses Batavi' zijn Hagenaars.

⁷⁴⁶ D.w.z. Octavianus Augustus.

⁷⁴⁷ Jacob de Valladolid, heer van Sombeek (gest. voor 1608), tr. Wilhelmina van Praat van Moerkerken.

⁷⁴⁸ Louise de Coligny (1555-1620), weduwe van Charles de Téligny.

[23-04-1583] o.s.

XXIII. Ordines Traiectenses edictum evulgarunt de VII. decimarum cuiuscunque Ordinis indifferentes, ad utilitatem publicam conferendis, idque ab anno MDLXXX (1580), ad hoc constituerunt collectorem Stephanum Haeftenum.

Aedes ad arcem sive burgum, ut vulgo vocant, Lugdunensem, velut in imo atque rotundo circuitu sitas montis, alienavit olim Theodoricus Tertius, sextus Wassenarii regulus, anno circiter MCCCLX (1360), eiusque filius Philippus IV ius constituendi magistratus Lugduni, olim inter caetera privilegia, III Philippo ademptum recuperavit. Lugdunum montem fortunatum vocat ceu interpretaetur Cymbrice Becanus, *Hermathenae*, libro IV.

Leydae ego apud me habeo formam, aere exactissime expressam, eius quoque elogium ac simul Bataviae eleganti carmine celebratum habeo a Petro Molineo, Franco-Gallo.

I, fol. 135v (p. 274)

Maius

[01-05-1583] o.s.

Kal. A quibusdam maleferiatis, nescio an senatus consensu, invaduntur horti⁷⁴⁹ brigidanorum fratrum, ex quibus, permittente senatu, locum exercendi bombardarios fecerunt.

Eodem fere tempore. Traiecti templum dominicanorum, cum coenobii parte demoliri coeptum, ex cuius lapide deinde ad forum Piscarium pons largior factus, restauraturque.

Nuptias hoc quoque mense contraxit Gerardus Godefredus Rhedius, canonicus Martinianus, cum Mechtilde Diestia.

[15-05-1583] n.s.

XV. Obiit Antwerpiae Gunterus, comes Swartzenburgi, IV imperii comes, dominus Arnstatii, Sunderhausii, et Loutenbergii, qui duxerat uxorem Catarinam, sororem Wilhelmi Nassovii Aurantii,⁷⁵⁰ gravissimis maximisque legationibus exercitatus. (Vide *Genealogiam Nassou*).

Circa vesperum hoc mense. Iucundissima deambulatione in hortis Sagittariorum⁷⁵¹

Leidensium, ubi tunc florere incipiebant septa ex spinis acutis vel oxyacanthae odoris suavissimi, fruebamur. Hic tam studiosorum quam puellarum pulcherrimarum concursus.

Sunt nempe puellae Leidenses, etiam Guicardini testimonio et vicinarum gentium fama, pulcherrimae Hollandarum, lacteo candore et superstitione paene munditie spectabiles. Sed egregiam hanc formam obscurant mores parum civiles et habitus inhabilis ornatusque inornatos, unde nos ad Candidum nostrum lusimus.⁷⁵²

Insigni Batavas superavit Laeda puellas

Forma, sed facies quid sine mente iuvat?

Marmoreos oculis miramur, Candide, vultus,

Ast tangunt animum marmora nulla meum.

(Vide Nicandri epigramma, libr. 7, *Anthologia*).

[20-05-1583] n.s.

XX. Cum deambulatum iremus, incidimus ad Voorhoutum pagum in rusticos paganalia celebrantes, ubi puellae rustica lascivia inter saltandum ad suras usque nudabantur.⁷⁵³ Quales cum vidisset Leonora Augusta: 'Fugiamus hinc, inquit, nam meretricum est hic lusus'.

⁷⁴⁹ Hs. abus.: invaserunt hortos.

⁷⁵⁰ Günther, graaf van Schwarzburg (1529-1583) tr. 1560 in Arnstadt met Catharina van Nassau (geb. Dillenburg 29-12-1543 - gest. Arnstadt 25-12-1624), zuster van Willem, prins van Oranje.

⁷⁵¹ De Schuttersdoelen.

⁷⁵² Door B. gedicht op zijn vriend Johannes de Wit.

⁷⁵³ Zie Pollmann 2000, p. 53.

(Aeneas Sylvius, *Commentarii de factis et dictis*, II). Et ut verum dicamus, quamvis hic regionis mos, dedicationum feriae et saltationum paganici illi conventus Veneris sunt mysteria.

[30-05-1583] n.s.

XXX. Cum Hectore Apelternio, homine vere scolastico, quo genere hominum, ut Caecilii Plinii verbis utar, ‘nihil aut simplitius aut sincerius aut melius,’ et Cornelio Quesnoyo, sodalibus, ad Vicum Cattorum, geminum in collibus arenariis et ad littus maris, 2 fere millium intervallo distantem inter se, perveni. Ubi pleni cuniculorum tumuli marisque Oceanici barbaricum occurrebat spectaculum, fluctibus assiduo ascensu, descensu, ipsa littora incursantibus. Hicque sanitatis causa salso tam magni lavacri flumine abluimus corpora. Aqua vero marina gravis ac crassior, magis etiam terrestris fluviali; inditium eius quod naves et natatores facilius sustineat. Huius causam reddit Plutarchus in *Naturalibus quaestionibus*. Hoc facto, cum summo desiderio videndi reliquias castrorum Britannici⁷⁵⁴ frustra fui, cum arena tegerentur hae prisci aevi delitiae.⁷⁵⁵ De hoc castro sive Arma-

I, fol. 136r (p. 275)

mentario Britannico multa in *Batavia* sua Junius. Qui quoque eius dat formam et monumentorum ibidem repertorium, ut sunt claves, annuli, nummi aurei, argentei, aerei, testarum fragmenta, marmorum frusta.

In hospitio nobis monstrabantur lapides rotundi, legionum nominibus inscripti. A Caio Caligula conditum hoc armamentarium, volunt, de quo Suetonius: ‘Et inditium victoriae altissimam turrim excitavit, ex qua, ut ex pharo, noctibus ad regendos navium cursus ignes emicarent.’ Quod cum ad Rheni in oceanum se exonerantis ostium esset et inde Britanniam navigaretur, Britannicum vocatum fuit, deinde aliquoties restauratum, ut a Severo, imperatore, quemadmodum testatur marmorea tabella ad Lugdunum olim inventa, quae talis:

Imp. Caes. L. Septimius Severus Augustus et M. Antoninus
Caes. con. vol. Armamentarium, vetustate conlapsum,
restituerunt sub Val. Pudente, legato Aug. pr. pr.
curante Caecil. Batoe prae.
Gens Batavorum amici et fratres Romani Imperii.⁷⁵⁶

Hanc inscriptionem Gerardus Noviomagus sua aetate apud Legiam erutam scribit; Cornelius vero Aurelius dicit, inventa anno MDII (1502) prope Leidas ad iactum sagittae ab ipso Rheno vetustissima Romana monumenta, grandibus insculpta saxi etc., qui tamen paulo aliter exscripsit.

De arce Britannica sic canit, in *Odis Lugdunensibus*, Douza.
Faciuntque nobis:

Britanniae arcis reliquiae fidem,
Vicusque Cattorum: Hic ubi tertium
Rheni ostium, tunc isque pleno
In mare se exonerantis alveo.
Quid non videre hic mille numismata
Quasi tabellas naufragii licet
Hic imbrices notare scriptos

⁷⁵⁴ Brittenburg.

⁷⁵⁵ De ruïne is sinds 1588 niet meer boven water gekomen, zie Langereis 2001, p. 211.

⁷⁵⁶ Over deze laatste regel, zie Langereis 2001, p. 218-225, waarbij ze deze passage van B. niet vermeldt.

Hic lapides monumenta Cai est?
Sed nec Severi his nomen abest locis
Aut Partinacis: nota etiam tua
Moneta Flavi hic.

In reditu Reinsburgi vastas vidimus reliquias. Conditum id monasterium a Petronilla, comitissa Hollandiae, anno 1132, ex ordine sancti Benedicti. Nunc nobilium virginum receptaculum. Ruinas ego has non sine admiratione pulcerrimi operis inspexi, non sine infelicium temporum nostrorum execratione: ‘O Batavi, o Iberi, o dira civilia bella!’ Hic antistita capitalem iurisdictionem habet et dignitatem cum administratione, quod est privilegium in abbatissa, contra conditionem faeminarum, ut notat Decius (in L. 2 D., *De regulis iuris*).

Douza herbam Britannicam hic nasci canit: (lib. *Elegiarum* 2, secundi operis).

Nunc etiam qua Pyrgi extant monumenta Britanni
Surgit et eiusdem nominis herba frequens.

I, fol. 136v (p. 276)

Junius

[00-06-1583] n.s.

Theodoricus Does inter eruditos Leidenses numeratur, et Cornelius Petrus, Johannes Gerardus.

Leidensis urbs doctos quoque viros in lucem produxit, inter quos Petrus Blommevenius, theologus,⁷⁵⁷ Johannes Gerbrandus, historicus,⁷⁵⁸ Engelbertus Leidensis, poeta et grammaticus, Nicolaus Leontius, rhetor, Florentius Leidanus,⁷⁵⁹ qui *Historiam fratrum minorum* composuit et iam vix vivit, Janus Douza, Nordvici dominus, poeta insignis.

Lucas quoque Leidenus, sculptor sua aetate facile primus encausticus, qui labore multo in aere ad imitationem Dureri multa incidit, ex hac ortus. (Huius pictura ‘Extremi iudititii’ in basilica senatoria conservatur. Hanc cum maximopere desideraret imperator Rodolphus, pro ea obtulit spatium quantum ea occuparet, aureis ducatis se cooperturum).⁷⁶⁰

Et infelix ille ex sartore rex Monasteriensis, anno MDXXXIV (1534) patriae suae pestis et dedecus.⁷⁶¹ Et Arnoldus Leidensis, pictor non incelebris, cuius tabulam satis venustam de ‘Mannae pluvio’ vidi apud Bonaventuram Vulcanium. Celebrabitur quoque Philippi de Leydis, viri sua aetate clarissimi ac doctissimi memoria, cuius scripta nuper postliminio restituta et publicae bibliothecae dedicata extant.

Non procul Lugduno est pagus Oostgeest, antiquissimum Hollandiae pagum, vulgus dicit. Hic Cornelissonius, quemadmodum Nortvici et Zuidvici multa vetustatis monumenta etiamnum extare, scribit, *Libro de regibus Bataviae* (in Batoue). Sunt quaedam suis in locis notabilia, ut Leydae ‘de blauwe steyn’, ita Romae ‘muscae divi Petri’, Mantuae, ‘L’arche st. Longyn’,⁷⁶²

⁷⁵⁷ De kartuizer-monnik Pieter Bloemevenne (1466-1536) leefde te Keulen en was een felle tegenstander van de nieuwe religie.

⁷⁵⁸ Johannes Gerbrantsz. van Leiden, prior van het karmelietenklooster te Haarlem, de vermaarde kroniekschrijver, gest. 1504.

⁷⁵⁹ Florentius Leydanus (Floris van Oyen, geb. te Leiden, gest. 1595).

⁷⁶⁰ In de marge, later bijgeschreven in verbleekte inkt, evenals de zinnen ‘Et Arnoldus...’ en verderop ‘Sunt quaedam...’.

⁷⁶¹ De beruchte koning van Sion, Jan van Leiden.

⁷⁶² St. Longinus was de centurio die de zijde van Jezus aan het kruis doorboorde. Zijn lichaam zou in Mantua teruggevonden zijn.

Pictavi, 'la roche Passelourdin',⁷⁶³ Lutetiae 'Pierre Conject'.⁷⁶⁴ Vide *Historias tragicas* 32, Joannem Nider, in *Fasciculo*, etc. Apud Knotteros extare, inter alia antiqua monumenta, audio, lapidem panis forma,⁷⁶⁵ de quo vide *Annales*. (Adde quae Sigisbertus⁷⁶⁶ similia scribit, anno 606 accidisse).

Julius

[17-07-1583] n.s.

Hoc mense. Duinkercken, oppidum Flandriae maritimum, cum languide a Franco-Gallis defenderetur, regiis Malecontentis traditum est.

[18-07-1583] o.s.

In julio. Traiecti a plebe propter tributorum et vectigalium auctionem tumultuatur, ab omnibus quaestoribus publicae rei rationem exposcente, ac praecipue Wilhelmo Lamsverdio, quem magistratus ad sedandam plebem in basilicam publicam, ad rationes colligendas, ad XVIII. conclusit.

[09-07-1583] o.s.

IX. Lubberti Turci,⁷⁶⁷ Heesbeni domini, et Corneliae Lockhorstiae nuptiarum sollemnia celebrata sunt. Utriusque signa ante aedes suspensa videbantur, quas 'quarterias' vocant; huius: Lockhorstiana, Schonoviana, Driebergica, Nassovia, illius: Turcica, Pieckia, Hemertia, Erkelentia.

Invenio in *Hollandicis annalibus* anno 1446 praesidem Gosuinum de Wilde capide plexum, ob sodomiae crimen, ac eodem tempore procuratorem generalem, Adrianum Drabbe, deinde anno 1476 magistrum Johannem van Halewijn, Hollandiae ac Zelandiae praesidem. Item Johannem Rietveldium, anno 1481 procuratorem generalem.

I, fol. 137r (p. 277)

Den Haag

Diebus canicularibus.⁷⁶⁸ Cum a studiis et lectionibus publicis ob solis aestum ferieretur, cum matre et vitrico Hagam Comitum profectus sum, qui locus amoenissimus, arboribus et silva cinctus. Ubi variarum ferarum lustra, et ad sacri nemoris, a Tacito descripti, reliquias excurrit.

Audio hunc locum Lucum Batavorum appellari, idque, ut credo, ex antiquo marmore, ubi haec leguntur: 'Tribunum popularem Lucensium' et: 'Lucensium praefecto Traiano'.

[Stephanus] Pigius Lucensium municipium vocat, cum scribat: 'Lucenses et Lugdunum a Luco in Batavis olim celeberrimo, quorum mentio in antiquis Batavorum monumentis reperitur vocari Tacitus: *Annales* XX 'sacrum nemus' appellat, etc. (Est in Lipsii editione *Historiarum* IV). Cuius adhuc magnae reliquiae et vicus celeberrimus, in quo sedes Batavorum principum ab antiquo, et deinde Hollandorum comitum fuit.

Hic regale castrum, muro et fossis munitum, Guilielmus Hollandus, Romanorum rex, tam habitationi principum, quam senatui Hollandico, quod ex Gravesanda huc transtulit, destinatum construxit. (Vide *Synopsin praxis* Merulae). Constat ex XIII senatoribus, praesides fuere: Nicolaus Everardi, vir doctissimus, qui κατ' ἐξοχήν, praeses, Gerardus Assendelfius, Arnoldus Nicolai filius, Cornelius Susius, Adrianus Milius. Est et hic collegium

⁷⁶³ La Roche, [la grotte de] Passelourdin, bij Pictavi [Poitiers].

⁷⁶⁴ Zie ook fol. 172r.

⁷⁶⁵ Er was een 'Leids wonderbrood' dat in een steen veranderd was. Mogelijk indertijd bij een familie Knotter.

⁷⁶⁶ Sigisbertus van Gembloux / Gemblours (1030-1112) monnik en kroniekschrijver.

⁷⁶⁷ Lubbert Torck of Turck (1551-1586) gouverneur van Grave, in 1586 te Utrecht onthoofd, toen hij de stad aan Parma had overgegeven.

⁷⁶⁸ De hondsdagen, de zomervakantie, als het sterrenbeeld de Hond te zien is (eigenlijk 24 juli-24 aug.).

rationariorum: habet et collegium canonicorum divae Mariae sacrum, fundatum per Albertum Bavarum, Hollandiae comitem, anno christiano MCCC LXVIII (1368).

Bibliotheca hic quoque regia, per Joannem Harium collecta.⁷⁶⁹ Sunt hoc loco, nullis muris aut fossis munito ob arenae difficultatem, cum frustra id superioribus annis tentatum esset, plures regulorum et principum magnificae aedes, ut Erii Brunsvicensis, Wassenariorum, Egmondanorum, Assendelfiorum, etc.

Viri docti ex hac oriundi plurimi, inter quos Johannes Hagijs de Indagine, de quo multa diligenter abbas Tritemius; Gulielmus Hagiensis, primus apud Belgas comoediarum excitator; Hippolitus Persinus, Gerardus pater et Nicolaus filius Assendelfii, Cornelius Susius, Splinterus Hargenius, Arnoldus Coebelius; de quibus vide Guiccardinum.⁷⁷⁰ Praeterea Guilielmus Gnaphaeus, Guilielmus Crypius Mechliniensis, senator, Johannes Secundus, poeta lepidissimus doctissimusque, Guilielmus Verius, qui scripsit praeconium Christi crucifixi et de contemptu mundi carmine, Justus Velsius, medicus et philosophus, Joannes de Gouda, syndicus Groeningensis, Petrus Cornelius Brederodius, iurisconsultus, Bernardus Holtorpius, Arnoldus Sasboldus.

In [Alciati] *Indice dignitatum veterum* vidi tribunum cohortis Lugensis Luco consedissee. Cornelius Aurelius Haerlemo translatus senatus vult, dicitque miro quodam atque adeo imperiali splendore ibi exstructum palatium, cuius laquearia et omnia tignorum ligna, neque caries neque putrilago corrodere, neque arena suis foedare telis cernitur.

I, fol. 137v (p. 278)

Augustus

[00-08-1583] o.s.

Hoc mense. Alexianorum sive cellitarum aedes in officinam textorum conversae.

Delft

[04-08-1583] n.s.

IV. Cum Rotterodamum proficiscerer Lugduno, Delphos primum perveni II leucis a Leida.⁷⁷¹ Condita olim civitas a Godefredo Gibboso, Lotaringiae duce, qui ope antistitis Traiectensis Inferioris, ex imperatoris Henrici, Conradi donatione, et aliorum ante hos caesarum Hollandiae domini cognati, totam Hollandiam occupaverat. Nomen habet a vernaculo fodiendi, ‘delven’ vocant, vocabulo.

Haec [civitas] tota paene deflagravit et igne consumpta anno christiano MDXXXVI (1536), sed in longe pulcriorem formam restaurata nunc videtur, adeo ut omnes Hollandiae urbes aequalitate aedificiorum splendidissimorum et curiosa munditie facile superet. Aedes hic splendidiore Huteriorum.⁷⁷² Templum quoque et monasteria, in alium usum redacta, magnifica. Cives coquendo cervisiam et frumenti mercatura student. Nobiles familiae hic nullae, quamvis Huterii eo se nomine attollant. Praecipui cives et ditissimi coctores cervisiarum, quam et zythum vocari quidam autumant, potum nempe, ut scribit Dioscorides (cap. 79, lib. 2), ex hordeo confectum. De hoc singularem libellum edidit Joannes Platocomus.

Delphica cerevisia, hisce in regionibus notissima, quam ad imitationem Anglicanae et aliarum regionum coquunt et per totam Hollandiam et vicinas regiones divendunt; nec minus eo bibentes quam vino inebriantur. Vinum autem hisce in regionibus ob frigidius coelum non

⁷⁶⁹ Op de stichting van Karel V werd voortgebouwd door de nalatenschap van de kanunnik Jan Dirksz. Harius of Van der Haar. Deze grote boekenliefhebber kreeg de bijnaam ‘Jan met zijn boeken’.

⁷⁷⁰ Lodovico Guiccardini, *Descrittione*, 1588 p. 277, waar de meeste hier genoemde Hagenaars ook worden vermeld en waaruit Buchelius blijkbaar heeft geput.

⁷⁷¹ Bedoeld is: vanaf Den Haag.

⁷⁷² De Huyter.

crescit, sed abunde satis importatur ex Hispaniis, insulis Fortunatis,⁷⁷³ Gallia, Germania; sed cum id carius, vulgus zytho plerumque utitur.

Orti ex hac viri eruditione sua notissimi: Adrianus Sasboutius, Cornelius Musius, Hugo Blotius, Jodocus Sasboutius, Egidius Delphius, poeta, Joannes Grammaticus, Pontus Huterus, Adamus Sasbout, Cornelius Verburchius. Ex hac quoque ortus David Georgius, pictor, qui se Messiam persuadere vulgo studebat. De cuius vita libellum, Basileae editum,⁷⁷⁴ habeo, ut eius meminit Lud. Guicardinus. Walricus Lithodomus,⁷⁷⁵ Johannes Godescalcus Iserman, Isbrandus Godefridus, Christianus Crucius, Joannes Delphius, Christianus Adrichemius, Hugo Grotius, Janus Grotius.

I, fol. 138r (p. 279)

Rotterdam

[00-08-1583] n. s.

Roterodamum circa prandium perveni, ubi vitricum cum sorore [Maria] inveni. Estque oppidum mediocris magnitudinis, III leucis Delphis distans, ad Mosam flumen et Roteram; unde nomen ei inditum, quasi Roteræ agger. Incolae nautae aut piscatores, quamvis et mercatura multum ibi florere, ex Zelandia ob navigationis commoditatem incipiat. Urbs non ita dudum maior facta et novis munita aggeribus. Coquitur et sal. Templum maius olim s. Laurentio sacrum, a quo non procul aedes exiguae videntur, in quibus natus Erasmus, a quo immortalem haec famam nacta, semper hominum memoria vigeat, ubi ascripti hi versus leguntur:

Aedibus his ortus mundum decoravit Erasmus
Artibus ingenuis, religione, fide.

Et hi Hispanici:

En esta casa es nascido Erasmo, theologo celebrado,
Por doctrina senelado, la pura fee nos a revelado.

Belgici:

In dit huys is gebooren Erasmus vermaert,
Die ons Gods woort uuytvercooren wel heeft verclaert.

Huic in medio foro statua posita lignea, sed lapideo caeruleo colore obducta. Nam cum prius ex marmore statuam erexissent, hanc ab Hispanis, luterianum dicentibus, disiectam et in flumen demersam, ferunt. Statuae huius haec fere est ruditer delineata forma.

([Tekening van het standbeeld van Erasmus, met opschrift]: Natus Roterodami XXVII octobris, anno MCCCCLXV (1465), Erasmus, obiit Basileae XI julii, anno MDXXXVI (1536).)

De turri in templo hae literae leguntur, eius foundationis tempus exprimentes:

Anno MCCCCXIIX (1418) op Ascensudach
worden den eersten steenpael deses toorens gelacht.

⁷⁷³ De Kanarische Eilanden.

⁷⁷⁴ De wederdoper David Jorisz (1501-1556) was glasschilder in Delft en stierf in Basel. Christian Wursten, *Bassler Chronick*, Basel 1580, besteedde vijf pagina's aan zijn leven.

⁷⁷⁵ Wouter Steenhuis.

I, fol. 138v (p. 280)

De Erasmo cum Budeo collato, sic Nicolaus Borbonius, *Nugarum* II.⁷⁷⁶

Scis quid ab Hollando Francus Budaeus Erasmo
Differat? Hic dictis allicit, ille rapit.

Orationes funebres scripsere Guilielmus Menapius, Fredericus Nausea, et alii plures, extatque tumulorum ab amicis collectorum libellus, ex quo patet quantae fuerit apud doctos aestimationis, et quid de eo principes totius christiani orbis senserint, ex epistolis apparet, ad eum undique missis.

Originem ex hac quoque urbe refert Brassicanus,⁷⁷⁷ qui de peste scripsit (est et quidam Cool,⁷⁷⁸ nescio an idem, qui de Batavia quaedam scripsit). Celebratus hanc Janus Douza his versibus

Vigliaeve christinae melyta cunabulis
Ortuque Erasmi moenia.
Optata nautis multum et institoribus
Rotae inter emissaria:
Plenam optumarum rerum et urbem nobilem;
Et Amsteli aemulam foro
Vicariam huic ut quam atque succidaniam
Princeps dedit Bataviae.

Gloriantur eisdem notis, quibus Romani olim utebantur, iisque frequenter in publicis monumentis utuntur Roterodamenses, nempe S.P.Q.R.
Ad portam Delphensem carmen numerale, obitus Erasmi continens tempus, legi:

CVncta est VICtVrVs fVLgens per seCVLa ErasMVs.⁷⁷⁹ (1536).

Adscribam hic sincerum doctissimi viri de relligionis turbis iuditium, quamvis quidam illud mobilis et inconstantis ingenii dixerint (*Epistolae*, lib. I):

‘Equidem, ut mihi videre videor, esse quaedam in ecclesia recepta, quae magno christianae relligionis bono mutarentur, ita nihil placet quod huiusmodi tumultu geritur. Si communicato inter ipsos consilio, docti libellis obsignatis utriusque ditionis procures admonuissent, quae iudicassent ad evangelicae doctrinae sinceritatem attinere; et ego fuissem unus, qui sedulo quod potuissem admonuissem. Nunc quid furiosius quam rem tantam maledicis libellis et clamoribus agi, quo quidem in negotio primum utrumque peccatum est, mea sententia, nimium callidis consiliis hinc atque hinc res gesta est.’

In alia porta, quae Gaudam versus iter monstrat, hic versus item numeralis, aureis literis distinctus legitur:

Non obIIt DIVVS nostras, qVIA VIVIt ErasMVs.⁷⁸⁰

⁷⁷⁶ Gulielmus Budaeus (1467-1540), bibliothecaris in Parijs; Nicolas Bourbon (1503-1550), dichter van de *Nugae* (*Bagatelles*), 1535.

⁷⁷⁷ Joh. Alexander Brassicanus (1500-1539) correspondeerde met Erasmus.

⁷⁷⁸ Jacobus Brassica ofwel Jacob Cool (gest. Rotterdam 1637) was een bloedverwant van Reinier Snoy maar ook van de historicus Bockenbergh. Hij bezorgde met een inleiding en biografie in 1620 *De rebus Batavicis* van Snoy over de geschiedenis van Holland vanaf de Bataafse oudheid tot 1519.

⁷⁷⁹ Cuncta est victurus fulgens per secula Erasmus (1536).

⁷⁸⁰ Non obiit divus nostras, quia vivit, Erasmus.

Fuit quoque hinc oriundus ... Brassicanus sive Cool, qui de peste edidit libellum, et de Hollandiae etymo, nescio quae contra Douzam, quem Douza pater in *Annalibus* multum flagellat.⁷⁸¹

Circa hoc tempus Traiecti obiit Antonius Blocklandius, pictorum sui temporis coryphaeus.

I, fol. 139r (p. 281)

Utrecht

[21-08-1583] o.s.

XXI. Ultraiecti ad arma conclamatum, et singuli sub suis vexillis convocati cives, ab hora III vespertina ad diem sequentem perseverarunt. Volentes protinus plebescito tolli vectigalia, caerevisiae et frumento imposita, circa horam VI vespertinam, senatus graviora veritus sonitu campanae praevio, edicto publico vectigalia illa abrogavit, verum cives certis rationibus persuasi.

[02-09-1583] o.s.

2 septembris. Pristina sibi onera imponi passi sunt, sub conditione tamen, ut si fieri posset circa Victoris festum [10 okt.] gravamen illud paenitus tolleretur. Caeterum nil prestitum, quinimo in novembri processum ad exactionem singulis civibus eorumque domibus impositi tributis, quod in junio MDLXXXI (1581) conceptum, contradicentibus nonnullis, ad hoc usque tempus dilatum fuit.

Circa hoc tempus. Obiit Luduvicus, Palatinus elector, frater Casimiri Johannis, patre Frederico III, cognomento Pio, proneatus, qui iam ante sexennium, anno scilicet 1576 ante diem VII kalendar. novembr. [26-10-1576] obierat. Cuius laudes tum a Guilielmo Rodingo⁷⁸² publica oratione Heidelbergae habita, decantatae fuerunt. Meruerat nempe Pii cognomentum ferventi in veram pietatem amore, adeo ut pro ea Christophorum, filium suum, tanquam hostiam placentem Deo, offerre non gravaretur. Luduwicus vero post patrem VII-viratum adeptus fuit, Casimiro fratri aliis nonnullis oppidis attributis.⁷⁸³

September

[00-09-1583] o.s.

Hoc mense. Obiit Maria Mauwijck, vidua Henrici Ruyschii.

[12-09-1583] o.s.

XII. Franciscus Verdugo, Frisiae nomine regis Hispaniarum praefectus, Zutphaniam occupavit, unde Traiectenses, sibi metuentes ob hostem vicinum, papisticae religioni addictos ab excubiis portarum excludunt, et certos iuratos excubitores assumunt, XVI pro singulis portis. Ad quorum solutionem novae impositiones excogitatae, quod ad ferias Omnium Sanctorum [1 nov.] duravit, quando metu illo evanescente, iterum ad solitas excubias res reducta est.

[13-09-1583] n.s.

XIII vel circa. Equiria⁷⁸⁴ Valckenburgiorum celeberrima olimque frequentissima visum ivimus. (Nomen retinet pagus a Falcone IX, Frisiae ac Bataviae rege, et arce ab hoc condita). Pagus IV fere millibus Lugduno distat, sub dominio Wassenariorum, ac comitatus titulo, ut autor est Guicardinus insignis. Tentoria illic in campis defixa undique videbantur instar

⁷⁸¹ Cool had de bekende afleiding, dat Holland van Holtland kwam, verdedigd, en werd aangevallen in de *Annales* van Dousa (1601) p. 248 e.v.

⁷⁸² Wilhelm Roding (1549-1603) theoloog.

⁷⁸³ Frederik III van de Palts, (1515-1576) 'de Vrome', opgevolgd door zijn oudste zoon Lodewijk VI (1539-1583); die weer door zijn broer Johan Casimir (1543-1592) opgevolgd werd. De derde zoon (eigenlijk de vijfde) was Christoph (1551-1574) die sneuvelde op de Mookerheide in 1574.

⁷⁸⁴ Paardenrennen.

castrorum militarium, ubi omne hominum genus suum exercebat questum. Nec deerant tabernae instructissimae, aderantque puellae meritoriae, ad suum quoque quaestum attentae. [15-09-1583] n.s.

XV. Tum consodales nobis facti et convictores Jacobus Magnus, Zelandus, et Nicolaus Junius, Hagiensis, adolescens foecundi ingenii et ad poesim promptus, canonicus Ultraiectinus ad Salvatorem. Dabant illi pro mensa, quemadmodum ego, ultra CXXV (125) florenos in annum.

I, fol. 139v (p. 282)

Narrabat Junius, se novisse quendam Petrum Schotium, qui culum tubae instar moveret, sonitumque quandocunque vellet ederet illaudabilem, sed quibusdam helluonibus non iniucundum, et numeris quodammodo compositum. Sicut de eo haberet locum illud Dantis: 'Et egli havea del cul fatto trombetta'.⁷⁸⁵

October

[00-10-1583] o.s.

Hoc mense. Ob litem, quae mihi erat cum Johanne Bogero, qui se ad tutelam nostram rapiendi verius quam administrandi animo iamdiu contulerat, Traiectum redire coactus fui et studiorum meorum cursum interrumpere.⁷⁸⁶

Consules hoc anno continuati, quemadmodum et XII-viri. Quaestores electi: Theodoricus Pilius rationum publicarum, Valentinus Voortius operum publicarum sive fabricae, quorum hic vulgo alter, secundus vel posterior camerarius appellatur, ille vero prior, qui et pecuniae publicae curam gerit.

[27-10-1583] o.s.

XXVII. Nuptias celebravit Johannes Baptista Rhenessius cum Adriana de Twickeloe, ex regione Transissulana. Erat hic frater Johannis, postremi ex Rhenessiorum familia, Vulvae domini, cui in pueritia nomen inditum Theodorici. Homo intemperantissimae olim vitae ac summae libidinis, qui et immaturas puellas stuprasse dicebatur.

November

[11-11-1583] o.s.

Editum carmen Martinianum a [Rhenano] Sarcerio, quod *At aeis* inscriptum ad Libertum van der Moilen.

Hoc tempore. Comes Montanus, Aurantii sororis maritus, Geldriae praefectus, qui in locum Joannis Nassovii successerat, ob prodicionis suspicionem, vel quod quaedam cum hoste egisset contra Ordinum voluntatem, custodiae traditus fuit.⁷⁸⁷

Hoc quoque mense. Alostum a Scotis praesidiariis, regiis Malecontentis traditum. Laborabatur nempe apud nostros in disciplina militari, cum milites neque hominum neque deorum verecundiam habeant, non edicta imperatorum observent, sine comeatu vagi in pacato et in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola; nec discernitur interdiu, nocte aequo iniquo loco iniussu imperatorum pugnent; non signa, non Ordines servent.

⁷⁸⁵ *Inferno*, canto 21, v. 139.

⁷⁸⁶ Zie fol. 132r, en Pollmann 2000, p. 56.

⁷⁸⁷ Willem IV van den Bergh (1537-1586), tr. 1556 met Maria van Nassau, jongere zuster van Oranje. Als opvolger van zijn calvinistische zwager Jan van Nassau, werd hij in 1581 stadhouder van het door de oorlog verarmde Gelderland. Toen hij contact zocht met Parma, werd hij gearresteerd. Later werd hij vrijgelaten, en liep toen over naar de Spaanse kant.

December

[15-12-1583] o.s.

XV. Adrianus Zulenius, decanus sancti Joannis, uxorem duxit Marguaretam de Wael de Moersberge, vestalem ad Albas.⁷⁸⁸ Hic iamdiu summus fuerat religionis reformatae propugnator, qui et Aurantium in publica laetitia privato hospitio exceperat.⁷⁸⁹

[31-12-1583] o.s.

Circa finem huius anni. Edictum, ne tibicines et caeteri cantatores veteri more, profesto Circumcisionis [31 dec.], anni initiis, noctu suis cantilenis discurrerent, nec hoc velo quid gravius suspecto hoc tempore patraretur. Erant apud Romanos quoque tubilustria, quae vulcanalibus in maio celebrabantur. Ut ex Macrobio, Varrone, Ovidio, veteri kalendario Romano (quod est apud Smetium,⁷⁹⁰ fol. 35, et explicatur a Sibrando Siccama in *Fastorum kalendarium*, et Boisardo, parte 3 *Antiquitates Romanae*) constat. (De puerili episcopo, creato in scholis in divi Nicolai [6 dec.] vel Innocentium [28 dec.] profesto die, quibus et reditus, census et capones annue essent, vide Molanum, lib. 2, cap. 43 *De canonicis*).

I, fol. 140r (p. 283)

Annus MDLXXXIV (1584)

Consules: Petrus Feitius III, Joannes Robertus Druenius II.

Januarius

Hic versiculus, a regiis ut puto concinnatus, anni numerum continet:

DoMIne, In VIrTute tVa LaetabitVr reX.⁷⁹¹ (1584).

[00-01-1584] o.s.

Hoc mense. Regii, Issalam traicientes, Velum depopularunt tributumque menstruum pendere coegerunt.

[13-01-1584] o.s.

XIII, circa Pontianas ferias nundinales. Tertio a civibus iuramentum praestitum et quoque peregrinis, ut quamdiu sub imperio Traiectensium essent, magistratus iussa exequerentur eique fideles essent, cum anno LXXVIII (1578) regem abiurantes Hispaniarum, Ordinibus fidelitatis iuramentum fecissent, et LXXXII (1582), Johanne Austriaco abiurato, Alenzonio iurassent.

Veteri more apud Traiectenses ex patitiis est consilium eorum, qui curam aggerum Rheni ac Leccae gerunt, qui vulgo 'heemraden' dicuntur. Praeses eorum, cui mulctae hereditario iam quodammodo iure addicuntur negligentium, 'dijckgreeff' dicitur (vide *Annales Bataviae Douzae*, de hoc vocabulo). Est is Gerardus Soudenbalchius, dominus de Urck etc. Quaestor hoc tempore ad triennium, ex nominatione civitatis, cuius iam vices erant, factus est Valentinus van de Voort.

⁷⁸⁸ Het Wittevrouwenklooster te Utrecht.

⁷⁸⁹ In het jaar 1576.

⁷⁹⁰ Martinus Smetius, *Inscriptiones antiquae*, 1588.

⁷⁹¹ Domine, in virtute tua laetabitur rex. 1584. Naar psalm 20, 1.

Reis naar Douai

Februarius

[00-02-1584] o.s.

De peregrinationibus diversarum regionum, quam caute sint obeundae, quid commodi quid item incommodi adferant, videndus erit le Sr. de Noue, aux *Discours politiques et militaires* V, et Lipsium, *Ad Lanoium, Centuria I*.

Erat mihi animus, Lugdunum studiorum gratia repetere; sed cum Cornelii Quesnoy litteris de hospitis mei (qui iam annum clymactericum magnum evaserat) obitu, certior fierem, eundem mutavi. (Antonio de Gevarra,⁷⁹² lib. I, *Epist. ad Fadrig. d'Enriques*). Ac

Dordrecht

[15-02-1584] o.s.⁷⁹³

XV huius. Valedictis amicis, cum vitrico profectus sum Dordracum, ut inde Galliam peterem, cuius itineris seriem breviter describam. Noctu cum vitrico Schoonhoviam pervenimus, et in oppidum intromissi, actis agendis, statim ad navem nos recepimus. Et summo diei diluculo Dordracum appulimus, IX leucis Ultraiecto distantem. Ibique hanc diem morati, quaedam vidimus lustravimusque, ut hortos Sagittariorum iucundissimos et Monetae Hollandiae officinam. Feminas quoque et puellas vidi satis pulcras, quae pleraeque candida cute, nigris oculis μελανόφθαλμη spectabantur, statura item decenti proceriore.

Hic Henricum Plagium, vulgari nomine nuncium Duacensem, aliquot adolescentibus comitatum inveni, qui et nos in Galliam transferendos suscepit. Hospitium nobis erat in 'Leone purpureo', ubi hospes ex cycloperum genere, duasque filias habebat admodum venustas. Hic, cum audiret me Gallias petiturum, mira narrabat de Francicarum faeminarum levitate venerea, seque ibidem in

I, fol. 140v (p. 284)

puellae amorem osculo fuisse adductum. Quo ad furorem usque adeo laboraret, ut, ea absente, vivere posse propemodum desperaret. Quare ego improvidae iuventuti et incautae tanquam oraculum, hoc hexasticon inter caetera apud Johannem Posthium occinerem, qui peregrinaturum filium sic admonet:

Et tu nate precor, dulcissime, te quoque serva,
Praecipitem in scopulos, ne malus error agat.
Et fuge faemineos coetus, fatuasque choraes,
Quae causam obscoeni semper amoris habent.
Ebria quin etiam moneo consortia vites:
Ebrietas multis damna necemque tulit.

(Quomodo sit peregrinandum, videndus Plato, *De legibus* XXII).

⁷⁹² Antonio de Guevara (ca. 1481-1545), Spaanse kroniekschrijver en moralist, schreef *Epistolas familiares* (1539), herdrukt in 1595; ed. 1886, p. 107 'Letra para el almirante D. Fadrique Enriquez, do se declara que los viejos se guarden del año de sesente y tres' (... 'el buen Condestable andaba en el año climatérico'). De hospes was kennelijk de gevaarlijke climacterische leeftijd van 63 jaar gepasseerd. De zin 'Erat mihi animus' enz. is blijkbaar later tussengevoegd.

⁷⁹³ Vanaf zijn vertrek uit Utrecht volgt B. eerst nog de oude stijl, ook in Holland en Zeeland. Pas een week later, in Calais, volgt hij de nieuwe, gregoriaanse stijl. Hij vertrok op zaterdag 25 febr. n.s. uit Utrecht en kwam twee weken later, op zondag 11 maart n.s. in Douai aan. 1584 was een schrikkeljaar.

[18-02-1584] o.s.

Cum iam aurora produxisset XVIII huius mensis diem (hic Saturni), valedicto vitrico dataque dextra revisendi spe, me Henrico coniunxi, cui aderant adolescentes, qui studiorum gratia nobiscum proficiscebantur: Adamus Dunius, Joannes Kiesius, Haerlemenses; Henricus Duistius, Hollandi; Serapion Montisma, Rutgerus Verkerckius, Gerardus Verhulius, Ultraiectini; Thomas Borlous, Sutphanus; Petrus Ceclinus, Flander; Flaminius Paleo, Italus dardanarius.⁷⁹⁴

Postquam navem ingressi essemus, nautae vela ventis dedere, navigavimusque per agros, maiorum memoria inundatione obrutos, ubi eminentes ex aqua ruinas castri Merovaei praeternavigavimus. Hic Lecca Mosaque, mutatis nominibus, Meroveae fossae⁷⁹⁵ nomen assumunt. Circa solis discessum, ad pagum, Oelkensplaet vocant, pervenimus, ubi sex circiter horas quievimus, nam eo oceani fluxus et refluxus excurrit. Sex nempe horis crescit totidemque decrescit mare et vicina, quae mare recipiunt flumina (Vide Varronem, *De analogia* lib. 2; et Bedam, *De notis litterarum*. Unde Homerus cecinit, *Ὀδυσσεὶα μ*: Terque die scandit refruens ter surripit undas, sed non ter verum bis crescit, decrescitque die, ut etiam scribit Strabo (*Cosmographia*, lib. 1) , et alio quoque loco Homerus.

Silius quoque aestum hunc decedentem non ineleganter his versibus descripsit (lib. *Poenica* XV).

Verum ubi concessit pelagi revolubilis unda
Et fluctus rapido fugiebat in aequora lapsu,
Quaque modo excelsae sulcarant caerula puppes,
Hac impune dabat Nereus transcurrere planta.

Causam huius Plinius (lib. [*Naturalis*] *historia*. II, cap. XCVII) in solem et lunam refert, et bis vicenis quaternisque horis affluere remeareque scribit. (Vid. Plinium, etc. [verbleekt]).

Zeeland

[19-02-1584] o.s.

Postero die. Ex navi Zirckzeam et Veram oppida prospectavimus. Prioris haec fere, ut ex fluctubus procul apparebat forma:

([tekening]: Zierczee oppidum).

Sequenti die Armuidam venimus, oppidulum non ita pridem auspitiis Guilli-

I, fol. 141r (p. 285)

mi Nassovii Aurantii moenibus cinctum, unde munitissimum est et diligenti praesidio custoditum. (Erat olim territorii Middelburgensis, ut Nicolaus Everardi, responsum 21). Ad portam elogium legitur principis Auriaci. Ob portus vero commoditatem et navium frequentiam, quae hinc ad omnes Europae partes navigant, locus notissimus et incolis frequens. Distat Dordraco XVIII leucis. Hic videbamus duas turres, summis tantum pyramidibus lapideis aquis eminentes. Hinc circa vesperum solventes, pernoctavimus in navi iuxta castrum Rammekens (XIII mil.), qui locus totius Walachriae munitissimus, natura arteque, auspitiis olim Caroli V, imperatoris, ad defentionem ostii fluminis munitus, cuius hic do formam.

([tekening]: Castrum Rammekens).

Hic naves bellicae ad omnem eventum instructissimae quam plurimae in anchoris stabant, ex quibus facile maris Belgici imperium penes Walachros esse existimatur.

⁷⁹⁴ Graanspeculant.

⁷⁹⁵ De Merwede.

[20-02-1584] o.s.

Exoriente die, qui fuit mensis huius XX, (dies lunae), Vlessingam, Walachriae oppidum omnium munitissimum appulimus (I mil.). Nihil nempe huic a natura aut arte conferri posse videbatur ad defensionem; ipsum mare moenibus alluit, bellicis tormentis maximis munitis; nec cuiquam externo in iis ambulare licet. Cives et incolae, ut ait Manilius:

Et curam tenere maris, Neptunia docti
Officia, et bellis omnes navalibus apti.

Nautae nempe plerique omnes aut maris occupati studiis. Aedificia ibi magnificentiora nulla, excepto illo, quod comitis Hoenloi⁷⁹⁶ dicunt, statu is caesarum Julii, Augusti, Vespasiani, Titi humerotenus ornato. Hic Aurantius aedes sibi fieri curaverat, sed nondum perfectas vidi, hac forma:

([Twee tekeningen naast elkaar, links stadsgezicht, rechts stadswapen]: Arx Vlessingae; Vlessingorum insignia).

Cum oppidi dominium sibi suisque favore Ordinum emisse diceretur, quod fuerat marchionis Veriani. Cinctum hoc oppidum, ante LX (60) annos, muris per Adolphum Burgundum, cuius quoque filius Maxaemilianus dominium urbis possedit.

Hinc II leucis est Middelburgum, Metelloburgum, a Metello, quodam Romano, castra in Mattiacis,⁷⁹⁷ sed ut credo,

I, fol. 141v (p. 286)

nemine aut incerto autore. Es autem amplo pulcroque ambitu pulcrisque aedibus Zeelandiae prima. Hanc, cum venti nobis ilico aspirarent adire non ausus fui, ne a sociis relinquerer. Aer corruptior et gravior ex maris exhalatione.

Unde Johannes Secundus, *Epistola* ad fratrem:

Me retinet salsis infausta Valacria terris,
Oceanus tumidis quam vagus ambit aquis.
Nulla ibi vox avium, pelagi strepit undique murmur,
Caelum etiam larga desuper urget aqua.

Hadrianus Junius Frisiabonum insulam videtur appellasse.

Et Frisiabonum quae nunc Zelandia fertur,
A Batavis parvo quam distinet intervallo
Pontus, ut Ausonia Siculos divisit ab ora.⁷⁹⁸

Minus meo iudicio probe, nisi et anteriores Batavis facias Caninefates, quibus adiacent Frisiabones.

Cutbertus Tonstallus de Zelandia haec olim ad Erasmus Rotterdamum (Lib. III *Epistolarum* Erasmi): ‘Stygem arbitror non longe illinc abesse, ea est aquarum ingratitudo atque amarulentia. Si domi te in oppido contineas, undique ex vicinio glebularum fumus, his numque vice lignorum utuntur, nares opplet. Haec ex uliginoso et salso effossae solo,

⁷⁹⁶ De graaf van Hohenlohe.

⁷⁹⁷ Mattiaci, Germaanse stam, hier betekent het Zeeland.

⁷⁹⁸ Zoals de zee Italië scheidt van Sicilië.

quamvis sole arefactae, dum ardent fumum, reddunt in ipsa penetrantem praecordia, pectus, nares, capita, et omnia tentantem.’

Annales meminerunt Eggeri, Walachriae reguli; habentque Walachros idololatrias uni Deo credere docuisse divum Fredericum, antistitem Ultraiectensem, circa annum a Christo natum DCCCXXXVII (837).

Nicolaus Everardi Middelburgensis i.c., scribit (consilio 132), quod aer Zeelandiae, haec eius verba, corrumpit ferrum, et de mille vix unus, ibi continue moram trahens, attingit L (50) annum.

Zeelandos veteribus arborichas fuisse credunt nonnulli. Insigne his Leo e fluctibus emergens, ad quod hoc distichum allusit:

Ut aequoreis medius Leo staret in undis
Ungue gerens dextro gladium parmamque⁷⁹⁹ sinistro.

Incolis in ponto iucundum est quaerere pontum. (Manilius V).

[21-02-1584] o.s.

Cum iam ventu faveret nobis, pelago nautisque (quos a Mattiacis, ut credo, ‘maetroos’ appellant) nos commisimus et circa vesperum Vlissinga abscedentes, ad meridiem sequentis diei, qui fuit XXI stili non reformati, in conspectum Caleti⁸⁰⁰ pervenimus.

Walachriae nomen a quodam Walachrino, Flandriae regulo, deducunt, sed sine autore.

Annales in donatione a Luduwico, imperatore, Theodorico, primo Hollandiae comiti, facta anno DCCC LXVIII (868), vocatur Silva Walsdana.

In annalibus legimus Theodorico I^o, comiti, auxilium tulisse contra Danos, Lippoldi comitis filium, Sueviae ducis, nepotem ex Franconia oriundum, unde Borsaliae domini in Zelandia.

I, fol. 142r (p. 287)

Martius

[03-03-1584] n.s.

Loca haec littoralia Dunkerckam et Ostendam versus Flandros ac Mempiscos olim incoluisse, veteres Francorum leges, lib. IIII, cap. VII, indicare videntur.

Calais

[04-03-1584] n.s.

Quia hisce in locis gregorianam anni correctionem observant, secundum eius calculum dierum numerum ascribam. IV igitur huius mensis Caleti portum, circa vesperum, clauso iam oppido, intravimus. Per totam diem gravi tempestate iactati, perdita anchora, cum ob vadosum scopulis cautibusque insidiosum portus ostium in recessu maris appellere propius non possemus, tum Francici nautae in limbis suis nos exceperunt, et ad IV tantum passus in terram constituere, extortis barbaro more a singulis tribus solidis, cum aequae commode ex nostra navi terram petere potuissemus. Distant Caleti Vlissinga 20 leucis.

Pernoctavimus in suburbio sub insigni ‘Trium Regum’, ubi hospita, non oblita pretium suarum rerum, omnia carissime nobis obrusit. Exoriente deinde sole, oppidum intravimus munitissimum, et contra Anglorum insultus curiose provisum. Firmissimum habet praesidium, et portae munimenta quoque a nullo externo lustrari permissum, imo et oculos avertere, ni male multari velis, ab omni eius spectaculo cogeris. Hospitium nobis fuit in ‘Sacco onerario’, ad forum.

⁷⁹⁹ En een klein schild.

⁸⁰⁰ Calais.

Est Caletum oppidum perparvum in Morinis,⁸⁰¹ ex quo brevissimum dicunt in Angliam traiectum, nos quoque Albioniae montes procul ex solis splendore perspeximus. Creditur veteribus fuisse Portus Iccius vel Gessoriacus Morinorum, unde Caesar Britanniam petiit. Meminit eius Strabo (lib. *Cosmographiae*, IV), meminit Plinius (lib. *Historiae naturalis* IV, capp. XVI, XVII, XXIII), et Veterum plerique omnes. Est autem natura loci munitum, quippe quod specus habet ad oceanum partinentes, per quas aqua crescente aestu circumduci potest, atque per id inexpugnabile fit; ut autor est Polydorus Vergilius (*Historia Anglicana*, XIX), qui scribit ab Anglis expugnatum anno MCCC XLVIII (1348) (anno 1347, in augusto, vol. I, c. 147, Froisart), rege Eduardo III, gentisque decreto Angli homines tantummodo habitabant. Sed tandem a Gallis sub Henrico II a Guisio duce receptum, quam expeditionem docto carmine descripsit Adrianus Turnebus,⁸⁰² ubi et hoc oppidum pulcerrimis his versibus describit:

Est locus extremis qua sunt confinia terris
 Picardi et Flandri, Thetis qua reflua ponti
 Ambiguus vel inundat aquis, vel undat arenae,
 Calisium haud priscis notum dixere minores.

I, fol. 142v (p. 288)

Hic angusta freti dirimunt discrimina Belgas
 Anglorumque latus, mediis qua dividit oras
 Interfusus aquis pontus compendia nautis
 Traiectus monstrat brevis, et commercia mundi
 Citro ultro iungit, strictas et plurima fauces
 Mercibus Hesperii onerata carina pererrat.
 Terreus hic olim campus, dum praepete cursu
 Iccius⁸⁰³ adversae transmittit carbasa terrae
 Portus, et ad reduces exporrigit ora fasellos,
 Dumque sinu Gessoriacum penetrare reducto
 Longius, immissum penitus salis alluit aequor.

Hic nautae pretium navigationis solvimus, quod erat unius thaleri, ac hac nocte mansimus. Feminae palliis vestiuntur villosis, pileataeque ut plurimum incedunt, papillis more Francico denudatis.⁸⁰⁴

[tekening van een vrouw met een hoed op].

Gravelines, St-Omer

Postero die per tumulos arenarios, cuniculis plenos, Gravelingam pervenimus, III leucis Caleto distantem.

Oppidum est Flandricum munitissimum, cum castello, paretque Hispaniarum regi, non longe a mari; praefectus hic Valentinus La Motta.⁸⁰⁵ Haud procul hinc memorabile proelium contigit anno christiano MDLVIII (1558), quo Amiralus Egmondus, praefectus Flandrorum, Gallo-

⁸⁰¹ La Morinie. De afstand van Calais naar Douai is 107 km.

⁸⁰² Adrianus Turnebus (1512-1565), Waarschijnlijk 'Panegyricus de Calisio capto', *Poemata*, p. 7-27 en *Opera* III, 61-66.

⁸⁰³ Vanuit Iccius stak Caesar over naar Brittannië.

⁸⁰⁴ De vrouwen zijn gekleed in met bont afgezette jurken; ze gaan de straat op met een 'pileatae'-hoed (hoofdkap) en hun borsten onbedekt, volgens de Franse mode; zie De Warengchien, p. 410.

⁸⁰⁵ Valentin de Pardieu, heer van La Motte (1529-1595).

Francos ad internecionem paene exercitus cecidit. Hic Henricus [Plagius] literas conductitias Parmensis exhibere cogebatur.

Pernoctavimus in suburbio, hospitio parum commodo; dormiendum nempe nobis erat in stabulo, non omnino ab equorum calcibus tutis. Unae erant hospitae pulcerrimae blanditiae, quae cetera commodiora redderent; haec suum de me iudicium et ancillae satis amicum, si eo frui licuisset, dedit.⁸⁰⁶

De comitatu Flandriae et eius principibus quaedam hoc dicenda putaveram, sed quod haec in infinitum haec commentaria extenderent, satis erit, autores quosdam de iis scribentes retulisse. Ut sunt Jacobus Meierus, qui *Flandriae annales* conscripsit, Oudegeestius, Markanus, Froisardus, Jacobus Marchantius,⁸⁰⁷ qui carmine comitum vitas breviter descripsit. Habuit autem Flandria comites peculiares stirpis Francicae a Carolo Magno usque ad Balduinum ultimum. Qui, cum heredem instituisset Carolus, Daniae regem, hoc mortuo sine herede, contentio de comitatu inter Galliae regem et imperatores exorta est. Roberti tamen Frisii posteritas ad Maleanos⁸⁰⁸ (trans...), hi ad Burgundos, per quos ad Austriacos tandem pervenit. Deinde navi conducta lenta navigatione Fanum Audomari pervenimus, IV

I, fol. 143r (p. 289)

leucis Gravelinga distans.⁸⁰⁹ Est autem civitas episcopalis Artesiae satis munita, aere, situ, aedium, templorum, platearum, munditie et pulcritudine Hollandiae oppidis conferenda. Oromansiacorum meminit Plinius (Lib. IV *Hist. Naturae* cap. 17); non procul pago Gessoriaci, fortean huic civitati nomen dederint. Theodorus quoque Pulmannus⁸¹⁰ putat Gessoriacum esse in Morinorum finibus, Audomari Fanum, vel saltem in eius agro, ubi humilis et lata planities lateribus clivo paene fallente assurgentibus. (Vide Turnebum, *Adversaria*, 8, cap. 24, qui huius opinionis autorem fecit Petrum Gallandium).⁸¹¹ Ea planities reducto intimoque recessu vicum attollit Soracum,⁸¹² incolae hodie portum Soiaci vocant, quod si audias mirabere profecto, inquit, portum dici locum tam longo a mari intervallo disiunctum. Sed ita se res habet; loci facies in sicco, sinus imaginem prae se fert, et tota illa vallis aequore inundata cedentibus aquis terrae accrevit. Cuius rei haec sunt argumenta: Fani municipales oppidum suum non modo novum fatentur, verum etiam praedicant et narrant locum mari immersum fuisse, et ab aratoribus terram vertentibus exaratas aliquando anchoras esse. Habet etiam fontes limpidissimos per vicos passim scaturientes. Templum cathedrale pulcherrimum, cuius pavementum marmoreum mira lenitate et munditie. Nec deerant sepulcra marmorea et epitaphia; sed ut tum earum rerum incuriosus, nulla descripsi.⁸¹³ Divus Odomarus, episcopus Terovaniensis,⁸¹⁴ huic et templo et civitati nomen dedit; qui ex Constantia Germanorum oriundus, anno christiano DCLXXXV (685) vixit, cum ex donatione Aldroaldi castrum Sithui in monasterium hoc loco convertisset, quem insecutus sanctus Bretinus, fundator pulcherrimae abbatiae S. Bretini eodem loco, quae inter sumptuosiores ditioresque totius Belgiae. Abbatemque habuit non ita dudum Gerardum, ex nobili Americourtiorum familia, hominem non indoctum. (Orti hinc viri docti Panagius Salius, fr.

⁸⁰⁶ Zie Pollmann 2000, p. 85.

⁸⁰⁷ Jacobus Meyer, Oudegeest, Markanus, Froissart, Jacques Marchand.

⁸⁰⁸ O.a. Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen.

⁸⁰⁹ St-Omer, Gravelines.

⁸¹⁰ Theodorus Pulmannus (1511-1581), humanist, werkte samen met de boekdrukker Christoffel Plantijn.

⁸¹¹ Vgl. Petrus Gallandius et Adrianus Turnebus, *De agrorum conditionibus et constitutionibus limitum*, Parijs 1554.

⁸¹² Soriak.

⁸¹³ Het is zeker wel een merkwaardige bekentenis, die B. hier doet, dat hij zich in 1584 nog geen zins aangetrokken gevoelde tot opschriften, terwijl hij er spoedig zo'n groot minnaar van zou worden.

⁸¹⁴ Théroutanne / Terwaan.

Petrus a S. Audomaro, Simon Ogerius). In hoc templo vidi crocodilum, et testudinem marinum mirae magnitudinis, de quibus suo more fabulatur vulgus; habetur hic quoque fluviolus, Ha nomine,⁸¹⁵ qui et navigatur.

Puellarum nitida est admodum forma, splendidique ocelli micantibus instar sideribus, ornantque se munde et more a caeteris Gallis diverso, et moribus Brabantas Flandrasve comptiores magis assimilant. Hoc quoque non praetermittendum putavi, narratu audituque iucundum, foraticas⁸¹⁶ mulieres quasdam Flandrico tantum idiomate, quasdam Gallico, nonnullas etiam mixto uti, ut nec Flander nec Gallus, nisi utriusque linguae peritus, intelligat; incolae tamen Gallice tantum loquuntur.

I, fol. 143v (p. 290)

[07-03-1584]

Dies qui lunae olim sacer, nos Audomari Fano Arriam⁸¹⁷ venire vidit, III leucis distantem, via admodum lutosa. Est haec Artesiae civitas mediocris ad Lisam amnem. Habet collegium canonicorum, cuius fuit olim praepositus Hieronimus Buslidianus,⁸¹⁸ vir aeterna memoria dignissimus, cuius saepe meminit Erasmus.

Horum templum, cum pulcherrimo opere, restauraretur, visum ivimus. Inter spectandum nobis aderat quidam canonicus vel sacerdos, qui Latino suo nos invadens, severo vultu, sed imperterritos aggreditur et unde veniremus, quo tenderemus, interrogat. Ex Batavia nos venire et Duacum studiorum gratia petere, respondemus. Tum ille amare arridens: ‘Certe, inquit, tempus etat, nam iugulo vestro iam imminebat gladius, nec quisquam vestrorum popularium impune ad annum in patria manserit.’

Deinde nova interroganti ea reddidimus, quae parum arriderent, addiditque: ‘Video quales sitis animo, etiamsi hic vestro commodo veniatis; manet, manet in intymis praecordiis haeresis labes.’ Nos bona verba reddidimus, quibus simulandum erat et tempori locoque serviendum; caeterum risum vix potuimus continere, cum tam stultos Gallos intelligeremus, et alienarum virium tam ineptos aestimatores; sed dandum quid erat hoc hominum generi rerum imperitissimo.⁸¹⁹

Castellum hic satis antiquum, quod praefectorum habitationi destinatum fuit. Froisart describens magnum illud bellum, quod inter Francos et Flandros gestum est, suo tempore, dicit Arriam et Oudomarum fovisse partes regis contra Flandros.

Altero die per Lillertium, fortissimum munimentum III leucis Arriae distans, pedites circa vesperum Bethunam⁸²⁰ pervenimus, in cuius suburbio pernoctavimus. III Lilert leucis. Est autem oppidum moenibus et fossis altissimis munitum, habuitque olim dominum peculiarem, fuitque in dotem concessum Machtildae, nuptae Guidoni Dampetro,⁸²¹ Flandriae comiti, a Daniele patre, Bethuniae Denremondae domino. Casei Bethunienses ante alios commendantur.

[11-03-1584] n.s.

Sequenti die, curru conducto XXX solidis, pervenimus circa meridiem ad Lens, oppidulum parvum, canonicorum, ni fallor, collegio celebre, a Franco-Gallis anno MDLVII (1557) paene in ruinas redactum. (Vide literas a me scriptas 28 martii 1584).⁸²²

⁸¹⁵ De rivier de Aa.

⁸¹⁶ Marktvrouwen (van forum) of boerenvrouwen (van foras)?

⁸¹⁷ Aire, nabij de Lys.

⁸¹⁸ Jeroen van Busleyden (Buslidijs) ca. 1470-1517, humanist die in Mechelen een ‘elegant palazzo’ bouwde, het Hof van Busleyden.

⁸¹⁹ Zie Pollmann 2000, p. 57 (vertaling).

⁸²⁰ Lillers, Béthune.

⁸²¹ Guy de Dampierre.

⁸²² De eerste brief die we van of aan B. kennen is van 1586.

Douai

Hinc circa vesperum Duacum intravimus,⁸²³ IX leucis Bethuna distantem, XIII. itineris nostri die, mensis vero martii XI. Hospitium nobis fuit sub insigni, ‘Navis deauratae’.

[23-03-1584] n.s.

XXIII. Mensam emi apud Antonium Pinchonium,⁸²⁴ civem, senem,

I, fol. 144r (p. 291)

annorum circiter LX (60), qui semper gloriari solitus, se primos academiae, ante XX plusminus annos a Philippo II Hispaniarum institutae, studiosos convictores habuisse. Quidam Duacum ex Atuaticorum, sive, ut apud Caesarem corrupte legitur, Catuacorum populo originem habere, volunt. (De castro Duacensi, vide *Cronicon Cameracense*, lib. 2 cap. 21). Alii recentiore esse, et a Gallico ‘duvaire’, quod ‘dotem’ significat, nominis etymon deducunt, olim multo minor fuit, ut veteres muri ad franciscanos, et plateam novam Academiarum indicant; paroechia quoque Albiniana⁸²⁵ extra moenia fuit, et pagus sub dominio, ni fallor, Laleiniorum, multis in locis agri hortique villae instar rusticanae. Antiquitatem eius a Gotthorum quidam temporibus deducunt, quorum fuisse hoc castrum quod imminet collegio Regio, sed alii recentius affirmant, et ad Normannos conditores revocant.

Templum quoque divae Virgini sacrum, temporibus Clovonei,⁸²⁶ Francorum regis, conditum, Guicardinus prodit anno christiano D (500), per Arcanaldum, Francorum equitum magistrum, quem conestabulum vocant. Polidorus vero Vergilius (*Historia Anglicana*, lib. XIX) temporis Eduardi III, Anglorum regis, Atuaticorum oppidi meminit, nulla Duaci facta mentione, quamvis illud descripsisse videatur. Ascribitur cum Insulis et Orchiaco⁸²⁷ Gallo-Flandriae: haec oppida cum dolo Philippus Pulcher, Franco-Galliae rex, Flandriae comitibus extorsisset, anno MCCCIV (1304), a Carolo Valesio anno MCCCCLXIX (1369) Ludovico Maleano,⁸²⁸ cuius filiam duxit uxorem Philippus Burgundus cognomento Audax, restituta sunt (Pontus Huterus in *Philippo Audaci*). Froisardus certa pecuniae summa Pulcro fuisse oppignorata, quam his nuptiis rex Carolus condonavit, (tradit).

Est autem Duacum hoc tempore civitas satis magna, et multa arte munita, ad Scarpam fluvium, qui hic navigabilis efficitur, ortum ex agro, ut videtur, Atrebatensi referens. (Escarpe fuit mentio, Froisard, vol. 1, ch. 60, non loing de l’Escaut). Templum habet, canonicorum collegium divo Amato,⁸²⁹ Atuaticorum apostolo, dedicatum, cuius nunc est praepositus Martinus Boshemius, Amsterodamius, theologus, professor, et academiae cancellarius, magister noster, homo vere phantasticus, avarus, superbus, quae tria in hoc hominum genere tanquam hereditaria plerunque reperiuntur.

Templum parochiale d. Petro sacrum; praeterea d. Jacobi, b. Virginis, d. Nicolai; monasteria quoque franciscanorum et dominicanorum; aedes magnificentiores paucae, exceptis basilica civili, et abbatum et collegiorum palatiis. Portas habet VI, Divae Virginis, Cassinensem Atrebatensem, Doggensem, Fluvialem et Puludosam.⁸³⁰

⁸²³ Douai ligt 30 km recht ten zuiden van Lille.

⁸²⁴ In 1626 was een zekere Pinchon hoogleraar in de rechten.

⁸²⁵ De parochie van Saint-Albin.

⁸²⁶ Clovis. Hs. Clodonei.

⁸²⁷ Lille, Orchies.

⁸²⁸ Lodewijk van Male.

⁸²⁹ St.-Amé.

⁸³⁰ De havens zijn: Porte de Notre-Dame, de Cantin, d’Arras, d’Ocq, des Eaux, du Marais.

Universiteit van Douai

Nunc ad Academiae descriptionem me adcingam. Scolae extant via Nova. Nec procul duo sunt collegia, Ancinense et Marchinense.⁸³¹ Anchinense sive Aquincinctii, ab abbate amplissima structura conditum, quod tamen

I, fol. 144v (p. 292)

morte praeventus absolvere non potuit. Hoc collegium moderantur jesuitae quorum vivendi institutum a Paulo III Farnesio, pontifex max., approbatum anno christiano MDXL (1540), autorem et patrem habent Ignatium Layolam Cantabrum, militem virum. Qui, ob vulneris in bello accepti dolorem graviter afflictatus, se exemplo martyrum, quorum tum vitas seu, ut vocant, 'legendas' legerat, consolatus, execrato bello, vitae institutum mutaverit. Et, quod vitae reliquum erat, literis sacris impenderit, quem sodales aliquot secuti, jesuitarum nomen, quod Jesus vestigia sequerentur, assumpserunt. Habitu non differunt a secularibus, ut vocant, sacerdotibus. Viros habent in suo collegio doctos et ingenii magni, nec facile aliquem admittunt, nisi perspecto prius ingenio aut magnae parentelae favore. Vulgo male audiunt nimiae superstitionis et innumerabilium caeremoniarum strictissimi observatores, acerbissimique pontificiae Romanae dignitatis assertores et asseclae. Hoc tamen eos meritissimo elogio non defraudabor, solos paene dignos videri qui iuventutem doceant.⁸³²

Templum inchoarunt perfectissima architecturae ratione conceptum.

Alterum collegium a Marchinensi abbate conditum perfectumque opere plane regio. Area est quadrata circum, infra porticibus, supra cubiculis et sacello quadrato corpore clausa, ubi vidimus doctissimi pictoris Antonii Mori, Ultraiectini, perfectissimas imagines; uno tantum ordine modoque iuventutem instruendi ab Aquincintensibus superatur. Divum Morantium,⁸³³ quem magno honore habent Galli, abbatiae Marchinensis autorem ferunt. Est et collegium Regium, cum ipsius academiae incunabilis ortum sed iam plurimum defloruit.

Professores sunt theologiae:

- Martinus Boshemius, cancellarius, magister noster, animal phantasticum, hippocritum, habens lyripipium in collo et birretum in capite,⁸³⁴ quae est definitio nostri magistri, sed inverso nomine:

Qui sapientiae sub umbra
Bullati cupiunt sophi videri
Nostros quos prope dixeram magistros,
Ni me Lovanium hoc genus magistros (Janus Douza)
Dicendum docuisset esse nostros,
Terrae pondera inepta, qui magistri
Nec nostri mihi nec sui videntur
Pleni ruris et inficetiarum.⁸³⁵

I, fol. 145r (p. 293)

Humaniores melioresque excipio, quorum numerus rarior:

⁸³¹ Collège d'Anchin en Collège de Marchiennes.

⁸³² Zie Pollmann 2000, p. 58-59.

⁸³³ Saint Maurand.

⁸³⁴ Een sjaal om zijn hals en een baret op zijn hoofd.

⁸³⁵ Dit laatste couplet (*Nec nostri mihi nec sui videntur*) is van Catullus (*Carmen* 36), waarvan het door Van Buchel is geleend als een klap op de vuurpijl in zijn schimpdicht op *magister* Boshemius.

- Thomas Stapletonius, Anglus ex nobili familia. Inveni nempe tempore Eduardi II, Anglorum regis, Gualterum Stapyltonium, Exoniensem episcopum, et Briamum, virum nobilem tempore Henrici VIII, regis. (Apud Polidorum [Virgilium], *Historia Anglicana*, libb. XVIII, XIX, XXVI, et Froisard vol 4, 44). Vir doctus et fecundus, multisque iam editis libris *celeber*.

Iurisconsulti sunt:

- Boetius Epo, Frisius,⁸³⁶ primarius iuris pontificii professor, qui ab ipso academiae exordio hic docuit et varia in iure edidit (Qui iam meruerat ex lege comitativam secundum legem Unicam, cap. de professoribus etc. Huius vitam vide apud Suffridum Petri, lib. *De script. Fris.*, dec. 15);

- Adrianus Putius, Brugensis, primarius iuris civilis;

- Franciscus Goethalsius, Lovaniensis, qui post hoc tempus, abdicata iuris professione, relicta uxore, sacerdos initiatus est, susceptis plurimis ex uxore liberis; edidit olim quaedam carmine conscripta;

- Richardus Vitus, Anglus, qui olim interpretationem aenigmatis Aeliae Leliae,⁸³⁷ de quo Adrianus Burchius in suis *Miscellaneis poematibus*, conscripsit;

- Franciscus van der Pied, Flander;

- Johannes Ridderius, Ultraiectinus.

Extraordinarii iuris professores erant:

- Jacobus Benignius, Amerfortius,⁸³⁸ et

- Carolus Lalous, Duacensis.

Medicinae professor erat Adrianus Rhodius, Gandavensis (ut Sanderus, *De scriptoribus Flandriae*: Gerardimontensis, med. doct.).

Moralis philosophiae: ... Ferrarius,

Graecarum literarum: Johannes Cukius, Flander, vir doctissimus humanissimusque.

Singulis facultatibus sui erant viatores, quos bedellos vocant, qui rectorem argenteis sceptris solemnibus feriis deducebant. Baccalaureorum erat collegium, ubi illi, qui 'Justiniani novi' olim sive 'Lytae' vocabantur, exercendi ingenii causa iuris questiones excuterent, legebantque ex suis provectoris studii praefectum, decanum vocant, qui praesideret. Iuris medicinaeque doctores, ob sumptus inutiles alioquin faciendos, raro creabantur, licentiati sive prolytae frequentius.

Sed priusquam ad quotidianas res pergam, carmen de itinere Duacensi ascribam:

Foecundos Batavum dulcesque relinquimus agros,

Det Deus ut fausto sidere pergat iter.

Non etenim nos hinc ducunt temeraria vota,

Nec quoque delitias ventus et aequor habent.

Nec placet infelix tantum mihi Gallia, dulces

Ut cuperem patrios deseruisse lares.

Solus amor sophiae Traiectum linquere suadet,

Evocat Aonidum⁸³⁹ me quoque turba domo

Viderat ut lucis post idus februius ortum (15 febr. 1584)

Bis, subiit liquidas nostra carina vias!

I, fol. 145v (p. 294)

Navita iam gemino sulcabat remige Rhenum,

⁸³⁶ Boetius Epo, uit Roordahuizum, was hoogleraar in Douai sinds de oprichting in 1562.

⁸³⁷ Een raadselachtig grafschrift in Casaralta, voorstad van Bologna.

⁸³⁸ Benignius werd onderweg naar Rouen in 1592 vermoord, zie *Diarium* dl. II, fol. 173r.

⁸³⁹ De muzen.

Et cursum celeri fluminis aequat equo.⁸⁴⁰
 Tunc ego respiciens, patriis in moenibus haeret
 Errabatque animus per loca grata meus;
 Vixque avellebar namque urbis oberrat imago,
 Discedo ante oculos sed redit illa meos:
 Nunc caput integrum male sanis civibus opto,
 Nunc precor innocuos ne mala bella premant!
 Sic credo Scyticas Naso relegatus in oras
 Vix potuit montes linquere Roma tuos;
 Causa mea est melior, quum crimina nulla sequantur,
 Ingenii cultus unica causa viae est.
 Denique cum sterili socios in littore stantes
 Desererem, subeunt tristia multa mihi.
 Quid facerem? Frustrane moror? Discedere fas est,
 Ergo valet pia pectora iuncta fide!
 Sic dixi, subito tendebat nauta rudentes,
 Vive diu! Dixit, quisquis amicus erat!
 Cumque Diana diem tenebris et nocte fugasset,
 Defessos placide pressit et alta quies:
 Postera lux muros Dordraci monstrat aquosae,
 Hic ubi nympharum Nereidumque domus;
 Dicitur haec primis Batavorum ex urbibus esse,
 Unde alias tituli praeit honore sui.
 Hinc petimus morsas irato flumine terras,
 Quod rate sulcabat navita, terra fuit;
 Tandem ad Mattiacas⁸⁴¹ laeti pervenimus (contingimus) urbes,
 Aequor ubi salsis littora lambit aquis;
 Hic mare discedit, post sexque revertitur horas,
 Et regnant celeri terra fretumque vice:
 Vidimus hic medium (medio iacet insula ponto)
 Castrum, Mattiaci luxque caputque soli;
 (Auraici)⁸⁴² intramus propero pede principis urbem
 Armudam, nunc urbs sed prius agger erat.
 Non procul hinc distat, nulla superabilis arte
 Arx, hanc Zeelandi Rhammica castra vocant,⁸⁴³
 Proxima Vlissingae spectantur moenia fortis,
 Haec urbs classe, viris, moenibus, aere potens.

I, fol. 146r (p. 295)

Credideris salsi fabricatam numinis arte,
 Vix similem noster vel novus orbis habet;
 Sive Laertiadis iuvat hanc monumenta vocare,
 Seu patrium a poclis,⁸⁴⁴ quod puto, nomen habet.

⁸⁴⁰ ‘Déjà la barque qui nous emmène sillonne le Rhin sous l’effort des ses deux rameurs et sa rapidité égale celle d’un agile coursier’, De Warengien, p. 413 (De boot die ons brengt kruist reeds de Rijn onder de inspanning van zijn twee roeiers en zijn snelheid is gelijk aan die van een behendig ros).

⁸⁴¹ Zeeland.

⁸⁴² Hs: abus. Austriaci, in de marge: Auraici.

⁸⁴³ Fort Rammekens op Walcheren, langs de Westerschelde.

Sunt cives nautae vel vitae prodiga turba,
 Et quoque pars gravido pingit odore rates,
 Tellurem fugiunt, Neptuni regna frequentant,
 Et malunt celeri bella cieri rate;
 Sentiit hoc tristi damno Requesentius olim,
 Bossuviusque malo senserat ante suo
 Aeolus ut placidis aequasset marmora ventis
 Sulcabat gelidum nostra carina mare.
 Iamque dies aderat, monstrabat nauta Caletos,⁸⁴⁵
 Iccius ante oculos iam quoque portus erat:
 Vidimus optati nequicquam moenia portus
 Atque tot in placido tum stare vela loco
 Namque vatem abscedens remoratur in aequore fluxus
 Cogimur hinc tristes ferre minas pelagi
 Et super iratas inulti tollimur undas
 Et navem gravibus verberat aequor aquis
 Ventus et assiduo nos pulsant aequora motu
 Rumpitur, heu, nostris anchora fida malis
 Deficit humanis spes quae se viribus affert.
 (Plinius lib. 8 c. 16: Tunc votorum praecipuus locus est, cum spei nullus).
 Una salus Christi poscere restat opem.
 Sante pater, frustra vastum quis navigat aequor
 Frustraque armata moenia cincta manu; (Psalm CXXVI).⁸⁴⁶
 Ni navem ventis divina potentia servet,
 Ni maneant summo moenia tuta Deo.
 Ergo, qui Petri firmasti et in aequore plantas⁸⁴⁷
 Isacidumque pedes cum fugerent Pharios,⁸⁴⁸
 Da pelagi cessare minas fluctusque furores,
 Ut poterit placidis flatibus ire ratis.
 Annuit omnipotens precibus, Neptunia regna
 Nutri componens Aeolidumque minas,
 Sic ubi divisum nobis properaret ad orbem
 Phoebus, et obscuris Luna vagaret equis,
 Intramus tandem lucrosa suburbia,⁸⁴⁹ laeti
 Evasisse feri tanta pericla maris.
 Postera lux arcem secretaque moenia monstrat
 Externo penitus invia facta pedi.

I, fol. 146v (p. 296)

Hinc parvo distant Gravelingae moenia, regi
 Hispaniae, vigili sat bene tuta manu.
 Inde Oudomari spectandis turribus urbem
 Cernimus, exigui fluminis auxilio;

⁸⁴⁴ Flessen – Vlissingen.

⁸⁴⁵ Calais.

⁸⁴⁶ Psalm 126 (127), 1: ... nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit.

⁸⁴⁷ Mattheus 24, 29.

⁸⁴⁸ De voeten van de joden toen ze de achtervolging van Farao ontvluchtten.

⁸⁴⁹ De commerciële buitenwijken van Calais.

Haec templis pulcris et magno praesule fulget,
 Dives opum, pura dives abundat aqua.
 Hinc alias aliasque urbes Artesia monstrat,
 Oppidaque ignavo paene sepulta situ:
 Arriaque et forti Lillertia moenia vallo,
 Et quoque Teruannam nigra favilla tegit.
 Tum sequitur fossis circum satis alta Bethuna,
 Quae nisi montanis collibus haurit aquam.
 Inde parum prudens tardis auriga quadrigis
 Nos per calciferos non bene ductat agros.
 Sic tandem intrantes, Phoebos cedente, Duacum,
 Liquimus ingratae taedia longa viae.⁸⁵⁰

Duacae medicinam professum accepi Joannem Silvium,⁸⁵¹ cuius extat de lue venerea oratio.
 (Vide epithaphum apud Haemum).⁸⁵²

[20-04-1584] n.s.

XX. Nomen meum albo academiae inscribendum curavi.⁸⁵³ Fuere tum mihi convictores
 Nicolaus Dodoneus, Amsterodamius, et Johannes Kiesius, Harlemius; nec ita multo post
 Adrianus Gondius advenit.⁸⁵⁴

Becanus errore Duacensibus Atuaticorum nomen latum tradit in *Originibus* ipsum Duacorum
 etymon ab excubiis deducit, ut Lenaci, Bellovaci, Douaci, quasi de Huwac. Meminit huius
 Dantes in *Purgatorio*, 20 canto.⁸⁵⁵

Praecipua Duacorum mercatura tritici, cuius ager fertilis, hinc summae ipsis divitiae.
 [08-04-1584] n.s.

VIII huius mensis. Obiit Johannes Basilius,⁸⁵⁶ magnus Moscoviae dux, Basilio patre, matre
 vero Salomea, prodigiosa faecunditate anno christiano 1528 natus, magno suorum gaudio,
 quod omnium tyrannorum fuisset maximus.

Viros doctos Duacum tulit: Robertum Gaguinum, Francorum historicum, Lutetiae apud
 Mathurinos sepultum, Franciscum Polettum, qui *Historiam Fori Romani*, Lugduni, anno
 christiano MDLXXXVIII (1588) editam, conscripsit; et nescio an Nicolaum Brentium. Duaco
 ortus quoque dicitur Johannes Bolonius, statuarius insignis,⁸⁵⁷ qui summo in honore apud
 Ferdinandum Medicem et eius fratrem Franciscum Florentiae ducem, vivit; et Hieronimus
 Francus i.c.; Otho de Doaco, theologo Par[isiensi]. (Vide Balaeus, pag. 483).

Cum Marcus Ant. Muretus⁸⁵⁸ Romae oratorio munere apud pontificem fungeretur, nescio quo
 animo an aemulatione, dicitur Josephum Scaligerum, ficto marmore et inscriptione, a se
 excogitata delusisse, unde et illum hoc dicto Scaliger notavit, qui flammam evasit, fumum mihi
 vendidit. Muretus nempe e Franco-Gallia propter aliquod delictum exulare, traditus est.

⁸⁵⁰ 'Heureux d'en finir avec les longs ennuis d'une route si ingrate', De Warengien, p. 425 (Blij om zo'n
 ondanbare weg met grote problemen te beëindigen), die het hele gedicht vertaalt.

⁸⁵¹ Jean Dubois.

⁸⁵² Haemus, Franciscus, *Poemata*, 1578.

⁸⁵³ Ook Janus Dousa studeerde in Douai (1563-1564) en Parijs (1564-1566). In Parijs studeerde hij onder
 anderen bij Jean Dorat (Johannes Auratus), die ook de leermeester was van veel leden van de dichtersgroep de
 Pléiade. Dousa leerde een aantal van hen kennen, en hij sloot in Parijs ook vriendschap met de Vlaming Lucas
 Fruterius, de Engelsman Daniel Rogers en de Duitser Paulus Melissus.

⁸⁵⁴ Op 19 nov. 1596 promoveerde Andreas Gondius, van Haarlem, in de rechten.

⁸⁵⁵ Terzet 45: Ma se Doagio, Lilla, Quanto e Bruggia / potesser, tosto ne saria vendetta; / e io la chaggio a lui che
 tutto giuggia. (Maar als Douai, Rijssel, Gent en Brugge konden ...)

⁸⁵⁶ Ivan de Verschrikkelijke, tsaar van Rusland (1530-1584).

⁸⁵⁷ Jean de Bologne, beeldhouwer.

⁸⁵⁸ Marc-Antoine Muret, leraar van Montaigne, schreef annotaties bij Ronsard, en vluchtte uit Frankrijk.

Multa nomina rusticorum nostrorum more concidit apud Italicum et Gallicum vulgus; unde Nicolaum hic Nicol vocant, Itali vero Franciscum Ceco, Dominicum Beco, Laurentium Renzo. Sic Turcae Constantinopolim Stampol. A Siculis et Calabris autem Nicolaus Cola, a nostris Claes dicitur, vide Scaligerum (*Exercitationes* 262, *ad Cardanum*).

I, fol. 147r (p. 297)

Aprilis

[07-04-1584] n.s.

Hoc mense. Regii Malecontenti post longam difficilemque obsidionem Iprenses⁸⁵⁹ in ditionem receperunt.

[14-04-1584] o.s.

XIV. Traiectum venerunt Gebhardus Truchsius⁸⁶⁰ et Adolphus Nuenarius, comes Mursius, exclusi suis regionibus ob infeliciter tentatam religionis novationem, inde profecti Delphos ad Aurantium, a quo Mursius Geldriae gubernator creatus. Truchsesio vero ab Ordinibus concessa habitatio in Honselardijck.

Tum quoque commissarii camerae vel collegii directorum, ut vocant bonorum ecclesiasticorum, Brigidianis virginibus certam portionem ad vitam assignant, nimirum cuilibet XXIV florenos annuos vel amplius iuxta quantitatem personarum reliquum ad alium usum reservarunt.

Franco-Galli qui Cameracum praesidio tenebant praefecto Balignio, praesulis Cameracensis filio, saepe excurrebant, omnemque flammis ac rapinis vastabant Artesiam, Hannoniam, Duacorumque limites, quare verissimam puto illius versus *sententiam*:

Sois tousjours amy de François,
Mais son voisin jamais ne sois.

Unde maximum et innatum quodammodo inter Gallos, Belgas et Franco-Gallos est odium; olim tamen ut iam dixi Franco-Gallis parebat, et tempore Philippi Valesii, regis, nomen praefuisse Duacensibus Amorium Pictaviensem legimus.

Maius

[03-05-1584] n.s.

III. In collegio Marchinensi comoedia de divo Morantio,⁸⁶¹ fundatore abbatiae, non illepide acta est. (De hoc vide Usuardum, pag. 79).

Eodemque tempore Henricus, ni fallor, Valckenarius⁸⁶² post multam instantiam in collegium jesuitarum receptus est, ubi tamen ultra annum non mansit.

[21-05-1584] o.s.

XXI. Circa Pentecosten. Moenia collapsa prope paedagogium Hieronimianum restaurata, demolita ad eam rem turris Masia⁸⁶³ prope fanum Gertrudis, verum ob operis firmitatem plus operae in ea demolienda, quam commodi factam. Quare XVI septembris chorus Brigidarum cum templo Antonii ad suburbia Laurerectana diruuntur, et lateres eo deputantur,

⁸⁵⁹ Ieper.

⁸⁶⁰ Gebhard Truchsess von Waldburg, sinds 1577 aartsbisschop van Keulen, maar als aanhanger van de hervorming afgezet. Met de hulp van de calvinistische graaf Adolf van Neuenahr-Meurs trachtte hij tevergeefs zijn gebied terug te winnen op zijn opvolger Ernst van Beieren.

⁸⁶¹ Saint Morand.

⁸⁶² Waarschijnlijk zoon van de gelijknamige Utrechtse schepen.

⁸⁶³ Turris Masia, toren bij de Gertrudiskerk.

quemadmodum lapides ex porticu Nicolaitarum superiori anno diruto. Autwijck quoque plane dirutum.

[20-05-1584] o.s.

XX. In festo Pentecostes. Traiecti in beguinagio, ut vocant, ob missam celebratam, ut aiebant, grassatum, pepla beguinis et aliis mulierculis detracta. Verum post id tempus autoritate senatus cessavit privatorum haec inquisitio, in gratiam, ut volunt, Jodoci Sueteni, Vilertii gubernatoris, et cuique sua domus libera relicta.

Circa idem tempus. Auctae caerevisiarum impositiones, Iique (2) stuferi singulis vasis impositi, coctores se opposuerunt ab initio, sed frustra, petentes ut civibus interdiceretur, ne ipsi privatim cerevisiam coquerent; atque ut illi qui extra urbis terminos habitarent idem persolverent. Quin et Aurantium ea de re adierunt, sed

I, fol. 147v (p. 298)

reiectione ab illo durius, re infecta, redierunt.

[15-05-1584] n.s.

Idibus. Duaci licentiae lauream accepit Mallinus de Lanshere, de Malve, praeside Boetio Epone; disputatio eius ex *Novellis* Constantini 118 desumpta. Eodem fere tempore Martinus van der Leur, Antverpius, eodem praeside, cum materiam quandam decretalem defendisset. De Duacensi Academia a Philippo II Austriaco, Hispaniarum et Indiarum rege, ac Belgarum principe, [erecta] sic canit Sluperius⁸⁶⁴ in *Ecloga Menalca*:

Nuper apud Scarpae geminantem fluminis undam
Floret, ubi Musis Phoeboque suave Duacum
Ipse casam magnis extruxit sumptibus amplam, etc.

([Boven een rood gekleurd wapen met een d erboven]: De collegio regio). Insignia huius urbis sanguineo sunt colore, nullis ornata emblematis: quae, ut narrant, maiores ad posteros virtutis ergo transmiserunt, quod aliquoties muros civitatis hostium invadentium sanguine tinxissent. (Pius, pontifex Romanus academiam Duacensem confirmat diploma anno 1559, ut refert Buzelinus, 448). Anno 1530 petierunt academiam sed frustra. Buzelinus in *Gallo-Flandria* 148). (Duacenses scabinos impetrarunt a Joanna et Ferdinando (comitibus) anno 1228.⁸⁶⁵ Buzelinus in *Gallo-Flandria*, lib. 6, pag. 277).

Junius

[15-05-1582] o.s.

Templum Marianum Traiecti, XV maii, anno christiano MDLXXXII (1582), per Johannem Berckium, geometrum, et Joachimum Schadebrouckium, legatos, plumbeo tecto nudatum; quum aqua pluvia plurimum detrimenti acciperet, canonici magna instantia ab Aurantio et Ordinibus impetrarunt, ut possent scalis operire. Quod, inceptum hoc mense, ante festum Paschatis anni sequentis absolutum, cum aliquoties ab opere fuissent impediti. Conciones tamen reformatorum admittere coacti sunt.

[21-06-1584] o.s.

XXI. Gertruda Bronckhorstia obtinuit sententiam, a senatu Hollandico latam contra Amyliam Nuenariam, viduam Henrici Brederodii et deinde Frederico III Palatino nuptam, quae se usufructuariam dicebat. Gertruda vero omnibus Henrici avunculi, qui heredem scripserat

⁸⁶⁴ Jacobus Sluperius (1532-1602), Vlaamse dichter.

⁸⁶⁵ Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen, en haar man Ferrand van Portugal, die in 1227 na een lange gevangenschap in Parijs vrijgelaten was.

Joannam, sororem, Judoco Batenburgo et Bronckhorstio Hunepelae domino matrimonio iunctam, oppidis castellisque potitur.
(Obiit hoc mense Johannes Buchelius,⁸⁶⁶ patruus, anno aetatis 80).

Oranje vermoord

[10-07-1584] n.s.

In fine huius mensis stilo veteri, alias X julii die lunae. Delphis, globo tormentario, a quodam Burgundo Baltazare Gerardo, vulneratur occisusque Wilhelmus Nassovius, princeps Auraicus, summus Provinciarum Confoederatarum praefectus, quod hoc distichum numerale exprimit.

AVraICo BeLgIs regnante, Vt pLVMbea nVper
SIC Caeso, speres aVrea seCLa DIV.⁸⁶⁷

Quomodo vero hic se Aurantio insinuaverit, quaque astutia locum in eius familia aliquandiu habuerit, deque incredibili eius in tormentis constantia, plura annales vernaculi tradunt. (Vide sermones de baptismo filii et obitu patris editus).

I, fol. 148r (p. 299)

Exquisitis aliquos dies poenis conductis ad hoc plurimis carnifici affectus; flagris, flamma, vexatus, nullum doloris signum edere visus fuit, quare a superstitiosis quibusdam miraculi instar habitus, causas tamen quae patientiam in tormentis praebent. Vide apud Hieronimum Cardanum (*De varietate rerum* libro VIII, cap. XL, fol. 509), philosophum medicumque doctissimum. Apud Plinium, (lib. *Naturalis historia* VII, cap. XXIII) aliosque exempla patientiae relata, in Leaena et Anaxarchi,⁸⁶⁸ et pueri Spartani apud Plutarchum (in *Apophthegmatis Laconicis*).

[13-06-1584] n.s.

Idibus obiit Viennae Austriacorum Johannes Sambucus,⁸⁶⁹ vir multae eruditionis, aetatis suae LIII (53).

[10-07-1584] n.s.

Principis Auriaci mortem chronographicum hoc exprimit distichum:

PrIncIpIs AVrIacI GVILLIeLMI de nece NassaV
Testis erit Delphi IVLLa dena dIes.⁸⁷⁰

(Et hoc:

AVraICVs DeCIMa sCLopo traICtVs
IVLo DeLphIs obIt BataVIae).⁸⁷¹

Cum praelegeret Benignius Jacobus nobis domi suae primum librum *Institutionum iuris*, et quaedam occurrerent ex antiquitate Romana explicanda, cuius ipse ne micam quidem unquam gustaverat, confugiebat illico ad commune barbarorum iuristarum axioma, nihil ad rem

⁸⁶⁶ Johan van Buchell was 17 augustus 1504 geboren. Hij was de oudste van de 14 kinderen, uit het huwelijk van Edmond met Judith van Zuylen.

⁸⁶⁷ Auraico Belgis regnante, ut plumbea nuper / sic caeso, speres aurea secla diu.

⁸⁶⁸ Een vrouw en een man die ondanks tortuur geen woord loslieten, net als Balthasar Gerards.

⁸⁶⁹ Hongaarse humanist (1531-1584).

⁸⁷⁰ Principis Auriaci Guilliemi de nece Nassau / Testis erit Delphi julia dena dies (elke tiende juli). [10-07-1584]

⁸⁷¹ Auriac decima sclopo traiectus / julio Delphis obit Bataviae.

lucranda facere illa (vide Martialis, lib. V, 57). Pudet et certe poenitet me, hoc seculo natum, quo nihil omnino discitur, nisi quod faciat ad farinam⁸⁷² et recta tendat, vel ad ambitionis fastigium vel ad avaritiae inexplebilis desiderium sedandum.⁸⁷³

[28-06-1584] n.s.?

XXVIII. Moscoviae dux proclamatus est Theodorus Johannis filius, moribus a patre plane, aliis autem benignioribus.

Julius

Julius a magno nomen possedit Iulo,
Mature siccos semine nudat agros.

[11-07-1584] n.s.

XI. Parmensis Liloam forti munimine castrum obsedit multo comitatus milite frustra.⁸⁷⁴ (De Scelda ponte clauso, vide cartas duas, apud me aere omnia exprimentes).

[18-07-1584] n.s.

XVIII. Arnoldo, Moguntiae (Metensis), ni fallor, antistiti, sacer hic dies,⁸⁷⁵ quem Galli genialibus solent epulis, ut nominis ita et ominis vitaeque auspitium inde sumentes, quemadmodum et etiamnum apud nos natales dies celebrare solent. Et tam a prisco tempore quam recentiori hoc multoties observatum, dies natales caeteris faustiores extitisse, unde lusimus:⁸⁷⁶

Olim natalem celebrabat Graetia lucem,
Nempe erat haec vitae ianua prima novae;
Laudibus autorem sed Galli nominis ornant
Atque omen credunt nomina habere suum.
Iam mihi Mogorum moderans Arnoldus habenas⁸⁷⁷
(Hunc sequar autorem) nomina grata dedit.
Sparge rosas, mea Musa, novas, et floribus orna
Mensam, da socio carmina blanda Deo.
Sum Germanus ego et Germano nomine laetor,
Nomina magnanimo praesule magna gero.

[27-07-1584] n.s.

(27. Edictum ab Ordinibus publicatum, quo commercia cum hostibus interdicuntur. Quod apud me est).

[25-07-1584] n.s.

XXV. Haec dies, Jacobo apostolo sacra, quo tempore sodales jacobita-

I, fol. 148v (p. 300)

ni, qui magno numero Duaci, conveniunt certisque utuntur caeremoniis, deinde epulantur genialiter.

⁸⁷² Pollmann 2000, p. 61 (vertaling).

⁸⁷³ Langereis 2001, p. 68-69 (vertaling).

⁸⁷⁴ De fortien Lillo en Liefkenshoek bij Antwerpen aan weerszijden van de Schelde, bleven steeds in handen van de Republiek.

⁸⁷⁵ De H. Arnoldus, bisschop van Soissons, patroon van de bierbrouwers, feestdag 8 juli. B. zag hem als zijn naamheilige, en dacht dat hij bisschop van Mainz (of Metz) was.

⁸⁷⁶ 'Door mijzelf gedicht.'

⁸⁷⁷ In de marge: Metenses.

De ligaturis quorum adversa pagina fit mentio,⁸⁷⁸ quaedam notavit Hermannus Nieuwalt, med. cont. ad Scribonium, E 2 et 3. De poenis nodatorum eiusmodi, vide Bodinum, lib. 4 cap. V, *Daemonomaniam*, pag. Lat. vers. 398. Vide et Salmasium, in *Exercitationes Plinianis*, pag. 1089.

[17-07-1584] n.s.

XVII. Tum de collegio Beanorum⁸⁷⁹ moreque deponendi, ut vocant, beanos quidam, qui Coloniae Agrippinae literis operam dederant, egerunt, et ex Germania barbaram consuetudinem inferre studuerunt. De qua ridicula multa narrant quidam depositi, qui luculentum habere beanum mihi videntur, quamvis se deposuisse primae rusticitatis cornua et pedantariam, ut vocant, ruditatem putent. Hanc ab antiquitate commendant et ultra CCC (300) in Germaniae academiis annos valuisse testantur. Imo quidam oratione quodlibetica, eam ab Aristotelis aetate in scholis fuisse, indeque ad posteros pervenisse, probare vitreis, ut credo, argumentis voluit. Mystera eius non facile revelantur, sed apud suos magistros stultitiae inditia latent.

Orationem *De hoc ritu origine et causis* edidit Johannes Dinckelius, quae Erfordiae excusa anno christiano 1578, in 8°. Vide etiam quae de festis Aristotelicis, Aristotelia dictis, tradit Choppinus Andegavensis, in praefatione ad librum *De iurisdictione Andegavensi*, pag. 13.

[28-07-1584] n.s.

XXVIII. Johannes Cukius, Graecarum bonarumque literarum professor, explicandum suscepit primum Pomponii Melae librum *De situ orbis terrarum*.

Eodemque die pro licentiae lauru repetiit quidam Insulensis,⁸⁸⁰ ex Lege *In hac actione*, Dig. de conditione triticaria,⁸⁸¹ praesidente Adriano Putio. Cum viderem doctorum ornamenta et praecipue illud brachiale, cuculli forma, quod ornatus ut videtur causa gerunt, sumptum credidi ex sententia Ecclesiastici: 'Ornamentum aureum prudenti doctrina et quasi brachiale in brachio dextro'.⁸⁸²

[30-07-1584] n.s.

XXX. Hoc die pro licentia repetiit Guilielmus de Coulture, Insulensis, ex legibus 1, 3, *De legibus*, praeside Boetio, sed cum parum expectationi satisfaceret, dicebatur praecario magis quam iure admitti.

Cum Gallae mulieres Latinis tantum precationibus quas tamen non intelligerent, uterentur, nec vernacula habere relligionis instituta liceret, easque propter simplicitatem riderem, quod non caperent quae precarentur, respondebant, Deum satis illa intelligere, quod et Jamblacensis de suis Dis tradit.⁸⁸³ (*De myst...*, pag. 48).

[31-07-1584] n.s.

XXXI. Hora IX ante prandium duo sacrae theologiae lauream acceperunt, egregiam de vita monastica orationem habente Stapletonio, qui paulo post in jesuitarum collegium cooptatus est, sed audio propositum mutasse post annum.⁸⁸⁴ (Is natus in Anglia, Hemfeldiae in comitatu Southsaxiae, eodem anno et mense quo Thomas Morus capite truncatus, decessit Lovanii 1598, 42. anno exilii sui ex Anglia).

Hora pomeridiana secunda, qui superioribus diebus repetierant, promoti sunt, doctam de iurisprudentiae laudibus orationem habente Johanne Ridderio, Ultraiectensi. Ubi illud, quod ait imperator Justinianus esse oraculum, Homeri *Iliadis* α autoritate probavit, ubi Themistias leges appellat; ad cuius loci explicationem multa

⁸⁷⁸ Deze alinea is er later tussen geschreven. Zie fol. 149r, IV. Mira narrant de Gallorum ...

⁸⁷⁹ Groentjes, aankomende studenten.

⁸⁸⁰ Van Rijssel / Lille.

⁸⁸¹ Eis tot vergoeding van een zekere hoeveelheid graan.

⁸⁸² Jesus Sirach 21, 21.

⁸⁸³ Sigebert van Gembloux, *Chronicon* (De verwijzing naar *De myst...* is onduidelijk).

⁸⁸⁴ Wegens zwakke gezondheid, daarna trad deze beroemde controversist weer op als professor te Douai.

I, fol. 149r (p. 301)

Stephanus Pighius in sua *Themide* adfert.

Eadem quoque oratione in rabulos iuridicos qui tam turpiter et impie sacratissimis legibus abutuntur, easque suum tantum in quaestum vertunt, multus fuit, harpias et periuros appellans, et facetissimo fictis nominibus Aristophani comici versiculo eorum fraudes exprimens. Multa de his ridenda, sed Rablesius, autor Gallicus, in fictis ludicrisque suis libellis expressit. Cum Permensi hisce conditionibus convenerunt, nomine Bruxellensium, consules, scabini, quaestores electi viri magni senatus et IX nationum, dominus Nicolaus Micaultius Indeveldius, Henricus Bloyer, consules, Daniel Bombergius, scabinus, Jacobus Taius dominus de Goyke, magister Otto Halevinus, Johannes Gaverellius, Johannes Schottus, Johannes Bogenius, Franciscus Asbroeckius a secretis, dominus Willem Beenius, Jo. Malcotius, Fr. Absolonius, Jo. Bapt. Houwartius, Georgius Diertinus, Adamus Sinnekins, Guil. Mommertius, Jod. Vingius, Nic. Stagius, presentibus Richardotio et Garnerio, secretariis. 1. Amnestiam anteactorum continebat, 2. reditus exulum et restitutionem bonorum etiam alienatorum, 3. ut exheredationes etc. in odium factae cassarentur, ac iustis successoribus restituerentur, 4. ut rata manerent senatusconsulto sententiae privilegia, salvo gravatis appellat revis[ionem] etc. remediis, 5. publicani ut ex senatusconsulto tuti sint, 6. ut impositiones ratae manerent et reditus solverentur, 8. ut privilegia et iura utilia reipublicae rata manerent, corruptelae corrigerentur tempore commodo. (Actum a Beveren, 20 martii 1585).

Augustus

Nomine Sextilem prisco dixere priores,
Augustus mihi nunc nomina digna dedit.

[01-08-1584] n.s.

Calendae, Vincula Petri. Qui dies nundinarum apud Duacos, quum serius sacra vespertina faciunt, exulibus nempe tum et oberratis in urbem revertere concessum, sed ante sacra absoluta discedere coguntur.

Hoc mense Denremunda, Flandriae oppidum, a Parmensi obsessum, deditumque non ita multo post, hoc quoque tempore Cameracenses, qui hactenus multis excursionibus ab occupata eorum civitate a Francisco Valesio Alanzonio, Artesios, Hannonios et Duacenses vexaverant, incensis dirutisque eorum pagis et villis, inducias annales concesserunt, summa Gallorum laetitia.

Frans bijgeloof

[04-08-1584] n.s.

IV. Mira narrant de Gallorum superstitiosa impietate, et invidiosis flagitiis; ferunt nempe eos ligamine quodam Gordio nodo implicato, nubentibus, praecipue Flandris peregrinisve sterilitatem inducere. Illud nempe ligamen adhibitis aliquibus susurris, simul ac sacerdos ea verba in solemnibus matrimonialibus usitata. ‘Coniungo vos,’ pronuntiat, nodo constringunt, plumbeoque in arcu defodiunt, nec unquam donec illud sit corruptum aut solutum nupta concipiet. Unde nos in elegiis Martiae nubenti sterilitatem imprecari, amatorio carmine lusimus:⁸⁸⁵

Sit tua qui sterili stringat connubia nodo,
Ut videas uteri gaudia nulla tui.

⁸⁸⁵ ‘Door mijzelf gedicht.’

Meminit huius rei Accordius in *Variis*, sed imposturas et vulgi nugas arbitratur, Joannes quoque Vierus, *De prestigiis demonum*, lib. III. (Vide Petrum Binsfeldium, *De confessionibus maleficorum*, fol. 214, et Danaeum, *De maleficis*, cap. 3, Bodinum, lib. 2, cap. 1 *Daemonomania*).

[15-08-1584] n.s.

XV. Feriae Assumptae Virginis matris, quibus concionem cuiusdam jesuitae audiui. Hic mire se torquebat de aetate Virginis matris, et multas repugnantium autorum opiniones referebat. Quidam nempe putant XII post mortem Christi, alii XIV, quidam XV, quidam etiam XXII annos e vita

I, fol. 149v (p. 302)

sublatam; illi verior videbatur opinio existimantium XV anno aetatis vero LXIII (63), a terrenis hisce curis ad veram vitam emigrasse; XV vero anno dominum peperisse, quem XXXIII mortuum, eamque XV annos supervixisse. (Inutilibus eiusmodi questionibus populum detinebant olim, improbante Aligerio in *Paradiso*, ode 30).

[06-08-1584] o.s.

VI. Gerardo Mierlo, abbate Paulino, mortuo, Johannes Drielius in eius locum assumptus administratorque dictus (mortuus ille aqua intercute).⁸⁸⁶

[19-08-1584] n.s.

XIX. Galli cum sint caeremoniarum observantissimi, quod et olim de iis Caesar, Duacenses saepius supplicationes publicas decernunt; quemadmodum hoc tempore, ut belli contra hereticos felix foret eventus, moenia omni caeremoniarum ornamentorum suppellectile circuebant, cum inter eundem controversiae et dissentiones inter Gallos cives et studiosos exortae. Scholastici nempe professores secundum privilegia a Philippo Catolico concessa, sequebantur continui, subsequente praetore, scabinis, senatu, caeteraque Gallicana nobilitate. Quod Gallis male habebat, nec conquoquere⁸⁸⁷ iram valentes, nulla sacrorum ratione habita, scolasticos loco pellere conati sunt. Adeo nihil apud verae pietatis expertos et umbrosae involutos ab ambitione tutum.

Miror saepe hominum sinistra iudicia et ad calumniam prona, qui nihil probandum, nisi quod ipsis probatur, putant, caecoque animi affectu veritatis amorem penitus excludunt. Audiui non semel ab iis, qui pontificis Romani iussa, saepe in ipsam naturam contumeliosa, maioris quam ipsius Christi praecepta faciant, quam iniquo iudicio damnent contrarium, et forsitan veritati propiora sentientes! Cum ne christiano quidem nomine dignentur relligionis emendatae homines, eosque apostatas abiuratosque christianae fidei hostes, hereticos, cum in ipsos autores ea ipsa nomina maiori veritate retorqueri possint, vocant, de eorum vita impia impudenter mendatia proferentes.

Sed ne haec mirabimini, o mortales! Ante multa saecula ethnici, ut christianorum recenter exorientium famam perpetuis tenebris suis calumniis involverent, summisque de iis confictis sceleribus pietatis opinionem opprimerent, dicebant, christianos cum convenissent, infantem primo mactare, et carne comaesa epotoque sanguine, foedus inter se mire, quod forsitan de eucharistiae sacramento sic interpretaati sunt. Deinde post tale epulum cum quibusvis mulieribus impudentissime commisceri; id vero ut fieret, commodius canes ad candelabra fuisse alligatos, qui ea ad proiectum panem everterent, ac ita lumen extinguerent, habes hic execrandam in piissimos homines calumniam. Ex Tertulliani *Apologetico* et Justino

⁸⁸⁶ Gerrit van Mierlo, abt van de Paulusabdij in Utrecht, gest. 1584, opgevolgd door Dirk van Driel, administrateur, gest. 1593 (aan waterzucht).

⁸⁸⁷ Lees: concoquere, verdragen, dulden.

Martyro.⁸⁸⁸ (At gnostici hanc impietatem exercuisse tradunt, Epiphanius in *Panarion*, lib. 1, tom. 2, secta 26 et Psello, lib. *De demonibus*).

I, fol. 150r (p. 303)

Promoties en disputen

[21-08-1584] n.s.

XXI. Pro licentiae lauru repetiit Rockox, Antverpius. Theses eius ad disputandum propositae ex legibus I et II, cap. de periculo rei venditae.

[22-08-1584] n.s.

Sequenti vero die Nicolaus Bridoulius, Insulensis,⁸⁸⁹ praeside Epone Boetio, ex lege 2, cod. de pignoribus.

[23-08-1584] n.s.

XXIII. Repetiit Carolus Breidelius, Brugensis, praeside Putio, ex Institutionibus persequendi crimina.

Eodem die. Regii Malecontenti, fugientibus Confoederatis, Velaviam occuparunt.⁸⁹⁰

[25-08-1584] n.s.

XXV. Repetiit quidam Tornacensis, praeside Boetio, cuius disputatio erat desumpta ex lege *Unica*, cod. de confessis, impertinenterque asseruit eum, qui ad sacerdotem plateatim eucharistiae panem manibus portantem confugit, debere ecclesiae immunitate gaudere, non secus ac si ad ipsam confugisset.

[27-08-1584] n.s.

XXVII. Hoc die quatuor illi, orationem habente Boetio de quadriiugo eruditionis curru,⁸⁹¹ more solemni promoti sunt.

[04-08-1584] o.s.

In den jaere XV^C LXXXIV (1584), 4 huius mensis. Als de stat van Utrecht noch schuldich was de Staten voor 't jaer LXXXII (1582) de somme van 7.200 gulden, ter cause van quotisatie over de steden gestelt, ende de Staten versochten die opgebracht te worden, om te furneren zeeckere extraordinaire contributie, over de Geconfedereerde Provinciën omgeslagen, tot behulp van de nagebuerde provinciën, heeft den raet geresolveert, dat men over de rijckdom een settinge maken sal, om op't onderpant van de Staten impetranten, vallende binnen Utrecht, te coopen lijffrenten den penning acht, om daermeede te lossen de lijffrenten den penning ses vercocht. Des heeft hare ordinaris gedeputeerde last gegeven, de Staten aen te geven, dat sijluyden meede gehouden sullen sijn, van deese maent op te brengen de contributie van hare tienden van de jaeren '80, '81 ende '82.

September

Instar formicae foecundam collige messem,
Est tempus, coelo descendit septimus imber.

⁸⁸⁸ Deze beschouwing (incl. de lasteringen tegen de eerste christenen) is integraal vertaald door De Wareghien, p. 438-439. Tertullianus schrijft: 'Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii et pabulo, inde, et post convivium incesto, quod eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebras tum et libidinarum impiarum inverecundiam procurent.'

⁸⁸⁹ Uit Lille / Rijssel.

⁸⁹⁰ Na de mislukte begering van het Spaanse Zutphen.

⁸⁹¹ Het zogenaamde Quadrivium der middeleeuwse wetenschap. De Wareghien vertaalt abus.: 'sur les progrès de l'érudition depuis quatre siècles.'

[29-08-1584] o.s.

IV cal. septembris. Obiit Marguareta van der Burch, Adriani filia, et in templo Mariano sepelitur, ac epitaphio a fratre, decano Lamberto van der Burch, decoratur.

[06-09-1584] n.s.

VI. Dedita Alexandro Farnesio Parmensi, Hispaniarum regis nomine Belgarum praefecto, Vilvorda, Flandriae oppidulum.

[07-09-1584] n.s.

VII. Hoc die senatus Duacensis veteri more eligitur et confirmatur.

[08-09-1584] n.s.

Sequenti die. Nostri vici aegrotantium, ‘des gisans’ vocant, fuit dedicatio. Moris nempe Duaci, ut singulae viciniae suum habeant divum vel divam tutelarem, cui, tanquam olim ethnici diis, paenatibus aut geniis, istius loci incolumitatem commendent, et tum, collatis sportulis, publicum parant epulum.

[17-09-1584] n.s.

XVII. Hoc die Gandavenses cum frumenti inopia premerentur, et intestina seditione ex Templii maleferiato ingenio laborarent, certis se conditionibus Parmensi dedere coacti fuere, nempe ut arcem demolitam restaurarent, ex sexcentorum millium poenas luerent.

Fit in antiquis monumentis mentio castelli Duaci, in quo et canonici; apud Molanum, *De canonicis*, cap. XI.

[24-09-1584] n.s.

XXIV. Pro licentia disputavit Antonius Belvaletus, Atrebas, praeside Putio, ex lege *Unica* cod. de rei uxoriae actione, et baccalaureatum accepit Nicolaus Zosius, Amerfortensis.

I, fol. 150v (p. 304)

[25-09-1584] n.s.

Sequenti die. Idem Belvaletus promotus, orationem habente Johanne Ridderio, an legislator et iurisconsultus essent diversi.

Hoc quoque die. Nundinae maiores Duacenses incipiunt, cum in medio foro malus erigitur ad XVIII dies,⁸⁹² intra quod tempus nulli ob debita arrestari in liberis nundinis possunt.

[27-09-1584] n.s.

XXVII. Acta hoc die in collegio regio comoedia *Theodosiana*,⁸⁹³ cuius argumentum legitur in *Chronicis* Martini Poloni, in vitis Gratiani et Theodosii, imperatorum.

Duacenses abusive omnia illa quae a parentibus bona conferuntur, sive dotis sive donationis propter nuptias nomine, feudalia vocant, eaque seniori tantum filio cedunt, caeterum quae superlucruntur et aliis communia sunt.

Mira hic superstitio, non tantum muliercularum, verum doctorum quorundam virorum, ex jesuitana doctrina instructorum. Narrant, Paulum III Farnesium, Romanum pontificem, Mariae Osoriae misisse rosaria consecrata, eius virtutis, si diis placet, ut si quis ad ea legeret ‘orationem dominicam’ cum ‘salutatione angelica’,⁸⁹⁴ protinus ei tertia pars peccatorum remitteretur.

Haec sunt qui probant ut ille (Pantaleon Theveninus) ad Bezam:

Tu scelus affingis hominum tot millibus, atqui
Peccatur recta simplicitate nihil.

⁸⁹² Er wordt een paal opgericht die 18 dagen bleef staan.

⁸⁹³ De Byzantijnse keizer Theodosius (379-395).

⁸⁹⁴ Een onzevader en een weesgegroetje.

October

[01-10-1584] o.s.

Principio huius mensis, circa Remigium. Traiectenses impositiones pecudum cornutorum ad vigesima deductae.

Quo tempore. Vilertio, Traiectensium praefecto, VI ministri armati ('hellebardarios' vocant) praesidii et honoris causa dati, quibus singulis in annum, praeter vestitum, XXX floreni ex aerario publico numerabantur.

[01-10-1584] n.s.

Primo huius. Duacenses collegistae collegii Aquincintii, de prima origine abbatiae Ancinensis comoediam egerunt, compositam ab Aegidio, poeta sat facili. Huius erat argumentum: 'Valterus, Montonius et Sicherus', eius ubi nunc monasterium loci domini, de agri terminis diu contenderant, tandem divinis oraculis reconciliati, communibus opibus monasterium Aquincintium, fundarunt, in eoque finierunt pie vitam, multis ante turbis peractam. (Id contigit anno 1079, ut Sigebertus Gemblacensis in *Chronicis*).

[12-10-1584] n.s.

XII. Pro licentia repetiit Guilielmus Ranstius, Antverpius, iuvenis sane doctus, qui aliquamdiu collegio baccalaureorum praefuerat, praeside Boetio, ex lege *Qui Romae*, 122, in princ. § *Augerius d. Duo fratres*, De verbo obligatio.

[13-10-1584] n.s.

Sequenti die Cornelius Danelius, Antverpius, ex materia universi iuris, quod interest solvendum.

[15-10-1584] n.s.

XV. Arnoldus Ervegus, Antverpius, pro licentiae dignitate defendit materiam donationum; quo etiam in rectorem electus Ferrarius, philosophiae professor.

[16-10-1584] n.s.

XVI. Promoti sunt supradicti tres, egregiam de Summa Trinitate orationem habente Francisco Goethalsio.

I, fol. 151r (p. 305)

Utrechtse studenten in Douai

[29-10-1584] o.s.

XXIX. Scolastici Ultraiectini, cum nuncius eorum Henricus [Plagius]⁸⁹⁵ ab Alexandro Sueteno Otainio,⁸⁹⁶ Valachriae praefecto, in vinculis detineretur, de collegio ante aliquot annos instituto renovando, novum nuncium creando egerunt, persuasore Benignio.⁸⁹⁷ Sed maiori parte Ultraiectensium absente, ille cum suis Amerfortiis pro libitu cuncta, frustra me iniquam, alieno tempore in fraudem Traiectensium factam electionem improbane, gerebat. Elegitque Clementem Verspuelium decanum, Petrum Westrenium fiscum. Leges huius instituti et capita, memoriae causa hic adscribam. (Sunt eaedem, quae olim Lovanii a Cornelio Valerio pro collegio fuerant descriptae).

Caput I

Cum divina voce iubeamur quaerere primum regnum Dei et iustitiam eius, sperantes fore ut quae necessaria sunt adiiciantur nobis,⁸⁹⁸ cumque pietas ad omnia utilis sit, utpote quae

⁸⁹⁵ De Warengien, p. 442, beschouwt Henricus als een student, maar vermoedelijk gaat het om de vaste bode. In 1589 werd hij in Abcoude gevangen gezet, zie dl. II, fol. 107v.

⁸⁹⁶ Alexander de Zoete van Haultain, gouverneur van Vlissingen.

⁸⁹⁷ De Amersfoorter Jacobus Benignius, hoogleraar in de rechten.

⁸⁹⁸ Vgl. Matth. 5:33.

promissionem habet vitae praesentis et futurae,⁸⁹⁹ putavimus ante omnia religionis et rerum sacrarum habendam esse rationem, ac inter decreta, quae communi consensu totius collegii nostri studiosorum Ultraiectensium facta sunt, primo loco de sacro peragendo et audiendo constituendum est. Decretum igitur esse volumus, ut pro felici in studiis progressu pro decani iussu, feriis beatae Mariae Magdalенаe, quo tempore in patria nostra Summi templi annua memoria celebratur,⁹⁰⁰ sacrum fiat, et huic omnes hora prestituta intersint ante evangelii lectionem et qui serius venerint duos stuferos multae nomine pendunt; qui vero praesentes non fuerint, V stuferis multantur. Eadem divi Martini, patroni nostri, feriis observantur.

De electione, cap. II

Magistratum collegii nostri dignitates et officia, decanatus, fisci, bdelli, quotannis circiter ferias beatae Magdalенаe decernuntur et recentes in decedentium locum sufficiuntur, in quorum electione negligentiae neque odii locus esto, sed animo libero maxime idoneis mandantur, quorum decanus annos ut minime duos in academia fuerit, ut eligi possit, bdellus semel offitio per annum functus, postea ab eo onere liber esto. Electi autem omni diligentia collegii nostri famam, honorem ac ius omne defensuros esse promittunt. Negligentiores offitii a senioribus admoniti, nisi negligentiam suam corrigant, offitio privantur. Academiam relicturus, nisi priusquam abeat, decano vel senioribus munus suum renuntiet, X stuferis, quos fiscus per tabellarium nostrum exigit, multatur.

De officio decani, cap. III

Decanus, toti coetui moderando praefectus, perpetuo pacis autor et propugnator esto; penes eum, consultis IV senioribus, rogandarum,

I, fol. 151v (p. 306)

abrogandarum, mutandarum, interpretaet[and]arumque legum autoritas esto. Eius etiam sententiae in quibuscumque litibus sine ulla procuratione universi obtemperant. Ille in omni electione duo suffragia habeto. In omnibus negotiis, id postulantibus collegium convocato. Quod si ullis unquam in comitiis nisi legitime excusatus absit, X stuferis multatur.

De officio fisci, cap. IV

Fiscus, aerarii nostri publici fidelis custos, accepta et expensa omnia in codicem suum referto, ut monitus a decano rationem quocumque tempore reddat. Idem circiter ferias beatae Magdalенаe, siquidem decano et IV senioribus placebit, prandium curet; cui si aerarium non sufficiet, tantum a singulis, quantum supradicti necessarium esse ducent, ante exigit. Sub finem vero prandii eisdem ante decessum rationem reddito et, si quid forte desit, statim a singulis postulato. Eundem volumus, laudando nostri collegii leges et instituta ac commoda proponendo, novitios quoscumque offitii sui monere, ut se cooptandos atque adscribendos curent. Quod si negligat neque intra VI hebdomadas facit, V stuferis multatur.

De ascribendis in collegium novitiis, cap. V

In coetum nostrum nemo, nisi territorii Ultraiectini et qui academiam studiorum gratia adierit et rectori nomen suum dederit, cooptatur. Novitius per fiscum ad decanum ductus, ea qua sequitur forma promittito: ‘Ego quandiu in academia commorabor, promitto, me obtemperatum legibus et institutis communibus collegii ac praeterea magistratui, nec unquam collegii arcana, quaeque dicta quaeque facta sunt, proditurum.’ Quod ad communem,

⁸⁹⁹ I Tim. 4:8.

⁹⁰⁰ Het feest van de kerkwijding van de Utrechtse Dom viel op 22 juli; de kermis werd in die week gevierd.

ut vocant, dispositionem attinet, XX stuferos aerario communi solvito; qui si nobilis sit aut haberi cupiat, duplum tribuito.

Quod, si admonitus a fisco, intra VI hebdommadas id non faciat, non nisi addito ad summam dimidio recipitor. Si vero quis adeo degener atque barbarus reperiatur, qui collegium nostrum audeat contemnere, is nullo collegiarum commodo aut amicitia dignus esto, neque ei quisquam, nec tabellarius, ulla in re commodato, aut literas ei portato pecuniamve. Qui fecerit, a decano prohibitus, adversus eum fiscus in aurei Carolini actionem habeto, quae poena in omnes contumaces observantor. Qui nisi resipiscant arbitraria poena multati, cata-

I, fol. 152r (p. 307)

logo collegii expunguntur. Pauper omnibus expensis immunis esto.

De concessu, ordine et coetu in convivio, cap. VI.

In publicis conventibus et conviviis, decanus dignitate caeteris praefertor,⁹⁰¹ in aliis autem hic ordo tenetur. Primi doctores, sacerdotes, licentiat, denique generis nobilitate clari, loco honoratiore accumbunto, reliqui adscriptionis ordinem servanto. Omnes convitiis, rixis, contentionibus abstinento; delinquentes hic arbitrariam poenam subeunto.

De honorario, ob aliquem promotionis gradum adeptum collegio persolvendo, cap. VII.

Artium magister, medicinae, iuris, theologiae baccalaureus X stuferos, artium doctor VI, licentiat medicinae, iuris aut theologiae XXX, doctor LX (60), aerario fisco locupletando numerato.

De cura aegrotantium habenda, cap. VIII.

Si quis aliquem ex nostro collegio in morbum incidisse cognoverit, id decano significato, ut, antequam morbus ingravescat, mature ex prima data oportunitate parentes vel propinqui de morbo aegrotantis per decanum certiores fiant et medicus adhibeatur, et si pecunia desit aegroto, decanus huic aliquid a fisco mutuatur, aegrotus vero, simul atque a suis acceperit, fisco reddito pecuniam. Singuli ex collegio singulis hebdommadis minimum semel, si modo patiatur aegrotus, donec convaluerit, invisunto; qui non fecerit, III stuferis multatur. Quod si nocturnis excubiis sit opus, eas aegroto nemo recusato; qui secus facit, V stuferos perdit. Cuilibet tamen, ex nostro collegio aliquem in suum locum substituere aut cum alio vices suas mutare, liberum esto. Urgente autem periculo mortis, decanus vel si quis de collegio forte aderit, aegroto sacramenta ecclesiae administranda curato, et omnes e collegio ad honorem venerabilis sacramenti ad communes preces fundendas convocato. Si quis vero, cui haec indicata fuerint, non venerit, III stuferis multatur. Quod si moriatur aegrotus, omnes ad funus et exequias cohonestandas conveniunto et honeste illum sepeliunto; absens X stuferos perdit. Funeris sumptum, si dives sit, suppeditato; sin pauper, singuli iussu decani quantum in morbum et funeris sumptum impensum erit et quantum satis erit conferunto, idque fiscus exigit.

De tabellario, cap. IX

I, fol. 152v (p. 308)

Tabellarius, communis collegii minister, maxime idoneus explorataeque fidei deligitor, et decano data fide recipitor ac a rectore approbandus offertor. Ac primum quidem ille se

⁹⁰¹ Hs. abus.: praeferuntor.

magistratui collegii obtemperaturum, deinde fideliter ac diligenter observaturum quicquid in legibus de ipso latum erit, promittito. Pro singulis epistolis deferendis II stuferos, mercedis nomine, accipito, pro singulis florenis allatae pecuniae unum stuferum exigito. Singulis mensibus profectionem eundo redeundoque absolvito, et si diutius moretur, in singulas hebdommadas X stuferis multator; multa aerario fisco caedito atque etiam fiscus intra idem tempus, quo reliqua debita, ut est in capite III, exigito.

De recitatione legum ac statutorum, cap. X.

Singulis annis, quo die decanus eligitur vel ei officium continuatur, leges et statuta fiscus, omnibus audientibus, clara voce recitato. Seorsim vero decanus ei, qui recens in collegium erit adscriptus, ipso die ascriptionis aut certe intra proximum triduum eadem legito; qui secus fecerit, III stuferis multator.

Fuere autem tum in hoc collegio:

Johannes Ridderus, Ultraiectinus, utriusque iuris doctor, professor ordinarius.

Jacobus Benignius, Amerfortius, utriusque iuris doctor, professor extraordinarius.

Franciscus Utenham, Ultraiectinus, artium magister, praelector Marchinensis.

Bernardus Rhenesse van Moermont, Ultraiectinus.

Gerardus Mulert, Ultraiectinus

Wilhelmus Mulert, Ultraiectinus

Ernestus Taets ab Amerongen, Ultraiectinus

Jacobus Taets ab Amerongen, canonicus Salvatoris, Ultraiectinus

Hugo Ruysch, Ultraiectinus

Jacobus Rumelaer canon. Marianus, Ultr.

Stephanus Rumelaer canon. Johannis, Ultr.

Zerapion Montisma, Ultraiectinus

Clemens Verspuelius, Amersfortius

Johannes Verspuelius Amersfortius

Petrus Westrenius Amersfortius

Arnoldus Buchellius, Ultraiectinus

Rutgerus Verkerkius Ultraiectinus

Richardus Bilert, Amersfortius

Gisbertus Langevelt Amersfortius

Gerardus Verhuel, Ultraiectinus

Brouckhusius, pauper.

I, fol. 153r (p. 309)

[18-10-1584] o.s.

XVIII. Guillielmus Gentius, Gelder, duxit uxorem Annam, filiam Henrici Abcoudii Martii, Essenstenii domini, et Josinae Abcoudiae de Wijck, admodum iuvenulam, sed divitiis magnis. Tempus hoc disticho numerali exprimitur:

OCtober pronos ter seX qVando oCCVLo soLes,
EsseMstelna pLaCet, Genth, tIbI neXa fide.⁹⁰²

(1584)

⁹⁰² October pronos ter sex quando oculo soles, / Essemsteina placet, Genth, tibi nexa fide.

Nuntius iuratus cum ante fuisset Stephanus, et Henricus [Plagius] captivus apud Walachros detineretur, in eius locum instituimus Guilielmum Blomium, de quo Ecclesiasticus hoc vere dictum: 'Nequiter humiliat se et interiora eius sunt plena dolo.'⁹⁰³

[12-11-1584] n.s.

12 novembris. Philippus, unicus Hispaniarum regis filius, princeps Hispaniae eligitur. Nundinae Duacensibus concessae a Margareta anno 1263, ipso die Ascensionis Domini antecedente, et pridie Pentecostes finiunt.

(Extat apud Buzelium, *Gallo-Flandria*, lib. 2, 342, diploma Lotharii, regis Franciae, qui simplex Ludovici nepos et maritus Emmae, scripsit Duacensi castello anno 975, anno eius 22).⁹⁰⁴

November

Tristior stoliis spoliat virgulta november

Flatibus, et campi gloria grata perit.

[01-11-1584] n.s.

I. Monstrabat nobis mystagogus⁹⁰⁵ Duaci in templo Jacobitano lapidem magna religione, quem dicebat esse ex sacello Lauretano,⁹⁰⁶ quod est in finibus Anthonitanis, in Picenis, ni fallor, Italiae regione. De quo multa Albertus Leander in *Descriptione Italiae* et Baptista Mantuanus libellum de eius origine et translatione scripsit. Ferunt nempe beatae Virgini in hoc annunciatum de pariendo Christo ab angelo Gabriele, ex loco primo per angelos in Italiam translatum etc., quae anilium fabularum instar.

Magistratus usque ad Epifaniam anni sequentis Traiecti continuatus est.

Hoc tempore Antverpiensium plurimi capti, et antequam navali proelio decertare possent superati, inter quos filius domini Lanoye, miles strenuus, qui Tornacum custodiendus ductus.

Promoties, disputen e.d.

[23-11-1584] n.s.

XXIII. Pro licentiae lauru repetiit Antonius Hanonius, Audomarius, ex tit. Interdicti *Uti possidetis*.

[24-11-1584] n.s.

Sequenti Johannes Brant, Oudomarius, defendit materiam 'de accessionibus et actionum imminutionibus', praeside Boetio Epone. Hinc Apollonius Martinius, Gandavus, lege *In exercendis* 15, cod. 'de fide instrumentorum et amissione eorum', etc.

[26-11-1584] n.s.

XXVI. Licentiatu honore affecti sunt tres supradicti, habente orationem Van der Pedio: an prestaret nullas extare ad ius commentationes.

[16-11-1584] o.s.

XVI. Legati nostri Traiectenses, Aemilius Amsteliu a Minden, substitutus in locum Godefridi Rhedii, et Joannes Rengerus, canonicus, profecti cum reliquis Bataviae legatis in Franco-Gallum, ad regem Henricum III, et tentatum, an defensoris nomine Confoederatas

⁹⁰³ Jesus Sirach 19, 23.

⁹⁰⁴ Lotharius I koning (954-986), zoon van Lodewijk IV van Overzee, hij tr. Emma van Italië. In 962 erfde hij het graafschap Vlaanderen, maar wist slechts Arras en Douai te behouden. Zie Johannes Buzelinus, *Annales Gallo-Flandriae*, 1624.

⁹⁰⁵ De koster (le sacristain).

⁹⁰⁶ Het H. Huisje van Loreto, 'Casa Santa', dichtbij Ancona, dat nog steeds veel pelgrims trekt.

Provincias in tutelam vellet suscipere. Qui laute splendideque habiti, in maio anni sequentis re infecta rediere.⁹⁰⁷

[12-11-1584] n.s.

XII. Inauguratus princeps Hispaniarum Philippus III, Hispaniarum regis filius, natus anno LXXVIII (1578), ex Anna Austriaca, imperatoris Maxaemilianae II filia.

I, fol. 153v (p. 310)

December

December glacie currentia flumina stringit.

[12-12-1584] n.s.

XII. Octo diebus sequentibus ‘quodlibeticae quaestiones’⁹⁰⁸ habitae.

December vero olim Saturno sacrum fuisse Romanorum testantur historiae, quo tempore Saturnalia celebrata servorumque feriae fuere, tum omnia conviviorum plena laeta facetaque dicta proponebantur. Originem consuetudinemque multis narrat Macrobius, et Lipsius quaedam rettulit expressitque vetus poeta Actius:⁹⁰⁹

Maxuma pars Graium Saturno, et maxumae Athenae
Conficiunt sacra, quae Cronia esse iterantur ab illis.
Cumque diem celebrant, per agros urbesque fere omnes
Exercent epulis laeti famulosque procurant
Quisque suos, nostrisque itidem mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli epulentur ibidem.

Unde in academiis mos quodlibeticus effluxit, quemadmodum plurimae ubique gentium superstitionum reliquiae in animis hominum supersint.

Ultimus ‘quodlibetiariorum’, sic barbaro vocabulo vocatur orator, qui qua de re libeat disputans, orationem suam instituat, fuit Franciscus vere Goethalsius, qui Manlii Torquati, severum alioqui exemplum, in filium animadversionem multis argumentis defendit. Et contra communem opinionem illud adagium: ‘Malliana’⁹¹⁰ imperia inexorabilia constantiaque’, interpretatus est, quae Erasmo saeva et crudelia visa. Quam eius quaestionem ante XVI annos Lovanii quodlibetice defensam, mihi postea narravit Ludovicus Carrio.⁹¹¹

Gallis colorem rubicundum attribuit Manilius, lib. 4 cap. 3, et divitis dat epitheton: ‘Gallia vicino nimis et infecta rubore’ et: ‘Quod fert Gallia dives’.

In *Chronico* Frodoardi (pag. 181-209) legitur, Lotarienses Gisleberto duce oppidum Duagium obsidione caepisse circa annum 930.

[29-12-1584] n.s.

XXIX. Sabbatum Judeorum, ethnicorum saturninus, nobis vero virgineus in memoriam Virginis matris;⁹¹² carnibus Duacenses vescuntur, usque ad festum Purificationis Virginis [2 febr.] idque privilegium iis indultum a pontifice Romano, ferunt, quorum cathedrale templum b. Virgini matri dicatum. Duacenses autem ex cathedra episcopali Atrebatensium dependunt.

⁹⁰⁷ De bedoeling van het gezantschap was om de oppermacht over deze gewesten aan Hendrik III aan te bieden. Goert van Reede overleed in 1585 nog voor hij op reis kon gaan.

⁹⁰⁸ Jaarlijkse oefeningen in december, de ‘saturnalia’, waarbij professoren en studenten het voor en tegen van allerlei vraagstukken uiteenzetten.

⁹⁰⁹ Lucius Accius of Attius.

⁹¹⁰ Lees: Manliana.

⁹¹¹ Louis Carrion (1545-1595), afkomstig van Brugge, vriend van B., was jurist en humanist.

⁹¹² Saturninus, zaterdag, en ‘virgineus’ staan niet in H. Grottefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*.

Obiit circa hoc tempus Ericus Brunsvicensis, qui nullam reliquit prolem legitimam, illegittimas duas, masculam et faeminam, quibus moriens opulentissima dominia in Batavis, (Woerden et) Liesvelt etc., donasse dicitur testamento. Uxori vero duci Lotharingiae usumfructum bonorum Brunswicensium reliquit, illam tamen excludente Julio, duce Brunswicense, res ad bellum spectare, videtur, in Wilhelmi lantgraviae virtute sopiatur controversia.

I, fol. 154r (p. 311)

Annus MDXXCV (1585)

Consules: Petrus Feitius IV et Johannes Robertus Druenius III.

Januarius

Elapso veteri rediit novus annus, et orbem
Ancipiti facie prudens lustravit Janus.

[06-01-1585] o.s.

Circa Epiphaniam in locum Feitii in ipso magistratu defuncti successit Lubbertus Sudortius III consul; questores promulgati: Theodericus Gojerus, Ellerus Helsdingius; XII-viri: Arnoldus Theodericus Leidenus, Nicolaus Osterhemius, Franciscus Both, Hermannus Wiltius, Johannes Jacobus Leemputeus, Wilhelmus Bilerus, Johannes Sprutius, Florentius Veditus, Wilhelmus Centus Drilleburgius, Petrus Ruysch, Bernardus Anshemius, Theodorus Pilius.

[01-01-1585] n.s.

Kalend. Adriana Praedia,⁹¹³ puella, cum longiores paulo corollas gereret, admonita a pastore Jacobaeo Duacensi, ut deponeret, nec fecerat. Quare cum ad ad eximologesin⁹¹⁴ pergeret, illam, discisco collario, templo adire iussit. Quae res valde ipsam et suos (eius) amicos commovit, nec eo adduci poterat, ut templum illud post intraret. Et paulo post mulier non illepida, formaque insigni, splendidius vestita, eodem instigante, a pueris luto lapidibusque male accepta fuit, quae nisi iam nupta fuisset, vindicem iniuriarum sua facile forma promeruisset.

(Buzelinus lib. 2, 1 parte *Gallo-Flandriae* 214 de Thoma Conecta, carmelita, qui cum videret Insulis mulierum capita turritis ornatibus assurgere, in id genus vani cultus acerrimis saepe verbis surgebat, ipsos etiam pueros incitabat ut turres illas de capitibus deiicerent, seu plebeae seu nobiles essent).

Pronus ille vir in externum ornatum nimis erat acerbus, utinam et animi vitia eodem modo fuisset persecutus; quidam doctoris esse putabant monere, docere, adhortari, vitia repraehendere, nil ultra, praesertim cum talibus in rebus nulla legibus poena sit constituta, nec omnis cultus damnandus, si non extremus aut novus, insolitusve. Miram saepe vidimus invidiam monachorum monacharumque, qui omnes saepe suo more vestitos vellent, ut et in iis superiores essent, cultumque splendidiorum, quod eo uti non liceat invitis oculis vident, unde nos olim in eiusmodi vestalem lusimus⁹¹⁵ nomine virginis nobilis liberae:

Quae precor invidia est, toga quod nos bissina, compti
Et quod nos capitis aurea sarta premant;

⁹¹³ De 'villa van Adrianus', een huis bij de église St-Jacques. Zie De Warengien p. 453, noot 2.

⁹¹⁴ Exomologesis, biecht.

⁹¹⁵ 'Door mijzelf gedicht.'

Tu sis sorte tua contenta, et nigram suscipe velum,
Nam differt virgo nobilis a monacha.

[17-01-1585] o.s.

XVII. Regii malecontenti obsederunt monumentum,⁹¹⁶ quod nostri ad comprimendas eorum excursiones ante Zutphaniam adversa ripa fecerant. Quare sibi metuentes, advocarunt Traiectenses praesidium Amsterodamiorum, qui V nonis mart. [07-03-1585]

I, fol. 154v (p. 312)

ad navalia Vresvicorum illud miserunt, receptis in urbem duobus militum cohortibus. Qui milites in templo Petreiano aliquandiu publico aliti sunt.

[29-01-1585] o.s.

Verum interim parum de munimento Sutfaniensi liberando solliciti, praesidiarii annonae penuria pressi, regiis XXIX huius mensis illud dederunt. Praefectus Vilertius, eo tum aliquot militibus cinctus profectionem parabat, pollicitus aut obsidione liberaturum se obsessos, aut in ipso conatu animam efflaturum; sed serius de compositione actum audiens, rediit.

[09-01-1585] n.s.

IX. Venationem exhibuit Hohenlous in Luco Batavorum cum molossis Britannicis et villaticis Belgicis.

[19-01-1585] o.s.

XIX. Hohenlous nocte intempesta ad Buscumducem cum suis veniens, summo mane oppressis vigilibus invadit, sed paulo post inconsiderantia suorum expellitur, multis amissis. (Est libellus apud me).

[28-01-1585] n.s.

XXVIII. Pro licentiae lauru disputavit Antonius de Febure, Arriensis,⁹¹⁷ cuius theses erant ex lege *Admonendi* de iureiurando, impertinenterque ac obiter defendit, nobilitatem ingressu monasterii non amitti.

[29-01-1585] n.s.

Sequenti vero die Carolus de Ranstre, Mechliniensis, ex variis temporum praescriptionibus. Non procul a Duaco Marchinium,⁹¹⁸ oppidum abbatia nobile, cuius cives archimandritae⁹¹⁹ subsunt. Froisart (vol. I cap. 61) dict, que c'estoit en son temps une grosse et riche abbaye, et que la ville tenoit pour le roy Philippe Valois; Aymé de Vernaux qui là fust tué et la ville et abbaye prise par les Henvirs et brusquée.

Fr. Johannes Jofredus,⁹²⁰ ignobilis Gallus, episcopus Atrebatensis, episcopus, doctor theologiae et monachus Cluniacensis, factus a Pio II presbiter cardinalis et referendarius apostolicus anno 1461, vide Onuphrium in *Martyrologio*. Tertia idus maii est Duaci depositio S. Onesimi, episcopi et confessoris, fol. 69.

Februarius

Cum nive dat glatiem gelidus tibi, Februus alba,
Et Jano tristis continuatur hyems.

⁹¹⁶ Lees: munimentum

⁹¹⁷ Antoine de Fébure, d'Aire.

⁹¹⁸ Marchiennes.

⁹¹⁹ De abt.

⁹²⁰ Jean Jouffroy of Johannes Jofredi, bisschop van Arras (1453-1462), daarna van Albi, gest. 1473.

[00-02-1585] o.s.

Hoc fere tempore. Traiecti conciones Gallicae ad templum divi Johannis translatae; ubi 1^a septembris incoeptae similiter Anglicanae. Principio huius mensis impositi super amam (vasis id genus) vini V floreni, et vas cerevisiae externae floren., aceti IV stuferi.

[20-02-1585] n.s.

Circa XX. Wilhelmus Treslongius,⁹²¹ maris Ordinum praefectus, exutus offitio et in vincula coniectus, quod eius culpa Scaldis a Parmensi clausa, cum facile impedire potuisset, fuisset. Nec a capitis aberat periculo, nisi tandem depraeatione Anglorum reginae fuisset dimissus. Ei substitutus Justinus Nassovius, nothus Aurantii.
Hoc quoque tempore. Arnoldus Duven-

I, fol. 155r (p. 313)

vordius cum sua cohorte Traiectum venit et in templo sancti Petri collocatur, in Ceciliano vero excubias egit.

[20-02-1585] n.s.

XX. Artem gladiatoriam ludicram Duaci discere coepi apud Mathiam. Erant mihi socii Hugo Ruysch et Adamus Verdunius.

[22-02-1585] n.s.

XXII. Hoc tempore tres Galli utriusque iuris licentiati pronuntiantur, orationem solemnem habente Johanne Ridderio, 'Utrum a iustitia ius vel a iure iustitia diceretur'.

Parmensis Aurantium solebat appellare 'casanare, come chi se mai presenta nella bataglia, ma con sottili consiglio nelle case scharçava li suoi nemici'.

Narrabat de rege Hispaniarum ducis Holsatiae legatus, eius aulam modestam admodum, et monasterio similiorem quam tanti principis domicilio, ipsum vero regem omnibus affabilem. Monasterium ab eo condi inaestimabili sumptu, quo omnia regum corpora transferre instituit in singulos ibi dies 400 alit opifices, quorum XL (40), ex auro et gemmis tantum conficiunt ornamenta.

Martius

Vere novo Martis variatur munere tellus.

[00-03-1585] n.s.

Bruxellenses hoc tempore Parmensi se tradiderunt, et se cum regiis reconciliarunt, Carolo Croniaco Chymaio⁹²² autore, frustra dehortantibus Ordinibus confoederatis, quorum literae typis excusae leguntur.

Hoc mense. Noviomagenses, eiecto praesidio Confoederatorum, regios intra moenia receperunt.

[03-03-1585] n.s.

III. Ultimus Bacchanaliorum Duaci, quum pila magnitudinis unius palmae in publicum, loco qui dicitur Le Barle,⁹²³ proiicitur, ubi baiuli et multi de plebe minuta, eam in domum quandam designatam perferre conantur. Qui tam diu pandis manibus vapulant, donec relinquunt et in medium proiciant, quae statim ab aliis excipitur, victor premiis quibusdam afficitur.

⁹²¹ Admiraal Willem van Treslong.

⁹²² Carolus Croniacus, comitis Chimai filius (Charles de Croy, prince de Chimay).

⁹²³ Le Barlet.

(Vide simile fere simile ludicrum certamen cerni portandi apud Bernardum Saccum in *Historia Ticinensis*, lib. 6 cap. 7, et Briss[onium] de utere inflato, in sacris Bachi luxuriis, pag. 641).

[07-03-1585] n.s.

VII. Curia Flandrensis, quae Duacum a rege Hispaniarum ob Gandavensium partes translata fuerat, Gandavum repetiit.

[15-03-1585] n.s.

XV. Ad praefecturam Duacensem Flandriaeque Gallicanae accipiendam, solemni pompa, introductus baro Liquius.⁹²⁴

[21-03-1585] o.s.

XXI. Regii Malecontenti se effudere in Veluam magna Traiectensium consternatione, unde ut civitas metu liberaretur, quidam suspecti proscripti Carolus Sturius, Franciscus Cristophorus, Erasmus Reinegomius, Cornelius Dornius, sacellanus quondam in arce Pacis.

Hoc mense in Hispania nuptiae celebrantur ducis Subaudiae ac filiae regis Hispaniarum natu minoris.

[10-03-1585] o.s.

VI idus. Obiit Lugduni Batavorum Rembertus Dodonaeus, medicus insignis; reliquit filium Rembertum iuniorem, cum Dionisius ante esset mortuus, filias tres Antoniam, Ursulam, Johannam.

I, fol. 155v (p. 314)

Beleg van Antwerpen

Aprilis

[01-04-1585] n.s.

Circa huius mensis initium. Antwerpienses navem igni artificiali plenam, miro artificio confectam, ad deiiciendum monumentum sive pontem, a Parmensi in Schalda factum,⁹²⁵ secundo flumine demiserunt; quam advenientem, quum multi duces militesque regii admirarentur; et quo tenderet dubii exspectarent, erumpente pulvere tormentario misere plerique discerpti sunt, ac pontis pars divulsa: inter primos periere marchio Risebrouckius, summae apud Gallos aestimationis, et Billius, Frisiae praefectus.

[10-04-1585]

X. Obiit Romae Gregorius XIII pont. max. ante pontificatum Hugo Boncompagnius, Bononiensis i.c., et senator Romanus.

[01-04-1585] n.s.

Principio huius. Ostendenses regios, oppidum invadentes, opprimunt caeduntque, VI signis militaribus captis.

[07-04-1585] o.s.?

VII. Jacobus Assius, apothecarius, ob linguae libertatem in custodiam coniectus, ibique ad XXII. detentus.

[09-04-1585] o.s.

IX. Nova proscriptio instituta, in exilium acti: Lambertus van der Burch, decanus collegii Mariani, Johannes Tatius Amerongius, thesaurarius, Gerardus Wickerslotius, Cornelius Drenckweert, Rodolphus Straetsmannus, Henricus Pieckius, canonici Mariani; Joannes Axelius, canonicus Martinianus, Henricus Rodolphus, Hermannus Vechtius, Jodocus Harteveltius, Jaspars Brakelius.

[26-04-1585] o.s.

⁹²⁴ De baron van Licques, gouverneur van Douai en Frans Vlaanderen.

⁹²⁵ De belegering was begonnen op 3 juli 1584 en eindigde op 17 aug. 1585. In febr. was de schipbrug van Parma voltooid, en was de stad ingesloten.

Johannes Proeius, canonicus Petreianus, XXVI. in lecto aegrotus discumbens, praesente consule Druenio, Mariam suam uxorem duxit.

Eodem tempore. Gisbertus Zulenius, canonicus Martinianus, Janam Wittam duxit.

[23-04-1585] o.s.

XXIII. Obiit Henricus, dux Saxoniae et Louwenberch, episcopus Bremensis.⁹²⁶

Ordines nostri, cum circa hoc tempus valde a Regiis premerentur et omnia experiri, ut Julii Flori⁹²⁷ utar verbis, ‘more anguim, qui obtrito capite postremum cauda minarentur’, tentassent, legationem ad regem Franco-Gallorum Henricum III decreverunt. Traiectenses Aemilium Amstelium, olim consiliarium Geldriae, miserunt et Geldri suum cancellarium Elbertum Leoninum, iuris utriusque doctorem.⁹²⁸

Edicto Hispaniarum regis cautum esse narratur, bona eorum qui tempore rebellionis in civitatibus quae contra regem arma sumpserint, obierint, fisco ipsius cedant.

Erat nobis ancilla Catarina, insigni deformitate praedita, in qua quicquid deforme posset in foemina excogitari excellebat. Hanc cum saepe cum alia maluissemus comitatam,⁹²⁹ hospes id e re sua non fore, arbitrabatur, doctus Erasmi sententia, qui tribus bonam famulam praeditam esse oportere scribit, nempe ut sit mala, fidelis et deformis. Mala nempe vel ferox facile tuetur ius heri; fidelis non deminuit rem; deformem non ambiunt proci.

I, fol. 156r (p. 315)

Maius

Dat flores hortis, reserat viridantia pratis,
Gramina, quam maio stat bene iuncta Venus?

[00-05-1585] n.s.

Editus hoc tempore libellus, explanationem legitimi iuris don Antonii continens.

[10-05-1585] n.s.

X. Oudomari Fanum profectus, comite Jacobo Rumelario, Gerardo Mulartio in patriam pergente. Vidimus non procul castellum Morinorum,⁹³⁰ itinerarium IX plusminus passuum mil. Terouanna sive Taruenna abesse refert, vocaturque hodie Cassel.⁹³¹ Hinc ad Teruennam Morinorum, penitus dirutam, pervenimus.

Morinorum nomen a paludibus deducit Petrus Divaeus; meminit eius praeter *Itinerarium*, Ptolomaeus, qui Ταρωναίαν vocat. Causam dirutae urbis (anno 1553 vide Haemum, pag. 220, *Poematum*) habes, ni fallor, apud Paulum Jovium; pratum viride putares, moeniorum tantum extant altiores ruinae, et murus templi semidirutus; quia olim episcopatu nobilis urbs (in *Chronico* Frodoardi est Wicfredus episcopus Morinorum,⁹³² pag. 241), quorum episcopum fuisse legimus Davidem Burgundum. Vere hic locum habet versiculus Davidis Hebraei: ‘Fiat commoratio eorum deserta, et non sit qui habitet in ea’ (psalmus 108).⁹³³ (‘Altus superbas obruit gentes cinis’).⁹³⁴ Portae unius extabat caverna subterranea, hic quidam Franco-Gallus

⁹²⁶ Hendrik van Saksen-Lauenburg (1550-1585, 22 apr.).

⁹²⁷ Julius Florus, dichter uit de tijd van Augustus.

⁹²⁸ De gezanten kwamen reeds 19 feb. te Parijs; vgl. Bor II, p. 525 e.v.

⁹²⁹ Lees: commutatam?

⁹³⁰ St.-Omer / St.-Omaars; le chateau des Morins.

⁹³¹ Théroutanne / Terwaan werd in 1553 door Karel V met kathedraal en al volledig verwoest. Cassel ligt ca. 25 km meer naar het noorden, dichtbij de Belgische grens.

⁹³² David van Bourgondië 1451-1455, later bisschop van Utrecht (1456-1455); Wicfridus, 8ste eeuw.

⁹³³ Psalm 69, 26.

⁹³⁴ Eig. ‘Altus sepultas’..., Seneca, *Hercules furens*.

habitabat, vinumque viliori praetio vendebat iis, qui in suburbiis Burgundicae ditionis habitarent. Moeniorum nempe et urbis circuitus ex foedere Francorum adhuc erat, ea tamen lege, ne unquam restaurarentur.

Nobiles Flandrici in nostris Provinciis Confoederatis ad valorem VI floren. VIII stufer. redacti. (Capta Terouannia ab Hunnis et Vandalis, inde restaurata per Robertum filium Hugonis Capeti, 998. Vide Choppinum, *De sacra politia*, lib. 1, tit. VII ad prid.).

Episcopi fuere huius urbis olim Robertus Genevensis, qui anno 1378 creatus papa, nomenque Clementis VII assumpsit, cuius partes contra Romanos defendebant Britanni Gallicani; Guillielmus Montonius,⁹³⁵ anno 1360 (Froisart).

[11-05-1585] n.s.

Martinus Schenckius ob denegatam Noviomagensium praefecturam, ante, ut dicebat, sibi promissam, missionem a Parmensi petiit. Eaque impetrata cum Mursiaco Nussiam multis vicinorum opibus refertam, urbem Coloniensis diocesios, ex improvise, nil tale metuentibus civibus, invasit, occupavit, spoliavit, actionem ad Thrucesium⁹³⁶ referens, et se ad Ordines Confoederatos contulit.

[12-05-1585] n.s.

XII. Rutgerus Verkerckius, popularis meus, heptica febris consumptus, periit Duaci. Quidam miris laudibus pontem Julii Caesaris in Rheno constructum efferunt, sed longe superavit eum Alexander Farnesius, ponte in Scalda rapidissimo latissimoque flumine exstructo, II mill. ped. longitudine, cuius pars cum prae profunditate alvei vadari non posset, XXXI navibus arctissime connexis, ferreis cathenis anchorisque firmatis, coniuncta, quarum singulae ab utraque parte tormentis ad hostium insultus munitae et praesidio militari defensae, huius pontis forma typis aeneis excu-

I, fol. 156v (p. 316)

sa habetur et in *Leone Belgico* describitur.

[13-05-1585] n.s.

XIII. Oudomari in febrim incidi, quae post octavum diem, vena incisa ex doctoris Rhodii sententia, sedata est.

[17-05-1585] o.s.

XVII. Traiecti edictum matrimoniale publicatum per C. Mindenum, nempe ut qui a reformatis nollent coniungi, proclamatione ex basilica civili praecedente, coram legatis ex senatu electis et reipublicae a secretis nuberent. Primi fuere: Jasparus Montanus cum Johanna Regia; Otto Rosantius cum filia Gisberti Lanscronii.

[26-05-1585] n.s.

XXVI. II huius diei hora, Hollandi magno impetu munimenta Regiorum ad aggerem Caustenianum⁹³⁷ XXIV navibus bellicis summa vi invaserunt et circa III expugnarunt. Quod cum Parmensi nunciaretur, ipse ilico advolat, suos hortatur, antiquam gloriam ne deserant nec brevi tempore tot parta praemia urbemque amplissimam deserant, iam in manibus quodammodo habentes. Summoque furore cum Mansveltio, qui Iberos ductabat, Batavos invadit, pugnaturque ad VIII. Receptis munimentis, vincit Batavos, exceptis paucis, qui Liloam fuga venere, omnibus occisis; nec incruentum utrimque proelium, Regiorum nempe ad XII^C (1.200), Batavorum paulo plures caesi.

[18-05-1585] n.s.

XVIII, stili veteris. Cum fama ad nostros pervenisset de occupato Aggere Causteniano et Andverpia obsidione soluta, nimis festinanter Traiecti triumphatum.

⁹³⁵ Robert de Genève (1361-1368) later tegenpaus Clemens VII; Gilles Aycelin de Montaigut (1356-1361).

⁹³⁶ Gebhard Truchsess, de afgezette aartsbisschop van Keulen.

⁹³⁷ De slag op de Kouwensteinse dijk, 7 en 26 mei 1585, om Antwerpen te ontzetten, mislukte.

Les Walons ont leur particulière viande, et menger, dont ils font grand cas, comme dorées, tartes, porceaux, hâtereaux, cremboulis, clorette, quenouilles, mensis secundae fercula, bibunt cerevisiam vulgo satis tenuem, hackebart dictam, et meliorem paulo, keyte dictam, venduntque poculum II solidis Gallicis sive patardis nec maioris pretii coquere licet.

Junius

Junius est iuvenum dictus de nomine, vel si
Romanos sequeris, hoc Jovis uxor habet.

[01-06-1585] n.s.

Initio huius. V (5) iuvenes utriusque iuris laurea donati corona, solemniterque promoti sunt.
[23-06-1585] n.s.

Profesto divi Johannis. Duacenses mediis in viis ignes extruunt, herbarumque viridum fasciculos perfumant⁹³⁸ flammaeque traducunt. (Unde superstitionis huius origo, vide Becanum, lib. *Hermathena* VII et in verto). Quo multis in rebus et praecipue ad lemures abigendos remedio utuntur. Sequenti die fabrorum feriae, quorum patronus s. Elous seu Elogidius, cuius hic malleum habere dicunt (vide de malleo morbo iumentorum Meursium, *Glossarium*, pag. 411). Equosque ter in gyrum per coemiterium tra-

I, fol. 157r (p. 317)

ductos eo stringunt, et hoc antidotum quibusdam morbis ferunt. Pueri quoque facibus quemadmodum apud nos feriis Martinalibus per urbem discurrunt, qui mos, licet non intellectus, ab antiquis Romanorum moribus insidet, apud quos Cerealia celebrantes cum facibus noctu discurrebant, ad fabulam *raptae Proserpinae*, et per matrem nequicquam quaesitae referunt poetae. Vide Ovidium, Claudianum, aliosque, ut Statium (et ibi *Commentarius Thebaidis*,⁹³⁹ 12 pag. 406), et Apollodorum (lib. I fol. 255) ad precandum agrorum fertilitatem deinceps usitatum.

Mirabar primum numerosam Gallorum prolem, sed cum tot ibi nuptias viderem, nil mirum videbatur. (Quod et Constantinus fit, ut Gillius, *Topographia Constantinopoleos*, lib. 13 etc., 4 et 6). Quorum vero aedes non sufficiunt nuptiis celebrandis, publicis in domibus ad id destinatis conveniunt; duae sunt: 'au Dolphin' et 'Pot d'estain'. Ibique volentibus choreas ducere licet, at nuptialibus hisce solemnibus adeo addicti sunt, ut malit domi esurire quam haec obmittere.

Fuerat nobis non semel dissentio cum Zurio, paracho Petreiano,⁹⁴⁰ qui nos constringere ad hoc conabatur, ut singulis diebus sacris parochiale templum frequentaremur. Nos vero studiosos et scolasticos nullo paracho subiectos dicebamus, nec quoque canonum iure cives teneri.⁹⁴¹

Modo contemptus abesset; ut probatur cap. 2 de parochis, Epist. decret. lib. 3, tit. 29.

Duaci, si quis scolasticorum albo inscriptus puellam gravidam fecerit extra matrimonium, tenetur multae loco fisco LX (60) florenos numerare.

In hisce Galliae Belgicae regionibus symbolum puerperii est, ut cornicem ianuae candido linteo obvinciant, si masculus totam, sin faemina dimidiam tantum partem velant; nec licet puerperae ante VI septimanas exire, tumque demum purificationis causa templum adire solet. Viri lugent tegmentis capitalibus quadratis, ut et doctores in solemnibus.

⁹³⁸ Lees: performant.

⁹³⁹ *Thebais*, romantisch epos in 12 boeken, 1e eeuw na Chr.

⁹⁴⁰ Le Doyen de Saint-Pierre (niet Laurentius Surius die in 1587 in Keulen overleed).

⁹⁴¹ Zie Pollmann 2000, p. 59.

Locus est non procul Duaco portis instar oppidi vel suburbii defensus, Pont-à-rase,⁹⁴² ad deambulationem commodissimus, nec procul ab urbe locus est supplitii patibulum in formam turris lapideae, ‘kake’ vocant, narrantque ibi olim castramentatum Gallorum regem, et hanc ibi turrim munitionis causa erexisse, quo fugato, patibulum furium contumeliae causa factam. Et re vera Duacenses, quamvis olim Franciae regibus paruerint,

I, fol. 157v (p. 318)

summo tamen nunc odio Franco-Gallos habent, nec vestitum, nec etiam linguam sua emendatiorem patiuntur. Sunt quoque aggeres et fossae non procul porta Virginea, a Franco-Gallis, ut ferunt, obscura nocte effossi, cum clam urbem obsidione cingere putassent, sed tenebris decepti aggerem non recta contra moenia erexerant, quare discedere mane coacti fuere. (Meminit Buzelinus, *Gallo-Flandriae*, part 1, pag. 200, huius aggeris et fossae). Extra urbem in agro Duacensi multa castra aedesque nobilium; ut Plancque appartient à monsieur de Quaure, et Wonneville à monsieur de Mouille; praeterea viciniora sunt castra quamvis in territorio Hannoniensi. Lalain pagus et castrum, ad Scarpam fluvium, II leuc. Duaco distans, comitatu, nobilique familia Laleiniorum celebris, ex qua equites Velleris aurei anno 1431, Simon, dominus de Hanteu, anno 1451, Jacobus, Montonii dominus, Justus, Montonii d. 1477, anno 1505 Carolus, baro Laleinius, anno 1516 Antonius, d. Montignii, anno 1531 Carolus, comes Laleinius, anno 1546 Pontus, dom. de Bignicourt, Philippus, comes Hochstratus, anno 1569, Antonius, comes Hoochstratus. Olivier de la Marche in suis *Memoriis* meminit Jacobi de Lalein, equitis, lib. 1, cap. VII et cap. X, Simonis ac Sanscii, fratris eius, item Philippi, fratris Jacobi, cap. 25, et Guilielmi, patris, cap. 27, Jossi, lib. 2 c. 3. Montonii castrum, II leucis Duaco distans, cuius olim dominus Florentius Memorantius, eques Velleris aurei, et regionis Tornesii, nomine imperatorio praefectus anno 1559, et frater Philippi, Hornii comitis.

Bossu pulcrum et multis sumptibus nondum tamen perfectum castrum, comitatus titulo a Carolo V, imp., concesso, nobile habet dominos ex familia Hennina Liétardt, Joannem I, comitem, Maxaemilianum. Familias quoque Duacenses clariores inveni, Dioniorum, Hartigniorum, Daiectionum, Quaviriorum, Mouilliorum.

Aduaticorum, unde nominis huius urbis etymon quidam deducunt, magna olim et lata regio, quae ad Rhenum et Eburones videtur excurrere. Cuius rei argumentum, quod Ammianus Marcellinus, Francos Traiecto Rheno primum Aduaticorum regionem occupasse refert, illamque deinde Franciam nominasse ([*Res gestae*] lib. XX), et inde extima Galliarum percurrere (lib. V). Eutropius, inter gentes quas Caesar in Galliis subegit, has enumerat: Atrebates, Ammianos, Menapios, Caletos, Atuaticos, Eburones etc., qui uno nomine Germani vocarentur.

Hoc mense. Nuptiae celebratae Johannis, Clivensis ducis filii, cum Jacoba, marchionis Badensis filia, cuius fama iam tum non admodum integra, cum familiaris Ernesto Bavaro, antistiti Coloniensi, usa, quam faeminae principi deceret, diceretur.

I, fol. 158r (p. 319)

[06-06-1585] o.s.

VI. Mursiacus, Vilertius, Schenkus varia cum Ordinibus consilia inierunt, ut hosti occurrerent. Is nempe, duce Taxio, Veluam occupaverat, nec procul Amerongo et paludes Rhenenses,⁹⁴³ castra posuerat, ubi cum proximi essent nostri, sententiis pugnarunt. Scenckius illico hostem opprimendum dictabat, ne noctu auxilia ei advenirent. Mursius et Vilertius,

⁹⁴² Pont-à-Rache; le Raquet.

⁹⁴³ Lees: -ibus.

militi ex itinere defesso parcendum et summo mane hostem invadendum putabat, quorum sententia obtinuit, et sequenti die pugnatum. Sed hostis equitatu praevalebat et ob id nostri caesi fugatique, captis Vilertio et Antonio Buthio.

Hinc magna Traiectensium consternatio, cum hostis quotidie ad moenia usque excurreret et aliquandiu in pago Hauteno, 1 leuca, castramentaretur. Noctu lucernae et faces suspensae, excubiae duplicatae. Navalia quoque Vresvicorum munitae aggere et praesidio, templumque dirutum, ex sedilibus aliisque impedimentis aggeres tumultuarie erecti. Portae Traiecti clausae, claves suburbii Insulensis⁹⁴⁴ intra moeni portatae, prohibitumque, ut non alius quam cuius vices essent, excubias agere in moenibus appareret; gynaecia virginum via Albana⁹⁴⁵ et Dalensium⁹⁴⁶ incendio deleta, cives inde sorte ducti ex singulis cohortibus ceu XII cum baiulorum faece ad operas Vresvicam missi, qui tamen post IV dies, aggere paululum surgente, redierunt. Quidam etiam civium, suis opibus iam tum metuentes, sarcinas collegerunt et Hollandia intyma petierunt, inter quos fuisse narrantur Bartholomeus Valius Moersbergius, Cornelius Schordikius, cognomento ab offitio⁹⁴⁷ Tinctor, Franciscus Snekius.

Vertrek naar Parijs

[28-06-1585] n.s.

XXVIII. Valedictis amicis Verdunio, Ruyschio, Amerongio; comitantibus Johanne Ranstio, Gandavo, et duobus fratribus Verspuliis, Duaco discessi, XVI. mense quo veneram, et circa vesperum Atrebatum pervenimus.⁹⁴⁸

Arras / Atrecht

Artesiorum caput in duas partes divisum, oppidum et civitatem, oppidum portis, muris a civitate separatum, moenibus munitissimum, cum ad terminos Gallo-Franciae urbs limitanea. Duo ibi fora rerum venalium latissima, in minori basilica civilis magnifica splendidaque. In eius areae medio sacellum est quod sanctum vocant, in qua candela argento inclusa,⁹⁴⁹ quam magna religione observant, dicuntque caelitus dimissam, nec unquam minui.

Hanc iam ante videram, comitibus Augustino Lancerio, Trevirensi, et Jacobo Kruchio, Speirensi; qui posterior cum candela osculo salutanda esset, risum continere non potuit. Quare ne indignationem mystagogi incurreremus, lucello hominem placavimus; incenderat candelam, sed nondum caera calorem ignis senserat, extinguebatur.

(De candela apud Remos caelesti igne incensa in *Chronicon Frodoardi*, pag. 150, vide *Indiculum sanctorum Belgii*,⁹⁵⁰ fol. 58; in *Gazophylacio Belgico*,⁹⁵¹ 84, 306, 237. Ab hac distillavit alia quae Insulis servatur, vide Buzelinum, *Gallo-Flandria*, pag. 12, vol. 1). Praeterea templa et paroechiae VII, abbatia quoque pulcherrima, ditissima,

I, fol. 158v (p. 320)

cuius annui redditus XX flor. millia exsuperant. Fuit abbas ante aliquot annos Rogerius Momorantius.⁹⁵² Templum habet amplum, divo Vedasto, primo Atrebatensium episcopo et apostolo, sacrum, ubi ad aram summam fundatoris hoc legitur epitaphium:

⁹⁴⁴ De Bemuurde Weerd.

⁹⁴⁵ Het vrouwenklooster van Oostbroek in De Bilt.

⁹⁴⁶ Het klooster Mariëndaal of Ten Dael, buiten de Weerdpoort aan de Vecht.

⁹⁴⁷ Hs. abus.: officitio.

⁹⁴⁸ Hier begint de vertaling van Vidier 1900. Veel van de hier volgende voetnoten zijn hieraan ontleend, meestal samengevat, soms aangevuld.

⁹⁴⁹ De beroemde kandelaar, la Sainte Chandelle d'Arras.

⁹⁵⁰ Johannes Molanus, *Indiculus sanctorum Belgii*, Leuven 1573.

⁹⁵¹ Arnoldus Rayssius (de Raisse), *Hierogazophylacium Belgicum*, 1628.

Rex Theodoricus ditans et verus amicus
 Nos ope multimoda, iacet hic cum coniuge Doda;
 Regis larga manus et praesul Vindicianus
 Nobis regale dant ius et pontificale.
 In decies nono cum quinquagesies duodeno
 Anno defunctum sciet hunc qui quattuor addet;
 Qui legis hac hora, Dominum pro regibus ora,
 Muneribus quorum stat vita Dei famulorum.
 (Vide Volateranum, [*Geographiam*], lib. 3 fol. 39).

Sunt viae largae, moenia, aedes, templa, ex candido lapide, sed non duro, cretato, quorum lapidicinae in urbis agro. Aedes splendiores vidi comitis Vaudii et Henninorum, quorum celebris familia, ex qua Bossuvii domini et comites. Ex quibus in collegium Velleris aurei adoptati Petrus anno 1481 et Joannes, Bossuvii domini, anno 1531; Jacobi quoque Henninii Bossuvii meminerunt *Annales Egmondani*, circa annum Christi 1400.

Habet Atrebatum senatum provincialem, quam vocant ‘chambre du conseil d’Arthois’. Civitas episcopalis iurisdictioni antistitis paret, qui senatum quoque elegit, habetque templum pulcerrimum, divae Virgini sacrum. Volunt, primum episcopum per Remigium Remensem⁹⁵³ antistitem creatum Vedastum, anno christiano DCXXXI (631). Deinde cum Cambracensis vicinior esset, cessavit usque ad annum christianum MXCV (1095), quando Urbanus II, in odium imperatoris Henrici IV, ibidem restituit episcopalem cathedram, episcopumque fecit Lambertum, archidiaconum Terouannensem. Catalogus episcoporum ibidem in templo depictus videbatur; patrum memoria fuit antistes Antonius Perenotus, deinceps cardinalis Granvellanus, qui successorem instituit Franciscum Richardotum Burgundum. Qui cum obiisset anno LXXIV (1574), ex denominatione regis Hispaniarum ei suffectus est Mathias Mouillart. Hic conservatur religiose manna lanæ candidae forma, quae temporibus divi Hieronimi, ut ferunt, in his regionibus pluit. Asservatur quoque bibliotheca librorum theologicorum manu descriptorum insignis.

Docti hinc viri plurimi orti, inter quos Christophorus Assenvilius, Nicolaus Borgnius, orator eloquens, poeta elegans, gravis historicus, (Laurentius Boiaetius), Franciscus Balduinus i.c., Franciscus Monchaeus, Joannes Silvius, medicus, Nicolaus Haupsus, medicus, qui Hippocratis aphorismos traduxit, Robertus Geopretius, med., Robertus Brittannus, qui

I, fol. 159r (p. 321)

orationem de felicitate nostrorum temporum conscripsit, et epigrammatum libros. Comii quoque, viri fortissimi Atreb[anensis], meminit Caesar. De Atrebatensibus veteres fere omnes historiae cosmographici ut Strabo, Ptolomaeus, Plinius (in [*Naturalis hist.*], libro IV, cap. XVII), Mela, Solinus, praeterea Caesar, Eutropius, Ammius Marcellinus.

In agro Atrebatensi infinita consulum imperatorumque numismata inveniuntur (rustici ‘machnates’ appellant), plura Aurelii, et Antoninorum, posteriorum quoque, Constantini, Licinii, Maximini. In pago Velsijcke urna eiusmodi nummis referta ante aliquot annos inventa, fertur. Et Sarpangae (locus apud Mosellam) et Beaupalmae⁹⁵⁴ multa antiquitatis monumenta eruuntur. Divaeus Rigiaccum sive Metacum Ptolomaei Atrebatum urbem putat, de qua nihil hic audeo affirmare. Atrebas fuit Carolus Clusius, et Petrus Alexander. Erat nobis hospitium in ‘Aethiope’.

⁹⁵² Roger de Montmorency, abbé van de st. Vaastkerk.

⁹⁵³ St.-Remy, aartsbisschop van Reims.

⁹⁵⁴ Charpagne sur la Moselle (?); Bapaume.

Franco-Galli suburbia et monasterium dominicanorum paucos ante annos incendio deleverant, ut olim Angli anno MCCCCLXX (1370).

De Roberto, Artesiae comite, multa Froisardus narrat (vol. 1 cap. 26, 27, 134), ut Franco-Gallia pulsus Eduardo Tertio Anglo, autor fuerit Franciam petendi.

[29-06-1585] n.s.

Postero die. Cum Balduino, nuncio Parisiensi, relicto Atrebato, Picardiae agrum intravimus, ubi occurrebat pagus Silicum,⁹⁵⁵ ubi vini lotum IV solidis Gallicis emimus. Circa vesperum a sociis aberravimus, et obscura nocte Varenam pagum pervenimus, ubi non sine metu pernoctavimus. Erant nempe ibi hospites, qui nobis videbantur ex latruncolorum genere.

Amiens

[30-06-1585] n.s.

Ultimo junii, qui fuit dominicus. Ambianum intravimus. Civitas est capitalis Picardiae, ampla satis, nomen vetus est Caesari, Straboni, Plinio, Eutropio aliisque notum, ad Somonam flumen, posterioribus imperatoribus Constantino, Juliano, Valentino, etc. Domicilium procul dubio praebuit, cum Ammianus Ambianum eminentem inter alias Galliae urbem vocet. Habet templum splendidissimum, et fama per multas regiones illustri architecturae ratione notum. Hic caput, ut volebant, divi Johannis Baptistae multa religione monstrabatur (vide Johannem Calvinum, lib. *De relliquiis*). Hoc quomodo inventum ex revelatione duorum monachorum, Hierosolimam petentium (et *Tractatus de inventione capitis divi Johannis*, qui Cypriano adscribitur), et Emsenam,⁹⁵⁶ in urbem per figulum translatus, ibique diu occultatus tandemque Juliuranyo, urbis episcopo, per Marcellum inventum, Vincomalo et Opilione consulibus, mense februario die XXIV, media ieiuniorum pascalium septimana, imperatoribus Valentiniano et Marciano regnantibus, in *Chronicis* narrat Marcellinus Comes.

[25-06-1585] o.s.

XXV. Adolphus Nuenarius, Mursiae comes, Traiectum venit ibique excipitur apud Teutonicos equites, qui hinc profectus Viennam turbas movet proscribitque adherentes Gertrudae Bronckhorstae.⁹⁵⁷

Editus hoc tempore libellus cuius Index incendium calvinisticum, ubi legatio Navarraei ad imperatorem suo more a papista quodam interpretetur, ad hunc prodiit paullo post responsio.

I, fol. 159v (p. 322)

Ambiani inveni Ludovicum Carrionem, Brugensem,⁹⁵⁸ virum in re literaria doctissimum, cum eo ex hoc tempore amicitiam paene intymam contraxi. Hospitium nobis erat in ‘Galero cardineo’.

Faeminae more Francico vestiuntur, nec multum moribus differunt sed lingua rudiori utuntur. De lingua Gallorum veteri variae opiniones; quidam nempe Graeca lingua usos arbitrati sunt, inepta ratione et frigida; aperte eos refellit Caesar, cum scribat se Q. Ciceroni in castris suis a Gallis obsesso, epistolam Graecis literis conscriptam misisse, ne si interciperetur, consilia sua a Gallis cognoscerentur. Vide Franciscum Hotomannum (in *Franco-Gallia* contra Papirium Massonium),⁹⁵⁹ Strabonis locum lib. IV, Aimonium, lib. III, cap. XLI, et Gregorium Turonensem, lib. V, sic explicat, ut nihil iis prosint. Nec Germanica lingua usos fuisse indicat Caesar, ubi scribit, Ariovistum propter longam in Gallia consuetudinem linguae Gallicae

⁹⁵⁵ De route ging over Saulty en Les Varennes (Auxi-le-Château) naar Amiens (Ambianum) aan de Somme.

⁹⁵⁶ Ephese.

⁹⁵⁷ Zie fol. 147v.

⁹⁵⁸ Zie Pollmann 2000, p. 62.

⁹⁵⁹ *Franco-Gallia* (Genève, 1573). Aan dit boek werd in 1576 *Strigilis Papirii Massoni* toegevoegd, een hekeling van de jonge humanist Papire Masson.

usum didicisse. Videtur autem peculiaris quaedam et non multum a Britannica antiqua dissimilis fuisse, ut et Tacitus in *Agricolae vita* testatur, mihi vero Belgicae Germanicae videtur fuisse non absimilis et valde cognata, argumenta sunt quaedam verba a Plinio, Suetonio et aliis pro Gallicis relata, quae mera Germanico-Belgica sunt, quorum lingua cum origine Germanica aut Cimbrica potius, pronuntiatione plurimum a vera Germanica differt. Hodierna ex mistis variarum gentium dialectis vocabulisque conflata, ut Romanorum Latina, qui Augustoduni, Vesuntionae, Lugduni scholas ad id erexerant; et iura Latinis ubique verbis dabant, ut Gallos sua lingua imbuerent. Testes sunt Tacitus, Ausonius, etc., ex veteri Gallica, ex Francorum id est Germana et Graecorum cum quibus diu magna Gallis commercia. Vidimus hic nuptias vetusto admodum ritu in villa suburbana contractas; puella nempe virum procum sibi aliquot numis emebat. Meminit eius moris Festus et Boetius,⁹⁶⁰ (Nonius Marcellus, cap. 12), unde illud Virgilianum: ‘Teque sibi generum Thetis emat omnibus undis.’ (*Georgica* lib. 1; Isidorus, lib. V, cap. 24) De Ambiano sic canit Scaliger:⁹⁶¹

Terrori fuerat peregrinis Gallia turmis
Terrori Gallis Belgia sola fuit.
Germanus Belgas cum vincit, Belgica Belga
Cum tueor, Belgii Belgia sola fui.

Munsterus recentiore facit et a Gratiano, imperatore, eo quod aquis ambiatur sic dictam, nescio quam vere putat. Habet episcopum suffraganeum Remensis; capta haec urbs ab Anglis anno 1100; et hinc oriundus Petrus heremita, is qui christianos ad expeditionem Hierosolimitanam tempore Godefridi Bolonii excitavit. De Gallici nominis etymo videndus Isidorus lib. XIV *Origines*, cap. IV.

I, fol. 160r (p. 323)

Julius

Julius in medio caelum cur visitat aestu?
Pectora quod caelum fervida sola petant.

[01-07-1585] n.s.

I. Curru vecti, recedente Phoebus, membra quieti tradidimus in pago Berthoult.⁹⁶² Pagorum nomen et divisio a Numa sumpsit originem, ut vult in eius vita Plutarchus, qui agros in partes dividens, pagos appellavit.

[02-07-1585] n.s.

Sequenti die curri regali, vocant ‘la coche royale’, vecti, pransimus in oppidulo Picardiae Cleromontem, Bellovacorum comitatu nobile. Vesperi a Lusarche pervenimus, oppidum in colle situm. Habetque templum in quo argenteis deauratis in loculis servantur corpora Cosmae, Damiani et Aeterni, marmoreus item lapis candidus quem sancti Levi vocant.

[03-07-1585] n.s.

Redeunte die, currum ascendimus, relictoque Lusarcio, vidimus Esquamnis.⁹⁶³ Villa est Annae Memorancii splendida et magnifica, picturis statuisque variis nobilis; de huius vita

⁹⁶⁰ Waarschijnlijk de filosoof Boëthius (ca. 480-525).

⁹⁶¹ Waarschijnlijk in *De claris urbibus*.

⁹⁶² De route vervolgt over Bréteuil (Vidier: Bertoult; het staat niet op de kaart), Clermont-en-Beauvaisis, Luzarches, Écouen, en Saint-Denis naar Parijs.

⁹⁶³ Le château d’Écouen van Anne de Montmorency (1493-1567).

rebusque gestis multa in Franco-Gallorum historiis et annalibus. Fuitque Henrico Secundo, regi, acceptissimus, et Franciae conestablius (dignitas haec fere eadem quam olim apud Romanos magister equitum habebat), quod sepulcro marmoreo Lutetiae ad caelestinos satis indicavit. Sed antequam pergam ad Franciam, agrum Picardiae ex Arnoldi Ferronii historiis (*Lib. histor. IX*) paululum depingam, cuius haec verba: ‘Ager ille Campanus⁹⁶⁴ et Belgicus, cui Picardiae vulgatus nomen solebat esse cultissimus, cuius ea speties erat, ut dum cultus videretur, omnes oblectaret.’

Hic aurigae perfidum vidimus ingenium et malignum; nam cum is Belgas aut Flandros, ut vocant Inferioris Germaniae populos, se vehere videret, nihili nos faciens, omnia suo arbitratu agere, circumducere, morari pro libitu coepit, cumque Carion et ego necessitatis causa curru dissiliissemus, is nihilominus pergit nec expectare paululum volebat, aliis quoque idem volentibus rogantibusque, arrogantibus verbis insultavit. Nos vero cum cursu defatigaremur, currum attigimus, aurigaeque malitiam accusavimus; ille nihilominus minitare multa nec manus abstinere, quare a me male multatus, rupta eius flagella, non desiit nobis dira minitare, donec discederemus, nec hominem ullis blanditiis lenire potuimus.

Een jaar in Parijs

[03-07-1585] n.s.

Hinc per Fanum Dionisii Lutetiam, Franciae metropolim regiamque urbem, intravimus.⁹⁶⁵ Descriptionem huius tam amplae urbis dedit, in amplificata *Cosmographica* Seb. Munsteri, Belforestus. Nec obmisit etiam minutiora Egidius Corosetus in libro qui inscribitur *Antiquitates Parisienses*.⁹⁶⁶ De eius antiquitate satis constat, cum ante Iulii Caesaris in Gallias adventum fuerit (libris *De bello Gallico* VI et VII), ubi meminit Caesar se consilium transtulisse. Strabo quoque (lib. IV), ‘Circa Sequanam, inquit, fluvii sunt et Parisii, qui in ipso fluvio insulam habent urbemque Leuco-

I, fol. 160v (p. 324)

teciam.’ Plinius (lib. *Naturalis hist.* IV, cap. XVIII) Parisios in Lugdunensi parte Galliae videtur posuisse. Ammianus quoque Marcellinus sic de Lutetia: ‘Matrona et Sequana⁹⁶⁷ amnes magnitudinis geminae fluentes per Lugdunensem post circumclausum ambitu insulari Parisiorum castellum Lutetiam nomine consociatim meant.’

Deinde cum omnis Gallia a Francis Germaniae populis subacta esset, hic regia sedes collocata fuit. De Francis, quorum nomen haec insula Sequanae et Matronae, in qua Lutetia et Fanum Dionisii, proprie possidet, multa in suis [*Rebus*] *Germanicis* Beatus Rhenanus et, ut Hunibaldicam⁹⁶⁸ explosam et irrisam iam turbam praeteream, Franciscus Hotomannus in *Franco-Gallia*; praeterea [Hermannus] Nuenarius,⁹⁶⁹ et omnium amplissime Johannes Goropius Becanus in *Francicis*, ubi is curiose Francorum antiquitatem et emigrationes perscrutatus est. Quaedam etiam in sua *Batavia* attigit Hadrianus Junius. Plura de Francis vide apud Eumenium,⁹⁷⁰ caeterosque panegyristas; et Procopius horum meminit, lib. 1 *Belli Gothici*; Zonaras in *Annalibus* (lib. III). Flavius Vopiscus in *Vita Probi, imperatoris*; Sidonius Apollinarius passim; Eutropius lib. IX in *Galieno, imperatore*; Paulus Orosius, lib. VII;

⁹⁶⁴ Champagne.

⁹⁶⁵ B. kwam dus 3 juli 1585 te Parijs, en bleef er tot mei 1586.

⁹⁶⁶ Gilles Corrozet, *Les antiquitez, croniques et singularitez de Paris*, is alleen in het Frans uitgegeven.

⁹⁶⁷ Marne en Seine.

⁹⁶⁸ Hunibaldus’ kroniek, verzinsels van een fictieve auteur.

⁹⁶⁹ Hs. abus. Henricus Nuenarius.

⁹⁷⁰ Eumenius (hs. abus. Eunemius) was een uit Gallië afkomstige panegyricus (lofredenaar).

Trebellius Pollio in *Galieno, imperatore*, cuius temporibus Francorum nomen Romanis auribus auditum circa annum christianum CCLX (260); Francorum etiam meminit Claudianus:

Hostibus edomitis, qua Francia mixta Suevis
Certat ad obsequium, Latiis et militat armis.

Hieronimus scribit Francos inter Saxones et Alemannos habitare gentem non tam latam quam validam.

Quare miror adhuc quosdam Hunibaldi somnia Troiana in scenam contra omnem veritatem historicam producere audere, an adeo pudeat Germanici nominis, fortissimae invictissimae gentis, ut praeferant turpis adulteri memoriam. Sed velint nolint Francos Germanicae originis agnoscere coguntur, et ad hunc usque diem Germano-Francicam stirpem suis Gallis imperare. Merovingica nempe familia, quae prima Gallo-Francis reges dedit, habuere nempe infinitos ante hos reges Franci, pura puta Germanica fuit. A Pipinis Carolovingica Germanica fuit, Capetorum quoque, quorum etiamnum stirps regnat, originem Germanicam a Witichindo,⁹⁷¹ Saxonum rege deducunt. Ex huius nempe posteritate Witichindus Francorum exercitui contra Normannos praefuit. Huic fuit filius Robertus, qui contra Normannos pugnans occubuit, huius filius Otto curator regni fuit, cum Carolus Simplex propter aetatem regno nondum sufficeret. Ex cuius fratre Ruperto natus Hugo Magnus, cui ex

I, fol. 161r (p. 325)

sorore Ottonis Magni, imperatoris, natus est Hugo Capetus, quem vulgus calumniatorum Lanii filium, ex epiteto quodam a Dante Aligerio tributum fuisse, narrat. De Francis vide Isidorum, *Etymologias*, lib. XX, cap. II. Turnebus, *Adversaria*, lib. 24, c. 37, non videtur approbare Germanicam Francorum originem, verum Scandinaviae populos arbitratur futili ratione, cum ne sic quidem Germanicam excluserit. (De Gallis etiam et Francis, vide nonnulla apud Bodinum, *Methodum*, cap. V).

Circiter annum christianum CCCCL (450) Childericus Merovei filius post annorum amplius ducentorum contentionem, Galliam a Romanorum servitute vindicavit. In eaque sedem firmum stabilemque constituit, nam qui ante eum regnarunt Francorum reges fuere, non Franco-Galliae, quae adhuc Romanorum tenebatur praesidiis. Julius Scaliger non videtur probare Galliarum divisionem (*De causis linguae Latinae*, cap. 78). Una, inquit, Gallia est singulis utrimque montibus, totidem maris limitibus et flumine Reno praescripta, quare igitur in tres quatuorve Gallias divisimus, cum una Graecia, una Italia diceretur, etc. Item [Scaliger] *Exercitationes 260 contra Cardanum*, refert, Lutetiae 12.000 domorum inter muros contineri, praeter eos vicos qui sunt in pomaeriis, quorum capacitas longe ipsam orbem dicitur superare. Nunc ad urbis brevem descriptionem me accingam. Dividitur haec in tres partes, academiam, urbem et civitatem, quae in insula antiqua Lutetia. Ubi nunc academia, temporibus Juliani, imperatoris, suburbana amoenissima, in quibus Julianus, quum apud Parisios ageret, Ducentio tribuno et notario, electissimam auxiliariorum manum illac ad Constantium Augustum, contra Parthos bellaturum, ducenti gratulabundus occurrit. Manent ibidem Thermarum reliquiae, quae sunt in hospitio Cluniacensi e regione Sorbonae, via Mathurinorum vel Caementariorum.⁹⁷²

Nam Romanorum opus id esse satis indicant structura, forma et soliditas; cum sit lateritium intrinsecus, eaque firmitate congestum, ut hactenus demoliri nequiverit, illis eorum conatibus qui multoties id frustra tentarant. Superna cameratio quatuor lateribus sub medium

⁹⁷¹ Widukind (730-810).

⁹⁷² Rue des Mathurins (nu 8^e arr.) en rue Champollion (voorheen rue des Maçons).

in acutum desinens, imperatorum thermis quae Romae extant, est quam simillima, unde non est ambigendum thermarum quandam portionem esse. Et quidem ut non vane arbitror Juliani, cui a christianis nomen Apostatae inditum, civis Parisiensis et Lutetiae imperatorum proclamati, qui haec loca cum praetura Galliarum gereret, incoluit, ductus amoenitate comoditateque loci. Quem mire praedicat scripta ad Antiochenos⁹⁷³ epistola, cui titulus (Ἀντιοχικὸς ἢ) Μισοπάγων, quae sic incipit: Ἐτύγχανον ἐγὼ χειμάζων περὶ τὴν φίλην Λουτεκίαν· ὀνομάζουσι δὲ οὕτως οἱ Κελτοὶ τῶν Παρισίων τὴν πολίχνην, etc.,⁹⁷⁴ quam integram vide apud [Beatum] Rhenanum, ad calcem librorum *De rebus Germanicis*. Acce-

I, fol. 161v (p. 326)

dit quod Corosetus suis *Antiquitatibus* inseruit Sorbonenses sitos ad locum thermarum caesaris, edoctus ex vetusto eius collegii lapide. ([tekening van de ruïne van een gewelf]: Thermarum caesaris Juliani reliquiae). Harum thermarum reliquias cum Philippus Vingius et ego perlustrassemus, nec de eius antiquitate dubitaremus, hac qua vides forma expressimus. Authoresque fuimus Nicolao Bonfonio, typographo, qui iam aliquoties Coroseti *Antiquitates Lutetiacas* auctas divulgaverat, ut has quoque formas typis exprimeret. Proximaque editione cum aliis nonnullis additamentis, tam a nobis quam aliis collectis, in lucem daret. Quod an perfecerit, turbata iam paenitus Franco-Gallia, ignoro. Sed cum thermarum reliquias descripserimus, non erit abs re aquaeductuum ruinas, licet extra muros extantes, hoc loco describere; earumque formas calamo expressas ipsamque veritatem exprimentes quam proxime addere. Primo igitur ab urbe lapide, in pago Arcuel,⁹⁷⁵ vestigia arcus apparent ampla, incolae, suo more omnia antiquiora ad Saracenos referentes, murum Saracenorum dicebant. Est nomen pago ab arcu ut videtur inditum, extra portam Jacobaeam a via regia paululum ad sinistrum deflectitur, intra duos colles, quos rivulus intersecat limpidissimus, cui olim, ut arbitror, aquaeductus servierat. Ruinae hae aedificiis recentioribus sunt adiunctae, quo-

I, fol. 162r (p. 327)

rum dominus antiquitatum, ut videtur, amantior, muro ex vivo lapide has fulciit, in summitate apparet locus concavus, ubi canalis vel fistula qua aqua deducebatur fuit. Unde satis intelligitur, has ruinas aqueductuum esse, quibus ex uno in alterum collem par vallem fons deductus fuerit, et subterraneo in meatu ad thermas Julianas. Cuius rei et illud quoque inditum, quod non procul hinc ad alterum rivuli ceu fontis marginem, duae [tekening van de resten van een Romeins aquaduct bij Arcueil]⁹⁷⁶ ruinae, quarum item folio sequenti do formam. Et ultra lapidis iactum in collis alterius apice monstrantur fistulae semifractae reliquiae, cuius etiam formae in suburbio Jacobaeo⁹⁷⁷ olim anno christiano MDXLIV (1544) recta ad thermas via inventae. Latitudine pedis unius opere signino⁹⁷⁸ firmissimo huius fontis, quem

⁹⁷³ Johannes van Antiochia (ca. 600 n.Chr.) laat-antieke kroniekschrijver.

⁹⁷⁴ Ἔστι δὲ οὐ μεγάλη νῆσος ἐγκειμένη τῷ ποταμῷ, καὶ αὐτὴν κύκλῳ πᾶσαν τὸ τεῖχος καταλαμβάνει, ξύλιναι δὲ ἐπ' αὐτὴν ἀμφοτέρωθεν εἰσάγουσι γέφυραι, καὶ ὀλιγάκις ὁ ποταμὸς ἐλαττοῦται καὶ μείζων γίνεται, τὰ πολλὰ δὲ ἐστὶν ὁποῖος ὥρα θέρους καὶ χειμῶνος, ὕδωρ ἡδιστον καὶ καθαρῶτατον ὄρν καὶ πίνειν ἐθέλοντι παρέχων.

⁹⁷⁵ Een dorpje nabij het zestiende-eeuwse Parijs, zie Langereis 2001, p. 26.

⁹⁷⁶ Afgebeeld in Langereis 2001, p. 26.

⁹⁷⁷ De buitenwijk Saint-Jacques.

⁹⁷⁸ Opus signinum: tot poeder geslagen en vermaalde dakpannen, wat met kalk werd vermengd een soort cement vormde; door Plinius beschreven.

Herculeum vocat, meminit doctissimis suis versibus Johannes Auratus Lemonicensis,⁹⁷⁹ poeta regius.

O fons Arculei, sidere purior,
Aestum marmoreo frigore qui domas,
Quamvis arva furens Erigones canis
 Lentis excoquat ignibus.
Seu tu nomen habes arcubus a tuis
Quorum relliquiae semirutae patent
Moles, quae geminis nunc quoque cornibus
 Incumbunt geminae tibi.
Magni forsán opus regis Apostatae
Qui missus Latiis finibus advena
Sedes hic posuit, iugera Gallici
 Princeps multa tenens soli, etc.

Quae de Hercule sequuntur, ut fabulosa et poetica, omitto, formam vide.

I, fol. 162v (p. 328)

([Tekening van twee losstaande pijlers van het aquaduct]: Veteris aquaeductus in agro Parisiensi relliquiae).

Est et turris in civitatis media, ubi dicunt olim pontes ligneos Sequanae fuisse, hanc vulgo Castellum maius⁹⁸⁰ ad differentiam minoris eiusdem formae, portas quoque Parisienses vocant ad insulam, vocant et a Juliano conditam. Caeterum de hoc nil affirmo, quamvis antiquas ibidem inscriptiones inventas narrent, de quibus vide Belforestum et Corosetum. Academia muris, aggeribus et fossis est munita. Portas habet, Victorianam cum suburbio pulcherrimo, divi Marcelli cum suburbio longissimo, Jacobeam cum suburbio, Harpianam, divi Germani cum suburbio amplissimo, Novam et Neslianam.⁹⁸¹ Civitas, quae vera est Lutetia, a Strabone et Caesare descripta, Sequanae insula, V pontibus academiae et urbi iuncta. Urbs vero quae pars Parisiorum maior a Philippo a Deodato⁹⁸² forti murorum ambitu cincta, qui et vias silicibus sterni iussit.

Portas habet, Ripuariam, vel ut alii, Luparae, divi Honorii amplo suburbio, divi Martini cum suburbio (Mercurialem), Dionisianam cum suburbio, Templariorum, Antonianam.⁹⁸³ Quae memorabilia et a Coroseto omissa vel parum explicata, paulatim toto hoc anno dicam, nomina platearum omnia in Coroseto leguntur. Quando lapidibus strata Luteti-

I, fol. 163r (p. 329)

a, antea fere propter lutum impermeabilis, supra dixi. Froisardus quoque author est, tempore Eduardi III, Angliae regis; nondum muro cinctam. (Vide Gangui,⁹⁸⁴ fol. 55, in *Philippo Augusto*).

[06-07-1585] n.s.

⁹⁷⁹ Jean Dorat uit Limoges.

⁹⁸⁰ Le grand Châtelet.

⁹⁸¹ De havens Porte Saint-Victor, Saint-Marcel, Saint-Jacques, De la rue de la Harpe (Saint-Michel), Saint-Germain, Neuve, Nesle.

⁹⁸² Philips II Augustus.

⁹⁸³ De havens Porte 'Ripuaría' (het Louvre), Saint-Honoré, Saint-Martin (buitenwijk Montmartre), Saint-Denis, Du Temple, Saint-Antoine.

⁹⁸⁴ Lees: Gaguinum.

VI. Verspuelii fratres et ego conduximus cubiculum platea Bivrea,⁹⁸⁵ cuius nominis famatissima olim silva, cuius ... et in suburbiis rivulus non admodum magnus, sed impetuosus. Cuius furore aedes aliquando deiectae, et magna suburbani Marcelliani pars inundata, estque aptissima tincturae purpurae escarlatae. Parisiorum urbs muro cincta tempore captivitatis Johannis regis (Froisard, vol. I, cap. CLXXXII (182) et 185, Stephano), quum Carolus Valesius, Normanniae dux, praefecto mercatorum iratus, quod Navarraeo addictior esset, cum exercitu ad pontem Sarentonium⁹⁸⁶ consedisset, circa annum christianum MCCCLX (1360).

Met Carrion naar Charenton

[08-07-1585] n.s.

VIII. Carrione duce ambulatum ivimus ad pagum et pontem Sarentonium, primo ab urbe lapide,⁹⁸⁷ ubi confluentia Sequanae et Matronae; nomenque Matrona perdit et Sequanae absorbetur aquis. Sunt hic ruinae veteris aedificii. Incolae stabulum equorum Franciae regum fuisse, narrant, mihi tamen a forma templi videntur, ubi mirabilis vocum repercussio sive echo, quam plus XII vocum repetiisse audivi. De echus natura pulcrum Ausonii⁹⁸⁸ hoc epigramma:

Vane quid affectas faciem mihi ponere, pictor,
Igotamque oculis sollicitare deam?
Aeris et linguae sum filia, mater inanis
Inditii, vocem quae sine mente gero.
Extremos pereunte modos a fine reducens,
Ludificata sequor verba aliena meis
Vallibus⁹⁸⁹ in vestris habito penetrabilis Echo
At si vis similem pingere, pingere sonum.

(Vide Boisardum, *Antiquitates Romanae*, part. II, pag. 66, de echus sepulcri Caeciliani VIII-plici repercussione, addi Pausaniam, *Ellados*, de porticu Elidis echus nomine).
Johannes Soter ex Graeco de Echo hunc versum transtulit:

Sum sermonis equa, ac vocis fex, caudaque verbi.

Rationem echus explicant et causam Alexander Aphrodisaeus (*Problema* CXXXIV (134), Plinius avunculus (*Naturalis hist.* II cap. XLIV). Vide Plutarchi, *De placitis philosophorum* 4 c. 20. Vide [Accordius], *Les biguarrures de l'écho*.

Deinde porta Antonia, quae tum restaurabatur, urbem intrantes, a qua non procul memorabilis ludus equestris accidit, cuius exitus tragicus nuptias sanguine regio polluit. Henricus nempe Secundus, Franco-Galliae rex, Philippo II, Hispaniarum regi, Elisabetham filiam nuper desponderit, et cum iam omni celebritate nuptiae istae celebrarentur, rex hastiludiis admodum delectatus, dissuadentibus proceribus, cum Gomerio congressus, circa tempora lethale vulnus (illisa accepit, ex quo paulo post obiit).

Ad sinistrum intrantibus latus est castrum, la Bastille vocant, pro temporis ratione fortissimum, in quo captivi maioris nominis servantur. Sunt qui ab Anglis, tum temporis cum

⁹⁸⁵ Place de la Bièvre.

⁹⁸⁶ De brug van Charenton.

⁹⁸⁷ De eerste banpaal buiten de stad.

⁹⁸⁸ Ausonius (ca. 310– ca. 395), Romeinse dichter.

⁹⁸⁹ Lees: Auribus.

Parisios et maximam Galliarum partem occupassent, Burgundiae ducis Philippi consilio et auxilio conditum volunt. Sed errant,

I, fol. 163v (p. 330)

cum ab Hugone Aubrioto, Parisiorum praefecto,⁹⁹⁰ illud factum legatur.

([tekening]: La Bastille).

(Froisart meminit castri s. Antonii, fol. 4, cap. 48).

Non procul hinc ad ripam Sequanae est armamentarium regium, diligenti custodia septum, nec ita dudum restauratum, ubi omnis generis tormenta exsculpta videntur, cum hoc in nigro marmore literis deauratis disticho:

Aethna haec Henrico Vulcania tela ministrat,
Tela Gygantaeos debellatura furores.

Contiguum est coenobium caelestinorum,⁹⁹¹ a Carolo V, Francorum rege, et Joanna Navarraea, eius coniuge, fundatum, ut templi indicat epigrama. Nunc vero ante paucos annos restauratum, opere statuaria,⁹⁹² ambitu porticuque pulcherrimo geminis columnis.

Caelestinorum ordo, ut scribit Polydorus Vergilius, originem habuit suum circiter annum MCCXXC (1280), a Caelestino V, pontifice, cui ante pontificatum Petrus de Murone nomen fuit, de quo Platina et Martinus Polonus in *Chronicis*.

In horum templo multa principum sepulcra epitaphiaque splendida, quae, cum in Corosoto et in meis epitaphiis⁹⁹³ partim legantur, pauca tantum adscribam necdum descripta. In choro superiori retro aram summam est sepulcrum parentum doctissimi celeberrimique viri Guilliemi Budei,⁹⁹⁴ cum epitaphio Gallico in aere:

‘Cy gist maistre Jean Budé, audencier du roy, et sa femme Katarina Picard, etc., il trépassa l’an de grâce 1501.’ (De Katarina Budea vide Marot,⁹⁹⁵ in epith[alameo?] 246).

Et haec addita erant Budaeorum insignia:

[tekening van het wapen van Budé].

Quidam volunt Guilielmum quoque Budaem hic sepultum, sed nullum extat signum (Anno 1540 in augusto prid. non., at sepultus fuit in aede d. Nicolai Campestris 17 kal. sept., vide *Chron. Carrionis*). Adduntque cavisse eum testamento, ut nullis caeremoniis tacite terrae mandaretur. Putabat nempe cum Augustino (lib. *De civitate Dei* I, cap. XII) curationem funeris, conditionem

I, fol. 164r (p. 331)

sepulturae, exequiarum pompam, magis esse vivorum solatia quam subsidia mortuorum.

Fama nempe iamdiu aeternitatem nominis sibi comparaverat, nec quicquam opus habebat tam vanis ad hanc adminiculis. (Vide Ludovicum Vivem in epistola ad Erasmum).

De Budaeo sic [Nic.] Burbonius:⁹⁹⁶

Ingenia ingeniis ut cedant Itala Gallis

⁹⁹⁰ De prefect van Parijs, Hugues Aubriot.

⁹⁹¹ Het Convent des Célestins.

⁹⁹² Beeldhouwwerk.

⁹⁹³ B.'s aantekenboek met grafschriften.

⁹⁹⁴ Guillaume Budé, humanist.

⁹⁹⁵ Clément Marot (1496-1544) vertaalde 49 psalmen voor de Hugenoten.

⁹⁹⁶ Nicolaus Borbonius, *Nugae*.

Budaei virtus unius una facit;
Gallicus Alcides hic est, utriusque Minervae,
Perpetuus torrens eloquiiq; parens.

In eodem quoque loco ad sinistrum latus parietis in lamina aerea est epitaphium Sarrae Martinengi comitis,⁹⁹⁷ viri bellici et nobilis, quod in meis est epitaphorum libris.
Hoc sepulcrum, cuius hic formam ruditer depinxi, est in sacello Aurelianorum ducum,⁹⁹⁸ cum duobus aliis columnis ex candidissimo marmore, quarum una in basi habet tres charites insigni artificio, altera tres pueros facibus inversis,⁹⁹⁹ ex candido itidem marmore, haec autem columna partim ex lapide alabastrite partim porphyretico, summa arte erecta, statuæ vero tres aereae non minori quam caeterae artificio.
([tekening van het graf met een Gratie]: Delineatio partis anterioris sepulcri, in quo corda regis Henrici II et ducis Annae Memorancii quiescunt. ‘Annus Memorantius, curiae praefectus,¹⁰⁰⁰ anno christiano MDXXXVIII (1538) in locum Burbonii magister equitum, vulgo ‘conestable’, creatur, qui status XV annos vacaverat’).
Alterum verum, sive potius posterioris partis pars, monumentum sequenti pagina videtur; symbolicis quibusdam ornamentis insignitum; quorum explicationes, apud Hadrianum Junium, Paradinum et Gabrielem Simoneum,¹⁰⁰¹ lector curiosus legere poterit et inquirere.¹⁰⁰²

I, fol. 164v (p. 332)

([tekening van de achterkant van dit graf]: Pars posterior ‘α πλανως - α πλανως’)
In alia columna erant charites niveo e lapide hoc versu: ‘Cor iunctum amborum firmum testatur amorem’.

Cy dessous gist un coeur plein de vaillance,
Un coeur d'honneur, un coeur qui tout sçavoit,
Coeur de vertu quy mille coeurs avoit,
Coeur de trois rois et de toute la France;
Cy gist ce coeur qui fust nostre assurance,
Coeur quy le coeur de justice vivoit,
Coeur quy de force et de conseil servoit,
Coeur quy le ciel honnora dès enfance;
Coeur non jamais trop haut ny trop remis,
Le coeur des siens, l'effroy des ennemis,
Coeur quy fût coeur de roy Henry, son maistre,
Roy quy voulut qu'un sépulcre commun
Les enfermast après leur mort, pour estre,
Comme en vivant, deux mesmes coeurs en un.

I, fol. 165r (p. 333)

Inde ad templum parochiale divi Pauli non procul a Sequana pervenimus, intrantesque vidimus sepulcra marmore aereque nitentia, cum statuis marmoreis pulcerrimis Trium

⁹⁹⁷ Sarra, hertog van Martinenghi in Brixen / Bressanone.

⁹⁹⁸ De hertogen van Orléans.

⁹⁹⁹ Dit symbool van de dood tekende B. in 1589 ook in zijn Berlijnse Liber amicorum, fol. 42r.

¹⁰⁰⁰ Anne de Montmorency, grootmeester van het hof.

¹⁰⁰¹ *Heroica symbola*, 1562.

¹⁰⁰² Hieruit blijkt, dat B. zijn *Diarium* ook voor denkbeeldige lezers schreef.

Aulicorum, ex iis qui intima regis familiaritate utuntur, ac vulgo ‘mignons du Roy’ appellantur (quibus turpis amico vel morte voluptas). Hi mutuis se caedibus in insula Sequanae proxima interfecerant, minimus horum natu annorum nempe XVIII, cum vulnus sentiret mortale, hoc ultimum edidit: ‘Amy, je renye Dieu, je suis mort’; id est: ‘Nego Deum, mortuus sum’ (vide le Sr. de la Noue au XII *Discours*), et simul impia voce impuram efflavit animam. Haec sunt quae in aulis hodie discuntur per omnia Dei membra iurare, et Deum ipsum negare vere aulicum est, et haec linguae prurientis infanda ornamenta, per Dieu, ventre Dieu, tripe Dieu, teste Dieu, vertu Dieu, etc., ut magis horrenda conticesco. (Prohibitum id legibus Romanis, vide *Anth.* col. VI, novel. 77).

Hisce igitur Henricus III, rex, frustra reclamantibus concionatoribus et indignos sepultura dicentibus ecclesiastica, splendida adeo sepulcra cum vivum imitantibus ipsorum simulachris erigi curavit, additis non indoctis epitaphiis ab Aurato,¹⁰⁰³ regio poeta, conscriptis, quae extant apud Corosetum.

Non longe ab hoc templo habitabat legatus Hispanicus qui, meo tempore, olim praefectus militaris in Belgio fuerat, deinde legatione Anglica, notus Bernardinus de Mendoza, qui magnam familiam regi fere dignam alebat. Vicinasque aedes habebat Venetus legatus ad Sequanae ripam. Erat is ex familia Naugeriorum.¹⁰⁰⁴

Hinc circa vesperum Sequanam traiecimus domumque nos recepimus.

Met Carrion naar Saint-Victor

[09-07-1585]

IX. Cum Carrione porta Victoriana exeuntes suburbium perlustravimus, ubi quidam coctores cervisiarum habitabant. Eratque monasterium celeberrimum d. Victoris a Carolo, ut ferunt, Crasso fundatum, ubi biblioteca (a Francisco I, ut vult Angelo Rocca, instituta) omnigenis libris antiquis et manu descriptis refertissima. Inter alios vidi Valerium Maximum, quem emendatissimum dicebat commonstrator noster Carrio. Ex hoc monasterio viri docti barbaris quoque temporibus multi prodire, ut Hugo de Santo Victore, Richardus, Adamus, Petrus Comestor,¹⁰⁰⁵ quorum ibi sepulcra et epitaphia, quae in Coroseto. Monachi ex habitu videntur esse canonici regulares; in porticu templi est hoc Hugonis in aere epitaphium, quo ex loco in chorum nunc est translatum:

Hugo sub hoc saxo iacuit, vir origine Saxo,

I, fol. 165v (p. 334)

Annis ducentis tantum¹⁰⁰⁶ tribus inde retentis,
In claustro primo se poni fecit in imo
Et pede calcari, nolens mundo decorari.
Luce sub undena februi, tolluntur arenae,
Ossa, chori latere laevo translata fuere,
Anno milleno ter centum, ter quoque deno
Christi cum quinque, fratrum chorus astat utrimque.

De hoc Hugone vide etiam Antoninum, episcopum Florentinum, in suis collectaneis historicis, parte tertia, tit. XVIII.

¹⁰⁰³ Jean Dorat, *Odes (Epigrammatum lib. I, Parijs 1586).*

¹⁰⁰⁴ De familie de Navagero.

¹⁰⁰⁵ Hugo van Saint-Victor, Richard, Adam, Petrus Comestor.

¹⁰⁰⁶ Lees: tamen.

Humi est inscriptio goticis literis, quae memoriam humilis servat viri, unde patet illorum temporum et hominum vel nimiam diligentiam, vel nostrorum plusquam barbaricam negligentiam, cum hi magnorum quoque virorum fama ac eruditione immortalium monumenta nil faciant. Illi vero vilis et plebei hominis nomen duro in marmore posteritati legendum proposuerint :

Hic iacet Jacobus de Ilipaia in Pariaco, coqus Guillelmi, episcopi Parisiensis.

In eodemque lapide sculpta sunt instrumenta culinaria.

In pariete sub arcu excavato haec leguntur:

Quid genus aut quid honos, quid ops, quid forma, quid etas ?

Somnia vana, vapor est brevis hora fugax.

Id probat Uldricus, Italorum nobile germen,

Indole transcendens nobiliore genus.

∴∴

∴∴ ¹⁰⁰⁷ (haec duo versus erant compuncti).

Ossa recepit humus, animam Deus intuet astri.

Millenos annos centumque redemptor agebat,

Septene decadis tertius annus erat.

Non longe abest lavacrum quod est labrum nullius ferme capacitatis, ut sunt sanctorum Dionisii, Genovefae et Martini, ex solido lapide, in eo dissimile, quod nullis ambiatur icunculis. Deinde alius in crypta templi lapis ad septentrionem, qui cum multum vetustatis prae se ferre videretur, hic adscribendum adpingendumque putavi:

[(tekening van een grafsteen]: Ic iacet....iti...pam basilia recusa Mariam).

In anteriore templo est hoc epitaphium in marmore, quod elegantiae causa adscribo:

‘Apostrophe ad lectorem:

Nicolaus Parent, Remensis adolescentulus, dum vixit viribus ingenii praestantior quam corporis, obiit et abiit, ut defunctorum memineris, quo tu properas, lector, MDLVI (1556).’ [12-07-1585] n.s.

XII. Cum plateam magnam divi Dionisii mercatoribus plenam ingrederemur, templa et coenobia plura vidimus. Estque ibi Gynecium mulierum prostituerarum ad frugem redeuntium, a Carolo VIII, rege, institutum, ut autor in eius *Vita*, Arnoldus Ferronius. Ad huius plateae caput coemiterium est maius, Innocentii vocant, ¹⁰⁰⁸ infinitis id mortuorum sepulchris et epitaphiis plenum, inter quae est cuiusdam matronae,

I, fol. 166r (p. 335)

Jolland Bailly nomine, quae anno christiano MDXIV (1514) mortua aetate LXXXVIII (88), viduitatis vero XLII (42) et ex se descendentes liberos vel vidit vel videre potuit CCXCV (295). Hic cadaver ante IV. diem integrum consumitur; raro namque corpora cistis mortuariis clausa aut urnis sepeliunt, sed panno involuta humo mandant. (Vide Scaligerum, *Ad Cardanum exercitationum*, 132).

Monstratur et hic pueri lacrumantis effigies marmorea summae artis, ita ut quoquo aspexeris semper uberiores lacrimas fundere videatur.

Est mortis quoque simulacrum marmoreum tanti artificii ut vix superari posse videatur humano ingenio, hoc semel tantum in anno profesto Animarum cum cadavere pueri, Innocentium feriis monstratur; dicunt autem hoc cadaver esse pueri, a Judaeis in contemptum olim christianorum cruci affixi.

¹⁰⁰⁷ Hieronder waren twee regels op de steen weggekrast.

¹⁰⁰⁸ Le grand cimetière des Innocents.

Olim apud Lacones sepulcra templis vicina fuisse, author est Plutarchus (in *Instituto Laconico*), quod non tantum hoc tempore in usu.

([tekening] Pyramidis turbatae religionis ergo erectae, vera delineatio).

Monstratur praeterea meta pyramidalis hac qua vides forma, ex lapide vivo candido, quae huc translata fuit iussu Caroli IX, regis; cum a reformatae religionis hominibus - quos hugenotos, cuius rationem videtur Taborotus¹⁰⁰⁹ in *Variis* dare, sed dubito an veram, vocant - admoneretur, ut pacis conditionibus satisfieri curaret, quibus et id cautum erat, ut ex area dirutae nuper ob religionis exercitium domus, et ad infamiae memoriam notamque erat erecta haec pyramis tolleretur (Froisart vol. 4, pag. 136. Vid. le discours sur l'exécution faite aux conjurez contre le roy, 1572. Vide Antonini, coll. IX, *Novel*. CXXXII (132), lib. 15, cap. de episcopis et clericis, et Raevardus, *Variorum* lib. 1, c. 7).

Corrosetus dicit anno christiano 1562, XXVI aprilis id accidisse, sed Ferronius, (*Lib. hist.* IX) tempore Francisci I, anno MDXLVI (1546) simile narrat contigisse (vide Livii *Annotationes* 403).

I, fol. 166v (p. 336)

Habet hoc coemiterium in circuitu cryptoporticum variis picturis et epitaphiis ornatum, ubi quoque choreae mortis cum cuiusvis conditionis hominibus pictura, sane antiqua et versibus Gallicis poetae Marcadi, Parisiensis, cui Carolus V, rex, id iniunxerat, explicatae. Unde adhuc nomen chorearum Marcidarum manet, cuius quoque *Eutrapelicae narrationes* meminerunt, similes sunt feminarum choreae in porticu Paulinorum.

Non procul hinc emporium seu forum rerum venalium, Hallas vocant (de vocabulo Halla vide Becanum, librum IV *Hermathena*), a Philippo a Deodato,¹⁰¹⁰ rege, conditum; cui proximi sartores vestiarii que mercatores vulgari lingua 'frippers'; qui vestimenta mutant (vide Gaguinum, fol. 51) alia pro aliis, addito et suppleto pretio, hic rerum furtivarium obscura mercimonia, et rerum quarum fides, ut Petroniano utar,¹⁰¹¹ 'male ambulat'. Quidam Gallicus scriptor hos Judaeis assimilat; (*Patr.*?, cap. 24) quos Philippus Augustus circa annum christianum MCCXX (1220) ob diversa scelera urbe expulit, sunt nempe deceptores, usurarii, et Judeorum vere successores, id est fraudum officinae.

[18-07-1585] n.s.

XVIII. Pax proclamata inter regem Henricum III et cardinalem Carolum Bourbonium ac Guisios Lotaringos, idque rege praesente cardinalibusque Borboniae et Guisiae. Summus tum populi concursus fausta regi acclamantis, edictumque regium tum in summo senatu parlamenti promulgatum, ut reformatae religionis homines vel romanis se catholicis unirent, vel regno decederent. Palatium hoc parlamentum vocant in insula est structura splendida. Hotomannus (*Franco-Gallia*, cap. ultimo) institutum hic senatum a Capivingis regibus, basilicamque regiam a rege Hutino vel eius saltem tempore extractam. Budeus, *Ad Pandectas*, multa de senatoribus et reliquis ad parlamentum spectantibus. Est nempe summa curia, praesides sunt V (5), senatores LXXX (80), hos omnes purpurea toga insignes vidi, iura examinantes, et procuratorum iuramenta excipientes. Advocatorum quoque infinitus numerus, ex quibus multi disertis litigatores et quasi ad lites nati. Sunt triplicis generis, iuniores qui auditorum vice sunt, provectiores, quorum iam messis in herba, et facundo sermonis ornatu iustitiae inserviunt, seniores qui consilio valent effaeta lingua, in quorum commendationem Cl. Roselettus sic canit:

¹⁰⁰⁹ Etienne Tabourot, *Bigarrures*, 1572.

¹⁰¹⁰ Philips II Augustus.

¹⁰¹¹ 'Res quarum fides male ambulat', uitdrukking van Petronius.

Inclyta iam sileant trabeati rostra Quirini
 Troianus oratorum equus.
 Quin pagus Martis de nomine dictus Athenis
 Sese amplius nec efferat
 Quaeque Lutetiacum spectent hincinde senatum,
 Herbam repenti porrigent.
 Nam, quales nobis leges liquere diserti
 Iurisperitum exercitus:
 Aut verba Arpinas Romanis qualia circis
 Fudit Minerva non rudi:
 Talia sunt amplis circumsona dicta theatri

I, fol. 167r (p. 337)

Quae Parisium dat forum.
 Non ita fulminea dicebat voce Pericles,
 Ardens Capellus ut facit;
 Non tam sincero verborum Cotta rotatu,
 Meus quam agit Remonius;
 Non Crassi gravitas urbano mixta lepori
 Accepta tam quondam extitit
 Quam solidum ingenium Montalonii, osque poetti
 Et quadrigari dignitas.
 Denique si Tulli cor quaeras, scita Licurgi
 Demosthenisque copiam:
 Huc propera nusquam melius tua vota patebunt
 Quam in hoc theatro celebri.

Conditorem huius parlamenti alii Philippum Pulcrum¹⁰¹² faciunt, cum antea senatus certas sedes non haberet, sed regem sequeretur, et plures essent armatae militiae senatores, quemadmodum ex vetustis epitaphiis et sepulcris colligi potest quamplurimis. Sunt in aula basilica regum Franco-Gallorum omnium statuae, excepta ultimi Caroli, quorum haec sunt nomina:

Franse koningen

Pharamundus primus non Francorum sed Franco-Gallorum rex, nec id plane verum cum maxumam Galliarum partem adhuc Romani tenerent; obiit CCCCXXX (430) Christi anno.

	Regni	obitus
Clodio capillatus	regn. XX,	ob. 450
Meroveus	reg. X vel 12	458
Childericus ¹⁰¹³	reg. 26 vel 25	482
Clodoveus primus	rex christian. 30	515
Childebertus	reg. 45	560
Clotarius	reg. 5	565
Chilpericus	reg. 20	586
Clotarius II	reg. 44	630
Dagobertus	reg. 16	646

¹⁰¹² Philippe le Bel; Philips de Schone.

¹⁰¹³ De namen Childericus, Clotarius e.a. spelt B. hier meestal als C.hildericus of C.Hildericus en C.lotarius. Zie fol 167v 'quare literam C a reliquo separaverim et interpunxerim'.

Clodoveus II reg. 17	663
Clotarius III reg. 3	666
Childericus II reg. 12	678
Theodoricus reg. 16	693
Clodoveus III reg. 4	697
Childebertus II reg. 18	715
Dagobertus II reg. 5	720
Clotarius IV reg. 2	722
Chilpericus II reg. 5	727
Theodoricus II reg. 15	742
Childericus III reg. 9	ultimus stirpis Merovingicae
Pipinus ex stirpe, ut quidam volunt, Clotarii 2 equitat Lionem reg. 18 l'an 769.	
Carolus Magnus, imperator Romanus, id est ex Germanica gente reg. 46 - 815.	
Ludovicus Pius reg. 27	841

Carolus Calvus 37	879
Ludovicus II Balbus 2	881
Carolus III Simplex 40	926
Ludovicus III 28	954
Lotarius 31	985
Ludovicus IV 3	988 (hs. abus. 984)

Capevingi

Hugo Capetus 9	997
Robertus 34	1031
Henricus 38 (lees 28)	1059
Philippus 48	1107
Ludovicus Grossus 33 (lees 30)	1137
Philippus II patre vivo 2	1132
Ludovicus II 43	1179
Philippus III Augustus 44	1223
Ludovicus III 3	1226
Ludovicus Santus 44	1270
Philippus IV 15	1285
Philippus Pulcher 30	1314
Ludovicus Hutinus 2	1316
Philippus VI Longus 6	1321

I, fol. 167v (p. 338)

Carolus Pulcher reg. 5, ob. anno christ. 1326 sine liberis	
Philippus Valesius r. 24	ob. 1350
Joannes r. 14	ob. 1364
Carolus Prudens r. 16	ob. 1380
Carolus r. 42	ob. 1422
Carolus Dilectus r. 39	ob. 1461
Ludovicus Severus r. 22	ob. 1483
(huius statua est supplex ante imaginem Virginis Mariae).	
Carolus, vulgo VIII r. 14	ob. 1497
Ludovicus Aurelianus 17	ob. 1514

Franciscus I	r. 33	ob. 1546
Henricus II	r. 13	ob. 1559
Franciscus II	r. 1 a., 5 m.	ob. 1560

De vitis rebusque gestis vide *Chronicon* Roberti Gaguini, et Brenti Francisci Bonadi *Anacephaleoses*.

De nominibus Merovingorum et quare literam C a reliquo separaverim et interpunxerim, vide Becanum in *Francicis*; iam propero. (De regibus eorumque statu, vide Novium, *Discursus* 1, fol. 24).

In hac quoque amplissima aula, aurei cervi effigies ad veram magnitudinem conspicitur, ubi quondam eiusdem magnitudinis ex puro auro a civibus erectam, ferunt. Quam nescio quis rex sustulit, hancque deauratam memoriae causa locavit.

Sunt hic praeterea carceres, sunt ambulacra et porticus variis plenae mercimoniis, sunt officinae procuratorum, notariorum, infinitae, furesque in tanta turba qui suam rem agant. Sed hoc loco depraeheusi manifestarii absque spe veniae in patibulum sustolluntur; nec calcaria hic gestare aut enses aperto mucrone ob togatos istos patres licet.

([tekening]: Horologii palatini verum simulachrum

Qui dedit ante duas triplicem dabit ille coronam.

Machina quae bis sex tam iuste dividit horas, iustitiam servare monet legesque tueri).

Hoc quod vides horologii simulacrum est ad turrim palatii, exaurato marmoreoque opere splendidum, necdum plene perfectum. Eius autor Pilumnus¹⁰¹⁴ magni ingenii statuarius regius. Impensae IV mill. aureorum

I, fol. 168r (p. 339)

Gallicorum superabant, quas cives in hoc contulerant, ad ornatum palatii. De abusibus curiae sic olim concionatus, fertur Menotus: ‘Domini de iustitia qui tenetis homines ‘à l’aboy’ clamantes, sunt tres menses vel tres anni, quibus habetis sententiam iam in capite vestro, quam potestis uno die ferre. Sed semper ad augendum lucrum vestrum facitis siccare post vos, ut incantatos sortilegi, et currere post caudas mularum vestrarum’.

[22-07-1585] n.s.

XXII. Cum in suburbano Divi Germani¹⁰¹⁵ exercitii causa deambularem, vidi hoc aggeribus muniri contra hostium insultus, evocatis ad opus vicatim rusticis, ne pulcherrimum et quo magna nobilium pars continetur suburbium aliquando subita vi diriperetur. Hoc insolitum erat Parisiensibus spectaculum, cum ad hoc usque tempus in alta pace securi, bellum lingua magis quam manibus gererent, et diu nec moenia nec urbis portae ullis praesidiis tenerentur. Tempore Innocentii III, papae, anno 1200 fuisse, in academia Parisiensi professores Othofredus legum, Jasiel et Ali Aben Hebraicae linguae, Saxo autem Grammaticus anno 1252.

Honorius III, papa Romanus, vetuit in hac academia ius civile legi, vixit autem is circa annum Chr. 1226.

[30-07-1585] n.s.

XXX. Per portam Honorianam¹⁰¹⁶ ad primum ab urbe lapidem¹⁰¹⁷ visum fuimus regiam domum Madril,¹⁰¹⁸ Francisci primi iussu cum in regia Hispanica Mantuana, vulgo Madril

¹⁰¹⁴ Germain Pilon. Het uurwerk aan de Tour de l’Horloge du Palais de la Cité.

¹⁰¹⁵ De buitenwijk Saint-Germain.

¹⁰¹⁶ Porte Saint-Honoré.

¹⁰¹⁷ De eerste banpaal.

vocatur, ex Ticinensi prelio captivus detineretur, factam. Cuius formam referre dicitur, est vivo ex lapide, multo quoque marmore splendida, statuisque ornata, loco amoenissimo, in quodam cubiculo pugnae Ticinensis historia sculpta spectatur; centum cubiculis distincta, variisque in iis sculpturis nobilis, tot fenestras habet quot annus dies.

Hinc non procul ad Sequanae ripam Catarina Medices, regis mater, aedes ex vivo lapide splendidas admodum erigit, et coenobium monachorum, ‘bomhomes’ vocant, quorum origo ex Italia ex familia divi Francisci Patavini,¹⁰¹⁹ utuntur hi cucullis colore surdo spadiceo. Iam olim anno circiter MCCLV (1255) in Angliam ab Henrico ex Italia translati fuere, ut autor est Polydorus Vergilius, *Anglicana Historia*, XVI, vide Choppinum, *De sacra politia*, lib. III (pag. 544 et 762).

Ultra mille passus est pons Chlotoaldanus,¹⁰²⁰ cum oppido eiusdem nominis ad montis pedem ex quo paulatim descendit, estque episcopi Pariensis. Huius meminit Polydorus Vergilius lib. XXI. Est magni momenti cum Parisiensibus omnem comeatum ex Normannia aliisque locum ascendentem intercludere posset, ad Sequanae ripam positum. Situ est admodum amoenus, aere salubri, quapropter multi ex Parisiis nobiles se illic recipiunt, inter quos Augerius Busbequius,¹⁰²¹ Belga, vir doctus et prudens, multis legationibus illustris. Sunt et aedes Gondiorum.¹⁰²² Templum habet antiquitatis mediocris, quamvis ante valvas utrimque binae sint columnae, ex porphiretico, longa vetustate multis in locis exesae, capitella item marmorea suprainposita, quae magnitudini columnarum minime conveniunt, quocirca aliunde advectas, in eum usum applicatas, existimo. Accedit quod in interiore tem-

I, fol. 168v (p. 340)

plo eiusdem magnitudinis alia habeatur, cui suppositum Clotualdi simulacrum. ([tekening]: divus Chlotoaldus).

Depingitur ille trabea regali, et quod mirari liceat torquatus, hac fere forma cum non ita pridem Ludovicum Severum, quem XI vocant, hic ordo habuerit autorem anno christiano MCCCC LXIX (1469). Eratque torques, cochleis aureis inter se duplici nodo connexis, cum aurea divi Michaelis, tutelar genii, imagine. Cuius in margine haec inscripta leguntur ‘Immensi tremor oceani’, de quo vide Paradinum in *Symbolis heroicis*. Sed hic pictoris sculptorisque imperiti error, qui nullo saepe discrimine indocta arte veteres novo habitu depingunt. Est non procul crypta ubi divi Clotoaldi monumentum, cui astant V columnae marmoreae varii coloris, quae iam dictis non sunt absimiles. Sepulcrum vix duos pedes altum hoc continet insculptum epigramma:

Artubus hunc tumulum Hlotualdus consecrat almis,
Editus ex regum stemmate perspicuo;
Vi vetitus regni sceptrum retinere caduci
Basilicam stud[ui]t hanc fabricare Deo,
Aecclesiaeque ded[it m]atricis iure tenendam
Urbis pontifici [qui]que foret Parisii.

¹⁰¹⁸ Het koninklijk paleis te Madrid, gebouwd in opdracht van Frans I tijdens zijn gevangenschap in Madrid, na de veldslag van Pavia (pugna Ticinensis).

¹⁰¹⁹ St. Franciscus van Paola (1416-1507), stichter van de orde der miniemen (B. verwart hem met Antonius van Padua).

¹⁰²⁰ Pont de Saint-Cloud.

¹⁰²¹ Ogier Gisleen van Busbeke, ontdekkingsreiziger.

¹⁰²² De de Gondi familie, oorspronkelijk uit Florence.

Met Philips van Wingen door Parijs

Quod accensa candela curiosoque labore eruta caera, qua appletae erant literae, Philippus Wingius, qui summo antiquitatis studio tenebatur, et ego deteximus, relicto spatio qua parte literae exesae longa vetustate legi non poterant. Est autem nigro ex marmore Latinis satis elegantibus, ut hic vides, nisi quod quaedam insertae barbaricae, gothicaeve, ut sunt, C, L, Q.(?) Dubium est an ad Chlotoaldi tempora referri possint, vixit nempe sub rege Childeberto circa annum DLX (560), enecatus paene a Clotario, patruo, cum utroque fratre Theodoaldo et Gontrano,¹⁰²³ ni fuga vitae consulisset, et quo magis latere posset habitum monasticum hoc loco assumpsisset. Ubi eum pie vixisse ferunt ex eo, quod inter divos post mortem relatus sit, et miraculis clarere dicatur, unde in summa est vulgi veneratione. Vide de hoc latius *Annales Franco-Gallorum*. (Aimonius, lib. 2 cap. 13, Froisard vol. 1 cap. VI).

Est retro templum in hospitio episcopi Parisiensis vetus labrum, non absimile iis quae in fano Dionisii et abbatia Genovefae.¹⁰²⁴ Verum haec iamdiu exaruere, ut nisi introducta manu aqua non fluant, illud perenni et vivo fonte etiamnum scateat. Licet iampridem regis mater ad hortorum suorum in

I, fol. 169r (p. 341)

suburbanorum usum hinc abduxerit, strato aequaeductu subterraneo. Quem etiam ultra Sequanam pontis Clotualdani¹⁰²⁵ beneficio fluere fecit, extructis in via castellis quamplurimis, ut si rumperetur aquaeductus facilius refici posset. In pontis vero Clotualdani medio haec obelisci forma cernitur:

([tekening]: Pyramidis Pontis Chlotoaldani delineatio. ‘Henricus II, Franciae rex christianissimus, pontem a suis maioribus Sequanae impositum, vetustate et vi fluminis iam ruentem, partim novis substructis fornicibus, veteris reffectis restituit, praef. ration. curantibus MDLVI (1556).’)

Pontem hunc rex tempore belli magno praesidio munitum servat, ne si eo hostis simul cum ponte Sarantonio,¹⁰²⁶ qui est supra Parisios ad confluxum Sequanae et Matronae, potiretur, urbs victualium inopia premeretur, cum veteri more quotidiano victu utantur, et singulis diebus in urbem necessaria deferantur.

Hinc iter est in reditu ad abbatiam Longicampi,¹⁰²⁷ fundatam ab Isabella, s. Ludovici germana, ubi et ipsa velum induit. Inhumata eo loci, sepulcrum partim in choro, partim anteriori in templo est, superducto muro qui medium templum, simul et praedictum sepulcrum, quod in eius medio, dividit. Ita ut integra inscriptio quae goticis literis constabat, legi non potuerit. Est ad duos pedes altum, cui superiacet simulacrum ex duro lapide habitu vestali Isabellae, quod non ita pridem coloribus est renovatum, duos hos versus inferiores, ut legere poteram, adscripsi:

Tam grandis genere permansit humillima vere,
Rara loquens ore, carni dominata severe.

I, fol. 169v (p. 342)

Sunt praeterea tres tumuli marmorei, unus vulgo fertur primi comitis Artesiae, alii duo

¹⁰²³ Childebert, Chlotar, Theudoald, Gontram.

¹⁰²⁴ De abdijen van Saint-Denis en Sainte-Geneviève.

¹⁰²⁵ Pont Saint-Cloud.

¹⁰²⁶ Pont de Charenton.

¹⁰²⁷ De abdij van Longchamp.

puerorum praetatorum¹⁰²⁸ videntur. Tunicas regales liliis consitas induti sunt, quod signum est, ex prole regia esse, carent tamen omnes inscriptione, in proximo pariete depicta s. Ludovici forma cum sororis, subsequentibus quarundam vestalium simulachris. Ad quae haec ascripta: ‘Jeanne, fille du roy de Navarre; Magdaleine de Bretagne; Jeanne et Marguerite, filles de Godefroy de Breban; madame Blanche, fille du roy de France.’ Non procul a Clotualdano in monte¹⁰²⁹ habitat quidam eremita, qui nunquam cubiculum suum exire dicitur, habet autem socium, vitae eremitanae sectatorem. Hic ex urbe elemosinas lautas affert, et ciborum delicias, nec tam occulte luxuriantur hi boni patres, quin vulgo pessime audire nuper coeperint.

[08-07-1585] o.s.

8. stylo Traiectino. In urbe nostra inchoatus pons versatilis portae Telonariae, et reliquiae xenodochii divi Justi, quod fuit in suburbano Catariniano, penitus dirutae sunt, lapidesque cum iis, quae ex cripta Martiniana in hoc aliaque publica opera consumpti.¹⁰³⁰

[00-07-1585] n.s.

(Hoc mense edictum regium Lutetiae publicatum, quo omnes Franciae subditi iubentur religionem catholicam Romanam amplecti).

In templo caelestinorum in charta pergamena haec insignia depicta erant:

[gekleurd wapen]

Josephi, comitis Montismaioris domini de Cresty et Stelly, Philiberti Emanuelis, legati Subaudiae ad regem Francorum Carolum IX; qui obiit anno MDLXX (1570), VII novemb., aetatis suae XXXVIII (38).

Augustus

Augustus rediit, nunc alter volvitur annus
Ex patria quo me Gallica terra tenet.

[00-08-1585] n.s.

Cohabitabant mihi Clementius et Johannes, fratres Verspeulii, qui cum semper modice viverent, adversa plerumque sanitate utebantur.¹⁰³¹ Quod et olim Plutarchus optime novit, cum eius meminerit libri, quo praecepta dat reipublicae gerendae (et vulgari paraenica, misere is vivere dicitur, qui medice).

[07-08-1585] n.s.

VII. Audivi disputationes mathematicas M. Bressi et Amioti, pro lectione mathesios ex testamento P. Rami instituta in collegio Cambracensi, stipendio annuo 500 aureorum; sed nimis illa ingenia fervida ad iurgia, quam moderatas doctasque disceptationes promptiora.

[10-08-1585] n.s.

X. Divo Laurentio hic dies sacer; nundinae tum minores Lutetiae extra portam d. Martini, ubi in sacello Laurentiano ostendebatur nescio quid Laurentii et virginis Apolloniae.

Meudon

[12-08-1585] n.s.

XII. Cum Carrione ad videndum castrum Medontiacum,¹⁰³² secundo ab urbe lapide ivimus.

¹⁰²⁸ Sic, lees praelatorum? Vidier laat het weg.

¹⁰²⁹ Mont-Valérien.

¹⁰³⁰ Het lijkt te gaan over de brug bij de Tolsteegpoort, die al in 1557 gebouwd was; het st. Jobsgasthuis buiten de Catharijnepoort, dat (in tegenstelling tot Vredenburg bij die poort) in deze jaren niet verwoest is; en de crypte van de Dom (of die van Oudmunster?).

¹⁰³¹ Vidier vertaalt: ‘l’abus des médicaments a ruiné leur santé.’ Las hij ‘medice’?

¹⁰³² Het kasteel van Meudon, gesitueerd bij de twaalfde banpaal buiten Parijs (afgebrand in 1871).

Quod impensis et cura Caroli Lotaringi, cardinalis,¹⁰³³ ad hanc formam redactum est nunc in bonis Guisiorum: structura ubique antiquitatem Romanorum aemu-

I, fol. 170r (p. 343)

latur, sed nondum summa manus imposita. Hortus pulcherrimus, variis herbarum et florum generibus excultus, porcae in formam insigniorum Lotaringicorum formatae, floribus colorem exprimebant; ubi erat Musaeum opere festivo et elaborato, quale describit Propertius (lib. III, *Elegiae*, III):

Hic erat affixis viridis spelunca lapillis
Pendebantque cavis tympana pumicibus.

(Vid. Calpurnium, *Eclogas* 6; et Apuleium, *Metamorphoses* lib. 2; Leonem Albertum, lib. 9 cap. 4, *Architecturae*).¹⁰³⁴

Vulgo satis proprie grotam, id est speluncam vocabant, dixisses omnem in eo ornando consumptam industriam. Vidimus praeter parietes marmoreos et caelum topiario opere, antiquissimas ex marmore statuas Roma advectas, nempe Europae iacentis magnitudine hominis viventis, eiusdemque magnitudinis Dianae venatricis cum cane venatico, quibusdam in locis restauratae. Hinc Veneris Cupidinisque ex pario marmore, tum duarum Venerum, forma minori manibus conchas marinas tenentium.

Vel quod originem eo monstrarent secundum hoc distichum (Ausonius in *Epigrammatis*):

Orta salo, suscepta solo, patre edita caelo
Aeneadum genetrix hic habito alma Venus.

Vel quod concha genitalem muliebris membri vim veteres significaverint; unde Plautus (*Rudente*):¹⁰³⁵

Ignoscere his te convenit, metus has ut id facerent subegit
Te ex concha natam esse autumant, cave tu harum conchas spernas.

Erantque hic occulti fistuli, qui undique aquam limpidissimam ex insidiis spargerent, et praecipue qui in pavimento nil tale expectantes, saepe faeminas, ex imo conspargerent.¹⁰³⁶ His oculis aliquantum recreatis varietatibus, pergimus ad ipsum castris aedificium, ut rariora lustraremus; eratque aula imprimis splendida nobili pictura, quarum haec erat summa, expressis ubique ad vivum imaginibus: Lotareni variae legationes ad imperatorem caesarem Carolum V, ad pontifices maximos Pium V et Gregorium XIII, ad Philippum, catholicum Hispaniarum regem, ad Venetos, ipsius in collegium purpureum adoptio, Henrici II coronatio, conventus pontificiorum Tridentinus, colloquium Plessiacum,¹⁰³⁷ Francisci II cum regina Scotorum nuptiae. Hinc ad aliud conclave transivimus, marmoreis statuīs antiquis refertum, spectabantur ibi Bacchi statua ad vivi hominis magnitudinem vineam summis digitis carpentis, divinum propemodum opus; Alexandri Magni; Mercurii cum talaribus caduceo et

¹⁰³³ Charles de Lorraine / Karel van Lotharingen.

¹⁰³⁴ Leo Baptista Alberti, *De re aedificatoria*, 1485.

¹⁰³⁵ De komedie *Rudens* (*Het kabeltouw*).

¹⁰³⁶ Bij ons staan ze bekend als 'bedriegertjes', met name in de schelpengalerij van kasteel Rosendaal, rond 1732 aangelegd door Daniel Marot. Het water spuit hier onverwachts omhoog.

¹⁰³⁷ Het concilie van Trente (1545-1563), het colloquium te Poissy (1561).

crumena; Bacchi altera minor, draconem domitam manibus et clypeo opprimentis; Palladis hastatae galeataeque; Persidis cum capite Medusaeo in clypeo; Cleopatrae sed capite truncae, in qua tamen egregiae artis signa apparebant; consulum quoque duorum incertorum. Erant in basibus collocata simulacra VI caesarum arte recentiori, ea qua forma in nummis exprimuntur, praeterea Othonis, Henrici II et Guisiae ducis patris. Inde

I, fol. 170v (p. 344)

legebatur in fumario maioribus literis aureis Salustiana sententia: ‘Et pace et bello clarum fieri licere.’

Judeos peregrinationis studiosos, cum antea didicissem, hic in hospitio Modontiaci¹⁰³⁸ nomen in pariete carbone nigro notatum hoc legi; ‘Josue Manasses Hierosolimitanus’, cum sententiola Hebraica.

[13-08-1585] n.s.

XIII. Non procul via Jacobaea est coenobium Trinitatis, Mathurino lunaticorum divo sacrum.¹⁰³⁹ Vestitus fratrum est candidus, cruce rubra caeruleaque insignitus. Ordinis huius institutor Innocentius III (vide Franciscum Modium in libro *De origine etc., ordinis ecclesiastici*), qui fertur a Deo monitus ut institueret fratrum collegium, quorum munus esset, christianos a Turcis captivos in servitutem abactos redimere. In templi choro sepultus est Robertus Gaguinus, qui *Cronicon Franco-Gallicum* conscripsit, ‘minister’, ut vocant, huius ordinis, cuius meminit Erasmus Rotterodamus et Polydorus Virgilius in *Henrico VII*, de quo praeter epitaphium, quod est apud Corosetum, hoc carmen ad parietem legi:

Christe, salus hominum, meritorum aequissime censor,
Servulus ecce tuus, pro carnis lege solutus,
Dormit et exspectat quo mentem examine verses.
Peccavi, miserere, nec horrida pende flagella
Criminibus, tua sum factura perennis imago.
Quod facit humanum tellus vorat; accipe santam
Effigiem, rex magne, tuam, quam percipit hostis.
Tu vitam et mores, tu mentis condita nosti,
Omnia sunt in spe, tantum miserere Gaguino.

In perystilio monasterii, simul ac templo egressus fueris ad dextrum, est Francisci Balduini¹⁰⁴⁰ i.e. sepulcrum ad duos pedes elevatum, cum epitaphio quod est in meis epitaphiorum libellis. Insignia haec

[pentekening van een wapen]

adsculpta erant in quatuor lateribus, nec procul hinc in pavimento legitur epitaphium Johannis de Sacrobosco,¹⁰⁴¹ astrologi barbaricis quidem temporibus, sed satis acutus, cuius libellus *De sphaera* utilissimus extat. Sunt versus istis temporibus digni, quos ipse composuisse dicitur, quos vide in meis epitaphiis quibus sphaerae forma adsculpta cernitur.

[11-08-1585] o.s.

XI stylo veteri. Traiecti Martinus Scenckius, Adolphus Mursiacus aliique nonnulli ad Paulinos inter pocula chrisma ex summo altari abstulerunt.

¹⁰³⁸ Château de Meudon.

¹⁰³⁹ De Trinitariërs die gevestigd waren in Saint-Mathurin.

¹⁰⁴⁰ François Baudoin, gest. 1573.

¹⁰⁴¹ Johannes de Sacrobosco (gest. ca. 1256), geleerde die aan de Universiteit van Parijs doceerde.

Circa hoc tempus. Ego primam barbae lanuginem deposui. Diis olim Romanorum moribus consecrari solitam; testis apud Suetonium Nero, qui iuvenilia tum festa instituit, unde Juvenalis:¹⁰⁴² ‘Ille metit barbam, crinem hic deponit amati.’ Ut plura ad hanc materiam scribuntur in libello de coma, impresso Parisiis apud Joannem Burdigalensem,¹⁰⁴³ in Monte divi Hilarii anno 1579.

Val van Antwerpen

[11-08-1585] n.s.

XI. huius mensis. Parmensi a rege Hispaniarum offertur Velleris aurei insigne, eiusque solemnitas in castris celebratur.

I, fol. 171r (p. 345)

[01-08-1585] n.s.

Antverpiani initio huius mensis cum rege Hispaniarum post longam obsidionem in gratiam redierunt certis conditionibus, quae typis expressae leguntur.

[28-08-1585] n.s.

XXVIII. Alexander Fernesius nomine regis urbem magna pompa ingressus est, annus hoc disticho continetur:

Virgo Legit spICas AntWerpiA CoLLa potentIs
PrInCIpIs HIspanI sVbIIcIt IMperIo.¹⁰⁴⁴

[14-08-1585] n.s.

XIV. Insulam, Cité vocant, lustravimus, quatuor pontibus continenti Academiae et urbi iungitur; Parvo, Virgineo, Michaelis et Numulario,¹⁰⁴⁵ a quo non procul alius ligneus, ubi molae quae fluminis cursu agitantur, unde Molendinarius vocatur. Pons Parvus ad Castrum Minus (turris est antiqua quae olim, ut volunt, porta Insulae sunt) nunc carcer, vulgo Petit Chastelet (vide Marot à *l'Enfer*) aedificiis quemadmodum et Virgineus cinctus utrimque, ut pontem non facile quis diiudicet a reliqua platea, est totus lapideus, quemadmodum Virgineus, ubi variae omnis generis merces, hic cum tempore Ludovici XII magna ruina multos mortales extinxisset ([Arn.] Ferron, lib. III), decuriones sive viarum praefecti eo nomine graviter a senatu multati sunt, pons inde architecto Jucundo Veronensi¹⁰⁴⁶ splendidior restauratus, et hoc disticho Jacobi Zanasarii ornatus:¹⁰⁴⁷

Iucundus geminos posuit tibi Sequane pontes
Hunc tu iure potes dicere pontificem.

(Vide Jul. Scaliger in *Poemata*, fol. 91, edit. Santandrei,¹⁰⁴⁸ et *Exercitationum ad Cardanum*, 331).

Pons Nummularius ligneus est, aedibus tamen quemadmodum reliqui utrimque ornatissimus, quibus habitant auri et argenti fabri ac mangones, gemmarumve exploratores; in Ponte vero Molendinario, cum sit tectus et obscurior, multi fucum venditores qui gemmas falsas,

¹⁰⁴² Juvenalis 3, 186. Zie ook Pollmann 2000, p. 27.

¹⁰⁴³ Jean de Bordeaux.

¹⁰⁴⁴ Virgo legit spicas Antwerpia colla potentis / principis Hispani subiicit imperio.

¹⁰⁴⁵ Petit-Pont, Pont Notre-Dame, Pont Saint-Michel, Pont-au-Change (en Pont-des-Meuniers).

¹⁰⁴⁶ Jocond, van Verona.

¹⁰⁴⁷ Jacobus Sannazarius (1458-1530), *Epigrammata*.

¹⁰⁴⁸ Genève, herdrukt bij Santandreaeas in 1591.

vitreasque, annulos in aures, torques, catenulas ex aere deaurato vendunt; subsequitur Pons Michaelis ligneus, quemadmodum Nummularius.

Habitat hic in insula Petrus Gondio, episcopus Parisiensis CVII (107), a Dionisio,¹⁰⁴⁹ ut volunt, Areopagita, quorum omnium nomina in Coroseto leguntur. Vocant hunc vulgo Monsieur de Paris. Gondiorum familia Florentina, quae brevi ex infima sorte ad principatus honores pervenit. Pater Alberti Retii, comitis, uxorem habuit filiam Petri Vives, mercatoris Lugdunensis, prostratae pudicitiae faeminam. Albertus vero Gondius, Florentinus mercator, mensam et solum vertit, deinde tempore belli Metensis scriba fuit praefecti Annonae, et Bonisii Faeneratoris rationarius scriba Lugduni. Landericus Gondius, comes Rhetius, equitum Franco-Galliae praefectus sive magister, quem mareschallum vocant, Catarinam Mediceam stupri consuetudine ita sibi devinxit, ut opes regias, honores magnos, et caetera praemia virtutum vitiis adeptus sit. Uxorem habuit Catarinam Claromontiam, ex familia de Chastigneraye; huius frater dominus de la Tour, magister domus regiae.

I, fol. 171v (p. 346)

Nescio an Johannes Baptista Gondius, cuius sepulcrum splendidum apud fratres augustinianos. Habuit is quoque fratrem Franciscum et ex hoc cognatum Hieronimum, regium e nobilium genere cubicularium. Petrus Gondius, episcopus, quoque Laudunensis dux et par Franco-Galliae. Pares a quibus instituti incertum, quamvis ab Arturo Britanno,¹⁰⁵⁰ qui et Galliae partem subiectum habuerit, quidam deducant. Fuere autem XII, vulgo ‘les douze pairs de France’, penes quos summa Franco-Galliae potestas, etiam reges eligendi. Tres sunt duces: Burgundiae, Normanniae, Aquitaniae; tres comites: Flandriae, Tolousae, Campaniae; tres archiepiscopi: Remensis, Laudunensis, et Lingonensis; tres episcopi: Bellovacus, Noviodunensis, et Catalaunensis. Hugo Capetus cum antea ducum et comitum dignitates essent temporariae et precariae, perpetuas esse instituit, et patrimonii iure ad posteros transmitti licere concessit. Verum, ut ad Gondios redeam, qui invidiosis opibus abundantes, publicis operibus privatisque magnifici, ex tam propinquis sordibus, in altum fortunae magis quam virtutis favore ascendunt; et populi et principum occulto odio prosequuti, ruinae proximiores videntur. Hic nempe Fortunae instabilis ludus, quae

Tollit in altum

Ut casu graviore ruant.¹⁰⁵¹

(Vide Manilium 4, cap. 2, Calentium, *Epist.* 113; Claud[ianus]).

Nunc ad templum Summum in Insula, d. Virgini Matri sacrum, venio, quod a quo et quando fundatum, quaeve in hoc offitia, epitaphiorum quoque magnus numerus, ut Remigii Belaquoi, in Coroseto est ampliter. Magna est molis sed obscurius, duoque ibi turres quos nescio quantopere Corosetus laudet, quo certe imperitiam suam ostendit, et in patriam adulatorium animum, cum mediocris sint crassitudinis, altitudinis vix mediocris. Hic ad primum templi ingressum colossus est divi Cristophori, tantae molis ut Erasmus Roterodamus ‘merito montem non hominis statuam’ dixerit. Eo nempe pervenit humana vesanies ut non vereatur etiam in sacris profanas comminisci fabulas, quod de Christophoro, qui Christum mundi factorem humeris gestaverit, quod mundi summis dominis, quod daemonibus servierit, mythologicum est, non historicum. Homo namque plus quam gygantea superbia, curiosa indagatione inquietum gerens animum, mundi suprema quaerit, et in fragili gloria felicitatis summum ponit. Hinc eo pervenit ut diabulo servire magnum

¹⁰⁴⁹ Pierre Gondi, hertog van Laon, Pair (hoogste vazal) van Frankrijk, 107de bisschop van Parijs na saint-Denis.

¹⁰⁵⁰ Arthur van Bretagne.

¹⁰⁵¹ Bekende uitdrukking, meestal met ‘lapsu graviore’.

I, fol. 172r (p. 347)

putet; quem si divina gratia illuminet, ut caecum errorem et exitialem interitum videat, quaerit Deum, quem primum imbecillis in fidei veritate vix agnoscit, donec maiori illustratus lumine ipsum iam Christum per mare hoc mundanum mille periculis plenum pectore gestet. Animo et corpore vere serviat, tum demum vero nomine ipsius Christophorus efficitur:

Felix quem tristi traxit de tramite Christus
Ut noscat coeli Christophoros Dominum.

(Parisiensi antistiti in nonnullis urbis vicis esse ius gladii et supremae iurisdictionis, tradit Choppinus, *De consuetinibus Andium*, I, pag. 346).

In templi pavimento marmoreus est lapis sepulcralis, XVIII (18) pedes com. longus, II cum dimidio largus. Fama est huius longitudinis fuisse canonicum sub hoc sepultum, quod vix credibile videtur, nisi quod et ad chori ambulacrum mensura quoque passus eius notata extet et pedum. Pedis longitudo mei pedis unius VI digit., pass. vero XIII pedes. Huius lapidis inscriptionem addidi.

([Tekening van een graftombe, daaronder een toren of een kasteel, met dit grafschrift:] 'Nobilis vir, magister Petrus de Chasteaupers, huius insignis ecclesiae canonicus. Dilexit, pie Jesu, decorem domus tuae, ne perdas cum impiis animam eius, quam singulariter in spe constituisti et in pace in idipsum requiescit. Anno suae incarnationis millesimo quingentesimo quarto, die [iovis] decimatertia mensis februarii. Pater noster. Ave Maria.').

Legitur in eodem templo ad imum in pavimento Johannis Ruellii, medici doctissimi, epitaphium, quod est in meis epitaphorum libris.

In ambitus chori latere septentrionali est effigies architecti huius templi hoc epigrammate vulgari lingua, intra duas pilas notata:

'C'est maistre Jean Rave, qui fu maçon de Notre Dame de Paris, par l'espace de XXVI ans, et commença ses nouvelles histoires. Priez pour l'âme de ly + et maître Jehan le Boutellier. Son neveu les a parfaits en l'an mil CCCLI (1351).'

Vidimus hic ad dextrum latus chori capitis simulacrum obscuro in anguli loco, vocant vulgo 'Pierre Conject'.¹⁰⁵² Dicuntque vel fabulantur esse Petri Conieti, procuratoris olim regii (Philippi Valesii),¹⁰⁵³ qui cum magnum auri thesaurum malis artibus collegisset, fuit in crucem condemnatus, et ex eius taliter congestis bonis templum hoc inchoatum. Vide de hoc *Narrationes Eutrapelianas*, cap. de iustitia, in fine (et cap. 26). Vulgo dicunt Lutetiam eum non vidisse, qui 'Petrum Conietum' non vidit, indicantes etiam minima tantae urbis perscrutanda.

Estque in templi medio Philippi Valesii statua equestris, ubi appensa tabella, Legis Salicae originem explicans, de qua vide Hotomannum, Gaguinum in *Annalibus*, Polydorum Vergilium in *Historia Anglicana*, et alios.

I, fol. 172v (p. 348)

Huius erat unum caput, titulus 62: 'De terra Salica nulla portio in mulierem transit, sed hanc virilis sexus acquirat', quod ex natura feudorum,¹⁰⁵⁴ ut est lib. 1 *De consuetudinibus feudorum*, tit. 1 par. 3, desumptum, videtur. Quod consilarii in causa Philippi Valesii contra Eduardum non omiserunt.

¹⁰⁵² Zie ook fol. 136v.

¹⁰⁵³ Pierre de Cugnières, raadgever van Philips IV.

¹⁰⁵⁴ Zie ook fol. 208r.

Sunt praeterea in insula templa d. Magdalенаe, d. Dionisii ad Carceres,¹⁰⁵⁵ ubi Romanorum carcer, in quo d. Dionisius vinctus et custoditus, fertur. Manent cancelli ferrei, et puteus unde vinctis potus dabatur; est et apud basilicam parlamenti templum Barthelomaei, et non procul Ponte Minori, Xenodochium quod Dei dicitur,¹⁰⁵⁶ tempore Francisci Primi conditum. In templo d. Virginis sepultus est Gaufredus,¹⁰⁵⁷ filius Henrici II Anglorum regis, Britanniae dux, anno MCLXXXVI (1186). Ibidem dicit Erasmus, sacrum extare lac, quam vulgi superstitionem facete ridet.

[15-08-1585] n.s.

XV. Ambulatum inimus ad pagum Gentilii, loco amoenissimo, sub dominio episcopi Parisiensis. In reditu arcem Vicetriam¹⁰⁵⁸ ruinosam vidimus. Videtur ex nomine ab Anglorum temporibus extare, vulgus spectris infamem dicit. Meminit huius Frosard, dicitque Henricum, comitem d'Erby, filium ducis Lancastri, et inde Anglorum regem, illic habitasse.

Eodem quoque die cum Carrione Paulum Melissum invisi, poetarum Germanicorum verum mel, qui iam poematum partem sub praelo habebat, dedicatam Anglorum reginae, ac in dies Angliam cogitabat; aetatis XLVI (46) annorum erat, utpote qui anno MDXXXIX (1539) natus.¹⁰⁵⁹

[17-08-1585] n.s.

XVII. De urbe Antwerpiensi Parmensi nomine regio dedenda actum, et eo ad Permensem legati ex urbe missi sunt (articulos dedit, apud me habeo). Philippus Marnixius Alegondius consul externus, Wilhelmus Merodius, Duffelius, Johannes Schoonhovius, equites, scabini; Andreas Hesselius, Matheus Lanoyus, Ludovicus Meganck, Cornelius Pruynen, Philippus Lantmeter, scabini, aliique nonnulli ex civium praefectis.

[18-08-1585] n.s.

XVIII. Multae Lutetiae sodalitates, quas confraternitates vocant, divorum nominibus insignitae, quae cum conventuri sunt ministri, vocant 'varletz de Gentilly', totam urbem holoserica vel bissina cappa sui divi imagine depicta et tintinnabula ceu nola circumeunt, et sodales tali die convenire debere, proclamant.

Saint-Honoré

[24-08-1585] n.s.

XXIV. In suburbio Honoriano,¹⁰⁶⁰ quod est maxumum, vidimus coenobium capussinorum, a Catarina Medicaea inchoatum, nundum vero perfectum; mirabile hoc cucullatorum genus Italia nuper transvectum a cardinale Lotaringo. Ex familia sunt, ut credo, d. Francisci, cuius se veros imitatores, caeteros vero franciscanos illegittimos fatentur, nudis incedunt pedibus, et per totum vitae spatium unico cucullo contenti vivere debent, sed variis fragmen-

I, fol. 173r (p. 349)

tis ac partibus reficiunt, ita ut similes sint Argonautarum navi, quae cum aliqua ex parte deficeret, novis restaurabatur; ut in *Thesei vita* narrat Plutarchus, vide Choppinum, *Sacra politia*, lib. 3, pag. 544.

¹⁰⁵⁵ De kerken van Sainte-Madeleine en Saint-Denis-de-la-Chartre.

¹⁰⁵⁶ De kerk van Saint-Barthélemy; l'Hôtel-Dieu.

¹⁰⁵⁷ Godfried, hertog Bretagne.

¹⁰⁵⁸ Gentilly, Bicêtre

¹⁰⁵⁹ Zie Pollmann 2000, p. 61.

¹⁰⁶⁰ De buitenwijk Saint-Honoré.

[26-08-1585] n.s.

XXVI. Pestis hoc tempore Lutetiae valde aucta est, et quoque Aureliani¹⁰⁶¹ multum grassari dicitur.

Cum per Castellum Minus ad Pontem Virgineum¹⁰⁶² pergerem, tanta ibi equorum, mularum, curruum, lecticarum, hominumque multitudo, ut vix longo tempore transire tuto liceret, ita ut hic vere, quod olim de Roma Iuvenalis, *Satyra* III, [v. 244] dici posset:

Magno populus premit agmine lumbos,
Qui sequitur. Ferit hic cubito, ferit assere duro
Alter; at hic tignum capiti incutit, ille metretam.
Pinguia crura luto; planta mox undique magna
Calcor...

Et vere a luto Lutetia dici potest, cum perpetuo luto quaedam plateae, licet silicibus stratae, occupantur; odore admodum pestilenti, quo cum nares tertio tandem die oppletae essent, nil odoratus sum postea. Occurrebat platea Martiniana templum d. Martini,¹⁰⁶³ ubi retro summum altare est vitrum arte non admodum rudi, ubi XII Sybillarum oracula de Christo legebantur.

Delphica ...

Hellespontiaca: Jesus nascetur.

Tiburtina: Hic puer ex Maria Virgine natus est.

Phrygia: Invisibile verbum palpabitur, et nascitur ex Virgine, ut Deus.

Cumana: Nascitur Deus in diebus novissimis de Virgine Haebraea.

Samia: Filius Virginis erit salus gentium.

Cimeria: Nascitur de paupercula, et bestiae terrarum adorabunt eum.

Europaea: Regem aetherium tenebit in gremio Virgo, domina gentium.

Lybica: In paupertate egredietur de utero Virginis et in perpetuum regnabit.

Persica: Ascendit puella puerum nutriens, dans ei lac proprium.

Erichtea: Jesus Christus, filius Dei, salvator e coelo rex adveniet per secula futurus.

Ubi et hoc legitur epitaphium:

Magister Abelis Burgundi, regii advocati, quod lusit cum ei parentasset VIII septembris, anno 1552. P.E.

Nemo laboratam Burgundo extollere molem
Tentet, et ex Phrygio marmore dives opus.
Pectoribus satis est hunc nostris esse sepultum,
Perpetua nobis et pietate coli.
Heu mihi fixa meae sic huius oberrat imago,
Menti sic facies tangit ubique animum;
Nostra virum per me talem cognoscet ut aetas,
Lugubris gemitus praecipiet sonos.
Huius postque decem recoletur saecula nomen,

I, fol. 173v (p. 350)

Hunc mihi si qua fides posteritasque gemet.

¹⁰⁶¹ Orléans.

¹⁰⁶² Via Châtelet naar de Pont Notre-Dame.

¹⁰⁶³ De kerk van Saint-Martin.

Hinc eadem via occurrit templum Juliani; inde abbatia Martiniana Rurestris,¹⁰⁶⁴ quae olim extra urbem, ubi, praeter alias inscriptiones quae in Coroseto leguntur, hoc legitur carmen:

Restituit sacri haec Amelotius atria templi,
In quo Martini longo stat gloria seculo, etc.

[27-08-1585] n.s.

XXVII. Plateam Antoninam perlustrans vidi jesuitarum aedes, nondum perfectas. In reditu transivi templum parochiale d. Gervasii,¹⁰⁶⁵ cuius turris ex vivo lapide a fundamentis restaurabatur. Ubi hoc epitaphium aureis literis in nigro marmore sculptum legi:

‘D.O.M. Hic iacet reverendus in Christo pater Ludovicus de Mainteternes, dominus et vicecomes de Maniquet,¹⁰⁶⁶ abbas monasterii de Chartres et s. Petruvini, vicarius generalis illustrissimi et reverendi principis D.D. cardinalis de Bourbon, qui obiit XXIII die mensis septembris, anno Domini 1579.’

[28-08-1585] n.s.

XXVIII. Viam Honorianam transiens vidi templum Honorii¹⁰⁶⁷ amplissimum et coenobium lumine captorum, a divo olim Ludovico, Galliarum rege, conditum. Vocant vulgo a numero, ‘les Quinze Vingt’, id est CCC (300). Est et ibi crux, ‘la croix de Terrouver’¹⁰⁶⁸ vocant, ubi saepe supplitium fit. Et hic olim Brunechildim, mulierem crudelissimam, iussu Lotarii II, Franco-Gallorum regis, quatuor equis discerptam, ferunt, de qua vide Gaguinum in *Chronicis*. In reditu coemiterium Sevirini, via Jacobaea¹⁰⁶⁹ transiens, in eius medio vidi monumentum hoc Frisonis cuiusdam nobilis; Gallicum epitaphium est in Corroseto, Latinum magno labore, quod literae essent exisae, descripsi:

‘Nobilitate generis comitum Orientalis Phrisiae, et animi corporisque dotibus praeclaro domino Ennoni de Embda, civitatis Emdensis praeposito, et electo satrapae; propter certam huius corporis resurrecturi spem, ac amoris synceri testimonium. Avia materque pia filio suo unico.’

[twee ingekleurde tekeningen, boven: het graf, onder: het wapenschild].

Carmen quod in uno est monumenti latere cum insigniis sequitur:

Quid fuerim nostra haec recubans demonstrat imago ;
Quid sim, quam teneo, putrida larva docet.
Peccati hanc nobis poenam ingenuere parentes,
Huius sed Christus solvere vincla venit.
Nunc mihi viventi spes quae fuit et morienti,
Aeternum corpus quale habet ille dabit.
Peccati, fidei, Christique hinc perspice vires,

I, fol. 174r (p. 351)

Ut te mortificet vivificetque Deus.

¹⁰⁶⁴ De kerk van Saint-Julien; de abdij Saint-Martin-des-Champs.

¹⁰⁶⁵ Place Saint-Antoine; de kerk van Saint-Gervais.

¹⁰⁶⁶ Of ‘de Maneval, abbas de Chastrices et sti. Petri Vivi’, zie *Dictionaire d’Epigraphie*, p. 157.

¹⁰⁶⁷ Rue Saint-Honoré; kerk van Saint-Honoré.

¹⁰⁶⁸ Lees: La Croix-du-Tiroir.

¹⁰⁶⁹ De begraafplaats van Saint-Séverin, aan de Rue Saint-Jacques.

Ad parietem eiusdem templi, in lamina, ni fallor, aerea, est epitaphium Angeli Cogneti, viri integerrimi, ‘integerrimum vetustatem quandam redolens Plautinam’,¹⁰⁷⁰ quod cum longius sit, et in meis epitaphiorum libellis extet, hic praetermisi. Angeli Cogneti quoque meminit in poematiis suis Leodegarius a Quercu.¹⁰⁷¹ Est et aliud in templo Lodoicae Archeriae,¹⁰⁷² matronae doctissimae non improbandum, quod nigro in marmore literis deauratis sculptum sic legitur:

‘D.O.M., Lodoicae Archeriae, matronae integerrimae, cui tenue corpusculum mentis altae capax, forma uxor stata, mira venustate condita; quae praeter muliebre opificium, literatura, poesia, pictura, arithmetica, musica, arte supra sexus conditionem imbuta, virtute ac doctrina praestantissima quence sui observantissime habuit. Liberos relicquit masculinos III, Joannem, Henricum, Casparum, puellas totidem, Dianam, Lodovicam, Magdalenam.

Henricus Simon, questor rationum regis, vir moestissimus (annis XIX perenni concordia, ne minima quidem amoris mutui friguscula, una transactis). Ex perpetuo illius voto superstes bene merenti titulum memoriae posuit. Vixit annos XXXVII (37); obiit anno christiano MDLXXIII (1573), XIX januarii. I.C.P.’

Hinc praetereuntes d. Ivonis¹⁰⁷³ i.c. templum, domum repedavi.

Ridebant nos Franco-Galli, quod vocabulo ‘honny’ pro déshonnoré uteremur. Illud tamen in limbo fasciae equitum Anglicanorum legi, hac in sententia: ‘Honny soit quy mal y pense.’

Hoc quoque usum invenio Froisardum, qui vixit circa annum christianum MCCC (1300), quando ait: ‘Et avoit honny son royaume.’

[13-08-1585] n.s.

XIII. Ridiculum contigit in Clotualdano¹⁰⁷⁴ municipio, noctu nempe quidam milites litigantes cum molitore qui habitat in ponte, eius domum effringere studebant, sed ob vigiles iam excitatos recesserant. Paulo post non procul cives conspiciunt ignem, veluti fomites ignearios, hostesque arbitrantur, multaque in medium incertis studiis conferunt. Tandem ex audacioribus numero L (50) armati exeunt, exploraturi quidnam esset. Hi cum propinquarent, tanquam in hostes sclopettos exonerant, militarique clamore insultant, nec quisquam audiunt. Propiusque accedentes lampyrides seu noctilucas reperiunt, in quas tantam vim fecerant, decoeptique non sine risu excipiuntur. Simile quid sibi contigisse in quadam Germaniae silva narrabat Melissus cum truncum pro urso intueretur non sine ingenti metu.

I, fol. 174v (p. 352)

September

Extulit imperium et Romanum Octavius orbem,
Recte hinc Augusti nomen ut auxit, habet.
Annos praeteritos september fructibus auxit,
Inde tamen minimum cum miser auget habet.

[01-09-1585] n.s.

I. Non procul a porta Divi Germani est collegium franciscanorum, quorum templum ante aliquot annos totum deflagravit, nunc eius pars superior restaurata a rege, aliisque principibus, quorum in vitris effigies et insignia spectantur, etiam Francisci Valesii Alançonii¹⁰⁷⁵ cum

¹⁰⁷⁰ ‘Integerrimum’ is ouderwets en typisch Plautus.

¹⁰⁷¹ Angel Cognet komt voor in de gedichten van Léger Duchesne.

¹⁰⁷² Louise Archerie.

¹⁰⁷³ De kerk van Saint-Yves.

¹⁰⁷⁴ Saint-Cloud.

¹⁰⁷⁵ François de Valois (Frans van Valois), hertog van Alençon.

totius Belgiae insigniis, et patriae meae. Hic multa sepulcra epitaphiaque, ac in primis Helvetii cuiusdam, nobilis virtute militari, cuius viva ex marmore effigies hoc elogio: ‘Sola virtus expers sepulcri’.

Huius epitaphium restauratum est in Coroseto. Est et hic viri pro temporis ratione docti in marmore nigro literis deauratis Nicolai de Lira¹⁰⁷⁶ (de hoc vide [Arnoldum] Pontacum, 2), quod miror Corosetum non vidisse, at cum sit longius, ad epitaphiorum meorum libellos lectorem voco. Monstratur hic pars columnae sanctae ligno inclusa, tantae crassitudinis quantae ipsa esse dicitur.

[03-09-1585] n.s.

III. Hoc die Academiae memorabilia perlustravi, ubi collegiorum ad scolasticorum institutionem magnus numerus, de quorum nominibus et institutionibus, Academiaeque privilegiis, multa Belforestus et Corosetus. (Honorium III vetuisse ius civile Parisiis legi, tradit Balaeus in eius *Vita*). Est ibidem abbatia amplissima d. Genovefae,¹⁰⁷⁷ a Clodoveo qui primus sacro ablutus fonte christianissimi nomen tulit, condita in honorem apostolorum Petri et Pauli. Sed postquam Genovefa multis, ut ferunt, miraculis clara hoc in templo sepulta esset, priscum nomen perdidit. Haec Genovefa tanta veneratione a Parisiensibus colitur (vide Hubertum Sussannaeum, *Ludorum libri* IIII), ut eius opem in extremis, tanquam divae tutelaris, necessitatibus implorent, et loculos in quo ossa eius condita iacent solemnii supplicatione per urbem gessent, interim vades duo canonici d. Virginis abbati dantur,¹⁰⁷⁸ ne latrocinia et furta etiam in sacris [sint].

Est in choro sepulcrum fundatoris regis, et in crypta huius uxoris Clotildis Burgundionum regis filiae. Monstratur in quodam sacello divi Baudellii caput;¹⁰⁷⁹ in alio est sepultura cum simulacro marmoreo archimandritae cuiusdam ut videtur; ubi hoc epitaphium in aere m. Johannis de Haistray, doctoris in theologia, qui vixit anno millesimo quingentesimo XXXII (1532):

Vixit Johannes Haistratus, apostolus alter,
Sacra ferens, doctor nobilis atque pius;
Dona dedit, coelum voluit, divina petivit,
Vixit ut hinc vivat, vivit et hic recubat.

I, fol. 175r (p. 353)

Huic contiguum est, et iisdem abbatiae claustris continetur paroechiale templum d. Stephani,¹⁰⁸⁰ protomartyris, quod totum restaurabatur, in cuius coemiterio epitaphium est Gallicum mirabilis et lacrumabilis casus. Huius quoque historia opere statuario ab altera parte aversa sculpta cernitur, quod in meis epitaphiorum libellis videre est.

Sunt praeterea templa paroechialia, d. Nicolai Sutoris, d. Hilarii in monte, et ad cloacam forumque Mauberti carmelitarum coenobium,¹⁰⁸¹ cuius columnis recentibus fulciebatur in porticu, originis carmelitarum pictura versibus illustrata spectabatur. Ubi Helias et Heliseus,¹⁰⁸² quos sui ordinis nimium quam inepte autores faciunt, cucullis carmelitanis incedebant. Deinde quomodo ex monte Carmelo hos d. Ludovicus, rex, Parisios traduxerit, et qui vestitum nigris et albis lineis distinctum, impetrata a pontifice Romano facultate

¹⁰⁷⁶ Nicolas de Lyre (1270-1349), franciscaanse theoloog, kenner van het Hebreeuws.

¹⁰⁷⁷ De abdij van Sainte-Geneviève en de graven van Clovis en Matilde.

¹⁰⁷⁸ Ondertussen worden twee kanunniken van de Notre Dame als borg gegeven aan de abt.

¹⁰⁷⁹ Het hoofd van sint Baudile.

¹⁰⁸⁰ De kerk van Saint-Étienne.

¹⁰⁸¹ De kerken van Saint-Nicolas-du Chardonnet en Saint-Hilaire-au-Mont, et dichtbij het riool en plein van Maubert, het Couvent des Carmes.

¹⁰⁸² Elias en Eliseus, bijbelse profeten.

mutaverint. Meminit horum Antoninus, episcopus Florentinus, parte historiarum III, tit. XX, cap. V. Forum vero Mauberti omnium rerum venalium ad vitae usum, esumque spectantium abundat, huius cloaca foetidissima, adeo ut in proverbium Erasmo venerit: Olet ut cloaca Mauberti.

Ab altera Academiae parte est templum d. Andreae ad fornices,¹⁰⁸³ ubi ad parietem hoc legi vivo in lapide sculptum epitaphium:

‘Reverendo in Christo patri ac domino eidemque clarissimo símul et ornatissimo viro Henrico Sincler, Scoto, Rossensi episcopo, regiae maiestatis a consiliis necnon supremi Scotiae senatus praesidi oculatissimi,¹⁰⁸⁴ Joannes Sincler a Restalrig, germanus, moestissimus posuít.’

Conditur hoc cippo Rossensis episcopus, ista
Quem docuit veris vivere terra modis.
Excipit haec eadem vitali lumine cassum
Terra, et ubi didicit vivere, morte cadit.

Idem Graece:

Θάπτεται ἐν τούτῳ Ροσσαῖος ἐπίσκοπος ἔρκει
Ὅν τε καλῶς αὕτη γαῖα δίδαξε βιοῦν
Καὶ τιθέντα βίον αὕτη χθὼν ἔσχε καὶ. ἦχι
Θνήσκει ἀρτιγενὴς ἔνθα δέδηκε βιοῦν, etc.

Aliud:

Dant Sophíae veram traducere dogmata vitam,
Et fati memores haec iubet esse viros.
Quid nisi venturae Sophia est meditatio mortis?
Vivere quí novit, novit et ille mori.

Lutetiae diem clausit extremum IIII non. jan. anni 1564.

I, fol. 175v (p. 354)

In aedicula quadam eiusdem templi est sepulcrum Christophori Tuani,¹⁰⁸⁵ sculptura et opere splendidum, in eius medio est effigies ad vivum marmorea, habitu praesidis, utrinque columnae sunt porphyretici, duaeque ex alabastrite statuae; supra caput insignia; subtus duo genii aerei, ad quorum pedes tabula est marmorea nigra, in qua aureis literis epitaphium, opera Piloni,¹⁰⁸⁶ quem optimum statuarium hoc tempore habet Franco-Gallia, incisum; nec inde procul Annae Tuanae epitaphium. Proxima in aedicula est monumentum sepulcri marmore, porphyretico, aere insigne praesidis Philippi Seguerii. Epitaphia vide apud Corosetum in additionibus, ex editione anni christiani MDLXXXVI (1586); huius meminit hoc disticho Leodigarius a Quercu:¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸³ De kerk van Saint-André-des-Arts.

¹⁰⁸⁴ Henry Sinclair (1508-1565), president van het Schotse gerechtshof (Lord of Council and Session) en bisschop van Ross. B. schrijft abus. Sinder (zo ook Vidier p. 110).

¹⁰⁸⁵ Christophe de Thou, president van het Parlement.

¹⁰⁸⁶ Germain Pilon, 1535-1590.

¹⁰⁸⁷ Philippe Séguier (bedoeld is Pierre); Léger Duchesne.

Magne vir et maior (sic sunt tua fata) future,
Si tu maiori tempore vivus agas.

Legitur ibidem aliud carmen sepulcrale non inelegans:

In nobilis cuiusdam manes

Heroum sedeant tumulis, umbramque locumque
Commendent Bellona, citis victoria pennis,
Gloriaque et surgens per quam nova gloria vivit.
Fama memor, Manes alios Astraea, bonique
Sive mali Pithio hortatrix et honoribus artes
Addictae celebrant, alios labor improbus et sors
Copiaque hoc minimum probitas pietasque sepulcrum.
Prisca fides ac simplex, cunctis semper egenis
Praestita, desertis viduis tenerisque pupillis,
Vel vacua tutela manu, contemptus honorum
Morsque secuta bonam vitam bona semper honorent.
Sic proceresque ducesque viros vel sorte vel arte
Insignes ditesque sua, tumulisque profusas
Et laudes et opes Ezelinus et illius urna
Despiciat brevis, his armis, his artibus hospes.
His opibus Christi, Christo duce, regna petuntur,
At quod fata decus superant post fata petendum est.

Froisart fait mention du tour de Louvre, ou fust mis prisonnier le conte de Montfort, qui avoit par force occupé la duché de Britanniae, aprez la mort de son frère, l'an 1341, vol. 1, chap. 73 et 4 chap. 71, pag. 208.

Lutetiae concilia sunt celebrata diversis temporibus, primum sub Johanne III, pontifice Romano, II sub Benedicto I, et anno 558, vide Choppinum, *Sacra politia*, I, pag. 200. 1574, Campanellam, lib. 5, 353: Non molto da poi la coronazione, il re (Henricus III)¹⁰⁸⁸ s'invaghitosi di Claudia, figliola di Nicolo, conte di Vadamonte,¹⁰⁸⁹ ch'altri chiamo Lodoica, di rara bellezza d'animo et di corpo, e la prese per moglie, non senza maraviglia del pop[olo], che non havesse procurato di Par[entato con casa d'Austria o altra reale].¹⁰⁹⁰

I, fol. 176r (p. 355)

[04-09-1585] n.s.

IV. Ad Sequanae ripam monasterium et templum augustinianorum (quorum originem videre apud Polydorum Vergilium, *De inventoribus*, lib. VII, cap. III licet) ingressus, haec animadverti a Coroseto et eius auctore omissa. In aedicula templi ad sinistrum in lamina aerea est hoc epitaphium Memmii:

‘D.O.M. et diuturnae memoriae Jani Jacobi Memmi,¹⁰⁹¹ multis praeclaris muneribus honoribusque perfuncti, iurisconsulti, antecessoris Tholousae, propraetoris urbani Lutetiae Parisiorum, libellorum supplicum in regia magistri, et regii in consilio sanctiore consilarii.

¹⁰⁸⁸ Hendrik III, in 1575 te Reims gekroond, trouwde een dag later, op 14 feb. met Louise van Lotharingen.

¹⁰⁸⁹ Vaudémont, Lotharingen.

¹⁰⁹⁰ Zie fol. 176r onderaan.

¹⁰⁹¹ Jean-Jacques de Mesmes (1490-1569). B. heeft zich in het jaartal vergist (zie Vidier 1990, p. 112, noot 1). De Mesmes was raadsheer, hoogleraar in de rechten in Toulouse en heer van Roissy.

Liberi maestissimi posuerunt. Natus est Rupeforti in Aquitania, obiit Lutetiae Parisiorum anno a partu Virginis MDLXVIII (1568), VIII kal. novembris, vixit annis LXXIX (79), menses V, dies XIII. Aeternum placida compostus pace quiescit.’

Ante sacellum egregii operis aereum, hoc legitur epigramma:

‘In reverendi domini Ludovici Chantereau, Dei gratia nuper Matisconensis episcopi ac santi Erutii abbatis, huius tabellati authoris commendatum epigramma; qui obiit XXIV septemb. 1531.’¹⁰⁹²

Carmina magnificas si laudant prisca columnas,
Egregium dices hocce, viator, opus.
Cantarellus amans divum Ludovicus honorem,
Providus extremos hoc dedit ante dies.
Aequora fumosos generant calefacta vapores,
Himber et hinc lapsus rursus in aequor abit.
Sic decet in sacris cumulata numismata rebus,
In sacra legitimo dona redire gradu.

Non procul hinc sepulcrum ex vivo lapide ad duos pedes altum, cum simulcro monachali, hoc notatum epitaphio:

Hic inhumatus adest Robertus, robur honoris,
De Porta dictus, ordinis huius amor;
Eximius doctor, has qui bene condidit horas,
Fac supplex precibus, vivit et ille Deo.

‘Robert de la Porte, natif de Paris, et filz du convent, en son vivant maistre en théologie et provincial de la province de France de la religion de saint Augustin, trépassa l’an de Nostre Seigneur MCCCC LXXXIII (1483), le XVI décembre.’

Ad dextrum arae maxime latus in aedícula a reliquo choro separata, marmore incrustato et aere splendido sumptuose inhumatus Philippus Cominaeus,¹⁰⁹³ historiographus, licet bonis omnibus artibus destitutus, suae aetatis celeberrimus, de quo magnum extat magni viri Justi Lipsii iudicium (in *Notis ad Politica*).

Incumbit genibus in quadam substrinxuncula cum uxore eius simula-
(... parentato con casa d’Austria o altra reale).¹⁰⁹⁴

I, fol. 176v (p. 356)

crum.

([tekening]: Philippus Cominaeus)

Eius effigies, hinc delineata opera Phillippi Vingii, sodalis mei, ante opus historiarum, quod iam sub proelo est, brevi spectabitur. Non longe a patris est filiae tumulus, altus pedes tres, cui superiacet marmoreum eius simulacrum, patrem vultu exactissime referens, ita ut non ambigem ad vivam effigiem esse expressam. Epitaphia sunt in Coroseto. Patris tamen hic versiculus adscriptus legitur: ‘Qui non laborat non manducet’. Dicit pont[tificalis] lib[er] de obedientia Parisiis iam tum 10.000 fuisse studiosorum.

¹⁰⁹² François-Louis Chantereau, bisschop van Mâcon, biechtheer van Lodewijk XII en Frans I, en abt van Saint-Euverte in Orléans, stierf in september 1531 (zie ook Vidier 1990, p. 113, noot 1). Het hs. heeft 15Z1 als jaartal.

¹⁰⁹³ Philippe de Commines (1447-1511), *Mémoires*. De tekening is gemaakt naar een polychroom (houten?) beeldje van de geknielde Commines.

¹⁰⁹⁴ Zie fol. 175v onderaan.

[05-09-1585] n.s.

V. Celebravimus natalem Ludovici Carrionis, Brugensis, quadragesimam.

Andegaviae¹⁰⁹⁵ moris esse, audio, ut mortuorum imagines ad vivam similitudinem depictae sepulcris appendantur, et in exequiis, Romanorum veteri quodammodo more, circumferantur.

[09-09-1585] n.s.

IX. Hospite nostro duce, castrum S. Mauri ex peculio Catarinae Mediceae, sed imperfectum, II. ab urbe lapide, ultra Sarantonium pontem, ad Matronae ripam visum ivimus.¹⁰⁹⁶

Structura est Italica splendida, primum cavaedium intrantes, in frontisspitio, insignia sculpta videbantur, et ab utroque latere faeminea statua, Geometriae una, Astronomiae altera, instrumentis instructa. (Castrum huius meminit Frosardus,¹⁰⁹⁷ vol. I, cap. 183, et 4, cap. 10. S. Mauri vero fit mentio in Usuardi *Martyrologio*, fol. 13 et 14).

Ad cavaedii parietes Francisci I effigies collocata, cui non procul astabant Charites ex candido lapide hoc epigrammate:

Hunc tibi, Francisce, assertas ob Palladis artes
Secessum, vitas si forte palatia Gratae,
Diana et Charites et sacravere Camoenae.¹⁰⁹⁸

Hinc quaedam videntur abesse, ut in sequentibus, quarum pars gypso erat obducta.

Ut vivas valeasque, forum hic vitabis et urbem,
Nec res a somno, nec revocabit amor.

Supra ostium tres erant statuae marmoreae, quarum Aesculapii videbatur una, caeterae capite truncae. In porticu palatii anterioris hoc fragmentum epigrammatis legebatur (Vide Test. in l.c.):

reperit / Carpe manu namque ipse volens facilisque
Si te fata vocant non aliter sequitur.¹⁰⁹⁹

Adiacet hic silva amoenissima et pagus in quo collegium canonicorum divi Mauro sacrum, cuius ibi corpus esse fertur, et miraculis clarere. Hic collium altitudines, pratorum virorem, fluvii limpidissimi lenem cursum, arborum umbras, ferarum multiplicium lustra, et ut uno verbo dicam Tempe, in quo nil amoeni desideratur. In reditu arcem Vincentianam,¹¹⁰⁰ ita appellat Virgilius [Polydorus] in *Henrico V Angliae*, in nemore vidimus. Quod nemus

I, fol. 177r (p. 357)

Philippus Adeodatus¹¹⁰¹ muris cinxit, et Henricus III monasterium hieronimitanorum fratrum fundavit, in quo ipse saepe pernoctare dicitur, habetque ibi saltum sive vivarium omnigenis feris refertum. Vergilius Polydorus de hoc in *Anglicana historia* sic scribit: ‘Vincentianum nemus, nomen id est regiae villae, a Lutetia circiter passuum tria millia ad ripam Sequanae

¹⁰⁹⁵ In Angers.

¹⁰⁹⁶ Château de Saint-Maur, bij de tweede banpaal buiten Parijs, voorbij de Pont de Charenton, aan de oevers van de Marne.

¹⁰⁹⁷ Froissard, de historicus.

¹⁰⁹⁸ Epigram van kardinaal du Bellay, baron van Saint-Maur: ‘O Roi! Si vous pouvez quitter un instant vos Palais, voici une retraite que Diane, les Graces & les Muses vous ont consacrée pour prix des Arts de Minerve que vous faites fleurir en France’.

¹⁰⁹⁹ *Aeneis* VI, 145-147.

¹¹⁰⁰ Château de Vincennes.

¹¹⁰¹ Philips II Augustus.

sitae', sed parum recte in hoc quod ultra mille passus ab urbe non absit. De fundatione canonicorum in regio sacello eius arcis, quaedam Choppinus, *Sacra politia*, lib. 1 cap. 8, num. 5.

Est fere eadem via, villa et hortus admodum cultus Villeroy,¹¹⁰² cuius dominus eius nominis regis a secretis, in quo, ut ambulacra areno solidata et ampla, arbores, frutices, herbas, flores, et caetera, omittam. Est piscina rotunda ad formam navaliorum Romanorum, seu lacus, in quibus pugnas navales exhibebant imperatores, quorum figura in antiquis monumentis cernitur. Huius vivarii haec est forma:

([tekening van de vijver]: Piscina horti Villaeregiae).

I, fol. 177v (p. 358)

Est ibidem hortus in formam cellae, multo depressior reliquo, multo undique virore conspicuus. Estque in medio fons nitidissimus, et aedicula aestiva, in cuius fronte effigies collocatae Cai. Tiberii Augusti et Germanici, caesaris. Circum pergulae quamplurimae et septa ex lauro, cupresso et herba salutari, sive rosmarino, semper virentia, exoticos quoque fructus magna cura hic alebat. In exitu ad portas vidimus effigies circulares ex lapide candido Herculis malorum domitoris, et Alexandri Magni bellorum parentis.

[11-09-1585] n.s.

XI. Lapidifodinas vidi in agro Parisiensi lapidum minus durorum, dicuntur tamen tempore indurescere.

[14-09-1585] n.s.

XIV. Loca urbis haec perlustravi, in via Antonina, sacellum Antonii minoris,¹¹⁰³ ubi crocodilus ex Aegypto advectus suspensus cernitur. Non procul hinc aedes Biragiorum, ubi proximus fons, quem Renatus Biragius Mediolanus, cancellarius Franco-Gallus et cardinalis,¹¹⁰⁴ suis sumptibus in usum publicum deduxit, hac qua vides forma, ex lapide candido vivo.

([tekening]: Fons Biragius. D.B. regnante Herrico III, Francorum rege christianissimo, 1581).

I, fol. 178r (p. 359)

Sunt hoc quoque in loco aedes multorum principum, nobiliumque, singula palatia diceres, tanto sunt splendore, ut sunt Navarraeorum, Guisiorum, Nesli.

Est et ab Italo quodam domus condita, impensis ducentorum amplius mill. aureorum Francicorum, ubi ex marmore et porphyretico omnia lapide nitent, anteriori in parte ad frontispicium nigro in marmore literis deauratis hoc legitur epigramma: 'Res ut ubi parta, ibi maneat'.

Hinc ad monasterium et templum divae Catarinae ad Vallem,¹¹⁰⁵ vulgo au Val des Escoliers, quod fuit exstructum iussu divi Ludovici, precibus militum praetorianorum, arciferos vulgo sive 'archers' vocant, qui in ponte Bovino¹¹⁰⁶ votum divae Catarinae fecerant, si vincerent, templum in eius honorem se erecturos. Haec docet inscriptio quae est ante vestibulum, quare custodes illi regii hic sepeliri deinceps sueti, quemadmodum quamplurima illorum sepulcra ibidem indicant. Hos autem nobiles fuisse videtur (ex insigniis et simulacris), quae ibi exsculpta. In quorum locum ducenti illi nobiles regiae familiae, qui malleolos deauratos ante

¹¹⁰² Château de Villeroy.

¹¹⁰³ Rue Saint-Antoine; de kerk van Petit-Saint-Antoine.

¹¹⁰⁴ L'hôtel de Birague. De kardinaal René de Birague (1506-1583), afkomstig uit Milaan, raadsheer van Frankrijk.

¹¹⁰⁵ De kerk van Sainte-Catherine du Val-des-Écoliers.

¹¹⁰⁶ Pont de Bouvines.

regem gestare solent, successisse, crederem. Unius sepulcri formam hic ruditer depinxi, ex qua eius temporis habitum militarem inspirare licebit.

([tekening van grafzerk met ridder]: Ici gist Lorcume Deogaburil, sergent le roi de France et de Navarre, qui trespasa l'an de grâce MCCXXIII (1224), le jour de st. Bride. Priez).

Praeterea multa nobilium et equitum ibi sepulcra spectantur, quae apud Corosetum memorantur. Est ad dextrum aedícula marmorea cum Biragui sepulcro splendido ac paene regio, ac statua, cardineo habitu, uxoris quoque eius, quorum epitaphia in Coroseto leguntur. Via Antoniana jesuitarum sunt aedes, quos via Jacobaea in area aedis Lingonensis¹¹⁰⁷ aedificasse, scolisque erexisse, scribit Molinaeus, quod se concilio Tridentino approbato dicerent. Vide eundem in *Consilio super concilio Tridentino*, capite LXXVI (76).

I, fol. 178v (p. 360)

Non procul a via Honoriana est domus regia Catarinae Medicaeae, Henrici II uxoris, Henrici III matris, in qua hanc vidi columnam candido ex lapide vivo:

([tekening]: columna cochlis),¹¹⁰⁸

opere Corinthiaco elaboratam; serviebatque scalae cochli, qua ad superiora aedium ascendebatur, circum ornabatur his emblematis: HC HC. H Henricum signat, ubi C geminum implicatum Catarinam exprimit; est quoque forma lunae crescentis, et alludit ad symbolum Henrici II, regis: 'Donec totum impleat orbem'. Copia cornu vero ubertatem et omnium rerum abundantiam pacemque sub hoc rege denotat.

Est praeterea templariorum olim domicilium.¹¹⁰⁹ Hi sub Philippo IV, cognomento Pulcri, penitus excisi, crudelique supplitio per totum christianum orbem conquisiti et necati, ob heresin, ut volunt, et nephandam in religionem christianam contumeliam. De qua vide [Petrus] Crinitus, *De honesta disciplina*, lib. XXIV, cap. XIII. (Vide Platinum, et Genebrardum, lib. 4 *Chronographiae*; Angelum Roccam, *Bibliotheca Vaticana*, fol. 213). Quanquam quidam haec omnia a pontifice Clemente ipsorum bonis, quae iam in infinitum excreverant, inhiante, conficta arbitrentur (part. III, cit. XXI par. III. Angelus [Rocca] ad Codicem de hered. instit. 152 col. 2, templariorum collegium improbatum esse per ss. papas, tradit. Vide *Annales*, lib. 3 Massonii, qui non iure sed ex calumnia factam templariorum excisionem tradit).

Antoninus, Florentinus antistites, his videtur ascribere, cum a rege ipsis haec crimina imposita iniuria putet, ut opibus tantis potiretur. Horum ubique, ut et hic, aedes, equites Rhodii¹¹¹⁰ possident, quorum quidam sacerdotio funguntur, quorum sequenti folio ex lapide sepulcrali do formam, habitumque; alique bello contra

I, fol. 179r (p. 361)

christiani nominis hostes contendunt, ex quorum numero praecipui equites Melitani.¹¹¹¹ In horum templo est sepulcrum cum statua Liladami,¹¹¹² postremi Rhodiorum magistri, qui Solimanno post gravem obsidionem (cum nulla subsidii a christianis principibus civili inter se bello concertantibus, spes foret) eodem anno quo noster popularis Hadrianus in pontificem maximum electus est, insulam et urbem relinquere coactus fuit. Huius epitaphium cum aliis

¹¹⁰⁷ L'hôtel de Langres.

¹¹⁰⁸ Een zuil met een inwendige wenteltrap.

¹¹⁰⁹ Het oude onderkomen van de Tempeliers.

¹¹¹⁰ De ridders van Rhodos (Johannieters).

¹¹¹¹ De ridders van Malta (Johannieters).

¹¹¹² Het standbeeld van Philippe Villiers de l'Isle Adam (1464-1534), de laatste grootmeester van de Johanniterorde in Rhodos.

est in Coroseto (meminit huius Gaguinus, fol. 71). Extat hic turris quam olim templariorum carcerem fuisse ferunt. Ambitus harum aedium amplissimus muro instar oppiduli cinctus. Ab his proxima porta et via nomen habet.

Vicina est platea crucifixi Jacobi¹¹¹³ ubi domus nova in nigro marmore literis deauratis hoc continet epigramma:

‘Cl. Guiotus III, mercatorum praefectus, his quaternis aedibus pedes octo recissis, triumphalem hanc viam exornavit et amplificavit, regnante Carolo IX, anno salutis MDLXVI (1566).

([tekening van een grafzerk]: Cy gist frère Johan dict Courtois prêtre, maistre ès arts, jadis commandeur de saint Sanson à Douay, prieur et garde des joiaus de l’église de Ciens, quy trespasa l’an de grâce MCCCCLXXVIII (1378).)

De constantia templariorum,¹¹¹⁴ et quam falso ipsis obiecta sint impietatis crimina, scribit Bocatius,¹¹¹⁵ *De casibus illustrium virorum*, lib. 9. Damnati sunt concilio Viennensi sub Clemente V, papa.

[17-09-1585] n.s.

XVII. Cum templum Jacobaeum ingressus essem, hoc ibi legi epitaphium:

Perdrieri Jacobi hic ossa reposta quiescunt,¹¹¹⁶
Post bis sex vitae lustra peracta suae,
Qui Barrae dominus, dominus simul Orvilieri,
Regi a secretis consiliisque fuit.
Artibus ingenuis studuit, quarum actus amore
Longinquas patria fecit ab urbe vias,
Unde reportavit patriae tot commoda, ut illi
Annibalde tuae sit data cura domus.
Cui sua tanta fides, prudentia tanta probata est,
Ut curam nati traderet ille sui.
Parisios tandem repetens, aedilis honore
Fungitur, urbanis muneribusque praeest,
Sic acta placide vita iusteque pieque,
Uxori flendus, flendus abit populo.
Ergo viro Joanna suo Fulcroia dum vult
Mortua coniungi, marmor utrique dicat.
Felices ambo, iacet hic bene mortuus alter,
Altera tanta fides, viva iacere velit.

I, fol. 179v (p. 362)

[19-09-1585] n.s.

XIX. Non procul ab augustinianis¹¹¹⁷ rex Henricus III populusque Parisiensis pontem, universitatem et urbem supra Sequanam coniungentem, magna mole et ingentibus sumptibus ante aliquot annos inchoarunt, cuius necdum iam media pars absoluta quae insulam attingit. Vidi equi formam, quem in pontis medio collocare constituit rex, et sui memoriam

¹¹¹³ Place de la Croix-Saint-Jacques.

¹¹¹⁴ De tempeliers.

¹¹¹⁵ Boccaccio.

¹¹¹⁶ Jacques Perdrier (-1578), heer van La Barre, raadsheer van de koning.

¹¹¹⁷ De Augustijners.

Valesianum appellare, quamvis quidam Novum, Luparae alii vocent.¹¹¹⁸ Hic in proximo palatium, ut vocant, Neversii ducis; nescio an Ludovici Gonzagae, vicarii generalis olim Caroli IX, regis, quod non ita pridem perfectissima architecturae ratione multis sumptibus exstruit.

Bezoek aan St. Denis

[27-09-1585] n.s.

XXVII. Augustino Lancerio et Jacobo Cruchio, Germanis comitibus, qui Duaco visendi Parisios ad nos venerant, porta Dionisiana exeuntes, fanum Dionisii petimus.¹¹¹⁹

Est via lapidibus strata perpetua II leucorum; ad viam diversae erectae passim regum in pilis et columnis statuae, certo spatio aequali distantes. Vulgus fabulatur Dionisium caput suum manibus ferens ibidem quievisse, et concionem sequenti turbae habuisse. Hoc tempore regum ad singulas corpora, quum ad sepulturam efferentur sisti narrant. Nunc quae in templo ac abbatia viderim ab aliis omitta, referam. Thesaurus hic si verus, infinitus, regum principumque veterum munificentia paulatim coacervatus.

Sunt tamen qui volunt, posteriores principes ad rapiendum quam ad dandum faciliores, veris gemmis fictitiis falsisque mutatis, vitreas plurimas quisquilias substituisse, quod ex gemmariorum investigatione proditum, narrant. De hoc thesauro quaedam annotavit Hieronimus Cardanus *De varietatibus rerum*, lib. XVII, cap. XCVII (97); quomodo item verae a falsis gemmis dignoscantur, prodidit in *Observationibus* suis Belonius, qui de monocerote sive animale unicorni agit cap. XIV. Qui thesauro praefectus est, mediante lucello, facili labore cuivis monstrat; distributus est per sex armaria, in quibus simulacra mortuaria ex caere ad veram similitudinem expressa vidi.

Henrici II, Caroli IX, Francisci Valesii Alanconii,¹¹²⁰ quae funeri veteri more, quem tangit Juvenalis, *satyra* VIII: ‘Tota licet veteres exornent undique cerae / Atria’, servierant.

Monstrabat nobis praeterea asserenti lingua divi Benedicti caput, mitramque, et calicem calamariumque scriptorium divi Dionisii, coronas regis reginaeque, lapidibus, ut videbatur, praetiosis zapphir, adamant., rubin. etc. insignes. Calcarea regia, crucem auream cui ex vera cruce dominica particulam inesse, dicebat, dentem divi Joannis Evangelistae, manum divi Thomae, digitum Bartolomaei, pedum Dioni-

I, fol. 180r (p. 363)

sii,¹¹²¹ Ludovici sceptrum, ‘manum iustitiae’ vocant, argenteum, onychinum aliud; vasa duo ex gemmis celata; effigies gemmeas Tiberii, Cleopatrae, reginae Sabarum, pedis gryphi extremam ungulam auro inclusam, pedis geometrici longitudine, ut servata proportione inde convinceretur, non avem sed ingentis enormisque magnitudinis fuisse colossus, unde potius censendum dentem vel cornu animalis cuiuspian, vel fictum quid esse, cum de gryphis fabulosam esse Plinii historiam, multi asserant.

Asservantur ibidem latrunculi lusus eburnea simulacra, inter quae ex ebore totus elephas castellum militare dorso ferens, dicunt Caroli Magni, imperatoris Romani et Franco-Gallorum regis, esse ex supellectile. Tres enses rubigine obducti, Joannae virginis (quam vocant ‘la pucelle d’Orléans’, cuius vitam versibus celebravit Valerandus Varanius¹¹²² quatuor editis libris circa annum christianum 1516), Torpili, Remensis episcopi,¹¹²³ et divi Ludovici regis,

¹¹¹⁸ Pont de Valois; Pont-Neuf; Pont du Louvre.

¹¹¹⁹ Porte Saint-Denis; Basilique de Saint-Denis.

¹¹²⁰ François de Valois, hertog van Alençon.

¹¹²¹ Vidier 1900, p. 126, leest abus. ‘pedem’, maar het gaat om de staf (pedum) van st.-Denis.

¹¹²² De dichter Valerand de La Varanne.

¹¹²³ Turpin of Tilpinus, aartsbisschop van Reims in de tweede helft van de achtste eeuw.

hac fere forma:

[tekening: zwaard].

Eadem in theca asservatur una ex sex hydriis Canae Galileae, ex candido marmore, urnis Romanis, quorum ex reliquiis verius puto, non absimilis, hac qua vides forma:

[tekening: kruik],

Iniuria autem temporis integra esse, desiit.

Paludamentum regium caeruleum, aureis liliis consitum, et indusium regium purpureum.

Speculum quoque marmoreum hinc vidimus, quod imperitus ille monachus allusione deceptus, Maronis magno *Fastu* vocare non est veritus.¹¹²⁴ Pone templi aram summam¹¹²⁵ est labrum illud porphyreticum, cuius meminerunt Belforestus (in *Cosmographia Munsteri*) et Nicolaus Caulaeus (in *Balneis antiquis*), longum pedes meos VIII, altum tres, capacitate dolii unius, factura satis videtur prodere antiquitatem, si cum balneariis labris antiquis, quae passim depicta in libris et marmoribus extant, conferatur. Nec repugnat quod tradit Belphorestus olim a Pictonibus, ubi baptisterium erat huc per Dagobertum translatum [tekening: doopvont]. Potuit nimirum ab ethni-

I, fol. 180v (p. 364)

co abluendi ritu, in christianum usum translatum fuisse; mirum est quo sit nitore, et adamantina prope duritiae ut nulla vi vel minimam notam ferro incidere potuerimus, hinc puto ea qua visitur integritate ad nostra haec tempora pervenisse; annuli qui utrimque sunt bini ex eodem lapide caelati, licet labro adhereant, tamen videntur posse elevari et manibus adprehendi, tanta sunt arte elaborati.

Pavimentum hoc loco omne est segmentatum et mosaicum; ex diversis minutis varii marmoris crustulis, ut apud Romanos quoque olim in usu fuisse, indicat vetus poeta Lucilius, his versibus:

Quam lepide lexeis compostae ut tesserulae omnes
Arte pavimento atque emblemate vermiculato.

Et Joannes Richardus de templo Fortunae Divionensis¹¹²⁶ memorat.

Iuxta aram quae ossa et loculos divi Dionisii continet, est unus, ut volunt, e clavis quibus Christus cruci fuit affixus.

[tekening van een spijker, ca. 15 cm]

Estque auro hoc modo inclusus, ferreus; longitudinis est haec linea in margine mensura: [een streep langs de kantlijn].

Iuxta Dionisium sunt corpora quoque Eleuterii et Rustici, sociorum Dionisii.

Sylvius vero Aeneas (lib. II *Commentarii ad Antonium Panormitam*) qui, pontificatu adepto, Pii Secundi nomen assumpsit, in haec verba de corpore Dionisii loquitur: ‘Ratisponae super Danubium (Joh. Calvinum, lib. *De reliquiis sanctorum*, et Cuspinianum, in *Arnulpho*; Aventinum lib. 4, pag. 347). S. Emmerani vetus monasterium cum viseremus, abbas qui loco praeerat, reconditum nobis ostendit corpus quod Dionisii Areopagitae, asseveravit. Cum nos illud apud Parisios servari diceremus, Leonis papae in medium attulit, quae testarentur (vide Crantz, *Saxonia*,¹¹²⁷ lib. 4, cap. 43), imperatorem, si recte memini, ex Henricis unum, cum regem Franciae invisisset, ac Parisiis ageret, haec ossa furatum hic detulisse; appellatque Pius pontifex “pium imperatoris furtum”.’

¹¹²⁴ De magische spiegel van Vergilius.

¹¹²⁵ Achter het hoofdaltaar.

¹¹²⁶ Dijon.

¹¹²⁷ Albert Krantz of Crantz (1448-1517), *Saxonia*, 1520, 2^e druk, 1582.

Ante aram Dionisianam est crux illa aurea, alta plus minus VI meorum pedum, cuius quoque meminit Corosetus; capsae inscripti sunt hi versus a Suggesto,¹¹²⁸ abbate quondam et huius templi restauratore, goticis literis:

Rex bone, Suggesti dignare pius misereri,
De cruce protege me, pro cruce dirige me.

Directe sub hac cruce crypta est, ubi ab aedituo cornu illud animalis unicornis qualiscumque recluditur (vide [Coroseti] *Antiquitates Parisienses* cap. V, fol. 24 verso). Longum XIX ped., striatum cochleae in modum, sensim in acutum desinens, ita tamen, ut infra qua parte capiti haeserat, quatuor vix digitorum crassitudinem excedat; ponderis vero quantum unica manu potest attolli.

Eadem cripta Malchi, si credere fas est, laterna¹¹²⁹ custoditur aerea, lumen emittens per cristal-

I, fol. 181r (p. 365)

linas ovali forma gemmas sparsim inclusas, cuius hic formam ut potui ruditer adpinxi. ([tekening]: laterna Malchi fictitia).

Supra cryptam est ara divo Ludovico sacra, cuius ibidem ossa reposita sunt deauratis in loculis. Ante dictam aram in humili sarcophago incisa est uxoris effigies cum epigrammate, quod in Coroseto legitur; simulacrum hinc exscriptum delineatumque apposui.

([tekening]: simulacrum Margaretae, uxoris s. Ludovici, Francorum regis).

Vidi hic ossa ceti, V singula XX pedum longa. Deinde in aedícula s. Lasari¹¹³⁰ est columna porphyretica absque basi, quae mensuram Christi continet, quam XVIII hic ad marginem positae lineae ([een streep van 13 cm langs de kantlijn]) aequant, si a globi iaspidei summitate metiaris, alias vix XVI eius modi lineas conficeret; eodem loco est sepulcri dominici magnitudo.

Extra templum in perystilio deambulatorio stat fontis labrum, olim monachorum ablutioni accommodum.

([tekening van een wasbak]: labrum quod est in propylaeo fani divi Dionisii).

Estque ex solido lapide simile iis quae sunt in aliis Parisiensibus monasteriis, praeterquam quod magnitudine superet, Belforestus ex circumpositis imagunculis censet antiqui et Romani operis. Cui minime accedo; cum ob barbarorum characterum scripturam, tum ob alias multas rationes. Nihil nempe est quod tantam antiquita-

I, fol. 181v (p. 366)

tem probet, repugnant forma, et ars, accedit artificis ignorantia in sculpendis imaginibus, quod quivis vel mediocriter in hac antiquitate versatus facile iudicabit. Unde monachi cuiusdam barbaro saeculo, quo bonae literae iacebant, inventum esse patet. Ipsius labri formam iam dedi [fol. 180r], imagunculas addam:

([tekening met koppen]: Aer, Aqua, Ignis, Diana, Neptunus, Ceres, Bacus, Pan, Venus, Jupiter, Juno, Hercules, Gerion, Thetis, Paris, Helena, Dives, Pauper, Flora, Silvanus), Leo Maurus, Avaritia, Ebrietas, etc.

Proximus est lapis hoc laepidae barbarrei epigrammate notatus:

¹¹²⁸ Suger (1080-1151) verbouwde de abdijkerk van Saint-Denis, wat als het begin van de gotiek geldt.

¹¹²⁹ Joh. 18, 10.

¹¹³⁰ De kapel van Saint-Lazare.

Qui iacet hic ville demenus¹¹³¹ prefuit ille
J. dictus Chardon, Christus faciat sibi perdon.

Est ibidem humilis in pavimento lapis in quo mentio Memoranciorum, talis: 'Icy gist mon senieur Robert de Mounmorency, jadis sousprieur et cenieur de céans' etc.

(De senioris vocab[ulario ?] vide *Annales Fuldenses*, anno 887).

Valvae templi aereis laminis opertae, in quibus variae historiarum expressae imagines. Creduntur Pictavio¹¹³² translatae, quod tamen falsum videtur, ex inscriptione literis goticis variis, inter se laberinthis mirum in modum connexis, ex quibus quamvis nullum potuerim sensum elicere. Dionisii tamen mentionem legi est hac fere forma:

([getekende Romaanse letters:] Hec opus Airardus coelesti munere fretus offert ecce tibi, Dionysi, pectore miti / Aeri reis monacus stes Dionisi cis) (?)¹¹³³

Accedit quod Franco-Galliae annales referant portas Pictavienses ex aere puro totas fuisse, non autem bracteis laminisque aereis ut hae vestitas, praeterea alteram in mari periisse, vide Hollainum, fol. 90.

Ante sepulcrum Caroli Calvi, quondam imperatoris et regis Franco-Galliae, quod est aereum in chori medio pendet lampas (lychnuches olim vel lychnos Greco vocabulo appellabant, ut antiqua inscriptio Romana: 'Panthei cum suis parergeis et cupidines cum suis lychnucheis.' Et Plautus: 'Lychnum emunge parumper') argentea, quam Philippus II, catholicus Hispaniarum rex, hoc dono dedit, ob reliquias sancti Eugenii, qui primus Christum in urbe Toletana praedicarat, prius a Gallorum rege donatas, in Hispaniamque translatas; splendidum sane munus, cui circumstant sed minoris magnitudinis argentei lychnuchi; quarum extremae navis sunt forma, perpetuo omnes lumine dedicati. In coemiterio ad septentrionem templi, paucos ante annos inchoatum est, superbum illud mausoleum, quod sequenti pagina depictum dabo, Henrici II et filiorum, quum omnia huius temporis

I, fol. 182r (p. 367)

([tekening van het mausoleum van Hendrik II]: Regiae sepulturae destinatum aedificium).

I, fol. 182v (p. 368)

aedificia superare posset, nisi quod lapis mollior longos annos non promittat. Est autem aedificium rotunda forma in modum amphiteatri, ad praescriptionem Vitruvianam optime formatum, opere Corinthiaco; et tantum est sub terra eiusdem operis, ad imitationem veterum templorum, theatrorum, circhorum, qui cellas et cubicula subterranea habebant, partim sacrificiis, partim ludorum instrumentis reponendis accommodata, 'caveas' vocabant veteres, ibi corpora regum quiescunt; in medio tam intus quam extra circuit praecinctio quaedam ceu diazoma; simul ac ingressus fueris occurrunt parvula aedicula, diversis columnis ornata marmoreis.

In medio est erectum regis non absimile Luduvici XI mausolaei, sepulrum, totum id ex marmore, lapide porphyretico, aere; quatuor ex aere virtutum statuae vivam magnitudinem superantes, regis etiam et reginae ex candidissimo marmore simulacra; caeterum epitaphia ibi nulla vidi, cum nondum illud perfectum. Joachimus vero Bellaius¹¹³⁴ hoc carmen verbis perbreve sententia et elogio magnum ad tumulum Henrici regis fecit: 'Henrici manibus. Hic iacet Henricus, qui fuit orbis amor.'

¹¹³¹ Lees: ballivus, zie Vidier 1900, p. 131.

¹¹³² Poitiers.

¹¹³³ Zie Vidier 1900, p. 131.

¹¹³⁴ Joachim du Bellay (1522-1560).

In templo sunt mausolaea Ludovici XI et Francisci I, ex marmore; quorum ibi simulacra cum omnibus simul victoriis bellisque ab iisdem gestis, artificii manu sculpta videntur. Epitaphium Francisci doctum composuit (Beza), quod est in eius tumulis, Ludovicae matris Francisci est in nugis Bourbonicis.¹¹³⁵ Franciscus Bonadus in *Dagoberto* templi Dionisiaci¹¹³⁶ his versibus meminit:

Ceu modo templa tenet Dionisius aurea mystes
 Mausolea mihi, et quae struxi busta futuris
 Regibus, a Domino delubra dicata loquuntur.
 Cedite pontifices haec venit in atria summi
 Numinis interpres, suo et hic depressa sigillo
 Inviolabiliter (restant) vestigia fixit.
 Hic dedit aeratas ingenti pondere valvas
 Picto rebellis erant huic sacra et idonea templo
 Dona, Lavacrum, Pylari cineres antistitis almi,
 Quin etiam totum quod habet provincia munus.

[00-09-1585]

Hoc anno et mense Franciscus Draeck expeditionem Indicam suscepit cum classe 25 navium et 2.300 militibus quam finiit 6 kal. aug. 1586 [27-07-1586], hanc descriptam plenius una cum cartis geometricis apud me habeo.¹¹³⁷

I, fol. 183r (p. 369)

Hoc monumentum spectatur in chori ambitu non procul a Ludovici XII sepulcro. Est autem cardinalis Burbonii, columna scilicet porphyretica, cuius basis e candido marmore, capitellum partim e nigro, altitudine templi columnas adaequatur.
 ([Tekening van de zuil van kardinaal Louis de Bourbon]: Obiit XI martii 1556).

I, fol. 183v (p. 370)

Johannes quoque Secundus, Hagiensis Batavus, carmine (*Elegiarum* lib. III, elegia XVII)¹¹³⁸ non indocto templum hoc Dionisii celebravit, quod ob eius elegantiam ascribam:

Proxima Parisiae iacet urbs Dionisia valli	
Heroum tumulis relligiosa virum	
Hic monumenta tenent longaevae inclyta saxis	
Nomina quae nuper Franca tenebat humus.	
Sub quorum titulis bellum subiere tot urbes,	
Ad quorum nutus tot voluere mori, etc.	
Raptus ad Elysias annis iuvenilibus auras	
Carolus hic molli spirat in aere tamen,	Carolus VIII
Artis opus tantae superat sublime sepulcrum	
Marmore de Pario quod Ludoicus habet,	Ludovicus XII

¹¹³⁵ Vidier 1900 vertaalt dit eufemistisch met ‘dans les poésies de Bourbon’, p. 134.

¹¹³⁶ De kerk van Saint-Denis.

¹¹³⁷ Francis Drake begon zijn Caribbean Raid in Plymouth op 14 sept. 1585, hij plunderde verschillende steden in het Caribisch gebied, en arriveerde op 22 juli 1586 in Portsmouth. Het eerste verhaal over de expeditie, *Expeditio Francisci Draki in Indias Occidentales ... additis tabulis geographicis*, verscheen te Leiden in 1588.

¹¹³⁸ Janus Secundus, ed. Utrecht 1541.

Hoc ubi conspexi, stupui et primaeva vetustas
Visa suas artes est revocare mihi
Cedite pyramides et pendula mausolaea,
Dicebam, et quicquid Graecia vidit opum
Quatuor extremos servabant numina fines
E quibus infracta mente manuque valens,
Nervorum reliquas vincit compage sorores
Diva potens fati vincere sola vices.
Stabat diva sagax, terrasque tenebat et astra
Docta deos homines instabilemque rotam.
Stabat et infrenus animi quae temperat aestus
Contemptrix flammae diva Cupidineae
Palluit e lympa credo qua diluit uvas
Plenaque virgineae simplicitatis erat
Iuncta chorum santi claudebat quarta senatus
Iusta bonis librans praemia, iusta malis
At circum statuis cinxere minoribus urnam
Privata culti relligione dei
Planitiem vero praestantia regis obibant
Gesta dei durum bellipotentis opus,
Parte alia trepidae fugiunt sine lege catervae
Parte alia densos curritur in gladios
Hic torquata trahunt serviles colla catheras,
Hic rapitur maestus funus in exsequias, etc.
Vertice sublimi genibus subnixus utrisque
Ora gerens senio ter veneranda gravi
Ipse suos cineres rex dispiciebat ut urna
Visus ad astantes dicere: Talis eram.
At consors regina tori, consorsque sepulcri
Nunc quoque blanditias dicere visa seni

I, fol. 184r (p. 371)

Clamores erronum varias quisquillas per urbem portantium, egregie expressit Scaliger pater his versibus in teretismatis:¹¹³⁹

¹¹³⁹ Teretismata (τερετίσματα, lit. ‘chirruping’), musical vocalizations set to the meaningless syllables *te te te*, *to to to*, *ri ri ri*, ...), zie *The Oxford Dictionary of Byzantium*.

Vinum, oleum, far, gossypium, scelerata sinapis,
Thus, resina, siser, vitrum, ientacula, sulphur:
Crustata caziomaza, tomacla, epityra, turundae. etc.

Michael Surianus, Venetianus, nel *Discorso di Francia* laudat tormenta bellica Francorum ab aequalitate omnium. Et a materia, quod e ferro, ne igni liquescant, sed improbat eadem quod in navalibus salsedine maris corrumpantur.

[30-09-1585] n.s.

XXX. Quod hodie in consuetudine positum videmus, ut salutantes manum ori advoveant osculabundi, praecipue Gallofranci, a veteribus olim factitatum legi, qui cum deos salutarent, manum ad os referre soliti sunt. Testantur id Apuleius (Lib. IV *Milesiaci fabelli*),¹¹⁴¹ Lucianus (in *Saltatione*), Minucius Faelix.¹¹⁴²

[21-09-1585] n.s.

XXI. Publicatum [*Brutum*] *Fulmen* Sixti V, pontificis Romani, contra Henricum Burbonium, Navarrae regem, alterumque Henricum, principem Condaeum.¹¹⁴³

Contiguum est basilicae Parlamenti sacellum, ut vocant, Sanctum, ubi vidi exemplar epistolae Balduini, imperatoris, Constantini ad s. Ludovicum, in quo omnes divorum reliquiae, a Ludovico ex Graetia transportatae, habebantur. Inter caeteras hic monstrabatur particula, ut aiebant, s. Crucis, quae summa religione colebatur. In hoc sacello regale sacrum musicis instrumentis saepe celebrabatur, hic quidam Picardus (Laurentius Zurius) anno christiano MDIII (1503) ex manibus sacrifici celebrantis, vi abstulit hostiam, ut vocant, sacramentalem, eamque in terram proiectam multis spectantibus proculcavit. De coronae, crucis, lanceae, spongiae fragmentis, in hoc conditis, vide Gaguinum, in *Divo Ludovico*, fol. 60. (At de gryphi pede et monoceroto, vide Becanum in *Hyperborea*, lib. 9).

De viris aliqua eruditione praestantibus huius amplae urbis, nescio an quid dixerim; at ne hos omittam, silvulam quandam doctorum hic addere statui: Guilielmus Pepinus,¹¹⁴⁴ ordinis praedicatorum, varia in theologia edidit, vide *Catalogum librorum Francofurti editorum*; Margarinus de La Bigne qui scripsit *Bibliotecam sacram*; Fr. Thomas Beaulx-amis, qui plura scripsit theologica; Jo. Copus i.c.; Dongrangerius, medicus; Jo. Gorraeus, med.; Jo. Liebantius, med.; Joan. Palmarius Constantinus, med.; Petrus Tartaretus; Philippus Longavallius, Parisiensis i.c.; Guil. Budaus i.c.; Hotomanni quoque hinc ducere originem videntur, cum aedes Hotomannorum adhuc supersint in platea Bruriana; Henricus Stephanus, Lutetiae etiam natus.

I, fol. 184v (p. 372)

October

October Bacco merito sacer, obtulit uvas,
Et vini docuit vim docuitque meri.

¹¹⁴⁰ Fluitspeelsters.

¹¹⁴¹ *De Gouden ezel* van Apuleius wordt als een Milezisch verhaal beschouwd.

¹¹⁴² Hij schreef *Octavius*, een dialoog tussen een christen en een heiden.

¹¹⁴³ Hendrik III van Valois (koning van Frankrijk, 1574-1589) verbood in 1585 de protestantse geloofsuitoefening, waarna paus Sixtus V (1585-1590) hem steunde. Deze excommuniceerde Hendrik van Navarra, de latere Hendrik IV van Bourbon (koning van Frankrijk, 1589-1610), en Hendrik, prins van Condé (1552-1588). Daarmee ontstond de oorlog van de drie Hendriken (1585-1588).

¹¹⁴⁴ O.a. *Opus admodum insigne de adventu domini*, 1511, en *Sermones quadragesimales*, 1517.

[00-10-1585] n.s.

Hoc mense ex prioribus aedibus migravi in viam Pavoniam, non procul a via Victoriana,¹¹⁴⁵ ubi insigne ‘Pavonis’, unde et viae nomen mansit.

[09-10-1585] n.s.

IX. Luteciae cum esset sacer hic Dionisio dies, in memoriam Graeci divi celebrant missam Graece.

Hoc tempore veteri Franco-Gallorum regum more, Henricus III quosdam, qui struma laborare dicebantur, saliva pollice, illita attigit solemnibus verbis: ‘Regis te tangit manus, Dei te bonitas sanat’. Hanc vim caelitus Franco-Gallorum regibus tributam narrant, sed Caelius Calcagnius naturale id esse scribit, et pluribus attributum Polydorus quoque Vergilius idem Anglos de suis regibus praedicare autor est. Vide librum singularem Andreae Laurentii in 8°, Parisiis editum anno 1609.

Hoc mense quidam reformatae religionis homines arcem Andegavensem¹¹⁴⁶ munitissimam dolo occuparunt, sed paulo post obsessi, cum Condaeus frustra obsidionem levare tentasset, certa pecunia civibus eam reddiderunt.

[07-10-1585] n.s.

VII. Edictum in julio a rege Henrico publicatum, ut religionis reformatae homines ante sex menses regno excederent renovatum, cuius hic tenor:

Edict du roy Henry Troisiesme, touchant la réunion de tous ses subjects à l’église catholique, apostolique romaine.

Nous avons déclaré et déclarons que nous voulons et entendons, que tous nos subjects d’icelle nouvelle religion, ayent dedens quinze jours, après la publication de ces praesentes, a se réduire à nostre dicte religion catolique, et en faire profession, ou à faute, de ce sortir hors de nostre royaume et pais de nostre obéissance; avec permission de vendre et jouir ou aultrement disposer de tous leurs biens, tant meubles que immeubles, ainsy que bon leur semblera, selon qu’il est contenu en nostre dict édict. A la charge toutefois, qu’ils n’ayderont d’iceulx biens directement ou indirectement, ceulx qui sont élevez en armes contre nostre autorité ou leurs fauteurs et adhérens.

Nous n’entendons en ceste présente déclaration estre comprises les femmes, tant mariées que veufes, ny les filles estans de la nouvelle religion. Ausquelles nous laissons le reste du terme de six mois porté par nostre édict du mois juillet, pour se réduire à nostre dicte religion catolique, ou sortir hors de nostre dict royaume selon qu’il est contenu per iceluy.

Défendons néantmoins à tous nos subjects de quelque

I, fol. 185r (p. 373)

qualité qu’ils soient sur peine de la vie, d’user d’aucune voie de fait en ce que dépend de l’exécution de ceste nostre praesente déclaration, et de faire aucun tort ou nuyre, soit es personnes ou biens, de ceulx qui ensuivant nostre dicte volonté, se retireront hors nostre dict royaume, ou contrevenans à ycelle, demeureront le dict temps passé dont nous remittons l’entière recherche et poursuite à nos officiers.

Donné a Parys le septiesme jour d’october, l’an de grâce MDLXXXV (1585), de nostre règne le dousiesme. Ainsy signé, Henry.

Leu et publié à son de trompe et cry public par les carrefours de ceste ville de Paris accoustumés à faire cris et proclamations, le mardy XXII jour d’octobre, l’an de grâce mil cinq cens quatrevint et cinq.

¹¹⁴⁵ Rue du Paon; Rue Saint-Victor.

¹¹⁴⁶ De citadel van Angers.

[10-10-1585] n.s.

X. Vidi panegyricum, cardinali Burbonio dicatum a Suggestio i.c.,¹¹⁴⁷ in quem illud Alexandri Severi¹¹⁴⁸ optime convenire arbitror: ‘Scribendas laudes alicuius ducis vita functi, ut eum imitemur. Nam viventes laudare, irridere esse, maxime imperatores a quibus speratur, qui timentur.’ (Id Pescennio¹¹⁴⁹ tribuit 5. parte in fine).

[11-10-1585] n.s.

XI. Hoc fere tempore vindemiae, vinum nisi importatum olim non habuisse Gallia videtur, cum vites eos habere permiserit Probus, imperator, ut in eius *Vita* refert Vopiscus (Eutropius, lib. IX). Olim apud Romanos flamen Dialis auspicabatur vindemiam, et ut ius esset, vinum legere, agna Jovi faciebat; autor Varro, *De lingua Latina*, V.

[01-10-1585] o.s.

Prima huius. Regina Angliae edidit libellum, continentem causas quae ipsam moverunt ad defentionem Belgarum contra Hispanos suscipiendam. Qui apud me est.

De patitiis Francorum, quos vulgo ‘pairs de France’ vocant, sic scribit [Adrianus] Turnebus, *Adversaria*, lib. XIII, cap. 16. ‘Quod quidem et reges Franciae imitati sunt, quosdamque satrapas, patitios vocarunt, quos antiquitatis ignari ‘pares’ appellant’.

[20-10-1585] n.s.

XX. Cum extra portam Mercurianam deambulandi animo cum Carrione ivissem ad Montem Mercurium (huius montis meminit Frodoardus in *Chronico*, pag. 219, et Abbo¹¹⁵⁰ vocat Cacumina Martis, pag. 471), quem nunc Martyrum vocant.¹¹⁵¹ Quingentis passibus urbe distantem pervenientes, coenobium quod ibi est virginum visimus. Hic olim praefectum Parisiorum habitasse narrant et Eleutharium ac Rusticum, Dionisii socios, capite truncatos; quidam et Dionisium volunt, alii negant. Extat sacellum ad rei memoriam. Vestales, cum licentius viverent, ante aliquot annos reformatae, ita ut perpetuo quasi carcere detentae exire iis non liceat.

Quemadmodum nobis loci pastor narrabat, cum quo cum multa fuisset fabulati, et ipse se eleganter admodum et Latine loqui putaret, adeo ut ne Gallicum quidem ex eo verbum audire, cum Gallice nos loqueremur, potueri-

I, fol. 185v (p. 374)

mus. Interim nobis divinandum erat, Tusce an Osce loqueretur.¹¹⁵² Tandem a nobis interrogatus, an esset indictum ieiunium, profestus nempe erat alicuius divi dies, sic dicunt, respondit: ‘Sed Christus ait in evangelio: Onus meum leve est.’¹¹⁵³ O magna elegantis hominis subtilitas! Ex tam provo pastorum delectu omnis paulatim in ecclesia error crevit, adeo ut vix umbra priscae puritatis in tota papistica religione appareat.

[22-10-1585] n.s.

XXII. Templum in agro Parisiensi 2. ab urbe lapide visum ivimus, divae Virgini matri cognomento Boloniensis sacrum, in lapide ad parietem haec de eius dedicatione legebatur: ‘L’an D. 1469, IX jul., fut consacrée Nostre Dame de Boloigne,’¹¹⁵⁴ par Guillame Chartier, évesque de Paris’. Vidi tamen hic sepulcra, ut inscriptiones indicabant, ante trecentos annos posita, inter quae unum est paululum a caetero pavimento elevatum, consilarii, ut tunc temporis plurimi, armati. Verum puto tunc post restaurationem, templum iterum dedicatum.

¹¹⁴⁷ Petrus Suggestus, hoogleraar kanoniek recht.

¹¹⁴⁸ Alexander Severus (208-235) Romeins keizer, de laatste van de Severische dynastie.

¹¹⁴⁹ Pescennius Niger (135/140-194), kandidaat-keizer, verslagen door Septimius Severus.

¹¹⁵⁰ Abbo Cernuus (gest. ca. 925), *De bello Parisiacae urbis*.

¹¹⁵¹ Via de Porte Montmartre naar de Mont-de-Mercure en de Mont-des-Martyrs.

¹¹⁵² Tusci (Etrusken) en Osci, oude volkeren in Italië.

¹¹⁵³ Matteus 11, 30.

¹¹⁵⁴ Bij de inwijding in 1469 kreeg de kerk van Menuls, in de banlieu van Parijs, deze naam.

Mirabar in tam celebri Academia ius civile non doceri, causam me docuit pontifex Romanus Honorius III, lib. V *Decretalium de privilegiis*, cap. 28, qui ibidem prohibet, ne Parisiis vel in vicinis locis ius civile legatur, sed tantum canonicum.

[25-10-1585] n.s.

XXV. Proditione ducis captum a regiis munimentum ad Pilam Montanam (het Berchshoofd), ubi ducenti exules Noviomagenses fere tam igni quam aqua periere.¹¹⁵⁵

Hoc mense mutati VIII-viri militares et electi, id est Vernerus Jacobus Velthusius, qui vexilliferum assumpsit Nicolaum Canifium et vicarium Christianum Johannem Rhenium, pistorem, qui anno '87 Verno successit, habuitque scribam Ivonem Deckerum.

Cera pingere artificiose hoc nostro tempore restauratum ex antiquitate, cum iam simulacra vivacissimis coloribus exprimanter, et ipsa cera quaslibet induat formas, et quemcumque imitetur colorem. Plinius ([*Naturalis*] *historia* lib. 35, c. 10) huius artis meminit his verbis: 'Cera pingere ut picturam inurere quis primus excogitaverit, non constat. Quidam Aristidis inventum putant, postea consumatum a Praxitele.' Cap. vero 12 dicit, Lysippi fratrem Lysistratum hominis imaginem gypso e facie ipsa primum expressisse ceraque in eam formam gypsi in fusa emendare instituisse. Meminere eius artis olim Anacreon, *Odis* X, XXIX, XXVIII, LIX, et Cicero, *In Verrem*, lib. VI.

Rubro vino vulgo 'clairet' plerique utuntur, quod exsiccare eoque facilius concoquere tradit *Suidas*,¹¹⁵⁶ in Ο´ (70) κίρρον οἶνον, pag. 488.

Hoc mense editus est Antwerpiae libellus Dordraci, continens quaerimonias reformatae religionis hominum, quam male ipsis fides a Parmensi promissa servaretur, et quantopere libertas constringeretur.

I, fol. 186r (p. 375)

November

[00-11-1585] n.s.

Doctorum quorundam Parisiensium nomina supra omissorum, hic recensere statui, ut sunt: Rusaesus, Petrus Roseltus, poeta, Renatus Perierius, Richardus Gorraeus, Richardus Parisiensis, Stephanus Bruelever, Stephanus Pascasius, Carolus Stephanus Roberti filius. Restaurationem Academiae Parisiensis quae contigit circa annum 1530 sub Francisco I, vide *Chronicon* Carrionis, lib. 3, mon. 4, aet. 3. Gallica olim etiam studia floruisse, Hieronimus testis est in *Epistolis*, tom. 1, pag. 43, *ad Rusticum, monachum*.¹¹⁵⁷

[05-11-1585] n.s.

V. Via Jacobaea vidi templum benedictinum, quod est ex antiquissimis, ubi in aedicula inscriptio indicans; hoc in loco Dionisio, praesule, populum primo Deum verum invocasse. Sequitur templum Dionisii ad Graecos,¹¹⁵⁸ quod ab ipso Dionisio conditum, volunt; cui e regione est collegium dominicanorum fratrum,¹¹⁵⁹ in quorum templo multa principum sepulcra, quae Corosetus annotavit. Est ibi ad sinistram chori latus epitaphium popularis mei, quod tanto lubentius, quanto patria caeteris est amantior civitatibus, adscripsi. Pro quo munere precor gaudeant felices manes, et mihi idem offitium mortuo tribuant posteris, opto.

Stephano Gevardi ab Amerongen, Ultraiectensi, Joannes ab Amerongen, frater, moestus posuit.

¹¹⁵⁵ De gouverneur van Nijmegen veroverde Dukenburg en Bergshoofd, en trok daarna naar Grave, nov. 1585.

¹¹⁵⁶ *Suda*, Byzantijnse encyclopedie. Hier staat onder letter Kappa: Κίρρον:> πυρρόν. καὶ ὁ κίρρος οἶνος πέττει ῥᾶον, ξηραντικός ὄν. (Met dank aan Sjef Kemper).

¹¹⁵⁷ De kerkvader ontraadde de jonge monnik Rusticus in 411 kluizenaar te worden.

¹¹⁵⁸ De kerk van Saint-Denis-des-Grecs.

¹¹⁵⁹ Bij de Jacobijnen in de Rue Saint-Jacques, volgens Vidier 1900, p. 138.

Quisquis ad hoc veniens non grandi aetate sepulcrum,
Disce, meo poteris doctior esse malo.
Formae nemo suae confidat, nemo iuventae,
Lanificas nequeunt ista movere deas,
Nec iuvat immensis didicisse laboribus artes,
Mors etiam doctis iniicit atra manus.
Mi nihil illorum facilis natura negarat,
Et tamen obscuras cogor inire vias,
Securus, miser, exitii ignarusque futuri,
Vive memor lethi, mors inopina venit.

Obiit Lutetiae anno aetatis 24, 19 novemb. MDLX (1560).

Ibidem hoc Goudani cuiusdam Batavi legitur:
Epitaphium ad magistrum Gilbertum Goudensem, sacrae paginae baccalaureum.

Christi ter centum lustris unoque peractis
Aurea dum Phoebi Scorpius astra tenet,
Occidit, heu! Moellae Gilbertus, gloria gentis,
Qui nondum senas vixit Olympiadas,
Parisios misit quem Gauda Batava docendum
Imberbem et clarum dotibus ingenii.
Imbibit a puero praeclara poemata vatum
Socratis et quicquid dogmata sacra canunt.

I, fol. 186v (p. 376)

Archesilae pariter, pariter Zenonis amator
Exstitit et Sophiae lausque decusque sacrae.
Artibus his summo tandem sudore repertis,
Semper ei studium sacra Minerva fuit,
Auxilio cuius didicit quod numen Olympum
Torqueat, humanum qui regit autor opus.
Ast ubi sacrorum statuit sententia patrum
Gilberti ut cingat laureaserta comas,
Atropos ecce secat viridantis stamina vitae,
Nec parcit tanto mors malefida viro.
I nunc et longos spera tibi Nestoris annos
Quisquis es; omnigenis mors venit una viris.

In porticu ante capitulum, ut vocant senatulum monachorum, est lapis, hac inscriptione in pavimento: 'Ci gist Aliz de Grienberga, quy nourry la très noble reinne de France, madame Marie, qui fu fille au duc de Breban, priez,' etc.
Manet adhuc nomen et titulus illustris baronum Griembergensium apud Brabantos, de quibus vide Pontum Huterum, *De Genealogia*, fol. 90 (vide Haemum in *Poematibus*, 80). In eodem porticu est sepulcrum dominicani et familia Guzmannorum, de stirpe, ut volunt, aut cognatione s. Dominici, praecipuae vero Hispanorum familiae, origine Gothicae-Germanicae, id nomina indicant. Guzmannorum, Goesmannorum mere Germanica. Ibidem alterius Hispani

Requisentii nomen legitur. Supra portam hoc est epigramma in nigro marmore literis deauratis gravatum:

‘Nicolaus Hennequin,¹¹⁶⁰ nobilis civis Parisiensis, in D.O.M. gloriam, hos fornicum marmoreorum quatuor ordines superstructasque aedes fratribus praedicatoribus magnifica liberalitate funditus instauravit, anno Christi servatoris MDLVI (1556), regnante Herrico II, Franciae rege christiano.’

([pentekening van Pierre de Bourbon]: Haec restaurata vetustas).

In choro ad latus australe est sepulcrum Petri Burbonii, cuius effigies ad vivum exsculta, ut hic videtur, sepulcro ad duos pedes elevato. In qua considerandum quod tunc temporis idem nos in radendo barbam optinuerit, qui hodie est in usu. Ita ut in multis antiquitatem centum vel ducentorum annorum revocari videas, quod in vestitu, in cingendis gladiis, ex antiquis illorum temporum marmoribus et picturis observatur. Idem quoque in lingua usui venire videmus, cum hoc tempore aulici praecipue nescio petulantia an antiquitatis studio, multa obsoleta verba et idiomata producant, ut: ‘piarre, maubart, boune, prasse, pout, fame’; loco ‘pierre, maubert,

I, fol. 187r (p. 377)

bonne, prasse, pot, femme’, etc.

Est ibidem in lamina aerea hoc epitaphium:

‘Hic sita sunt corda clarissimorum virorum Claudii Albaspinæ, patris, et Claudii, filii, qui primarii regum Franciae scribae fuerunt, summis ornamentis virtutis fortuna praediti, magnamque gratiam et auctoritatem apud omnes consecuti, ob operam ab utroque navatam regno et regibus, et patre regi Francisco I, Errico II, Francisco II, Carolo IX, a quo fuit in consilium santius cooptatus. Vixit annos LVII (57), menses sex, dies XI, horas X, obiit Lutetiae, in Lupara regia, prid. id. novemb. anno Domini MDLXVII (1567).’

‘A filio qui in aula adoleverat eidem Carolo IX, qui eum admodum adolescentem inter quatuor primos scribas ascivit sepultus, sed virtutis illius magna indoles priusquam exemplo paterno reipublicae diu prodesse posset, immatura morte extincta est, in eadem urbe Lutetia,’ etc. ‘Vixit annos XXV, menses II, dies VI horas VII, obiit [pridie idus septembris] MDLXX (1570). Nicolaus Neovillius,¹¹⁶¹ Villoregius, collega, memor affinitatis et amicitiae quae sibi cum utroque intercessit, socero et leviro charissimo benemeritis id monumentum posuit.’

[17-11-1585] o.s.

XVII. Ter Traiecti pulsatum mane, meridie et vesperi, ad memoriam inaugurationis reginae Anglorum, cuius tum partes miro studio senatus fovebat.

[11-11-1585] o.s.

Circa ferias Martinianas. Ibidem novus magistratus publicatus: consules Lubbertus Prisius Zudortius IV, Petrus Ruysch; quaestores: Joannes Jacobus Leemputeus, Nicolaus Sompeckius; XII-viri iudiciales: Johannes Sprutius, Florentius Vedius, Rotardus Lanscronius, Timannus Slotius, Johannes Amsteliu Mindius, Jacobus Potterus, Antwerpius, Maillardus Cuperus, Brabantus, Henricus Ritius, Gisbertus Antonius Vorstius, Theodorus Hattemus, Johannes Scadenbrouckius, Cornelius Duverius. Consilarii minores, quos ‘rayen’ vocant, numero XXIV: Albertus Foockius, Cornelius Mannius, Jacobus Rickius, Lovius Antonius Everdingius., Arnoldus Iselsteinius, Cornelius Winter, Alardus Helsdingius, Petrus Vossius., Bernardus Stella, Hermannus Westrenius, Cornelius Werckhovius, Adrianus Rhenensis, Cornelius Malsenus, Nicolaus Auceps (Vogelaer), ... Hemeren, Gerardus Canifius, Vincentius Vincentus, Theodorus Ricus, ... Segermannus, ... Brouckhusius, Otto Joannes Royus, Joannes Bredius, Brabantus, Cosinus Jacobus, Wilhelmus Vedius.

¹¹⁶⁰ Hij was ‘greffier criminel’ van het Parlement van Paris.

¹¹⁶¹ Hs.: Awillius. Zie Vidier 1900, p. 141.

Circa idem tempus Altosaxo renunciavit praefecturae superioris Geldriae, cui suffectus est Martinus Schenckius a Nidheim.¹¹⁶²
[29-11-1585] o.s.

29 huius. Nomine Mauriti Nassovii et consilio Ordinum edictum publicatum, quo omne commercium cum Hispanis tollitur.

I, fol. 187v (p. 378)

Le trèsdocte homme et divin poète françois décrit élégamment la ville de Parys en sa II. semaine comme s'ensuit:

Voyant du grand Parys les miracles divers;
Idiot pense entrer en un autre univers;
Il admire tantost sans art les artifices,
Les masses et l'orgueil des sacrez edifices,
Qui seurement bastys, et parez richement
Touchent l'enfer du pied, du front le firmament,
Et admire tantost, les différens langages,
Les gestes, les habits, les moeurs, et les visages;
Des hommes, qui rongez d'un bataillon des soins,
Font d'un flus et reflux, ondoyer tous les coins
Il admire tantost la Seine, dont les flots
Profons semblent porter des monts dessus leurs dos;
Il admire son Louvre, il admire ses isles
Il admire ses ponts, non plus pons ançois villes.

December

Bezoek aan Jean Dorat

[01-12-1585] n.s.

Kal. Joannem Auratum, Lemovicensem,¹¹⁶³ parentem poetarum et doctorum, fere quot habet Gallia virorum magistrum, Theodoricus Schoutenus et ego invisimus. Hic poeta et interpres regius MM (2.000) florenorum Francorum in singulos annos stipendium ex liberalite regia, reginae matris, et cardinalis Borbonii, habet. Senex erat paene octuagenarius, pro aetate, qua plerique morosiores esse solent, satis facetus humanusque. Nec ita dudum duxerat iuvenilam XVIII annorum, non illepidam uxorem, quam cum nescio quo affectu prosequeretur, coniugem sibi desponderat. Paulo post paenitentia ductus renuit, et iudices aetatis ac hominis causa liberum iudicant; post nihilominus uxorem ultro eam sibi ascivit. Nos cum familiariter ei colloqueremur et se nobis excusaret quod senex sacris iam literis deditus, uxore non abstinere. Quid, inquit, nonne erat melius secundum Paulum nubere quam uri, certe miraculum videbatur id aetatis hominem paene exsuccum amoribus detineri, qui dudum pedem alterum in cymbam Charontis posuerat. Videmus tamen quandoque senes amore plusquam iuveniili insanire, cuius rei rationem investigare aut exempla proponere brevitatis causa supersedeo. Ipse Auratus haec lepido quodam de se epigrammate ad Busbequium¹¹⁶⁴ testatus est: cuius hi sunt versiculi, cum caeteri memoria exciderint:

Nubere pulcra seni nulla non lege puella

¹¹⁶² Martin Schenck von Nidegge.

¹¹⁶³ De dichter Jean Dorat de Limoges.

¹¹⁶⁴ Ogier Gisleen van Busbeke, ontdekkingsreiziger.

Vult, sed vult nulla ducere lege senex.
Promittit, queritur, testes se clamat habere,
Sed quid, si testes non habet ille senex?

I, fol. 188r (p. 379)

Edidit iamiam poematum libellum, cui effigies praeposita, quam etiam in Albo meorum amicorum¹¹⁶⁵ habeo. De Aurato sic in *Gallicis* Posthius:

Splendidius nihil est, nihil est pretiosius auro,
Cui neque longa dies, nec fera flamma nocet.
Ergo, Jane, decus vatum, et nova gloria Phoebi,
Ex auro nomen convenienter habes;
Aurea felici fundis quae carmina vena,
Quae nec edax perdet flamma, nec ulla dies.

Parum autem aequo in illum animo Hotomannus hoc disticho ludit:

Ex solido esse prius vulgus quem credidit auro,
Extrorsum auratus, plumbeus intus erat.

Monstrabat nobis aliquot emblemata regiae monetae ab se excogitata; praeterea tabulam non ignobilem, ubi depictus Christus, una manu mundum altera triangulum cum Hebraeica litera scin, de cuius explicatione multa narrabat; videnda in *Hieroglyphicis* Becani. Adhaec, ut cum olim Sybillina oracula in collegio Cameracensi enarraret, et eucharistiae mysterium sacramentale ex manahu, id est manna Hebreorum derivaret, Beza et alii qui forte aderant. Quibus parum haec arrideret explicatio, caput moventes illum irriderent sibilo hoc vulgari ‘papou’. Ipse statim, disticho hoc Nasonis, IV [*Ex*] *Ponto ad Carum*, illos prodiderit:

Et caput et plenas omnes movere pharetras,
Et longum Getico murmur in ore fuit.

Nobis quoque dono dedit huius explicationis carmen, cum anagrammatismo reginae Anglorum: ‘Elisabetha Teudera: dea ter beata velis’.
Filiam Nicolao Gulonio,¹¹⁶⁶ viro doctissimo, Graecarum linguarum professori, in matrimonium locavit.

[04-12-1585] n.s.

IV. Cum Carrione Franciscum de Cruce¹¹⁶⁷ Caenomannum, le seigneur du Croix de Maine, (quem *Eutrapelianarum narrationum* autor vocat, magnum investigatorem scientiarum et librorum), in collegio Laterano¹¹⁶⁸ vicinum Aurato cubiculum habentem, invisimus.¹¹⁶⁹ Bibliotecam eius vidimus omnigenis libris instructissimam. Inter quos erant *Historiae naturales* Plinii in membranis, Romae impressi, anno 1470, cum iam ars impressoria non ita pridem in lucem edita esset, litera satis pulchra integraque. Idem habebat pugillares caeratos et numismata antiqua quamplurima, inter quae effigies monstrabant Camilli, Pompeii, Marii,

¹¹⁶⁵ Het Berlijnse Album amicorum van B., fol. 5v e.v.

¹¹⁶⁶ Nicolas Goulou.

¹¹⁶⁷ François de la Croix de Maine.

¹¹⁶⁸ Collège de Latran.

¹¹⁶⁹ Het Berlijnse Album amicorum van B., fol. 26v, 45r.

Ciceronis, etc. Speculum quoque opticum in quo variae et absurdae imagines reddebantur. etiam in minimo spatio evangelium d. Joannis mysticum, Oratio dominica et Salutatio angelica¹¹⁷⁰ continebatur; litera tamen absoluta,¹¹⁷¹ unde mirum videri non debeat nec fabulosum, si *Iliada* Homeri veteres nucleo incluserint.

[05-12-1585] n.s.

V. Philippus de Portes, poeta Franco-Gallicus, admodum facilis et aulicis auribus iucundissimus, de quo tamen hoc iudicium tulit Ronsardus,

I, fol. 188v (p. 380)

interrogatus a quodam aulico fautore Portii satis importune, quid inter ipsum et Portium interesse sentiret? Tantum se differre a Portio, quantum poeta a poetastro. Quo verbo ille appellare solitus qui verbosa potius quam docta ederent poemata. Hic aulam Henrici Tertii, cum a Polonis in regem eligeretur, sequutus summas sibi divitias comparavit, ut eius opes in singulos annos ad XX millia francicorum excrescerent. Nec igitur mirum, si tot doctos viros iampridem tulit Gallia; ut non immerito scripserit de iis Lipsius (*Epistolae, Quaestiones*, lib. V, cap. XII) in hanc sententiam: ‘Galli mihi quidem hodie sic perpoliti videntur omni genere doctrinae, ut nihil intersit, ab Italis, praeter caelum et solum.’

Nam altrix ingeniorum liberalitas principum, iuxta illud: ‘Si sint Maecanates, non deerunt tibi, Flacce, Marones.’

Est et hic Lutetiae Joannes Passeratius,¹¹⁷² historiarum bonarumque literarum professor, vir doctus, Memmiorum alumnus. Hunc arrogantiae hoc disticho notat Florens Septimius, qui nomine reque, ut scribit Douza, Christianus:

Aut nihil aut sese laudat Passeratius unum,
Utrumvis faciat, semper utrumque facit.

Vidi eius Gallum carmen doctissimum, cuius copiam mihi fecerat Ludovicus Carrion. Vide Posthium, in *Poematis* [I, p. 87, 91, 111].

Ex Memmiis quidam filius domini de Rossy, prisca et proba eruditione, qui nuper suppresso nomine in lucem edidit primos ingenii sui partus, libellum de aucupio accipitrum, cuius ne culti illius aevi scriptor nemo puderet.

Vidi et Janum Eduardum Moninum,¹¹⁷³ iuvenem aetate, ingenio senem, philosophorum acutissimum, inter theologos summum theologum, inter poetas sui aevi non postremum. Edidit *Phoenicem*, Gallico Latioque idiomate poema, quo quid posset ostendit. Ex ea parte Burgundiae quae regi catolico paret, originem habet; vitae tamen ut videtur turbidae et aetatis vitio insolentis. Iurisperiti tantum pontificii iuris aenigmata enodant, nisi unus aut alter diebus feriatis vel privatis in aedibus Romani caesarei iuris quid explicet. Audivi nempe Suggestum¹¹⁷⁴ diebus canicularibus *Titulum de actionibus* interpretantem, id est Latina Gallicis reddentem verius quam explicantem.

Claudius quoque Minos Divionensis¹¹⁷⁵ Institutiones iuris privatim explicabat. Hic edidit commentaria ad *Emblemata* Alciati,¹¹⁷⁶ de quibus hoc tetrastichon Germanus Audebertus¹¹⁷⁷ lusit:

¹¹⁷⁰ Onzevader en weesgegroet.

¹¹⁷¹ De letters zijn niet aan elkaar geschreven.

¹¹⁷² Jean Passerat (1534-1602) dichter en humanist. Henri I de Mesmes, heer van Rossy, had zijn zoon bij hem in de leer gedaan.

¹¹⁷³ Jean-Édouard Dumonin, *Le Phoenix*.

¹¹⁷⁴ Petrus Suggestus, hoogleraar kanoniek recht.

¹¹⁷⁵ Claude Mignault, geboren in Talant bij Dijon, hoogleraar kanoniek recht.

¹¹⁷⁶ *Omnia Andreae Alciati Emblemata*... Parijs, 1571.

An tibi, an Alciato plus, Minos docte, pararis
Nominis et famae quis neget ambiguum?
Sic aenigma facis, nodosa aenigmata solvens;

I, fol. 189r (p. 381)

Vis solum hoc? Tute vincis et Alciatum.

Philosophiae subtilior quam saluti suae conveniat, professor est Jordanus Bruno Nolanus Italus,¹¹⁷⁸ qui falso cognomen assumpsit Philothei, composuit libellum de arte reminiscendit. Et Italica edidit lingua conscripta *Gli furori heroici; Il candelao, comoedia*.¹¹⁷⁹ Baifius, Antonii Baifii filius, vir doctus, et Bernabás Brissonius,¹¹⁸⁰ praeses in senatu parlamenti, vir eloquentissimus, ac polyhistor ingeniosissimus, quem ex meritis, acumine iudicii, doctrina, fide, boni omnes certatim laudant, edidit libellum de formulis antiquis; et dictionarium iuris.

His addam Henricum Stephanum Roberti filium¹¹⁸¹ exiguae staturae, ingenio minus tranquillo; qui quinquagenarius Cupidini militabat veteranus, et puellam quandam impotenti amore ambebat. Adolescentem viginti annorum dixisses, vestitu, moribus, lingua ad omnia nempe summo studio se componebat, ne puellae videretur senex. Hunc omnium qui hoc nostro tempore Graecae linguae operam dederunt eruditissimum autumant, habet officinam suam Genevae Allobrogum,¹¹⁸² ex qua multi prodire boni autores cultiori vesti. Erat ei lis cum Carrione ob Gellium et Macrobius in lucem suo nomine editum; promiserat nempe annotata ad hos Carrio, si suo nomine ederentur. Cumque Henrici nomine prodirent, negavit Carrio annotata esse perfecta, se nempe suo nomine editionem meditasse, quam dolose praecipuerat Henricus. Tandem tamen, ne pars annotatorum quae in praelo erat imperfecta relinqueretur, certis conditionibus convenerunt, ut Carrio ad tres libros primos Gellii adderet supplementum.

Inter amicos habuit Lutetiae Paulum Melissum¹¹⁸³ et Johannem Galandium;¹¹⁸⁴ sed cum edicto regio, de quo supra, regno ob religionem excedere cogere, et diutius haereret aegre evasit; de hoc sic Johannes Posthius (vide it., pag. 62, 124):

Et libros facere, et doctos excudere libros,
Longus uterque labor; durus uterque labor.
Huic gemino invigilat pariter tua cura labori,
Henrice, o mira sedulitate virum.

Petrus Ronsardus mense praecedenti gravissimo morbo laboravit, quare cum ipse sibi epitaphium componeret, morbus minutus. In meliori iam est spe, ut nobis narrabat facetissimus Galandius, regens collegii Boncourtii, qui nos hoc tempore ad prandium instructissimum invitarat.

¹¹⁷⁷ Germain Audebert.

¹¹⁷⁸ Giordano Bruno van Nola, in 1600 in Rome tot de brandstapel veroordeeld.

¹¹⁷⁹ *Gli Eroici furori* (1585); *Il candelao* (1582).

¹¹⁸⁰ Guillaume de Baïf, zoon van Jean-Antoine de Baïf; Barnabé Brisson.

¹¹⁸¹ Henri Estienne, zoon van Robert.

¹¹⁸² Genève.

¹¹⁸³ Duitse dichter (1539-1602) in Parijs, later in Heidelberg.

¹¹⁸⁴ Jean Galand, hoofd van het Collège de Boncourt.

[07-12-1585] n.s.

VII. Vidimus Divi Germani Pratensis¹¹⁸⁵ bibliothecam, ubi libri rari squallesque situ, quod monachorum inertiam ostendebat, quum

I, fol. 189v (p. 382)

tam in studiis evolvendisque libris desides. Inter caeteros vidimus psalterium notis antiquis in membranis conscriptum. Evangelium etiam in membranis aureis et purpureis literis exaratum, quod divi Germani olim fuisse dicebant monachi, quamvis eum rudi hoc saeculo talium deliciarum fuisse inscium verius crederem. Rabani¹¹⁸⁶ praeterea librum *De santa Cruce*, in membranis manu exaratum; librum quendam ex libro, id est cortice interiore ac tenuiore, exesis tamen literis et vetustate fugientibus, ut praeter Varronis nomen vix aliud legi posset. Item pugillares caereas, sed scriptura vix ducentorum annorum vetustatem indicabat, cum stylus et literae tempus fere indicarent, quales vidi apud Franciscum Crucium¹¹⁸⁷ et Junilii¹¹⁸⁸ collegii praefectum. Praeterea Aimonium, *de Franco-Gallorum historia*.

Abbatiae huius antistes cardinalis Burbonii, fuit ante hunc Carolus Lotareus,¹¹⁸⁹ cuius ibidem symbolum sculptum: haedera altae pyramidi inhaerens, cum hoc hemistichio ‘Te stante virebo’, de quo videnda *Simbolum heroi* Paradini.

In templo, quod olim Isidi sacrum (cuius idolum non ita pridem sublatum narrant, quod mulier a scolastico persuasa pro morbi sui remedio candelas huic incenderat, preculasque vanas fuderat), regum aliqua sepulcra spectantur, quae in Coroseto leguntur.

[tekening van de zerk van koningin Fredegonde].¹¹⁹⁰

Hic ego simulacrum sepulcri Fredegundae, mulieris pessumae ac uxoris Chilperici, de qua multa Guaguinus; quod est in choro ad sinistram in lapide incisum, et variis olim coloribus ornatum, sed nunc vetustate detritum. Nec procul est ipsius Chilperici sepulcrum, cuius item do formam, gutturi manum admovet, indi-

I, fol. 190r (p. 383)

cans se coniugis et adulteri fraude interemptum, quod his versibus expressit Fr. Bonadus.

Qui Lapithas domui, pellex et adultera vicit
Me uxor, Landericae regno mihique ipse nocet;
Perpaucos habeat extremis rebus amicos,
Qui sprevere mite consortium, vult ratio.

Meminit quoque huius rei latius Gaguinus in *Historiis*.

In pariete hoc legitur epitaphium.

([Tekening van de zerk van koning Chilperik I]: Rex Chilpericus hoc tegitur lapide).¹¹⁹¹

Ecclesiae speculum, patriae vigor, ara reorum,
Et pater es, medicus, pastor amorque gregis;
Germanus, virtute, fide, corde, ore beatus,

¹¹⁸⁵ Saint-Germain-des-Prés.

¹¹⁸⁶ Hrabanus Maurus (c. 780-856).

¹¹⁸⁷ François de la Croix de Maine.

¹¹⁸⁸ Vidier 1900, p. 149, leest ‘Junilii’, *Diarium* 1907 ‘Invilii’.

¹¹⁸⁹ Charles van Lorraine.

¹¹⁹⁰ Afgebeeld in Langereis 2001, p. 70.

¹¹⁹¹ Afgebeeld in Langereis 2001, p. 70.

Carne tenet tumulum, mentis honore polum.
Vir, cui dura nihil nocuerunt fata sepulcri:
Vivit enim nam mors, quem tulit ipsa timet.
Crevit adhuc potius iustus post funera, nam qui
Fictile vas fuerat, gemma superba¹¹⁹² micat, etc.

[12-12-1585] n.s.

XII. Itali comici in suburbio Germano¹¹⁹³ facietissimas comoedias quotidie agere coeperunt; horum collegium Racoltorum nomen assumpsit. Actuosus fuerat horum histrio et ab omnibus cupitus Arlequinus, in cuius iam locum successerat Jacquinus.¹¹⁹⁴

[18-12-1585] n.s.

XVIII. Gravia, Geldriae oppidum, a Parmensi obsideri coeptum.

Hoc anno Amuratho, qui obiit aetatis suae XXXVII (37), successit Solymannus III, Turcarum imperator.¹¹⁹⁵

Habebat rex Henricus morionem Sibillotum,¹¹⁹⁶ iniuriosum admodum in extraneos; huius effigies vere morosa et morionica his versibus circumferebatur:

Pource que Sibillot ne peult estre en tous lieux,
On l'a tiré au vif, si beau et gratieux,
Que je crain que ne cause une amoureuse raige
Aux dames, car il est bien plus heureux que saige.

Non est huic tabulae, cuius sit imago, necesse
Ad scribi, quod sit morio forma docet.

I, fol. 190v (p. 384)

[24-12-1585] n.s.

XXIII. Pridie Natalis Dominici Parisienses poma non comedunt, cuius hanc rationem adferunt, quod humanum genus indignationem divinam incurrerit ex primorum parentum inobedientia pomo gustato. Becanus contra hanc vulgi opinionem, ficum non malum gustasse Havam,¹¹⁹⁷ inobedientiae probare conatur. Etiam Christus carne assumpta, cuius celebratur memoria, nos reconciliatum patri venerit.

[28-12-1585] n.s.

XXVIII. Innocentium vulgares feriae a Saturnalibus quoque originem habere videntur, cum domini servis inservirent. Unde quod in canonicorum collegiis pueri cantatores Septimana santa expulsis dominis, summa sedilia occupant, et in Brabantia discipuli a praeceptoribus. Hisce Innocentium feriis ludendi veniam fustibus extorquent, deductum videtur. Hisce autem feriis Lutetiae ancillae et famuli diutius dormientes dominos virgis excitant, ad quem morem hoc Gallico epigrammate alludit Marotus¹¹⁹⁸ (vide Novidium in *Fastis*, lib. ult.):

Très chère seur, si je sçavois où couche
Vostre personne, au jour des Innocens,

¹¹⁹² Lees: superna?

¹¹⁹³ De buitenwijk (faubourg) Saint-Germain.

¹¹⁹⁴ Hus gezelschap heeft de naam Racolti aangenomen; de voornaamste en meest geliefde acteur was eerst Harlequin; Jacquin volgde hem op (zie Vidier 1900, p. 150).

¹¹⁹⁵ Murat III was sultan (1574-1595) en werd opgevolgd door Mehmet III.

¹¹⁹⁶ Hendrik III en zijn nar Sibillot.

¹¹⁹⁷ Eva.

¹¹⁹⁸ Clément Marot, *Épigrammes*.

De bon matin j'iroys à vostre couche
 Veoir ce gent corps, que j'ayme entre cinq cens.
 Adonc ma main, veu l'ardeur que je sens,
 Ne se pourroit bonnement contenter
 Sans vous toucher, tenir, taster, tenter.
 Et si quelqu'un survenoit d'avonture
 Semblant ferois de vous innocenter
 Seroit-ce pas honeste couverture?

Nobilium exsequias in hunc modum describit Erasmus Rotterodamus. Funera apud Gallos ita fere ornantur, ut adsint monachi quatuor ordinum mendicantium; quisque crucem suam praeferat, canentque lugubres naenias vel psalmos, sequuntur daduchi¹¹⁹⁹ pullati et ploratores, ut vocant, praeter cognatos; idque honoris gratia, ii gladiis etiam accincti. Hinc equus atratus si miles stragula hincinde nigra ostendit insignia; tedae quoque praeferuntur insigniis gentilitiis insignitae.

Olim tempore Caroli V, Galliarum regis, cum quis ex nobilium cohorte ullo dedecore affectus esset, et forte aliis se immisceret, prandiumque cum ipsis sumeret nobilibus, censor statim ipsi mappam adimebat, cum summa infamia adempti.

Parum aequo fuisse in Gallos animo, ut Pontanus, qui in *Charonte dialogo* fertores, caupones, cocos, tibicines, aleones, ebriosos, omnes vocat ac stolidos, quibus nullum sit cerebrum.

I, fol. 191r (p. 385)

[31-12-1585] n.s.

Profesto Circumcisionis huius mensis die ultima. Henricus III, Franco-Gallorum rex, celebravit de more festum ordinis s. Spiritus,¹²⁰⁰ cuius ipse iampridem institutor; et plures XX in eum ordinem cooptavit, quorum primus fuit Suescionum comes Burbonius, admodum adolescens, Condae frater.¹²⁰¹ Praecedebant praetoriani et corporis regii custodes Helvetii, electi milites, versicoloribus vestibus, ut ex eorum forma infra patebit; sequebatur Schoticum praesidium, suo etiam more vestitum, sed regiis coloribus intertexto argento, in dorso gerebant trium coronarum emblema, hoc hemistichio: 'Manet ultima coelo'.

Regi erant proximi e Gallica nobilitate centumviri, 'les cens gentilshommes de la chambre du roy', holoserico vestiti nigro, deauratos gestantes malleolos; quem sequebantur candidati praetiosissimis vestibus; post hos rex armorum, praecedentibus tubicinis togis holosericis, coloris viridis, aureis emblematis distinctis, indutis. Equites aurati suo sequebantur ordine chlamidati. Nigra ipsis toga holoserica, aureis villis ornata; torques ex auro cui appendebat s. Spiritus simulacrum, supremus caputque horum fuit ipse rex, simili veste similibusque insigniis conspicuus. In choro erant erecta scalaria, in modum theatri; ubi nobilissimae faeminae, variorum etiam principum legati, sedebant. Ipse vero rex in solio sedens regio, candidatos, postquam nomina albo dedissent; et de more in ordinis statuta iurassent, iniecta chlamyde ordinem ascivit.

([Twee tekeningen met onderschriften]: Miles Helvetius praetorianus;¹²⁰² Eques auratus ordinis s. Spiritus).

¹¹⁹⁹ Kaarsdragers.

¹²⁰⁰ L'Ordre du Saint-Esprit, gesticht in 1585.

¹²⁰¹ Charles (1566-1612), graaf van Bourbon-Soissons, broer van de prins van Condé.

¹²⁰² Soldaat van de Zwitserse Garde.

I, fol. 191v (p. 386)

Annus MDLXXXVI (1586)

Consules: Lubbertus Sudortius IIII, Petrus Ruysch.

Januarius

Jane, vides tristi fluitantes sanguine rivos,
Atque haec bis geminis, Jane, vides oculis.
Quid duplex facies, quid tot tibi lumina prosunt?
Causam crescentis nempe doloris habent.

[01-01-1586] n.s.

Kal. Rex Henricus III, eo quo dixi ordine sacrum cum suis equitibus audiit, et inde prandium sumpsit, post vespertinam sacrum accedit lugubri habitu, qui regi violacea chlamis, caeteris nigra, atque iusta manibus eorum qui hoc anno ex collegio decesserunt, persolvunt.

[05-01-1586] n.s.

V. In profesto Trium Magorum rex ex puellis aulicis reginam elegit. Fama est si quis hoc tempore antistes moreretur, eius ex regis liberalitate hanc adipisci praesulatum.

[06-01-1586] n.s.

Sequenti vero die rex cum sua electa regina publice in aula regia choreas ducit, aulicis puellis et principibus summo vestum ornatu concurrentibus. Ipse bissinas vestes violaceas argenteasque erat vestitus. Regina Loduvica Lotaringa holoserica veste pretiosis pellibus duplicata coloris fuscii, quem Galli ‘feuille mort’ vocant,¹²⁰³ conspiciebatur. Reginam vero electam rex cyclade violacei argenteique coloris 2.500 francicorum valore donarat, choreas, ‘le bal du roy’ vocant, nam baller idem est quod choreas ducere, quod a Graeco βαλλισμούς, id Graeci a Siculis traduxerunt vocabulum, descendere videtur, primas incitavit fistula Helvetica, deinde 20 cytharedi et tubicines saltantes praeiverunt:

Vidi modo heic, nescio quo loco,
Calente cursitare mixtas
Cum iuvenum serie puellas.¹²⁰⁴

Haec vidi in arce regia quam vocant ‘chateau du Louvre’, ‘ripariam’ vocabam, sed Ferronium et Polydorum Vergilium (lib. XIX *Historiae Anglicanae*) ‘Luparae arcem’ interpretasse, nuper legi. Haec instaurata ab Henrico II cuius passim emblemata ibi spectantur. Solemnia quoque officia et convivia ‘du roy boit’ ex Saturnalibus originem habere videntur, cum hoc tempore rex momentaneus, qui caeteris munera distribuit, faba eligatur. De quo sic Bourbonius:

Rex hodie cum sis, cras idem non eris, euge!
Quid tanto fastu cur dominaris, habes.

Fit autem rex fabacens hoc modo (vide *Fastos Novidii*): est panis in quo faba integra, hunc in tot partes quot sunt convivae pater familias dividit, si ipse fabam cultro attingat, rex est, sin is in cuius parte faba reperitur, his verbis, ‘fabe’, respondit puer ‘domine’, ‘pour

¹²⁰³ De koningin Louise van Lotharingen draagt een jurk van zijde in de kleur van dode bladeren (feuille morte).

¹²⁰⁴ Janus Secundus.

I, fol. 192r (p. 387)

quy est-ce?', respondit 'pro hoc vel illo'. De hoc ludo quaedam scripsit in *Seriis*¹²⁰⁵
Buchetus,¹²⁰⁶ cap. IV.

[07-01-1586] n.s.

VII. In more positum Lutetiae animadverti, ut singulis diebus dominicis unus parochialium cuius tum sunt vices, panem satis magnum fieri curet, eumque in templum deferat, quem aqua lustrali benedictum, lauro buxoque, quem 'palmam' falso vocant, insignem in partes scindunt, et singulis distribuunt. Videtur is mos, ex priscae ecclesiae ritu, quum hoc fere modo caena dominica celebraretur, restare.

[10-01-1586] n.s.

X. Obiit Petrus Ronsardus,¹²⁰⁷ Vendomius, qui Gallicus Pindarus carminum dulcedine, eruditione Homerus vocatus est, ut non inscite illud nominis eius anagramma expresserit 'Arrosée de Pindare'. Certe hic longe princeps poetarum qui patria lingua poemata ediderint, cum ipse et maiestatem eruditionemque cum dulcedine coniunxerit, et a levibus amatorum nugis, ad graviora Gallicas musas primus, quod sciam, traduxerit. Fuit forma staturaque decenti, quapropter aulicis puellis prima aetate acceptissimus, ingravescente aetate luculento beneficio ditatus, suaviter vixit, maecenas cultorque doctorum omnium, aetate iuvenili ludis floralibus,¹²⁰⁸ Minerva argentea a S.P.Q. Tholosano ob eruditum ingenii faecundissimi argumentum fuit donatus, quam ipse porro Henrico regi dedicavit; huius rei memoriam non indocto carmine posteritati conservavit Joachim Bellaius.¹²⁰⁹ De Ronsardo haec vere Posthius in Gallicis:

Tum nomen, Ronsarde, tuum laudesque peribunt,
Quando erit in nullo Gallicus ore sonus.

Ex asse haeredem instituit Joannem et nomine et re Galandium Bethuniensem, collegii Boncourtii praefectum, 'principalem' vocant,¹²¹⁰ qui eius exequias pulcherrimo apparatu, ut viri virtus meruerat, vario musicorum instrumentorum modulamine post orationem lugubrem a Crittone,¹²¹¹ eius collegii hypodidasiculo habitam celebravit; magnum sui magnorum virorum reliquit desiderium, quippe:

Sequana quem flevit, madidas quem Rhodanus undas
Augens, et Ligeris nuper abesse dolent.

[12-01-1586] n.s.

XII. Visum fuimus collegium Montis Acuti ex fundatione Standonica,¹²¹² quod carcerem potius dixeris torquendorum hominum quam erudiendorum inventum; cibis nempe adeo macilentis piscibusque faetidus aluntur, ut umbras, non homines, putares; hos exercent carnifices, non magistri; semper sonant flagra, minae; habitant hic inedia, immunditia, quod

¹²⁰⁵ Sic, lees: *Seriei* of *Seriebus*.

¹²⁰⁶ Johannes Buchetus, series praesulum in de *Annales Aquitaniae*.

¹²⁰⁷ Pierre de Ronsard (1524-1585), een van de Pléiade-dichters; hij stierf op 27 of 28 dec. 1585.

¹²⁰⁸ De bloem-spelen (jeux floraux).

¹²⁰⁹ Joachim Du Bellay.

¹²¹⁰ Jean Galand de Béthune, hoofd van het Collège de Boncourt.

¹²¹¹ De Schot George Critton (B. abus. Britton) of Crichton (ca. 1550-1611), hoogleraar aan het Collège de Boncourt.

¹²¹² Het Collège Montaigu, gesticht door Standonck.

Erasmus in *Colloquiis* indicat. Et Franciscus Rablesius¹²¹³ in fabulosis *Gargantuanorum annalibus* in haec verba de hoc loquitur: ‘Montagu, le collège de poullerie, je m’eusse mieulx

I, fol. 192v (p. 388)

voulu mettre entre les guenaux des Innocents, pour l’énorme cruauté e vilainie que je y ay cogneu. Car mieulx sont traictez les forçatz entre les Turcqs [et Tartares], et les meurtriers en la prison.’

Collegium quoque Sorbonicum¹²¹⁴ intravimus, ubi theologorum sophisticorum receptaculum. Saepe disputatur, quae tamen disputationes plus acuminis sophistici quam veritatis aut doctrinae habent.

Ex hoc hostes quamplurimi prodire politioris literaturae; qui sua barbarie superbi, cultioris ingenii homines non ferebant, sed omnium scripta superciliosa censura lancinabant. At si crimen et heresis, ut hi loquuntur, Latine et eleganter dicere, scribere, cur Augustinus Helvidium ut rusticanum et qui nunquam loqui didicerit, contemnit.¹²¹⁵ Et Hieronimus contra Vigilantium non longe a principio scribit in haec verba: ‘Est quidem imperitus, et verbis et scientia inconditus, sermone nullus.’

Post edictum regium, in reformatae relligionis homines inquisitorum, potestas Lutetiae revaluit, ac primum in libros saevitum, cum primum fuissent creati regis ac senatus supremi decreto anno christiano MDXLII (1542) ad hoc munus Henricus Gervasius, Nicolaus Clericus, Petrus Richardus, Robertus Buccinus, Johannes Benotus, Franciscus Precardus, Johannes Morinus, e Sorbona theologi. Nomen inquisitorum primum in Hispania auditum, tempore Ferdinandi et Elisabethae regum, quorum offitium erat in Mauros et Judaeos baptisatos ac deficientes a vera relligione animadvertere.

Du gouvernement que fust au temps que le roy Jan estoit pris en Engleterre, furent trois estats qui gouvernèrent le pais, mais comment vous racompte Froisart, vol. prim., chap. 179, environ l’an 1357. Et en ce temps là quand ceux de Paris voulirent pour leur régent Philippe, roy de Naverre, disoit qu’en communautés n’avoit nul certain arrest, fors que pour tout honnir.

S. Loduvicus dicitur extra urbem erexisse lupanar olim, sed illud iam per totam Lutetiam disseminatum creditur, unde Oliverius Maillardus¹²¹⁶ in suis concionibus sic exardet: ‘Ego habeo nisi linguam, ego facio appellationem, nisi vos deposueritis ribaldas et meretrices a locis secretis, habetis lupanar fere in omnibus locis civitatis,’ Et alio loco: ‘Suntne hic matres illae maquerellae filiarum suarum, quae dederunt eas hominibus de curia ad lucrandum matrimonium suum, et faciunt eis lucrare matres suam ad poenam et sudorem corporis sui.’ In more iam positum esse vidi apud Franco-Gallos, ut siquando aliquis ex principibus invisat faeminam magnae stirpis, ipse eam basio salutet, idque eius imitetur comitatus cum pedissequis.

I, fol. 193r (p. 389)

Februarius

Perdit hyems vires, terramque mitescere cogit februus.

¹²¹³ François Rabelais.

¹²¹⁴ Het Collège de Sorbonne (Universiteit van Sorbonne).

¹²¹⁵ Helvidius (ca. 380) was tegen het celibaat, en botste met Hieronymus (niet met Augustinus). In 404 schreef Hieronymus ook een tractaat tegen Vigilantius over de heiligenverering.

¹²¹⁶ Oliver Maillard (ca. 1430-1502), prediker.

[01-02-1586] n.s.

Kal. Praeses collegii Moiniani (du cardinal de Moine), vir alioqui doctus et externo habitu modestus, ob zodomiae crimen ceu foedos puerorum amores, publico in loco Greviano¹²¹⁷ damnatus, et rupta prius gula, igne consumptus est.

[03-02-1586] n.s.

III. Nundinae d. Germani incipiunt, quas habet antistes d. Germani celeberrimas, quae durant octo dies, vel XIII si ita regi placuerit; ubi omnium rerum summa copia. Cum hic locus sit in suburbio Academiae,¹²¹⁸ mira utebantur insolentia scolastici, vel qui hoc nomine dicebantur convenisse, et varias aulicis nobilibus insidias struunt. Nam hoc genus hominum, ut et Ferronius testatur, pessime literatos odit, et vicissim odio ab iis habetur, quamobrem coactus fuit rex ad portam Germanianam et in suburbio valida disponere praesidia, ne quis tumultus oriretur.

[06-02-1586] n.s.

(6. Publicata in Hollandia lex, qua Leycesterius summus militiae praefectus declaratur).

[00-01-1586]

Praecedenti mense cum Philippo Vingio, Jordano Peutio, Cornelio Bilerio, Sancti Marcelli, quam et Bordelli portam vocant,¹²¹⁹ exivimus, ubi primum in suburbiis divi Marcelli templum cum corpore, ut volunt, eiusdem divi. De hoc scribit Burbonius¹²²⁰ (*Nugarum* lib. III; oppidum Divi Marcelli¹²²¹ captum et solo aequatum per Gothos):

Clara salutiferi, Marcellus, buccina Christi
Fervidus et santi flaminis igne calens,
Noluit, ut multi, vitam praeponere vero,
Sed stetit exstructos firmus adusque rogos,
Arsit, et in cineres corpus mortale redactum est,
Iuditium mundi quod fuit atque furor,
Igneus ast animus stellantia regna petivit
Gaudet ubi Christo perfruiturque suo.

Huius argenteos loculos, cum ager ob siccitatem sterilis, ad pluvias excitandum veteri superstitione ad campos traducunt. Cuius rei meminit Clément Marot:

Tant qu'il en faut descendre la chasse,
Saint Marceau pour faire plouvoir.

Est et ibi cum effigie epitaphium Petri Lombardi, viri prout sua tempora ferebant docti Parisiensium episcopi (hic obiit 1164 in templo a Rolando, comite Bloisiensi et Caroli Magni nepote, condito sepultus). Suburbium est longissimum 400 ample passuum, ubi olim oppidum Marcelli, quod nunc suburbio coniungitur, portae et moenia adhuc supersunt. Hinc pervenimus a la Saulsaye, vestalium aedes et hortus cultissimus, II leucas ab urbe. Inde Corbelium,¹²²² V leucas ad Sequanae ripam oppidum. Bellephorestus castrum Corviolum Latinis fuisse putat, apud quem plura *Cosmographia*, fol. CCXCIX (299). Antiquitatis Romanae ibi extare monumenta idem Belforestus putavit, sed

¹²¹⁷ Place de Grève.

¹²¹⁸ Een buitenwijk van de Universiteit.

¹²¹⁹ Porte Saint-Marcel, of Porte du Bordel.

¹²²⁰ Nicolaus Borbonius.

¹²²¹ Saint-Marcel.

¹²²² La Saussaye (gelegen in Chevilly, ten zuiden van Parijs); Corbeil.

I, fol. 193v (p. 390)

sane quam inepte, ruinae nempe veteris castris, cuius infra videbitis formam:

[tekening van een ronde toren].

Nihil Romani saeculi habet, multo minus illae turris, de qua vix est, ut dubitet, cum nec operis integritas, nec forma ullo modo iis temporibus conveniat. Credit[ur] Josedunum hoc loco fuisse et ex eo a Iulii Caesaris temporibus vel saltem aliorum imperatorum has extare reliquias. Fateor verisimile esse, Romanos hic sua monumenta habuisse, cum loci situs aptissimus et Lutetiae propinquior, verum ea, temporis iniuria, plane periisse.

Castrum autem illud palatium videtur fuisse comitum Corviolensium (Thevet author est, Aymonem, de quo tot fabulae, fuisse comitem Corbeensem).¹²²³ Sunt etiam illic ruinae veteris aedificii, dicunt fuisse arcem in qua habitavit Isburga, per Philippum Augustum, Franco-Gallorum regem, repudiata, quam Gelbergam vocat [Polydorus] Vergilius (lib. *Anglicana Historia*, XV). Hanc iussu Innocentii III, pontificis Romani, aegre recepit Philippus, sepulta est in templo divi Joannis in Insula,¹²²⁴ quod extra Corviolum, ubi eius hoc legitur epitaphium (epitaphium illud est apud Belpheorestum):

Hic iacet Isburgis, regum generosa propago,
Regia quod regis fuit uxor signat imago.
Flore nitens morum, vixit patre rege Dacorum,
Inclita Francorum regis adepta thorum
Nobilis huius erat, quod in ortis sanguine claro
Invenies raro, mens pia, casta caro.
Annus millenus aderat, deciesque vicenus,
Ter duo terque decem, quum subit ipsa necem.

Annales Franco-Galliae narrant, ut haec inclusa fuerit in arce Estamprensi,¹²²⁵ quae est ad fluviolum eiusdem nominis, qui hic in Sequanam se exonerat, optumosque canculos producit. Carolus, Franco-Galliae rex, Pipini filios Aquitaniae duces principatu deiectiones, alterum Carolum in monasterium Corbeicense, nescio an hoc divi Joannis, (in Germania illud [Corvey], ni fallor) deportavit, qui deinde episcopus Moguntinus effectus est.

[11-02-1586] n.s.

XI. Augustus, Saxoniae dux et elector, quum in principio anni duxisset uxorem Anhaltii filiam Agnetem Hadelwigem, filiamque collocasset Iulii Brunswicensis filio, vivere desiit.¹²²⁶ De nobilium superba vita, quae olim Valentiniani, imperatoris, et huic nostro tempori conveniunt, vide Ammianus Marcellinum (lib. 28).

I, fol. 194r (p. 391)

([Tekening van een ruïne]: Ruinae castris Corbelii sive Corvioli).

Tribus a Corbelio leucis abest Melodunum, hodie Melun, cuius his verbis meminit Caesar (*De bello Gallico* lib. 7): ‘Silentio e castris in vigilia egressus, Labienus nempe, eodem quo venerat, itinere Melodunum pervenit, id est oppidum Senonum in insula Sequanae positum, ut

¹²²³ De grafen van Corbeil.

¹²²⁴ De kerk van Saint-Jean-en-l’Isle.

¹²²⁵ Château d’Étampes.

¹²²⁶ August van Saksen (1526-1586) had 15 kinderen, en trouwde in 1586 met de 13-jarige Agnes Hedwig van Anhalt, maar stierf zes weken later. Zijn dochter Dorothea (gest. 1587) trouwde met hertog Hendrik Julius van Brunswijk-Wolfenbüttel.

paulo ante Lutetiam diximus. (Thevet veult dire che le chasteau de Meleum soit commencé par le roy Chilperic l'an 679 et achevé des contes, pris des Anglois 1349).

Hic velut digito situm eius demonstrat, quem etiamnum ut nomen retinet; et Parisiorum instar utramque ripam aedificiis occupatam pontibus urbi iunctam habet. In insula ab una parte templum divae quoque Virgini sacrum, duabus turribus ornatum. Volunt hic quoque episcopalem olim sedem fuisse. In hoc nihil memoria dignum repperi, praeter unum sepulcrum senatoris, veteri more armati. De quibus ante in templo Virginis Boloniensis¹²²⁷ memini. In ara quoque hoc distichum incisum legi:'

Annus millenus centenus septuagenus
Primus erat, primus cum cadit ense Thomas.¹²²⁸

I, fol. 194v (p. 392)

Ab altera parte vetus est et ruinis proximum pallatium. Incolae narrant, hoc oppidum antiquissimum, et mille ac unum annos Parisiensi praecessisse, ac Isidis cui sacrata erat haec insula nomen possedisse. Cuius tum numen apud Gallos religiosissimum, et Parisiorum urbis nomen inde deductum, quod eius forma non esset absimilis Isidis oppido, quasi 'par Is'. Sed has nugas facete ludit Rablesius, qui dicit Lutetios sic vocatos 'par risum' [*Gargantua* XVII]; et vere hi nugarum excogitatores ridendi.

In huius suburbio symbolum est Andreae Lavalli, ammirali seu nauarchae,¹²²⁹ quod cum explicatione est inter *Symbola* Paradini.

Fontainebleau

Hic cum pernoccassemus cum nautis quibusdam media nocte iter Fontis Bellaquei¹²³⁰ prosequuti sumus. Via ea in Sequanae ripa, quae erat cum fluvio a sinistris, a dextris mons arboribus et fruticetis perhorridus. Quare ob quasdam suspensiones ex comitum nostrorum verbis collectas, timere coepimus ne in insidias caderemus. Quare paulatim ab eis discedere constituimus, et tandem sub arbustis gelidissima nocte non sine horrore quievimus, donec illucescere inciperet. Tum iter nostrum prosequimur, et linquentes Sequanam ad sinistram montem ascendimus, et via silvestri tandem hora diei quarta villam regiam, Fontaine Belleau vocant a Fontibus lympidissimis. [Paulus] Jovius (lib. *Historiae sui temporis*, 41) vero Abelleum Fontem appellat, loco agresti ad venationes regio olim sumptu aedificatam, ob aeris situs commoditatem a multis regibus excultam, pervenimus.

Primum hic commoratum saepius sanctum Ludovicum, ferunt, et post hunc Philippum Augustum, postremo multo sumptu a Francisco Primo restauratum, regisque plane ornatum structuris, undique congestis statuīs, variisque artificiosissimorum hominum picturis coemptis, ut tanto regi opus plane dignum videretur; eius quoque successores multa addiderunt. Constat fere ex vivo lapide, nisi quod posteriores reges quaedam ex cocto lapide fecerint. Primum cavaedium est amplum, in cuius area equi statua collosa, ex signino opere conflata. Edificium erat quadratum, quod undique aream claudebat; fumaria et alia quaedam litera F notabantur, authorem exprimente. Ampla hinc occurrunt scalaria multo marmore ornata, hic porta Italico opere marmorea. Ubi literis deauratis haec inscriptio:

'D.O.M. Carolus, Dei gratia

¹²²⁷ Notre Dame de Boloigne, zie fol. 185v.

¹²²⁸ Thomas Becket.

¹²²⁹ André de Laval, admiraal van Frankrijk.

¹²³⁰ Fontainebleau.

I, fol. 195r (p. 393)

Francorum rex, anno Domini MDLXV (1565).’

Per hanc portam ingressus est in hortum amoenissimum pulcherrimumque, semper virentem, in cuius medio est Dianae venatricis¹²³¹ marmorea statua. Quae quibusdam in locis temporis iniuria mutilata restaurationem meruit, narrabant mirae antiquitatis esse, et ex Epheso translata, emptam plusminus CCIOO (10.000) aureorum Gall. Quas ego vulgi fabellas caeteris eiusdem generis adiungo; nec tanti constitisse verisimile est, cum omnibus aeris iniuriis exposita sit. Quin cum secretioribus pretiosioribusque in conclavi, ubi statuae, numismata, biblioteca, infinitae fere aestimationis, summa cura domini Rosteinii observata, reposita foret.

Statuae hic formam ruditer delineatam do.

([tekening]: Dianae venatricis simulacrum).

Meminit Pausanias in *Achaicis*, pag. 192, min[oris] formae statuae Dianae ex aere, sagittam e phaeetra prominentis).

Vidi apud Caulaeum nummismata non admodum differentia.

Eodem in horto sunt statuae Laioocontis et filiorum ex aere, ad exemplar marmorearum, quae summa artificum admiratione spectantur Romae in hortis Vaticanis, ex aede Titi Vespasiani, imperatoris, translata. Quarum Plinius, *Naturalis hist.*, lib. XXXVI, cap. V, meminit. Jacobus quoque Sadoletus,¹²³² de hoc opere doctissimus, edidit hoc carmen:

Ecce alto e terrae cumulo, ingentisque ruinae
Visceribus, iterum reducem, longinqua reduxit
Laocoonta dies, aulis regalibus olim
Qui stetit atque tuos ornabat, Tite, penates,
Divinae simulacrum artis, nec docta vetustas
Nobilius spectavit opus, etc.

Hercules quoque Stroza¹²³³ hoc non indocto descripsit epigrammate. Nec ipse Maro miserabilis huius casus historiam (lib. *Aeneidis* II) pathicos admodum describens doctissimi artificis superavit ingenium. Item Tiberis fluvii hoc ibi spectatur simulachrum, cum lupa Romuli Rhemique nutrice, ac cornucopia, fluminis ac regionis faecunditatem exprimente, forma veram magnitudinem superante; Cleopatras

I, fol. 195v (p. 394)

etiam iacentis aereum simulachrum,

([tekening]: Tiberis simulachrum)

ad exemplar eorum quae ex antiquitate Romana supersunt, conficta. Videbantur praeterea in horto ex marmore: Cain, fratrem Abelem occidens; tabula marmorea antiqua ubi simulachra hominum incerta, et inscriptio quam tamen legere non potui, Marii tamen expressum nomen vidi.

Hinc in aream fontis cristallini transcendimus, ubi variorum deorum ac hominum effigies marmoreae collocatae; ut Caroli IX regis, Apollinis, Veneris, Mercurii, imperatoris Commodi Herculani, quo se cognomine appellari gaudebat, ut indicant vetusta eius numismata, ubi pelle

¹²³¹ De beroemde ‘Diane de Versailles’ in het Louvre, door Paulus IV aan Henri VI geschonken, nogal afwijkend getekend door Buchelius.

¹²³² Jacopo Sadoletto of Jacques Sadolet (1477-1547), kardinaal, bisschop van Carpentras, renaissance-dichter.

¹²³³ Ercole Strozzi.

leonina quoque indutus instar Herculis conspicitur, et autor quoque est Herodianus.¹²³⁴ Quae omnes aereae, et ad formam et exemplar veterum. Quemadmodum et duae sphynxes, quarum hic habes formam,

([tekening van een sfinx]: simulachrum sphingis)

et quales ex ophite,¹²³⁵ passim in Romanis antiquitatibus.

Sequitur aedicula ab Henrico II, Francorum rege, instaurata, ut habet inscriptio: ‘Henricus II, Dei gratia Francorum rex christianissimus, MDLVII (1557).’ In qua marmoreae duae columnae nitidissimae coloris caerulei, item tabula Raphaelis quae continebat Virginem matrem cum puero.¹²³⁶ Hinc aula maior, quam vocant ‘la grande sale du bal’, auro marmore variisque ornamentis, aulaeisque pretiosissimis splendida, ubi et aulaeum opere plumario, in quo emblema spectabatur Francisci I, salamandra in igne, cum hoc disticho:

Ursus atrox aquilaeque leves et tortilis anguis
Cesserunt flammae iam salamandra tuae.

Pavimentum, coelum, fumariorum latera, lileis aureis conspersa, varia praeterea emblemata passim aurea aereaque, plurimi item satyrorum termini operi inserviebant, sequebantur cubacula *distincta*¹²³⁷ nominibus, regis, Guysii, conestabli et aliorum, in quibus ornandis omnino consumpta videbatur industria. Sed ante amnia arridebat ambula-

I, fol. 196r (p. 395)

crum illud pensile longum ultra LXXX (80) passus, picturis ingeniosissimis ornatissimum. Quibus tabellata et parietes occupantur, ab excellentissimis quibusque ex Italia pictoribus (Rossius Florentinus, pictor nobilis) fictae pictaeque, quarum pars typis aeneis incisa vulgata est. Inter caeteras, Furta Veneris cum Marte, Polyphemi cum Ulisse historiae V tabellas, officina Vulcani, omnium artum tam liberalium quam illiberalium instrumenta, infinitis paene tabellis depicta, dearum nudarum choreae, deorum convivium pensile, Victoria Gallica; ab utraque parte XXX habet fenestras, praeter intermedia ut iam dixi picturis occupata, supra portam ambulacri interiorem depicta obsidio Portus Gratiae,¹²³⁸ cum hac inscriptione literis deauratis:

‘D.Opt.M. Cum per occasionem civilium armorum, quae ob impuberem principis aetatem, quibus tota fere Gallia excreverat, Elisabetha, Anglorum regina, Portum oppidumque Gratiae, quod est ad ostium Sequanae positum, natura manuque munitissimum, insigni fraude occupasset, firmissimoque praesidio teneret, auspitiis Caroli Noni, christianissimi regis, consilioque et prudentia singulari Catharinae, matris reginae, paucis diebus quam oppugnare summa vi captum, deditione receptum, anno LXIII (1563).’

In inferiore domus parte balnea sunt aquarum tam frigidarum quam calidarum. Est nempe balneum illud variis cubiculis distinctum, sudatorium, frigidarium, spoliarium etc., singula egregiis quoque picturis ornata. Non hinc procul turris cum horologio, circumstant VII statuae dierum nominibus, superstat Vulcanus qui martello incudem verberans, horarum numerum edit. Cavaedio inferiori astat aedicula, ubi sacrum villici singulis dominicis diebus audiunt, cuius summi altaris tabula artificii picta manu autorem, his verbis indicat: Sebastianus Venetus,¹²³⁹ pictor, Romae faciebat. Alia ibidem tabella spectatur quae dicitur Joannis Boloni,

¹²³⁴ Herodianus’ in het Grieks geschreven *Geschiedenis van het keizerrijk na Marcus Aurelius* (ca. 240 na Chr.).

¹²³⁵ Een soort marmer.

¹²³⁶ Madonna en kind met Johannes de Doper van Raphael, ook bekend als ‘La belle Jardinière’.

¹²³⁷ Hs. abus.: dinctincta.

¹²³⁸ Het hoofdkwartier van de Port Grâce van Le Havre; zie Martin 1901, p. 114.

¹²³⁹ Sebastiano Luciano, ook bekend als Fra Sebastiano del Piombo (1485-1547).

magni quoque artificis. Germanus Brixius¹²⁴⁰ hunc locum suis versibus dignum indicavit, de quo sic canit:

Fons ego Bellaquiae, silva circumdatus alta,
Iam pridem cervis tantummodo cultus et apris,
Vicina impura rorabam prata liquore, etc.
At me nunc magni heroes, magnique relictis
Urbibus invisunt proceres, gaudentque liquorem
Et gustare meum, et ripas habitare virentes.

I, fol. 196v (p. 396)

Quin etiam cultae per prata hortosque napaeae
Discursant, violasque et candida lilia carpunt,
Nec non et Charites adsunt, et floribus aureos
Exornant variis crines, miscentque amarantho
Gramina Narcisci et Narcisco gramina tymbrae, etc.
Hoc ego Francisco, cui paret Gallia regi,
Debeo qui seniumque loci, vastamque ruinam
(Nam misi nescis divus Lodoicus et ipse
Rex olim coluit) miseratus, qualia cernis
Caelo erecta sibi matrique palatia fecit, etc.

Sunt et hic nobilium villae circum, aliaeque aedes frequentes, ubi pictores plurimi habitant, quum hunc locum Academiam pictorum vocent.
In reditu videmos in silvis passim puteos effossos, dicebantque feris capiendis accommodos.
Hinc Melodunum venientes Sequanam navigio descendimus Lutetiam usque.

Bel-Esbat

[08-02-1586] n.s.

VIII. Extra portam Anthonianam¹²⁴¹ deambulantes, ad sinistram, primo ab urbe lapide, est hortulus amoenissimus, vulgo vocant Belesbat,¹²⁴² variis inscriptionibus Gallicis Latinisque notatus; arcus nempe ibi aliquot de industria facti et putei, quibus hi versiculi inscripti leguntur:

Hortulus Lutetiae

Supra portam primam
Vade trahensque tuos abscede, Lutetia, vicos;
I procul, inque tuo, foeda, putresce luto.
Turpi dum sordet populosa Lutetia coeno,
Huc ades, hic udos siccant arena pedes.
Urbe Luteciaca, coeno limoque relictis,
Laeta iucundos transige mente dies.

Porta II

Laissez moy tout procès et débat,

¹²⁴⁰ Jean de Bologne; Germain Brice.

¹²⁴¹ Porte Saint-Antoine.

¹²⁴² Bel-Esbat, gelegen op de huidige locatie van La Roquette, behoorde aan de familie Cheverny.

Tous les rapports de ces longues requestes,
Et pour oster tels rompiments de testes,
Venez vous en par devers Belesbat.

Porta adversa
Produco dulces fructus plantasque virentes
Sexque tibi puteis praebeo, lector, aquam;
Quantaque dat superis coelum, do gaudia tanta,
Ergo solum coelum dicito me atque salum.

Porta III
Cur exempta luto mihi mens non gaudeat? Et quod
Sustineat siccos mollis arena pedes.

Porta IV
Fons ibi si rivis sparsim devinctus amoenis
Cum grato vitreas murmure ferret aquas.
Quis similem neget hunc hortum illi, lege Potentis
Spreta, ubi deliquit primus uterque parens?

Porta V

I, fol. 197r (p. 397)

Bis quater aut decies cursu contende per omnem
Callem horti, si sit semisopita fames;
Sic satis, haud fallor, stomachum levis aura laborque
Fructuum et aspectus nonnihil exacuent.

Ex adverso
L.R. de L. aux six poètes de France:

Qui verra Belesbat, ses entes, ses allées,
Son perterre fleury et ses toffus ormeaux,
Ses six puits vomissans leurs cristallines eaux,
Ne le pourra il pas en toutes assemblées?
Ouy, car c'est luy seul quy ornes ses contrées.

Porta VI
Belesbat aux poètes François:

Un fâcheux souhaitteur après moy souvent crie
De ne veoir en ce lieu, la fontaine arrousante
Plus je ne l'accosteray, et, s'il ne se contente
De l'eau de mes six puits, boire ailleurs je le prie.
Suis-je la Roquette? Hen! Suis-je la Tuillerie?

Ex adverso
D. de Ligneraco libellum supplicum magistro necnon hortorum:

Primum ex Elyseo patrem scelus expulit horto,
Ast in eum versus te cupit esse (ire) Deus,
Hortus enim Elysiis nunquam par est tuus hortis,
Causa nec est virtus istius ergo tua.

Si Belesbat a bon droict on me nomme,
Chassez du tout le soin de voz esprits;
Que vous sert-il d'estre dans ce pourpris,
Si vostre esprit avec le corps ne somme.

Porta VII
Belesbat aux six poètes de France:

Icy n'est pas la superbe structure
De ces jardins jadis en l'air haussez,
Mes ornemens sont libres, non forcez;
Et qu'y vault mieux, ou l'art ou la nature?

Quatrain de J. à Belesbat

Me vante qui voudra les clos des Hespérides,
Dont les arbres portoient pommes d'or préteulx.
Ton fruit, o Belesbat, est plus délitieux,
Pour mes dens, celles d'or sont un peu trop arides.

Ex aduerso
La Cérissaye aux dames, cinquain:

Des grandes dames de cour je suis la cérisaye.
Dy moy, tu quy viens cy pour mes beaux cinquainez,
Ne sont-elles pas plus qu'un bois de haute fustaye,
Qu'un grand pré jaunissant, qu'une palle saulssaye,
Où en toute saisons on ne trouve que frire?

Quatrain aux passans:

I, fol. 197v (p. 398)

Si vous trouvez trop courte ceste allée,
Faictes le tour six, sept, huict ou dix fois,
Puis vous aurez une soif afférée
Et sentirez de la faim les abbois.

Porta IIX
Aux poètes:

Aprez avoir gaigné l'appétit pas à pas,
Allez-vous en per cy prendre vostre repas,
Puis vous orrez tantost les oseaux de bocage,
Qui chantent beaucoup mieux que s'ils estoient en cage.

L'Hercules, que tu vois à la morque mutine,
Fait le guet aux passans, tandis que tu t'esbas
Dans ces beaux pourmenoirs, attendant le repas;
Aussi veut-il sa part du rost de la cuisine,
Ne voulant accoster salade ni racine,

Ex adverso:

Celui quy, dans Paris, veut faire résidence,
Boire frais à tout heure, estre sain et joieux,
Participant de l'heur qu'ont tous les puissants dieux,
D'entrer dans Belesbat doit avoir la licence,
Car son air et ses eaux sont les meilleurs de France.

Belesbat, praevoyant les fontaines eaux
Manquer dedans Parys lors de la sécheresse,
De six puis s'est muny, tesmoins de sa sagesse,
Bastans pour ses amis, ses choux, ses artichaux,
Son persil, ses melons, ses oignons et ses aulx.

Habet hortulus sex puteos, quorum primo, qui est sub sycomoro, inscripti sunt hi versus:

[Puteus I]

Ut facerem gratas potare volentibus undas,
Hic folia et ramos spargere iussa fui;
Fertilis esse vetor, ne quis, decerpere fructus
Dum cupit, incautus corruat in puteum.

In puteo II

Le roy Agamemnon des puits orna la Graece,
Désirant en esté n'y voir plus faulte d'eaux;
Belesbat, cultivant ses oignons et ses aux
T'en a céans bastis six, si la soif trop te presse,
Jouiant au paillemail, aux quilles, à la presse.

Puteus III

Huic humor accedet Pimplaeo qui fluit antro,
Hinc et enim erumpunt proveniuntque rosae.

Ex adverso:

Hic Driades sicco stant, hinc pede Naiades udo,
Ne siccet dulces torridus aestus aquas.

Puteus IV

I, fol. 198r (p. 399)

Prodigus ut dulces sic largos praebeo potus,
Non opus argento est, ut bibat hinc sitiens.
Ite procul, vites, qui post tantosque labores
Atque tot impensas spem quoque decipitis.

Ruri beatus lectori aulico:

Fructibus eximiis gustum, viridantibus herbis
Aspectum, volucris cantibus auriculas,
Florequé odoratum vario delectat, ab isto
Maius adhuc curis pectora solve vagis.

Hortulus hic ultra omnis generis arbores fructiferas, habet statuas lapideas columnellis impositas: Apollinis, Palladis, Thetidis, Paridis, Veneris, Junonis, Mercurii, et Morionis nates denudantis.¹²⁴³

[10-02-1586] n.s.

X. Portam Harpianam egredientes, occurrebat Pratum scolasticorum et monasterium cartusiensium.¹²⁴⁴ Ubi ambulacri ambitus VI^C (600) fere passuum, est et porticus minor ubi picta et ficta ordinis huius primordia, et vita divi Brunonis, cuius hoc ibi epitaphii exemplar in pariete.

Vetustissimum divi Brunonis epitaphum

Primus in hac Christi director ovilis eremo
Fundatorque fui, qui tegor hoc lapide.
Bruno mihi nomen, genetrix Germania, meque
Transtulit ad Calabros grata quies nemoris.
Doctor eram praeco Christi, vir notus in orbe;
Desuper illud erat gratia non meritum,
Carnis vincla dies octobris sexta resolvit,
Ossa manent tumulo, spiritus astra petit.

Hi versus satis Latini, si temporis eius mortis compositi, quod non puto, nam quingenti amplius sunt anni a quibus ordinem suum Bruno instituerit. Monasterii nosocomion¹²⁴⁵ hanc habet in nigro marmore inscriptionem:

‘L’an mil CCCXLI (1341) fu parfaicte ceste chapelle et enfermerie, que fonda madame Jeanne, par la grâce de Dieu, royne de France et de Naverre, jadis espouse du roy Charles, roy desditz royaumes, fils du roy Phelippes le Bel, et fu laditte dame la royne fille du très excellent prince monsieur Loys de France, jadis conte d’Évreux, fils du roy de France.’

Si forsan faemina claustrum fuerit ingressum, igne protinus locum expiant, ut facete Cholierius in Matutinis IX.

[14-02-1586]

XIV. Henricus Lotaringius, Guisiae dux,¹²⁴⁶ cum propter discidium cum rege longe abfuisset, Parisios post annum ingressus est.

¹²⁴³ Een dwaas die zijn achterwerk laat zien.

¹²⁴⁴ Porte de la rue de la Harpe ... Pré-aux-Clercs en het klooster van Chartreux.

¹²⁴⁵ Het hospitaal van het klooster.

[14-02-1586] n.s.

XV. Cum bellis aliisque necessitatibus premuntur Parisienses, ex veteri more observant, ut singulis diebus dominicis solemne sacrum faciant, templumque ubi tum conveniunt auleis aliisque

I, fol. 198v (p. 400)

ornamentis praeparant, ‘paradisum’ vocant, in quo pietatis ergo mala deprecaturi conveniunt. Anno 1349 Philippus Valesius, Franco-Gallorum rex, instituit tributum salis,¹²⁴⁷ a quo nemo esset immunis, unde ingens quotannis pecunia penditur. (Part. VII consul 22, lib. 13 obs., cap. 31, lege *Si quis*, cap. de rect., etc. Vide Livium, livr.?, et ibi Velc.?, 393). Vide Chassanaeus, *Catalogum gloriae mundi*; et Guacciardini. Praeter alias diversi generis merces quas nundinis Germanianis vidimus, erant fructus omnis generis caerei, ad similitudinem veram in tantum expressi, ut multorum oculos fallerent, qui mos et olim apud Graecos in usu, ut ex Clemente Alexandrino didici (*Stromateis* 7, fol. 835).

[18-02-1586] n.s.

XVIII. Bacchanaliorum feriis mira Lutetiae larvatorum nobilium et aulicorum insolentia; versicoloribus, monstrosisque vestibus induti, equis insidentes, lanceis obvia quaeque deiiciant. Ovis, pulvere, farina, fustibus, spectatores ferunt, praecipuus eorum lusus est ad pontem Virgineum, ubi reginae multae nobiles matronae, principesque spectatum venerunt. Larvatorum iste mos ex Italia defluxit, quibus etiam Gallo-Franci leges suas praescripserunt, et in usum produxerunt, conveniens insolentibus ingeniis spectaculum. Apud Anglos audio capitalem paenam larvatis constitutam. Certe sanorum hominum mera est insania, nempe:

Germanos furiis agitare, ut dicitur Evan,
Ebria cum pleno pectora ventre tument,
Sic Gallos, etiam sobrios, furialis Enio
Oblitos proprii saepe decoris agit.

Hisce Bacchanaliis audiavi Carolum, olim regem IX, iuvenili petulantia cum fratribus aliisque aulicis larvatis discurrentem. Idem, quod de Ottone scribit Suetonius (in *Ottone*, cap. 2), factitare solitum, ut invalidum aut potulentum corripere et sago distentum sublime iactarent bini vel quaterni.

De Bacchanalibus Gallorum et cinerum feriis sic canit Boisartus:

Viderat is passim pueros matresque patresque
Urbibus in mediis bacchantum more vagari,
Profusoque senes se satiare mero,
Successisse diem cinerum quo tristior omnis
Fronte super populus mystica signa gerit,
Et tanquam, posito templis effusa furore,
Plebs residet, patrios devenerata deos.

De la variété principalement aux habits des François, Saluste Bartas:

Telle que le François qui quenon affété,
Des estrangères moeurs se paist de nouveauté,
Et se mue inconstant si souvent de chemise, (en la 2 jour de semaine)

¹²⁴⁶ Hendrik van Lotharingen, hertog van Guise.

¹²⁴⁷ Zie ook fol. 203r, en in de marge van fol. 199r.

De ses vains habits la façon il déguise.

Vide [Jovanum] Pontanum, lib. *De principe*, ubi de vestitu agit.

I, fol. 199r (p. 401)

[23-02-1586] o.s.

XXIII. Adolpho Nuenario, Mursiae comiti ac gubernatori Traiectino, Ordines concesserunt hortos Paulinos.

Hoc anno. Multi mortales occubuere morbo nondum medicis satis explorato, vulgo 'Engelsche sieckte' vocabant, quippe quem Angli in Belgiam adduxerant. Ii nempe ob aeris insuetudinem et plurimarum rerum inopiam, magno numero apud nos mortui sunt et plurimi civium liberalitate servati sunt, quum apud suos misericordiam non invenirent, ac non tam milites quam mendicos iacerent. Unde Ultraiectensium pronam in Anglos pietatem etiam posterius memoria erunt celebraturi aeterna.

C'est une coustume assez vielle, aussy chez nous, quand le fuseau tombe, de la rendre avec un baiser, comme nous testmoigne l'auteur des *Arrest d'amour*, quy vescu devant 160 ans; arrest 19.

Rex Galliarum hoc utitur iure, ut alibi natorum et in sua ditione morientium, bona fisco iungat, ne sensim plures extranei incogniti irrepant in regionem in literas a rege impetrent, ut vocant, naturalisationis. (Guilielmus Postellus, *De orbis [terrae] concordia*, lib. 3, cap. 25).

Martius

Lutetiae fama est, neminem quicquam admirari, quod et olim de Aegyptiis Lucianus contra eum, qui dixerat Prometheus es in verbis, tradidit.

Approbat valde morem Gallicum in epulationibus, quae minimo sumptu humanitate plurima, Stefanus Guazzus, Italus, his verbis: 'L'umanissimo costume de Francia, dove li parenti, amici, e vicini, s'accordano a portare ciascuno la sua portione ordinaria, hora in casa di questo, hora di quello, dove senza alcuna gravezza di spesa, et con diverso è piu comodo apparecchio lassando fuori della porta tutti y loro noiosi pensieri, si godano lietamente; quella coena con una maravigliosa carità et concordia.'

Erasmus Roterodamus in colloquio de funeribus Gallicis sic loquitur: 'Funera apud Gallos ita fere ornantur, ut adsint monachi, quatuor ordinum mendicantium, quisque crucem suam praeferat, canentque lugubres naenias vel psalmos, sequuntur daduchi pullati et ploratores, ut vocant, praeter cognatos, idque honoris gratia ii gladiis etiam accincti. Huic equus sequitur, si miles stragula hinc inde nigra ostendit insignia, et taedae insignitae insigniis. Quo apparatu funerio circa hoc tempus sepulturae tradidimus Joannem Verdunium, Batavum, Sprangae dominum, in templo d. Stefani in monte.

(De salis tributo apud Gallos vide Bodinum, *Repubblica* 6, cap. 2, fol. 880).

Pecunia Lutetiae mihi ex patria afferebatur per Judocum Langeracum, conterraneum, politorem gemmarum, quod hominum genus etiam mangones, Plinius (lib. XXXVII) appellasse videtur.

Panis publice in foris bis in septimana vendebatur, diebus nempe mercurii et saturni, quem rustici ex vicinis pagis eo convehebant, eratque confectus ex polle ac tritici flore.

I, fol. 199v (p. 402)

[1586-03-10] n.s.

X. Hoc tempore Lutetiae cum habitarem, rex erat Franco-Galliae Henricus Tertius, ex filiis Henrici II et Catarinae Medices natu tertius. Hic uxorem duxerat Ludovicam Lotharingam,

comitis Vaudimontii filiam, forma praecellentem, at cum, mortuo in castro Theodorico,¹²⁴⁸ fratre Francisco Valesio Alançonio, solus ex Francisci Primi stirpe superesset, sine tamen spe prolis, Lotaringi de successione cogitantes, multa magnaue animo voluentes, res novas moliri videbantur. Horum facile caput Guisius, qui populum plaebaea fere comitate in sui favorem paulatim adeo adduxerit, ut contempto rege solum ipsum suspicerent. Propinquiore erant regi heredes proximi Burbonii; Henricus Navarraeus et Henricus Condaeus, cum cardinale Carolo Borbonio, iam admodum sene, Navarraeus vero et Condaeus, cum se Romanae pontificiaeque religioni opposuissent, et rempublicam religionis ergo turbasse dicerentur, Guisius regi persuadere conatus est, ut eos tanquam rebelles, laesae maiestatis reos, seditiosorum impiorumque duces, regno pelleret. Qui, cum primum pacis videri vellet amantior, aurem his dictis non praebebat.

Guisius nihilominus pontificem, regem item Hispaniarum sollicitavit, aliosque principes ad ferendum foedus, ad extirpandos e Gallia reformatae religionis homines incitavit. Nec se dubitavit, vel contra regis voluntatem defensorem Romanae religionis Francicaeque pietatis dicere, exercitum eo nomine contrahere, urbes, oppida, munire. Ita ut iam omnia regia paene potestate conficeret, quae vellet, circumvenerat ad id Burbonium, cuius nomen ei multis in rebus futurum usui, non inani opinione concoeperat. Et subinde non dubitabat, Lotaringos veros Caroli Magni successores praedicare. Capetos vero tyrannos, vi non iure regnum occupasse dicere, Ludovicum nempe Lotarii filium ultimum ex stirpe Caroli regnasse. Cuius patruus Carolus Lotaringiae dux cum successionis iure regnare debuisset, ab Hugone Capeto iniqua factione ipsum fuisse exclusum. Iam vero tempus adesse, ut ad legitimos principes quasi postliminio redeat Gallia, inventi sunt quoque versi-

I, fol. 200r (p. 403)

culi passim in vulgo dispersi:

Vestrum Capetti vult gens Lotaringa capistrum
Vi regnare potes, pace doloque potes.

Tandem nihilominus sive ita dissimulante rege, sive quod coactus videri ad bellum vellet, Guisium post apertas simulatasque inimicitias in gratiam recepit, decreto contra Navarraeum et Condaeum, iam per Sixtum V, pontificem Romanum, excommunicatos. Bello conscriptoque exercitu, cuius imperatorem constituit Guisium, eiusque ei fratrem Manium legatum addidit. Qui iam vario eventu bella gerunt contra peritissimos belli duces, militesque pugnacissimos Franco-Gallorum, quibus varia quotidie subsidia ex Germania transferuntur. Ad hoc bellum rex iampridem magnam auri vim ecclesiasticis, ut vocant, imperavit, quorum bona cum alienari decretis pontificiis non possent, ad eam rem impetrandam, ad pontificem maximum Romanum missus legatus Petrus Gondius, antistes,¹²⁴⁹ quamvis rex maiorum suorum insistens vestigiis in similibus raro pontificis auctoritatem requirat.

[12-03-1586] n.s.

Quarto idus huius mensis. Robertus Dudlaeus, comes Leicestriae, vicarius reginae Anglorum, ad suscipiendum nomine reginae defensionem confoederatarum provinciarum Belgicarum, Traiecti Batavorum inauguratus est. Postquam nempe Ordines nullum a Franco-Gallorum rege subsidium impetrassent, hanc adierunt auxilium contra Hispanos petitori, omnia in eius manus se tradituros pollicentes. Illa tantum, loco hypothecae ob sumptus bello Belgico factos et faciendos, petiit Vlessingam, Ostendam, Bergas ad Limbum, Brielas, oppida Zeelandiae, Flandriae, Brabantiae et Hollandiae munitissima. Fuere tum Traiecti plura monumenta in eius

¹²⁴⁸ De graaf van Vaudemont; Château Thierry.

¹²⁴⁹ Pierre de Gondi (1533-1616), kardinaal en bisschop van Parijs.

honorem erecta, ut apud episcopalem basilicam, in area Mariana, in foro Boario. Inter quae duae pyramides huius formae,¹²⁵⁰ inscriptionibus et picturis, typis apud Hermannum Borculoum editis.

([tekening van zo'n pyramide; op het voetstuk staat dit gedicht]:

Immanem ut Sampson divino Marte leonem
Vincit, et ex rostro dulcia mella legit,
Sic etiam indomitos bello prosternet Iberos
Dudlaeus, Martis dexteritate potens).

Ipse vero Dudleius, regio comitatu, in aedibus Teutonicorum equitum hospitio acceptus est, cum privigno comite de Essecq, et Antonii, nothi Portugalliae filio, quem Angliae regina in spem Portugalliae recipiundae, reservare dicitur.

I, fol. 200v (p. 404)

[15-03-1586] n.s.

XV. Transiens coemiterium Severianum,¹²⁵¹ hoc ibi vidi magnificum sane et quod mirum sartoris cuiusdam sepulcrum, quale apud nos vix principes habent. Cui hoc lepidum epigramma inscribitur:

Cy gist Isaac Pinchon qui habilla
Tous bons à gré, mais sa vie luy failla,
En habillant autrui mortel habit,
Pour luy donner d'eureuse vie l'abit,¹²⁵²
Donc viateur etc.

Trespasa XIII de juing MD quarante et un (1541).

([tekening links: grafmonument met zuiltje]: Anne Pinchonne près son espoux.

[rechts: stenen bak met fontein]).

Labrum quoque hoc vidi in claustro d. Genevefae, ex solido lapide cavatum, fons olim fuit, quod monstrat basis quae est in centro. Non esse magnae antiquitatis icunculae quae illud ambiunt manifestant. Quanquam Belforestus dicat simillimum illi quod est apud Dionisium, cuius supra memini,¹²⁵³ quod antiquitatem Romanam prae se ferre vix est, ut dubitet, eo quod deorum simulacra in eo exsculpta, secus quam hic, eiusdem tamen videntur operis et materiae nec alterum altero vetustius apparet.

[17-03-1586] n.s.

XVII. Deambulatum ivimus ad Tornellas;¹²⁵⁴ area est non procul a Sequanae ripa, exercitiis scolasticorum destinata; erant hic qui se saltu, luctu, iaculis exercebant.

[20-03-1586] n.s.

XX. Moris esse apud Gallos observavi ut salutantes una manu amplectantur, altera genua contingant, vetus is mos et non tantum Romanis, sed et Graecis usitatus, sed in depraecationibus magis quam salutationibus frequens (vide Lipsium, *Electa*, 2, cap. 6). Cuius meminit in primis poetarum princeps Homerus (*Iliadis* A [1, 407]):

¹²⁵⁰ Boven de afbeelding van Samson en de leeuw staat 'D.O.M. invic[ibili] reginae Angl[iae]', en het jaartal MDLXXXVI (1586). Wat er op de zijkant staat is moeilijk leesbaar.

¹²⁵¹ De begraafplaats van Saint-Séverin.

¹²⁵² Lees: ... d'heureuse vie l'habit.

¹²⁵³ Zie fol. 165v.

¹²⁵⁴ Les Tournelles.

τῶν νῦν μιν μνήσασα παρέζεο καὶ λαβὲ γούνων.

Hic Thetis Jovem supplex adit, praecaturque ut Graecos malo aliquo affligat, ob ereptam ab Agamemnone Briseidem filio.¹²⁵⁵ (Vide narrationem de Indorum salutatione,¹²⁵⁶ terram manu tangentium et inde osculantium). Apuleius quoque in *Milesiacis fabellis* (lib. II en IV): Huius, inquit,

I, fol. 201r (p. 405)

diu manus deosculatus, et ipsa genua contingens. Tacitus in *Annalibus* (libro 1): ‘At patres quibus unus metus, si intelligere viderentur, in questus, lachrimas, vota effundi, ad deos, ad effigiem Augusti, ad genua ipsius manus tendere.’ Livius (lib. 30): ‘Si genua, si victricem attingere dextram licet, praecor quaesoque, per maiestatem regiam,’ etc. Triphiodorus in *Expugnatione Ilii*, non procul a fine, Petronius in *Satyricon*, fragmento, ubi Quartilla in hunc modum loquitur: ‘Protende igitur ad genua vestra supinas manus,’ etc. Paulo post (et fol. 37): ‘Genua ego perseverantis amplector, ne morientes vellet occidere.’ Apud Euripidem nutrix (in *Hippolyto coronato*): ‘Ne per tua rogo genua perditum me eas’. Vide Senecam in *Medea*, fol. 314, Ciceronem in *Oratione post reditum in senatu* habita, Plautum in *Milite glorioso*, scena Hera eccum(?), et paenultima scena ultima, vide Lipsium, *Epistolas* et *Quaestiones naturales*, 3 in fine.

Gallorum vestitus non unus, nec constans, nunc laxior, nunc contraxior, nunc brevior, nunc longior, nunc integer, nunc conscissus, nunc fimbriatus, nunc planus, pro ingenii mobilitate et aulicorum, unde omnis haec varietas, lubidine. (Amictus corporis et risus dentium, et ingressus nuntiat de illis. (*Ecclesiasticus* 19 [v. 30])).¹²⁵⁷

‘De aula, ut omittam Aeneam Sylvium, Lucianum, Hulricum Huttenum, pauca ex Agrippa adiiciam, cum is in Gallica quoque aula aliquandiu versatus sit. ‘Est, inquit, aula nil aliud quam collegium gygantum, i.e. nobilium, famosorumque nebolonum conventus, theatrumque pessimorum satellitum, morumque pessimorum scola et execrabilium scelerum asylum, ubi superbia, fastus, rapacitas, tumor, libido, luxus, livor, ira, crapula, violentia, impietas, malitia, perfidia, dolus, crudelitas, et quaecumque uspiam sunt vitia, habitant, imperant, regnant; ubi stupra, raptus, adulteria, fornicationes, principum et nobilium ludi sunt, ubi etiam principum regumque matres nonnunquam filiorum lenae sunt.’ Hoc iam fama de Catarina Medicaea prodidit, quae ut obsequentiores sibi haberet, filios reges, adolescentes, nil non delitiarum lubidinumque ipsis procuraverit, ut interim ipsa pro suo arbitrio regni negotia gereret, regioque nomine abuteretur. Multi etiam aulici palatarum meretricum lenones, principi, aut suas uxores, aut filias, aut sorores prostitunt. Fama est, Gondios his artibus tam apud Catarinam quam reges, liberos maximas sibi suisque divitias et dignitates comparasse. Nempe:

Scorta placent, fracti curvique e corpore gressus,
Et laxi crines et tot nova nomina vestis.

Dicit idem Agrippa, se novisse ‘famosam Galliae urbem aula sic evelsam, ut vix aliqua ibi matrona pudica sit, vix filiae nubant virgines.’ Dubito ego de ipsa principum sede Lutetia, in

¹²⁵⁵ Thetis klaagde bij Zeus dat Agamemnon de slavin Briseis had afgenomen van haar zoon Achilles.

¹²⁵⁶ Lucianus, *Dialogus de salutatione*.

¹²⁵⁷ Nauwelijks leesbaar: Eccl. 19. Ecclesiasticus is de oude naam voor het boek Jesus Sirach in het Oude Testament.

qua nihil frequentius nobilissimarum faeminarum adulteriis, per haec viris saepius aditus ad honores, ad opes. Nunc publicum erigitur lupanar, cum tota sit urbs ut olim de Roma

I, fol. 201v (p. 406)

quidam dixit lupanar. De aulicis quoque puellis sic Agrippa: ‘Videmus, inquit, non paucas forma et elegantia spectandas, scitulas, nitidas, venustas, insuper vestimentis purpureis et aureis et gemmeis monilibus exornatas. Sed non omnibus est cernere quam turpissima monstra sub formosis istis pellibus lateant.’ Hinc aptissime Lucianus illas Aegyptiis templis comparat, quae forinsecus pulcherrima, intus si deum quaeras, simiam, felem aut canem invenies. ‘A teneris annis in molli otio, saltationibus et omni luxu enutritae, pessimisque disciplinis ex aulicis amorum libris, pravissimisque luxus, libidinum, adulteriorum, fornicationum historiis, comoediis, novellis, facetiis, cantiunculis imbutae, velut ex nutrice’¹²⁵⁸ sugunt collo. Quia sunt Semyramidarum legum nugamanta, unde nos in satyris:

Conveniunt toties, sed quae tum colloquia, annon
Urbis agant causas et grandia verba loquantur?
Falleris aut lecti aut teneris mysteria pandunt;
Componunt tunicas aliqua narrante recisas;
Jupiter ut Danaen fulvo deluserit auro, et
Cornibus Europam sumptis pervexerit aequor;
Vel Laidis fraudes vel magnae exordia Romae,
Quae tum mens illis quis tum dolor esse pudicas.

Variis hic quoque se inficiunt fucis Italico more, quas facete Lucretiae nomine ridet hoc epigrammate Boisartus: (Vide Petronium, pag. 64, Juvenalem, Martialem, Tertullianum et Douzam, lib. *Praecedaneorum* 2, cap. IX, Xenophontem, *Oeconomicum*, Pasquinum, tom. 1, pag. 5).

Pingere pannosas solita est Lucretia mammas
Et nudat Veneto membra polita luto
Molliter incedit, gressuque inflexa supino.
Instratam longo fymate verrit humum.
Sardonychata micat, multoque illustris in auro
Gemmatas gaudet discutere auriculas
Illa olet Assirii redolent quod pharmaca moschi.
Quod rosa, quod violae, quod spica cilissa recensque
Ture superfuso fervidus ignis olet.
Haec Pleiere foris sed si Lucretia quae sit
Scire velis, dicam, Marcida capra domi est.

Altis quoque in crepidis ut proceriores videantur, incedunt, non sine periculo, quem morem idem Bosartus hoc epigrammate exprimit:

Si cervice tenus socium supereminet agmen,
Julia, si rectum tollit ad astrae caput;
Miramur frustra: terra procul extat ab ipsa,
In crepidis equitat Julia nempe suis.

¹²⁵⁸ B. citeert hier het werk van Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486-1535).

(Vide Juvenalem, *Satyras* VI)

Sunt hae crepidae plerumque holoserico diversi coloris, unde Clément Marot:

Croyez qu'en dépit des jaloux,
on porte souliers de veloux.

Joannes Marot de Caen sic scribit in *Epistola* ad Franciscum I et aulicos, in Italia degentes, nomine aulicarum puellarum, quae desiderio virorum procorumque tenebantur, ne se Italicis

I, fol. 202r (p. 407)

mulieribus iungerent ac sic obliviscerentur suarum.

Italiennes
Practiciennes
Sont et seront.
Mais courtiesiennes,
Parisiennes
Plaisir feront
Ceux quy voudront.

(Ex Italia nunc siquid ante deerat Francicis abunde suppletum).

Coeur françois de son amy prend garde,
Et le regarde en son piteux affaire,
Lors fait pitié qu'argent ne peut faire,
L'amour préfère, et au plaisir s'accorde,
Pas n'est péché faire miséricorde.
Quand en la France une dame décline,
Elle résigne aux jeunes le déduict,
Se retirer est bon quant il est nuict.
Bien nous vivons et pource avons
Luysantes faces, car bien scavons
Si aynsi n'usons
Serons mollasses, nous sommes grasses
Et avons graces
Fermes sommes et le ferons
Tétons avons
Sous notre mantel
Ny a riens fors que le vray naturel,
Et que tout bel avons tant sus que juz
Tétins aiguz, membres blancz et charnuz.

(Françoises chastes en leur viellesse. On dit des Italiennes: 'Jovane putana, vecchia rofiana').

(Elles n'ont que trop aujourd'huy de la farde).

Et
Ils font de coquus pour l'argent,

Et nous aultres pour le plaisir.

(A scavoir les Italiennes, mais autant font les Parisiennes).

Aussy ont elles
Ces gros culz pour l'amoureux affaire
Si bien troussiez, qu'il n'y a que refaire.

(On l'appelle cachepetits, inventron pour les enceinctes).

Gerunt pleraeque muscaria sive flabella, ut olim Romanae mulieres huius moris non tam usum quam moralem explicationem hanc dat Hieronimus ad Marcellam,¹²⁵⁹ ubi ait, 'Quod autem matronis offertis muscaria [parva], parvis animalibus ventilandis, elegans significatio luxuriam cito debere restinguere, quia muscae moriturae, oleum suavitatis exterminant.' Exornant se nulla differentia faeminae antiis, quae apud nostrates nobilium ignobiliumque distinctio, vocantque peruquas, incedunt praeterea excapillatae, ut et olim et Menot en ses sermons: 'Habebat magnas manicas, caput dissolutum, pectus discopertum usque ad ventrem, cum pectorali albo, per quod quis clare potest videre.' Et Maillard:¹²⁶⁰ 'Nunquid vos domicellae, quae habetis tunicas apertas, mariti vestri sunt cornuti, et ducunt vos ad banquettas.'

I, fol. 202v (p. 408)

[24-03-1586] n.s.

XXIV. Portam egressus Ripuariam, vel ut alii vocant, Luparae,¹²⁶¹ statim occurrebat aedificium sane ingens et splendidum,¹²⁶² sed imperfectum, quod Catarina Medices iam nuper inchoavit, sed medio in opere desistens, nec parietes nec tabulata addita sunt, superstitioso ut credo metu, quo se morituram perfecto aliquo opere credebatur.

Vario marmore incrustato parietes erant vestiti, columna etiam erant ex solido marmore. Huic adstat stabulum equorum maxumum instructissimumque, et horti amoenissimi, 'les Tuilleries' vocant, ad quorum usum ex Clotualdano lympidissimum fontem per duo millia p.m. passuum subterraneo meatu traduxit.

[1586-03-25] n.s.

Postero die Portam Templariam¹²⁶³ exiens, nihil memorabile vidi praeter castrum illud furum, magnificum sane domicilium et variis columnis duplici ordine distinctum. Sed a tali domo nos libera, Domine. Hoc castrum seu mavis patibulum, regius rationum praefectus Petrus Remigius¹²⁶⁴ fieri curarat, et primus in eo habitasse, fertur, vulgo vocatur Mons Faucon, i.e. Mons Falconum.

[1586-03-26] n.s.

XXVI. Obiit Maxaemilianus Morillonius, episcopus Tornacensis, morte subitanea. Hunc saccum beneficiorum vocabant, quod undique ea in suum usum congregaret, et civitates, in quibus ea haberet, alphabetico ordine numerabantur: A. Arras, B. Bétune, C. Cambray, D. Douay, E. Erre etc. Erat antiquitatis studiosus, eoque nomine Granvelano intymus, quemadmodum et eius frater, vir doctissimus Antonius Morillonius, cuius Stephanus Pígius et

¹²⁵⁹ Brief van Hieronymus aan de weduwe Marcella.

¹²⁶⁰ Olivier Maillard (ca. 1430-1502), prediker.

¹²⁶¹ Porte 'Ripuaria' (bij het Louvre).

¹²⁶² De Tuilerieën.

¹²⁶³ Porte du Temple.

¹²⁶⁴ Pierre Remy.

Johannes Becanus aeterno elogio meminerint. Successit ei Johannes Vendevilius, vir doctus et professor olim iuris in academia Duacensi.

[10-03-1586] n.s.

X. Joannes Harius,¹²⁶⁵ reformatae religionis per XVIII annos minister, professioni et fidei Antwerpiae in aula jesuitarum publice renuntiavit, ut et ipse libello edito testatus est, in quo sub finem scribit, Paulum Alciatum et Adamum, ministrum Heidelbergensem, Mehumetanos effectos, ac eo nomine Silvanum, qui ex reformato Arrianus¹²⁶⁶ ac inde Mehumetanus factus fuerat, per Fredericum Palatinum capite truncatum pluresque ex scola Genevensi Arrianorum dogmata assumpsisse; ut Velleum, Gentilem, Blanderatam, Bernardinum Ochum,¹²⁶⁷ etc. Cum Belgae Confoederati Angliae reginam ad defentionem harum provinciarum perduxissent, illam tanquam rosam, ex gentis insigni, provinciae, florum nominibus assumptis, publicis comitiis Hagae celebrarunt: Brabant ‘Egelentier’, Gelderlant ‘Violent’, Flandren ‘Pyone’, Hollant ‘Narcisse’, Zelant ‘Tijloos’, Utrecht ‘Meysoeten’, Vrieslant ‘Botterblom’, Overijsel ‘Goutblom’.

I, fol. 203r (p. 409)

Aprilis

[00-04-1586] n.s.

Quo nomine Catarina Medicaea Franco-Gallos semper tulerit, videtur is, qui legendam Catarinam descripsit, satis hac expressisse narratione.

Quand quelques dames dirent à la reyne mère: ‘C’est grand perte de veoir ainsy ruiner la France’, elle respondit: ‘Mes cousines, ne vous soucie point, car il y a assez de gens en Espagne et Italie pour peupler la France, bien qu’il n’y avoit personne, car aussy bien c’est une meschante race que les François!’

Bacillus niger apud Gallo-Francos domesticae praefecturae est insigne quemadmodum apud Anglos et nos tribunorum militum.

Philippus Valesius, rex, salis tributum Gallo-Francis imposuit, a quo nemo exemptus, unde ingens quotannis pecunia penditur. (Vide supra V abhinc fol. [198v]).

In Septimana sancta. Rex cum suis poenitentiario habitu, ex Italia translato, sacrum audit apud augustinianos, qui lineis indutus vestibibus, preculas quasdam, ‘horas’ vocant, murmurabat, quem reliqui imitabantur aulici, sed qua pietate, dubito. Joieusius,¹²⁶⁸ aliud collegium poenitentiariorum instituit caeruleo habitu, sunt hi huius fere formae:

([tekening van een man in zwart boetekleed]).

(Voyez La Noue, *Discours 12 des politiques*; vide Bodinum, *Methodus*, pag. 150).

Rex vero, nescio qua religione tactus, poenitentibus aedes a fundamentis hoc tempore extruxit, in loco ubi veterum regum pallatium, quod ob funestam Henrici II, regis, audatiam demolitum fuerat, et in forum equorum mutatum.

Circa hoc quoque tempus. Legati Germanorum principum Lutetiam intrarunt, quibusdam de rebus funesti contra hugenotos belli cum rege acturi.

[30-03-1586]

Dominica Palmarum. Ramigeri patres in franciscanorum templo conveniunt, ubi tum sacrum Graece celebratur. Aderat his Andreas Tevetus,¹²⁶⁹ monachus, regius cosmographus, qui numismata antiqua, statuas, varias item gemmas, multarumque rerum exoticarum spolia, ex variis regionibus quas pervagatus est, collegit. Libellum quoque *De viris illustribus*, item *De*

¹²⁶⁵ Bedoeld is: Joannes Harennius, die later weer protestant werd (zie *Diarium* 1907, p. 132).

¹²⁶⁶ Arianus ontkende dat Jezus God was.

¹²⁶⁷ Bernardino Ochino (1487-1564) capucijner die calvinist werd.

¹²⁶⁸ Anne de Joyeuse (1561-1587) admiraal van Frankrijk.

¹²⁶⁹ André Thevet (1516-1590), franciscaan en geleerde.

insulis oceani, patria lingua edidit. De hoc homine male sentiebat Carrio,¹²⁷⁰ omnium rerum imperitissimum monachum et medatii fuco effrontem dictitans. (Vide Joannem Lerium, lib. *De navigatione in Americam*).

Moris apud Gallos, ut condemnatos et profugos, quos supplitio afficere propter absentiam non possunt, effugiatos puniant, quemadmodum et olim Celso, tyranno, factitatum, legimus apud Trebellium Pollionem, *Historiam evangelicam*,¹²⁷¹ [Jacobum] Raevardum, lib. V, *Variorum* cap. 7; vide et de tit. Lipsium, *De cruce*, lib. 2, cap. XI.

I, fol. 203v (p. 410)

Nunc illustrium et clarorum virorum de Gallia et urbe Lutetia encomia addam.
Nicolaus Burbonius, *Nugae*, VI:

Vino, fruge, olio, pomis, grege, rege, fluentis
Lacte, feris, armis, urbibus, arte, viris.
Omnibus his aliisque Dei te, Gallia, donis
Felicem et patriam gratulor esse meam.

Baptista Mantuanus:

Nec plus ulla tulit pro relligione laborum
Natio, nec claret maioribus ulla triumphis.

De hac hic Erasmus: ‘Sola Gallia nec hereticis est infecta, nec Bohemis schismaticis, nec Judaeis, nec seminudis Maranis, nec Turcarum affinio afflata, quemadmodum aliae. Non alibi senatus augustior, non alibi scola vel celebrior vel santior, nusquam maior legum autoritas, nusquam similis totius regni concordia.’ Id si olim verum nunc falsissimum.
[23-04-1586] o.s.

Die divo Georgio sacro. Dudleius, qui apud Batavos agens, non posset interesse sacris Ordinis Jarterii, illud Traiecti celebravit. Huius originem ad haec verba describit Polydorus Vergilius ([*Historia*] *Anglicana*, 19). Rex Edouardus III instituit Garterium Ordinem, cui tantus deinde accessit honor, ut maximi quoque reges pro magno semper munere habuerint in id cooptari. Quemadmodum de Alphonso, Apuliae rege, et Guidone Ubaldo, Urbinatum duce, idem refert (libro ult.). Et anno praecedente Henricus III, Franco-Galliae rex, summo illud honore a legato Angliae reginae transmissum cingulum, Lutetiae accepit. Sunt numero XXVI et si quis decedit, alius in demortui locum electione collegorum creatur. Princeps eques ipse Angliae rex et caput; utuntur pallio caeruleo; crus sinistrum parum infra genu loco fibulato gemmis et auro ornato cincti, a quo ordini nomen inditum constat, quod ‘garter’ a Gallico cartier, Anglica lingua idem significet, quod fascia cruraris, qua mulieres indumenta tibiaram ligant. Est autem caerulei coloris hac inscriptione Gallica: ‘Hony soit qui mal y pense’. (Honnir, voce usus est, Froisard, volum., pag. 189).

Divus tutelariorum qui huic ordini praeest, erat olim divus Georgius, bellatorum praeses, quare equites quotannis diem ei sacrum multis ceremoniis concelebrabant, in templo ad Vindesorum castrum.¹²⁷² Habent certas leges nempe ex iis, ut se mutuo iuvent defendentque, et nunquam turpi fuga hosti dent terga. Habent insuper apparitores ministros, ‘haeraldos’ vocant, quorum primus armorum atque insigneum rex vocatur. Hi belli et pacis nuntii, ducibus, regibus, comitibusque electis signa aptant, funera curant.

¹²⁷⁰ Louis Carrion (1545-1595), vriend van B., jurist en humanist.

¹²⁷¹ Bedoelt B. *Historiam Augustam*?

¹²⁷² Windsor Castle.

De origine haec vulgi fama: Eduardum aliquando e terra collegisse reginae vel amicae incertum mulieris fascias cruales fortuito collapsas, quod ridentibus nonnullis ex aulae principibus et ioculariter cavillantibus inter se, regem dixisse brevi tempore se effecturum ut eiusmodi ligacuto vel summis nedum ab ipsis sed et a summis christiani orbis principibus honos deferretur. Froisard (vol. I, cap. 101) dit que Eduart le III, l'an 1344 institua cest ordre de 40 chevaliers à Winderose.¹²⁷³ Voyez les notez ibidem.

I, fol. 204r (p. 411)

Lofdichten op Parijs

Burbonius, Lutetiae ἐγκώμιον

Adeste ut hic Lutetiam,
Musae, canamus, inclytam,
Felicem, amoenam, nobilem
Claram, potentem, amabilem,
Academiam pulcherrimam,
Locum vestris idoneum
Cubilibus, dignissimum, santis
Deorum altaribus,
Urbem omnium celeberrimam
Qua vester ille maximus
Apollo praeses gaudeat.
Scolam viris illustribus,
Poetis, oratoribus,
Frugique adolescentibus;
Mulierculis cultissimis,
Puellis integellulis;
Quid de senatu proloquar
Longe omnium santissimo?
De patribus, de regia,
Sede omnium augustissima?
Quid Sequanam, quid insulam
Iocis, choris aptissimam?
Quid [quod] sub arborum comis
Silvisque concrepantibus
Melos canit suavius,
Solito, lyrae dulcis sonus?
Hic spirat aer mollius
Floresque rident blandius:
Hic terra vernans bellulam et
Serenam effundit aurulam:
Halant roseta gratius,
Cantant aves argutius,
Florent vireta pulcrius
Virentque florentius.

¹²⁷³ Lees: Windesor (Windsor Castle).

Stefanus Doletus:¹²⁷⁴

... Diva
Oppido huic assurge quod turres superbae muniunt,
Amne quod pulcro Sequana undosa praeterlabitur,
Et quod ingens ambitus muro tuetur triplici.
Ver quod aeternum, serenique aura coelui temperat, etc.
Huic simul, quae fontibus praesunt puellae Naiades
Fontium, huic urbi dederunt non lutosos alveos.
Hanc sibi Musae domum olim vendicarunt artium
Nobilem cultu, bonique aequique servantissimam;
Atque eo illustrem senatu qui Catonum moribus
Tetricis non cedat.

Posthinc in *Gallicis*:

Tandem magnificam veni quod laetor in urbem
Cui Paris aeternum nomen habere dedit.
Omnia sunt maiora fide, maiora videntur
Omnia, fama prius quam mihi rettulerat,
Sed licet ostendet miranda Lutetia multa
Quae sunt luminibus grata Theatra meis,
Nihil tamen hic vidi Ronsardo gratius.

Julius Caesar Scaliger:

Francigenae gentis populusa Lutetia princeps,
Exerit immensum clara sub astra caput.
Hic cuius numerum, ars pretium, sapientia finem
Exuperant, superant thura precesque deos,
Audiit obstipuitque hospes, factusque viator
Vidit, et haud oculis credidit ipse suis.

I, fol. 204v (p. 412)

Europae imposita haec, Asiaeque obiecta potenti
Limes utrique olim nunc utriusque caput
Translato imperio, pariter fortuna recessit,
Crevit et auspitiis maxima facta novis,
Auxit qui rapuit, sed cervicibus orbis
Imminet, ipsa etiam Roma superba tremit,
Non vetus illa, novo meretrix sed perdita luxu,
Quae nullum crimen nolle pudere putat.
Surge ferox, quate, caede; tua est victoria, tantum
Misce armis leges, accipe daque iugum.¹²⁷⁵

Lud. Masurius:¹²⁷⁶

¹²⁷⁴ Étienne Dolet (1509-1546), *Carmina*, 1538.

¹²⁷⁵ Dit fragment, ook van Scaliger, heeft betrekking op Constantinopolis.

¹²⁷⁶ Lud. Masurius Nervius, *Carmina*, 1557.

Eminet urbs excelsa, situ quam flumina praeter
 Bina fluunt, uno simul intermista meatu,
 Amnis at urbe celer media sinuatur et undam
 Dividit, ac gemino terram complectitur arcu,
 Insulaque sic ingens mediaque habitabilis urbe
 Efficitur, cui non alia urbs, aut certet opum vi,
 Aut illam ingeniis aut arte aut legibus aequat
 Unde impar antiquum illi dedit incola nomen,
 Pars iterum fluvii coit utraque totus et amnis
 Labitur ac pleno terram integer alluit alveo,
 Mox urbe egressus campoque potitus aperto
 Circuit orbe solum.

Nathan Chytraeus:¹²⁷⁷

Musarum sedes regina Lutetia, salve,
 Francigenae tu metropolis pulcherrima gentis,
 Hospitio regem grato, regisque ministros
 Excipis, et reliquas iuste das iura per urbes,
 Quis cives populosa tuos? Quis condita iussu
 Carole Magne, tuo, doctis collegiae Musis?
 Aut iuvenes numerare queat, legumque peritos
 Causidicos? Recitare loci quis commoda possit?
 Ipse bipartito rapidus te, Sequana, fluxu
 Dividit, et gemino circumdatur Insula fluctu,
 Insula mirandis adeo quae pontibus urbi
 Iungitur, ut nisi praemonitus dignoscere pontes
 A vicis nequeas reliquis, sic omnia miris
 Aedificata modis; sic ceu tellure locatae
 Stant utrimque domus, gemmis auroque repletae.
 Sequana sed tacitis has subterlabitur undis.
 Omnibus in magnae strepitum quid partibus urbis?
 Obstantesque adeo turbas, gressusque morantem,
 Sint completa licet totis habitacula vicis,

I, fol. 205r (p. 413)

Commemorem? Obstipui, fateor, quando omnia vidi
 Totis plena foris, et proclamata subinde
 Hic quaecunque velis cornu tam divite fundi.
 Quae si cuncta canam, quot habet Sorbona sophistas,
 Aut citius monachos totam numerabo per urbem
 Clarorum tibi quid recitem monumenta virorum?
 Lombardi, Sacrobusci, doctique Budaei,
 Atque Cominaei tumulos, quos optumus ille

¹²⁷⁷ Nathan Chytraeus (1543-1598), Duitse theoloog en dichter; zijn beschrijving van Parijs werd samen met die van B. in 1900 uitgegeven door A. Vidier (In deel II, *Iter Italicum*, verwijst B. vaak naar de Romeinse inscripties die Chytraeus verzameld had).

Turnebus quoque suprema est iam morte sequutus?
Vivit adhuc Ramus, vivit Lambinus, et auro
Auratus melius, vivit Ronsardus, et artis
Paeoniae Duretus honor: Guillonius ipse
Atque Salinaeus vivunt, audire voluptas
Quae mihi summa fuit, rebus verbisque potentes.

Johannes Passeratus:¹²⁷⁸ (Vide Posthium respondentem in *Gallicis*).

Moenia tu cernes Paridis de nomine dicta,
Quae vitreus liquidis Sequana lambit aquis;
Florentes cives armisque togaque videbis,
Et semper loeto ruram beata Jove,
Turba frequens populi, coeloque minantia tecta,
Luminibus venient omnia grata tuis.

De Lutetia etymo
Nos sic lusimus:¹²⁷⁹

Λουκέτιαν Graii, Latii dixere Lutosam,
Utrumvis capias nomen utrumque placet,
Splendida circumdant albentes, moenia, muri,
Atque ornant celsas candida saxa domos
Contra sed turpi foedantur compita coeno
Utque lutum praeter nil videas olidum.

Videndum Antonii Meieri¹²⁸⁰ carmen, quod Sluperii¹²⁸¹ additum *Poematiis*, fol. 199, et hoc Architrenii.¹²⁸²

Parrhisius Cyrrhaea viris, Chrysea metallis,
Graeca libris, Inda studiis, Romana poetis,
Attica terra sophis, mundi rosa, balsamus orbis,
Sidonis ornatu sua mensis et sua potu,
Dives agris, foecunda mero, mansueta colonis,
Messe ferax, inoperta rubis nemorosa racemis,
Plena feris, piscosa lacu, volucrosa fluentis,
Munda domo fortis domino, pia regibus, aethra
Dulcis, amoena situ, bona quaelibet, omne venustum,
Omne bonum, si sola bonis fortuna faveret.

I, fol. 205v (p. 414)

Parisiorum nomen Gallicis hisce acrostichis explicatum legi:

¹²⁷⁸ Jean Passerat (1534-1602) dichter en humanist.

¹²⁷⁹ ‘Door mijzelf gedicht’.

¹²⁸⁰ Antonius Meyer, neef van Jacobus, de *Annalen*-schrijver.

¹²⁸¹ Jacobus Sluperius (1532-1602), Vlaamse dichter.

¹²⁸² Architrenius, ‘In laudem civitatis Parisiensis’.

P. Paisible domaine,
A. Amoureux verger,
R. Repos sans danger,
I. Justice certaine,
S. Science hautaine.

Vulgo etiam dicitur Paris:

Le paradis des femmes,
L'enfer des mulets,
Le purgatoire des sollicitateurs.

Clément Marot:

La plus grande est Paris, sans pareille.

Jean Marot:

Ce dit Paris, je suis la chef de France.
Lyon respond, j'ay dames à plaisance.

L'empereur Charles V, demandant après les villes de France, le roy François commençoit à nombrer beaucoup, comme Lion, Bordeaux, Tours, Roan, Grenoble, etc., mais n'ayant fait aucun mention de Paris, demanda l'empereur, pourquoy il avait oublié la principale ville du royaume. Luy respondit, que Paris n'estoit point une ville, mais plustost un monde. Eutrapel (cap. 13) 'Non point, inquit, ville de Paris mais au royaume de Parys, qui est à la vérité la plus grande et peuplée ville, que les quatres meilleurs de la crestiennité.' (Vide *Macaronica*] I, pag. 79).

Vide Michaellem Syngelum, *De vita beati Dionisii*, pag. 46 et 54. Montaigne, lib. I des *Essais*, chap. 55, dict ainsy: 'Ces belles villes, Venise et Paris, altèrent la faveur que je leur porte, l'une par l'aigre senteur de son marets, l'autre de sa boue.'

[01-04-1586] n.s.

I huius. Publicata Lex de publicanis, quibus conditionibus quove ordine publicas conducent impositiones, nomine Leicestrii.¹²⁸³

[20-04-1586] o.s.

XX. Traiecti templum alexianorum¹²⁸⁴ vetustate collapsum.

Au livre intitulé *Légende s. Catarinae de Medicis*, il y a quelques actes, non indignes icy mettre pour l'advenir comme miroir du court.

Le duc de Guise, estant jeune, faisoit un peu l'amour a madame Marguarite, soeur du roy Charles IX, pourquoy Catarina, la mère, cherchoit occasion de le faire tuer, et le roy donna l'espée et poignart au monsieur le grand-maistre, son frère naturel, de le tuer. Mais pour l'amitié qu'il luy portoit, ne le scavoit faire, pourquoy la reyne mère luy faisoit mauvais visaige.

Quelques uns veulent dire que la soeur du roy Henry III de France, estant mariée au roy d'Espagne, ait esté là empoisonnée.

Les Polonais avoient faict promettre au duc d'Alençon Henry, à ceste heur roy de France, avant son couronnement, que pour quelconque occasion que ce fust, mesmes avenant la mort du roy son frère, il ne les abandonneroit point.

¹²⁸³ Niet in J. van de Water, *Utrechtsch Placcaatboek*.

¹²⁸⁴ In de Cellebroederstraat, nu Nobeldwarsstraat.

Le roy Henry II estant encor dauphin, faisoit l'amour à la grande sénéchale, Diane de Potiers, public et commun receptacle de tant des hommes paillards, de laquelle il avoit une fille en adultère.

[04-04-1586] n.s.

IV. Publicatur 't placacet, waermeede bij Leicestrum wert voorsien op alle ongeregeltheit des chrichsvolcks.

I, fol. 206r (p. 415)

Maius

[00-05-1586] o.s.

Parentes mei, qui iam ob civium seditiones et tumultus ex urbe Culemburgum habitatum ierant, animi causa vermes sericios sive bombyces habebant. De quorum natura mira narrabant, quemadmodum et eam explicavit in suo *Vertumno* Becanus, et [Johannes] Sambucus in *Emblematibus*, pag. 131.

De poetis Francicis vide catalogum Maroti¹²⁸⁵ inter *Epigrammata*, fol. 232, librum *Des poètes Provençaux; Bibliothecam* item *Gallicam*, Francisci de Cruce.¹²⁸⁶

De rege Henrico III, eius habitu, forma et moribus, de duce Guiso, Espernone et Joiensa,¹²⁸⁷ vide *Discursus Cavrianos sopra il Tacito*,¹²⁸⁸ lib. I, pag. 46 et seqq., ubi etiam de Catarina Medicaea, latrocinio Bartolomeano, Anna Memorancio, etc.

[03-05-1586] n.s.

Afscheid van Parijs, terugreis

Tertio nonarum. Valedictis amicis, quos ibi partim inveneram, partim mihi comparaveram, nempe Emundum Buchellium, agnatum gentilem, Theodoricum Schoutenum, Justum Rijswijckium, Henricum Wingardium, Petrum Venium, Justum Langerakium, comitante Jordano Peutio, iter in patriam diversas ob causas suscepi. Undecimo igitur quam veneram mense Lutetia discedens, currum regalem, 'la coche royale' vocant, aureo Gallo-Francico¹²⁸⁹ conduxī Rotomagum usque,¹²⁹⁰ altero pro viatico consumpto. Occurrebant aliquot oppidula ut Argenteville:

Vestis ubi Christi, si fas est credere, pagi
Sacrificis capsae per vitrum inclusa videtur.

(Vide [Polydorum] Virgilium, *Anglicana*, lib. XIII).

Hinc pons Isarae vulgo Pontoise, ubi pons lapideus magnificus, templum ibidem a fundamentis erigebant satis amplum: 'Hic sunt Normannorum et Francae confinia gentis.' Normanniae nomen a Nortmannis, qui e septemtrionalibus regionibus novas sedes quaerentes, Galliam multos annos vastarant; tandem Carolus Crassus, Neustriae hanc partem Rolloni, eorum duci, habitandam dedit. Qui sacro fonte ablutus Rupertus dictus, Caroli filiam uxorem habuit. (Vide Gaguinum, in *Carolo Simplici*, fol. 39).

[04-05-1586] n.s.

¹²⁸⁵ Clément Marot (1496-1544), Franse hofdichter.

¹²⁸⁶ François Grudé, sieur de la Croix de Maine, *Bibliothèque du sieur de La Croix du Maine*, 1584.

¹²⁸⁷ Anne de Joyeuse (1561-1587), admiraal.

¹²⁸⁸ Filippo Cavriani, *Discorsi*, 1600.

¹²⁸⁹ Voor een gouden écu.

¹²⁹⁰ De route naar Rouen volgde een rechte weg (nu D14, D6014) langs Argenteuil, Pontoise, Magny-en-Vexin, Saint-Clair-sur-Epte, Écouis.

Sequenti die. Prima nobis statio a Magny, ubi prandium sumpsimus in fractione panis et ossium. Nullus nempe nostrorum cultrum praeter me attulerat, ac ita Franco-Gallorum more commessavimus. Hinc Clais pagus, inde Escouys.

Rouaan

Et circa vesperum Rhotomagum intravimus. Civitatem amplam, quorum incolae secundum quosdam olim Aulerci vocati, quorum meminit Caesar, *De bello Gallico*, lib. VII.
De qua civitate sic Chytraeus:

Luce sequenti aegre conclusam montibus urbem
Rothomagum assequimur; celeri qua Sequana cursu
Alluit Aulercos veteres fluvialibus undis,
Oceani subiturus aquas fluctusque marinos.
Praesulis hic sedes summi est, interque senatus
Septem illos celebres Gallis, non infimus (ipsi
'Parlamenta' vocant) cunctas decidere causas.
Praeses ubi, proceresque solent, legumque periti,

I, fol. 206v (p. 416)

Quorum, ubi consueto dicta est sententia ritu
Appellare licet nulli, lis clauditur omnis.
Templa ibi lustrantes olim pulcherrima, divum
Et veteres aras, deturbatasque videmus
Santorum statuas, flammaque ardente crematas,
Dant signum obducti nigra fuligine postes
Atraque disiecti fumo laquearia templi
Visitur hic campani aeris vastissima moles
Excelsa in turri, late ex qua cernere possis
Montesque fluviosque omnes regionis amoenae
Cui nisi dulce merum et vites natura negasset.
Non facile adiunctis cultissima cederet agris
Ex pomis tamen atque pyris silvestribus illic
Potio conficitur, vini defectibus apta.

Ego vero monumenta, quae in templis adhuc restabunt sepulchralia, quaedem collegi. In summo ac cathedrali divae Virgini sacro, sunt duo marmoria simulacra, habitu formaque appositis; quibus monumentum variis fornicibus virtutumque statuīs marmoreis adstat, cum hoc epitaphio:

([Tekening van twee geknielde mannen]: Georgius Ambasius, Humbertus Villietus).¹²⁹¹

Pastor eram cleri, populi pater, Aurea sese
Lilia subdebant, quercus et ipsa mihi;
Mortuus en iaceo, morte extinguuntur honores,
At virtus, mortis nescia, morte viret,

Tumulo utrimque appensum nigro in marmore sculptum hoc carmen:

¹²⁹¹ Georges d'Amboise (1460-1510) en zijn neef Georges II d'Amboise (1488-1550), beiden), kardinaal en minister; Humbert Villiet was hier niet begraven, hij is de dichter, zie Vidier 1900, p. 179 n. 1.

Tumulus rev. domini Georgii de Ambasia, cardinalis, in Francia legati, Neustriae moderatoris, atque Rhotomagensium archipraesulis dignissimi.

Ambosius Galli laus prima Georgius orbis,
Mortuus hoc pario marmore subtegitur,

I, fol. 207r (p. 417)

Gallia eum coluit viventem et Neustria functum,
Gallia et afflictim Neustria moesta gemunt.
Gallia legatum, rectorem Neustria luget,
Privatimque omnes publica damna dolent.
Cardinea, heu, vultu reverentia prodit amorem,
Pompa sequens cecidit, pontificalis honos.
Rhotomagi ille gravis, defuncto authore, senatus
Conqueritur, comitem, rex Lodoice, gemis,
Gallus marmoreus, campana, annulataque tecta
Expressi quaedam signa doloris habent.
Relligio, pietas, miseratio, foedera pacis,
Quae sitiit vivens, interiere simul.
Is collegit opes et amicos, liquit amicos,
Liquit opes, tumulo dat pia thura nepos.
Qui, vivus, patruo virtute et amore parentans,
Cum patruo functus saxa sub ista iacet.
Dic, hospes, pia verba, et si tibi consulis, amplum
Hoc propriae exemplum conditionis habe.

Ab altera parte aliud est carmen, ubi Gallia et viator colloquuntur:

Viator
Quid tumulus? Quid pulla volunt altaria? Quidnam
Gallia funebres induis alma togas?

Gallia
Spes mea disperiit, cecidit mea sola voluptas,
Cardinei coetus summa columna [ruit].¹²⁹²

Viator
Quis, praecor?

Gallia
An nescis? proles Ambasia, praesul,
Rhotomagi splendor, palma decusque soli.
Legatus Gallis, diadema Georgius orbis
Sprevit, santa putans sceptrum nefas emere.
Liliger, hoc duce, rex aquilas colubrosque subegit,
Fulvae devincto terga leone tenet;
Eius et auspitiis statuens hac urbe senatum

¹²⁹² Hs.: mei, Vidier 1900, p. 180, geeft 'ruit', naar Deville en Bouquet, *Tombeaux de la cathédrale de Rouen*, 1881, zie *ibid.*, p. 179 n. 2.

Rex pius, et leges et [nova] iura dedit.¹²⁹³
Quid remoror, periere fides, pax, gloria, virtus,
Iustitiae columnen vel pietatis amor.

Viator
Pone tuos luctus, nam sidera spiritus implet,
Phama viros, cineres pignus amoris habes.
Spiritus e coelis populi [pia] vota secundet,
Excolito cineres Gallia laeta pios.

Gallia
Thura dabo et laeto redolentia balsama vultu,
Tuque tuis ludens nostra Minerva fave;
Iamque vale et tumulum rite reverenter adora,
Iamque vale et coeptum perge, viator, iter.

De Georgio de Ambasia, Arnoldus Ferronius (in *Ludovico XII*, lib. IV) scribit in haec verba:
'Paucis etiam postea mensibus fato functus est Georgius Ambasianus, cardinalis, cui rerum
omnium administrationem rex perfacile tribuebat, vir et

I, fol. 207v (p. 418)

prudens et temperatus, et quo uno non temere ullis novis tributis plebs Gallica onerata sit. Hic regi inprimis iucundus et suavis fuit, ille regi proximus, seu seria tractaret, seu relaxaret animum, cum eo in cubiculo solus; comes itineris semper fuit.' Meminit idem aliis in locis, ut lib. III, fol. 57 et 72.

Non procul a cardinalis sepulcro, est aliud item marmoreum Ludovici Bressaei¹²⁹⁴ cum simulachro, cuius hoc epitaphium:

'L'építaphe du feu grand sénéchal de Normandie, Louis de Bressée, en son vivant grand sénéchal, capiteine de cens gentilshommes, conte de [Maulevrier, baron de Mauny].¹²⁹⁵ Morut en l'an MCCCCC XXXI (1531), le XXIII (23) juillet; décéda en l'an d'âge LXXII (72).'

(De hoc vide ut uxoris punierit adulterium apud Gaguinum, in *Ludovico XI*, fol. 153).

Hoc, Lodoice, tibi posuit, Bressae, sepulcrum
Pictonis amisso moesta Diana, viro:
Indivisa tibi quondam et fidissima coniux
Ut fuit in thalamo, sic erit in tumulo.

Et in aerea lamina ad columnam chori sinistram est Johannis Betfortii, Angli, epitaphium, cuius res fortiter contra Aurelianum gestas, Henricis V et VI Anglorum regibus. Vide apud Polydorum Vergilium, *Anglicae Historiae*, libb. XXII et XXIII, licet.

'Cy gist feu le noble prince Jean, duc de Bethfort, régent du royaume de France, qui trespassa le XIII jour de septembre, l'an mil CCCCXXXV (1435).'

Froisart dit que en l'an 1356, le 5 d'avril, par le commendement du roy Jean de Valois, furent pris en ceste ville le roy de Navarre, le conte de Harcourt, les signeurs de Preaux et de Clère, messieurs Louis et Guillame de Harcourt, monsieur Fricquet de Friquant, le seigneur de

¹²⁹³ Hs.: pia iura dedit.

¹²⁹⁴ Louis de Brezé (1463-1531), heer van Anet, graaf van Maulevrier.

¹²⁹⁵ Hs.: Maulentier, baron de Mandy.

Tournebeu, seigneur de Maubue de Masmesnars, Olives Doublet et Jean de Vaubate; et le conte de Harcourt, Maubue et Doublet furet là décapés les testes sur le gibbet. Audocinum,¹²⁹⁶ olim Rhotumagensem archiepiscopum, invenimus apud Platinam, in Conon I, episcopo Romano. Petrum quoque monachum, pontificem inde Romanum, Clementem VI nomine.¹²⁹⁷ Hic Rotomagensium insignia addere placuit, cum locus superesset vacuus; quemadmodum et Lodovici Creslei, Normanniae olim senescalci. De senescalci vocabulo et eius dignitate, vide quae notantur a Frehero ad tom. 1, *Annales rerum Germanicarum*, in glossario.
[Tekening hiernaast links en rechts een wapen].

I, fol. 208r (p. 419)

De Rhotomago¹²⁹⁸ sic in libro *De urbibus illustribus* Julii Caesaris Scaliger:

Tranquillae speties et imago plurima vitae
Sola, aut cum paucis, Neustria, dives eris.
Illecebrae omne genus fundit tibi blanda voluptas,
Quae desunt orbis nec sibi totus habes.
Gens numerosa, ferox Arctoi limina mundi
Mutavit terris uberius agri
Expulit affines belli discrimine Francos.
Cessit et invictis terra Britannia viris,
Ignoti Oceani domina es neque Gallia magnum
Te sine, regina nomen habere potest.

Est autem haec urbs praeter senatum et praesulatum emporio totius Gallo-Franciae nobilissimo celeberrimum, ob Sequanae fluminis commoditatem, non procul hinc oceano se miscentis. Habet castrum, sed castro maius monumentum adfert urbi ad defensionem mons divae Catharinae,¹²⁹⁹ cuius in apice monasterium, ni fallor, capussinorum. Hospitium nobis fuit in ‘Scuto Francico’, ad forum Boarium.¹³⁰⁰
[07-05-1586] n.s.

VII. Tunc temporis ob falsariorum copiam, qui argento pondus detrahebant, nummi argentei, praecipue regales fasciculares, Hispanici, ponderati tantum valebant. Quae cum mercatoribus incommoda et minori quoque plebi damnosa, Parisienses reiicerant.

Frumenti quoque summa caritas, ita ut eius pretium ad immensum quotidie augeretur.

Index dignitatum civilium et militarium, qui est apud Alciatum, habet: praefectum militum Ursariensium, Rhotomagi consedis. In antiquis Francorum legibus lib. IV, cap. XI de XII pontibus super Sequanam custodiendis et conservandis, extat memoria.

De lege Salica, qua etiam hodie utuntur Franco-Galli, haec ibi leguntur: ‘De terra Salica in mulierem nulla portio haereditatis transit, sed hoc virilis sexus acquirat’, etc.¹³⁰¹

De bonis peregrinorum, quae lex in Galliis, vide Choppinum, *Sacra politia*, pag. 565.

Ad templum divae Virginis tres turre absoluteissimae artis esse, ferunt, quorum media sancti Romani vocatur, secundae nomen est inditum Butyracia,¹³⁰² aedificatam nempe ferunt stipibus e populo corrigatis, ad obtinendam quadragenarii ieiunii tempore butyri usum.

¹²⁹⁶ Misschien Audoenus, Saint-Ouen (bisschop 639-689), raadsman van Dagobert I.

¹²⁹⁷ Pierre III Roger de Beaufort, 1331, in 1342 paus Clemens VI.

¹²⁹⁸ Rouen.

¹²⁹⁹ Mont Sainte-Catherine.

¹³⁰⁰ Het plein waar de koeienmarkt werd gehouden.

¹³⁰¹ Zie ook fol. 172v.

Eius canonici ipso Ascensionis Christi die vinculis eximere possunt hominem facinorosum damnationi proximum. In turri Butyracea campana est 36.000 lb. aeris, cui nomen donatoris Georgii Ambasii datum. Latitudo pedes IX, altitudo totidem, circuitus 36.

I, fol. 208v (p. 420)

Le Havre

[09-05-1586] n.s.

IX. Conducta navi Batavica,¹³⁰³ Sequanam descendimus vidimusque pagos Croisset¹³⁰⁴ et Diepeville, ubi morati paulisper sumus, donec navis saburrata esset, ubi vidimus monasterium ex rupe cavatum templum refectoria, cellae, omnia ex solido lapide constabant, forinsecus tantum foramina videbantur. Ita ut quis fornaces putasset monachi qui rari iam erant caeruleis cucullis utebantur, sedicentes ex ordine franciscanorum.

[10-05-1586] n.s.

X. Utrimque ad Sequanae ripam occurrunt varia oppida et castella Normannorum, ut Caudebec. Cuius meminit ut arcis munitissimae Polydorus Vergilius in *Henrico V*, Childeboeuf, Honfleur, veteribus Juliobona,¹³⁰⁵ ubi fluvius propter meandros et vada periculosior, testes erant navium fragmenta, ibidem plurimis in locis demersa.

Exploratores Normanni hic nobis aderant vadorum gnari, quibus pro conducendo V leucis dabatur pretium XI aureorum solarium. Non procul est Harifleur, comitatus,¹³⁰⁶ ni fallor, titulo, mediocre oppidum, unde vento septentrionali portum Gratiae appulimus, vulgo Havre de Grâce (meminit Froisard l'an 1369, vol. 1). Tevetus (*De la France Antarctique en Amérique*) a Graeco Α ὕλων vel ab hauriendo aquam insulsissime deducit.

De ostio Sequanae multarum navium capaci ibi portu. Aliquoties scribit Vergilius, *Anglica historia*, ut lib. XIII circa annum Christi MCLXX (1170), primum vero ad hoc tempus oppidum in ostio Sequanae fuit Areflorum,¹³⁰⁷ cuius iam memini, nec Portus Gratiae ullum apud eum verbum. Quare id quod iam videmus oppidum non ita pridem conditum, putarem, vocaturque vulgo Portus Novus, conditor forsitan eius Franciscus Primus, ut ex oppidi insigniis coniicio, quae sunt salamandra, liliis circumdata, symbolum Francisci heroicum.

Fuit auspitiis Elisabethae, Teuderae Anglorum reginae captum, ac sub Carolo IX, Franco-Gallorum rege receptum, ut pictura et inscriptio, quae est in porticu Fontisbellaquei,¹³⁰⁸ docet. Loci portusque magna oportunitas, adeo ut iugum tam faecundo flumini imponere pro libitu possit, quare rex non minori praesidio ac cura quin Caletum¹³⁰⁹ munivit. Aer salubris, viae largae, nautae maior incolarum turba, duo fora rerum venalium amplissima. Incolae varias exoticasque merces ex Provincia, Hispania, Novis Insulis¹³¹⁰ advehunt, templum augustum cum turris a fundamentis aedificant. Arcis quoque fundamenta iacta sunt, fontes lymphidissimi frigidissimique ibidem scaturiunt. Dinothus in *Historia Gallica* ubique hoc oppidum ab auctore suo Franciscopolum vocat. Bartholomeus vero Chassanaeus in *Catalogo gloriae mundi*, parte V, cons. 25, vocat Francisiam, et ibi portum dicit esse maris mirabilem.

I, fol. 209r (p. 421)

¹³⁰² De Notre-Dame; de Tour de Saint-Romain; de Tour de Beurre.

¹³⁰³ Zie Alphonse Martin, 'Un Hollandais au Havre, en 1585', p. 115.

¹³⁰⁴ De route volgde de Seine langs Croisset, Diepeville (dichtbij Rouen), Caudebec-en-Caux, Quillebeuf-sur-Seine, Lillebonne, Harfleur, Le Havre, Honfleur.

¹³⁰⁵ Het oude Lillebonne.

¹³⁰⁶ Harfleur, een graafschap (comté).

¹³⁰⁷ Harfleur.

¹³⁰⁸ Fontainebleau.

¹³⁰⁹ Calais.

¹³¹⁰ De Provence, Spanje en de nieuw ontdekte eilanden.

([tekening, stadsgezicht van Le Havre]: Portus Gratiae,¹³¹¹ Sequanae ostium [en stadswapen]) Portus Gratiae hic vide depicta insignia, quae conditorem videntur indicare Franciscum I, regem, cui a patre Carolo traditum signum salamandri, flammis se involventis, hoc epigrammate: ‘Nutrisco et extinguo’, quo in omnibus operibus a se factis semper usus est. Vide paradigma in *Signis heroicis*.¹³¹²

[12-05-1586] n.s.

XII. Cum e navi egrederemur animi causa, hospitium nobis erat, non sine meo damno, sub insigni ‘Galli lunati’,¹³¹³ ubi hospita Antverpiana, in arte meretritia perfectissima, non tantum vinum, panem, carnes vendebat, sed et verba.

[15-05-1586] n.s.

XV. Sunt una parte portus, montes amoenissimi et pagi, ubi more Hollandico deambulantes, lac coagulatum coctumque comedimus¹³¹⁴ et bibi primum quod sciam in Gallia potum Normannicum, quem vocant ‘cydre’; sed parum is ad meum gustum, ex pomis silvestribus expressum. (Est [Carolus] Molinaeus, *Pomatium de interesse*, fol. 66).

Institutum viget in hac regione, quod in Lombardia Joh. Petrus de Ferrariis esse narrat, ut si fuerit damnum alicui illatum in bonis aut possessionibus, et ignoretur is qui damnum dedit, omnes loci incolae teneantur. (*Practica*, form. 2, in fine).

Habent et potum ex pyris silvestribus, quem ‘poyres’ vocant, qualem videtur agnovisse Hieronymus, et vocasse piratium. De potione ex pomorum idem, *Ad Nepotianum de vita clericorum*, ubi sycerae vim explicat. Meminit Apomazar, *De somniis*, cap. 198. Ex sorbis quoque fieri indicat Virgilius: ‘Atque acidis imitantur vitea sorbis’ (*Georgica* III, [380]).

[Tekening: vrouw in klederdracht].

I, fol. 209v (p. 422)

[28-05-1586] n.s.

XXVIII tandem die. Summo mane, cum ventus ex occidente flare coepisset, omnes sociae naves, quae diu ventum prosperum exspectaverant, plenis velis mare ingrediebantur. Nos vero, cum in oppido essemus clausi, tandem navicula conducta contra ventus et fluctuum vim portum egressi, ad nostram navim, solam iuxta littus morantem, pervenimus, sublatisque protinus velis, mare ingressi, procul insequimur socias.¹³¹⁵

[29-05-1586] n.s.

Sequenti tum die. Hoste non reperto, non procul Ostenda cymbam piscatoriam conspicimus interrogamusque, num pacata omnia. Piscatores annuerunt, nihil esse a regiis navibus periculi dicentes, quod eae iam in portu Duinkerckana containerentur nec commode exire possent.

Zeeland

[30-05-1586] n.s.

Sic pergimus tertia die, Mattiacorum insulam¹³¹⁶ circumvecti et alias Zelandorum. Vorniam inde conspicimus ac in ea Brielam, oppidum munitissimum. Tum Mosae ostium intravimus amplum, multisque fluminibus absorptis superbientem. Circa meridiem Vlarditingam, antiquissimum Hollandiae oppidum, a Gigantibus ut fabulantur conditum, appulimus. Ab hoc

¹³¹¹ (In verbleekte letters); Port de Grâce, Le Havre.

¹³¹² Paradinus en Symeonis, *Heroica symbola*, 1562.

¹³¹³ De ‘Coq enchaîné’, Rue de Paris no. 35.

¹³¹⁴ ‘Van Buchel avait mangé de la soupe aux calbottes ou à la fromagie, c’est-à-dire du lait caillé cuit’, Martin 1901, p. 118.

¹³¹⁵ Hier eindigt de *Description de Paris*, ed. Vidier 1900; alsmede Martin 1901.

¹³¹⁶ Een Zeeuws eiland, met name Walcheren.

municipio, olim ante 600 annos tota provincia dicta fuit Vlardinghe a contracto, vide Douzam, *Annales* VI, pag. 283. Cum iam sol sese occultaret alterumque orbem illustraret, Roterodamum venimus, clausisque ibi portis, in navi pernoctavimus.

[31-05-1586] o.s. [07-06-1586] n.s.

Ultima huius. Greva, Geldriae oppidum, munitione, praesidio, comeatu, apprime provisum, post 4. obsidionis mensem, una atque altera reiecta oppugnatione, Parmensi deditur. Huic erat praefectus Hemetius cum 12 cohortibus, qui paulo post rei male gestae et prodicionis accusatus, Traiectum perductus. Et instantibus Anglicanarum partium fautoribus, frustra plurimis deprecantibus, in foro Palatino cum duobus cohortum praefectis capite truncatus est, Leicestrio sententiam ferente.¹³¹⁷

De cuius gestis et vita probrosus admodum est editus liber Gallice et Anglice, ex quo flores collecti, ab impiis quibusdam Hollandiae exulibus Coloniae editi. Sed quam illic viam tribuantur affectui, facile is iudicabit, qui mendaciorum omnium officinam apud eiusmodi homines, ex scola jesuitorum prodeuntes, extare non ignoraverit. De Anglis vero sic canit Scaliger in [*Poem*]ata:

Saxo Albionis occupator antiquus,
Unde Ibridarum semen horridum Anglorum.

I, fol. 210r (p. 423)

Terug in Utrecht

Junius

[03-06-1586] o.s.

III. Ex Gallico Francicoque itinere domum reversus sum.

[28-06-1586] n.s.

Initio huius mensis. Tradita regiis Venloa,¹³¹⁸ quod infirmo et quasi nullo teneretur nostrorum praesidio, hoc anno in principio iussu Leycestrii, comitis, summi harum Proventiarum Confoederatarum praefecti. Edita Leydis apud Bassonium,¹³¹⁹ *Constitutio militaris*, cum iam disciplina ea multum laboraret, atque adeo restauranda in primis videretur.

Circa hoc tempus. Editus etiam libellus, qui apud me est, a quodam Antonio Lusitano plurimum favente conceptus. Quo conatur Ordinibus nostris persuadere, ut ipsi Antonio manum porrigant, restitutionemque eius omnibus modi promoneant, enarratis utilitatibus inde nostris eventuris.

Delphis eodem tempore aliud scriptum vulgatum, quo finis universalis et propositus Hispanorum, ad quintam quandam monarchiam viam parantium, proponitur et describitur.

Adiuncta ad Belgas confoederatos libertatis amantes adhortatiuncula, ut summis viribus insatiabili Hispanorum tyrannidi obviam eant. Estque eius apud me exemplum.

[23-05-1586] o.s.

XXIII. Senatus Traiectinus a canonicis Marianis cornua summi pretii unicornis animalis poposcit, qui cum ea iam abesse nec in manu sua esse dicerent, eo nomine ex iis custodiae liberae traditi: Lambertus Verburchius, decanus, Rodolphus Straetmannus, Johannes Bouckhoutius, Guilielmus Pennantius, Gerardus Wijckerslotius, Theodoricus Thibautius,

¹³¹⁷ Grave werd sinds febr. belegerd door Parma, en op 7 juni 1586 overgegeven. De onervaren bevelhebber Lubbert Turk werd in Utrecht onthoofd op bevel van Leicester.

¹³¹⁸ Venlo werd op 28 juni aan Parma overgegeven na een kort beleg.

¹³¹⁹ Thomas Basson, Engelsman (1555-1612), drukte in Leiden *Crijchs-ordonnantien ende rechten* (in 1586 door Leicester uitgevaardigd).

canonici. (Habeo ego apud me literas Abshovii ad Hubertum Buchelium scriptas, quibus omne negotium unicornium exprimit).¹³²⁰

Eius quoque iussu campanae templorum Petri, Pauli, Servatoris divenditae et in nummos redactae.

I, fol. 210v (p. 424)

Julius

[05-07-1586] o.s.

V. Editum 't Placcaet van het affdoen van sauvegarden ende het vertreck van de woonderen te plattelande, onder den vianden geseten.¹³²¹

[09-07-1586] o.s.

IX. Paulus Busius, syndicus Hollandiae, Traiecti custodiae traditus,¹³²² non unum in locum traductus; nec melior fuisset conditio Florentii Tinnii, ni morbo laborasset.¹³²³

Huius quoque mensis initio. Maxaemilianus, archidux Austriae, magnus Teutonicorum equitum magister factus, ex cessione domini Hermanni de Bobenhausen, qui adversus Albertum, marchionem, electus fuerat, in Vallem beatae Mariae ad residentiam profectus est.

[26-07-1586] n.s.

XXVI. Novesium¹³²⁴ vi in potestatem Parmenis accepit ac eius praefectum Fredericum Cloutium, iam vulneratum, e fenestra suspendi curavit, quod ab imperatore damnatum diceret. (Nussia Burgundos toto quae restitit anno, Fernesios ea nunc triduo non sustinet uno).

[09-07-1586] o.s.

IX. Hoc quoque die. Custodiae traditus Antonius Buth, militum praefectus, cum iam summo mane Leicestrius, Traiectum linquens, Hollandiam velut rerum inscius fuisset profectus.

Verbanning van niet-calvinistische elite

[21-07-1586] n.s.

XXI. Proscripti numero LX (60), (in alio libello manuscripto numerantur 75), ex quibus fuere, primi initio huius mensis, in exilium extra Confoederatas Provincias missi:¹³²⁵

Nicolaus Zulenius, praetor,

Albertus Fokius,

Joannes Robertus Druenius,

Jasperus Brakelius,

Fredericus Walius,

Joannes Winsenius,

Adrianus Verburchius,

Harmannus Vechtius,

Arnoldus Berckius,

Joannes Wachtelarius,

Cornelius Oomius,

Joannes Vermeerius,

¹³²⁰ De kanunnik Hendrik van Abshoven, die de eenhoorns van de kapittelkerk van st. Marie teruggeëist had. (Deze zin staat in het hs. abus. na de volgende).

¹³²¹ Niet in J. van de Water, *Utrechtsch Placcaatboek*.

¹³²² Paulus Buys (1531-1594) landsadvocaat van Holland, was een vriend van Leicester, maar werd na een ruzie met hem in 1586 een half jaar gevangen gezet in Utrecht.

¹³²³ Floris Thin, advocaat der Staten van Utrecht, werd 31 juli, tegelijk met vele anderen, door Leicester de stad uitgezet.

¹³²⁴ Neuss, in 1474-1475 bijna een jaar tevergeefs belegerd door Karel de Stoute, maar in 1586 door Parma in één dag veroverd en verwoest.

¹³²⁵ Zie Pollmann 2000, p. 67.

Everardus Henricus Steinius,
Cornelius Gerardus Doliarius.

Additi hoc die:

Henricus Berckius, Zutphanus, balivius joannitarum,
Joannes Quintius,
Theodoricus Mulertius, canonicus Martinianus,
Adelbertus Nienburgius,
Florentius Heremalius,
Petrus Honthorstius,
Volcardus Montisma, canonicus Servatoris,
Robertus Honthorstius,
Joannes Adrianus Lucensis, vulgo Slingerlap, vicarius,
Joannes Bogerus,
Henricus Coetsveltius, canonicus Petreanus, praepositus divi Joannis,
Bucho a Montisma,
Arnoldus Eschius,
Magister Leonardus Greve, canonicus Joannis,
Lambertus Burchius, decanus Marianus,
Rodulphus Straetsmannus,
Gerardus Vijckerslotius,
Joannes Tatius Amerongius, thesaurarius,
Henricus Pieckius, canonicus Mariani,
Rodulphus a Vredelant, 'scultetus', ut vocant, Mariani collegii, regulariorum prior,
... Rudolphus,
Cornelius Goudanus, pastor templi Civilis,
Isbrandus, sacellanus,
Franciscus, pastor sancti Jacobi,
Wilhelmus, pastor sancti Geertrudis,
Cornelius, pastor Brueckelianus,
Wilhelmus Lamswerdius, quaestor,
cum fratre Georgio,
Magister Florentius Tinnius,
Alii in eorum qui in offitiis erant locum promoti, ut
Jacobus Potterus, in Lamsverdii quaestoris [loco] creatus;
De caeteris videbimus suo loco.

[31-07-1586] o.s.

Ultimo. Chorus templi Civilis venditus et demolitus ad viae ornatum.

[28-07-1586] o.s.

XXVIII. Renovata iuramenta civium.

[30-07-1586] o.s.

XXX. Dissolutum collegium Willebrordianum, amoto Joanne Godefrido Avesaet, substitutoque Gisberto Amerongio.

Erant inter Anglos, qui ut novitatis quid adferrent, ridicule altis in baculis incedebant, quales apud veteres, teste Festo, grallatores¹³²⁶ dicebantur, et conabantur populo persuadere, se hoc modo facile fossas profundiores superaturos. Sed non dudum fuit, quin pueros huius artis habuerint imitatores. (Vide *Notas* d. [Dionysii] Gotofredi¹³²⁷ ad Nonium Marcellum, cap. 2).

¹³²⁶ Steltlopers.

¹³²⁷ Denys Godefroy.

I, fol. 211r (p. 425)

Augustus

[01-08-1586] o.s.

I. Robertus, Leicestriae comes, sub horam sextam deductus a civibus et praesidio Gaudano Traiectum.

[08-08-1586] o.s.

VIII. Hispaniarum rex Traiecti cum omnibus suis hostis pronuntiatus, iuramentoque singulorum civium id confirmatum, praeterea cautum, ne quis hostes vel consilio vel facto iuvet, neque pacis cum eo mentionem faciat, item fidelitatem principi Aurantio civitatis Traiectensi promittant, et iuramento olim Hispaniarum regi facto renuntient. Qui contra haec fecerit, capite plectatur. Mense julio hoc iuramentum factum.

[18-08-1586] o.s.

XVIII. Porticus pensilis¹³²⁸ ante chorum templi Martiniani sublata et sedilia, ex templo Christi Salvatoris translata, ibidem constituta. Murus vero lapideus ductus ante aram summam et sedes concionatoris in ore chori posita.

[09-08-1586] o.s.

IX. Tripudia choreaeque publicae prohibita, libaque et Dedicationum feriae abolitae.

Vidi ego Gorocomiae miram fulminis vim; nam e domo quadam ex intercapediis fenestrorum ac columellis ligneis particulae discerpebantur mira celeritate; ipsis videntibus vix credendum.

[21-08-1586] o.s.

XXI. Vidi Hibernos, quos Leicestrius ex Anglia adduxerat, [tekening van een Ierse soldaat]. homines seminudos et armis hisce ferreis, bellis puerilibus instructos. Utuntur nempe sagittis, quibus dextere admodum iaculantur, et clypeis coreaceis se defendunt, ense lato, una tantum parte acuto. Sunt etiam pedibus et cursu admodum celeres. Domi quoque plane nudi incedunt et quandoque oblongo pallio villos, pro frigore, vestiuntur. De horum moribus plura narrant Polydorus Vergilius, *Anglica[na] historia* (lib. XIII), et Froissardus (lib. IV c. 63, pag. 185 et suivant).

Summa tum copia Anglicani auri argentique: nobiles ex auro duplices, nobiles rosarum, nobiles henricani, angelotti, soveraini, schellingi argentei. Omnis vero haec moneta rosa notatur, cuius floris summus Anglis honos. Originem attigit Polydorus Vergilius, in *Henrico III*, rege, ex cuius filiis, Eduardo rege et Edmundo, duo potentes factiones originem habuere, quarum etiamnum alteram rosam rubram, alteram albam vulgus appellat, quod rosa huius alba, illius rubra sit insigne.

Angli quotidie ad Agrum perditum¹³²⁹ exhibant, ut per quotidiana exercitia armorum usum discerent a campiductoribus, ut et olim Romanos factitasse monstrat Flavius Vegetius.

Robertus Dudleius hoc tempore in Velavia castramentatus, collectis Anglis, Germanis, Belgis, Gallis, Hybernis militibus, ac paulo post Drusioburgum obsidione cinxit coepitque, tradentibus civibus; inde Zutphaniam, sed frustra tentavit.¹³³⁰

I, fol. 211v (p. 426)

Culemborg

September

[01-08-1586] o.s.

Hoc tempore. Cum vitrico et Wilhelmo Rusio Culemburgum pedes perveni, quod nobili ex Zuleis familiae nomen dedit. Olim fuit minor, nunc aliquoties eius pomerium auctum. Situs

¹³²⁸ Het oxaal.

¹³²⁹ Verloren Cost.

¹³³⁰ Leicester veroverde in sept./okt. 1586 Doesburg, en slechts drie schansen bij Zutphen.

eius ad Leccam, quamvis insula eam nunc a flumine separet. Est feudum Geldriae, comitemque habet primum a Philippo catolico creatum Florentium [Pallant], anno christiano MDLV (1555), 21 octobris Bruxellis, cum annos natus XVIII. Cui ducta uxor Elisabetha Manderscheit, natu minima anno 1563, ex qua (2. uxore Philippa) ei natus filius Florentius, ingenui indolis puer. Uxor vero cum falsis quorundam delationibus ei adulterii suspecta esset, eam exstructum coniicere voluit (in ignem). Unde ab eo discedens, nundum in gratiam rediit. Ipse vero comes ab hoc tempore quamvis ingenio sit satis acuto, perturbato tamen semper usus fuit. Ipsi familia est nobilis Pallantiorum, quorum nobile et celebre nomen ante DCC (700) annos. Elisabetha nempe 14. domina Culemburgana, Jaspari filia, nupsit Johanni Luxemburgo et Antonio Laleinio. Cumque sine liberis moriretur, heredem reliquit Annae, sororis, filium Erardum, dominum de Pallant et Withem, patrem Florentii.¹³³¹ [21-08-1586] o.s.

XXI. Magistratus publico edicto prohibuit, ferias pontificias in publicum celebrare, aut eo nomine aedes clausas tenere.

Anno 1422 ab Huberto, domino Culemburgano, institutum est collegium sacerdotum canonicorum Culemburgi, numero XII, dicatum vero divae Barbarae.

Anno Domini 1164 Robertus Beusichemius fuit primus dominus Culemburganus, post quem fuit filius Hubertus I, cuius successit filius Johannes. Cui fuit filius Hubertus secundus, dominus de Culemburg, qui obiit 1272. Relicto Huberto III, filio, herede, qui mortuus est, anno 1296, cum paullo ante vendidisset Reinaldo, primo Gelriae duci, supremam Culemburgicae ditionis iurisdictionem 100 libris Hollandicis. Cui successit ex Gertruda Arqueli filius Johannes Sextus, dominus de Culemburch, anno 1317; qui ex priori coniuge, filia domini Manderici reliquit heredem Hubertum IV, deinde ex Zuederi Abcoudani, filium Joannem et alium.

Hubertus, dominus de Culemburch anno 1347, cui successit filius eius nominis III, Joannes, dominus de Culemburch et tutor episcopatus Traiectensis anno 1348, qui (reliquit successorem Hubertum V, quo sine liberis defuncto successit frater Johannes)¹³³² Gerardum, dominum de Culemburch anno 1400.

Cui filius Suederus, anno 1423 episcopus Traiectensis electus, et ex Berta filia Joannis Egmondani, eius nominis V, Hubertus, dominus Culemburganus anno 1422, Johannes anno 1430 dominus Culemburganus, pater Gerardi, XII. domini Culemburgani, cui uxor Elysabetha, filia Joannis de Buren, domini de Ewijck anno 1466. Quo tempore scribit Bockenbergius, Gerardum, dominum de Culemburch, habuisse uxorem Bertam, filiam Joannis I, Egmondiae dinastae, sed fuit haec uxor Gerardi prioris.

Successit filius Jaspar, XIII. et ultimus eius familiae, dominus Culemburganus, cui nupta Johanna, filia Antonii Burgundi, comitis de Steenberg, sed obiit absque prole mascula relicta. Postquam in virili stirpe dominatus Culemburganus fuisset annos CCCLX (360), reliquit vero filias quinque: 1. Elisabetham, de qua supra; 2. Annam nuptam Johanni Pallatio, drossardo Valckenburgano; 3. Johannam Guilielmi Reineburgii, comitis, uxorem; 4. Aleydam, nuptam Francisco Dallevilae, reg.; 5. Magdalenam, iunctam Gisleno Noillae domino, vide Huterum, lib. 6, fol. 40.

I, fol. 212r (p. 427)

October

¹³³¹ Floris I van Pallant (1537-1598) tr. 1. 1564 Elisabeth van Manderscheid Virneburg (1543-1569); tr. 2. 1571 Philippa Sidonia van Manderscheid (1557-1602). Hun zoon was Floris II (1578-1639). Anna (ca. 1535- ca. 1617) was een zus van Floris I; zij waren kinderen van Erhard van Palland (ca. 1510-1540) en Margaretha van Lalaing (gest. 1592), dochter van Karel van Lalaing en Jacoba van Luxemburg.

¹³³² Grotendeels doorgehaald.

[10-10-1586] o.s.

Circa Victoris ferias. Praeses curiae provincialis Traiectensis pronunciatus Jacobus Bellecierius, consilarii: Caspar Bruxellensis, Hubertus Pavonius, Petrus Ruysch, Antonius Loon, Wilhelmus Radelantius, Hermannus Wijnhovius. In locum Lamsverdii suffectus questor Jacobus Potrus; loco Florentii Heremalii, Johannes Montanus, nomine ecclesiasticorum; Theodorus Canterus, civitatum; Henricus Agilaeus, procurator summus; in locum Adriani Verburchii, summae scribae, Philippus Ratallerus, Georgii filius. Abrahamus quoque Clevus, praefectus navaliorum constitutus, deposito Henrico Gubelio, qui praefecturam illam iampridem a senatu in arrendam possederat.

[12-10-1586] o.s.

XII. Renovatum edictum de privatis scolis tollendis.

Hoc mense. Obiit Octavianus Farnesius, Parmae ac Plaisentiae dux, pater Alexandri Farnesii, uxor Marguareta Austriaca in februario praecesserat.

[18-10-1586] o.s.

XVIII. Nicolaus Berck, canonicus divi Joannis, duxit uxorem ... Splitloe.

Occuparunt nostri hoc tempore munimentum, quod regii in adversa Zutphaniae ripa erexerant. Sed non multo post Parmensi comeatum in urbem, spectantibus nostris et prohibere non valentibus, deferente, levibus certaminibus. Glande per crus traiectus Philippus Cidnaeus paulo post periit.¹³³³

Summa fuit hoc anno annonae difficultas per magnam partem Europae. Hic apud nos mensura ad 10 florenos excreverat, Duaci XXX florenos superaverat, Coloniae vero XXIV florenos attigerat.

Obiit hoc anno Franikerae, ubi a suis evocatus in nova Academia docuerat, Petreius Tiara,¹³³⁴ medicus et Graecarum olim literarum Lugduni Batavorum professor.

In annos tres sequentes questor aggerum Rheni et Leccae, quem vulgo 'camelaer van den Hynderdam ende Leckendijck' vocant, ex ecclesiasticorum ordine factus est Johannes Scade, canonicus Martinianus; scriba tum fuit Hugho Enschede.

Ad Leicestrium scriptae literae hoc anno de rebus Anglicis et quid contra maiestatem Anglicam quidam patriae perduelles tentaverint. Quae anno demum sequenti publicatae sunt, et apud me habentur.

I, fol. 212v (p. 428)

November

[03-11-1586] o.s.

III huius. Eadem die qua olim soror mea Johanna, obiit amita Clara, Bernhardi filia,¹³³⁵ matris meae soror uterina.

Circa hoc tempus. Publico decreto omnes publicae meretrices urbe exactae, et ne quis amplius lupanar erigat cautum.¹³³⁶

[11-11-1586] o.s.

A feriis Martinianis. Incoepit acriter gelare, adeo ut Rhenus, Mosa omniaque flumina curribus et equis essent pervia, quin et mare Mediterraneum, Meridionale et Acetosum appellatum,¹³³⁷

¹³³³ Philip Sidney (1554-1586) diplomaat en dichter, gesneuveld in de slag bij Zutphen.

¹³³⁴ Petreius Tiara, geb. 1514 te Workum, stierf 9 feb. 1587.

¹³³⁵ Als dit 'Bernhardi' een patronymicum is, dan blijkt hieruit, dat de moeder van Clara en haar 'soror uterina' Brigitta eerst gehuwd was met Jan Seversz., daarna met Beernt.....? De moeder van Buchelius schreef zich Brigitta Jansdr., in een rekest aan het gerecht, houdende verzoek om machtiging tot het lichten van enige haar behorende meubelen, door de crediteuren van Jacob Queeckel te zijnen huize in beslag genomen 12 maart 1594. Dit stuk, door B. geschreven en door de moeder ondertekend, bevindt zich in Het Utrechts Archief.

¹³³⁶ Zie J. van de Water, *Utrechtsch Placcaatboek*, III, p. 479.

¹³³⁷ De Zuiderzee, nu IJsselmeer, B. dacht misschien aan Zuderzee en Zuurzee (Mare Acetosum).

ex lacubus Flevi non ita ante multum tempus in maris speciem inundatione auctum, facile equos et currus ferret onustos.

Circa Martinum. Traiectinus magistratus arbitrio seditiosorum quorundam, qui plurimum apud Leicestrium valebant, electus pronuntiatusque. In locum Nicolai Zulenii proscripti Carolus de Trillo, dominus de Schullenburch, externus; consules: Petrus Ruyschius II, Gerardus Pruninckius Deventrius, externus; quaestores: Franciscus Gerardus Bogert, Conradus Strickius; XII-viri: Rotardus Lanscronius, Johannes Jacobus Leemput, Joannes Amstelius, Gisbertus Antonius Vorstius, Jacobus Potterus, Maillardus Cuyperus, Harmannus Westrenius, Cornelius Malsenus, Gerardus Donselarius, Cornelius Duverius, Henricus Ritius, Johannes Schadebrouckius.

[06-11-1586] o.s.

Circa hoc tempus (VI sequentis). Celebratae nuptiae Thomae Mariae de Wingfelt, domini de Grava, et equitum praefecti Angli, et Arluydis de Rhede a Saetsvelt, dominae de Zulestein.¹³³⁸ Wingfeldiorum meminit Polydorus Vergilius in *Historia Anglicana* (lib. XXVI), Roberti, viri nobilis, et Joannis Fortis, militis.

Fuere hic quoque ex Anglicis familiis Villeby, quorum nomen legi apud Froisardum (vol. I, cap. 121) circa annum 1346.

[20-11-1586] o.s.

XX. Dudleyus Leicestrius Dordracum profectus ac inde Zelandiam, unde post Britanniam petiisse creditur, parum a nostris desideratus.

[23-11-1586] o.s.

XXIII. Johannes Bogerus, decanus divi Petri, homo callidissimus et summus veterator,¹³³⁹ duxit Quirinam, Frederici filiam, cum qua diu consueverat, uxorem; quae an illi, nescio, certe multis Maegera fuit, ut perfectissimum ab ea exemplum perversae mulieris peti possit.

[25-11-1586] n.s.

XXV. Obiit Lugduni Batavorum Johannes Holmannus, Bremensis, sacrae theologiae doctor, aetatis suae anno LXII (62).¹³⁴⁰

Circa hoc tempus. Cum quidam urbe fuissent exacti et hi, iam probata per octo-viros apud Leicestrium eorum causa, rediissent, iterum a magistratu, ex externis pluribus collecto, urbe excedere iubentur, repugnantibus licet octo-viris. Occasionem huius tumultus dedisse ferebantur illi, qui exulum munera occupassent, veriti, ne et ipsi restituerentur.

I, fol. 213r (p. 429)

December

[04-12-1586] o.s.

IV. S.P.Q. (Senatus populusque) Traiectinus Scenckio, propter egregie navatam operam, equum trecentorum thalerorum pretio emptum, civitatis insigniis ornatum, dederunt. Vidi hoc tempore hic echinum vivum, spinis osseis acutissimis armatum, ex Africa advectum, vulgo vocabant 'morisque'.¹³⁴¹

[25-12-1586] n.s.

Circa Natalem dominicum. Pontifex Sixtus V ensem certis quibusdam ceremoniis consecravit, quem deinde honoris et benevolentiae ergo Alexandro Farnesio, Parmensi principi, misit. Qui mos a Sixto IIII defluxit, ut ceremoniarum libri indicant.

[15-12-1586] o.s.

XV. Ordinibus Traiectensibus ac praecipue ecclesiasticis, 22 novembris iussu magistratus

¹³³⁸ In de marge: VI sequentis, nl. van de volgende maand.

¹³³⁹ Sluwe vos. Over Bogers zie Pollmann 2000, p. 53.

¹³⁴⁰ Johannes Holmannus secundus (1523-1586).

¹³⁴¹ Zeeëgel.

exclusis, restitutis, Mursius¹³⁴² Hagam Comitis profectus est.

Nostri, cum Anglos contumeliosius appellant, ‘caudatos’ (stertmen) vocant, convitii originem refert Johannes Maior.¹³⁴³ Eo nempe tempore cum s. Augustinus Christi nomen praedicaret, quosdam ignominioso ipsum appellantes nomine, maledixit, quibus statim cauda crevit, et posterius ad longum tempus caudati nascebantur. Polydorus Vergilius (lib. XIII, *Anglicana Historia*) scriptum reliquit, quandam fuisse familiam caudatam, non ita pridem inter mortuam causam hanc refert, quosdam scurriliter equi, cui divus Thomas Cantuariensis, episcopus insidebat, caudam pilis nudasse, eoque divina vindicta omnes in posteritate punitos. Vidi circa hoc tempus Franciscum Draconem, equitem Jartherii,¹³⁴⁴ et archipiratum Anglicum; hic vere ventis secutus fortunam.

[24-12-1586] o.s.

Profesto Nativitatis Christi. Publico edicto cautum, ne quis mentionem faciat pacis cum rege Philippo aut Hispanis faciendae. (Quae vera pax, vide *Epist.* Hieronymi *ad Theophilum contra Joannem*, tom 2. Vide et Polyandrum,¹³⁴⁵ lib. 2, in Hegetor,¹³⁴⁶ pag. 154).

Sunt qui dicere et scripto quoque in vulgus edere non verentur, Elisabetham, Henrico VIII regi ex Anna Bolena natam, quam Annam volunt fuisse filiam ipsius Henrici, quam cum uxore Boleni adulterium commisisse, dum is in Galliis ageret legatus, crederetur. Verum ego id, ut credam, non possum induci, cum Paulus Jovius Annam hanc sterilem fuisse scribat. Fertur hic versus:

Juno Jovis soror et coniux, verum Anna Bolena
Et spuria Henrici filia et uxor erat.

Hoc tempore in Anglia capite punitur Maria, filia et uxor Scotorum regis, ex Maria Claudii, Guisiorum principis, filia nata, post patris obitum postuma anno 1542, et primum Francisco II, Franco-Gallorum regi, nupta, deinde Scotorum regi Henrico Stuarto, quem veneficio occidisse credebatur, ac eo nomine diu in carcere fuerat detenta. Vide de ea Buchananum *Scotica historia* (e 14. libro, ad finem operis).

I, fol. 213v (p. 430)

Annus MDLXXXVII (1587)

Praetor: Carolus Trillous; consules: Petrus Ruyschius II, Gerardus Pruninckius Daventrius, Buscumducensis.

[00-01-1587] o.s.

Leicestrius, ex Dudleiorum familia, apud Anglos nobili, cum Emundi Dudlei, nobilis viri, meminerit Vergilius (lib. *Anglicana Historia*, 26), quem postea vocat iuris patrii consultum (sunt qui velint, ex Ursinis Romanis oriundos). Hoc autem studium, teste Erasmo Roterodamo (*Epist.* ad Hulten, lib. 10 *Epistolae*), plerumque illius insulae nobilitatem peperit. Vir erat, Italica simulatione imbutus, reginae suae occultis factis et consilio notior, quam hi qui sciunt, fatebuntur.

¹³⁴² Adolf van Neuenahr.

¹³⁴³ Mogelijk Johannes Major (1533-1600), Duitse evangelische theoloog, humanist en dichter.

¹³⁴⁴ Francis Drake (ca. 1540-1596) was van 1577-1580 om de wereld gevaren, werd in 1581 door koningin Elizabeth geridderd (equitem Jartherii, als ridder in de Orde van de kouseband), en veroverde in 1586 Cartagena, maar of hij dat jaar ook Nederland aandeed, is onwaarschijnlijk.

¹³⁴⁵ Waarschijnlijk Johan Polyander van Kerckhoven (1568-1646), calvinist, theoloog, hoogleraar te Leiden.

¹³⁴⁶ Hegetor, arts, 1^e eeuw v.Chr.

Angli qui, duce Dudleo et Pelhamio, castrorum praefecto, in nostram hanc Bataviam sunt delati, fuere duplicis generis, Angli et Walli, quos vocant Wels Englichs. Polydorus hos putat veros esse Britannos, qui ab Angli-Saxonibus devicti et oppressi, inviam montibus et saltibus regionis partem deinceps tenuerunt. Hos Angli Wallos vocant, id est exóticos et alterius linguae homines, vocabulo apud Germanos generali lingua nempe a caeteris Anglis differunt, quemadmodum et moribus. Sclopettorum usum plerique ignorant, arcibus pugnare assueti. Polidorus quoque vocat eos peritissimos sagittarios, at morae impatientes. Quare Dudleius eos nunquam Hispanis, Germanis aut Italis committere ausus fuit, veritus ne inconsiderata sua temeritate rem turbarent. Qui iam de moribus Anglorum plura scire velit, adeat Polidorum (*Anglicana Historia*, lib. I).

Quae ego de Anglorum moribus animadverti, haec sunt: nempe nobiles superbos, contemptores omnium gentium, plebem vilem et servilem, infidelem, inhumanam, non tantum in extraneos, sed se, inhonesto plerique genere acquirendi infames, quod non diffitetur Morus et excusat, sed digna excusatione genti. Unde illud verissimum in omnium ore verbum: 'Cruel maistre, traistre compaignon, desloyal serviteur.' (Froisard, lib. 3, cap. 20, fol. 69).

Vestitus plerisque Franco-Gallorum, paucis mutatis; nobilibus is sumptuosus, auro, argento, bisso et immodicus, quod regionis tamen fertilitas permittere videtur, et gentis admittit ingenium. Mulieres diverso ab aliis ornantur modo, pulcherrimae, cultissimae, lacteo candore, iocosae, etiam nec perinde ac Germanae frigidae, nec ut Italicae callidae, quamvis calidae satis et nimia virorum abutentes patientia.

Hoc anno. Obiit in Livonia Gothardus Kethlerus, dux Curlandiae.

[29-01-1587] o.s.

XXIX. Daventria, prodeuntibus Anglis Hibernisque, praefecto Stanleo, regiis tradita, una cum castris Zutphaniensibus, quibus praeerat Jorck.

[30-01-1587] o.s.

Sequenti die. Tria insignia Anglorum Traiectenses intra moenia receperunt, et actum est de externis senatu amovendis, sed frustra.

I, fol. 214r (p. 431)

Februarius

[06-02-1587] o.s.

VI. Quidam Anglus, ex familia Dugbiniorum, nobilis, in Summo templo sepelitur more militari, aversis pendentibus lanceis sclopettisque caeterisque armis nigro convestitis, comitantibus Noresio, senatu militibusque.

[08-02-1587] o.s.

VIII. Spectra signaque visa Franiqueri in Frisia, ac terra movit.

VIII. Magistratus Traiectinus cum praefectis sub horam XII effringunt archivium Ordinum et inde, quod volunt, auferunt.

[23-02-1587] o.s.

XXIII. Senatus Antonium Buttium, militum praefectum, qui ducentos fere milites sub signis habebat, navaliis Vresvicorum excedere iusserunt et ad loca hostibus propiora se conferre. Id negabat, solutionem causatus, quare cum in vincla esset coniiciendus, ad Hollandos fuga evasit.

[10-02-1587] o.s.

X. Edicto prohibitum sub concione in templis ambulare, aut in coemiteriis pila ludere.

[14-02-1587] o.s.

XIV. Paulus Busius ad mandatum Ordinum maiorum, connivente Gerardo Remundio,

propraetore, cui custodia commissa erat, evadit.¹³⁴⁷ Unde Remundius IV feria Paschae proscribitur, cuius locus usque ad ferias Laurentianas¹³⁴⁸ vacavit, et tum ei surrogatus Gerardus Canifius.

Cum civitas aere alieno ob bellicos sumptus premeretur, mutuandarum pecuniarum non inutilem rationem invenere, qua etiam difficillimis temporibus usi fuisse videntur Florentini, ut author est Antoninus. Singulis nempe civibus pro facultatibus impositum est onus dandi certam summam, quae cum nimia videretur, redditus annui civibus constituti, cum totalis summae restitutio ob temporum difficultatem impossibilis esset. Ita nec cives fraudabantur pecuniis, et civitas paulatim aere alieno levabatur.

Discensum inter Hollandos et Traiectenses, qui Anglicanas partes contra libertatem patriae fovere videbantur.

Martius

[19-03-1587] o.s.

Circa dominicam Oculi. Joannes Hallar, presbiter olim animarum, ut vocant, duxit uxorem suam Johannam, cum qua hactenus consueverat, tempore nuptiarum prohibitarum.

[20-03-1587] o.s.

Bona monasteriorum circa XX huius mensis conscripta.

In aedibus patris mei Huberti Buchellii, cum Wilhelmus Pelhamius ex designatione Ordinum hospitaretur, vidimus Anglos multum saccari, salis parum uti et frigidis saepius quam calidis uti; panem quoque rariorem adhibebant, multum carnis vorantes.

Hoc mense. Senatus Ultraiectensibus publice literas ab Angliae regina missas praelegit, quibus Traiectenses ipsa ob fidelitatem et erga ipsam benevolentiam laudabat magna pollicebatur.

[31-03-1587] n.s.

In fine huius mensis. Regii Rurordam,¹³⁴⁹ oppidulum ducis Cliviae, a Martino Schenkio per fraudem occupatum, nuper receperunt.

Equites Bassonii, negligentius apud Dorestatum palantes, caeduntur.

I, fol. 214v (p. 432)

Aprilis

[00-04-1587] o.s.

Cum olim adolescentibus, in collegium canonicorum receptis, certum tempus ad studia prosequenda in academia aliqua praescriberetur, Ordines nunc electionem liberam tribuere, studiis incumbere literariis vel armis castra sequi vellent.

Praetor Trillo quendam polygamum, qui plures duxerat simul uxores iisque fuerat abusus, in foro constituit seminudum in suggestu, mithellatum, tribus circum quasillis,¹³⁵⁰ ita ut plebeculae schurrilitates obaudire per horas cogeretur, quod genus supplitii veteres 'catamidiare'¹³⁵¹ dicebant. Deinde virgis digne ad sanguinem caesum dimisit.

[29-04-1587] n.s.

29. Lutetiae promulgatum edictum quo vigetur executio prioris edicti, 1585 in julio promulgati, de reunionem Gallorum sub romana religione.

¹³⁴⁷ Na een ruzie met graaf Leicester was hij in 1586 een half jaar gevangen gezet te Utrecht.

¹³⁴⁸ Van 19 april tot 10 augustus.

¹³⁴⁹ Ruhrort bij Duisburg.

¹³⁵⁰ Spinrokkens.

¹³⁵¹ Aan de kaak stellen.

Eerste Duitse reis

Hoc mense. Cum minus votis aspiraret Fortuna perpetuo nostris rebus infesta, ut aegritudinem animi vel falso quodam pharmaco levarem, post utriusque Galliae varia peragrata loca, Germaniae Italiaeque videndi cupido incessit.¹³⁵² Duo mihi proposita hoc itinere: discendi tanta varietate amor; et aegritudinem minuendi motu isto spes; in utroque falsus, in hac natura, quod in me, non in loco aegritudo ista, et mecum in illo sortis ludibrio, cum magnum impedimentum adferrent morbi, latrones, socii. Illud unum me docuit reditus necessarius, ut aviditatem inposterum peregrinandi moderarem et humanarum rerum maiori contemptu facile tam inutilia non sine dispendio omnium bonorum itinera negligerem.

Votum

Santissimae et individuae Trinitati sacrum,
vero et unico christianorum Numini.

Adhibe, lector, hic non oculos, sed animum.

A Deo incipiendum, in Ipso finiendum,
cum Ipso lumen, sine Ipso tenebrae aeviternae,
Ipse certissimus itinerum dux et comes.

Quare pro itu et reditu in Germaniam Italiamque
votum secretum et inviolabile feci

Arnoldus Buchellius Batavus,

anno christiano MDXXCVII (1587), mense aprili, aetatis vero meae XXII.¹³⁵³

I, fol. 215r (p. 433)

[14-04-1587] o.s.

Die veneris, qua christiani memoriam mortis Christi renovant. Valedicta matre caeterisque amicis salutatis, comitantibus vitrico et sorore [Maria] duobusque comitibus, Amsterodamum, insigne Hollandiae emporium, pervenimus. Ibidemque diem unam atque alteram morati, navem conduximus, Bremam petaturi.

[16-04-1587] o.s.

Ipsisque feriis pasqualibus anni non reformati navem conscendimus, aliis quoque comitantibus Dantwicum, Hamburgum, Lubecam petentibus.¹³⁵⁴

[17-04-1587] o.s.¹³⁵⁵

Sequenti die. Per 't Iam¹³⁵⁶ flumen et mare Acetosum sive Australe¹³⁵⁷ Enckhusiam appulimus, navem bellicam conductricem exspectaturi.

[18-04-1587] o.s.

Sequenti die inde solvimus, sed circa Medeblicum ventus nobis ex septentrione adversus cursum incoeptum iam impediit, magnisque fluctubus navem ita verberavit, ut anchoram, camelo¹³⁵⁸ fracto, in vado relinquere et Enckhusiam repetere nauclerus sit coactus. Ubi propter maris intemperiem octo circiter dies quievimus. Hoc quoque mare Glaciale vocant,

¹³⁵² Zie Pollmann 2000, p. 75.

¹³⁵³ Zo'n gelofte in dichtvorm schreef B. ook voordat hij Italië betrad en bij andere reizen. Zie Pollmann 2000, p. 80.

¹³⁵⁴ De reis die hij door Duitsland naar Rome maakte, was heel omslachtig. In plaats van over de Rijn naar Keulen en Mainz te varen, ging hij over zee naar Bremen, langs de Weser zuidwaarts naar Kassel, en over land naar Heidelberg. Ook anderen namen vaak die route om het oorlogsgebied langs de Rijn te ontwijken.

¹³⁵⁵ Evenals bij zijn reis naar Douai hield B. zich de eerste weken nog aan de oude stijl, de Juliaanse kalender.

¹³⁵⁶ Het IJ.

¹³⁵⁷ De Zuiderzee (Zuurzee).

¹³⁵⁸ Kabeltouw.

quod saepius congelatur, et currubus ac equis sit pervium. Non ita dudum fuit terra et arboribus horrida, et paludibus occupata. Vide [Hadrianum] Junium. Est autem Enckhusia oppidum mediocri in Frisiabonum regione, munitissimum natura loci aquarumque abundantia. Regio ditissima butyri et casei. Portus ibi multarum navium capax, et maximarum. Vidi quasdam [aedes] montium instar altas, inter quas praetoria, cui nomen Inquisitio, in qua captus olim Bossuvius, ad memoriam memorabilis victoriae navalis illius pugnae, qua maris imperium apud Frisiabones remansit, asservatur. Incolae ut plurimi nautae et piscatores, quamvis a paucis iam annis mercatura ob locis commoditatem ibi vigere incoeperit, adeo ut successu temporis aemula Amsterodamae futura credatur.

Iam maris imperium, iam saevi taedia fluctus
Sollicito miserum me tenere metu;
Quae tamen expertos pelagi compescere motus
Posset ad arbitrium, calda puella venit.

Accesseram fere ad flammam imprudentius et iuvenili impetu, impuro hoc ludo me implicueram.

Hic etiam magnas potuerint salinas
Et pontum coquere et ponti discernere vires.
Manilius, lib. V

Quod magno labore et utilitate non mediocri incolae hic faciunt, quemadmodum et vicinis in oppidis aquam vero navibus ex oceano adferunt, quum hic sit acetosior quam salsior. De Bussuvio Maxaemiliano capto hoc paterae quam Carolae Burboniae optulit senatus insculptum, ut meminit Douza:

Bossaeo duce miles Iber procinctaque classis
Freta foris, pluteis mobilitate sua
Armorum et radiis mare pictum Australe tremiscens
Auxerat urbs animos Amsterodama tibi. Tandem
Captus Iber cum Bossaeo vis caetera fusa.

I, fol. 215v (p. 434)

Maius

[00-05-1587] n.s.

Secundo vento Enckhusiam solvimus,¹³⁵⁹ praeternavigantes a sinistra oppidum Medenblicum, Frisiae olim principum, ut volunt, domicilium. Kempius (Lib. 2. *Frisiae*) putat castrum Medenblicense esse arcem Flevam, cuius meminit Tacitus, *Annales* 4. De fluvio Medemelaca, unde oppido nomen, vide Douzam, *Annales* VI, pag. 287, qui recentiore facit.

A dextra vero parte urbem vidimus Frisiae maritimam Staveren, a Sturiis antiquis, ut volunt, populis nomen retinentem, celebri olim emporio nobilem, nunc ignobili situ contemptam. Est nempe ad eius portum scopulus arenosus nautis periculosus, vocant vulgo 't Vroukensant, de quo ita incola vel credunt vel fabulantur. Dives quaedam faemina illo tempore quo summo floreret haec urbs, navem conduxerat. Ea conditione, ut nauta praetiosissimis eam mercibus oneratam redderet, qui quo dominae satisfaceret non inveniens, optumo tritico navem implevit, utque rem pretiosissimam adduxit. Sed interrogatus quid adduceret, 'triticum

¹³⁵⁹ Hier begint *Die drei Reisen*, enz., de vertaling van Herm. Keusen, 1907. Veel van de hier volgende voetnoten zijn hieraan ontleend (en vertaald).

optimum', respondit. Quare male a muliere acceptus, quippe quae aurum uniones aromata, iam spe devorarat, triticum indigno flagitio in mari eiicere iussus fuit. Indeque, in rei tam abhorrendae memoriam, scopulus iste fatalis emersit, portuque paulatim naves exclusit, omnemque mercaturam impediit.

Anno 1169, teste Worperio in *Frisiae annalibus*,¹³⁶⁰ Wiringa et Texela, quae iam sunt insulae, tum cum continente reliquo adhuc coherebant. Tessele quoque meminit Froisardus, vol. 3, cap. 85. De Wieringen vide Douzam, *Annales* 6, pag. 286.

Non procul hinc insula Vlie, circa quam mira est undarum in arenosis vadis collisio, instar hominum albis in indusiis saltantium, ubi naves, non ita dudum mersas, vidimus. Periculosus nempe hic nautis locus, propter arenam latentem et brevia.¹³⁶¹ Est haec insula longitudine trium fere leucarum, arenosis collibus perpetuis sterilis, adeo ut vix paucorum equorum pascua praebeat. Incolae aut piscatores aut nautae, siccantque vento raias, 'rochos' vocant, et longinquas in regiones Germaniae emittunt. Quidam etiam hospitem adventu victitant, cum saepe ibi ventum commodum exspectantes ad multas dies commorari cogantur. Erat nobis hospitium in 'Hardervico', ubi pro coena satis pro loci commoditate larga III stuferos solvimus, cum maximam omnium rerum paenuriam ibi esse quererentur. Fuit haec insula olim Frisiae continens celebreque ibidem hominum memoria monasterium, quod maris barbaries delevit. In Frisiorum legibus saepe fit mentio Laubachi, Wisarae, Ciffli, et Fli fluviorum, Frisiam dividendum et separantium. De harum legum antiquitate vidi Douzam, *Annales* 6, pag. 294. De fluviis ibidem, nominatis Sincfale, Flehi etc., quem vide.

I, fol. 216r (p. 435)

[00-05-1587] n.s.

Postera die. Flante vento Africo, plurimis comitantibus navibus etiam bellicis conductitiis, plenis velis solvimus plurimasque insulas ad Frisiae littora praeternavigavimus.

Septentrionalis oceanus maiori ex parte navigatus est auspitiis Augusti, imperatoris, teste Plinio.

Insulas a dextris circa Frisiae littora vidimus: Scellingam, Amelandiam, Schiermonincxoge, Borckum, Nederoge,¹³⁶² Just, Balteringhe, Lageroghe, Spijckeroge, circumvallatas omnes collibus arenosis, totas oceano circumdatas, quarum traiectus in Frisiam potest fieri secundis ventis, spatio trium horarum. Et si navis aliqua, ut autor est Kempius (lib. 2. *Frisiae*, cap. 12), onerata aliquando praeter voluntatem vento impetuoso illuc appulerit, aut ad littora colliserit, naufragumque fecerit, habitatores rapiunt quicquid ibi invenerint, dicentes, a Deo et fortuna haec sibi missa.

De his insuper insulis vide Ubbonem Emmium, *Rerum Frisiarum*, libro 2, pag. 70-71.

Aimonius, historicus Francorum (lib. 4, cap. 53), scribit Martellum, Pipini filium, instructa classe in Amistrachiam, quam Douza, *Annales* 2, Amstellandiam vel Amelandiam tribus etiamnum vicis habitata putat. Et Austrachiam, hanc inundationibus periisse, quod nulla eius hodie extent vestigia, idem Douza arbitratur, Frisiorum insulas impetum fecisse, ac mox supra Burdonem fluvium, Radbodum interfecisse. Burdonem vero Douza (lib. 2, cap. 97) certis coniecturis intra Amelandiam et Scellingam insulas, se in oceanum effudisse tradit.

Bremen

Tandem Visurgim, vulgo de Weser, intravimus. Bisurgis meminit Strabo (lib. VII), et passim Tacitus in *Annalibus*. Mediae item temporis author [Melchior] Adamus in principio *Historiae*

¹³⁶⁰ Worperus (Worp van Thabor, gest. 1538), *Chronicorum Frisiae libri tres*.

¹³⁶¹ Wadden.

¹³⁶² Nu Memmert, eilandje bij Juist; dan [Norderney], Baltrum, Langeoog, Spiekeroog [en Wangerooge].

ecclesiasticae, ubi praecipue de origine et progressu ditionis ac episcopatus Bremensis tractat, Wisaram vocat.

Pernoctavimus non procul a Blixemo¹³⁶³ (Pleccasse olim Kempius, *Frisiae* 3, 23), pago regionis Oldenburgensis, ubi non procul a periculo abfuimus, praedatoribus nobis insidiantibus. Sed cum citius apparerent, in convectoriam vel praetoriam inciderunt, terramque, relicta navi, repetere coacti sunt.

Altera die, cum vadosus nimis esset fluvius, ac Vagesacum¹³⁶⁴ pervenimus, peditesque Bremam intravimus. Ptolemaeo, secundum quosdam, Phabiramin (Junius, *Nomenclator*). Est autem episcopalis civitas mediocris, antiquitatis non contemnendae. Primum hic praesulem instituit Carolus Magnus, Willehadum Anglum (Ancharium alii, ut Sifridus Petri), ad magnam inde potentiam venit. Adeo, ut Frisiis vicinis bellum indixerit, perdonneritque, teste Kempio (in *Frisia*, lib. 2. cap. XIII). Secundus vero fuit episcopus et primus archiepiscopus sanctus Antharius fuit et Hartwicus. Gentilitia nomina nempe tum praeterire moris erat in pristina simplicitate, cum se pastores tantum scriberent, Nicolaus fuit archiepiscopus anno 1440 vel circiter (Jacobus Spiegel).

I, fol. 216v (p. 436)

Hospitium nobis erat apud Conradum Cocq, Hollandum.

Ridiculus hic mos hansandi. Peregrinus nempe, si nunquam in urbe fuerit, praevis quibusdam ceremoniis, dato poculo atque altero iure hanzatico collegio Hanzatorum ascribitur, eaque de re iuramentum, sale et pane praestare cogitur.¹³⁶⁵

Fuit hic nuper gymnasiae moderator Johannes Molinus, vir non indoctus, Eberhardus Speckhan, patritius Bremensis i.c., Henricus Crefting i.c.

In foro statua est colossea Rolandi, Caroli Magni ex Bertha sorore nepotis, a quo instauratam hunc urbem magnisque privilegiis donatam, ferunt. Summum templum fundatum circa annum Christi DCC LXXXVIII (788).

Hoc tempore. Traiecti a Mursiaco et Ordinibus proscribitur Hermannus Modettus, ecclesiastes, homo admodum seditiosus, ut Antwerpia de eo testis esse possit; quare contulit se Iselsteinium, sed postridie a ministris confratribus reductus est et civitatem retinuit, contradicente Mursiaco, donec intercedente Leicesterio placatur.

Faeminae mediocri cum sint formae, lacteoque paene candore, habitu se non tam ornant quam tegunt, multis fasciis obnuptae.¹³⁶⁶ Dormiunt pleraeque excamisatae, more Francico. (Vide *Arresta Martialis Arverni*,¹³⁶⁷ arrest 3).

Hic inventis plurimis sociis, Francofurtum versus iter arripuimus. Statim extra portas comitatus Hoiensis occurrit, qui, mortuo Ottone,¹³⁶⁸ ultimo comite, armisque cum eo sepultis, quod inter mortuae familiae signum, inter duces Lunenburgensem, Julium Brunsvicensem, et landtgravium Hassiae divisus. Regio Hoiensis non admodum foecundae, ut plurimum arenosis collibus, et perpetuis silvis infrugifera.

Primo ab urbe lapide Brincom,¹³⁶⁹ pagus Br[emensis]. Pagani hic nobis occurebant plurimi, omnes armati asciis, quibus Danorum more docte utuntur.

Hinc Borsim,¹³⁷⁰ pagum Hessiae, ubi cum vesperi revisemus, a via defessi, hospitium nobis erat non admodum lautum. Sed electae puellae, nec deformes, nos suo more salutatum

¹³⁶³ Blexen, tegenover Bremerhaven.

¹³⁶⁴ Vegesack.

¹³⁶⁵ Dit gebruik van de Hanze wordt verder niet voor Bremen genoemd.

¹³⁶⁶ Met veel stroken bedekt.

¹³⁶⁷ Martial d'Auvergne, *Arresta amorum*, 1538.

¹³⁶⁸ Graaf Otto VIII von Hoya, gest. 1582.

¹³⁶⁹ Brinkum, bij de eerste banpaal van Bremen.

¹³⁷⁰ Bassum.

venerunt, nempe iis pro more, ut hospitibus salutatum beneque precatum veniant, et hac sua humanitate honorarium quid accipiant, ad ferias Pentecostes laete celebrandas.¹³⁷¹ Pagani ut cuculum ad episcopum suum miserint, scribit in *Facetiis* Kirchoff.

Baremburch,¹³⁷² pagus Brunswicensis, computant Germani milliaria per ‘stonden’, id est horas, ego stadia primum interpretaebar. Hic pernas, petasones, et succidia magno numore suspensas videbis. Haec ornamenta, hae divitiae creduntur, sunt tamen adeo in hac copia inhumani et barbari, ut peregrinum viatorem, ne in hospitibus quidem quicquam vendere velint, praeter panem atrum et vinum acetosum, aut zythum olidum, sique monstraveris,

I, fol. 217r (p. 437)

et pernam vel simile quod habent petieris, teque care satis solvere velle, dixeris, statim audies sibi non tibi habere.

Ocht¹³⁷³ pagus Brunswicensis. Noster hic hospes, vir satis humanus, praefectus illius pagi, ‘ampman’ vocant.

Sequenti die vehiculo Mindensem urbem episcopalem ad Visurgim intravimus; hic portae custos, faber, ut videbatur, ferrarius, torve nos inspiciens, Vulcanum aliquem putasses, intrare vetat, ni ab hospite conduceremur. Nos hospitem nos cognoscere negamus ullum; tandem post aliquantam altercationem quidam nos introduxit, interrogans cuiates essemus, litem esse dicens antistiti Agrippinensi cum Julio Brunsvicensi,¹³⁷⁴ quorum uterque praesulatu inhiaret, propterea diligentius urbem custoditam. De origine et antiquitate huius urbis multa Johannes Bucerus.¹³⁷⁵ Templum vidi in colle, divae Virgini sacrum, ubi quaedam sepulcralia monumenta, unumque hoc carmine notatum:

Hollae gentis flos gestit, et Hollius ille
Unice sub te post funera, Christe, meret.¹³⁷⁶
(De Holliis vide mon. Henri [comte de] Ranzou).

Ut Mindensis civitatis a Camerae imperatoris iudicio Spirae in omnium aspectu sub die proscripta fuerit, ob litem quam habet cum suis ecclesiasticis anno MDXXXVIII (1538), narrat [Johannes] Sleidanus. Mindensis parochiae meminit *Liber episcoporum Bremensium*, pag. 28.¹³⁷⁷ Hic Conradus, rex, solemnem habuit curiam, referente Gobelino (*Cosmodromium*, 6 part., cap. 53), ubi procuravit filium suum eligi in regem. De Everi episcopo, *Chronicon Frodoardi* (235). Lutteken Bremen pagus, quasi dixeris, Parvam Bremen. Hucusque a Brema ad Visurgim olim Cauchi minores habitavunt. Oldorp parvum oppidulum comitis Schomburgensis. Hamelia oppidum Brunsvicensis,¹³⁷⁸ in quo moneta loci, hic caballum emi. Huius oppidi meminit *Cosmodromium*, Aet. VI, cap. 60, pag. 227.

Sequuntur Heila et Holsminnen pagi, ubi propter silvae perpetuae labyrinthi, conductorem nobis conduximus ad pagum Benenfelde. Sequitur Munda,¹³⁷⁹ oppidum peramoenum, Ericis olim Brunsvicensis,¹³⁸⁰ cuius ibi arx splendida. Brunsvicensis regio, tota fere silvis et

¹³⁷¹ Dus voor het vieren van het Meifeest.

¹³⁷² Barenburg.

¹³⁷³ Uchte.

¹³⁷⁴ De bisschop Heinrich Julius, hertog van Brunswijk en Lüneburg, was in sept. 1585 afgetreden.

¹³⁷⁵ Misschien Martinus Bucerus?

¹³⁷⁶ *Chronogram* (1576) op de overste Georg von der Holle (gest. 1576).

¹³⁷⁷ Daniel Engelhardt & Wilhelm Wessel, *Vitae ... episcoporum Bremensium et Hamburgensium*, 1617.

¹³⁷⁸ Bremen aan de Weser; Hessisch-Oldendorf (bij Hameln); het graafschap Schaumburg; Hameln;

Braunschweig.

¹³⁷⁹ Hehlen; Holzminden; Bodenfelde; Münden.

¹³⁸⁰ Erich von Braunschweig.

montibus occupata, frumenti minus ferax. Hessia Cattorum¹³⁸¹ olim quae sequitur terra, paulo fertilior. Incolae et pagani omnes hucquebusis¹³⁸² militaribus armis instructi. Casselium castellum Cathorum oppidum pulcrum et munitum (Cassalae meminit Vitichindus,¹³⁸³ lib. I *Saxonicae*, pag. 9) ad Fuldam fluvium,¹³⁸⁴ olim Stereontium fuisse creditur. Hic sedem habet Wilhelmus, landtgraviorum fratrum natu maior. Vendidi hic caballum meum hospiti ad insigne ‘Purpurei Leonis’ in foro. Sed meo malo, fatis iter Italicum hoc tempore invidentibus. Nam hic vi vel furto XII aurei (duplices pistoletti Italici) interiere, cum hospes post emptionem vino nos obruisset.¹³⁸⁵ Hinc ad oppidum Vurselaer,¹³⁸⁶

I, fol. 217v (p. 438)

[17-05-1587] n.s.

Ipsa Pentecostes festo, stili gregoriani. Fastus nempe ibi et veteres et novos servant. Est enim sub antistite Moguntinense,¹³⁸⁷ cives vero propter vicinos, veteres observant. Quare dierum ordinem in tanta rerum locorumque confusionem servare non potui. In huius agro primum in Germania vinum vidi. Non procul hinc in monte oppidulum erat Gutelsberch.¹³⁸⁸ Dreissen Sassiae oppidum satis amoenum intra montes sitam. Kirchaen oppidum Hassiae, Geissen oppidum Hassiae¹³⁸⁹ Ludovici, 2. natu frater Hassiacorum. Cuius sedes Marpurgi, porta et moenia nuper restaurata, ut indicat haec ad portam inscriptio. (Anno 1560, 27 maii, hoc oppidum incendio paene consumptum).

Captus erat princeps non Marte sed arte Philippus,
Cum bene munitum destrueretur opus.
Nominis hoc patrii Ludovicus,¹³⁹⁰ amore refecit,
Anno bis septem lustra sequente novo,
Principe dignus honos patriae sarcire ruinas,
A quibus Hassiacos, Christe, tuere polos.¹³⁹¹

Boetzpach parvum oppidulum Hassiae; Vriberch oppidum pulcrum sic satis imperiale liberum; Petersvil¹³⁹² pagus oppidi instar munitus.

Frankfurt

Hinc Francofurtum pervenimus, Helenopolim olim vocatam, urbs imperialis, libera, ampla, ad Moenum, qui non procul hinc Rheno se miscet. Quemadmodum apud Graecos Nili nomen numerum dierum anni exprimat, sic et Moenus, quod Melanthon tetrasticho annotavit:

ἔξοχα τῶν ἄλλων τὰς Φοιβου Φράγκε πορείας
Μάνθανε οὐρανίας σὺ θεοῦ ἔργα φοράς

¹³⁸¹ Hessen, ‘das alte Chattenland’.

¹³⁸² Hakenbüchsen.

¹³⁸³ Widukind van Corvey.

¹³⁸⁴ Kassel aan de Fulda.

¹³⁸⁵ Zie Pollmann 2000, p. 72.

¹³⁸⁶ Fritzlar.

¹³⁸⁷ Mainz.

¹³⁸⁸ Gudensberg.

¹³⁸⁹ Treysa; Kirchhain; Giessen; in Hessen.

¹³⁹⁰ Ludwig IV. zu Marburg.

¹³⁹¹ Gedicht van Petrus Paganus.

¹³⁹² Butzbach; Friedberg; Petterweil (of Bad-Vilbel, voorstadje van Frankfurt).

ὅττι ἔτους συνόλου ἔλκει πόσα ἡματα κύκλος
τοῦ ποτάμου φράζει τὸ νόημα ὑμεδάπου

Discite praecipue solis motumque viasque,
Vos, quibus est patrium Francica terra solum,
Namque dies totus quot traxerit ambitus anni,
Id fluvii vestri vox bene nota sonat.

Nundinae Francofurtienses per Europam celeberrimae, de quibus infra dicemus. Imperatores quoque Germanici hic inaugurari solent. Formulam iuramenti regis Romani ex lege Carolina, vide apud Sleidanum, lib. VIII *Historiae*.

Viae sunt largae, aedes ampla, sed cum cessant nundinae, minus est populosa, plurimi habitant ex Belgia profugi. Religionum multa libertas, exercetur catolica romana, reformata calviniana, et reformata luteriana.

Judei hic habitant, suosque habent vicos, oppidi instar locus est, portis a reliqua urbe separatus. (Vide *Concilium Viennense*, tom. I; *Antiquae lectionis*, pag. 620).¹³⁹³ Vestiunt palliis oblongis crocei coloris circu-

I, fol. 218r (p. 439)

lo, ad differentiam christianorum notatis; usuras exercent, pecuniasque ad foenus commutant, homines foetidi, pallentes, e bullientibus oculis et extantibus; vidi sacra horum ritu vere prophano, saltationibus, popysmatis, manuum pedumque plasu, cantu barbarico, hic litigabatur; illic cantabatur, devotio aut religio nusquam; ut probe de iis propheta: 'Hic populus labiis me honorat; corde autem procul a me.'¹³⁹⁴ In synagogis faeminae a muribus discretae sunt, et per cancellos quosdam ex superiore loco audiunt tacite perfectum illum concentum, an beatum.

Germanorum in conviviiis et coenis etiam hospitiiis maximus apparatus, mappa sternitur, vinum apponitur; hinc post horam cibus; tum demum post aliquas caeremonias discumbitur. Cum vero hospes aliquos ex itinere defessos videret, vesperi pollubrum in cubiculum deferri iussit, aqua calida coctis quibusdam herbis ut camomilli flore quem 'anthemin' vocant, reficiendis pedibus idoneis, quod et nobis in aliis Germaniae hospitiiis contigit, discessuris quoque. Nobis hospes qui erat insignis 'Cervi', vinum honorarium, absinthium propinabat 'Wermutwein' illi, nos 'alsemwijn' vocamus; et humane dimittebat. (De slaepdronck et eius antiquit[itas], vide Becanum, lib. 4. *Gallicarum*).

Est hic canonicorum etiamnum collegium a Pipino, Caroli Magni patre, in honorem Barthelomei olim conditum, vide Munsterum in *Cosmographia*, lib 3, cap. 401.

Vidi hic chartae candidae confectionem, quae talis: frusta linteorum minutatim conscissorum tundunt, inde aqua madescunt, quae tanquam ex euripis perpetuo derivatur, tunditur autem ligneis pistillis, qui aquae cursu moventur; inde aereis tabulis postquam puls tenuissima confesta excipiuntur premunturque. Vide Angelum Roccam, *Bibliotheca Vaticana*.

Ad Moenum vidimus fluvii incrementum anni christiani MDLXXIII (1573), januarii XI, notatum. Hinc pontem Moeni transeuntes Saxenhausen intravimus, munitissimum oppidum, quamvis pars Francofurtiae videatur, et Moeno tantum separatum, puto, tamen diverso magistratu, suisque iuribus uti; habet Teutonicorum equitum aedes.

Cum publica lupanaria in urbibus Germani non patientur erigi, in agro Francofurtiensi, praesertim nundinarum tempore, undique tanquam et ad suum mercatum confluentes vidi semitarias meretriculas. Vide Origenem, *Contra Celsum*, lib. 4, pag. 210, ed. Lat.

¹³⁹³ Henricus Canisius, *Antiquae Lectionis* tomus 6 (Ingolstadt, 1604).

¹³⁹⁴ Isaías 29, 13.

Darmstat Hessiae oppidum, landtgravii Georgi sedes, primum Francofurtum linquentes
occurrebat, et vesperi in pagum Oberstat venimus pernoctavimurque. Darmstat bello
Germanico expugnavit cum arce Bureus comes.

Swingelstein Palatinatus oppidum, Pensum oppidum Palatinatus, Winem Palatinatus
oppidum.¹³⁹⁵

Heidelberg

Sequenti die Heidelbergam ad Nicrum, vulgo Neccarum fluvium, in itinere ad dextrum
vidimus, Ladelburgum ad Neccari ostium, Wormatiensis praesul.¹³⁹⁶ Oppidum Heidelbergam (a
castris Latinis quidam denominatum credunt) veteribus Durlacum¹³⁹⁷ fuisse arbitrantur, caput

I, fol. 218v (p. 440)

Palatinatus ad montis radicem. Ex quo arx principis dependet; Posthicus eius meminit his
versibus (De Nicro vide Posthicum, 99):

Testis erit Nicrus gelidis qui vallibus errans
Castra Palatini respicit alta ducis.

Academia ibi multis ab annis celebris, quam Rupertus Senior anno 1346 fundavit, omni
genere studiorum florentem, ubi multi docti viri docuerunt, et Sebastianus Munsterus primus
Hebraicam linguam professus est. Cuspinianus Rupertum Rufum, imperatoris fratrem,
fundatorem studii facit.

Religionem reformatam evangelicam post fratris mortem introduxit Joannes Casmirus, et
principem, cuius tutor et patruus in ea a teneris iam imbuatur, matrem non obscure se opponente,
quae Luterianorum dogmata sequitur. Hanc hoc epigrammate describit laudatque Scaliger:

Nobilis imperio Franconia dextra potenti
Belligero nulli Marte secunda viget¹³⁹⁸
Cum victis ab se pepulit vectigal Alanis,
Libera Germano nomine Franca fuit.
Nec contenta suis angustis finibus (illi
Quae par virtuti terra futura foret?)
Egreditur, superat. Germani, o pectus honoris,
Victoris victos nomina ferre sat est.
Non aliunde venis: Francusve est Hectoris ullus.
Quid petis a victo stemmata? Tota tua es.

Vide de Heidelbergam Bernardum Mollerum, lib. 2. *De Rheno*, qui et hanc ibi inscriptionem
extare scribit: 'Mercurio. Basem cum signo Julianus Didius, evocatorum dux V.S.L.M.'
Sepultum hic Strigelium, virum clarissimum, et eruditione praestantem refert Boisartus, et
Rodolphum Agricolum, Kempius.

Laime,¹³⁹⁹ pagus Palatinatus, ubi socius, quem unum caeteris dimissis mihi reservaveram,
nescio quo morbo et aegritudine occupatus, de itinere desperare coepit, patriamque cogitare.

¹³⁹⁵ Sachsenhausen, Eberstadt (bij Darmstadt); Zwingenberg; Bensheim, Weinheim, in de Pfalz.

¹³⁹⁶ Ladenburg aan de Neckar; de bisschop van Worms.

¹³⁹⁷ Vgl. Durlach bij Karlsruhe.

¹³⁹⁸ In de marge: 'In Bertolino, pag. 180, lego hanc olim Budoam (?) dictam.' Zie Casparus Bartolinus, *De mundo quaestiones et controversiae nobiliores*, 1621.

¹³⁹⁹ Leimen, dichtbij Heidelberg.

Quare ne solus iter inirem, ubi iam vix linguam intelligebam, inter gentes inhospites, illum sequi coactus curru conducto iter versus Nemetes,¹⁴⁰⁰ Speiram arripuimus, per silvam ad Rheni ripam excurrentem, ubi infinitos paene cervos vidimus in sole apricantes.

Speyer / Spiers, keerpunt

Speira urbs Imperii in qua Summus Senatus, Cameram vocant Imperialem, olim Pyri montem vel ad Pyrum vocatam, volunt (vide Marcellinum, lib. XXVIII, fol. 442), ad lapidis iactum a Rheni distat. Plurima antiquitatis monumenta, marmore inscriptiones habet. Tria olim habuit olim templa, Mercurio, Veneri, Dianae sacra. Ad turrin Wormatiensem,¹⁴⁰¹ saxum sepulcrum antiquum, literis iam fugientibus ut vix legi possent vidi, erat simulachrum militis plane detritum hac inscriptione: 'Ulpus avitus ... vixit ...'. (De Gigantis crure vide Nic. Winmann in *Alegoria Her[culis] et Ant[aeo]*).¹⁴⁰²

Non procul ab altera turris parte erat alius lapis satis integer, cuius sequenti folia exemplar do. In templo autem divae Virginis alterius lapidis fragmentum, pes scorpionem calcans, caetera absunt,

I, fol. 219r (p. 441)

hac inscriptione: 'Mercurio, consuli, acolytus'.

Omnium totius Germaniae provinciarum hic consiliarii viri docti: Camerae huius Iuditii Imperialis autor fuit in comitiis Wormatiensibus, Bertoldus, comes ab Hennenberch, Maximiliani caesaris consiliarius, cancellarius et antistes Moguntinus, anno christiano MCCCC LXXXV (1485) vel circa, cum ante ius in aula caesaris petere necessum esset. ([pentekening van een grafsteen]: D.O.M. Constantio Valentino, fratri, et Lunae, matri, Constantius Maximus F.C.).

Religio hic exercetur catolica romana, quamvis et Palatino permissum templum suae religionis. In vestibulo domus Marcatoriae dependet crus humanum eximiae magnitudinis. Hinc occurrit templum Augustum, episcopali cathedra ornatum, episcopus nunc est ex familia Diemhemia.¹⁴⁰³ In hoc templo plurimorum caesarum Germanicorum sepulcra, sed admodum simplicia, ut quis prisci temporis frugalitatem hinc facile agnoscat. Fundavit hoc templum imperator Conradus II, ut vult Munsterus, et perfecit filius eius Henricus III, imperator. Episcopatum vero volunt incoepisse tempore Pipini, regis Francorum. Legitur tamen Jesseus, Nemetensis episcopus, interfuisse concilio Coloniensi, anno 348, deinde Dagoberti temporibus Athanasius, anno 610. Quem sequuti sunt Pernicipius, Drageboldus, Brasinus, Latto, David, Siguinus, Otho, Feido, anno 810, Henricus, Gebhardus, Hrandacus, Richardus, Amalrichus, Bernhardus, Amalricus II, Reginobaldus monachus, qui potestatem cudendi monetam a Conrado, Franconiae duce, impetravit anno 946.

(Fredericus II, imperator, canonicis ecclesiae Spirensis, in augmentum praebendarum contulit ecclesiam in Ezling cum pertinentiis. Urspergus).

In primo choro est ad dextrum haec inscriptio:

Regibus liberali donatione augentibus, sepulturae suae dicatum hoc templum laus et memoria in Deo sempiterna.

Ad sinistrum:

¹⁴⁰⁰ Zie Pollmann 2000, p. 73. Het is overigens vreemd dat B. niet naar de studentenstad terugging om daar een nieuwe reisgezel te zoeken. Hij ging richting Karlsruhe, en vermoedelijk bij Walldorf westwaarts om de Rijn over te steken naar Spiers / Speyer. Daarvandaan zakte hij de Rijn weer af, noordwaarts naar Keulen.

¹⁴⁰¹ De 'Wormser Tor'.

¹⁴⁰² Nikolaus Winmann, *Herculis cum Antaeo pugnae allegorica ac pia interpretatio*, Nürnberg, 1537. Zie aldaar fol. 5v: 'Spirae crus humanum eximiae magnitudinis in vestibulo domus Mercatoriae dependet.' (Met dank aan dr. Armin Schlechter in Speyer).

¹⁴⁰³ Eberhard von Dienheim (1581-1610).

Conrado I, qui et hanc Deo sacram aedem fundavit, et regalem sibi ac posteris cis Alpes reliquit sepulturam. Salus.

Hic Conradus obiit prid. non. julii MXXXIX (1039),¹⁴⁰⁴ in eodem templo cum Gisela coniuge sepultus. Vide Gobelini, *Cosmodromium*, part. 6, cap. 53.

Sunt etiam multorum praesulum monumenta, sed addam praesules qui Reginobaldum insequuti sunt: Gotefredum, Ondegardum, Baldericum, Wolterum, Sigefredum, Reginerum, Reginobalsum, Sigebothum, Arnoldum, Conradum, Renatum, Henricum II, anno 1067, Rutkerum post quem episcopus creatus est '34 Johannes, comes in Krechgousae, Gebhardus, inde comes in Aurach, Bruno, comes in Reutelsbach, Arnoldus II, Sigefredus, comes Lyingensis, Gunterus, comes a Lying, Uldricus Baro a Dutzmuntz, Godefredus, Conradus, Rupotho, Ulricus a Rechberg, baro, Otho, comes in Hennenberg, Conradus, baro in Scharffneck, 1202, Beringerus baro ab Ettingen, Conradus de Thann, Conradus, comes ab Eberstein, Henricus a Lyingen, Fredericus, baro a Bolanden, Sibotho, baro a Ticktenberg, Enicho, comes in Leiningen, Berchtoldus, comes Buchteck, Bultranus, comes in Velden, 1329.

I, fol. 219v (p. 442)

In eodem templo legi carmen hoc, quod, ut habet titulus, ex Graeco translatus est exemplari, quod Jerosolimae ad sepulcrum dominicum, in Latinam linguam ab imperito quodam, ut puto, effectum:

Vita mori voluit, et in hoc tumulo requievit,
Mors quia victa fuit, nostram victrix abolevit,
Nam qui confregit inferna, sibi que subegit,
Inde suos ducendo fuit dux ipse cohortis:
Tartharus inde gemit, et mors lugens superatur,
Atque triumphator hinc surrexit Leo fortis.

Est et templum, divae Virgini sacrum, et collegio canonicorum celebre, cuius iam memini, ubi assessorum¹⁴⁰⁵ aliquot epitaphia ad aram quandam hanc legi inscriptionem:

‘Divo Joanni, apostolo; Iosepho, Christi nutritio; Ignatio, martyri, et omnibus divae Mariae Deiparae, consanguinitate, affinitate et familiaritate iunctis caelicolis haec ara sacrata est.’
In ambitu eiusdem est vetus hoc rithmicum gotticis literis exaratum epitaphium:

Dithmer¹⁴⁰⁶ ditatus virtutibus, hic tumulatus,
De Spira natus hic praepositusque creatus,
Regula, flos, cleri tutor fuit, ergo tueri
Ipsam dignetur Deus, ut requie recreetur.
Mille ducentenis decies octo simul annis
Ac uno moritur; martis decimoque kalendis.

Aliud quoque canonicorum collegium et templum Guidoni, cuius ibi corpus requiescere dicebant, sacrum. Jesuitae hic sunt et iuventutem docent. Hoc templum Veneri olim fuisse sacrum creditur. Hospitium mihi fuit in ‘Corona’, ubi multi docti magnatesque divertebantur. Et inter alios notus mihi familiarisque: Arnoldus Cresserius, Archisteinfurdiensis,¹⁴⁰⁷

¹⁴⁰⁴ Lees: junii.

¹⁴⁰⁵ Van het kamergerecht (keizerlijk gerechtshof).

¹⁴⁰⁶ Thietmar, Merseburgensis episcopus, *Chronicon*.

¹⁴⁰⁷ Zie Buchelius’ Berlijnse album amicorum, fol. 58r.

consiliarius Luduvici, lantgravii Hassiae, vir humanus et doctus. In plerosque Germanorum optume quadrat hoc mori distichon:

Vespere cum bibimus, homines sumus atque benigni,
Mane homini siccus, trux fera surgit homo.

Apud Nemetes¹⁴⁰⁸ olim sub duce Moguntinensi praefectum militum vindicum habuisse castra, legitur in *Indice dignitatum occidentis*. Spyram quidam Graecum nomen esse, et cohortem praetoriam significare, volunt; quod in eam urbem Constantius, a quo vel ornata et aucta, cohortem praetoriam duxerit, velut in speculam ad custodiam et defensionem viciniae: habuit et is diu in hoc loco castra. Munsterus scribit Nemetum nomen incorruptum mansisse urbi usque ad annum 1080, quum Rudiger Hutzmannus, episcopus, villam vicinam Spiram moenibus urbis incluserit, ac inde nomen dederit. Praefuerunt posteriores episcopi Balduinus, comes Lucenberg, Gerhardus, baro Erenberg, Lambertus Bernius, 1363, Adolphus, comes Nassou, Nicolaus, Rabanus ab Helmstat, Reinhardus Helmstat 1439, Segisfridus a Venningen, Joannes ab Entsberg, Mathias a Rammingen, Ludovicus Helmstat, Philippus a Rosenberg, Georgius Palatinus Rhenensis, Philippus Flersheim, Rudolphus Franckstein, Marquus Hastein.

I, fol. 220r (p. 443)

[31-05-1587] n.s.

Ultimo mai styli gregoriani. Cum comites non haberem, et solis ardor media iam aestate ab itinere me deterreret, conducto curru, vulgo vocant 'Rollwagen' Speira discedens, Franckendalium perveni, oppidum recens. Libera vallis Latinis sonat, a Belgis religionis causa exulibus permissu et auspitiis Joannis Casmiri Palatini conditum. Olim monasterium ab Eckenberto Kemerer anno 1119 conditum utriusque sexus.¹⁴⁰⁹ (Nemetum Neapolis.¹⁴¹⁰ Vide *Historiam Ecclesiae Magdenburgensis*,¹⁴¹¹ cent. 12, cap. 6, pag. 961).

Inde Wormatiam, Borbetomagum veteribus fuisse creditur, id antiqua Vangionum urbs est, originemque trahit, teste Munstero, a Trevirensibus. (Vangionum Sperulam fuisse, credit Junius). Numerabatur olim inter urbes Teutonicae Franciae orientalis, in quibus priscorum Francorum sedes, ut autor est Jacobus Spigelius. Estque mediocris magnitudinis ad Rhenum. Templum habet summum, Christo Servatori sacrum, in qua episcopalis sedes, olim archiepiscopalis.

Et legitur Victor, Vangionum episcopus, interfuisse concilio Coloniensi, anno 348. Rupertus inde octavus legitur fuisse episcopus. Quem inde sequuti Amandus, cui dono dedit Dagobertus comitatum Landeburg, Geroldus, Gervilius eius filius, Vernharius, primus episcopus Vormatensis, anno 729, Falvicus, Erckenbrecht, Samuel, Gunteo, Adelhelmus, Theodoricus, Richvicus, Amon, Hilboldus, Franco, Erpo, Razo, Burchardus, Hessus, Hanzego, comes Nassou, anno 1025; Adelgerus, Adelbertus, comes Habsburg, Adelbertus, dux Saxoniae, Dietmarus, Ebbo, Buggo, Conrad a Steinach, Conradus, Henricus, Lupoldus, Henricus, comes Sarprug, anno 1209;⁴¹ Landolfus Hoheneck, Eberhardus, Emichon, comes Baienburch, Emericus, baro in Sconeck, Henricus Thannae dominus; Cuno, baro a Sconeck, Gerlacus Pincerna ab Erpach, Salomannus, Theodoricus Boparten, Johannes Schallant, Eccardus Dors, Mathaeus Cracovianus, Johannes Fleckstein, Fredericus Dorneck, Ludovicus ab Ast, Reinhard Sickingen, anno 1446.

¹⁴⁰⁸ Germaans volk langs de Rijn; Karlsruhe.

¹⁴⁰⁹ De H. Eckenbert stichtte in Frankenthal een Augustinerchorherrenstift (kapittel) en een vrouwenklooster.

¹⁴¹⁰ Neustadt an der Weinstrasse, bij de Haardt, een berggebied.

¹⁴¹¹ Zie *Ecclesiastica historia*.

Domus basilica senatoria ante paucos annos restaurata, ubi posteriorum caesarum effigies affixae, variis epigrammatibus; in titulari inscriptione eiusdem urbis insigniorum hic versiculus legitur: ‘Digna bona laude semper Wormatia gaude.’

Judeorum quoque hic via, portis et moenibus ab urbe exclusa, qui coemiterium habent ubi mortuos suos sepeliunt, ubi lapides sepulcrales plurimi quadrangulares erecti Hebraicis literis epitaphia continentes. Et sunt qui ante M (1.000) annos positi fuere. Huic fuisse praesidio olim praefectum militum legionis II Flaviae, habet *Index dignitatum occidentis*.

Postremae urbis huius episcopi fuere Johannes Dalburgius, vir excellens, qui ipse doctus doctos amavit, et obiit Heidelbergae, aetatis suae L (50), anno 1503, V kal. sextil. Cui successit Reinhardus a Rietberg, qui cessit Philippo Palatino, qui ante parum feliciter episcopatum Ultraiectensem rexerat. Post quem praefuit episcopatus Theodoricus a Bettendorff, de quibus multa [Seb.] Munsterus. Vormatiam cum Speira ac Moguntiacum inter urbes Franciae orientalis, quae et Austrasia dicebatur, numeratas. Legi in quibus prisci Francorum principes aliquamdiu sedes habuere, ut et autor Spigelius, vide eundem, *Commentarius in Gunteri Ligurinum*, lib. 1°.¹⁴¹² (Lib. 1, *Commentarius ad Silvium Aeneam de gestis Alphonsi*.¹⁴¹³

I, fol. 220v (p. 444)

Junius

[01-06-1587] n.s.

I. Pedes cum signifero quodam Regii exercitus, qui militem in Germania legerat, Oppenheimum perveni; Rufianam olim et Baconam fuisse, arbitrantur, de hoc oppido Palatinatus sic Posthius canit:

Qua caput opponit soli Oppenheimia Eoo.
Inter Mogorum Vangionumque solum.

In *Chronico Laurishamensi* traditur hoc oppidum, olim a Carolo Magno monasterio Lauriaco¹⁴¹⁴ donatum, pag. 61, meminit *Historia Saxoniae*,¹⁴¹⁵ Brun[swick], pag. 133. [02-06-1587] n.s.

Mainz

II. Naves hic parvo pretio et facili labore secundo flumine, Moguntiam singulis diebus summo mane petunt. (Heliodorus¹⁴¹⁶ I, pag. 50: ‘Hinc navem monoxilem, quod ordinaria navis iam descendissem, conduxi.’ Qualium meminit Strabo, lib. 3, pag. 310).

Moguntia antiqua et celebris urbs ad Rheni ripam, Romanorum olim munimentum contra Alemannos, in hoc praefectus militum armigerorum sedem habuit, et hic Aurelianus tribunus legionis VI Gallicanae, Francos irruentes in Galliam cecidit. (*Index dignitatum occidentis*, Vopiscus in *Aureliano*).

Supra Rhenum pontem fecit Carolus Magnus, imperator, X (10) annorum spatio, magnis sumptibus, longum D (500) passuum, qui intra tres horas totus conflagravit, anno ante eius mortem.

¹⁴¹² Guntherus van Pairis (ca. 1150-ca. 1220) schreef *Ligurinus*, een epos over Frederik Barbarossa.

¹⁴¹³ Aeneas Silvius, *Antonii Panormitae, de dictis et factis*, 1538.

¹⁴¹⁴ Lorsch (bij Worms).

¹⁴¹⁵ Widukind, *Rerum gestarum*.

¹⁴¹⁶ Mogelijk Heliodorus van Emessa, Griekse romanschrijver (*Diarium* 1907, p. 150, vermeldt deze schrijver niet, en spelt abus. ‘monopilem’, waardoor het lijkt alsof het B. zelf was die met een uitgeholde boomstam de Rijn afzakte).

Templa habet plurima, archipraesulem quoque electorem, cui subsunt suffraganei episcopi; Curiensis, Constant., Argenterol., Spirensis, Vormatienses, Augustanus, Eistettensis, Hildesheimensis, Badepornensis, Halberstadensis, Verdensis, Herbipol., Hanerburgensis (videndus de his [Seb.] Munsterus).

Episcopus fuit primus, ut ferunt, Crescentius, divi Pauli discipulus, quem secuti sunt Bodardus, Suffronius, Maximus, Sidonius, Maximus II, Sigismundus, Lindegastus, Aurius, Rudolinus, Landenaldus, Habaldus, Sigisbertus anno 498, 14. Ruthardus, Gervilio, Bonifacius, Lullus, Richolphus, Aistulphus, Olgarus, Rabanus, Carolus, Pipini filius, Ludbertus, Sunderoldus, Hatto, Heringerus, Rupertus, Hatto Francus, Hildebertus, Fridericus, Wilhelmus dux Saxoniae, Hatto III, abbas Fuldensis impius, Willegisus Saxo, Herimboldus, abbas Fuldensis, Ribo Palatinus, Bardo, abbas Fuldensis, Luitpol monachus 1051, 40. Sigefridus, baro Eppesteinus, Weitzel, Ruthardus, abbas, Abelbertus, Lotharingiae dux, Adelbertus, comes in Sarpruck, Marcolphus, Henricus, Arnoldus a Herinhoven, Rodolphus, dux Zeringensis, Conrad, comes Witelspach, Christianus c. Buch, Sigefridus, baro Eppestein, cardinalis, alius Sigefridus Eppestein, Christianus, Gerbaldus c. Eppenheim, Vernherus c. Falckstein; Petrus, Henricus, Anod Guttelsknopf, monachus franciscanus, 58., Gerardus b. Eppestein. Petrus Archspaldus, medicus, Mathaeus c. Ruchbergen, Henricus c. Virenberg, Gerlacus Nassoviensis, Ludovicus, lantgravius Thuringiae, Joannes, dux Lucenburg, Adolphus c. Nassoviensis 1373, Ludovicus, marchio Misniae, Conradus, baro Winsperg, Joannes c. Nassoviensis, Cunradus Rheingravius, 1419, Theodoricus Pincerna Erbachius, Dietherus ab Isenburch, comes, quem papa elegit, Adolphum c. Nassou, post cuius obitum rediit Isenburg, Albertus Saxoniae dux, Berthold c. ab Hennenberg, Uriel a Gemmingen, Albertus, marchio Brandenburg, etiam cardinalis, Sebastianus Heusenstein i.c., Daniel Brendel ab Homborch, moritur anno 1582.

I, fol. 221r (p. 445)

Viarum angustia maxime displicuit.

In summo templo varia epitaphia, ex quibus unum hoc antiquum gotticis literis descripsi:

De Treviris natus praesul fuit hic trabeatus,
Redditibus donis et clenodiis sibi pronis
Ecclesiam ditat, res auget, crimina mutat.¹⁴¹⁷
Hic pius et largus, in consiliis fuit Argus,
Sceptra dat Henrico regi, post haec Luduvico
Fert pius, extremoque Johanni regna Bohemo,
Hinc quinos menses annos deca trina repenses
Quos vigil hic replet.

Est ibidem candido in marmore Fastradanae, III uxoris Caroli Magni et Francorum comitis filiae, epitaphium; quod in meis Epitafiorum libellis: quae decessit anno christiano DCCXCII (792).¹⁴¹⁸ De translatione huius epitaphii hoc legitur adiunctum epigramma:

Quae Fastradanae coram monumenta tueris,
Haud isto primum fixa fuere loco,
Aede sed Albano sacra, caesisque propinquis
Martyribus claro vertice collis erant;
Nunc, ea quod periit flammis hostilibus aedes,

¹⁴¹⁷ Lees: vitat.

¹⁴¹⁸ Lees: (10 aug.) 794.

Mota locis zelo sunt monumenta pio.

(N. Rodulphi Ratolfum Orientalis Franciae, Ursberg).

(4 kal. aug. [29 juli] De cuius nomine vide Junium in *Batavia*, cap. ultimo, et epitaphium legitur in meis Epitaphiorum libellis, ubi annus mortis legitur 794. Cui astipulor, incerti authoris annales. Formata nupsit, duasque filias ei peperit, Theoderotam et Heltrudim. Vide *Annales Caroli Magni*, lib. 7, anno 794, et *Annales [Francorum]* incerti authoris Pithaei).¹⁴¹⁹

Habet Moguntia Academiam sed non usque adeo celebrem, praecipue theologorum, quam fundavit Dietherus ab Isenburch, antistes, anno circiter 1480.

In templo divi Stefani olim erat caput divae Annae, ut credebatur, quod cum negligentius custodiebatur, per quendam lapidarium artificem ablatum fuit, et Marcodurum in Ubiis¹⁴²⁰ portatum, quamvis in Romana curia non exigua de eo lis pendeat, ut testatur Munsterus, quo puero id accidit.

Pallium Moguntini archiepiscopi constat a pontifice Romano redimendum XXX mil. (30.000) aureorum.

Tempore Valentiani, imperatoris, Brando, dux Alemannorum, Moguntiam coepit (Marcel. lib. XXVII), et magnam christianorum multitudinem inde abduxit, quem deinde grassantem imperator Romanus repressit.

Vixit anno 1577 Johannes Cusanus, prepositus s. Crucis in agro Moguntino et canonicus s. Victoris extra urbem et d. Mauritii intra moenia.

In summo templo vidi duo suggesta, unum erat perfectum, sumptuoso labore conspicuum, quod ambiebant apostolorum imagines alabastrinae.

Inscriptiones et antiquitates in agro Moguntiaci inventas typis excusus vidi. Habet Velserus in *Antiquitatibus Augustanis* hanc: 'Attio Lani filius Montanus, annorum XLV (45) Mil. Coh. Raitorum Stip. XIX, H.S.E.'¹⁴²¹

De teloniis in gratiam principum Germaniae institutis vide [Johannem] Trithemium in libello *De [septem] secundaeis*, pag. 24. (Vide Lucianum, in *Dea Syria*, pag. 50, D. de Junonis statua).

Spectabatur hic in templi cuiusdam porticu mortis simulacrum, quacunque respiceres te intuentis ac spicula minetantis.

I, fol. 221v (446)

Non procul a suburbano est pagus Wassena,¹⁴²² ubi variae, quem reliquo agro Moguntino, inscriptiones antiquae, quas typis ligneis excusus vidi. Non longe a via publica in vineis molis est satis magna, sed plane rudis et informis, vulgus Eichelstein a forma vocat. Putant Drusi Germanici monumentum. Ego quid dicam? Certe turrin esse non constat, quod sit tota lapidea, nec murus fuit, quia rotunda, nec columna quia crassior, fortean pyramidis loco fuerit, et alicuius si non Drusi extremum monumentum, Suetonius scribit (in *Claudio*), Drusi corpus in campo Martio delatum. Milites vero honorarium ei tumulum excitasse, circa quem deinceps statuto die miles decurreret. Galliarumque civitates publice supplicarent. Eutropius lib. VII 'Drusi inquit, qui apud Moguntiam cum filio monumentum habet, frater.'¹⁴²³ Lipsius, *Ad Annales II Taciti*, inter Lupiam¹⁴²⁴ et Rhenum, apertis sui autoris verbis ostendit. Nisi

¹⁴¹⁹ Het eerste deel tot 893 is geschreven door Petrus Pithaeus.

¹⁴²⁰ Düren bij Keulen.

¹⁴²¹ C.I.L. XIII 7047.

¹⁴²² Weisenau? De bekende Eichelstein van Drusus staat in het centrum van Mainz.

¹⁴²³ Vgl. Keussen p. 22, noot 3.

¹⁴²⁴ De Lippe.

plura eius monumenta honoraria sive coenotaphia fuisse velimus, quemadmodum et Rhavennae, quidam collector antiquitatum Moguntiacarum credidit, Alexandri Severi, imperatoris Romani, monumentum. Cum Aelius Lampridius ac Eusebius Caesariensis hunc tumultu militari apud Moguntiacum occisum, ac in Gallia coenotaphium (pag. 170) habere, alter scribat. Vide Spiegelium in *Commentarium ad Bartholinum*, [*Austriados*] I.7. [03-06-1587] n.s.

Verder langs de Rijn

III. Navem conduxi Coloniam Agrippinam, cuius itineris haec est series. Plurimi ad utramque ripam pagi insignes occurrunt, et castra e summis rupibus miro pendentia. Ad Bonnam nempe usque utrimque colles optumis vitibus consiti, quae mirum in modum, lapidosis istis in locis, delicatissimum vinum, ut Delacum sive Baccharacense, Rincavium etc.¹⁴²⁵ producunt. Binge oppidum Moguntinorum antiquum ad Nabin fluvium,¹⁴²⁶ ubi Drusum obiisse ferunt (Tacitus, 20); Strabo tamen author est, Drusum inter Salam et Rhenum occubuisse.

Bingia praeclaro celebratur nomine Drusi,
Drusus ibi letho quoniam funesta subivit.

Hic olim consedit praefectus militum Bingensium, ut notat *Index dignitatum*. Non procul hinc in Rheno turris quae Murium vocatur, de qua haec narrantur: Hattonem, episcopum Moguntinensem pauperes muribus comparatos, ut nocentia frumento animalia, mira crudelitate tempore famis in horreum conclusos, igne consumpsisse. Eoque divina vindicta adeo a muribus vexatum, ut eorum morsus effugere non posset, proinde turrim mediis in aquis posuisse, qua tutum se fore credebat, nequicquam: sequentibus ubique muribus, a quibus tandem consumptus. Haec Munsterus et Mollerus. Prope Bingium est fons hodie Druselbrunn, qui memoriam Drusi servat, de Hildegardi propheta muliere Bingica, quae vixit anno 1150, mira Munsterus. De quodam milite, a muribus consumpto, vide Dithmari *Chronicon* VI, pag. 79.¹⁴²⁷

I, fol. 222r (p. 447)

Sequitur Baccheracum, oppidum Palatinatus, vino generosissimo nobilitatum, veteribus nomen fuisse Ara Bacchi volunt (vide Munsterum), unde Mollerus:

Dicitur haec Bacchi sedes: fert montibus arcem,
Insidet oppiduli moenibus ipsa sui.

Hinc Capellatium sive Pallas in medio Rheni alveo, Pfalss vocant, unde regionis nomen (Invergorum olim sedes, vide Becanum, lib, 2 *Francicorum*, et Marcellinum [Comitem]). De hac arce Mollerus:

Altera cornuto maior consurgit ab aestu
Insula: Spumarum molibus acta fremit.
Illa Palatinae generosum sustinet arcis
Nomen; et excelso moenia colle levat.

¹⁴²⁵ De Diebacher of de Bacharacher, Rheingauer en andere.

¹⁴²⁶ Bingen aan de Nahe.

¹⁴²⁷ Thietmar, *Chronicon*.

Inde Vesalia superior, vulgo Oberwesel, Vosania vel Ficelia olim dicta; ubi Mammaea, mater Alexandri Severi, imperatoris, cum matre ab exercitu rebellanti occisi, sepulta dicitur. (Est hic abbatia mulierum ordinis Bernardi, antiquissima Trevirensis episcopi. Hic in columna leguntur haec verba: ‘Anno MCC LXXXVII (1287) hat Warnerus van Wammenraedt den todt gelitten. 13 kal. maii puer hic a Judaeis occisus fuit’). Prope ad Rhenum mons est petricosus, altus nomine Loerlei qui perfectissime omnia verba non aliter ac vera reddit, eaque plena non interrupta (‘icona’ Graeci dicunt). De qua sic Mollerus:

Mons subit ad Rhenum dextram despectat in undas
Sub latebris Echo quem resonare facit,
Praeteriens illum si tu clamore fatiges.
Monstrifera casum voce minatur apex, etc.

Ad montis imum Rhenus varie in gyros vertitur, quare nautis periculosus, et nisi summo si incideris labore remium evadendus, fundum hic esse negabant. (Vide Bartholinum, *Austriados* I, fol. 22, et Aristotelem, *Problema* V; adde quae scribit Georgius Agricola, *De balneis*, lib. 3, fol. 283 verso).

Catzenellebogen castrum in monte,¹⁴²⁸ parvum quidem sed celebre nomen per Germaniam; estque, ut credo, Joannis Nassovii, comitis. [Beatus] Rhenanus vult illud nomen ex duobus potentissimis populis coniunctum, nempe Cattis et Melibocis, quod vulgus et temporis lapsus mutarunt paululum.

Fanum Goari,¹⁴²⁹ oppidulum Palatinatus, nomen habet a Goaro ex Aquitania profugo tempore Mauritii, imperatoris, qui illud condidisse fertur. (De hoc Goaro, vide Molanum in *Additione ad Usuardum*, in jul. prid. non., et Canisium, tomus 6 *Antiquae lectionis*, 722).

Notissimum hoc ex ridicula quadam consuetudine hanzandi. Est ibi torques ferreus, quem qui collo non applicuerit, et vel vino vel aqua maduerit, prout elegerit, non dicitur legitimus Rhenanus. Nec potest sine vexatione illud iter repetere, aut illorum privilegiis gaudere. Iam a longo tempore fuisse illud observatum, vel ab ipsis imperatoribus, regibus, ducibus, baronibus, nobilibus, doctoribus, studiosis, mercatoribus, eorumque factoribus et famulis, nautis et cuiuscunque generis viatoribus. Imo ipsum Rhijngravium loci dominum se iisdem privilegiis subiecisse, quare omnes praesentes iurare debere ne quid in

I, fol. 222v (p. 448)

fraudem aliorum privilegiatorum fiat. Magistratum eligunt, quo facto sumpto pane et sale iurant. Qui recusant se reos fatentur. Hinc torquem gestant, nec solvuntur, quin se satisfacturos privilegiis sponderint. Hic iterum longa ambage multa referuntur a consule vel praetore, clam caeteris baptisandis. Tandem eo consultatio recedit, ut sine auro et argento id sacrum perfici non possit; quo dato, secedere paululum iubent, interea de eius salute fore sollicitos, dicentes. Sic et cum aliis. Primus deinde revocatur et eius sententiam sed clementem esse latam pronuntiant, nempe ut partem pecuniae, thalerum vel coronatum, ad publicum symposium conferat, partem referat. Tunc epoto vini poculo, altero suffunditur, deinde commessatur et potatur.

Bodobriga oppidum Eifaliae, vulgo Bopert, et non procul a Confluentia,¹⁴³⁰ regia sedes, vulgo Kunigstull,¹⁴³¹ monumentum est sphaericum lapideum columnis lateris sustentatum. Hinc

¹⁴²⁸ Oberwesel; Lorelei; Burg Katz bij St. Goarshausen.

¹⁴²⁹ St. Goar.

¹⁴³⁰ Boppard; Koblenz. Boppard ligt niet ver van de Eifel en Koblenz.

¹⁴³¹ De Königsstuhl bij Koblenz.

Froupach.¹⁴³² Sequitur Confluentia, ubi Mosella Rheno se miscet, vulgo Coueblents. (Vide *Itinerarium Belg.* 66 fol.; vocatur a Ptolomeo Oboinea). Aventinus Rigodalum antiquis fuisse, putat, sed nescio quam recto. *Mosellam* egregio doctoque carmine descripsit Ausonius, piscesque varias enumerat. Est vero Confluentia civitas mediocris, archipraesulis Trevirensis, sat pulcra, pontem habet supra Mosellam lapideum longissimum (anno 1344 a Balduino, praesule Trevirensi,¹⁴³³ conditum). Meminit Confluentium Suetonius in *Caio*; Marcellinus, lib. 16. (Hic Conradus imperator eligitur anno 1138, Ursperg. Dicitur quoque Hermanstein a restauratore, vide Ursperg, fol. 284).

Contra Confluentes, in adversa ripa Rheni in rupe celsa arx est Trevirensis,¹⁴³⁴ Erenbreitstein, humana ut videtur arte inexpugnabilis, unde vulgo quasi inaccessibleis Swalbennest vocatur; de qua sic Mollerus [*Rhenus*, p. 161]:

Arx fluvii dextram traiecto despicit amne
 Nubifero montis suspicienda iugo.
 Tecta Semyramiae superant Babilonis honorem
 Condita tam forti cernitur arte domus.
 Pinea munitas ostentant moenia turreis,
 Alta sed incumbunt turribus astra poli.

Hinc Engers et Andernachum, Antoniacum olim, vel, ut Ammianus, Antennacum oppidum, olim exiguum, et restauratum ac in urbis formam redactum ab episcopo quodam Coloniensi, anno christiano MCXX (1120).

Linsium¹⁴³⁵ oppidum, cuius ager pascuis abundat, et pecudum copia faecundus, non procul a Confluentia Looni fluvio adiacet.

I, fol. 223r (p. 449)

Ab altera parte ripae nempe verae Germaniae, duae in alta rupe arces vicinae admodum, ac fere contiguae, murus tantum intermedius summae crassitudinis, XIII nempe pedum. Illa quae murum habebat viciniorem ruinam minabatur, et dudum deserta iacuerat. Altera habitata, cui nomen Liechtestein,¹⁴³⁶ de quibus narrunt haec incolae: duos fuisse olim fratres harum arcium dominos, qui inter se bellum diu gesserunt, tandem alter victor alterius arcem desertam voluit. Ad radicem templum est quod soror eorum condidisse fertur, in turri sunt campanae vehementis sonitus, qui sonus ex repercussione rupis augeri, mihi videtur.

Uncum¹⁴³⁷ parvum oppidum, sed forti defensione, depulsis nuper bello Coloniensi Bonnensibus celebre, sub archipraesulis Agrippinensis ditione.

Bonna antiquum oppidum Tacito (*Historiae* IV) notum, archipraesulis Agrippinensis, e regione olim fuit Genosia, ubi Drusus utramque Rheni ripam ponte coniunxit. Quidam Veronam quoque dictam volunt, sed falsi ut apud Junium videre est. (L. Florus, lib. 4 cap. 12).¹⁴³⁸ Fons in foro serenus et lympidus. Ad Rhenum Salatinus ab Isenburch,¹⁴³⁹ olim archipraesul ante Truchesium, domum telonariam de novo aedificari fecit. Haec Ubiorum regio, quorum multa apud Caesarem mentio; de his quoque vide Rhenanum.

¹⁴³² Braubach.

¹⁴³³ Trier.

¹⁴³⁴ De aartsbisschoppen van Trier hadden er een gedeelte bij gebouwd.

¹⁴³⁵ Engers; Andernach; Linz, met Lahnstein verwisseld.

¹⁴³⁶ Bedoeld worden Liebenstein en Sternberg (Burg Liebenstein ligt tegenover Boppard).

¹⁴³⁷ Unkel, belegerd in 1583.

¹⁴³⁸ Florus, L. Julius, *Rerum Romanis gestarum libri* IV, 1612.

¹⁴³⁹ Salentinus von Isenburg, die het slot vergrootte (als tolhuis?).

Non hinc procul Septem montes, castris ruinosis in vortice et lemurum spectris infames, de quibus vide Bernhardum Mollerum, *Descriptionem Rheni*, lib. IV [p. 166].
 Bonnensis ecclesiae praepositus fuit Fredericus Veditus anno 1546, qui sequenti anno depositus; Joanni Groppero, pontificiae religionis acerrimo propugnatori, cessit.
 Gisbertus Longolius, Traiectensis, medicus, cum obiisset Coloniae Agrippinae, et Agrippinenses ei sepulturam denegarent, Bonnae fuit sepultus anno 1543, ultimo maii.
 Synodus hic celebratus, teste Onuphrio in *Cronico*, anno 943.
 Est locus non procul Bonnae, Buchelmont,¹⁴⁴⁰ cuius in *Annalibus Ubiorum* aliquoties fit mentio. Dubito an sit villa nostrae olim gentis, quam Emondus, avus paternus, cum familiam ad Batavos transtulisset, vendidit suis gentilibus, et nunc fiduciario iure possidet Hubertus Buchellius, meus patruus. Reditus hinc retentos habuit, sed postea ii redempti fuere.
 Templum Bonnense quondam ab Helena, Constantini Magni imperatoris matre, conditum, et in honorem Cassii, Florentii, aliorumque Thebanorum martyrum aedificatum, creditur.
 Cuspinianus in *Vitis caesarum*, meminit Hermenstein, fortissimi castelli, in quo Henricus V, Traiecti mortuus, regalia conservanda collocavit anno 1124.
 De Bonna hi versus feruntur:

Bonna solum felix, celebris locus, incluta tellus,
 Florida martyrio, terra sacrata Deo,
 Exulibus requies, azylum mite fuisti
 Semper, et externi te reperire suam.

I, fol. 223v (p. 450)

Keulen

[05-06-1587] n.s.

V. Coloniam Agrippinam circa vesperum intravi, urbem Germaniae secundae vel inferioris amplam, populosam, divitem, potentem. Haec ab Agrippa auspitiis Augusti Caesaris ducta, ab Agrippina aucta. De qua sic Tacitus (lib. 12, *Annales*, et Lipsius ibidem, pag. 129):

‘Agrippina, quo vim suam sociis quoque nationibus ostentaret in oppido Ubiorum, in quo genita erat, veteranos, coloniamque deduci imperat. Cui nomen inditum ex vocabulo ipsius.’
 Quin et ampla olim civitas, teste Ammiano. ‘Secunda, inquit, Germania ab occidentali exordiens cardine, Agrippina et Tungris civitatibus amplis et copiosis.’ Tacitus autor est Agrippinenses, quod puduisset Germanicae originis, Batavos nullos peius, quod in patriam eiurarent originem tractasse.

Idem scribit, in finibus Ubiorum XXI. legionem fuisse, ab eaque seditionem Germanicam ortam, ipsamque civitatem excidio et praedae destinatam rebellibus. De ara quoque Ubiorum, aliisque rebus Agrippinensium ille plura. Paulus vero i.c.,¹⁴⁴¹ libro D ult., tradit, in Inferiori Germania Agrippinenses iuris esse Italici, id est a censu tributoque immunes. (L In Lusitania ult., D de censibus).

Apud Agrippinenses Victorinus, tyrannus, cum filio a militibus occisus, ut autor est Trebellius Pollio (Eutropius, lib. IX), quorum ibidem sepulcra. Cum in ripa Germanica habitarent Ubii, socii Romani populi, et iccirco a Suevis aliisque Germaniae populis quotidie bellis vexarentur, sedem suam ultra Rhenum transtulere. Et in ripa Gallica, adiuvante M. Agrippa, urbem condidit, tempore Octaviani Augusti, ab Agrippina vero colonia Romanorum facta, anno ab urbe condita DCCCII (802), et a Christo nato LI (51). Arbetio deinde et Mavortio consulibus, a Francis deleta, ut ample narrat Ammianus in *Juliano caesare*. Videndi quoque

¹⁴⁴⁰ Nu Bocklemünd ten n.w. van Keulen.

¹⁴⁴¹ Paulus Diaconus.

Viterbiensis Godefridus, (*Fasciculus temporum*;¹⁴⁴² Abbas Trithemius, anno 462 Romanis eiectis, subacta a Francis, Salvianus, lib. 6, etc.).

Fecerat Julius Caesar pontem ligneum super Rhenum, quo facilius exercitum traiceret in Germaniam, quam ipse, primus Romanus, armis aggressus est in natale solum, de quo ipse Caesar in *Commentariis*. De lapideo vero ponte vide infra ubi munimentum Divitense describimus.¹⁴⁴³

Proculus et Bonasus apud Coloniam Agrippinam in Gallia purpuram sumpserant, inquit Vopiscus (in *Probo*); in Gallia quia urbs in ripa Gallica condita.

Ut Agrippinenses muros suos conservaverint, cum eos demoliri petiissent Teucteri, et suos ex Romana stirpe natos conservaverint, vide Tacitum, libro *Historiarum* IV, pag. 209.

[1587-06-06] o.s.

VI. Traiecti dissentio orta inter Mursiacum, magistratum et cives, nempe:

Eygen baet maeckt desolaet lant, luyden, steeden,
Den goeden raedt wort metterdaet overal vertreden.

Est apud Smetium, fol. 79, Beneventini marmoris inscriptio:

‘M. Mario M.f. et Stet. Titio Rufino, consulibus, cur. Col. Claud. Aug. Agrippinensium.’
Sylvanus peditum in Galliis magister sub Constantio apud Agrippinenses insignia Augustalia sumpsit, qui paucos post dies a militibus aedícula extractus, in quam examinatus metu confugerat, confessus est (Sigonius, *De occidentali imperio* VI).

I, fol. 224r (p. 451)

Poorten, bruggen, straten

[07-06-1587] n.s.

VII. De urbis situ et publicis privatisque operibus quae observaverim, addam, cum plenam eius descriptionem dare non mei sit instituti, et ab aliis abunde id factum sit, vide Michaellem ab Isselt in praefatione *Belli Colonici*. Est autem ad Rhenum instar arcus curvata; duarum horarum circuitu, olim minor, quod ambitus urbis veteris et portae, quae etiamnum partim extant, indicant. Portae recentiores ad Rhenum sunt plurimae. Inter caeteras una clausa, ubi imagines Trium Magorum schulptae,¹⁴⁴⁴ qua reliquias, ut narrant, Magorum urbem introductas. De quibus, et quomodo Coloniam Mediolano traductae sunt, vide Crantz, *Saxonia*, lib. VI, cap. 24.

Antiquae urbis moenia multis in partibus sunt integra, operis firmissimi: portae veteres hae sunt: Divae Ursulae, Honoriana antiqua, Porta Belli et Martis,¹⁴⁴⁵ in media iam urbe, non ita diu diruta, cum aedícula Martis, christiano tempore in divi Michaelis archigenii honorem consecrata. Cuius authorem M. Agrippam faciunt, memoriam servat loci nomen vulgo der Marportzen, et proximis in aedibus nigro in marmore hi schulpti versus:

Aedibus his Martis fano celeberrima porta
Astitit, hanc urbis struxit Agrippa parens.
Addidit illustres aras ubi iura ferebant
Bellorum, et stabant fixa trophaea Diis.
Hic gladius magni fuerat suspensus Juli,
Silvius et quo se foderat ensis Otho.

¹⁴⁴² Zie Werner Rolevinck.

¹⁴⁴³ Deutz, zie fol. 229r.

¹⁴⁴⁴ De Driekoningenvoort (Dreikönigenpforte), nabij de Bayernturm, aan de huidige Dreikönigenstrasse.

¹⁴⁴⁵ Poort van de Heilige Ursula, de oude Ehrentor, Kriegstor, Marstor. B. vermengt de oude Romeinse met de middeleeuwse poorten. Zie over de Kriegstor zijn briefje aan Gerard van Baern [sept. 1591].

(Suetonius III, *Vitellii*, cap. X)

Adversis in aedibus haec leguntur:

Porta Michaeli Christo regnante dicatur
Sanguinei Martis cum simulacra labant.
Ast obscura fuit moles et inutilis urbi, (diruta 1542)
Translatis igitur fit via plana sacris
Ut iam Mavortis sunt diruta moenia Portae,
Dextera sic urbem servat ab hoste Dei.

Porta Hachtana ubi carcer publicus pro extraneis debitoribus et iis qui iam ultimo supplitio afficiendi sunt, cui contiguae aedes vetustiores, Agrippae vocant, sed nil Agrippianum vel Romanum habet, nisi plane restauratum et renovatum, dicas. Domum consilii occulti fuisse, narrant, et adhuc nescio quae occulta tractari, quadrata olim fuere moenia, circa meridiem Jovis olim porta, et nunc de Hohenportzen dicitur.¹⁴⁴⁶

I, fol. 224v (p. 452)

Flaminia summo templo contigua, vulgo der Pfaffenportz, cuius nominis hanc originem, ferunt. Cum olim inter cives et clerum de urbis imperio contenderetur (anno 1272 sub praesulo Engelberto), erat inter alios Hermannus Grinaeus,¹⁴⁴⁷ consul Agrippinensis, libertatis civitatisque privilegiorum summus defensor. Quare insidiae illi factae, et ut commodius e medio tolleretur, a duobus canonicis primariis ad prandium coenamve invitatus, dolo ipsorum solus in coenaculo relictus, et a leone, ad hoc educato, invasus. Se tamen divini Numinis auxilio defendit, ac chlamide os leonis apertum implevit, et deinde pugione vel gladiolo feram interfecit, ac victor evasit. Proditionis supplitium a Flaminibus hoc in loco sumptum, ut et in marmore caeruleo ad novum opus basilicae publicae schulptum videtur, et loci nomen ac monumenta memoriam servant. Cuius historia quoque meminit Bernardus Mollerus *Descriptio Rheni*, lib. IV. Sed cum iam meminerim novi operis basilicae civilis inscriptiones huius de fundatoribus et auctoribus urbis addam:

‘C. Julio Caesare quod Ubiorum principes senatum civitatemque eorum Transrhenanam amplam atque florentem, a finitima Suevorum gente, longe maxima Germanorumque omnium bellicosissima, iniuriis, bellis, obsidione pressam, in amicitiam fidemque S.P.Q.R. receperit. Et exercitu Romano per geminatos pontes subtilitos,¹⁴⁴⁸ a se perquam celeriter confectos ex Treviris trans Rhenum in Ubios, Cn. Pompeio et M. Crasso, consulibus, traducto liberaret, Senatus Populusque Ubiorum.’

‘C. Octavii Caes. imp. p.p. Augusti aeternae memoriae. Ob principes, senatum populumque Ubiorum eius auspitiis ex vetere Transrhenana sede in hanc citeriorem Rheni ripam. Per M. Agrippam, generum, orbe, terra marique pacato, feliciter traductos, Senatus populusque Ubiorum.’

‘M. Vipsanio L.F. Agrippae qui Octavii Augusti, gener eius in pontif., ac Tribunit. pot. imperioque collega factus, et successor ab eo delectus, senatum populumque Ubiorum trans flumen Rhenum in hanc citeriorem ripam¹⁴⁴⁹ traduxit, urbemque hanc auspicato

¹⁴⁴⁶ De Hachtforte. In het zuiden stond de Juppiter-Tor, die nu Hohepforte heet (maar in feite al verdwenen was).

¹⁴⁴⁷ Deze ‘fabel’ over burgemeester Hermann Grin dankt B. aan Mollerus, *Rhenus*, p. 189 e.v. In het Rathausportal uit 1571 is het verhaal uitgebeeld.

¹⁴⁴⁸ Een dubbele brug op palen.

¹⁴⁴⁹ Doorgehaald: per M. Agrippam.

oportunissimoque a primis fundamentis loco condidit, moenibusque firmissimis cinxit, atque variis publicis operibus ac illustribus monumentis ornavit. Consules S.P.Q. Agrippinensis post tot saecula fundatori suo grati.’

‘Fl. Val. Constantino Max. Aug. P.f. Constantii f., imp. invicto, quod ad immortalem imperii Rom. gloriam ac limitis summam utilitatem et ornatum factu difficilem lapideum pontem in perpetuum exercitui cum liberet adversus Francos, ne in Galliam transirent, traducendo ipse hanc utramque

I, fol. 225r (p. 453)

Rheni ripam Agrippinensem quippe Francicamque coniungens muniensque, imposito quasi flumini iugo in hostes construxerit, S.P.Q. Agrippinensis.’

‘Imp. Caes. Fl. Justiniano P.f. Augusto gratiae testandae, quod foederatos Quiritibus Agrippinenses praeclaris olim iuris Italici propter perpetuam in Rom. Imperium fidem beneficiis donatos id eis fortissimus religiosissimusque Imp. universo etiam legum corpore ad ampliorem iustitiae rei publicae totius orbis reformandae cultum a se renovato consignarit S.P.Q. Agrippinensis.’

‘Imp. Caes. Maximiliano Austrio, Ferdinando, filio Philippi, nepotis Maximiliani, pronepotis Friderici, abnepotis augusti Caroli V, imperatoris genero.’

‘Cum Otho Primus, cognomento Magnus, imperator Germaniae, insigniores civitates ac Coloniensem inprimis liberas fecisset, et qui eum sequuti sunt, antiquis conservandis novis insuper privilegiis eam ornarint, auxerintve: Tu vero, potentissime imperator, omnium anteriorum caesarea autoritate plenissime ea confirmaveris, pacem publicamque quietem pater patr[iae] difficillimo rerum statu paraveris, ea propter gratiae mentis instinctu numini maiestatique tuae, cuius stirps longa antiquaque imperatorum serie consurgit et invicta virtus sola pietate superata est, S.P.Q. Agrippinensis hanc tabulam ex aere publico devotus collocari iussit MDLXXII (1572).’

Nomina portarum urbis quae iam sunt: porta Severiniana, porta Gallicana, vulgo de Haenportz, de Wierportz, der Egelsteinportz, Frisiorum porta (vide Kempium, *Frisia* lib. 3 cap. 18), der Erenportz, Schaefferportz. Nota porta Pantaleonis et Bachpoorten raro frequentantur.¹⁴⁵⁰

Viarum hae sunt praecipuae: der Brantgassen, der Dranckgassen, dem Egelstein, de Linnengassen,¹⁴⁵¹ de Mullengassen, de grosser Stolgassen, de Wevergassen, de Nuergassen, de Koffergassen, de Smergass, de Hanergass, de Helmsleger, de Tesmacher, de Marportsen, der Hontzug, Blumkengassen, Klingass, der kleiner Stolgass, de Beckergas, der Smitstrass, der Breidtstrass, S. Jansstrass, S. Maximinenstraess, S. Marcellenstrass, S. Gerionstrass, S. Severinsstrass, der Mavirenstrass, der Augustinerstrass, Cassiusstrass, dem Buchel, der Sterngassen, der Strasburgergass, der Marckmansgass, der Schildergass, der Luergass. Fora: de Hueymarckt, amplissimum, dem Aldenmarckt, de Nieumarckt, de Vieschmarckt, de Bottermarckt.¹⁴⁵²

Est fonticulus qui urbem intrat prope portam Gallicanam exiguus, vulgo dem Bacht, sed multorum commoditati et usui idoneus, cum et duas molas circumagat; augetur plurimum ex imbribus ac tandem in Rhenum se exonerat.

I, fol. 225v (p. 454)

Kerken en kloosters

[10-06-1587] n.s.

¹⁴⁵⁰ De Severinstor, Hahnentor, ... Pantaleonstor, Bachpforte.

¹⁴⁵¹ Brantgasse: waarschijnlijk die Strasse auf dem Brand; Linnengasse waarschijnlijk die Lintgasse.

¹⁴⁵² Heumarkt, Altenmarkt, Neumarkt, Fischmarkt, Buttermarkt.

X. Templum ego haec vidi passim in urbe, et iis vidi, legi, observavi quae passim sequentibus hisce foliis pono.

Templum divae Ursulae, quod etiam Revelationis vocatur, ubi sacra cantare solent virgines ex baronum et comitum familia ortae. Nunc una tantum est, quae sacra quotidie frequentat, reliquis aut mortuis aut alterius religionis existentibus, quaedam etiam sub regula vivere renuerunt, quod familiae decus observare non possent.

Sepulcrum in hoc templo d. Ursulae, item d. Etherii, Anglorum regis et sponsi d. Ursulae, d. Valerii, regis Hispaniarum, et filiae Cristinae, d. Pantalii, primi, ut volunt, episcopi Basiliensis, d. Ciriaci, papae. Qui omnes, ut sepulcrorum est inscriptio, anno CCXXXVIII (238) martyrium passi sunt, quod esset falsum, si cum legendis et rei veritate conferatur. Caeterum ego nihil muto: *Chronicon* vero *Coloniense* ante LXXXIIX (88) annos conscriptum, cum de Ursulanis virginibus quae feruntur, retulisset. Haec addit ex *Cosmodromio* Latinis verbis (vide Gobelini *Cosmodromium*). Cyriacum inter pontifices nec martyres apud ullos priscorum inveniri (Syricius post Damasum episcopus Romanus, qui instituit ne bigamus fieret sacerdos. Platina).¹⁴⁵³ Hunnorum nec Anglorum tum nomen auditum, nec verisimile esse tunc temporis tantam virginum turbam religionis ergo Romam petiisse, imperatoribus ethnicis existentibus. Hic in archivio (vocant Cameram auream) mundum muliebrem¹⁴⁵⁴ d. Ursulae asservari, dicunt: annulum, sudariola, linteamina, aliaque eiusmodi in arculis eburneis. Est et ibi una ex hydriis Canae Galileae, ut supra in oppido Dionisii; quae ex urnis antiquis Romanis esse, verisimilius est. Integra est, nisi quod pes absit et circa collum sit confracta; huius fere forma: [pentekening van de kruik].

Addam reliquiarum quarum memini catalogum: s. Benedictae ducissae caput, utrimque vulneribus deforme; s. Artemiae, Ciliciae reginae, et sororis d. Barthinae, Ciliciae item reginae; s. Cristinae, quod mentotenus erat truncatum, dentes vero et ossa atro cruore conspersa, quemadmodum et capilli; s. Benignae Aethiopissae, cuius crines integri, dicebat nobis mulier loci custos, quam lucello demerueramus, crines nigris alio ordine ac nostratibus flectere sese et invertere. Aderant 2 capita ducum Aethiopum; multa praeterea puerorum calvaria; dicebat nempe nostra Sybilla, multas mulieres christianas hasce virgines religionis ergo peregrinantes sequutas, monstrabatque quaedam tantae exiguitatis, ut diceret infantium esse in utero materno adhuc existentium cum caederentur, unum quoque tetigi caput et manibus ponderavi, admodum illud grave et velut capitis iamiam occisi, quod miraculi instar venerantur. In capsula quoque vitrea haec erant: spinae ex corona Christi spineae; reliquiae divorum Philippi et Jacobi; ex ligno s. Crucis; d. Magdalenae ossa; pars virgarum cum qua Christus flagellatus, ex tenua vimine.

I, fol. 226r (p. 455)

Mortalium nemo hic sepeliri solet, ut indicat hoc carmen colomnae alicui appensum:

Ista legat civis, peregrinus et advena quivis;
Haec tria non celet gens genti atque revelet,
Quae Deus ob memorem sacris concessit honorem
Virginibus, quarum caput Ursulae. Christus earum
Sponsus, ut expresse declarat eas nimis esse
Munere magnorum claras magno meritorum.
Primus honos talis et gratia tam spetialis
Quod sacer hic vitat locus, et sibi nulla meritat,
Corpora dedignans aliena solum sibi signans
Septaque quae florum quondam data virgineorum

¹⁴⁵³ Bartolomeo Platina, *Vitae pontificum*, 1479.

¹⁴⁵⁴ Mundus muliebris, de vrouwelijke toiletartikelen.

Sunt tumulis, temere tumulata nequit retinere
Funera quaecunque, etc.

Divae Ursulae corpus fuit per s. Cunibertum inventum, revelatione cuiusdam columbae, quare et illud templum et ob frequentes, ut aiunt, sanctorum revelationes vocatur divae Revelationis. Erant ad pilas et parietes templi variae inscriptiones, quae cultum martyrum cineribus praestandum asserere videbantur, ex divo Chrisostomo, *Homilia XXXVII (37) de virtute [animi]*.

Et Viëtor:¹⁴⁵⁵ ‘Sicut virtus erat in veste Pauli et umbra Petri ad sanandum aegrotos; ita in sanctorum cineribus ad expellendum malos daemones.’

Ex Basilio, cap. XL (40) *Ad Marcum evangelistam*, nescio an germana: ‘Qui aliqua premitur angustia ad hos confugiat’, etc. ‘Qui rursus laetatur, hos oret.’ Et: ‘Dominus custodit omnia ossa eorum et unum ex eis non conteretur’ (Psalm. 33, [v.21]); Et: ‘Deus Israhel audi nunc orationem mortuorum Israhel.’ (Baruch 3, [v. 4]).¹⁴⁵⁶

Quod ego aliter ac illi olim intellexi, nempe ut orationem illorum qui iam erant mortui, exaudiret, non quod iam mortui orarent, sed quod olim vivi orassent; vel mortuos eos vocat quos Deus a se, id est a vera vita, removerat propter peccata. Olim vero, teste Cypriano¹⁴⁵⁷ et aliis, in primitiva ecclesia cum ab ethnicis principibus plurimum persequerentur christiani, et ideo metu mortis ac tormentorum quidam a fide deficerent, ad caeteros animandos martyrum memoriae celebratae fuerunt, ad quorum sepulcra conveniebant, et ad fortiter martyrium subeundum exemplo ob oculos posito ab episcopis hortabantur; unde martyrum cultus hic plus nimio superstitiosus, labente vera pietate, deductus videtur.

Est et ibi depicta historia sacelli Lauretani¹⁴⁵⁸ fabulosi, ut videtur, sed summa apud Italos religione culti, cuius

fol. 226v (p. 456)

descriptionem et originem plene proseguuntur Baptista Mantuanus, carmelita, et Leander Albertus in *Descriptione Italiae*.

Estque ibidem depicta historia trium virginum Ursulanarum (meminit harum Brouwer in notis suis ad *Vitas sanctorum Germaniae*, et reprehendit Fulgosium quod reges esse putat, vide exempla Caesarii). Quarum corpora ibi sub turri fuere tumulata in sepulcris elevatis ad 2 pedes, quae cum inde fuissent translata, ad monachos se sua sponte ad pristinum locum iterum atque iterum transtulere. Earum nomina haec erant asscripta: s. Cleomata, s. Theomata, s. Cristantia; sic in ‘divinis hominum ludit fallacia rebus.’

Fuit olim abbatisa Justina, comes de Lupffen, landcomitissa in Stullingen,¹⁴⁵⁹ quae obiit, ut ex monumento in ara depicto legebatur, anno christiano MDLXXII (1572). Templum quoque hoc canonicorum collegio est ornatum.

Ad templi exteriorem parietem erat lapis antiquus qui hoc meo tempore sublatus, et cuidam ab abbatisa donatus, cum iam antea, ut et operi inserviret in parte fuisset truncatus, erat eius haec forma:

([tekening van drie borstbeelden: G. Avillius G.f. Epaphra, G. Avillius Epaphra et Secundus A...mtas Avillia [te]stamento fecerunt ... et suis).

In templo haec praeterea legi ad confirmationem sanctorum reliquias venerandas: ex Chrisostomo, in *can. Juveninum et Maximum*: ‘Saepe invisamus eos, ornemus eorum sepulcra, magna veneratione attingamus eorum ossa, ut benedictionem assequamur.’ Et Augustinus, lib.

¹⁴⁵⁵ Mogelijk Jeremias Vietor (1556-1609) predikant in Giessen.

¹⁴⁵⁶ Baruch, een deuterocanoniek Bijbelboek.

¹⁴⁵⁷ Cyprianus, bisschop van Carthago, 3^e eeuw.

¹⁴⁵⁸ Het heilige Huisje van Maria in Loreto.

¹⁴⁵⁹ Justina, gravin van Lupfen en landgravin in Stühlingen.

XX *Contra Faustinum*,¹⁴⁶⁰ cap. XXII: ‘Populus christianus memorias martyrum celebrat religiosa solemnitate et ad excitandam imitationem et ut meritis eorum confortetur et advivetur.’ Estque ibidem emblema verae ecclesiae, quod mag. Gerardus Habbius,¹⁴⁶¹ lic. sacrae theologiae, huius ecclesiae canonicus, fecit anno 1574.

Rex Salomon, Christus, regina Ecclesiae santa est,
Quae proprio regi munera multa tulit.
Floruit imperium, regnorum magna potestas
Exstitit et mundi sors opulenta satis,¹⁴⁶²
Principibus ducibusque fuit miranda facultas,
Divitiae variae nobilitatis erant,
In reliquis hominum rebus probitasque fidesque,
Integritas vitae, pax et amica quies,
Quando suo domino prestantia templa struebant,
Huius *et* in laudem plurima dona dabant.
Ast ubi deseruit mentes animosque; reliquit
Talis amor, mundi sors miseranda fuit.
Viluit imperium regionum lapsa potestas,
Paupertas ducibus nobilibusque; viris
In reliquis hominum rebus dolus atque rapinae
Improbis morum, bella cruenta nimis.
Ergo pie sacras quisquis construxerit aedes,
Ille sibi laudem divitiasque parit.
Contra si quis eas violaverit ipse profecto,
Inferius regnum turpis inopsque capit.

(Egregia vero pietas quae in lapideis templis extruendis cum destructione, imo internecone vivorum templorum).

In legibus Francorum legimus statutum, ut nullus deinceps in ecclesia mortuum sepeliat. Vide concilium Bracarense,¹⁴⁶³ numero 36.

I, fol. 227r (p. 457)

[20-06-1587] n.s.

XX. Adii templum et monasterium joannitarum, quod vocatur ad Cordulam, eo quod diva illic Cordula apparuerit, cuius ibidem in horto corpus inventum; fuerat haec, ut narrant, una virginum Ursulanarum, quae metu mortis delituerat in navi. Sed se solam videns voluntariae morti paenitens, obtulit seipsam. Locus ubi inventus fuit, rei memoriam servat et monumentum, quamvis corpus in templum translatus sit. Inscriptio est talis:

‘Hic inventum est corpus s. Cordulae, virginis et reginae, quae post mortem sanctorum virginum, in navi latuit, praesidente Joanne XXI, et reverendo patre Synfrido, archiepiscopo Coloniensi, necnon regnante glorioso principe Rodolpho, Romanorum rege, anno dominicae incarnationis MCC LXXVIII° (1278), in die beati Valentiani, martyris.’

Est et aliud in horto sepulcrum Constantiae, ex cohorte virginum Ursulanarum, cum hoc epigrammate: ‘Anno MCCC XXVII (1327) hic inventa est santa Constantia, regina. Frater Henricus de Langenberch, 1466.’

¹⁴⁶⁰ Augustinus schreef zijn diaken Faustinus in 426 een brief.

¹⁴⁶¹ Gerhard Habbius (of Habius) van Unna, sinds 1558 hoogleraar, gest. 1577.

¹⁴⁶² In het hs. volgt op de linker regel steeds de rechter. Zie Keussen p. 36-37.

¹⁴⁶³ Eerste concilie van Braga (Portugal) in 561.

Dicebatur vulgo in sepulcro d. Cordulae arborem esse, cuius lignum variis doloribus mederetur, quem ego vidi, et ipsos interrogavi fratres, num vera vulgaris haec opinio, qui pietatem vulgarem, ut appellabant, non omnino se damnare dicebant, sed parvam ipsi huiusmodi figmentis fidem adhibere videbantur. At quidam adeo hac superstitionis persuasionem laborant, ut veritatem nullo modo admittere velint, pertinacissime maiorum traditionibus inhaerentes. Quos ego comparare possem Arrianis¹⁴⁶⁴ istis, de quibus Salvianus, lib. V, imo multo perversiores esse, quod cum iis liceat verum tuto amplecti ad quod quotidie invitatur, caeco tamen erroris ac falsitatis praeiudicio gloriantur.

[26-06-1587] n.s.

XXVI. In febrim incidi, quem pustulae, variolos vocant et vulgari idiomate ‘kinderpocxkens’, insequutae. Morbus hic puerilis, sed grandioribus et qui iam adolescentiam attigerunt periculosus et mortiferus, qui me decem dies lecto affixit.¹⁴⁶⁵

Interim Parmensis Sclusam, oppidum Flandriae, portu nobile, obsidione cinxit.

Legi, quandam Elizabetham, abbatissam coenobii Schonaugiensis,¹⁴⁶⁶ claruisse circa annum christianum MCLXV (1165), ac scripsisse revelationum libros duos, item XI^M (11.000) virginum Coloniensium lib. 1. Ex quo tempore, ut arbitror, fama huius ceu fabulae ceu historiae, in vulgus sparsa, paulatim invaluit, et ut barbara erant tempora, facile pietatis involucro persuasa. Vide infra lib. II. meminit Udascalculus¹⁴⁶⁷ in fabulosa narratione, cap. 14, tom. 2 *Novarum lectionum* Canisii.

I, fol. 227v (p. 458)

Julius

[01-07-1587] n.s.

Mensis huius initio. Martinus Schenckius, cum duobus millibus equitum peditumque, ac impedimento curruum, scararum, tormentorum, non procul a Colonia in regione Juliensi apparuit. Ac oppidulum Malmendier¹⁴⁶⁸ oppressit, civibus aliquot occisis, cunctisque spoliatis. Dicebatur insidias Agrippinensi fecisse urbi, cum plures ibi fautores odio ecclesiasticorum habere videretur.

Audivi hisce diebus sententiam dignam Romano, nescio an et christiano: ‘Quicumque Virginem matrem sine Filio pinxerit sculpservitve, anathema esto’. Hisce se nugis implicant, prodolor, qui columnina christiana pietatis audiunt.

[04-07-1587] o.s.

4. Praetor Trillous Traiectinus apud vestales omnia diligentius perscrutatus, currus onustos divis imaginibus absconditis praecipue ex coenobio Brigidarum ad macellum veterem detulit, ibique confregit.

[29-06-1587] n.s.

Feriis divis Petro Pauloque dicatis. Omnium sanctorum reliquiae Summi templi, quod hisce divis consecratum est, publice in coemeterio monstrabantur, earumque historiae explicabantur. Idque singulis tantum septenniis fieri solitum veteri de more, ferebant. Venerant ad id spectaculum multi Hungari, et vicinis Illyriae regionibus peregrini utriusque sexus; mulierum habitus erat vilis, ex panno ocrei coloris et fuscis, capite obnupto lino rudi, hac qua vides forma:

([tekening]: Mulier Hungarica peregrina).

Volunt conceptis votis eam peregrinationem institutam, ut maiores expient. Ab Hunnis nempe Hungarorum populus ortus; Hunni autem barbara nece tot millia virginum, ut constans magis

¹⁴⁶⁴ Arianen.

¹⁴⁶⁵ Zie Pollmann 2000, p. 73.

¹⁴⁶⁶ Schönaue.

¹⁴⁶⁷ Udascalculus van Maisach (1118-ca. 1150).

¹⁴⁶⁸ Jülich / Gulik; Malmedy.

quam probabilis fama est, iugulasse dicuntur. *Annales Agrippinenses* a senatu prohibiti, habent, monacham quandam apud Schonauam¹⁴⁶⁹ temporibus Frederici I, anno MCLXI (1161) haec sibi divinitus patefacta narrasse, quae iam de Undecim millibus virginum feruntur.

Hoc die cum Traiecti more solito Dedicationum feriis liba ad fores templorum puerorum causa venderentur, noster praetor mensas libarias evertit, nonnullamque partem domum ad suos detulit. A principio maii agebatur de templo vetustissimo Salvatoris demoliendo; cuius progressus impetratus a Leicestrio literis, nihilominus fuit prohibitus. In Leicestrii vero reditu circa festum Nativitatis d. Joannis rursum eius aures obturantur, et paulo post eius in Hollandiam decessum, palam huius mensis principio veniri¹⁴⁷⁰ exponitur; quum et magnis impensis eius demolitio impeditur.

I, fol. 228r (p. 459)

[03-07-1587] n.s.

III. Colonia Agrippina, cum esset vicina Belgicis provinciis, quae iam bello diu flagrabant, utrique parti commoda, ita ut non minimum momentum parti cui se adiungeret allatura videretur, occultis aliquoties insidiis ob eam rem petita, senatus ut magis defenderetur vigilantissima cura e civium numero LXII (62) insignia erexit, unumquodque CXV (115) civium armis instructorum; vigiliaeque ordinariae civium, aliae item ad catenarum¹⁴⁷¹ custodiam ex singulis viciniis constitutae; quibus addita equitum cohors ad nocturnas vigiliis inquirendum creata.

[04-07-1587] n.s.

IV. Est in urbis fere medio templum divae Virgini sacrum, cui agnomen ad Capitolium;¹⁴⁷² ibique olim fuisse basilicam senatoriam ad formam Romani capitolii erectam a Romanis, ferunt. Tempore Dagoberti, Francorum regis, castrum fuisse, narrat Kempius (in sua *Frisia* 3, cap. 8). Praesens hoc est in colle, forma rotundum variisque marmoreis columnis ornatum, antiquitatem mediam prae se ferens, quamvis pavementum, tesserulatum illud egregium quod ibi cernitur maiorem vetustatem prae se ferre videatur, utpote Romanam, ex capitolii Agrippinensis reliquiis. (Museum hodie vocant, quo negarem? Olim claris et Zenodotus; vide quae ex aliis collegit Patostus(?). Est autem opus astrologicum, varium, continens signa zodiaca XII, planetas VII, menses XII, anni quoque partes, composito satis ordine, fragmentum etiam huius pavimenti vidi in templo Geroniano.

Sacra hic faciunt canonici, sed et suum habent gynaecium puellae nobiles, canonissas vocant, quibus nubere concessum, sed benefitium DC (600) flor. nubendo amittunt. In choro posteriori candelabrum est cristallinum purum sex brachiis, quod formam Hierosolimitanam in arcu Titi expressam aemulatur, circum in ambitu Thebearum martyrum et virginum Ursilinarum plurimae reliquiae. Est sepulcrum ibi gemino sarcophago, in superiori hic scriptus versiculus: 'Nemo loco moveat nisi dies, ite, venite'. An aliquid mysterii lateat, ignoro. Alio vicino in lapide grandi hoc inscriptum: Saintkuyl;¹⁴⁷³ et in alio minori: 'Hic aperitur ostium monumenti'.

Lyskrychiorum quoque monumentum vidi; hi se a Constantinis Romae ortos praedicant, quorum hoc epitaphium literis deauratis renovatum legi:

Constantinus maioribus sacrum renovavit, anno MDLXXIX (1579).

Hic Constantinus velut a Constante vocati

Sunt fratres trini de Lysckirchen humati,

Veri, pacifici, prudentes atque benigni,

¹⁴⁶⁹ Bij Schöнау.

¹⁴⁷⁰ Hs.: venui.

¹⁴⁷¹ Voor de nachtelijke afsluiting van de straten.

¹⁴⁷² St. Maria im Kapitol.

¹⁴⁷³ Verwijst naar de Sandkaul, een straat aan de voet van de Marienhügel.

Semper honorifici tanti tanto patre digni.
(Goticis literis).

I, fol. 228v (p. 460)

Hic caritura dolet et unus amplior istis
Quos plasmavisti, quos o Deus et homo verus
Morte redemisti defunctis his miserere.

Johannes, Hermannus, Constantinus.
(Corruptus hic versus aut deest quid).

Gobelinus, teste Molano, *De canonicis*, pag. 74, dicit, Menulphum sub Ludovico Pio instituisse canonissarum liberarum ordinem, quod tamen Nivellesenses et Andenses negant, quae a divis Gertrude et Begga longe ante fundatae, de quibus videndus quoque abbas divae Gertrudis Lovanensis.¹⁴⁷⁴

In templo divi Andreae, canonicorum collegio celebri, inveni sepulcrum cum epitaphio Joannis Drolshagii conterranei mei, cuius tanto lubentius memini quanto patria caeteris mihi urbibus carior. Praecor igitur, felices manes quiete dormiant, et is qui per tot felicitatis gradus dum viveret ascenderit, omnibus miserorum mortalium affectibus exutus, nunc vera beatitudine fruatur. Collegi aliquot popularium meorum epitaphia, quod pietati debebam et communi patriae; quaedam etiam amicis ipse composui, sperans idem mihi aliquando eventurum, postquam hinc decessero; sed doleo viri tam politi rude hoc legi epitaphium, non ad eius curiositatem ac elegantem elegantiam¹⁴⁷⁵ accommodatum:

Anno 1581, 4 augusti. Obiit reverendus et eximius dominus Joannes Drolshagen, iuris utriusque doctor, prothonotarius apostolicus, ecclesiae sancti Cuniberti Coloniae decanus, et beatae Mariae Traiectensis canonicus scolasticus; cuius animae propitiatur Deus.

Vitam Traiectum tribuit mihi Roma galerum.
Mors tulit ista, Deus sed meliora dabit.
-- Deo duce comite virtute --

Corpus Johannis Drolshagen humatur in urna
Sed mens aeterna vivit in arce poli.
Emeruit quondam Cuniberti hic esse decanus
Dein Traiectensis gloria magna chori
Pontifici notus et protonotarius, atque
Virtutum meritis claret ubique suis,
Gens tamen hunc a se Batavorum geusica pellit
Et fugit hic, donec terminet omne malum.

I, fol. 229r (p. 461)

Numerale hoc in fine distichum legebatur:

Condit Ioannes Drolshagius ossa sepulcro hoc
AVGVSTI QVARTO MENS COLIT ASTRIGENAS.¹⁴⁷⁶ 1581

¹⁴⁷⁴ Josephus Geldolphus a Ryckel, *Vita S. Beggae, adjuncta est historia Begginasiorum Belgii*, 1631.

¹⁴⁷⁵ Het woord 'elegantem' lijkt hier overbodig.

¹⁴⁷⁶ Condit Joannes Drolshagius ossa sepulcro hoc, / augusti quarto mens colit astrigenas.

Contiguum huic templo est parochiale divo Paulo dicatum, ubi olim Judaeum baptisatum pastorem egisse, narrant. Qui cum iam in extremis ageret, dicitur renegato Christo ad vomitum rediisse. Hoc monstrato signo: iussit nempe puerorum unum felem murumque dimittere. Statim felis ex natura sua murem insequitur, similiter canis venaticus leporem. Addiditque ut horum animalium cuique sua natura, a qua difficulter admodum removeretur, ita etiam Judaeo vero, ad Christum nunquam conversus ex veritate animus esset. Signa monstratur aenea duorum puerorum ad impiae rei memoriam. Hanc quoque historiam versibus expressit Mullerus.¹⁴⁷⁷ [05-07-1587] o.s.

V. Geldriam oppidum a regiis, Scotis tradentibus, proditore Pathonio, receptum est.¹⁴⁷⁸ Hoc quoque tempore. Municipium Divitense in adversa Coloniae ripa situm,¹⁴⁷⁹ perlustravi; antiquum illud et celebre, a Constantino contra barbarorum insultus conditum (*Panegyricus Constantino* dictus, Ammianus Marcellinus, lib. 27), et munimentum Divitense appellatum, ut lapis vetus ibi inventus notat; praesidium hic olim et pons, cuius fundamenta etiamnum cum Rhenus demissior, apparent in flumine XX pedes latitudine. Circa Urbani templum¹⁴⁸⁰ pons ab eodem factus anno CCCX (310), hunc post Bruno, episcopus, Othonis I, imperatoris, frater, ne Francis occidentalibus pateret, disiecit anno christiano DCCCCLXII (962).

Non ita nuper oppidi erat instar, multa populi frequentia, Judaei ex urbe quondam Agrippinensi exacti, hic suum habebant emporium, foenerationibus dediti, qui a Casimirianis Thrusesianisque¹⁴⁸¹ ac Bavaricis militibus depopulato loco, partim Mullemum, partim Wormatiam se receperunt.¹⁴⁸² Est iam sub imperio ducis Juliacensis. Monasterium hic fuit, sed iam hoc bello Coloniensi incensum et dirutum, cuius ruinas ingentis aedificii indices vidi. Conditum id olim ferunt a fratre divi Hereberti, praesulis Coloniensis, qui erat comes in Rotemburch, circa annum DXL (540). Causam huius monasterii fundati ferunt hanc, quod comes hic non secus

I, fol. 229v (p. 462)

ac deinceps Hatto Moguntiae, pauperes cum annonae penuria premerentur, in horreum spe liberalitatis exercendae convocatos, incendio delevisset.¹⁴⁸³ Cuius tandem sceleris poenitudine ductus, a Romano praesule monitus monasterium hoc erexit, et multis dotavit praediis, consilioque fratris hunc locum elegit, monachosque ordinis Benedicti instituit. Nunc abbas in urbe¹⁴⁸⁴ locum cum suis fratribus elegit. Conservabatur hic diu corpus divi Hereberti, pecten quoque, et bacillus cui inniteretur, cingulumque d. Ursulae, quae in urbem translata, feruntur. Hinc oriundus Rupertus Germanus, philosophus theologusque acutissimus, orator etiam astronomus et poeta pro temporis ratione non omnino contemnendus. Cuius opera haeredes Birckmani tribus tomis distincta impresserunt in folio, anno 1577. Vide catalogum librorum Francfortiae venditorum. Circa annum 1425 invenio abbatem Tuisconensem,¹⁴⁸⁵ Henricum Laner van Breitbach.

¹⁴⁷⁷ Mollerus, *Rhenus*, p. 182-185.

¹⁴⁷⁸ Geldern werd door de Staatse bevelhebber, de corrupte Schotse kolonel Aristoteles Patton, overgegeven aan Haultepenne.

¹⁴⁷⁹ In Deutz woonden veel Joden, sinds ze in 1424 uit Keulen verdreven waren. Het klooster in die stad was in 1583 tijdens de oorlog tegen bisschop Truchsess afgebrand.

¹⁴⁸⁰ Nabij de latere St. Urbanskirche.

¹⁴⁸¹ Bisschop Truchsess.

¹⁴⁸² Mülheim, Worms.

¹⁴⁸³ Zie ook fol. 221v.

¹⁴⁸⁴ Keulen.

¹⁴⁸⁵ Lees: Tuitiensem, van Deutz.

Iisdem fere diebus. Quidam archipyrata ex Amsterodamensibus, qui Rhenum regiis infestum aliquandiu fecerat, ad regios, qui in castris Vesaliensibus erant, cum myoparone¹⁴⁸⁶ et VII tormentis bellicis transiit.

[06-07-1587] n.s.

VI. Extra veterem urbem non procul a porta Ursulana est templum, quod a Christi corpore nomen habet, in vineis, cuius foundationis originem hanc ibi pictam scriptamque vidi. Quidam villicus hostiam sacram, quam eucharistiam vocant, sumpserat, nec tamen a consueto labore sibi temperans, ad solitum opus statim rediit. Unde ex aestu, et fortean esu ad vomitum fuit coactus; quo etiam hostiam illam spetie pueri eiecit. Hinc attonitus atque rei novitate perterritus, sacerdotibus rem indicat; qui hostiam ex puero iam denuo in pristinam formam reversam, sustulerunt, et ob rei memoriam templum cum monasterio canonicorum regularium erectum, hoc in loco fuit. Annus huius miraculi MCCCXXX (1330). Vidi hic organicum instrumentum numerale hoc disticho notatum:

Organa Magnificis opibus Celebrantur aprili,
Natali Christi versus perficit inde suo.¹⁴⁸⁷ 1581.

I, fol. 230r (p. 463)

Templum divi Gerionis canonicorum collegio sacrum est, suntque olim extra urbis moenia a Constantino Magno vel eius matre Helena pulcherrimum conditum sine lignis, auroque, ut fabulantur, puro contextum. Deinde ab Hunnis destructum, qui deinceps ab imperatore illud restaurare coacti, feruntur, et tandem Anno, urbis praesul, etiam verberibus divinis, ut pictura indicabat, reficere fuit coactus.

Ante templi ostia hi versus leguntur, vulgaribus goticis literis exarati:

Regibus exemplum sacroque crismate plena
Condedit hoc templum santi Gereonis Helena,
Pagana nata Judaea fit, inde renata
Inventrix sante Crucis almo pneumate flante
Septuaginta duo collegia fundat amoena,
Dotans perpetuo Thebais mater Helena.

Legitur et hoc carmen ab altera parte:

Divitias peperit quasi mater honorificata
Religio, quod ait sententia Gregoriana:
Proleque vastata mater nec prole beata,
Dum disciplina cessat, regnatque simultas;
Deficit ecclesiae virtus pariterque facultas.

Fama est, Helenam corpora divi Gerionis et sociorum CCCXVIII (318) ex Thebaea legione, propter nomen Christi iussu Diocletiani, imperatoris, occisorum, in puteo ibidem invenisse, et sepulcris, ut hodie cernuntur, collocasse. Est in templi medio spelunca et puteus, in quo haec corpora olim sine discrimine coniecta fuisse, creduntur. Ardet ibi perpetuo lumen, quod si extingueretur, mire sacer qui in puteo sanguis ebullire, dicitur, et fervere. Sunt etiam illic corpora d. Gregorii et sociorum CCCLX (360), ex eadem legione, mortem ob Christi professionem passorum. Hunc Gregorium cum sociis ferunt Aethiopes, Mauros vocant, ex nigritarum gente.

¹⁴⁸⁶ Piratenschip.

¹⁴⁸⁷ Organa magnificis opibus celebrantur aprili, Natali Christus perficit inde suo. 1581.

calvariae et ossa quae monstrantur nigra sunt, incertum an sic depicta. Unde satis fucus apparet, cum ossa Aethiopum sint candidissima.

Estque ibidem columna marmorea, super quam capite plexus dicitur Gerion, hanc ab eo qui in mortali viveret peccato circui non posse, narrabant. Sunt hic cryptae in quibus olim prima devotio vigilare instituerat, sed propter abusum is mos sublatus. Porticum quoque habet amplum, duplici ordine columnis marmoreis ornatum, ubi sepulcra Thomae, comitis in Rhinec, et huius templi decani, triumque cathedralium ecclesiarum canonici iubelarii,¹⁴⁸⁸ qui obiit anno MDXLVII (1547), et Joannis eius fratris. Item Theodorici, comitis in Veda,¹⁴⁸⁹ decani, qui obiit anno christiano MDVII (1507). Postremus

I, fol. 230v (p. 464)

huius collegii praepositus sive archidiaconus fuit Georgius comes in Witgestein, qui cum Truchessio adhereret, omnibus beneficiis privatus est. Iam eius locum obtinuit quidam ex Lysikirchiorum¹⁴⁹⁰ posteris.

Hic sunt multi artifices qui ligneis varii coloris frustis non secus ac olim musaici stupenda quodammodo faciunt opera, et quaruncunque rerum figuras exprimunt, tanta colorum varietate, tanta imitationis subtilitate ac simulacrorum vivacitate, ut pictorum quandoque superent ingenia. In templo summo, Domum vocant, divis Petro et Paulo consecrato, haec notavi: Trium Magorum, ut dicunt, corpora, multo auro et lapidibus praetiosis oneratissima, quae ex Mediolano destructo ab imperatore Frederico Primo, praesule Radulpho¹⁴⁹¹ translata dicuntur. (Anno MCLXII (1162) e Perside olim ab imperatore Constantinopolim, inde a sancto [Eu]storgio Mediolanum transvecta. Martini Poloni *Chronicon*, 4, in Frederico, imperatore I. In *Historia Leodiensi* invenio Henricum, episcopum Leodiensem, ab imperatore impetrasse 3 Magorum corpora, sed eo mortuo anno 1164, dicuntur fuisse perdita, pag. 114, parte 2). Habentur et in sacello ad chori sinistrum latus d. Armgardae reliquiae, quae ter Romam religionis ergo profectae, caput d. Silvestri Coloniam Agrippinam transtulisse, fertur. De fundatione huius templi plane deformis et non longe extra fundamenta erecti, excepto choro cui ultima propemodum manus addita. In *Chronicis* legi hos versus:

Anno milleno bis centum quater decem dabis octo
Dum colit assumptam clerus populusque Mariam
Praesul Conradus ex Hoesteden generosus.
Ampliat hoc templum, lapidem locat ipseque primum
Anno M ter C vigenaque iungo.
Tunc novus iste chorus coepit iubelare canorus.

Retro aram vero summam est lapis magnus, quem vulgus fabulosum diabolum, invidia contra Tres Reges concitum, per tectum demisisse, ut corpora Magorum loculosque disrumperet, narrat. Sed veritatem rei hi indicant ibidem exsculpti versiculi:

Anno millesimo C quater, quartoque trigeno,
Nonas octobris, ventus de nocte flat ingens,
Grandem per tectum lapidem testudine pellit.

¹⁴⁸⁸ Burggraaf Thomas von Rheineck, deken van de Dom en kanunnik van de kathedralen van Straatsburg, Mainz en Keulen. Een canonicus jubilaris was al 40 jaar in functie.

¹⁴⁸⁹ Graaf Dietrich von Wied.

¹⁴⁹⁰ Lyskirchen.

¹⁴⁹¹ Lees: Reinald.

Vidi hic quoque baculos suspensos, annos archipraesulis indicantes, idque veteri more, quo singulis annis baculi suspendi solent ab uno puerorum cantantium, cui vini panisque dum vixerit necessitas a praesule constituta, indicant. Hi baculi quot annos rexit episcopus ecclesiam, cum vero is moritur, omnes tolluntur. (Vide Petronium, et ad hunc Douzam, libro *Praecidaneorum* 2, cap. 16. Prest. Abbreviator in ‘claves’,¹⁴⁹² et hic Dionysius Gotofridus, in Livium, lib. 7, et Polydorus [Vergilius], *De inventoribus*, lib. 1, cap. 19).¹⁴⁹³

His subscriptum hoc distichum:

Quot pendere vides baculos, tot episcopus annos
Huic Agrippinae praefuit ecclesiae.

I, fol. 231r (p. 465)

Inveni hic quoque varia sepulcra, tam archiepiscoporum quam aliorum, ex aere, marmore aut vivo lapide. Ex aere fuere tria episcoporum sepulcra, nempe: Frederici ab Herverden, qui obiit anno 1414, Reinoldi de Dassale, Philippi de Benchberch. Ex vivo lapide est Chunradi de Hoesteden.¹⁴⁹⁴

Est et in choro ex nigro marmore cui superiacet ex alabastrite episcopi imago, adscriptumque gotticis literis hoc epitaphium: ‘Anno MCCC LXII (1362), XV die mensis septembris, obiit reverendus in Christo pater d. Wilhelmus de Genepe, archiepiscopus Coloniensis, hic sepultus, vacante tunc sede apostolica per mortem felicitis recordationis domini Innocentii, papae VI, et regnante eodem tempore serenissimo domino Karolo, Romano imperatore.’

Ad arae maximae dorsum in vivo lapide hoc legitur aureis literis vulgaribus Francicis:

Theodoricus erat formosus corpore, mente
Pulcrior, et lingua dulcis in orbe valens
Praesul Agrippinis nulli pietate secundus
Magnificis factis relligione, fide
Octonis lustris totidemque labentibus annis
Praefuit ecclesiae pastor ubique bonus
Morsa dedit vitam, etc. ...
Quem, duce tu Petro, suscipe virgo pia.

Ad dextrum chori latus cum statuis insigniis varioque marmore ornato sepulcro hoc epitaphium: ‘Reverendo domino Adolpho,¹⁴⁹⁵ archiepiscopo Coloniensi, sacri Romani Imperii per Italiam archicancellario, principi electori, legato nato, Westphaliae et Angariae¹⁴⁹⁶ duci, ex illustri familia comitum, a Schauwenburcgh oriundo, electo die XXIV januarii anno MD XLVII (1547). Qui pie et prudenter archiepiscopatu praefuit annos IX, menses II, dies XXV, tandemque ultimum diem in Domino clausit anno MDLVI (1556), XX die septembris.’ (Nathan Chytraeus). Est aliud epitaphium in candido marmore apud sepulcrum Antonii Schauwenburgii, episcopi, cum hoc epigrammate:

‘Rev. d. Antonio a Schauwenburcgh, archiepiscopo Coloniensi, sacri Romani Imperii per Italiam archicancellario, principi electori, legato nato, Westphaliae et Angariae duci, electo anno MDLVI (1556), die XXVI octobris, qui fratri succedens, in Domino obdormivit anno MDLVII (1557), XVIII junii. Atqui praeventus morte fratri, iustum monumentum erigere non potuit, uti

¹⁴⁹² Justinus, *abbreviator* van Pompeius Trogus (?).

¹⁴⁹³ Slecht leesbare notities in de marge.

¹⁴⁹⁴ Friedrich von Sarwerden, Reinald von Dassel, Philipp von Heinsberg en Konrad von Hostaden.

¹⁴⁹⁵ Adolf von Schaumburg.

¹⁴⁹⁶ Engern (Niedersachsen).

coeperat; reverendus dominus d. Gebhardus Thruchesijs, electus, dominis et affinibus suis charissimis pietatis ergo posuit anno MDLXI (1561).’ (Nathan Chytraeus).

I, fol. 231v (p. 466)

Sequitur epitaphium Mansveltii comitis,¹⁴⁹⁷ quod est in meis epitaphiis, cum alio baronum in Westerburch. Suntque ibidem in chori porticu sepulcra Reneri, comitis Solmensis, et Wolfgangi, comitis in Solms, canonici Agrippinensis, Moguntinensis et Argentoratensis, qui obiit anno 1555. Et Joannis Nopel a Lipsia, episcopi Cirenensis¹⁴⁹⁸ et suffraganei Adolphi III, archiepiscopi Coloniensis, qui hic obiit anno MDLVI (1556). In pavimento autem hoc legi humili in sepulcro epitaphium, literis vulgaribus exaratum:

‘Reverendo domino Lugero (vel Cunero, vix nempe legere poteram) Petri¹⁴⁹⁹ Brouershavio, primum s. Petri Lovaniae pastori, deinde primo Leovardiensium episcopo, post multos labores pro tuenda catolica romana religione perpressos, Coloniae Agrippinae exulanti defuncto, executores cum lachrimis posuere. Vixit annos 49, obiit 16 febr., anno 1580.’

Archiepiscopus habet suffraganeos: Monasteriensem praesulem, Leodiensem, Mindensem, Osnaburgensem.¹⁵⁰⁰ Primus hanc sedem praesul rexit divus Maternus, discipulus s. Petri anno 70, longe post eum fratres quidam, Arrianus¹⁵⁰¹ Fanno 346, qui depositus. Hunc sequuti Severinus, Solinus, Simoneus, Remedius, Cunibertus, dux Lotaringiae anno 500, Bocaldus, Stephanus, Balduinus, Giso, Pharamundus, Agilolphus, Hildeggerus, Berthelinus, Regefridus, Hildeboldus, Gunterus anno 857, Wilpertus, Hermannus, Wigfridus, Hagebaldus, Bruno, dux Saxorum, Othonis, imperatoris frater anno 934, Volmarus, vero comes in Husen, Varinus, Evergerius, Herebertus comes Leiningensis 1001, Pelegrinus, Hermannus, Palatini A. Zaini filius, d. Anno a Hohenlandenberg primus, Hiltboldus, Siguinus, Hermannus III dives, comes in Wolfershausen, Fredericus, Bruno comes in Altenau, Hugo, Arnold, comes Geldriae 1147, Arnoldus com. Alteneck (aa), Fridericus, Gerardus, Radulphus qui et Reinaldus, comes Saxoniae, Philippus a Ginsper, Bruno, comes Marcae, Adolphus, comes Altenau, Bruno a Sein in Segenbach 1205, Theodricus, com. Bergensis ’79, Engelbertus, com. Montensis, Henricus de Molenack, Cunradus, com. de Hoestede 1250, Engelbertus a Valckenburg, Sifridus a Westburg 1272, Vigboldus a Hont, Henricus com. Virnberg 1300, Volranus, com. Juliacensis, Wilhelmus de Genneppe, Johannes, com. Virnberg, Adolph, com. Marka, Engelbertus, com. Marka, Cuno a Valckestein, Fredericus com. in Sarwerden, Theodoricus de Muers, 1415, Rubertus dux Bavariae, Hermannus lantgravius (pius), Philippus Hoenstein, 1508, hunc ab aliis invenio appellatum comitem ab Oberstein.

I, fol. 232r (p. 467)

Hermannus a Wedt, comes,¹⁵⁰² anno 1516 electus fuit archiepiscopus, hic cum esset evangelio addictior, omni studio ecclesiam suam reformare conatus est, et huic rei gratia anno 1543. Bonnae accersiti sunt Martinus Bucerus et Philippus Melanthon, qui de religione librum ediderunt, sed canonicis Summi templi, Johanne Groppero item et Hagio repugnantibus, res evanuit. Sed cum non desisteret episcopus ab incoepto anno 1545 a caesare citatur, cui adherent

¹⁴⁹⁷ Graaf Joh. Gebhard von Mansfeld, gest. 1562 als aartsbisschop van Keulen.

¹⁴⁹⁸ Lippstadt, Cyrene.

¹⁴⁹⁹ Cunerus Petri, geb. Brouwershaven ca. 1530, bisschop van Leeuwarden 1569-1580, vluchtte naar Keulen waar hij overleed.

¹⁵⁰⁰ Hier ontbreekt Utrecht, dat in 1566 aartsbisdom was geworden, vgl. fol. 233v.

¹⁵⁰¹ Arianus ontkende de godheid van Jezus.

¹⁵⁰² Graaf Hermann von Wied.

ex canonicis Henricus Stolbergensis, decanus, Jacobus Ringravius, Fridericus a Veda,¹⁵⁰³ frater, Christophorus Oldenburgensis, Richardus Bavarus, Philippus Obersteinus.

Quare tandem, eo deposito anno 1547, substituitur ei Adolphus, comes a Schouwenburg.¹⁵⁰⁴ Eidem sequutus est Antonius, frater, anno 1556. (Et eo missi nomine tunc caesario Philippo Lalein, Geldriae praefectus, ac Swichem).¹⁵⁰⁵

Sepulcrum ut est ex vario marmore ruditer a me in Summo templo delineatum, hic addam. ([tekening van het graf]: Rev.dom. Adolpho, archiepiscopo Coloniensi, sacri Rom. Imp. per Italiam archicancellario, etc.). Epitaphium habes praecedenti folio [231r].

Hinc episcopus electus Johannes Gebhardus, comes a Mansfelt, 1558, post cuius obitum praefuit aliquamdiu Salentinus ab Isenburg, cuius frater, cum absque mascula prole obiisset, ne stirps periret, episcopatu renuntiavit, et uxorem duxit Antoniam Wilhelmam, comitis Arenbergi filiam. (Zurius¹⁵⁰⁶ dicit, se ultro abdicasse Fredericum a Veda et in eius locum electum Salentinum, 23 decemb. 1567). Et in eius locum electus fuit Gebhardus a Truches, Ernesto Bavaro, competitori, praelatus; sed paulo post amore Agnetae Mansveldicae correptus, eam uxorem duxit, et quibusdam suadentibus episcopatum exoratus tenere conatus, expulsus, Ernesto iterum cessit. Divus Maternus, praesul Coloniensis, cum ante fuisset Trevirensis, antiquam sedem cathedralem dicitur extra civitatem constituisse, loco ubi nunc sacellum 'den alden Doum' vocatum, ut intra moenia construxisse templum in honorem Salvatoris et eius matris, nunc d. Ceciliae dicatum.

I, fol. 232v (p. 468)

Coloniensis urbs undecim et templa collegiata, nempe templum divorum Petri et Pauli, vulgo 'dem Doem'; d. Gereonis et sociorum, 3. d. Cuniberti, 4. d. Severini, 5. sanctae Mariae ad Gradus, 6. Mariae ad Capitolium, 7. d. Georgii, 8. divorum Apostolorum, 9. Andreae;¹⁵⁰⁷

Monasteria virorum XII, nempe quatuor ordines mendicantes, ad Corpus Domini regulares; cruciferorum, antoninorum, quorum praefectus praeceptor vocatur, et superant eius redditus 14.000 thalerorum, carthusianorum, abbatiae Pantaleonis et d. Martini Magni, ordo Teutonicus, johannitae ad divam Cordulanam. Sunt etiam jesuitae, sunt sacerdotes am Widenbach, sunt lungardi sive alexiani.¹⁵⁰⁸

Virginum X divae Ursulae, s. Mariae ad Capitolium, nobiles canonissae; ad Mavires, s. Maximini, s. Mauritii, s. Caeciliae, Albarum virginum, d. Mariae ad Garden, s. Aprae, cisterciensis ordinis, quae olim extra urbem, s. Clarae.¹⁵⁰⁹ Et quaedam monialium; ut Betlem amder Bussem, Nazareth, Marien tzo Sein, s. Brigitta.¹⁵¹⁰ Item minorum quarum sacella sunt s. Ignatio, s. Nicolao, s. Joanni, s. Reinhartio,¹⁵¹¹ s. Bonifacio, s. Michaeli, s. Vincentio sacra. Parochiae XIX quarum templa hisce divis indigetantur (quorum etiam quaedam canonicorum collegiis sunt celebra): d. Mariae ad Indulgentias, d. Marguaretae, d. Petro, d. Jacobo, d. Martino minori, d. Paulo, d. Columbae, d. Cristophoro, d. Antonio, d. Mauritio, d. Albano, divorum

¹⁵⁰³ Friedrich von Wied.

¹⁵⁰⁴ Adolf von Schaumburg.

¹⁵⁰⁵ Filips van Lalaing (1510-1555) graaf van Hoogstraten en stadhouder van Gelre en Zutphen.

¹⁵⁰⁶ Laurentius Surius.

¹⁵⁰⁷ De Dom, St. Gereon, St. Kunibert, St. Severin, St. Maria ad Gradus, St. Maria im Kapitol, St. Georg, St. Aposteln, St. Andreas (St. Cäcilien en St. Ursula ontbreken).

¹⁵⁰⁸ Herren-Leichnam, Kreuzbrüder, Antoniter Kathäuser, St. Pantaleon, Gross St. Martin, Deutschorden, St. Johann Kordula, Jesuiten, Priester am Weidenbach und Lungenbrüder oder Alexianen.

¹⁵⁰⁹ Fräuleinstifter Maviren (volkse naam voor het Machabäerklooster), St. Maximin, St. Mauritius, St. Cäcilien, Weisse Frauen, St. Mariengarten, St. Aporn, St. Klara.

¹⁵¹⁰ Bethlehem zu der Busse, Nazareth, Marien zu Sion (hs.: Sein). Een Brigittenklooster was er niet in Keulen; St. Gertrud, dat wel als kapel genoemd wordt, ontbreekt.

¹⁵¹¹ Bedoeld is St. Reinold bij St. Aposteln. Zie voor verdere correcties Keussen, p. 53 e.v.

Apostolorum, d. Laurentio, d. Mariae Lysikirchianae, d. Lupo, d. Johanni, d. Georgio, s. Brigidae, s. Cuniberto.¹⁵¹²

Pauperum et egrotorum xenodochia sunt VIII.

Sacella praeterea infinita et oratoria, ut d. Alexii in coemeterio Ursulano, omnium sanctorum am Egelstein, s. Annae, dem aldem Dom, s. Jerusalem, s. Mathiis bij den Bach, s. Stefani, s.

Hereberti, s. Thomae, s. Jeronimi, s. Egidii, s. Quintini, s. Spiritus, s. Lamberti, d. Servatii, d. Gertrudis, s. Crucis.¹⁵¹³

Alb. Crantius (2. *Vandalia*) author est, Rodolphum, imperatorem, cathedralem ecclesiam apud Coloniam supra Rhenum fundasse.

Concilium Agrippinense celebratum fuit sub pontificem Romanum, Julio I, imperantibus Constante et Constantino, item sub Stefano V p., sub Clemente VII, et sub Pio IV, vide contractum circa annum 871.

Canonici templi Summi dicuntur in universum esse numero 24, comites et barones XVI, presbyteri vero doctores VIII. Horum nomina fuere anno 1578: Georgius von Sein, comes de Witgenstein, archidiaconus; Antonius, comes de Holstein et Schaumburg, decanus; Cristophorus Ladis, comes de Mellenberg, vicedecanus; Fredericus, dux Saxoniae, chorepiscopus; Johannes, lantgravius Elsatz, scolasticus; Reinhart, comes Solm., senior diaconus, Philippus, comes Manderscheit; Wilhelmus, comes Salm.; Harmannus, comes Holstein, episcopus Mindensis; reliquos vide folio verso [233v].

I, fol. 233r (p. 469)

Continuum Summo templo est canonicorum collegio celebre templum d. Mariae ad Gradus, olim virginum diaconissarum (iam canonissas vocant), quae cum dissolutius viverent, in earum locum successerunt canonici.¹⁵¹⁴ Videtur autem hoc templum ab Annone, episcopo, conditum.

Spectatur ad parietem simulachrum s. Annonis, cum V (5) templis aut oratoriis, ab eo conditis. Additum est carmen sed literae vetustate paene consumptae erant, nil de meo addere volui:

Ad s. Annonem, archiepiscopum, commend[atum].
Urbis Agrippinae pater, ... presul
Prosapia insigni es genitus qui ...
Magnific... clero monachis cum peregrino
Mendicis, cecis, claudis, mulieribus orbis
Quius caelestis anima et caecis sua lumina reddunt
Vulnera quumque pii venerentur semper Jesus
In quorum laudem quondam haec delubra parasti
... et reliquis donasti munera egenis
Laudibus angelicisque ... sociaris in astris
Santi huius templi pie fundator atque patrone
Has sacras tristi exilio rogo no
His cum patronis memor, Anno, sis peto nostri,
Posce tuis famulis veniam vitamque beatam.

¹⁵¹² St. Maria-Ablass, St. Margareta, St. Peter, St. Jakob, Klein St. Martin, St. Paul, St. Kolumba, St. Christoph, St. Antonius, St. Mauritius, St. Alban, St. Aposteln, St. Laurentius, St. Maria Lyskirchen, St. Lupus, St. Johann, St. Georg, St. Brigida, St. Kunibert.

¹⁵¹³ St. Alexius op het Ursulakirchhof, Allerheiligen op de Eigelstein, St. Anna, de oude Dom, St. Jerusalem, St. Mathias bij de Mühlenbach, St. Stephan, St. Heribert, St. Thomas, St. Hieronymus, St. Egidius, St. Quintin, Heilig-Geist, St. Lambert, St. Servatius, St. Gertrud, Heilig-Kreuz.

¹⁵¹⁴ Dit is onjuist, er zijn altijd alleen kanunniken geweest (Keussen p. 54).

Obiit anno gratiae 1075 prid. nonas decembr.

Est ibi epitaphium in nigro marmore aureis literis sculptum Petri de Clapis alias Breilstein, iurium doctoris et professoris ordinarii, insigni natalium stemmatis ex urbe Italiae Novariae oriundi, qui hic fundavit sacellum s. Trinitatis, obiit 1551.

Sunt et medio in templo tumuli elevati, ubi quiescere dicuntur corpora Hermanni Pii,¹⁵¹⁵ Coloniensis episcopi, et ... Poloniae reginae¹⁵¹⁶ (forte Raxae, Hungariae reginae, de qua Usuardi [*Martyrologium*] append. 13 kal. aprilis).

Divi Georgii templum canonicorum quoque habet collegium, ubi ad valvas d. Annonis statua, et d. Georgii alia, equestris more militari armata draconem feriens, huius historiam quandam sive fabulam inter apocryphas olim numeravit Gelazius, papa Rom., *Decretale* parte 1 distinct. XV de orig. et author. *Can.* cap. IV. Vide etiam sanctorum legendas et kalendaria, ubi multa vero falsa, nullo delectu congesta leguntur. Turci quoque, referente in *Itinere Amasiano* (pag. 57)

Busbequio, habent suum heroem Cherdele, de quo fere eadem quae nostri pseudochristiani de Georgio suo fabulantur:¹⁵¹⁷ imo eundem esse, tradunt, atque haustu fluminis cuiusdam immortalitatem adeptum divagare passim, ac preliis adesse, somniant.

I, fol. 233v (p. 470)

Divi Cuniberti, archiepiscopi olim Coloniensis, canonicorum collegio nobile templum, in quo plura Thebeorum martyrum virginumque Ursulanarum corpora, et ipsius etiam Cuniberti, ac geminorum Evaldorum, d. Willebrordi sociorum, ex Anglia cum ipso missorum.

Hi canonici quem nobiles Summi templi rubeas beffas, ornamentum est ipsorum ex pellibus confectum, gerunt, quod et caeteris canonicis, cum ante Summi tantum templi comitibus liceret, indultum anno MCCCCXI (1411) ex Academiae Coloniensis sollicitatione.

In annalibus Batavorum legitur, hoc templum olim Clementis titulum prae se tulisse, in eoque a Pipino minore corpora Evaldorum fratrum (de his vide Bedam in *Historia Anglorum lib.*) a Saxonibus propter evangelii annunciationem occisorum, in Rhenum coniecta contraque ipsum fluminis cursum natantia, seposita. Anno 1248 templum hoc fuit consecratum in honorem divi Cuniberti, praesente Willemo, Hollandiae comite, rege Romano.

Divi Severini collegium in honorem divi Severini, episcopi Agrippinensis II, appellatum; hi leguntur ad eius loculum aureum versiculi:

Praesul praesentis Hermannus tertius urbis
Res patronorum cupiens augere suorum
Ossa Severini capsae prius indita vili
Splendidiore domo gemmis inclusit et auro,
Quem pro peccatis iuvet huius gratia patris
Compensans votum simul hoc laudabile domum.

(Continuatio canonicorum Coloniensium): Johan. Daniel b. Winnenbergius; Jo. baro Winnenburg; Jo. c. Salmius, d. Ripherscheidt; Henr. archiepiscopus Bremensis, dux Saxoniae; Philippus c. Marcanus b. Cirenensis; Ernestus administrator Frisingensis, Palatinus Rheni, dux Bavariae; Ernestus c. Mansveldius; Wilhelmus c. Holsteinius; Simon c. Lip.; Christof. c. Stolberg.; Fred. com. Oetingensis; Arnold. c. Manderscheit et Blanckenheim; Philippus b. Walburgius Truchesi; Judocus c. Limburgius; Eberhardus c. Manderscheitius; Ernestus c. Mansveldius; Thomas b. Creyching.; Fredericus heres Norwegiae et Sleswig; Wilhelm. c.

¹⁵¹⁵ Bisschop Hermann I (der Fromme) ligt in de Dom begraven, bedoeld is bisschop Agilolfus.

¹⁵¹⁶ Koningin Richeza.

¹⁵¹⁷ B. noemt hier de katholieken, met verzonnen heiligen als st. Joris, pseudochristenen. Het zijn later bijgeschreven regels.

Manderscheyt, d. Geradsteyn; Jo. Wilhelm., dux Cliviae etc.; Christof. c. Sultz et landgr. Elgaw; Bernard. c. Waldeccus; Jo. Ludovicus c. Leiningensis; Jo. Gebhardus c. Manderscheid; Ferdinandus b. Waltburgius.

Presbiteri vero erant sequentes: Sebastianus Duisburgius; d. Conradus Ort von Hagen; d. Johan von Swolgen; d. Gotthert Gropper; d. Joh. Kempis; d. Hermannus Winckelius Althendoriensis, doct.; Johan. Walscharts, doct.; Paulus Kuechonijs, licent.

Ibidem V (5) suffraganei habebantur: Monasteriensis, Osnabrugensis, Leodiensis, Mindensis, Ultraiectensis, quamvis Ultraiectensis ab anno 1566 iterum sit exemptus.¹⁵¹⁸ Quatuor etiam ibidem sunt ministeriales maiores: Arburgius Pincerna, hereditarius Neuwenarius, praefectus aulae Rifferscheit; mareschallus Velbrug, cubicularis.

I, fol. 234r (p. 471)

Apostolorum templum ad muros veteres canonicorum habet collegium. Ad coemiterium hanc depictam descriptamque vidi historiam:

Anno MCCC LVII (1357), cum ex aere infecto urbs Coloniensis gravi peste laboraret, innumeri quotidie mortales moriebantur, et ut in morbo tam contagioso fieri solet, absque curiosa inquisitione plures adhuc spirantes et semivivi sepeliebantur, quod exemplo postea probatum est. Faemina nempe quaedam nomine Richmontia, ex familia non incelebri, vi morbi in extasim delapsa, pro mortuo sepulturae cum traderetur, ob articulorum inflationem anulum in digitis retinuerat, quod cum vespillo vidisset, ne hoc lucrum perderet, de nocte sepulcrum adit, laterna adhibita aperit. Matrona, quae iam animum receperat, se erexit, quo facto attemptus vespillo aufugit, relicto lumine. Illa ut erat mortuariis induta vestes surgit, sumptaque laterna aedes mariti adit, pulsaturque ostium, qui perturbatus spiritumque aut lemures ratus, se uxorem suam iam extulisse dixit, nec admisit quamvis multa dicentem faeminam, quae coacta sororem adit et rei fidem facit, quemadmodum et tandem marito. Haec inde ad longum tempus vixit, et in rei memoriam telum suis manibus textit, quo crux magna etiamnum obtegatur.

Monstrantur ibidem hae reliquiae ferreis cancellis defensae a furum libidine: de ligno crucis dominicae, de s. Paulo, de s. Andrea, de s. Brasio, de s. Laurentio, de s. Felicitate, de s. Helena, de s. Agneta, de s. Nicolao, de s. Maria Magdalena, de Thebeis martyris, de petra super quam Dominus requievit, de velo s. Mariae, s. Bartholomei dens, de s. Thoma, de lecto s. Willebrordi, de lecto s. Gertrudis, deque eius velo, caput sanctae Babilae, comitissae ex XI millium virginum, et s. Justinae.

Mulier Richmontia, de qua supra X (10) lineas, habitasse narratur ad insigne 'Psittaci'.¹⁵¹⁹ Vidi quoque sarcophagum cum epigrammate multum detricto, ubi tempus quo mortua primum credita fuit insculptum, legi:

Ursulae ac XI^M (11.000) virginum meminere nulli, quod sciam, veterum orthodoxorum scriptorum, sed aevo posteriore post annum tandem MCL (1150) Otto, Frisingensis episcopus, lib. *Chronicorum* 4 cap. XXVIII, Martinus Polonus, qui vixit anno MCCCXX (1320), in *Chronicis* sub Martino, imperatore. Magdenburgenses,¹⁵²⁰ ex [Johanne] Balaeo veram de Ursula historiam, infinitis mendatiis et fabellis conspurcatam a superstitiosis hominibus, tradiderunt cent. V, cap. XII, pag. 473. Vide *Convivalem sermonem*,¹⁵²¹ lib. 2, pag. 179; Sigisbertus Gemblacensis sub Attila anno 453 refert; adde Myrei *Disquisitionem*,¹⁵²² super hac re singularem.

¹⁵¹⁸ Vgl. fol. 233v.

¹⁵¹⁹ Het Haus zum Papagei aan de noordzijde van de Neumarkt.

¹⁵²⁰ *Ecclesiastica historia*.

¹⁵²¹ Lipsius, *Convivalem sermonem*, 1575.

¹⁵²² Aubertus Miraëus (1573-1640), *De sanctis virginibus Coloniensibus disquisitio*, 1609.

I, fol. 234v (p. 472)

Jesuitae iamnuper templum d. Agathio sacrum restaurarunt, vestaliumque monasterium, ex cessione vestalium autoritate superioris, cum iam paucae essent, occuparunt, in frontispicio aedis haec est literis deauratis inscriptio: ‘Santissimae et individuae Trinitati. In honorem d. Agathii et decem millium martyrum, cui dedicatum fuit hoc templum, nunc vero renovatum, anno MDLXXXI (1581).’

Agatius vero cum tribuno Theodoro, sub imperatore Adriano, et tota legione pro Christi confessione flagellatus, spinis coronatus, et cruci affixus, quae ibidem depicta cernitur historia. Templum hoc velut curiosarum muliercularum aedes nitet, instruitur, ornatur, nempe externo quodam cultu probari malunt quam interno. Aliud sentiit Augustinus cum ait: ‘Martyribus non templa sicut diis, sed memorias sicut hominibus mortuis fabricamus.’ (*De civitate Dei*, lib. 22, cap. X, *De vera religione* liber, *Contra Maximinum, Arrianum*.¹⁵²³ Vide Hermann Hamelmann, lib. *De caeremoniis*). Templum et coenobium vestalium Machabeorum nomini sacratum, ad Maviros vulgo, quasi virorum matrem vocatur. Habet corpora filiorum Machabeorum cum matre, cuius historia in Bibliis, quae Reginaldus, praesul, sepulcris condidit. Ante portam templi anteriorem hi leguntur scripti Latinis literis versiculi:

Salmona vocor cocta sartagine
Cum liberis litor ignis aspergine
Agens moestissimum Deiparae typum
Unda Rheni rosea sanguine madore
Corpora virginea Hagnetis stant in aede
Praesul dedit Reinoldus sedem.

Ad templi interiorem portam hoc legitur epigramma:

Area virgineo prius haec imbuta cruore
Nunc Machabeorum corpora sacra legit.

Hic est oratorium trium sanctorum regum Hungariae, Stephani, Ladislai et Emerici, qui in coniugio virgo permansit. Hic Hungari qui singulis septenniis reliquias sacras visunt, candelam caeream maximam deponunt, aliasque oblationes faciunt. Goticis literis hi versiculi in commendationem regum leguntur:

Hungariae primos tres santa Colonia reges
His Ursulanis supplex veneratur in agris.
Sic statuere Hungri, metuit quos Turca malignus,
Et quos sacra fides gladio consumit in armis.

I, fol. 235r (p. 473)

In hoc templo plurima quoque virginum Ursulanarum corpora et puteus qui sacro cruore plenus dicitur; de eo narrant quod clausus sit, quod quidam in peccatis mortalibus existentes eo viso statim excaecarentur. Fuit in hoc agro, si vera narrantur, caedes olim Ursulanarum facta, cum moenibus Agrippinensium non foret inclusus. Estque non procul platea quae vocatur de Bloet oder Blomkengass,¹⁵²⁴ per quam sanguis torrentis instar ad Rhenum deferretur. Corpus Sigilindis, reginae, unius Ursulanarum, hic sepultum; vidique suspensum diploma papae

¹⁵²³ Augustinus wist de ketterse (ariaanse) bisschop Maximinus te bekeren tot het ware geloof.

¹⁵²⁴ De voormalige Blümchengasse, nu de benedenloop van de Machabäerstrasse.

Bonifacii, qui sub poena maioris excommunicationis prohibet, ne quis santas reliquias auferat aut urbe exportet.

Patruus meus Hubertus Buchellius, vir provectae aetatis, qui iam octuagesimum aetatis annum attigerat, ex medicorum, ut aiebat, praescripto semel tantum die comedebat in prandio, raro in coena aliud sumebat praeter ovum, ac ea temperantia se ad tam grandem vegetemque aetatem pervenisse, aiebat. Olim Romani contra parum prandebant, coenam sumebant largiter; idque ea ratione, ut refert Hieronimus Mercurialis in *Gymnicis*, quod totis diebus (libro 1, cap. XV) exercitationibus variis se occuparent, quas pleno ventre exercuisse multum nocuisset. Post coenam vero quieti statim se traderent, contra medicorum nostrorum sententiam et vulgarem versiculum: 'Post coenam stabis vel passus mille meabis'.

[07-07-1587] n.s.

VII. Lectiones audiavi Antonii Saliceti in oratorio iuris publico, cum titulo caduciferis, 'de caducis tollendis', explicaret.

Templum parochiale divae Mariae ad Indulgentias pastorem nuper habuit Simonem Isaacium,¹⁵²⁵ Judeum, qui iam Heidelbergae, ni fallor, sacram linguam profitetur, hic plurimas Hebraicas Latinasque sententias ad templi parietem posuit, ut illud Augustini: 'Deus saepe non exaudit nos ad voluntatem, ut audiat ad salutem.'

Unde pontifices Colonienses se Westphaliae duces scribant, videtur exprimere Crantz, *Saxoniae*, lib. VI, capite 39, et capite 48, de Philippi, episcopi, exulcerato erga (in) imperatorem Henricum animo, plura addit.

I, fol. 235v (p. 474)

[08-07-1587] n.s.

VIII. Sunt in urbe duae abbatiae, divi Pantaleonis, cuius amplissimum (vide additamentum ad Usuardum, XI cal. mart.) et antiquissimum templum ad moenia veteris urbis, ubi d. Pantaleonis caput et d. Albini corpus.

Sepulcrum quoque marmoreum Frederici, comitis de Morse,¹⁵²⁶ cum simulachro armato, qui obiit, ut indicat versiculus: 'Anno milleno centum quater X, quater octo'.

Hoc templum ex reliquiis veteribus pontis Rhenani constructum, volunt.

Et d. Martini Maioris,¹⁵²⁷ in cuius templo, licet satis pulcro, nihil vidi memoria dignum, praeter sepulcrum ac epitaphium comitis a Rutberg,¹⁵²⁸ aliorumque quorundum abbatum.

[13-07-1587] n.s.

XIII. Coloniae novi consules electi fuerunt, et in possessionem missi, armata, de more, civium manu deducti ad urbis basilicam. Sunt autem VI consulares, ex quibus II annum regunt, absoluta potestate; designati nunc Kannegieter senior et Hardraetius.¹⁵²⁹ Qui consulatu defuncti erant, baculos candidos, quos, fascium loco forsan Romanorum, prae se ferri iubent, gradibus deiiciunt. Novos vero consules pueri, rosis coronati, baculos novos gerentes praecedunt, quos sequuntur consules togati mixto colore, togas holosericas rubri nigrique coloris induti, inde consulares, magistratus, doctores, et invitati ceteri ex civitatis proceribus, qui hinc ad convivium praelautum (vide Lucianum in *Vitarum auctione*), sed a fabis pisisque inchoatum de more ducuntur, qui mos impedimento fuit, quod serius consules designati munus consulare inierint.

Senatus Coloniensis habet ius in carcerem ducendi, vitae autem necisque potestatem solus habet archiepiscopus. Et fieri potest ut quos capitis damnaverit senatus, praetor antistitis, quem

¹⁵²⁵ Simon (lees Stephan) Isaac, de Joodse pastoor van de parochiekerk St. Maria-Ablas, werd in 1583 protestant.

¹⁵²⁶ Moers.

¹⁵²⁷ Gross St. Martin.

¹⁵²⁸ Rietberg.

¹⁵²⁹ Kaspar Kannengiesser der Ältere en Johann Hardenrath.

‘comitem iustitiae’ vocant, absolvat. Olim senatus fere nullam habebat potestatem in civilibus, cum a consilio praesulis deciderentur omnes causae, tam intra quam extra urbem. Nunc vero, negligente praesule, senatus Coloniensis irrumpit et irrepit in possessionem iudicandi, minuit praesulis potestatem, suamque in dies auget.

Quod sine fabis convivium consulare non fiat, puto a veteri Romanorum more deductum:

priscorum nempe suffragia fabis fiebant, teste Plutarcho, lib. *De liberis educandis*, fol. 119.

Anno 1475 Colonienses propter caesaris et episcopi eorum scriptum et commendationem, in societatem Henseaticam, ex qua annis aliquot, quod Teutonicis mercatoribus ab Anglo captis nihil auxilii prestitissent, exclusi fuerant, iterum recepti sunt in *Chronicon urbis Lubecensis*.

I, fol. 236r (p. 475)

[14-07-1587] n.s.

XIV. Sunt quatuor in urbe ordines mendicantium: franciscanorum sive minoritarum, in quorum templa insignia maiorum meorum¹⁵³⁰ inter nobiles eius fundatores suspensa vidi. Epitaphia hic quaedam legi; ut Georgii Cassandri, quod in meo epitaphiorum libello, cum effigie et elogio: ‘Absit mihi gloriari nisi in cruce Domini.’

Est et aliud iuvenis in pavimento cum insigniis, dracone puerum vorante:¹⁵³¹

‘D.O.M. Joanni Francisco, vicecomiti Mediolanensi hic sepulto, pia mater piique fratres posuere: obiit IX julii anno MDLXXX’ (1580).

Hic etiam ostendebatur sepulcrum, in quo, si vera est inscriptio, unus innocentium puerorum quiescit, Venetiis allatum anno christiano 1380, sub praesule Frederico Herwardio,¹⁵³² qui et illud approbaverat.

Dominicanorum sive praedicatorum; ubi in chori medio sepulcrum Alberti Magni.

Insignia quoque Lysikirchiorum ad sepulcra suspensa quae coniuncta vidi cum Geldriae, et Constantini, consulis, qui obiit anno 1581.

Augustinorum ...

Carmelitarum; ubi plurima sepulcra doctorum in hoc ordine virorum, quos enumerat Baptista Mantuanus libello, quem de doctis eius ordinis viris composuit. Vidi hic picturam monachi, ad vivum expressam apud simulacrum d. Virginis, ante saeculum artificiosa manu factum.

[16-07-1587] n.s.

XVI. Literas ex patria accepi. Summa nempe hic nunciorum commoditas. Sunt nempe qui singulis septimanis Brabantiam, Hollandiam, Zelandiam variasque alias Belgiae provincias petunt; redeunt alii continua serie. Sunt et veredarii, ex quibus Argentoratum, Augustam Vindelicorum, Basileam Rauracorum, Pragam, Juliobonam sive Viennam Austriacorum petunt,¹⁵³³ Gallias alii et Italiam. Ita ut nihil toto orbe geratur, quin ad Agrippinenses perveniat eius fama.

I, fol. 236v (p. 476)

[18-07-1587] n.s.

XVIII. Germaniae principes religionis ergo confoederatos Navarraeo contra Guisios auxilia decrevisse, audio, nempe 14.000 peditum, 20.000 equitum.

Cum frustra hactenus summis viribus nec exiguis sumptibus canonici sancti Salvatoris Traiecti restitissent, ne templum ipsorum demoliretur, circa hoc tempus de eo demoliendo decretum factum.

¹⁵³⁰ Het wapen van de familie Buchell. Zie Berlijns album amicorum, fol. 3r.

¹⁵³¹ Keussen p. 62 leest blijkbaar abus. ‘diacono puerum vocante’.

¹⁵³² Friedrich von Saarwerden.

¹⁵³³ Straatsburg, Augsburg, Basel, Praag, Wenen.

[19-07-1587] n.s.

Romeinse oudheden

XIX. Reliquiae murorum veterum quaedam extant, et eae magnae circa vestales, clarissas vocatas, ac templum Apostolorum,¹⁵³⁴ in cuius area vel circa, muri pars extat cum sepulcro lapideo; pyramisne fuerit sepulcralis vel aliud quid, incertum, a Romanorum tamen temporibus superesse videtur.¹⁵³⁵ Ossa huic in fuisse, quidam putant, et non absimilem literis tamen insignitam vetustioribus arcam lapideam ad urbis fossas cum munimentum ad portam Gallicanam erigeretur inventam, narrant.

Vulgus imperitum Judaeis ascribebat, et non sine ratione, cum Judaei ante aliquot secula hic habitaverint, et ego lapidem sepulcralem Hebraicis notatum characteribus, non procul ab antiquis muris viderim. Alii ludentes ‘Aristotelis sepulcrum’ vocant; et certe optarent hic suum habere numen, spinosi isti collegiorum altercatores, qui omnem literarum elegantiam sordibus inficiunt, et puram veritatis investigationem turbidae subtilitatis conspurcant caeno. Alii volunt Marsilii, Agrippinensis viri olim fortissimi, esse, quod annales videntur approbare.

Hunc narrant Coloniam Agrippinam, ab hostibus obsessam, hoc stratagemate liberasse. Faeminas nempe armis induerat, easque lignatum velut emiserat ab una parte. Ipse cum viris armatis hostem, nil metuentem quippe qui lignatores oppugnare decreverat, omnem illic Agrippinensium vim fore, arbitratus erat, invadit, fugat caeditque, principe ipsorum capto et in foro Agrippinensi gladio punito. De hoc multa fabulatur vulgus. In domo quae Gortzenichts hoes¹⁵³⁶ vocatur, huius statuae, hi versus Teutonici subscripti leguntur:

Marsilius Heiden seer stolze
Behielt Coln met te voren holtze.

Hunc diem adhuc vocant Holtfartdach. Historicus noster in centum se vertit formas, ut veritatem huius historiae saltem divinet, dicitque in proelio caesarem captum. Quem cum capite truncare vellet, promisisse si servaretur vitam suam Agrippinensibus multo utilius fore quam mortem, se nempe multis

I, fol. 237r (p. 477)

privilegiis ipsos ornaturum. Deinde caesarem ipsum, divinare studens, Julium vocat, o hominem divinum! Marsilium quoque putat nobilem Romanum fuisse Agrippinensibus praefectum, nomine Romano conveniente M. Aquilium. Et diem liberatae urbis etiamnum in hominum memoriam esse iovialem¹⁵³⁷ primam post Pentecosten. Vixisse autem fertur sub Vespasiano caesare, ac obiisse aetatis suae anno LX (60), fecitque ei Attilius quidam tale epitaphium:

Marsiliusque meis olim clarissimus heros
Clara dedi patribus bina trophaea manu
Finitimos audax consparso sanguine clade
Devici tetra prodicione simul
Dicebar sapiens merita cum laude mihique
Chara magistratus patria sponte dedis.
Germanicus quandoque furor me authore quievit
Heu quantum patriae abstulit illa dies.

¹⁵³⁴ Bij het St. Klaraklooster ligt de Römerturm, bij de Apostelkirche een groot stuk van de Romeinse stadsmuur.

¹⁵³⁵ Een restant van het Romeinse aquaduct.

¹⁵³⁶ Aan de Gürzenich.

¹⁵³⁷ Donderdag.

Antiquitatis Romanae hic passim inventae sunt reliquiae, nummi, urnae, pocula, statuae, marmora variis notata epigrammatis, arae. Statuas vidi Rheni iacentis simulachrum aereum, hermaphroditi, femineam quoque aeream et militis capite, manibus, pedibusque truncati lapideam, quae extant cum sequentibus aliquibus inscriptionibus apud Joannem Helmannum i.c.: [pentekeningen van altaren met inscripties].

Ara: Bacurdo sacrum M. Albanus paternus optio v.s.l.m.,¹⁵³⁸ tt. Sil. cons.¹⁵³⁹

Ara haec apud doctorem Broich.

Ara: M.H dd. Diabus Malvesis et Silvano aur. verecundus ordo Brito v.s.l.m.

Ara haec est in aedibus Rinckii prope Mauritium.¹⁵⁴⁰

Ara haec in aedibus Constantini Lysikirchii, consulis:

Castori Saturni Nustri

Ara: Deae Victoriae sacrum.

Haec ara alta est VII pedes, lata II pedes, IX pol.; et habet ab altergo delphines, bovem et instrumenta sacrificantium.

Bacurdo sacrum T.Jul. Fortunatus, pro se et suis v.s.l .m.

Junoni Ibusca Biabus M. Asius votum rettulit.

Ara: Deae Fortunae

Epigramma: C. Lollio Is. C.C.P.

Collectus hic lapis cum esset in diversas partes dissectus:

Cassius, velarius fani s. Ger. p. COA TI XXVIII ex. t. a. coniux f.c.

Tutelae pl. M. Ml. sacrum Januarius incensus emeritus, v.s.l .m. (Gr. 104).

Herculi Januarintus moderat col. equitum d.d.

I, fol. 237v (p. 478)

In coemeterio divi Petri parochialis ad muros templi hoc est fragmentum:

...se imperatoribus nost ...sio fl. Arcadio et fl. Eugenio, ...i conlapsam iussu viri cl. ...itis comitis et instantia v.c. ...mitis domesticorum ei ...us ex integro operae faciun ...vit magister Praedius.

[pentekeningen van stenen met inscripties].

Haec inscriptio legitur in aedibus praepositi Summi templi, sunt qui Wandalicam putant:¹⁵⁴¹

Hir Mahtthuler nangul p bewer van Welog in pe wi duom sigi.

Ad templum Cuniberti est simulachrum, ut videtur, ex Romana antiquitate reliquum cum inscriptione: Florentin.

Est etiam apud divum Gerionem sepulcrum antiquum, longum pedes VII, profundum II pedes, I pol., latum II pedes, VIII pol., veteri Romana sculptura.

Ad praepositum d. Gerionis est triclinium sesquipedale iacentis ad mensam et stantis.¹⁵⁴²

Inveniuntur etiam passim lateres cocti hac forma:

Leg. XXII pri.;

Ans Rhenano.

Hic lapis ad vetera moenia non procul porta Flaminica¹⁵⁴³ cum terra foderetur anno chr. 1511 inventus et muri impositus:

D.O.M. L. Aemilius Carus leg. Aug.

¹⁵³⁸ V.s.l.m: Votum solvit libens merito.

¹⁵³⁹ C.I.L. XIII, 8166. Voor de volgende C.I.L.-nummers zie Keussen p. 66-70.

¹⁵⁴⁰ Op de Rinkenpfuhl.

¹⁵⁴¹ Aan het huis van de Domproost (velen vinden het vandalisme).

¹⁵⁴² Een zogenaamde 'Totenmahldarstellung'.

¹⁵⁴³ De Pfaffenporte.

Sunt hae antiquitates omnes ex vivo lapide vulgo ‘credelstein’¹⁵⁴⁴ quemadmodum et sequentia fragmenta:

(Apud canonicum quendam s. Gereonis, Gr. 571, audio pri. min. i. b.).

D.O.M. ...udio Saturnino, ... t. leg. in priman.

...el solis ...terni ...o.a. ...tue ... av.

S.F.Agr... in amo...

...abanu ...gausie ... ispa Col. F.c.

Anno mil. cons. F. ...aferan LX H.S. ... F.c.

Va... Enep ... v. leg. fil. Ann. CVII M Isa ... cti

Prope muros veteres vidi lapidem vili usui aptatum Hebraicis literis paene fugientibus, credo ex Iudeorum sepulcris amotum extare.

Lipsius Coloniam Agrippinensem aut Agrippinensium dicendum magis analogice putat; quam etiam Claudiam agnominatam refert, ex veteri hac inscriptione:

M. Mario M.f. Stel. Titio Rufino, cos., Leg. Leg. I Miner. P.f., Curiae Col. Claud. Aug.

Agrippinensium, proconsul prov. Siciliae, Curiae Amiternorum praefectus, tr. pl.que prov.

Macedoniae, Sevir. Turmar. Eq. Rom. Trib. Laticl. Leg. I. adiu. p.p., IIII-viro stilitibus iudic.

Zosimus, comes, libro I *Historiarum*, Agrippinam vocat urbem maximam ad Rhenum sitam, a Posthumo captam, eiusdem meminit in Salonino Galaeni fil. Meminit etiam Salvianus, lib. VI, quam dicit hostibus plenam, 385.

I, fol. 238r (p. 479)

[23-07-1587] n.s.

XXIII. Hoc die Tres Magi Coloniam introducti ducuntur, praesule Reginaldo, quare hic dies inter fastos celebratur. Horologium est in templo Summo in quo certo pondere icunculae Magorum circumeunt, non sine vulgi et puerorum admiratione.¹⁵⁴⁵

[24-07-1587] n.s.

XXIV. Audivi disputationes publicas in scola collegii iuristarum, quae utilissimae meo quidem iuditio, cum Pandectarum ordinem in elegendis thesibus iuste sequantur, et haec praecipua studiosorum exercitatio, cum nulli iurisconsulti publico stipendio ad docendum alantur.

Audio Hauteppennium ex Barlamontiis fratribus, non instrenuum regii exercitus ducem, pugna Angeliana, cum leviter tantum videretur vulneratus, licet victorem occubuisse; ex equo nempe decidentem graviter casus armatum laeserat.

Archiepiscopus Coloniensis raro ultra tres dies in urbe moratur, quando ex more, ut videtur, omnem urbis faecem alere, dicitur.

Aedes Lieskerckiorum in foro, et Arnoldi a Siegen, equitis aurati, in foro Lignario principibus locandis idoneae, amplae sunt admodum et ornatae ceterisque prestant.¹⁵⁴⁶

[26-07-1587] n.s.

XXVI. Fui in templo divae Mariae ad Garden,¹⁵⁴⁷ quod virginum vestalium, ubi varia vidi sepulcra comitum Nuenariorum, qui multa bona huic contulisse videntur. Est ad chori sinistrum latus tumulus, duos pedes altus, cui superiacent simulachra Cumperti, comitis de Nienarre, qui fuit praefectus perpetuus Coloniensis, dominus in Alpen et Bedbur; et eius uxoris comitis in

¹⁵⁴⁴ Ook ‘Tredlerstein’ genoemd, kalksteen uit de Bovenmoezel.

¹⁵⁴⁵ Het fraaie Uurwerk van de Dom met de figuren van de Drie Koningen.

¹⁵⁴⁶ Het voormalige Hacheneysche Haus am Neumarkt, waar de familie Lyskirchen woonde, en het beroemde huis van Arnold von Siegen aan de Holzmarkt.

¹⁵⁴⁷ Het Mariengartenkloster aan de Röhrergasse.

Limburch, quae obiit anno 1484. Quam sequutus coniux XXV annis.¹⁵⁴⁸ In margine tumuli hi sunt gotticis literis incisi versus:

Gunpertus iacet hic coniunx Margritaque secum,
Haec quinque lustris ante sepulta fuit.
Mille quadringentis quater octuaginta sub annis
Martis nona dies dum subit occubuit,
De Nuenar comes is, de Limburch haec comitissa,
Quos proles clausit incluta sarcographo.¹⁵⁴⁹

In alio epitaphio sunt haec carmina addita:

Praefectus patriae simul et comes (et post 3)
Contra scismaticos commisso transque marinos
Vexit banderia strenue regalia.

Proxima sunt sepulcra Guillelmi et Hermanni comitum de Nieunar, vivo ex lapide cum sculptis ipsorum simulachris, legiturque tale epitaphium, quod filius patri posuit:

I, fol. 238v (p. 480)

‘D.O.M.S. Dulcissimo pientissimoque parenti Guilliello, comiti Nuenario, auctori gentilitiae nobilitatis et patriae illustratori bene merito, qui vixit annos circiter L (50), obiit ad annum redemptionis humanae MCCCC XCVII (1497), IIII idus maias. Harmannus filius.’

En modo succubuit fati exitialibus ausis
Spes patriae et gentis, gloria magna suae:
Ille satus comitum clarus de stirpe Gulielmus
Et patrium ducens a Nuenare genus,
En subiit Lycias sortes retegendaque nulli
Arcana et furvae sceptrum superba Deae
Flete igitur, Charites, et doctae plorate, Camoenae
Crudelemque Atropon Dyndima celsa sonent:
Haec mihi praecepit teneris invisum sub annis
Vitae dulce decus praesidiumque meum,
Haec rapuit carum nimis invidiosa parentem,
Quo nil in terris charius esse potest:
Scilicet ut celeri flatu mare tollitur undis
Et rapit e portu mota procella ratem,
Sic patriae specimen leti brevis abstulit hora,
Sic periit priscae nobilitatis apex;
Namque aderant vires validumque in pectore robur,
Et poterat vita iam potiore frui:
Tum subito immissum tumuit sub corde venenum
Inque auras abiit spiritus aethereas,
Sic ubi lustra decem fato properata peregit
Meta haec, quam nulli transiisse datum,

¹⁵⁴⁸ Graaf Gumprecht II von Neuenahr, de erfvoogd van Keulen, Heer van Alpen en Bedburg, stierf in 1484, en zijn vrouw Margareta van Limburg 25 jaar eerder (niet later).

¹⁵⁴⁹ Lees: sarcophago.

Sed simul ac Stygias penetraverat ille paludes
Et data sunt avido debita naula seni,
Ingemuit cum prole senex variusque popellus
Cui solus placitam ferre solebat opem
Suacia procubuit, etc.

Eiusdem distichon: ¹⁵⁵⁰

πάντα χρόνῳ βραχεῖ τὰ μὲν ἀνθρώπειά πέπονται
ΣΧΗΜΑ βίου φαλάρον σμερδαλέον δὲ τέλος

Hermannus vero, comiti filio, viro doctissimo, qui obiit Augustae Vindelicorum¹⁵⁵¹ in comitiis ab imperatore Carolo indictis, annos natus XXXIX (39), cum esset praepositus cathedralis ecclesiae anno MDXXX (1530), et hic cum parentibus, matre ex familia comitum de Manderscheyt existente, requiescit. Hoc epitaphium positum, cuius tantum partem propter eius prolixitatem adscripsi:

I, fol. 239r (p. 481)

Ne tamen haec quot sint dubites, externe viator,
Sunt tria, sunt unum, sunt monumenta trium.
Hic etenim clarus cum clara coniuge coniux
Conditur, et magis hic clarus utroque latus.

Epitaphium posuit doctissimus dominus Georgius, comes ab Hegstein; aliud addo fragmentum:

Dic quaenam haec Aquila est nova atque recenter
Alis picta nigris rubroque rostro,
Cuius splendiduli micant ocelli,
Fulgent purpurei decenter ungues
Firmo corpore et inscio senectae?
Qualem suaviloqui monent poetae,
Hanc grandem veteri fuisse in aevo
Summo fulmina quae Jovi Gygantum
Contra mille manus superbientum
Magna sedulitate suggerebat. - etc.

Viso luminibus subinde fixis
Et ni fallor ibi videre credo
Quid credam? Video undique docto
Hermannus comiti dicata recte
Pulcra insignia eique non pudenda,
Illius cineres in hoc sepulcro
Ad laevum latus eminent parata
Saxo candidiore, spiritus nam
Coelo perfruitur serenior
Quod curas abigit gravesque luctus
Quod pellit radiis suis tenebras

¹⁵⁵⁰ Zie Keussen, p. 73.

¹⁵⁵¹ Augsburg.

Quod lucem pariter diemque reddit
 Donans gaudia, quae nec auris audit
 Vidit non oculus capitque nullus
 Exquisita homo cogitatione:
 Ipsi haec commeruere mens benigna,
 Et sincera fides, probique mores,
 Cum alma religione copulati,
 Virtutesque aliae severiores:
 Iunge his Socraticas item lucernas,
 Iunge his Oenotrias simul Camoenas
 Ex voto quibus omnibus coactis
 Ipse ad siderias abivit oras. - etc.

Ex hac familia plures vixerunt magni nominis viri, ut Wilhelmus anno 1547, de quo Sleidanus.

I, fol. 239v (p. 482)

[27-07-1587] n.s.

XXVII. In turri divi Cuniberti a rerum criminalium praefectis¹⁵⁵² tormentis subiectus Hieronimus Michaelis, Machliniensis, qui fuerat praefectus Bonnensis, et Bavari multis in rebus commissarius ac legatus. Hic adeo erat in odio omnium, propter multas caedes et supplitia, quibus varios praesertim reformatae religionis homines affecerat, ut eum tanquam sceleratissimum iudicarent, et crudelem mortem promeritum clamarent. Ita ut cum torqueretur infiniti de plebe totum diem otiosi auscultationibus darent; nec unquam quenquam tanto totius populi consensu accusatum damnatumque meminero.¹⁵⁵³

Hoc die grandines cecidisse dicuntur magnitudine ovi.

Cum Buchelliana familia originem ducat ex Ubiis et Marcoduris,¹⁵⁵⁴ inveni eius reliquias in Colloniensi civitate; den Alden ende den Crommen Buchell (sunt vici urbis).¹⁵⁵⁵

[28-07-1587] n.s.

XXVIII. Hic dies divo Pantaleoni sacer est, et in fastis Agrippinensibus minio notatus. In templo huic divo consecrato multae inde indulgentiae. Monstrabaturque cista qua corpus Pantaleonis advectum, narrabant, in quam si quis manu inieciisset hoc anno ab ulceribus liber erat, vulgi opinione. Monstrabanturque reliquiae corporum divae Annae, beati Christophori, Sebastiani, Mathei, Pauli, Agathae, et lapis ex sepulcro beatae Mariae.

XXIX. In templo beatae Mariae Magdalenae, ubi vestalium virginum monasterium, quod Albarum dicitur ab habitu, vidi cruci affixum simulachrum omni forma debita, quod nullo manuum artificio sed naturae miraculo ex arbore crevit, si credere fas est. Diceres simulachrum manufactum Christi crucifixi; apparent vulnera, crines, claves, spinae; habet vasim argenteam, hisce insculptam literis Latinis:

‘Anno reparaetae salutis MCCXXX (1230), cum b. Mariae Magdalenae, vulgo albarum virginum vel dominarum coenobium, autoritate archipraesulis Agrippinensis reformaretur, miraculosa haec crucis Christi imago arida ex arbore, in coenobii ambitu religiosae piissimaeque Virginis devotioni, Deo permittente, excrevit’.¹⁵⁵⁶

¹⁵⁵² Gewaltrichter - een in Keulen aangestelde rechter voor geweldszaken.

¹⁵⁵³ Hij werd 22 aug. terechtgesteld.

¹⁵⁵⁴ Uit Keulen en Düren.

¹⁵⁵⁵ Straatnamen in Keulen; de Krumme Büchel (Griechenmarkt) bestaat nog.

¹⁵⁵⁶ Een wonderkruis in de Maria Magdalenakerk wordt het eerst door B. vermeld; het wordt nu bewaard in de St. Maria vom Frieden-kloosterkerk in de Schnurgasse, aldus Keussen. (In deze kerk wordt een ‘Gnadenbild’ van de H. Maagd bewaard dat uit een verdorde eik gesneden was, afkomstig uit Scherpenheuvel. Van een kruis is geen sprake).

Estque ibidem tunica ex bisso caerulei vel, ut est in archetypo, blavi coloris, quam vidi in summo altari non levi honore suspensam, cui sinistra aberat manica, huius haec ibi historia. In Hungaria urbe Wisegradensi,¹⁵⁵⁷ sic nempe legendam puto, ubi regalis corona caelitus demissa servatur, quendam sacerdotem multotiens precibus a Deo contendisse, ut ea forma, qua quondam cum inter homines humana

I, fol. 240r (p. 483)

carne vestitus viveret, sibi appareret. Quumque noctu per visionem interrogaretur qua spetie cuperet videre Christum, infantis an iam in cruce patientis. Qui infantis elegit; et tunicam bissinam hanc ad aram suspendit, quam inde induit puerilis Christi figura. Et cum diutius veluti mirabundus hanc contemplaretur in missae sacrificio, regina quae forsitan aderat morae causam quaesivit. Ille post multa rem aperuit, quare regina deinceps tunicam hanc summo in honore habuit. Et cum quaedam virgo urbis Agrippinensis illi famularetur, quae pietate quadam commota habitum monastichum assumere destinans, hanc tunicam a regina impetravit. Quam inter santas reliquias et pias antiquitates collocaret, retenta tamen manica sinistra, ut hodie monstratur. Plura erant adscripta, sed satis est originem et nativitatem huius tunicae habere. Annus translationis creditur fuisse MCCCCXII (1412).

Universiteit

Nunc ad Agrippinensem Academiam, vetustissimam Germaniae, perveniam, ex qua multi olim viri docti et subtiles prodire, ut Thomas Aquinas, Albertus Magnus, etc. Anno 1390 quidam hanc Academiam demum fundatam volunt, quod vix est ut credo.

Hodie illarum artium, quae ad magisterium, ut vocant, tendunt, facultas maxime floret, ceterum ius imperatorium et ars medica plane frigent. Theologia parum viget, mathematices, Graecae Hebraeaeque linguae exercitia dormitant. Ita ut meo iuditio proprior triviali scholae quam academiae, in qua omnium artium liberalium necesse est esse exercitium, logica et sophistorum mixtim nugae discuntur, physicam cursim attingunt, promoventur magistri doctoresque artium VII liberalium, cum nullam omnino teneant; philosophique vocantur, quasi vera sapientia in vociferationibus sophistarum et disputantium clamoribus consisteret. Ethicam sive moralem sapientiam, quae vera et homini politico imo homini ad bene beateque vivendam necessaria boni illi sapientiae studiosi vix attingunt. Artes mathematices, orbis mirabilia et scientiam complectentes, ut vetitas fugiunt. Sed haec satis. Academiae iura et privilegia habet ampla; vidi namque bullam Iulii III, pontificis, verbosorum privilegiorum plenam. De origine matriculae scolasticorum Faber, *Agonisticon*, lib. 3, cap. 16, pag. 558.

I, fol. 240v (p. 484)

Collegia, ‘bursas’ vocant, sunt Laurentianum, Montanum, jesuitarum, quorum non parva hic autoritas, et Swolgianum, quod est in vico Geroniano,¹⁵⁵⁸ ubi haec legitur inscriptio: ‘Hoc collegium Swolgianum, fundatum et dotatum est per reverendum dominum Joannem Swolgen, Geldrensem, i.u. doctorem et collegii cathedralis canonicum, et Capitoli P. et ad s. Andream decanum, anno 1582.’ (Nota hic pluralitatem benefitorum contra canones.) Ad aedes publicas Gortzeniorum¹⁵⁵⁹ nuptiis aliisque festivitatibus dedicatas, hoc legi epigramma aureis literis notatum:

¹⁵⁵⁷ Waarschijnlijk in de citadel Wysehrad bij Praag, de oude residentie van de hertogen van Bohemen.

¹⁵⁵⁸ De eerste twee waren gymnasia, voortgekomen uit beurzen; het Swolgianum, een convict, lag niet in de Gereonstrasse, maar daar dichtbij, in Unter Dominikaner.

¹⁵⁵⁹ Het Festhaus in de stad, de Gürzenich (in feite was het opschrift niet daar, maar er tegenover in het huis Quattermart).

Quid sibi fixa velint insignia talia nosce
Si placet, huc propius, care viator, ades,
Me proprio redimens amplissimus aere senatus
Possidet, hinc urbis splendida signa gero
Servio festivis epulis et praebeo tecta
Doctori sponsa sacrificoque sua.
Felicem populum cuius rectore senatu
Tam vigilante status prosper ubique viget.

Hac ex urbe plurimi egregiae eruditionis viri oriundi quorum nonnullorum haec sunt nomina: Cyprianus Vomelius, poeta, quem Kempius Frisium esse, scribit, lib. 2 suae *Frisiae* in descriptione urbis: Groen, Jo. Rheumus Breidbachius, med., Mathias de Colonia, carmelita, Parisiensis doctor, qui vixit anno 1359, de quo vide Gesneri *Bibliotheca*, Joannes Vochs, medicus, qui floruit anno 1537, Joannes Witlich, qui claruit circa annum christianum 1400, Servasius Aedicellius Agrippinas, qui carmine descripsit vitam d. Vilibrordi; meminit etiam [Aegidius] Periander, in sua *Germania*, Bartholomei, et Caesarei, monachi Coloniensis, Pantaleon, *De viris illustribus* eruditione refert Jo. Taulerum, Coloniensem dominicanum fuisse et vixisse anno 1346; Jacobum Sprengerum, dominicanum ibidem quoque vixisse 1494. Idem meminit Arnoldi et Theodori Birckmannorum, Andreas quoque Gail i.c. celebris, et variis Germaniae principibus a consiliis, ac tandem quoque Caesar non minimum hanc urbem illustravit, cuius meminit H. Pantaleon part. 3, pag. 485. Libri ab eo editi extant a doctis valde probati. Henricus Sudermannus, syndicus Hanseaticarum urbium, ex nobili familia fuit Coloniensi.

E regione Coloniensi in ruinis Tuitiensibus erutum mar[mor] semifractum hoc inscriptum (ex Pighii memoriis):

O Rufino / o ex dec. / s moesicae / nsus s leg. G. / micus et he...

I, fol. 241r (p. 485)

Augustus

Conveniunt rebus, qui dixit nomina, veram
Naturae inspexit ingenio ille viam:
Tradidit Augustum Romani nominis auctor
Nomen, at ante mihi sextus id ordo dabat:
Imperio Romam ille auxit se nomine; fructus
Augeo, et ille auctor urbis, ut orbis ego.¹⁵⁶⁰

[01-08-1587] n.s.

Kalend. Hoc die fui in templo d. Columbae parechiali pulcherrimo, ubi quaedam erant epitaphia, inter quae unum Wilhelmi a Wisental, nobilis, cuius nescio quis plagiarius ex Italia, nam tale est doctissimi viri Joviani Pontani, novo furti genere traduxit.

Est aliud Gertrudis, Hermanni Honorii i.c., viri clari, uxoris. (Vide ad praefatam concio[nem] de bonis operibus Til[manni] Bredenbach). Honorii autem ad Romanos originem referunt; cum XV (15) familiae nobiles Romanae in Coloniā Agrippinensem missae dicantur.

Legi quoque pulcro in lapide hoc epigramma sepulcrale Hacfortii, quem Arnhemia produxerat e nobili familia:

¹⁵⁶⁰ Mogelijk ontleend aan een kalender, denkt Keussen ten onrechte.

‘D.O.M. et Ae.M.S., Bernardo Hacfort, Arnemensi patritio, / magna ingenii elegantia, / indolisque subtilitate, / adolescenti praeclara spe, / iuris civilis studium ingresso, / ante diem, eheu, summo / cum suorum luctu, saeva / peste sublato filio, / dulcissima mater pientissime posuit. / Vixit annos XVIII, obiit / anno Christi MDLXXVIII (1578), / A.D. idus septembris.’ Hoc mense varii in Belgia de pace rumores spargebantur, sed vani.

Disputabatur de fide et operibus, et quidam opinionem papistarum hoc argumento refellebat, dicens opera christianorum esse duplicia spiritus et corporis, ea quae spiritus essent a Deo provenire, non nobis asscribenda sed earum auctori cum omne bonum a Patre luminum proveniat, ex nobis tantum mala, id est corporis opera prodire, quae vera essent nostra, ergo nostra nobis obesse, non prodesse ad salutem, et tantum salvari operibus spiritus, quae licet abusive etiam nostra dicantur, re vera tamen nostra non sunt.

I, fol. 241v (p. 486)

[03-08-1587]

III. Audio, Ordines confoederatos Anglis coniunctos classem ingentem instruere, ut Slusianis obsessis opem ferant.

Coloniae si quis in aedibus mortuus, ligneae rubri coloris candelae inditium praebent.

[04-08-1587] n.s.

IV. Hoc die fui in templo Servatiano, antea Porta Coeli dicta, ut indicant hi versus ibidem expressi:¹⁵⁶¹

Quem nunc sanctus habet praesul Servatius aedem,
Haec quondam Coeli est Porta vocata diu.
Nox erat, oranti coelo super astitit ignis,
Quae templi causa est nominis illa fuit, etc.

Quo quoque die templum Paulinum venui propositum, et omnis suppellex conscripta, quemadmodum et libri, in urbe Ultraiectina.

Est quoque templum paracho et virginibus celebre divo Mauritio sacrum, ubi in tabula quadam haec depicta habebantur. Quidam pauper clericus a diva Virgine et santo Mauritio petierat donum ingenii, quod cum impetrasset, fit tandem episcopus Meidenburgensis¹⁵⁶² in Sassia.

Cumque male viveret, et cum quadam vestali rem habuisset, fuit monitus tertio ut resipisceret, ac illam a se fugaret. Qui nihilominus pertinax in vitiis permansit, quare noctu quadam ante d. Virginem episcopali habitu in templum est pertractus, ibique ab angelis degradatus. Omnibusque ornamentis sacerdotalibus etiam eucharistiae sacramento spoliatus fuit, nudusque a d. Mauritio capite truncatus. Nomen huius fertur fuisse Udo.¹⁵⁶³

Olim quoque virgines suam virginitatem Deo vovisse, constat; quae tamen nullis erant astrictae regulis, tales nempe furva sive nigra veste usas, scribit Hieronimus.

In templo clarissarum virginum vidi multa insignia de Jeude, quae nobilis familia et antiqua a Romanorum memoria, sunt haec tres pilei flaminici, ut in nummis Romanis pinguntur.¹⁵⁶⁴ Est in eodem templo sepulcrum Annae de Bavaria, quae obiit anno MCCCC LXXI (1471). Hae virgines vulgo male audiunt, ut parum de pudicitia sua sollicitae; diciturque illud monasterium lupanar monachorum.

¹⁵⁶¹ De voormalige Servatiuskapelle aan de Johannisstrasse (Keulen-Ostheim?).

¹⁵⁶² Maagdenburg.

¹⁵⁶³ Het schilderij is onbekend, en er is geen bisschop Udo in Maagdenburg geweest.

¹⁵⁶⁴ Die familie Jude voerde drie zilveren jodenhoeden op een rood veld als familiewapen.

Sub Hermanno Pio, episcopo, anno MCCCC LXXI (1471) fundatum est monasterium vestalium am Schulstein,¹⁵⁶⁵ ubi nuper domina de Rosauw, nobilis faemina sed impudicissima, utpote quae relicta marito cum quibusvis miscere se solita erat, custodiae tradita fuit.

Eodemque tempore schola Judeorum consecrata, quae nunc Hierusalem dicitur, anno nempe MCCCC XXIII (1423) Judaei civitate eiecti,¹⁵⁶⁶ dabant nempe tributa magistratui, quemadmodum et episcopo. Quare, cum quererentur apud episcopum quod duplici onere gravarentur,

I, fol. 242r (p. 487)

ipse liberos a civitate iudicavit. Quod ipsum caesar confirmavit, qui tamen de Coloniensium privilegiis edoctus, nihil ultra molitus est. Pontifex quoque Romanus votis Agrippinensium annuit. Quare, ut se vindicarent a Judeis, eos urbe expulerunt, et synagoga eorum in christianorum usum consecrata; cum florisset Coloniae Agrippinae CCCCXIII (414) annos. Est oratorium Jerusalem dictum contra basilicam senatoriam, ubi spectatur tabula egregia arte confecta, quae pictorum maximorum iuditio probatur.¹⁵⁶⁷

Templum divi Lupi instauratum a Wilhelmo a Verne et consecratum a Conrado, vice-episcopo, anno christiano MCCCC XCIX (1499).¹⁵⁶⁸

Apud franciscanos quiescunt ossa Scoti,¹⁵⁶⁹ sophistae invincibilis, cuius vitam brevi elogio enarrat Jovius.¹⁵⁷⁰

Albertus Magnus scribit se vidisse Coloniae in oratorio Trium Regum gemmam, quae duas effigies naturaliter, nullo artificio effectas monstraret.

Haec urbs, cum plurimos in lucem ediderit scientia aliqua illustres, virginem quoque dedit Annam Pallantiam, poetica arte celebratissimam. Hanc vulgo ‘de Heldin’ quasi viraginem vocant,¹⁵⁷¹ a Posthio passim celebratam, apud quem et eius versus exstant in *Adoptivis*.

Portae quae ad Rhenum et supra ob loci angustias, cum de portis urbis ageremus [fol. 224r], obmissae sunt 12: 1. der Dranckgassport, 2. Nyergassportz, 3. Mullenportz, 4. de Vischpoortz, 5. Batzgasspoortz, 6. Coelpoertgen, 7. Mercktmisgassenpoortz, 8. Haesepoort, et paulo post sequitur een cleijn binnenpoortgen, prope Leuwensteynhuys, 9. Rijngasspoort, 10.

Viltzgravepoortz prope Lyskirchen, 11. de groote Wittegassenpoort e regione s. Georgii, 12. Holtzpoirtz am Holtzmarckt.¹⁵⁷²

[25-08-1587] n.s.

Hoc tempore. In Hollandia factio Anglicana multas movit turbas. Nam cum sex sint ibi civitates principes, ‘capitales’ vocant, harum duae antiquissimae, videlicet Dordracum et Harlemum, consenserunt in absolutum reginae Angliae principatum, salvis omnibus ipsorum privilegiis. Sed quatuor, videlicet Amsterdamum, Gouda, Delphae et Lugdunum, in plenam potestatem consentire noluerunt. Traiectenses etiam consentierunt Anglicis cum nonnullis minoribus oppidis. Tria vero Hollandis a Leycestrio proponebantur in comitiis: 1. ut se

¹⁵⁶⁵ Het convent in het Hause zur Büchse, aan de Eigelstein, werd in 1471 in het boetezustersklooster (Büsserinnenkloster) S. Maria Magdalena zu Bethlehem veranderd.

¹⁵⁶⁶ De Joden werden in 1424 uit Keulen verdreven, hun synagoge tegenover het stadhuis kreeg later de naam Jerusalemkapel.

¹⁵⁶⁷ Dit altaarstuk is het beroemde zogenaamde Dombild.

¹⁵⁶⁸ De weldoener van de Lupuskirche was Wilhelm von Herne. De inwijding door de wijbisschop Konrad von Arnsberg volgde in 1399.

¹⁵⁶⁹ Duns Scotus, begraven in de Minoritenkirche.

¹⁵⁷⁰ Paulus Jovius. Keussen leest abus. Junius.

¹⁵⁷¹ Buchelius vermeldt Anna van Pallandt in een brief van 16 sept. 1633 aan Anna Maria van Schurman. Keussen denkt abusievelijk dat hij Margareta Held bedoelt.

¹⁵⁷² In het Duits: 1. Trankgassentor, 2. Neugassentor, 3. Mühlengassentor, 4. Fischporte, 5. Salzgassentor, 6. Kohltörchen, 7. Markmannsgassentor, 8. Hasenpforte (bij Hause Löwenstein), 9. Rheingassentor, 10. Filzengrabentor (Doppeltor), 11. Grosses Witschgassentor, 12. Holztor.

defendere posse declarent; 2. vel ut reginam Angliae pro superiore agnoscant; 3. aut pacem una cum regina cum Hispano ineant.¹⁵⁷³ (Vide *Remonstrations* editas, quas apud me habeo). Anglicanis partibus Traiecti adherebat Hermannus Stuycker, Swollanus, alias Modet, homo seditiosus, qui et post, licet parum in proposito consisteret, ex urbe dimissus.¹⁵⁷⁴ [14-08-1587] n.s.

14 huius. In Zelandia nomine Leycestrii summi provinciarum confoedaratarum in Belgio praefecti edita constitutio qua prohibetur spargere calumnias et maledicta de regina aut gente Anglica, Ordinum quoque praefectis. Huius apud me habeo exemplum, Middelburgi excusum.

I, fol. 242v (p. 488)

Hieronimus Michaelis¹⁵⁷⁵ in carcerem comitis iustitiae ex publico traductus est, et satellitibus urbanis custoditus; civitas nempe ius gladii non habet. Scabini quoque hominis sontis arreptionem perdidit anno MCCCC XXVII (1427), eo quod civem quendam Henricum de Thebes inique suis in aedibus custodientes morti adiudicassent. Cum vero Colonienses contra Robertum, archipraesulem LX (60) Coloniensem, bellum gererent, in foro faenarum patibulum, rotam et reliqua iustitiae insignia erexerunt, ex privilegio iis a caesare anno MCCCC LXVII (1467) concessum. Quando, cum crucem senatus erigi curasset, ipsemet episcopus armata manu impediit, nec tantum vel a caesare sibi iuris adimi passus est.

[05-08-1587] n.s.

V. Antonius Salicetus¹⁵⁷⁶ incepit explicare publico in auditorio materiam contractuum innominatorum.

Vidi tum inter Italos, qui hic plures mercaturae gratia commorantur, qui faeminarum prostitutarum instar variis sese fucis ad dedecus virilis sexus inficerent. (Vide Tertullianum, *De cultu faeminarum* capp. VIII et IX).

[06-08-1587] n.s.

VI. Slusianis turrim quandam ereptam, narrant, Hollandos vero Anglosque classe ducentarum navium instructissima obsidionem solvere tentasse, sed tormentorum multitudinem veritos, infecta re discessisse. Cumque altero deinde die circa Ostendam milites aliquot in terram praedatum exposuissent, ii a regiis fugati sunt. Slusia paulo post dedita, chyrurgorum praecipue, ut volunt, inopia, cum ii qui vulnerarentur, medicum non invenirent. Alii causam quoque fuisse vel maximam, quod inter se Angli et Hollandi parum convenirent et invicem inviderent, non falso narrant.¹⁵⁷⁷

[10-08-1587] n.s.

Die s. Laurentio sacro. Solent Agrippinenses uvas maturas consecrare, et novo musto missam celebrare. Hoc vero anno cum haberi non possent, fictitias ex caera fecerunt, ac de more summo populi concursu obtulerunt.¹⁵⁷⁸

X. Traiecti Gerardus Canifius admissus est, et propraeturam gereret loco Gerardi Remuntii.¹⁵⁷⁹ [11-08-1587] n.s.

XI. Vidi sponsam Brabantam ex ditissimis mercatorum familiis De Deckere; omnia erant antiquum in morem instructa, ipsa vero nudis crinibus incedebat modestissime. Aderant fratres comites, caereis ominis causa praecedentibus.¹⁵⁸⁰

¹⁵⁷³ Zie over deze Statenvergadering van 25 augustus 1587 te Dordrecht, Bor (ed. 1679) dl. III f. 30.

¹⁵⁷⁴ Vgl. Bor II, p. 953. Na enige weken kwam Modet weer in Utrecht terug.

¹⁵⁷⁵ Zie fol. 239v en 243v.

¹⁵⁷⁶ Zie fol. 235r.

¹⁵⁷⁷ Zie over het beleg en de inname van Sluis, Bor II, p. 982 e.v., en III, p. 18 e.v.

¹⁵⁷⁸ Zie over deze gewoonte om de most op st. Laurentius als miswijn te gebruiken, de uitvoerige voetnoot van Keussen op p. 84.

¹⁵⁷⁹ Gerrit Knijf; Gerrit van Roermond.

¹⁵⁸⁰ Na de val van Antwerpen in 1585 waren veel protestanten naar Keulen gevlucht.

Circa hoc tempus Janum Eduardi de Monin, adolescentem, summo ingenio praeditum, philosophum acutissimum, et tam in Latina quam patria poesi versatissimum, cum ante dominae fores excubaret aut nescio quid cantillaret, imminentis fati securus, indigne trucidatur.¹⁵⁸¹

I, fol. 243r (p. 489)

[15-08-1587] n.s.

XV. Coloniae magnum malum et quietis nocturnae impedimentum cimices ex parietibus istis luteis, parcius nempe calce utuntur, prodeuntes, contra quos vide remedia ex Constantini *Rustica*, (lib. XIII, cap. 14), et Leonis Baptistae Alberti (*De re aedificatoria*, X, cap. 12).

In festo Assumptionis d. Virginis solent hic fasciculos absynthii aliarum herbarum colligatarum ad templum deferre, ut aqua lustrali consacrentur, pro fulgure remedium.¹⁵⁸²

Domi abbas in Oostbroeck, confictis causis, in vincula coniicitur et torquetur.

[18-08-1587] n.s.

XVIII. Qui sacro crismate aut eucharistia in extrema morte non notantur, et a catholicorum romanorum religione abhorrent, extra civitatem sepulturae mandantur; ubi agrum iis donavit quaedam mulier, Goriorum a Caldenbroeck, mater.¹⁵⁸³ Quidam quoque impetrant a senatu coemiterium miserorum, non exiguo praetio prope d. Catarinae templum.

[21-08-1587] n.s.

XXI. Domi a magistratu lustrati sunt cives.

Hoc tempore. Coloniae vetus mos vigilandi in templis, ob quem cryptae olim factae, a jesuitis revocatus. Noctu nempe templa illorum aperta manebant, plurimis utriusque sexus hominibus ibi convenientibus ad orationes pro faelici annonae proventu. Vide Augustini *De confessionibus*, (lib. 90, cap. 7), ubi dicit tempore Ambrosii institutum Mediolani, ut hymni et psalmi secundum morem orientalium canerentur, ne populo moerore tabesceret ob persecutionem Arrianorum. At concilio Ellibertino¹⁵⁸⁴ legimus prohibitum faeminis pernoctare in templis, num. 35.

Eodem hoc tempore S.P.Q. Agrippinensis varia opera publica locavit: ad Rheni ripam portam, item munimentum ad portam Gallicanam, turrim quoque ingentem ad Severianam demoliri iussit, cum Rheni cursum ab urbe averteret.¹⁵⁸⁵

Nuenarii comites multa habent hic privilegia, ipsorum nempe iurisdictionis et Hachta carcer, habentque ibidem occultorum consiliorum basilicam, 'Agrippae basilicam' vulgus appellat.¹⁵⁸⁶

Ad Egelsteinium regionem suum habent praetorem, qui certos census quotannis ex aedibus colligit.

Moenia ad Rhenum instaurata sunt, ut habet inscriptio anno christiano MCCCC LXI (1461).

De Leocadia, virgine Toletana et martyre, cuius corpus Coloniae traditur quiescere et inter reliquias sanctorum conservari, vide [Johannem] Vasaeum in *Cronico Hispaniae*, pag. 277, vide [André de] Rezende, *Epistolam ad Kebedium*, 167.

[06-08-1587] n.s.

Huius mensis die 6. Julienses vi occupant Brisiacum,¹⁵⁸⁷ oppidum inter Bonnam et Anternacum fere medium ad ripam Rheni situm, eo quod incolae puriorem religionem essent amplexi, ibidemque fugato consule et ecclesiaste, uno atque altero ex civibus occiso, jesuitas introducunt, et cives ad papisticam cogunt religionem capescendam, inde spoliatis quorundam

¹⁵⁸¹ Jean Edouard Monin (1557-1586), Franse dichter, gedood in Parijs.

¹⁵⁸² De 'Kräutersegen', waarnaar deze dag in het Duits 'Unserer Frauen Würz- oder Krautweihtag' heet.

¹⁵⁸³ De moeder van de heer Von Goor zu Kaldenbroeck had in 1578 een stuk grond geschonken, bedoeld wordt op het zogenaamde 'Junkern- oder Geusen-Kirchhof'.

¹⁵⁸⁴ Granada.

¹⁵⁸⁵ De Ark bij Baien.

¹⁵⁸⁶ De Betzenkammer, die bij de Hachtore lag.

¹⁵⁸⁷ Niederbreisig, halverwege Bonn en Andernach.

domibus 27 augusti cum praeda abierunt. Huius rei apud me habeo delineationem cartaceam, quae singula gesta suo loco exprimit.

I, fol. 243v (p. 490)

Agrippinenses ex ducatu Montano¹⁵⁸⁸ multam commoditatem capiunt; fructuum nempe omnis generis summa hic copia, frumenti item ac leguminis, lignorumque, hinc ferarum omne genus. Rustici vero illi Montani cervos quam plurimos inscio principe capiunt, et vili admodum pretio Agrippinensibus vendunt. Plurimosque abricocios, persicorum est genus, minores in forum venales exponunt, vulgari lingua ‘cardumeltgens’¹⁵⁸⁹ appellantes. Comedunt Colonienses panem nigrum ex siligine, non tamen contemnendum, vel ex flore tritici album. Ex puro tritico non vescuntur, nec est pistor in urbe qui faciat. Apud Tuitios vero Brabanti sunt qui in urbem deferunt panes triticeos.

[22-08-1587] n.s.

XXII. Hieronimus Michaelis ex Hachtano carcere ad iudices deductus, ubi condemnatus mortis accepit sententiam. Inde ad caeruleum lapidem¹⁵⁹⁰ ex veteri more deductus, ibique sententia irrevocabilis effecta, totiusque populi concursu ad supplitii locum pervenit, extra urbem. Civium quaedam cohortes in armis erant, ut is locus ab insidiis tutus foret. Verebatur nempe Bavari¹⁵⁹¹ dolus, qui occulte eum liberare conabatur, saltem ut fama publica iam ferebat, insigniores et patritii in equis erant, cum vigilibus nocturnis armatis, ac comite iustitiae, violentiarumque praefectis. Nescio an unquam tot homines uno in loco viderim, et quod magis miror, nemo inter tot qui eius misereretur, erat. Omnesque uno ore violentiori morte dignum iudicabant, tantum apud cuiuscunque ordinis homines odium suae crudelitatis excitarat. Apud Agrippinenses vero hoc praecipue, quod contra ius inter cives iam receptus non tantum civem alio loco convenisset sed et criminaliter accusatum morti adiudicasset. Anno nempe christiano MCCCC XXX (1430) senatusconsulto constitutum erat capitis poena ne civis civem alio loco quam Coloniae conveniret aut in ius vocaret. Tum demum qui a multo iam tempore non privatis tantum personis, sed et urbibus coeperat esse formidabilis, principis electoris vicarius et legatus, qui tot innocentes morte affecerat, nocens ideoque damnatus iustissime inter carnificem monachumque mortuarium¹⁵⁹² medius stabat animo ut videbatur vultuque constanti. Corpore erat procero, vultu pallido, vestes erant nobili viro dignae, et gladio cadit alios punire solitus. Ignominiosissimoque in loco Tau Gallici sepelitur,¹⁵⁹³ frustra deprecantibus amicis ingens hoc fortunae deceptricis ludibrium et exemplum plurimis ante oculos ponendum.

Lingua Coloniensium mixta est ex Belgica et Germanica, voces tamen tarde et ridicule trahunt.

I, fol. 244r (p. 491)

[23-08-1587] n.s.

XXIII. Hoc die adii Martinum Monheimum, qui falso nomine Buchellianorum se vendicabat ac eo mihi notus erat, cum nunquam eius maiores hoc fuissent usi, et insignia plane essent diversa, ut consuetudinem contribulorum cernerem.

Habet nempe civitas tribus XVII, ‘gaffelen’ vocant.¹⁵⁹⁴ Habent suas aedes singuli, ubi conveniunt singulis diebus dominicanis, et per vices sumptus faciunt. Mensae sunt oblongae;

¹⁵⁸⁸ Het graafschap Berg.

¹⁵⁸⁹ Modern Duits: Katömmel, een klein soort abrikoos.

¹⁵⁹⁰ Duits: Zum blauen Stein.

¹⁵⁹¹ De Keulse keurvorst Ernst von Bayern.

¹⁵⁹² Een ‘Totenmönch’, een monnik die de veroordeelde bijstond.

¹⁵⁹³ Hij werd onder de galg (‘het Franse touw’) begraven.

¹⁵⁹⁴ Er waren in Keulen niet 17 maar 22 Gaffeln of Zünfte (gilden, broederschappen).

unicuique orbis est cum pane, deinde discus magnus cum carne bovina recenti et fumata et perna porcina. Quisque quantum placet capit, ad vicinosque transmittit. Sic inde cum caseo agitur. Quisque vini poculum habet, fundit solvitque domus custodi, quem ‘weinmeister’ vocant, qui et nomine sumptus facientis pauca praefatur, et ut orationem dominicam cum salutatione angelica¹⁵⁹⁵ pro mortuis hoc anno et morituris recitent, ac civium concordia admonet. Inde gratiae cantantur, tum disceditur, vel si placet poculum ad haec atque alterum bibere licet. Possunt etiam externum aliquem amicum adducere. Facile etiam externi recipiuntur modo se boni nominis probaverint, et nummum dederint quem vocant ‘raderweispenninck’.¹⁵⁹⁶ Habent hic sua suspensa insignia.

Anno MCCC XLVI (1346)¹⁵⁹⁷ hi tribus instituti, qui ante id tempus erant confraternitates, consilio et voluntate Frederici de Herwarden, episcopi LVIII. (58.), quo etiam tempore instituti II consules, I quaestor aerarius, violentiarum praefectus, et qui sequuntur: stymmester, weinmeister, ampluiden, inhibitiemester, thornmester, memoriaelmester, ordelmester, woirderbeltmester, wegenmester.¹⁵⁹⁸

Un jesuist icy donna un bon moyen pour ne disputer de la religion, car quand on disoit qu’il n’avoit de purgatoire, respondit: ‘C’est vray quant a toy, quy n’auras la purgatoire mais l’enfer, au moy, si ne suis purgé le fera.’ Et quand on disoit les saints ne prient pour nous: ‘C’est vray, respondit il, non pour vous qui ne le croyez, mais pour moy que le demande, et ainsy de caeteris.’

Vidi ad basilicam senatoriam turrim latam variisque circum statuis ornatam, hanc a Judaeis olim fabulosum vulgus conditam, refert.¹⁵⁹⁹ Pictura recentior restauratam anno 1572 indicat, in hac arma omnis generis antiqua conservantur, ut tela, arcus, balistae, etc.

I, fol. 244v (p. 492)

[25-08-1587] n.s.

XXV. Germani principes luterianorum et reformatorum opibus et viribus adiuti, egregio exercitu campaniam Gallicam per Lotharingiam invadunt, ut hugenotis Franco-Gallis auxilium praeberent.

Audio Argentorati publica esse diversoria, ubi quisque pro dignitate tractetur, idque certo statuto pretio.

Sunt apud me quaedam ‘vaticinia’, ut vocant, de rege Henrico III Poloniae et Franciae, unum Gabrielis de Marnisia, alterum Petri Turelli, qui ante C (100) annos Francisco I captivitatem praedixerat.

Eodem die fui apud generum vel levirum Simonis Isaacii, Judaei baptisati, ac nuper pastoris Mariae ad Indulgentias, qui multa magnifica de suo Simone prolocutus, dixit eum apud Heidelbergenses magnae esse aestimationis, et ipsum olim a jesuitarum concionatore eloquentissimo, Brilmakero, invitatum pinguibus beneficiis, ut ab incepto desisteret, nec catholicorum placita impugnare pergeret, quem tum confessum, calvinianos plurimum negotii catholicis romanis facessere, luterianorum vero argumenta frivola et confutata facillima. De hoc Judaeo baptisato vide carmen Joh. Posthii in *Belgicis*.

¹⁵⁹⁵ Onzevader en weesgegroot.

¹⁵⁹⁶ Vgl. fol. 245r.

¹⁵⁹⁷ Lees: 1396.

¹⁵⁹⁸ In het modern Duits: Stimmeister, Weinmeister, Amtleute, Inhibitiemester, Turmmester, Memorialmeister, Urteilmeister, Wuchermeister, Wegemeister.

¹⁵⁹⁹ De Rathausturm werd in 1407-1414 gebouwd, niet door de Joden maar op voormalig Joodse grond, met het geld van de in 1396 verdreven aristocraten.

Cum varia admodum apud Germanos moneta, ob principum regionumque varietatem et multitudinem, quaedam hic addam, mei peregrinatione Germanica nota numismatis in genera:
 Bremensis grote: Hol.-Belgica blancke, 1 penn.
 XII groten: dubbelde reale, X stuver ofte copstuc.
 Bremens. swar: diobulum, valet 2 penn.
 Brunsw. grosser: stuferum
 Brunsw. marriengros: tweblancken.¹⁶⁰⁰
 In Palatinatu et ad Rhenum valent batzei: ad valorem nostri stoteri:
 XXI batzen: thalerum philippicum
 XXVI batzen: scutum aureum Francicum
 XIV obuli: batzeum faciunt
 VIII Rin. overlants weispenn., sed multo meliorem Coloniensi,
 Bononiensium quoque moneta: ad III batzeos.
 LII (52) albus oder weispenn. Cols: thalerum Hollandicum vel VIII marq, IV albus;
 Marcq: 6 weisp. Colns; een Cols weispenn.: 12 heller.
 LXXV (75) albus vel XII¹⁶⁰¹ marq: thalerum philippicum
 XC (90) albus vel XV marq: scutum aureum Francicum
 LXXXVII (87) albus vel XIV¹⁶⁰² marq: pistoletum Hispanicum
 IV marq floren. Colon.: XV stuf. Holland.
 Ducatus simplex: IV flor. Col. cum dimidio.

I, fol. 245r (p. 493)

Raderschelling 14 haller: VII duits Hollants
 Raderweispenn. 28 haller: III blanck Nederlants, 7art. stuv.
 Wetmanneken:¹⁶⁰³ Colon. 8 hall.

Colonia Agrippina iam olim santa appellata fuit a multitudine relliquiarum, unde et hic versiculus:

Santa Colonia diceris, quia sanguine tincta
 Santorum, meritis quorum stat undique cincta.

De hac quoque illustre fecit elogium Julius Caesar Scaliger, quod breve quidem sed amplum complectitur amplae urbis elogium:

Maxima cognati regina Colonia Rheni,
 Hoc te etiam titulo Musa superba canit
 Romani statuunt, habitat Germania, terra est
 Belgica: ter felix, nil tibi, diva deest.

Erasmus Roterodamus praefati libelli de Machabeorum martyrio qui Josippo ascribetur:¹⁶⁰⁴
 ‘Quin magis universae Coloniae Agrippinae magnopere censeo gratulandum, urbi tot modis felici, verum haud alio titulo feliciori, quam quod una tam multa tamque eximia pietatis pignora

¹⁶⁰⁰ Dubbele Weisspfennig.

¹⁶⁰¹ Lees: 12½.

¹⁶⁰² Lees: 14 ½.

¹⁶⁰³ Duits Fettmännchen, zo genoemd vanwege hun vette glans.

¹⁶⁰⁴ Josippon of Joseph ben Gorion schreef in de 10^e eeuw een Joodse kroniek, de *Josippon*, een vertaling door Seb. Munsterus verscheen in 1541.

gremio suo complectitur. Felicior etiam futura si quorum servat reliquias eorum virtutes exprimat, et quorum possidet corpora, ab horum moribus non sit aliena, nimirum si Trium Regum pietatem sinceritate religionis imitetur, si Undecim millium virginum martyrio dignam puritatem vitae sobrietate aemuletur, si fortissimos adolescentes Machabaeos, et invicti pectoris viraginem animi infracti constantia referat.’ [Ep. 842, ll. 20-29].

Concilia Coloniae olim celebrata anno 887 et 346, de quibus vide Onuphrium in *Chronico ecclesiastico*, 871.

Fuere circa hoc tempus Traiecti apud nos aliquot monumenta antiqua templorum demolita, ut templum Salvatoris antiquissimum, templi Civici ‘chorus’, ut vocant, quemadmodum et Brigidani. Templi quoque pulcherrimi divae Virginis tectum plumbeum sublatum, quod inde scalis canonicorum impensa restauratum.¹⁶⁰⁵ Cum iam ante solo tenus demolita extra urbem coenobia Oestbroeckiorum, carthusiorum monachorum, Vici Veteris, Dalensium dominarum, Bethlemitarum virginum, sacella item d. Martini, d. Anthonii, d. Annae, d. Marthae, in urbe franciscanorum, dominicanorum monachorum

I, fol. 245v (p. 494)

monasteria, sacella ceu oratoria ierusalemitanorum fratrum, quod ad similitudinem templi sepulcralis ierusalemitani conditum, dicebatur exacte formam Sepulcri Dominici praeferre, divae Elisabethae orphanorum, quod iam bombardorum ictibus ab Hispanis totum erat perforatum, et alexaniorum vespillonum.

De horum instituto et ordine sic Franciscus Modius (in libro, ubi habitus cleri et monachorum exprimuntur): Cellarii ita vocati a cellulis, in quibus aegris operam dant, et dicti alioqui visitationis seu charitatis, sive et misericordiae fratres, valetudine affectos quod visere mortuosque efferre soleant, interius linteam vestem atrii coloris, exterius fuligineam gestant, hos originem suam ad apostolica fere tempora referentes, sed prope ad nihilum redactos, alii subinde atque alii instaurarunt.’ Nos quoque hodie ‘cellebroeders’ vocamus.

Ambrosius Nolanus, *De Nola*, lib. 3 cap. 1, hos ibi plane profanos esse tradit, ac umbram tantum initiatorum adferre, quem vide. Succurrit quod nuper in hac civitate a quodam huius generis audiverim; is nempe cum non procul a me mulierem aggrederetur elemosinam petens, cum tamen membris esset praevalidis praeditus et labori aptissimus, ac propterea ubi ea reprehenderetur, protinus respondit, ‘eheu, mea domina, causa meae mendicitatis est bona civium valetudo, cum tam pauci mortales moriantur.’ Egregia sane excusatio qui suum tantummodo lucrum, ex alterius malo expectaret. De hac materia videndus liber *Gustuum Montani*¹⁶⁰⁶ cap., quod commodum unius alterius incommodum, 22, lib. 1.

I, fol. 246r (p. 495)

Agrippinenses cives bellicosi et feroces, senatum tamen debita veneratione observant. Voluit Traianum apud Agrippinenses imperatorem salutatum (*Eutrapelicae* [narrationes], lib. VIII), propterea civitatem multis privilegiis ornasse, ac XV familias Romanas huc deduxisse, V ad bellum, V ad consilium, V ad opus civile; civesque iuris Italici esse voluit, unde hi versiculi Teutonici:

Ur edell burgern, wyr fryen uch,
disse gulden bull sy ure getuch.

¹⁶⁰⁵ Zie fol. 147v.

¹⁶⁰⁶ Mogelijk Michel de Montaigne.

Familiarum haec sunt nomina, in Germanicam linguam nunc conversa: Overstoltz, Scherfing, van Horne, Quatermart, van der Adocht, Hardenfust, vom Ghyre, Grime, Spiegel von Radenberg, Birkelijn, vom Hirtzelin, Overstoltz vom Effren, Cleingedanck, Lyskirchen.¹⁶⁰⁷ Familia Cleingedanckorum mirum in modum aucta, et nobilissima habita; ex qua multi viri fortes et nobiles barones prodierunt. Unus ex illis¹⁶⁰⁸ fecit sacellum divi Vincentii ad d. Laurentii aedem, ubi caput d. Vincentii dicitur collocasse, quod tandem a sacerdote quodam ad Helvetios translatum.

Vinosas hic vidi plurimas mulieres quae, cum virgines vix vinum gustare velint, plenis poculis hauriant nuptae, adeo ut ut res non faeminas dixeris, quod cum vitium in viris magnum at innatum fere huic genti, testes et olim qui Caesari contra Pompeium aderant, ut author est Appianus, lib. 2 *Bella civilia*, in faeminis haud tollerandum videtur. Extat adhuc in legibus Francorum lex lib. IV cap. LXXIV (74) cuius titulus est: De non cogendo bibere in hoste, id est hospitio; item ut nemini liceat alium cogere ad bibendum.

De lingua Coloniensium sic author ad bullam de novis episcopis Belgiae. In hodiernum usque diem omnium undique rusticorum dialecti illic vigent et in pretio sunt, vide cap. 2 part. 3.

De ingenti tumultu et gravi civium seditione contra episcopum, vide Lambertum Schafnaburgensem, anno 1074.

I, fol. 246v (p. 496)

Variis quoque discordiis cives agitati inter se belligerarunt, cum episcopis de urbis imperio aliquando pugnatum, ut cum Sifrido de Westborch, apud Worringen,¹⁶⁰⁹ pro clavibus urbis anno christiano MCC LXXXVIII (1288), qui ibi captus, et ad VII annos in carcere detentus.

Textorum quoque factio multa calamitate, eiectis patitiis, urbem affecerat, unde non immerito annalium scriptor ad hanc exclamationem pervenit:

O Cuellen, du herlich stadt,
Wie bistu met soo groben eseln besatz.

De Ubiis Becanus: In alteram partem nempe Rheni succedunt Ubii quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; et paullo, qui sunt eiusdem generis, etiam caeteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti.¹⁶¹⁰ Lib. 9 *Originum*. Dicterium de Sacerdotum, ut vocant, platea ad Rhenum habitantium eiusmodi refert Choppinus, lib. 3 *De sacra politia*, tit. 4. Quod Colonia sit ditissima, Argentina nobilissima, Spira relligiosissima, Constantia amplissima, Wormatia pauperrima, Basillaea amoenissima, Treviris vetustissima, Curia summa, Moguntina venerabilissima, Misnensis ingenua. Vide quae ibidem ad marginem notata.

Pasquillus ad Coloniam

O felix Colonia,¹⁶¹¹
Virgo inviolata,
Vide ne te hypocrita
Bonis exuat et vita.

¹⁶⁰⁷ De familienaam Jude is hij hier vergeten.

¹⁶⁰⁸ Hilger von der Stessen.

¹⁶⁰⁹ Met Siegfried von Westeburg in de Slag bij Worringen (Ned. Woeringen) in 1288.

¹⁶¹⁰ Becanus citeert Caesar, *De bello Gallico*, cap. IV.

¹⁶¹¹ De regels staan steeds om en om in twee kolommen.

Cuditur in te faba.
 Etiam atque etiam vigila,
 Ne te mordeat serpens jesuita,
 Qui peior Martino et papista,
 Quem generavit piorum perditio,
 Hispanica Inquisitio.
 Fugias Albanum et Albanistas,
 Qui tuas quaerunt cistas.
 Colonia, te faciant aliena
 Pericula cautam!
 Ne tibi obveniant,
 Quae tibi Pasquillus prophetizat!

I, fol. 247r (p. 497)

September

[04-09-1587] o.s.

IV. Audio publico edicto cautum in insula Mattiacorum,¹⁶¹² ne quis in reginam Angliae eiusve vicarium aut milites probri quid iactaret, poena omnium bonorum publicandorum.¹⁶¹³

[08-09-1587] o.s.

VIII huius mensis. Traiecti edicto vetitum, quod falsi rumores de pace spargerentur, ne quis de pace loqueretur, et ut ii qui contrarium facerent, tanquam turbatores publicae quietis punirentur. (Cicero, *Philippica* 2: ‘Nec ego pacem nolo, sed pacis nomine bellum involutum reformido’). De Luthero et causa reformandae religionis sic scribit [Paulus] Jovius, lib. 4 *Vitae Leonis X*: ‘Indulgentias veterum pontificum ad parandam pecuniam instrumenta, adeo plene atque affluenter provintiis dedit, ut fidem sacrosantae potestatis elevare videretur, in hoc etiam detestabili legatorum avaritia deceptus, qui se animas defunctorum singulis acceptis aureis expiare a purgatorii poenis eripere profitebantur. Prolatis nempe ingentibus bullatis membranis, per templa concionari erant soliti; adeo ut hac impudenti corruptela exciti, complures e Germania viri doctissimi, eam pontifices piam benignitatem, tanquam avaritiae sordibus involutam irriserint (vide Thuani lib. 2 *Historiarum*). Inducto subinde Luthero, ex augustiniana secta fraterculo, qui malesana vehementique eloquentia, dum in pontificem et Romanae aulae mores inveheretur, evulgatis passim sui dogmatis libellis, religionem evertit. Unde illi haeresiarchae cognomen partum, non ambigua fortasse cum laude, si in unum tantum pontificiae causae iugulum, nihil turbatis veteribus caeremoniis incubuisset’, etc.

De hereticis quaedam vide apud Johannem Corasium, *Miscellanea iuris*, lib. 3, cap. 8.

Superstitiosorum ut olim ita et nunc multae manes observationes, de quibus aliis quoque in locis nonnulla annotavi. Quare salis in mensa eversio inauspicatum vulgo haberetur, vide Becanum, lib. VI *Originum*. Quicquid privium in egressu aedium occurrisset id omen atque augurium putabant (*Suida*, fol. 641). De sole in die Johannis exoriente cum tripudio, vide Scaligerum, *Contra Cardanum Exercitationum* LXIII (63), cap. V. Quae viatoribus inauspicata, vide apud Horatium, *Carmina*, lib. 3 od. 27. Contra fruges, quid cavebatur, vide lib. 3 Polydorus Vergilius, *De inventoribus rerum*, cap. 6, vide Graecarum synodorum capitula, tom. 1 concilium.

Superstitiosus defensor eiusmodi ceremoniarum videtur esse *Malleolus*,¹⁶¹⁴ quem vide *Tractatu de exorcismo*. Vide etiam ad finem *Protreptici* Jambilichi.

¹⁶¹² Walcheren.

¹⁶¹³ Zie een dergelijk verbod van 9 april 1587 bij Bor II, p. 957.

¹⁶¹⁴ Heinrich Kramer, *Malleus maleficarum*.

I, fol. 247v (p. 498)

Opnieuw op weg naar Italië

[24-09-1587] n.s.

XXIV. Ut nundinas Francofurtienses viderem et simul iter Italicum dudum propositum perficerem, navem conscendi, comitantibus bibliopolis Agrippinensibus: Cholino Materno cum uxore, Arnoldo Mylio, Joanne Gymnico, cuius et aderat non illepida uxor, alia quoque mulier succulenta, Theodoro item Wieda, Carolo a Croia, Fernando Perez, Joanne Dortmuntio. Pro vectura singuli dedimus thalerum imperialem. In navi communibus sumptibus prandium sumebatur, coena vero in hospitiiis. Bonnam usque comitabantur Daniel Brendel ab Homburch, Winandus Schellart ab Obendorff, Maxaemilianus de la Court, quibus post geniales epulas valedictis, iter, sed tardum impediens fluminis vi, prosecutus sum. Andernacum orbi dedit medicum Johannem Guinterum,¹⁶¹⁵ qui *Commentarium de peste, Balneis* aliaque composuit, et Galenum non inerudite interpretatus est. Item Mathiam Enich et Joh. Wallendorpium, i.u.d. (Henricum carmelitam, poetam cuius meminit Periander). In via notavi haec prope Confluentes, viridi in campo ad Rheni ripam, monumentum rotundum pilis aliquot sustentatum, vocant Coningstul,¹⁶¹⁶ vide Mullerus: 'Visitur hac sedes etiamnum regia parte.' Creditque vulgus, hic Germanorum reges et Francorum electos iusque dixisse. Andernaco non procul ruinae castris vetustissimi,¹⁶¹⁷ Caroli Magni putant, contra Saxonas bellum gerentis. Conspicitur et non procul a Bingio Ingelshemium,¹⁶¹⁸ oppidum, quod mille passus a Rheno abesse videtur, patria Caroli *cognomento* Magni, de quo sic Mollerus, lib. 3:

Inde duplex viridi subit Ingelshemia tractu
Distant perminimo pagus et aula situ
Carolus aeterno fastorum nomine clarus,
Nec quem perdomuit Carolus orbe minor,
Hic solitus licet a fuerat statione morari,
Aptior haud animo Caesaris aula fuit, etc.

Multorum quoque deinceps principum palatium fuit, nunc ruinis proximum. (Concelebrata ibidem 2 concilia, tradit Onuphrus in *Chronicon*, annis 948 et 958, pag. 81, et anno 748). [Hadrianus] Junius Noviomagus antiquis fuisse, putat, huncque tractum ad ripam usque Mosellae et Moeni ostium Tenchteros habitasse. Nunc aula Ingelshemica Palatino aliquandiu oppignorata. (De collegio canonicorum, a Carolo IV ibidem fundato, vide Cuspinianum). Ex hac oriundus Sebastianus Munsterus, vir trium linguarum et praecipue Hebraice doctissimus, qui Germaniam patriamque hanc suam diligenti studio illustravit. Videre etiam poteris de hac Kempium in *Frisia* sua, lib. 3 cap. 9. Ex palatio castro in Rheno flumine vulgo Pfals, vide Spiegelium in Bartholinum, [*Austriados*], lib. 7.

I, fol. 248r (p. 499)

[30-09-1587] n.s.

Ultimo huius mensis. Moguntiam¹⁶¹⁹ pervenimus ibique sub insigni 'Coronae' coenati sumus largiter. Hic Perez cum alio Pomerano,¹⁶²⁰ homine versuto et impudenti Gymnici pulchellam

¹⁶¹⁵ Johann Winter von Andernach (1505-1574) studeerde in Utrecht, waar hij Lambertus Hortensius ontmoette.

¹⁶¹⁶ De Königsstuhl bij Rhens.

¹⁶¹⁷ De Hammerstein bij Leutesdorf, tegenover Andernach.

¹⁶¹⁸ Bingen; Ingelheim am Rhein

uxorculam contrectare, secus quam honor patiebatur, constituerant. Sed cum propositum non succederet, Galliam succulentam quoque faeminam adorti sunt, quo successu nescio. Quae apud nos inter Anglicae factiones homines et libertatis amantes acta, uno libello collegi.¹⁶²¹

Apud aedes telonarias statua erat Drusi sed nova, hac inscripione: ‘In memoriam Drusi Germanici’, quamvis quidam antiquam crediderint.

Hic habitus matronarum Germanicarum satis gravis, et gentis severitati condignus.
[tekening van voorname vrouw in klederdracht]

Moguntiae situm eleganter describit Otho, praesul Frisingensis, lib. *Aenobarbicae*¹⁶²² *historiae* primo, et Gunterus *Ligurini* primo his versibus, post alios:

Nomen ab infuso recipit Moguntia Mogo.
Haec urbs Francorum mediis in finibus, agris,
Vitibus, arbustis, populo generosa frequenti,
Hinc statione sua Rhenum contingit, at inde
Extendit rapidam fines procul usque Mosellam,
etc. quae sequuntur.

De caede vero Arnoldi episcopi Moguntini, utque civitas huic decreto imperatoris Frederici ad aratrum sit damnata, adeptis omnibus privilegiis, vide Jacobum Spiegel, in Guntheri *Ligurinum*, lib. 1, ex Conrado, episcopo, prolixè differentem.
[10-10-1587] n.s.

X octobris stylo novo, vel ultima septembris veteri. Henricus Burbonius Navarraeus oppressit exercitum ammiralii Joieusii,¹⁶²³ ubi maxima pars cum ipso duce periit.

Ex Moguntia oriundam Johannem VIII, mentito virili nomine et sexu pontificem,¹⁶²⁴ scribunt Onuphrius, Platina, Bocatius. Martinus Margantinam, corrupte a quibusdam Benedictum III appellatam, tradidit; Bocatius Gilibertam vocatam, scriptum reliquit. Meminit et huius Sigebertus, refellitur omnis historia sive fabula ab Onuphrio. (Vide libellos singulares, qui probant, qui refellunt).

Concilia hic celebrata sub Leone III, pontifice Romano, item sub Formoso, sub Pio IV, Onuphrius, *Chronicon ecclesiasticum*. Celebrantur synodus Moguntiae 1069, 1071, 1075, 1085, 1049, 888, 858, 848, 834, 829, 813.

I, fol. 248v (p. 500)

Frankfurt

October

[01-10-1587]

1. Ostium Moeni fluminis intravimus et ante vesperum Francofurtium adverso flumine pervenimus.

Erant vero e regione Buccinobantes¹⁶²⁵ antiquis thermis nobiles, nunc Weissebaden, in navi vero nihil quo ad cibum potumque desiderabatur, in hospitio te versari putasses, mensae assidebatur, comedebatur, potabatur, ludebatur, carta, alea. Interim Francofurtum adest, ubi apud Colinum

¹⁶¹⁹ Mainz.

¹⁶²⁰ Uit Pommeren.

¹⁶²¹ Dit boekje, waarin B. bijeenbracht wat betrekking heeft op de Leicesterse troebelen te Utrecht, is onvindbaar (vL, p. 155), al komt die materie wel voor in Utrecht, Universiteitsbibliotheek, Hs. 835.

¹⁶²² Friderici I.

¹⁶²³ Anne de Joyeuse (1561-1587) admiraal van Frankrijk, gedood na de slag bij Coutras.

¹⁶²⁴ De legendarische pausin Johanna.

¹⁶²⁵ Germaanse stam.

Maternum¹⁶²⁶ et Petrum Horstium ac Gosvinum Cholmium sex dies versatus sum. Nundinasque toto orbe celeberrimas vidi, missarum (in Italia nempe Francorum missae s. Joannis, et alias missae s. Martini fit mentio) antiquo Germanorum vocabulo veris ac autumnii indigitatas. Has Moguntiam transtulerat Carolus IV, imperator, sed post Francofurtiensibus reddidit, ex pacto cum Gunteri posteris. Hic Gunterus insidiis Caroli veneno fuerat sublatus et hic in templo divi Bartolomei sepultus, ut tradit Cuspinianus.

Hic cartam fieri vidi eo modo quo Hieronymus Cardanus descripsit (lib. XIII), quem curiosus talium rerum adeat *De variete rerum* disserentem, et Becanum, *Hermathena*, lib. 3.

In templo quoque dominicarum vidi tabulam excellentissimi pictoris Alberti Dureri, elaboratam admodum, et florido etiamnum colore, qua erat depicta ascensio d. Virginis matris.

Decollationem vero d. Pauli, ac d. Catarinae clausurae demonstrabant, aderatque ad infimum altaris haec inscriptio: 'Hanc tabulam si Apelles vidisset pictam divina Alberti manu, palmam ei cessisset, superatus arte vera.' Alberti meminit Desiderius Erasmus in epistolis.

Franconefurtum olim priscis Germaniae scriptoribus fuisse vocatam hanc urbem, scribit Lipsius *Epistolarum I centuria*, epistola X. (Vide *Ligurini* lib. 1, Gunterum et veteres Germanorum ac Franco-Gallorum scriptores, passim).

Vidi hic feminam cubitalem, ad mediam iam aetatem evectam, pupam vel aliud ex motione animal, dixisses, nisi omnem dubietatem lepido sermone ademisset.

Genuit Francofurtia viros eruditione praestantes Wolfgangum Justum, Joh. Fichardum i.c.; Johannem a Glauburgo i.c, cuius pater quoque vir doctus fuit Euch. Rodion.

Franciscum Modium,¹⁶²⁷ Brugensem, hic conveni et cum Alberto Leonino,¹⁶²⁸ Ultraiectino, familiaritatem quandam contraxi.

Francofordiam ut alias urbes docto carmine laudat Scaliger pater:

Multa laboratis debet Francfordia sulcis,
Multa racemiferis vinea culta iugis;
Huc Italus patriis miratur partibus orbem,
Advecta huc stupida est Gallia magna suum,
Hic oriens, hic terra novis comperta sub astris
Agnoscit genii semina plena sui, etc.
(Concilia hic varia celebrata, ut anno 1007, 1024, 794).

I, fol. 249r (p. 501)

[06-10-1587] n.s.

VI. Assumptis sociis Johanni Lonio et Nicolao Merkerkio, conterraneis, et Johanni Francisco, bibliopola Romano, iter ingressus sum.

Heidelberg

[08-10-1587] n.s.

VIII. Heidelbergam pervenimus.¹⁶²⁹

Palatinorum genealogiam dat Munsterus in sua *Cosmographia*, quemadmodum et urbis huius descriptionem ac effigiem. Hic sepultus Rupertus (vita functus 1410, XV cal. jun.), cuius hoc epitaphium: 'Robertus, dux Bavariae, comes Rheni Palatinus, Romanorum rex iustus, pacis et

¹⁶²⁶ Colinus Maternus (1625/28-1588) boekhandelaar, later drukker in Keulen, raadsheer 1562-1586.

¹⁶²⁷ Franciscus Modius (1556-1597) gepromoveerd in Douai in 1573, vriend van Posthius, gaf klassieke teksten uit.

¹⁶²⁸ Albertus Leoninus, geb. Utrecht, gest. 1614, wiskundige en dichter.

¹⁶²⁹ De reis ging vanuit Heidelberg zuidelijk over Wiesloch, Langenbrücken en Ubstadt, daarna oostelijk over Heidelberg, Bretten en Maulbronn naar Lienzingen.

relligionis amator, dignus Deo visus, qui pro iustitia pateretur huius sacrae aedis et collegii institutor; hic cum castissima coniuge Elizabeta, Norici montis burgravia, quiescit.’

Hinc Wisselo occurrit, oppidulum Palatinatus.

[04-10-1587] n.s.

IV octobris. Appulit lyburnica¹⁶³⁰ vecta Algeriae regina cum sex filiis et fratre reginae, ut religionem christianam suscipere Romam.

Inde Langbruck, oppidum praesulis Speirensis mediocre, post quod sequebantur aliquod oppida ignobilia Palatinatus, ut Obstat, Heilst. Bretta vero, terminus eius regionis mediocre oppidum, et patria Philippi Melanthonis, viri doctissimi. De hoc sic [Joachim] Camerarius ad Melanthonem: ‘Venerat e patria quoque Brettide frater eodem’ (in *Hodoeporico hiemali*, 1557). Effigies Philippi cernitur ad turrin depicta, diciturque filia eius hic etiamnum habitare. Posthinc hoc cum elogio (in *Gallicis*) honoravit:

Quantum uni debet Germania tota Philippo,
Tantum etiam Ramo Gallia docta suo.

(Fuit et Samuel Syderocratis Brettanus).¹⁶³¹

Quidam nomen oppido inditum putant a Brettannis, qui Helenam et Constantium secuti, illic consederint.

Extra portam vidi monumentum sexcentorum virorum pro patria occisorum, qui ibi publicum meruerant sepulcrum.

Maulbronn

Tum occurrebat post medium milliare monasterium quondam (Illino quidam, nescio an recte dicebant) pulcherrimum Mulprun,¹⁶³² in ducatu Wirtenburgensi, hic locum monachorum occuparunt principis decreto studiosi academiae Wirtenburgensis. Fundator huius videtur fuisse Gunterus, episcopus Spirensis, e comitibus a Lyningen, circa annum christianum 1150, vide Spiegelium, ad sextum, *Austriados*, Bertholini (Munsterus, lib. III).

De principibus Wirtenbergensibus sic scribit Munsterus: primum sub Conrado II, imperatore, ex Italia in Germaniam pervenisse horum familiam, et duo fratres, Conradus et Bruno, sub Henrico IV, imperatore, vixisse reperiuntur antiquissimi comites, vide eundem. Eberhardus vero Barbatus dux primus fuit creatus a Maxaemiliano, imperatore, Wormatiae anno 1495.

Princeps Palatinus elector iuvenis XIII annorum, nomine Fredericus Casimirus, sub tutela Johannis Casmiri, patruus, educatus fuit in religione reformata, summa cura et diligentia, qui neminem ipsum quo corrumpere adire passus fuit, imo paedagogum ei dedit perpetuum comitem, qui mores ipsius observaret, fecit hic iam bis suae religionis publice professionem. Aeneas Sylvius, libro II *Commentarii*, Alphonsi scribit comites Wirtenbergenses in Suevia late imperare, et potentia multos principes antecedere, at inquit insolentes et improbi habentur, qui neque Romanam verentur sedem,

I, fol. 249v (p. 502)

neque caesareo optemperantur imperio.

Arieto ac Marti subiectos Germanos canit Pontanus his versibus:

Hanc contra iacet argenti Germania campo,
Dives aquis, dives nemorum viridantibus umbris,

¹⁶³⁰ Oorlogsschip.

¹⁶³¹ Samuel Eisenmenger, of Siderocrates, arts, geb. Bretten 1534-1585.

¹⁶³² De cisterciënserabdiij Kloster Maulbronn in Württemberg, nu werelderfgoed.

Saevarumque parens faecunda altrixque ferarum, etc.

At Claudianus (*De bello Getico*, lib. 4):

... Germania quondam
Illa ferox populis, quae vix instantibus olim
Principibus tota potuit cum mole teneri.

Sunt qui a Teccensibus Romanis, quos Decios vocat Bertholinus in libris *Austriados*, duces Wirtenbergenses deducant, quod et refert Spiegelius in eundem poetam; ut videndus [Johannes] Nauclerus in *Chronicis*. Ab initio comitatus nomine tres habuit regulos, primus Vrachi, secundus Beutelspachii, tertius Grieningae regulus vocabatur; verum postea in duas partes conflatus est, ut unus Studtgardiae, alius Vracho praeesset.

Dionisius [Periegetes], *De situ orbis*, de Germanis sic canit, versu 285:

λευκά τε φύλα νέμονται ἀρειμανίων Γερμανῶν
Albaeque gentes habitant Martiorum Germanorum.

At Manilius: 'Flava per ingentes surgit Germania partus.'

'German' Arabica quoque lingua, qua Mauri et Africani plerique a Saracenis invecta utuntur, 'fratrem' significare videtur. Sic enim Ant. Franciscus Cigni, Corsus, eo libello quem de expeditione Tripolitana edidit, vulgari lingua scriptum: 'I Mori del' isola vennero il primo giorno come erano soliti, e dissero di voler continuare e star tutta via "German, German", che vuol dir esser "fratelli".'

Juvenalis:

Caerula quis stupuit Germani lumina, flavam
Caesariem et madido torquentem cornua cyrrho.¹⁶³³

Vide adhaec quaedam de ingeniis et natura Germanorum apud Bodinum, in *Historiae methodo*, cap. V, de eorumque industria, 146 pag. Lucanus 'Teutonicus' vocat, lib. 1, cursumque 'furoris Teutonici', pagina 19.

Circa annum 1240 lingua Germanica coepit scribi Latinis characteribus, et Germani suis sanctorum nomina in baptismo coeperunt imponere, ut Pontacus, 2 *Chronologia*, ex Curione. Doriphori, quos 'lantsknechten' vocant Germani, sub Frederico III originem videntur habere, ut ex *Chronicis* colligere licet.

Cum nuper Leodienses sal conficere tentassent, illud omnino improbum morbos plures generavit, et ea quae cum hoc salita corruptit, unde et vetitum vendere; similis infectio salis et apud nos aliquoties comperta.

I, fol. 250r (p. 503)

[10-10-1587] n.s.

X. In itinere vidimus Leitzingen, pagum Witteburgensis regionis, Flingen et Feiningen,¹⁶³⁴ oppidulum Witteburgense.

Canstat, civitas imperii libera,¹⁶³⁵ hinc occurrebat, de qua videndus Junius in sua *Batavia* (fol. 128), meminitque Mullerus (lib. 2 *Descriptio Rheni*) hoc disticho:

¹⁶³³ Cirrus, haarlok.

¹⁶³⁴ Lienzingen, Illingen, Vaihingen an der Enz.

¹⁶³⁵ Bad Cannstatt (bij Stuttgart) was geen vrije rijksstad.

Inde Leg. Ant.¹⁶³⁶ statio petitur veneranda fluentis
Urbs modo Canestadii nomine dicta venit.

Langs de Neckar

Ad Nicrum¹⁶³⁷ exiguum ibi flumen. Tirichom quoque pagus Witteburgensis, ubi quietem sumpsimus.

[11-10-1587] n.s.

XI. Eslingia, veteribus dicta Legio Gemina, imperialis civitas, pulcra satis; basilica hic restaurabatur senatoria, muro cincta est anno Domini MCC LXXXV (1285), privilegiisque regalibus donata. Hinc oriundus Hartman Hartmanni, poeta, cuius meminit [Aegidius] Perlander (in sua *Germania*).

Plouchingen pagus Wittenbergicus, quemadmodum Rigebach et Everspach.

Kippingen sive Geppingen oppidum Wittenbergensis ducatus, Legio Gemina, [Hadrianus] Junius. Geislinga civitas imperii Ulmensis.¹⁶³⁸ De his ita scribit Beatus Rhenanus (lib. 3, *Rerum Germanicarum*): ‘Apud Germanos vicis et arcibus nomina plerumque nobiles familiae indiderunt, ut Ezelingi, Geppingi, Geislingi in Alemannia memoriam sui reliquerunt, vicis constructis, quae hodie oppida videmus.’

Geppingen autem condiderunt domini Staufenses, habetque balneum aquae amarae, teste Munstero, qui remedia eius enarrat. Adde Gesnerum, *De thermis Germanis*. Ex Geppinga videtur oriundus Michael Mestellinus, qui contra novum gregorianum calendarium scripsit.

In Smetii *Inscriptionum* libro fit mentio Ursinii quam dicit villam dioceseos Augustae Vindelicorum.

[12-10-1587] n.s.

XII. Urspring pagus Ulmensium. Post haec Ulmam pervenimus, civitatem imperii liberam, ex gente Alamannorum aut Suevorum, Swaben hodie vocant. Suevi nomen habere videntur a Suevo, Tusconum rege, qui apud suos regnavit secundum Berosum XIV annos; fuitque eorum regio amplissima, quam a Rheno etiam ultra Albim extendere, author est Strabo. Meminerunt praeterea Suevorum Caesar (*Belli Gallici*, lib., 4 in principio), qui maximam et bellicosissimam Germanorum omnium gentem, C (100) pagos habentem scribit; C. Plinius in *Naturalis historia* (lib. 4, cap. 12), Cornelius Tacitus (*De moribus Germanorum* et *Annales* 1) qui multa magnifica de Suevis, quos tantum a caeteris Germanis quantum ingenui apud alias gentes a Servis distare, narrat, [Pomponius] Mela (lib. 3, cap. 5), etc. Quare miror, Munsterum Suevos Schytiae populos dicere, qui ex Livonia et Prussia egressi Alemannorum regionem occupaverint. De Suevorum regibus ac ducibus multa Munsterus lib. III *Cosmographia*. Germanorum elogia sunt apud Sylvium Aeneam in *Oratione de bello contra Turcas*, et Baptista Mantuanus canit (*Oratio contra Turcas*): ‘Gens fera contemptrix animae’, ac olim Manilius (lib. 4) ‘Flava per ingentis surgit Germania partus.’

I, fol. 250v (p. 504)

Ulma nunc civitas munita moenibus et propugnaculis validis, ad Danubii ripam; insignem habet rempublicam. Dederat olim Carolus Magnus, imperator, hanc regionem abbati, a quo eius natales. Sed tandem aucta, a monachorum iure se subduxit, (datis abbati 24 millibus aureorum) et cives sui iuris effecti sunt anno christiano MCCC LXXVII (1377), quando coeptum est aedificari sumptuosum. Quod etiamnum videtur templum cum turri amplissima, consumatumque anno

¹⁶³⁶ Legionis Antonianae, van het legioen van Antonius.

¹⁶³⁷ De Neckar, met Türkheim, Esslingen, Plochingen, Reichenbach an der Fils, Ebersbach, Göppingen, Geislingen an der Steige, Urspring (Lonsee, voorbij Amstetten).

¹⁶³⁸ Geislingen, een stad in het gebied van de rijksstad Ulm.

christiano MCCCC LXXXVIII (1488). Impensae quae in hoc sunt consumptae dicuntur ascendisse ad novies centena aureorum millia. Fuit haec ab imperatore Lotario Saxone diruta, eo quod partes Conradi Suevi sequeretur, qui vixit anno christiano MCXXX (1530). Aedes habet magnificas variisque emblematum picturis ornatas, vias largas.

Religio nunc exercetur a reformatore dicta lutheriana, habet tamen vestalium coenobium, et aulam Rhodiorum equitum. Organicum instrumentum Summo in templo audiui divinae propemodum artis. Vidique ibi ministrum puerum baptisantem; caeremoniae patria lingua sed eodem fere quo catolici romani ritu fiebant, eratque mystes albam vestem lineam indutus. Sunt in pretio libelli memoriales huius civitatis et gypsatiles. Hic Martinus Bucerus ecclesias constituit, et religionem reformavit, adiuvantibus Joanne Oecolampadio et Ambrosio Blaurero¹⁶³⁹ anno Chr. 1531.

Fluvius ut ante memini hanc praeterlabitur Danubius, qui et (vide Ausonium in *Epigrammatis*) Ister dicitur, quum veteribus quoque Adubanus et Mentha fuisse, credatur, maximus Germaniae, qui longe ex Rhetiis Alpibus. Munsterus vero scribit ex Nigra Silva pago Doneschingen prodire (vide Strabonem, lib. 7, in principio), traditur, cursumque per Suevos versus mare Ponticum ducere, sexaginta receptis navigabilibus amnibus, montem autem unde oritur vocari Abnobam, scriptores consentiunt.

[12-10-1587] o.s.

XII, die Michaeli Angelo¹⁶⁴⁰ sacro. Traiecti Batavorum celebratae sunt nuptiae Johannis Philippi, baronis in Hoochsaxen, et Franciscæ Reinoldi Brederodii, Astae et Cloutingae domini, ex Helena a Manderscheit, vestali prius, filiae, in aedibus episcoporum, quas nunc Mursiacus inhabitat. Familia baronum de Altosaxen ad unum Ulricum Philippum contracta erat, qui ex duabus uxoribus V (5) genuit filios: Albertum, Johannem Theobaldum, Johannem Philippum, Johannem Christophorum, Johannem Ulricum. Prior vero uxor, cum libidinis infamia laboraret, repudiata, altera fuit superinducta, ex qua hic natus, priore etiamnum vivente.¹⁶⁴¹ [Paulus] Jovius (*Vita Leonis X*, lib. 3) meminit Altosaxi, Helvetiorum imperatoris, viri ingentis animi, ac multis in locis bellicae virtutis gloriam consecuti.

Quam studiose et affectate Suevi ac Alemanni signia suum in omnibus adhibeant,¹⁶⁴² et ceteros Germaniae populos sibilantem hanc literam explodentes irrideant, vide Becanum, *Hermathenae* III.

Baronum Altosaxonum antiqua familia. Invenio in momumentis antiquis equestribus in Germania, celebratis ludis Fredericum, dominum ab Hohensaxen, anno 934 interfuisse, Wolfardum, baronem, 942, Wolfgangum 1165, Leonarthum 1392.

I, fol. 251r (p. 505)

[13-10-1587] n.s.

XIII. Ad oppidulum Guntsberch¹⁶⁴³ fit auctor Danubius, ibique navigabilis efficitur. Suntque ibi naves qui secundo flumine Ingolstadium deferuntur. Guntsberch oppidulum est Foucqkerorum Augustensium,¹⁶⁴⁴ sub defensione Ferdinandi Austriaci, comitis Tyrolis. Hisce in locis cum vinum non crescat, cerevisiam, sed parum palatui meo respondentem coquunt, et care satis vendunt. Catolica hic romana exercetur religio. (Habent et hic Judaei suum collegium, principis permissu).

¹⁶³⁹ Ambrosius Blaurer of Blarer (1492-1564).

¹⁶⁴⁰ De feestdag van Sint Michaël valt op 29 sept., niet op 12 okt.

¹⁶⁴¹ Adriana Francesca van Bredero (1565-1625), d.v. Reinoud IV van Bredero (1520-1584) tr. 1564 Helena van Manderscheid-Gerolstein (1540-1617). Adriana tr. 1587 Johan Phillips, vrijheer van Hohensachsen (1550-1596).

¹⁶⁴² Hs.: adhibeant.

¹⁶⁴³ Oostelijk van Ulm: Günzburg; verderop in de aline: Porringen is hetzelfde als Burgau; Zusmarshausen.

¹⁶⁴⁴ De familie Fugger in Augsburg.

Hic vidi in silvis praepudiosissimas meretrices viatoribus in aestivis se prostitute, vulgare per Germaniam, ubi ex urbibus exulare eiusmodi genus hominum gentis severitate coguntur. Sequitur Porringen, pagus amplus et oppidi instar, ubi plurimi Judei; hinc Susmershausen pagus. [23-10-1587] o.s.

23. Hoc die. Dimissus domi meae e vinculis Petrus Wijckius, abbas Oostbrouckanus, una cum famulo.

Circa hoc tempus. Senatus Ultraiectinus promulgatus veteri more. Fuere consules: Petrus Ruyschius III et Gerardus Pruninck Deventrius II; XII-viri litium dirimendarum: Johannes Jacobus Leemputius, Arnoldus Iselsteinus, Amelius Amstelius Mindenus, qui factus consiliarius Hagiensis anno sequenti, Jacobus Tatijs Amerongius, Cornelius Doeverius, Gerardus Donselarius, Hermannus Westrenius, Henricus Rietius, Maillardus Cuperus exterus, Cosinus Jacobus, Gerardus Wilhelmus Plosius, Jacobus Rijckius; quaestores: Gisbertus Antonius Voorstius, Conradus Strickius.

[01-10-1587] o.s.

Die, Remigio olim sacro. Robertus Dudleius Leicestrius suscepit e sacro fonte prolem Wingfelt ex Arluyde Rhea Saetsveldica.

Leicestrius absolvit eodem tempore Agnetem Mansveldicam, Gebhardi Truchesii uxorem, ab arresta creditorum Traiectinorum. Qui eam aliquamdiu magnis sumptibus adhibitis ad eius custodiam satellitibus custodierant, et ad maritum in castro Zuleno morantem misit.

Carolus Trillous, praetor, circa hoc tempus e nobilitate Traiectensi quosdam in 'Silvatico' seu 'Wildeman', congregatos, comprehendit. Inter hos Wilhelmum de Culemburch, dominum de Rijsemburch, Bartholomeum de Wael, Fredericum de Nijelveit et Lambroeck, qui tamen eodem die relaxati sunt.

Fuit civis Ulmensis Leonardus Fronsperger, vir egregius, qui edidit librum *De re militari*, lingua patria, vide [Conradum] Gesnerum.

De Danubio, quem Istrum Graeci plerique vocant, quaedam vide apud [Flavium] Arrianum in *Vita Alexandri*, lib. 1, pag. 3 et 4.

De biblioteca Augustana, quam Fuggeri ubivis gentium antiqua scripta et monumenta per Bartol. Amantium et Petrum Apianum diligenter immensis sumptibus conquirenda curantes excitarunt, vide Angelum Roccam in *Bibliotheca Vaticana*, appendice.

I, fol. 251v (p. 506)

Augsburg

Intravimus deinde Augustam Vindelicorum, hodie Auspurg (vide Lazium, *De republica Romana*, lib. XII, sec. 2, cap. 1, pag. 1088), ut affirmat Bilianus [Bilibaldus] Pickheimerus; vide Urspergensensem sub Frederico, fol. 308, civitatem imperii liberam, amplam, divitem, potentem, pulchram, ex primis Germaniae, ad Lycum.¹⁶⁴⁵ Eius originem vetustissimam faciunt, et a diluvii universis temporibus deducunt. Certum autem est Romanis olim armis munitam, et Vindelicorum, qui in montibus, secundum Strabonem (lib. 7) campos habitabant Rhetis Noricisque finitimi, caput fuisse. Vivaria habet non ingrata, et fontes lympidissimos. Magnentium comitem ordinum Augustae epulum militibus dedisse, et purpuram assumpsisse, scribit Laetus.¹⁶⁴⁶ Aedificia augusta hic vidi plurima, et praecipue Fuggerorum (ad hoc scribit Leo X, episcopus Romanus, lib. XIII) nummosissimae familiae. Quas ut suo erant tempore, describit Beatus Rhenanus in epistola *Germanici* suis addita. Strabo (lib. IV) author est, quod tribus Roma[norum] millibus Augustus Caesar missis urbem Augustam habitandam tradidit. Quo in loco Varro castra iam habuerat (vide *Itinera* Andreae Lymvici, Cimbri).

¹⁶⁴⁵ De Lech.

¹⁶⁴⁶ Julius Pomponius Laetus (1425-1497), Italiaanse humanist.

(In urbe mons olim Isidi sacer, nunc Iselberch). Habet sedem episcopalem et collegium canonicorum nobilium, catholicorum romanorum ritus observant; Summum quoque templum ornatissimum, variis e marmore tumulis plenum. In choro vexilla imperatoris hac inscriptione, videlicet: ‘Caroli V, imp. max., pii catolici, exequiarum trophea. A.D. MDLIX (1559).’ Ibique oratorium excellentissima pictura ornatum, cum sepulcro et epitaphio, hoc addito elogio ‘Rev. dom. Joannes de Werdenberga, praesul Augustanae urbis, f.c.’ In porticu templi cum marmorea effigie Adolphi Occonis, Frisii, medici et artium doctoris, viri doctissimi et antiquitatis Romanae amantissimi, hoc distichum:

Dic rogo, qui transis, cuius sunt ossa sepulti?
Frisius Adolphus nomine dictus Ocho.

Monasteria hic quoque plura sunt. Jesuitarum aedes superbae, Fuggerorum opera, nitent. Basilica urbis senatoria variis picturis depicta forinsecus, victoriasque Cimbrorum, Tungrorum, Alemannorum contra Romanos pugnantium monstrat. Mercium omnis generis summa est copia, et nundinae vetustae ac numerosae hic.

In Summo templo Ottonis III, imperatoris, intestina condita, et Henrici Bavari corpus, quorum monumenta multo marmore ornavit Fredericus III, Saxoniae dux et elector imperii. Huius antiquitatem urbis describit ampliter Munsterus, lib. *Cosmographia* III, dicitque plurimas hic inscriptiones inventas, et idola Mercurii et Apollini Cranio dedicatos lapides. Rudera Augustae veteris apparent circa Wolfertshausen ad Isaram fluvium.¹⁶⁴⁷ Hic concepta fuit relligionis confessio evangelicorum lutheranorum, quam Augustanam vocant.¹⁶⁴⁸

I, fol. 252r (p. 507)

Episcopi Augustani fuere Zozimus, tempore Sigeberti Alemannorum et Rhetiae ducis, ac Dagoberti, Francorum regis filii, post quem sequuti: Bernuelphus Suevus, Dagobertus, Manno, Wichus, Brico, Winefridus sive Bonifacius, Traiectinus et Moguntinus quoque pontifex, Zeiso, Marcomannus, s. Wicterpus, s. Simpertus, monachus, Caroli Magni sorore genitus, qui primus templum Maius d. Virgini consecravit, Hanto, s. Neodogarius, Udalmannus, Wiggerus, Lanto, Adalbero, anno 871, Hildenius, d. Uldaricus, filius Hugobaldi, comitis Dillingensis, hic fundavit nobilium virginum γυναικεῖον ad s. Stefanum; Henricus comes in Geisenhausen, Udalgerus, Eutyclus, Lutholdus, qui restauravit Summum templum anno 993, Walterus, Gebhardus, Sigefredus, Bruno, dux Bavariae, qui aedificavit templum collegiatum s. Mauritii, Henrici II imp. mandato; Eberhardus, qui et Eppo; Henricus anno 1033, Imbricus, comes a Leiningen, quo tempore Suigerus, comes a Balthausen, praeposituram cum templo divi Petri fundavit; Sigefredus II, Norbertus, Hartwichus, baro a Lichein, Harmannus, Walterus resignavit Cunrado, comiti a Boel et Lutzelsstein; Udalscalcus 1176, cuius tempore conflagravit abbatia s. Uldarici celeberrima; Hertowicus II, Sigefredus a Rechberg, Siboto, Hartmannus, comes Dillingensis; Sigifridus de Algishausen, Wolfardus a Rodt, Degenhardus de Helenstein, Fredericus Spet, baro; Uldaricus II a Sconeck, amanuensis Bavarici imp.; Henricus, Marckwardus a Randeck, Walterus III de Hohenschlitz, Joannes, Burchardus ab Ellerbach, Eberhardus comes a Kirchberg, Anshelm de Nennigen anno 1411, Petrus de Schaumberg,¹⁶⁴⁹ 1450, praesul et cardinalis, Joannes II comes a Werdenberg, Fredericus II comes ab Hoenzollern 1486, Henricus a Lichtenaw.

¹⁶⁴⁷ Wolfratshausen an der Isar.

¹⁶⁴⁸ De Augsbursse Confessie, 1530.

¹⁶⁴⁹ Hs.: Schauwenberg.

Cristophorus a Stadio, sub quo relligio mutata et reformata, quare ipse cum omni clero urbe excessit. Tandem anno 1543 Otto Truchses,¹⁶⁵⁰ baro de Valpurg, dapifer Sacri Imperii, episcopus creatur, qui et sequenti anno cardineo galero¹⁶⁵¹ honoratus fuit. Qui et clerum reduxit cum Antonii Fuggerii et aliorum intercessione, caesari Augustanenses essent reconciliati, et 150 aureorum millibus, XII tormentis ac praesidio X insignorum militum mulctati. Prope hanc urbem Otto Magnus, imperator, X legionibus cinctus, Ungaros et Sclavos magno proelio fudit, nescio an in Lyci campis, quae maxima est planities infrugifera (vid. Velserum, lib. II in principio) intra Augustam et Lanspergam, vide *Vitam Uldarici, episcopi*.¹⁶⁵² Suburbia habet nulla, bello fortean Germanico tempore Caroli V, imp., demolita, quemadmodum in plurimis oppidis Germaniae, villas tantum suburbanas raras civium delitiis dicatas. De antiquitatibus Augustanis plene Velserus VIII lib. disseruit.

I, fol. 252v (p. 508)

[24-10-1587] n.s.

XIV. Pervenimus hoc Lanspergam, oppidum in finibus Bavarorum ad flumen Leicha sive Lycum,¹⁶⁵³ quod Boios ab Alemannis, id est Bavaros a Suevis, distinguit. Habetque hic cataractam satis praecipitem. Ex hox oriundus videtur Joannes Justus, cartusianus, qui plura in theologia scripsit, item Petrus Lansbergius, theologus. Supra urbis portam hoc legitur epigramma:

Urbs felix, semperque Troia felicior alta
 Bavaricum forti tuta leone ducum
 Ergo bonus vivat Pylum Wolfgangus in aevum,¹⁶⁵⁴
 Praesens monticolae spesque salusque crucis.

In Summo templo ex marmore purpureo erat epitaphium Melchioris Soteri, i.u.d., et a secretis ducis Bavari, et Constantiae Peutingerae, uxoris, filiae fortean Conradi Peutingeri, Augustani, ad quem Alciatus sua *Emblemata*, atque Ciriaci Weberi, ducis Bavariae phisici.¹⁶⁵⁵ (Qui obiit anno MDLXXII (1572).)

(Et pater et natus Ciriacus Weber uterque
 Doctor et excellens artis Apollineae.
 Memmingae pater, hic Boiorum principis almi
 Alberti medicus familiaris erat.
 Filius hic corpus deponi elegit, at astris
 Spiritus ut vivat, te, pie Christe, rogat).

De Thassilo vero aliisque Bavariae regibus ac ducibus longus est Munsterus, lib. 3 suae *Cosmographia*, cap. 365, de Guelfis quoque Bavariae ducibus capite sequenti. Regnum Bavaricum duravit annos CCCXXXII (332), fuitque primus rex Adalgerus, in Tassilo vero, eiusque filio, denuo contra Carolum Magnum, imp., rebellantibus defecit anno DCC LXXXVIII (788). Et deinceps posteritas Caroli Magni tenuit, quamvis et tunc nomen regium

¹⁶⁵⁰ Hs.: Truchess.

¹⁶⁵¹ De kardinaalshoed.

¹⁶⁵² Door Johannes Simoneus.

¹⁶⁵³ Landsberg am Lech.

¹⁶⁵⁴ Hij leve zo lang als Pylus, i.e. Nestor.

¹⁶⁵⁵ Cyriacus Weber (gest. 1572) was lijfarts van de Beierse hertog Albrecht V. De vader van Cyriacus was arts in Memmingen. Het grafmonument, in een diepe nis in de kerk van Landsberg, heeft verschillende inscripties, maar wordt gedomineerd door het beroemde, op Vesalius' gravures geïnspireerde, staande geraamte.

auditum in Lotario per patrem Ludovicum Pium, imp., regem Boiorum appellato; deinde venit ad Ottonem I, imp., qui dedit fratri Henrico, hinc et ad Henricum III, imp., pervenit. Welfi unde factio in Italia pestilentissima deinceps nomen tenere, et Rodolphus, Welfi I filius alter, genuit Welfum II, hic Welfum III, cui successit IV. Quo sine filiis mortuo, Cunegundae, sororis, quae Azoni, Ferrariæ marchioni, nupsit, filio nomine Guelpho ducatum concessit Henricus IV, imp. Sed post ducatu is motus, et post XX annorum exilium reductus. (De Guelphis extat libellus a Canisio in *Antiquae lectionis* editus). Tenuerunt autem Welfi Bavariam CIX (109) annos, quorum penultimus etiam ducatum Spoletinum et marchionatum Tusciae, beneficio Frederici, imp., obtinuit. Carrionis explicator¹⁶⁵⁶ Welfos origine Suevos facit, angustis primum finibus ad Altopium et Ravenspurgum, quorum familiam illustravit primus Welfus. Cuius filia Jutha nupsit Ludovico Pio, et Carolus genuit Calvum, imperatorem.

De Boiorum contra Romanos proeliis videndus erit Appianus, in *Celticis*.

De Rhaetis quorum hic regio multa Welserus, libro 1, *Rerum Augustanarum Vindelicarum*, eorumque orthographiam variam esse, scribit. Alii enim Rhetos, alii Retos, Raetos, Rethos, Raitos, Rhaetos, Raetos, Rhoetos. Becanus a Rheten, id est Rimis deducit in Venetis et Hyperboreis.

Alpibus Italiam munierat (Cicero, *Pro consulari provincia*) ante natura non sine aliquo divino numine, nam si illae aditus Gallorum immanitati multitudinique patuisset, nunquam haec urbs summo imperio domicilium praeuisset.

I, fol. 253r (p. 509)

[14-10-1587] n.s.

XV. Scongaw, oppidum Bavariae, quasi Pulchrum voces hortum, ad radices Alpium et ripam Lycae.¹⁶⁵⁷

In valle Alpium non procul inde distanti est monasterium satis pulchrum canonicorum regularium, ut vocant, ordinis augustiniani,¹⁶⁵⁸ qui praepositum habent mitra et pedo insignitum, quorum ibi catalogus in templo brevibus epigrammatis. Fuere autem diu ante Ottonem Frisingensem episcopum, sub cuius episcopatu non procul hinc distantem vivunt. Templum hoc est aedificatum vel potius restauratum anno MCCCC XXXVII (1437) per venerabilem patrem dominum Petrum Tauscher, coenobii praefectum sive praepositum. (Fuit huius loci praepositus anno MCCCC LXXVIII (1478) Georgius Neumarc). Spectatur quoque Bavariae ducum origo et progressus, nescio an sit Steingada de quo Munsterus, lib. 3 *Cosmographiae*, cap. 349, et [Jacobus] Spiegelius, anno 1191 a Welfone conditum, scribit (in *Annotationibus ad Guntheri [Ligurinum]* lib. X).

In hisce Alpibus montes sunt plurimum convestiti piceis quarum poma oblongiora et molliora, eoque differunt a pinis durioribus, rotundioribus, acutioribus conis et maioribus, et cedris rotundis. Abies vero ex horum genere sterilis est, secundum Cardanum. Videndus Plinius Secundus. Hac forma sunt piceae, pini, cedri [tekening van drie groene kegels].

De Alpibus vide Herodianum, lib. II et VIII, in principio, de Alpium etymo videndus quoque Becanus, lib. 1 *Gallicorum*, in fine. Est Augustae aedicula antiquissima a primis christianorum temporibus, aucta a Leone IX, pontifice Romano, anno 1051, et divo Gallo, abbati, dicata, cuius dedicationi affuit Henricus III, imp.

Nummi qui hic eruti et inventi aurei, argentei, aerei, varii a Velsero enumerantur lib. 6, *Rerum Augustanarum*, antiquitates etiam et inscriptiones apud eundem variae. Saxeus pini conus urbis symbolum, tabula Jovis et adorantium, Mercurii statua cum marsupio et caduceo, hirco et gallo,

¹⁶⁵⁶ Onduidelijk wie of wat bedoeld is.

¹⁶⁵⁷ Schongau aan de Lech.

¹⁶⁵⁸ St. Veit bij Freising (boven München).

caput Gorgonis, pars columnae striatae, duumvirorum imagines, puerorum ludentium fragmentum, equitis simulacrum, Macriani imago, sepulcrorum variae partes simulacris et imaginibus ornatae, fragmentum pavimenti marmorei. Effigies et picturae apud Velserum, inscriptiones vero sunt plurimae, ex quibus unam atque alteram addo (4 in aedibus Peutingeri, 19):

‘Mercurio, cuius sedes a tergo sunt Appius Cl. Lateranus XV-vir sacr., fac consul design. Leg. Aug. pr. pr.. legionis III Ital., v.s.l.m.’

‘Julio Victori, negotiatori quondam vestiario, testamento eius, Julius Clemens, aquilifer, legionis III Ital., frater eius faciendum curaverunt dederunt’

‘D. M. et perpetuae securitati Crassitio Constantino, infanti dulcissimo, qui vixit annos VII, Aelius Elianus et Crassicia Ursa, parentes, faciendum curaverunt.’

I, fol. 253v (p. 510)

Post haec Amergaw vel Amberg, pagus Bavaricus, et Estal, monasterium virginum nobilium,¹⁶⁵⁹ ubi montem altissimum descendimus. Frigidum esse hisce in locis indicant cacumina perpetuis nivibus conspersa, et sero in octobri septembrique collectum frumentum. Montes vero passim abietibus et pinis, ‘dennen’ vocant, Galli ‘sapin’, abundant, unde tarpentinum, visci genus, abunde stillat.

Domus incolarum ex integris rotundis rudibusque pinis constant. Est in itineralio antiquo Ambra XXVII mill. ab Augusta Vindelicorum distans. [Johannes] Aventinus ‘pruckam’ amber putat, vide Velserum, *Augustanarum antiq.*, lib. 3.

Parthanum vulgo Parthenkirch, oppidum olim, nunc pagus Rhetiae (Parrodunnum in Not. vocatum tradit Lazius, *De republica Romana*, XII, sect. 2, cap. 1, ubi et de Inutrio et Ambra¹⁶⁶⁰ quaedam), de quo Georgius Fabritius:

Quid memorem parvam sed prisci nominis urbem
Parthanum, Henricus sibi qua Leo tendere dextram
Suppliciter tristem Fredericum vidit? At ille
Quo minus Insubres armis everteret arces
Caesaris impediit felicia coepta superbus.

Meminit huius quoque *Itinerarium vetus* Parthano M.P. XXX. Veldidena (fragmentum inscriptionis antiquae est apud Velserum)¹⁶⁶¹ M.P. XXX, Vipiteno M.P. XXXII, Sublavione M.P. XXXII, Endideio M.P. XXIV, Tridento M.P. XXIII, ad Palatium M.P. XXIII, Verona M.P. XXXVI, Parrodunnum idem, Velserus, lib. VI.

Inutrium vulgo nunc Mittenwalt, pagus item Bavariae ducis. Hic Maxaemilianus II, imp., comitia principum Germaniae indixit contra Turcas, anno 1574. Sevelt sive Schefelt,¹⁶⁶² pagus ducis Ferdinandi Austriaci, comitis Tyrolis, ubi porta sive claustrum quod tempore belli vel etiam pestis clauditur, ne quis regionem intret. Templum hic summa religione cultum ob miraculum quod contigit anno christiano MCCC LXXXIII (1384), cuius adhuc manifesta si vera in altari restant vestigia.

Nobilis nempe quidam pagi praefectus, Osbaldus Mulser nomine, cuius in hodiernum diem ibi extare fertur progenies, eucharistiae hostiam festo solemni paschalis de more sumpturus, ludens a parrocho loci voluit maiorem hostiam sibi dari, quae tantum ipsis sacerdotibus servabatur. At statim terra aperta fuit, ipseque ad genua procidit manibusque aram praehendit, et ad rei

¹⁶⁵⁹ Ammergau of Amberg (Oberammergau); Ettal was geen nonnen- maar een benedictijnerklooster.

¹⁶⁶⁰ Mittenwald.

¹⁶⁶¹ Misschien de *Tabula Peutingeriana*, in 1599 door Plantijn gedrukt.

¹⁶⁶² Seefeld in Tirol.

memoriam digitorum pedumque vestigia monstrantur. Hoc miraculo dicitur vitam emendasse ac pio proposito monasterium non longe ab Oeniponte¹⁶⁶³ ingressum. Hostia vero summo adhuc in honore servatur. Meminit huius rei quoque Georgius Fabritius:

...miracula santa
In pago Schefelde tuo monstratur ad aras
Sacrificus duro manuum vestigia saxo.
Haec etsi quaestus, quid enim non efficit aurum?
Prodigiosa nimis verique expertia finxit
Disce tamen moderari animis, contemnere nullum.

I, fol. 254r (p. 511)

Quisquis es, et homines alios reverenter habeto.

Innsbruck, Brennerpas

[16-10-1587] n.s.

XVI. Post descensum montis acclivis et summae altitudinis, ager est inter montes aerios et, quod mirum, perpetua nive horridos, fertilissimus et planus, quem Oenus flumen ex primae Rhetiae Alpibus oriens, irrigat.

Ubi non procul ab Oeniponto rupe inaccessa antrum in quod Maxaemilianus I, imperator, adolescens etiamnum capreolam insequutus fervore et impetu quodam inconsideratae aetatis deductus, pedem referre nequivit, donec tandem tertio die multis e summo machinis demissus fuerit. Cuius rei est memoria crucis ibi simulachrum repositum. Meminerunt huius etiam Munsterus, Sabinus¹⁶⁶⁴ his versibus:

Iamque tenebamus, qua spumifer aestuat Oenus,
Ardua carpentes sub iuga montis iter,
Cuius in abrupto per noctem vertice caesar,
Dive tuus quondam Carole sedit avus,
Silvestres quando capreas damasque bicornes
Ausus in aerea figere rupe fuit;
Culmen et ascendit iuvenis temerarius, unde,
Cum vellet, potuit non revocare gradum.

Georgius Fabritius, Gemnicensis:

... ad scopulum [cursu] pervenimus altum.
Hic ubi sectatus ter maximus Aemilianus
Alta in rupe capras, finisset turpiter aevum,
Ni Deus ad maiora virum servasset, opemque
Auxilio agricolae pene ipsa in morte tulisset.

Pontus Huterus, [*De rebus*] *Austriacis*, pag. 343, quoque refert quomodo venandi studio in locum periculosum sit evectus, unde vix vivus evaserit.

Oenipontanus fuit Johannes Zangerus, musicus celebris; item Thomas Eggerus, qui *Poemata sacra* nuper edidit.

¹⁶⁶³ Innsbruck.

¹⁶⁶⁴ Georg Sabinus (1508-1560), ook bekend als Georgius Brandenburgensis.

De valle Oeni Alpiumque circum iugis praealtis, vide Boisart, libro *Epistolarum*, 1 ep. (Bertolinus, *Austriados*, 2 fol. 59).¹⁶⁶⁵

In Oeno antequam urbem accesseris est insula, in qua Ferdinandus Austriacus suae Philippinae villam fecit magnificam, vivariis, hortis aliisque cultissimam. Haec Philippina, lepida puella ex Fuggerorum (Velserorum) familia, quam Ferdinandus iuvenis adhuc semel visam tam ardentem amavit, ut illam publice insciis tamen parentibus, Augusta, ubi tum comitia agerentur, abduxerit. Et iustae instar uxoris semper habuerit, duobus vero ex ea filiis susceptis, quorum marchionatus titulo unum, alterum cardineae dignitatis honoravit. Frustra renitente imperatore fratre, qui summopere laborabat ne tam dissimile fieret matrimonium, eam matrimonio sibi copulasse dicitur. Post

I, fol. 254v (p. 512)

cuius obitum secundam iam habet uxorem, ducis Mantuani filiam.

Oenipontum hinc pervenimus, ubi Oenus navigabilis efficitur et tandem Danubium apud Patavium, vulgo Passaw, tanto cum impetu ingreditur ut per longissimum spatium cursum suum servet, nec Danubianis ut ex colore apparet miscetur aquis. Vulgo dicitur Insprug, civitas pulchrior quam maior. Hic Ferdinandi aula et regionis senatus, munda tota et ornata. (Pons Oeni in veteri itinerrario ab hoc diversus, vide Velserum, *Aug. antiq.*, lib. III). Est in foro tectum auratum quod multo fastu, ut magnificentiae inditium peregrinis ostendunt. Celebre ibi templum et ex maxima parte marmoreum franciscanorum, ubi statuae colossae ducum Austriacorum aliorumque principum christianorum, ex pago Milda translatae summo pro temporis antiquitate artificio. (Vide Andreae Lymvici, *Itinerarium*). Horum meminit his versibus Fabritius:

Non procul inde ducum vultus, signa aemula signis
Lisippi, Austriadum, surgentesque aere colossos
Cernas, et longo victores ordine reges.

Quaedam his inscriptae nominibus: Sigismundus, Karolus Burgundus, Maria Blanca, Albertus Sapiens, Albertus I, Godefridus Hierosolimitanus rex, spinis, non auro coronatus; Elisabetha, Sigismundi regis filia, Albertus, Romanorum rex, Fredericus Austriacus, Fredericus III, Ferdinandus, Romanorum imperatorum (Nathan Chytraeus).

Sepulcrum in medio templo imp. Maxaemiliani, ex vario mausoleum marmore, alabastrite, aere elaborum summa artificis docta manu, statuam nempe eiusdem et res gestas continebat breviariis notatas. Epitaphium erat tale:

‘Imp. Caes. Maxaemiliano felici augusto principi, tum pacis tum belli artibus omnium aetatis suae regum longe clarissimo; sub cuius felici imperio inclyta Germania dulcissima ipsius patria, tam armis quam literarum studiis plus quam unquam antehac florere, caputque super alias nationes extollere coepit. Cuius insignia facta, tabellis inferioribus, quamvis sub compendio expressa conspiciuntur. Imp. caesar Ferdinandus pius felix aug. avo paterno perquam colendo ac benemerito, pietatis atque gratitudinis ergo posuit. Natus est XXVII mai, anno Dom. MCCCC LVIII (1459). Obiit anno MDXIX (1519) mense januario. (Nathan Chytraeus).’

(Thomas Eggerus, poeta Oenipontanus).

Vidi hic Graecos suo vestitu cum sacerdote eundem gentis.

Legi in *Indice dignitatum occidentis*, praefectum legionis III Ital. transvectioni spetierum deputatae Teriolis consedis, a quo oppido hunc comitatum denominatum credo. Ibi-

¹⁶⁶⁵ Bartholinus, *Austriados*.

I, fol. 255r (p. 513)

dem (in Aureliano) habetur, ducem Rhetiae. Huius [Flavius] Vopiscus et [Trebellius] Pollio alique Romanarum rerum, deficiente imperio, scriptores meminerunt - sub cuius dispositione erant equites Stablesiani¹⁶⁶⁶ minores, ponte Oeni sedem habuisse.

Est hic iam parlamentum, ut vocant, sive camera iudicii comitatus Tyrolensis, et superioris Austriae.

Rodolphus, filius Alberti, ducis Austriae, anno christiano MCCC LX (1360) adiunxit hunc comitatum Austriae, nam is comitis Tyrolensis habuit viduam uxorem, cuius ex filia nepos Meinhardus sine prole decedens legavit comitatum domui Austriae. Est vero ditissimus mineris, ut eius reditus cum maximo ducatu comparari queant, abundat nempe auro, argento, aere, plumbo. (Menardus vero, Carinthiae dux, Athesinum¹⁶⁶⁷ et Tyrolensium comitatum sibi vendicavit, trucidato ob stuprum Ottone).

[16-10-1587] n.s.

XVI huius, die veneris. Obiit Duaci ex ptysi consumptus et tabe Adamus van der Duyn, ad aras mihi amicus. Requiescat cum Deo in aeternum, et hoc carmine saluerit extremum:

Iam nisi relligio fatum spatiumque vetarent
Et foret hic vitae certa statuta dies,
Te sequerer, nec tu sine me iam solus abires,
Verduni, aeterno foedere iuncte mihi.
Ingenium iunxit, separat mors invida iunctos,
Corpore sed potui, non animo potuit.
Pars melior superest, fruar hac ego parte superstes,
Nempe etiam a tumulo vivit honorus amor.

Postquam hinc montem ascenderis, comitatus Tyrolensis amplus pagus Materach occurrit.¹⁶⁶⁸ Vidimus hic homines multum strumosos, quod quidam ipsis accidere putant, quod incolae Alpium plerique aquam potitent eamque frigidissimam. (Scaliger, *Ad Cardanum exercitationum* 60, cap. 2, 'gutturones' vocat; vide Bodinum, *Methodum*, cap. 5; vide huius causas apud Bauhinium, lib. *de Hermaphroditis* I, cap. 12, in fine). Meminit horum Georgius Sabinus:

Sunt ibi ruricolae, magni quibus uberis instar
Crebra sub inflato gutture struma tumet.
E pulmone prius nisi suspirantibus haustis
Nulla loquuturi promere verba queunt.

Et olim Juvenalis: 'Quis tumidum guttur miratur in Alpibus.' Vide et Spiegelium, ad hunc versum iuguloque in pugna mussat obeso. Bartolini, *Austriados*, lib. 4, non procul a principio, et lib. XI (pag. 88), Lazium, lib. 12 *De republica Romana*, pag. 1240.

Non longe hinc mons Prenni sive Pyrenaeus, vulgo 'den Pynberg', fortean a Brenno, Gallorum duce, qui Italiam occupaverit [et] vastaverit, nomen habeat. Montis huius meminerunt Plinius, (in panegyrico; in carmine de situ orbis) Cecilius, Dionisius, Bassus, Graecus epigrammatum scriptor, et Rhenanus, qui nomen a crebris fulminum ignibus deductum putat (*Lib. Germanicarum* III). Ego montem hunc pedetentim ascendentem, sed ceteris frigidiores sensi.

¹⁶⁶⁶ Laat-Romeinse ruitereenheden.

¹⁶⁶⁷ Etschland / Alto Adige.

¹⁶⁶⁸ Matrei am Brenner.

Habitunt hic plurimi aepoli¹⁶⁶⁹ qui mirum in modum inaccessos hos montes perambulant, et capras damasque vestigantur.

Florus, author vetus (lib. 4 cap. 12), Brenos, Brennos populos, Alpium incolas enumerat, a quibus fortean nomen inditum monti, Carucum et hunc vocat Junius in suo *Nomenclatore*. De Brenno vide Becanum in *Francicis*, lib. 1. Vide et Lazium, *De republica Romana*, lib. XII sec. 2, cap. ultimo, Fabritium, *De poetis christianis*, 112.

I, fol. 255v (p. 514)

Ad montis finem tributum solvitur comiti Tyrolensi. Estque ibi porta, hoc disticho insignita:

Caesar in Italiam quo venit Carolus anno,
Cincta fuit rigidis nostra Vienna Getis.

Nec procul hinc in aere sculptus erat congressus Caroli et Ferdinandi fratrum, hoc epigrammate:

Imperatori (caesari) Carolo V, pio, felici, augusto, ex Hispanis Italiaque
susceptis imperialibus coronis advenienti et Ferdinando,
Hungariae Bohemorumque regi, e Pannoniis
occurrenti; optumis principibus, ad perpetuam
publica laetitia memoriam, quod fratres, ante
annos VIII digressi, summis inter mortales honori-
bus, regnis, triumphis, aucti, hoc in loco salvi su-
perstitesque (sospitesque) convenerunt. anno salutis MDXXX (1530)
Fredericus (Franzius) a Monte Niveo, Stenaci¹⁶⁷⁰
praefectus, mandato regio fieri fecit. (Nathan Chytraeus).
(Formam aere expressit Bruin, *Urbium*,¹⁶⁷¹ tom. V, fol. 59).

[17-10-1587] n.s.

XVII. Starcingen, oppidum comitatus Tyrolensis, intravimus, ubi dives vena est metalli, et boni cuduntur cultri, enses, etc.

Et Brixinam,¹⁶⁷² Sabonam veteribus dictam, putat Junius, alii Brixentum, ut Leander Albertus. (In Marchia Tarvisina; V jul. 1578, obiit Tiburtius cum rexisset XXXVI annos). Est autem sub imperio Ferdinandi Austriaci; episcopum vero habet, cum Tridento communem, Christophorum Madruccium,¹⁶⁷³ Sacrae Rom. Eccl. cardinalem. (Brixini in Noricis creatum papam Gibertum de Corrigia, Clemente III nomine assumpto,¹⁶⁷⁴ vult Onuphrius). Georgius Fabritius, Sublavionis olim habuisse nomen putat, hoc versu:¹⁶⁷⁵

Brixinaque antiquum nomen, nisi nomina fallunt,
Sublavionis habens.

Nescio an ad Aesacum amnem satis ampla, sed non admodum populosa. Brixnorum vocat Guntherus (in primo lib. 2 *Ligurini*, et 4 circa finem), hoc versu:

¹⁶⁶⁹ Aepolus was de naam van een geitenhoeder in herdersdichten.

¹⁶⁷⁰ Schneeberg, Steinach.

¹⁶⁷¹ Georg Braun, Franz Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, 6 dl., 1572-1618.

¹⁶⁷² Vipiteno / Sterzing, Bressano / Brixen.

¹⁶⁷³ Chr. Madruzzo, bisschop van Trente en Brixen, gest. 1578.

¹⁶⁷⁴ Wibertus, bisschop van Ravenna, werd in maart 1084 te Brixen als Clemens III tot tegenpaus aangesteld, onder druk van keizer Hendrik VI.

¹⁶⁷⁵ Georgius Fabritius, *Itinerum lib. I: Romanum*, 1551.

Proxima Brixnoram, famosi nominis urbem.

Abbas vero Urspergensis Brixiam Noricam vocat, ad differentiam alterius in Lombardia, hodie Bressa sub Venetorum imperio. Fuit huius olim Sebastianus Sperantius antistes, cuius meminit [Jacobus] Spigelius. Rheti usque ad Alpium summa tenent et Italiam versus inclinant, inquit Strabo (lib. 7), unde apparet hos populos olim Rhotos fuisse appellatos, Veronam et Comum usque. Vinum quoque Rheticum inter Italica commendatur in montanis illorum radicibus nascens, ut idem scribit, lib. IV.

Erat Brixiae quidam versificator Teutonicus, monachus, nisi fallor, Naso [Naz?], qui multa in lutherianos edidit vulgari lingua scommata.

Episcopus huius urbis fuit etiam Georgius ab Austria, Maximiliani imperatoris filius.

I, fol. 256r (p. 515)

Hinc Clausam, oppidulum, et Bottzingen Germanis, Italis Bolzanum,¹⁶⁷⁶ Castra Batavica veteribus fuisse, putat Lazius (lib. 12 *Reip. Romanae*, sec. 6, cap. 7). Cuius meminerunt Ammianus Marcellinus, et Scotus, author Cod. praefect. consul; Blondus (lib. XI *Histor.*) Bauzanum appellavit, quemadmodum et Helias Capreolus (*Historia Brixina*, lib. 4). Agnoscit dominum Fernandinum Austriacum. Incolae propter Italiae vicinitatem utramque linguam intelligunt. Frequentatur certis anni temporibus conventu mercatorum ex Italia, Gallia, Germana, Dalmatia.

Perlautum est oppidum et frequens, cui alluit Sarca, fons violentus, qui se inde non procul Athesi mergit.¹⁶⁷⁷ Cuius meminit Sabellicus (Lib. 8, *Enneades* 10), et Leander Albertus in sua *Italiae descriptione*. Ager Bolzaninus (in Marcha Tarvisana)¹⁶⁷⁸ optumus, quamvis montibus inclusus, vitibus ornatissimus, quae tantam vini ubertatem porrigunt, ut cum ipsi oppido, tum universo tractui circumiecto sufficiat, vino sterili, propter vehementia frigora, quibus convalles illae altissimarum Alpium perangustae perpetuo rigent.

Votum Veneri Amicae, ab ingressuro Italiam factum:

Quae terram et vestis viridi florentia prata
Gramine, purpureisque exornas floribus agros,
Seu Veneris nomen tibi, vel seu Flora vocaris:
Omnia restituens foecundo semina partu,
Da molles campos pedibus, da taedia silvae
Tristia (horrida) odoriferis expellant molliter herbis.
Ipse ego, cum placidam dederit Fortuna quietem,
Tum fertis redimitus ero, tum tempora flores
Cingent, atque feram vestris percandida templis
Lilia, purpureasque rosas gratosque hyacintos;
Persolvamque reus voti mea munera coram,
Candidaque aurato conscribam marmora versu.

Hanc tabulam sacrae firmans Buchellius arae
Italia rediens Veneri suspendit amicae.

¹⁶⁷⁶ Chiusa / Klausen, Bolzano / Bozen.

¹⁶⁷⁷ Isarco / Eisack, Adige / Etsch.

¹⁶⁷⁸ De Mark van Treviso.

Bauzanum vocat Otho Frisingensis,¹⁶⁷⁹ episcopus, facitque terminum Italiae et Boiariae, commandatque a vini bonitate, post Traminianum et Eppianum optimum. Hodie vero Germani limitem suum agnoscunt apud pagum Nevissum, qui distat a Bolzano V millia Germanica versus Tridentum. Bartholinus, *Austriados*, lib. XI, divitem et emporium. Marmoris inscriptionem quae extat inter Bauzanam et Tridentum, C. Valerio positam. Vide apud M. Velsorum, *De antiquarum Augustanarum Vindelicarum* et Lazium loco, supra in margine annotato.¹⁶⁸⁰

¹⁶⁷⁹ Otto, bisschop van Freising, geschiedschrijver (ca. 1112-1158).

¹⁶⁸⁰ Hier eindigt het eerste deel, want Alto Adige (Südtirol) was Oostenrijks. Daar begon de Italiaanse reis.

I, fol. 256v (p. 516)

Utrechtse magistraten sinds 1300

Cum hic locus sit relictus vacuus indici destinatus,¹⁶⁸¹ et is obmittendus in his rapsodiis videretur, catalogum addendum censui praetorum, scabinorumque, sic vocantur XII-viri hodie rerum iudicandarum, ab anno MCCC (1300) ex literis antiquis desumptorum. Et habeo ego literas latinas, cum viridi sigillo divi Martini, quod paulo post in rubrum fuit mutatum, de hoc anno MCCC^o, quando fuit praetor Fredericus de Rodenborch, scabini vero Jacobus de Lichtenberch, Fredericus Saudenbalch, Hermannus Tenceklerc, Ghiselbertus Pellecussen, Hermannus de Velde, Harmannus Grawaert.

Anno sequenti fuere consules dominus Johannes de Linscoten et dominus Jacobus de Lichtenberch.

Anno VII (1307) Johan heren Vrederixsz, schoute, heer Vrederic Zoudenbalch, Gijsbert Pellecussen, Allert Ere, Harman heer Kemart, Aelbrecht de Visscher, Peter van den Velde, Jan van St. Mariën, Gevaert van Voorschoten, Bertout Pontsz, Gijsbrecht zonder Galle.

Anno VIII (1308) Johan haren Vredericsz, schout, heer Vredericx Soudenbalch, heer Gijsbrecht Pellecussen, Harman Ouderidder, Alart Ere, heer Ermbrecht heren Ermbrechtsz, Johan heren Roetardsz, Frederick Soude van Damasche, Peter Roemaer ende Tydeman Doude, schepenen.

Anno MCCCIX (1309) praetor ut ex literis latinis scriptura paene fugiente didici Johannes Bremer Frederici. Scabini vero Fredericus Zoudenbalch, Ghisebertus Pellecussen, Alardus Ere, Harmannus Ouderidder, Tydemannus Score, Wilhelmus Woutman, Petrus de Velde, Fredericus Ossekin, Harmannus Rotardi, et Bertoldus dictus Pont.

Huterus lib. 3 *De rebus Austriacis*, pag. 170, proficiscuntur Maxaemilianus cum suis, ad inspiciendas aurisodinas¹⁶⁸² Tyrolenses, quarum operae num 7.400 explicatis signis principibus obviam venire iubenteque comite Sigismundo Tyrolensi, cuius erant subditi, in genua provoluti Maximiliano, Romano regi sacramentum dixere, dona obtulere patinas aliquot aureas aureis floris Renensibus, plenas ac partem argenti crudi 100 libras.

I, fol. 257r (p. 517)

Anno 1314 Johan haren Vredericsz, schout, Herman Ouderidder, borgemeester, Machelin van Cranenborch, Erembrecht haren Ermbrechtsz, Johan haren Roetardsz, Warnaer haren Hugensz, Vrederic Zoude van Damasche, Amelis Bonencoeper, Daniel de Pelsers, Lambrecht heren Bartolomeusz, Alfert van Lichtenberch, Korstian Vincke ende Peter Mouwerkin, schepenen, Trap.

1315 Johan haren Vredericsz, schout, Herman Ouderidder, Willem Woutman, Aelbrecht de Visscher, Jan haren Vredericz, Berthout Pont, Jacob Jacobsz, heren Vredericsz, Godscalc de Merseman, Johan Panten, Johan van Rodenborch, Vrederick Aelbertsz, Wouter van Voorschoten ende Johan Alvekim.

¹⁶⁸¹ Hier had B. dus een index willen maken.

¹⁶⁸² Goudmijnen.

Anno 1323 Arnout van de Velde, schout, Jan haren Vredericsz in de Drakenborch, Vrederick haren Aelbrechtsz, Johan Alvekim, ende Thyman Hombout (met de golven?).

Anno 1328 Aernt van de Velde, schout, Rembrecht van Compostel, Jan de Boele, Jan van Amerongen.

Anno 1331 Jan van Leuwenberch, schout, Jan Vredericsz, Rembrecht van Compostel (3 molenijzers), Peter Mauwerkin, Jan Alvekim als van der Koornmarckt, Arnout van der Velde, Arnout Gunter met de Leliën.

Anno 1332 Johan van Leuwenberch, schout, Johan van Wale, Johan haren Roetartz, Johan Coeck haren Harman Coecksoon, Jacob van den Vischmarckt, Tydeman Herbortsz, Wouter van Voorschoten, Jacob van Clarenborch, Hendrick van Leuwenberch, Adam Zoudenbalch, Bertout haren Warnartsz, Hendrick de Witte.

1333 Johan van Lewenberch, schout, Gijsbrecht uyten Weerde, Jan haren Vredericsz, Reinier van Compostel, Jan Alvekim, Jacob van den Spiegel, 3 spiegels, Arnt van den Velde, Jacob van Lockhorst, Nicolaes van Driele, Gerrit Woutman, Arnt Gunter, Wouter van Voorschoten, Vrederick Soudenbalch, schepenen.

1334 Jan van Leuwenberch, schout, Johan haren Roetartsz ende Harman Vrencke, borgemeesters, Peter van den Velde, Johan de Wale, Peter Mouwerkin, Jan Coecke Harmansz, Jan van den Vischmarckt, Peter den (Wolff, Jacob van Clarenborch, Adriaen Soudenbalch, Bartholomeus Warnarts haren Hugensz, Hendrick de Witte, ende Tydeman van de Putte).

Anno MCCC XLIII (1343) (donderdag na Pynxteren) praetor Jacob van Lichtenberch, ridder, scabini: Lambrecht Hoen, Ghijsbrecht uter Woirde, Tyman Herboertsz, Adaem Soudenbalch, Tyman Storie, Henric van den Damme, Johan Schinckel, Johan van den Velde, Aelbrecht Vredericxsoen, Gheryt Vrencke Arnoudssoon, Abraham uter Coernmarckt, ende Tyman Scrodekim.

Anno MCCC XLVI (1346) praetor Adam Zoudenbalch, scabini: Vrederick van Drakenborch, ridder, Peter Mouwkijn, Gerard Woutman, Arnout Gunter, Peter de Wolff, Aernoud Riemi, Hendrick de Witte, Eerst Grauwert, Alphaer van Lichtenberch, Godschalc Aernoudsz, Johan van Lantscroom, ende Johan van den Spieghel, Wouter van den Velde.

I, fol. 257v (p. 518)

Anno MCCC XLVIII (1348)¹⁶⁸³ praetor Adaem Zoudenbalch, scabini Tydeman Scorze, Vrederic Zoudenbalch, Lambrecht Hoen, Tydeman Vrencke, Johan Scinckel, Hendrick van den Damme, Gheraerd de Haen, Dyderic van der Weyde, Jacob van Damassche, Albaren Dolre, Tydeman Droem.

(Abbas Gertrudensis Lovaniensis Richelius, de sua *Begga*,¹⁶⁸⁴ cap. 115 ad annum 1632 deceptus, sic scribit de nymphaeo sive beguinagio Traiectensi Ultraiecti: 'Olim numerosissimum habuit habetque hodie conventum relligione christiana; et quamvis habitu

¹⁶⁸³ In de marge: 1347.

¹⁶⁸⁴ Josephus Geldolphus a Ryckel, *Vita S. Beggae, adjuncta est historia Begginasiorum Belgii*, 1631.

discretum a cultu civili, non tamen beguinae satis distingui possunt ab aliis virginum palliis).¹⁶⁸⁵

Felices, quae inter tot millia pereuntium, adeoque inter ignes Pentapol, parvam Segor¹⁶⁸⁶ inveniunt, in qua salvam faciant animam suam.

1351 Johan van den Spiegel, schout, Lambrecht Hoen, Hendrick van Damme, Geryt de Haen, Gijsbrecht van Driel.

1353 Johan van den Spiegel, schout, Hendrick van Damme, Bartolomeus Gunter, Geryt de Haen, Roetart van der Sterre.

Anno MCCCCLV (1355) praetor Johanne van den Spiegel, scabini: Tydeman Scrodekim, Vrederic Zoudenbalch, Harman van Lockhorst, Bartholmeus Gunter (worden anno 1363 van de Gunterlingen dootgesmeten), Alfaer van Lichtenberch Jacobssone (van Barsel), Jacob van Damassche, Roetard van der Sterre, Aelbaer den Dole, Gerard die Haen, Aelbrecht Alvekim, Wernaer Braem, Gheraerd Dymbout.

Anno MCCCCLVI (1356)

Anno 1357 Johan van den Spiegel, schout, Vrederick Zoudenbalch, Aelbrecht Vredericksz, Aelbrecht Alvekim, Gerrit Dymbout.

Anno MCCC LVIII (1358) praetor Johan van den Spiegel (met 3 lelikens), scabini: Wouter van den Velde, Tideman Soudenbalch, Johan de Wale, Florens van Jutphaes, Hendrick de Witte, Tydeman Vrencke, Andries van Driel, Vrederick Soudenbalch, Aelbrecht Vredericksz, Aelbrecht Alvekim, Gerrit Dymbout, ende Hendrick van Langeraeck, met de chevron et estoil.

In aliis literis de eodem anno: Jan Ruysch, Tydeman Soudenbalch Gerritsz, Floris van Jutphaes, met de lelikens, Tydeman van Luttekenhuys met de 3 huyskens. In aliis: Jan van den Spiegel, schout, Arent Riem, H. de Witte, Vrencke Tydeman de Langhe, Abraham van Velde, Wernaer van Drakenborch, Floris van Pallaes, Jan van Clarenborch.

1379, (s. Lucasdach) [18 okt.], Jan van den Spiegel, schout, Alberem Dole, Nicolaes van den Velde, Johan van Hamerstein, Johan Coecke Dircsz, Aelbert Vredericksz, Harman van Lockhorst, Bartoldus Gunter, Alpher van Lichtenberch haren Jacobsz, Wernout Braye Roeloffsz, Loeff Hazart, Albrecht Alvekim.

I, fol. 258r (p. 519)

Anno MCCC LXIII (1363) Wernaer van Drakenborch, praetor, scabini: Vrederick van Zoudenbalch, Johan van de Spiegel, Johan Lyeboert, Vrederic de Bole, Harman van Lockhorst, Johan van Groenewoude ut de Haen, Bartolomeus Gunter, Johan de Wale, Aelbrecht Alvekim, Wernaer Braem, Johan van Hamersteyne, Florens van Pallaes.

Anno MCCC LXIII (1364) Wernaer van Drakenborch, Tyman de Langhe, Gerrit de Bole, Aernt van den Velde, Hughe Backer (ut nunc Scroystein).

¹⁶⁸⁵ Waarschijnlijk pas in 1641 tussengevoegd.

¹⁶⁸⁶ Pentapol, waarschijnlijk Pentapolis, de liga van vijf Filistijnse steden; Zoar, de plaats waar Lot en zijn dochters gered werden na hun vlucht uit Sodom.

Anno MCCC LXV (1365) praetor Gheryd de Bole, scabini: Johan van den Spieghel, Florans van Pallaes, Aernoud van Lockhorst, ende Johan Jacobsz, Johan van Groenewoude.

(1367, donderdach na st. Thomas), praetor Gijsbrecht Gunter, Harman van Lockhorst, Johan van Gronewoude, Johan van den Spieghel, Wernaer van Drakenborch, Boudewijn de Witte, Wernaer Braem, Hendrick de Witte, Tydeman van Mauwerkijn, (Alfer van Nijendale, Geryt Vrencke, Johan de Bole, Dideric van Voorschoten).

Anno MCCC LXVI (1366) (alias 1365) praetor Gijsbrecht Gunter, Johan van Groenewoude, Harman van Lockhorst, Tydeman Scrodekim, Johan van den Spiegel, Bertelmeus Gunter, Waernaer Braem, Johan van Hamerstein, Henrick van Langeraeck, Florens van Pallaes, Arnt van Lockhorst, Braem van den Velde.

Anno MCCC LXIX (1369) (anno 1370 iidem) praetor Jacob van Lockhorst, scabini: Johan van Groenewoude, Bartelmeus Gunter, Jacob de Cuper, Johan de Wale, Warnar Braem, Hendric de Wick (forte Witte), Johan Hombout, Alfaer van Niewendale, Gherit Vrencke, Willam over de Vechte, Arnout Proeys, Peter Johan Scoenheynen soens soone.

Anno MCCC LXX (1370) praetor Geryd Vrencke, Goetscalc Vrencke, Tydeman de Langhe, Tydeman Zoudenbalch, Florans van Pallaes, Geryd de Bole, Claes Voncke, Aernoud van den Velde (Huge Backer, Roecharde van Lanscrone, Dideric van Oostrum, Aerd Trinde ende Johan Hont).

(1371 Iisdem lineatis Geryd van Voorschoten, dynsdach na Bonifatio).

Anno MCCC LXXII (1372) praetor Braem van den Velde, scabini: Aernoud van den Velde, Hughe Backer, Machelem van Stripe, Gerrit de Bole Dircxz, Alfaer van Nywendale, Johan de Bole, Willam over de Vecht, Arnoud Proeys, Johan Hombout, Wauter van Colenberch, Jacob van Lockhorst.

Anno MCCC LXXIII (1373) Braem van de Velde, schout, Hendrick de Witte, Herman Lockhorst, Johan van Groenewoude, Jacob Cuper, Willem van der Weyde, Wernaer Braem, Florens van Pallaes, Alfaer van Niendale, Gerrit van Voorschoten, Vrederic van den Spiegel, (Peter Johan Schoonheynens soons soon).

Anno MCCCL XXV (1375) praetor Willam over de Vechte, scabini: Jacob de Cuper, Willam van der Weyde, Wernaer Braem, Hendrick de Wytte.

Anno MCCCL XXVI (1376) Willem over de Vecht, schout, Tyman Saudenbalch, Roetart van der Sterre, Florens van Pallaes, Hugo Backer, Johan de Bole, Gerrit van Voorschoten, Machelem van der Strepe, Frederick van de Spiegel, Hendrick Mouwer, Jan ende Gerrit de Witte, Tydeman Cappellaen.

Anno 1377 Willem over de Vecht, schout, Andries van Driel, Warnar van Braem, Johan de Swarte, Gijsbrecht van Blomenweerde, Jan van Groenewoude, Harman van Lockhorst, Warnar van Drakenborch, Gerrit Bole, Hendrick de Witte (Braem van de Velde, Jan van Ostrum, Gijsbert Vonck, Jan van Blockhoven).

(1379, donderdach na s. Luciën) (ende '80) Johan van den Velde, schout, Geryd de Bole, Johan van Blockhoven, Vrederick van Drakenborch, Hendric van Hermalen, Johan van

Clarenburch, Willem van Hemerten, Jan Hombout, Jacob van Lockhorst, Machelm van der Strijpe, Hubrecht van Vulven, Gijsbrecht van Bloemenweerde, Hendrick van Rijn.

Anno MCCC LXXXI (1381) praetor Jacob van Lochorst, scabini: Herman van Lochorst, Bertelmeeus Gunter, Willam van der Weyde, Wernaer Braem, Vrederic van den Spiegel, Claes van Loenen, Johan de Witte, Hughe Lyeboert, Jacob van Groenewoude, Johan van Zuylen, Vrederic de Langhe, Hendric van Gent.

Anno MCCC LXXXII (1382) praetor Jacob van Lochorst, scabini: Machelem van der Strype, Herman van Wulven, Willam van Mynden, Volprecht van Amerongen, Jan Pot, 3 potten, Roetart van Lancroon van den dat rode crys in barst (scheer van Barstel).

(1384 iidem met Jacob de Lange, Jan Bole Bernt Preys, Florens Pallaes).

Anno MCCC LXXXV (1385) praetor Willam over de Vechte, scabini: Herman van Lockhorst, Bartelmeus Gunter, Willam van der Weyde, Johan de Bole Dirksz, Johan de Witte, Hughe Lieboert, Jacob van Groenewoude, Johan van Zuylen, Vrederic de Langhe, Hendric van Gent, Johan Breye, Johan van Lichtenberch; het segel met de wapen van Lancroon.

(1385, dynsdach na dertienden, schout Jacob van Lochorst, Roetart van Lancrone, Willam van Minden, Johan Pot ende Beernt Proeys).

I, fol. 258v (p. 520)

Anno MCCC LXXXVI (1386) praetor Willam over de Vecht, scabini: Volprecht van Amerongen, Johan Pot, Willam Scade van Tulle ende Hendric Trinde Hendrixsoen, Bernt Proeys, Jacob de Lange, Hendrick de Witte, Roetard van Lancrone, Claes van Loenen, Harman van Vulven, Willem van Mijnden, Jan Lieboert.

Anno 1388 Willam over de Vecht, schout, Volprecht van Amerongen, sheer ende barstel, Jacob de Lange au barstel, Jacob van der A, Gijsbrecht van der Weyde, met een sundere gebr., Willem van Mynden, Bernt Proeys, ... van Wulven, Claes van Loenen met een creften, noch eodem pretore Gerrit Vrenck alias Winssem, Jacob van Amerongen, à la fesse.

Anno MCCC LXXXIX (1389) praetor Willam over de Vecht, scabini: Hughe Lieboert, Hendric van Gent, Ermbrecht Pellecussen, Jacob Sloyer Hendricxsoon (alias Stultinge), item pretore Bernardo Proeys, predicti Jacob van Groenewoude, Frederick Lange, Lodewijck de Wale, Gerrit Coman Gerritsz, met acoleyen, Jan de Witte, Godschalck Vrenck, à lamb et heaume, Vrederick van Drakenborch, Dirck van der Weyde.

Anno MCCC LXXXX (1390) praetor Beernt Preys, Jacob de Lange, Gijsbrecht Grauwert, Hendrick de Witte, Jan Hombout, Claes van Loenen, Herman van Wulven, Willem van Mynden, Volprecht van Amerongen, Johan Lieboert, Willem Scade van Tulle, Gijsbrecht van der Weyde, Lubbert Bole, met den schilt van Wael van Vronestein, Jan van Lancroon, Gerrit van Damasche, Jacob van der A Jansz, Jan de Voecht.

1391 ende 1392 Beernt Proeys, schout, Hugu Lieboert, Lodewijck de Wale, Vrederick van Drakenborch, Jan van Zuylen, Hendrick van Ghent, Ermbrecht Pellecussen, Godschalc van Winssen, Dirck van der Weyde, Jacob Sloyer, sferalles(?), Alfer van der A, Willem van Alenderp, Johan (de Coninck).

Anno MCCC XCII (1392) praetor Bernt Proeys, scabini Gheryt van Demassche, Ghijsbrecht Grauwert, Johan Hombout, Gherit Vrencke, Willam over die Vechte, Johan van Alendarp, Herman van Wulven, Willem van Mynden, Jacob de Langhe, Johan Lyeboert, Lubbrecht Bolle, Johan van Lantscrone.

(1392 pretor Jan van den Spiegel ende met deese noch Jan Schoon Heymans soons soon, Jan van Zuylen, Frederick de Langhe).

Anno MCCC XCIII (1393) praetor Vrederick van Drakenborch, scabini, Johan de Witte, Hughe Lyeboert, Hendrick van Ghent, Embrecht Pellencussen, Johan van den Spiegel, Dyrick Gunter, Goodschalck van Winsen, Diric van der Weyde, Gheryt Coman Gheritssoon, Willam van Alendarp, Johan de Coninc.

(1393 eodem pretor Beernt Proeys, item Jan de Haen, schout, Peter Scrodekin, Johan Gerritsz, Jan Backer, Gerrit de Bruyne, schepenen).

Anno MCCC XCIV (1394) praetor Bernt Proeys, scabini: Jacob de Langhe, Ghijsbrecht Grauwert, Johan Hombout, Claes van Loenen, Herman van Wulven, Willam van Mynden, Johan Lieboert, Willam Schade van Tulle, Johan van Lantscrone, Gheryt van Damassche, Jacob van der A Johanssoon, Johan de Voocht.

I, fol. 259r (p. 521)

Anno MCCC XCV (1395) praetor Beernt Proeys, scabini: Hughe Lyeboert, Johan de Witte, Vrederick van Drakenborch, Goedschalck van Winsen, (Lubbert Bolle), Dirck van der Weyde, Jacob Sloyer Henricsoen, Jacob Sloyer, Alfaer van der A, Willem van Alenderp, Johan de Coninc, Pelgrim de Wale, Johan Woutman.

Anno MCCC XCVI (1396) praetor Bernt Proeys, scabini: Johan Hombout, Gijsbrecht Grauwert, Gerrit Vrencken, Claes van Loenen, Herman van Herman van Vulven, Willem van Minden, Johan Lieboert, Willem Schade van Tulle, Jacob van der A Johanssoon, Lubbert Bolle, Johan van Claerenborch, Willem van Winsem.

Anno MCCC XCVII (1397) praetor Beernt Proeys, scabini: Alfaer van der A, Willam van Alenderp, Johan de Coninc, Johan Woutman, Henric van Gent, Vrederick van Drakenborch, Hughe Liebort, Jacob van Groenewoude, Goetschalck van Winsen, Dirck van der Weyde, Gerrit Coman, Pelgrim de Wale,

Anno 1398 Beernt Proeys, schout, Gerrit Vrencke, Jan Hombout, Claes van Loenen, met de creesten, Johan de Wilde, Willem van Mynden, Volprecht van Amerongen, Johan Pot, Jan Lieboert, sonder baerstel, Johan van Lantscroon, Gerrit van Damassche, Johan van Clarenborch, Willem van Winsem.

Anno 1399 ende 1400 in den april, Vrederick van Drakenborch, schout, Jan van den Spiegel, Alphert van der A, Jan de Coninck, Pelgrim de Wale, Jan van Clarenborch, Matheus Pot, Peter Ruysch, Johan van Groenewoude, Lauwerens van Hamersteyne, Dirck van Houdtaen, Willem Woutman, Vranck de Witte.

I, fol. 259v (p. 522)

Anno 1425 Jacob van Lockhorste, schout; Claes Sloyer, Peter Mouwer, Jonge Vrederick van Drakenborch, Godevridus de Coninck, Jan Pot, Willem van Zuylen, Hendrick van Luttekenhuis, Eerst van der A den Ouden, Aernt van Amerongen, Lambert Petersz, Frederick Hubertsz.

Anno MCCC XCIX (1399) Beernt Proeys, schout; Hendrick van Ghent, Dirck Gunter, Johan de Coninck ende Pelgrum de Wale, schepenen, Johan Pot, Johan Lieboert, Gerrit van Damassche, Jan van Clarenborch, Alfer van der Aa, met de segel van Gunther, drie lelikens.

I, fol. 260r (p. 523)

Praetores et scabini de anno christiano MCCCC (1400) usque ad MD (1500)

Anno MCCCC (1400) Bernt Preys, schout, Jan Hombout, Gerrit Vrencke, Claes van Loenen, Jan de Witte, Willem van Mynden, Jan Lieboert, Willem Scade van Tulle, Gijsbert van der Weyde, Johan van Lantscroon, Isbrand van der A, Sweder van Houdaen, (Lambert Petersz).

Anno MCCCCI (1401) praetor Beernt Proeys, scabini: Hendric van Gent, Dirc Gunter, Johan de Coninc, Johan Woutman, Gerrit Coman, Jacob Sloyer, 3 rosen.

Anno MCCCCII (1402) praetor Beernt Proeys, scabini: Gheryt Vrencken, Johan Hombout, Claes van Loenen, Willam van Minden, Johan Lyeboert, Willam Scade van Tulle, Johan van Lantscroen, Gheryt van Damassche, Willam van Winsem, Yzebrant van der A, Zweder van Houdaen, Gerryt van Damassche Gerytsz.

Anno MCCCCIII (1403) Beernt Proeys, schout, Jacob Sloyer, Lodewijck de Wale, Vrederick van Drakenborch, Dirck Gunter, Ghijsebrecht van der Weyde, Godscalck van Winssen, Johan de Coninc, Pelgrum de Wale, Matheus Pot, Jonge Beernt Preys, Peter Ruysche, Egbert Jacobsz.

Anno MCCCCIV (1404) Bernt Proeys, schout, Johan Hombout, Gerrit Vrencken, Johan de Witte, Willem van Mynden, Volprecht van Ameronghen, Johan van Lantscronen, Gerrit van Damassche, Johan van Clarenborch, Willem van Winssem, Isbrand van der A, Jacob van Lockhorst, Claes Sloyer, à rooskens an den helm 2 lancen.

Anno MCCCCV (1405)

Anno MCCCCVI (1406) Beernt Proeys, schout; Johan van Lichtenberch van Lantscroon, Godscalck van Winssem, borgemeesters; Pellegrom de Wael, overste ouderman; Johan Hombout, Dirck van der Weyde, Wauter Grauwert, Johan Pott, een pot, Volprecht van Ameronghen, Jan de Witte, Willem van Mynden, Johan Lieboert, Johan van Lanscrone, Gerrit van Damassche, Willem van Winssem, Ysbrant van der A, Jacob van Lockhorst.

Anno MCCCCVII (1407)

Anno MCCCCVIII (1408) (dynxdach nae s. Lucie) praetor Beernt Proeys, scabini: Willam Scade van Tulle, Claes Sloyer, Henric de Witte, Claes van Loenen.

Anno MCCCCIX (1409) praetor Beernt Proeys, scabini: Johan van Lichtenberch, Vrederic van Drakenborch, Johan van den Spiegel, Alfaer van der A, Willam van Alenderp, Johan de Coninc, de Jonge Beernt Proys, Peter Rusche, Johan van Groenewoude, Lourens van Hamersteyne, Dirck van Houdaen, Willam Woutman.

Anno MCCCCX (1410) Vrederic van Drakenborch, praetor, scabini: Volprecht van Amerongen, Pieter Johan van Scoenheynen zoons soen, Vrederic

I, fol. 260v (p. 524)

van den Spieghel, Johan Pot, Willam Scade van Tulle, Johan van Lantscrone, Dirc van der Weyde, Willem van Winsem, Yzebrant van der A, Henric de Witte, Claes van Loenen, Egbert Paelvoet, donderdachs na s. Jelis.

Anno MCCCC XI (1411) praetor Vrederic van Drakenborch, scabini: Louwerens van Hamersteyne, Dirc van Houdaen, Willem Woutman ende Vrancke de Witte.

Anno MCCCC XII (1412) praetor Johan Proeys van Lichtenberch, scabini: Matheus Pot, Lourens van Hamersteyne, Diric van Houdaen, Vrancke de Witte.

Anno MCCCC XIII (1413) praetor Johan Proeys van Lichtenberch, scabini: Johan van Lichtenberch, (lanscroon de schilt), Johan van den Spieghel, Willem Scade van Tulle, Alfaer van der A, Willem van Alenderp, Goodschalck van Winsem, Johan van Groenewoude, Lourens van Hamersteyne (voert 3 potten in't wapen), Dirc van Houdaen, Willam Woutman, Vrancke de Witte, Vrederic Hubrechtssoon.

(In annalibus invenio Bernt Preus, praetorem, Johannem Lichtenberch van Lanscroen et Johannem van Clarenborch, consules in exilium eiectos).

Anno MCCCC XIV (1414) praetor Jacob van Lochorst, scabini: Johan van den Spiegel, Willam Scade van Tulle, Ghijsebrecht van der Weyde, Alfaer van der A, Willam van Alenderp, Johan van Damassche Gerritsz, Dirck van Houdaen, Vrancke de Witte, Vrederic Hubertsz, Henric van Lutikenhuse, Peter Mouwer.

(Eodem pretore Volckert van Amerongen, Vrederic van den Spiegel, Vrederic van Drakenborch, Jan Pot, Jan de Coninck, Isbrant van der A, Claes van Loenen, Jan over de Vecht, Jan Jacobsz, Willem van Zuylen, Melis van Minden, Vrederic Martin).

Anno MCCCC XV (1415) ('s manendachs na st. Lucie) Claes Sloyer praetor, XII-viri: Willem van Alenderp, Johan Hombout, Willem Scade van Tulle, Willem van Winsem, Lambert Petersz, Hendrick de Witte, Franck de Witte, Vrederic Hubertsz, Hendrick van Lutikenhuse, Jonge Vrederic van Drakenburch, Aernt van Amerongen ende Godert de Coninck.

Anno MCCCC XVI (1416) praetor Claes Sloyer, scabini: Goodschalck van Winsen, Vrederic van Drakenborch, Volprecht van Ameronghen, Johan Pot, Johan de Coninc, Claes van Loenen, Dirc van Houdaen, Willam Woutman, Johan over de Vecht, Alfaer van Lichtenberch, Jacob de Voocht van Rijnevelt, Tyman Paelvoet.

Anno MCCCC XVII (1417) fuerunt consules Volpertus Amerongius et Theodoricus Houdanius, sub quibus Iselsteinium ab Ultraiectinis solo equatum, praetore Claes Sloyer, Willem van Winsem, Jan Hombout, Jan van Lichtenberch, Willem van Alenderp, Matheus

Pot, Vranck de Witte, Frederic Hubertsz, Melis van Minden, Arent van Amerongen, Godert de Coninc, Eerst van Hardenberch, Jacob van Clarenborch (met helm ende coexkens).

Anno MCCCC XVIII (1418) (dynsdaechs na s. Victoor) praetor Claes Sloyer, scabini: Volprecht van Amerongen, Vrederic van Drakenborch, Johan Pot, Goedschalck van Winsen, Dirc van der Weyde, Claes van Loenen, Willam Woutman, Willam van Zuylen, Tyman Paelvoet, Lo-

I, fol. 261r (p. 525)

de Wych de Wale, Braem van Lantscrone de Jonge, Jan van Lichtenberch ende van Lantscrone.

Anno MCCCC XIX (1419) praetor Claes Sloyer, scabini: Johan van Lichtenberch, Johan Hombout, Willam van Winsen, Louwerens van Hamersteine, Vrancke de Witte, Vrederic Hubertzoen, Aernt van Amerongen, Godevaert de Coninc, Jacob de Voocht van Rijnevelt, Hendric Vrencke van Vliet, Adriaen van Lantscrone, Johan Sloyer.

Anno MCCCC XX (1420) Claes Sloyer, schout, Jan Poth, Vrederic van Drakenborch, Jonge Bernt Proeys, Dirck van Houdtan, Willem Woutman, Claes van Loenen, Tyman Paelvoet, Jonge Jan van Lichtenberch, Ernst van der A Jansz, Jacob van Amerongen, Jan Trinde, Bartolomeus Zoudenbalch, het wapen van Sloyer, 3 roosen op den helm x, eodem praetore et anno noch: Jan Poth, Egbert Jacobsz, Lodewijck de Wael, Adriaen van Lanscroon, Dirck Grauwert.

Anno MCCCC XXI (1421)

Anno MCCCC XXII (1422) (dynsdach opten X maert) praetor Claes Sloyer, scabini: Dirc van Houdaen, Vrederic van Drakenborch, Jan Pot, Jonge Bernt Proeys, Egbert Jacobsoon, Claes van Loenen, Lodewijck de Wale, Jonge Jan van Lichtenberch, Adriaen van Lantscrone, Jan Trinde, Bertholomeus Zoudenbalch, Dirck Grauwert.

Anno MCCCC XXIII (1423) praetor Jan van Lichtenberch ende van Lanscroon, scabini: Johan Hombout, Willam van Winsen, Matheus Pot, Henric de Witte, Engelbrecht Paelvoet, Godert de Coninc, Jacob de Voocht van Rijnevelt, Eerst van Herdenbroeck, Jacob van Clarenborch, Henric Vrencke van den Vliet, Jan van Ameronghen.
(Fuerat praetor hoc anno ad festum Martini: Claes Sloyer, et circa Bonifacium: Bern. Proeis iuniorem scultetum invenio, et circa Crucis festum Exaltatae).

Anno MCCCC XXIV (1424) Dirck Grauwert, schout, Vrederic van Drakenborch, Jonge Bernt Proeys, Dirc van Houdtaen, Jan over de Vecht Hermansz, Willem van Zuylen, Braem van Lanscroon, Jan Trinde, Jonge Jan van Lichtenberch, Vranck Govertsz, Eerst van Hardenbroeck, Jonge Jan de Coninck, Adriaen van Lanscroon.

Anno MCCCC XXV (1425) Peter Grauwert, schout, Willem van Winssem, Willem van Alenderp, Egbert Paelvoet, Jonge Vrederic van Drakenborch, Godert de Coninck, Jacob de Voocht van Rijnevelt, Eerst van Hardenbroeck, Hendrick Vrenck van den Vliet, Jan Sloeyer, Willem van Ghent, Hendrick Trinde.

I, fol. 261v (p. 526)

Anno MCCCC XXVI (1426) praetor Peter Grauwert, scabini: Jan Pot, Claes Sloyer, Hendric van Lutykenhuse, Willam van Zulen, Lodewijch de Wale, Dirc Grauwert, Aelbert van Hamerstayne, Machelen van der Strijpe, Beernt Graewert, Johan Lieboert, Jan Knijff ende Gelys van den Velde.

Anno MCCCC XXVII (1427) (donderdaechs nae st. Lysbeth) praetor Peter Grauwert, scabini: Jan van Lichtenberch, Willam van Alenderp, Willam van Winsen, Matheeus Pot, Henric de Witte, Jonge Vrederic van Drakenborch, Jacob de Voocht van Rijnevelt, Hendric Vrencke van den Vliet, Adriaen van Lantscroon, Jan van Amerongen, Henric Trinde, Reynier van Retwijck.

Anno MCCCC XXVIII (1428) Dirck van Houdaen, Herman van Steenre, borgemeesters, Johan Knijf, Lodewijck de Wale, overste oudermans.

Anno MCCCC XXIX (1429) hoc anno Willam van Winsen, Johan Proys van Lichtenberch, borgemeesters, Geryd de Keyser, Steven van Nijvelt Willemsz , overste oudermans. Godert de Coninck, Arent van Amerongen, Hendrick de Witte, Willam van Gendt, Hendrick Hasst, Jacob de Voocht, Hendrick Trinden, Johan van Tiel, raden, Peter Grauwart, schout. (1429, Willem de Gent in 2 non habetur).

Anno christiano MCCCC XXX (1430) praetorem habuit Ultraiectum Petrum Grawert, et XII-viros rerum iudicandarum Goderdum de Coninc, Willamum de Ghent, Reinerum de Retwijck, Godeschalcum de Winsen, Jan van Lichtenberch, Willem van Alenderp, Willem van Winssen, Jonge Vrederic van Drakenborch, Hendrick Vrenck van Vliet, Adriaen van Lantscroon, Steven van Zuylen Willemsz, Gerrit Voern de Wael.

I, fol. 262r (p. 527)

Anno MCCCC XXXII (1432) praetor Peter Grauwert, scabini: Dirck van Houdaen, Jan Pot, Braem van Lantscrone, Aernt van Amerongen, Johan van Sloyer, Johan Trinde, Johan de Coninc, Peter van Snellenberch, Reynier Utenham, Herman van Steenre, Hendric van Zuylen, Johan de Wale, met de roosen 3.

Anno MCCCC XXXIII (1433) (den donredages nae st. Catarinendach) praetor Peeter Grauwert, scabini: Pelgrim de Wale, Willem van Winsen, Henric de Witte, Jonge Vrederic van Drakenborch, Godert de Coninc, Jacob de Voecht van Rijnevelt, Adriaen van Lantscrone, Willam van Gent, Jan van Amerongen, Reynier van Retwijck, Goetscalc van Winsen, Jan van der Meer Jansoen.

Anno MCCCC XXXIV (1434)

Anno MCCCC XXXV (1435) praetor Peter Grauwert, XII-viri rerum iudicandarum: Godevaert de Coninck, Pelgrum de Wael, Willam van Winsen, Jonge Vrederic van Drakenborch, Adriaen van Lantscroon, Renier van Retwijck, Goetschalc van Winsen, Gerrit Voorn de Wael, Johan Proeys van Lichtenberch, Johan van Clarenborch, Johan van Hamerstein, Tyman Nijpijser.

Anno MCCCC XXXVI (1436) praetor Petrus Grauwert, XII-viri stilitibus iudicandis: Johannes Lichtenbergius iunior, Johannes Sloyer, Roetardus Lanscronius, Gisbertus Vleutenus, Fredericus Drakenburgius iunior, Theodoricus Houdanius, Arnoldus Amerongius, Ernestus Hardenbroeckius, Henricus Vrenckius Vlietenus, Johannes Trinde, Regnerus Uuytenhammius, Johannes Walius, Harmannus Leuwenbergius, cuius pater Voesse nominabatur.

Anno MCCCC XXXVII (1437)

Anno MCCCC XXXVIII (1438) praetor fuit Vredericus van Drakenborch iunior, XII-viri rerum iudicandarum: Arnoldus Amerongius, Theodorus Houdanius, Ernestus Hardenbroeckius, Henricus Vrenckius de Vlyete, Johannes Sloyerus, Johannes Trindius, Johannes Regulus sive de Coninc, Regnerus Utenhammius, Johannes Jutfacius, Roetardus Lanscronius, Harmannus Leuwenbergius, Roetardus Proysius.

I, fol. 262v (p. 528)

Anno MCCCC XXXIX (1439)

Anno MCCCC XL (1440) praetor Petrus Grawaert, scabini: Jonge Johan van Lichtenberch, Roetaert van Lantscroen, Ghijsbert van Vleuten, Johan over die Vechte, Dirck van Oudaen, Aernt van Amerongen, Eerst van Hardenbroeck, Johan Sloyer, Johan van Trinden, Johan de Wale, Jan van Drakenborch, Johan de Coninck.

Anno MCCCC XLI (1441) praetor Petrus Grauwaert, scabini: Diric van Houdaen, Aernt van Amerongen, Eerst van Hardenbroeck, Jonge Johan van Lichtenberch, Jan Sloyer, Johan Trinde, Johan de Wale, Roetardt van Lantscroen, Jan van Drakenborch, Gijsbert van Vleuten, Johan over de Vecht, Johan de Coninck (Adriaen van Lanscrone, Reynier Tetwijck, Willem van Gent, Tyman Nijpijser).

Anno MCCCC XLII (1442) Peter Grauwert, schout, Steven van Nievelt ende Jan Proeys, burgemeesters, Jonge Eerst (Gijsbrecht) van Hardenbroeck, boven de gulven een sterre.

(1452 Hic in loco erratum, pone infra: Gijsbert van Vleuten, Jan Sloyer, Bernt Grauwert, Jan Drakenborch, Lubbert de Wale, Hendrick van Genth, Johan van der Horst, Hugo Uuystinck, Willem van Cuylemborch, ut nunc insignatur, Dirck van Zuylen, Gijsbert van Hardenbroeck).

Anno MCCCC XLIII (1443) praetor Peter Grawert, scabini: Tyman Nijpijser, Johan Ruysch Petherssoen, Lubbert van Alenderp, Geryt Grauwert, Godscalc van Winsen, Govart de Coninck, Vrederic van Drakenborch, Adriaen van Lantscrone, Jan van Amerongen, Reynier van Tetwijck, Johan van Clarenborch, Herman van Leuwenberch, Philip van Groenevelt, met de manen.

Anno MCCCC

Anno MCCCC XLV (1445) Peter Grauwert, schout, Adriaen van Lantscroon, Willem van Ghent, Bertolomeus Saudenbalch ende Reynier van Tetwijck.

I, fol. 263r (p. 529)

Anno MCCCC XLVI (1446) (Dynsdach na s. Margareten avont) Peeter Grauwaert praetor, Aernt van Amerongen, Dirck van Houdaen, Johan Sloyer, Johan Trinde, Johan van Jutfaes, Roetert van Lanscroen, Johan van Drakenborch, Gijsbert van Vleuten, Johan over de Vechte, Johan de Coninck, Lubbert van Alenderp ende Eerst Taets van Amerongen.

Anno MCCCC XLVII (1447) praetor Peeter Grauwert, scabini Godevaert de Coninck, Hendrick de Witte, Vrederic van Drakenborch, Adriaen van Lantscroon, Willam van Gent, Jacob van Amerongen, Bertelmeus Zaudenbalch, Godschalc van Winsen, Johan Ruysch Peetersz, Braem van Lichtenberch ende van Lantscroon, Peeter over de Vechte, Jonge Johan Coninck.

Anno MCCCC XLVIII (1448) praetor Peter Grawert, scabini Roetaert van Lantscroen, Johan over de Vechte, Lubbert van Alenderp, Hendric de Ridder van Sandenborch.

I, fol. 263v (p. 530)

Anno MCCCC LIII (1453) praetor Petrus Grauwert, scabini Godescalcus de Winsem.

Anno 1454 Peter Grauwart, schout, Lubbert de Wael, Jan de Wael, Jan van Drakenborch, Gijsbert van Vleuten, Hendrick van Genth, Johan de Witte, au barstel, Johan van der Horst, Jonge Gijs[brecht van Harden]broeck, Hugo Uuystinck, Gijsbert van Teylingen ut Brederode, Evert van Voirde, au croix de lozenges.

Anno 1455 Peter Grauwart, schout, Hendrick de Witte, Eerst van Hardenbroeck, Willem van Genth, Harman van Leuwenberch, Wouter van Teylingen, Gerrit Knijf, ut nunc, Jacob van Winssen, Warnaer Craen, Vranco van Isselstein, Willem van Steenre, ut in libro, Johan Mouwer, Dirck van Oestrum.

Anno MCCCC LV (1455) praetor Hendrick de Wit, scabini Eerst van Hardenbroeck, Folpart Foeyt, Peter Ruysch, Herman van Leuwenberch, Jacob van Winsem, Weernaer Brame, Willam van Steenre, Johan Mauwer, Dirck van Oistrum, Daem Jansz ende Gerrit Snoeck.

Anno MCCCC LVI (1456) (Dynsdach na s. Bonifaes) praetor Johan Sloyer, scabini: Johan over de Vechte, Evert van Voirde, Bertelmeus van Nyevelt, Johan van Veen, Gheryt van Rijn, Peter van Valckendael, Jacob van Jutfaes, Willam van Snellenberch, Peter van Vosculen, Johan Ludolfsoen, Willam Foeyt.

Anno MCCCC LVII (1457) (Die jovis post Pentecosten) praetor Jacobus Proeys, Ernst van Hardenbroeck, Jan van Lichtenberch ende van Lanscrone, Bertelomeus Zaudenbalch, Jan van Hamersteyn, Herman van Leuwenberch, Hendric van Saudenbalch, Jacob van Winsem, Dirck Taets, Jan van der Haer, Gijsbert over de Vechte Jansz ende Henric de Witte.

Anno MCCCC LVIII (1458)

Anno MCCCC LIX (1459)

Anno MCCCC LX (1460) (1459) (Dies est martis post Conversionem Pauli).

Johan van Jutfaes, schoute, Johan van Renesse ende van Vulven , Henrick van Nyevelt, Jan van Hamersteyn, Herman van Leuwenberch, Jacob Proeys, Henric van Sandenborch, Adriaen van Rhijn ende van Jutfaes, Hendric van Gent ende Willem van Steenre, Dirck Taets, Gerrit Zoudenbalch en Goodscalck van Brakel.

I, fol. 264r (p. 531)

Anno MCCCC LXI (1461) praetor Johan van Oudewater, scabini: Jan van Hamerstein, Hendric van Gent, mr. Folpaert van Amerongen, Jan van Lantscroen.

Anno MCCCC LXII (1462)

Anno MCCCC LXIII (1463)

Anno MCCCC LXIII (1464)

Anno MCCCC LXV (1465) praetor Johan van Oudewater, XII-viri litium dirimendarum: Eerst van Drakenborch, Jan van Hamersteine, Jacob Proeys, Adriaen van Rijn ende van Jutfaes, Willam van Lockhorst, Hendric van Gent, Willam van Steenre, Hendric de Witte, mr. Folpaert van Amerongen, Gerrit van Rijn Gerritsoon, Jonge Hendric van Gent, Gerrit van Rijn Souwensoon.

Anno MCCCC LXVI (1466) praetor Johan van Oudewater, scabini: Adriaen van Lantscroon, Eerst van Hardenbroeck, Jacob van Amerongen, Jan over de Vechte, Dirck van Zuylen, Willem van Snellenberch, Bernt Proeys Aelbertsz, Jan van Blockhoven, Godscalc van Brakel, Vrederic de Voocht van Rinevelt, Vrederic van Drakenborch, Steven van Zuylen Gerritsz.

Anno MCCCC LXVII (1467) praetor Johan van Oudewater, scabini: Jan van Hamersteyn, Adriaen van Rijn ende van Jutfaes, Florens van Pallaes, Gerrit van Rijn Souwenssoen, Ernst Taets van Amerongen, Erst van Drakenborch, Jonge Hendric van Ghent, Jan de Coninck, Hendrick van der A, Herberen van Rijn, Aernt Ruysch, Johan van Renesse van Baer.

Anno MCCCC LXVIII (1468)

Anno MCCCC LXIX (1469) praetor Johan van Amerongen, scabini: Willam van Lock-

I, fol. 264v (p. 532)

horst, Eerst van Drakenborch, Willam van Steenre, Gerrit van Rijn.

LXX (1470) praetor Willem van Snellenberch, scabini: Evert van Voirde, Wernaer Braem, Jan van Blockhoven, Jan over de Vecht, Gerrit Knijff, Jacob van Amerongen, Jan van Hamersteyne, Jan over de Vechte, Vrederic van Drakenborch, Jonge Gerrit Knijff, Loeff van Jutphaes, Jan van Amerongen Ernsts, Hendrick van Voirde. (Jan van Amerongen, schout, captus a Davide).

Anno MCCCC LXXI (1471) (st. Marcusdach) praetor Willam van Snellenberch, scabini: Johan Knijff, Johan de Coninc, Willem de Voss, Dirck Bor van Amerongen, Hendrick van Ghente de Jonge, Beernt Grauwert, Lubbert de Wael, Eerst Taets van Amerongen, Johan de Coninck Jansz, Eerst van Drakenborch, Alfer Ruysch ende Pauwels van Malsen.

Anno MCCCC LXXII (1472) (Dynxdach na s. Margareten) praetor fuit nostrae urbis Wilhelmus de Snellenberch, XII-viri vero rerum iudicandarum litiumque dirimendarum: Wernerus Braemus, Jacobus Amerongius, Willamus Lochorstius, Everardus Voirdius, Beernardus Proeysius Alberti filius, Johannes Blockhovius, Johannes Ultravechtius, Vredericus Voechtius Rijneveltius, Henricus Leuwenbergius, Johannes Veenius, Johannes Knoepius, Willamus Saellius (à 2 fesses et croix. Hi in annum sequentem electi). (Superiores de anno 1421 [1471] continuati).

I, fol. 265r (p. 533)

Anno MCCCC LXXIII (1473) praetor Johan over de Vecht, scabini: Willem de Vosse, Beernt Grauwert, Jan Knijff, Peter Ruysch, Jan van Hamersteyn, Lubbert de Waell, Eerst van Drakenborch, Henric van Gent, Dirc Bor van Amerongen, Henric Knoep, Macharius van Benthem, Hubert Jacobssoon.

Anno MCCCC LXXIV (1474) praetor Gerryt van Rhijn, scabini: Jan van Veen, Adriaen van Lantscroen, Adriaen van Rijn ende van Jutfaes, Evert van Voird, Wernaer Braem, Beernt Proeys Aelbertssoon, Vrederic de Voecht van Rijnevelt, Jan de Coninc, Jonge Gerrit Knijff, Willem Saell, Simon Claes ende Aernt Ram.

Anno MCCCC LXXV (1475) praetor fuit Ultraiectinus Gerardus van Rijn, XII-viri vero litiumque dirimendarum iudicandarumque, quod vulgari idiomate ‘scepenen’ vocant: Ernestus Drakenborchius, Jacobus Amerongius, Henricus Sulenus Nyeveltius, Johannes Hamersteynius, Henricus Ridderus de Sandenborch, Alferus Ruysch, Johannes Renessius de Bair, Johannes Taets Amerongius, Willemus Vosseus, Paulus Malsenius, Henricus Knoepius, Arnoldus Willemi filius de Terrasanta.

Anno MCCCC LXXVI (1476) (Donderdach nae s. Urbanus) praetor Gheryt van Rhijn, scabini: Willam de Vosse, Adriaen van Lantscroon, Jan over de Vecht, Hendric van Lewenberch, Jan de Coninck, Jan van Veen, Jacob Jacobsz, Aernt van Hove, Jonge Jacob van Amerongen, Gijsbert de Craen, Peter Pot, Eerst van Lichtenberch.

Anno MCCCC LXXVII (1477) praetor Johan van Amerongen, 3 scheren; Henric van Genth, Alfer Ruysch, Loeff van Jutfaes, Hendrick van Voirde, Jacob Jacobsz, Frederick van Voirde, Dirck van Zuylen Sweersz, Bruninck Pijll, Willem van Winssem, Jonge Willem die Vosse, Heymen de Gruyter ende Vrederick van Drakenborch, schepenen.

Anno MCCCC

Anno MCCCC LXXIX (1479) (Dyndsach nae s. Mertensdach translatio) praetor Johan van Amerongen, XII stilitibus iudicandis Gerardo Zoudenbalch, Johanne Hamersteynio, Willemo Lochorstio, Wernero Braemio, Florentio Pallaesio, Henrico Gentio, Rodulffo Nieveldio, Theodorico Borrio Amerongio, Petro Coelenbergio, Egberto Gruenenbergio, Joanne Lichtenbergio et Bernhardo Gruneveltio.

I, fol. 265v (p. 534)

Anno MCCCC LXXX (1480)

Anno MCCCC LXXXI (1481) praetor Johan van Amerongen, Hendricus a Ghent, Alferdus Ruysch, Loeffardus de Jutfaes, Henricus de Voirde, Jacob Jacobszoon, Frederick van Voirde, Diedericus de Zuylen Swederi filius, Bruno Pijl, Willemus de Wynssem, Willemus de Vosse junior, Hermannus Gruterus, Theodoricus de Drakenborch.

Anno MCCCC LXXXII (1482) occisus ab Hollandiis urbis consul Bernhardus Everdingius.

Anno MCCCC LXXXIII (1483) (Donderdach na st. Catharinen) consules Gerardus Zoudenbalchius, Adrianus van Rijn, praetor Johannes Amerongius, scabini: Dirck van Zulenszoon, Willem de Vosse, Florens van Pallaes, Vrederick die Voocht van Rijnvelt, Hendric van Gent, Gerrit van Rijn Souwensz, Hendrick van Leuwenberch, Johan van Veen, Goidschalck van Winsen, Henrick van Alendorp, Anthonis van Amerongen (à 3 scheren, ut et pretor), ende Johan van Raephorst (10 lelikens). (Alii in sequentem annum has coniiciunt).

Anno M

Anno MCCCC LXXXV (1485) praetor Gerardus van Rhijn, scabini vero Johan van Hamersteyn, Hendrick de Ridder van Sandenborch, Alfar Ruysch, Willem de Vosse.

Anno M

Anno MCCCC LXXXVII (1487) (Donderdach na Pontiaen) Johan van Amerongen, schout; Hendrick van Ghent, Alfer Ruysch, Loeff van Jutfaes, Hendrick van Voirde, Jacob Jacobsz, Frederic van Voirde, Dirck van Zuylen Zweerssoon, Bruninck Pijl, Willem van Wynssem, Jonge Willam de Vosse, Heymen die Gruyter ende Vrederick van Drakenborch, schepenen. (Op Onse Lieve Vrouwenavont the Lichtmisse).

I, fol. 266r (p. 535)

Anno MCCCC LXXXVIII (1488)

Anno M

Anno MCCCC XC (1490)

Anno M

Anno M

Anno M

Anno MCCCC XCIII (1494) Op st. Anthonisavont. Johan over de Vecht, schout; Evert Soudenbalch, Eerst van Drakenborch, Hendrick van Genth, Frederick van Voirde, Anthonis van Amerongen, Dirck van Zuylen Sweersz, Goert de Coninck, Lodewijck van Solms, Jan van Raephorst, Jan van Rodenborch, Jan van Zijl ende Willem Taets van Amerongen.

Anno M

Anno M

I, fol. 266v (p. 536)

Anno MCCCC XCVII (1497)

I, fol. 267r (p. 537)

Praetores, consules et scabini de anno christiano MV^c (1500) usque ad annum LX (1560)

Anno MD (1500)

Anno MDI (1501) praetor Johan over de Vecht, XII-viri rerum iudicandarum: Loeff van Jutfaes, Hendrick van Ghent van Rijckestell, Beernt van Grunevelt, Godschalc van Winsem, Wernaer Braem, Johan van Rodenborch, Gijsbert van Lantscroon, Jan van Zijl, Hendrick de Voocht van Rijnnevelt, Loeff van der Haer, Roeloff van Baere, Gijsbert van Zuylen, heer Dircxsoon van Zuylen ende van der Haer, ritters. (Iidem anno praecedenti).

Anno MDII (1502) et nescio an in hunc annum superiore anno electi praetore manente Johan over de Vecht; scabini: Evert Zoudenbalch, Bernt Proeys, Antonis van Amerongen, Claes de Waell Jansz, Hendrick van Amerongen, Willem de Wael, Johan van Rijn, Willem Foeyt ende Gosen van Voirde.

Anno MDIII (1503) (Donderdach nae H. Cruys inventie) praetor Jonge Beernt Proeys, Beernt van Grunevelt, Jan over de Vecht, Aert Ram, Gijsbert de Craen, Egbert van Gruenenberch, Wernaer Braem, Johan van Royenburch, Hendrick de Voocht van Rijnnevelt, Loiff van der Haer, Isbrant Woutersz, Jonge Evert Knijff ende Johan Ruysch.

Anno MDIV (1504)

Anno MDV (1505)

Anno MDVI (1506)

Anno MDVII (1507) praetor Johan over de Vecht, scabini: Hendric van Voird, Hendric van Gent, Hendric van Lewenberch, Jan van Raephorst, Dirck Ruysch, Vrederick van Drakenborch, Claes de Wael Jansoen, Jan van Rijn ende van Jutphaes, Roeloff van Baern, Goesen van Voerd, Gerrit Petersoon van Merenburch, Jan van Cuelenberch.

I, fol. 267v (p. 538)

Anno MDVIII (1508)

Anno MDIX (1509)

Anno MDX (1510) (Dynsdach nae st. Johannis; op st. Victorisavont geproclameert 1509) praetor Johan over de Vecht, XII stilitibus iudicandis: Evert Zoudenbalch, Peter Pot, Goodschalck van Winsem, Antonis van Amerongen, Jacob Sloyer, Claes Beeflant, Willem de Wael van Fronestein, Claes de Wail Jansz, Roeloff van Baern ende van Schonouwen, Gosen van Voerd ende Jan van Coelenberch.

Anno MDXI (1511)

Anno MDXII (1512)

Anno MDXIII (1513) praetor Johan over de Vechte, XII-viri rerum iudicandarum: Henricus Amerongius, insignia sigilli forcipes, Henricus de Voochdius Rineveltius, Johannes Ruysch Alphersoone, galeae signum diversum a nostris, Wilhelmus Zael, Egbert van Gruenenberch, Bernt Preys, Guert van der Voort, Gijsbert van Lantscroon, Peter Gerritsz van Merenburch, Jan van Voort, Gijsbert van Leuwe.

Anno MDXIV (1514) praetor Gijsbert van Lantscroon, et invenio scabinos sequentes in anno XV, nescio an hoc anno creati fuerint ad annum XV: Evert Zoudenbalch, Henrick van Voerdt, Jan van Raephorst, Coert de Gruyter, Ansem Salm, Gerrit Petersz van Merenborch, Hendrick van Huesden, Aelbert van Leuwen, Dirck Knoop, Huych Foeyt, Jacob van Voerdt, David van Zelck.

Anno MDXV (1515) praetor Gijsbert van Lantscroon, XII-viri rerum iudicandarum: Goyert van Voerd Hendricsz, Gijsbert de Craen, Egbert van Gruenenberch, Jan de Wit, Jan van Snellenberch, Goyert van Voerd, Jan van Rodenborch, Loeff Verhaere, Lubbert van Alenderp, Willem Zael, Jan van Voerd, Isbrant Isbrantsoon.

I, fol. 268r (p. 539)

Anno MDXVI (1516) praetor Gijsbertus Lanscronius, XII-viri rerum iudicandarum: Goyert van Rodenborch, Loeff van Pallaes, Coert de Gruyter, Roelof van Baern van Schonauwen, Goosen van Voerd, Jan van Cuelenberch, Werenbout Pijl, Hendric van Heusden, Gerrit Sem, Adam van Diemen, Peeter Ruysch, Hendrick Verborch.

Anno MDXVII (1517) praetor Gijsbert van Lantscroon, XII-[viri] rerum iudicandarum: Gijsbert de Craen, Jacob van Snellenberch, Johan van Rodenborch, Willem de Wael van Vronesteyn, Johan Ruysch Alpharsz, Gerrit Petersz van Merenburch, Lubbert van Alenderp, Willem Zael, Jan van Voerd, Jacob van Voerd, Jacob van Leuwen.

Anno MDXVIII (1518) praetor Gijsbert van Lantscroon, scabini: Evert Zoudenbalch, Loeff van Pallaes, Claes Bevelant, Coert de Gruyter, Goyert van Voerde, Aelbert van Leuwen, Huych Foyt, Adam van Diemen, David van Zellick, Peter Ruysch, Michiel Ram, Eerst Taets van Amerongen.

Anno MDXIX (1519) Hoc anno circa Victoris videntur fuisse creati qui infra in margine in martio.

Anno MDXX (1520) praetor Gijsbert van Lantscroon, consules ..., scabini: Goyert van Voird, Hendric Gijsbertsoen de Craen, Willem van Winsen, Willem de Wael van Vronesteyn, Jacob Pot, Gherryt Petersoen van Merenborch, Jacob van Voerd, Jacob van Lewen, Dirck van Zulen, Jan van Doyenborch, Jan van Waell, Frederick de Coninck. (Deese worden oock anno praecedente gevonden).

(De 28 junii 1520 Willem de Wael, praetor, Goyert de Coninck, Peter Pot, Loeff van Pallaes, Jan van Cuelenberch, Hendrick van Huesden, Huych Foeyt, Adam van Diemen, David van Selck, Peter Ruysch, Johan van Leuwenberch ende Dirck van Wael).

Anno MDXXI (1521) praetor Johan van Raephorst, consules hi anno '20 circa festum Victoris magistratum inierunt; scabini: Goyert van Royenborch, Willem van Winsem, Hendrick van Amerongen, Johan Ruysch, Jacob Pot, Jacob van Voorde, Issbrant Isbrantsz, Gerrit Sem, Jan van Wael, Frederick de Coninck, Frederick de Voocht van Rijnveld. (25 aprilis invenio praetorem Willem de Wael, Goyert de Royenborch, Jan van Raephorst, Willem van Winsem, etc.).

Anno MDXXII (1522) nescio an in hunc superiori anno electi praetor Willem de Wael van Vronestein, scabinus vero Johan van Raephorst, caeteri continuati.

I, fol. 268v (p. 540)

Anno MDXXIII (1523) schout Johan van Raephorst, scabini: Eerst Taets van Amerongen, Peter Poth, Evert Soudenbalch, Goosen van Voorde, Jan van Cuelenberch, Albert van Leuwen, Hendrick van Heusden, Huych Feyt Johansz, David Zelck, Peter Ruysch, David van Wael, Hendrick Wilgersz.

Anno MDXXIV (1524) praetorem habuit hic annus Ernest Tatium Amerongium, consules invenio Eerst Taets van Amerongen ende Hendrick van der Barch, XII-viros litium dirimendarum: Petrum Pottium, Everardum Soudenbalchium, Goessuinum van Voerd, Joannem Cuelenbergium, Aelbertum Leoninum, Henricum van Heusden, Hugonem Foeytium Johannis filium, Davidem Zelckium, Petrum Ruyschium, Theodoricum van Waell, Henricum Wilgeri filium.

Anno MDXXV (1525) fuit praetor Gerardus Knijff, consules: Goert van Rodenborch et Gerard Sem, (Lichmisse) scabini: Jan van Raephorst, Hendric van Amerongen, Jacob Pot, Peeter van Merenburch, Hendric van Huesden, Jacob van Voerd, Geryt Sem, Peter Ruysch, Geerloff de Wit, Bruninck Foeck, Cornelis van Meerten.
(1525 Lichmisse, Matheus Block ende Dirck Jeliz Dolre, vleeschouder, oudermans).
(24 apr. 1525 Guert de Coninck, Adam van Diemen borgemeesters, Jan van Voort ende Gerrid Foeyt, oudermans. Eodem 17 aug. Gerrit Knijff, Jan van Voort, burgemeesters. In anhent(?) invenio hos anno 1525 creatos, praetorem habuisse Amelium Utenenge et Canifium XII-virum).

Anno MDXXVI (1526) praetor Gerardus Knijff, consules 2 febr.: Gerrit Knijff ende Jan van de Wel, XII-viri litium dirimendarum: Gosen van Voird, Gijsbert van Leuwen, David van Selck, Hendrick van der Borch, Frederic de Voocht van Rijnveldt, Adriaen van Lantscroon, Joost van Scroyesteyn, Jacob Jansz ende Jan van Eede. Subsignabant tum literas scabinales scabini per vices, ut videtur, et nomen suum adscribebant.

Anno MDXXVII (1527) hoc anno sijn verscheyde magistraten geweest van verscheyden geset. In archivis civitatis Traiectensis invenio anno 1626 creatum praetorem Amelium Utenenge, scabinos: Gijsbertum van Zuylen van der Haer, Jan van Raephorst, Adam van Diemen, Peter Ruysch, Frederick de Coninck, Cornelis van Meerten, Johan van Uchtenbroeck, ridder, Lubbert de Wael van Vronestein, Ernst van Nienrode, Jan van Wijck, Bernt van Solms, Clemens van Isselt. (1627 Gijsbert van Zuylen, Alart van Wulven, borgemeesters, item Jan van Uchtenbroeck).

Anno MDXXVIII (1528) schout vanwege de Bourgonische: Johan van Cuylemborch, borgemeesters: Hendrick van der Borch, Peter van Meerenborch, scepenen: Goyert van Rodenborch, Hendrick van Huesen, Lubbert van Alenderp, Albert van Leuwen, (Peter Ruysch, doot), Goyert Boll, Hendrick Wilgersz van Moerendael, Eelgis Jacobsz in Lutikkenhuys, Amelis Utenenge, Willem Jansz van Amersfoort, Willem van Oostrum, Simon van Teylingen, Frans van Nienrode, Eerst van Nienrode, cameraers: Joost van Scroyestein, Gosen van Scayck, libelmeesters: Hendrick van Moerendael ende Albert van Leuwen. (Sequentes habo ex archivis civitatis: 1528, den 17 febr. bij hertoge Caerl¹⁶⁸⁷ geapprobeert, Vrederick de Coninck ende Frederick de Voocht, borgemeesters: Hendrick Verburch ende Gijsbert Cleutinck, oudermans).

¹⁶⁸⁷ Karel V.

I, fol. 269r (p. 541)

Anno MDXXIX (1529) Ick vinde in archivis anno 1530 borgemeesters Hendric van der Borch ende Goyert Boll, schepenen Peter van Meerenburch, Lubbert van Alenderp, Jan van Voirde, Joost van Scroyestein, Hendrick Wilgersz van Moerendael, Amelis Utenenge, Eerst van Nijenrode, Tyman de Wael, Matheus Block, Jan van Cuyck, Jan van der Haer Loeffsz, Splinter Utenham, ende cameraers: Aelbrecht van Leuwen, Gosen van Schawijck.

Anno MDXXX (1530) (28 junii) praetor Johan van Cuylemborch, scabini: Goyer van Rodenborch, Hendric van Huesden, Amelis Uutenenge, Eerst van Nienrode. (1530 op st. Remigiidach [1 okt.] bij den heere van Assendelf, ende Jasper Lievensz van Hogelande).

Anno MDXXXI (1531) sonnendachs Remigiidach sijn de borgemeesters, schepenen ende raeden gecontinueert, cameraers Gosen van Schayck ende Jacob Aertsen van Honthorst.

Anno MDXXXII (1532) den V augusti sijn vanwege de keyserlijcke majesteit geseth borgemeesters, schepenen ende raeden als volcht: Goyert Bol, Lubbert van Alenderp, borgemeesters; schepenen: Aelbert van Leuwen, Hendrick van der Borch, Amelis Utenenge, Ernst van Nienrode, Jan van Cuyck, Splinter Utenham, Gijsbert van Weede, Willem Goirtsz, Adrian van Zudoort, Jan Regeling, Jan Saudenbalch, Adam Ram.

Anno MDXXXIII (1533) Goyert Boll, Willem Bor van Amerongen, borgemeesters; schepenen: Lubbert van Alenderp, Aelbert van Leuwen, Hendrick van der Borch, Amelis Uutenenge, Frederick van Rijnevelt, Eernst van Nienrode, Adrian van Rhijn, Jan van Cuyck, Willem Goyerts, Adrian van Zudoort, Adam Ram, Beernt Proeys, cameraers: Hendrick van Ravesway, Jacob Aerts van Honthorst.

Anno MDXXXIV (1534) borgemeesters gecontinueert, schepenen: Lubbert van Alenderp, Hendrick van der Borch, Amelis Uutenenge, Frederick de Voocht van Rijnevelt, Eerst van Nienrode, Adrian van Rijn, Jan van Cuyck Jansz, Willem Goirtsz, Adrian van Zudoort, Adam Ram, Evert Zoudenbalch, Anthonis Jansz, cameraers: Hendrick van Ravesway, Herman van Leuwen.

I, fol. 269v (p. 542)

Anno MDXXXV (1535) Anno '36, den 8 octobris, sijn geproclameert borgemeesters: Goyert Bol, Jan van Cuyck, scepenen: Jan van Voirde, Frederick de Voocht van Rijnevelt, Jan van der Hair, Willem Goirtsz, Adrian van Sudoort, Adam Ram, Jacob Aerts van Honthorst, Hendrick van Ravesway, Adrian van Helsdingen, Hendrick Ruysch, Sarris de Coninck, Jan van Cuyck Anthonisz, cameraers: Willem van Hynderstein, Harman van Leuwen.

Anno MDXXXVI (1536) praetor Johan van Culemborch, ritter, consules nescio an priores fuerint consules, cum sint 14 numero; XII-viri rerum iudicandarum: Willem Bor van Amerongen, Adam Ram, Lubbert van Alenderp, Hendrick Verborch, Amelis Uuytteneng, Frederick de Voocht van Rijnevelt, Eerst van Nienroo, Guert Boll, Johan van Cuyck, Johan van der Haer, Willem Goyersz, Adrian van Zudoort, Jacob Aerts van Honthorst, Godschalck van Winsem.

(Anno 1535, den 9 octobris, sicut hic sit husteron proteron).

Anno MDXXXVII (1537) den 16 novembris, Bol ende Cuyck borgemeesters gecontinueert; schepenen: Lubbert van Alenderp, Jan van Voirde, Bruninck Foeck, Jan van der Hair, Willem Goirtsen, Adrian van Zudoort, Adam Ram, Godscalc van Winsem, Sarris de Coninck, Jan van Cuyck Anthonisz, Dirck van Moutwijck, Willem van Hinderstein; cameraers: Hendrick van Ravesway, Herman van Leuwen.

Anno MDXXXVIII (1538) den 7 octobris, sijn geproclameert de naevolgende...*

+ Anno 1544, den 3 jan. waren deese naevolgende raden: Jan de Wael, Lubbert de Wael, Godscalc van Winsem, Antonis Beeflant, Jacob van Beusichem, Frans Bogaert, Peter Gijsbertsz, Cornelis van Leuwen, Peter Paul, Cornelis Ottensz, Jan van Cuyck, Dirck van Doyenborch, Frederick van Royenborch, Adrian van Nievelt, Willem van Snellenberch, Floris van Pallaes, Evert van Scayck, Jan Foeyt, Steven van Wael, Antonis van Schonenburch, Matheus Block, Hendrick van Ravesway, (Floris Feyt, Gerrit Pot).

Anno MDXXXIX (1539) praetor Johannes de Cuylenborch, eques, consules:

* Adamus Rammius et Johannes van der Haer, scabini: Johannes van Voerd, Henricus van der Burch, Hugo Foeyt, Johannes Cuyck, Willemus Goyerus, Adrianus Zudoortius, Goodschalcus de Winsem, Henricus de Ravesway, Caesar de Coninck, Deodoricus de Moutwijck, Goesinus de Scayck et Anthonius Bollius; cameraers: Willem van Hinderstein ende Harman van Leuwen.

Anno MDXL (1540) (Anno 1539, den 24 oct. geproclameert) heer Johannes de Cuylenborch, eques, praetor; Johan van de Voord et Adamus Ram, consules; scabini vero fuere: Henricus Wilgeri filius a Moerendael, Amelius Utenenge, Fredericus Voochdius Rineveltius, Matheus Block, Johannes Cuyck, Goetschalcus de Winsem, Henricus Ruyschius, Caesar vulgo Sarris de Coninck, Willemus Hyndersteynius, Johannes Rhenessius de Cuylenborch, Cornelius Thin Jansz et Johannes Bollius Goertsz. (camelaers: Willem Goirtsz ende Herman van Leuwen).

I, fol. 270r (p. 543)

Anno MDXLI (1541) (den 16 octobris 1540) praetor Johan van Culemborch, eques, consules: Adam Ram, Willem Goyersz, ni fallor; scabini: Johan van Voerd, Hendric van der Borch, Hendric Wilgersz van Moerendael, Gootschalc van Winsen, Hendric Ruysch, Saris de Coninck, Willem van Hinderstein, Johan Boll, Gerrit Pot, Anthonis Foeyt, Bruninc van Cuyck, Herman van Leuwen, cameraers: Hendrick van Ravesway ende Dominicus Honthorst.

Anno MDXLII (1542) (gepronuntieert den 6 octobris anno 1541) praetor Johannes Culemburgius, eques; consules: nescio an Willem Goyersz et Adrianus van Zudoort, scabini: Jan van Voord, Hendric van der Borch, Amelis Uuyteneng, Eerst van Nienrode, Ariaen van Rhijn, Guert Boll, Matheus Block, Adam Ram, Hendrick van Ravesway, Jan van Cuyck Antonii filius, Cornelis Tin, Herman van Leuwen, (cameraers: Willem van Hinderstein ende Dominicus Honthorst).

Anno MDXLIII (1543) (den 7 novembris 1542) praetor Johan van Culemborch, ritter, Adam Ram, Hendrick van der Borch (gesurrogeert in plaets van Willem van Nievelt, overleden), Johan van Voerd, Johan van Cuyck, Johan van der Haer, Willem Goyertsz, Adriaen van Zuydoort, Sarys de Coninck, Johan van Cuyck Anthonisz, Willem van Hindersteyn, Johan Bol, Cornelis Thin, Steven van Wael ende Anthonis van Schonenborch (cameraers: Anthonis Feyt, Dominicus Aertsz).

Anno MDXLIIII (1544) den 7 januarii borgemeesters: Adam Ram ende Jan van Cuyck Anthonisz; schepenen: Jan van der Haer, Adrian van Zudoort, Hendrick van Moerendael, Jan van Voord, Hendrick van der Borch, Sarris de Coninck, Beernt Proys, Bruninck Fooock, Dirck van Mouwijck, Jan Boll, Cornelis Thin, Anthonis Feyt, camelaers: Willem van Hinderstein, Willem Goertsz.

Anno MDXLV (1545) den 17 novembris 1544 geproclameert borgemeesters: Jan van Voirde, Johan van Cuyck Anthonisz; schepenen: Hendrick van der Borch, Lubbert de Wael van Vronestein, Jan van Wijck, Jan van der Hair, Adam Ram, Sarris de Coninck, Willem van Hinderstein, Jacob van Beusichem, Floris van Pallaes, Hendrick Valckenaer, Hendrick Soudenbalch, Jan van Amerongen, (camelaers: Hendrick Ravesteyn, Anthonis Foeyt).

Anno MDXLVI (1546) den 4 decembris 1545 gecoren borgemeesters: Amelis Uutenenge, Sarris de Coninck; schepenen: Jan van Voirde, doot, Cornelis van Leuwen gesurrogeert, Hendrick van der Borch, Joost van Scroyestein, Lubbert de Wael, doot, Goodscalc van Winsem gesurrogeert, Hendrick Valckenaer, Wauter van Diemen, Anthonis van Schonenburch, Dirck van Doyenborch, Claes van Mateness, Gerrit van Haerlem, Hendrick Zoudenbalch, Cornelis van der Maeth, (cameraers: Jacob van Beusichem, Frans Bogart).

Anno MDXLVII (1547) den 9 novembris 1546 geproclameert Uuteneng ende Coninck, borgemeesters; scepenen: Joost van Scroyestein, Willem van Hinderstein, Cornelis Thin, Anthonis Foeyt, Hendrick Valckenaer, Claes van Mateness, Dirck van Doyenborch, Gerrit van Haerlem, Cornelis van der Maeth, Cornelis van Leuwen, Dominicus van Honthorst, Roelof van Wijckerslooth, cameraers: Busichem ende Bogart gecontinueert.

Anno MDXLVIII (1548) den 28 octob. 1547 geproclameert schout Johan van Cuylemborch, heer tot Rijnsoude, ritter; borgemeesters: Adrian van Rhijn, Hendrick Valckenaer; scepenen: Amelis Uutenenge, Ernst van Nienrode, Hendrick Ruysch, Sarris de Coninck, Cornelis Thin, Jacob van Beusichem, Hendrick Soudenbalch, Dirck van Doyenborch, Cornelis van der Maeth, Floris Foeyt, Adriaen van Nievelt, Jan van Eck; cameraers: Dominicus Honthorst, Roeloff de Leuwe.

I, fol. 270v (p. 544)

Anno MDXLIX (1549) (geproclameert den 2 novembris 1548) praetor Johannes de Cuylemborch, eques, Ernestus de Nienrode et Cornelis van der Maeth, consules; scabini vero: Henricus van der Borch, Amelis Utenenghe, Goodscalcus de Winsem, Cornelis Thin, Anthonius Foeyt, Henricus Valckenaer, Nicolaus Mathenessus, Rodulfus Wijckerslotius, Florentius Foeyt, Adrianus Zulenius Nieveldius, Johannes Eckius, Henricus Voochdius Rijnneveltius, (cameraers: Jacob van Beusichem, Roeloff de Leuwe). (16 julii).

Anno MDL (1550) geproclameert den X octob. 1549 heer Ernst van Nienrode, ridder, Cornelis van der Maeth, borgemeesters; scepenen: Jan van Wijck, Goodscalc van Winsem, Sarris de Coninck, Jacob van Beusichem, Hendrick Valckenaer, Dirck van Doyenborch, Cornelis van Leuwen, Floris Feyt, Jan van Eck, Aert Boot, Jan van Renes van Cuylemborch, Hendrick van der Borch den Jongen (camelaers: Roeloff van Wijckerslooth ende Frans Bogert).

Anno MDLI (1551) (gepromulgeert den lesten octob. 1550) praetor dominus Johannes de Cuylemborch, heer tot Rijnsouwen, eques; Henricus Valckenarius et Anthonius Foeytius,

consules; scabini: Ernestus Nienrodus, eques, Adrianus Lantzcronius, Willemus Borrius Amerongius, Willemus Hindersteinus, Joannes Bollius, Cornelius Thinnius, Gerardus Poth, Cornelis van der Maeth, Cornelius Leuwius, Rodulphus van Wijckersloot, Henricus Voochdius Rineveltius et Joannes Renessius de Cuylemburch junior (cameraers: Dominicus Honthorst, Johan Buth).

Anno MDLII (1552) (gepubliceert den XI octobris 1551) (8 martii) praetor dominus Johannes de Cuylemburch, dominus de Rijnsoude, eques; Ernestus de Nienrode, eques, Willemus Borrius de Amerongen, consules; XII-viri stilitibus iudicandis: Adrianus Lanscronius, Godtscaucus Winsemius, Caesar Regulus, Gerardus Pottius, Anthonius Foeytius, Henricus Valckenarius, Gerardus Haerlemius, Cornelius van der Maeth, Floris Foeyt, Johan van Eck, Jacobus d'Eedel, Eustachius de Brakel, questores: Rodulphus Wijckerslotius, Franciscus Bogardus

Hoc eodem anno gepubliceert, den 2. octob. in sequentem annum, consules: heer Ernst van Nienrode, ridder, Willem Bor van Amerongen; scepenen: Beernt Proys, Sarris de Coninck, Cornelis Thin, Anthonis Foeyt, Anthonis van Schonenburch, Floris Foeyt, Roeloff van Wijckerslooth, Jan van Eck, Jan van Renes van Cuylemburch, Stees van Brakel, Jacob d'Eedel, Augustijn van Sompeecken, cameraers: Gerrit Poth, Johan Both.

Den 2 novemb. 1553 heer Johan van Cuylemborch etc., schout; Anthonis Foeyt ende Cornelis van der Maeth, borgemeesters; scepenen: heer Ernst van Nienrode, ritter, Willem Bor van Amerongen, Beernt Proeys, Godscalc van Winsem, Gerrit Poth, Cornelis Thin, Anthonis van Schonenborch, Stees van Braeckel, Hendrick van Rijnnevelt, Peter van Cuelenberch, Aert Dircxs van Leyden, Jan Botter, cameraers: Jacob van Beusichem, Johan Both.

(Raden (Raden anno 1565, den 27 decemb., pone infra suo loco): Sarris de Coninck, Beernt Preys, Dominicus van Honthorst, Steven van Wael, Hendrick van der Borch, Rijck Verhorst, Frans Both, Pauwels van Blockhoven, Steven van Helsdingen, Jan van Doyenborch, Jacob van Asch, Gijsbert Splinter, Gerrit Benning, Joost Sonoy, Philips de bastaert van Renesse, Jochim van Scadenbroeck, Dirck Bor van Amerongen,

I, fol. 271r (p. 545)

Willem de Voocht van Rijnnevelt, Goort van Sudoort, Jan Ruysch Hendricxs, Egbert van Schonenburch, Luyt Knijff, mr. Dirck Nijpijser, Goort Bogart).

Raden de anno 1553, 2 nov.: Jan van Eck, Gerrit van Haerlem, Augustijn van Sompeecken, Dirck de Goyer, Peter Jan Hugensz, Frans Bogart, Jan van Swol, Wauter van Asch, Joost van Lent, Roeloff de Leuw, Frans Both, Gosen van Amerongen, Lubbert van Cleef, Hendrick van Westrenen, Thonis Thonisz van Bockhoven, Robert van Druenen, Dirck de Wit, Jan Aerts van Leuwen, Gerrit van Scroyestein, Aernt van Honthorst, Steven van Helsdingen, Jan Damas, Cornelis Huberts, Gerrit Willems.

Den lesten novembris 1554 iidem consules; schepenen: heer Ernst van Nienrode, Willem Bor van Amerongen, Godscalc van Winsen, Saris de Coninck, Cornelis Thin, Dominicus van Honthorst, Floris Foeyt, Johan van Eck, Jan van Renesse van Cuylenborch, Stees van Brakel, Hendrick van der Borch, Aert Dircx van Leyden, cameraers: Jacob van Beusichem, Jan Both.

Raden: Adrian van Lanscroon, Anthonis van Schonenborch, Jacob d'Eedel, Gerrit van Haerlem, Augustijn van Sompeecken, Johan Botter, Cornelis van Meerenborch, Jacob Lam, Jan van Swol, Evert van Scayck, Rijck Verhorst, Roeloff de Leuw, Goosen van Amerongen, Jan Zael, Ysbrant van Compostel, Jan Ottensz van Haeften, Robert van Druenen, Jan Roeck, Dirck van Neck, Cornelis de Haen, Willem van Noort, Dirck de Wit, Jan van Doyenborch, Lambert de Rijck.

Den 20 novemb. 1555 Willem Bor van Amerongen ende Cornelis Thin, borgemeesters; scepenen: Goodscalc van Winsem, Willem van Hinderstein, doot, Jan Taets van Amerongen gesurrogeert, Anthonis Foeyt, Bruninck Cuyck, Hendrick Valckenaer, Cornelis van der Maeth, Jan van Eck, Dominicus van Honthorst, Hendrick van Rijnveldt, Jan Botter, Jan Buth, Robbert van Druenen, cameraers: Dirck van Doyenborch, Aert Dircxs van Leyden. Raden: Saris de Coninck, Bernt Proys, Adrian van Nievelt, Gerrit Poth, Anthonis van Schonenborch, Augustijn Sompeecken, Dirck de Goyer, Peter Jan Hugensz, Evert van Scayck, Joost van Lent, Frans Both, Lodewijck van Coudenhoven, Ysbrant van Compostel, Wouter van Asch, Rijck Verhorst, Pauwels Zas, Lubbert van Cleef, Jan Loeffsz, Jan Ottensz van Haeften, Gerrit van Scroyesteyn, Anthonis van Cordenoot, Bartholomeus de Rijck, Dirck Pijl, Gijsbert Splinters.

Den 26 febr. 1557 Willem Bor ende Cornelis Thin, borgemeesters; scepenen: Godscalc van Winsem, Anthonis Foeyt, Hendrick Valckenaer, Bruno Cuyck, Jan Taets van Amerongen, Cornelis van der Maeth, Dominicus van Honthorst, Hendrick de Voocht van Rijnveldt, Jan Botter, Jan Buth, Robert van Dreunen, Gosen van Amerongen, in de stede van Jan van Eck; camelaers gecontinueert.

I, fol. 271v (p. 546)

Legi item in literis Latinis de anno MCC LXXXVII (1287), tum praetorem fuisse Theodoricum Vrenckinne; scabinos vero Guilielmum Frisonem, Hermannum Ouderidder, Henricum Machelum, Fredericum Zoudenbalch, Jacobum Jacobi, Rotardum de Stella, Hermannum Tentelaer.

Johannes Stumpfius in *Cronicis Helvetiorum* scribit, circa annum Domini 1200 Germanici sermonis scribendi usum ac styli rationem publice receptam antea vero contractus et causas forenses, instrumenta item et privilegia caesarum Latine scribi convenisse. Vide latius Sifridum Petrum in praefatione *De scriptoribus Frisicis*.

Anno 1230 fuit inter scabinos Ultraiectinos seniores Petrus Zoudenbalch.

I, fol. 272r (p. 547)

Anno 1557, den 26 febr. Raden: Coninck, Proeys, Adriaen van Nievelt, Gerrit Poth, Anthonis van Schonenborch, Augustijn van Sompeecken, Dirck de Goyer, Peter Jan Hugensz, Jan Loeffsz, Gerrit van Haerlem, Joost van Lent, Evert van Scayck, Lodewijck van Coudenhoven, Pouwels Zas, W[outer] van Asch, Fr[ans] Both, Lubbert van Cleef, Jan Ottensz van Haeften, Gerrit van Scroyesteyn, Rijck Verhorst, Bartolomeus de Rijck, Dirck Pijl, Anthonis van Cordenoot, Gijsbert Splinters.

Den 16 octob. 1557 Cornelis van der Maeth, Stees van Brakel, borgemeesters; scepenen: Willem Bor van Amerongen, Godscalc Winsem, Jan Boll, Anthonis Foeyt, Cornelis Thin, Jan Taets van Amerongen, Dirck van Doyenborch, Dominicus Honthorst, Jan van Reness van

Cuylenborch, Jan Botter, Gosen van Amerongen, doot, mr. Jan Philippi in de stede, Ricout van der Horst, cameraers: Aert Dircxs van Leyden, Gerrit Poth.

Raden: Saris de Coninck, Bernt Proeys, Hendrick Ruysch, Floris Feyt, Gerrit van Haerlem, Augustijn van Sompeecken, Jan Both, Robbert van Druenen, Dirck de Goyer, Cornelis van Meerenborch, Jan van Leuwen, Jan Loeffsz, Joost van Lenth, Evert van Scayck, Wouter van Asch, Lodewijck van Couwenhoven, Ysbrant van Compostel, Jan van Haeften, Gerrit van Scroyesteyn, Adrian Ram, Gijsbert Cornelisz, mr. Jan van Scherpeness, Cornelis Ottensz van Resant, Mathijs van Voorde, in steede Johans van Eck.

Den 21 oct. 1558 iidem consules; schepenen: Hendrick Ruysch, Saris de Coninck, Jan Bol, Gerrit Poth, Jan Taets van Amerongen, Dominicus van Honthorst, Hendrick de Voocht van Rijnveelt, Jan van Reness van Cuylenborch, Aert Dircxs van Leyden, mr. Jan Philips, Jan van Reness van Moermont, Ysbrant van Compostel, cameraers: Anthonis Feyt, Jan Botter van Snellenberch.

Raden: Bernt Proeys, Dirck van Doyenborch, Floris Foeyt, Gerrit van Haerlem, Cornelis van Leuwen, Augustijn van Sompeecken, Jan Buth, Robert van Druenen, Rijck Verhorst, Jan Loeffsz, Jan van Leuwen, ende nae sijn overlijden Roeloff van Wijckerslooth, Peter Jansz Vaster, Joost van Lenth, Evert van Scayck, Jan Roeck, Roeloff de Lens, ende nae sijn overlijden Dirck de Leuw, Gerrit van Scroyesteyn, Jan van Doyenborch, Bartolomeus de Rijck, Gijsbert Splinters, Mathijs van Voorde, Jacob van Asch, Herbert van Lienen, Gijsbert Cornelisz.

Anno 1560, den lesten april sijn de voorseyde wethouders bij heer Goort van Reede, ritter, als commissie daertoe hebbende van den stadthouder, den prince van Oraignien, gecontinueert in haeren eedt tot den 1^{en} octob. naestcomende.

Den 18 octob. 1560 consules Jan Taets van Amerongen ende Gerrit Poth; schepenen: Anthonis Foeyt, Cornelis van der Maeth, Jan van Reness van Cuylenborch, Stees van Braeckel, Augustijn van Sompeecken, Jan Botter, Aert Dircxs van Leyden, Rijck Verhorst, mr. Johan Philippi, Aert van Honthorst, Nicolaes van Oostrum, Sander van Bommel,

I, fol. 272v (p. 548)

cameraers: Jan Boll, Jan Ottensz van Haeften.

Raden: Beernt Proeys, Saris de Coninck, Dominicus van Honthorst, Jan Loeffsz, Dirck van Doyenborch, ende nae sijn overlijden Gerrit Goirsz, Roeloff van Wijckerslooth, Cornelis van Meerenborch, Joost van Lent, Ludewijck van Couwenhoven, Jan Sael, Frans Both, Jan ten Berch, Gerrit Willemsz, Anthonis van Cordenoot, Peter Jansz Buys, Dirck Pijl, Bartolomeus de Rijck, Gijsbert Splintersz, Mathijs van Voerde, dirck de Leuwe, Gijsbert Cornelisz, Pauwels van Blockhoven, Jan van Groesbeeck, mr. Jan van Sneek.

20 januarii 1562 consules et scabinos vide supra H.III.¹⁶⁸⁸ Cameraers: Jan Botter van Snellenberch ende Pouwels van Blockhoven.

Raden: Beernt Preys, Saris Coninck, Dominicus Honthorst, Jan Loeffsz, Roeloff van Wijckerslooth, Joost van Lent, Ludewijck van Cauwenhoven, Jan van Haeften, Jan Sael,

¹⁶⁸⁸ I, fol. 59r (p. 121).

Frans Both, Jan ten Berch, Gerrit Willemsz, Dirck Pijl, Anthonis van Cordenoot, Peter Jansz Buys, Bartolomeus de Rijck, Mathijs van Voerde, Gijsbert Splinters, Gijsbert Cornelisz, Dirck de Leuwe, Jan van Groesbeeck, mr. Jan van Sneeck, Gerrit Goiertsz, Adriaen Helmich.

18 octob. 1563 consules et scabinos vide supra H.6.¹⁶⁸⁹ Cameraers: Sander van Bommel ende Gerrit Goiertsz.

Raden: Saris Coninck, Jan van Cuyck Anthonisz, Stees van Brakel, Beernt Proeys, Dominicus van Honthorst, Hendrick van Rijnevelt, Gerrit van Haerlem, Augustijn van Sompeecken, mr. Jan Philippi, Rijck Verhorst, Arent van Honthorst, Joost van Lent, Jan Bogart, Evert van Scayck, Gijsbert Splinters, Frans Both, Anthonis van Cordenoot, Mathijs van Voirde, mr. Jan van Sneeck, Philips, de bastaert van Renesse, Jan Pijl, Gerrit Benninck, Willem Verduyst, Cornelis Cornelisz.

9 febr. 1565 consules et scabinos vide supra E.3.¹⁶⁹⁰ Cameraers: Jan van Haeften ende Pauwels van Blockhoven.

Raden: Beernt Proeys, Saris de Coninck, Stees van Braeckel, Dominicus van Honthorst, Gerrit van Haerlem, Rijck Verhorst, Augustijn van Sompeecken, Arent van Honthorst, Jan Bogart, Frans Both, Evert van Scayck, Anthonis van Cordenoot, Gijsbert Splinters, mr. Jan Philippi, Mathijs van Voirde, mr. Jan van Sneeck, Philips, bastaert van Renesse, mr. Jan Pijl, Gerrit Benninck, Willem Verduyst, Cornelis Cornelisz. Additi post: Jochum van Scadenbroeck, Jacob Gerritsz van der Veen, Jacob Cosijns.

27 decemb. 1565 heer Dirck van Zuylen, ridder, schout; consules: Herman van de Vecht, Johan Boll, schepenen: Gerrit Poth, Hendrick Valckenaer, Jan Taets van Amerongen, Cornelis van der Maeth, Hendrick de Voocht van Rijnevelt, Jan Botter van Snellenberch, Arent van Honthorst, Dirck de Leuwe, Jan van Abcoude van Meerten, Eelgis van Winsem, Gerrit van Scroyesteyn, mr. Aert van der Keule, die niet en heeft gedient noch den eedt gedaen. Cameraers: Bart de Rijck, Gerrit Goyertsz van der Eem.

Raden:

I, fol. 273r (p. 549)

Saris de Coninck, Beernt Preys, Dominicus van Honthorst, Steven van Wael, Hendrick van der Borch, Rijck Verhorst, Frans Both, Pauwels van Blockhoven, Steven van Helsdingen, Jan van Doyenborch, Jacob van Asch, Gijsbert Splinters, Gerrit Benning, Joost Sonoy, Philips, de bastaert van Reness, Jochim van Scadenbroeck, Dirck Bor van Amerongen, Willem de Voocht van Rijnevelt, Goort van Zudoort, Jan Ruys, vide supra, cancellata secundo abhinc fol. ...¹⁶⁹¹

7 decemb. 1566 consules et scabinos, vide supra fol. K. 2 et 3.¹⁶⁹² Cameraers: Aert van Honthorst, Dirck de Leuwe.

Raden: Saris Coninck, Beernt Proeys, Dirck van Honthorst, Hendrick van der Borch, Rijck Verhorst, Jan van Haeften, Gerrit Willemsz, Frans Both, Pauwels van Blockhoven, Jacob van Asch, Steven van Helsdingen, Jan Snoey, Gijsbert Splinters, Jochim van Scadenbroeck, Dirck Bor van Amerongen, Philips, bastaert van Reness, Egbert van Schonenborch, Goort Bogart,

¹⁶⁸⁹ I, fol. 62r (p. 127).

¹⁶⁹⁰ I, fol. 68v (p. 140).

¹⁶⁹¹ I, fol. 270v (p. 544).

¹⁶⁹² I, fol. 74v (p. 152) en I, fol. 74v (p. 152).

Ludolf Knijff, Gerrit Benninck, mr. Dirck Nijpijser, Albert Hugén van Aucoop, Willem Willemsz van Rossum.

20 novemb. 1567 Cornelis van der Maeth en Hendrick de Voocht van Rijnveld, borgemeesters; schepenen: Jan Boll, Hendrick Valckenaer, Gerrit Poth, Jan Taets van Amerongen, Jan Renes van Moermont, Aernst van Honthorst, Nicolaes van Oostrum, Herman van de Vecht, Dirck de Leuwe, Jan van Groesbeeck, Jan van Abcoude van Meerthen, mr. Jacob van Sprode; cameraers: Frans Both, Gerrit Goirtsz van der Eem.

Raden: Sarris de Coninck, Beernt Proeys, Dominicus van Honthorst, Hendrick van der Borch, Augustijn van Sompeecken, Jan Botter, Rijck Verhorst, Jan van Haften, Bertold de Rijck, Eelgis van Winsen, Gerrit van Scroyesteyn, Steven van Helsdingen, Adam Ram, mr. Jan van Sneeck, Gijsbert Splinters, Jan Snoye, Jan Ruysch, Gerrit Benninck, Jochim van Scadenbroeck, Dirck Bor van Amerongen, Ludolf Knijff, mr. Dirck Nijpijser, Egbert van Schonenborch, Lubbert van Compostel.

10 novemb. 1567 Hendrick de Voocht van Rijnveld, Jan Taets van Amerongen, borgemeesters; schepenen: Hendrick Valckenaer, Cornelis van der Maeth, Dominicus van Honthorst, Rijck van der Horst, Jan van Reness van Moermont, Herman van de Vecht, Gerrit Goirtsz van der Eem, G. van Scroyestein, Nicolas van Ostrum, Eelgis van Winssem, Anthonis van Cuyck, Gerrit van Meerenborch; cameraers: Frans Both, Gerrit van Honthorst.

Raden: Sarris de Coninck, Jan Boll, Gerrit Poth, Jacob d'Eedel, Augustijn van Sompeecken, Jan van Haften, Dirck de Leuwe, Lubbert van Cleeff, Peter Gijsbertsz van Heel Scadenbroeck, Lubbert van Compostel, mr. Jan van Sneeck, Dirck Bor van Amerongen, Cornelis van Resant, Egbert van Schonenburch, Jan Ruysch, Joost Snoye, Jacob Gijsbrechtsz van der Eem, Aelbert Hugén, Jan van Reness van Baern, Frederick Utenham, Jonge Beernt Proeys, Adam van der Moelen, Johan Wynter.

I, fol. 273v (p. 550)

Deese voorgenoemde wethouders sijn van jaer tot jaer successiverlick gesuccedeert bij continuatie tot den 8 octobris 1575, uuytgesondert dat joncker Nicolas van Zuylen etc. opten II septembris anno 1572 het schoutambocht in sijn vaders plaetse geaenveert heeft, verthonnende sijn commissie in dato den 28 aug. 1572. Item ende dat Eelgis van Winssem op den IX martii 1569 overleden wesende, op den 23 april daeran volgende, in sijn plaetse ontfangen is Jan Botter van Snellenberch, ende in plaetse van Hendrick Valckenaer, gestorven den 29 maii 1572, ende van Dominicus van Honthorst, overleden den 16 decemb. '72 niemant gesurrogeert en is. Ende de cameraers sijn gerelaxeert te Lichmisse 1574 ende in haer plaetse gestelt Aert Dircxs van Leyden ende Lubbert van Compostel.

Den 18 octobris 1575 praetor, consules et scabini supra fol.O.3 positi,¹⁶⁹³ cameraers Aert Dircxs van Leyden ende Lubbert van Compostel. Dewelcke overleden sijnde, is in sijn stede gesurrogeert Beernt van Jaersvelt.

Raden: Beernt Preys, Rijck Verhorst, Hendrick van der Borch, mr. Jan van Sneeck, Dirck Bor van Amerongen, Peter Gijsbertsz van Heel, Ludolf Knijff, Gerrit van Honthorst, Jacob van der Eem, Harmen van Doyenborch, Willem de Voocht van Rijnveld, Jan Ruysch, Peter van Winssem, Lubbert van Zudoort, Maxemiliaen van Baexen, Jacob Quaribbe, Amelis Utenenge,

¹⁶⁹³ I, fol. 107r (p. 217).

Jan Poth, Albert Fooock, Roetard van Lanscroon, mr. Jan van Meerenborch, Jacob van der Meer, Jan van Hensbeeck, Herman de Roy.

Sequentes fere usque ad annum 1593 habentur in libro Adreae Waelkis, in quo res horum temporum describuntur.

Anno 1544 in novembri raden: Jan van Cuyck, Jan van Scroyesteyn, Dirck van Mautwijck, Godscalc van Winsem, Willem Crom, Beernt Preys, Adrian van Helsdingen, Hendrick Ruysch, Jan Bol, Anthonis van Schonenburch, Cornelis van Meerenburch, Cornelis van Leuwen, Dirck van Doyenborch, Floris Foeyt, Willem van Snellenberch, Peter Gijsbertsz van Heel, Frans Bogaert, Dirck de Goyer, Frederick van Royenburch, Dominicus Aerts van Honthorst, Wouter van Asch, Evert van Scayck, Rijcout Verhorst, Gerrit van Haerlem.

Anno 1545, den 4 decemb. raden: Willem van Hinderstein, Godscalc van Winssen, Gerrit van Lichtenberch in de plaetse gesurrogeert Jacob van Honthorst, Anthonis Foeyt, Adrian van Helsdingen, Anthonis de Man, Jan Bol, Willem Crom, Cornelis Ottensz, Peter van Heel, Hendrick van Cronenburch, Jan Loeffsz de Jonge, Floris Foeyt, Isbrandt Willemsz, Jan Buth, Frans Both, Herman de Jonge, Cornelis van Lewen, Jan van Swol gesurrogeert Rijck Verhorst, Jan van Eck, Lodewijck van Coudenhoven, Cornelis van Meerthen, Adriaen van Nievelt, Jan Foeyt.

I, fol. 274r (p. 551)

Anno 1593, 1 oct. Nicolaes van Zuylen, heer van Zeventer etc., schout; Joncker Gerrit van Renesse van de A ende Dirck de Goyer, borgemeesters; schepenen: Nicolaes van Oostrum, Dirck Canter, Lubbert van Cleeff, Roetard van Lanscroon, Jan Spruyt, Herman de Wilt, Willem van Drielenborch, Cornelis van Malsen, Jacob Vermaeth, Gerrit van der Eem, Wouter van Zuylen, Thomas van Bree.

Raden: B. Ansems, H. van Westrenen, Cornelis van Cuylenborch, Ellert van Helsdingen, Oth Jansz van Roon, L. van de Poll, P. Vosch, H. Buth, V. Both, J. van der Lith, W. Someren, Wernaer Jacobsz, Gerrit van Sompeeck, Alphard Ruysch, Jan van Rijsenborch, Antonis van Royen, Hendrick van Bockhoven, Jacob Snoeck, Jan Bosch den Ouden, Jan Segerman, Hendrick Jansz, Willem van Rijnevelt, Goert de Coninck, Albert van Keveren.

1594 in 2. Libro Adversariorum.

1595, 1 oct., raden: B. Stell, Willem van Drielenborch, Wouter van Zuylen, Jacob Vermaeth, D. Botteycken, Hendrick Jansz, Th. van Bree, Cornelis Cuylenborch, J. Van der Lith, V. Both, J. van Westrenen, L. Poll, Albert van Keveren, Bartholomeus van Weede, J. Splinter, Jacob Snoeck, Thomas van Royen, Jan Bosch, Gerrit van Sombeeck, Willem van Rijnevelt, Jan Segerman, D. Werckhoven, G. Rijn, Jan van Hensberch.

1596, 1 oct., raden: Frans van Sneeck, B. Stell, B. Uuytenengh, G. Ploos, D. Botteycken, Hendrick Jansz, Bartolomeus van Weede, Cl. van Sompeeck, Willem van Rijnevelt, Th. van Bree, V. Both, J. van der Lith, J. Splinter, Jan Bosch, Peter Foeyt, J. van Hensberch, G. van Overmeer, Hendrick Gijsbertsz den Jong, Jacob van Royestein den Ouden, G. van Cuylenborch, Jan van Sijpestein, Harman Claesz, mr. Peter Verwoerd, Antonis de Rode.

1597, 3 oct. P. Vosch, H. van Helsdingen, H. Buth, T. van Bode, W. Van Zuylen, Jan Bosch, V. Both, Hendrick Jansz, Gerrit Jansz van Battum, Harman Claesz, J. Segerman, D. Botteycken, J. van Hensberch, Willem van Rijnnevelt, Jacob Snoeck, J. van der Lith, mr. Peter Verwoerd, Alert van der Kemp, C. van Sompeeck, Jan van Straten, Jacob Scendel, Jacob Stell, Jan Splinter, Gerrit Claesz van Rijn.

Den 2 oct., 1598 raden: Spruyt, Wouter van Zuylen, Schoordijck, Ploos, Drielenborch, Harman Claesz, J. van Westrenen, Willem Rijnnevelt, Hendrick Jansz, Jan Bosch, L. van der Poll, Jacob Scendel, Botteycken, Hendrick Gijsbertsz de Jong, Jan van Royen de Ouden, Fr. van Baexen, Jan Splinter, Gerrit van Rijn, Cornelis Geleynsz, Cornelis van Herwech, L. Canter, Frederick van Beeck, G. van Cuylenborch, Jan van Niendael.

1 oct. 1599

I, fol. 274v (p. 552)

Consules Maxaemilianus van Baexen et Theodoricus de Goyer; scabini: R. Van Lancroon, J. Spruyt, W. Drielenborch, B. Stell, Fr. Sneek, Jacob Foeyt, Wauter van Zuylen, Volcken van Schoordijck, H. van Helsdingen, Antonis de Rode, mr. Jan van Werckhoven, V. Both; cameraers: Hendrick Buth, Jan Gerritsz van der Lith.

Raden: L. Nijhoff, C. van Malsen, Jacob Bommel, Fr. van Baexen, A. van Sande, J. van Westrenen, Thomas van Bree, J. Splinters, Gerrit van Rijn, Herman Claesz, Willem van Rijnnevelt, Botteycken, van Sombeeck, Jacob Snoeck, Jacob Scendel, Jan van Wijck, Cornelis van Herwech, Jan van Niendael, J. Segerman, J. Straten, G. van Cuylenborch, Joost Uteneng, Cornelis Rijcxsz, Hendrick van Zuylen.

Hopluyden 15 octob. 1599 Frederick van Beeck, Hendrick Roeloffsz, Wouter Meertensz, Jan Fransz van Lewarden, Anthonis van Nesch, Gerrit Jansz van Battum, Rutger van Bommel, Cornelis Hermansz van Ravesway.

1600 jonker Nicolaes van Zuylen, schout; Johan Maxemiliaen van Baexen ende Dirck de Goyer, borgemeesters; schepenen: L. van Nijhoff, W. Daelenborch, W. Someren, Jacob Bommel, Jacob Foeyt, H. van Helsdingen, A. Sande, A. Roode, Jan van Werckhoven, V. Both, L. Canter, Jacob Stel; questores iidem.

Raden: Spruyt, Malsen, Wouter van Zuylen, Fr. Baexen, Westrenen, L. Poll, Herman van der Meer, Hendrick Jansz, Gerrit van Rijn, Rijnnevelt, Botteycken, J. Segerman, Cornelis Geleynsz, Jan Splinter, J. Straten, Schendel, Gijsbert van Cuylenborch, J. van Niendael, Jan van Royen den Ouden, Nicasius le Petit, Hendrick R. van Wijckerslooth, Cornelis Knijff, Roeloff van Bockhoven, Cornelis de Goyer overmits zijn vader borgemeester was en is niet opgelesen; de hopluyden gecontinueert.

1601 consules: Maxaemiliaen van Baexen, Hendrick Buth, schepenen: Nijhoff, D. Goyer, Spruyt, W. Drielenborch, C. van Malsen, Ellert van Helsdingen, W. Someren, J. Foeyt, Westrenen, V. Both, L. Canter; cameraers: Jacob Bommel, Jacob Scendel. (Hopluyden: Jan Otten, Antonis van Nesch, Battum, Rutger van Bommel, E. van Doorn, Hendrick Roelofs, Wouter Meertensz, Cornelis van Ravesway).

Raden: Sande, Roode, Baexen, Poll, G. van Rijn, Rijnevelt, Botteycken, Jan Splinter, Willem Bor van Amerongen, Th. van Bree, W. Zuylen, J. van der Lith, Jan van Wijck, Jacob Stel, C. van Herwech, Gijsbert van Cuylenborch, Dirck Jansz a Mathe, Jan Bosch, Bruyn Vosch, Jan van Noort, wijncooper, Jan de Moolre, Jan van Mansvelt den Jongen, Battum, Wolphert Roelofsz van Cuylenborch.

1602, 4 oct. jonker Johan van Zuylen, heer van Seventer, schout; consules gecontinueert;

I, fol. 275r (p. 553)

scepenen: Nijhoff, W. Drielenborch, C. van Malsen, Ellert van Helsdingen, W. Someren, Sande, Westrenen, V. Both, L. Canter, Jan G. van der Lith, J. Straten; cameraers gecontinueert.

Raden: Spruyt, Bree, Antonis de Reede, Fr. Baexen, Botteycken, Rijnevelt, W. Zuylen, Jan van Wijck, Marten de Goyer, Jacob Snoeck, J. van Niendael, Hendrick Roeloffsz van Wijckersloot, Wolphert van Cuylenborch, Jacob Stell, Battum, Hendrick Gijsbertsz de Jong, C. van Leemput, Fr. van Beeck, J. Segerman, J. Ram, Cornelis Rijcxsz, Cornelis van Herwech, Cornelis van Teylingen, Gerrit Cornelisz van Rijn.

Den 1 octobris 1603 Raden: Spruyt, Malsen, Wouter van Zuylen, Botteycken, Allert van Helsdingen, A. de Roode, Jan van der Lith, Hendrick Jansz, Fr. van Beeck, Jacob Schendel, Jan van Wijck, L. van der Poll, Jacob Stell, P. Feyt, Cornelis van Leemputten, Jan Roelofsz van Cuylenburch, Lambert Wernartsz, Cornelis Verhaer, Cornelis Geleynsz, Bruyn Vosch, Jan Fransz van Leuwarden, Jacob Claesz van Cleeff, Cornelis Knijff, Cornelis Thomasz van der Wel.

Den 1 oct. 1604 Schout ende borgemeesters iidem; schepenen Nijhoff, W. Drielenborch, Ploos, Bemmels, H. Helsdingen, H. Buth, J. Westrenen, Frederick van Baexen, J. van der Lith, Straten, Jacob van Medemblick, H. Van Nienrode; cameraers gecontinueert.

Raden: Ae. Helsdingen, W. Zuylen, G. van Rijn, C. Malsen, Botteycken, L. Canter, Antonis de Roode, Sande, Jan van Royen de Ouden, Scendel, Fr. Verbeeck, C. Verhaer, J. van Lewarden, Bruyn Vosch, Rijnevelt, J. van Hemert, Cornelis van Herwech, Jan van Someren, Cornelis van de Poll, Willem ter Heyde, Hendrick Gijsbertsz de Jong, Dirck Jansz van Steenbergen, Lambert Wernaertsz, Cornelis Tomasz van der Wel; hopluyden gecontinueert.

De 1 oct. 1605 joncker Gerrit van Renesse, etc., Aellert van Helsdingen, borgemeesters; schepenen: Niehoff, W. Drielenborch, G. Ploos, Bemmels, Sande, Westrenen, V. Both, J. van der Lith, Straten, Medemblick, Nienrode, Simon van Blanckendael; cameraers gecontinueert.

Raden: H. Helsdingen, L. Canter, Fr. Baexen, C. Malsen, Botteycken, Antonis de Roode, Martin de Goyer, Ch. Van Bree, J. Hemert, W. Zuylen, L. van der Poll, Cosijn Jacobsz, Rijnevelt, Fr. van Beeck, Scendel, J. van Leuwarden, Jan Otten van Roden, W. ter Heyden, C. van der Wel, Cornelis Rijcxsz, Cornelis Verhaer, Jan Roelofsz van Cuylenburch, Battum, Rijck van Leemput; hopluyden: Jacob Hendricxs, in de Wijncan; Hendrick Roelofsz, E. van Doorn, Antonis van Nes, Jan Adriaensz van Hoboocken, Wauter Meertensz, Cornelis Petersz Swanenborch, Willem Beens.

1606 raden: Nijhoff, Drielenborch, Bommel, Ploos, Malsen, W. Zuylen, Medemblick,

I, fol. 275v (p. 554)

Nienrode, Rijnveldt, Schendel, Bree, Botteycken, Cosijn Jacobsz van der Heyden, C. Knijff, Marten de Goyer, Wolphard van Cuylemburch, Lambert Wernartsz, J. van Lewarden, Jan Schut, Fr. van Beeck, Cornelis van Ravesway, Cornelis Rijcxsz, Willem Thomasz van der Wel.

1607 hopluyden: Jacob Hendricxs, Hendrick Gijsbertsz de Jonge, Cornelis van Teylingen, Laurens Soll, Jan Fransz van Lewarden; Jacob Warnarsz, Cornelis Rijcxsz, Willem Beens.

*

Anno 1335 Remigii, Jan van Leuwenberch, schout; Gijsbrecht uuyt den Weerde, Jan H. Vredericksz, Weymbrecht van Compostel, Nic. Driel, Jan Alvekim, Jacob van den Spiegel, Jacob van Lockhorst, Gerrit Woutman, Abraham van Compostel, Wouter van Voorschoten, Gijsbert over de Vecht, aux fessen scaketez, Herbert Herbertz.

Anno 1338 Hendrick de Vrese, schout, Hendrick de Vole, schepen, een wit vole in't 2. velt.

Anno 1340 Jan van Leuwenberch, ridder, schout; Peter Mouwerkim, Nic. van Driel, Hendrick de Witte, Vrederick Hendrick Wernaersz van Drakenborch, Peter de Wolff, Jacob van den Spiegel.

Anno 1367 Gijsbrecht Gunter, schout, Warnar Braem, Tydeman Mauwerkim, Alfert van Niendale, ut in libro, aux fesse et lelies, Harman van Lockhorst, Jan van Groenewoude, Warner Drakenborch, Bodyn de Witte, Gerrit Brencke, Johan de Bole, Dirck van Voorschoten.

1369 Jacob van Lockhorst, schout, Aernt van de Velde, Aernt van Lockhorst, Bernt van Orixoye, Jan van Mynden, Jacob de Cuper, Alpher van Niendale, Arnt Proeys, Peter Jan Schoonheynens soons soone, Warner Braem, Florens van Pallaes, Gerrit de Bole, Wouter van Colenberch. (Preys Ot nunc Culenborch sans Zulen).

I, fol. 276r (p. 555)

Anno 1374 Braem van de Velde, schout, Gerrit de Bole, Tydeman Soudenbalch, Ghijsbert Grauwart, Roetart van Lanscrone, Machelen van der Strype, Gerrit de Bole Dirksz, Peter Mouwerkim, Gerrit van Voorn, Johan de Swarte, Gerrit Coman Harmansz, Hendrick Mouwer, Peter Gele.

1375 Harman van Lockhorst, schout, Jan van Groenewoude, Warnar van Drakenborch, Jacob Cuper, Willem van der Weyde, Warner Braem, Hendrick de Witte, Alfert van Niendale, Gerrit Brenck, Peter Jan Schoonheynens soons soon, Claes van Loenen ende Jan van Alendorp.

1378 Willem over de Vecht, schout, Roetart van Lanscrone, Tideman Soudenbalch, Gijsbert Grauwert, Roetart van der Sterre, Florens van Pallaes, Jan Hombout, Alfer van Niendale, Gerrit Vrencke, Peter Schoonheynens soons sone, Lodewijck de Wale, Hugo Lieboort, Jan de Vole, Machelen van der Strype, Tydeman Cappelaen, Johan Hombout.

1366 Gijsbrecht Gunter, schout, schepenen, Florens van Pallaes, Aernt van de Velde, Hugo Backe, Beernt van Orixoye, nu Jaersvelt, Hendrick van den Damme, Willem van der Weyde (bis), Johan Lieboert, Johan van Lanscrone, Johan Hombout, item Goetscalc Vrencke, Albert Vredericksz, Tydeman de Langhe, Tydeman Boudenberch, Wauter van Lockhorst, Dirck de Bole.

1379 Willem over de Vecht, Gerrit Bole, Jan van Clarenborch, Wouter van Colenborch, Gerrit van Voern, Hendrick Mouwer, Johan de Swarte, Johan van Oostrum, Giselbrecht Voncke, Johan van Blockhoven, Frederick van Drakenborch, Hendrick van Hermelen, Vl. Pol, Willem van Hemertden met de lupaertshoofden.

Iidem, pretore Johan van de Velde, anno 1380.

1382 Jacob de Lockhorst, schout, voerden sijn wapen gequart met valuen. Johan de Wale, Gijsbert Grauwert, Hendrick de Witte, Florens van Pallaes, Alphert van Niendale, Johan de Bole.

I, fol. 276v (p. 556)

Cum anno 1634 obiisset Cornelius Deuverdius praemissa non ita diu ante coniuge, fecissentque illi testamentum inter liberos, multae inde lites et dissidia exorta, eo potissimum, quod filia Gisberta invitis parentibus iam nupsisset. Nominantur illi:

Aernt van Deuverden, canonick in den Dom,

Frans, schout tot Renen, in cuius mortui locum succederent liberi eiusdem,

Cornelius, advocatus, et Gerardus, filii.

Margareta, uxor Gerbrandi de Beer,

et Gijsberta, die hij noempt sijne ongehoorsame dochter, huysfrou van Gulliam van Heetvelt, die, gecomen tot haer verstant ende ouderdom, haer seer moetwillich tegen ons gedragen heeft, ende ten lesten gaen lopen sonder de minste offencie opritsende daernae haren man, die, verba sunt testatoris, voor onse dooren heeft comen provoceren eenige onser kinderen, aendoende ons grote dreygementen, ende haren man tegens ons opmakende, oeck dat sij, Gijsberta, gedreycht heeft, hare moeder den beck op te snijden, ende diergelijcke meer.

Waerdoor ick haer geheel soude mogen exherederen. Maecke haer evenwel 8 mergen lants in Waelreweert ende 4 mergen in't Vuylcoop, mitsgaders de lijfrenten op haren lijve beleyt. 'tSelve estimerende het twaelfde deel onser goederen, ende so sij daarmede niet en ware tevreden, exheredere ick haer, uuyt voorgaende redenen. Willende dat onse andere kinderen dat onder haer partieren, ende die sulcx weygerende, geven wij 'tselve aen den weeshuse.

Ordonneren oeck, te stellen een curateur die de goeden die Gijsberte, kint ofte kinderen soudén mogen comen d'selve op malcanderen te erven totten lesten, dat sij in sulcken gevalle noch sal mogen de lijftochte genieten, ende den eygendom sonder detractie comen op sijn andere erfgenamen, dat se sullen haers hylicx goet inbrengen tot 8.000 gulden. Verbint de goederen op malcanderen en hare kinderen ofte naeste vrinden successivelicken, latende vrij de legitime ende trebellicque verviel lijftochte vorder als tot wederhylicken.

I, fol. 277r (p. 557)

Anno 1546, IX novemb. Raden: Hendrick van der Burch, Hendrick van Ravesway, Godscalc van Winssen, Adriaen van Helsdingen, Gerrit van Lichtenberch, Willem Crom, Hendrick Zoudenbalch, Wouter van Diemen, Jan Bol, Anthonis de Man, Peter Gijsbertsz van Heel, Jan

Foeyt, Rycout Verhorst, Jan Loeffsz de Jonge, Jan van Swol, Floris Foeyt, Jan van Eck, Lodewijck van Couwenhoven, Jan Buth, Cornelis van Meerthen, Frans Both, Jacob die Eedel, Jan Bongaert, Roeloff de Leuw.

Anno 1547, den 28 oct. Raden: Hendrick van der Burch, Willem van Hinderstein, Willem Crom, Adriaen van Helsdingen, Godscalc van Winsen, Gerrit van Lichtenberch, Wouter van Diemen, Jan Bol, Antonis Foeyt, Cornelis van Leuwen, Antonis de Man, Jan Foeyt, Peter Gijsbertsz van Heel, Frans Bogaert, Wouter Gijsbertsz, Jan van Swol, Rycout Verhorst, Jan Buth, Lodewijck van Coudenhoven, Frans Both, Jacob die Eedel, Jan Zaele, Pouwels Zass.

I, fol. 277v (p. 558)

blanco

I, fol. 278r (p. 559)

blanco

I, fol. 278v (p. 560)

blanco

I, fol. 279r (p. 561)

blanco

I, (p. 562)

achterplat

Slot

Diarium I: Index tekeningen

I, fol. 1v (p. 6)

ingeplakte gravure, portret van Buchelius 1614

I, fol. 4r (p. 11)

gekleurde kaart van Batavië

I, fol. 10v (p. 24)

gekleurde gezicht op de stad Utrecht in het jaar 1590

I, fol. 12r (p. 27)

gekleurde tekening in vogelvlucht van de burcht Vredenburg

I, fol. 15r (p. 33)

pentekening van de grafzerk van Joannes van Drolshagen

pentekening van drie wapens

I, fol. 19r (p. 41)

gekleurde tekening van de Mariakerk

I, fol. 24r (p. 51)

zes gekleurde wapens

I, fol. 24v (p. 52)

gekleurd zegel van het minderbroederklooster

I, fol. 57r (p. 117)

twee gekleurde zegels, rechts: van het Brigittenklooster, links: van het Barbaraklooster

I, fol. 67v (p. 138)

pentekening in een cirkel van het grafopschrift van Florentii de Zoelen, 1441

I, fol. 80v (p. 164)

ingeplakte ingekleurde gravure van gezicht op Gorinchem

I, fol. 93v (p. 190)

gekleurd zegel van de stad Utrecht

gekleurd geheimzegel van de stad Utrecht

I, fol. 95r (p. 193)

tien gekleurde wapens

I, fol. 111r (p. 225)

gekleurd gezicht op Arnhem in vogelvlucht

I, fol. 117r (p. 237)

gekleurde tekening van een watermolen

I, fol. 117v (p. 238)

gekleurde tekening van het kasteel Rosendaal

I, fol. 130v (p. 264)

gekleurde tekening van 'het rentmeestershuysken' in Utrecht

I, fol. 134r (p. 271)

gekleurd grootzegel van de universiteit van Leiden, 1578

I, fol. 138r (p. 279)

ingekleurde tekening van het standbeeld van Erasmus in Rotterdam

I, fol. 140v (p. 284)

gekleurd gezicht op: Zierikzee

I, fol. 141r (p. 285)

gekleurd gezicht op fort Rammekens

gekleurde tekening van de burcht van Vlissingen, met pentekening van het stadswapen

I, fol. 142v (p. 288)

gekleurde tekening van een vrouw met een hoed op

I, fol. 147v (p. 298)

gekleurd wapen van het koninklijk college in Douai

I, fol. 161v (p. 326)

gekleurde tekening van de ruïne van een gewelf in de thermen te Parijs

I, fol. 162r (p. 327)

gekleurde tekening van de resten van een Romeins aquaduct bij Arcueil

I, fol. 162v (p. 328)

gekleurde tekening van twee losstaande pijlers van het aquaduct bij Arcueil

I, fol. 163v (p. 330)

gekleurde tekening van de Bastille

een gekleurde wapen

I, fol. 164r (p. 331)

gekleurde tekening van een koningsgraf met een Gratie

I, fol. 164v (p. 332)

gekleurde tekening van de achterkant van dit graf

I, fol. 165v (p. 334)

pentekening van een grafsteen

I, fol. 166r (p. 335)

gekleurde tekening van een gedenkzuil

I, fol. 167v (p. 338)

gekleurde tekening van het uurwerk aan de Tour de l' Horloge du palais de la Cité in Parijs

I, fol. 168v (p. 340)

gekleurde tekening van Saint-Cloud

I, fol. 169r (p. 341)

gekleurde tekening van gedenkzuil bij de pont Saint-Cloud

I, fol. 169v (p. 342)

gekleurd wapen

I, fol. 170v (p. 344)

pentekening van een wapen

I, fol. 172r (p. 347)

gekleurde tekening van een grafschrift, met een toren of een kasteel

I, fol. 173v (p. 350)

twee gekleurde tekeningen, boven: een graf, onder: een wapen

I, fol. 176v (p. 356)

gekleurde tekening, zijaanzicht van Philippus Cominaeus

I, fol. 177r (p. 357)

gekleurde tekening van een vijver van Villeroy

I, fol. 177v (p. 358)

gekleurde tekening van de fontein van Birague

I, fol. 178r (p. 359)

gekleurde tekening van de grafzerk van ridder Lorcume Deogaburil (1224)

I, fol. 178v (p. 360)

gekleurde tekening van een gedenkzuil, columna cochlis

I, fol. 179r (p. 361)

gekleurde tekening van de grafzerk van Jean Courtois (1378)

I, fol. 180r (p. 363)

drie gekleurde tekeningen van een zwaard, een kruik en een doopvont

I, fol. 180v (p. 364)

gekleurde tekening van een hand met een spijker

I, fol. 181r (p. 365)

gekleurde tekening van de zogenaamde lantaarn van Malchus

gekleurde tekening van Margareta, de vrouw van de H. Lodewijk

gekleurde tekening van een wasbak van St. Denis

I, fol. 181v (p. 366)

pentekening van koppen van symbolische en mythologische figuren

I, fol. 182r (p. 367)

gekleurde tekening van een mausoleum

I, fol. 183r (p. 369)

gekleurde tekening van de zuil van kardinaal Louis de Bourbon, 1556, met zijn wapen

I, fol. 186v (p. 376)

pentekening van Pierre de Bourbon

I, fol. 189v (p. 382)

gekleurde tekening van de zerk van koningin Fredegonde

I, fol. 190r (p. 383)

gekleurde tekening van de zerk van de koning Chilperik I

I, fol. 191r (p. 385)

gekleurde tekening links: een suisse van de garde;

gekleurde tekening rechts: een gulden ridder van de orde van de H. Geest

I, fol. 193v (p. 390)

gekleurde tekening van een ronde toren van het kasteel van Corbeil

I, fol. 194r (p. 391)

gekleurde tekening van de ruïne van het kasteel van Corbeil

I, fol. 195r (p. 393)

gekleurde tekening van het beeld van de ‘Diane de Versailles’

I, fol. 195v (p. 394)

gekleurde tekening boven: de riviergod van de Tiber

gekleurde tekening onder: een sfinx

I, fol. 200r (p. 403)

gekleurde tekening van het ereteken voor Robert Dudley in Utrecht

I, fol. 200v (p. 404)

gekleurde tekening links: grafmonument voor Isaac en Anne Pinchon

gekleurde tekening rechts: stenen bak met fontein

I, fol. 203r (p. 409)

tekening van een man in zwart boetekleed

I, fol. 206v (p. 416)

gekleurde tekening van twee geknielde mannen: Georges d'Amboise en Humbert Villiet

I, fol. 207v (p. 418)

twee gekleurde wapens

I, fol. 209r (p. 421)

gekleurd gezicht van Le Havre en het stadswapen

I, fol. 211r (p. 425)

gekleurde tekening van een Ierse soldaat

I, fol. 219r (p. 441)

pentekening van een Romeinse grafsteen in Spiers

I, fol. 225v (p. 454)

pentekening van een kruik

I, fol. 226v (p. 456)

gekleurde tekening van drie borstbeelden in Keulen

I, fol. 227v (p. 458)

gekleurde tekening van een Hongaarse vrouw

I, fol. 232r (p. 467)

gekleurde tekening van het graf van aartsbisschop Adolf von Schaumburg

I, fol. 237r (p. 477)

pentekeningen van Romeinse altaren met inscripties

I, fol. 237v (p. 478)

pentekeningen van Romeinse stenen met inscripties

I, fol. 248r (p. 499)

gekleurde tekening van een voorname Duitse vrouw

I, fol. 253r (p. 509)

gekleurde tekening van drie groene kegels

Diarium: boektitels deel I

In het Diarium verwijst Buchelius naar zo'n duizend verschillende boeken. Hij deed dat voor eigen gebruik heel summier met veel afkortingen en gaf de boeken een eigen roepnaam. Zo verwijst hij steeds in het Latijn naar de onvindbare Corosetus, terwijl het gaat om de Parijse stadsgids van Corrozet, die nooit in het Latijn vertaald is. Na lang zoeken tussen de Chopins ontdek je toevallig dat de jurist Choppinus ergens anders staat. En elders staat het niet te vinden *Gazophylacium* dat uiteindelijk: *Hierogazophylacium Belgicum* blijkt te zijn.

Dankzij Worldcat, Worldcat Identities, Wikipedia en Google zijn de raadsels meestal tot op zekere hoogte wel op te lossen. Autopsie zou nodig zijn om zekerheid te krijgen, maar in dit stadium is dat ondenkbaar, gezien de grote hoeveelheid titels die vaak niet in Nederland aanwezig is. Alleen voor toegespitst onderzoek is het mogelijk bij een bepaalde verwijzing na te gaan om welke editie het gaat. Daarom is de onderstaande lijst beperkt gehouden, en is het jaartal meestal van de eerste druk en misschien niet van de editie die Buchelius gebruikte.

Aan het einde van Diarium II is een lijst met de boektitels van Diarium I en II gecombineerd.

Abbo, Cernuus, *De bello Parisiaca urbis*.
Accordius (Etienne Tabourot, seigneur des Accords), *Bigarrures*, 1572.
Adamus, Melchior, *Historia ecclesiastica*, 1595.
Adrianus VI, *Questiones quodlibeticae*, 1531.
Aelianus, Claudius, *De historia animalium* (of: *De natura animalium*).
Aethicus Ister, *Cosmographia*.
Agricola, Georgius, *De balneis omnia quae extant ...*, 1553.
Aimonius Floriacensis, *Historia Francorum*, 1567.
Alberti, Leander, *Descriptio Italiae*, 1564.
Alberti, Leo Baptista, *De re aedificatoria*, 1485.
Albutius, Paulus, *Epistola ad jesuitas*, 1573.
Alciatus, Andreas, *Emblemata*, 1531.
Alciatus, Andreas, *De magistratibus, civilibusque et militaribus officiis*, 1529.
Alciatus, Andreas, (et Claudius Minos), *Omnia emblemata cum commentariis*, 1581.
Alciatus, Andreas, *Parergon iuris*, 1538.
Alegondius, zie Marnix.
Alexander van Aphrodisias, *Problemata*.
Aligierus, zie Dante.
Ambrosius Magirus jr., *Die cleyne practica*.
Amman, Jost, *Gynaeceum, sive Theatrum mulierum*, 1586.
Ammianus Marcellinus, *Res gestae*.
Ammianus Marcellinus, *Panegyricus Constantino*.
Anacreon, *Odes*.
Annales Agrippinenses.
Annales Bataviae, zie Douza
Annales Caroli Magni.
Annales Egmondani.
Annales Francorum, zie Pithaeus.
Annales Fuldenses.
Annales Ubiorum.
Anselmus van Gembloux, Gemblacensis, *Leodiensum scriptorum*(?).
Antoninus, *Itinerarium*.
Antoninus Florentinus, *Chronicon sive opus historiarum* I-III.

Apollinaris Sidonius, *Epistolae et carmina*.
 Apomazar, *Des significations et évènements des songes*, 1581.
 Appianus, *Bella civilia*.
 Appianus, *Celtica*.
 Apuleius, *Asinus aureus*.
 Apuleius, *Metamorphoses*.
 Architrenius, *In laudem civitatis Parisiensis*, ca. 1473.
 Aristoteles, *De mundo*.
 Aristoteles, *Problemata physica*.
Arrest d'amour, zie Curtius en Martial d'Auvergne.
 Arrianus, Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου (*Anabasis Alexandrou*).
 Arrianus (ed.), Epictetus, *Encheiridion*, 1595.
 Artemidorus, *De somniorum interpretatione*.
 Asconius Pedianus, Quintus, *Orationum Ciceronis quinque enarratio*.
 Augustinus, *De civitate Dei*.
 Augustinus, *Confessiones*.
 Augustinus, *Contra Faustinum*.
 Augustinus, *Contra Maximinum, Arrianum*.
 Augustinus, *De vera religione*.
 Auratus, Johannes (Jean Dorat), *Odes*, liv. I (*Epigrammata* I, 1586).
 Aurelius, Cornelius, *Defensorium gloriae Batavinae*, 1517.
 Aurelius, Cornelius, *Die Cronyk van Hollandt, Zeelandt ende Vriesland* ('Divisiechroniek'), 1517.
 Aurelius Victor, *De viris illustribus Romae*.
 Ausonius, *Epigrammata*.
 Ausonius, *Mosella*.
 Ausonius (ed. Josephus Scaliger), *Opera in meliorem ordinem digesta*, 1588.
 Balaeus, Johannes, *Acta Romanorum pontificum*, 1559.
 Balduinus, Franciscus, *Ad leges de famosis libellis commentarius*, 1562.
 Bartas, Guillaume de Salluste du, *La Seconde Semaine* (1584-1603).
 Bartholinus, Richardus, *Austriados*, zie Spiegel.
 Bartolinus, Casparus, *De mundo quæstiones et controversiæ nobiliores*, 1621.
 Basilus, *Ad Marcum evangelistam*.
 Bauhinius, Caspar, *De hermaphroditum monstrosorumque partuum natura*, 1614.
 Becanus (de Beka), Johannes (ed. Furmerius), *Chronicon ... episcoporum sedis Ultraiectinae et comitum Hollandiae*, 1611.
 Becanus Goropius, Johannes, *Origines Antwerpianae, I Atvatica -IX Hyperborea*, 1569.
 Becanus Goropius, Johannes, *Opera, nempe Hermathena, Hieroglyphica, Vertumnus, Gallica, Francica, Hispanica*, 1580.
 Beda, *De notis litterarum more Romano liber*.
 Beda, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*.
 Belleforest, François de, *La Cosmographie universelle de tout le monde*, 1575 (vert. naar Seb. Münster).
 Belonius, Petrus, *Les observations de plusieurs singularitez*, 1555 (door Clusius in het Latijn vertaald in 1589).
 Bertholinus, zie Bartholinus
 Bigne, Margarinus de la, *Bibliothecae Patrum et veterum auctorum ecclesiasticorum*, 1575.
 Binsfeldius, Petrus, *Commentarius in titulum codicis lib. 9 de maleficis*, 1591.
 Blijenburg, Adriaen van, *Poemata varia*, 1582.
 Blondus, Flavius, *Historiarum ab inclinatione Romanorum, libri XXXI*, 1559.

Bocatius (Boccaccio), *De casibus virorum illustrium*.

Bockenbergius, P., *Catalogus et brevis historia pontificum Ultraiectensium, item catalogus et brevis historia antistitum Egmondanorum*, 1586.

Bockenbergius, P., *Prisci Bataviae et Frisiae reges, item Lugduni Batavorum et Wassenarae herorum, vetustissimarum Hollandiae gentium, historia et genealogia*, 1589.

Bodinus, Johannes, *De magorum daemonomaniae*, 1581.

Bodinus, Johannes, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, 1566.

Bodinus, Johannes, *De Republica libri sex*, 1591 (Bodin, *De la république*).

Boissardus, Johannes Jacobus, *Romanae urbis topographia et antiquitates*, 1597.

Boissardus, Johannes Jacobus, *Poemata. Epigrammatum libri III. Elegiarum libri III. Epistolarum libri III*, Bazel, 1574.

Bonadus, Franciscus, *Anacephaleoses genesum, sapienterque dicta et monodiae ... Francorum regum*, 1543.

Bor, Pieter Chr., *Oorspronck der Nederlandtschen oorloghen*.

Borbonius, Nicolaus, *Nugae* (Bourbon, *Bagatelles*), 1533.

Braun, Georg, Franz Hogenberg, *Civitates orbis terrarum*, 6 dl., 1572-1618.

Buchanan, George, *Rerum Scoticarum historia*, 1582.

Buchetus, Johannes, *Annales Aquitaniae*.

Budaeus, Gulielmus, *Annotationes in XXIV libros Pandectarum*, 1508.

Burchius, Adrianus, *Miscellanea poemata*.

Burchius, Adrianus, *Satyra*.

Busbequius, Augerius Gislenius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, 1581.

Buzelinus, Johannes, *Annales Gallo-Flandriae*, 1624.

Buzelinus, Johannes, *Gallo-Flandria sacra et profana*, 1625.

Caesar, Julius, *De bello Gallico*.

Calentius Euphratinus, Elisius, *Ad Hieracum epistola*, 1485.

Calpurnius, Titus, *Eclogae*.

Calvinus, Johannes, *De reliquiis (Traité des reliques)*, 1551.

Camerarius, Joachim (Rubigallus, Paulus), *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani*, 1544.

Campanella, Tommaso, *De monarchia hispanica: discursus*, 1600.

Canisius, Henricus, *Antiquae lectionis*, 1604.

Canterus, Guilielmus, *Novae lectiones*, 1564.

Canterus, Theodorus, *Variae lectiones*, 1574.

Capreolus, Helias (Elia Cavriolo), *Delle historie Bresciane*, 1585.

Cardanus, Hieronymus, *De varietate rerum*, 1557.

Carrio, Johannes, *Chronicon*.

Carrio, Ludovicus (ed.), *Censorini ad Q. Caerellium de die natali*, 1583.

Cassiodorus, *Variae*.

Caulaeus, zie Choul.

Cavriani, Filippo, *Discorsi sopra i primi cinque libri de Cornelio Tacito*, 1597.

Censorinus, *De die natali*, zie Carrio.

Chasseneuz, Barthélemy de, *Catalogus gloriae mundi*, 1529.

Choppinus, Renatus, *De legibus Andium municipalibus*, 1581 (vertaald als *Commentaires sur la coutume d'Anjou*).

Choppinus, Renatus, *De sacra politia forensi*, 1577.

Choul, Guillaume du, *Des bains et antiques exercices grecques et romaines*, 1554.

Chronica, zie Otto Frisingensis.

Chronicon Cameracense et Atrebatense, Baldericus (ed. 1615).

Chronicon Coloniense.

Chronicon Frodoardi.

Chronicon Laurishamense [Lorsch].
Chronicon urbis Lubecensis.
 Chrysostomus, Johannes, *Anathema*.
 Chrysostomus, Johannes, *Contra concubinatum*.
 Chrysostomus, Johannes, *In Juventinum et Maximum, martyres*.
 Chrysostomus, Johannes, *Ad Matthei evangelium*.
 Chrysostomus, Johannes, *Homilia de virtute animi*.
 Chrysostomus, Johannes, *Sermo in beatum Babylam, martyrum*.
 Chytraeus, Nathan, *Variorum in Europa itinerum deliciae*, 1594.
 Cicero, *Oratio post reditum in senatu*.
 Cicero, *Philippica*.
 Cicero, *De provinciis consularibus oratio*.
 Cicero, *De Republica*.
 Cicero, *Ad Atticum*.
 Cicero, *In Verrem*.
 Cirni, Antonfrancesco, *Comentarii*, 1567.
 Claudianus, *De bello Gothico*.
 Claudianus, *De consulatu Manlii*.
 Claudianus, *De consulatu Stilichonis*.
 Claudianus, *De raptu Proserpinae*.
 Claudianus, *In Rufinum*.
 Clemens van Alexandrië, *Stromateis* (Mengelwerk).
 Cocaius, Merlinus, *Macaronica*, 1517.
 Cognatus, Gilbertus, *Brevis ac dilucida Burgundiae ... descriptio*, 1552.
 Colvenerius, Georgius Winghanus (ed.), Thomas de Cantimpré, *Miraculorum et exemplorum memorabilium sui temporis, libri duo*, 1597.
 Comes, Marcellinus, *Chronicon*.
 Commines, Philippe de, *Mémoires*.
 Constantinus, *De re rustica*.
 Constantinus Monomachus, *Novella*.
 Contarenus, Joannes Petrus, *Historia de bello nuper Venetis a Selimo II illato*, 1573.
 Corasius, Johannes, *Miscellanea iuris civilis*, 1549.
 Cornelissonius, zie Bockenbergius.
 Corosetus, Egidius, zie Corrozet.
 Corrozet, Gilles, *Les antiquitez, croniques et singularitez de Paris*, 1588.
 Costanus, Antonius, *Polyhistor et Apologeticon*, 1561.
 Crantz, Albert, *Saxonia*, 1520.
 Crantz, Albert, *Vandalia*, 1518.
 Crinitus, Petrus, *De honesta disciplina*, 1504.
 Croix, François de la, zie Eutrapel[iana].
 Croix, François de la, zie Grudé.
 Cruce, de, zie Croix.
 Curiel, Alonso de, *Translaet van eenen gheïntercipieerden brief*, 1579.
 Curtius, Benedictus, *Arresta amorum* (vert. van *Arrest d'amour*), 1546.
 Cuspinianus, Johannes, *De caesaribus et imperatoribus*, 1540.
 Cyprianus, *Tractatus de inventione capitis divi Johannis*.
 Damascius, *Vita Isidori*.
 Damhouder, Joost de, *Praxis rerum criminalium*, 1554.
 Danaeus (Lambert Daneau), *Dialogus de veneficis*, 1564.
 Dante Aligerius, *Divina comedia: Inferno, Purgatorio, Paradiso*.

Dignitatum Index, zie Alciatus.
 Dinckelius, Johannes, *De origine ... illius ritus qui ... depositio appellatur*, 1578.
 Dinothus, Richardus, *De bello civili Gallico religionis causa suscepta*, 1582.
 Dio, Cassius, *Historiarum Romanarum fragmenta*.
 Dionysius Periegetes, *De situ orbis*.
 Dithmar, zie Thietmar.
 Divaeus, Petrus, *De Galliae Belgicae antiquitatibus*, 1564.
Divisiechroniek zie Aurelius, Cornelius.
 Dodonaeus, Rembertus, *Herbarium* (vert. van Cruytboeck), 1583.
 Dolet, Etienne, *Carmina*, 1538.
 Dorat, Jean, zie Auratus.
 Douza, Janus, *Bataviae Hollandiaeque annales*, 1601.
 Douza, Janus, *Elegiarum liber*, 1586.
 Douza, Janus, *Odae Lugdunenses*.
 Douza, Janus, *Pro Satyrico Petronii arbitri Praecidaneorum libri tres*, 1583.
 Douza, Janus, *Satyrae*.
 Drake, Francis, *Expeditio Francisci Draki in Indias Occidentales*, 1588.
*Ecclesiastica historia, integram ecclesiae Christi ideam ..., per aliquot studiosos viros in urbe
 Magdeburgica* [1560-1567].
 Eggerus, Thomas, *Poemata sacra: de gloriosissima Christi Dei*, 1583.
 Eitsinger, Michiel, *Leo Belgicus*, 1583.
 Emmius, Ubbo, *Rerum Frisicarum historia*, 1596.
 Engelhardt, Daniel, et Wilhelm Wessel, *Vitae et res gestae archiepiscoporum et episcoporum
 Bremensium et Hamburgensium*, 1617.
 Epiphanius, *Panarion*.
Epistola apologetica pro Francisco I, Francorum rege contra Carolum V.
 Erasmus, *Colloquia*, 1518.
 Erasmus, *Epistolae*.
 Estienne, Henri, zie Stephani, Henricus.
 Eumenius, *Oratio de laude Constantii, imperatoris*.
 Eunapius, *De Chrysanthio*.
 Euripides, *Hippolytus coronatus*.
Eutrapell[ianae] narrationes (François de la Croix, *Les contes d'Eutrapel*).
 Eutropius, *De viris illustribus*.
 Faber, Petrus, *Agonisticon, sive De re athletica ludisque veterum gymnycis, musicis, atque
 circensibus*, 1595.
 Fabricius, Georgius, *Historiarum sacrarum e poetis veteribus christianis*, 1565.
 Fabricius, Georgius, *Itinerum lib. I: Romanum I: Neapolitanum-Romanum II: Patavinum:
 Chemnicense, Argentoratense*, 1551.
Fasciculus temporum, zie Rolevinck.
 Ferrandus, Fulgentius, *De officio pii et veri Christiani ducis militum*, 1578.
 Ferrarii, Joh. Petrus de, *Practica nova iudicialis*, 1482.
 Ferronius, Arnoldus, *De rebus gestis Gallorum ... usque ad Carolum VIII*, 1549.
 Flacius, Matthias, *Historia ecclesiastica Magdeburgensis*, 1574.
 Florentius Leydanus, *Historia passionis novorum ... mart. Ord. S. Francisci*, 1582.
 Florus, L. Julius (a Johanne Stadio emendati), *Rerum Romanis gestarum libri IV*, 1612.
 Fornerius, Gulielmus, *Notae in libros Variarum Cassiodori*, 1583.
 Freher, Marquard, *Germanicarum rerum scriptores aliquot insignes* (1600–1611).
 Freher, Marquard, *Origines Palatinae*, 1599.
 Friesinger, zie Otho.

Frodoardus, *Chronicon*.
 Froissart, Jehan, *Histoire et Chronique memorable*, 1574.
 Fronsperger, Leonhart, *Kriegssbuch*, 1573.
 Gaguinus, Robertus, *Rerum Gallicarum annales*, 1577.
 Gemma Frisius, *Cosmographia, siue Descriptio universi orbis*, 1584.
 Genebrardus, Gilbertus, *Chronographia*, 1567.
 Gesnerus, Conradus, *Bibliotheca universalis*, 1545.
 Gesnerus, Conradus, *Liber de piscibus*, 1556.
 Gesnerus, Conradus, *De thermis et fontibus medicatis Germaniae et Helvetiae*, 1553.
 Gillius, zie Gyllius.
 Gobelinus, Persona, *Cosmodromius*, 1599.
 Godefroy, Denys, zie Marcellus, Nonius.
 Godefridus, Dionysius, *Corpus iuris civilis*, 1583.
 Godefridus, Dionysius, *Antiquae historiae ex XXVII autoribus contextae*, 1590.
 Gregorius Turonensis, *Historia Francorum*.
 Grudé, François, sieur de la Croix de Maine, *Bibliothèque du sieur de La Croix Du Maine*, 1584.
 Guevara, Antonio de, *Epistolas familiares*, 1539.
 Guicciardini, Lodovico, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi*, 1567.
 Guinterus, Johann, zie Winter.
 Guntherus, zie Spiegel.
 Gyllius, Petrus, *Ex Aeliani historia, luculentis accessionibus aucti libri XVI, de vi & natura animalium*, 1533.
 Gyllius, Petrus, *De topographia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus*, 1560.
 Haemus, Franciscus, *Poemata*, 1578.
 Hamelmann, Hermann, *De quarundam caeremoniarum superstitione et origine*, 1556.
 Heere, Lucas d', *Pasquillus testament, 't en zijn fablen noch droomen*, 1579.
 Hemmerlin, zie Malleolus.
 Herodianus, *Geschiedenis van het keizerrijk na Marcus Aurelius*.
 Heuterus, Pontus, *Chronicon (Rerum Belgicarum libri quindecim?)*, 1598.
 Heuterus, Pontus, *Genealogia dominorum Viennensium (?)*.
 Heuterus, Pontus, *Rerum Burgundicarum libri sex*, 1584.
 Heuterus, Pontus, *De vetustate et nobilitate familiae Habsburgicae et Austriacae*.
 Hieronimus, *Adversus Jovinianum*.
 Hieronymus, *Ad Marcellam*.
 Hieronymus, *Epistola ad Nepotianum de vita clericorum et sacerdotum*.
 Hieronymus, *Epistola ad Rusticum, monachum*.
 Hieronymus, *Epistola ad Theophilum contra Joannem*.
 Homerus, *Ιλιάς, Ilias*.
 Homerus, *Ὀδυσσεΐα, Odysseia*.
 Hondorffius, Andreas, *Theatrum historicum*, 1590.
 Honorius III, *Compilatio quinta*.
 Horatius, *Carmina*.
 Hortensius, Lambertus, *Secessionum civilium Ultraiectinarum & bellorum ... usque ad translationem episcopatus ad Burgundos, libri septem*, 1546.
 Hortensius, Lambertus, *Tumultuum anabaptistarum liber unus*, 1548 (vertaald als *Het boeck van den oproeren der weder-dooperen*), 1614.
 Hotomannus, Franciscus, *Franco-Gallia*, 1573.
 Hotomannus, Franciscus, *Strigilis Papirii Massoni*, 1576.
 Hrabanus Maurus, *De laudibus sanctae Crucis*.
Index dignitatum occidentis, zie Alciatus.

Institor, Henricus, *Malleus maleficarum*, 1485.
 Isidorus, *Origines seu etymologiae*.
 Isselt, Michael ab, *Bellum Coloniense*, 1586.
 Isselt, Michael ab, *Historia sui temporis*, 1602.
 Isselt, Michael ab, zie Mercurius.
Itinerarium Antonini.
 Jamblichus, *Protrepticus*.
 Jovius, Paulus, *Historiae sui temporis*, 1550.
 Jovius, Paulus, *Vitae*, 1549.
 Julianus, *Epistolae ad Maximum*.
 Junius, Hadrianus, *Batavia*, 1588.
 Junius, Hadrianus, *Nomenclator omnium rerum*.
 Justinus Martyr, *Apologia*.
 Juvenalis, *Satyrae*.
 Juvenis, Johannes, *Lexicon Tarentinum*.
 Kempius, Cornelius, *De origine, situ, qualitate et quantitate Frisiae*, 1588.
 Kirchhof, Hans-Wilhelm, *Wendunmuth aus etlichen alten scibenten, und Facetiis Henrici Bebelii*, 1563.
 Kramer, Heinrich, zie Institor, Henricus.
 Lactantius, *Contra ethnicos*.
 Laetus, Julius Pomponius, *Compendium historiae romanae ab interitu Gordiani usque ad Justinum III*.
 Laurimannus, Cornelius, *Miles christianus, comoedia sacra*, 1565.
 Lazius, Wolfgang, *Commentarii de republica Romana*, 1551.
 Lazius, Wolfgang, *Commentarii in genealogiam Austriacam*, 1564.
 Leander, zie Alberti.
Legenda S. Catharinae Medicinae reginae matris, vitae, actorum ... vera enarratio, 1575.
 Leo Belgicus, zie Eitsinger.
 Leonicus, zie Thomaeus.
 Lérius, Johannes, *Historia navigationis in Brasiliam quae et America dicitur*, 1586.
 Léry, Jean de, *Histoire d'un voyage fait en la terre de Brésil*, 1578.
 Ligurinus, zie Spiegel.
 Lindanus, Wilhelmus, *Exhortatio ad reditum in catholicum ecclesiam ... per Hollandiam*, 1577.
 Lipsius, *Conviviale sermonem, in Antiquarum lectionum commentarius*, 1575.
 Lipsius, *De cruce*, 1606.
 Lipsius, *Electa*, 1580.
 Lipsius, *Epistolarum selectarum centuria prima*, 1586.
 Lipsius, *Politica sive civilis doctrina*, 1589.
 Lipsius, *Ad C. Suetonii Tranquilli tres posteriores libros Commentarii*, 1610.
 Lipsius (ed.), *Senecae Opera; Epistolae et Quaestiones naturales*, 1605.
 Lipsius, *Annotationes ad 2 Annales Taciti*.
 Livius, Titus, *Ab urbe condita*, ed. Lipsius, 1579.
 Lodowycksz, Willem, *D'Eerste Boeck: Historie van Indien (Eerste schipvaart der Hollanders naer Oost-Indien)* 1598,
 Longolius, Gisbertus, *De civilitate morum puerilium*.
 Longolius, Christophorus, *Itinerarium Antonini*, 1512.
 Lucianus, *Anacharsis de gymnasiis*
 Lucianus, *Dea Syria*.
 Lucianus, *Dialogus de saltatione*.
 Lucianus, *Vitarum auctio*.

Lutzenburg, Bernardus, *Catalogus haereticorum*, 1523.
 Lymvicius, Andreas, *Hodoeporicon, continens itinera Noribergense, Augustanum, Venetum, Romanum*, 1568.
 Macaronica, zie Cocaius.
 Machiavelli, Niccolò, *Il principe*, 1515.
 Malleolus (Hemmerlin), Felix, *Dialogi de nobilitate*, 1494.
 Mamertinus, *Maximiniani Genethliaco*.
 Manilius, *Astronomica*.
 Marcellinus, zie Ammianus.
 Marcellus, Nonius, ed. Denys Godefroy, *De compendiosa doctrina*.
 Marche, Olivier de la, *Mémoires*, 1562.
 Marnix van St. Aldegonde, Philips, *Den Byencorff der H. Roomsche Kercke*, 1569.
 Maro, zie Vergilius.
 Marot, Clément, *L'Enfer*, 1562.
 Marot, Clément, *Les joyeuses et plaisantes epistres, ballades, rondeaux, epigrammes et facecieux epitaphes*, 1558.
 Marot, Jean, *Epître des dames de Paris aux courtisans de France étant pour lors en Italie*, 1586.
 Martial d'Auvergne, *Arresta amorum*, 1538.
 Martialis, *Epigrammata*.
 Martinus, zie Polonus.
 Massonius, Papirius, *Annales quibus res gestae Francorum explicantur*, 1577.
 Masurius Nervius, Lud., *Carmina*, 1557.
 Matenesius, Joan. Fridericus, *Critices christianaе, libri duo de ritu bibendi*, 1611.
 Mela, Pomponius, ed. Andreas Schottus, *Geographica*, 1582.
 Mela, Pomponius, *De situ orbis*.
 Menot, Michel, *Sermons choisis* (1508-1518).
 Mercurialis, Hieronimus, *Artis gymnasticae apud antiquos celeberrimae*, 1569.
 Merula, Paullus, *Synopsis praxeos civilis: maniere van procederen in dese provincien*, 1613.
 Meursius, Johannes, *Glossarium graeco-barbarum*, 1614.
 Meyerus, Jacobus, *Commentarii sive annales rerum Flandricarum*.
 Michou, Mathias à, *De Sarmatia Asiana atque Europea*, 1517.
 Minos, Claudius, ad *Emblemata Alciati*, 1577.
 Minucius Faelix, *Octavius*.
 Miraeus, Aubertus, *De sanctis virginibus Coloniensibus disquisitio*, 1608.
 Modius, Franciscus, *Liber singularis, in quo cuiusque ordinis ecclesiastici origo*, 1585.
 Modius, Franciscus, *Pandectae triumphales*, 1586.
 Molanus, Johannes, *Additio ad Usuardi Martyrologium*, 1568.
 Molanus, Johannes, *De canonicis*, 1572.
 Molanus, Johannes, *Indiculus sanctorum Belgii*, 1573.
 Molinaeus, Carolus, *Consilium super actus Concilii Tridentini*, 1565 (uit het Fr. vert.).
 Molinaeus, Carolus, *Tractatus de fructuum et interesse materia*, z.j.
 Mollerus, Bernardus, *Rheni a primis fontibus usque ad Oceanum Germanicum descriptio*, 1596.
 Montaigne, Michel de, *Les essais*, 1580.
 Montanus, Joh. Fabricius, *Oratio qua docetur, concilium, Tridentinum ... frequentari non posse*, 1562.
 Munsterus, Sebastianus, *Cosmographia*, 1544.
 Naogeorgus, Tomas, *Regnum papisticum*, 1555.
 Naso, zie Ovidius.
 Nauclerus, Johannes, *Memorabilium omnis aetatis et omnium gentium chronici commentarii*, 1516.

Nazarius, *Panegiricus Constantino*.
 Neapolitanus [Colonna], Crisostomos, *De situ et moribus Olandiae*.
 Neuwalt, Hermannus, *Bericht von Erforschung, Prob und Erkenntnis der Zauberinnen durchs kalte Wasser, in welchem W.A. Scribonii Meinung wiederleget*, 1584.
 Nicander, Martinus, e.a., *Epigrammata in laudem Martini Miri e.a.*, 1593.
 Nider, Joannes, *Alphabetum divini amoris... in fine Fasciculus misse Sancti Bernardi*, 1561.
 Nieuwalt, zie Neuwalt.
 Nolanus, Ambrosius Leo, *De Nola patria*, 1514.
 Noue, François de la, *Discours politiques et militaires*, 1587.
 Novius, zie Noue.
 Novidius, Ambrosius Fraccus, *Sacri fasti*, 1547.
 Nuenarius, Hermannus, *Brevis narratio de origine et sedibus priscorum Francorum*, 1521.
 Olaus Magnus Gothus, *Historia de gentibus septentrionalibus*, 1555.
 Onuphrius Panvinus, *Chronicon ecclesiasticum*, 1568.
 Onuphrius Panvinus, *XXVII Pontificum Maximorum elogia et imagines*, 1568.
 Origenes, *Contra Celsum*.
 Orosius, Paulus, *Historiae adversum paganos*.
 Otho Frisingensis, *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*.
 Otho Frisingensis, *Gesta Friderici imperatoris*.
 Ovidius, *Fasti*.
 Ovidius, *Metamorphoses*.
 Ovidius, *Ex Ponto ad Carum*.
 Palladius, *Vita Serapionis*.
 Pantaleon, Henricus, *Prosopographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae*, 1565.
 Paradinus, Claudius, et Gabriel Simeonis, *Heroica symbola*, 1562.
 Passerat, Jean, *Recueil des oeuvres poétiques*, 1606.
 Pausanias, *Hellados periègèsis* (Ἑλλάδος περιήγησις).
 Perianther, Aegidius, *Germania*, 1567.
 Petri, Suffridus, *De scriptoribus Frisiae*, 1593.
 Petronius, *Satyricon*.
 Philostratus, Flavius, *De vita Apollonii Tyanei*.
 Pighius, Stephanus, *Hercules Prodicus, seu principis juventutis vita et peregrinatio*, 1587.
 Pighius, Stephanus, *Themis dea, sive de lege divina*, 1568.
 Pirckheimer, Willibald (ed.), Ptolomeus, *Geographia*, 1525.
 Pithaeus, Petrus, *Historiae Francorum, ab anno Christi 900 ad annum 1285*, 1596.
 Platina, Bartolomeus, *Vitae pontificum Romanorum*, 1479.
 Plato, *De legibus*, *Νομοί*.
 Platocomus, Joannes, *De natura et viribus cerevisiarum et mulsarum*, 1561.
 Plautus, *Miles gloriosus*.
 Plautus, *Rudens*.
 Plinius, Gaius, *Naturalis historia*.
 Plutarchus, *Apophthegmatis Laconicis*.
 Plutarchus, *De liberis educandis*.
 Plutarchus, *Moralia*.
 Plutarchus, *De naturalibus quaestionibus*.
 Plutarchus, *Vita Othonis*.
 Plutarchus, *De placitis philosophorum*.
 Polletus, Franciscus, *Historia Fori Romani restituta*, 1587.
 Pollio, zie Trebellius.
 Pollux, Julius, *Onomasticon*.

Polonus, Martinus, *Chronicon pontificum et imperatorum*.
 Pontacus, Arnoldus, *Chronographia*, 1570.
 Pontanus, Joh. Is., *Rerum et urbis Amstelodamensium historia*, 1611.
 Pontanus, Jovianus, *Dialogus qui inscribitur Charon*, 1491.
 Pontanus, Jovianus, *Opera: de fortitudine: De principe liberale*, 1501.
 Postellus, Guilielmus, *De orbis terrae concordia*, 1544.
 Posthius, Johannes, *Parerga poetica*, 1581, 2^e dr. 1595.
 Procopius, *De bello Gotico*.
 Prometheus, *Pandorae sive veniae Hispanica Belgicis exulibus*, 1574.
 Propertius, *Elegiae*.
 Psellus, Michael, *De operatione daemonum*, 1615.
 Ptolomeus, *Geographia*, zie Pirckheimer.
 Rabanus, zie Hrabanus.
 Rabelais, François, *Gargantua et Pantagruel*, 1554.
 Raevardus, Jacobus, *Variorum, sive de iuris ambiguitatibus libri quinque*, 1564.
 Rayssius (de Raisse) Arnoldus, *Hierogazophylacium Belgicum*, 1628.
 Resende, André de, *Epistola ad Bartholomaeum Kebedium*, 1567.
 Rhenanus, Beatus, *Rerum Germanicarum libri III*, 1531.
 Rocca, Angelus, *Bibliotheca apostolica Vaticana*, 1591.
 Rolevinck, Werner, *Fasciculus temporum*, 1474.
 Roselettus of Rousselet, Claude, *Epigrammata*, 1537.
 Rosweyde, Heribert, *Fasti sanctorum*, 1607.
 Ryckel, Josephus Geldolphus a, *Vita S. Beggae, adjuncta est historia Begginasiorum Belgii*, 1631.
 Sabellicus, Marcus Antonius, *Enneades sive Rhapsodia historiarum*, 1498.
 Sabinus, Georgius Brandeburgensis, *Hodoeporicon itineris Italici*, 1535.
 Saccus, Bernardus, *Ticinensis historia*, z.j.
 Salmasius, Claudius, *Exercitationes Plinianis*, 1629.
 Sambucus, Johannes, *Emblemata*, 1564.
 Sanderus, Antonius, *Bibliotheca belgica manuscripta*, 1641.
 Sanderus, Nicolaus, *De visibili monarchia ecclesiae libri VIII*, 1594.
 Sannazarius, Jacobus, *Eclogae*, 1526.
 Scaliger, Julius Caesar, *Exotericarum exercitationum ad Cardanum*, 1582.
 Scaliger, Julius Caesar, *De causis linguae Latinae*, 2^e dr. 1580.
 Scaliger, Julius Caesar, *De claris urbibus*, 2^e dr. 1599.
 Scaliger, Julius Caesar, *Poemata*, 1574.
 Schafnaburgensis, Lambertus, *Annales rerum in Germania annis 1039-1077 gestarum*, 1609.
 Scorelius, Adrianus, *Poemata*, 1566.
 Secundus, Johannes, *Opera II, libri tres Elegiarum*.
 Secundus, Johannes, *Epistolae*.
 Seneca, *De vita beata*.
 Seneca, *Consolatio ad Helviam*.
 Seneca, *Medea*.
 Severus, Christophorus, *Mirabilium visionum, revelationum, illustrationum Ignatii Loiolæ*, 1589.
 Siccama, Sibrandus, *Fastorum kalendarium*, 1599.
 Sigebert van Gembloux (Gemblacensis), *Chronicon*.
 Sigonius, Carolus, *Historiae de occidentali imperio*, 1578.
 Silvius, Aeneas, *Oratio de bello contra Turcas*.

Silvius, Aeneas, *Antonii Panormitae, de dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri quatuor Commentarius in eosdem Aeneae Sylvii [Pie II, pape] quo capitatum cum Alphonsinis contendit. Adjecta sunt singulis libris scholia per D. Jacobum Spiegelium*, 1538.

Simoneus, Johannes, *Vita Uldarici, episcopi*, 1595.

Sixtus V, *Fulmen contra Navarraeos*.

Sleidanus, Johannes, *De quatuor summis imperiis, Babylonico, Persico, Graeco et Romano*, 1556.

Sluperius, Jacobus, *Ecloga Menalca* (in *Poëmata*, 1575?).

Smetius, Martinus, *Inscriptiones antiquae, quae passim per Europam*, 1588.

Solinus, Gaius Julius, *De mirabilibus mundi*.

Spiegel, Jacobus, *Guntheri Ligurinus, seu: Opus de rebus gestis imp. caesaris Friderici, I. Aug. lib.X. absolutum, Richardi Bartholini ... Austriados lib. XII*, 1531.

Spiegel, Jacobus, *Scolia ad Aeneam Silvium, Antonii Panormitae, De dictis et factis ...* (zie Silvius, Aeneas, 1538).

Stadius, zie Florus.

Statius, Publius Papinius, *Thebaist*.

Stephani, Henricus (Henri Estienne), *Apologia pro Herodoto*, 1566.

Strabo, *Cosmographia*.

Suda of Suida (Byzantijnse encyclopedie).

Suetonius, *De vita caesarum*.

Suprême restauration du royaume de France. La, 1581.

Suriano, Michele, *Commentarii del Regno di Francia*, 1571.

Surius, Laurentius, *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum*, 1566.

Sussannaes, Hubertus, *Ludorum libri*, 1538.

Sweertius, Franciscus, *Monumenta sepulcralia en inscriptiones publicae privataeque ducatus Brabantiae*, 1613.

Sweertius, Franciscus, *Athenae Belgicae sive Nomenclator inf. Germaniae scriptorum*, 1628.

Sylvius, zie Silvius, Aeneas.

Symmachus, *Litterae*.

Syngelus, Michael, *De laudibus divi Dionisii*, 1547.

Tabourot, Etienne (Accordius), *Bigarrures*, 1572.

Tacitus, C. Corn., *Annalium et historiarum libri*, ed. Justus Lipsius, 1576.

Tacitus, C. Corn., *De origine et situ Germanorum*.

Tacitus, C. Corn., *De moribus Germanorum*.

Tacitus, C. Corn., *Vita Agricolae*.

Tertullianus, *Apologeticus adversus gentes*.

Tertullianus, *De cultu feminarum*.

Theodoretus, *Graecarum affectionum curatio*.

Thevet, André, *Les singularitez de la France Antarctique, autrement nommee Amerique, & de plusieurs terres et isles decouvertes de nostre temps*, 1557.

Thevet, André, *Les vrais pourtraits et vies des hommes illustres*, 1584.

Thietmar, Merseburgensis episcopus, *Chronicon*.

Thomaeus, Nicolaus Leonicus, *De varia historia*, 1531.

Thuanus, Jacobus, *Historia sui temporis*, 1604.

Tolmerus, Andreas, *Bullae qua Gregorius XIII ... decernit, antiphona*, 1582.

Trebellius Pollio, *Saloninus Gallienus*.

Trebellius Pollio, *Historiae Augustae*.

Tremellius, Immanuel, *Dialogus specularius*, 1581.

Triphiodorus, *De Ilii expugnatione*, 1555.

Trithemius, Johannes, *De septem secundeis*, ca. 1508.

Turnebus, Adrianus, *Adversersaria*, 1564.
 Urspergensis (Burchard von Ursberg), *Chronicon*.
 Usuardus, zie Molanus.
 Usuardus, *Martyrologium*.
 Varro, Marcus Terentius Reatinus, *De analogia*.
 Varro, Marcus Terentius Reatinus, *De lingua Latina*.
 Vasaeus, Johannes, *Rerum Hispaniae memorabilium annales*, 1577.
 Velserus (Welser), Marcus, *Inscriptiones antiquae Augustae Vindellicorum*, 1590.
 Velserus (Welser), Marcus, *Rerum Augustanarum Vindellicarum*, 1594.
 Vergilius Maro, *Aeneis*.
 Vergilius Maro, *Georgica*.
 Vergilius, Polydorus, *Historia Anglicana*, 1505.
 Vergilius, Polydorus, *De inventoribus rerum*, 1499.
 Verhaer, Franciscus, *Vitae sanctorum, ex L. Surio collectae*, 1591.
 Vierus, Joannes, zie Weyer.
 Vitichindus, zie Widukind.
 Vives, Johannes Ludovicus, *De conscribendis epistolis*, 1534.
 Volaterranus, Raphaël, *Commentariorum urbanorum*, dl. I *Geographia*, 1530.
 Vopiscus, Flavius, *Vita Aureliani, imperatoris; Vita Probi, imperatoris*.
 Vulcanius, Bonaventura, *De literis et lingua Getarum sive Gothorum [et] Specimina variarum linguarum*, 1597.
 Wachtgeschrey, *der betrangten onderthanen in den Niderlanden*, 1579.
 Welser, zie Velserus.
 Wesenbeke, Jacob van, *La déduction de l'innocence Philippe baron de Montmorency*, 1568.
 Weyer (Wierus), Johann, *De praestigiis daemonum*, 1563.
 Widukind van Corvey, *Rerum gestarum Saxonicarum*.
 Willem van Oranje, *Apologie, ofte verantwoordinghe*, 1580.
 Winmann, Nikolaus, *Herculis cum Antaeo pugnae allegorica ac pia interpretatio*, 1537.
 Winter, Johann, *De pestilentia commentarius*, 1565.
 Winter, Johann, *Commentarius de balneis et aquis medicatis*, 1565.
 Worperus (Worp van Thabor), *Chronicorum Frisiae libri tres*.
 Xenophon, *Oeconomicum*.
 Zosimus, *Historiarum liber*.
 Zurius, zie Surius.

Index persoonsnamen Diarium I

- Aa, van der
Anna, 235
Filips, 117
- Aarschot, van
Filips van Croy, hertog, 193, 195
- Abcoude van Meerthen, van
Bertha, 102
Hendrik, 278
Jan, 123, 185, 192, 205, 219, 228
- Abcoude van Wijk, van
Josina, 278
- Abshovius
Henricus, 39, 197, 217, 225, 381
- Adrianus VI
paus, 56, 85, 95, 209, 324
- Adrichem, van
Andries, 201
Christianus, 248
- Aeswijn, van
Reynier, 62, 219, 220, 221
- Agilaeus
Henricus, 385
- Albertus
markgraaf, 381
- Alenderp, van
Hillegonda Lubberts, 215
- Almonde, van
Abraham, 240
- Alva
Ferdinand, hertog van, 34, 88, 125, 126,
127, 129, 130, 131, 132, 133, 142, 144,
145, 146, 149, 151, 158, 162, 163, 166,
167, 169, 170, 173, 201, 216, 235
- Amerongen, van
Gijsbert, 382
Jan, 335
Stephanus Gevardi, 335
- Amiotus
NN, 308
- Amstel van Minden, van
Amelis, 279
Jan, 337
- Amstel, van
Amelis, 285
Jan, 386
- Anjou (of Alençon), van
Frans, 183, 213, 217, 224, 230, 231, 233,
235, 236, 252, 271, 317, 326
- Anna van Oostenrijk, 152, 162, 203, 219
- Anshem
Bernard, 281
- Appeltern, van
Hector, 242, 244
Jan, 90
- Otto, 117
- Appius
NN, predikant, 123
- Aquilius
Henricus, 197
- Arcum, van
Andries, 164
- Arenberg
Jan van Ligne, graaf van, 34, 125, 131, 422
- Arkel, van
Emma, 48
Otto, 116
- Arnoudsz
Nella, min van Buchelius, 117
- Asch, van
Jacob, 192, 199, 232, 284
Petrus, 128
- Assendelft, van
Cornelis, 117
Gerrit, 233, 246
- Astenus
Joannes, 199
- August
keurvorst van Saksen, 197
- Aurantius, Auriacus
princeps (Oranje, passim), 25
- Aurelius
Cornelius, 247
- Avesaet, van
Johannes, 207, 382
- Avila, d'
Franciscus Fernandus, 191
Sancho, 131, 132, 175
- Axel, van
Jan, 210, 284
- Ayta
Bucho, 202, 217
- Ayta van Swichem
Folcard, 88, 217
- Backer
Erasmus, 231
- Balduinus
Franciscus, 290
- Balkius
NN, prediksnt, 123
- Bassius
Cornelius, 242
Johannes, 242
- Basson
NN, 389
Thomas, 380
- Batenburg, van
Dirk, 131
Gijsbert, 124, 125, 131

Joost, 268
 Willem, 164, 170
 Battus
 Cornelius, 154
 Begga, st., 43, 213, 416
 Beieren, van
 Christoffel, 175, 196
 Ernst, 226, 288, 422
 Jan, 228
 Beka, de
 Johannes, 38, 89
 Belaquius
 Remigius, 194
 Bellius
 NN, dr., predikant, 123
 Belvaletus
 Antonius, 274
 Benignius
 Jacobus, 262, 268, 275, 278
 Benoit
 Quintin, 131
 Berck
 Arnold, 381
 Hendrik, 47, 95, 382
 Jan, 219, 232, 267
 Nicolaas, 385
 Bergh, van den
 Dirk Cornelisz, 184, 190
 graaf, 165
 Willem IV, 251
 Berlaymont, de
 Charles, 118, 202
 Claudius, 226, 431
 Gilles, 88, 118, 120, 179, 182, 184, 188, 193, 199
 Lancelot, 218
 Bernards
 Clara, 385
 Bersonius
 Artus, 131
 Beyma
 Julius, 240, 242
 Serp, 153
 Sybert, 125, 131
 Beza
 Theodorus, 274, 339
 Bianco
 Joannes, 179
 Biel
 NN, kapitein, 206
 Bijler
 Willem, 192, 199, 205, 212, 219, 228, 235, 281
 Bijlert, van
 Cornelis, 348
 Richard, 278
 Wouter, 88
 Bitterus
 Joannes, 197
 Bleiswijck, van
 Nicolaas, 241
 Blijenburg
 Adriaan, 154
 Block
 Gillis, 212
 Blockhoven
 Paulus, 102
 Blockland
 Antoni, 75, 250
 Bloem
 Willem, 279
 Bloemaert
 Abraham, 75
 Bloemevenne
 Pieter, 245
 Blotius
 Hugo, 248
 Bloys van Treslong, van
 Jan, 131
 Jeanne, 229
 Otto, 232
 Bloys, van
 Maximiliaan, 117
 Bockenberg
 Pieter Cornelisz, 51, 70, 216, 241, 384
 Bockhoven, van
 Richard, 101, 168, 200
 Boeckhout
 Jan, 380
 Boetzelaer, van den
 Floris, 116, 242
 Rutger, 116
 Bogers
 Franciscus Gerardus, 168, 386
 Frans, 43
 Johan, 170, 175, 201, 218, 231, 235, 251, 382, 386
 Boisot, de
 Charles, 183
 Lodewijk, 178
 Boleyn
 Anna, 387
 Boll
 Albert, 92
 Jan, 97, 102, 110, 111, 123
 Bologne, de
 Jean, 265
 Booth
 Frans, 186, 192, 199, 205, 212, 213, 219, 281

Bordet
 NN, 170
 Borlous
 Thomas, 254
 Boshemius
 Martinus, 260, 261
 Bossu
 Maximiliaan, graaf van, 88, 120, 127, 163,
 164, 167, 171, 172, 193, 194, 200, 205,
 264, 288, 290, 391
 Botter van Snellenberg
 Jan, 102, 110, 123, 161, 177, 183, 488, 489,
 490
 Botteycken
 Jan, 168
 Bourbon, van
 Charlotte, 95, 182, 204, 231, 391
 Bourbon-Condé, van
 Lodewijk I, 144
 Bourgondië, van
 Jan, 226
 Martinus, heer van Tambergen, 164, 195,
 201
 Bovius van Noyelles
 Pontus, 117
 Bracamonte
 Gonsalvo, 126, 132, 171
 Brakel, heer van
 zie Aeswijn, van, Reynier, 220
 Brakel, van
 Eustachius, 87, 97, 110
 Jasper, 284, 381
 Brakelman
 Herman, 96
 Brandewijnman
 Henricus Gerardus, 168
 Brandt
 Antonius, 206
 Marinus, 163
 Brants
 Gijsbert, 96
 Braunschweig, von
 Erich, 247, 394
 Erich II, 121, 126, 281
 Julius, 197, 281, 349, 393, 394
 Philipp Erich, 238
 Brederode, van
 Antoni, 41
 Francisca Reinoldi, 453
 Hendrik, 124, 126, 170, 267
 Lancelot, 171
 Petrus Cornelius, 247
 Reinout, 143
 Walraven, 66, 134
 Willem, 91, 92, 185
 Wolfert, 52
 Bredius
 Joannes, 337
 Breeckvoldius
 Hertricus, 164
 Breidel
 Carolus, 273
 Brendel
 Daniel, 402, 447
 Bressus
 M., 308
 Bridoulius
 Nicolaus, 273
 Brimeu, van
 Karel, graaf van Megen, 124, 125, 131
 Maria, gravin van Megen, 218
 Brisquot, comte de
 Wau (Wallius), 229
 Broeckhuisen, van
 Daniel, 187
 Hendrik, 108
 NN, 337
 NN, pauper, 278
 Remold, 238
 Bronckhorst, van
 Daniel, 75
 Dirk, 143
 Gerard, 94
 Gertrudis, 267, 291
 Gijsbert, 124, 185
 Jan, 111
 NN, commensaal, 242
 Otto, heer, 143
 Bruhes
 Jan, 184, 207, 217
 Brussel, van
 Jasper, 59, 219, 385
 Bucerus
 Martinus, 421, 453
 Buchell, van
 Aernt, 89, 125, 169
 Agnes, 173
 Anna, 125
 Edmond, 63, 64, 112, 125, 169, 173, 373,
 407
 Hubert, 389, 407, 427
 Johan, 268
 Johanna, 94, 179, 385
 Maria, 101, 231, 248, 390
 Swedera, 222
 Bulchius
 Henricus, 237
 Burch, van der
 Adrianus, 55, 59, 73, 74, 82, 262, 381, 385,
 504

Cornelis, 248
 Lambertus, 74, 82, 274, 284, 380, 382
 Margareta, 274
 Buren, van
 Alard, 180, 185
 Dirk, 191
 Frederik, graaf, 170
 Hubert, 173
 Jan, 384
 Otto, 185
 Busaeus
 Gerardus, 205
 Petrus, 205
 Busbeke, van
 Ogier Gisleen, 306, 338, 424
 Buser
 Anton, 41, 102, 170, 219
 Buth
 Antonis, 289, 381, 388
 Hubertus, 168
 Jan, 168, 183, 192, 199, 212
 Buys
 Paulus, 190, 240, 381, 388
 Cabiliau
 Jacob, 171
 Caldenbroeck
 NN, mater, 440
 Calebaert, 168
 Calvus
 Johannes, 225
 Campanus
 Petrus, 175, 225
 Canisius
 Petrus, 205
 Canter
 Dirk, 59, 73, 183, 186, 192, 199, 385, 491
 Lambert, 75, 492
 Willem, 73, 181
 Capito
 Johannes, 123
 Carrio
 Ludovicus, 48, 280, 291, 297, 300, 308, 314,
 322, 334, 335, 339, 340, 341, 367, 457
 Casembroot
 Jan, 117
 Cassander
 Georgius, 186
 Castilia, de
 Johannes, 234
 Cauchius
 Valerius, 217
 Cauwenhoven
 Gijsbert, 242
 Ceclinus
 Petrus, 254
 Chalon, van
 René, 88
 Champagney
 zie Perrenot, Frédéric, 189
 Clerck, de
 Nicolaas, 201, 347
 Pieter, 59, 212
 Clootwijk, van
 Johannes, 203
 Clusius
 Carolus, 290
 Cnoop
 Gerardus, 219
 Cock
 Conradus, 393
 Maximiliaan, 131
 Coebelius
 Arnoldus, 247
 Coetsveltius
 Henricus, 382
 Colenberch
 Jan, 183
 Coligny, de
 Gaspard, 165
 Louise, 242
 Comius
 Cornelius, 187
 Condé, van
 Hendrik, prins, 332, 360
 Coninck, de
 Alphard, 218
 Johannes, 117
 Cool (Brassicanus)
 Jacob, 249, 250
 Cootwijk, van
 Jan, 168
 Coppegavius
 NN, prior, 220
 Cornelis
 Adriana, min van Buchelius, 113
 Cornelius
 Henricus, 207
 mgr. NN, 232
 Corteville, de
 Jodocus, 165
 Corvius
 dr., predikant, 123
 Coulture, de
 Guilielmus, 270
 Court, de la
 Maximilianus, 447
 Cramaius
 Thomas, 225
 Crocius
 Johannes, 75

Croix de Maine, de la
 François, 339, 342, 373
 Crom
 Hieronimus, 175, 179, 180, 184
 Croniacus
 Carolus Philippus, 214
 Croy, prince de Chimay, de
 Charles, 218, 229, 283, 447
 Crucius
 Christianus, 248
 Crypius
 Guillielmus, 247
 Cukius
 Johannes, 262, 270
 Culemborg, van
 Willem, 454
 Cuperus
 Maillardus, 337, 386, 454
 Curiel, de
 Alphonso, 201
 Cuyck, van
 Antonius, 161, 173, 177
 Cuynretorf
 Henricus, 217, 236
 Jan, 203
 Dael, van
 Filip, 131
 Nicolaus, 75, 89
 Petrus, 131
 Danelius
 Cornelius, 275
 Dathenus
 Petrus, 123, 133, 203
 Decama
 Sicke, 153
 Decker
 Ivo, 335
 Deedel
 Arnold, 82
 Jacob, 183, 228
 Deis
 Antonia, 227
 Deldius
 Henricus, 217
 Delphius
 Egidius, 248
 Joannes, 248
 Denemarken, van
 Willehad, 127
 Dicduym
 Dionysius, 165
 Diemen, van
 Frederik, 198
 Willem, 179
 Willem,, 219
 Dodonaeus
 Nicolaes, 265
 Rembertus, 240, 284
 Does, van der
 Dirk, 245
 Doliarius
 Cornelius Gerardus, 382
 Donellus
 Hugo, 239
 Donselaar
 Gerard, 386, 454
 Dorat
 Jean, 296, 300, 338, 339, 371
 Dorp, van
 Arnoud, 117, 190
 Willem, 117
 Dorschen, van
 Aleid, 101
 Ernst, 41
 Dortmuntius
 Joannes, 447
 Douza
 Janus, 35, 85, 117, 149, 163, 176, 222, 233,
 238, 239, 240, 241, 245, 249, 250, 252,
 261, 340, 363, 380, 391, 392, 420
 Draco
 Leo, 99
 Drake
 Francis, 330, 387
 Driel, van
 Dirk, 50
 Jan (Dirk), 272
 Drillenbourg
 Willem, 235, 281
 Drinckwaerd
 Cornelis, 284
 Driutius
 Remigius, 151
 Drolshagen
 Joannes, 33, 173, 217, 416
 Druenius
 Johannes Robertus, 192, 205, 219, 235, 236,
 252, 281, 285, 381
 Drusius
 Johannes, 240
 Duifhuis
 Hubertus, 203, 225
 Duist
 Hendrik, 207, 254
 Duivenvoorde van Obdam, van
 Gijsbert, 117
 Duivenvoorde, van
 Dirk, 117
 Jan, 98, 176
 Duncanus

Martinus, 202
 Dürer
 Albrecht, 245
 Duverius
 Cornelius, 168, 337, 386, 454
 Duynen, van
 Godfried, 128
 Eck, van
 Bartolomeus, 92
 Gerard, 164
 Hendrik, 124, 227
 Jan, 485
 Willem, 74
 Eem, van der
 Gerardus Goyerts, 123
 Jacob, 186
 Egmond, van
 Adriaan, 165
 Albert, 87
 Filips, 214, 215
 Floris, 36, 112
 Frederik, 116
 Lamoraal II, graaf, 215, 220, 257
 Lamoraal, graaf, 34, 103, 116, 127, 131, 189
 Otto, 206
 Willem, 238
 Elconius
 Hermannus, 225, 231
 Elisabeth van Habsburg, 155
 Elizabeth
 koningin van Engeland, 152, 283, 334, 337, 339, 352, 366, 378, 387, 389
 Empacius
 Leo, 123
 Enschede
 Hugo, 385
 Entens
 Barthold, 166
 Epo
 Boetius, 262, 267, 270, 273, 275, 279
 Erasmus, 248, 249, 255, 280, 285, 312, 314, 344, 359, 367, 387, 443
 Ernst van Oostenrijk, 169
 Ervegus
 Arnoldus, 275
 Esch, van
 Arnold, 220, 382
 Esconedo
 Jacobus, 193
 Everardi
 Nicolaus, 82, 148, 246, 254, 256
 Everdingen, van
 Engelbert, 180
 Loef, 337
 Everstein, Otto
 zie Overstein, 172
 Eyck, van
 Arnold, 74, 215, 218
 Hendrik, 49
 Fabritius
 Andreas, 217
 Falckenburch
 Gerardus, 205
 Ferdinand
 keizer, 35, 100, 106, 410, 460, 462
 Filips II
 koning van Spanje, 87, 88, 92, 98, 101, 103, 118, 152, 162, 192, 193, 202, 219, 260, 267, 272, 279, 297, 309, 329, 384, 387
 Fjodor,tsaar, 269
 Flaccius
 Matthias, 123
 Flodrop, van
 Odilia, 242
 Foeck
 Albert, 168, 192, 199, 205, 212, 219, 228, 235, 337, 381
 Foeyt
 Anthonis, 97
 Pieter, 205, 212, 219, 220, 222, 228, 229, 235, 236, 252, 281
 Fonck
 Joannes, 202, 217
 Francisci
 Johannes, 449
 Frederik, don
 zoon van Alva, 127, 167, 171
 Frens
 Arnoldus, 235
 Fronsberg
 Georg, 171, 172
 Fugger
 Anton, 456
 familie, 454, 455, 460
 Karl, 216
 Fürstenberg, von
 Friedrich, 34, 106
 Gaguinus
 Robertus, 265
 Galama
 Ausonius, 221
 Herman, 125, 131
 Galand
 Jean, 341
 Gapert
 Jan, 169
 Gaudanus
 Johannes, 224
 Gemirus
 Theodorus, 242

Gent, van
 Hendrik, 65, 97, 129
 Jan, 92
 Willem, 205, 278
 Gerard
 Baltasar, 268
 Gerbrandsz
 Johannes, 245
 Gerritsz
 Franciscus, 232
 Joost (halfbroer), 153
 Gijsbertsz
 Cornelis, 221
 Glymes, van
 Jan IV, 126
 Gnaphaeus
 Guilielmus, 247
 Goch, van
 Zeger, 232
 Goethals
 Franciscus, 262, 275, 280
 Gojer, de
 Dirk, 281
 Gondius
 Adrianus, 265
 Gonzaga
 Caesar, 126, 132
 Ferrandus, 36
 Gulielmo, 169
 Octaviano, 200
 Gorius
 Daniel, 116
 Gouda, de
 Joannes, 247
 Goudanus
 Cornelius, 382
 Grammaticus
 Joannes, 248
 Granvelle
 Antoine kardinaal Perrenot, 96, 103, 151, 290, 365
 Grauwert
 Tilmannus, 124
 Gregorius XIII
 paus, 164, 234, 284, 309
 Greve
 Leonardus, 382
 Grijspeere, van
 Antoni, 201, 219, 221, 224
 Groot, de
 Hugo, 248
 Jan, 248
 Grouels alias Spell
 Jan, 149
 Grovestein
 Syphrid, 221
 Gruterus
 Johannes, 123
 Guidobaldo II della Rovere, 177
 Gymnicus
 Joannes, 447
 Haeften, van
 Frans, 116
 Steven, 243
 Haer, van der
 Jan, 161, 191, 247
 Hagiensis
 Gulielmus, 247
 Hagius (de Indagine)
 Johannes, 247
 Hakfort
 Bernard, 437
 Halevinus
 Franciscus, 190
 Hamalius
 NN, consiliarius, 166
 Hamersfelt
 Splinter, 203
 Hancaert
 Lambertus, 162
 Harennius
 Joannes, 366
 Hargenius,
 Splinterus, 247
 Hartevelt
 Joost, 284
 Harward
 Jacob, 167, 231
 Harzfelt
 Jodocus, 164
 Hattem, van
 Dirk, 337
 Hauardus
 Baltazar, 123
 Haultepenne
 Claudius, heer van, 226, 431
 Havre, marquis de
 Charles Philippe de Croy, 189, 195, 214
 Heda
 Willem, 111
 Hees, van
 Nicasius, 127
 Hegeman
 Wolter, 234
 Helmichius
 Wernerus, 203, 221, 236, 237
 Helmond, van
 Jan, 168
 Helsdingen, van
 Ellert, 168, 281, 337

Steven, 186
 Hendrik II
 koning van Frankrijk, 297, 299, 352, 366
 Hendrik III
 koning van Frankrijk, 75, 176, 177, 194,
 206, 285, 300, 302, 307, 322, 325, 333,
 344, 345, 359, 367
 Hendrik IV
 koning van Frankrijk, 165, 332, 360, 448
 Hendrik van Valois, 169
 Hénin-Liétard, van
 Maximiliaan (zie Bossu, 88
 Hensbeeck
 Jan, 105, 491
 Mathias, 168, 169
 Heremale, van
 Floris, 207, 208, 219, 382, 385
 Hessen
 Philipp I, landgraaf, 196
 Heteren, van
 Willem, 95
 Heyden, van der
 Jasper, 122
 Hierges
 Gilles, heer van, 88, 118, 120, 179, 182,
 184, 188, 193, 199
 Hilvarenbeek, van
 Adrianus, 128
 Hogelande
 Jasper Levinus, 59
 Johannes, 205
 Hohenlohe, van
 Filips, 197, 217, 238, 255, 282
 Holmannus
 Johannes, 240, 386
 Holtorpius
 Bernardus, 247
 Honradius
 Lubbertus, 240
 Honseler, van
 Otto, 106
 Honthorst
 Arnold, 97
 Dominicus, 161
 Gerard, 168
 Jacob, 483
 Petrus, 382
 Robert, 382
 Hoog, de
 Cornelis, 237
 Hoogsaksen, van
 Johan Philip, 453
 Hoogstraten
 Anton, graaf van, zie Lalain, 129
 Hoornaar, van
 Antonius, 128
 Hoorne, van
 Filips de Montmorency, graaf, 103, 116,
 127, 131, 288
 Hopper
 Joachim, 191
 Hornes, van
 Joannes, 133, 147, 164, 166
 Willem, 220
 Hortensius
 Lambertus, 18, 57, 67, 74, 80
 Hoyo, del
 Martinus, 193
 Hurnius
 Johannes, 74, 212, 240
 Huyter, de
 Pontus, 248
 IJselstein, van
 Arnold, 66, 109, 228, 337, 454
 Immerseel
 Jan, 125
 Isaacii
 Simon, 442
 Isbrandus
 Godefridus, 248
 Iserman
 Joh. Godescalcus, 248
 Isselt, van
 Michael, 208
 Iwan de Verschrikkelijke, 265
 tsaar, 152
 Jaarsveld
 Bernard, 205, 490
 Jacobus
 Cosinus, 337, 454
 Jansenius
 Cornelius, 151
 Jaureguy
 Jean, 230
 Johann Casimir
 paltsgraaf, 185, 196, 204, 250, 397, 400, 450
 Jongelinck
 Jacob, 129
 Jorck
 Roeland, 388
 Jorisz
 David, 248
 Joyeuse, de
 Anne, 366, 373, 448
 Juan van Oostenrijk, don, 167, 194, 195, 196,
 198, 199, 200, 201, 202, 205, 212, 233, 252
 Junius
 Andreas, 190
 Johannes, 177
 Nicolaus, 251

Kammius
 dr., predikant, 123
 Karel IX
 koning van Frankrijk, 124, 155, 176, 177
 Keiser, van den
 Gerrit, 124
 Kelder
 Joannes, 217
 Kerckhoven, van
 Walterus, 202
 Kessel
 Cornelius, 167, 217
 Kettler
 Gothard, 106, 388
 Kevenholler
 Johan, baron in Lanscroon, 201
 Kieffel
 Bartholomeus, 162
 Kies
 Jan, 254, 265
 Pieter, 167, 171
 Kleef, van
 Abraham, 168, 385
 Engelbert, 123
 Johann, 158, 189, 288
 Johann Wilhelm, 98
 Lubbert, 192, 205, 206, 212
 Willem, 197, 221
 Knijf
 Gerardus, 337, 389, 439
 Nicolaus, 168, 335
 Knijf, zie
 Knijf, 59
 Kruch
 Jacob, 289, 326
 Kruse
 Adam, 214
 Laan, van der
 Gerrit, 176
 Nicolaas, 167
 Lalain, van
 Anton, 88, 142, 288, 384
 Emmanuel, 208
 Filip, 422
 Joost, 192
 Lalous
 Carolus, 262
 Lam
 Isbrandus, 167
 Lamsweerden, van
 Willem, 59, 246, 382
 Lancerius
 Augustinus, 289, 326
 Lange, de
 Dirk, 101, 172, 173
 Langerak, van
 Joost, 359, 373
 Langevelt
 Gijsbert, 278
 Lanoye de Mandeville
 Philippe`, 124
 Lanscronius
 Roetardus, 219, 228, 337, 386
 Lap van Waveren
 Gijsbrecht, 186
 Lateur
 Hubert, 202
 Latomus
 Jacobus jr., 218
 Laurimannus
 Cornelius, 54, 74
 Leefeld
 Christoffel, 117
 Leemput
 Joh. Jacobus, 167, 192, 199, 205, 212, 219,
 235, 281, 337, 386, 454
 Leeuwen, van
 Jacob, 156
 Jacobus, 117
 Leicester
 Robert D., graaf van, 348, 360, 367, 372,
 380, 381, 383, 385, 386, 387, 393, 415,
 438, 454
 Leiden, van
 Aertgen, 245
 Arnoldus Theodoricus, 97, 102, 110, 192,
 199, 205, 206, 212, 235, 281, 486, 487,
 488, 490
 Engelbertus, 245
 Lucas, 245
 Lentius
 Johannes, 193, 201
 Leodius
 Godefridus, 191
 Leoninus
 Albertus, 74, 190, 211, 285, 449, 482
 Leontius
 Nicolaus, 245
 Leuchtenberg, van
 Elisabeth, 217
 Lévin de
 Charles, heer van Famars, 116
 Lihorius
 Gerardus, 162
 Lindanus
 Wilhelmus, 151, 154
 Linden, van der
 Karel, 162
 Lodewijk, 162, 190
 Lipsius

Justus, 73, 74, 85, 104, 161, 203, 215, 236,
 240, 242, 253, 280, 321, 340, 362, 403,
 431, 449
 Lobeek van Oostende
 Maria Stevens, 228
 Lodrono
 Alberto, 126, 127, 132
 Longolius
 Christoffel, 85, 222
 Gisbertus, 73, 89, 407
 Lonius
 Antonius, 59, 219, 385
 Loon, van
 Jan, 449
 Lotharingen, van
 Louise, koningin, 345
 Lucensis
 Joannes Adrianus, 382
 Lumey
 zie Marck Lumey, van der, 127
 Lusus
 Aemilius, 177
 Luxemburg, van
 Jan, 384
 Lynden, van
 Dirk, 127
 Macropedius, 25, 28, 54, 207
 Maeth, van der
 Cornelis, 87, 97, 102, 110, 165, 173, 177,
 183, 185, 485
 Gijsbert, 165
 Magnus
 Jacobus, 251
 Maillardus
 Oliverius, 347, 365
 Malsem, van
 Cornelis, 220
 Malsen
 Antonius, 168
 Cornelis, 337, 386
 Hendrik, 107
 Hubert, 234
 Margareta, 109
 Paulus, 96
 Manderscheit, van
 Elisabeth, 384
 Mannius
 Cornelis, 192, 205, 219, 228, 337
 Mansvelt, van
 Agnes, 422, 454
 Ernst, 424
 Joh. Gebhard, bisschop, graaf, 421, 422
 Peter Ernst, 34, 112, 148, 186, 189, 286
 Vollrad, 148
 Marck Lumey, van der
 Willem, 127, 160, 163, 165, 166
 Margareta van Oostenrijk, 385
 Marnix van St. Aldegonde, van
 Jan, 116
 Philips, 116, 167, 173, 177, 190, 192, 224,
 314
 Martinengo
 Curtius, 126, 131, 132, 200
 Sarra, 194, 299
 Massonius
 Papyrius, 173, 324
 Maternus
 Cholinus, 447
 Mathenesse, van
 Nicolaas, 242
 Matthias van Oostenrijk, 212, 213, 228
 Mauwijck
 Maria, 250
 Maximiliaan
 koning van Bohemen, 34
 Maximiliaan II
 keizer, 100, 116, 152, 169, 183, 189, 191,
 202, 215, 219, 280, 458
 Maximiliaan van Bourgondië
 heer van Beveren, 34, 88, 101, 255
 Medemblik, van
 Jan, 203
 Medici, de'
 Catharina, 306, 312, 314, 322, 324, 359,
 362, 365, 366, 373
 Cosimo I, 34, 152, 177
 Francesco, 177
 Meer, van der
 Filips, 116
 Meerenburg
 Cornelis, 105
 Gerardus, 161, 173, 177
 Meerkerk, van
 Nicolaas, 449
 Meerlant
 Adrianus, 168, 212, 219, 235
 Megen, van
 Lancelot, graaf, 118
 Melanchton
 Philippus, 48, 88, 395, 421, 450
 Melissus
 Paulus, 314, 317, 341
 Mendoza, de
 Bernardino, 300
 Inigo Lopez, 34
 Juan, 164
 Merode, van
 Bernard, heer van Rummen, 116
 Filips, 229
 Willem, 314

Merula
 Paullus, 154
 Mervel, van
 Godefridus, 128
 Metsius
 Laurentius, 151
 Meurs, van
 Jacob Cornelisz, 115, 186
 Johannes, 186
 Michaelis
 Hieronymus, 434, 439, 441
 Mierlo, van
 Gerrit, 165, 228, 272
 Nicolaas, 203
 Mijle, van der
 Adriaan, 246
 Arnoldus, 447
 Miraeus
 Aubertus, 425
 Modet
 Herman, 119, 123, 393, 439
 Modius
 Franciscus, 449
 Moerkercken, van
 Lodewijk, 222
 Molinaeus
 Lubbertus, 183, 186, 192, 199, 205
 Mollius
 Johannes, 190
 Mondragon, de
 Christoffel, 171, 174, 175, 187, 191, 200
 Monhein
 Martin, 441
 Monin, de
 Johannes Eduardi, 440
 Montanus
 Johannes, 84, 221
 Paulus, 75, 84, 219
 Montfoort, van
 Jan, 236
 Lodewijk, 221
 Willem, 221
 Montigny, van
 George, heer van Noyelles, 116, 117
 Jan, heer van Villers, 116, 130, 131, 282, 288
 Montisma, a
 Bucho, 235, 382
 Folcard, 382
 Poppo, 88
 Serapion, 88, 254, 278
 Taco, 88
 Montmorency, de
 Anne, 5, 373
 Floris, 116, 288

Mor
 Antoni, 73, 75, 261
 Filip, 73, 199, 202
 Gerrit, 106
 Morillonius
 Antonius, 365
 Maximilianus, 151, 202, 365
 Moring
 Gerardus, 205
 Moronus
 Johannes, 220
 Motte, La
 Valentin de Pardieu, heer van, 126, 201, 207, 208, 216, 257
 Mulert
 Arnoldus, 69
 Dirk, 382
 Gerardus, 69, 75, 125, 143, 148, 152, 158, 278, 285
 Masius, 69
 Seyn, 69
 Wilhelmus, 278
 Munings, van
 Filips, 170
 Munters
 Godfried, 207
 Murat III
 sultan, 177, 233
 Musius
 Cornelis, 129, 248
 Nannius
 Petrus, 237
 Nassau, van
 Adolf, 131
 Albrecht, 133
 Filip, 229
 Filip Willem, 130
 Hendrik, 175, 196
 Jan, 88, 196, 199, 217, 251, 405
 Justinus, 283
 Lodewijk, 116, 130, 131, 132, 164, 174, 175, 197
 Maurits, 88, 229, 338
 Willem, passim, 240
 Neuenahr, van
 Adolf, 236, 266, 286, 288, 291, 310, 359, 387, 393, 408, 453
 Amelia, 267
 Nicolai
 Arnoldus, 246
 Nieuwland, van
 Nicolaas, 216
 Nieuwpoort, van
 Willem, 235
 Nieveld, van

Frederik, 454
 Willem, 116
 Nijenburg
 Adelbertus, 382
 Nijenkerck, van der
 Gerrit, 165
 Nijenrode, van
 Cornelius, 116
 Nijhovius
 Laurentius, 167, 205, 212, 217
 Noircarmes, van
 Filips, 122, 124, 167, 169, 171
 Noot, van der
 Carolus, 116
 Noritz (Norreys)
 John, 216, 227, 388
 Noue, de la
 François, 164, 216
 Noviomagensis
 Gerardus, 205
 Nuenen, van
 Floris, 116
 Occo
 Adolf, 455
 Ochino
 Bernardino, 366
 Oisterwijk, van
 Johannes, 128
 Onophrius
 Panvinus, 130
 Oom
 Cornelis, 381
 Oosterhem
 Antonius, 217
 Oostrum
 Nicolaas, 97, 161, 173, 177
 NN, 220, 222
 Oranje, van
 Willem (passim), 25
 Overstein
 Otto, 126, 171, 172, 189, 197
 Oyen, van
 Floris, 245
 Sebastiaan, 75
 Paciotto
 Francesco, 126, 129, 163
 Paleo
 Flaminius, 254
 Pallant, van
 Anna, 438
 Floris, 384
 Palts, van de
 Christoffel, 250
 Cunegonda Jacoba, 217
 Frederik III, 250, 267

Lodewijk VI, 250
 Parma, van
 Alexander Farnese, hertog, 112, 200, 201,
 202, 207, 210, 215, 228, 258, 269, 271,
 274, 283, 284, 286, 311, 314, 335, 343,
 380, 381, 414
 Margaretha, 118, 124, 130
 Octavianus Farnese, hertog, 34, 385
 Passerat
 Jean, 340
 Patton
 Aristoteles, 417
 Pauw
 Hubert, 59, 219
 Peletier
 Ferdinandus [Firmijn], 131
 Pelham
 William, 388, 389
 Pentanus
 Jacobus, 131
 Peralto, de
 Gabriel, 183
 Perenotus
 Carolus, 111
 Perez
 Fernando, 447
 Perrenot de Granvelle
 Frédéric, 177, 189
 Persijn
 Hippolytus, 59, 247
 Persingen, van
 NN, commensaal, 242
 Petrus
 Cunerus, 421
 Peut
 Jordan, 348, 373
 Rutger, 165
 Pieck
 Hendrik, 284, 382
 Nicolaas, 127
 Pied, van der
 Franciscus, 262
 Pijls
 Dirk, 251, 281
 Pius V
 paus, 152, 164, 309
 Plaaag
 Hendrik, 253, 254, 258, 275, 279
 Plosius
 Gerardus Wilhelmus, 454
 Poelgeest, van
 Gerrit, 117
 Jasper, 117
 Otto, 117
 Poët

NN, hopman, 171
 Poitiers, de
 Diane, 373
 Pollweiler
 Nicolaes, 126, 171, 172, 190
 Poppel, van
 Nicolaes, 128
 Portes, de
 Philippe, 340
 Posthius
 Johannes, 339, 438
 Poth
 Gerard, 92, 97, 102, 110, 111, 123
 Jacob, 385
 Potter
 Jacob, 232, 337, 382, 386
 Proeys
 Jan, 285
 Pruninck van Deventer
 Gerard, 386, 387
 Putius
 Adrianus, 262, 270, 273, 274
 Quaribbe
 NN, prefect Dordrecht, 164
 Queeckel
 Jacob, 385
 Quesnoy
 Cornelis, 242, 244, 253
 Quintius
 Joannes, 382
 Rabelais
 François, 271, 347, 350
 Radelant
 Willem, 59, 219, 385
 Raephorst, van
 Herbert, 116
 Ranst
 Jan, 289
 Karel, 282
 Willem, 275
 Ratallerus
 Georgius, 59, 74, 88, 219, 228, 385
 Ratingen, van
 Gerrit, 201, 219, 221
 Remund
 zie Roermond, 242
 Renesse van Moermont, van
 Bernard, 165, 278
 Jan, 123, 161, 165, 173, 177, 183
 Willem, 165
 Renesse van Rijnouwen, van
 Jan, 60
 Renesse van Wulven, van
 Jan, 60, 116, 477
 Renesse, heer van Wulven, van
 Jan, 61
 Renesse, van
 Frederik, 107
 Gerrit, 116
 Jan, 97, 102, 116
 Rengers
 Jan, 69, 219, 220, 279
 Rennenberg, graaf van
 George van Lalaing, 202, 204, 224
 Requesens, de
 Don Luis, 173, 183, 186, 264
 Rhede, van
 Gerardus, 221
 Godert, 87, 96, 98, 279
 Rhenensis
 Adrianus, 337
 Richardusz
 Gerrit, 101
 Rickius
 Dirk, 337
 Jacobus, 337
 Ridder, de
 Antonius, 84, 167
 Johannes, 75, 262, 270, 274, 278, 283
 Riethoven
 Martinus, 131, 151
 Rietius
 Henricus, 232, 337, 386, 454
 Rijnveld
 Justus, 217
 Rijsbroeck (Rijsburg), van
 NN, markies, 216, 284
 Rijswijk, van
 Joost, 373
 Ripperda
 Wigbolt, 171
 Rodius
 Adrianus, 262
 Rodolphi
 Henricus, 284
 Roermond, van
 Gerard, 242, 388, 439
 Roest
 Maria, 221
 Romero
 Juliano, 126, 131, 132, 171
 Ronsard
 Pierre, 340, 341, 346
 Rosigny
 NN, 170, 171
 Rossum, van
 Maarten, 197
 Rovero
 Augustino, 222
 Roy, van

Franciscus, 128
 Royus
 Otto Joannes, 337
 Rudolf II
 keizer, 245
 Ruitenburg, van
 Dirk, 191
 Rumaldus
 Johannes, 131
 Rumelaer
 Jacob, 278, 285
 Steven, 278
 Ruysch
 Dirk, 43, 69
 Hendrik, 250
 Hugo, 232, 278, 283, 289
 Jan, 43, 80
 Jan Adriaensz (vitricus), 153, 155, 161, 179,
 188, 196, 203, 225, 246, 248, 253, 254,
 383, 390
 Maria, 222
 Pieter, 59, 219, 222, 281, 337, 386
 Willem, 383
 Sadolet
 Jacques, 351
 Saksen, van
 Anna, 92, 229
 Salicetus
 Antonius, 439
 Sambucus
 Johannes, 268
 Sande, van der
 Aert, 231
 Engelbertus, 191
 Santberchius
 Daniel, 205
 Sarcerius
 Reinier, 54, 207, 213, 219, 220, 228, 235,
 251
 Sasboutius
 Adamus, 248
 Adrianus, 247, 248
 Jodocus, 197, 248
 Scapius
 Theodoricus, 200
 Schade
 Jan, 220, 221, 222, 227, 385
 Schadebroek
 Jan, 337, 386
 Joachim, 232, 267
 Schaik, van
 Everard, 206
 Gerard, 165
 Schellart
 Winandus, 447
 Schenck
 Christoffel, 171
 Georgius, 172
 Maarten, 230, 286, 288, 310, 338, 386, 414
 Schenck van Toutenburg
 Frederik, 23, 50, 73, 101, 118, 152, 180, 218
 George, 36, 153
 Schetz
 Casper, 220
 Schipperius
 Adriana, 184, 187
 Martinus, 187
 Schoonhoven
 Gisbertus, 202
 Schoordijck
 Volcardus Cornelius, 168
 Schottus
 Andreas, 176
 Petrus, 251
 Sidracus, 189, 204
 Schouten
 Dirk, 338, 373
 Schullius
 NN, 227
 Schuringius
 Hermannus, 217
 Schurrerius
 NN, predikant, 123
 Schwarzburg, van
 Gunther, 180, 197, 243
 Otto Hendrik, 201, 202
 Scorel, van
 Adriaan, 34, 98
 Jan, 39, 41, 74, 85
 Paulus, 168
 Scroyestein
 Gerard, 105, 161, 173, 177, 185
 Johanna, 219
 Sebastiaan I
 koning van Portugal, 204
 Secundus
 Janus, 247
 Sedilius
 NN, predikant, 123
 Selim II, 177
 sultan, 147
 Serbelloni
 Gabriel, 126
 Serclaus
 Martinus, heer van Tilly, 116
 Sibillot
 nar van Hendrik III, 343
 Sidney
 Philip, 385
 Siegen, von

Arnoldus, 431
 Sigismund II August
 koning van Polen, 35, 106
 Silvius
 Joannes, 265
 Sixtus V
 paus, 332, 360, 386
 Sleeswijk-Holstein
 Johan, hertog van, 196
 Slotius
 Timannus, 219, 228, 337
 Smetius
 Martinus, 124
 Smijterus
 Carolus, 193
 Sneck
 Maarten, 170
 Snekius Oudanius
 Franciscus, 235, 289
 Snoey
 Dirk, 202
 Sompeck
 Augustinus, 97, 486
 Nicolaus, 337
 Sonnevelt
 Willem, 172
 Sonnius
 Franciscus, 151, 187
 Spruyt
 Jan, 220, 228, 235, 281, 337
 Stadius
 Johannes, 206
 Stapletonius
 Thomas, 262, 270
 Steenbach, van
 Jacob, 170
 Steenhuis
 Wouter, 248
 Stefanus
 koning van Polen, 229
 Steinius
 Everardus Henricus, 382
 Stell
 Bernard, 337, 491
 Roetard, 487
 Straetsman
 Rudolf, 284, 382
 Stralen, van
 Antoon, 127
 Strick
 Conradus, 386, 454
 Jan, 168
 Stuart
 Maria, 387
 Stuiver

Gerrit, 167, 171
 Süleyman de Grote, 113, 120
 Surius
 Laurentius, 202
 Suys
 Cornelis, 201, 219, 246, 247
 Sybrandsz
 Taco, 231
 Sylvanus
 Georgius, 119, 122
 Taets van Amerongen
 Ernest, 278, 289
 Jacob, 47, 102, 278, 454
 Jan, 92, 97, 110, 123, 161, 162, 173, 177,
 185, 284, 382
 Zweder, 202
 Taffin
 Jean, 119
 Taxis, van
 Jan Baptiste, 288
 Tempel (Tympel), van den
 Olivier, 198, 211, 216, 274
 Thersite
 Paulus, 77
 Thin
 Floris, 381, 382
 Tiara
 Petreius, 239
 Petrus, 240
 Tiarda, de
 Sidz, 153
 Touchet
 Marie, 176
 Toulouse, de
 Jean, 124
 Treslong, van
 Willem, 283
 Tricht, van
 Arnoldus, 205
 Trillo, de
 Carolus, 386, 387, 389, 414, 454
 Tristis
 Philippus, 131
 Truchsess
 Gebhard, 226, 236, 266, 406, 419, 422, 454
 Trutius
 Antonius, 240
 Turck
 Lubbert, 62, 246
 Sander, 116
 Tympel
 zie Tempel, 198
 Uchtenbroeck, van
 Albert, 126
 Jan, 67, 116

Ulloa, d'
 Sancho, 126, 132
 Uytenbroeck
 Pontianus, 183, 186
 Uyteneng
 Bernard, 117
 Jacob, 53, 144
 Uytenham
 Franciscus, 278
 Uytenhorst
 Dirk, 221
 Uytewael
 Joachim, 75
 Valckenaer
 Hendrik, 123, 161, 266
 Valdez
 Francisco, 173, 175, 178, 179, 184
 Valerius
 Cornelius, 34, 73, 181, 204, 275
 Vallisoletus
 Jacob, 242
 Vallius
 Bartholomeus, 131
 Valois, van
 Elisabeth, 87
 Vechel, van
 Leonardus, 128
 Vecht, van der
 Herman, 102, 110, 123, 161, 173, 177, 209,
 284, 381
 Veen, van
 Pieter, 373
 Velsius
 Justus, 247
 Verdict
 Gillis, 129
 Verdugo
 Francisco, 160, 171, 227, 250
 Verduin
 Adam, 254, 283, 289, 461
 Jan, 359
 Vereem
 Gerard, 110, 161, 173, 177
 Reinier, 168
 Verhaer
 Franciscus, 89
 Verheul
 Gerrit, 254, 278
 Verhorst
 Rijk, 161, 173, 177, 486
 Verius
 Guillielmus, 247
 Verkerk
 Rutger, 254, 278, 286
 Vermarius
 NN, Delphius, commensaal, 242
 Vermatius
 zie Maeth, van der, 87
 Vermeer
 Jan, 381
 Verspeul
 Clemens, 275, 278, 289, 297, 308
 Johannes, 278, 289, 297, 308
 Veusels
 Wilhelmus, 152, 163, 199, 201, 218
 Vibottius
 NN, predikant, 123
 Viglius, 88, 187, 195, 211, 422
 Villen, de
 Gilles (de Namur), 124
 Villers, heer van
 Joost de Zoete, 230, 267, 275, 289
 Vilt
 zie Wilt, 192
 Vincentus
 Vincentius, 337
 Vitelli
 Chiapino, 126, 132, 171
 vitricus meus
 zie Ruysch, Jan Adriaensz, 153
 Vitus
 Richardus, 262
 Vliet, van
 Joannes, 167, 171
 Voecht de Rinevelt
 Hendricus, 123, 161, 162, 173, 177, 185
 Voern
 Jan, 171
 Vogelaer
 Claes Pietersz, 168, 337
 Vollensis
 Everardus, 142
 Voort, van der
 Valentijn, 220, 251, 252
 Vorstius
 Gisbertus Antonius, 168, 235, 337, 386
 Johannes, 123
 Nicolaes, 195, 232
 Vos
 Pieter, 200, 337
 Vranco
 Adrianus, 242
 Vredelant, van
 Rodulphus, 382
 Waal van Moersbergen, de
 Bartholomeus, 289
 Waal van Vronestein, de
 Adriaan, 116
 Willem, 192, 199
 Waal, de

Bartholomeus, 454
 Lubbertus, 217, 381
 Wachtelarius
 Jan, 381
 Johannes, 203
 Waelkes
 Andreas, 62
 Walenborch, van
 Gijsbert, 241
 Wanroy Utenham, van
 Frederik, 201, 217
 Jan, 83
 Weber
 Ciriacus, 456
 Wede, van (Vedius)
 Bartholomeus Wilhelmus, 169
 Floris, 228, 232, 281, 337
 Wilhelmus, 337
 Weellemans
 Cornelius, 162
 Weert, van
 Antonius, 128
 Hieronymus, 127
 Werkhovius
 Cornelius, 337
 Wesenbeke, van
 Jacobus, 130
 Westrenen, van
 Gerard, 49
 Herman, 337, 386
 Jan, 206
 Pieter, 165, 275, 278
 Weyman
 Nicolaas Florisz, 225
 Wijk, van
 Cornelis, 128
 Petrus, 454
 Wijkersloot, van
 Gerard, 284, 382
 Wijngaarden, van
 Carel, 202, 227
 Hendrik, 373
 Jacob, 117
 Wijnhoven
 Herman, 385
 Wilde, de
 Hendrik, 106
 Wilt, de
 Herman, 192, 199, 235, 281, 491
 Wingen, van
 Philips, 131, 295, 307, 321, 348
 Winsenius
 Jan, 381
 Winter
 Cornelis, 337
 Wit, de
 Johannes, 21, 207, 243
 Stephanus, 126
 Wolters
 Aleid, min van Buchelius, 113
 Wormius
 Georgius, 217
 Woudenberg
 Gerard Willem, 102, 110
 Wulven, van
 Jan, 107
 Zaal
 Adrianus, 125
 Zevender, van
 Aleid, 231
 Zickelius
 Antonius, 190
 Zijl, van
 Jan, 75
 Zoete van Haultain, de
 Alexander, 275
 Zosius
 Nicolaus, 274
 Thomas, 59, 219, 235
 Zoudenbalch
 Aleyd, 63
 Evert, 50, 115, 157
 Gerard, 67, 186, 252
 Zudort
 Lubbertus, 68, 192, 199, 205, 212, 213, 219,
 220, 221, 228, 281, 337
 Zuilen van Blasenburg, van
 Judith, 112, 125, 170
 Zuilen van Nievelt, van
 Willem, 190
 Zuilen, van
 Adriaan, 215, 252
 Dirk, 102, 111, 123, 162, 170
 Gijsbert, 285
 Hendrik, 212, 219, 228, 235
 Jan, 221
 Nicolaas, 179, 183, 381, 386
 Steven, 116
 Zwieten, van
 Adriaan, 117